

ПРИЛОЗИ ГРАМАТИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

PC
1311
1736
2005

Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић,
Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић

INDIANA UNIVERSITY
LIBRARY
BLOOMINGTON

СИНТАКСА САВРЕМЕНОГА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ПРОСТА РЕЧЕНИЦА

У редакцији академика Милке Ивић

Институт за српски језик САНУ
Београдска књига
Матица српска

Београд, 2005

ПРИЛОЗИ ГРАМАТИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић,
Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић

СИНТАКСА САВРЕМЕНОГА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ПРОСТА РЕЧЕНИЦА

У редакцији академика Милке Ивић

Ова књига је припремљена у оквиру програма Одбора за стандардизацију српског језика, основаног 12. децембра 1997, који сачињава 19 стручњака, представника академија наука и ум(ј)етности (САНУ, ЦАНУ и АНУРС), универзитета (Бања Лука, Београд, Крагујевац, Ниш, Нови Сад, Подгорица, Приштина и Српско Сарајево), те Матице српске, Института за српски језик САНУ и Српске књижевне задруге.

Редактор и аутори дугују велику захвалност пок. Браниславу Брборићу, секретару Одбора за стандардизацију српског језика, за сталну подршку током рада на *Синтакси савременога српског језика*.

УВОДНА РЕЧ

У *Синтакси савременога српског језика*, коју овом „Уводном речју“ представљамо њеним потенцијалним корисницима, сабрана су излагања неколико врских истраживача синтаксичке проблематике (аутори првог дела књиге: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић; аутори другог дела: Предраг Пипер, Људмила Поповић, Бранко Тошовић). Свако од поменутих износио је, разуме се, своје лично виђење ствари о којима говори, али су свима њима била при том једнако својствена два драгоцене квалитета: пуна упућеност у досад освојена стручна знања о синтаксичкој стварности српскога језика и одговарајуће умеће примењивања адекватних теоријско-методолошких приступа осветљавању језичких датости.

Ова књига јесте остварена под мојим надзором и руководством, али главни организатор рада на њој, човек који је заслужан и за избор аутора, и за устројавања приложених текстова, као и за њихово међусобно усаглашавање, ипак нисам ја, већ — Предраг Пипер.

У жижи пажње у књигу уврштених излагања налазе се различите синтаксичке теме чијом се обрадом отварају одговарајући увиди у одређене језичке форме и конструкције, од којих се поједине по неколико пута подвргавају разматрању, али, наравно, сваки пут под различитим тематским оквиром. Сусрети са истом конструкцијом на различитим местима у тексту *Синтаксе* можда ће понеког, неупућеног, навести на помисао да су посредни некакава излишна понављања. Одмах да га разуверимо — нису. Ту се ради о једној неминовности са којом треба увек унапред рачунати при предузимању таквог стручног посла какав је био овај наш, оличен сада, у својим исходима, садржином ове књиге.

А та садржина има двоструку намену: с једне стране, да нашу ширу културну јавност, као и странце који желе да ваљано науче српски, упозна с оним што меродавни сматрају правилним, па стога и препоручљивим изражајним решењима у домену српске синтаксе, а с друге стране да обезбеди стручњаку што примереније сагледавање актуелне језичке разуђености српскога језика, како би освојена знања могла потом бити, на одговарајући начин, стављена у службу науке.

Овим што је речено никако се није желело инсинуирати да се овога пута заинтересованима нуди једно такво стручно остварење којем се нема шта приговорити. Сваком сличном делу могуће је наћи понешто што би било пожељно ако не баш побољшати, а оно бар допунити још којим податком. Нама ће, наглашавамо, свака умесна, конструктивна критика у том погледу бити добродошла.

Свесни смо: ход времена оствариће неминовно неке нове другачије видике на поједине појаве и њихово тумачење, па ће самим тим нарастати потреба за новим описом синтаксе српскога језика, таквим који ће собом, на одговарајући начин, одсликавати досегнути развојни тренутак српских изражајних могућности. Али смо свесни и тога да овај наш труд ипак никако није узалудан. Садржина ове књиге остаје потоњим генерацијама не само као аутентични документ изражајних могућности представника стандардног српског језика наше епохе, већ и као подстицај да се такво „документовање“, преузето као својеврсна обавеза домаће стручне средине, настави и у будућности.

Милка Ивић

САДРЖАЈ

I. ОД ОБЛИКА КА САДРЖАЈИМА ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

Увод	25
ИМЕНСКИ ИЗРАЗ (<i>Предраг Пийер</i>)	33
Уводне напомене	33
СТРУКТУРА ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА	35
Главни део	35
Зависни део	35
Нуклеусни именски израз	36
СИНТАКСИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА	37
Субјекатски именски израз	40
Предикатски именски израз	41
Објекатски именски израз	42
Атрибутски именски израз	47
Адвербијални именски израз	48
РЕФЕРЕНЦИЈАЛНО-КВАНТИФИКАЦИОНА СВОЈСТВА ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА	49
Референцијалност	50
Референцијално одређени основни именски изрази	51
Референцијално одређени изведени именски изрази	56
Ситуативно зависна референцијалност	57
Референцијална неодређеност	59
Квантификација	60
Нумеричка квантификација	60
Квантификација конјункцијом	61
Квантификација збирном именицом	62
Изрази са градивним именицама	63
Плурализовање	64
ДЕТЕРМИНАЦИЈА	65
Атрибут	66
Атрибутив	69
Апозиција	71
Апозитив	72

КОНГРУЕНЦИЈА	75
Потпуна конгруенција	75
Формална конгруенција	76
Семантичка конгруенција	76
Унутрашња конгруенција	76
Спољашња конгруенција	76
Друге врсте конгруенције	77
Конгруенцијске класе	78
Конгруенција с предикатским изразом	88
ЛИНЕАРИЗАЦИЈА	91
Показатељи референцијалности и квантификације	91
Линеаризација атрибутивног дела	93
Деиктички атрибути	94
Модални атрибути	97
Описни атрибути	97
Релациони атрибути	100
Линеаризација у конститутивном делу именског израза	101
Линеаризација клитика	104
ИМЕНСКИ ИЗРАЗИ С НЕПРЕДМЕТНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	105
Обично инкорпорирање	106
Синтаксичка номинализација	107
Морфолошка номинализација	107
СПЕЦИФИЧНОСТИ ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА У САСТАВУ	
ПРЕДИКАТСКОГ ИЗРАЗА	108
Семантички предикат и предикатски израз	108
Реченице с класификационим значењем	110
Реченице с класификационо-уопштавајућим значењем	110
Реченице с класификационом обавезном детерминацијом	111
Реченице с конкретизујућим значењем	112
Реченице са значењем идентичности / неидентичности	113
СИНТАКСА И СЕМАНТИКА ПАДЕЖА (<i>Ивана Анђонић</i>)	119
ОПШТЕ ОДЛИКЕ ПАДЕЖНОГ СИСТЕМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	119
Падеж као граматичка категорија — морфолошка	
и синтаксичко-семантичка	119
Опште одлике падежног система	120
Падеж у синтаксичко-семантичким јединицама	123
НОМИНАТИВ	123
Место у падежном систему	123
Структурни лик	123
Функције и значења номинатива	123
Апелативни номинатив	123
Субјекатски номинатив	124

Предикатски номинатив	125
ВОКАТИВ	126
ГЕНИТИВ	127
Место у падежном систему	127
Структурни лик	127
Функције и значења генитива	127
Субјекатски генитив	127
Предикатски генитив	131
Објекатски генитив	132
Експликативни генитив	135
Аблативни генитив	137
Партитивни генитив	140
Посесивни генитив	144
Спацијални (просторни) генитив	146
Темпорални (временски) генитив	154
Квалификативни генитив	159
Генитив пропратне околности	162
Квантификативни генитив	163
Инструментални генитив (генитив средства)	164
Социјативни генитив	165
Каузални (узрочни) генитив	166
Генитив основа / критеријума	168
Интенционални (намерни) генитив	169
Концесивни (допусни) генитив	170
Кондиционални (условни) генитив	172
Екцептивни генитив	172
Адитивни (комитативни) генитив	173
Супститутивни генитив	174
Опозитивни генитив	175
Компаративни генитив	175
ДАТИВ	176
Место у падежном систему	176
Структурни лик	177
Функције и значења датива	177
Субјекатски датив	177
Предикатски датив	181
Објекатски директивни датив	182
Посесивни датив	188
Спацијални (просторни) директивни датив (датив правца)	190
Инструментални датив (датив средства)	192
Каузални (узрочни) датив	192
Датив основа / критеријума	193
Концесивни (допусни) датив	193
Етички датив	194

АКУЗАТИВ	195
Место у падежном систему	195
Структурни лик	195
Функције и значења акузатива	195
Субјекатски акузатив	195
Предикатски акузатив	197
Објекатски акузатив	200
Експликативни акузатив	209
Спацијални (просторни) акузатив	212
Темпорални (временски) акузатив	216
Квалификативни акузатив	225
Акузатив пропратне околности	227
Квантификативни акузатив	227
Инструментални акузатив (акузатив средства)	229
Социјативни акузатив	230
Каузални (узрочни) акузатив	231
Акузатив основа / критеријума	232
Консекутивни (последични) акузатив	232
Интенционални (намерни) акузатив	233
Концесивни (допусни) акузатив	234
Кондиционални (условни) акузатив	234
Адитивни акузатив	235
Компаративни (поредбени) акузатив	236
ИНСТРУМЕНТАЛ	236
Место у падежном систему	236
Структурни лик	236
Функције и значења инструментала	237
Субјекатски инструментал	237
Предикатски инструментал	239
Објекатски инструментал	242
Експликативни инструментал	245
Аблативни инструментал	247
Спацијални (просторни) инструментал	248
Темпорални (временски) инструментал	250
Ситуациони инструментал	254
Квалификативни инструментал	255
Инструментал пропратне околности	258
Квантификативни инструментал	260
'Инструментални' инструментал (инструментал средства / оруђа)	260
Социјативни инструментал	264
Каузални (узрочни) инструментал	269
Интенционални (намерни) инструментал	271
Кондиционални (условни) инструментал	272

ЛОКАТИВ	273
Место у падежном систему	273
Структурни лик	273
Функције и значења локатива	273
Субјекатски локатив	273
Предикатски локатив	274
Објекатски локатив	276
Експликативни локатив	279
Спацијални (просторни) локатив	282
Темпорални (временски) локатив	284
Ситуациони локатив	289
Квалификативни локатив	290
Локатив пропратне околности	291
Квантификативни локатив	292
Инструментални локатив	292
Каузални (узрочни) локатив	293
Локатив основа / критеријума	294
Интенционални (намерни) локатив	297
Кондиционални (условни) локатив	298
ПРЕДИКАТ (<i>Предраг Пийер</i>)	301
Уводне напомене	301
СИНТЕТИЧКИ, АНАЛИТИЧКИ И СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТ	307
Реченице без глагола у предикату	308
Реченице с презентативима	308
Ономатопејски узвични предикати	309
Крњи аналитички предикати	310
Друге реченице без глагола у предикату	310
Синтетички предикат	311
Аналитички предикат	312
Копулативни и некопулативни предикат	314
Декомпоновани предикати	315
Сложени предикати	321
Да-конструкције	324
Сложени предикати без семикопулативних елемената	329
ПРЕДИКАТИВИ	332
Атрибутивни предикатив	333
Детерминативни предикатив	333
Атрибутски предикатив	334
Адвербијални предикатив	336
ЛИНЕАРИЗАЦИЈА У ПРЕДИКАТСКОМ ИЗРАЗУ	340
Линеаризација у аналитичком предикату	340
Линеаризација у сложеном предикату	341

СИНТАКСА ГЛАГОЛА (<i>Срејшо Танасић</i>)	345
Уводне напомене	345
ВРЕМЕНСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ	352
Презент	352
Садашње референцијалне радње	353
Садашње нереференцијалне радње	357
Презент за исказивање релативних радњи	365
Презент у пасивним конструкцијама	370
Временска транспозиција презента	376
Транспозиција у прошлост	376
Транспозиција у будућност	382
Модална транспозиција презента	385
Перфекат	390
Временска употреба. Индикатив	390
1. Референцијалне радње	390
2. Нереференцијалне радње	400
Исказивање релативних радњи	402
Перфекат и пасивна дијатеза	404
Приповедачки перфекат	408
Модална употреба перфекта	409
Плусквамперфекат	411
Временска употреба	411
Референцијалне радње	411
Индикатив — релатив	416
Плусквамперфекат и пасивна дијатеза	417
Аорист	423
Пасивна дијатеза	427
Индикатив и релатив	428
Модална употреба аориста	429
Имперфекат	429
Пасивна дијатеза	431
Индикатив и релатив	432
Модалност	433
Футур први	433
Футур први за исказивање индикативних будућих радњи	434
Исказивање референцијалне будућности	434
Исказивање нереференцијалне будућности	435
Футур први за исказивање релативних будућих радњи	437
Футур први и пасивна дијатеза	438
Временска транспозиција футура првог	440
Модална транспозиција футура првог	441
Футур други	443
Футур други у временској употреби	444
Футур други у условним реченицама	448

Пасивна дијатеза	451
ГЛАГОЛСКИ НАЧИНИ	453
Императив	453
Временско транспоновање императива	456
Потенцијал	457
Временска употреба потенцијала	461
Пасивна дијатеза	462
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ	463
Глаголски прилог садашњи	464
Глаголски прилог прошли	467
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВИ	469
ИНФИНИТИВ	470
ПРОСТА РЕЧЕНИЦА КАО СИНТАКСИЧКА ЦЕЛИНА	
<i>(Владислава Ружић)</i>	477
САСТАВ, СТРУКТУРА И МОДЕЛОВАЊЕ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ	477
Увод: Основна обележја просте реченице	477
Основни видови синтаксичких веза између именског и глаголског	
израза	479
Субјекатско-предикатска веза	480
Синтаксичка веза са предикативима	481
Два вида зависне везе: — <i>Дојуњавање; Прилошка</i>	
<i>дејерминација</i>	481
Двострана синтаксичка веза	485
Именске речи и изрази као реченични чланови	486
Субјекат	487
Предикатив	491
Допуна као реченични члан	495
Прилошке допуне и одредбе	497
Објекат као допуна	500
Остале рекцијске допуне глагола	510
Прилошка одредба	511
Предикативни атрибут	513
ВАЛЕНТНОСТ И ФОРМАЛНА СТРУКТУРА РЕЧЕНИЦЕ	517
Увод: О појму валентности у синтакси	517
Моделовање просте реченице с глаголским предикатом	518
Једночлана предикатска	519
Двочлана с једновалентним предикатом	520
Трочлана с двовалентним предикатом	523
Четворочлана с тровалентним предикатом	525
Петочлана са четворовалентним предикатом	526
Међуусловљеност предикатског и аргументског израза	527
Реченични модели с допунама, одредбама и предикативима	529

Предикатски израз с прилошким допунама	530
Прилошке одредбе као чланови проширених модела	533
Предикативни атрибути у проширеним моделима	536
РЕКЦИЈСКИ ОДНОСИ У ГЛАГОЛСКОЈ, ИМЕНИЧКОЈ И ПРИДЕВСКОЈ СИНТАГМИ	536
О рекцији речи у српском језику	536
Глаголска рекција	539
Глаголи просте рекције	539
Глаголи сложене рекције	543
Именичка рекција	545
Придевска рекција	546
Упоредна рекција глаголских, именичких и придевских речи	547
ИЗ СИНТАКСИЧКЕ ПАРАДИГМАТИКЕ:	
Кондензације (згушњавање) и номинализације (поименичавање)	548
О кондензацији	548
Инфинитив као реченични кондензатор	549
Глаголски прилози (герунди) као реченични кондензатори	551
Реченични кондензатори у еквивалентним структурама	553
О номинализационим процесима	554
Девербативна именица као номинализационо средство	557
Деадјективна именица као номинализационо средство	562
ПАРЦЕЛАЦИЈА	564
О парцелацији као карактеристичном синтаксичком поступку	564
Именски изрази као парцелати	566
Парцелисани субјекат	566
Парцелисани предикатив	567
Парцелисана објекатска допуна	567
Парцелисана прилошка одредба	567
Парцелисани предикативни атрибут	568
Парцелисани атрибути	568
Секундарна парцелација	568

II. ОД САДРЖАЈА КА ОБЛИЦИМА ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ У ПРОСТОЈ РЕЧЕНИЦИ: СИНТАКСИЧКА СЕМАНТИКА (<i>Предраг Пийер</i>)	575
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	575
Семантичка и синтаксичка категорија	576
Семантичка категорија	576
Синтаксичка категорија	576
Међусобна повезаност семантичких категорија у синтакси	578
Семантички центар категорије: категоријално значење	579
Семантички центар и периферија категорије	580

Унутрашња граматичка издиференцираност семантичких категорија	581
Грамматички центар и периферија категорије	582
Однос између семантичког и граматичког центра и периферије семантичке категорије	583
Реченични делови као синтаксички центри појединих семантичких категорија	584
Ситуативни оквир семантичке категорије	589
Синтаксичка семантика и континуалност унутарјезичких односа	591
АНТРОПОЦЕНТРИЧНИ КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС	592
ПЕРСОНАЛНОСТ	592
<i>Лична значења глаголских облика у њредикацији</i>	596
Предикати у облику првог лица једине	596
Предикати у облику другог лица једине	597
Предикати у облику трећег лица једине	597
Предикати у облику првог лица множине	597
Предикати у облику другог лица множине	598
Предикати у облику трећег лица множине	598
<i>Лична значења и њијови реченичних стјруктура</i>	599
Одређено-личне реченице	599
Неодређено-личне реченице	600
Реченице са уопштено-личним значењем	602
Безличне реченице	603
Безличне реченице са безличним глаголом у предикату	603
Безличне реченице са огранично-личним глаголом у предикату	603
Безличне реченице са безлично употребљеним личним глаголом у предикату	604
Безличне реченице с повратним личним глаголом у предикату	604
Безличне реченице са предикатом у облику помоћног глагола и инфинитива	605
Безличне реченице са предикатом у облику помоћног глагола и конструкције <i>да</i> + презент	605
Безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката	605
Безличне реченице са прилошким или именичким предикативом у предикату	605
АГЕНТИВНОСТ И ПАЦИЈЕНТИВНОСТ	608
Опште	608
Уже и шире схватање дијатезе	609
Валентност	610
Прелазност	611
Рекција	612

Допуна и објекат	614
Директни и индиректни објекат	616
Прави и неправи објекат	616
Прави објекат	616
Неправи објекат	619
Пропозициони објекат	622
Активна и пасивна реченична конструкција	622
Заменички пасив	624
Партиципски пасив	624
Адвербијални пасив	625
Дијатеза и категорија глаголског рода	626
Грамматичка периферија категорије агентивности / пацијентивности	631
МОДАЛНОСТ	636
Опште	636
Модалност реалности / иреалности	637
Деонтичка модалност	638
Оптативна модалност	641
Субјективна модалност	643
Епистемичка модалност	643
Имперцептивна модалност	645
Метајезичка модалност	646
Аксиолошка модалност	647
Експресивна модалност	647
КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС АПЕЛАТИВНОСТИ	649
ВОКАТИВНОСТ	650
Опште	650
Статус вокативног израза у односу на структуру реченице	652
Структура вокативног израза	654
Прагматички аспекти употребе вокативних израза	657
ИМПЕРАТИВНОСТ	659
Опште	659
Врсте императивних исказа и њихови облици	661
Заповест	662
Захтев	663
Команда	664
Наредба	664
Забрана	665
Друге врсте императивних исказа	666
Дозвола	666
Упутства, инструкције и сл.	666
Предлог	666
Молба	667
Савет	668
Упозорење	669

Претња	669
Препорука	669
ИНТЕРОГАТИВНОСТ	670
Опште	670
<i>Ујийне реченице ѓрема ойсегу сийуације на коју се односе</i>	<i>672</i>
Ситуативно општа питања	672
Ситуативно посебна питања	672
Заменичка питања	672
<i>Ујийне реченице ѓрема сийену информативности</i>	<i>673</i>
Отворена питања	673
Изборна питања	673
Алтернативна питања	673
Минимална изборна питања	673
<i>Ујийне реченице ѓрема сийену грамаиикализованости</i>	<i>676</i>
Директна питања	676
Индијектна питања	676
Реторичка питања	677
<i>Ујийне реченице с обзиром на однос ѓрема левом конијекстиу</i>	<i>677</i>
Иницијална питања	677
Ехо-питања	677
<i>Ујийне реченице с обзиром на однос ѓрема десном конијекстиу</i>	<i>678</i>
„Наводећа“ питања	678
Неутрална питања	679
ПОСЕСИВНОСТ	679
Опште	679
Атрибутска и предикатска посесивност	682
Неотуђива и отуђива посесивност	682
<i>Аирибуииска йосесивности</i>	<i>683</i>
Посесивност у именским изразима с конгруентним атрибутом	683
Посесивност у именским изразима с конгруентним заменичким атрибутом	683
Посесивност у именским изразима с конгруентним незаменичким атрибутом	688
Посесивност у именским изразима с неконгруентним атрибутом	689
<i>Предикаииска йосесивности</i>	<i>692</i>
Посесивни датив	694
Посесивност у реченицама с аналитичким предикатом	697
СОЦИЈАТИВНОСТ	701
Опште	701
<i>Облици исказивања социјативности</i>	<i>703</i>
Социјативност и значење управне речи	704
<i>Синијаксичке функције социјативних констирукција</i>	<i>704</i>
Семантички типови социјативних констирукција	705

Социјатив непосредног типа	705
Социјатив посредног типа	705
Неправи социјатив	705
Социјатив целине	706
Псеудосоцијатив	706
Пратилачки псеудосоцијатив	707
Псеудосоцијатив 'карактеристичне појединости'	707
Псеудосоцијатив става (позитивног или негативног)	708
Временски псеудосоцијатив	708
ИНСТРУМЕНТАЛНОСТ	710
Опште	710
Спроводночки инструментал	713
Омогућивачки инструментал	714
<i>КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ</i>	<i>717</i>
СПАЦИЈАЛНОСТ	717
Опште	717
Граматички и лексички изрази са значењем места или правца	718
Субјективни и објективни простор	720
Предлошко-падежне и падежне конструкције са значењем места или правца	723
Синтаксички модели	723
Синтаксичко-семантички систем	725
Модели са значењем директивности или недирективности	725
Модели са значењима различитих статичких аспеката просторних односа	727
Непосредна локализованост	727
Конструкције са семантичком компонентом 'унутрашњост'	728
Конструкције са семантичком компонентом 'површина'	729
Посредна локализованост	733
Конструкције са значењем локализованости предњом страном локализатора	733
Конструкције са значењем локализованости задњом страном локализатора	734
Конструкције са значењем локализованости бочним странама локализатора	735
Конструкције са значењем локализованости горњом страном локализатора	735
Конструкције са значењем локализованости доњом страном локализатора	736
Конструкције са значењем просторне квантификације	736
Конструкције са општим значењем спољашње локализованости	740

Однос управне речи и предлошке или беспредлошке падежне конструкције с просторним значењем	741
Исказивање у истој конструкцији просторних и непросторних значења	742
ТЕМПОРАЛНОСТ	745
Опште	745
Предикатска темпоралност	747
Временске транспозиције као граматичке метафоре	753
Темпоралност и наративност	755
Адвербијали с временским значењем	757
Падежни и предлошко-падежни адвербијали с временским значењем	757
Временски прилошки адвербијали	771
Заменички временски прилошки адвербијали	772
Незаменички временски прилошки адвербијали	779
Темпоралност и аспектуалност у простој реченици	780
КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КАУЗАТИВНОСТИ	786
Каузативност	786
Опште	786
Основни облици исказивања узрочних значења	790
Предлошко-падежни адвербијали са узрочним значењем	790
Други облици исказивања узрока	792
Основна узрочна значења и начини њиховог исказивања	793
Унутрашњи узрок	793
Спољашњи узрок	796
Конструкције с прелазним узрочним значењима	800
ТЕЛИЧНОСТ	803
Предлошко падежне конструкције с циљним значењем	805
Циљ и намена	807
Циљ и намера	809
Циљ и сврха	810
Прилошки адвербијали циља	810
Инфинитив циља	811
Декомпоновани предикати с циљним значењем.	811
КОНДИЦИОНАЛНОСТ	812
Опште	812
Врсте кондиционалних конструкција	814
Структура кондиционалних конструкција	818
КОНЦЕСИВНОСТ	826
Опште	826
Концесивне предлошко-падежне конструкције	827
Други облици исказивања концесивности	828

<i>КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КВАЛИФИКАЦИЈЕ И КВАНТИФИКАЦИЈЕ</i>	830
КВАЛИФИКАТИВНОСТ	830
Опште	830
<i>Квалификација особине</i>	833
Атрибутска квалификативност	833
Предикатска квалификативност	836
Предикатско-атрибутска квалификативност	838
Адвербијална квалификативност	839
<i>Начинска квалификација</i>	839
Начински прилози	840
Начински прилози непосредне квалификације	840
Начински прилози посредне квалификације	841
Интегрисаност у реченичну структуру	843
Заменички начински прилози	844
<i>Квалификативност и градуелност</i>	846
Степеновање особине	846
Селективна и нормативна градуелност	850
Екватив	851
Диферентив	851
Компаративне конструкције	851
Основни компаратив	852
Јаки и слаби компаратив	852
Динамички компаратив	853
Компаратив континуиране прогресивности	853
Компаратив континуиране регресивности	854
Компаративи дисконтинуиране прогресивности или регресивности	854
Спољашњи динамички компаратив	855
Суперлативне конструкције	855
Спољашњи и унутрашњи суперлатив	855
Јаки и слаби суперлатив	856
Основни, ужи и најужи суперлатив	856
Ексклузивни и инклузивни суперлатив	857
Наративни суперлатив	857
Лексичко-синтаксичка суперлативност	858
Спољашња и унутрашња суперлативност	858
Јака и слаба суперлативност	858
Афирмативна и негативна суперлативност	860
Суперлативност негиране једнакости	860
Суперлативност негирања вишег	861
Основна и ужа суперлативност	861
Ексклузивна и инклузивна суперлативност	862
Модална суперлативност	863

Експресивна суперлативност	863
Лексикализација компаративне конструкције	863
Елативне конструкције	864
Скривена градUELност	864
Екссесивност	864
Екссесивност могућности	867
Екссесивност потребе	867
Екссесивност обавезности	868
КВАНТИФИКАЦИЈА	870
Семантички типови квантификатора	873
Граматички типови квантификатора	879
Квантификација у именском изразу	880
Јединична квантификација у именском изразу	881
Нејединична квантификација у именском изразу	881
Приближна нумеричка квантификација у именском изразу	894
Квантификација у именском изразу граматичком категоријом броја	902
Ненумеричка квантификација у именском изразу	910
Квантификација предикатског садржаја	910
РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА ОДРЕЂЕНОСТ И НЕОДРЕЂЕНОСТ	915
Опште	915
Одређена референцијалност	919
Анафорска референцијалност	925
Неодређена референцијалност	934
Нереференцијалност	942
МЕРОНИЧНОСТ	947
Опште	947
Мероничност и партитивност	951
Бројевне конструкције с партитивним значењем	952
Дистрибутивност	952
Фракталност	955
Партикуларизатори	959
НЕГАЦИЈА	963
Опште	963
Спољашња и унутрашња негација	964
Спољашња негација	964
Унутрашња негација	965
Контрастна и неконтрастна негација	966
Померена негација и подизање негације	967
Типови одричних реченица према њиховим комуникативним функцијама	967
Изјавно-одрична реченица	967
Упитно-одрична реченица	968

Заповедно-одрична одрична	969
Прохибитивност	969
Двострука негација	971
Вишеструка негација	972
Негирање помоћу речце или везника <i>ни</i>	973
Одричне реченице са општом квантификацијом	974
Словенски генитив	977
Негирање предлогом <i>без</i>	978
КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ	
(<i>Људмила Појовић</i>)	983
Актуализација реченице у комуникативној ситуацији	983
Основни елементи говорне ситуације	983
Говорни чиновни	983
Реченица и исказ	984
Реченична пропозиција	984
Илокутивна функција	985
Односи између реченичне пропозиције и илокутивне функције исказа	986
Илокутивни потенцијал	986
Илокутивни однос између реченице и исказа	986
Комуникативна функција и илокутивни аспект исказа	987
Начини актуализације реченице	988
Илокутивни напон исказа	988
Комуникативна функција и говорна ситуација	989
Илокутивност и фактор адресата	989
Уопштено-илокутивна функција	990
Неодређено-илокутивна функција	990
Комуникативна функција и референцијалност	991
Имплицитна предикација о референту	991
Увођење у исказ новог референта и функција пружања информације	993
Захтевање информације	994
Захтевање акционог чина	994
Типови комуникативних функција исказа	995
Средства језичке реализације комуникативне функције исказа	998
Експлицитна перформативна формула (ЕПФ)	998
Имплицитна перформативна формула (ИПФ)	1000
Перформативна парадигма	1001
Лексичко-семантички перформатив	1002
Граматичка средства	1003
Асертивни искази	1010
Утврђивање референта и комуникативна перспектива реченице	1010
Просторно-временска локализација и референтност исказа	1011

Типови асертивне функције исказа	1014
Преузимање одговорности за саопштавано и убеђивање адресата	1014
Језички показатељи тврдње	1017
Језички показатељи саопштења	1018
Специфични начини изражавања појединих типова асертивности	1018
Истинитост информације у асертивности	1020
Директивни искази	1021
Императив као језгро ИПФ	1022
Адхибитивна и прохибитивна страна директивне функције	1022
Интонација као показатељ директивности исказа	1023
Прагматички контекст директивног исказа	1024
Партикуларизација и фразеологизација императивних облика	1025
Остали начини и средства језичког израза директивности	1026
Илокутивност типа <i>молбе и захтева</i>	1030
Илокутивност типа <i>предлога и препоруке</i>	1033
Илокутивност претње	1038
Комисивни искази	1040
Илокутивност комисива	1040
Интерогативни искази	1042
Илокуција питања	1042
Тотална питања	1044
Парцијална питања	1045
Изборна питања	1046
Пермисивни искази	1047
Експресивни искази	1049
Илокутивност поздрављања	1049
Илокутивност извињења	1052
Илокутивност захваљивања	1054
Илокутивност честитања	1056
Декларативни искази	1057
КОМУНИКАТИВНА ПЕРСПЕКТИВА ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ	
<i>(Бранко Тошовић)</i>	1061
Појам перспективе у синтакси	1061
Основни аспекти комуникативне реченичне перспективе	1062
Комуникативне субперспективе реченице	1068
Позициона субперспектива	1068
Информативна субперспектива	1069
Оријентациона субперспектива	1070
Средства изражавања комуникативне реченичне перспективе	1072
Линеаризација	1073
Фразни акценат	1081

Интонација	1082
Речце	1082
Семантички аспекти реченичне комуникативне перспективе	1082
Информативни аспекти реченичне комуникативне перспективе	1084
Илокутивни аспекти комуникативне реченичне перспективе	1092
Граматички аспекти реченичне комуникативне перспективе	1096
Синтаксички аспекти реченичне комуникативне перспективе	1102
Изабрана литература	1107
Именски регистар	1111
Предметни регистар	1115
Симболи и скраћенице	1162

I
ОД ОБЛИКА КА САДРЖАЈИМА
ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

Увод

§ 1. Предмет синтаксе као једне од главних лингвистичких дисциплина јесте проучавање структуре и употребе језичких јединица са примарно комуникативном функцијом. Језичка комуникација остварује се у говорној ситуацији, која се од других ситуација разликује природом елемената који је чине. То су, пре свега, говорник (= говорно лице), саговорник (реални или фиктивни, појединачни или групни...), медијум (= ваздух, хартија, рачунар, телефон итд.), заједничка знања говорника и саговорника, њихова спремност за успешну комуникацију и правила успешне комуникације.

§ 2. У процесу језичке комуникације ствара се текст. Правила стварања и функционисања текста, као и структура текста, такође су предмет синтаксе. Текстови сложенији од реченице могу се сматрати и предметом хиперсинтаксе (= надреченичне синтаксе) или предметом шире схваћене синтаксе.

§ 3. Реченица је минимална језичка јединица која може имати релативно самосталну комуникативну функцију, било да је дата у свом пуном облику, било да је сведена на једну реч, Уп.

- (1) Он те зове да дођеш.
- (2) Он зове.
- (3) Зове.

§ 4. Реченица која је исказана (изговорена или написана) у конкретној говорној ситуацији, са одређеним комуникативним циљем јесте исказ. У примеру (4) сегмент *Он зове* није исказ, али у примеру (5) сегмент *Он зове* је и реченица и исказ (ако је употребљен у одређеној говорној ситуацији са одређеним комуникативним циљем). Уп.

- (4) „Он зове“ је реченица.
- (5) Он зове. Пожури.

§ 5. У структури реченице постоје посебна средства (пре свега, лични глаголски облици, личне и показне заменице) којима се она може везати за говорну ситуацију и постати исказ. Везивањем за говорну ситуацију рече-

ница се актуелизује. У процесу актуелизације реченичног садржаја реченица се преводи из језичког система у говор. На пример, у реченици *Ти данас њолажеш исџић* садржај реченице 'полагање испита' везује се за говорну ситуацију заменицом другог лица, која упућује на саговорника, као и прилогом *данас* и глаголом у презентском облику, који упућују на време говорне ситуације и тиме актуелизују садржај дате реченице.

§ 6. Реченица као минимална језичка јединица која постаје исказ када се употреби са одређеним комуникативним циљем у конкретной говорној ситуацији може представљати релативно аутономан текст (нпр. *Конац дело краси*) или део текста (нпр. *Ко неће браћиа за браћиа, хоће ѿуђина за го сџо дара*), слично као што је фонема минимална језичка јединица која може бити морфема (нпр. *О!*) или део морфеме (нпр. *он*), и као што је морфема минимална језичка јединица која може бити реч (нпр. *он, О!*) или део речи (нпр. *он-о*), а реч — минимална језичка јединица која може бити реченица (нпр. *О! Он! Одмах! Свиће!*) или део реченице, нпр. *Долазим одмах*.

§ 7. У реченици се разликује њена формална структура (интонација и низ гласова или слова и пауза организованих према одређеним правилима) и реченични садржај, који има когнитивно-семантички и комуникативно-прагматички план.

Основу когнитивно-семантичког плана реченичног садржаја чине, с једне стране, когнитивне категорије, у којима човек сазнаје свет око себе и у себи (простор, време, количина итд.), и које се у сваком језику одражавају и изражавају на мање или више друкчији начин у оквиру специфичних етнојезичких слика света.

С друге стране, језички корелат когнитивних (психолошких) категорија јесу семантичке категорије, које се на различите начине комбинују у семантичкој структури реченице, у зависности од тога шта се реченицом означава.

Комуникативно-прагматичким планом обухваћене су комуникативне функције које се реченицом могу остварити, нпр. констатација, молба, наређење, питање, негирање итд.

§ 8. Значењску структуру реченице конституише семантички предикат (нпр. 'чека'), који по правилу имплицира одређене аргументе (нпр. *Она чека сесџру*), а у ређим случајевима не тражи ни један аргумент, нпр. *Смркава се*. У семантичком предикату, као основном делу значењске структуре реченице, одражен је *однос* између конкретних или апстрактних учесника у ситуацији означених неком реченицом, а у аргументима — оно што се сматра *учесницима* у том односу. Об-

лик исказивања предикатског садржаја је предикатски израз (краће: предикат), а облици исказивања аргумента јесу аргументски изрази (може их бити до четири). На пример, у реченици (6) предикатски израз је *пише*, а аргументски изрази су *Јова* и *писмо*, а у реченици (7) предикатски израз је *донео је*, а аргументски изрази су *упоран рад*, *им* и *лепе резултате*. Уп.

(6) Јова пише писмо.

(7) Упоран рад донео им је лепе резултате.

Предикатско-аргументска структура као значењска структура реченице назива се пропозиција. Свака пропозиција смештена је у одређени модални оквир (в. § 10) и локализована је у односу на време говорне ситуације (а често непосредно или посредно и у односу на простор говорне ситуације), чиме се значењска структура реченице уклапа у прагматичку структуру реченице.

§ 9. У прагматичку структуру реченице улазе, дакле, елементи помоћу којих се пропозиција повезује с конкретном говорном ситуацијом и њеним учесницима, а реченица у говору остварује као исказ. Ту су, пре свега, различита упућивачка (= деиктичка), углавном заменичка средства, помоћу којих се садржај реченице локализује у односу на учеснике, простор и време говорне ситуације. На пример, у реченици

(8) Ми смо седели онде.

перфекатски облик глагола у предикату локализује означену ситуацију у прошлост у односу на време говорне ситуације, лични облик глагола као и лична заменица упућују на групу лица међу којима је говорник, а заменички прилог упућује на место означене ситуације у односу на место на којем се налази говорно лице. Другим речима, актуелизација је повезивање семантичке структуре реченице с њеном прагматичком структуром, а тим путем и са говорном ситуацијом.

§ 10. Модални оквир је квалификација коју даје говорно лице са становишта реалности онога што се у пропозицији износи или према неком другом критеријуму. Тако реченице (9)–(13) имају исту пропозицију, коју чини предикат 'читати' и аргументи 'ви', 'књига', али се разликују како садржајем модалних оквира тако и начином на који су они изражени. У (9)–(11) модални оквир је садржан, пре свега, у предикатском изразу (и у интонацији), а у (12), (13) модални оквир се једним делом налази и изван предикатског израза у посебним модалним речима *можда* и *сигурно*. Уп.

(9) Читате књигу.

(10) Читајте књигу!

(11) Читали бисте књигу.

(12) Можда читате књигу.

(13) Сигурно читате књигу.

§ 11. Поред тога, у прагматичку структуру реченице улази њена **к о м у н и к а т и в н а с т р у к т у р а** (= тематско-рематска структура или функционална перспектива реченице), одређена конкретним говорничким комуникативним циљем — прагматичким фактором који учествује у оформљавању смисла реченице као начину представљања и интерпретирања дате семантичке структуре, в. § 8. Уп. (14) и (15) са истом семантичком структуром, а различитим комуникативним структурама (наглашени део реченице је истакнут курзивом):

(14) *Милица* чита.

(15) Милица *чиш*а.

Прагматичкој структури реченице припадају такође услови и правила успешне језичке комуникације. На пример, да би комуникација била успешна један од основних услова јесте да постоји изваншњи фонд заједничких знања говорника и саговорника (пре свега знање истог језика и познавање културе која чини његово примарно окружење). Слично томе једно од најважнијих правила успешне комуникације јесте тзв. правило кооперативности: учесници у комуникацији морају настојати да сарађују у процесу постизања успешне комуникације, нпр. морају избегавати речи и облике за које се претпоставља да их онај други не би разумео, прилагодити брзину говора могућностима праћења и разумевања итд.

§ 12. У области синтаксичких садржаја, семантичких или прагматичких, налазе се и подразумеване информације без којих се исказ не може правилно интерпретирати. Једна од основних врста таквих информација су пресупозиције.

Пресупозиције су имплициране информације које се не могу поништити негирањем. На пример, у реченицама (16) и (17) пресупозиција је иста 'он пије'. Уп.

(16) Он ће оставити пиће.

(17) Он неће оставити пиће.

§ 13. Односи између формалне, семантичке и прагматичке реченичне структуре нису једно-једнозначни него су асиметрични и сложени, јер се често истим синтаксичким обликом може исказати више различитих садржаја, а, с друге стране, исти садржај може бити исказан различитим облицима. Зато је главни задатак граматичког описа да покаже и објасни специфичности различитих типова реченичних структура у узајамној условљености њихова поменута три плана.

Формалну структуру реченице чине, дакле, предикатски израз и аргументски израз(и). У српском језику предикатски израз по правилу садр-

жи лични глаголски облик пунозначног глагола, или лични глаголски облик непунозначног глагола, нпр.

(18) Он *ради*.

(19) Он *је учишељ*.

(20) Он *је добро*.

(21) Он *је добар*.

У аргументском изразу просте реченице обично је именица, или нека друга именички употребљена реч, било сама, било у конструкцији с неком другом именском речју (именица, заменица, придев, број), нпр.

(22) *Ана* ради.

(23) *Она* ради.

(24) *Наша Ана* ради.

(25) *Наша сестра Ана* ради.

Под одређеним семантичким условима аргументски израз може имати реченични облик оформљујући тако део сложене реченице. Уп. (26) и (27), где су облици *долазак воза* и *воз долази* изрази истог аргумента.

(26) Ана види *долазак воза*.

(27) Ана види *да воз долази*.

§ 14. И значењска и формална структура реченице у великој мери зависе од предикатског значења. Као што је речено, значењска структура реченице понекад је сведена само на предикат (в. § 8), али такви случајеви су доста ретки. Да би пропозиција, као значењска структура реченице, била потпуна, семантички предикат по правилу допуњује одређени број аргумената. Од садржаја одређеног предиката зависи колико он мора имати аргумената да би пропозиција била значењски потпуна. На пример, предикат 'седети' тражи један аргумент — 'неко седи', предикат 'носити' тражи два аргумента — 'неко носи некога' или 'неко носи нешто', предикат 'сећи' тражи три аргумента — 'неко сече нешто нечим', предикат 'купити' је четвороаргументски 'неко купује од некога нешто за некога' и сл. Као што претходни примери показују, предикатско-аргументске структуре могу бити једноаргументске (28), двоаргументске (29), троаргументске (30) и четвороаргументске (31). Уп.

(28) Мајка седи.

(29) Мајка носи дете.

(30) Мајка сече хлеб ножем.

(31) Они су купили мајци телефон од познатог произвођача.

Н а п о м е н а. — Овде и даље једноструки наводници су знак да се између њих налази значењски садржај неке речи или реченице.

Аргументи који постоје у значењској структури реченице у неким случајевима остају неизражени у њеној формалној структури ако се налазе у ужем или ширем контексту те реченице или ако се из говорне ситуације

ције види како неизражени аргумент треба схватити. Нпр. у реченици *Пе-ра сјава* постоји само први аргумент и то аргументско место је попуњено именицом *Пе-ра*. А у примеру *Шта ради Пе-ра? — Сјава*, у пропозицији реченице *Сјава* и даље је отворено место за први аргумент, али он није добио свој аргументски израз у тој реченици јер се може реконструисати из претходне, упитне реченице.

Семантички предикати, као централни делови значењске структуре реченице, могу се, дакле, разликовати једни од других према томе колико аргумената морају имати да би реченица била семантички комплетна, иако неки семантички предикати не морају имати ни један аргумент. Аналогно томе, глаголи, који оформљују сваки предикатски израз, могу се разликовати према томе да ли су једновалентни (нпр. *седети*), двовалентни (нпр. *носити*), тровалентни (нпр. *сећи*) или четворовалентни (нпр. *куйити*), или авалентни (нпр. *смркавати се*). Однос између семантичког предиката и аргумената припада значењској структури реченице, а валентност глагола у предикатском изразу, као тип његове обавезне или факултативне синтаксичке спојивости са деловима реченице изван предикатског изрази, испољава се у формалносинтаксичкој структури реченице.

§ 15. Реченица, као сложени језички знак, састављена је од извесног броја једноставнијих језичких знакова и њихових међусобних односа. Морфеме, као елементарни језички знакови, остварују своје лексичке и граматичке функције у структури речи, а лексичке и граматичке функције речи остварују се у синтагмама и реченицама као сложенијим језичким структурама.

Реч је минимални облик на који може бити сведена нека реченица, када је представљена само једним својим делом, нпр. предикатским (*Гори!*), или аргументским (*Вајра!*), задржавајући могућност да буде употребљена као комуникативно комплетан исказ. Ова могућност није у истој мери карактеристична за све врсте речи, него је то првенствено својство правих, пунозначних речи, али и узвика, а углавном је нетипична за неправне, тзв. помоћне речи као што су предлози и везници (често и речце), које по неким обележјима јесу речи, а по другим функционишу као релативно самосталне граматичке морфеме.

У српском језику праве речи су већином променљиве и функционишу у укупности својих лексичких значења, фонолошке структуре, морфолошких и акценатских облика и садржаја, синтаксичког и стилског потенцијала, а у тексту и као посебни фрагменти текста. Зато се понекад говори о неопходности разликовања фонолошке, акценатске, морфолошке, синтаксичке и лексичке речи (= лексеме). У структурирању и функционисању реченице реч учествује у свим својим аспектима, иако сви они немају

увек исти значај, што зависи од типа и конкретних особина одређене речи и реченице.

Облици и садржаји речи у реченици су повезани, а те везе могу бити једноставније и сложеније, непосредне или посредне, мање или више чврсте.

§ 16. Општи назив за синтаксичку везу међу речима у реченици је синтаксичка к о н с т р у к ц и ј а. За неке типове синтаксичких конструкција постоје и посебни називи. Дугу лингвистичку традицију има термин с и н т а г м а, а у модерној лингвистици често се употребљава и термин г р у п а (или фраза).

Синтагме су речи у реченици које имају заједничку синтаксичку и семантичку функцију као *Наш комшија* у реченици *Наш комшија има ња*. У синтаксичкој литератури термин *синтагма*, као уосталом и *реч*, *реченица* и други термини, има и мање или више друкчију употребу.

Термин и мен с к и и з р а з (= именска група) означава нереченични аргументски израз у форми именичке синтагме (нпр. *наш нови друг*), или саме именице (нпр. *друг*), или неке друге врсте речи употребљене као да је именица, нпр. *он*, в. § 20.

§ 17. Речи и синтагме првенствено учествују у конституисању реченичне структуре и та, к о н с т и т у е н т с к а ф у н к ц и ј а је њихова примарна функција. У случајевима када је реченични облик сведен на синтагму или реч (нпр. *Добар њошес! Шах!*) онда су синтагма или реч, као реченични изрази, носиоци исказа, али је та функција за њих секундарна и ређа.

Као што употреба речи и синтагме, односно именског израза има своју синтаксичку функцију, тако и њихово одсуство у неким случајевима може бити знак посебног типа реченице, тј. слично улози нулте морфеме у парадигми речи. Уп. на пример личну и безличну реченицу *Она седи* и *Смркава се*. У овом другом примеру обавезно одсуство субјекта је знак да је то безлична реченица.

§ 18. Синтаксичка конструкција има граматички модел и лексички садржај. Граматички модел (или: граматичка схема, граматички образац) синтаксичке конструкције одражава њене релевантне граматичке особине независно од конкретног лексичког садржаја и обично се у граматичком опису означава симболички, нпр. $N_{\text{nom}} + V_{\text{fin}}$ је модел синтаксичких конструкција као што су реченице

(32) Милица спава.

(33) Киша пада.

(34) Она лежи.

А $na + N_{\text{loc}}$ је модел предлошко-падежних конструкција као што су *на столу*, *на улици*, *на уму*, *на срцу* и сл. Као што се из тих примера види,

исти модел остварује се у великом броју конструкција с различитим лексичким садржајем.

Један од задатака описа синтаксичког система је опис синтаксичких модела и њихових међусобних односа.

§ 19. У реченичној структури реченична форма је у чврстој вези с реченичним садржајем, а сваки реченични члан и свака конституентска реченична јединица су у непосредној или посредној вези с другим реченичним члановима и конституентским јединицама. Зато је опис само једног аспекта или једног дела реченице уз потпуно искључивање других практично немогућ. С друге стране, синтаксички опис који има облик текста неизбежно је линеаран, што значи да се језичке појаве у таквом опису морају изложити сукцесивно, извесним, макар донекле и условним редоследом, иако оне постоје симултано и у сталној узајамној условљености.

У овом опису синтаксе просте реченице у савременом српском стандардном језику даље се (у првом делу) прво разматрају питања синтаксичких облика уз неизбежно улажење и у проблематику њихових садржаја, а затим се (у другом делу) разматрају значења и функције просте реченице уз неизбежне информације о облицима којима се ти садржаји исказују.

Комплексност просте реченице намеће овде потребу и за ограничењем њеног описа. Из анализе се искључују проблеми промена у српској простој реченици, било да је реч о променама посматраним у процесу историје српског језика, било да је реч о променама у процесу развоја језика одређених појединаца који говоре српски као матерњи језик, било да је реч о процесу стварања реченице (приликом енкодирања и декодирања поруке) у језичкој комуникацији.

ИМЕНСКИ ИЗРАЗ

Уводне напомене

§ 20. ИМЕНСКИ ИЗРАЗ је група речи организованих око именице, или сама именица, као део синтаксичке структуре просте реченице, у који је уобличен или њен аргументски израз, нпр. *Н о в и њ у њ и ц и улазе*, или именски део њеног предикатског израза, нпр. *Јован и Марко су н о в и њ у њ и ц и*.

И именски израз и предикатски израз имају главни део и зависни део. На пример у реченици (35) главни део субјекатског именског израза је *људи*, а зависни део је *млади*, док је у предикатском изразу исте реченице главни део *разговарају*, а зависни део је *гласно*. Уп.

(35) Млади људи гласно разговарају.

(36) Чаше с ледом пријатно звецкају.

(37) Високи борови пружају дебелу хладовину.

Напомена. — У значењу термина *именски израз* употребљавају се и термини *именска група*, *именичка група*, *номинална група*, *номинална фраза* и др.

Главни део именског израза је реч која га конституише, а то поред праве именице може бити и заменичка именица (нпр. *Ви чийајте*) или нека друга именички употребљена реч (нпр. *Најбољи иду даље*). Зависни делови су факултативни, осим у посебним случајевима, нпр. у конструкцијама са обавезном детерминацијом, уп. *деца румених образа* према неграматичном облику без детерминатора **деца образа*.

Према степену сложености главни и зависни део именског израза, као и предикатског израза, може бити једночлан (нпр. *Ви чийајте*), двочлан или вишечлан.

У примеру *Весели и леји младићи и девојке живо и гласно разговарају и шале се* синтагма *весели и леји* је двочлани зависни део именског израза у којем је *младићи* и *девојке* његов двочлани главни део, а *живо* и *гласно* је двочлани зависни део предикатског израза, док је *разговарају* и *шале се* двочлани главни део предикатског израза.

И именски израз и предикатски израз могу имати само по један главни члан и могу бити без иједног зависног члана (нпр. *Људи разговарају*), уп. *Људи разговарају* и *Весели и леји младићи и девојке живо и гласно разговарају и шале се*.

Чланови именског израза и предикатског израза повезани су у синтагме. И цели именски изрази, или предикатски израз и именски израз (или именски изрази) могу бити повезани у синтагме.

§ 21. СИНТАГМЕ су пунозначне речи повезане истом синтаксичком и семантичком функцијом. У примеру *Весели и леији младићи и девојке живо и гласно разговарају и шале се* синтагме су *весели и леији, младићи и девојке, живо и гласно, разговарају и шале се*, али и *весели и леији младићи и девојке*.

Из наведених примера види се да синтагму могу да чине како чланови главног дела именског израза (*младићи и девојке*) или предикатског израза (*разговарају и шале се*) тако и чланови зависног дела именског израза (*весели и леији*) или предикатског израза (*живо и гласно*), односно да синтагму чине главни и зависни део како у именском изразу (*млади људи, весели и леији младићи и девојке*) тако и у предикатском изразу (*гласно разговарају, живо и гласно разговарају и шале се*).

Према међусобном односу својих делова синтагме могу бити напоредне и зависне.

§ 22. НАПОРЕДНЕ синтагме одликују се међусобно независним односом њихових делова, тј. њиховом синтаксичком к о о р д и н а ц и ј о м, нпр. *весели и леији, младићи и девојке, живо и гласно, разговарају и шале се*.

ЗАВИСНЕ синтагме одликују се односом с у б о р д и н а ц и ј е зависног дела главном, а могу бити

ЗАВИСНЕ ОДРЕДБЕНЕ синтагме (нпр. *млади људи, гласно разговарају*) и

ЗАВИСНЕ ДОПУНСКЕ синтагме, нпр. *Разговарају о музици, Прича сину бајку*.

Из наведених примера се види да се синтагме међусобно разликују према степену сложености. Према степену сложености постоје уже и шире синтагме.

УЖА синтагма састоји се од најмање две пунозначне лексеме, а њеним рашчлањивањем не може се добити још ужа синтагма, нпр. *млади људи, гласно разговарају, весели и леији, девојке и младићи, живо и гласно, разговарају и шале се*.

ШИРА синтагма има у свом саставу најмање једну синтагму и неку пунозначну реч, а може обухватати две синтагме или више синтагми, нпр. *високи људи кошчаштих лица, њричају узбудљиве њриче, леио њричају о свом живојшћу*.

Н а п о м е н а. — Изложена концепција синтагми дата је према теорији и класификацији синтагми Александра Белића и Михаила Стевановића.

СТРУКТУРА ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА

§ 23. Општа синтаксичка својства именског израза одређена су чињеницом да је у формалној синтаксичкој структури просте реченице именски израз основни граматички израз аргумента у семантичкој структури реченице. У средишту реченичне семантичке структуре (= пропозиције) налази се семантички предикат, који може да тражи одређене аргументе као значењске корелате конкретних или апстрактних учесника у односу одраженом у садржају предиката (в. главу *Предикациј*). На пример, у реченици *Наш њријашељ чииа* именски израз *наш њријашељ* представља формални израз аргумента семантичког предиката 'читати'.

Именски израз има главни и зависни део.

§ 24. ГЛАВНИ ДЕО. — Главни део именског израза је обавезан. Он конституише именски израз, тј. главни део је конститутивни део именског израза. У главном делу именског израза је именица, или заменичка именица (*ја, ко, нико, неко* и сл.), или нека друга реч употребљена као да је именица, нпр.

(38) *Наш њријашељ* чита.

(39) *Неко* чита.

(40) *Први* добија награду.

(41) *Ако* је везник

(42) *Осџаиш* је ризик.

(43) *Истурчи* се *џлахи* и *лакоми*. (Његош)

Главни део именског израза може бити једночлан, двочлан или вишечлан, нпр.

(44) *Јована* учи.

(45) *Јована* и *Светџлана* уче.

(46) *Јована*, *Светџлана* и *Ана* уче.

Пример (44) показује да се именски израз може састојати само од једне речи.

Када у саставу именског израза две именице у номинативу, или више именица у номинативу, имају функцију чланова главног дела именског израза, такве именице налазе се у односу координације и обично су повезане контактном позицијом без везника, или су повезане везником и — ако су у именском изразу само два члана (нпр. *Гаја* и *Раја*), или када је у питању веза између претпоследње и последње именице (нпр. *Влаја*, *Гаја* и *Раја*), нпр.

(47) *Влаја*, *Гаја* и *Раја* су његови сестрићи.

§ 25. ЗАВИСНИ ДЕО. — Зависни део именског израза није обавезан, тј. он се може изоставити а да израз остане граматички прихватљив, уп. *Ваи саиш је овде* и *Саиш је овде*.

У зависном делу именског израза може бити неки придев, као у претходном примеру, или нека придевски употребљена реч (уп. *шај дан и дан*) или неки субординирани именски израз, нпр. *дан одлуке, дан за њам-ћење* и сл.

Именица која не конституише главни именски израз у чијем је саставу, и која је у неком зависном падежу, налази се у односу субординације према именици која конституише именски израз, нпр.

(48) *Мајке с децом* ушле су прве.

(49) *Човек с модрицом на оку* је ћутао.

(50) *Писао јој је друг из дејинштва*.

Зависни делови именског израза на различите начине одређују његов главни део, нпр.

(51) С пучине дува *лак ветар*.

(52) У ваздуху је *мирис бора*.

Постоје две врсте зависних делова именског израза: зависни делови нуклеусног именског израза и зависни делови именског израза који су изван њеног нуклеусног дела, тзв. референцијално-квантификациони елементи, нпр. *сваки, ни један, шај* и сл.

§ 26. НУКЛЕУСНИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ. — Нуклеусни именски израз је обавезни део именског израза који изражава део садржаја значењске структуре реченице, који се односи на конкретне или апстрактне учеснике у одређеној ситуацији. На пример, у именском изразу *сви њи сџари љријашељи* у реченици *Сви њи сџари љријашељи нам љишу* део *сџари љријашељи* представља нуклеусни именски израз, а атрибут *сџари* је зависни члан у нуклеусном именском изразу. У ширим оквирима именског израза, али изван нуклеусног именског израза, налазе се елементи који повезују његов садржајса говорном ситуацијом и дају његову количинску карактеристику. У наведеном примеру то су елементи *сви њи*. Према томе, структура именског израза је хијерархизована на следећи начин:

1. главни елеменат израза,
2. нуклеусни именски израз (главни елеменат и допунски делови),
3. именски израз у целини (нуклеусна именски израз и показатељи референцијалности и квантификације)

Структура наведеног примера именског израза може се приказати на следећи начин: (*сви њи (сџари (љријашељи))*).

Именски израз може у реченици бити остварен на сва три нивоа своје структуре (53), на нивоу нуклеусне именског израза (54), или на нивоу главног дела (55). Уп.

(53) *Сви њи сџари љријашељи* нам пишу.

(54) *Сџари љријашељи* нам пишу.

(55) *Пријашељи* нам пишу.

Другим речима, именски израз може бити представљена и само једном речју — главним делом израза (нпр. *Пријатељи* у примеру *Пријатељи нам иду*), онда када позиције за допунске делове групе нису попуњене. То је донекле слично структури речи, која може бити сведена на једну коренску морфему као свој главни елемент, нпр. *ићи*, *град*, *нос* и сл., а може имати и морфеме које проширују или модификују значење корена, нпр. *ићеш*-*ак-о*, *град-ић-о*, *нос-ин-а* и сл.

Напомена. — О референцијалности и квантификацији опширније се говори у § 44–69 и у посебним главама у другом делу *Синтаксе*.

Синтаксичке функције именског израза

§ 27. Именски израз је најчешће израз аргумента, као оног дела значењске реченичне структуре који одражава конкретне или апстрактне учеснике у ситуацији на коју се реченица односи, нпр.

(56) *Нови играч* добро игра.

(57) *Ми* смо прихватили *све ваше предлоге*.

(58) Пише писмо *својој старој пријатељици*.

Функција изражавања аргумента семантичке структуре реченице је примарна функција именског израза.

Секундарно, именски израз може бити део предикатског израза, односно употребљава се и као именски део предиката, нпр.

(59) Светлана је била *одличан студент*.

(60) Јова је *добар момак*.

(61) Они су *искусни стручњаци*.

Поред тога, именски израз може бити израз читаве предикатско-аргументске структуре, тј. реченични израз може бити сведен на именски израз, штавише само на један (главни) елемент групе док се остали подумевају, нпр.

(62) *Полиција!*

(63) *Тишина!*

(64) *Пажња!*

Када реченични израз нема предикатски члан (нпр. *Крађа!*) или када има предикатски члан, али нема субјекатски именски израз (нпр. *Грми!*), такве реченице називамо *једночлане* за разлику од реченица које имају оба та главна дела, нпр. *Сунце излази*, и представљају *двочлане реченице*.

Примарна форма једночлане реченице је предикатски израз јер је главни елемент реченице — предикат.

Једночлана реченица у облику именског израза је секундарна форма прости реченице (нпр. *Пажња!*), чија је интерпретација изразито кон-

текстно условљена, као што важи и обрнуто: за именски израз је функција конституисања једночлане реченице нетипична и секундарна функција.

§ 28. Једночлане реченице су веома честе у синтакси наслова. Ако се наслову признаје статус релативно аутономног исказа у оквиру текста којем наслов припада, онда се и синтаксичкој структури тог исказа мора признати реченични статус, наравно специфичне природе, нпр. *Проклећа авлија, Рани јади, Лей дан за умирање, Стиражилово, Јужно-словенски филолог, Зборник Мајнице српске за славистику, Плави њобедили* итд.

Напомена. — Синтакса наслова има своје стилске и жанровске специфичности, и није сасвим иста у лепој књижевности, спортским новинама и научним радовима, али без обзира на то има и неке опште одлике од којих је једна, да су двочлане реченице релативно слабо заступљене у синтакси наслова (нпр. *За ким звона звоне*), као и сложене реченице (нпр. *Шта сањам и шта ми се догађа; Доћи ће смрт и имаће твоје очи*) или њихови делови (нпр. *Морнар који је изневерио море*). У новинским насловима постоји јака тенденција да се у двочланим реченицама употребљава крњи перфекат као и други крњи облици (нпр. *Звезда њобедила, Милано њобеђен*), тј. аналитички облици предиката из којих је изостављен помоћни глагол. У једночланим реченицама у насловима изразито доминирају именски изрази. Неки од њих су резултат елиптичног обликовања наслова, нпр. *Роман о Лондону* 'ово је роман о Лондону', *О двојини у словенским језицима* 'ово је расправа о двојини у словенским језицима', *Мајтајичка логика* 'ово је књига чији је предмет математичка логика'. Врло често наслов се своди на именски израз која означава предмет текста којем наслов припада, нпр. *На Дрини ћуприја* 'предмет овог романа је на Дрини ћуприја', *Сеобе* 'предмет овог романа су сеобе'. Разуме се, неки наслови не могу се тако интерпретирати, односно траже специфичније интерпретације, посебно у књижевности, нпр. *Онда* 'ово је збирка приповедака у којој се често понавља реч онда' итд.

§ 29. Једночлане реченице често се срећу у синтакси рекламе, тј. у језику политичке и трговинске пропаганде, нпр.

- (65) Тако треба!
- (66) Поштено!
- (67) Ево руке!
- (68) Италијански сладолед с топинг идејама!
- (69) И мирис и укус!

§ 30. Именски израз може бити употребљен као редуковани реченични израз, и тада је то:

(а) вокативни именски израз, нпр. *Војници! Јунаци! Врховна команда избрисала је наш њук из бројног стања, наш њук је жртвован за часћ Београда и ошацибине.* (Д. Гавриловић); *Добра земља моја, лажу.* (М. Ракић)

(б) резултат КОНТЕКСТУАЛНЕ НОМИНАЛИЗАЦИЈЕ исказа — када се констатација неке ситуације сведе на сам њен назив, нпр. *Ноћ. Улица. Тишина.* или: *Банкарски чиновник. Жена и троје деце. Најстарија девојчица од шринаесет година; оно двоје мушке — млађи.* (И. Андрић)

(в) резултат ПАРЦЕЛАЦИЈЕ исказа као синтаксичко-стилског поступка којим се делови реченице интонационо и позиционо издвајају добијајући статус емоционално наглашених аутономних исказа (парцелата), чија формална, семантичка и комуникативна веза са исказом из којег су издвојени није сасвим прекинута, нпр. *Моја мама је била ујорна и чврста. Нейроменлива.* (В. Стевановић); *То је моја исцоведаоница. Мој зид љача. Мој олтар. И моје чинодејствовање.* (В. Стевановић).

Именски израз употребљен у својој примарној функцији, као аргументски израз, може имати неколико ужих синтаксичких функција, које зависе од лексичког значења главног дела именског израза, али и од њених допунских елемената, а понекад и од лексичког састава предикатског израза и реченице у целини.

Постоје две врсте именских израза, које, у зависности од значења свог лексичког садржаја, имају донекле различите синтаксичке особине. То су (а) именски изрази с конкретним, предметним значењем и (б) именски изрази с непредметним значењем.

У оквиру именских израза с предметним значењем ужи семантички критеријуми од којих зависе синтаксичке особине именског израза јесу персоналност (у значењу 'човек'), аниматност ('живо или слично живом'), одређеност и спацијалност (место и/или правац кретања).

У именским изразима обично су одражена својства и улоге учесника у ситуацији на коју се реченица односи.

Поред ситуација које се виде као редуковане на сам однос без његових покретача или учесника (нпр. *Смрква се, Сева, Тушњи* и сл.), постоје ситуације чији је учесник човек и то: бар један човек, односно нешто живо или нешто што се схвата као живо иако то није (нпр. *Јова сјава, Риба љлива, Робот ради* и сл.), ситуације у којима учествује бар један човек и нешто конкретно, али неживо (нпр. *Јова пије вино, Делфин једе рибу, Робот покреће машину*) као и ситуације у којима учествује бар двоје људи (нпр. *Јова воли Нену*), бар двоје људи и један предмет (нпр. *Јова даје Нени јабучку*) или бар два предмета и један човек (нпр. *Јова сече хлеб ножем*). Ситуације у којима у односу учествују најмање два предмета (нпр. *Нож сече хлеб, Кључ отвара врата, Вода гаси ватру*) заправо увек подразумевају постојање некога (живо биће, обично човек) ко успоставља однос између та два предмета.

Именски изрази којима се изражавају значења учесника у наведеним односима имају различите облике и различите синтаксичке функције у зависности од природе учесника који је именским изразом означен, односно у зависности од укупне структуре ситуације именоване реченицом с датим именским изразом у свом саставу.

Облик именског израза који сигнализира улогу учесника неке ситуације који је тим именским изразом означен, односно који показује однос између именског израза и предикатског израза као и других именских израза у реченици, у српском као и у већини словенских језика, јесте падежни облик.

Именски израз у српском језику према својим синтаксичким функцијама може бити субјекатски, објекатски, предикатски, адвербијални или атрибутски.

Напомена. — Опис синтаксичких функција именских израза који следи у знатној мери је заснован на антропоцентричној теорији падежа З. Тополињске (в. изабрану литературу на крају главе).

§ 31. СУБЈЕКАТСКИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ (краће: граматички субјекат, подмет) има облик номинатива и израз је првог аргумента у значењској структури реченице, нпр.

(70) *Овај ђевач* је одличан.

(71) *Наши тим* побеђује.

(72) *Мајка* успављује дете.

Номинатив као облик граматичког субјекта показује однос међузависности између именског израза и предикатског израза, која се испољава у њиховој конгруенцији (као граматичком слагању, в. § 88–100).

Напомена. — Већи степен независности у односу на предикатски израз имају само именски изрази у облику или у функцији вокатива. Сви други именски изрази су мање или више синтаксички подређени предикатском изразу или неком другом именском изразу.

Граматички субјекат у комуникативној структури реченице обично има функцију *теме* и позицију испред предикатског израза.

Типично значење граматичког субјекта је значење лица и одређености јер се граматичким субјектом означава пре свега покретач извесног процеса или односа, или носилац особине или стања, нпр.

(73) *Сћарији браћ* учи млађега.

(74) *Ваш ђријашељ* је добар преводилац.

(75) *Васа* је добитник књижевне награде.

Међутим, граматички субјекат изван означавања наведене семантичке улоге лица, која је за њега типична, може означавати и друга жива бића (нпр. *Пас лаје*), чак живо у најширем смислу речи (нпр. *Јуџпрос је*

ова ружа процветала, Вирус је изазвао епидемију), као и неживе објекте (нпр. *Мојтор је њоррадио*) укључујући и природне појаве (нпр. *Снег њада, Сава се улива у Дунав*). Знатан део таквих случајева може се објаснити језичком персонификацијом неживог света (нпр. *Сунце залази*) или семантичком деривацијом од реченица са персоналним агенсом, нпр. инструменталном деривацијом као у примеру *Ова оловка њише* у значењу — 'овом оловком ч о в е к може да пише', квази-агентивном као у *Чаша се разбила* — 'н е к о је разбио чашу', резултативном *Кафа је скувана* — 'н е к о је скувао кафу', просторном као у *Кафа је на столу* — 'н е к о је ставио кафу на сто', градивном као у примеру *Кафа је њреслајка* — 'н е к о је ставио у кафу сувише шећера' и сл.

§ 32. ПРЕДИКАТСКИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ (или — именски део предиката) део је предикатског израза као граматичког предиката и има по правилу облик номинатива, али за разлику од номинатива граматичког субјекта именски део предиката увек има нереференцијално значење, тј. он не означава нешто индивидуализовано него класу појава којој неко или нешто припада, нпр. (76), што приближно значи 'Пера припада друштвеној групи чији се сваки члан зове студент', уп.

(76) Пера је студент.

(77) Пера студира.

Напомена. — С обзиром на такву синтаксичко-семантичку специфичност именског дела предиката могло би се говорити и о предикативу као посебном падежу, када би за то значење постојао и посебан морфолошки облик, каквог у српском језику нема.

О декомпонованим предикатима као прелазном облику између предикатских израза са именским делом предиката у свом саставу, с једне стране, и конструкција са објекатским или адвербијалним именским групама, с друге стране (нпр. *вршиши контролу, биши у очајању*) в. у глави *Предикатш*.

§ 33. Садржај предикатског именског израза подлеже и критеријуму фактивности јер мора бити квалификован као истинит (фактиван) или неистинит (контрафактиван), или као објекат чија се истинитост или неистинитост оставља отвореном (нефактивност). Однос предикатске именског израза према фактивности исказује се помоћу глаголских лексема у предикатском изразу. У највећем броју случајева предикатски израз се оформљује тако да се питање фактивности не поставља, и оно што је означено именским изразом тада се схвата као нешто чија се истинитост не доводи у питање (78), али у мањем броју случајева увођењем специјалних лексема у састав предикатског израза (нпр. *њравиши се, њретвараш се, симулираши, глумиши, изиграваш* и сл.) истиче се контрафактивност (79), или се, помоћу лексема као што су *њонашаш се, држаш се, изгле-*

даћи и сл., истиче нефактивност (80), која је заправо неутралан однос према фактивности. уп.

- (78) Дуле је шеф.
- (79) Дуле *глуми* шефа.
- (80) Дуле *се йонаша* као шеф.

Фактивност није ограничена на предикатске именске изразе. Уп. примере са контрафактивним објекатским именским групама уз одговарајуће пунозначне предикате:

- (81) Дуле *имитира* шефа.
- (82) Дуле *симулира* болесника.
- (83) Дуле *изиграва* наивчину.

О тесној значењској вези између глаголских лексема у предикатском изразу, с једне стране, и контрафактивних или нефактивних именских израза, с друге стране, говори и чињеница да су у низу случајева такви глаголи семантички непотпуни, због чега њихова самостална употреба резултира неправилним исказима или исказима са друкчијим значењем. Уп.

- (84) *Дуле се *понаша*.
- (85) *Дуле *изгледа*.
- (86) *Дуле *изиграва*.
- (87) Дуле се *држи*.
- (88) Дуле се *прави*.

Н а п о м е н а. — Пример (88) прихватљив је само у колоквијалном изражавању (обично дејем) у значењу 'Дуле се прави важан', а изван такве употребе је комуникативно неприхватљив и неправилан.

§ 34. ОБЈЕКАТСКИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ (или — граматички објекат) у ужем смислу речи представља именски израз у функцији директног објекта (= првог објекта или ближег објекта) чији је типичан облик акузатив без предлога, као граматички израз другог аргумента у семантичкој структури реченице са општим значењем живог или неживог објекта на којем се врши нека радња, нпр.

- (89) У десној руци држала је *лаки кинески сунцобран*. (И. Андрић)
- (90) Срце моје мисли вечито / *неку џужну мисао*. (Д. Максимовић)
- (91) Гледа *своју децу*.
- (92) Чита *занимљиву књигу*.
- (93) Пеца *рибу*.

Објекатски именски израз синтаксички је зависан од предикатског изрази, који му обично претходи. Објекатски именски израз може означавати и човека, иако је за човека типична она семантичка улога која се изражава субјекатским именским изразом. Ако се ипак у улози објекта над којим се нешто врши нађе мушко лице, нетипичност такве улоге обележе-

на је обликом акузатива једине који је у том случају формално једнак генитиву једине, нпр.

(94) Види *студенџа*.

према

(95) Види *порџреџ*.

Поред функције означавања мушког лица у улози објекта облик генитива једнаког облику акузатива употребљава се и за означавање других живих бића у улози објекта када су означена именицама мушког рода, нпр. *Види њвача*, али *Види оџварач*.

На семантичкој периферији те појаве, познате као категорија аниматности / инаниматности (или категорија живог / неживог, или категорија животности), налазе се многе именице мушког рода које објективно не значе нешто живо, али се понекад ипак тако језички перципирају и граматички уобличавају, нпр. називи неких објеката који имају облик човека (нпр. *Види њајаца*), или називи карата за играње (нпр. *Баџи краља*), што може бити и одлика колоквијалног изражавања, нпр. у називима апарата (нпр. *Продаје „Аџарија“*), аутомобила (нпр. *Купује „Сџачека“*) итд.

Секундарно, директни објекат може имати облик генитива и у конструкцијама с негацијом или с партитивним значењем, нпр.

(96) Нема *џоџма*.

(97) Узми *хлеба*.

Када постоји објекатско значење изражено предлошком именским изразом са акузативом или локативом, реч је о неправом објекту, нпр.

(98) Не знају за *несџоразуме* и *недоумице*. (И. Андрић)

(99) Причај ми о *џоџме*.

Статус неправог објекта имају и сразмерно малобројне конструкције са значењем давања назива или одређивањем статуса некога или нечега, у којима је именски израз у облику инструментала без предлога, нпр.

(100) Сви су га звали *џрофесором*. (И. Андрић)

(101) Сматрају га *особењаком*.

(102) Земља је проглашена *уџавном монархијом*.

Неправом објекту могу се прикључити и ретке конструкције са објекатским значењем исказаним беспредлошким инструменталом, нпр.

(103) Тргује *сџоџком*.

где је „стока“ очигледно објекат куповине и продаје иако рекција глагола у предикату тражи да то буде исказано беспредлошким инструменталом.

§ 35. Формално обележја директног објекта (у облику беспредлошког акузатива) имају и именски изрази с временско-количинским значењем типа

(104) Чекао их је *цео сат*.

(105) Преплакала је *сву дугу ноћ*.

(106) Вози *сто километара на сат*.

У њима главни елеменат групе (без конкретно-предметног значења) има функцију фрагментизатора појма 'време', који се у таквим именским изразима обично изоставља, ипак уп.

(107) Чекао их је *цео сат*.

(108) Чекао их је *сат времена*.

Такви именски изрази су, према функцији, адвербијалне природе, што се најбоље види у реченицама у којима поред уобичајеног правог објекта постоји и акузативни временско-количински адвербијал, уп. (109) и (110), или (111 и (112), (113):

(109) Чекао је сат.

(110) Чекао их је сат.

(111) Вози сто на сат.

(112) Вози ауто сто на сат.

(113) Вози ауто сто километара на сат.

Посебан тип предиката с таквим именским изразима у свом саставу, који често формално личе на објекатске именске изразе, представљају декомпоновани предикати.

§ 36. Декомпоновани предикати су предикатски изрази, који у свом саставу имају помоћни или семикопулативни глагол и именски израз као јединствену граматичку и семантичку јединицу, уп. *вршићи ућицај*, *доносићи одлуку*, *даћи изјаву* према *ућицајћи*, *одлучиваћи*, *изјавићи* и сл., или *бићи у рају*, *сјуйићи у монахе* према *рајовачи*, *замонашићи се* и сл. Декомпоновани предикати су предикатски изрази који служе попуњавању лакуне (= празног места) у систему пунозначног предиката, истицању семантике предиката, обезбеђивању предикатског значења, или стилизацији исказа, в. § 257. То су конструкције с десемантизованим или полусемантизованим глаголом у саставу предиката и именским изразом у неком зависном падежу (обично у акузативу или у локативу). У саставу таквих именских група изрази су, по правилу, именице с непредметним значењем.

Напомена. — Декомпоновани предикати, чијем су проучавању у српском језику и теоријском објашњењу посебан допринос дали М. Радовановић и М. Ивић подробније су обрађени у глави *Предикат*.

§ 37. Именски израз индиректног (живог) објекта има облик датива и значење лица или бића коме се нешто говори, даје или усмерава, а одликује се синтаксичком зависношћу од предикативног изрази, нпр.

(114) Петар пише *сестри* писмо.

(115) Дара даје *мачки* млеко.

(116) Професор држи *студентима* предавање.

На такво основно значење наслањају се друга, изведена значења, нпр. значења користи или штете (уп. *Помаже им, Осветио им се*) и др.

Изван тог, основног значења именског израза индиректног живог објекта употреба таквих група је карактеристична за безличне реченице у којима је блокирана позиција субјекатског именског израза јер се релација физичког или психичког стања означена таквом реченицом представља као да нема агенса (нпр. *Сјава јој се, Жао ми је, Било му је криво*), док именски израз с називом лица којег се именовани однос непосредно тиче добија облик датива. У семантичком погледу именски израз таквих реченица означава лице које може да се схвати и као нетипично исказани објекат (нпр. *Мири се сјава* — 'Миру нешто чини поспаном'), али и као нетипично исказани субјекат, нпр. *Мири се сјава* — 'Мира осећа поспаност'.

Периферне случајеве именских израза са значењем индиректног живог објекта представљају и конструкције са именицама које значе процес, а не самог његовог вршиоца, нпр.

(117) Мира се чуди *њиховом* *ионашању*.

Карактеристично је да у таквим реченицама позиција директног објекта блокирана морфемом *се* тако да потенцијалном објекту преостаје томе најближа функција и граматички облик — индиректног живог објекта, што није лишено значењског ослоња, јер догађаји или стања означени именским изразом индиректног живог објекта имају своје узрочнике и носиоце, а то су најчешће жива бића, на шта у наведеном примеру упућује присвојна заменица *њиховом*. Специфично лексичко значење предиката у наведеном примеру, чији је садржај изазивање одређеног стања у субјекту, омогућава да се наведена реченица трансформише у такву реченицу у којој је субјект претходне добија функцију индиректног живог објекта. Уп.

(118) Миру чуди *њихово* *понашање*.

§ 38. Реченице са индиректним објектом који значи нешто живо показују разлику између субјекатских именских израза које значе човека и оних које у оквиру живог не значе човека. Наиме, ако је у субјекатском именском изразу лексема која значи људско биће, употреба у истој реченици именског израза индиректног живог објекта сасвим је уобичајена, нпр. *Петар* *пише* *мајци*, *Мира* *даје* *храну* *злајној* *рибици*. Али ако се главни члан субјекатског именског израза не односи на људског створа, употреба именског израза са значењем индиректног живог објекта је ређа, остајући правилна, нпр.

(119) *Пас* *му* *доноси* *новине*.

(120) *Мачка* *оставља* *храну* *мачићима*.

(121) Ластавица доноси храну *ййићима*.

Предикати са значењем говорења, чести у реченицама са именским изразом индиректног живог објекта, траже у субјекатском именском изразу назив словесног бића, а предикати давања, иако из позиције субјекта не искључују називе анималног света, ипак их у тој позицији имају знатно ређе него називе људских бића.

§ 39. Именски израз индиректног неживог објекта има облик инструментала, основно значење предмета који се смешта у или на други предмет или биће, и одликује се синтаксичком зависношћу од предикативног израза, нпр.

(122) Баба пуни лонац *водом*.

(123) Мајстор премазује паркет *свећлим лаком*.

(124) Отац покрива децу *јорганом*.

(125) Мајка храни дете *кашицом*.

Предмет означен таквом именским изразом има семантичко обељење објекта као шире схваћеног средства којим субјекат нешто остварује (у наведеним примерима 'пуњење лонца', 'премазивање паркета', 'покривање деце', 'храњење детета' и сл.). Да у именским групама индиректног неживог објекта постоји значење шире схваћеног средства, потврђује и чињеница да је у реченицама са именским изразом индиректног неживог објекта немогуће употребити и прави инструментал средства, уп.

(126) Мајка храни дете *кашицом*.

(127) Мајка храни дете *кашичицом*.

али не и

(128) *Мајка храни дете *кашицом* *кашичицом*.

(129) Мајстор премазује паркет *свећлим лаком*.

(130) Мајстор премазује паркет *чећком*.

али не и:

(131) *Мајстор премазује паркет *свећлим лаком* *чећком*.

На такво основно значење именског израза индиректног неживог објекта наслањају се друга, секундарна значења, нпр. значење допуне, као у примерима

(132) Она се бави *вежбама дусања*.

(133) Они се баве *сјорћом*.

(134) Он се бави *џогирањем*.

(135) Оне се баве *аеробиком*.

(136) Они се баве *медићирањем*.

који фактички значе исто или слично што и 'она практикује вежбе дусања', 'он практикује спорт', 'они упражњавају медитирање' итд., али је због присуства повратне морфеме *се* у реченици типа *Она се бави вежбама дусања* блокирна позиција правога објекта, због чега је он морао бити померен на позицију индиректног неживог објекта.

Н а п о м е н а. — Синтаксичка ДОПУНА као именски израз или прилог без којих је садржај неких предиката непотпун и неприхватљив није увек објекатска допуна него представља шири синтаксички појам, који је подробно описан и објашњен у глави *Простја као синтаксичка целина* и у глави *Агентивност и ња-цијентивност* у другом делу ове *Синтаксе*.

§ 40. АТРИБУТСКИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ, или детерминативни именски израз, јесте именски израз у односу синтаксичке зависности од другог именског израза који он одређује као његов неконгруентни атрибут, и има као свој примарни граматички облик адноминални генитив са значењем уже или шире схваћене посесивности (нпр. *кућа Пере Перића, рамена Пере Перића, браћу Пере Перића, њосиујак Пере Перића*), квалификативно-сти (нпр. *девојка дуге косе, ситил Пере Перића, њосује од њласишке*), односа део — целина (нпр. *нога од сјола, кључеви од сјана*), чему је блиско значење порекла (нпр. *човек из народа, људи из Боке*), које може садржавати и елеменат просторног значења (нпр. *излаз из болнице*) итд.

Детерминација једног именског израза другим именским изразом у зависном падежном облику одликује се одсуством конгруенције граматичког облика детерминатора са обликом објекта детерминације. Зато се у таквим случајевима говори и о неконгруентном атрибуту, уп., на пример, *афрички слонов* (конгруентни атрибут) и *слонови из Африке* (неконгруентни атрибут).

У свом примарном облику атрибутски именски израз је адноминални генитив без предлога.

Позиционе варијанте присвојног генитива су, под одређеним условима, присвојни придеви, нпр. *мајчин, очев, Јеленин, Душанов*.

Присвојне заменице (*мој, њвој, његов* итд.) компензују одсуство присвојног генитива личних заменица.

Као што неки наведени примери показују (нпр. *излаз из болнице*) детерминација именским изразом може имати значења која су иначе карактеристична за адвербијалне одредбе, уп. такође:

(137) Ово је ветар са запада.

(138) Овај ветар дува са запада.

У савременом српском језику постоји много таквих адноминалних предлошких детерминативно употребљених именских група, које се често употребљавају као одредбе предиката, тј. као прави адвербијали. Такве су поред осталих адноминалне генитивске конструкције с просторним значењем (нпр. *вeсти из главног града*), с временским значењем (нпр. *новине од њејка*), с количинским значењем (нпр. *њег од десет килограма*), са узрочним значењем (нпр. *њодвиг из љубави*) и с другим значењима.

§ 41. АДВЕРБИЈАЛНИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗ (краће: именски адвербијал) има значење просторне, временске, узрочне и друге (нпр. циљне, условне, допусне итд.) околности у којима се остварује однос означен предикатом, или значење начинске, количинске или градуелне одредбе предикатског садржаја, а као свој примарни облик има локатив с предлозима (за тај падеж адвербијална функција је основна), нпр. *Она живи у Краљеву, Ујануару су њославили њен рођендан, Кривично дело је њочинио у афектју*. Уп. такође:

(139) *У њвојој баиши ја те видјех јуче*. (А. Шантић)

Поред именских адвербијала постоје адвербијали који немају облик именског израза него неки други облик, најчешће прилошки, нпр.

(140) *У Бога се најдубље и најискреније верује ћушке*. (Б. Кнежевић)

(141) *Ноћас ме само поглади / нежно и благо по косама* (Д. Максимовић)

Именски адвербијал може бити и у облику предлошког инструментала (142), акузатива (143) или генитива (144). Ти падежи изван адвербијалне употребе имају друге синтаксичке функције у којима функционишу као примарни граматички облици. Уп.

(142) *Деца се играју њред кућом*.

(143) *Деца су изашла њред кућу*.

(144) *Деца се играју исњред куће*.

Напомена. — Пошто су се у српском језику датив и локатив морфолошки изједначили, с малобројним изузецима код којих је разлика искључиво акценатска, разлика између датива и локатива постоји још само у синтаксичкој функцији и предлошкој употреби, која је за локатив обавезна, а за датив селективна. Не губећи из вида ту чињеницу, овде задржавамо традиционално разликовање датива и локатива, иако има доста основа и да се говори о једном падежном облику са две синтаксичке функције.

Адвербијални именски израз зависи од предикатског израза у реченици, а формални показатељ те зависности је, поред падежног облика, предлог.

Изван употребе у својој основној, адвербијалној функцији локативна именски израз може, секундарно, бити употребљен и у другим функцијама, нпр. као неправи објекат теме разматрања, ако је у предикатском изразу неки од глагола са значењем обавештавања (нпр. *чићайи, слушаи, говории*), а у локативном именском изразу предлог *о*, нпр.

(145) *Он је много читао о ићицама*.

(146) *Она је слушала приче о живоићињама*.

(147) *Ми смо говорили о језику*.

Семантички услов да се неправи објекат изрази локативним изразом јесте да у том именском изразу није назив жанра (148), осим у стручном

исказу о жанру (нпр. *Данас ћемо говорићи о бајци*), нити наслов (149) него предмет сазнавања (150), уп.

(148) Причала му је *бајке*.

(149) Причала му је „*Пейељугу*“.

али:

(150) Причала му је о *Пейељузи*.

(151) Радо слуша *йриче*.

(152) Радо слуша „*Пинокџа*“.

али:

(153) Радо слуша о *Пинокџу*.

(154) Говорио је *йесме Бранка Радичевића*.

(155) Говорио је „*Песме*“ *Бранка Радичевића*.

али:

(156) Говорио је о *йесмама Бранка Радичевића*.

Такође:

(157) Говори нешто о *сусрећу у возу, о йућовању од Београда до Новог Сада*. Давно... пре много година. (И. Андрић)

Адвербијална употреба именских група у инструменталу, акузативу и генитиву, иако није за те падеже примарна, доста је честа. То питање подробно је обрађено у глави *Синџакса и семанџика йадејса*.

§ 42. Адвербијал као одредба граматичког предиката, као што је речено, поред облика именског израза (158) може бити и у облику прилога (159) или адвербијалног фразеологизма, који има облик именског израза, али је у погледу лексичко-семантичке целовитости сличан лексеми (160), уп.

(158) Они раде на *йериферији града*.

(159) Они раде *далеко одавде*.

(160) Они раде *Богу иза леђа*.

РЕФЕРЕНЦИЈАЛНО-КВАНТИФИКАЦИОНА СВОЈСТВА ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА

§ 43. Свака потпуна реченица поред тога што има свој пропозитивни садржај (обавештава о некој ситуацији) има у свом саставу елементе који: а) то о чему реченица обавештава локализују у односу на време, место и учеснике говорне ситуације, б) квантификују то о чему реченица обавештава и/или квантификују елементе говорне ситуације у односу не које се садржај реченице ситуира. Те две функције реченице тесно су повезане, а у њиховом остваривању важну улогу има именски израз, односно његова референцијално-квантификациона својства.

Поред тога, за синтаксу именског израза важна је чињеница да и унутар именског израза врло често постоји детерминација једног његовог дела другим (нпр. *леј дан*), као што и именски израз, узет у целини, често употребљава за детерминацију неког другог именског израза (нпр. *млађи син Мире Добрић*) или за детерминацију предикатског израза, нпр. *Гледа кроз њрозор*.

Правила спајања једних делова именског израза с другима и спајања именских израза узетих у целини — с другим деловима реченице обухваћена су појмом конгруенције и рекције, а правила редоследа њихове употребе у именском изразу и у реченици појмом линеаризације.

Даље се прво разматрају референцијално-квантификациона својства именског израза да би се затим прешло на детерминацију у именској групи и детерминацију именском групом као и на линеаризацију делова именске групе и линеаризацију именских група.

Референцијалност

§ 44. Исказивање или неисказивање референцијалности именским изразом од примарног је значаја за начин његовог граматичког уобличавања. Референцијалност представља индивидуализацију неког објекта, узетог појединачно или као мноштво истоврсних објеката, из класе којој он припада. Исти лексичко-семантички садржај именског израза може бити окарактерисан референцијално (161), или неререференцијално (162), нпр.

(161) *Обратите се оним дечацима.*

(162) *Обратите се било коме.*

Н а п о м е н а. — В. и главу *Референцијална одређеност и неодређеност* у другом делу Синтаксе.

Референцијално употребљене именски изрази разликују се и према количини означених објеката делећи се, према том критеријуму, на две групе: именски изрази с примарно јединичном референцијалношћу (163) и именски изрази с нејединичном референцијалношћу (164), нпр.

(163) *Пера пева.*

(164) *Славуји ноћас лепо певају.*

На тој значењској основи засноване су неке синтаксичке разлике између именских израза првог и другог типа (в. о томе даље у овом одељку).

§ 45. Референцијални именски изрази могу бити употребљени референцијално одређено (165), или референцијално неодређено (166), нпр.

(165) *Он пева.*

(166) *Неко пева.*

Вањезички пратећи ослонац референцијалне употребе именског израза може бити показни гест, нпр. *Сада ти играш* (у шаху, картама и сл.), уз одговарајући покрет руком у правцу онога на кога се то односи.

Референцијално одређени именски изрази могу бити основни и изведени.

§ 46. РЕФЕРЕНЦИЈАЛНО ОДРЕЂЕНИ ОСНОВНИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗИ. — Референцијално одређени основни именски изрази у свом саставу имају властите именице (167), (168), (170) личне заменице и неке друге изразе сличног значења (171), нпр.

(167) А јутрос је и море дошло под прозоре ове моје сарајевске куће на брегу — далеко *Средоземно море!* (И. Андрић)

(168) Она спава са очима изван сваког зла (В. Петковић Дис)

(169) Ви сада разговарате с мојим дублером. (М. Капор)

(170) *Овај Београд*, нека варош мимо све остале вароши; привлачи рат као магнет. (И. Андрић)

(171) *Моја маленкост* се потписала.

Референцијално одређени именски изрази с властитим именицама као главним елементима таквих израза, обухватају семантички и граматички различите уже класе као што су имена људи, називи географских места, друштвених установа и организација, називи уметничких дела итд.

Именски изрази с личним именима (антропонимима) у семантичком погледу одликују се високим или чак највишим степеном немотивисаности форме садржајем. На пример, не може се рећи да у природи људи који се зову *Јован* постоји нека заједничка особина која их издваја од осталих људи, или да је у називу града *Чачак* одражено неко карактеристично својство тог града и томе сл. Чак и имена чије структура упућује на заједничке именице, придеве или глаголе с неким карактеристичним својством, нпр. *Ружа*, *Светлана*, *Радиша*, *Небојша* и сл., могу припадати лицима без особине на коју се њихово име односи.

Изузетак могу бити надимци, који се често дају према некој карактеристичној црти човека или његове биографије, нпр. *Пера Ждера*, *Ђора*, *Шиља*, *Јајанац* и сл.

У именским изразима с личним именима појављују се презимена, имена по оцу (нпр. *Маја Душана Перић*), ређе по мајци (нпр. *Маја Ане Перић*), надимци (нпр. *Бајта Камени*), псеудоними (нпр. *Пејшар Мркоњић* = *Пејшар Карађорђевић*), уметничка имена (нпр. *Змај*) и друге категорије личних имена. Иста особа у различитим друштвеним ситуацијама може, а понекад и мора бити именована именским изразима с различитим именима (нпр. *мој Пера*, *Перица*, *Пеца*, *доктор Пойовић*, *господин Пејшар Ј. Пойовић* и сл.), што је регулисано посебним прагматичким правилима,

односно правилима српске говорне и епистоларне етикеције и функционалне стилистике.

Када је реч о синтакси имена, карактеристична црта српског језика у поређењу с другим словенским и европским језицима јесу именски изрази у којима се (чак и у научном тексту) само личним именом, понекад и скраћеним, именују неке познате личности националне и културне историје, нпр. *Карађорђе (Петровић)*, *Вук (Караџић)*, *Бранко (Радичевић)*, понекад с одредбом о друштвеном статусу, нпр. *хајдук Вељко*, *јроша Маџија*, *војвода Миленко* или с надимком, нпр. *Узун Мирко*, *Милош Поцерац* и сл., али без сасвим чврстог правила када је таква употреба именског израза прихватљива, а када није прихватљива, уп. *Десанка (Максимовић)*, али не и *Иво (Андрић)* нити *Милош (Црњански)* и сл. У другим европским језицима таква употреба личних имена је углавном ограничена на имена владара, па и тада обично с њиховом титулом или неком другом одредбом која упућује на то да је реч о владару (нпр. *Иван Грозни*). У српском језику таква употреба личних имена у именским изразима обухвата и називе улица, нпр. *чика Љубина*, *Васина*, *Пој Лукина*, *Бранкова*, *Чубрина* итд. све до мање познатих личности (нпр. *Чучук Сјанина*) или особа готово непознатих, изузев у стручним круговима (нпр. *Баба Вишњина*).

§ 47. Именски изрази с личним именима према степену сложености могу бити прости (нпр. *Пера*), двочлани (нпр. *наш Пера*) или вишечлани. Вишечлани именски изрази с личним именима могу бити оформљени речима које нису антропоними (нпр. *наш син Пера*), или могу бити изведени другим антропонимима (нпр. *Петар Луке Појовић*, *Петар Луке Појовић — Пера* и сл.), или могу бити изведени како другим антропонимима тако, истовремено, и речима које нису антропоними, нпр. *инжењер Петар Луке Појовић*.

Имена по оцу (патроними) у таквим именским изразима долазе у генитиву јединине, нпр. *Петар Луке Појовић*. Именски изрази који у свом саставу имају и занимање, и патроним, и надимак обичнији су у читуљама, осмртницама или у новинским криминалним хроникама, нпр. *Наш драги Петар Луке Појовић — Пеца њреминуо је...* итд., или *Један од осумњичених је и Петар Луке Појовић — Пеца, инжењер из Београда*.

§ 48. За разлику од именских израза с личним именима, који представљају типичну класу у оквиру именских израза с властитим именицама у позицији главног дела, други именски изрази с властитим именицама, који су синтаксички и семантички такође врло разноврсни (топографски називи, називи планета, ветрова, установа, уметничких дела, називи празника, историјских периода итд.), обухватају и случајеве који су мање или више удаљени од именских израза с личним именима. На пример, на-

живи установа по правилу су описне природе (уп. *Српска академија наука и уметности*, *Југословенски аеројетранспорт*, *Завод за издавање уџбеника*), иако степен семантичке прозирности није увек исти (уп. називе установа с мањим степеном семантичке прозирности од претходних *Српска књижевна задруга*, *Кредибел банка*), поготову када долази у облику абривијатура (нпр. *САНУ*, *СКЗ*, *ЈАТ* и сл.). Називи установа долазе и у алтернативним облицима (нпр. *Друштво српско–руског јријатељства* или *Српско–руско друштво*), при чему се дужи облик, по правилу описне природе, у говору готово обично своди на свој препознатљивији и краћи део који није описне природе, нпр. уместо *Самосјална угоситељска радња „Точак“* или *С.У.Р. „Точак“* само „Точак“, нпр. *Били смо синоћ у „Точку“*.

§ 49. У карактеристичније случајеве прелазне природе између именских израза с властитим именицама и именских израза са именицама других значења спада и употреба личних имена у значењу представника одређеног понашања чији је типични представник носилац тог имена, нпр.

(172) Све је мање *Обилића*.

(173) Увек се нађе неки *Вук Бранковић*.

(174) Он је за тебе *Тесла*.

§ 50. С друге стране, постоје именски изрази у којима се заједничке именице употребљавају као да су властите, нпр.

(175) *Кит* је сисар.

(176) *Корњача* има оклоп.

(177) *Рак* иде натрашке.

где назив врсте употребљен у једини означава целу класу истоврсних случајева, на пример, слично као што у реченици „*Партизан*“ је *јочео добро* именица *Партизан* означава спортски тим са одређеним бројем играча.

§ 51. Референцијално одређени основни именски изрази, који не могу бити употребљени у именском делу предиката, могу бити оформљени и личним заменицама или значењски сличним изразима (*ја*, *ти*, *он*..., *Ваша Светлост*, *моја маленкост* и сл.). У српском као тзв. pro-drop језику именски израз са заменичко-личним главним делом обично се изоставља ако је у предикату лични глаголски облик (нпр. *Читам* уместо *Ја читам*) под условом да именски израз није комуникативно наглашен, тј. рематизован (нпр. *Ја читам, а не он*), и да се из контекста и говорне ситуације разабера на кога се односи облик за треће лице, нпр. *Чита* уместо *Пера чита*.

Употреба референцијално одређених основних именских израза с личним заменицама и сродним речима у њиховом саставу зависи такође од полисемије и синонимије у систему личних заменица и личних глагол-

ских облика. На пример, именски израз са заменицом другог лица множи-
не у учтивом обраћању може се односити на једног саговорника, нпр.

(178) Желим Вам све најбоље.

Именски израз са именицом у номинативу може се односити на са-
говорника или на саговорнике, нпр. (у обраћању лицу које је правник):

(179) Шта би о томе рекао *наш љавник*?

§ 52. Референцијално одређени основни именски изрази могу бити
оформљени и показним заменицама у облику средњег рода једнине *ово*,
што, *оно*, нпр. *Ово је мој браћ*, *То је мој браћ*, *Оно је мој браћ*, при чему
заменице *ово* и *оно* имају и додатну информацију о близини говорном ли-
цу (*ово*), или удаљености од говорног лица (*оно*) док је *што* у функционал-
ном погледу најопштији језички корелат упућивачког геста (који, уоста-
лом, често прати тако употребљени заменички облик *што*).

Од три наведена показна заменичка облика најширу употребу у
функцији главног дела именског израза са обавезном одређеном референ-
цијалношћу има семантички најнеутралнији облик *што*.

§ 53. Именски изрази које се конституишу помоћу *ово*, *што*, *оно*
обично долазе у елементарном облику, дакле без проширења, нпр.

(180) Ово је наша башта.

(181) Ово можеш отворити.

(182) То је птица киви.

(183) То треба завршити.

(184) Оно је врх Љубишње.

(185) Оно се не може дохватити.

Ипак, у таквим именским изразима могуће су и одредбе, нпр. у об-
лику заменичког прилога (нпр. *Оно тамо је врх Љубишње*), опште заме-
нице (нпр. *Све што је Суџоморе // Све је што Суџоморе*), придева у сред-
њем роду, нпр. *Оно бело је врх Љубишње*.

Употреба одричне или неодређене заменице у именском изразу пр-
вог аргумента, у поређењу с претходним примерима, показује да синтак-
сичка структура именског израза у таквим случајевима мора бити друкчи-
ја. Уп.

(186) То је твоје.

(187) Све то је твоје.

(188) То није твоје.

али:

(189) *Ништа то није твоје.

(190) Ништа од тога није твоје.

али:

(191) *Нешто то није твоје.

(192) Нешто од тога није твоје.

Употреба показне заменице увек подразумева општу квантификацију, ако се не нагласи друкчије. Ако је то општа квантификација афирмативног типа (*све*) она у референцијално одређеном основном именском изразу може бити експлицирана као одредба главног дела *ово, што, оно* (187). Негација у предикату реченице са именским изразом основне референцијалне одређености не тражи промену у структури именског изрази, ако се општа квантификације не експлицира (188), али ако се општа квантификација у таквој групи жели посебно изразити, то се мора учинити општим квантификатором негативног типа (*ништа*), који тада постаје главни елемент именског изрази, док показна заменица прелази у његову генитивску одредбу (190). Аналогна трансформација неопходна је и када се у именски израз уводи показатељ неодређене квантификације (192).

§ 54. Посебан случај представљају упитне реченице типа

(193) Шта је то?

У таквим реченицама показни заменички облик у једнини средњег рода долази у саставу предикатског изрази. Уп. такође

(194) Шта је ово било?

(195) Шта је све то?

(196) Ко је оно?

Помоћни глагол у саставу предиката у таквим реченицама мора имати потврдан облик трећег лица једнине, а употреба одричне или неодређене заменице у саставу предикатског изрази у њима је искључена (нпр. **Ко је неко*).

Предметна област питања у таквим реченицама, као и иначе у заменичким питањима, одређена је избором заменичке речи. Заменица *ко?* употребљава се по правилу за питање о човеку, а заменица *шта?* за идентификовање животиња, биљака и објеката неживог света, мада предметне области заменица *ко?* и *шта?* нису строго разграничене. На пример, иако се за животиње пита заменицом *шта?*, под одређеним условима (рецимо када је упитна заменица у зависном падежу) мора се питати заменицом *ко?*, уп.

(197) *Шта* је то? — Ангорска мачка.

(198) *Коме* носиш то млеко, мачки или мачићима?

Заменица *шта?* у највећем броју случајева усмерена је на добијање једног од два типа одговора: номинационо-класификационог (197), или описно-експланаторног, нпр.

(199) *Шта* је то? — То је један апарат који служи за... итд.

За предметну област различитих радњи, стања или догађања користе се упитне реченице у чијем су предикату глаголи *радиш*, *урадиш*, *учиниш*, *дешаваш* се, *десиш* се и сл., нпр.

- (200) Шта ради? — Пише.
 (201) Шта си то урадио? — Просуо сам сирће.
 (202) Шта си то учинио? — Просуо сам сирће.
 (203) Шта се овде дешава? — Она двојица се око нечег свађају.
 (204) Шта се овде десило? — Неко је пао.

§ 55. РЕФЕРЕНЦИЈАЛНО ОДРЕЂЕНИ ИЗВЕДЕНИ ИМЕНСКИ ИЗРАЗИ.— Референцијално одређени изведени именски изрази разликују се од основних референцијалних именских израза по томе што се у основним референцијалним именским изразима референцијалност остварује средствима непосредне референцијалности (властите именице, личне заменице и њима у том погледу сродне речи и изрази), док се у изведеним референцијалним именским изразима референцијалност остварује посредно — средствима описне природе, уп.

- (205) град на ушћу Саве у Дунав
 (206) северни сусед Србије
 (207) млађи брат
 (208) први комшија

Између примера (205, 206) и (207), (208) постоји суштинска разлика, која је у томе што примери (205), (206) илуструју ситуативно независну изведену референцијалност, а примери (207), (208) ситуативно зависну изведену референцијалност.

§ 56. СИТУАТИВНО НЕЗАВИСНА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ. — Ситуативно независна изведена референцијалност постоји онда када се референцијалност именског израза не може променити у зависности од промене говорне ситуације. уп. *вођа Првог српског устџанка*, *ауђор Горског вијенца*, *ваш најстџарији син*, *Јужни џол* и сл. Као што примери показују, у именским изразима са ситуативно независном описном референцијалношћу увек постоји или се подразумева неки референцијално непосредни елемент (нпр. у последњем примеру се подразумева да је реч о Јужном полу планете Земље, а не неке друге планете).

Ситуативна независност таквих именских израза није увек апсолутна, због чега ни граница између ситуативно независне и ситуативно зависне изведене референцијалности није у сваком поједином случају одређена и коначна. На пример, може постојати више аутора дела са истим насловом па именски израз *ауђор „Песамџ“* није у референцијалном погледу ситуативно независан иако именски израз *ауђор „Горског вијенца“* то јесте.

Због чињенице да предмет описа могу бити различите стране исте појаве, различити именски изрази са изведеном ситуативно независном референцијалношћу могу имати исто денотативно значење, уп. *ауђор Проклетџе авлије*, *југословенски нобеловац*, *југословенски амбасадор у Берлину* *уочи Другог свџског рџџа* итд.

§ 57. СИТУАТИВНО ЗАВИСНА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ. — Ситуативно зависна референцијалност постоји онда када се оно што је описано именским изразом може односити на денотате који припадају различитим ситуацијама. Тако се у реченици (209) именски израз представљен именицом *глава* може односити на различите главе у зависности од тога ко је означен обликом *га*, тј. дати именски израз (и реченица којој он припада) није референцијално једнозначан све док није употребљен као исказ у саввим одређеној ситуацији. Слично томе у реченици (210) именски израз *овај лек* може се односити на различите лекове у различитим ситуацијама све док реченица није употребљена као исказ у одређеној говорној ситуацији, чиме је именски израз постао референцијално једнозначан. Уп.

(209) Боли га глава

(210) Дајте му овај лек.

Пример (209) илуструје ситуативно зависну референцијалност која се ослања на употребу личне заменице, а пример (210) илуструје ситуативно зависну референцијалност која се ослања на употребу показне заменице.

У првом случају именски израз оформљују и именице чији се денотати по природи ствари лако могу идентификовати у говорној ситуацији иако то нису властите именице. Уп.

(211) Сврби га нос.

(212) Боли га нога.

(213) Боли га лева нога.

(214) Мама није оздравила.

(215) Браћ је отпутовао.

(216) Професор данас неће држати предавања.

(217) Месећ је изашао.

(218) Прелетели смо екватор.

(219) Срешћемо се на шргу.

Називи делова тела који нису парни или вишечлани постају референцијално једнозначни чим се употребе у исказу тако да се зна коме припадају (211), али ако се такви називи односе на делове тела који су парни (нпр. очи) или вишечлани (нпр. зуби, прсти) за њихови референцијалну једнозначност није довољно указати у истом исказу коме припадају (212) него се ширим описом у облику додатне одредбе у именском изразу мора постићи референцијална једнозначност (213).

Слично томе именски изрази с називима родбинских односа у једним случајевима су референцијално одређени (214), а у другим случајевима је потребно проширити именски израз одредбом која чини именски израз референцијално једнозначним (215). Називи за родитеље су референцијално одређени као називи за родитеље говорног лица иако уз њих не стоји таква одредба, тј. (214) значи пре свега 'моја мајка није оздрави-

ла' ако контекст или ситуација употребе не фаворизују неку другу интерпретацију, што може бити исказано посебним одредбама, нпр.

(220) Твоја мама није оздравила.

Слично називима родбинских односа типа (215) и називи неких функција у друштвеним установама могу бити референцијално једнозначни (216), али у већини случајева потребне су одговарајуће одредбе да би се постигла описна ситуативно зависна референцијалност, нпр.

(221) Секретар генералног директора агенције „Интерконтиненшал“ ради од осам до три.

Различити топографски, географски, астрономски и други називи такође могу бити референцијално једнозначни без посебних одредби у именском изразу, ако такви називи именују уникалне објекте (217), (218) или објекте који се у датој говорној ситуацији доживљавају као уникални. На пример, у примеру (219) именски израз је референцијално одређен само ако учесници у комуникацији мисле на исти трг, нпр. једини трг у датом месту и сл.

§ 58. Ситуативно зависну изведену референцијалност која се ослања на употребу показних заменица (*овај, њај, онај, овакав, њакав, онакав, оволики, њолики, онолики* и сл.) илуструју, као што је речено (в. § 57), примери типа (210). Такви именски изрази су веома чести у говору, а показне заменице у њиховом саставу имају улогу сличну улози показног геста, који често прати употребу показних заменица када упућују на елементе говорне ситуације. Као и у именским групама с главним елементима *ово, њо, оно*, показне заменице с кореном *ов-* када упућују на говорну ситуацију, упућују на близину говором лицу, а заменице с кореном *он-* на удаљеност од говорног лица, док су заменице с кореном *иј-* најчешће лишене информације о близини или о удаљености у простору. Знатно ређе заменице с кореном *иј-* могу да упућују на близину саговорнику, а заменице с кореном *он-* на близину трећем лицу (нпр. *Нека њај речник осџане код њебе, а онај речник код њега*), мада је и ту присутан критеријум удаљености од говорника. Анафорска употреба показних заменица подлеже посебним правилима, која већим делом припадају синтакси сложене реченице и синтакси текста него синтакси просте реченице (В. и главу *Референцијална одређеност и неодређеност* у другом делу ове *Синџаксе*.).

§ 59. Употреба показних заменица у именским изразима може да служи комуникативном истицању избора између две или више могућности, У таквим случајевима рематизована, тј. комуникативно важнија показна заменица интонационо се наглашава, или се истиче речцом, или посебним редом речи, нпр.

(222) Желим *ову књигу*, (а не неку другу).

(223) Желим *баш ову књигу*.

(224) *Ову књигу* желим.

§ 60. Поред упућивања на видљиве елементе говорне ситуације, показне заменице у саставу описних ситуативно зависних именских група могу упућивати и на заједничка знања учесника у комуникацији, нпр.

(225) Долазио је опет *онај мајстор*.

(226) Шта да радим с *џом децом*?

(227) Шта да радим с *овом децом*?

У таквим именским групама показне заменице с коренским морфемама *ов-* и *џ-* упућују на оно што је говорнику и саговорнику боље познато, а показне заменице с коренском морфемом *он-* на оно што се сматра да им је слабије познато. На пример, говорећи о својој деци родитељ неће рећи као у примеру (228) осим ако не жели да каже да су деца у датом тренутку просторно удаљена од њега:

(228) Шта да радим с *оном децом*.

Упућивање на заједничка знања о нечему што је мање познато може бити појачано речима *знаш* или *знайше*, нпр.

(229) Долазио је опет, *знаш*, онај мајстор.

Пошто се заједничка знања говорника и саговорника на која се говорник ослања у уобличавању свог исказа обично заснивају на некој претходној говорној ситуацији у којој је денотат на који се тако упућује био поменут, упућивање на заједничка знања је утолико блиско анафорском упућивању.

§ 61. Посебан случај референцијалне одређености представљају заменички прилози, нпр. *овде*, *џада*, *овако*, *оволико*, *зајшо* и сл. С формалног становишта они се не би могли сматрати именским изразима, јер именски израз конституише именица или нека именички употребљена реч, а не заменички прилог. С функционалног становишта заменички прилози се понашају као именски изрази који се састоје од показне заменице и именице с категоријалним значењем места, правца, времена, начина итд., уп. *овде* 'на овом месту', *овамо* 'у овом правцу', *џада* 'у то време', *овако* 'на овај начин', *оволико* 'у овој количини' итд., нпр.

(230) Окупатор ће се пре или касније покајати. Нико се *овде* није усрећно. (А. Баљак)

(231) Отишли су *онамо*.

(232) То се ради *овако*.

§ 62. РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА НЕОДРЕЂЕНОСТ — Референцијална неодређеност именског израза је разноврсна и синтаксички и семантички. За њу је карактеристична референцијална употреба именског израза, при чему

се денотат, иако схваћен као реалан и издвојен из класе којој припада, оставља као мање или више непознат. Основна средства изражавања референцијалне неодређености су неодређене заменице и њима функционално блиске речи, нпр.

(233) *Неко* пева.

(234) *Нека девојка* пева.

(235) Тражили су те *некакви људи*.

(236) То ми је рекао *један човек*.

(237) Дошло је до *одређених џешкоћа*.

(238) Имамо *извесних проблема*.

Напомена. — В. и главу *Референцијална неодређеност и неодређеност* у другом делу ове *Синтаксе*.

Квантификација

§ 63. Квантификација је уз референцијалност друга од две основне одлике именских израза која је од примарног значаја за њихово синтаксичко оформљавање и функционисање. Семантичка страна квантификације подробије је описана у семантичкој синтакси просте реченице у српском језику (в. главу *Квантификација* у другом делу *Синтаксе*), а овде се излажу у основним цртама она својства квантификације именским изразом која су у најтешњој вези с његовим синтаксичким уобличавањем.

Сваки објекат који је конкретан, који има просторне димензије и може бити измерен, подлеже језичкој квантификацији, уп. *овај сто* и *ови столови*. Језичкој квантификацији подлежу и називи многих апстрактних објеката (уп. *овај предлог* и *ови предлози*), али ту постоје и многа ограничења, нпр. ретко се среће или изостаје употреба множинских облика именица *јединство*, *глобализација*, *савршеност* и др.

У одељцима о одређеној референцијалности (§ 46–61) размотрени су неки од најважнијих видова исказивања јединичне квантификације, пре свега размотрени су именски изрази с властитим именицама, личним заменицама и сличним изразима (више о јединичној квантификацији в. у глави *Квантификација*).

Нејединична квантификација именским изразом има следеће основне облике: 1. квантификација нумеричким изразом, 2. граматичком обликом множине (према чему су неутралне именице које имају само множину), 3. збирном именицом и 4. конјункцијом. Наведени облици квантификације по правилу не долазе издвојени него се поједини од њих комбинују с неким од осталих.

§ 64. НУМЕРИЧКА КВАНТИФИКАЦИЈА. — Квантификација нумеричким изразом има разноврсне облике, од којих једни могу сами да кон-

ституишу именски израз, нпр. *двојица*, док други по правилу долазе у конструкцији са именицом као главним делом именског израза, нпр. *други дан*.

Карактеристично обележје именских израза с бројевима (искључујући бројевне именице типа *двојица*, које могу самостално представљати именски израз као и било која друга именица) јесте линеаризација таквих израза. Свака синтаксичка јединица подлеже правилима линеаризације, тј. правилима која регулишу редослед њених саставних делова. У комуникативно немаркираној линеаризацији именског израза у српском језику број се налази између показатеља референцијалности с његове леве стране и описног придева с његове десне стране, нпр. *ше две младе учеснице, оне две леје учеснице* и сл. У тој позицији се иначе налазе редни и мултипликативни бројеви, присвојни придеви и присвојне заменице, нпр. *ше прве младе учеснице, ши двоструки метални осигурачи, шај брајшов нови кайуш, шај његов нови кайуш* и сл.

Општа афирмативна квантификација у именском изразу са основним бројем изражава се заменицом *сав* на апсолутном почетку именског израза, нпр. *све шири младе учеснице*, а општа негативна квантификација у именском изразу са основним бројем исказује се изразом *ниједан од ...*, *ниједна од ...* итд., нпр. *ниједна од шири младе учеснице*.

Н а п о м е н а. — Аналогно семантичком односу општих квантификатора *сви* — *нико* (*ниједан*) постоји, са додатним дистрибутивним значењем, однос *свак(и)* — *ни један*, нпр. *Погледао је сваку књигу, Није погледао ни једну књигу*.

Општа афирмативна квантификација у именском изразу са бројем *два* лексикализована је обликом *оба*, у којем су обједињена значења опште афирмативне квантификације ('сви') и нумеричке квантификације ('два'), и који стоји на апсолутном почетку именског израза, нпр. *обе младе учеснице*, а општа негативна квантификација у именском изразу са бројем *два* исказује се изразом *ни један од ...*, *ни једна од ...* итд., као и када су у питању други основни бројеви (в. горе), нпр. *ни једна од две младе учеснице* или *ни једна од двеју младих учесница*.

§ 65. КВАНТИФИКАЦИЈА КОНЈУНКЦИЈОМ. — Као облик означавања именским изразом скупног денотата конјункција се употребљава онда када се експлицира састав хетерогеног скупа, нпр.

(239) *Сликали су се Јова, Васа и Никола.*

Када је реч о властитим именицама, конјункција је практично једини начин да се исказе нејединичност у именском изразу јер се већина властитих именица ретко плурализује (нпр. *Нека дигну руку све Мире у нашем разреду*), а неке се уопште не плурализују, нпр. *Павле, Марко, Рајко*.

Заједничке именице (укључујући називе националности, држављанства, житеља насељених места и сл., који су упркос писању великим почетним словом значењски ближи заједничним именицама него властитим) такође могу конституисати именски израз у облику конјункције, нпр. *У групи су били Пољак, Бугарин, Чех и Словенац* уместо такође правилног, али уопштенијег *У групи су била четири странца различитих националности*. Као што други пример показује, хетерогеност скупа означеног именским изразом може бити исказана лексички (*различити*), али таква одредба може и изостати, нпр. *У групи су била четири странца*, ако се не желе истаћи разлике у нечем другом а не у идентитету јер се разлике у идентитету подразумевају, нпр.

(240) Упознао сам *три* (*различита*) *студента*.

(241) Обишли смо *четири* (*различита*) *града*.

(242) Купила је *три* (*различите*) *хаљине*.

Иако је конјункција један од начина да се именским изразом исказе нејединична квантификација, именски изрази уобличени помоћу конјункције могу имати уз значење нејединичности и друга значења, нпр. значење релационе посесивности (као у примеру *Јова и Васа су комшије Марка Марковића*), реципрочности (као у примеру *Љубиша и Љубица се не љубе*) и сл.

§ 66. КВАНТИФИКАЦИЈА ЗБИРНОМ ИМЕНИЦОМ. — Збирне именице у улози главних елемената именских група могу, с формалне стране, имати посебне облике за збирност (нпр. *грање, камење, сјење*), али могу бити и без формалног обележја збирности, нпр. *војска, дечурлија, њородица*. У семантичком погледу збирне именице могу означавати скупове хетерогеног састава, нпр. *Наша њородица је велика: отац, мајка, деда, баба, сестра, браћ и ја*, — где имамо и именски израз са именицом збирног значења и конјункцију, или могу означавати скупове без обележја хетерогености, нпр. *Слагали су снајље у крстине*.

Многе збирне именице не улазе у конструкције с нумеричким квантификаторима (нпр. *студентарија*), неке збирне именице у такве конструкције улазе ретко (нпр. *Ту су се две војске судариле*), а за неке је таква квантификација сасвим уобичајена (нпр. *две њородице, двадесет две њородице, три чете, пет чета* итд.). Тамо где је могућа употреба нумеричког квантификатора у именском изразу коју конституише збирна именица, јединица квантификације може бити цео скуп (нпр. *две војске, две њородице, два бајашона*), а уколико је потребно нумерички квантификовати део скупа, тада постоје две могућности: или да се уместо збирне именице именски израз оформи помоћу именице која значи елемент тог скупа (нпр. уместо неправилног **хиљаду војске* квантификују се чланови

скупа: *хиљаду војника*) или да се прибегне својеврсној фрагментизацији, нпр. *два члана йородице, два йриядника баџаљона* и сл.

Избор једног или другог решења зависи од лексичког значења збирне именице. Нумеричка квантификација у именским групама са збирним именицама путем увођења неке врсте фрагментизатора могућа је у неким лексички условљеним случајевима чак и када је искључена употреба назива скупа као јединице квантификације. На пример, иако се не може рећи **двоје грања*, може се рећи *две гомиле грања*, иако се не каже **две омладине*, може се рећи *две основне групе данашње омладине*, ипак не може се рећи ни **двоје студентарије* ни *?две групе студентарије*.

§ 67. ИЗРАЗИ СА ГРАДИВНИМ ИМЕНИЦАМА. — Градивне именице као главни елементи именских изрза, уколико су у конструкцијама с речима за приближну и степеновану квантификацију (нпр. *мало воде, много брашна* и сл.), обично се не употребљавају у конструкцијама с бројевима ако није употребљен и „партикуларизатор“ (термин М. Ивић), чија је функција да издвоји условну јединицу квантификације такве материје, нпр. *йри кайи расџвора, две чаше вина, четџири гуџљаја воде, йеџе лойаџа йеска, йрегрџиџ брашна* и сл.

Од тог правила могући су изузеци у случајевима када се јединица мере за материју коју именује градивна именица подразумева, нпр. *Овде смо имали два мала йива, йри ракије и једну киселу воду* (може да каже келнер у ресторану), *Јуџрос сам куйџла два млека и два уља* (тј. 'два литра млека и два литра уља' и сл.).

Употреба градивних именица у именским изразима с неодређеном референцијалношћу није искључена и, ако до такве употребе дође, именским изразом се именује подврста одређене материје, нпр.

(243) Пили смо неко чудно йиџе.

(244) Јели смо некакву суџу с резанцима.

(245) Продаје се некакво жуџо брашно.

То ипак не утиче на квантификацију помоћу партикуларизатора или без њега. Уп.

(246) Попили смо йо две чаџице неког чудног йиџа.

(247) Попили смо йо неко чудно йиџе.

Између типичних градивних именица (нпр. *йесак*) и типичних збирних именица (нпр. *грање*) постоје многобројни прелазни случајеви, нпр. ако је *брашно* градивна именица јер се јединице које чине брашно практично не уочавају као засебни објекти, именица *мак* је у том погледу даља од типичне градивности, именице *ким* или *сусам* су још даље, а поготову *грашак* или *йасуљ*. Тако се велики број именица које би по својствима онога што означавају ишле у збирне понаша као да су у питању градивне

именице када треба да буду нумерички квантификоване, тј. оне траже употребу партикуларизатора, нпр. *два зрна мака, два зрна џиринча, два зрна њасуља, чак и две главице куйуса* и сл.

Изван градивности и збирности поступку увођења у именски израз својеврсног фрагментизатора, да би се омогућила нумеричка квантификације дела неке целине, подлежу и именски изрази са именицама других значења, нпр. *два њарчења јабуке, три комада ситилског намештаја, два јаша ишица* и сл.

§ 68. ПЛУРАЛИЗОВАЊЕ. — Употреба главног члана именског израза, као и свих њему конгруентних одредби у том изразу, ако их има, у облику множине врло је раширен начин исказивања нејединичности скупа означеног именским изразом. Изван тога су именице *pluralia tantum*, које истим множинским обликом исказују јединичност или нејединичност. За разлику од исказивања нејединичности конјункцијом, која истиче хетерогеност скупа, нпр. *Пера и Мира*, или именским изразима са збирним именицама, које често имају компоненту хетерогености скупа као део свог лексичког значења, нпр. *њородица, омладина, бајџаљон*, множински облици су по правилу лишени информације о хетерогености скупа означеног именским изразом са именицом у множинском облику. Када се каже *нове књиге, високе куће, добри ситуденџи* итд. има се на уму истоврсност објеката квантификованих множинским обликом, а не разлике међу њима.

Могућим изузецима се приближавају именски изрази са множинским облицима именица које долазе у пару, када се тим облицима означава пар комплементарних делова, нпр. *Она има леје руке* заправо значи 'и њена десна рука и њена лева рука су лепе'. Слично се могу интерпретирати и значења именских група као што су *њене црне очи, наши младенци, моје нове дубоке цијеле* итд.

Неки од таквих примера су ситуативно независни. На пример, *Олгине црне очи* може да значи само једно — да Олга има оба ока.

Други случајеви су ситуативно зависни. На пример, *моје цијеле* може да се односи како на леву и десну ципелу истог пара, тако и на све парове ципела, или, мада мање вероватно, на поједине ципеле независно од пара којем припадају.

Степен ситуативне зависности таквих конструкција може бити већи или мањи. Тако, на пример, именски израз *крашке ноге* имаће једну количинску интерпретацију ако се односи на човека, другу ако се односи на јазавичара, а трећу ако се односи на стоногу итд., али је сасвим јасно да се последња ситуативна и интерпретативна могућност неупоредиво ређе остварује од прве и друге.

§ 69. Именски изрази у саставу предикатског израза су неререференцијално употребљени за разлику од сада разматраних именских израза као аргументских израза, који могу бити употребљени како референцијално (одређено или неодређено) тако и неререференцијално. Уп.

(248) Јова је *добар возач*.

(249) Влада је постао *шајша*.

(250) Пера се показао као *прав* друг.

ДЕТЕРМИНАЦИЈА

§ 70. Одредбе именице која конституише именски израз, и именски изрази са одредбама у свом саставу, међусобно су издиференцирани према више критеријума, од којих су два основна критеријума: позиција одредбеног елемента и степен семантичке везаности за елемент који се одређује.

С обзиром на место у линеаризацији именског израза одредбе именице која конституише ту групу могу се налазити испред именице: атрибути (нпр. *наш драги Пера*) и атрибутиви (нпр. *доктор Перић*), или могу бити искључиво постпозитивне, као што је случај са детерминаторима у облику неконгруентних атрибута, нпр. *кућа Пера Перића*. За апозиције је карактеристично да се налазе после именице коју одређују (нпр. *Зоран Ђурић, њисац романа „Хобо“*), а апозитиви се могу налазити испред именице, при чему контактна позиција није обавезна (нпр. *Необријан, неисјаван, доктор Перић је обилазио њацијентше*) или, иза именице коју одређују, нпр. *Доктор Перић, необријан, неисјаван, обилазио је њацијентше*.

С обзиром на јачину везе између одредбе и именице која се њом одређује, одредбе именице која конституише именски израз могу бити унутрашње (атрибут, атрибутив и неконгруентни атрибути) и спољашње (апозиција, апозитив и предикативни атрибут). Предикативни атрибут (нпр. *Деца се смеју радосна*) припадајући предикатском изразу истовремено има и атрибутску функцију, в. § 265.

Одредбе у именском изразу зависе непосредно или посредно од главног дела израза и најчешће су факултативне (о обавезној детерминацији в. § 76). Њихова зависност од дела који одређују увек је значењска, а често и синтаксичка, путем конгруенције.

§ 71. Нетипични главни елементи именског израза имају извесних специфичности у одредбама. На пример, ако је главни елемент израза непроменљива реч (прилог, предлог, везник, речца, узвик) атрибути и

глаголски облик у предикату налазе се у средњем роду (ако облик предиката показује и род), нпр.

(251) То његово тихо *изговорено* „ако“ увек је *звучало* злослутно.

(252) Та његова тихо *изговарана* „ако“ увек су *звучала* злослутно.

Уколико таква реч има атрибутив, унутрашња и спољашња конгруенција прилагођава се у целости граматичком облику атрибутива, нпр. *Тај његов тихо изговорени везник* „ако“ *звучао је злослутно*.

Инфинитив, упркос таквој за њега нетипичној функцији главног члана именског израза (где понекад може бити замењен глаголском именицом, уп. *Остатаи је ризик // Остатајење је ризик*) као глаголски облик ипак лако добија прилошке одредбе, уп.

(253) *Остатаи* је ризично.

(254) *Тако остатаи* је ризично.

(255) *Тако смело* данас ту *остатаи* јесте ризично.

Конгруенција у предикату је у таквим случајевима иста као када је у позицији субјекатског именског израза заменица *то*, дакле глаголски део предиката слаже се у роду и броју са именицом, а ако је у саставу предиката адвербијални предикатив, глаголски део предиката је у једнини средњег рода, уп.

(256) *Остати* је био ризик.

(257) *Остати* је била лудост.

(258) *Остати* је било лудо.

То је фактички још један појавни облик употребе помоћног глагола у функцији исказивања истоветности, тј. *Остатаи била је лудост* — 'остати је било исто што и лудост', односно 'остати и лудост било је исто' за разлику од семантички сличне, али начелно друкчије структуре са адвербијалним предикативом (258).

§ 72. АТРИБУТ. — Атрибут одређује именицу, саму или с неком другом одредбом, налазећи се обично испред ње и прилагођавајући јој се, путем конгруенције, својим граматичким облицима (*леј дан, лејог дана* итд.), осим у случају када је реч у атрибуту непроменљива (*браон сукња, браон сукње* итд.). Типични атрибути су променљиви придеви или придевске речи (*шакав, њрви* и сл.), тј. типични атрибути су променљиви придевски атрибути.

§ 73. Придевски атрибути (атрибути у ужем смислу) јесу, дакле, одредбе главног члана именског израза које долазе испред речи које одређују, и који се (када су атрибути променљиви придеви, или речи са морфолошким и синтаксичким особинама променљивих придева), слажу са речима које одређују у у роду, броју и падежу, нпр. *добар њријатаељ, доброз њријатаеља...*, *леја реч, леје речи...* итд.

Атрибутски употребљени непроменљиви придеви су неконгруентни атрибути, а њихова атрибуцка својства су семантичка и позициона, нпр. *беж манџил, диско музика, мини сукња*.

§ 74. Веза атрибута са именицом коју одређује може бити слабија или јача. С обзиром на то издвајају се следећи случајеви.

А. Атрибут одређује именицу заједно с њеним другим одредбама, нпр. *нова свилена хаљина, висока камена кућа, укусна морска риба, масивна храсћова враћа, масивна враћа од храсћовине*.

Б. Атрибуцка одредба припада конјункцијском атрибуцком низу, у којем само један атрибут може бити непосредно испред именице, а ни један не може бити у статусу конгруентног атрибута иза именице, нпр. *џамејино, вредно и уредно деће; уредно, вредно и џамејино деће*.

В. Атрибут је непосредно испред именице коју одређује, али не конгруира с њом у роду, броју и падежу, нпр. *громби кайуш, мини џрича, мега звезда*.

Г. Атрибут се налази непосредно испред именице коју одређује, и слаже се с њом у роду, броју и падежу, нпр. *високи борови, храсћова враћа, сџара смоква*.

Д. Атрибут је близак статусу првог дела полусложенице, нпр. *ејно музика, рок група, џез фесћивал*.

Синтаксичког су порекла, али нису атрибути него су атрибуцки делови сложеница и полусложеница, почетни елементи именица као што су *Београд, Зеленгора, Шар-џланина* и сл.

Атрибуцке одредбе типа Д су сразмерно најјаче у погледу везаности за оно што одређују. Интензитет атрибуцке одредбе умногоме зависи од значења атрибута (унутрашње својство типа *добар*, или спољашње својство типа *градски*), а формални израз тог интензитета је *линеаризација*. Атрибути који су семантички најближи именици долазе на почетак атрибуцког низа, нпр. *добар градски џревоз*.

§ 75. Неконгруентни атрибути. — Неконгруентни атрибути (или детерминатори) обухватају именске изразе без предлога (259), или с предлозима (260), (261), (262), (263) као и прилоге у детерминативној функцији (264), (265), уп.

(259) Књига *Марка Марковића* је у штампани.

(260) Кључеви од *сџана* су на столу.

(261) Колач с *јабукама* је укусан.

(262) Пробудимо се ноћу и смешимо, драго, / на Месец са *зайећим луком*. (М. Црњански)

(263) Ја немам страх од *лећења*, ја имам страх од *џадања*! (М. Капор)

(264) Ово је Будва *ноћу*.

(265) На овој разгледници пише: Тара *зиме*.

Неконгруентни атрибути у облику именских израза описани су у глави *Синтакса и семантика надежа*.

Неконгруентни атрибути најчешће су факултативни, али у неким случајевима могу бити обавезни (в. § 76).

§ 76. Обавезни детерминатори. — Обавезни детерминатори (према истраживањима М. Ивић, М. Радовановића и других синтаксичара) постоје у случајевима када именски израз који је неконгруентни детерминатор неког другог именског израза има у свом саставу конгруентни атрибут без којег би читава конструкција била граматички неправилна. Другим речима, тај атрибут у саставу неконгруентног детерминатора је обавезан, тј. неиспустив. На пример, у конструкцијама као што су *младић високог раста, девојка рејке лејоше, нос необичне дужине, сџарац седе главе* и сл. у генитивским неконгруентним именским одредбама (*високог раста, рејке лејоше, необичне дужине, седе главе*) атрибути *високог, рејке, необичне, седе* су обавезни јер би њихово изостављање нарушило граматичку правилност целе конструкције.

Значењски услов да детерминатор буде обавезан јесте да именица коју он одређује именује део тела или инхерентно својство, чије се присуство подразумева све док није потребно дати неку одредбу тога дела или својства, када се морају именовати и одредба и оно што њу носи.

Иако је обавезна детерминација најочљивија у генитивским именским изразима у функцији неконгруентног детерминатора, она се уочава и у именским изразима са друкчијим синтаксичким синтаксичким функцијама. На пример, за разлику од реченица (266) и (267) које су граматички неправилне јер је у субјекатском именском изразу изостављена атрибутска одредба, као детерминација у ширем смислу, примери (268), (269) су граматички правилни јер садрже потребну одредбу. Уп.

(266) *На углу је стајала особа.

(267) *Полицајац је легитимисао лице.

(268) На углу је стајала *непозната* особа.

(269) Полицајац је легитимисао *сумњиво* лице.

Слично претходним примерима и у објекатском именском изразу под одређеним лексичким условима (исказивање припадности у вези са деловима тела) атрибутска одредба мора постојати да реченица не би била граматички неправилна или да не би битно променила значење (270), (271). Уп.

(270) Има бубреге.

(271) Има зубе.

(272) Има *болесне* бубреге.

(273) Има *здраве* зубе.

У ретким случајевима таква одредба се може подразумевати, нпр. *Има крајнике значи 'има болесне / запаљене / отечене / црвене... крајнике'*

§ 77. Факултативна детерминација је много распрострањенија од обавезне детерминације. Она се испољава у чињеници да различите одредбе у именском изразу могу бити изречене или неизречене, а да то не утиче на граматичку правилност именског израза него само на његово укупно значење, нпр. *њен накиџ од висококарајиног белог златџа* према *накиџ од висококарајиног белог златџа*, *накиџ од белог златџа*, *накиџ од златџа*, *њен накиџ од белог златџа*, *њен накиџ*, или само *накиџ* и сл. Факултативна детерминација је примарно својство именског израза све док се у њој не стекне семантички услов за обавезну детерминацију, која се у том случају мора остварити.

§ 78. Прилози у функцији непосредне детерминације именице у српском језику нису карактеристична граматичка појава, а срећу се у реченицама у којима је у предикату помоћни глагол, нпр.

(274) То је *бококојторски залив изјутра*.

(275) Ово је *парк зими*.

(276) А овде имате *поглед одозго*.

Такве реченице лако се редукују на именски израз с прилошком одредбом, нпр. *Бококојторски залив изјутра*, *Парк зими*, *Поглед одозго*, што се обично среће у називима слика, фотографија, цртежа, филмова и сл.

§ 79. АТРИБУТИВ. — Атрибутив (= именички атрибут) јесте именичка одредба главног члана именског израза, с којим атрибутив чини интонацијску и значењску целину и обично се слаже с њим у роду, броју и падежу, нпр. *докџор Перџ*, *хоџел „Москва“*, *река Сава*, *џџица селица*, *суза радосница*.

У неким случајевима именички атрибути могу бити и непроменљиви, а њихова атрибутивна својства тада су семантичка и позициона, нпр. *џџџка Олга*, *џџџка Олге*.

Атрибутив може непосредно одређивати именицу која конституише именски израз (нпр. *докџор Перџ*), или може одређивати именицу узету заједно са неким другим њеним одредбама, нпр. *џознаџџи џрофесор докџор Алекса Перџ с Новосадског универзиџџџа*.

§ 80. Веза атрибутива, као именичког атрибута, са именицом коју он одређује може бити слабија или јача, и у том погледу могу се издвојити следећи случајеви.

А. Атрибутив одређује именицу која конституише целу групу узету заједно са њеним другим одредбама, нпр. *џознаџџи џрофесор докџор Алекса Перџ са Новосадског универзиџџџа*.

Б. Атрибутив припада конјункцијском низу атрибутива, од којих се само један може налазити непосредно испред именице коју одређују, нпр. *професор, сјорџистџа и џолиџичар др Алекса Перџић*.

В. Атрибутив стоји непосредно испред именице коју одређује, али се употребљава увек у истом облику, нпр. *ујка Васа, ујка Ваве* итд.

Г. Атрибутив се налази непосредно испред именице коју одређује, и слаже се с њом у роду, броју и падежу, нпр. *војник Перџић*.

Д. Атрибутив је близак статусу првог дела полусложенице, нпр. *сјомен-чесма, ђак-џешак, рак-рана*.

Атрибутиви који одређују властите именице по правилу долазе испред њих, али атрибутиви у неким случајевима могу бити иза именице преузимајући од властите именице њену променљивост (именица се тада не мења), нпр. *Иван-бег, Иван-бега, Иван-бегу...*; *Смаил-ага, Смаил-аге, Смаил-аги...*

Атрибутиви који одређују апелативе могу се налазити или испред именице које одређују, нпр. *И болесни сјџранаџ-џуџник лежао је неџо-мичан и савијен*. (И. Андрић), */.../ живи сјџарица-врачара, чувена џо усјешном лечењу рана* (И. Андрић), или иза именице коју одређују, нпр. *џџице грабљивице, ђаци џрваци, ђаци џешаци* и сл.

Атрибутивне одредбе типа Д имају сразмерно најјачу везу са именицом која конституише именски израз.

Н а п о м е н е. — У именским изразима с атрибутивима називи насељених места, планина, острва, хотела и неких других објеката могу у зависним падежима бити променљиви или непроменљиви, при чему у овом другом случају атрибутив остаје променљив показујући који је падеж у питању, нпр. *у селу Бобову // у селу Бобово, на џланини Лисџу // на џланини Лисаџ, са острва Пајџмоса // са острва Пајџмос, у хојџелу „Москви“ // у хојџелу „Москва“* и сл.

И једни и други облици су правилни, али у званичнијем начину изражавања предност имају именски изрази с непроменљивим главним делом (дакле, *у селу Бобово* и сл.), што не значи да алтернативна варијанта обавезно звучи разговорно или супстандардно. Када су у питању мање познати објекти, односно њихови називи, или када је атрибутив у неком зависном падежу, посебно ако ти називи имају ређи или необичан граматички облик, препоручује се да назив објекта остане у номинативу (нпр. *на џланини Сорак-сан* уместо *на џланини Сорак-сану*).

Ако се у српском језику властита именица из неког страног језика не може употребити у зависном падежу, онда је употреба атрибутива у зависном падежу у групи с непроменљивим главним делом најприроднији начин да се изрази падеж именског израза, нпр. *Јерофејев се возио од Москве до сјџанице „Пејџушки“* (уп. неправилно **Јерофејев се возио од Москве до Пејџушка*).

§ 81. Придевско-именички атрибутиви састоје се од придевског и именичког дела, нпр. *академски сликар Васа Васић, диџло-*

мирани филолог Марија Марковић, *виши лектор Јела Јелић* и сл. Придевско-именички атрибутиви су именски изрази у функцији атрибутива у којима поред именице која конституише групу постоји и одредбени, придевски елеменат.

§ 82. У истом атрибутомском низу понекад се срећу напоредо употребљени придевски и именички атрибут, нпр. *тај хаџи Јован, моја добра шейка Јелка* и сл. У такве случајеве не спадају примери типа *редовни члан, ванредни професор, академски сликар, висококвалификовани мајстор* и сл., у којима придеви (*редовни, ванредни, академски, висококвалификовани* и сл.) нису самостални атрибути него саставни делови придевско-именичких атрибутива у двочланим терминолошким називима.

§ 83. АПОЗИЦИЈА. — Апозиција у ширем смислу (апозитивна одредба) јесте интонацијски (или интерпункцијски) издвојена додатна одредба именице, придевске или прилошке речи или израза, нпр. *Имала је слушкињу, једно зрикаво и убого девојче, сићрно и неугледно, од неке ниже расе, створено да служи.* (И. Андрић); *Последња, Анина, реч је била крајка; Јуче, на њразник, имали смо госте.*

АПОЗИЦИЈА У УЖЕМ СМИСЛУ (именичка апозиција) јесте падежно конгруентна, интонацијски (или интерпункцијски) издвојена одредба именице која конституше именски израз, узет без других одредби (277) или с њима (278), која има облик именског израза, а према значењу је хипероним (280) или синоним (279) именског израза коју одређује, нпр.

(277) Пера, водич, имао је доста посла.

(278) Прелепи Рим, главни град Италије, налази се на реци Тибру.

(279) Рим, тај древни италијански град, чувен је по културним споменицима.

(280) Рим, древни италијански град, чувен је по културним споменицима.

Апозиција је спољашња одредба (у односу на атрибут и атрибутив као унутрашње одредбе) јер апозиција, будући накнадно додата одредба, има и одлике напоредног именског израза, а као одредба односи се на цео именски израз коју одређује, а не само на њен главни члан. Значење апозиције је квалификативно (279) или идентификативно (278). Статус апозиције у целини је прелазне природе — од именских одредби ка одредбама у форми развијене реченице. Уп.

(281) Проф. Перић, директор гимназије, узео је боловање.

(282) Проф. Перић, који је директор гимназије, узео је боловање.

У значењском погледу апозиција је кореференцијална са именским изразом коју одређује, тј. означава исто што и тај именски израз. Та кореференцијалност може да буде

— контекстуално независна (апозиција има експлицитни показатељ референцијалности, нпр. *главни град Италије, тај древни италијански град*), или

— контекстуално зависна (апозиција нема показатељ референцијалности него се он реконструише на основу контекста, нпр. *Рим, древни италијански град*).

Апозиција представља засебан, интонацијски или интерпункцијски издвојен именски израз, чији се главни елеменат слаже у падежу са главним делом именског израза који се одређује, нпр. *У Риму, главном граду Италије, ...; Из Рима, главног града Италије, ...* итд.

Као што атрибути могу бити придевски и именички атрибути (= атрибутиви), слично томе и апозиције могу бити именичке и придевске апозиције (= апозитиви).

§ 84. АПОЗИТИВ. — Апозитив (или придевска апозиција) јесте издвојена придевска одредба у одређеном виду, ако разликује вид, која може стајати испред (283) или иза (284) именице коју одређује и са којом конгруира у роду, броју и падежу ако има те граматичке категорије, уп.

(283) Најмлађи, *весео и њричљив*, нови колега био је душа друштва.

(284) Небојша, *весео и њричљив*, био је душа друштва.

За разлику од праве, тј. именичке апозиције апозитив нема статус именског израза, уп. (284) и (285):

(285) Небојша, *весео и њричљив момак*, био је душа друштва.

С друге стране, апозитив увек представља специфичан синтаксички израз посебног семантичког предиката, нпр. *Весео и њричљив, нови колега био је душа друштва*. — 'нови колега био је весео и причљив', 'нови колега био је душа друштва'; *Небојша, весео и њричљив, био је душа друштва*. — 'Небојша је био весео и причљив', 'Небојша је био душа друштва'. Када се та околност има у виду и када се упореде реченице са апозитивом који претходи именици коју одређује (287) и одговарајућим предикативним атрибутом у глаголско-придевском предикату (286), види се да је апозитив употребљен испред именице коју одређује заправо предикативни атрибут који је употребљен у позицији испред субјекта (ако је субјекат исказан), и испред глаголског дела предиката, нпр.

(286) Девојка одлази *умирена*.

(287) *Умирена*, девојка одлази.

Напомена 1. — Предикативни атрибут је придев или глаголски придев као именски део сажетог сложеног предиката с пунозначним глаголом у личној облику у реченици у којој два семантичка предиката имају исти субјекат, нпр. *Он седи њогурен, Она ћуши ујлашена* и сл.

На помена 2. — *Предикативни атрибути* назива се и *атрибутски предикатив*, а постоје и други називи. Овде се атрибутом предикативом назива именски део предиката у форми придевске речи уз копулативни део предиката, нпр. *Она је лепа*.

Према јачини везе између одредбе и главног дела именског израза апозитив стоји између атрибута и апозиције, тј. та веза је најјача код атрибута, слабија код апозитива и најслабија код апозиције.

С обзиром на то да представља накнадну одредбу апозитив се интонацијски и/или интерпункцијски издваја од свог синтаксичког окружења. У линеаризацији реченице место апозитива може бити испред или иза главног дела именског израза који се одређује, па и на самом почетку реченице, дакле такође испред показатеља референцијалности и квантификације, нпр.

(288) Најмлађи, *весео* и *ћриљив*, тај (нови) колега био је душа друштва.

§ 85. Укратко, одредбе у именском изразу деле се на унутрашње, или ближе одредбе, и спољашње, или даље одредбе, према степену семантичке везе са оним што одређују, а што има свој формални синтаксички израз.

Унутрашње одредбе су атрибути, било придевски (289), било именички, тј. атрибутиви (290). И придевски и именички атрибути могу бити променљиви (289), (290) или непроменљиви (291), (292). Унутрашње одредбе су и постпозитивни неконгруентни детерминатори (293). Атрибути (деиктички, описни и релациони) налазе се испред именице коју одређују, а они који су у најтешњој семантичкој вези са именицом коју одређују налазе се на почетку атрибутовог низа.

Спољашње одредбе именског израза су апозиције, и то — референцијално самостална апозиција (294) или апозиција референцијално зависна од контекста (295), било именичка (294) или неименичка (апозитив), која може бити придевска (296) или партиципска (298). Спољашње одредбе су у слабијој смисаоној и формалној (интонационој и позиционој) вези са оним што одређују. Њихово примарно место у реченици је постпозитивно (294), (296), поготову, за праве, именичке апозиције, али може бити и препозитивно, што је често за апозитиве као неименичке апозиције (297), (298).

Праве, именичке апозиције су од свих одредби најсамосталније у односу на именски израз коју одређују као његове постпозитивне одредбе.

Апозиције су као непредикатски изрази семантичких предиката на граници између одредби у простој реченици и одредбених клауза у сло-

женој реченици, уп. (294) према (300); (296) према (302) и сл., што важи и за конструкције са глаголским прилозима (303)–(305). Уп.

- (289) Освануо је *лей* дан.
 (290) Над *градом* Београдом небо је ведро.
 (291) На њој је била *беж* хаљина.
 (292) Путовала је с *шејка* Надом.
 (293) Живе у кући *од камена*.
 (294) Волга, *најдужа евројска река*, улива се у Каспијско море.
 (295) Волга, *јознаша руска река*, има велики привредни значај.
 (296) Влада, *висок и јак*, одлично игра на месту центра.
 (297) *Висок и јак*, Влада одлично игра на месту центра.
 (298) *Добро припремљен*, Влада одлично игра на месту центра.
 (299) *Добар шехничар*, *висок и јак*, Влада одлично игра не месту центра.
 (300) Волга, *која је најдужа руска река*, улива се у Каспијско море.
 (301) Волга, *која је јознаша руска река*, улива се у Каспијско море.
 (302) Влада, *који је висок и јак*, одлично игра на месту центра.
 (303) *Будући висок и јак*, Влада одлично игра на месту центра.
 (304) *Будући добро припремљен*, Влада одлично игра на месту центра.
 (305) *Будући добар шехничар*, *висок и јак*, Влада одлично игра не месту центра.

§ 86. Личне заменице могу бити главни елементи именског израза, али су такви изрази обично једночлани, тј. без допунских елемената, сведени на саму личну заменицу. Уколико лична заменица ипак добије одредбу, та одредба је у постпозицији, са особинама апозиције или апозитива. Заменица другог лица једнине у таквим случајевима може имати и вокативну апозицију (310). Уп.

- (306) А ми, *наивни*, тако урадимо.
 (307) А ми, *наивчине*, тако урадимо.
 (308) Што јој ви, *јамейни* и *школовани*, не помогнете?
 (309) Што јој ти, *најугледнији човек у месџу*, не помогнеш?
 (310) Што јој ти, *мудријашу*, не помогнеш?
 (311) А он, *бунџован*, тражи буру. (М. Љермонтов)
 (312) А они, *бунџије*, крену први.

§ 87. Употреба било какве одредбе у именском изразу искључена је ако именски израз конституишу заменице *шај*, *ша*, *шо*. Употреба заменица *шај ша*, *шо* уместо заменица трећег лица *он*, *она* или *оно* могућа је у колоквијалном изражавању, и даје исказу експресивност одобравања или неодобравања, уп.

- (313) Је ли то Јова урадио? Дакле, *шај* је заиста мајстор.
 (314) Не помињи ми њега. *Тај* везе нема.

КОНГРУЕНЦИЈА

§ 88. Конгруенција, уз рекцију, представља један од два главна вида синтаксичке акомодације. Конгруенција је формално и/или семантичко прилагођавање граматичких облика једних синтаксичких јединица другима као усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењим јединица које имају самосталнији синтаксички статус, а ређе узајамно формално и/или семантичко усклађивање појединих делова реченице.

На пример, у именском изразу *леј дан* атрибут *леј* је у облику номинатива једнине мушког рода зато што је именица *дан* као главни елемент именског изрази *леј дан* у облику номинатива једнине мушког рода, а у именском изразу *лејог дана* атрибут *лејог* је у облику генитива једнине мушког рода зато што је и главни елемент *дана* у именском изразу којој припада атрибут *лејог* такође у облику генитива једнине мушког рода.

Функција конгруенције, као морфосинтаксичке појаве карактеристичне за српски језик као и за друге словенске језике јесте да се подударношћу граматичких облика и значења истакну везе између делова једне синтаксичке целине, нпр. именског изрази, као сложеног, али јединственог језичког знака. Конгруенцијом се истичу постојећи односи семантичке субординације и координације и постојеће граматичке категорије речи које се налазе у тим односима, који би постојали и када у језику не би било конгруенцијских правила. Што један језик има развијенију морфологију речи, има и развијенију конгруенцију, а језици без морфологије немају ни конгруенцију, али и у језицима с развијеном морфологијом, какав је српски језик, конгруенција у неким случајевима може бити сведена на минимум, или чак сасвим изостати, ако у одређеном реченичном склопу не постоје морфолошки услови да се она оствари, као, на пример, у реченицама типа

(315) Ево овде већ свиће.

(316) Тамо се тек раздањује.

(317) Негде јако тутњи.

Конгруенција може бити потпуна и непотпуна (формална или семантичка).

§ 89. ПОТПУНА КОНГРУЕНЦИЈА. — Потпуна конгруенција (формална и семантичка) постоји у именском изразу онда када су зависни синтаксички делови прилагођени главном делу граматичким обликом и граматичким значењем, нпр. *леј дан*, *леји дани* и сл. О непотпуној конгруенцији у именском изразу говоримо онда када се облик зависног дела именског изрази слаже или само са граматичким обликом главног дела или само с његовим значењем.

§ 90. ФОРМАЛНА КОНГРУЕНЦИЈА. — Формална конгруенција представља прилагођавање облика зависног синтаксичког дела облику главног дела именског израза чак и када се то разилази са реалним граматичким значењем главног дела. На пример, у именском изразу *једне велике маказе* атрибути имају облик множине зато што се именица коју одређују налази у облику множине иако у том примеру не постоји значење множине.

§ 91. СЕМАНТИЧКА КОНГРУЕНЦИЈА. — Семантичка конгруенција представља прилагођавање облика зависног синтаксичког дела значењу главног дела, а не његовом граматичком облику. На пример, у реченици *Јелка и Олга седе на ѿераси* предикат *седе* је обликом множине прилагођен чињеници да субјектски део реченице има значење нејединичности, будући да означава две особе (*Јелка и Олга*), иако је име и једне и друге особе у облику једнине.

И потпуна и непотпуна конгруенција именског израза може бити унутрашња и спољашња.

§ 92. УНУТРАШЊА КОНГРУЕНЦИЈА. — Унутрашња конгруенција, или субординативна конгруенција, представља конгруенцију која се остварује међу главним делом именског израза и његовим зависним деловима, нпр. *добра веси, ѿрва љубав, чесијији људи* и сл. Унутрашња конгруенција представља вид синтаксичке подређености зависних делова именског израза његовом главном делу.

На по м е н а. — Сагласно правилу да придев не може одређивати именицу од које је раздвојен само везником и исправно је *истиоријски сѿоменици и сѿоменици кулѿуре*, а не *истиоријски и сѿоменици кулѿуре*; *нудистиичке ѿлаже и ѿлаже за богатије гостије*, а не *нудистиичке и ѿлаже за богатије гостије* и сл.

Такође сагласно правилу да придев не може одређивати именицу са чим обликом се облик тог придева не слаже, и од које је придев раздвојен предлогом, исправно је *мере за изједначавање самостѿалних ѿпроизвођача с ѿпроизвођачима у ѿривреди*, а није правилно *мере за изједначавање самостѿалних с ѿпроизвођачима у ѿривреди* и сл.

§ 93. СПОЉАШЊА КОНГРУЕНЦИЈА. — Спољашња конгруенција, или координативна конгруенција, има два облика.

(а) Конгруенција између субјекатског именског израза и предикатског израза, нпр.

(318) *Прва љубав* се не заборавља.

(319) *Прве љубави* се не заборављају.

Таква спољашња конгруенција представља вид синтаксичке координације између субјекатског именског израза и предиката.

(б) Конгруенција с кореференцијалним елементом јесте конгруенција између два именска израза (други је по правилу заменички) који не морају припадати истој реченици, нпр.

(320) Видели су девојку. Одмах су је познали.

(321) Видели су младића. Одмах су га познали.

Напомена. — Спољашња конгруенција је координативна сагласно синтаксичким теоријама према којима предикат није надређен субјекту, нити обрнуто, док је према другим синтаксичким теоријама свака конгруенција субординативна.

§ 94. ДРУГЕ ВРСТЕ КОНГРУЕНЦИЈЕ. — Међу другим врстама конгруенције издвајају се следеће.

Конгруенција према обиму може бити двочлана (нпр. *ова девојка*), трочлана (нпр. *ова леја девојка*) и вишечлана (нпр. *ова леја млада девојка*).

Конгруенција према броју носилаца конгруенцијске везе може бити једнострука *Студенткиња је чекала збуњена*, или двострука (нпр. *Студентии и студенткиње чекали су, збуњени и збуњене, шта ће се десити*).

Конгруенција према растојању између елемената у конгруенцијском односу може бити контактна (нпр. *Мудри ошкључавају, наивни ошварају.* — В. Глигоријевић) и дистантна (таква је свака конгруенција с кореференцијалним елементом, в. пример горе, § 93, б)

При помињању лица различитог пола њихови називи често се употребљавају у напоредној синтаксичкој вези. У таквим случајевима, према запажању А. К. Смољске, могуће се две врсте конгруенцијске везе:

(а) атрибут конгруира с најближом именицом, с којом конгруира и предикат поготову када је то конгруенција у мушком роду (нпр. *Толики људи и жене у Лондону... расишли су се...* — М. Црњански);

(б) сваку од напоредно употребљених именица различитог рода одређује посебан атрибутски низ, а понекад и различити предикати (нпр. ... *сви ти људи и све те жене йролазе крај њега само йривидно.* — М. Црњански).

Када су у субјекатском именском изразу именице различитог пола, предикат је по правилу у облику множине мушког рода уколико има облик за род, нпр. *Дечаџи и девојџице су се играли.*

Када су у субјекатском именском изразу именице средњег рода које значе живо (нпр. *момче, девојче, мушко, женско, Македонче, Бугарче*), у случају контактне конгруенције предикат је у облику средњег рода (нпр. *Момче је одмах дошрчало*), док у дистантној конгруенцији кореференцијална заменица може конгруирати или према форми (нпр. *Имала је љуй-*

кост̄ неког девојчет̄а, кад га освет̄иле у враџицама њри уласку из мрака. — М. Црњански) или према смислу (нпр. *Рјейнин се сећао како је њришао девојчет̄у и како је њочео да је њеши.* — М. Црњански). Према мишљењу М. Стевановића вероватноћа дистантне конгруенције према смислу расте са дистанцом међу кореференцијалним елементима, а према мишљењу А. К. Смољске неодређено референцијални именски израз тежи формалној дистантној конгруенцији, а одређено референцијални именски израз тежи семантичкој конгруенцији, као у наведеним примерима.

Могућности конгруенције једних синтаксичких јединица са другима нису неограничене. Укупност свих могућих конгруенција у неком језику представља његов конгруенцијски потенцијал, који се разликује од језика до језика и који је организован у систем конгруенцијских класа да тог језика.

§ 95. КОНГРУЕНЦИЈСКЕ КЛАСЕ. — Конгруенција, уз рекцију, представља један од два главна вида синтаксичке акомодације.

Конгруенцијска класа је скуп језичких јединица које могу имати функцију главног члана у конгруенцијском односу, и које имају иста конгруенцијска својства. На пример, именице *сесџра* и *девојка* припадају истој конгруенцијској класи зато што њихова морфосинтаксичка окружења имају иста конгруенцијска обележја. У окружењима типа *џа ...*, *која, џе ...*, *које, џој ...*, *којој* итд. може се појавити било *сесџра*, било *девојка* и синтаксичка конструкција ће увек бити правилна. Истој конгруенцијској класи у српском језику припадају хиљаде других именица.

С друге стране, именице као *Земља* или *Венера* не припадају тој конгруенцијској класи којој припадају *сесџра*, *девојка*, *џријаџељица* и сл., јер се конгруенција именица *Земља* или *Венера* у неким особинама разликује од конгруенције именица типа *сесџра* или *девојка*. На пример, у множинска синтаксичка окружења *џе ...*, *које; џих ... којих* итд. можемо ставити *мајка* или *жена*, али не и *Земља* или *Венера*, зато што ове друге две именице немају множину па зато немају ни множинску конгруенцију.

Према томе, да би се утврдила припадност двеју или више именица истој конгруенцијској класи, треба утврдити да ли њихова морфосинтаксичка окружења имају увек исте конгруенцијске карактеристике. Пошто се утврђивањем таквих окружења дијагностикује припадност именица истој конгруенцијској класи, она се називају и дијагностички контексти конгруенцијских класа.

С обзиром на разликовање врста конгруенцијских односа према граматичкој природи управне речи у њима, конгруенцијски однос у којем је управна реч (тј. контролор, према г. Корбету) именица, и који се остварује у именском изразу, чији је конститутивни елеменат именица или нека

именички употребљена реч, представља конгруенцију у именском изразу, или, краће, *именску конгруенцију*.

Дијагностички контексти за утврђивање именске конгруенције имају леву страну, која се односи на конгруенцију речи које претходе главном члану именског изрази (нпр. *шај сџуденџи*) и десну страну, која се односи на конгруенцију оличену у граматичким обележјима везничке речи, која уводи зависну клаузу (нпр. *сџуденџи, који...*).

Десна страна дијагностичких контекста у српској именској конгруенцији често је оличена не само у граматичким обележјима везничке речи (ако је везничка реч променљива, нпр. ако је то односна заменица, уп. *Сџуденџи, који је њоложио...*) него и у граматичким обележјима предиката (уп. *Сџуденџи је њоложио*). Овде у предмет разматрања не улази конгруенција између именског изрази и предиката јер предикат није зависни члан у том односу, тј. конгруенција зависних делова именског изрази са његовим конститутивним делом начелно се разликује од слагања између предиката и именских изрази.

Главне разлике између дијагностичких контекста именских изрази проистичу из разлика у падежу, броју, роду и аниматности / инаниматности (као исказивања граматички схваћеног живог или неживог). Пошто све те разлике не могу бити дијагностиковане у истом контексту, укупна конгруенцијска обележја именица која су релевантна за одређивање њихове припадности некој конгруенцијској класи утврђују се на основу више дијагностичких контекста, који узети заједно чине к о н г р у е н ц и ј с к у п а р а д и г м у, нпр. *шај њесник, који...*; *џог њесника, којег...*; *џом њеснику, којем...*; *џог њесника, којег...* итд., за разлику од конгруенцијских парадигми типа *шај речник, који...*; *џог речника, којег...*; *џом речнику, којем...*; *шај речник, који...* итд., и других конгруенцијских парадигми, које нису у потпуности идентичне конгруенцијској парадигми именице *њесник* него се најмање у једном обележју од ње разликују.

Реализација конгруенцијске парадигме може бити шира или ужа (уп. *Тај њесник, који...* према *Тај њесник...* или према *Песник, који...*) у зависности од тога колико је конгруенцијских веза обухваћено конгруенцијском парадигмом, да ли су у питању и леве и десне конгруенцијске везе или само једна страна (уп. претходни пример), да ли се са исте стране остварује само једна конгруенцијска веза или више него једна веза (уп. *Тај њесник, који...* према *Тај млади њесник, који...*, *а који...*, *и који ...* итд.), као и од тога колико се широко схвата конгруенција, и које се врсте конгруенције имају у виду — формална, семантичка или формално-семантичка, односно парадигматска, селективна или нека друга.

Узимајући у обзир истовремено и леву и десну страну тако схваћеног дијагностичког контекста конгруенције именског изрази, с најмање

једном реализованом формално-семантичком конгруенцијском везом на свакој страни, можемо издвојити двадесет главних конгруенцијских парадигми именица у савременом српском књижевном језику, користећи симбол *X* као замену за било коју именицу у акузативу једнине, који је у мушком роду једини релевантан облик за категорију аниматности у српском језику. Пошто се дијагностички контекст испољава у специфичностима конгруенције у једнини у односу на множину, и у специфичностима конгруенције аниматних именица мушког рода у односу на инаниматне именице мушког рода и све остале именице, даље се конгруенцијске класе не наводе у свом пуном облику, јер би то био гломазан опис са много врло специфичних информација, него се конгруенцијске класе дају редукване на облике са највећим дистинктивним потенцијалом, а то су номинатив и акузатив једнине и номинатив и акузатив множине.

I КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *йесник*), уп. *ѡај X, који...*; *ѡог X, којег...*; *ѡи X, који...*; *ѡе X које...*; нпр. *Тај йесник, који чека...*; *То г йесника, које г чекају...*; *Ти йесници, који чекају ...*; *Те йеснике, које чекају...*

II КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *речник*), уп. *ѡај X, који...*; *ѡај X, који...*; *ѡи X, који...*; *ѡе X које...*; нпр. *Тај речник, који ускоро излази...*; *Тај речник, који сви чекају...*; *Ти речници, који ускоро излазе...*; *Те речнике, које сви чекају...*

III КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *село*), уп. *ѡо X, које...*; *ѡо X, које...*; *ѡа X, која...*; *ѡа X која...*; нпр. *То село, које се налази ...*; *То село, које сће ми йомињали...*; *То су ѡа села, која се налазе...*; *Та села, која сће ми йомињали...*

IV КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *девојка*), уп. *ѡа X, која...*; *ѡу X, коју...*; *ѡе X, које...*; *ѡе X које...*; нпр. *Та девојка, која чека...*; *Ту девојку, коју сви чекају...*; *Те девојке, које чекају...*; *Те девојке, које сви чекају...*

V КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *војвода*), уп. *ѡај X, који...*; *ѡог X, којег...*; *ѡе X, које...*; *ѡе X које...*; нпр. *Тај војвода, који чека...*; *То г војводу, које г сви чекају...*; *Те војводе, које сучекале...*; *Те војводе, које су сви чекали...*

VI КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *геѡо*), уп. *ѡај X, који...*; *ѡај X, који...*; *ѡа X, која...*; *ѡа X која...*; нпр. *Тај геѡо, који се налазио...*; *Тај геѡо, који је описан у роману...*; *То су ѡа геѡа, која су се налазила...*; *Та геѡа, која су описана у роману...*

VII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип *финале*), уп. *ѡо X, које...*; *ѡо X, које...*; *ѡа X, која...*; *ѡа X која...*; нпр. *То финале, које је било узбудљиво ...*; *То финале, које је коменйарисано у ѡѡамѡи...*; *Та фи-*

на ла, која су била узбудљива...; Та финала, која су коментари-
сана у шћамји...

VIII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип сироче), уп. ѿо Х, које...; ѿо Х,
које...; ѿа Х, која...; ѿу Х коју...; нпр. То сироче, које је чекало...;
То сироче, које су сви чекали...; Та сирочад, која је чекала...;
Ту сирочад, коју су сви чекали...

IX КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип ногари), уп. ѿи Х, који...; ѿе
Х, које...; нпр. Ти ногари, који овде сћоје...; Те ногаре, које
је овде неко остћавио...

X КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип враѿа), уп. ѿа Х, која...; ѿа
Х, која...; нпр. Та враѿа, која су се оћворила ...; Та враѿа,
која је неко остћавио оћворена...

XI КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип санке), уп. ѿе Х, које...; ѿе Х,
које...; нпр. Те санке, које овде сћоје...; Те санке, које је овде
неко остћавио...

XII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип Јанко), уп. ѿај Х, који...;
ѿог Х, којег...; нпр. Тај Јанко, који чека...; Тога Јанка, ко-
јег су сви чекали...

XIII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип фламенко), уп. ѿај Х, који...;
ѿај Х, који...; нпр. Тај фламенко, који је ѿамо ѿојуларан...;
Тај фламенко, који су ѿамо научили...

XIV КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип Аѿланѿида), уп. ѿа Х, ко-
ја...; ѿу Х, коју...; нпр. Та Аѿланѿида, која је некад ѿостћоја-
ла...; Ту Аѿланѿиду, коју је унишћио земљоћрес...

XV КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип лишће), уп. ѿо Х, које...; ѿо
Х, које...; нпр. То лишће, које је још зелено...; То лишће, које
овде видиће...

XVI КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип два), уп. ѿа Х, која...; ѿа Х,
која...; нпр. Та два, која су чекала...; Та два, која чекаће...

XVII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип ѿеѿ), уп. ѿих Х, који...;
ѿих Х, које...; нпр. Тих ѿеѿ, који су чекали...; Тих ѿеѿ, које
су сви чекали...

XVIII КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип двојица), уп. ѿа Х, која
су...; ѿу Х, коју су...; нпр. Та двојица, која су чекала...; Ту
двојицу, коју су сви чекали...

XIX КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип ѿеѿорица), уп. ѿа Х, који...;
ѿу Х, које...; нпр. Та ѿеѿорица, који су чекали...; Ту ѿеѿо-
рицу, које су сви чекали...

XX КОНГРУЕНЦИЈСКА КЛАСА (тип двоје), уп. ѿо Х, који...; ѿо
Х, које...; нпр. То двоје, који су чекали...; То двоје, које су сви
чекали...

Пошто се конгруенција очигледно испољава и као општији и као ужи, видски појам (као што се деклинација уопште односи према првој деклинацији, другој деклинацији итд.), уместо термина прва конгруенцијска класа, друга конгруенцијска класа итд. једнако би умесно било користити термине прва конгруенција, друга конгруенција итд. Наведени примери и дијагностички контексти у којима су они дати показују главне одлике сваке од наведених конгруенција. За поједине конгруенције корисно је дати и описно објашење. Даље се износе важнија таква објашења.

Највећи број именица категорије *singularia tantum* има потенцијалну множину, тј. већина таквих именица у принципу се може употребити у множини, иако се то ретко или изузетно ретко дешава (нпр. *На овим фо-џографијама су Каменице, сремска и ваљевска*), због чега такве именице припадају одговарајућим конгруенцијским парадигмама.

Међутим, део именица категорије *singularia tantum* никада нема множинске облике (нпр. *Павле, Марко, Милоје* и др.) па стога не допушта множинску конгруенцију (супротно, дакле, идеји о потенцијалној множини именица *singularia tantum*). Зато такве именице припадају посебним конгруенцијским парадигмама, које би, ако би се с класификације прешло на систематизацију, могле бити посматране и као непотпуне потпарадигме појединих конгруенцијских парадигми којима су предвиђени облици и за једнину и за множину, нпр. конгруенција IX као потпарадигма конгруенције II и сл.

Именице *pluralia tantum* немају облике јединине па је зато њихова конгруенцијска парадигма ограничена на множинске облике чак и када се именицом означава јединични денотат (нпр. *Свиџли су једним колима*). Конгруенције тога типа могле би бити посматране и као потпарадигме појединих конгруенцијских парадигми којима су предвиђени облици и за једнину и за множину, нпр. конгруенција XIII као потпарадигма конгруенције IV. То је један од начина да се са класификације конгруенцијских парадигми пређе на њихову систематизацију и хијерархизацију.

Чак и ако се прихвати идеја А. Зализњака да именице *pluralia tantum* заправо имају хомонимичне облике за једнину и за множину, остаје ипак чињеница да неке у целини малобројне именице категорије *pluralia tantum* значе увек једнину (множину, дакле, уопште немају), нпр. *Сремски Карловци, Пале, Свилице* и сл., док друге, још малобројније именице категорије *pluralia tantum* значе увек множину, нпр. *Алије (Јулијске Алије, Приморске Алије, Пенинске Алије...*, али без облика *Алија* и са значењем које никад није јединично него збирно). Доследно поштовање те чињенице тражило би да се именице категорије *pluralia tantum* разврстају у три конгруенцијске класе, али је овде због малобројности чланова друге и треће

поменуће групе узето да све именице *pluralia tantum* припадају истој конгруенцијској класи.

Као што се из изложеног прегледа види, неке конгруенцијске парадигме су основне, а неке су, као хетероклитике, изведене из елемената основних парадигми, нпр. VI, VII. И то је један од могућих основа за хијерархијску систематизацију конгруенцијских класа у српском језику.

Поред тога, неке именице имају варијантне конгруенцијске парадигме, тј. припадају једној конгруенцијској класи, али у целини, или у појединим елементима, могу припадати и некој другој класи. Тако, на пример, именице типа *варалица* имају конгруенцију типа *мајка*, али у јединици могу имати и конгруенцију типа *ћесник*, нпр. *Та варалица, која чека...* // *Тај варалица, који чека...*; *Ту варалицу, коју чекаће...* // *Тога варалицу, којег чекаће...* У множини таквих именица прва конгруенција (тип *ћесник*) мање је уобичајена или сасвим неприхватљива, нпр. **Ти варалице, који су били ћоменући...*

Именице које имају дублетне парадигме рода или броја такође имају варијантне конгруенцијске парадигме, нпр. именице *ћиле*, *ћрасе*, *јаре* и сл. имају плуралску конгруенцију I конгруенцијске класе (ако су њихови множински облици за номинатив *ћилићи*, *ћрасићи*, *јарићи* итд.), или VIII конгруенцијске класе (ако су њихови множински облици за номинатив *ћилад*, *ћрасад*, *јарад* итд.). Ту спада и наведена именица *сироче* (с обзиром на множинске облике *сирочад* и *сирочићи*), али неке именице осме конгруенцијске класе имају једино ту конгруенцијску могућност, нпр. *ждребе* / *ждребад* (не и **ждребићи*).

Варијантност и колебања у употреби нарочито су својствени конгруенцијским класама с бројевима и бројевним именицама, што, другим речима, значи да исти број или бројевна именица понекад може припадати различитим конгруенцијским класама, иако се такви случајеви обично међусобно разликују према учесталости употребе, а понекад и према граматичкој прихватљивости. Уп., на пример, у XVIII конгруенцијској класи и *Та двојица, која сучекала...* поред *Та двојица, који сучекали*, или у XX конгруенцијској класи *То двоје, које је чекало...* поред *То двоје, који су чекали...* и сл.

Сразмерно велики број именских конгруенцијских класа у српском језику природна је последица знатне морфолошке разуђености именских речи у српском језику. Разврставање именица према особеностима њихових левих и десних конгруенцијских веза, и према комбинаторици тих веза (ако се остави по страни конгруенција с предикатом), омогућава доста добар увид у њихову укупну формално-синтаксичку дистрибуцију, јер су конгруенцијске класе врста дистрибуцијских класа.

Хетероклитичне конгруенцијске парадигме карактеристичне су и за именице *власћелин*, *госћодин*, које у једнини имају конгруенцију типа *ћесник*, а у множини — као именица *singulare tantum* *Земља*, дакле *Тај власћелин, који...*; *Та власћела, која...*

Именски изрази са именицом *госћодин* често конгруирају са множином средњег рода у предикату, дакле *Госћода је ушла у дворану* (као *Свиђа је ушла у дворану*) // *Госћода су ушла у дворану* као *Деца су ушла у дворану*, в. даље конгруенцијску парадигму именских израза са именицом *браћ*). У појединим случајевима нека конгруенција је стилски маркирана као архаична и нетипична за стандардни језик, нпр. *Госћода се јесу завадили*.

Именице *браћ* и *деће* имају хетероклитичну конгруенцију (и хетероклитичну морфологију). Именица *браћ* у једнини има конгруенцију као именица *ћесник*, док у множини има атрибутску конгруенцију као именица *Земља*, а предикатску конгруенцију као именица *кола*, дакле *Знам његовог браћу, којег ...*; *Знам његову браћу, коју....* ; *Твој браћ је био йоменућ...*; *Твоја браћа су била йоменућа*. Именица *деће* у једнини има конгруенцију као именица *слово*, док у множини има атрибутску конгруенцију као именица *Земља*, а предикатску конгруенцију као именица *кола*, дакле *Знам йо деће које ...* ; *Знам йу децу, коју...*; *То деће је било йоменућо...*; *Та деца су била йоменућа...*

Бројевне именице (нпр. *двојица*) поред конгруенције типа *Та двојица, која су чекала ...* // *Та двојица, који су чекали...*, ако у одредби с леве стране имају личну заменицу, та заменица стоји у облику генитива множине, нпр. *Нас двојица, који смо чекали...*; *Вас двојица, који сће чекали...*; *Њих двојица, који су чекали...* У том случају искључена је могућност да односна заменица не буде у множинском облику, тј. неправилно је **Нас двојица, која смо чекала*.

Збирни бројеви (нпр. *двоје*) имају конгруенцијску парадигму која зависи од тога да ли значе лица (различитог пола) или не значе лица. Ако се збирни број односи на лица међу којима је говорник или саговорник, конгруенција збирног броја са предикатом зависи од тога на које се лице односи збирни број.

Ако се збирни број односи на лица међу којима је говорник, предикат је у првом лицу множине мушког рода (ако је у облику који има род), нпр. *Нас двоје йућујемо у Рисан*, *Нас йроје смо били у Рисну*, *Нас четворо смо били йоменући*.

Ако се збирни број односи на лица међу којима је саговорник, а није говорник, предикат је у другом лицу множине мушког рода (када је у облику који има род), нпр. *Вас двоје йућујете у Рисан*; *Вас йроје сће били у Рисну*; *Вас четворо сће били йоменући*.

Ако се збирни број односи на лица међу којима није ни говорник ни саговорник, предикат може бити у трећем лицу једнине, а ако треба изразити и род — у средњем роду, или у трећем лицу множине, а ако треба изразити и род — у мушком роду, нпр. *Њих двоје љућује у Рисан // Њих двоје љућују у Рисан; Њих троје је било у Рисну // Њих троје су били у Рисну, Њих четворо је било поменуто // Њих четворо су били поменути.*

Заменице првог и другог лица множине у именском изразу са збирним бројем у номинативу долазе искључиво у генитиву множине, нпр. *нас двоје, вас двоје* итд. Употреба предлога испред заменице у таквим именским изразима мења њихово значење, истичући издвајање групе лица означених збирним бројем из веће групе лица (*двоје од нас, двоје од вас, двоје од њих*), при чему личне заменице не одређују да ли су говорник, саговорник или треће лице у издвојеном скупу означеном збирним бројем или у остатку тога скупа, уп. *Вас двоје сће награђени* и *Двоје од вас је награђено.*

Ако се именски израз конституисан збирним бројем налази у неком зависном падежу осим генитива, постоји падежна конгруенција личних заменица првог, другог или трећег лица са збирним бројем, нпр. *Нама двома је било лепо, Нас двоје је довео Марко, С нама двома је љубовао Марко.*

Ако је именским изразом коју конституише збирни број у конструкцији с неком од личних заменица за множину *ми, ви, они* потребно изразити значење које би се изван те конструкције изразило генитивом, тада се број не употребљава у облику генитива него у непроменљивом облику једнаком номинативу, а падежну функцију генитива исказује само заменица. Предлог је у таквим конструкцијама обавезан. Дакле, не каже се **од нас двога, *до вас трога* и сл. него *од нас двоје, до вас троје* и сл. На пример, *Од њих двоје понекад добијемо разгледницу.* Зависни падежи збирних бројева *двоје* и *троје*, па и именских израза с тим збирним бројевима, у савременом српском језику све више се осећају као књишки облици. Остали збирни бројеви према савременом српском језичком стандарду не употребљавају се у зависним падежима (нпр. *четворга, четворма...* итд.), а одговарајућа значења исказују се помоћу других језичких средстава. На пример, уместо *Куйио је поклоне њима четворма* каже се *Куйио је поклоне за њих четворо* и сл.

Именски изрази оформљени променљивим збирним бројем могу имати атрибут само у облику номинатива и акузатива, нпр. *ваше добро двоје деце.* Зависни падежи збирних бројева блокирају употребу атрибута у неком другом зависном падежу, због чега су именски изрази збирних бројева са атрибутима непроменљиви, а падежни односи у њима изража-

вају се предлозима, нпр. *од ваше добро двоје деце, с ваше добро двоје деце* или *од ваше добро њејоро деце, с ваше добро њејоро деце* и сл.

Ако именски израз оформљен збирним бројем не значи лице, предикат који је у односу конгруенције с таквим именским изразом налази се у облику трећег лица јединине средњег рода (ако треба изразити и род), нпр.

(322) Затим се прешло на молбе за одсуства и накнаду путних трошкова.

То двоје било је брзо решено.

Број *обоје* као главни члан именског израза по правилу је без атрибута. Иако није сасвим искључена, ретка је употреба броја *обоје* према конгруенцијском обрасцу

Знам ово обоје, које ... ;

Ово обоје је било ѿменуѿио (првенствено када се *обоје* односи на неживо),

још ређе:

Ово обоје су били ѿменуѿи (за лица различитог пола).

Н а п о м е н а. — Ако се бројем *обоје* означавају лица истог пола (обично мушког), то је одлика колоквијалног начина изражавања, а према неким старијим граматичарима то је некњижеван начин употребе броја *обоје*.

За разлику од других збирних бројева *обоје* се у номинативном именском изразу налази у односу конгруенције с личним заменицама првог, другог и трећег лица множине, тј. *ми обоје*, као *сви ми*, али са друкчијом линеаризацијом израза, уп.

(323) Нас двоје то знамо.

(324) Ми обоје то знамо.

(325) Сви ми то знамо.

(326) Вас двоје то знате.

(327) Ви обоје то знате.

(328) Сви ви то знате.

(329) Њих двоје то знају.

(330) Они обоје то знају.

(331) Сви они то знају.

(332) Све оне то знају.

(333) ?Сва она то знају

У савременом српском језичком стандарду именски изрази које оформљује број *обоје* по правилу су непроменљиви, а падежни односи у њиме исказују се предлозима, нпр. *од њих обоје, за њих обоје, са њих обоје* итд. Зависни облици именског израза конституисаног бројем *обоје* нису неправилни, али се осећају као књишки и архаични, облик *обома* мање, а облик *обојих* више. Уп.

(334) ?*Од нас обојих* добићете писмо.

(335) ?*Од вас обојих* добили смо писмо.

(336) ?*Од њих обојих* добили смо писмо.

(337) *Нама обома* су писали.

(338) *Вама обома* смо писали.

(339) *Њима обома* смо писали.

(340) *Упознали су се с нама обома.*

(341) *Упознали су се с нама обома.*

(342) *Упознали су се с нама обома.*

Паукални бројеви (нпр. *два, двадесет* два и сл.) по правилу траже и у атрибутој и у предикатској конгруенцији паукалне облике, било да су ти бројеви употребљени именички:

Види ња Х, која

Та Х су била њоменуџа.

било да су употребљени као количински атрибути уз именицу у паукалу:

Види ња Х стола, која

Та Х стола су била њоменуџа.

У случајевима када је, посебно у сложеној реченици, део предиката који конгруира са субјекатском именским изразом с паукалним бројем у атрибуту доста удаљен од таквог именског израза, препоручује се употреба плуралског уместо паукалног облика у предикату, нпр.

(343) Ова два човека, која се формално још нису ни упознала, али која су у више махова већ дала јавног одушка о томе шта мисле, [...] изнели су службена гледишта. (М. Лалевић)

Али ако наведеног услова нема, употреба паукалног или плуралног облика у предикату је равноправна, а избор може бити ствар личног стила, дакле

(344) Та два човека изнела су службена гледишта.

(345) Та два човека изнели су службена гледишта.

Н а п о м е н а. — Сасвим је очигледна релативност изнетог услова о удаљености паукалног броја од именског израза јер се та удаљеност не може прецизно изразити. Отуда и колебања у избору између реченица типа (344) и типа (345). Ма какав био избор између те две могућности, из стилских разлога се препоручује да се онај ко говори или пише бар у истом тексту доследно придржава решења за које се определио.

Употреба плуралног, а не паукалног облика у предикату обавезна је у случају када реченици са субјекатском именским изразом с паукалним бројем у атрибуту, која је у саставу сложене реченице, следи кореференцијална заменица трећег лица множине *они* као субјекат зависне клаузе, нпр.

(346) Дошла су два друга и донела нам књиге, па пошто смо ручали, они су одмах отишли. (М. Лалевић)

(347) Дошла су два друга и донела нам књиге, па пошто смо ручали,

*они су одмах отишла.

Пошто се паукални номинативни облици за женски род формално идентични плуралским, наведена дистинкција у конгруенцији између субјекатског именског израза у чијем је саставу неки паукални број, с једне

стране, и предиката, с друге стране, мање је уочљива (349), или је нема (348), нпр.

(348) Две представнице супротстављених страна изнеле су ставове својих влада.

(349) Три представнице супротстављених страна изнеле су ставове својих влада.

Разлика је ипак очигледна када је у саставу субјекатског именског израза непроменљиви број, који тражи да предикат буде у трећем лицу и у средњем роду (ако облик предиката има категорију рода) независно од рода именице у именском изразу, нпр.

(350) Шест представница супротстављених страна изнело је ставове својих влада.

(351) Шест представника супротстављених страна изнело је ставове својих влада.

Непроменљиви основни бројеви употребљени као главни чланови субјекатских именских израза у простој реченици траже у атрибутом делу именског израза облик велике нумеричке множине (једнак облику генитива множине), а у предикату — множину мушког рода (ако облик предиката има род), док лични облици у предикату значењски конгруирају с личном заменицом у субјекатској именском изразу, нпр.

(352) Нас последњих пет били смо најуспешнији.

(353) Вас последњих пет били сте најуспешнији.

(354) Тих последњих пет били су најуспешнији.

(355) Тих последњих пет биле су најуспешније.

(356) ?Тих последњих пет била су најуспешнија.

Исто важи за случајеве када је у субјекатском именском изразу с непроменљивим бројем именица у облику велике множине, нпр.

(357) Нас последњих пет учесника били смо најуспешнији.

(358) Вас последњих пет учесника били сте најуспешнији.

(359) Тих последњих пет учесника били су најуспешнији.

(360) Тих последњих пет учесница биле су најуспешније.

(361) Тих последњих пет лица били су најуспешнији.

Напомена. — У таквим именским изразима број може да има место између заменице и придева, нпр. *нас њећ њоследњих учесника...*; *вас њећ њоследњих учесника...*

§ 96. КОНГРУЕНЦИЈА С ПРЕДИКАТСКИМ ИЗРАЗОМ. — Конгруенција субјекатског именског израза с предикатским изразом има сложенији облик када предикатски израз чине копулативни део и некопулативни део — придев, радни или трпни придев, нпр.

(362) Јова је висок.

(363) Јова је дошао.

(364) Јова је њозван.

или има једноставнији облик када је предикат изражен пунозначном глаголском лексемом у морфолошки простом облику, нпр.

(365) *Јова расџе.*

(366) *Ти расџеш.*

(367) *Они расџу.*

(368) Живковић нуди 1000 војника за Ирак. (*Курир*)

(369) *Ко то нама суди?* Којим правом и по којим законима? (И. Андрић)

У оба случаја постоји конгруенција у граматичком лицу (уп. *Ти си висок* према *Јова је висок*, или *Ти чииаш* према *Јова чииа*) и броју (уп. *Кућа је висока* према *Куће су високе*, или *Она љева* према *Оне љевају*). У сложенијим облицима конгруенције постоји и слагање у роду (уп. *Јован је дошао* према *Јована је дошла*), а поред тога именски део предиката је по правилу у номинативу као и субјекат, уп.

(370) *Она је мајка.*

(371) *Оне су мајке.*

§ 97. Семантичка конгруенција субјекатског именског израза и предикатског израза карактеристична је за реченице у којима субјекатска именски израз има значење нејединичности изражено конјункцијом, нпр. *Васа и Јова љевају*.

У таквим случајевима значењу нејединичности субјекатског именског израза прилагођен је облик множине глагола у предикату.

Ако је у субјекту таквих реченица заменица првог лица или неки израз са сличним значењем, лични глаголски облик конгруира са том заменицом или заменичким изразом, нпр.

(372) *Она и ја чекамо.*

(373) *Она и ја смо чекали.*

(374) *Ми и она чекамо.*

(375) *Ми и она смо чекали.*

(376) *Ви и ја чекамо.*

(377) *Ви и ја смо чекали.*

(378) *Ви и моја маленкост чекамо.*

(379) *Ви и моја маленкост смо чекали.*

§ 98. Ако је у субјекатској именском изразу са значењем нејединичности заменица другог лица, а нема заменице првог лица, лични глаголски облик се тада слаже са заменицом другог лица, нпр.

(380) *Она и ти чекате.*

(381) *Она и ти сте чекали.*

(382) *Ти и она чекате.*

(383) *Ти и она сте чекали.*

(384) *Ви и она чекате.*

(385) *Ви и она сте чекали.*

§ 99. Ако у субјекатској именском изразу са значењем нејединичности нема заменица првог или другог лица, лични глаголски облик у предикату има облик трећег лица, нпр.

- (386) Она и он чекају.
- (387) Она и он су чекали.
- (388) Гаја, Влаја и Раја чекају.
- (389) Они и Раја су чекали.

§ 100. Спољашња конгруенција именског изрази као конгруенција субјекатског именског изрази са деловима предикатског изрази у оквиру односа међузависности који постоји између граматичког субјекта и граматичког предиката већим делом је размотрена у претходним тачкама посвећеним конгруенцији именског изрази. Посебну пажњу заслужује конгруенција у броју између субјекатског и предикатског именског изрази као и предикатског изрази у целини.

Конгруенција о којој је овде реч остварује се у потпуности и помоћним глаголом и именским изразом у предикатском изрази ако именица у предикатској именском изрази има парадигму броја. Уп.

- (390) Мој ујак *је њливач*.
- (391) Моји ујаци *су њливачи*.
- (392) Јова и Васа *су њливачи*.
- (393) Пиће и дрога *су њороци*.

Ако именица у предикатском изрази нема парадигму броја, помоћни глагол у предикатском изрази остварује семантичку конгруенцију са именицом или именицама које конституишу субјекатски именски израз на један од неколико следећих начина.

Ако субјекатску именски израз конституише само једна именица која има парадигму броја, конгруенција помоћног глагола у предикату с таквом именицом је и формална и семантичка, нпр.

- (394) Прави пријатељ *је велика срећа*.
- (395) Прави пријатељи *су велика срећа*.
- (396) Његова слабост *је жена*.
- (397) Његова слабост *су жене*.

Ако субјекатску именски израз конституишу две именице, или више именица, без обзира на то да ли те именице имају парадигму броја или је немају, конгруенција у броју помоћног глагола с таквом именским изразом је семантичка, тј. помоћни глагол има облик множине, нпр.

- (398) Почаст и ласкање *нису срећа*.
- (399) Почести и ласкања *нису срећа*.
- (400) Здравље и радост *су срећа*.

Ако је субјекатски именски израз заступљен само једном именицом која нема парадигму броја, конгруенција у броју помоћног глагола с таквом именицом је формална, нпр.

(401) Завист је зло.

(402) Паре су зло.

(403) Кола су потреба.

Ако именски израз у предикатском изразу конституишу две именице, или више именица, независно од тога да ли те именице имају парадигму броја или је немају, помоћни глагол конгруира са именским изразом на неки од претходно изложених начина, нпр.

(404) Та књига је велики резултат и успех.

(405) Она је и срећа и несрећа.

ЛИНЕАРИЗАЦИЈА

§ 101. Једно од најочљивијих синтаксичких обележја именског израза јесте линеаризација њених саставних делова, односно ред речи у именском изразу. Основни модел комуникативно немаркиране линеаризације у именском изразу обухвата три сегмента. У почетни сегмент улазе показатељи референцијалности и квантификације, у други, средишњи сегмент улазе изрази у функцији атрибута, док је у трећем, завршном сегменту главни елемент именског израза. На пример, функционално сегментирање линеаризације именског израза *сва ша четири нова књижевна часописа* изгледа овако:

(1) *Сва ша четири* (2) *нова књижевна* (3) *часописа*.

§ 102. ПОКАЗАТЕЉИ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТИ И КВАНТИФИКАЦИЈЕ. — Показатељи референцијално-квантификационе природе отварају линеаризацију именског израза. На апсолутни почетак именског израза долази општа придевска заменица било афирмативног типа (*сав, сваки* или нека реч сличног значења, рецимо *цео, чийав*), било негативног типа (*ни један, нико, ништа*), нпр.

(406) *Сва* та наша четири нова књижевна часописа.

(407) *Сваки* од та наша четири нова књижевна часописа.

(408) *Ни један* од та наша четири нова књижевна часописа.

Субјекатски именски израз може бити заступљен само општим квантификатором, нпр.

(409) *Свако* је ковач своје несреће. (Ј. Дучић)

Непосредно за општим заменицама (406) — а ако их у именском изразу нема, онда у њиховој, иницијалној позицији (410) — налази се неки од показатеља референцијалности (*шај, овај, онај, један, неки* итд.), нпр.

(410) Та наша четири нова књижевна часописа.

(411) Неки наши нови књижевни часописи.

Показатељи одређене референцијалности (нпр. *шај*), или неодређене референцијалности (нпр. *један*, *неки*), или показатељи одсуства референцијалности (нпр. *било који*) не могу да се комбинују.

Напомена. — Тенденција у савременом српском колоквијалном изражавању, присутна и у језику медија, да се комбинују неодређене заменице *неки* или *некакав* са показном заменицом у препозицији (нпр. *шај неки нови шалас*), или са присвојном заменицом у постпозицији (нпр. *неки наш нови шалас*), или истовремено са показном и присвојном заменицом (нпр. *шај неки наш нови шалас*) не сматрају се одликом доброг књижевног језика, а употреба неодређене заменице у таквим конструкцијама више је знак да говорник има проблема са избором правих речи за оно што хоће да каже него што је у питању неодређена референцијалност, коју уосталом блокира употреба показатеља одређене референцијалности (показна и/или присвојна заменица). Узрок ширењу употребе наведених конструкција може бити потреба за помодним језичким опонашањем у употреби таквих израза.

Мимо изнетог правила о томе да се заменички показатељи референцијалности не комбинују и не удвајају срећу се тзв. бланко изрази типа *шај* и *шај*, *шакав* и *шакав*, који долазе као изрази са специфичном функцијом цитатске референцијалности, која није збир поновљене функције једне показне заменице.

§ 103. Место иза показатеља референцијалности у основној структури линеаризације именског израза заузимају нумерички или ненумерички показатељи количине (*неколико*, *много*, *мало*, *бар* и сл.), нпр.

(412) Тих пет књижевних часописа.

(413) Тих *неколико* књижевних часописа.

Нумерички показатељи количине за чију је морфологију карактеристична могућност начелно бескрајне вишечланости (нпр. 19270328...) дају именском изразу могућност начелно неограничене дужине.

Позиција иза количинских израза припада називима условних јединица мере, односно речима помоћу којих се може нумерички или пронумерички квантификовати део неке целине, нпр. *шри комада алаша*, *четири главе књиге*, *две чаше хладне воде*, *шри барчета шорше*, *пет главица куйуса*, *два залогаја јабуке*, *шри припадника специјалних јединица*, *неколико зрна бибера* и сл.

Када су у питању именски изрази оформљени помоћу именица с непредметним значењем, називи условних јединица мере су малобројни, нпр. као у именским изразима *четири примера правог јунаштва*, *шри случаја нарушавања реда* итд.

§ 104. Укратко, у првом, референцијално-квантификационом делу именског израза линеаризација елемената групе има следећи низ:

- (1а) општи квантификатор,
 (1б) показатељ референцијалности,
 (1в) показатељ количине,
 (1г) условна јединица мере, нпр.

1а	1б	1в	1г
<i>Свих</i>	<i>Њих</i>	<i>двадесет</i>	<i>комада ...</i>

Први сегмент линеаризације именског израза може, разуме се, бити редукован, нпр. *свих њих двадесет*, *сви њи*, *свих двадесет комада*, *свих двадесет*, *њих двадесет комада*, *њих двадесет*, *њи*, *двадесет*.

За редне бројеве није карактеристична употреба у облику множине, а уколико се редни број ипак тако употреби, његово место је непосредно испред или непосредно иза показатеља количине, нпр. *њих њрвих двадесет комада ... // њих двадесет њрвих комада ...* Када изостају показатељи референцијалности или количине, редни број заузима њихову позицију, нпр. *њи њрви комади*, *њрвих двадесет комада*, *њрви комади*, *њрве књиге*, *сваки њрви ајрил* и сл. За разлику од линеаризације типа *њих њрвих двадесет комада ...*, где редни број улази у састав првог сегмента линеаризације (референцијално-количинског сегмента), у случају линеаризације типа *њих двадесет њрвих комада ...* редни број улази у састав другог сегмента линеаризације у именском изразу (атрибутивног сегмента), што је заправо и типична позиција редног броја у именском изразу.

§ 105. ЛИНЕАРИЗАЦИЈА АТРИБУТИВНОГ ДЕЛА. — Линеаризација атрибутивног дела именског израза представља део линеаризације његовог нуклеусног дела, будући да се у оквиру именског израза разликују, с једне стране, показатељи референцијалности и квантификације, а, с друге стране, нуклеусни именски израз, који обухвата атрибутивни део и главни елеменат именског израза, идући од почетка именског израза ка његовом завршетку (в. § 24–26), тако да се општи састав именског израза може укратко представити и на следећи начин: 1. показатељи референцијалности и квантификације + нуклеусна именски израз (2. атрибути + 3. главни елеменат), нпр.

1.	2.	3.
<i>Та два наша</i>	<i>најновија књижевна</i>	<i>часописа ...</i>

Атрибут представља израз семантичког предиката који је уграђен у именски израз и уобличен као одредбени елеменат у односу на главни елеменат именског израза.

§ 106. Атрибутивни сегмент именског израза може обухватати неколико позиција линеаризације. То су редоследом удаљавања од почетка именског израза:

(2а) деиктички атрибути, нпр. *шакав, сваки, неки, њрви, наш, овдашњи, данашњи*;

(2б) модални атрибути, нпр. *лажни, истински, стварни, шобо-жњи*;

(2в) описни атрибути, са значењем особине, нпр. *нов, добар, велики, кисео*, која може бити степенована, било морфолошки (нпр. *киселији*), било творбено (нпр. *накисео*), било детерминацијски (нпр. *доста кисео*);

(2г) релациони атрибути, са значењем особине која се не степенује јер је искључиво класификационе природе, нпр. *градски, камени, школски*, укључујући и партиципе, нпр. *написан, објављен, њрочишан*.

§ 107. ДЕИКТИЧКИ АТРИБУТИ. — Деиктички атрибути, као што је речено, обухватају, редоследом удаљавања од почетка именског израза: (а) заменичке неприсвојне придеве, нпр. *шакав, некакав*, (б) присвојне придеве, заменичке или незамењичке, нпр. *мој, Владин*, (в) придеве опште деиксе, нпр. *други, двоструки, десни, њоследњи*, (г) придеве субјективне просторне или временске деиксе, нпр. *овдашњи, данашњи*. Уп.

(а)	(б)	(в)	(г)
<i>шај</i>	<i>његов</i>	<i>њрви</i>	<i>овогодишњи (услих)</i>

Н а п о м е н а. — За значење опште деиксе карактеристично је да се упућивање не мора вршити у односу на говорно лице или време говора, што је обавезно за придеве субјективне просторне или временске деиксе, нпр. *горњи* упућује на одређену страну било чега или било кога (укључујући и говорника), али *онај* упућује само на нешто или неког на удаљености од говорног лица.

§ 108. У комплетном низу наведених различитих типова деиктичких атрибута на семантичком плану издвајају се деиктички атрибути са елементима именовања аргумената који се њима непосредно одређују (нпр. *мој* — за припадност говорном лицу; *овогодишњи* — који се односи на 'ову годину') од деиктичких атрибута других типова који то својство немају, али су између себе издиференцирани на друкчијој основи — као што је заменичко упућивање (нпр. *шај, овај*) према незамењичком, општедеиктичком упућивању (нпр. *други, њоследњи*), или према модалном упућивању (нпр. *нешачан, несшваран*).

Почетак низа деиктичких атрибута упадљиво је сличан апсолутном почетку именског израза када га отварају показатељи референцијалности целе групе (в. горе). Тамо су они сигнал почетка именског израза као таквог, а у низу деиктичких атрибута заменички атрибути су сигнал почетка нуклеусне именског израза (према З. Тополињској), који често функционише управо у датом, нуклеусном облику.

Прве две позиције линеаризације у домену деиктичких атрибута су најстабилније (нпр. *шај његов*), док остали атрибути поред наведене линеаризације могу имати и друкчији редослед, уп.

(414) *шакав његов први овогодишњи (успех)*

(415) *шакав његов овогодишњи први (успех)*

(416) *шакав његов први овогодишњи (успех)*

Деиктички атрибути с просторним и временским значењем могу се појавити у истом атрибутском низу, иако је то ретко, али без чврсто утврђене линеаризације, нпр.

(417) *његов синоћни овдашњи (успех)*

(418) *његов овдашњи синоћни (успех)*

Инверзије с другим члановима деиктичког атрибутског низа имају комуникативну функцију — истицање реме, уп. *Његов јучерашњи усџех нас радује* према линеаризацији с рематизованим временским атрибутом *Јучерашњи његов усџех нас радује*.

§ 109. Иако је констатовано да су прве две позиције у низу деиктичких атрибута најстабилније, оне ипак нису апсолутно стабилне. Један од интересантнијих случајева нарушавања типичног поретка јесте могуће уметање броја између неприсвојног и присвојног атрибута (в. горе позиције *а* и *б*), или чак иза присвојног атрибута, нпр. (419) и (420) поред (421), што показује да граница између првог, референцијално-квантификационог сегмента линеаризације именског израза и другог, атрибутског сегмента није апсолутно чврста. Уп.

(419) *шаква два његова синоћна поступка*

(420) *шаква његова два синоћна поступка*

(421) *два шаква његова синоћна поступка*

Атрибути од присвојних незамењивих придева у неким случајевима (в. у глави *Посесивност*) замењују се посесивним генитивом, нпр.

(422) *Путиново излагање је пажљиво саслушано.*

(423) *Излагање Путина је пажљиво саслушано.*

Атрибути од присвојних заменица (нпр. *њихов /председник/*) не допуштају замену присвојним генитивом, а, с друге стране, двочлане и вишечлане генитивске конструкције (нпр. *излагање председника Владимира Пуштина*) не могу бити замењене атрибутом с присвојним придевом у основи.

Ако именски израз у облику посесивног генитива формира само једна именица, онда се са становишта савременог српског језичког стандарда начелно препоручује да се, ако је могуће, уместо ње употреби присвојни придев, нпр. *Маркова књига* уместо *књига Марка*.

Када је реч о припадности групном посесору исказаном презименом, посесивни генитив је једино решење наспрам којег не стоји присвојни при-

дев. У погледу линеаризације тада постоје две могућности: 1. посесивни генитив је у постпозицији, нпр. *Виде се куће Алексића*, али се тада једнина од множине формално разликује само прозодијски, 2. посесивни генитив претходи именици коју одређује, нпр. *Виде се Алексића куће*. Уп. такође: *За Алексића кћери и синове /.../ Зуја је одувек била њу* (И. Андрић), */.../ ко се од њих враћао у ове куће у Алексића јазовима*. (И. Андрић)

Од те препоруке ипак не треба правити безизузетно правило, прво, зато што је упутно узимати у обзир тенденције језичког развоја, чак и када се оне донекле разилазе с нормативним препорукама, друго, зато што се из стилских разлога нагомилавање присвојних придева у тексту може растеретити повременом употребом присвојног генитива, и, треће, стога што се од неких именица присвојни генитив не употребљава никад или скоро никад, а присвојни генитив од других именица звучи природније. Тако именице које значе родбинске односе саме не долазе у присвојном генитиву (нпр. **кућа оца*, **каја браћа*, **колач баке* и сл.) док многа страна презимена (нпр. *одлазак Клинићона*, *дебакл Кларка* и сл.) сасвим лепо звуче и у том облику иако се исти денотати могу означити и именским изразима с присвојним придевима, нпр. *Клинићонов одлазак*, *Кларков дебакл* итд.

Поред тога, од многих страних имена и презимена, поготову источноазијских (нпр. *Сонг-хван Ким*), присвојни придев не постоји или је неуобичајен, што може утицати на то да се присвојни генитив употреби и тамо где се иначе употребљава присвојни придев, поготову када се српско и странско име или презиме појаве напоредо, у истој реченици или чак у истом именском изразу, када је заправо то једино исправно граматичко решење и за српско презиме (нпр. речник Кима и Ненадовића) или име (нпр. *овај речник Сонг-хвана и Миодрага*), из чега се може извући правило да ако од двају или више напоредо датих мушких имена или презимена у истом именском изразу макар једно долази у облику присвојног генитива, онда и друга имена или презимена изражавају посесивност присвојним генитивом чак и ако начелно постоје присвојни придеви од тих имена.

Употребу присвојног придева блокира и множински облик именице, уп.

(424) *Тачка Јанка и Марка* нам се допала.

(425) *Јанкова и Маркова* тачка нам се допала.

али само

(426) *Слика браће и сестара* нам се допала.

Најзад, у медијским текстовима, што због релативне краткоће, што због могућег утицаја страних језика с којих се вести преводе, а који немају присвојне придеве, постоји тенденција да се чешће употребљава присвојни генитив него присвојни придев.

Из изложеног о овом актуелном питању српске граматичке нормативистике следи да је у једним случајевима употреба присвојног придева могућа и препоручљива, а у другим случајевима из различитих разлога није могућа или није уобичајена, због чега присвојни генитив понекад потискује присвојни придев и тамо где присвојном придеву у добром српском књижевном језику треба дати првенство.

§ 110. Атрибути са општом деиктичком функцијом деле се према значењу на нумеричке (редне и мултипликативне, нпр. *први, последњи, други, претпоследњи, следећи; двострук, просторук*) и просторне (нпр. *десни, леви, предњи, горњи*), и имају ту синтагматску специфичност да се атрибути са редним значењем могу комбиновати са атрибутима просторног значења, нпр.

(427) Притисните *последњи леви* тастер.

(428) Отворите *други горњи* вентил.

(429) Проверио је *први бочни* испуст.

Функцију просторних придева у сличним случајевима често могу да преузму прилози или предлошке конструкције, који добијају место иза именице која конституише именски израз, нпр.

(430) Притисните последњи тастер *с леве стране*.

(431) Притисните последњи тастер *слева*.

(432) Отворите други вентил *одозго*.

(433) Уђите на трећа врата *с десне стране*.

§ 111. МОДАЛНИ АТРИБУТИ. — Модални атрибути (нпр. *стварни, измишљени, привидни, шобожњи, наводни*) имају опште значење реалности или нереалности онога што је означено именицом помоћу које је оформљен именски израз. Модални атрибути обично долазе после деиктичких атрибута, нпр. (434), али се могу наћи и унутар низа деиктичких атрибута, што их комуникативно истиче, и што у сферу модалне квалификације, поред значења именице, ставља и значење атрибута који се налази између модалног атрибута и именице. Уп.

(434) такав његов *први* овогодишњи стварни (успех)...

(435) такав његов *први* стварни овогодишњи (успех)...

§ 112. ОПИСНИ АТРИБУТИ. — Описни атрибути, које чине описни придеви, имају ту општу одлику да означавају особине које се појављују и виде у одређеном степену изражености, уп. *леј дан, веома добар знак, сладак залагај, сасвим чврст сјав* и сл.

Главне граматичке последице те чињенице јесу,

— прво, да се описни атрибути појављују у облицима и значењима степена поређења, нпр. *лејши дан, бољи знак, слађи залагај, чвршћи сјав; најлејши дан, најбољи знак, најслађи залагај, најчвршћи сјав;*

— друго, да описни атрибути често долазе с прилошким одредбама степена (испред именице коју одређују), нпр. *врло леј дан, веома добар знак, изузетно сладак залагај, крајње чврст сјава; много лејши дан, знајно бољи знак, неуредиво слађи залагај, мало чвршћи сјава* (прилози који долазе уз суперлативне облике су модалног значења и исказују степен уверености, а не степен особине која је суперлативним обликом већ степенована као максимално изражена и на подлеже правом појачавању него евентуално само експресивном појачавању, нпр. *ајсолутно најлејши дан, несумњиво најбољи знак, свакако најслађи залагај, сасвим сигурно најчвршћи сјава*;

— треће, значења многих описних придева у саставу описних атрибута понекад могу бити степенована творбеним средствима, нпр. *наглув, нагорак, беличаст, слајкаст* и сл.

Прилози којима се степенује атрибути садржај разликују се како степеном изражености неке особине који означавају (нпр. *врло глуј / мало глуј*), тако и стилском вредношћу (уп. *врло добар, веома добар, јако добар, јако добар*) и могућностима спојивости са различитим атрибутима, које су, на пример, веће за *врло* него за *мало* (*мало* се користи углавном, иако не искључиво, за степеновање психичких и физичких особина, обично негативних, и понекад уноси елеменат вредносне оцене, нпр. *мало глуј, мало глув, мало смешан*, али не и **мало љамешан, *мало духовит, *мало добар, *мало укусан* и сл.

Тако као прилог степеновања упућује на претходни део контекста (анафора) или непосредно на неки елеменат говорне ситуације (егзофора), нпр.

(436) *Тако* добар човек не може пропасти.

(437) *Тако* укусан колач мора се одмах појести.

Поред тога, описни атрибути, за разлику од свих других атрибута у српском језику, имају и морфолошки показатељ референцијалности у категорији придевског одређеног или неодређеног вида, чија је граматикализованост у опадању, а регуларност употребе све више слаби, уп. *Добар човек би увек јако љосћуио* према *Тај добри човек нас је исцраио до раскрснице* према предикатском искључиво *Он је добар*, не и **Он је добри*.

Разлика између описних атрибута и друга два типа атрибута понекад се испољава и у творбеној структури придева. На пример, у структури описних атрибута не срећу се суфикси *-ск-*, *-н-*, *-њ-*, *-аћ-*, *-ућ-* и неки други (као у примерима *градски превоз, љарни ваљак, лејњи одмор, љисаћи сјао, горуће љишање* и сл.).

Број описних атрибута у именском изразу није одређен. Именски израз може бити без описних атрибута, а ако их има, онда обично има један или два таква атрибута, ређе три атрибута, а нагомилавање већег бро-

ја описних атрибута у истом именском изразу је ретко и у принципу се не може сматрати одликом доброг стила.

Када су употребљени у истом именском изразу, описни атрибути се повезују или семантичким уланчавањем или конјункцијом.

СЕМАНТИЧКО УЛАНЧАВАЊЕ ОПИСНИХ АТРИБУТА је такав начин повезивања описних атрибута када они чине јединствен семантички блок исказан двама или трима атрибутима, због чега се ти атрибути (осим последњег, испред којег је конјункцијски везник) не одвајају запетама нити између њих стоје везници, нпр. (438).

КОНЈУНКЦИЈСКО ПОВЕЗИВАЊЕ ОПИСНИХ АТРИБУТА је такав начин њиховог повезивања који се у писању остварује запетама (439), у говору интонацијом, а може бити наглашен употребом конјункцијског везника испред сваког члана таквог атрибутског низа (441).

Та два типа повезивања у низу описних атрибута могу се и комбиновати, што је посебно видљиво тамо, где је последњи атрибут у низу одвојен дисјунктивним везником (440). Уп.

(438) *Нови млади и њолейни* стручњак брзо се снашао.

(439) *Нов, млад и њолейан* стручњак брзо ће се снаћи.

(440) *Нови млади, али већ искусни* стручњак брзо се снашао.

(441) *И нови, и млади, и сјособни* стручњаци добро ће нам доћи.

§ 113. Апозитив се одваја од свог непосредног синтаксичког окружења паузама, а у писању запетама (442). Уп.

(442) Лака, *џлаво-бела*, свилена хаљина лепо јој је стајала.

(443) Лака *плаво-бела* свилена хаљина лепо јој је стајала.

У случајевима када је описни атрибут у облику једног од три степена поређења (екватив, компаратив, суперлатив), други члан поређења (а први члан је главни елеменат именског израза) може бити укључен у низ описних атрибута, нпр.

(444) Млад, *окрејан као чигра*, новајлија је одлично играо.

(445) Млад, *као чигра окрејан*, новајлија је одлично играо.

(446) Млади, *као чигра окрејни* новајлија је одлично играо.

(447) Млад, *окрејнији од њројивника*, новајлија је одлично играо.

(448) Млад, *најокрејнији на ѡерену*, новајлија је одлично играо.

Апозитиви, нпр. (444), (445), (446), издвојени су интонацијски или интерпункцијски од свог синтаксичког окружења и, поред тога што су функционално блиски предикативним атрибутима употребљеним у почетном делу реченице (нпр. *Уморна, одлази*) представљају прелазни облик између правих атрибута и предиката с придевима у именском делу, уп.

(449) Ово је нова *плаво-бела* свилена хаљина.

(450) Ова, *џлаво-бела*, свилена хаљина је нова.

(451) Ова нова свилена хаљина је *плаво-бела*.

Семантичкој сфери описних атрибута блиски су атрибути са значењем које се у принципу не степенује, али се та могућност не може апсолутно искључити, нпр. *округао, жив, мршав* итд.

§ 114. РЕЛАЦИОНИ АТРИБУТИ. — Релациони атрибути (у које улазе односни придеви и партиципски облици) најбоље показују општи принцип од којег зависи линеаризација елемената како првог тако и другог сегмента именског израза, а тај принцип гласи (према З. Тополињској): што је шира спојивост (= колокабилност) одређеног дела именског израза с лексемама које могу да конституише именски израз, то се тај елеменат налази ближе почетку именског израза, и обратно: атрибути који имају најуже могућности комбиновања с потенцијалним главним елементима именског израза стављају се најближе његовом главном делу, по могућности непосредно испред њега. Сагласно том принципу релациони атрибути долазе непосредно испред именице која конституише именски израз (нпр. *овај сџари градски њарк, овај свеже исјечени воћни колач*) јер је њихова спојивост најужа, а показатељи референцијалности долазе на почетак именског израза јер могу да се комбинују са сваком именицом, док спојивост осталих елемената именског израза опада идући од његовог почетка ка именици која конституише групу.

Максимално сужене могућности за лексичко варирање неке атрибутске синтагме воде фразеологизацији таквог споја именице са атрибутом (нпр. *златне руке, дрвени филозоф, челични живци*), који у таквим случајевима мора стајати непосредно испред именице. Међутим, граница између релативно слободних атрибута с крајње уском спојивошћу и фразеолошки везаних атрибута није оштра и обухвата много прелазних случајева за чије разграничавање спојивост није једини критеријум него се мора прибегћи и другим критеријумима, пре свега семантичким. На пример, *воћна салата* је 'воће у облику салате', али *воћни сок* је 'сок од воћа' (или напитака који укусом треба да подсећа на сок од воћа), а *воћна дијета* је 'дијета која се заснива на исхрани воћем', док је *воћна тортија* 'торта која садржи поред осталог у знатном делу и воће', што показује разне степене удаљавања од основног значења придева *воћни* у атрибуту, али ипак без праве фразеологизације таквих спојева.

§ 115. Партиципски облици у позицији релационих атрибута (452) могу да отворе место за прилошку одредбу у саставу именског израза (453) као и за други именски израз (454), нпр.

(452) *Улујана* беланца треба засладити према укусу.

(453) *Добро улујана* беланца треба засладити према укусу.

(454) *Жицом добро улујана* беланца треба засладити према укусу.

Линеаризација партиципског облика у односу на неки други релациони атрибут у истом именском изразу не подлеже строгим правилима. Ако је веза непартиципског релационог атрибута са именицом чвршћа, устаљена и блиска фразеологизацији таквог споја, онда партиципски атрибут долази испред непартиципског атрибута (455), али ако се такав спој не осећа као сложени двочлани назив нечега, партицип може доћи и непосредно испред именице (456) или може препустити ту позицију непартиципском атрибуту (457). Уп.

(455) *Исиеглано* бело рубље уредно је сложила.

(456) Беле *исиеглане* столњаке уредно је сложила.

(457) *Исиеглане* беле столњаке уредно је сложила.

§ 116. ЛИНЕАРИЗАЦИЈА У КОНСТИТУТИВНОМ ДЕЛУ ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА. — Линеаризација у главном делу именског израза одређена је, пре свега, чињеницом да главни елеменат именског израза може бити јединичне или нејединичне природе, уп.

(458) Јова пева.

(459) Васа и Јова певају.

У првом случају главни елеменат именског израза може бити једночлан (*Јова њева*), и тада проблем линеаризације заправо не постоји, или двочлан (*Јова Појовић њева*) или вишечлан, нпр. *Наш њријашељ Јова Појовић њева*.

Када главни елеменат именског израза чине лично име и презиме, тада према српском језичком стандарду име добија место испред презимена (дакле *Пејтар Појовић*, а не *Појовић Пејтар*), ако нису у питању узбучени службени спискови презимена и имена, у којима презиме долази на прво место и по правилу се одваја запетом од имена (нпр. у школском дневнику *Појовић, Пејтар*), или ако нису у питању егзотична имена и презимена са традицијом стављања презимена испред имена, где се може сматрати једнако правилним и препозиција и постпозиција презимена, нпр. из корејског *О Кјонг-сук // Кјонг-сук О*.

Име по оцу долази између имена и презимена, нпр. *Пејтар Јована Појовић*. Регионално (у Црној Гори) могуће је употребити име и име по оцу (без презимена), нпр. *Пејтар Јовов, Вељко Радоњин, Мара Савова* и слично, што се изван усмене комуникације у народу среће и у читуљама и осмртницама (испред презимена), а донекле и у белетристици и публицистици.

Ако жена удајом дода своје презимену мужевљево, онда је мужевљево презиме на другом месту, а између два дела двочланог презимена ставља се цртица (нпр. *Даринка Голубовић-Мајић, Јелисавеша Сћанисављевић-Белимарковић* и сл.), иако се у новије време понекад срећу дво-

члана презимена без цртице (нпр. *Мира Адања Полак*), што је боље избегавати јер није увек јасно да ли се такав именски израз завршава другим делом двочланог презимена или уметничким именом, надимком и сл. Девојачка презимена у читуљама и осмртницама понекад долазе иза мужевљевог презимена, у загради, нпр. *Марија Појовић (Јовановић)* или *Марија Појовић (рођ. Јовановић)*.

§ 117. Особе са естрадним занимањима понекад имају уметничко име — с атрибутом, без презимена (нпр. *Леја Брена*, *Екстира Нена*, *Видовића Зорка* и сл.), само име, без атрибута и без презимена (нпр. *Клеоиа-џира*, *Регулус*), два имена (нпр. *Оливера Каџарина*), апелатив у функцији имена (нпр. *Принц*), име и надимак у постпозицији (нпр. *Бора Чорба*, *Дара Буба Мара*, *Перо Трокадеро*), са одредбом у форми титуле уместо презимена (нпр. *Милић од Мачве*), што се изван естраде среће и у називима историјских личности, нпр. *Кнез Иво од Семберије* итд.

§ 118. Позиција надимака је иза имена и презимена, иако се надимци чешће употребљавају самостално, нпр. *Драган Стојковић Пикси*, или само *Пикси*.

§ 119. Неки родбински називи са значењем узраста или друштвеног статуса долазе непосредно испред имена (или надимка), и увек су у истом падежном облику, нпр. *са деда Јовом*, *баба Иванком*, *ујка Љубом*, *ујна Симком*, *сџрика Васом*, *сџрина Маријом*, *џејка Јелком*, *џеча Душком*, *бајша Колеџом*, *сека Персом* и сл. У свим таквим случајевима испред заједничке именице не долазе називи занимања, титуле и сл., а иза имена обично се не налази презиме иако таква могућност није искључена (нпр. *деда Јова Појовић*). Изузеци су ретки, нпр. именски израз са именицом *хаџи*, која заузима позицију испред имена, допушта да се испред ње нађу називи занимања и титуле, као што допушта и презиме иза имена у таквим именским изразима, нпр. *уредник Програма за децу хаџи Драган Лажеџић*.

§ 120. У оквиру главног дела именског израза испред имена могу доћи називи занимања, друштвених функција и признања, титуле и сл. Њихова линеаризација не подлеже сасвим чврстим правилима, али није ни сасвим произвољна. На пример, исправно је *џроф(есор) др Јован Појовић*, *доц(енџ) др Јован Појовић*, *џрим(аријус) џроф(есор) др Јован Појовић*, а не с неким друкчијим редоследом, осим ако је назив наставног звања (нпр. *џрофесор*, *доценџ*) у апозицији иза презимена, тако да је правилно и *др Јован Појовић, ред(овни) џроф(есор)*.

Ако назив једне титуле или звања долази у скраћеном облику, уобичајено је да се у истом низу и називи других титула или звања дају у скра-

ћеном облику, дакле, *проф. др Јован Појовић* је обичније него *професор др Јован Појовић* или *проф. доктор Јован Појовић*.

Ако се *др* или *доктор* не односи на доктора наука него на доктора медицине, односно на назив занимања, такав назив може доћи непосредно испред презимена, нпр. *доктор Перић*, или у феминативном облику *докторка Перић*, као и самостално, нпр.

(460) Доктор је дошао.

(461) Докторка је дошла.

Када се *др* или *доктор* односе на доктора наука, обично не добијају место непосредно испред презимена (осим у обраћању, ако адресат нема неку другу титулу, нпр. *докторе Перићу!*) нити је уобичајено да се употребљава самостално, нпр.

(462) Шта мислите, докторе, о пореклу Словена?

Слично примерима са устаљеном линеаризацијом у истом низу *проф. др, доц. др* пише се устаљено и *tr pharm, dipl. ecc.* (увек латиницом) и сл.

У линеаризацији именских израза с називима функција, титула, признања, звања и занимања опште је правило да се иде од значајнијег ка сразмерно мање значајном, тако ће се, нпр. *премијер Савезне владе* наћи на почетку таквог низа, а евентуални научни степен *др* или *мр* на његовом крају, или ће се изоставити. Дужина таквог атрибутивног титуларног низа у оквиру именског израза зависи како од особе о којој је реч тако и од контекста употребе, а обично је су атрибутивни низови најдужи у биографијама и некролозима, ређе на визиткартама.

§ 121. Садржај исказан у неком титуларном атрибутивном низу може бити уобличен и као саставни део апозиције, нпр. (464).

Титуларни низови чешће се дају као атрибутиви, ређе једним делом као атрибутиви, а другим као апозиција (463), а још ређе у целини као апозиција (464), што је и најзваничнија или најсвечанија форма исказивања датих садржаја. Уп.

(463) *Др Јован Поповић, редовни професор Универзитета у Београду,* одржаће предавање на Коларчевом универзитету.

(464) *Јован Поповић, доктор филолошких наука, редовни професор Универзитета у Београду,* одржаће предавање на Коларчевом универзитету.

§ 122. Нарушавање спољашње линеаризације именског израза као нарушавање границе у линеаризацији између непредикатски употребљеног именског израза и предикатског израза понекад се остварује у колоквијалном изражавању уметањем помоћног глагола између саставних делова субјекатског именског израза, нпр.

- (465) Овај *је* план одмах усвојен.
 (466) Овај *је* његов план одмах усвојен.
 (467) Овај *је* његов интересантан план одмах усвојен.
 (468) Председник *је* Кауфман отпутовао.
 (469) Петар *је* Петровић стигао.
 (470) Председник *је* Скупштине примио амбасадора.

Таква линеаризација сагласна је начелном правилу да енклитике теже заузимању друге позиције у реченици. Уметање помоћног глагола непосредно између атрибута на апсолутном почетку реченице и именице која конституише групу (пример 465) не може се сматрати погрешним него разговорним и у том смислу стилски маркираним поступком. Што је дужи низ атрибута између помоћног глагола уметнутог у именски израз и главног члана именског израза мања је прихватљивост таквих реченица (уп. примере 465–467). Реченице типа (468), код којих је помоћни глагол уметнут између атрибутива и именице која конституише именски израз нису уобичајене у савременом српском књижевном језику и осећају се као регионализми или кроатизми. Према томе, са становишта српског језичког стандарда могу се препоручити следећи начини линеаризације наведених реченица

- (471) Овај план је одмах усвојен.
 (472) Овај његов план је одмах усвојен.
 (473) Овај његов најновији план је одмах усвојен.
 (474) Председник Кауфман је отпутовао.
 (475) Петар Петровић је стигао.
 (476) Председник Скупштине је примио амбасадора.

с могућношћу да се у примерима (471)–(473) помоћни глагол нађе иза прилога, дакле:

- (477) Овај (његов) план одмах је усвојен.
 (478) Овај његов најновији план одмах је усвојен.

§ 123. ЛИНЕАРИЗАЦИЈА КЛИТИКА. — Линеаризација клитика (ненеглашених помоћних глаголских и заменичких облика) повезује линеаризацију именског израза са линеаризацијом предикатског израза. Клитике су у српском језику ненаглашени облици глагола *бићи* и *хитићи* (*сам, си, је, смо, сће, су; бих, би, бисмо, бисте; ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете*) и ненаглашене личне и повратне заменице (*ме, ми, ти, њи, га, му, је, јој, нас, нам, вас, вам, их, им, се*). У српском језику клитике се (према В. Брауну) линеаризују на следећи начин. (I) *ли*, (II) помоћни глаголи и презент глагола *бићи* осим облика за треће лице једнине: *бих, би, би, бисмо, бисте, би; ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће; сам, си, —, смо, сће, су*; (III) датив личних заменица: *ми, ти, му, јој, нам, вам, им*; (IV) акузатив или генитив личних заменица: *ме, ти, га, је, нас, вас, их*; (V) повратна заменица или речца *се*; (VI) треће лице једнине презента глагола *бићи: је*. Нпр.

- (479) Марија ће је познати.
 (480) Марија га се клонила.
 (481) Марија му га је дала.
 (482) Види ли се Марија?

У простој реченици клитике теже да дођу на друго место у реченици. Ако реченица почиње именским изразом с атрибуцким допунским елементом или елементима, клитика се понекад ставља иза првог атрибута у групи, нпр. *Нови су играчи били усјешнији*, али је боље *Нови играчи били су усјешнији* или *Нови играчи су били усјешнији*.

Напомена. — Сагласно начелном правилу о другом месту у линеаризацији клитика у српском језику, клитика не може доћи на апсолутни почетак реченице (нпр. *Дошли смо*, а не **Смо дошли*), нити на почетак клаузе (нпр. *Дошли смо и учесћивали смо*, а не **Дошли смо и смо учесћивали*), нити на почетак оног дела реченице који следи после парентезе (уметнутог дела реченице), нпр. *Петровић и Марковић, према добро обавешћеним изворима, ишли су без ишвредa*, а не *Петровић и Марковић, према добро обавешћеним изворима, су ишли без ишвредa*.

Према томе, иза интонацијски и интерпункцијски издвојених или уметнутих реченица и израза не треба употребљавати клитике. Зато се не препоручују конструкције типа *Број ујисаних сџранаца, углавном Грка, се ирејоловио*. или *Број ујисаних сџранаца, од којих већину чине Грци, се ирејоловио*. Правилно је: *Број ујисаних сџранаца, углавном Грка, ирејоловио се*; *Број ујисаних сџранаца, од којих већину чине Грци, ирејоловио се*, или *Прејоловио се број ујисаних сџранаца, углавном Грка*, или *Прејоловио се број ујисаних сџранаца, од којих већину чине Грци*.

Ако поред клитике постоји и наглашени облик исте речи, иза уметнутих, интонацијски и интерпункцијски издвојених реченица и израза уместо клитика треба употребити пуне, наглашене облике, нпр. уместо *Тобожњи снимак, ујркос свим уверавањима, је фалсификаџ* треба рећи *Тобожњи снимак, ујркос свим уверавањима, јесџе фалсификаџ*.

ИМЕНСКИ ИЗРАЗ С НЕПРЕДМЕТНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

§ 124. Предмети, схваћени у ширем смислу, као све што је конкретно и што има просторне димензије, заједно с непроцесуалним особинама тако схваћених предмета, означавају се именским изразима с предметним значењем, нпр. *високе џланине, зелени борови, беле камене куће, џлаво море*. Ситуације, које обухватају како разноврсне предмете или појаве тако и односе међу њима, означавају се реченицама (које актуелизацијом постају искази) или, секундарно, означавају се именским изразима с непредметним значењем, нпр.

(483) Гледамо како залази сунце.

(484) Гледамо залазак сунца.

(485) Слушамо како шуми море.

(486) Слушамо шум мора.

(487) Радујемо се што је дошла.

(488) Радујемо се њеном доласку.

Свака ситуација може бити означена неким исказом, односно реченицом у основи таквог исказа, али свака ситуација не може бити означена именским изразом с непредметним значењем. Да ли реченица може или не може бити замењена именским изразом без последица по њену правилност и значење зависи од лексичког састава и граматичких особина те реченице. Неки семантички предикати могу имати само предикатски израз с личним глаголским обликом (нпр. *Радујемо се што се осећајте боље*), а неки типови реченица не могу бити трансформисани у именске изразе с непредметним значењем, нпр. безличне реченице као *Свиће*, *Смрква се*, *Погодило га у главу* и сл.

Као именски изрази с предметним значењем и именски изрази с непредметним значењем не могу сами оформити предикатски израз него се употребљавају или као аргументски изрази (нпр. *Дошли су ради ѿомирења*. ⇔ *Дошли су да се ѿомире*; *Чекање вам се исцлајило* ⇔ *То што сте чекали исцлајило вам се*), или као именски делови предиката, нпр. *Оклевање је губљење времена* ⇔ *Оклевањем се губи време*.

У семантичкој структури реченице постоје три основна начина помоћу којих нека предикатско-аргументска структура може постати аргумент надређене предикатско-аргументске структуре: обично инкорпорирање, синтаксичка номинализација и морфолошка номинализација.

§ 125. ОБИЧНО ИНКОРПОРИРАЊЕ. — Обично инкорпорирање једне предикатско-аргументске структуре у другу, њој надређену предикатско-аргументску структуру, карактеристично је за зависно-сложене реченице, нпр.

(489) Не знам да ли је Вера дошла.

(490) Питам се када ће Вера доћи.

(491) Знам да је Вера дошла.

У реченицама са обичним инкорпорирањем подређена предикатско-аргументска структура обавезно има свој предикатски израз, као и граматички показатељ синтаксичке зависности (везник, линеаризација и интонација), а може да има и аргументски израз (493). Уп.

(492) Знам да је дошла.

(493) Знам да је она дошла.

Такво, обично инкорпорирање једне предикатско-аргументске структуре у другу остварује се према правилима синтаксе сложене реченице.

§ 126. СИНТАКСИЧКА НОМИНАЛИЗАЦИЈА. — Синтаксичка номинализација је такав облик укључености једне предикатско-аргументске структуре у другу код којег свака од тих структура има свој предикатски израз (као код обичног инкорпорирања), али, поред тога, подређена предикатско-аргументска структура заступљена је у надређеној структури и номинализованим облицима *џо*, *ово* (за оно што је близу говорнику и очигледно) или *оно*, за нешто што је удаљено у простору или у времену. Уп.

(494) Брине ме *џо* што она касни.

(495) Брине ме *ово* што нам се дешава.

(496) Брине ме *оно* што смо јутрос чули.

У реченицама са синтаксичком номинализацијом *ово* или *оно* могу бити замењени обликом *џо*, али не и обратно.

§ 127. МОРФОЛОШКА НОМИНАЛИЗАЦИЈА. — Морфолошка номинализација представља такав тип укључености једне предикатско-аргументске структуре у другу код којег подређена структура добија облик именског израза, нпр.

(497) Брине ме *њено кашњење*. ⇔ Брине ме (то) што она касни.

(498) Интересује нас *његово сликање*. ⇔ Интересује нас (то) што/како он слика.

(499) Обрадовао нас је *њихов долазак*. ⇔ Обрадовали смо се (томе) што су дошли.

У основи морфолошке номинализације по правилу је иста коренска морфема као и у глаголу који оформљује одговарајући предикатски израз, нпр. *кашњење* — *касни*, *сликање* — *слика*, *долазак* — *дошли* и сл. У морфолошким номинализацијама именски израз конституишу глаголске именице или именице са значењем особине, нпр.

(500) Задивљује ме *њена ѓаметџ*. ⇔ Задивљује ме како је паметна.

(501) Изненадиће вас *њена лейоџа*. ⇔ Изненадиће вас како је лепа.

(502) Њена доброта је позната. ⇔ Познато је како је добра.

У ретким случајевима у именици која је у основи морфолошке номинализације и у глаголском предикату одговарајућег значења није иста коренска морфема, нпр.

(503) Чуди нас *њен сџрах*. ⇔ Чуди нас да се она боји.

Реченице с морфолошким номинализацијама често имају синонине у зависно-сложеним реченицама у којима је уместо именског израза зависна клауза, али има и случајева када између номинализоване предикатско-аргументске структуре и одговарајућег предикатског израза постоје

извесне значењске разлике, уп. (504) према (505)–(508), или када номинализација није могућа (510). Уп.

- (504) Радује ме њихов долазак.
 (505) Радује ме што долазе.
 (506) Радује ме што су дошли.
 (507) Радује ме што су дошле.
 (508) Радује ме што ће доћи.
 (509) Волим да слушам како Вера свира.
 (510) ?Волим да слушам *Верино свирање*.

Као што према многим предикатским изразима не постоје номинализоване конструкције са истим значењем, тако треба имати у виду да неке именице глаголског порекла (нпр. *имање*, *ићи*) немају процесуално значење или га имају само у неким случајевима (нпр. *образовање*), што блокира могућност да се именски изрази с таквим именицама преобликују у предикатске изразе зависних клауза.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ИМЕНСКОГ ИЗРАЗА У САСТАВУ ПРЕДИКАТСКОГ ИЗРАЗА

§ 128. СЕМАНТИЧКИ ПРЕДИКАТ И ПРЕДИКАТСКИ ИЗРАЗ. — Именским изразом најчешће се изражава аргумент семантичке структуре реченице, и то — први аргумент (нпр. *Он лежи*), први и други аргумент (нпр. *Он једе јабуку*), први, други и трећи аргумент (нпр. *Он сече хлеб ножем*) или први, други, трећи и четврти аргумент, нпр.

1	3	2	4
(511) Он	ићи	браћу	ијсмо оловком.

Поред тога, именски израз може бити и саставни део предикатског израза, нпр.

- (512) Он је добар пливач.

Подсетимо се шта је семантички предикат, а шта предикатски израз. Исказом се означава нека ситуација. У тој ситуацији неки однос издваја се као главни, а неки елементи у исказом означеној ситуацији као конкретни или апстрактни учесници у том односу. У значењској структури реченице (пропозицији) издвојени однос из означене ситуације одражен је у (семантичком) предикату, а учесник или учесници у том односу одражени су у аргументу или у аргументима. На пример, у реченици

- (513) Јова једе јабуку.

аргументи су 'Јова' и 'јабука', а предикат је 'јести', док реченица

- (514) *Кашњење воза ствара нервозу код путника*

има аргументе 'кашњење воза' и 'нервоза код путника', док је семантички предикат 'изазивати'.

У наведеним примерима аргументски изрази (облици којима се исказују аргументи) су према свом облику и функцији — именски изрази (*Јова, јабуку; кашњење воза, нервозу код љућника*), а предикатски израз, као облик којим се исказује семантички предикат, у оба случаја је глагол у личном облику (*једе, изазива*). Главни елемент именског израза првог аргумента (субјекатски именски израз) има облик номинатива, а главни елемент именског израза другог аргумента је у акузативу (тзв. директни објекат).

Аргументски израз не мора увек да буде уобличен као именски израз. У примеру као што је

(515) *Када воз касни то ствара нервозу код путника.*

први аргумент добио је израз у облику зависне реченице (клаузе) *Када воз касни* са предикатом у облику *касни*. У примеру као што је

(516) *Кашњење воза доводи до тога да се путници нервирају.*

други аргумент добио је израз у облику клаузе *да се љућници нервирају* са предикатом у облику *нервирају*. Хијерархија односа између предиката и аргумената у наведеним примерима може се приказати и овако:

	<i>једе</i>	
<i>Јова</i>		<i>јабуку.</i>
	<i>ствара</i>	
<i>Кашњење воза</i>		<i>нервозу код љућника.</i>
	<i>ствара</i>	
<i>Када воз касни, што</i>		<i>нервозу код љућника.</i>
	<i>доводи до тога</i>	
<i>Кашњење воза</i>		<i>да се љућници нервирају.</i>

Реченица са именским изразом у саставу предикатског израза, нпр. *Јова је режисер* има у својој семантичкој структури аргумент 'Јова' и предикат 'бити режисер', уп. с реченицом која нема именски израз у предикатском изразу *Јова режира*, у којој је први и једини аргумент 'Јова', а предикат је 'режирати'.

Поред тако једноставних примера као што су два претходна постоје и сложенији случајеви. На пример, из реченице

(517) *Јова је добар режисер.*

видимо да и описни атрибут може бити део именског израза у предикатском изразу који заузима исто место као и описни атрибут у именском изразу изван предикатског израза, а из примера

(518) *Јова је јако добар режисер.*

видимо да и у именском изразу као делу предикатског израза описни атрибут може имати прилошке одредбе за степен.

Повезивање двају или више описних атрибута у именском изразу у саставу предиката такође, као и изван именског изрази, може бити остварено њиховим уланчавањем у исти смисаони блок, нпр.

(519) Јова је *стари искусни* режисер.

или може бити остварено конјункцијом, тј. набрајањем, при чему су атрибути раздвојени инотацијски и паузама (у писању запетама), или везницима, нпр.

(520) Јова је *нови, млади, талентовани* режисер.

(521) Јова је *нови, млади и талентовани* режисер.

(522) Јова је *нови, млади, а талентовани* режисер.

(523) Јова је *нови, млади, али већ познати* режисер.

(524) Јова је *и нов, и млад, и талентован* режисер.

§ 129. РЕЧЕНИЦЕ С КЛАСИФИКАЦИОНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — Реченице с класификационим значењем типа *Ружа је цвеш* представљају врло распрострањен тип простих реченица са именским изразом као именским делом предиката. У таквим реченицама субјекатски именски израз садржи хипоним (именицу која значи појединачан случај онога што је означено именским изразом у саставу предикатског изрази, нпр. *ружа*), а сам именски израз садржи хипероним (именицу општијег значења, нпр. *цвеш*), према којем се субјекат класификује, нпр.

(525) Ружа је цвет.

(526) Бор је четинар.

(527) Делфин је сисар.

(528) Квас је пиће.

Однос појединачног, исказаног субјекатским именским изразом, и општег, исказаног именским изразом у предикату, може бити лексички истакнут употребом речи као што су *врста, вид, појединачни случај, појавни облик* и сл. Нпр.

(529) И туга је *једна врста одбране*. (И. Андрић)

Да су у реченицама са класификационим значењем и именским изразом у саставу предикатског изрази субјекатски именски израз и именски израз у предикату у значењском односу појединачног према општем, показује могућност експлицирања дистрибутивне опште квантификације садржане у значењу субјекатског именског изрази, нпр.

(530) Свака ружа је цвет.

(531) Ниједан делфин није риба.

(532) Сваки квас је пиће.

§ 130. РЕЧЕНИЦЕ С КЛАСИФИКАЦИОНО-УОПШТАВАЈУЋИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — Реченице с класификационо-уопштавајућим значењем (нпр. *Посао је посао*) представљају подтип реченица са класификационим значењем (нпр. *Ружа је цвеш*). Уп. такође:

- (533) Мајка је мајка.
 (534) Дете је дете.
 (535) Суд је суд.
 (536) Наређење је наређење.
 (537) Своја деца су своја деца.

Њима се сваки појединачни случај означен субјекатским именским изразом подводи под оно што се сматра општеважећим садржајем датог именског израза, тј.

- (538) Свака мајка је мајка.
 (539) Мајка је увек мајка.

или, са интерпретацијама помоћу парафразе — 'свака мајка потврђује општу представу о мајци', 'свако дете потврђује општу представу о детету' итд.

§ 131. Објашњење наведено у § 130. не важи за речницу *То је њо*, нпр.

- (540) То је, то је то! (И. Андрић)

У тој реченици прво *њо* упућује егзофорски на елеменат говорне ситуације о којем је реч или упућује анафорски на нешто што је већ било поменуто, док друго *њо* упућује на заједничка знања говорника и саговорника, тј. 'то што видиш или чујеш једнако је ономе што знамо да то треба да буде', због чега та реченица припада реченицама са значењем идентичности, в. § 135.

Објашњење аналогно изложеном има реченица *То није њо*, с том разликом што не значи идентичност него неидентичност.

§ 132. РЕЧЕНИЦЕ С КЛАСИФИКАЦИОНОМ ОБАВЕЗНОМ ДЕТЕРМИНАЦИЈОМ. — Реченице с класификационом обавезном детерминацијом у предикатском именском изразу типа *Тај бравар је добар занатлија* представљају посебан подтип класификационих реченица са предикатском именским изразом. уп. такође

- (541) *Та кућа* је била најстарија зграда у улици.
 (542) *Овај тркач* је најбољи такмичар.
 (543) *Тај пароброд* је највећи брод у луци.

У њима се у предикатском делу појављује уопштени главни елеменат именског израза. Класификационе реченице са обавезном детерминацијом главног дела предикатске именског израза употребљавају се да би се у предикатски израз увео атрибут, а избегло понављање именице која конституише субјекатски именски израз. Без атрибута у саставу именског израза реченице с таквим предикатским изразом су неправилне. Уп.

- (544) **Та кућа* је зграда у улици.
 (545) **Тај пароброд* је брод у луци.
 (546) ?*Овај тркач* је такмичар.

Ако субјекатску и предикатску групу конституише иста именица, реченица није неграматична, али се таква понављања обично из стилских разлога избегавају уколико се њима не жели истаћи реч која се понавља, нпр.

- (547) Та кућа је била *најстарија* кућа у улици.
- (548) Тај пароброд је *највећи* пароброд у луци.
- (549) Овај тркач је *најбољи* тркач.

§ 133. РЕЧЕНИЦЕ С КОНКРЕТИЗУЈУЋИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — Реченице с конкретизујућим значењем имају у субјекатском именском изразу хипероним (именицу општијег значења, нпр. *ружа*), а у именском изразу у предикату хипоним (именицу која значи појединачан случај онога што је означено хиперонимом, нпр. *цвети*) као и показатељ издвојености тог хиперонима из скупа случајева са истим статусом, нпр. *и, њакође, и... као и...* и сл., нпр.

- (550) Цвет је и ружа.
- (551) Цвет је такође ружа.
- (552) Цвет је ружа као и лала.
- (553) Студент је и Јова.
- (554) Студент је такође Јова.
- (555) Студент је и Јова као и Лаза и Ђорђе.

Н а п о м е н а. — Реченицама са конкретизујућим значењем типа *Цвети је и ружа* само су по саставу својих делова сличне реченице типа *И ружа је цвети*, које припадају реченицама са класификационим значењем (в. § 129), од којих се разликују и редоследом субјекта и предиката у комуникативно неутралној линеаризацији реченице.

Уместо помоћног глагола *бити* у предикатима конкретизујућих реченица употребљавају се и лексеме *обухваћати*, *припадати*, *убрајати се*, *сјадати* и сличне, нпр. (556), при чему неки предикати отварају за хипоним позицију првог аргумента, а хипероним у облику датива или локатива постаје неправи објекат или адвербијал (557)–(559), уп.

- (556) Воће обухвата и авокадо.
- (557) Воћу припада и авокадо.
- (558) У воће се убраја и авокадо.
- (559) У воће спада и авокадо.

§ 134. Посебан тип реченица само донекле сличних класификационим реченицама с предикатским именским изразом јесу реченице с једним предикатским изразом за два семантичка предиката од којих је један класификациони. Нпр.

- (560) На оглас се јавио студент.
- (561) За бушење мајстор користи бор-машину.
- (562) Сестра је купила руже, а не лале.

Значењски сложена природа таквих реченица са једним предикатским изразом види се из њихових парафраза, које имају два семантичка предиката, од којих се други формализује као предикатски израз са именским изразом у свом саставу. За пример (560) то је парафраза 'на оглас се јавила једна особа' и 'та особа била је студент', за пример (561) 'за бушење мајстор користи посебну врсту алата' и 'тај алат је бор-машина', за пример (562) 'сестра је купила цвеће' и 'то цвеће нису биле лале; то цвеће биле су руже' и сл.

§ 135. Реченице са значењем идентичности или неидентичности. — Реченице са значењем идентичности или неидентичности формално су сличне реченицама са именским изразом у саставу предиката, утолико што у њима именски израз следи иза помоћног глагола у личном облику, нпр.

(563) Петар Поповић је тај широм света познати режисер.

(564) Мира је та млада певачица.

(565) Зоран је наш први комшија.

(566) Живот је једини разлог да се живи. Сви остали су измишљени. (Б. Црнчевић)

Као што примери показују, помоћни глагол ту семантички конгруира с нејединичним значењем субјекатског именског израза, а не са обликом јединине именског дела предиката у којем се у таквим случајевима налази нека именица са уопштеним, категоријалним значењем (нпр. *особа*, *објекат* и сл.). Уп. такође

(567) Аристократија је лице једног народа. (Б. Кнежевић)

(568) Учтивост је виши ступањ скромности, охлађена скромност. (Б. Кнежевић)

(569) Материја је згуснут простор. (Б. Кнежевић)

(570) Заборав је еликсир душе. (Б. Кнежевић)

(571) Племенитост је дубља форма лепоте. (Б. Кнежевић)

(572) Поштен рад је уједно и молитва Богу, и то довољна молитва. (Б. Кнежевић)

(573) Цивилизација је глорификација рада. (Б. Кнежевић)

(574) Цео свет је само једна скала комбинација, градација и пропорција једног истог. (Б. Кнежевић)

Реченице са значењем идентичности или неидентичности могу имати и одричну или упитну структуру, нпр.

(575) Лаза није Јовин учитељ.

(576) Боже, да ли је то заиста мој родни град? (М. Капор)

§ 136. Реченицама са значењем идентичности или неидентичности блиске су реченице са значењем сличности или разлике исказаним копулативним предикатом у скраћеном поређењу, уп.

(577) Вера је вода; религија је океан; филозофија и наука јесу реке и речице. (Б. Кнежевић)

(578) Вера је као вода.

(579) Он је као његов ујак.

(580) Он је исти ујак.

(581) Он није као његов ујак.

У таквим реченицама *као* се не може изоставити ако би то променило смисао реченице и значење сличности заменило значењем идентичности (обично када је реч о лицима), уп. *Љубав је (као) вајира*, али *Он је као ујак / Он је ујак*.

§ 137. Претходним примерима су функционално блиски примери у којима су именски изрази са именицама релационог значења (нпр. *ошац*, *мајка*, *браћ*, *сестира*..., али и *комиџа*, *ујравник*, *шеф* и сл.). Такве именски изрази у реченицама са општим значењем идентичности попут

(582) Јова је Анин једини брат.

(583) Ана је његова једина сестра.

означавају један од два члана у релацији идентичности израженој глаголом бити, тј. 'Јова и Анин брат су иста особа', 'Ана и његова сестра су иста особа' и сл.

У реченицама са општим значењем идентичности или неидентичности предикат је изражен само глаголом *бити* у личном облику, а именски израз који за њим следи изражава део сложеног првог аргумента, односно сложеног субјекта у унутрашњем реципрочном односу.

§ 138. Иначе, релационе именице не могу се наћи у тој позицији ако немају експлицитан показатељ референцијалности. Уп.

(584) *Он је брат.

(585) Он је брат Јелене Јелић.

(586) Он је Јелин брат.

(587) Он је њен брат.

за разлику од именског израза у субјекатској функцији где је таква самостална употреба именица са релационим значењем могућа јер је у тој позицији могућа њихова ситуативно зависна референцијалност, нпр.

(588) Отац је отишао на службени пут.

(589) Мајка је постала познати диригент.

(590) Брат тренира кошарку.

Плурализована употреба именица *браћ* или *сестира* с презименом (нпр. *браћа Бајић*, *сестре Зораја*) блокира могућност преобликовања таквих конструкција у облик једине. Уп.

(591) Браћа Теофиловић су снимила нови диск.

али не и:

(592) * Брат Теофиловић је снимио нови диск.

§ 139. *Изабрана лиџерату̀ра о синџакси именског израза*

- Arsenijević, Nada: *Akuzativne sintagme s predlozima u savremenom srpskom jeziku*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2002.
- Батистић, Татјана: Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972 (= Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 3).
- Browne, Wayles: *Serbo-Croat // The Slavonic Languages / Edited by Bernard Comrie and Greville G. Corbett*. — London and New York: Routledge, 1993, 306–387.
- Гортан-Премк, Даринка: Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику. — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971 (= Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2).
- Гудков, Владимир: Додатак правилима слагања предиката с више субјеката // Књижевност и језик, 1965, 4, 60–61.
- Гудков, Владимир: Прилог о правилима конгруенције // Књижевност и језик, 1974, XXI, 1, 58–61.
- Dalewska-Greń, Hanna: *Selektywna kategoria rodzaju w języku polskim i serbsko-chorwackim: analiza konfrontatywna*. — Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1991.
- Ђорђевић, Петар П.: Прилози за синтаксу српског језика I. О падежима без предлога // Гласник Српског ученог друштва, 1889, 68, 110–199.
- Ђорђевић, Петар П.: Прилози за синтаксу српског језика I. О падежима без предлога (наставак) // Гласник Српског ученог друштва, 1889, 69, 1–97.
- Зализњак, Андрей А.: *Русское именное словоизменение*. — Москва: Наука, 1967.
- Zec, Draga i Leon Kojen: *Srpskohrvatske konstrukcije s obaveznim determinatorom // Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 1981, XXIV/1, 135–149.
- Ивановић, Милена: Конгруенција у нумеричким конструкцијама у српском и руском језику // Славистика, 2002, 6, 77–84.
- Ивић, Милка: О предлогу *ио* у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, 1951–1952, XIX/1–4, 173–212.
- Ивић, Милка: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија), Београд: Српска академија наука, 1954 (= Посебна издања књ. CCXXVII, Институт за српски језик књ. 2).
- Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, 1957–58, XXII, 141–166.
- Ивић, Милка: Типови именичког рода у савременом српскохрватском језику // Зборник за филологију и лингвистику, 1966, IX, 41–47.
- Ивић, Милка: О развитии некоторых конгруентных явлений на сербохорватской языковой территории // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. Сборник статей к 70-летию чл.-корр. АН СССР В. И. Борковского, Москва, 1971, 126–134.
- Ivić, Milka: *O slovenskim obaveznim determinatorima // Milka Ivić, Lingvistički ogledi*. — Beograd: Prosveta, 1983, 179–189.

- Ivić, Milka: O semantičkim okolnostima od kojih zavisi obavezna determinacija kvalifikativnog tipa // *Lingvistički ogledi*. — Beograd: Prosveta, 1983, 189–197.
- Ivić, Milka: O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema // *Milka Ivić, Lingvistički ogledi*. — Beograd: Prosveta, 1983, 197–205.
- Ivić, Milka: Neka zapažanja o broju i rodu // *Milka Ivić, O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: XX vek, 1995, str. 128–157.
- Ivić, Milka: O problemu reda reči // *Milka Ivić, Red reči: lingvistički ogledi, četiri*. — Beograd: Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Krug, 2002, 26–34.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: Српски језички приручник. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Ivšić Stjepan, Enklitike // *Rad JAZU*, 348, 1968, str. 61–140.
- Ковачевић, Милош, Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku // *Književni jezik*, 1981, 2, 7–25.
- Ковачевић, Милош, Atributska upotreba priloga u srpskohrvatskom standardnom jeziku // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVI, 1983, 1, 130–146.
- Корбет, Гревил: Слагање предиката с више субјеката у српскохрватском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1982, 12/1, 93–102.
- Corbett, Grevil G.: Hierarchies, Targets and Controllers: Agreement Patterns in Slavic. — London — Canberra, 1983.
- Корбет, Гревил: Типолошки прилаз језику и проблематика конгруенције у српскохрватском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1990, 20/2, 143–156.
- Микелсен, Ханс Кристијан: О неким проблематичним случајевима конгруенције у српскохрватском језику („Паукал“ у српскохрватском језику) // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1983, 13/1, 73–79.
- Милинковић, Љубо: Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтативна анализа). — Београд: Научна књига, 1988.
- Minović, Milivoje: Apozicija i apozitivnost // *Pitanja savremenog književnog jezika*, 1968, 6, 81–93.
- Мршевић, Драгана: Атрибутиви у српскохрватском језику // *Књижевност и језик*, 1976, XXIII, 3, 223–229.
- Panevova, Jarmila: Některé otázky shody selektivní a shody paradigmatické. — Words are physicians of ailing mind. — M. Grochowski, D. Weiss (eds.), 1991, 323–328.
- Пешикан, Митар: Одредни придев у српскохрватском језику // *Зборник за филологију и лингвистику*, 1959, II, 88–106.
- Пипер, Предраг: Алтернацијске класе и конгруенцијски типови у српској именичкој парадигми // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику: Посвећено професорима др Вери Јерковић и др Јовану Јерковићу поводом 65-годишњице живота*, 1994, XXXVII, 1–2, 499–510.

- Piper, Predrag: O kvantifikaciji imenskom grupom u srpskohrvatskom i drugim slovenskim jezicima. // *Studia linguistica polono-meridanoslavica*, 9, Toruń, 1998, 19–37.
- Пипер, Предраг: O граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима // *Глас САНУ СССХIV*, Одељење језика и књижевности, 2003, књ. 19, 99–114.
- Поповић, Љубомир, Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику // *Наш језик* (Београд), н.с. XV/2–3, 1966, 195–220.
- Поповић, Љубомир: Употреба кардиналних бројева у српскохрватском језику // *Југословенски семинар за стране слависте*, 1979, 30, 3–25.
- Popović, Ljubomir: Honorifička i semantička kongruencija pri učtivom obraćanju // *Књижевност и језик*, 1991, XXXVIII, 1, 38–53.
- Radovanović, Milorad: Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator“ u sintaksi // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1972, 15/1, 211–40.
- Radovanović, Milorad: Imenica u funkciji kondenzatora I // *Зборник за филологију и лингвистику*, 1977, XX/1, 63–144.
- Radovanović, Milorad: Imenica u funkciji kondenzatora II // *Зборник за филологију и лингвистику*, 1977, XX/2, 81–160.
- Радовановић, Милорад: Лексичка семантика и граматичка интерпретација номинализованих исказа // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 1982, XXV/2, 99–102.
- Radovanović, Milorad: O „obaveznoj determinaciji“ kao jezičkom postupku // M. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / *Dobra vest*, 1990, 77–106. [=Biblioteka Theoria, 7].
- Ракић, Станимир: O номинализацији и наслеђивању структуре аргумената // *Јужнословенски филолог*, 1998, LIV, 15–33.
- Сааведра, Димка: Семантичко моделирање категорије фактивност // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1990, 20/2, 221–231.
- Sawicka, Irena: Problematyka predykacji imiennej na przykładzie języka serbsko-chorwackiego. — Wrocław etc. : PAN, 1979 (= *Prace Slawistyczne* 8)
- Смольская, Аделаида: *Славянские студии*. — Одеса: Астропринт, 2001.
- Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Грамаатички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса, Београд: Научна књига, 1979.
- Stefanović, Marija: *The Category of Animacy: a Semantic Feature Hierarchy?* Ph.D. Thesis. Department of Slavic Languages and Literatures, University of Toronto, 2000.
- Тополињска, Зузана: Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме // *Јужнословенски филолог*, XXXVII, 1981, 1–11.
- Topolińska, Zuzanna: *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. — Wrocław: PAN, 1981.
- Topolińska, Zuzanna: *Składnia grupy imennej* // *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Składnia*. — Pod redakcją Zuzanny Topolińskiej. — Warszawa: PWN, 1984, 301–390.

- Topolińska, Zuzanna: *Język. Człowiek. Przestrzeń*. Warszawa — Kraków — Gdańsk: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1999.
- Тополињска, Зузана: Антропоцентричка теорија језика и српски падежни систем // *Јужнословенски филолог*, 2002, LVIII, 1–13.
- Фелешко, Казимјеж: *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.
- Херити, Питер: Проблем конгруенције у српском и другим словенским језицима // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1981, 7, 261–273.

СИНТАКСА И СЕМАНТИКА ПАДЕЖА *

ОПШТЕ ОДЛИКЕ ПАДЕЖНОГ СИСТЕМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

§ 140. ПАДЕЖ КАО ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА — МОРФОЛОШКА И СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА. — Према типу језичке структуре, српски језик припада флексивним језицима. То значи да располаже посебним језичким средствима, м о р ф е м а м а, којима се исказују различита граматичка значења, функције и односи, тј. различите граматичке категорије (нпр. род, број, падеж, лице, вид). Једна од граматичких категорија којима се одликују именичке речи (именице, заменице, придеви и неки бројеви) јесте п а д е ж. Падеж је у српском језику м о р ф о л о ш к а категорија, јер представља сваки појединачни облик именичке речи у деклинационој парадигми. Таквих облика је седам у једнини и седам у множини (номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал, локатив једнине / множине), с тим што се уз основне бројеве од два до четири (тзв. ниже бројеве), и двочлане и вишечлане основне бројеве који се завршавају на бројеве од два до четири, као и уз збирни број *оба*, појављује посебан облик који се назива п а у к а л (количински облик м а л е м н о ж и н е), формално једнак облику генитива једнине (пореклом од некадашњег облика двојине), (уп. нпр. та ДВА *нова сџуденџа* и О та ДВА *нова сџуденџа*), а уз основне бројеве од пет па навише (тзв. више бројеве), збирне бројеве и пронумеричке квантификаторе појављује се исто тако посебан облик (количински облик велике м н о ж и н е), формално једнак генитиву множине (уп. нпр. тих ПЕТ *нових сџуденџа* и О тих ПЕТ *нових сџуденџа*).

Н а п о м е н а. — Пошто је овакво тумачење ново у српској граматичкој литератури (наиме, док се о паукалу спорадично и говорило, облик велике множине није до сада помињан као посебан облик и сматран је обликом генитива множине), у одељку о партитивном генитиву биће поменута оба облика уз назнаку да се ради о облицима хомонимним са генитивом једнине и генитивом множине, а за детаљније објашњење уп. у овој књизи § 1049, 1050.

* Рад на изради поглавља *Синтакса и семантика падежа* делимично је финансирало Министарство науке и животне средине Владе Републике Србије у оквиру пројекта 1343 из програма Основних истраживања.

Падеж је, истовремено, и синтаксичко-семантичка категорија, јер, имајући у виду, у српском језику, његову реализацију и на морфолошком нивоу, омогућује именичким речима да успостављају различите синтаксичко-семантичке односе у синтаксичко-семантичким јединицама — синтагми и реченици. Или обрнуто, падеж је једна од граматичких категорија захваљујући којој именичке речи остварују своју употребну вредност у синтагми и реченици. Али и независно од његове формалне реализације на морфолошком нивоу, падеж представља синтаксичко-семантички однос у који именичке речи ступају изграђујући на тај начин синтаксичко-семантичке јединице — синтагму и реченицу. Ово важи за све поменуте падежне облике изузев за вокатив. Вокатив је падежни облик који у српском језику нема синтаксичко-семантичку већ комуникативну вредност. Сваки падежни облик јесте синтаксичко-семантички вишезначан. То значи да у синтагми и реченици може бити носилац различитих синтаксичко-семантичких вредности.

§ 141. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ПАДЕЖНОГ СИСТЕМА. — Према критеријуму степена интегрисаности у реченичну структуру, а сагласно традиционалном приступу у граматици, који је полазио од реченице као субјекатско-предикатске структуре, падежи се деле на тзв. независне и зависне (косе) падеже. Групу независних падежа чине номинатив и вокатив, а групу зависних падежа сви остали облици. Номинатив се сматра независним падежом, јер му примарно припада позиција субјекта реченице, а вокатив је независни падеж, јер остаје ван граматичке структуре реченице. Према критеријуму 'централности' синтаксичко-семантичке позиције, а сагласно структуралистичком приступу у граматици, који полази од реченице као предикатске структуре у којој тзв. централне позиције припадају граматичком субјекту и директном беспредлошком објекту, падежи представљају посебан систем унутар којег се успоставља основна позиција између тзв. централних и периферних падежа. Централни падежи јесу номинатив, као падеж граматичког субјекта, и акузатив и генитив, као падежи директног беспредлошког објекта. Периферни падежи јесу инструментал, датив и локатив. Они се не могу наћи у позицији граматичког субјекта нити директног беспредлошког објекта. Стога се они, у овако постављеном систему, сматрају обележеном категоријом. Номинатив у групи централних и инструментал у групи периферних падежа одликују се одсуством неког посебног семантичког обележја. Акузатив у групи централних и датив у групи периферних падежа поседују семантичко обележје директивности (усмерености, управљености), а генитив у групи централних и локатив у групи периферних падежа поседују семантичко обележје обухватности.

У српском језику, начелно, падежни облик, у синтаксичко-семантичкој јединици, може се остварити као (1) слободни падежни облик, и као (2) везани (блокирани) падежни облик. У првом случају парадигматска морфема (наставка) јесте једини показатељ падежног облика (нпр. Чита *књигУ*, Пише *оловкОМ*), а у другом случају парадигматска морфема (наставка) јесте само један од показатеља падежног облика, при чему онај други показатељ може бити предлог (нпр. Урадио је то *ИЗ њакоѕИИ*, Седи *НА столициИ*, Разговара *С њрофесорОМ*), обавезни детерминатор (одредба, нпр. Упознао је девојку *ЦРНЕ косЕ*), предлог и обавезни детерминатор (експлициран, нпр. Седела је *С РАСПЛЕТЕНОМ косОМ*, или имплициран, нпр. Да ли си видео онога *С носОМ* ⇒ Да ли си видео онога *С ВЕЛИКИМ носОМ*). У функцији обавезног детерминатора, као елемента падежног облика, могу се појавити различите формалне јединице, пре свега придеви, различити заменички облици, различити квантификатори, а у посебним случајевима и други падежни облик (нпр. Било је то ... *НА дан ПОБЕДЕ НА МИШАРУ*) или клауза (зависна реченична структура, нпр. *Те ноћи КАДА СЕ ДОГОДИЛА НЕСПРЕЋА*, није ни ока склопио). Структурни лик с обавезним детерминатором може бити засебан модел унутар једног значења или значењског типа, што је системски релевантно, а може се појавити и само као последица појаве, у падежу, семантички непотпуне лексеме или лексеме апстрактне врло опште семантике, као појединачни случај, па није системски релевантно. У првом случају говори се о граматички — синтаксичко-семантички — условљеном обавезном детерминатору, а у другом случају о лексички условљеном обавезном детерминатору.

Номинатив се реализује једино као слободни падежни облик, а локатив једино као везани падежни облик, при чему увек везан предлогом, а само у појединачним случајевима и обавезним детерминатором. Датив се реализује претежно као слободни падежни облик, а ређе као везани падежни облик везан предлогом. Акузатив, генитив и инструментал могу се реализовати у сва четири структурна лика, као слободни падежни облик и као везани падежни облик, предлогом, обавезним детерминатором, предлогом и обавезним детерминатором.

Слободне падежне форме, за разлику од везаних, могу успостављати непосредан (директан) однос с предикатом и стога су им доступне позиције субјекта (номинатив), директног беспредлошког (акузатив) и индиректног (датив) објекта, као и значења која подразумевају непосредан однос међу реалијама (нпр. значење средства спроводничког типа код инструментала, уп. Пише *оловком*). Поред тога, оне се, за разлику од везаних, по правилу, не односе према управном члану као одредбе придевског (адјективног) или прилошког (адвербијалног) типа. Основна разлика из-

међу везаних падежних облика јесте у томе што падежни облици с предлогом могу, али не морају остваривати такав однос (уп. Човек *ОД угледа* → *Угледан* човек према Чуо је *ОД брајџа* → *), а падежни облици с обавезним детерминатором, по правилу, остварују такав однос (уп. Човек *ТАМ-НЕ њуџи* → *Тамноџи* човек).

Међу везаним падежним облицима с предлогом, а према критеријуму основне концепције односа који се њима идентификују, супротстављају се у систему две групе: (1) падежи контакта, и (2) падежи конексије. Падежи контакта јесу акузатив, датив и локатив, и њима се конкретизује природа контакта који предикација успоставља с појмом обележеним падежним обликом, а падежи конексије јесу генитив и инструментал, чија је употреба условљена основном представом о повезивању двеју, иначе посебних појава. Међу везаним падежним облицима с предлогом, генитив се комбинује с највећим, а датив с најмањим бројем предлога. У систему предлога има оних који се појављују као елеменат само једног падежног облика (нпр. предлог *К(А)* с дативом, *ЗБОГ* с генитивом или *ПРИ* с локативом), и као елеменат два падежна облика (нпр. предлози *НАД*, *ПОД*, *ПРЕД*, *МЕЂУ* с акузативом и инструменталом, *НА*, *О*, *ПО* с акузативом и локативом). При том, у другом случају, може се радити о истом предлогу који има исто основно значење у оба падежа (нпр. предлог *НАД* с акузативом и инструменталом, уп. *Нагиње се НАД њровалију* и *Нагнут је НАД њровалијом*), или се, пак, може радити о хомонимичним предлозима (нпр. предлог *ПРЕМА* с дативом и предлог *ПРЕМА* с локативом, уп. *Кренуо је ПРЕМА Београду* или *Окренуо се ПРЕМА брајџу* и *Разврстала је папире ПРЕМА деловодном броју*, предлог *С(А)* с инструменталом и предлог *С(А)* с генитивом, уп. *Силази С дејџетом* и *Силази С џавана* или предлог *ПО* с акузативом и предлог *ПО* с локативом, уп. *Трчи ПО хлеб* и *Трчи ПО њољани*). Изузетно, у савременом стандардном српском језику, исти предлог може се појавити као елеменат три падежна облика, али увек у два више или мање доминантно, а у трећем сасвим периферно (предлог *У* доминантно у акузативу и локативу, а периферно у генитиву, уп. *Отпутовао је У Париз*, *Сада живи У Паризу*, али *Кожа У дејџета* је глатка и еластична; или предлог *ЗА* доминантно у акузативу, мање доминантно у инструменталу, а периферно у генитиву, уп. *Купила је кошуљу ЗА брајџа*, *Урадиће посао ЗА два дана*, *Жуди ЗА добрим књигама*, *Тугује ЗА брајџом*, *ЗА доручком* чита новине, али *Тако је то било ЗА владе Николе Пашића*).

Поред структурног лика, основни релевантни фактори који могу утицати на синтаксичко-семантичку вредност падежног облика јесу, с једне стране, инхерентна лексичка / граматичка семантика именичке речи у падежу, а с друге инхерентна лексичка / граматичка семантика управног

члана синтаксичко-семантичке структуре, именичке речи у синтагми, односно предикације у реченици или имплициране предикације у синтагми. При том треба имати на уму да, најчешће, није релевантна укупна инхерентна лексичка семантика, већ само неко од семантичких обележја општијег карактера садржано у инхерентној семантици лексеме, као елемента синтаксичко-семантичке јединице. Исто тако, у случајевима када се граматичка семантика лексеме појављује као утицајни фактор, најчешће није релевантна укупност граматичких обележја, већ, по правилу, само једно граматичко обележје, нпр. граматички број код именица, или глаголски род, глаголски вид или глаголско време код глагола.

§ 142. ПАДЕЖ У СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА. — Падеж остварује своју синтаксичко-семантичку вредност у именичкој синтагми, као непредикатској јединици, и у реченици, као предикатској јединици. У првом случају падеж заузима адноминалну позицију (позицију уз именичку реч) и остварује адјективску / атрибутску функцију, тј. функцију адноминалног детерминатора (одредбе), факултативног или обавезног типа, или комплемента (допуне), по дефиницији обавезног типа. У другом случају падеж заузима адвербну позицију (позицију уз глагол / предикацију) и остварује адвербијалну / прилошку функцију, тј. функцију адвербног детерминатора (одредбе), факултативног или обавезног типа, или комплемента (допуне), по дефиницији обавезног типа.

НОМИНАТИВ

§ 143. МЕСТО У ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ. — Номинатив спада у групу централних падежа. Њиме се у реченици попуњава позиција граматичког субјекта. Поред тога, може се појавити и у функцији дела предиката. За разлику од осталих падежа из ове групе, акузатива и генитива, номинатив не може испунити функцију директног беспредлошког објекта нити се њиме може исказати било које друго конкретно значење.

§ 144. СТРУКТУРНИ ЛИК. — Номинатив може имати само један структурни лик. Он се увек појављује као слободни падежни облик.

Функције и значења номинатива

§ 145. АПЕЛАТИВНИ НОМИНАТИВ. — То је номинатив у функцији апелатива (имена, наслова, назива). [О значењу апелатива у комуникативном приступу простој реченици уп. § 749.]

Основни модел: N_{Nom}

1. Номинатив је основни облик именичке речи ван синтаксичке функције. Нпр.

(1) *Пера, Нада, што, књига, дете, младост, он, она, мој, леј.*

2. Номинатив стоји у именима, насловима, називима, или приликом представљања именом и презименом у директној комуникацији, или нпр. у структури с инструменталом с предлогом ПОД именице *име, наслов, назив*. Нпр.

(2) То вино је познато под називом „*Карловачки ризлинг*“.

§ 146. СУБЈЕКАТСКИ НОМИНАТИВ. — То је номинатив у функцији граматичког субјекта (левог предикатског аргумента). [О субјекту уп. и § 608.]

Основни модел: Subj [\leftarrow N_{Nom}] + V

Модел а) N_{Nom} + V — номинатив у функцији граматичког субјекта у стандардној реченичној структури, нпр.

(3) *Нада* чита књигу.

(4) *Пера* игра фудбал.

и у функцији субјекатског додатка: атрибута (5), атрибутива (6), апозиције (7) и апозитива (8), нпр.

(5) *ДОБРА* књига се увек радо чита.

(6) *Птице СЕЛИЦЕ* одлазе на југ.

(7) *Београд, ГЛАВНИ ГРАД*, лежи на ушћу Саве у Дунав.

(8) *Пера, УМОРАН*, сео је да се одмори.

У номинативу, у позицији субјекта, може бити и кондензована предикација — номинализована форма: девербативна или деадјективна именица, нпр.

(9) *Његова владавина* је почела крајем 18. века.

(10) *Скромност* је лепа особина.

Модел б) V + КАО N_{Nom} [\rightarrow КАО ШТО N_{Nom} + V] — номинатив уз везник КАО у поредбеним конструкцијама (редукованим поредбеним клаузама) као репрезентант граматичког субјекта развијене поредбене клаузе с везником КАО ШТО. Нпр.

(11) Ради КАО *црв*. [\rightarrow Ради КАО ШТО ради *црв*.]

(12) Изгледа КАО *манекенка*. [\rightarrow Изгледа КАО ШТО изгледа *манекенка*.]

Модел в) N_{DevNom} + Cop + Lex_{Quant/Qual} — номинатив девербативне именице као управни члан синтагме са субјекатским генитивом, у функцији субјекта уз копулативни предикат чије семантичко језгро чини, по правилу, квантификатор или квалификатор (синтагма с девербативном

именицом заједно с копулом истовремено генеративно-семантички представља декомпоновани предикат / глагол). Нпр.

(13) *Повећање југословенског извоза у првих десет месеци било је 10 посто* ... [→ *Југословенски извоз се повећао 10 посто...*]

(14) *Несхватљиво слаба била је игра Јарића.* [→ *Несхватљиво слабо је играо Јарић...*]

Модел г) $N_{DevNom} + V$ — номинатив девербативне именице у функцији субјекта уз глаголе типа *шећи*, *играјати*, *износити* (девербативна именица заједно с глаголом истовремено генеративно-семантички представља декомпоновани предикат / глагол). Нпр.

(15) *Ето, иако је шекао наш разговор о религији.* [→ *Ето, тако смо разговарали о религији.*]

(16) *Повећање италијанског увоза из Русије износило је 19 посто.* [→ *Италијански увоз из Русије повећан је 19 посто.*]

Модел д) N_{Nom} [→ $N_{Nom} + V$] — номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионална варијанта реченице), репрезентант субјекта пуне реченичне структуре. Нпр.

(17) *Ватра!* [→ *Гори ватра!*]

(18) *Пожар!* [→ *Избио је пожар!*]

§ 147. ПРЕДИКАТСКИ НОМИНАТИВ. — То је номинатив у функцији семантичког језгра копулативног предиката или семантичке допуне (комплемента) семикопулативног и декомпонованог предиката. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{Nom} + Cop + Lex$ [← N_{Nom}]
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl$ [← N_{Nom}]

1. Номинатив у копулативном предикату.

Модел а) $N_{Nom} + Cop + N_{Nom} / Adj_{Nom}$ — номинатив у функцији семантичког језгра уз копулу. Нпр.

(19) *Пера је студент.*

(20) *Нада је професор.*

(21) *Јован је добар.*

Модел б) $V + CAO + N_{Nom}$ [→ $CAO DA + Cop + N_{Nom}$] — номинатив уз везник *КАО* у поредбеним конструкцијама (редукованим поредбеним клаузама) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката развијене поредбене клаузе с везником *КАО* *ДА*. Нпр.

(22) *Изгледао је КАО акробата на жици.* [→ *Изгледао је КАО ДА је акробата на жици.*]

(23) *Представља се КАО исаца.* [→ *Представља се КАО ДА је исаца.*]

Модел в) N_{Nom} [\rightarrow То + Cop + N_{Nom}] — номинатив у функцији реченичног еквивалента (оказионалне варијанте реченице) као репрезентант семантичког језгра копулативног предиката пуне реченичне структуре. Нпр.

(24) *Шћети!* [\rightarrow То је *шћети!*]

(25) *Срамоти!* [\rightarrow То је *срамоти!*]

Модел г) N_{Nom} + Cop + ПО ЗАНИМАЊУ... + N_{Nom} — номинатив у функцији семантичке допуне „идиоматизованог“ копулативног предиката састављеног од копуле и именице у локативу с предлогом ПО (локатив основа / критеријума) типа *занимање*, *народности*, *нарав* у функцији семантичког језгра. Нпр.

(26) Пера је по занимању *професор*.

(27) Нада је по народности *Српкиња*.

(28) Јован је по нарави *добар човек*.

2. Номинатив у семикопулативном предикату.

Модел а) $V_{SemiCop}$ + N_{Nom} / Adj_{Nom} — номинатив у функцији семантичке допуне уз семикопулативне глаголе типа *пошћати*, *ошћати*, *изгледати*, *осећати се*, *чинити се*, *звати се*, *(на)иравити се*. Нпр.

(29) Пера је постао *лекар*.

(30) Професор остаје *професор*.

(31) Нада изгледа *задовољна*.

Модел б) $V_{SemiCop}$ + КАО N_{Nom} — номинатив с везником КАО уз семикопулативне глаголе типа *зайослићи се*, *радићи*, *иласираћи се* (нпр. у језику спорта) у „идиоматизованој структури“ са значењем 'у својству, у рангу'. Нпр.

(32) Запослио се *КАО секретар*.

(33) Ради *КАО иреводица*.

(34) Кошаркаши су се пласирали *КАО ирви* у својој квалификационој групи.

3. Номинатив у декомпонованом предикату.

Уп. моделе в) и г) у одељку Субјекатски номинатив.

ВОКАТИВ

§ 148. У савременом језику вокатив није синтаксичко-семантичка категорија, већ је морфолошка и прагматичко-семантичка категорија, па се овде посебно не разматра. [Детаљније о вокативу уп. § 795–800.]

Напомена. — У традиционалној граматици, заједно с номинативом, вокатив се убрајао у независне падеже, пошто је у старијем језику, осим прагматичке, могао имати и синтаксичко-семантичку функцију — функцију граматичког субјекта, агенса (нпр. Вино пије *Краљевићу Марко*, у народној епској поезији).

ГЕНИТИВ

§ 149. МЕСТО У ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ. — Генитив припада групи централних падежа јер у реченици може заузети позицију директног беспредлошког објекта, једну од централних синтаксичких позиција. Поседује обележје обухватности и по томе се у систему падежних облика повезује с локативом из групе периферних падежа.

§ 150. СТРУКТУРНИ ЛИК. — Генитив се, у зависности од функције и значења, појављује у сва четири структурна лика: (а) као слободан падежни облик, (б) као падеж везан предлогом, (в) као падеж везан обавезним детерминатором, (г) као падеж везан истовремено предлогом и обавезним детерминатором. У групи падежа који су везани предлогом, генитив спада у тзв. падеже конекције јер је његова употреба у овом структурном лику условљена основном представом о повезивању двеју, иначе посебних појава по неком специфичном односу. По тој особини генитив се повезује са инструменталом везаним предлогом, а они се супротстављају дативу, акузативу и локативу као тзв. падежима контакта.

Функције и значења генитива

§ 151. СУБЈЕКАТСКИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у различитим синтаксичким структурама (именичким и глаголским) у функцији семантичког субјекта — агенса / псеудоагенса.

Основни модел: N / V + Ag / PseudoAg [\leftarrow N_{Gen}]

1. Генитив агенса / псеудоагенса.

Модел а) N_{Dev} [$<$ V_{InTranz} / Tranz] + \emptyset N_{Gen} — слободни генитив уз deverбативне именице изведене од непрелазног или прелазног глагола (начелно несвршеног или свршеног вида, мада су оне изведене од несвршеног вида чешће) уз услов да именица у генитиву поседује обележје живо (+) или самоактивност (+) — *nomina actionis*. Деноминализацијом deverбативне именице, именица у генитиву прелази у облик номинатива и на синтаксичком плану заузима позицију субјекта у добијеној реченици, а на семантичком плану представља агенс / псеудоагенс. Нпр.

(1) Певање *пјџица*. [\rightarrow Пјџице певају.]

(2) Повратак *мога браћџа*. [\rightarrow Мој браћ се враћа.]

(3) Опадање *водосџаја*. [\rightarrow Водосџај опада.]

У номинализованој структури са субјекатским генитивом уз девербативну именицу изведену од глагола с морфемом СЕ доследно изостаје морфема СЕ. Уп. пр. (2) или нпр.

(4) *Таласање жита.* [→ *Жито се таласа.*]

Н а п о м е н а. — У неким ситуацијама (нпр. у новинским насловима) могућа је двострука интерпретација генитива уз девербативну именицу — као субјекатски или као објекатски генитив, уп. пр.

(5) *Дочек његовог председника* [→ *Председник дочекује / Дочекују његовог председника*], али могућу двосмисленост, по правилу, разрешава контекст.

Модел б) $V_{Pas} + OD N_{Gen}$ — генитив с предлогом ОД у пасивним реченицама уз услов да именица у генитиву представља множину (морфолошки или само семантички) или да именује својеврсни ауторитет. Трансформацијом пасивне реченице у активну именица у генитиву прелази у облик номинатива и синтаксички заузима позицију субјекта, а семантички представља агенс / псеудоагенс. Нпр.

(6) *Био је напуштен ОД пријатеља.* [→ *Пријатељи су га напустили.*]

(7) *То је језик који је ОД свих прихваћен као језик заједничког комуницирања.* [→ *То је језик који су сви прихватили ...*]

(8) *Осуђен је ОД власти.* [→ *Власти га је осудила.*]

Варијанта овога модела $V_{Pas} + OD СТРАНЕ N_{Gen}$ одлика је првенствено посебних функционалних стилова, нарочито административног и правног, док се у осталим доменама употребе, у начелу, не препоручује. Треба, међутим, скренути пажњу и на чињеницу да има ситуација у којима је појава конструкције ОД СТРАНЕ N_{Gen} , када је потребно исказати агенс у пасивној структури, нужна, јер би, у случају да стоји само генитив с предлогом ОД, било остварено значење аблативности. Уп. пр.

(8а) *Данас је на граничном прелазу „Келебија“ конвој цистерни с нафтом ПРЕУЗЕТ ОД СТРАНЕ југословенских власти.* [↔ *Југословенске власти су преузеле конвој.*] према

(8б) *Данас је на граничном прелазу „Келебија“ конвој цистерни с нафтом ПРЕУЗЕТ ОД југословенских власти.* [↔ *НЕКО је преузео конвој цистерни с нафтом ОД југословенских власти.*]

Модел в) $V_{Egzis} + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив уз глаголе *имајти*, *бијти* употребљене са тзв. егзистенцијалним значењем 'постојати'. Глагол *имајти* у облику 3. л. јд. употребљава се за сферу нереперенцијалне садашњости у презенту, а глагол *бијти* у облику 3. л. јд. (ср. р.) за сферу прошлости и будућности, у перфекту и футуру. Нпр.

(9) *Има лавова у Африци.* [→ *Лавови постоје / живе у Африци.*]

(10) *Нема њеде на овом свету.* [→ *Правда не постоји на овом свету.*]

(11) *Прошлог лета није било врућине.*

(12) *Биће снега ове зиме.*

Модел г) $V_{\text{ImpPers}} + \emptyset N_{\text{Gen Mn}}$ — слободни генитив множине (морфолошки или само семантички) у имперсоналним реченицама са значењем агенса / псеудоагенса. Трансформацијом имперсоналне реченице у персоналну именица у генитиву прелази у номинатив и добија функцију грама-тичког субјекта. Нпр.

(13) Накупило се људи. [→ *Људи су се накупили.*]

(14) Нагомилало се невоља. [→ *Невоље су се нагомилале.*]

(15) Требало је времена за то. [→ *Време је било потребно за то.*]

Глагол у таквим синтаксичко-семантичким структурама спада у групу свршених сативних глагола чије значење (због одговарајућег префикса) садржи и обележје квантификације [уп. и одељак Квантификативни генитив], или се ради о глаголу *шребайи* са значењем 'бити потребно'.

Модел д) $V_{\text{Med}} + \emptyset N_{\text{Gen}}$ — слободни генитив уз медијалне глаголе типа *бојайи се, њлашии се, сџидеџи се, гадиџи се, гнушаџи се, грозиџи се*. То су они медијални глаголи који пресупонирају значење '*имаџи осећај X*', па у семантичкој интерпретацији реченица с таквим глаголима имплицира значење '*У изазива осећај X*', односно именица у генитиву прелази у номинатив и има синтаксичку функцију субјекта и значење каузатора. Нпр.

(16) Боји се мрака. [→ *Мрак у њој изазива осећај страха.*]

(17) Стиди се оца. [→ *Отац у њој изазива осећај стида.*]

Модел ђ) $V + \text{ОД} / \text{ПРЕКО} / \text{ПОСРЕДСТВОМ } N_{\text{Gen}}$ — генитив

- с предлогом ОД уз глаголе типа *сазнаџи, чуџи, добиџи, куйџи*, нпр.

(18) Сазнао сам / чуо сам *ОД Пере*. [→ *Пера ми је рекао.*]

(19) Добио сам књигу *ОД Пере*. [→ *Пера ми је дао књигу.*]

- с предлогом ПРЕКО или инструменталним обликом ПОСРЕДСТВОМ уз глаголе типа *сазнаџи, обавестиџи се, информисаџи се* уз додатно значење посредништва, нпр.

(20) Сазнао је о томе *ПРЕКО / ПОСРЕДСТВОМ шелевизије*. [→ *Телевизија га је обавестила о томе.*]

(21) Обавестио се о условима кредитирања *ПРЕКО џријажеља*. [→ *Пријажељ га је обавестио о условима кредитирања.*]

Именица у генитиву носи обележје живо (+): људско биће, или означава појам који персонификује људско биће.

Модел е) $V + \text{КОД} / \text{У } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом КОД уз, по правилу, декомпоновани предикат, са значењем агенса / псеудоагенса, нпр.

(22) Таква одлука владе изазвала је протест *КОД ѿверилаца*. [→ *Повериоци* су протестовали због такве одлуке владе.]

(23) Лек *КОД ѿаквих болесника* изазива мучнину. [→ *Такви болесници* осећају мучнину од лека / кад узимају лек.]

(24) Након терапије *КОД свих ѿацијенѿа* наступило је видно побољшање. [→ Након терапије *сви ѿацијенѿи* су се боље осећали.]

или у рефлексивно-пасивним реченицама. Нпр.

(25) *КОД нас* се примењује целокупна пластична хирургија освојена у свету. [→ *Ми* примењујемо целокупну пластичну хирургију ...]

(26) Плавичаст језик се види *КОД људи* са урођеним срчаним манама. [→ *Људи* са урођеним срчаним манама имају плавичаст језик.]

Генитив с предлогом У, данас иначе редак и у говорном и у писаном језику, још увек је сасвим обичан у језику медицине, нпр.

(27) Такви симптоми срећу се У *болесника* с поремећеним метаболизмом. [→ Такве симптоме имају *болесници* с поремећеним метаболизмом.]

Модел ж) ПРЕЗЕНТАТИВ / ЕКСКЛАМАТИВ [← ЕВО и сл.] + Ø N_{Gen} — слободни генитив у реченичним еквивалентима (оказионалним варијантама реченице) уз презентативе — речи којима се у непосредној комуникацији саговорнику скреће пажња на неки објекат или екскламатииве — узвике *ево, еѿо, ено, гле*. Нпр.

(28) *Ево ауѿобуса!* [→ *Ево* стиже *ауѿобус!*]

(29) *Ено Пера!* [→ *Ено* долази *Пера!* / *Ено*, тамо седи *Пера!*]

(30) *Гле чуда!* [→ *Гле* догађа се *чудо!*]

2. Генитив псеудоагенса: носиоца особине.

Модел N_{DeAdj} + Ø N_{Gen} / ODet N_{Gen} — генитив, по правилу слободни ако се ради о генеричком (уопштеном) значењу, а са обавезним детерминатором ако се ради о референцијалном (конкретном) значењу, уз деадјективне именице (именице изведене од придева одговарајућим суфиксима) типа *забринуѿосѿ, ведрина, чистѿоѿа, лейѿоѿа, ѿуноѿа, богѿиѿство, бледило, шаренило* и сл. Деноминализацијом деадјективне именице, именица у генитиву прелази у облик номинатива и на синтаксичком плану заузима позицију субјекта у добијеној реченици с копулативним предикатом и одговарајућим придевом као семантичким језгром, а на семантичком плану представља носиоца особине. Нпр.

(31) Разумео је ЗАБРИНУТОСТ *мајке* за своје дете. [→ Разумео је то да/што је *мајка забринуѿа* за своје дете.]

(32) Задивила га је ВЕДРИНА *неба* над морем. [→ Задивило га је то што/како је *небо* над морем *ведро*.]

(33) Забринуло га је БЛЕДИЛО *њеног лица*. [→ Забринуло га је то што *joj* је *лице бледо*.]

§ 152. ПРЕДИКАТСКИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији семантичког језгра у копулативном предикату, семантичке допуне у семикопулативном, и семантичког језгра или семантичке допуне у декомпонованом предикату. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{Nom} + Cop + Lex [\leftarrow N_{Gen}]$
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl [\leftarrow N_{Gen}]$

1. Генитив у копулативном предикату.

Модел а) $Cop + ODet N_{Gen}$ — генитив са обавезним детерминатором у функцији семантичког језгра уз копулу у „идиоматизованој структури“ типа *биџи доброг / лошег расположења, биџи средњих година* и сл. Нпр.

(34) Марко је увек *доброг расположења*.

(35) Видим данас сте *лоше воље*.

(36) Јован је *средњих година*.

Модел б) $Cop + OD Det N_{DeAdjGen}$ — генитив, по правилу, деадјективне именице типа *важност, значај, корисн* с предлогом ОД и детерминатором који може бити факултативан, али је ипак најчешће обавезан. Овај модел одлика је нарочито посебних функционалних стилова. Нпр.

(36а) Тај документ је био *ОД кључне важности* у то време. [→ Тај документ је био *веома важан* у то време.]

(36б) Изграђена инфраструктура биће *ОД великог значаја* за развој привреде тог краја. [→ Изграђена инфраструктура биће *веома значајна* за развој привреде тог краја.]

Модел в) $Cop + PseudoAgDat + DO N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО уз копулу у имперсоналним „идиоматизованим структурама“ са исказаним псеудоагенсом — носиоцем стања / расположења у дативу и факултативно исказаним прилошким обликом *стило*. Нпр.

(37) Није ми (стало) ни *ДО чега*.

(38) Сви су разочарани, а њој је (стало) *ДО ње*.

2. Генитив у семикопулативном предикату.

Модел а) $V_{SemiCop} + OD N_{Gen}$ — генитив с предлогом ОД уз семикопулативне глаголе типа *састајати се (биџи састављен), састајати*, или уз глаголе типа *зависити (биџи зависан)* и сл. Нпр.

(39) Свака материја се састоји *ОД атома и молекула*.

(40) Према једном тумачењу, свемир је настао *ОД „великог праска“*.

(41) Читавог живота зависио је *ОД родитеља*.

Напомена. — Овде се често ради и о глаголима који истовремено носе и семантичко обележје аблативности типа *потичање* — материја, саставни елемент, конверзија (уп. и одељак Аблативни генитив).

Модел б) $V_{SemiCop} + DO N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО уз семантички непотпуне глаголе у „идиоматизованим структурама“ типа *довести до нечега, доћи до нечега, досећи до нечега, догураћи до нечега* и сл. Нпр.

(42) Оваква ситуација довела је ДО *сукоба*.

(43) Лако је дошао ДО *велике имовине*.

(44) Догурао је ДО *начелника клинике*.

Напомена. — Глаголи у овом моделу истовремено носе и семантичко обележје адлативности (*досезање циља*). Уп. о адлативном генитиву у одељку Специјални генитив.

3. Генитив у декомпонованом предикату.

Модел а) $Cop + \emptyset N_{DevGen}$ — слободни генитив девербативне именице у функцији семантичког језгра копулативног предиката с којим истовремено чини декомпоновани предикат. Нпр.

(45) *Влада је мишљења ...* [→ *Влада мисли...*]

Модел б) $Cop + OD N_{DevGen}$ — генитив девербативне именице с предлогом ОД у функцији семантичког језгра копулативног предиката с којим истовремено чини декомпоновани предикат. Нпр.

(46) Био му је *ОД користи*. [→ *Користио му је.*]

(47) Његова личност и његови списи морали су бити *ОД великог утицаја* на интелектуално развијање наших људи... [→ *Његова личност и његови списи, сигурно су веома утицали...*]

Модел в) $V_{SemiCop} + DO N_{DevGen}$ — генитив девербативне именице с предлогом ДО у функцији семантичке допуне семикопулативном глаголу с којим истовремено чини декомпоновани предикат. Нпр.

(48) Дошло је ДО *јромене* плана. [→ *План се јроменио.*]

(49) Дошло је ДО *забуне*. [→ *Неко се забунио.*]

§ 153. ОБЈЕКАТСКИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији објекта. [О објекту уп. и § 633.]

Основни модел: $N_{Dev} [< V_{Tranz}] / V_{Tranz} + Obj [← N_{Gen}]$

Модел а) $N_{Dev} [< V_{Tranz}] + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив уз девербативне именице изведене од прелазног глагола (начелно несвршеног или свршеног вида, мада су оне изведене од несвршеног вида чешће). Именица у генитиву неутрална је у погледу обележја живо (+/-) и самоактивност (+/-). Деноминализацијом девербативне именице, именица у генитиву

прелази у облик слободног акузатива и на синтаксичком плану заузима позицију објекта (појма који је на различите начине обухваћен радњом) уз прелазни глагол. Нпр.

- (50) Искрцавање *робе*. [→ Искрцавати *робу*.]
 (51) Закључивање *уговора*. [→ Закључивати *уговор*.]
 (52) Покретање *иосшуйка*. [→ Покретати *иосшуйак*.]

Н а п о м е н а. — У неким ситуацијама (нпр. у новинским насловима) могућа је двострука интерпретација генитива уз девербативну именицу — као објекатски или као субјекатски генитив, нпр.

- (53) Дочек *председника* [→ Дочекују *председника* / *Председник* дочекује], али могућу двосмисленост, по правилу, разрешава контекст.
 Уп. и одељак Субјекатски генитив.

Модел б) $N_{\text{Nomina agentis}} + \emptyset N_{\text{Gen}}$ — слободни генитив уз именице типа *nomina agentis* (вршилац радње), девербативне именице које кондензују синтаксичку структуру типа *онај који V*, уз имплицирано семантичко обележје итерације > хабитуалности > квалификативности (љубитељ → онај који љуби = воли, читалац → онај који чита). Деноминализацијом именице *nomina agentis* именица у генитиву прелази у облик акузатива, датива или инструментала, у зависности од конкретног глагола (наиме реакција девербативне именице и одговарајућег прелазног глагола је различита) и у добијеној релативној клаузи заузима позицију објекта уз прелазни глагол. Нпр.

- (54) Произвођач *хране*. [→ Онај који производи *храну*.]
 (55) Припадник *друштва*. [→ Онај који припада *друштву*.]
 (56) Управник *изозоришта*. [→ Онај који управља *изозориштем*.]

Модел в) $\text{Neg } V_{\text{Trans}} + (\text{Neg}) \emptyset N_{\text{Gen}}$ — слободни генитив уз негиране прелазне глаголе у функцији директног објекта као позициона варијанта слободног акузатива у функцији објекта уз одговарајуће афирмативне прелазне глаголе: тзв. словенски генитив. Нпр.

- (57) Данима је лежао непокретан, није видео ни *сунца* ни *месеца*.
 (58) Нисам разумео ни *речи*.
 (59) Није жалила *шруда*.

Модел г) $V_{\text{Trans}} (\text{Imati} / \text{Nemati}) + \emptyset N_{\text{Gen}}$ — слободни генитив именице с обележјем живо (–) уз глагол *имати* / *немати* са генеричким (уопштеним) значењем 'поседовати у материјалном или психолошком, менталном и сл. смислу'. Нпр.

- (60) Увек је имао *разумевања*.
 (61) Марко има *слуха*.
 (62) Ова жена нема *укуса*.
 (62а) Марко има *ћара*.

Као семантичка варијанта овога модела с негираним глаголом, појављује се модел $N_{Nom} + JE + БЕЗ N_{Gen}$ — генитив с предлогом БЕЗ уз енклитички облик глагола *јесам* са значењем 'одсуства поседништва'. Нпр.

(63) Пера је БЕЗ *јосла*. [↔ Пера нема *јосао*.]

(64) То дете је БЕЗ *родитеља*. [↔ То дете нема *родитеље*.]

Модел д) $V_{Trans Part} + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив у функцији директног беспредлошког објекта

- уз прелазне глаголе којима је доступно опште семантичко обележје 'партитивност' (деоност, однос део — целина, делимично обухватање предмета) типа *дајти*, *имајти*, *добити*, *хитети*, *јестити*, *куитити*, *наћи*, *јослајти*, *ијити*, *ишражити*, *ухвајити*, *унети*, *узети*, *набавити* и сл., нпр.

(65) Дао му је *јовода* за свађу.

(66) Нашао је *начина* да реши проблем.

(67) На пијаци је купио *грожђа* и *шљива*.

- као и уз глаголе истог семантичког типа с префиксом који инхерентној лексичкој семантици глагола додаје обележје квантификације, нпр. *набрајти*, *накуйовајти*, *накујити*:

(68) Набрао је *кајсија*.

(69) Накуповао је *књига*.

(70) Накупио је *свега* и *свачега*.

Модел ђ) $V + CE + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив у функцији објекта уз глаголе с морфемом CE као сигналом индиректне прелазности (немогућност комбиновања са слободним акузативом у функцији директног објекта) типа *доићи се*, *дочејати се*, *оставити се*, *чувајти се*, *прихвајити се*. При том, глагол носи или семантичко обележје аблативности (типа удаљавање, одвајање): *оставити се*, *чувајти се* или конекције (успостављање везе, контакта): *доићи се*, *дочејати се*, *прихвајити се*, нпр.

(71) Дотакао се *те теме* у свом говору.

(72) Дочепао се *шуће имовине*, па је сад немилице троши.

(73) Чувај се *јса*.

(74) Прихвати се *јосла*.

Модел е) $V_{Med} + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив у функцији објекта уз тзв. медијалне глаголе, по правилу с морфемом CE, и значењем психолошког дистанцирања, који у лексичкој семантици носе и обележје аблативности (типа одвајање, удаљавање): *клонити се*, *одрицајти се*, или уз медијалне глаголе с обележјем партитивности (деоности) типа *зажелејти се*, *најити се*, *најестити се*, *засијити се*, нпр.

- (75) Клони се *лошег друштва*.
 (76) Одрекао се *лагодног живошта*.
 (77) Напио се *вина*.
 (78) Најео се *воћа*.

Напомена. — Глаголи *клонити се, одрицајти се, зажелејти се* истовремено су и глаголи непотпуне семантике са обавезно експлицираном објекатском допуном. Уп. и одељак Експликативни генитив.

§ 154. ЕКСПЛИКАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора) уз глаголе, именице и придеве непотпуног значења. [О допунама уп. и § 623.]

Основни модел: V / N / Adj + Compl [← N_{Gen}]

1. Експликативни генитив као семантичка допуна глаголу.

Модел а) V_{Med} SemiCop + Ø N_{Gen} — слободни генитив уз медијалне, семантички непотпуне, глаголе психолошког дистанцирања типа *одрећи се, ослободити се, клонити се*, и уз глаголе којима се именују различити други психолошки и физиолошки процеси и стања типа *зажелејти се, удостојити се, ишцајти се, (при)сећајти се*. Нпр.

- (79) Тешка срца одрекао се *лешовања* на мору.
 (80) Клони се *разговора* на ту тему.
 (81) Зажелео се *иштовања* у иностранство.

Напомена. — Ово су, при том, глаголи таквог семантичког потенцијала да се њихова допуна у генитиву, било да се реализује у виду тзв. 'праве' именице или заменице било у виду девербативне именице као кондензатора допунске клаузе, истовремено може сматрати и објектом (уп. и одељак Објекатски генитив). Поред тога, неки од ових глагола, по правилу, носе и семантичко обележје аблативности па се генитив уз њих може сматрати и аблативним (уп. и одељак Аблативни генитив).

Модел б) V_{Med} SemiCop + ОД N_{Gen} — генитив с предлогом ОД уз медијалне семантички непотпуне глаголе психолошког дистанцирања, дакле с обележјем аблативности [уп. и одељак Аблативни генитив], типа *брани-ти се, чувати се, сјастити се, отргнути се, осигурајти се*. Нпр.

- (82) Успешно се бранио *ОД најада* са свих страна.
 (83) Отргнуо се *ОД алкохола*.
 (84) Осигурао се *ОД њровале*.

2. Експликативни генитив као семантичка допуна именици.

Модел а) N + Ø N_{Gen} / Ø N_{DevGen} — слободни генитив уз именице чија је инхерентна лексичка семантика таквога типа да захтева обавезну семантичку допуну (експликацију), а по правилу се ради о именицама које

се сврставају у класу апстрактних именица, при том могу бити тзв. 'праве', деадјективне или девербативне. Именица у генитиву, исто тако, може бити и из класе 'правих', али и из класе девербативних именица којима се кондензује допунска клауза. То су нпр. синтагме типа *йример храбростии, игра шаха, сйейен кривице, израз йошйовања, нагиб йшерена, изглед йредела, йоложсај насеља, облик исйољавања*.

— Генитив девербативне именице у својству семантичке допуне уз деадјективну или девербативну именицу у савременом језику све је продуктивнији, нарочито у посебним функционалним стиловима. Нпр.

(85) Сада млади уметници имају већу могућност *афирмације*. [→ Сада млади уметници имају већу могућност *ДА се афирмишу*.]

(86) Државном сектору предстоји нужност *йрилагођавања и реформи*. [→ Државном сектору предстоји нужност *ДА се йрилагођава и реформише*.]

— Слободни генитив као кондензатор релативне рестриктивне клаузе, којим се врши идентификација именичког појма посредством експликације његове семантике или неке његове карактеристике, нпр. особине, места и сл. Нпр.

(87) Ухваћен строгим очима *варљива и шарена сјаја* ... [↔ ... строгим очима *КОЈЕ варљиво и шарено сјаје*...]

(88) Поштански службеник присвојио је писма *милионске вредности*. [↔ ... писма *КОЈА вреде милионе*.]

(89) Делокруг *рада* директора предузећа... [↔ Делокруг *У КОЈЕМ ради директор предузећа*...]

Модел б) N + БЕЗ N_{Gen} — генитив с предлогом БЕЗ као кондензатор релативне рестриктивне клаузе с негираном предикацијом, којим се врши идентификација именичког појма посредством експликације његове семантике или неке његове карактеристике која се испољава у негираном виду, нпр.

(90) Посао *БЕЗ краја*. [↔ Посао *КОЈИ нема краја*.]

(91) Поглед *БЕЗ сјаја*. [↔ Поглед *КОЈИ нема сјаја*.]

3. Експликативни генитив као семантичка допуна придеву.

Модел Adj + Ø N_{Gen} — слободни генитив уз придеве чија је инхерентна лексичка семантика таквога типа да захтева обавезну семантичку допуну (експликацију), при том може имплицирати и обележје партитивности. Ради се о синтагмама типа *свесйан йоследица, жељан љубави, вредан йохвала, досйојан йошйовања, йун йара, гладан усйеха, сий свега*. Уколико је именица у генитиву девербативна, кондензована је допунска клауза уз придев. Нпр.

(92) Била је потпуно свесна *последица*, али је ипак одлучила да тако поступи.

(93) Он је човек достојан *најора*, *одрицања* и *жртва*. [→ Он је човек достојан *ДА се за њега поднесу најори*, *одрицања* и *жртва*.]

§ 155. АБЛАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији аблативног детерминатора реченичне предикације којим се она одређује с обзиром на типове околности који се, у недостатку бољег терминолошког решења, могу именовати преко појединачних семантичких обележја која су у њих укључена: 1. удаљавање — одвајање — издвајање, 2. потицање: извор — порекло, 3. потицање: материја — саставни (градивни) елеменат — конверзија.

Основни модел: V + Det_{Abl} [← N_{Gen}]

1. Удаљавање — одвајање — издвајање.

Генитив уз глаголе чија се инхерентна лексичка семантика одликује општим семантичким обележјем удаљавања — одвајања — издвајања, или уз глаголе чија је инхерентна лексичка семантика одговарајућим префиксом модификована у том смислу.

Модел а) N + V + Det_{Spac Abl} [← ОД / ИЗ / С(А) N_{Gen}] — генитив с предлогом ОД, ИЗ, С(А) у функцији спацијалног детерминатора аблативног типа [уп. и одељак Спацијални генитив]. Нпр.

(94) Удаљно се *ОД сјола*.

(95) Изашао је *ИЗ куће*.

(96) ПАО је *С мердевина*.

Модел б) V + Det_{Temp Ingres} [← ОД N_{Gen}] — генитив с предлогом ОД у функцији темпоралног детерминатора ингресивног типа (временска аблативност). [Уп. и одељак Темпорални генитив.] Нпр.

(97) Нисмо се састајали *ОД лећа*.

(98) Радимо заједно *ОД Нове године*.

(99) Учи страни језик *ОД деџинџива*.

Модел в) V_{Trans} + N_{Ak} + Ø N_{Gen} — слободни генитив у функцији друге рекцијске допуне уз прелазне, по правилу семантички непотпуне, глаголе са обавезном објекатском допуном у слободном акузативу типа *лишиџи*, *сјасџи*, *ослободиџи*. При том је прва објекатска допуна у слободном акузативу често представљена енклитичким обликом заменице *себе* (дакле ради се о повратном глаголу *лишиџи се*, *сјасџи се*, *ослободиџи се*). [Уп. и одељак Објекатски генитив.] Нпр.

(100) Лишио је децу *наследсџива*.

(101) Свесно се лишио *задовољсџива*.

(102) Спасео је пријатеља *невоље*.

(103) Спасео се *најасџи*.

На по м е н а. — Понекад се може алтернативно појавити и генитив с предлогом ОД. Нпр.

(104) Спасео се *најасџи* // ОД *најасџи*.

(105) Ослободио се *ружних мисли* // ОД *ружних мисли*, али

(106) Свесно се лишио *џог задовољства*, а не ... *ОД *џог задовољства*.

Модел г) $V_{\text{Trans}} + N_{\text{Ак}} + \text{ОД} / \text{ИЗ} / \text{С(А)} N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД, ИЗ, С(А) у функцији друге рекцијске допуне уз прелазне глаголе с објекатском допуном у слободном акузативу. Понеки од ових глагола може имати и рефлексивну (повратну) форму. Нпр.

(генитив с предлогом ОД):

(107) Изгубио је утакмицу ОД *прошљивника*.

(108) (У)крао је књиге ОД *аквизиџера*.

(109) (Са)крили су се ОД *џолицџе*.

(генитив с предлогом ИЗ):

(110) Извукао је поуку ИЗ *џриче*.

(111) Повукли су лек ИЗ *џродаје*.

(генитив с предлогом С(А)):

(112) Искључили су студента С(А) *факулџеџа*.

(113) Повукли су робу С(А) *џрџиџџа*.

(114) Уклонили су га С(А) *одговорног места*.

На по м е н а. — Генитив с овим значењем стоји и уз девербативне именице у именичким синтагмама и уз девербативне придеве који су у семантичкој вези с наведеним прелазним глаголима. Уп. нпр.

(115) ПОВЛАЧЕЊЕ лека ИЗ *џродаје* изазвало је негодовање у јавности.

(116) Ни стан ОБЕЗБЕЂЕН ОД *џровале* није више сигуран.

Модел д) $V_{\text{Med}} + \emptyset N_{\text{Gen}}$ — слободни генитив у функцији објекта уз медијалне глаголе, који у лексичкој семантици носе обележје аблативности: удаљавање — одвајање, типа *клонџџи се*, *одрицаџџи се*, *чуваџџи се* [уп. и одељке Објекатски генитив, Предикатски генитив: Генитив у семикопулативном предикату, и Експликативни генитив као семантичка допуна глаголу]. Нпр.

(117) Одрекао се *наследства*.

(118) Чувај се *лоџих навика*.

Модел џ) $V + \text{ОД (ОDet)} N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД и експлицираним или имплицираним обавезним детерминатором у форми универзалног квантификатора, а са значењем издвајања једне појаве на основу једне особине из мноштва, по неким општим карактеристикама, историјских појава (живих створова, предметних или апстрактних појмова). Нпр.

(119) ОД *свих колега* најбоље је он познавао ту проблематику.

(120) ОД (*свих*) *џроблема* које је до сада решавао тај је био најтежи.

На помена. — Семантички еквивалент овог типа аблативног генитива, посебно ако су у питању живи створови, јесте инструментал с предлогом МЕЂУ. Уп. нпр. *МЕЂУ колегама* најбоље је он познавао ту проблематику. Уп. и одељак Аблативни инструментал.

2. Потичање: извор — порекло.

Генитив уз глаголе чија инхерентна лексичка семантика имплицира однос потичања — порекла. За разлику од претходних, ови глаголи, по правилу, не садрже префикс који носи истоветно семантичко обележје и који њихову инхерентну лексичку семантику модификује у том смислу.

Модел а) $V_{\text{Trans}} + N_{\text{Ак}} + \text{ОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД у функцији друге рекцијске допуне уз прелазне глаголе с објектом у слободном акузативу. Нпр.

- (121) Замолила / (За)тражила је савет *ОД адвоката*.
- (122) Захтевали су дисциплину *ОД зайослених*.
- (123) Купила је слику *ОД уметника*.
- (124) Наследио је имање *ОД рођака*.
- (Уп. и одељак Субјекатски генитив.)

Модел б) $V + \text{ОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД именице која значи болест или анатомски орган људског тела (којим се заступа болест именованог органа) уз глаголе типа *пайиити*, *боловаити*, *оболеити* у латинској медицинској терминологији. При том, појам у генитиву истовремено је и каузатор (ефектор/изазивач). [Уп. и одељак Каузални генитив.] Нпр.

- (125) Пати *ОД главобоље / ОД желуца*.
- (126) Болује *ОД реуматизма*.
- (127) Оболео је *ОД жучи*.

3. Потичање: материја — саставни (градивни) елеменат — конверзија.

Генитив уз глаголе с општим семантичким обележјем 'правити'. У зависности од значења конкретног глагола и значења именице која се појављује као његова допуна може се радити о материји (материјалу), саставном (градивном) елементу или о конверзији (претварању).

Модел а) $V_{\text{Trans}} + N_{\text{Ак}} + \text{ОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД у функцији друге рекцијске допуне уз прелазне глаголе с објектом у слободном акузативу. Нпр.

- (128) Умесила је торту *ОД ораха*.
- (129) (Са)зидао / (са)градио је кућу *ОД дрвета / ОД монтажних блокова*.
- (130) (На)правила је фигуру *ОД гийса*.
- (131) (Ис)плела је џемпер *ОД конца*.

Значење конверзије (претварања) остварује се нпр. у реченицама:

(132) Направио је вођњак *ОД зайушћене башиће*.

(133) Направили смо собу *ОД кухиње*.

(134) Начинила је *ОД њега* правог човека.

Модел б) $N_{\text{Nom}} + V + \text{ОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом *ОД* уз семантички непотпун глагол / трпни придев типа *састајају се / бију састављен, састају / бију сиворен*, у својству иницијатора настанка, а у функцији дела предката, тј. у функцији семантичке допуне (комплемента) [уп. и одељак Предикатски генитив]. Нпр.

(135) Свака материја се састоји *ОД атома и молекула*.

(136) Према једном тумачењу, свемир је настао *ОД „великог њраска“*.

Модел в) $N_{\text{Nom}} + V + \text{ИЗ } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом *ИЗ* уз семантички непотпун глагол / трпни придев типа *састајају се / бију састављен, састају / бију сиворен*, у својству основе (базе) настанка, а у функцији дела предката, тј. у функцији семантичке допуне (комплемента) [уп. и одељак Предикатски генитив]. Нпр.

(137) Слика се састоји *ИЗ делова*.

(138) Књига је настала *ИЗ обиља материјала* прикупљеног на терену.

§ 156. ПАРТИТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у структури с различитим формалним јединицама које носе семантичко обележје квантификације, а којом се исказује однос деоности (део — целина). [О семантичком односу део — целина и партитивности уп. и § 1101 и 1103.]

Основни модел: $\text{Quant} + N [\leftarrow N_{\text{Gen}}]$

1. Генитив уз квантификаторе.

Генитив уз различите лексичке јединице којима се именује број или количина.

1.1. Генитив уз нумеричке и пронумеричке квантификаторе.

Модел а) $\text{Quant}_{\text{Num}} + \emptyset N_{\text{Gen}} \text{Jd}$ — слободни генитив у облику једнине именица мушког и средњег рода уз основне бројеве *два, три и четвори*, и двочлане и вишечлане бројеве који се завршавају на *два, три и четвори*, као и уз збирни број *оба*. Нпр.

(139) Три *дечака / деиша*.

(140) Оба *момка / деиша*.

Напомена 1. — Облик именице женског рода уз исте ове бројеве има исти парадигматски наставак као облик генитива једнине и номинатива множине, с тим што по прозодијским карактеристикама одговара, тамо где таква разлика постоји, номинативу множине, нпр. уп. једна *глава*, од једне *главе*, али ДВЕ *главе*.

Напомена 2. — Облик уз бројеве *два*, *три* и *четири* и двочлане и вишечлане бројеве који се завршавају на *два*, *три* и *четири*, као и уз збирни број *оба*, у новијој литератури назива се паукал и сматра се посебним обликом који је само хомониман с обликом генитива једине. (Уп. у вези с овим и тумачење дато у овој књизи: § 1049, 1050.)

Модел б) $\text{Quant}_{\text{Num}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen Mn}}$ — слободни генитив у облику множине именица сва три рода уз основне бројеве од пет па навише и апроксимативне бројеве. Нпр.

(141) Пет / десет / петнаест *књига* / *дечака* / *девојака*.

(142) Десетак / двадесетак *џакеџа* / *момака*.

Модел в) $\text{Quant}_{\text{Num}} / \text{ProNum} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen Mn}} / \text{ОД } \text{N}_{\text{Gen Mn}}$ — слободни генитив множине или генитив множине с предлогом ОД уз нумеричке квантификаторе: збирне бројеве и бројне именице и пронумеричке релативне квантификаторе (заменичке прилоге, прилоге, придеве, именице) типа: *колико*, *штолико*, *онолико*, *мало*, *много*, *неколико*, *већина*, *неколицина* и сл. Нпр.

(143) Петоро *деце*.

(144) Десеторо *нас* // *Нас* десеторо / Десеторо *ОД нас*.

(145) Петорица *момака*.

(146) Шесторица *нас* // *Нас* шесторица / Шесторица *ОД нас*.

(147) *Колико* / *већина* / *неколицина нас* // *нас* *неколицина* / *Колико* / *већина* / *неколицина ОД нас*.

(148) *Мало* / *много нас* // *Нас* *мало* / *много*.

У функцији квантификатора уз именицу у генитиву може се појавити и бројна именица (*десетина*, *стотина*, *хиљада*) с предлогом НА и значењем апроксимативног и импликацијом великог броја појединачних примерака. Уп. нпр.

(149) *НА десетине* *ђака* стигло је прошле недеље на Гоч.

(150) Током сезоне ово место посети *НА хиљаде* *џуристџа*.

Модел г) $\text{Quant}_{\text{ProNum}} + \text{ОД } \text{N}_{\text{Gen Mn}}$ — генитив множине с предлогом ОД уз пронумеричке квантификаторе, релативне *многи*, универзалне *свако*, *сваки*, *нишџа*, *ниједан*, *нико*, егзистенцијалне *неки*, *џоједини*. Нпр.

(151) Многи *ОД њих* нису дошли.

(152) Ниједан / нико *ОД нас* није одустао.

(153) Неки *ОД нас* су одустали.

(154) Нишџа *ОД (свега)* *џога* неће бити.

Напомена. — Облик уз нумеричке квантификаторе — основне бројеве од пет па навише и збирне бројеве, и облик уз пронумеричке квантификаторе типа *колико*, *оволико*, *штолико*, *онолико*, у овој књизи, тумаче се и као посебни облици који су хомонимни облику генитива множине (за детаљније објашњење уп. § 1049, 1050).

1.2. Генитив уз паранумеричке квантификаторе.

Модел а) $\text{Quant}_{\text{ParaNum}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen Mп}}$ — слободни генитив у облику множине уз следеће типове паранумеричких квантификатора:

- конвенционалне мерне јединице, нпр.
 - (155) килограм *јабука*,
 - (156) грам *соли*,
 - (157) литар *млека*,
 - (158) деци *уља*,
 - (159) метар *шитофа*;
- паранумеричке квантификаторе за које се зна колики број појединачних примерака означавају, нпр.
 - (160) пар *цигела*,
 - (161) туце *чаша*,
 - (162) чета / вод *војника*,
 - (163) шпил *караџа*;
- паранумеричке квантификаторе за које се не зна колики број појединачних примерака означавају, нпр.
 - (164) група *ђака*,
 - (165) јато *йџица*,
 - (166) крдо *говед*,
 - (167) свежањ *кључева*,
 - (168) поворка *демонџранџа*,
 - (169) колона *ауџомобила*;
- паранумеричке квантификаторе — партикуларизаторе — за које се искуствено зна приближна количина коју означавају, нпр.
 - (170) шака *соли*,
 - (171) таџир *суйе*,
 - (172) канта *воде*,
 - (173) венац *лука*,
 - (174) цак *кромџира*,
 - (175) сноп *жџиџа*,
 - (176) камион *йеска*; [о партикуларизаторима уп. и § 1106]
- паранумеричке квантификаторе за које се не зна количина коју означавају (осим што поједини имплицирају веома велику количину), нпр.
 - (177) млаз *воде*,
 - (178) поток *суза*,
 - (179) море *невоља*.

Модел б) $\text{Quant}_{\text{ParaNum}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen Jd}}$ — слободни генитив у облику јединице уз паранумеричке квантификаторе којима се именује део целине неодређене величине, нпр.

- (180) део *зида*,
- (181) парче *харџије*,
- (182) комад *колача*,
- (183) залогај *сира*,
- (184) грудва *снега*.

2. Генитив уз друге формалне јединице са семантичким обележјем квантификације или партитивности.

Генитив уз глаголе и придеве са семантичким обележјем квантификације или партитивности садржаним у префиксалној или коренској морфеми. Истовремено генитив у таквим структурама врши и неку од синтаксичких функција, субјекатску, објекатску или функцију обавезне семантичке допуне.

Модел а) $\text{V}_{\text{ImPers}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen}}$ — слободни генитив у имперсоналним реченицама са значењем агенса / псеудоагенса, односно функцијом семантичког субјекта [уп. и одељак Субјекатски генитив]. Нпр.

- (185) Накупило се *људи*. [→ *Људи* су се накупили.]
- (186) Нагомилало се *невоља*. [→ *Невоље* су се нагомилале.]
- (187) Понестало је *новца*. [→ *Новац* је нестао.]

Модел б) $\text{V}_{\text{Tranz Quant}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen}}$ — слободни генитив уз прелазне глаголе у функцији директног објекта [уп. и одељак Објекатски генитив]. Нпр.

- (188) Набрао је *кајсија*.
- (189) Накуповао је *књига*.

Н а п о м е н а. — У обе структуре генитив стоји уз свршене тзв. сативне глаголе. То су глаголи с одговарајућим префиксом који инхерентној лексичкој семантици глагола додају обележје квантификације (поред тога што несвршени вид претварају у свршени). У структури с прелазним глаголом префикс је формално-семантички елемент који утиче на појаву генитива. Ако се префикс уклони, губи се обележје квантификације па на место генитива долази акузатив (уп. Брао је *кајсије*, Куповао је *књиге*). Генитив је, дакле, у таквим структурама позициона варијанта акузатива директног објекта.

Модел в) $\text{V}_{\text{Tranz Part}} + \emptyset \text{N}_{\text{Gen}}$ — слободни генитив у функцији директног објекта уз прелазне глаголе којима је доступно семантичко обележје партитивност (деоност, однос део — целина, делимично обухватање предмета [уп. поглавље Мероничност, § 1101 и Мероничност и партитивност, § 1103]), типа *дајџи*, *имајџи*, *добитџи*, *хџејџи*, *јесџи*, *кујџи*, *наџи*, *џослајџи*, *џијџи*,

*и*раж*и*и, ухва*и*ии, уне*и*и, узет*и*и, набав*и*и и сл. [уп. и одељак Објекатски генитив]. Нпр.

(190) Дао му је *йовода* за свађу.

(191) Нашао је *начина* да реши проблем.

(192) На пијаци је купио *грожђа* и *шљива*.

Модел г) $V_{Med} + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив у функцији објекта уз медијалне глаголе, који у лексичкој семантици носе и обележје партитивности (деоности) типа *зажеле*и*и се, нај*и*и се, најес*и*и се, зас*и*и*и*и се* [уп. и одељак Објекатски генитив]. Нпр.

(193) Зажелео се *добре хране*.

(194) Напио се *вина*.

(195) Заситио се *друш*и*ва* и *йушовања*.

Модел д) $Adj + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив уз придеве чија је инхерентна лексичка семантика таквога типа да захтева обавезну семантичку допуну (експликацију) и при том имплицира и значење квантификације / партитивности [уп. и одељак Експликативни генитив као семантичка допуна придеву]. Нпр.

(196) Био је жељан *љубави*.

(197) Увек је пун *йара*.

(198) Сит је *свега*.

§ 157. ПОСЕСИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији посесивног детерминатора којим се именички појам одређује с обзиром на неки од могућих типова 'припадничко — поседничког' односа, који он (именички појам) успоставља с неким другим именичким појмом. [О значењу посесивности уп. и § 835.]

Основни модел: $N + Det_{Poses} [\leftarrow N_{Gen}]$

1. Посесивни генитив којим се показује однос припадништва — поседништва (власништва).

Модел а) $N + \emptyset N_{Gen} Mn$ — слободни генитив у облику множине уз именицу. Нпр.

(199) Својина *грађана*.

(200) Оружје *војника*.

Н а п о м е н а. — Овај тип генитива не појављује се као слободна падежна форма ако је именица у генитиву у једнини (нпр. **кућа Пере*, **књига Маре*). У таквим случајевима значење поседништва исказује се обликом присвојног придева (нпр. *Перина кућа*, *Марина књига*).

Модел б) $N + ODet N_{Gen}$ — генитив с обавезним детерминатором уз именицу. Нпр.

(201) Атеље *йознајџог сликара*.

(202) Књига *мога љријашеља*.

2. Посесивни генитив којим се показује однос дела према целини. [О значењу мероничности уп. § 1101.]

Модел а) $N + \emptyset N_{Gen}$ — слободни генитив уз именицу. Нпр.

(203) Рука *човека*.

(204) Глас *сѝикера*.

(205) Кров / капија / ограда *куће*.

(206) Поклопац *куѝије*.

(207) Грана *дрвеша*.

Модел б) $N + OD N_{Gen}$ — генитив с предлогом ОД уз именицу. Овај модел појављује се у алтернацији са слободним генитивом, по правилу у случајевима када се ради о интегралним деловима предметних објеката, нпр.

(208) Кров / капија / ограда *ОД куће*.

(209) Поклопац *ОД куѝије*.

(210) Грана *ОД дрвеша*.

(211) Нога *ОД сѝола*.

(212) Прозор *ОД кухиње*.

а не долази у обзир када се ради о интегралним деловима људског тела (уп. *Рука *ОД човека*, *Глас *ОД сѝикера*).

3. Посесивни генитив којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва.

Модел $N + ODet N_{Gen}$ — генитив с обавезним детерминатором уз именицу. Нпр.

(213) Сестра *Пере Пејровића*.

(214) Супруга *Јована Јовановића*.

4. Посесивни генитив којим се показује однос ауторства.

Модел а) $N + ODet N_{Gen}$ — генитив с обавезним детерминатором уз именицу. Нпр.

(215) Роман *Слободана Селенића*.

(216) Дело *великог уметника*.

Модел б) $N + OD N_{Gen}$ — генитив с предлогом ОД уз именицу која, по правилу, представља наслов неког дела. Нпр.

(217) „Госпођица“ *ОД Иве Андрића*.

(218) „Реторика“ *ОД Аристотела*.

Н а п о м е н а. — Модел $N + U N_{Gen}$ — генитив с предлогом *У* и значењем посевности уз именицу, нпр.

(219) рука *У јунака*,

(220) глас *У дејтеџа*,

данас је архаична форма, мада је у језику медицине још увек сасвим уобичајено рећи нпр.

(221) Кожа *У дејтеџа* је глатка и еластична.

§ 158. СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на различите могуће аспекте просторног односа. [О значењу спацијалности уп. и § 868.]

Основни модел: $N_{Subj} + V + Det_{Spac} [\leftarrow N_{Gen}]$
 $V_{Tranz} + N_{Obj} + Det_{Spac} [\leftarrow N_{Gen}]$

Н а п о м е н а. — Објекат локализације, даље у моделима, представљен је симболом *N* испред *V* независно од тога да ли се у примерима појављује у функцији субјекта или у функцији објекта у реченици, пошто то за означавање просторних односа није релевантно.

1. Неусмереност — локативност — у простору.

1.1. Непосредна просторна локализација.

Модел а) $N + V + УСРЕД / НАСРЕД / ПОСРЕД N_{Gen}$ — генитив с предлогом УСРЕД, НАСРЕД, ПОСРЕД. Овим предлозима се показује да се објекат локализације смешта у *средишње* локализатора. При том, предлог УСРЕД упућује, по правилу, на *унутрашњост* локализатора, а предлози НАСРЕД, ПОСРЕД на *површину* или *унутрашњост* локализатора, у зависности од типа локализатора исказаног именицом у генитиву. Нпр.

(222) Судар се догодио *УСРЕД* *џунела*.

(223) Оставио је ствари *НАСРЕД* *сџола*.

(224) Стоји *ПОСРЕД* *блајџа*.

Предлози УСРЕД, НАСРЕД, ПОСРЕД, у савременом језику, најчешће су прагматички обележени. Наиме, њихов избор је условљен потребом да говорник изрази свој, по правилу, негативан (негодујући) став према пропозиционом садржају. Уп.

(225) Замисли! Просуо је пун лонац супе *НАСРЕД* *кухиње*.

(226) Молим те лепо! Затекла сам гомилу прљавог веша *ПОСРЕД* *собе*.

Н а п о м е н а. — Исто значење има и предлог УНУТАР с генитивом, који се раније сматрао супстандардним и у Речнику Матице српске уз њега стоји назнака покр. [покрајински]. У савременом језику овај се предлог изгледа редовно среће уз одређене именице, уп. *УНУТАР* *граница једне земље*, *УНУТАР* *зидина старог града*, *УНУТАР* *џаквог концевџа*. Уп. и пример из правно-административног језика:

(227) Предузеће доноси ... Статут и друге опште акте којима се уређују односи УНУТАР *предузећа*.

Исто значење у правно-административном језику, као и када су у питању апстрактни појмови у језику науке на пример, има и генитив с локативном падежном конструкцијом У ОКВИРУ. Уп.

(228) Општина обавља послове У ОКВИРУ *своје надлежности*.

(229) Међутим, У ОКВИРУ *шаквог концепција* перспектива је сасвим друкчија.

Модел б) N + V + НАКРАЈ / УКРАЈ / УДНУ N_{Gen} — генитив с предлогом (пореклом облици акузатива / локатива одговарајућих именица) НАКРАЈ, УКРАЈ, УДНУ. Овим предлозима се показује да се објекат локализације смешта на *йериферију* локализатора. У зависности од типа локализатора исказаног именицом у генитиву може се радити о површини или о унутрашњости локализатора. Нпр.

(230) Оставио је чашу *НАКРАЈ сџола*.

(231) Посади то дрво *УКРАЈ башће*.

(232) Седела је поред прозора *УДНУ собе*.

Модел в) N + V + КОД N_{Gen} — генитив с предлогом КОД

- именице која носи обележје живо (+) уз глаголе типа *одсесџи*, *йреноћџи*, *сџановџи*, *налазџи се*, *боравџи* и сл., и која је површински експонент физичког простора чији је заправо посесор. Нпр.

(233) Одсео је *КОД йријџеља*.

(234) Преноћџе *КОД рођака*.

(235) Станује привремено *КОД браџа*.

- заменице уз друге глаголе који траже одредбу места са значењем 'у нашем / њиховом... крају / земљи / институцији / породици' и сл., нпр.

(236) *КОД нас* је ове године добро родила пшеница. [→ У нашем крају / у нашој земљи је ове године добро родила пшеница.]

(237) Таква организација је у целом свету, али, нажалост, *КОД нас* није тако. [→ Таква организација је у целом свету, али, нажалост, у нашој земљи није тако.]

- именице *кућа* са значењем 'у кући / у дому', нпр.

(238) Остала ми је књига *КОД куће*, сутра ћу је донети.

- именица које представљају називе фирми, радњи, предузећа, банака уз глаголе типа *радиџи* ('бити запослен'), *облачиџи се* ('куповати одећу'), *куйџи*, *имаџи рачун* и сл., нпр.

(239) Ради *КОД* „Агрокоја“.

(240) Облачи се *КОД* „Југоекспресија“.

- у називима кафана и ресторана, нпр.

(241) Вечерали су „*КОД* два бела голуба“.

1.1.1. Непосредна просторна локализација с обележјем неодређеног дистрибутивног простирања по локализатору.

Модел N + V + ШИРОМ N_{Gen} — генитив с инструменталним обликом ШИРОМ у функцији предлога. Инвентар именица у генитиву се своди на именице *свећ*, *земља* (‘држава, домовина’), *домовина*, и на властита имена земаља и држава. Нпр.

(242) *ШИРОМ* *земље* организоване су свечаности поводом 800 година манастира Хиландара.

(243) *ШИРОМ* *свећа* људи протестују против нуклеарног наоружавања.

(244) *ШИРОМ* Србије обилне кише изазвале су велике поплаве.

1.2. Посредна просторна локализација.

1.2.1. Неодређена посредна просторна локализација.

Модел а) N + V + ВАН / ИЗВАН / МИМО / ОСИМ / БЛИЗУ / У БЛИЗИНИ / НАДОМАК / НЕГДЕ ОКО N_{Gen} — генитив с предлогом ВАН, ИЗВАН, МИМО (‘изван’), ОСИМ, БЛИЗУ, НАДОМАК, локативном конструкцијом У БЛИЗИНИ или обавезним спојем заменичког прилога и предлога НЕГДЕ ОКО (‘близу, у близини’). Овим предлозима се показује једино да је место локализације спољашњост локализатора. Предлози БЛИЗУ и НАДОМАК, локативна конструкција У БЛИЗИНИ и прилошко-предлошки спој НЕГДЕ ОКО садрже уз то и податак о удаљености од локализатора, и то податак о проксималности (близина). Нпр.

(245) Отишли су на излет *ВАН / ИЗВАН* града.

(246) Ударац је био јак, али је лопта завршила *МИМО* гола.

(246а) Пази, пази! Сипаш *ОСИМ* шоље.

(247) Зауставио је ауто *БЛИЗУ / У БЛИЗИНИ / НАДОМАК* куће.

(248) Незгода се догодила *НЕГДЕ ОКО* Београда.

Исто значење, а са присутним обележјем проксималности или дисталности (даљина) има и генитив с предлогом ОД у конструкцији с одговарајућим прилогом, нпр.

(249) Паркирао је ауто *НЕДАЛЕКО* ОД куће.

(250) Паркирао је ауто *ДАЛЕКО* ОД куће.

Модел б) N + V + ДО / КОД / КРАЈ / ПОКРАЈ / ПОРЕД / МИМО N_{Gen} — генитив с предлогом ДО, КОД, КРАЈ, ПОКРАЈ, ПОРЕД, МИМО (‘поред’). Овим предлозима се показује да је место локализације споља-

шњост локализатора и то онај његов део који је у контакту с једном од могућих страна локализатора, али без прецизнијег одређења о којој страни се ради и уз импликацију обележја проксималности. Предлози ДО и КОД захтевају статичан глагол, уз то, с обзиром на критеријум 'живо', предлог ДО је необележен јер именица у генитиву може означавати живо (+/-), а предлог КОД је обележен јер може стајати само уз именице живо (-); предлози КРАЈ, ПОКРАЈ, ПОРЕД дозвољавају и статичан и динамичан глагол, а с обзиром на критеријум 'живо', сва три предлога су у начелу необележена; предлог МИМО ('поред') захтева динамичан глагол и комбинује се с именицама које носе обележје живо (+). Дакле, с обзиром на критеријум статичан / динамичан глагол, предлози ДО, КОД и МИМО су обележени, а предлози КРАЈ, ПОКРАЈ и ПОРЕД су необележени, а с обзиром на критеријум 'живо', ДО, КРАЈ, ПОКРАЈ, ПОРЕД су необележени, а предлози КОД и МИМО су обележени. Нпр.

(251) Јован стоји *ДО* *Пере*.

(252) Пера седи *КОД* *ћрозора*.

(253) Нада стоји / пролази *ПОРЕД* / *КРАЈ* / *ПОКРАЈ* *улаза*.

(254) Прошао је *МИМО* *мене*, али ме није приметио.

Модел в) N + V + ОКО N_{Gen} — генитив с предлогом ОКО. Овим предлогом се показује да је место локализације спољашњост локализатора која је у контакту са свим странама локализатора. Семантика глагола може захтевати плуралност објекта локализације. Нпр.

(255) Дете трчи *ОКО* *куће*.

(256) Деца су поседала *ОКО* *сћола*.

Модел г) N + V + ИЗМЕЋУ N_{Gen} M_n / N_{Gen} J_d И N_{Gen} J_d — генитив с предлогом ИЗМЕЋУ. Овај предлог захтева плуралност локализатора, што се исказује или обликом множине именице у генитиву или синтагмом коју чине две именице у генитиву једине повезане саставним везником И. Предлогом ИЗМЕЋУ показује се да је место локализације спољашњост која је у контакту са више локализатора без податка о томе које су стране локализатора у питању, па се генитивом с овим предлогом имплицира обележје интерлокализације као посебног облика екстралокализације. Нпр.

(257) *ИЗМЕЋУ* *зграда* посађено је дрвеће.

(258) Седео је *ИЗМЕЋУ* *Пере* *И* *Јована*.

Напомена. — Генитив с предлогом ИЗМЕЋУ у оваквим примерима може бити замењен инструменталом с предлогом МЕЋУ и значењем неодређене просредне просторне локализације — интерлокализације уз напомену да код генитива поред идентификације места постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом се остварује искључиво

идентификација места без представе о оваквом одмеравању. Из ове чињенице, по свој прилици, произилази и могућност да инструментал, за разлику од генитива, може у одговарајућем ванјезичком контексту имплицирати и значење посредне социјативности, уп. нпр.

(259) *МЕЂУ књигама* држао је и друге вредне предмете. [↔ *С књигама* држао је и друге вредне предмете.]

(260) Осећао се добро као и увек када се налазио *МЕЂУ ђријашељима*. [↔ Осећао се добро као и увек када се налазио *С ђријашељима*.]

Уп. и одељак Спацијални инструментал.

1.2.2. Одређена посредна просторна локализација.

Модел а) N + V + ИСПРЕД / ИЗА / ИЗНАД / ИСПОД N_{Gen} — генитив с предлогом ИСПРЕД, ИЗА (// ПОЗАДИ), ИЗНАД (// ВИШЕ // ПОВИШЕ // ПОВРХ), ИСПОД (// ПОДНО // НИЖЕ). Овим предлозима показује се да је место локализације спољашњост локализатора која је у контакту са предњом, задњом, горњом или доњом страном локализатора. Нпр.

(261) Срећемо се *ИСПРЕД њозоришћа*.

(262) Башта се налази *ИЗА куће*.

(263) Окачи полицу *ИЗНАД стола*.

(264) Дете се сакрilo *ИСПОД креветца*.

Предлози дати у загради представљају синониме с основним обликом с обзиром на тип просторног односа на који упућују, али не и с обзиром на могућности комбиновања с конкретним именицама у функцији локализатора. Њихове су комбинаторичке могућности с обзиром на тип локализатора по правилу уже у поређењу са основним предлозима (уп. *ИСПОД / ПОДНО / НИЖЕ башће* : *ИСПОД / *ПОДНО / *НИЖЕ стола*).

Уз то, генитив с овим предлозима је неутралан с обзиром на обележја место целог тока предикације, адлативност (директивност + циљност), аблативност и перлативност. Уп. нпр.

(265) Старе књиге *стоје ИСПОД креветца*.

(266) Миш *ђрчи ИСПОД креветца*.

(267) *Сћавља* те старе књиге *ИСПОД креветца*.

(268) *Извукао* је старе књиге *ИСПОД креветца*.

(269) Миш је *ђрођрчао ИСПОД креветца*.

Напомена 1. — На основу обележја место целог тока предикације / циљ (+/-) спацијални генитив с предлозима ИСПРЕД, ИЗА, ИЗНАД, ИСПОД (важи и за предлог ИЗМЕЂУ) супротставља се спацијалном инструменталу и спацијалном — циљном акузативу с предлозима ПРЕД, ЗА, НАД, ПОД (и МЕЂУ) који су обележени, и то инструментал: место целог тока предикације (+), а акузатив: место целог тока предикације (-), тј. циљ (+). Уп. и одељке Спацијални инструментал и Спацијални акузатив.

На помена 2. — У систему предлога у стандардном српском језику не постоје предлози којима се показује да је место локализације спољашњост локализатора која је у контакту с левом / десном страном локализатора. Таква значења исказују се генитивом с предлогом ОД у комбинацији с одговарајућим прилогом, уп. *ЛЕВО ОД сѝола, ДЕСНО ОД сѝола*.

Модел б) N + V + ПРЕКОПУТА / НАСПРАМ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКОПУТА, НАСПРАМ. Овим предлозима показује се да је место локализације спољашњост локализатора која се налази насупрот, у начелу, једној од могућих страна локализатора (по томе би овај модел могао бити сврстан и у неодређену посредну локализацију), мада се у највећем броју случајева имплицира предња страна локализатора (отуда се овде сврстава у одређену посредну локализацију). То поготово важи за предлог НАСПРАМ, и онда када се ради о живом објекту у својству локализатора. Нпр.

(270) Хотел „Нови Сад“ се налази *ПРЕКОПУТА железничке сѝанице*.

(271) То је зграда која се налази *НАСПРАМ њијаце*.

(272) Сео је *ПРЕКОПУТА њрофесора*.

На помена 1. — Прост предлог СПРАМ данас се сасвим ретко среће са просторним значењем. Појављује се још у устаљеном споју с именицом *свеѝло* и понекад *сунце* у примеру:

(273) Дај ми да погледам то *СПРАМ свеѝла* — са значењем 'НА светлу', или у примеру:

(274) Окрени се *СПРАМ свеѝла* па ћеш боље видети — са значењем 'ПРЕМА светлу'.

На помена 2. — Предлог НАСУПРОТ и с конкретним (када је у питању просторно значење) и са апстрактним (када се имплицира значење опозиције [супротстављености] изведено из просторног значења — уп. одељак Опозитивни генитив) именицама некада се чешће комбиновао с генитивом, уп.

(275) Ушао је у просторију и сео *НАСУПРОТ њредседника*.

У савременом стандардном језику овај предлог се по правилу комбинује с дативом, уп.

(276) Ушао је у просторију и сео *НАСУПРОТ њредседнику*.

(Уп. и одељак Датив.)

1.3. Непосредна или посредна просторна локализација.

Модел N + V + ДУЖ N_{Gen} — генитив с предлогом ДУЖ по правилу се комбинује са динамичним глаголом и показује да се објекат локализације креће у линији локализатора, а да ли се то кретање обавља по локализатору (односно да ли се ради о непосредној локализацији) или паралелно с локализатором, дакле ван локализатора (односно да ли се ради о посредној локализацији) зависиће од типа локализатора исказаног именицом у генитиву. Нпр.

(277) Орнаменти су постављени *ДУЖ* *целе* *фасаде*. [\leftrightarrow ... *ПО* *целој* *фасади*.]

(278) Шетала је *ДУЖ* *обале*. [\leftrightarrow ... *ПО* *обали*.]

(279) Војска се укопала *ДУЖ* *границе*. [\leftrightarrow ... *НА* *граници*.]

(280) Волео је да јаше у галопу *ДУЖ* *реке*. [\leftrightarrow ... *ПОРЕД* *реке*.]

Напомена. — У функцији конкретизатора типа просторне релације која се успоставља између објекта локализације и локализатора исказаног именицом у генитиву може се појавити и нека друга именица којом се по правилу именује неки део локализатора а која стоји у одговарајућем падежном облику, нпр. локативу у *средињу* / *у центру* / *на њериџерији* / *на ивици* / *на крају* + N_{Gen} , слободном инструменталу *средином* / *ивицом* / *крајем* + N_{Gen} , генитиву с предлогом *са њериџерије* / *са ивице* / *са краја* + N_{Gen} , акузативу с предлогом *на ивицу* / *на крај* / *у центар* / *у средину* + N_{Gen} .

2. Усмереност — транслокативност — у простору.

2.1. Приближавање локализатору.

2.1.1. Приближавање локализатору без податка о досезању циља (директивност).

Модел $N + V + \text{ПУТ} / \text{У ПРАВЦУ } N_{Gen}$ — генитив с предлогом ПУТ или локативном конструкцијом У ПРАВЦУ. Нпр.

(281) Изашао је збуњен, готово запрепаћен, и несигурним кораком кренуо *ПУТ* / *У ПРАВЦУ* *своје куће*.

Напомена. — Генитив с предлогом ПУТ данас је редак, а ако се и појави, онда је то најпре у белетристичком тексту. Са значењем усмерености далеко је чешћа локативна конструкција У ПРАВЦУ. Типична формална јединица која репрезентује овај значењски тип јесте датив с предлогом ПРЕМА (уп. и одељак Датив).

2.1.2. Приближавање локализатору с податком о досезању циља (адлативност, циљ).

Модел а) $N + V + \text{ДО } N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО. Нпр.

(282) Дотрчао је *ДО* *капије*.

(283) Довео је дете *ДО* *куће*.

(284) Пливао је *ДО* *обале*.

Модел б) $N + V + \text{ДО} / \text{КОД } N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО, КОД именица које носе обележје живо (+) у својству локализатора, уз напомену да конструкција с предлогом ДО поред значења адлативности / циљности поседује и семантичко обележје темпорално-квантификативног типа — наиме носи податак о ограниченом, по правилу кратком, задржавању / боравку агенса у сфери локализатора. С обзиром на то генитивна конструкција с предлогом ДО према конструкцији с предлогом КОД понаша се као обележена према необележеној. Нпр.

- (285) Идем *ДО* / *КОД* *Мире* и *Пере*.
 (286) Свратила је *ДО* / *КОД* *џријашељице*.
 (287) Отишао је *ДО* / *КОД* *родитеља*.
 (288) Отишао је *КОД* *лекара* / *фризера* / *механичара*.

Н а п о м е н а. — Генитив с предлогом КОД у моделу овога типа раније се сматрао супстандардним, а препоручивао се, као правилан, облик датива (уп. Отишао је *џријашељу* / *родитељима* / *лекару*). Током друге половине 20. века генитив с предлогом КОД потпуно је превладао у употреби (чешћи је и од генитива с предлогом ДО), тако да се може сматрати одликом савременог стандардног језика, и говорног и писаног, а конструкција с дативом практично се више не употребљава.

2.2. Удаљавање од локализатора (аблативност, полазиште).

Модел N + V + ОД / ИЗ / С(А) N_{Gen} — генитив с предлогом ОД, ИЗ, С(А). Појава конкретног предлога условљена је, пре свега, типом локализатора исказаног именицом у генитиву и природом предикације. При том, предлог ОД показује удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради. Предлог ИЗ показује удаљавање од унутрашњости локализатора, а предлог С(А) удаљавање од површине локализатора који, при том, поседује и висину. Нпр.

- (289) Удаљио се *ОД* *стола*.
 (290) Изашао је *ИЗ* *куће*.
 (291) Пао је *С* *мердевина*.

Н а п о м е н а 1. — Сасвим су посебни примери типа

- (292) Отишао је *ОД* *родитеља*,
 (293) Удаљио се *ОД* *своје њородице*,

где се уз глагол кретања у својству локализатора (само генитив с предлогом ОД) појављује појам с обележјем живо (+), јер је у њима значење аблативности (најпре у спацијалном па онда и у ширем, апстрактном, смислу) опште семантичко обележје и представља значењску основу за успостављање негираног социјативног значења. Уп. Отишао је *од родитеља* [⇒ Више не живи *с родитељима*], Удаљио се *од своје њородице* [⇒ Више није у вези *са својом њородицом*].

Н а п о м е н а 2. — Модел N + V + ОД N_{Gen} + ДО N_{Gen} — генитив с предлогом ОД и генитив с предлогом ДО уз динамичан глагол исказују комбинацију аблативног и адлативног спацијалног значења. Нпр.

- (294) Ишао је *ОД* *куће* *ДО* *куће* и распитивао се за пријатеља.
 (295) Свако вече ходао је *ОД* *Штиранда* *ДО* *железничког моста*.

2.3. Пресецање локализатора (перлативност).

Модел N + V + ПРЕКО N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКО. Нпр.

- (296) Трчао је *ПРЕКО* *ливаде*.
 (297) Прелазео је *ПРЕКО* *реке*.

§ 159. ТЕМПОРАЛНИ (ВРЕМЕНСКИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији темпоралног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на различите могуће аспекте временског односа. [О значењу темпоралности уп. и § 896.]

Основни модел: V + Det_{Temp} [← N_{Gen}]

1. Смештање у време (темпорална локализација).

1.1. Непосредна временска локализација (симултаност).

1.1.1. Непосредна временска локализација без представе о протоку времена (статично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (–).

Модел V + УСРЕД N_{Gen} — генитив с предлогом УСРЕД. Овим предлогом се показује да се предикација смешта у *средњише* временског локализатора. При том, овај предлог у савременом језику прагматички је обележен, јер је његов избор условљен потребом да говорник изрази став изненађења, па и запрепашћења према пропозиционом садржају. Нпр.

(298) Снег је пао УСРЕД *лејџа*.

(299) Пробудио се УСРЕД *ноћи*.

(300) Затекао сам их УСРЕД *разговора*. [→ Затекао сам их *БАШ / УПРАВО КАД су разговарали*.]

Напомена — Генитив са овим значењем комбинује се и са именицама у одговарајућем падежу којима се именују делови временског локализатора, нпр. *ПОЧЕТКОМ лејџа / године / недеље, СРЕДИНОМ лејџа / године / недеље, КРАЈЕМ (ПРЕД КРАЈ / ПОТКРАЈ) лејџа / године / недеље* и сл. Само именице *пролеће, јесен* и *вече* могу се појавити с предлогом С и значењем 'ПОЧЕТКОМ пролећа / јесени / вечери', уп.

(301) Некако *С пролећа / С јесени* увек је одлазила у приморје и проводила тамо неколико месеци.

(302) *С вечери* обично дуне ветар и донесе свежину.

1.1.2. Непосредна временска локализација с представом о протоку времена (динамично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (+).

Модел а) V + ПРЕКО / ТОКОМ / У ТОКУ / ЗА ВРЕМЕ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКО, инструменталним или локативним обликом ТОКОМ, У ТОКУ или акузативним обликом ЗА ВРЕМЕ у функцији предлога. Предлог ПРЕКО комбинује се с временским појмовима, а по правилу не долази у обзир када је временски локализатор девербативна именица. Облик ТОКОМ / У ТОКУ долази у обзир у оба случаја. Акузативни облик ЗА ВРЕМЕ комбинује се с појмовима-периодима, појмовима-празницима и девербативним именицама, али не и са временским јединицама. Нпр.

(303) *ПРЕКО* зиме смо код куће, а *ПРЕКО* лети путујемо.

(304) Напорно је радио *ТОКОМ* / *У ТОКУ* / **ЗА ВРЕМЕ* године, па се сада одмара.

(305) *ТОКОМ* / *У ТОКУ* / *ЗА ВРЕМЕ* / **ПРЕКО* њушовања није имао здравствених тегоба. [→ *ДОК* је њушовао није имао здравствених тегоба.]

Напомена — Само уз неке девербативне именице може се појавити и акузативна конструкција *У ВРЕМЕ* / *У ДОБА* с обележјем процесуалност (+/-). Уп.

(306) *У ВРЕМЕ* / *У ДОБА* његове владавине прилике су биле друкчије. [→ *КАД* / *ДОК* је он владао, прилике су биле друкчије.]

Модел б) V + ODet [← Num] N_{Gen} [← ГОДИНА] — генитив именице ГОДИНА с нумеричким обавезним детерминатором. Нпр.

(307) Тај писац је стварао *тридесетих година* овога века.

Модел в) V + ЗА N_{Gen} — генитив с предлогом ЗА у савременом језику се појављује само у устаљеним синтагмама. Нпр.

(308) Тако је то било *ЗА владе* Николе Пашића.

(309) Књигу није завршио *ЗА живоша*, па су то учинили његови наследници.

(310) Настојали смо да посао завршимо *ЗА видела*.

Напомена — Тек код понеког савременог писца може се срести ова предлошко-падежна конструкција са друкчијим лексичким избором. Нпр.

(311) Ако си дошао да мењаш, бегај [дијал.] *ЗА времена*, боље ти је. (В. Огњеновић)

(312) Нису се ни једном видели *ЗА Михајловог боравка* тамо. (В. Огњеновић)

1.1.3. Непосредна временска локализација необележена у погледу представе о протоку времена, односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (+/-).

Модел а) V + ПРИЛИКОМ N_{DevGen} — генитив девербативне именице с инструменталним (пореклом темпоралним) обликом ПРИЛИКОМ у функцији предлога као кондензатор темпоралне клаузе с везником КАД и несвршеном или свршеном предикацијом или с везником ДОК и несвршеном предикацијом, уз напомену да поред назначеног темпоралног односа може, у зависности од типа темпоралног локализатора, имплицирати истовремено и значење ситуационе околности. Нпр.

(313) *ПРИЛИКОМ* гласања посланици опозиционих странака напустили су скупштинску салу. [→ *КАД* се гласало, посланици опозиционих странака напустили су скупштинску салу.]

(314) *ПРИЛИКОМ* припремања закона у скупштинском одбору водила се жучна расправа. [→ *ДОК* је припреман закон, у скупштинском одбору водила се жучна расправа.]

Н а п о м е н а — Овај модел је одлика првенствено посебних функционалних стилова (правно-административног, публицистичког, научног), али се среће и у осталим доменима употребе стандардног језика. Требало би му дати предност у односу на семантички истоветан модел генитива девербативне именице с предлогом КОД, нарочито у оним доменима употребе који захтевају семантичку прецизност и стилску перфекцију.

Модел б) V + КОД N_{DevGen} — генитив девербативне именице с предлогом КОД као кондензатор темпоралне клаузе с везником КАД и несвршеном предикацијом. Нпр.

(315) Агенција обавља процену *КОД куйовине и њродаје* непокретне имовине. [→ Агенција обавља процену *КАДА куйујете и њродајете* непокретну имовину.]

(316) КОД *одређивања* висине кредита Управни одбор ће водити рачуна о интересима предузећа. [→ *КАДА се буде одређивала* висина кредита, Управни одбор ће водити рачуна о интересима предузећа.]

Н а п о м е н а — Овај модел је дуго сматран супстандарним. Данас је, међутим, веома раширен, нарочито у језику права и администрације и више му се не може оспоравати статус стандардне форме. Ипак, ваљало би га избегавати (заменајвати неким од семантички истоветних модела — генитив с предлогом ПРИЛИКОМ или локатив с предлогом ПРИ) у свим оним доменима употребе стандардног језика који захтевају стилску перфекцију.

1.1.4. Непосредна временска локализација са обележјем актуализације.

Модел V + ODet [← Deic] N_{Gen} (+ ODet [← Cl_{Temp}] / [← Kontekst]) — генитив с обавезним детерминатором у функцији актуализатора деиктичког типа: показне заменице *овај, њај, онај*, лексеме *један*, показног придева типа *исти, њрошли, наредни, идући, следећи*, редног броја *први, други* ... Присуство актуализатора налаже реализацију предикације само у референцијалном смислу. Нпр.

(317) *ТЕ ноћи* није ни ока склопио.

(318) *ЈЕДНОГ јуџра* срео сам га у аутобусу.

(319) *ИСТЕ вечери* су се помирили.

(320) *ПРОШЛЕ недеље* смо били на концерту.

(321) *ПРВОГ дана* се повредио и морао се вратити кући.

Уколико у функцији обавезног детерминатора стоји нека од демонстративних заменица или нпр. придев *исти*, именица у генитиву која презентује временски локализатор мора бити праћена и другим обавезним детерминатором и то у форми темпоралне клаузе. Нпр.

(322) *ТЕ НОЋИ* када се догодила незгода није ни ока склопио.

Ако темпорална клауза изостане, као у примеру (317), подразумева се да је временски локализатор у генитиву претходно идентификован, тј. познат из контекста.

1.2. Посредна временска локализација (сукцесивност).

1.2.1. Неодређена посредна временска локализација.

Модел V + ОКО N_{Gen} — генитив с предлогом ОКО. Овде, по правилу, долазе у обзир само именице којима се именују појмови-празници или датуми. Нпр.

(333) Видели смо се *ОКО Божића*.

(334) Добићемо плату *ОКО њејнаесџог*.

1.2.2. Одређена посредна временска локализација.

1.2.2.1. Антериорност.

Модел V + ПРЕ / УОЧИ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕ, УОЧИ. Предлог ПРЕ је неутралан у погледу обележја квантификације антериорности (антериорне удаљености од локализатора), а предлог УОЧИ поседује обележје квантификације антериорности, и то непосредне антериорности (УОЧИ ↔ НЕПОСРЕДНО ПРЕ). Нпр.

(335) Видећемо се *ПРЕ Божића*.

(336) Договорићемо се *ПРЕ часа / њоласка*.

(337) Срели смо се *УОЧИ њразника*.

(338) Путовање је отказано *УОЧИ њоласка*.

1.2.2.2. Постериорност.

Модел V + ПОСЛЕ / НАКОН / ИЗА N_{Gen} — генитив с предлогом ПОСЛЕ, НАКОН, ИЗА. Ови предлози су при том необележени у погледу обележја квантификације постериорности (постериорне удаљености од локализатора). Нпр.

(339) Отпутовали смо *ПОСЛЕ Нове године*.

(340) Завршиће посао *ПОСЛЕ ручка*.

(341) *НАКОН одласка* више није мислио о томе.

(342) Видећемо. Договорићемо се тамо *ИЗА њразника*.

Н а п о м е н а. — Предлог ИЗА са овим значењем у савременом језику све је ређе у употреби, а предлог НАКОН, нарочито уз дсвербативне именице, све чешће се среће и у говорном и у писаном језику.

1.2.2.3. Интериорност.

Модел а) V + ИЗМЕЂУ N_{Gen} И N_{Gen} — предлог ИЗМЕЂУ с генитивом две номиналне форме повезане копулативним везником И. Нпр.

(343) Прослава ће бити *ИЗМЕЂУ Божића И Нове године*.

(344) Заказаћемо састанак *ИЗМЕЂУ њеџог И десетџог*.

Модел б) V + ИЗМЕЂУ N_{Gen} M_n — предлог ИЗМЕЂУ с генитивом множине именице типа *оброк*, нпр.

(344а) Свеже припремљен чај треба пити топао, неколико пута дневно *ИЗМЕЂУ оброка*.

2. Одмеравање у времену (темпорална квантификација у ширем смислу).

2.1. Одмеравање дужине трајања у времену (темпорална квантификација у ужем смислу).

2.1.1. Лонгитудиналност.

Модел V + ODet N_{Gen} — генитив с обавезним детерминатором. У функцији обавезног детерминатора, по правилу, налази се квантификатор који прецизира дужину трајања предикације. Нпр.

(345) Нисмо се видели *ЦЕЛЕ зиме*.

(346) Напорно су радили *ЧИТАВЕ године*.

2.1.2. Ингресивност (временска аблативност).

Модел а) V + ОД N_{Gen} — генитив с предлогом ОД. Нпр.

(347) Нисмо се састајали *ОД леџа*.

(348) Радимо заједно *ОД Нове године*.

(349) Учи страни језик *ОД деџињсџва*.

Модел б) V + ИЗ N_{Gen} — генитив с предлогом ИЗ уз глаголе типа *сећати се, љамџиџи, џоџиџаџи*. Нпр.

(350) Сећам га се још *ИЗ школских дана*.

(351) Памтим га *ИЗ најранијег деџињсџва*.

(352) Слика потиче *ИЗ 19. века*.

2.1.3. Терминативност (временска адлативност).

Модел V + ДО N_{Gen} — генитив с предлогом ДО. Нпр.

(353) Одмараћемо се *ДО краја леџа*.

(354) Завршићемо посао *ДО недеље*.

(355) Одлучићу о томе *ДО џоласка*. [→ Одлучићу о томе *ДОК не џођем*.]

2.2. Одмеравање учесталости појављивања у времену (темпорална фреквенција).

2.2.1. Регуларност.

Модел V + ODet [← СВАКИ] N_{Gen} — генитив с обавезним детерминатором у форми лексеме СВАКИ. Нпр.

(356) *СВАКЕ недеље* идемо на утакмицу.

(357) *СВАКОГ леђа* одлази на море.

§ 160. КВАЛИФИКАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији квалификативног детерминатора којим се именички појам одређује у погледу особине, а реченична предикација у погледу начина реализације. [О значењу квалификативности уп. и § 988.]

Основни модел: $N / V + \text{DetQual} [\leftarrow N_{\text{Gen}}]$

1. Квалификативни генитив: основни семантички тип.

Модел а) $N + \text{ODet } N_{\text{Gen}}$ — генитив с обавезним детерминатором уз именицу у функцији квалификативног идентификатора. Нпр.

(358) Човек *седе браде*.

(359) Блуза *крајњих рукава*.

Модел б) $V + \text{ODet } N_{\text{Gen}}$ — генитив с обавезним детерминатором уз глагол у функцији квалификативног детерминатора. Нпр.

(360) Седла је *ћрекршићених руку*.

(361) Хоџао је *уздигнуће главе*.

(362) Радио је *ћогнућих леђа*.

Квалификативна детерминација предикације по правилу се остварује преко квалификације именског појма у својству посесума у односу на субјекат предикације који је у функцији посесора и уз импликацију значења пропратне околности (именичка синтагма с генитивом представља кондензовану клаузу с везником И ПРИ ТОМ и значењем пропратне околности). Уп.

(363) Седла је *ћрекршићених руку*. [→ Седла је *И ПРИ ТОМ* су јој руке биле *ћрекршићене* // *И ПРИ ТОМ* јој је било својствено: имала је *ћрекршићене* руке.]

(364) Хоџао је *уздигнуће главе*. [→ Хоџао је *И ПРИ ТОМ* му је глава била *уздигнућа* // *И ПРИ ТОМ* му је било својствено: имао је *уздигнућу* главу.]

(365) Радио је *ћогнућих леђа*. [→ Радио је *И ПРИ ТОМ* су му леђа била *ћогнућа* // *И ПРИ ТОМ* му је било својствено: имао је *ћогнућа* леђа.]

Напомена. — Ако у наведеним примерима, место генитива, стоји инструментал с предлогом $S(A)$ и обавезним детерминатором (нпр. Седла је *С ћрекршићеним рукама*), онда ће у првом семантичком плану бити значење пропратне околности, а квалификативност само у појединим примерима може бити имплицирана (уп. и одељак Инструментал пропратне околности). Ово произилази из чињенице да је у структурама с генитивом у фокусу целина појма који се одређује (овде предикација), а у структурама с инструменталом у фокусу је део појма који се одређује (овде део човековог тела који је у одређеном положају током вршења радње).

Модел в) V + ИЗ / ОД ОDet N_{Gen} — у „идиоматизованим структурама“ уз предикацију генитив с обавезним детерминатором може бити праћен и предлогом ИЗ, ОД, уз напомену да у том случају обавезни детерминатор некада мора (да би се избегла таутологија — пр. 366, 367), а некада не мора (у случајевима када не долази до таутологије — пр. 368) бити експлициран. Нпр.

(366) Виче *ИЗ свег гласа*.

(367) Ударио га је *ИЗ све снаге*.

(368) Смеје се *ОД (свег) срца*.

Модел г) V + ИЗ / С N_{Gen} — генитив с предлогом ИЗ, С у „идиоматизованој структури“ уз глаголе *најадаји*, *удараји* / *ударији* (у активу или пасиву), нпр.

(369) Напали су га *ИЗ заседе*.

(370) Нападнут / ударен је *С леђа*.

или у језику спорта уз глаголе *даји*, *појсићи* (*гол*, *кош*, *погодак* и сл.), нпр.

(371) „Војводина“ је дала гол *ИЗ њена*.

(372) Даниловић је постигао кош *ИЗ слободног бацања*.

Модел д) V + ИСПОД / ПРЕКО N_{Gen} — генитив с предлогом ИСПОД, ПРЕКО у „идиоматизованој структури“ уз глаголе *гледаји* и *држаји се*. Нпр.

(373) Гледала га је *ИСПОД ока*. [↔ Гледала га је *кришом*.]

(374) Увек су се држали *ИСПОД руке*. [→ Увек су се постављали једно према другом *ТАКО ДА она држи своју руку испод његове*.]

(375) Погледала га је само *ПРЕКО рамена* и продужила. [↔ Готово да га није ни погледала, већ је продужила.]

Н а п о м е н а — Функцију квалификативног детерминатора уз реченичну предикацију са значењем 'радити, чинити, поступати' може имати и генитив с локативном конструкцијом типа у *духу*, *по мери*, у *виду* N_{Gen}, или с акузативном конструкцијом типа у *користи*, *на рачун*, *на штењу* N_{Gen}, с напоменом да може бити, у појединим случајевима, имплицитно и значење основа / критеријума.

Модел ђ) N + ОД N_{Gen} — генитив с предлогом ОД у именичкој синтагми,

- типа А у којем именица у генитиву има статус квалификативног детерминатора именице уз коју стоји, нпр.

(376) Она је ЖЕНА *ОД укуса*. [↔ Она је жена која има укуса / којој се укус *приписује као својство*.]

(377) Он је ЧОВЕК *ОД акције*. [↔ Он је *предузимљив човек*.]

- типа Б у којем именица у генитиву има статус квалификативно детерминисаног члана синтагме, а именица уз коју стоји статус квалификативног детерминатора, уз напомену да цела именичка синтагма истовремено на нивоу реченице функционише као квалификативни детерминатор, нпр.

(378) То је ЧУДО *ОД дејшеца*. [↔ То је *йосебно (надарено) деше*.]

(379) Она је ЗЛАТО *ОД жене*. [↔ Она је *йзузетно добра / вредна жена*.]

(380) Он је ДУША *ОД човека*. [↔ Он је *веома добар човек*.]

Модел е) N + Ø N_{Gen} — слободни генитив уз именицу са значењем суперлативности — квалификације испољене у највишем степену, нпр.

(381) Аутомобил *године*.

(382) Меч *сйолећа*.

(383) Утакмица *сезоне*.

(384) Догађај *века*.

Напомена. — Уколико се у генитиву појави именица *живош*, онда је обавезан и детерминатор. Уп.

(384а) Нашао је жену *СВОГ живоша*.

Када се именица *сан* појављује у функцији квалификатора, она стоји и у генитиву (множине) с предлогом ИЗ. Уп.

(385) Жена / кућа *ИЗ снова*.

Овде значење квалификативности проистиче из значења спацијалне (у метафоричном смислу) аблативности. У говорном језику употребљава се и „идиоматизована структура“ састављена по моделу NN_{Nom} + Cop + NN_{Nom} + N_{Gen}, нпр.

(386) *Кућа је сан снова*.

2. Генитив одсуства карактеристичне појединости.

То је генитив којим се именички појам квалификативно идентификује преко одсуства карактеристичне појединости.

Модел N + БЕЗ N_{Gen} — генитив с предлогом БЕЗ. Именица у генитиву денотира отуђиве ентитете, али и оне делове тела живих ентитета и предметних објеката који јесу по природи ствари интегрални делови, али из различитих разлога могу недостајати. Нпр.

(386а) Која је његова жена? Ено она жена *БЕЗ каје*.

(386б) Коју кутију да ти донесем? Ону *БЕЗ йоклојца*.

3. Еквативни генитив.

То је генитив којим се квалификује именички појам у синтагми преко изједначавања с појмом познате квалификације.

Модел N + Ø N_{Gen} — слободни генитив уз именицу типа *осмех, ход, ударац, йокреј, сйав* којом се именује неко од инхерентних својстава човека. Нпр.

(387) Осмех *Мона Лизе*. [↔ Осмех *једнак Мона Лизином*.]

(388) Ход *балерине*. [↔ Ход *једнак балеринином*.]

(389) Ударац *боксера*. [↔ Ударац *једнак ударицу какав има боксер*.]

4. Генитив материје.

То је генитив којим се квалификује именички појам преко материје од које је сачињен.

Модел N + ОД N_{Gen} — генитив с предлогом ОД уз именицу. Нпр.

(390) Блуза *ОД свиле* је најлепша.

(391) Торта *ОД ораха* је права торта.

(392) Сто *ОД бамбуса* најбоље иде уз такве фотеле.

Оваква именичка синтагма често стоји и уз глаголе чија инхерентна лексичка семантика имплицира учешће материје. То су прелазни глаголи сложене рекције (акузатив директног објекта + генитив материје) типа: *йравийи, сазидати, стйвориийи, састйавийи, исйлесйи, искројийи, изли-йи* и сл. *нешйо од нечега*. Нпр.

(392a) Сазидао је кућу *ОД камена*.

(392b) Исплела је цемпер *ОД конца*.

Н а п о м е н а. — У структурама овога типа имплицирано је и аблативно значење типа потицање: материја — саставни (градивни) елемент — конверзија (уп. и одељак Аблативни генитив).

§ 161. ГЕНИТИВ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ. — То је генитив у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације.

Основни модел: V + Det_{Proprat Okol} [← N_{Gen}]

Модел а) V + БЕЗ N_{DevGen} — генитив девербативне именице с предлогом БЕЗ као кондензатор клаузе с везником И / А (ДА) ПРИ ТОМ / А ДА, и значењем пропратне околности. Предлог БЕЗ у номинализованогј структури јесте експонент негације у развијеној клаузи. Нпр.

(393) Отишао је *БЕЗ йоздрава*. [→ Отишао је *И / А ПРИ ТОМ се НИЈЕ йоздравио / А ДА се НИЈЕ йоздравио*.]

(394) Потписао је *БЕЗ овлашћења*. [→ Потписао је *А ПРИ ТОМ НИЈЕ имао овлашћење*.]

Н а п о м е н а. — Предлог БЕЗ у номинализованогј структури уз несвршену предикацију која је одређена и у погледу учесталости појављивања као регуларна прилогом УВЕК, експонент је двоструке негације у развијеној клаузи. Уп.

(395) Одлазио је *УВЕК БЕЗ йоздрава*. [→ Одлазио је *И ПРИ ТОМ се НИКАДА НИЈЕ йоздравао*.]

Модел б) $V + ИЗ N_{DevGen}$ — генитив deverбативне именице с предлогом ИЗ као кондензатор клаузе с везником А и значењем пропратне околности у својству образложења. Нпр.

(396) Урадио је то *ИЗ незнања*. [→ Урадио је то, *А разлог је његово незнавање ствари*.]

Н а п о м е н а. — Значење пропратне околности у смислу 'у нечијем присуству' у савременом језику врло ретко се исказује генитивом с предлогом ИСПРЕД, нпр.

(397) Не морате баш све говорити *ИСПРЕД неких особа*.

Са тим значењем далеко је чешће у употреби инструментал с предлогом ПРЕД, нпр.

(398) Не морате баш све говорити *ПРЕД неким особама*.

Значење пропратне околности у смислу 'у нечијем одсуству' исказује се генитивом с предлогом ИЗА, али само у „идиоматизованој структури“ типа

(399) Ругали су му се *ИЗА леђа*.

§ 162. КВАНТИФИКАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији квантификативног детерминатора којим се именица, придев или предикација одређује с обзиром на неки од аспеката 'количине' као што су висина, величина, интензитет испољавања особине, трајање, дубина, брзина. [О значењу квантификације уп. и § 1042.]

Основни модел: $N / Adj / V + Det_{Quant} [← N_{Gen}]$

Модел а) $N + ОД Quant N_{Gen}$ — генитив с предлогом ОД и квантификатором (најчешће нумеричким) у функцији квантификативног детерминатора уз именицу у номиналној синтагми. Нпр.

(400) То је ЗГРАДА *ОД 50 сиратшова*, прави облакодер. [↔ То је веома висока зграда.]

(401) Када ћеш стићи то да прочиташ? То је КЊИГА *ОД 1000 страни*. [↔ То је веома дебела књига.]

(402) То је ТУРИСТИЧКО НАСЕЉЕ *ОД сивоштинак хошела и других туристичких објеката*. [↔ То је велико туристичко насеље.]

Модел б) $Adj + ДО (ODet) N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО и обавезним детерминатором, експлицираним у форми придева, или имплицираним, тачније укљученим у лексичко значење именице у генитиву, у функцији квантификативног детерминатора — интензификатора уз придеве којим се показује максимални интензитет исказане особине. Нпр.

(403) Обазрив *ДО крајњих граница*.

(404) Храбар *ДО несмошрености*.

(405) Брижљив *ДО њеданшности*.

Модел в) $V + ДО / ИЗ N_{Gen}$ — генитив с предлогом ДО (чешће), ИЗ (ређе) у функцији квантификативног детерминатора уз предикацију, ко-

јим се, по правилу, показује неки од аспеката квантификације (колико дубоко, у којој мери / до које мере) изражен у максималном степену. Нпр.

- (406) Расекао се *ДО крви*.
- (407) Упао је у блато *ДО колена*.
- (408) Загазио је у воду *ДО чланака*.
- (409) Све је промењено *ИЗ њемеља*.
- (410) Труди се *ИЗ њејиних жила*.

Модел г) V + C N_{Gen} — генитив с предлогом С у савременом језику само у „идиоматизованој структури“ у функцији квантификативног детерминатора уз предикацију са значењем брзине. Нпр.

- (411) Хајде попиј бар једну *С ногу* па онда иди!
- (412) Доручкује онако *С ногу* и одмах жури на посао.

§ 163. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ГЕНИТИВ (ГЕНИТИВ СРЕДСТВА). — То је генитив у функцији 'инструменталног' детерминатора којим се означава посредник који агенсу омогућује реализацију предикације. [О значењу инструменталности уп. и § 862.]

Основни модел: Ag + V + Det_{Instr} [← N_{Gen}]

Модел а) Ag + V + ПОМОЋУ / УЗ ПОМОЋ N_{Gen} — генитив с инструменталним обликом ПОМОЋУ (само уз неживе реалије) или акузативном предлошком конструкцијом УЗ ПОМОЋ (и уз неживе и уз живе реалије). Нпр.

- (413) Вадили су чамце из воде *ПОМОЋУ / УЗ ПОМОЋ дизалице*.
- (414) Поуздана дијагноза ове болести данас се поставља *ПОМОЋУ / УЗ ПОМОЋ савремених медицинских апарата*.
- (415) *УЗ ПОМОЋ њријатеља* добила је визу и отпутовала у иностранство.

Модел б) Ag + V + ПУТЕМ N_{Gen} — генитив с инструменталним обликом ПУТЕМ, првенствено у језику администрације. Нпр.

- (416) О резултату конкурса кандидати се обавештавају писмено *ПУТЕМ њошти*.
- (417) О том питању се одлучује *ПУТЕМ референдума*.

Модел в) Ag + V + ПРЕКО N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКО. Нпр.

- (418) Разговарали су *ПРЕКО телефона*.
- (419) Хитну поруку послао је *ПРЕКО радио-ајтера*.
- (420) Добила је посао *ПРЕКО везе*.

Модел г) Ag + V + ПОСРЕДСТВОМ N_{Gen} — генитив с инструменталним обликом ПОСРЕДСТВОМ. Нпр.

- (421) Продали су стан *ПОСРЕДСТВОМ агенције* за некретнине.
- (422) Дао је суду изјаву *ПОСРЕДСТВОМ адвоката*.

Н а п о м е н а. — О генитиву с предлогом ПРЕКО и ПОСРЕДСТВОМ уз глаголе типа *сазнайџи, обавестџиџи се, информисаџи се* уп. одељак Субјекатски генитив.

§ 164. СОЦИЈАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив којим се означава учесник који заједно с агенсом реализује реченичну предикацију при чему се они могу налазити у односу равноправног партнерства или у односу друштва, тј. у стању коегзистенције. [О значењу социјативности уп. и § 868.]

1. Генитив партнерства.

Основни модел: $Ag + V_{Soc} + Det_{Soc} [\leftarrow ProN_{Gen} / N_{Gen} \text{ И } N_{Gen}]$

Модел а) $Ag_{Mn} + V_{Soc} M_n + ИЗМЕЂУ ProN_{Gen}$ (себе) — генитив повратне заменице за свако лице *себе* у функцији заменице за коагенсе с предлогом ИЗМЕЂУ уз узајамно-повратне и неке социјативне глаголе у множини. Нпр.

(423) Често су се свађали *ИЗМЕЂУ себе*.

(424) Присутни су разговарали *ИЗМЕЂУ себе* и тиме га стално ометали.

Модел б) $V_{SemiCop} + N_{Dev} [< V_{Soc}] + ИЗМЕЂУ N_{Gen} \text{ И } N_{Gen}$ — два генитива у својству коагенса повезана саставним везником И с предлогом ИЗМЕЂУ уз декомпоновани предикат са семикопулативним глаголом и девербативном именицом изведеном од социјативног глагола. Нпр.

(425) Избила је свађа *ИЗМЕЂУ Наде И Јована*. [→ Посвађали су се *Нада и Јован*.]

(426) Пала је опклада *ИЗМЕЂУ Марка И Јована*. [→ Опкладили су се *Марко и Јован*.]

2. Генитив друштва (коегзистенције).

Основни модел: $Ag + V_{NeSoc} + Det_{Soc} [\leftarrow N_{Gen}]$

Модел а) $Ag + V_{NeSoc} + У ДРУШТВУ N_{Gen}$ — генитив с локативном конструкцијом У ДРУШТВУ уз несоцијативне глаголе. Нпр.

(427) Седео је за столом *У ДРУШТВУ дирекџора комјаније*.

(428) Виђен је *У ДРУШТВУ нејознаџе жене*.

Модел б) $Ag + V_{NeSoc} + ПОРЕД N_{Gen}$ — генитив с предлогом ПОРЕД уз несоцијативне глаголе. Нпр.

(429) Понекад зажалим што Доналд није *ПОРЕД мене*. (Д. Албахари) [↔ Понекад зажалим што Доналд није *СА мном*.]

Модел в) $Ag + V_{NeSoc} + КОД N_{Gen}$ — генитив с предлогом КОД уз несоцијативне глаголе. Нпр.

(430) Станује *КОД родитеља*. [↔ Станује *С родитељима*.]

§ 165. КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији каузалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа узрок. [О значењу каузалности уп. и § 954.]

Основни модел $V + \text{Det}_{\text{Caus}} [\leftarrow N_{\text{Gen}}]$

1. Директни („активни“) узрок.

1.1. Директни („активни“) узрок типа ефектор (изазивач).

Модел $V + \text{ОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОД који означава појам који самом својом појавом или природом изазива невољну, спонтану акцију или се најнепосредније појављује као препрека. Стога се њиме може означити „унутрашњи“ узрок: психичка и физиолошка стања и процеси у човеку (пр. 431–433), али и „спољашњи“ узрок: објективна стања, збивања, процеси изван човека (пр. 434–436). Нпр.

(431) *ОД стјраха* није могла да га погледа.

(432) Разболела се *ОД жалостѝи* за мајком.

(433) Ударила му је крв у главу *ОД ѝомисли* на кривцу.

(434) Угојио се *ОД добре хране и лагодног живоѝа*.

(435) Био је сав црн *ОД дима*.

(436) Није могао да прође *ОД мношѝва свеѝа*.

Падежна конструкција овога типа поред основног значења идентификације узрока може имати и додатно семантичко обележје квантификације интензитета или квалификације начина испољавања процеса или стања који се појављују као узрок типа ефектор. Нпр.

(437) Укочила се *ОД стјраха*. [→ Укочила се *ЗАТО ШТО* се уѝлашила → Уплашила се *ТОЛИКО / ТАКО* да се укочила.]

(438) Ништа се није чуло *ОД грмљавине*. [→ Ништа се није чуло *ЗАТО ШТО* је грмело → Грмело је *ТОЛИКО / ТАКО* да се нишѝа није чуло.]

1.2. Директни („активни“) узрок типа стимулатор (подстрекач).

Модел $V + \text{ИЗ } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ИЗ који означава појам који представља унутрашњу побуду која спонтано изазива вољну, свесну акцију (психичка или физиолошка мотивација) типа *навика, стјрах, ѝа-костѝ, инаѝѝ, бес, гађење, љубав, мржња, ѝриврженостѝ, оданостѝ, захвалностѝ, радозналостѝ, ѝошѝреба, ѝошѝовање, ѝашиѝина, охолостѝ*, и сл. Нпр.

(439) Ради то *ИЗ навике*.

(440) Није то учинио *ИЗ мржње* него *ИЗ љубави*.

(441) *ИЗ стјраха* да ће је повредити, није јој ништа говорио.

(442) Учинио је то *ИЗ ѝошѝовања* према његовом оцу.

На по м е н а. — Неке појаве (нпр. *стјрах, зависѝѝ, мржња*) могу бити схваћене и као узрок типа ефектор (изазивач) и као узрок типа стимулатор (подстрекач), па је у таквим случајевима могуће двоструко предлошко решење, нпр.

(443) *Од стйраха* није могла да га погледа, и

(444) *ИЗ стйраха* да ће је повредити, није јој ништа говорио.

Један број именица које се комбинују с предлогом ИЗ и значењем узрока може се појавити и у локативу с предлогом У и значењем узрока, уп.

(445) *У стйраха* да ће је повредити, није јој ништа говорио.

Али, док се генитивом с предлогом ИЗ имплицира да агенс предузима свесну, промишљену акцију, локативом с предлогом У имплицира се да агенс предузима невољну, неконтролисану акцију. Уп. и одељак Каузални (узрочни) локатив.

2. Индиректни („пасивни“) узрок типа разлог или повод.

Модел а) V + ЗБОГ / УСЛЕД N_{Gen} — генитив с предлогом ЗБОГ, УСЛЕД (знатно ређе) који означава појам који је изван сфере агенса и индиректно изазива неко психолошко или физиолошко стање у човеку, или неку његову акцију. Нпр.

(446) Покајао се *ЗБОГ шаквог йосйуйка*.

(447) Задржан је у болници *ЗБОГ уйале* плућа.

(448) Одлука о искључењу је донета *ЗБОГ йовреде* радне дужности.

(449) Рад је обустављен *УСЛЕД недосйайка* финансијских средстава.

(450) *УСЛЕД ниских шемйерайура* у опасности су рано процветале воћке.

На помена 1. — Предлози ЗБОГ и УСЛЕД у начелу су синонимични. Предлог УСЛЕД у свим случајевима може бити замењен предлогом ЗБОГ, али комутабилност у обрнутом смеру, ипак, није увек могућа. Такав је случај, пре свега, у ситуацијама када се каузално детерминише предикација (глагол или глаголска копула + придев) која означава неко психолошко или физиолошко стање човека. Уп. пр.

(446) Покајао се *ЗБОГ шаквог йосйуйка*. : *Покајао се *УСЛЕД шаквог йосйуйка*. Или

(451) Био је тужан *ЗБОГ одласка*. : *Био је тужан *УСЛЕД одласка*.

У случајевима у којима су ова два предлога комутабилна, конструкција с предлогом УСЛЕД, за савременог говорника, стилски је обележена као „књишка“.

На помена 2. — Каузални генитив с предлогом ЗБОГ често функционише и као друга рекцијска допуна уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта, уз глаголе са дативом у функцији индиректног објекта или уз глаголе са предлошким акузативом у функцији објекта. Нпр. жалити *некога ЗБОГ нечега*, замерати *некоме ЗБОГ нечега*, љутити се *на некога ЗБОГ нечега*. Уп.

(452) Жали *йријайеља ЗБОГ невоље* која га је задесила.

(453) Замерала је *оцу ЗБОГ шаквог йосйуйка*.

(454) Љути се *на родийеље ЗБОГ неразумевања*.

На помена 3. — Модел V + РАДИ N_{Gen} — генитив с предлогом РАДИ (место ЗБОГ) употребљен с каузалним значењем сматра се супстандардним. Нпр.

(455) Изостао је ¹РАДИ болесџи, (треба: Изостао је ЗБОГ болесџи [→ Изостао је ЗАТО ШТО је био болесџан, а не * Изостао је ДА би био болесџан],

(456) Кажњен је ¹РАДИ љребрзе возње, (треба: Кажњен је ЗБОГ љребрзе возње [→ Кажњен је ЗАТО ШТО је брзо возио, а не * Кажњен је ДА би брзо возио].

Сагласно томе, супстандардна је и употреба предлога РАДИ (место ЗБОГ) у сложенем каузалном везнику РАДИ ТОГА ШТО (треба: ЗБОГ ТОГА ШТО).

Модел б) V + ОКО N_{Gen} — генитив с предлогом ОКО по правилу уз узјамно-повратне и социјативне глаголе типа *свађаџи се, љреџираџи се, џуџи се, борџи се, оџимаџи се, сџориџи се* и сл. Појам означен именицом у генитиву с предлогом ОКО представља најпре предмет, а онда последично и индиректни узрок спора, свађе и сл. Нпр.

(457) Свађали су се ОКО љара.

(458) Преџирали су се ОКО љоделе улога.

(459) Дечаџи су се потукли ОКО лойџе.

Модел в) V + БЕЗ N_{Gen} — генитив с предлогом БЕЗ којим се упуђује на одсуство околности именоване именицом у генитиву (односно на присуство негације уз предикаџију у развијеној узрочној клаузи) у својству узрока. Нпр.

(460) БЕЗ искрене женине љомођи ишло је то веома споро. (М. Селимовић) [→ ЗАТО ШТО није имао искрену женину љомођ, ишло је то веома споро.]

(461) БЕЗ ујакове заџиџиџе ... није му био лак живот у манастиру. (И. Андрић) [→ ЗАТО ШТО није имао ујакову заџиџиџу ..., није му био лак живот у манастиру.]

Модел г) V + ПОВОДОМ N_{Gen} — генитив уз инструментални облик ПОВОДОМ у функцији предлога. Нпр.

(462) ПОВОДОМ годишњиџе оснивања одржана је прослава.

(463) Позвали су пријатеље на вечеру ПОВОДОМ годишњиџе брака.

§ 166. ГЕНИТИВ ОСНОВА / КРИТЕРИЈУМА. — То је генитив у функцији детерминатора којим се реченична предикаџија одређује с обзиром на експликативну околност типа основ / критеријум. Особеност је нарочито посебних функционалних стилова (новинарског, правног, административног, политичког, научног).

Основни модел: V + Det_{Osnov} / K_{kriterij} [← N_{Gen}]

Модел а) V + ИЗ N_{Gen} — генитив с предлогом ИЗ. Нпр.

(464) ИЗ анализе можемо закључити следеће. [→ НА ОСНОВУ ТОГА ШТА анализа љоказује можемо закључити следеће.]

(465) ИЗ љерсџекџиџе цивилизованог човека рат је бесмислена појава. [→ НА ОСНОВУ ТОГА КАКО гледа / мисли цивилизован човек рат је бесмислена појава.]

(466) *ИЗ онога што сам доживео и ИЗ њрича које сам слушао тачно је да смо се љубоморно борили. [→ НА ОСНОВУ ОНОГА ШТО сам доживео и НА ОСНОВУ њрича које сам слушао тачно је...]*

Модел б) V + НА ОСНОВУ N_{Gen} — генитив уз локативну падежну конструкцију НА ОСНОВУ. Нпр.

(467) *НА ОСНОВУ анализе* можемо закључити следеће ... [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА анализа* *показује* можемо закључити следеће ...]

(468) *НА ОСНОВУ захтјева* странке банка може пренети средства ... [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО стјранка захтјева* банка може пренети средства ...]

(469) *НА ОСНОВУ њисменог овлашћења* адвокат може иступати у име свог клијента. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО има њисмено овлашћење* адвокат може иступати ...]

Н а п о м е н а. — У зависности од лексичког избора генитив основа / критеријума представља експонент зависне клаузе с везником НА ОСНОВУ ТОГА ШТО којим се упућује на идентификацију узрока, или с везницима НА ОСНОВУ ТОГА ШТА / КАКО / КОЛИКО којима се поред идентификације узрока исказује и садржај или објекат (ШТА), квалификација (КАКО), квантификација (КОЛИКО). Значење основа / критеријума уопште показује висок степен мешања са значењем узрока индиректног типа. Уп. и одељак Каузални генитив.

§ 167. ИНТЕНЦИОНАЛНИ (НАМЕРНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији интенционалног детерминатора којим се реченична предикација експликативно одређује с обзиром на намеру (циљ / сврху) с којом агенс (идентификован: конкретан, уопштен или селективан) предузима предикацију. [О значењу интенционалности уп. и § 962.]

Основни модел: V + Det_{Intenc} [← N_{Gen}]

Модел а) V + РАДИ N_{DevGen} — генитив, по правилу девербативне именице, с предлогом РАДИ. Нпр.

(470) Домаћин је препоручио госту линцуру ... *РАДИ њобољшања* циркулације крви ... (Киш) [→ Домаћин је препоручио госту линцуру ... *ДА би њобољшао* циркулацију крви / *С ЦИЉЕМ ДА њобољша* циркулацију крви.]

(471) Биће предузете све потребне мере *РАДИ њревазилажења* тренутне кризе. [→ Биће предузете све потребне мере *ДА би се њревазишла* тренутна криза / *С ЦИЉЕМ ДА се њревазиђе* тренутна криза.]

(472) Закључци са седнице ... достављају се на увид члановима радне заједнице *РАДИ њуознавања* са одлукама. [→ Закључци са седнице ... достављају се на увид члановима радне заједнице *ДА би се они њуознали* с одлукама / *С ЦИЉЕМ ДА се њуознају* с одлукама.]

Облик РАДИ с генитивом и интенционалним значењем може се појавити и у позицији послелога, тј. у позицији иза именице у генитиву (што је у српском језику изузетна појава), и то пре свега у случајевима када је генитивом означена особа или кад је у питању лична заменица, нпр.

(473) Учини то оца / мене РАДИ. [→ Учини то ДА би оцац / ја био задовољан.]

или ако се ради о апстрактним именицама типа *ѝромена*, *ѝример*, *форма*, нпр.

(474) Дођи данас ти код мене, *ѝромене* РАДИ.

(475) *Примера* РАДИ погледајмо следеће реченице.

(476) Напиши му ипак једно љубазно писмо, *форме* РАДИ.

Модел б) V + ЗБОГ N_{Gen} — генитив с предлогом ЗБОГ именице која означава особу, властито име или генитив заменице као експонент интенционалне (намерне) клаузе с одговарајућом предикацијом. Нпр.

(477) Урадио сам то ЗБОГ *Пере* / *ѝебе*. [→ Урадио сам то ДА би *Пере* / *ѝи* био задовољан.]

Напомена. — Све чешће, и у говорном и у писаном језику, овај модел се среће и са другим именицама, нпр.

(478) Отпутовао је у Београд ЗБОГ *исѝиѝа*. [→ Отпутовао је у Београд ДА би *ѝолагао исѝиѝ*.]

Модел с предлогом ЗБОГ место РАДИ у оваквим случајевима дуго је сматран супстандарним. Данас је, међутим, веома раширен, и више му се не може оспоравати статус стандардне форме. Ипак, ваљало би га избегавати у оним доменама употребе стандардног језика који захтевају стилску перфекцију. Уп. и одељак Каузални генитив.

Модел в) V + У ЦИЉУ / У СВРХУ N_{DevGen} — генитив девербативне именице у комбинацији с локативном конструкцијом У ЦИЉУ или акузативном конструкцијом У СВРХУ. Нпр.

(479) Амнестија се даје У ЦИЉУ *усѝоѝтавања* мира. [→ Амнестија се даје ДА би се *усѝоѝтавио мир* / С ЦИЉЕМ ДА се *усѝоѝтави мир*.]

(480) Зајам се даје У СВРХУ *изградње* привредних објеката. [→ Зајам се даје ДА би се *изградили ѝривредни објекти* / С ЦИЉЕМ ДА се *изграде ѝривредни објекти*.]

§ 168. КОНЦЕСИВНИ (ДОПУСНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији концесивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа допуштање. [О значењу концесивности уп. и § 983.]

Основни модел: V + Det_{Conces} [← N_{Gen}]

Модел а) V + (И) ПОРЕД N_{DevGen} / N_{DeAdjGen} — генитив девербативне или деадјективне именице с предлогом ПОРЕД или, чешће, с везничко-предлошким спојем И ПОРЕД. Нпр.

(481) (И) ПОРЕД *ѝешкоћа* успео је у својој намери. [→ ИАКО је *имао ѝешкоћа*, успео је у својој намери.]

(482) *И* ПОРЕД великог *ш*руда није постигао успех. [→ *ИАКО* се веома *ш*рудио, није постигао успех.]

Напомена — Модел V + (И) (ПО)КРАЈ N_{DevGen} — генитив девербативне именице с предлогом (ПО)КРАЈ или с везничко-предлошким спојем И (ПО)КРАЈ у савременом језику је редак. Нпр.

(483) Стога је и Мара ... *КРАЈ* свег *ш*рошежирања старијих остала и осећала се подређеном оним двома.

(484) Али је *И* ПОКРАЈ великог *ра*да имао много часова тешке оскудице.

Модел б) V + МИМО N_{DevGen} / N_{DeAdjGen} — генитив девербативне или деадјективне именице с предлогом МИМО типа *ред*, *обичај*, *ш*раво, *одобрење*, *одлука*, *договор*. Предлог МИМО кондензује негацију зависне предикације. Нпр.

(485) Већ после пола сата тумач се вратио блед и ћутљив *МИМО* *обичаја*. [→ ... тумач се вратио блед и ћутљив *ИАКО* за њега *ш*ако *ш*онашање *иначе* *НИЈЕ* било уобичајено.]

(486) Урадио је тако *МИМО* нашег *договора*. [→ Учинио је тако *ИАКО* се *НИСМО* *ш*ако *договорили*.]

(487) Јовановић је играо за репрезентацију *МИМО* *одобрења* управе клуба. [→ Јовановић је играо за репрезентацију *ИАКО* му *уш*рава клуба *ш*о *НИЈЕ* *одобрила*.]

Модел в) V + (И) БЕЗ N_{DevGen} — генитив девербативне именице с предлогом БЕЗ или с везничко-предлошким спојем И БЕЗ. Предлог БЕЗ кондензује негацију зависне предикације. Нпр.

(488) Они су то учинили *И* БЕЗ *ш*воје *дозволе*. [→ Они су то учинили *ИАКО* им *ш*и *ш*о *НИСИ* *дозволио*.]

(489) БЕЗ *мог* знања пријавио се на конкурс. [→ *ИАКО* ја *ш*о *НИСАМ* *знао*, пријавио се на конкурс.]

Модел г) V + ПРОТИВ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРОТИВ именице типа *воља*, *жеља*, *уверење*. Предлог ПРОТИВ кондензује негацију зависне предикације. Нпр.

(490) Прихватио је понуђени посао *ПРОТИВ* *своје* *воље*. [→ Прихватио је понуђени посао *ИАКО* *ш*о *НИЈЕ* *желео*.]

Модел д) V + ПРЕКО N_{Gen} — генитив с предлогом ПРЕКО именице *воља*. Предлог ПРЕКО кондензује негацију зависне предикације. Нпр.

(491) Радила је све то *ПРЕКО* *воље*. [→ Радила је све то *ИАКО* за *ш*о *НИЈЕ* *имала* *воље* ↔ *ИАКО* *ш*о *НИЈЕ* *желела*.]

Модел ђ) V + КОД Quant N_{Gen} — генитив с предлогом КОД и обавезним квантификатором са значењем великог броја или количине. Нпр.

(492) *КОД* *ш*олико *колача* он би да једе чоколаде.

(493) *КОД* *ш*олико *људи* он седи сам.

Н а п о м е н а. — Концесивни предлог УПРКОС раније се редовно комбиновао с генитивом, а данас је обичнији с дативом. Уп. и одељак Концесивни датив.

§ 169. КОНДИЦИОНАЛНИ (УСЛОВНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив у функцији кондиционалног (условног / погодбеног) детерминатора којим се реченична предикација, нереализована, модална или погодбена, одређује с обзиром на експликативну околност типа услов. [О значењу кондиционалности уп. и § 973.]

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Condic}} [\leftarrow N_{\text{Gen}}]$

Модел а) $V + \text{У СЛУЧАЈУ } N_{\text{Gen}}$ — генитив с локативном падежном конструкцијом У СЛУЧАЈУ, првенствено у посебним функционалним стиливима (административном, правном, научном). Нпр.

(494) Обавестите нас У СЛУЧАЈУ *недоласка*. [→ Обавестите нас АКО *не долазиће*.]

(495) У СЛУЧАЈУ *неизвршења* обавезе последице сноси одговорно лице. [→ АКО *се не изврши обавеза*, последице сноси одговорно лице.]

Модел б) $V + \text{БЕЗ } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом БЕЗ као кондензатором негације. Нпр.

(496) БЕЗ *новца* нема лагодног живота. [→ АКО НЕМА *новца*, нема лагодног живота.]

(497) Ништа се не може урадити БЕЗ *вере и наде*. [→ Ништа се не може урадити АКО НЕМА *вере и наде*.]

Модел в) $V + \text{КОД } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом КОД. Нпр.

(498) То би можда успело КОД *неког другог*. [→ То би можда успело АКО *би неко други био на мом месту / ДА је неко други на мом месту*.]

§ 170. ЕКСЦЕПТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив са значењем изузимања (искључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) из мноштва осталих присутних или одсутних истоврсних појава.

Основни модел: $\text{Pro}N_{\text{Quant}} + V + \text{Except} [\leftarrow N_{\text{Gen}}]$

Модел а) $\text{Pro}N_{\text{Quant}} + V + \text{ОСИМ} / \text{СЕМ } N_{\text{Gen}}$ — генитив с предлогом ОСИМ, СЕМ. Нпр.

(499) СВИ су стигли ОСИМ / СЕМ *Пера*. [→ СВИ су стигли, ЈЕДИНО / САМО *Пера није стигао*.]

(500) НИКО ОСИМ / СЕМ *Пера* није знао да уради задатак. [→ НИКО није знао да уради задатак, ЈЕДИНО / САМО *је Пера знао*.]

(501) НИШТА ОСИМ / СЕМ *корова* не успева на овој земљи. [→ НИШТА на овој земљи не успева, ЈЕДИНО / САМО *коров успева*.]

Модел б) $\text{ProN}_{\text{Quant}} + \text{V} + \text{ИЗУЗЕВ} / \text{С ИЗУЗЕТКОМ } \text{N}_{\text{Gen}} —$ генитив с обликом глаголског прилога прошлог ИЗУЗЕВ или с предлошком инструменталном конструкцијом С ИЗУЗЕТКОМ. Нпр.

(502) Састанку су присуствовали СВИ чланови секције *ИЗУЗЕВ* *господина Јовановића*. [→ Састанку су присуствовали СВИ чланови секције, *ЈЕДИНО* / *САМО* није *присуствовао* *господин Јовановић*.]

(503) СВИ посланици су гласали за владин предлог *С ИЗУЗЕТКОМ* *јо-сланика Демокрајске сйранке*. [→ СВИ посланици су гласали за владин предлог, *ЈЕДИНО* / *САМО* *јосланици Демокрајске сйранке* нису гласали за *владин* *предлог*.]

На по м е н а 1. — ОСИМ / СЕМ у функцији ексептива може се појавити и уз све остале падежне облике, укључујући и номинатив, нпр.

(504) То не чини ни једна друга животиња *ОСИМ* / *СЕМ* *човек*.

(505) Свима је помогао *ОСИМ* / *СЕМ* *Пери*.

(506) Знао је добро све предмете *ОСИМ* / *СЕМ* *математику*.

(507) Дружио се са свима *ОСИМ* / *СЕМ* *са њим човеком*.

(508) Волео је да прича о свему *ОСИМ* / *СЕМ* *о себи*.

Падежни облик уз ексептив условљен је функцијом и значењем именице у имплицираној реченичној структури (која је идентична оној експлицираној). Једино се слободни генитив уз ексептив може појавити, и по правилу се и појављује, као супституент номинатива у функцији субјекта и акузатива у функцији објекта. Уп. (499), (500), и пр.

(509) Знао је добро све предмете *ОСИМ* / *СЕМ* *математику* / *математике*.

Отуда се значење ексептивности овде посебно издваја само код генитива.

На по м е н а 2. — Предлози ДО и МИМО с генитивом и ексептивним значењем архаични су, а предлог (ИЗ)ВАН с генитивом и ексептивним значењем бележен је на западу језичке територије, али данас је изгледа и тамо редак, уп.

(510) ... не бих тражио други ни бољи разлог *ИЗВАН* *њог* *уобичајеног*. (М. Селимовић)

§ 171. АДИТИВНИ (КОМИТАТИВНИ) ГЕНИТИВ. — То је генитив са значењем придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, апстрактног појма) другој.

Основни модел: $\text{N}_{\text{Gen}} + \text{V} + \text{Adit} [\leftarrow \text{И } \text{N}_{\text{Nom}}]$

Модел а) ПОРЕД $\text{N}_{\text{Gen}} + \text{V}$ И N_{Nom} — генитив с предлогом ПОРЕД. Нпр.

(511) *ПОРЕД* *Јована*, дошла је И *Нада*. [↔ *ПОРЕД ТОГА ШТО* је дошао *Јован*, дошла је И *Нада* → *Дошао је Јован*, А дошла је И *Нада*.]

(512) *ПОРЕД* *свог мишљења*, господин *Јовановић* је изнео И *мишљење* *својих колега*. [→ *ПОРЕД ТОГА ШТО* је изнео *своје мишљење*, господин *Јовановић* је изнео И *мишљење* *својих колега* ↔ *Господин Јовановић* је изнео *своје мишљење*, А изнео је И *мишљење* *својих колега*.]

(513) *ПОРЕД Јована*, на утакмици су били ЈОШ (И) Марко и Павле. [↔ *На утакмици је био Јован*, А били су ЈОШ (И) Марко и Павле.]

Модел б) ОСИМ / СЕМ N_{Gen} + V И N_{Nom} — генитив с предлогом ОСИМ / СЕМ. Нпр.

(514) *ОСИМ / СЕМ ораха*, у ове колаче треба ставити И лешнике. [↔ *У ове колаче треба ставити орахе*, А треба ставити И лешнике.]

(515) *ОСИМ / СЕМ нас*, у Будви је било ЈОШ Новосађана. [↔ *У Будви смо били ми*, А било је ЈОШ Новосађана.]

(516) *ОСИМ / СЕМ њореског закона*, Скупштина је донела ЈОШ И нови закон о стамбеним односима. [↔ *ОСИМ / СЕМ ТОГА ШТО је донела њорески закон*, Скупштина је донела И нови закон о стамбеним односима → *Скупштина је донела њорески закон*, А донела је И нови закон о стамбеним односима.]

Модел в) ПОВРХ N_{Gen} + V И N_{Nom} — генитив с предлогом ПОВРХ. Нпр.

(517) *ПОВРХ свих џешкоћа* које су је снашле, задесила ју је И та невоља. [↔ *ОСИМ / СЕМ ШТО су је снашле многе џешкоће*, задесила ју је И та невоља → *Снашле су је многе џешкоће*, А задесила ју је И та невоља.]

§ 172. СУПСТИТУТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив са значењем замењивања. Њиме се именује, по правилу очекивана, појава (особа, предмет, апстрактни појам) која се замењује другом, по правилу неочекиваном, појавом (особом, предметом, апстрактним појмом).

Основни модел: N_{Nom} + V + Supst [← N_{Gen}]

Модел а) N_{Nom} + V + (У/ НА)МЕСТО N_{Gen} — генитив с предлогом (У/ НА)МЕСТО. Нпр.

(518) *(У/ НА)МЕСТО шефа* катедре, на састанак је отишао професор Јовановић. [→ *МЕСТО ДА је отишао шеф катедре* [→PRS како је очекивано / уобичајено], на састанак је отишао професор Јовановић.]

(519) Данас ћу *(У)МЕСТО кафе* попити чај. [→ Данас ћу *МЕСТО ДА њо- њијем кафе* [→PRS како то обично чиним], попити чај.]

Н а п о м е н а. — (У/ НА)МЕСТО у функцији супститутива може се појавити и уз све остале падежне облике, нпр.

(520) *МЕСТО Пери*, књигу је дао Марку.

(521) *МЕСТО шећер*, у кафе је ставила со.

(522) *МЕСТО с друговима*, на море је отишао с родитељима.

(523) *МЕСТО о најављеној џеми*, он је причао о нечем сасвим другом.

(524) *МЕСТО у град*, отишла је у посету.

Падежни облик уз супститутив условљен је функцијом и значењем именице у имплицитној реченичној структури (која је идентична оној експлицитној). Једино се слободни генитив уз супститутив редовно појављује као замена номинатива у функцији субјекта и акузатива у функцији објекта. Уп. пр. (518), (519). Отуда се значење супститутивности (као и екцептивности) овде посеб-

но издваја само код генитива. Треба напоменути и то да супститутив (У/НА)МЕСТО с номинативом (а у одређеним контекстима може и с другим падежима) у реченицу може унети и додатно прагматичко обележје: говорничково чуђење, запрепашћење, негодовање. Уп.

(525) Замисли! *МЕСТО Јован*, стипендију добио Марко! [→ Замисли! *МЕСТО Јован ДА добије стипендију*, стипендију добио Марко!]

Модел б) $N_{Nom} + V + У$ ИМЕ N_{Gen} — генитив с предлошком акузативном структуром У ИМЕ, као одлика административног функционалног стила. Нпр.

(526) У ИМЕ *декана*, студентима је честитао професор Јовановић.

(527) У ИМЕ *директора*, уговор може потписати његов заменик.

§ 173. ОПОЗИТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив којим се исказује супротстављање, противљење некога некоме или нечему.

Основни модел: $N_{Nom} + V + Орозит$ [← N_{Gen}]

Модел $N_{Nom} + V + ПРОТИВ$ N_{Gen} — генитив с предлогом ПРОТИВ уз глаголе типа *проишестиваиши*, *йобуниши се*, *биши*, *изграиши* (у језику спорта), *гласаиши* (у језику политике), као и уз декомпоноване предикације типа *йодићи ойшужницу*, *уложииши жалбу* / *йриговор*, *изрећи меру*, *йокренуиши йосшуйак* (у језику права и администрације) и сл. Нпр.

(528) Демонстранти су протестовали *ПРОТИВ американизације* европске културе.

(529) Грађаи су се побунили *ПРОТИВ одлуке* владе.

(530) Он је једини био *ПРОТИВ шаквог закона*.

(531) „Црвена звезда“ игра *ПРОТИВ „Партизана“*.

(532) Јавни тужилац је подигао оптужницу *ПРОТИВ йредседника* клуба.

§ 174. КОМПАРАТИВНИ ГЕНИТИВ. — То је генитив у поредбеним конструкцијама са значењем поређења две појаве по неједнакости или једнакости.

Основни модел: $N + Сор + Adj_{Komp} + N_{Gen}$
 $N + Сор + Adj + Komp$ [← N_{Gen}] /
 $N + V + Komp$ [← N_{Gen}]

Модел а) $N + Сор + Adj_{Komp} + ОД$ N_{Gen} — генитив с предлогом ОД уз облик компаратива придева у функцији семантичког језгра уз копулу као површински експонент поредбене клаузе с везником НЕГО ШТО и значењем поређења по неједнакости. Нпр.

(533) Нова кућа је *ВЕЋА ОД сшаре*. [→ Нова кућа је *ВЕЋА НЕГО ШТО је сшара*.]

(534) Увек је био *БОЉИ ОД мене*. [→ Увек је био *БОЉИ НЕГО ШТО сам ја*.]

Модел б) N + Cop + Adj + ПОПУТ N_{Gen} / N + V + ПОПУТ N_{Gen} — генитив с предлогом ПОПУТ као површински експонент поредбене клаузе с везником КАО ШТО и значењем поређења по једнакости уз облик позитива придева у функцији семантичког језгра уз копулу, или уз пунозначну предикацију. Нпр.

(535) Био је ПОПУТ оца, висок, танак, бледуњав. [→ Био је КАО ШТО му је био отац, ...]

(536) Бес је из њега провалио ПОПУТ набујале реке. [→ Бес је из њега провалио КАО ШТО то чини набујала река.]

Модел в) N + V + КАО N_{Gen} — генитив уз поредбени везник КАО уз глаголе *означиџи*, *обележиџи некога* са значењем 'приписати некоме негативну особину' (на месту на којем долази номинатив у поредбеној конструкцији уз друге глаголе). Нпр.

(537) Након објављивања тог текста означили су га КАО политички *нејодобног* и више га нису позивали на сарадњу.

(538) После тог немилог догађаја обележили су га КАО *лојова* и нико више с њим није хтео ради.

Модел г) N + V + СПРАМ N_{Gen} — генитив с предлогом СПРАМ. Генитивом је означен појам у односу на који се нешто одмерава или према коме се нешто поставља ради поређења. Нпр.

(539) То је пуно пара, али шта је то СПРАМ *њиховог богатства*.

Напомена 1. — Предлошкој генитивној конструкцији овога типа одговара локативна конструкција ... шта је то ПРЕМА *њиховом богатству*, или „идиоматизовани изрази“ с акузативом ... У ОДНОСУ НА *њихово богатство*, или инструменталом ... У ПОРЕЂЕЊУ С *њиховим богатством*. Све три су чешће у употреби.

Напомена 2. — Најчешће поредбено значење има и генитив комбинован с локативним конструкцијама типа *у облику*, *у духу*, *у виду*, *у својству*, *у стилу*, *у шону*, уп. нпр.

(540) Направила је тарту *У облику лабуда*.

(541) Радио је слике *У стилу импресионизма*.

ДАТИВ

§ 175. МЕСТО У ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ. — Датив припада групи периферних падежа јер не може у реченици заузети ниједну од тзв. централних синтаксичких позиција — позицију граматичког субјекта или позицију директног беспредлошког објекта уз прелазни глагол. Поред обележја периферности, датив поседује и обележје директивности (усмерености, управљености), тако да, с једне стране, заједно с локативом чини групу

двоструко обележених падежа у систему, а с друге стране, с обзиром на обележје директивности, непосредни је корелат акузативу из групе централних падежа.

§ 176. СТРУКТУРНИ ЛИК. — Датив се појављује само у два структурна лика: (а) као слободни падежни облик, и (б) као падеж везан предлогом. При том, у поређењу с другим падежима, датив уз себе везује најмањи број предлога, од којих сви, осим једног (предлог ПРЕМА и то само формално, а не и семантички), спадају у групу једновалентних предлога — комбинују се само с дативом. У групи падежа који су везани предлогом, а према критеријуму основне концепције односа који се њима идентификују, датив спада у тзв. падеже контакта јер се њиме конкретизује природа контакта који предикација успоставља с појмом обележеним падежном формом. По тој особини датив се повезује са акузативом везаним предлогом и локативом, а они се супротстављају генитиву и инструменталу као тзв. падежима конекције.

Функције и значења датива

§ 177. СУБЈЕКАТСКИ ДАТИВ. — То је увек слободни датив у функцији семантичког субјекта. По правилу се ради о дативу личне заменице, најчешће у енклитичком облику. У погледу овога, изузетак је једино датив носиоца једнакости.

Основни модел:

$\emptyset + V_{\text{ImPers}} + \text{PseudoAg} [\leftarrow \text{ProN}_{\text{Dat}}]$
 $\text{Subj} + V_{\text{Pers}} + \text{PseudoAg} [\leftarrow \text{ProN}_{\text{Dat}}]$
 $\emptyset + V_{\text{ImPers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adv} / \text{N}_{\text{Padež}}] + \text{PseudoAg} [\leftarrow \text{ProN}_{\text{Dat}}]$
 $\text{Subj} + V_{\text{Pers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adj}] + \text{PseudoAg} [\leftarrow \text{ProN}_{\text{Dat}}]$

1. Датив носиоца физиолошке потребе.

Модел $\{V + \text{CE}\}_{\text{ImPers}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама с морфемом *се*. Нпр.

- (1) СПАВА *ми се*.
- (2) ЗЕВА *ми се*.
- (3) ЈЕДЕ *ми се*. Идемо на ручак.

2. Датив носиоца физиолошког стања или процеса.

Модел а) $V_{\text{ImPers}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + \text{N}_{\text{Lok}} / \text{Instr}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама са исказаним локализатором физиолошког стања / процеса у локативу или инструменталу. Нпр.

- (4) КРЧИ *ми* у стомаку.
- (5) ЗУЈИ *ми* у ушима.

- (6) ВРТИ *joj* се у глави.
 (7) СМРАЧИЛО *му* се пред очима.

Модел б) $V_{Pers} + \emptyset \text{ProN}_{Dat} + N_{Nom}$ — слободни датив у персоналним реченицама са исказаним локализатором физиолошког стања / процеса у номинативу. Нпр.

- (8) КРЧИ *ми* стомак.
 (9) ЗУЈЕ *ми* уши.

3. Датив носиоца психофизиолошког процеса, осећања или расположења.

Модел а) $V_{Impers} + \emptyset \text{ProN}_{Dat} ((\text{ТО}) + \text{CI} \{ \text{ДА} / \text{КАДА} / (\text{ЗАТО}) \text{ШТО} + V_{Sub} \})$ — слободни датив у имперсоналним реченицама са исказаним каузатором у форми зависне клаузе или без исказаног каузатора, али познатог из контекста. Нпр.

- (10) ДОСАДИЛО *ми* ЈЕ да стално радим исти посао.
 (11) ЛАКНУЛО *joj* ЈЕ када је схватила да је све прошло.
 (12) СВИЋА *му* СЕ да путује по свету.
 (13) ДОПАДА *ми* СЕ то што си вредна.
 (14) ДОЗЛОГРДИЛО *ми* ЈЕ!

Модел б) $V_{Impers} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adv}] + \emptyset \text{ProN}_{Dat} (+ \text{CI} \{ \text{ДА} / \text{ШТО} + V_{Sub} \} / N_{Gen})$ — слободни датив у имперсоналним реченицама с копулативним предикатом и прилогом у функцији семантичког језгра типа: *топло, хладно, весело, љубавно, мило, тужно, жао, добро, лоше, лако, тешко, забавно, досадно, мучно, одвраћено, угодно, корисно* и сл. Уз неке прилоге може бити експлициран предмет или каузатор психофизиолошког процеса исказан зависном клаузом с везником ДА / ШТО, или генитивом. Нпр.

- (15) ТОПЛО *ми* је.
 (16) ЖАО *ми* је тог човека.
 (17) ТЕШКО *joj* је да понавља исте ствари.
 (18) КРИВО *му* је што је морао тако да поступи.

Модел в) $V_{Pers} + \emptyset \text{ProN}_{Dat} + N_{Nom}$ — слободни датив у персоналним реченицама са исказаним каузатором у форми номинатива. Нпр.

- (19) Остави ме на миру. ДОСАДИО СИ *ми*.
 (20) Морам нешто предузети. ДОСАДИЛО *ми* ЈЕ чекање.
 (21) СМУЧИО *ми* СЕ тај разговор.

Модел г) $V_{Pers} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adj}] + \emptyset \text{ProN}_{Dat} + N_{Nom}$ — слободни датив у персоналним реченицама с копулативним предикатом и придевом у функцији семантичког језгра типа: *љубаван, драг, лепо, добар, лош, лак, тешак, забаван, занимљив, досадан, мучан, одвраћан, сирашан, близак,*

шућ, јасан, згодан, користиан, (не)ћрисићуиачан, ћесан, велик, мали и сл., са исказаним каузатором у форми номинатива. Нпр.

- (22) Био *joj* је ДРАГ тај човек.
 (23) НАЈТЕЖИ *му* је био пети задатак.
 (24) *Теби* ће бити ЗАНИМЉИВА та књига.

4. Датив носиоца воље, жеље.

Модел а) $\{V_{InTranz} + CE\}_{ImPers} + \emptyset ProN_{Dat}$ — слободни датив уз непрелазне глаголе с морфемом *се* у имперсоналним реченицама. Нпр.

- (25) НЕ РАДИ *ми* СЕ.
 (26) ИДЕ *ми* СЕ на море.

Модел б) $V_{ImPers} [\leftarrow Cop + DO N_{Gen}] + \emptyset ProN_{Dat}$ — слободни датив у имперсоналној реченици с копулативним предикатом и генитивом с предлогом ДО у функцији семантичког језгра. Нпр.

- (27) Није *ми* ни до чега.
 (28) Није *ми* до шале.

Н а п о м е н а. — О генитиву у овакви: структурама уп. и одељак Генитив у копулативном предикату.

Модел в) $\{V_{Tranz} + CE\}_{Pers Med} + \emptyset ProN_{Dat} + N_{Nom}$ — слободни датив уз прелазне глаголе у медијалним реченицама са исказаним предметом воље / жеље у номинативу. Нпр.

- (29) Хајдемо у биоскоп, ГЛЕДА *ми* СЕ тај филм.
 (30) Данас *joj* СЕ баш не КУВА ручак.

5. Датив носиоца потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања.

Модел а) $V_{ImPers} + \emptyset ProN_{Dat} + Cl \{DA + V_{Sub}\}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама са исказаним предметом потребе, нужде, могућности, умећа, сазнања у форми клаузе с везником ДА. Нпр.

- (31) Хајде брже, ЖУРИ *ми* се (ДА завршим па да идем).
 (32) ПРЕДСТОЈИ *нам* ДА озбиљно и напорно радимо.
 (33) ОСТАЈЕ *ћи* само ДА будеш миран и стрпљив.

Модел б) $V_{ImPers} + \emptyset ProN_{Dat} + V [\leftarrow Inf]$ — слободни датив у имперсоналним реченицама уз глаголе *ћреба, ваља* са исказаним предметом потребе или нужде у форми инфинитива. Нпр.

- (34) Сад *нам* СЕ ВАЉА вратити у времена кад на овом месту није било ни помисли од моста. (И. Андрић)
 (35) Научите да радите на компјутеру, ТРЕБА *вама* радити још десет година.

Модел в) $V_{\text{ImpPers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adv}] + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + \text{Cl} \{ \text{ДА} + V_{\text{Sub}} \}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама с копулативним предикатом и прилогом у функцији семантичког језгра типа: *иошребно, нужно, неиоходно, јасно*, и са исказаним предметом потребе, нужде или сазнања у форми клаузе с везником ДА. Нпр.

(36) ПОТРЕБНО *joj* је ДА се извуче из свега и мало одмори.

(37) НЕОПХОДНО *ми* је ДА разговарам с вама.

(38) ЈАСНО *му* је ДА није у праву.

Модел г) $V_{\text{Pers}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + N_{\text{Nom}}$ — слободни датив у персоналним реченицама са исказаним предметом потребе, нужде у форми номинатива. Нпр.

(39) ТРЕБАЈУ *нам* ваше услуге.

(40) НЕДОСТАЈАЛО *ми* је његово искуство и мудрост.

(41) Не ПРЕОСТАЈЕ *џи* ништа друго.

Модел д) $V_{\text{Pers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adj}] + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + N_{\text{Nom}}$ — слободни датив у персоналним реченицама с копулативним предикатом и придевом у функцији семантичког језгра типа: *иошребан, неиоходан, иознаи, ирегледан*, са исказаним предметом потребе, нужде, могућности, сазнања у форми номинатива. Нпр.

(42) Нико *вам* више није ПОТРЕБАН (сад све можете сами).

(43) *Вама* је сигурно ПОЗНАТ господин Јовановић.

(44) Пут *му* је био сасвим ПРЕГЛЕДАН (и могао је слободно да обилази).

6. Датив носиоца субјективног утиска или процене.

Модел а) $V_{\text{ImpPers}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + \text{Cl} \{ \text{ДА} + V_{\text{Sub}} \}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама са исказаним предметом о којем се износи субјективни утисак / процена у форми зависне клаузе с везником ДА (пр. 45–47), или неке друге реченице исказане у контексту (пр. 48). Нпр.

(45) ЧИНИ *ми* СЕ ДА то није добро.

(46) ИЗГЛЕДА *ми* ДА је овде посреди нека грешка.

(47) УЧИНИЛО *joj* СЕ ДА га је видела.

(48) Није то она. ПРИВИЋА *џи* СЕ / ПРИЧИЊАВА *џи* СЕ. [\leftrightarrow ПРИВИЋА *џи* СЕ / ПРИЧИЊАВА *џи* СЕ ДА је то она.]

Модел б) $V_{\text{ImpPers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adv}] + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + \text{Cl} \{ \text{ДА} + V_{\text{Sub}} \}$ — слободни датив у имперсоналним реченицама с копулативним предикатом и временским прилогом (или именицом *време* у својству временског прилога) у функцији семантичког језгра, са исказаним предметом о којем се износи субјективни утисак / процена у форми клаузе с везником ДА. Нпр.

(49) КАСНО *ми* је ДА кренем тек у десет.

(50) РАНО *џи* је ДА одеш већ у осам.

(51) ВРЕМЕ *му* је ДА се ожени.

Модел в) $V_{\text{Pers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adj}] + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + N_{\text{Nom}}$ — слободни датив у персоналним реченицама с исказаним предметом о којем се износи субјективни утисак у форми номинатива. Нпр.

(52) СУМЊИВА *ми* је твоја искреност.

7. Датив носиоца једнакости.

Модел а) $N_{\text{Nom}} + V_{\text{Pers}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив у персоналној реченици уз глагол *одговарати* с номинативом у позицији левог, субјекатског аргумента. Нпр.

(53) Лева страна ОДГОВАРА *десној сѝрани*.

(54) Тај поклопац ОДГОВАРА *џој куџији*.

Модел б) $N_{\text{Nom}} + V_{\text{Pers}} [\leftarrow \text{Cop} + \text{Adj}] + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив у персоналној реченици с копулативним предикатом и придевом у функцији семантичког језгра типа: *једнак, еквивалентан, идентичан, сразмеран, аналоган*, с номинативом у позицији левог, субјекатског аргумента. Нпр.

(55) Квадрат над хипотенузом ЈЕДНАК је *збиру* квадрата над катетама.

(56) Скуп А ЕКВИВАЛЕНТАН је *збиру* скупова Б и Ц.

8. Датив носиоца имена, година или особине.

(57) Име *му* је Марко.

(58) Двадесет *јој* је година.

(59) Она је сјајна. Нема *јој* равне!

Н а п о м е н а 1. — Датив у примеру (57) сврстава се у субјекатски ако се има у виду семантичка интерпретација [\leftrightarrow *Он* се зове Марко], али може се сврстати и у посесивни ако се има у виду семантичка интерпретација [\leftrightarrow *Његово* ИМЕ је Марко]. Уп. и одељак Посесивни датив.

Н а п о м е н а 2. — Субјекатски датив уз инфинитив у савременом стандардном српском језику задржао се само у фразеологизму

(60) *Богу* је ПЛАКАТИ.

§ 178. ПРЕДИКАТСКИ ДАТИВ. — То је датив у функцији семантичке допуне (комплемента) у семикопулативном и декомпонованом предикату. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{\text{Nom}} + V_{\text{SemiCop}} + \text{Compl} [\leftarrow N_{\text{Dat}}]$

1. Датив у семикопулативном предикату.

Модел $V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив у функцији семантичке допуне уз семикопулативне глаголе типа *припадајти*, *присуствовати*. Нпр.

(61) Зелена салата припада *зељастим биљкама*.

(62) Присуствовао је *састанку*.

Напомена. — У примерима типа: Књига припада *Надиној сестри*, ради се о предикатском дативу, али уз пресупозицију посесивног односа између појма у номинативу и појма у дативу. Уп. Књига припада *Надиној сестри* [\rightarrow PRS Надина сестра има књигу].

2. Датив у декомпонованом предикату.

Модел $V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив у функцији семантичке допуне уз семикопулативни глагол типа *подећи* са којим истовремено чини декомпоновани предикат. Нпр.

(63) Један повређени путник подлегао је *повредама*. [\rightarrow Један повређени путник је *иреминуо*.]

§ 179. ОБЈЕКАТСКИ ДИРЕКТИВНИ ДАТИВ. — То је датив који се појављује уз различите семантичке класе глагола, именица и придева, али које све обједињује у инхерентном лексичком значењу присутно семантичко обележје директивности — усмерености, упућености. Глаголи могу бити различитог глаголског рода (прелазни и непрелазни), просте или сложене рекције, именица, по правилу, девербативна или деадјективна, а датив у слободној форми или праћен предлозима ПРЕМА и КА (у неким случајевима синонимно, а у неким уникатно). У моделима с прелазним глаголом директивни датив је индиректни објекат, а у моделима с непрелазним глаголом, именицом или придевом директивни датив је експликативна семантичка допуна у својству, у најширем смислу схваћеног, објекта-циља статичке или динамичке усмерености. [О објекту уп. и § 633.]

1. Датив индиректног објекта.

Основни модел: $V_{\text{Tranz Dir}} + D_{\text{Obj}} + I_{\text{Obj}} [\leftarrow N_{\text{Dat}}]$

Модел а) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} / C_{\text{Obj}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$ /

$N_{\text{Dev}} [< V_{\text{Tranz}}] + \emptyset N_{\text{Gen}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив као друга рекцијска допуна у функцији индиректног објекта уз прелазне глаголе сложене рекције / сложене прелазности који, као прву допуну, добијају слободни акузатив (или допунску клаузу) у функцији директног објекта, и код којих се обележје директивности испољава као давање, намењивање, упућивање у предметном, апстрактном, вербалном или гесту-

алном смислу, изазивање користи / штете и сл., уз присуство, при том, и обележја непосредног контакта. То, наине, значи да је појам у дативу не само објекат намене (адресат), упућивања, користи / штете, већ и непосредни прималац објекта исказаног слободним акузативом. Нпр. уз глаголе: *чеситијайи*, *чијайи*, *дароваји*, *даји*, *(до)делији*, *донетији*, *досијавији*, *дозволији*, *дуговаји*, *говорији*, *издаји*, *излагаји*, *изнеји*, *казаји*, *кујији*, *(с)лагаји*, *нацртјайи*, *наменији*, *најисаји*, *насликаји*, *носији*, *обећаји*, *обезбедији*, *објаснији*, *омогућији*, *осјорији*, *осјавији*, *ојкрији*, *јеваји*, *јлајији*, *јоделији*, *јоказаји*, *јоклонији*, *јомагаји*, *јоменуји*, *јоновији*, *јонудији*, *јослаји*, *јосвејији*, *јосјелетији*, *јребацији*, *јредложјији*, *јредсјавији*, *јреојетији*, *јрејоручији*, *јрејричаји*, *јрејустјији*, *јричаји*, *јриговорији*, *јријисаји*, *јриредији*, *јриушијији*, *јризнаји*, *јродаји*, *јроследији*, *јружјији*, *рећи*, *саојишијији*, *савејоваји*, *служјији*, *сјоменуји*, *сјремјији*, *украстији*, *уручији*, *усјиујији*, *врајији*. Нпр.

(64) Честитао је рођендан *брају* и поклонио му је књигу.

(65) Донела је пензију *родителјима* и спремила *им* је ручак.

(66) Обећао је *јријатељу* ДА ће ускоро вратити дуг.

Истоветно значење и функцију датив задржава и у структурном моделу у којем долази до номинализације прелазног глагола у одговарајућу девербативну именицу с тим што процес номинализације доводи до преласка акузатива у генитив. Уп. нпр.

(67) *Доношење пензије родителјима* њена је редовна обавеза.

[Уп. и одељак Објекатски генитив.]

Напомена 1. — Слободни датив с истоветним значењем стоји и уз именице типа *сјоменик*, *ода*, *химна*. У оваквим конструкцијама увек је имплициран прелазни глагол сложене рекције из поменуте групе, нпр. *јосвејији*, *наменији*. Уп.

(68) *Сјоменик Николи Тесли* [→ *Сјоменик јосвећен Николи Тесли* ⇒ *Посвејији сјоменик Николи Тесли*].

Напомена 2. — Глаголи *(с)лагаји*, *јлаћаји*, *јомагаји*, *савејоваји*, *служјији*, поред тога што имају допуну у акузативу и дативу, могу се појавити и са допуном само у акузативу (место датива), али с нешто друкчијим значењем. Уп. нпр. *јомагаји нештој некоме* 'пружити некоме конкретну помоћ' —

(69) Помагао је *брају* да поправи аутомобил, према *јомагаји некога (нечи)* 'подупирати некога, пружити му свестрану, свеобухватну помоћ, најчешће у новцу' —

(70) Помагао је *брајта* саветима и новцем.

[Уп. и одељак Акузатив.]

Напомена 3. — Уз глаголе 'давања' као што су нпр. *дајти*, *(до)делићи*, *донети*, *доставити*, *куити*, *носити*, *илаити*, *поделити*, *попутити*, *послати*, *уручити* и сл. слободном дативу конкурентан је акузатив с предлогом ЗА. Уп.

(71) Дао је новац *браћу*, према

(72) Дао је новац ЗА *браћа*.

Слободни датив и предлошки акузатив, у оваквом синтаксичко-семантичком контексту, представљају минимални семантички пар. Оба падежна облика поседују обележје директивности која се, с обзиром на значење глагола, испољава као намена, али у случају слободног датива реализује се обележје непосредни контакт (+), тј. појам означен овим падежом јесте непосредни прималац објекта исказаног слободним акузативом, а у случају предлошког акузатива реализује се обележје непосредни контакт (-), тј. појам означен овим падежом није директни прималац, већ само објекат намене, односно посредни прималац објекта исказаног слободним акузативом.

Напомена 4. — Датив у функцији друге реакцијске допуне, поред акузатива, може се појавити, истина у савременом српском језику ређе, и уз глагол *подучавати* (*некога нечему*). У случају овога глагола, за разлику од осталих глагола из овог модела, појам у дативу с обележјем живо (-) семантички представља предмет радње (предмет подучавања), а појам у акузативу с обележјем живо (+) представља објекат намене (адресат). Уп. пр.

(73) Подучавао је глумце *правилном изговору*. [→ Давао је глумцима *појму* о правилном изговору.]

Модел б) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + \text{ПРЕМА } N_{\text{Dat}}$ — датив с предлогом ПРЕМА уз прелазне глаголе сложене реакције / сложене прелазности с обележјем директивности (усмерености) типа *осећати* / *осећити*, *показати* / *показати*, *испољити* / *испољавати*, *изразити* / *изражавати* и сл. које овде подразумева поседовање, исказивање или упућивање различитих осећања и расположења (*дивљење*, *интересовање*, *љубав*, *мржња*, *поштовање*, *(не)поверење*, *сажалење*, *усхићење* и сл.) која се именују слободним акузативом у функцији директног објекта. Датив је овде у функцији индиректног објекта, адресата коме су упућена осећања. Нпр.

(74) Осећала је љубав *ПРЕМА* њему.

(75) Показивао је поштовање *ПРЕМА* *родитељима*.

(76) Изразио је неповерење *ПРЕМА* свима.

Напомена 1. — Именица у акузативу по правилу је девербативна именица изведена од прелазног или непрелазног глагола с допуном у неком другом падежном облику. Уп. нпр. *поштовати некога* : показати поштовање *ПРЕМА* *некоме*, *интересовати се ЗА некога* : показати интересовање *ЗА некога* / *ПРЕМА* *некоме*, *дивити се некоме* : показати дивљење *ПРЕМА* *некоме*. Разлика у реакцији између глагола и одговарајуће девербативне именице произилази из рекурзивних карактеристика глагола у структури с девербативном именицом.

Напомена 2. — Глагол *изразити* 'упутити' с девербативном именицом типа *признање*, *похвала*, *позив* као другу рекцијску допуну може добити и слободни датив. Уп. нпр.

(77) Изразио је ПРИЗНАЊЕ *шом човеку*.

(78) Упућен је ПОЗИВ *свим заинтересованим студентима*.

У неким се случајевима јавља семантичка разлика између прелазног глагола с допуном у акузативу и одговарајуће девербативне именице с допуном у дативу (која са семикопулативним глаголом који је прати чини декомпоновани предикат). Уп. признати *некога* са изразити ПРИЗНАЊЕ *некоме*.

2. Експликативни датив. — То је датив у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора), а у својству, у најширем смислу схваћеног, објекта–циља статичке или динамичке усмерености уз, по правилу, непрелазне глаголе, именице — најчешће девербативне (изведене од непрелазног глагола, ређе прелазног) или деадјективне, и придеве. [О допунама уп. и § 623.]

Основни модел: $V_{InTranz Dir} / N_{Dir} / Adj_{Dir} + Compl [← N_{Dat}]$

Модел а) $N_{Dev} [< V_{Tranz}] + \emptyset N_{Dat}$ — слободни датив уз девербативне именице (најчешће у функцији семантичког језгра копулативног предиката), које су у семантичкој (и деривационој) вези с прелазним глаголом просте рекције са слободним акузативом. Нпр. (бити) *дојуна нечему [< дојуништи нештио], подршка некоме [< подржайшти некога], посетила некоме [< посетишти некога], пращиња некоме [< прашишти некога], узрок нечему [< узроковайшти нештио], замена некоме / нечему [< заменишти некога / нештио]*. Датив се у оваквој структури може третирати као семантичка допуна девербативној именици и као позициона варијанта слободног акузатива директног објекта настала у резултату номинализације. Нпр.

(79) Ова укусна салата је одлична ДОПУНА *јелима* од кромпира.

(80) Православна црква била је увек духовни ослонац и ПОДРШКА *Србима* у расејању.

(81) Није лако одредити шта је УЗРОК *такој појави*.

(82) Да ли постоји ЗАМЕНА *овом леку?*

Модел б) $V_{InTranz} / Vse_{InTranz} / N_{Dev} [< V_{InTranz} / Vse_{InTranz}] + \emptyset N_{Dat}$ — слободни датив као семантичка допуна непрелазним глаголима с обељјем директивности (усмерености) које се манифестује као стремљење, веровање, праштање, противљење, излагање, потчињавање, помагање, упућивање различитих осећања или расподржења, изазивање користи / штете и сл. Нпр. уз глаголе: *асиситирайшти, бежайшти, допринетишти, досадишти, досађивайшти, доскочитишти, измицайшти, махнушти, надайшти се, намигнушти, најакоситишти, наздравитишти, недостијајайшти, одолешти, ојонирайшти, њескайшти, њакоситишти, њобећи, њомоћи, њрашијајайшти, њрепходитишти, њрипреитишти,*

присусџивовати, проџивречити, смеџати, судити, угађати, веровати, чудити се, дивити се, доџадати се, излагати се, извинити се, јавити се, клањати се, (на)смејати се, обрадовати се, обраџити се, одуџреџи се, одуџити се, оџираџи се, џоџчинити се, џодсмевати се, џосвеџити се, џовиновати се, џридруџити се, џрикључити се, џрилагођавати се, радовати се, ругати се, суџроџсџавити се, свеџити се, враџити се, захвалиџи се, заклеџи се и сл. Нпр.

- (83) Дивила му се и чудила му се у исто време.
 (84) Веома је допринела његовом усџеху.
 (85) Прилагодио се *околностима* и није се жалио.
 (86) Супротставили су се *џом џредлогу*.
 (87) Веровао је *џријатељу* и искрено му захвалио.

Истоветно значење и функцију датив задржава и у структурном моделу у којем долази до номинализације непрелазног глагола у одговарајућу девербативну именицу. Уп. нпр.

(88) *Присусџиво сасџанку* и *суџроџсџављање џом џредлогу* донело им је предност у изборној трци.

Н а п о м е н а. — Глаголи *судити, смеџати* место допуне у дативу могу добити и допуну у акузативу, али с нешто друкчијим значењем. Уп. *судити некоме* 'разматрати нечији поступак или преступ у судском поступку', нпр.

(89) Судио му је судија Пера Петровић, према *судити некога (/о некоме)* 'процењивати некога, формирати мишљење о некоме', нпр.

(90) Треба судити *људе / о џудима* по ономе што ураде, а не по ономе што говоре.

(Уп. и одељак Акузатив.)

Модел в) $V_{InTranz} / N_{Dev} [< V_{InTranz}] + ПРЕМА N_{Dat} + Det_{Qual}$ — датив с предлогом ПРЕМА уз глаголе типа *односити се, џонашати се*, и уз одговарајуће девербативне именице, уз обавезно присуство квалификативног детерминатора. Нпр.

- (91) Односио се *ПРЕМА* њој веома лепо.
 (92) Понаша се *ПРЕМА родитељима* с џубављу и поштовањем.
 (93) Његов однос *ПРЕМА* њој био је веома леп.
 (94) Њено понашање *ПРЕМА родитељима* било је за сваку похвалу.

Модел г) $V_{InTranz} / N_{Dev} [< V_{InTranz}] + КА N_{Dat}$ — датив с предлогом КА као семантичка допуна уз интранзитивне глаголе и одговарајуће девербативне именице с обележјем директивности која се манифестује као стремљење, жеља за досезањем. Нпр. *џежити, сџремџити*, односно *џежња, сџремљење*, затим уз именице типа *корак, џрелаз, џуџ, заокреџ* употребљене у апстрактном смислу, и уз именице страног порекла типа

тенденција које су у српском језику адаптиране само као именице без одговарајућег глагола. Нпр.

- (95) Био је амбициозан и увек је ТЕЖИО *КА усјеху* у каријери.
 (96) Одликовало га је СТРЕМЉЕЊЕ *КА слободи и њравди*.
 (97) Био би то КОРАК *КА демократији*.
 (98) Очигледна је ТЕНДЕНЦИЈА *КА њорасћу* водостаја на свим рекама.

Н а п о м е н а. — Глаголи *тежисти*, *стремисти* са истим значењем могу бити допуњени и слободним дативом. Уп.

- (99) Био је амбициозан и увек је ТЕЖИО / СТРЕМИО *усјеху* у каријери.

Модел д) Adj / N_{DeAdj} + Ø N_{Dat} — слободни датив као допуна придеву, по правилу у функцији семантичког језгра копулативног предиката, којим се именује особина, осећање, расположење или однос усмерен према појму који је именован дативом. Нпр. уз придеве типа *дужан*, *досјухан*, *одан*, *њокоран*, *њошребан*, *њрисјухачан*, *њривржен*, *сличан*, *склон*, *сродан*, *суйрошан*, *веран*, *захвалан*. Нпр.

- (100) Јован је ОДАН и ПРИВРЖЕН *родитљељима*.
 (101) По нарави је СЛИЧАН *браћу*.
 (102) Увек је био СКЛОН *њићу*.

Истоветно значење и функцију датив задржава у већини случајева и у структурном моделу у којем долази до номинализације придева у одговарајућу деадјективну именицу, нпр. *оданосић*, *њокорносић*, *њриврженосић*, *верносић*, *захвалносић*. Уп. нпр.

- (103) ОДАНОСТ и ПРИВРЖЕНОСТ *родитљељима* лепа је особина.
 (104) Још од младости је показивао ЗАХВАЛНОСТ *стјаритљељима* за оно што су учинили за њега.

Н а п о м е н а. — У савременом језику придев *склон* праћен је увек слободним дативом, а девербативна именица *склоносић* дативом с предлогом КА / ПРЕМА. Уп. пр.

- (105) Одувек је показивао СКЛОНОСТ *КА / ПРЕМА уметности*.

Модел њ) Adj / N_{DeAdj} + ПРЕМА N_{Dat} — датив с предлогом ПРЕМА као допуна придеву, у функцији семантичког језгра копулативног предиката, којим се именује особина, осећање, расположење или однос усмерен према појму који је именован дативом. Нпр. уз придеве типа *бесњошћедан*, *благ*, *дарежљив*, *добар*, *гневан*, *немаран*, *немилосрдан*, *нењраведан*, *одбојан*, *одврашан*, *њажљив*, *њраведан*, *равнодушан*, *слаб*, *стјрог*, *суров*, *шолераншан*, *захвалан*, *завидан*. Нпр.

- (106) Јован је ДОБАР и ПАЖЉИВ *ПРЕМА свима*.
 (107) Био је НЕМИЛОСРДАН *ПРЕМА свакоме* ко му се супротстави.
 (108) СТРОГ је, али ПРАВЕДАН *ПРЕМА њацима*.

Истоветно значење и функцију датив задржава и у структурном моделу у којем долази до номинализације придева у одговарајућу деадјективну именицу типа *дарежљивост*, *гнев*, *љубомора*, *милосрђе*, *наклоност*, *немарност*, *неправда*, *одбојност*, *одврајност*, *оштрина*, *иажња*, *ирезир*, *равнодушност*, *самилост*, *слабост*, *сјрас*, *толерантност*, *захвалност*, *завис*, као и уз семантички истоветне именице страног порекла типа *симпатија*, *антипатија* и сл. Нпр.

(109) НАКЛОНОСТ ПРЕМА *природи* одвела га је на студије биологије.

(110) ТОЛЕРАНТНОСТ ПРЕМА *људима* учинила га је вољеним и поштованим чланом колектива.

Модел е) $N + \emptyset N_{\text{Dat}}$ — слободни датив уз именице *крај*, *завршетак*, *йочетак*, и уз индеклинабилну именицу страног порекла *сјој*, посебно у новинским насловима, графитима и сл. контекстуалним ситуацијама. Нпр.

(111) И ту је био КРАЈ *невољама*.

(112) СТОП *љачки и безакоњу!*

§ 180. ПОСЕСИВНИ ДАТИВ. — То је датив у функцији посесивног детерминатора којим се именички појам одређује с обзиром на неки од могућих типова 'припадничко-поседничког' односа, који он (именички појам) успоставља с неким другим именичким појмом. Посесивни датив који означава посесора (поседника) по правилу је енклитички облик личне заменице. [О значењу посесивности уп. и § 835. О посесивном дативу уп. § 846, а о могућности да се овим дативом истовремено изрази и однос користи или штете (*commodi / incommodi*) уп. § 849.]

Основни модел: $N + \text{Det}_{\text{Poses}} [\leftarrow \text{ProN}_{\text{Dat}}]$

Посесивни датив могуће је заменити одговарајућим обликом посесивне придевске заменице. Уп. нпр.

(113) БРАТ *му* се разболео. [\rightarrow *Његов* БРАТ се разболео.]

Детерминисана именица у својству посесума може, при том, заузимати различите синтаксичко-семантичке позиције (може бити субјекат, објекат, семантичко језгро копулативног предиката, детерминатор уз реченичну предикацију).

Модел а) $N_{\text{Nom}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}} + V$ — слободни датив енклитичког облика личне заменице у својству посесора уз именицу у номинативу у својству посесума у функцији субјекта. Нпр.

(114) РОДИТЕЉИ *су му* се развели.

Модел б) $V_{\text{Trans}} + N_{\text{Ak}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}}$ — слободни датив енклитичког облика личне заменице у својству посесора уз именицу у акузативу у својству посесума у функцији објекта. Нпр.

(115) *ОЧИ joj испија даљина.* (С. Селенић)

Модел в) $\text{Cop} + N_{\text{Nom}} / \text{Padež} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}}$ — слободни датив енклитичког облика личне заменице у својству посесора уз именицу у номинативу или зависном падежу у својству посесума у функцији семантичког језгра копулативног предиката. Нпр.

(116) *То му је НОВИ АУТО.*

(117) *Ја сам му СЕСТРА, а то му је БРАТ.*

(118) *Њено лице му је стално ПРЕД ОЧИМА.*

Модел г) $V + N_{\text{Padež}} + \emptyset \text{ProN}_{\text{Dat}}$ — енклитички облик личне заменице у дативу у својству посесора уз именицу у зависном падежу у својству посесума у функцији детерминатора уз реченичну предикацију. Нпр.

(119) *Свако јутро улазила му је У СОБУ и доносила кафу.*

(120) *У ГЛАВИ су joj се ројиле свакакве мисли.*

Посесивним дативом могуће је исказати различите типове посесивног односа између посесора и посесума (привременог или сталног и отуђивог или неотуђивог карактера).

1. Посесивни датив којим се показује однос припадништва — поседништва (власништва). Нпр.

(121) *КУЋА joj је далеко одавде.*

(122) *Обили су му ГАРАЖУ и украли кола.*

(123) *То су му КОЛА.*

2. Посесивни датив којим се показује однос дела према целини. Нпр.

(124) *РУКА му је повређена у саобраћајној несрећи.*

(125) *Могоа је да joj види само ОЧИ.*

(126) *СРЦЕ joj се стегло кад га је видела.*

3. Посесивни датив којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва. Нпр.

(127) *СЕСТРА ми се запослила у тој фирми.*

(128) *ПРИЈАТЕЉ му је добио награду, па је отишао на прославу.*

(129) *Позвали су joj БРАТА у војску.*

Напомена. — Посесивни датив у конструкцији с властитим именом типа *БРАТ му Петар* у савременом српском језику сасвим је ретка. Уп. пр.

(130) ... као и други београдски трговци — Никола Радомировић, Јован Новаковић-Чардаклија, *БРАТ му Петар*, мало касније Јован Димитријевић ... и Хаџи Славко је био један од судеоника ... (С. Селенић)

4. Посесивни датив којим се показује однос ауторства. Нпр.

(131) То му је НОВИ РОМАН.

5. Посесивни датив у „идиоматизованој структури“ за представљање. Нпр.

(132) ИМЕ му је Марко.

Н а п о м е н а. — Датив у примеру (132) сврстава се у посесивни ако се има у виду семантичка интерпретација [\leftrightarrow *Његово* ИМЕ је Марко], али може се сврстати и у субјекатски ако се има у виду семантичка интерпретација [\leftrightarrow *Он* се зове Марко]. Уп. и одељак Субјекатски датив.

§ 181. СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) ДИРЕКТИВНИ ДАТИВ (ДАТИВ ПРАВЦА). — То је датив у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на онај аспект просторног односа који подразумева усмереност објекта локализације ка локализатору–циљу без податка о томе да ли се локализатор–циљ и досеже. [О значењу спацијалности уп. и § 868.]

Основни модел: $N_{\text{Subj}} + V + \text{Det}_{\text{Spac}} \text{Dir} [\leftarrow N_{\text{Dat}}]$
 $V_{\text{Tranz}} + N_{\text{Obj}} + \text{Det}_{\text{Spac}} \text{Dir} [\leftarrow N_{\text{Dat}}]$

Н а п о м е н а. — Објекат локализације даље у моделима представљен је симболом *N* испред *V* независно од тога да ли се појављује у функцији субјекта или у функцији објекта у реченици пошто то за означавање просторних односа није релевантно. Ипак, у случају датива прва наведена структура је чешћа.

1. Динамичка директивност.

1.1. Директивни датив уз глаголе кретања и почетно-фазне глаголе кретања.

Модел $N + V + \text{КА} / \text{ПРЕМА } N_{\text{Dat}}$ — датив с предлогом *КА* и *ПРЕМА*. Нпр.

(133) Ишли су заједно *КА / ПРЕМА* излазу.

(134) Пливао је *КА / ПРЕМА* суйројној обали.

(135) Опрезно је пошао *КА / ПРЕМА* својим колима.

(136) Панично су пожурили *КА / ПРЕМА* враћима.

Н а п о м е н а 1. — Датив се уз глаголе кретања комбинује и са акузативном предлошком конструкцијом *У СУСПРЕТ* уз напомену да је у том случају појам у дативу обележен као живо (+), или се, пак, ради о неком апстрактном појму (нпр. *будућности*, *врмена* и сл.). Ова структура поседује обележје директивности, али се истовремено пресупонира постојање намере да се успостави контакт. Уп.

(137) Журним кораком кренуо је *У СУСПРЕТ* *стшаром* *џријашељу*. [\rightarrow PRS Журним кораком кренуо је *ПРЕМА* *стшаром* *џријашељу* да би се с њим сусрео.]

Напомена 2. — Слободни датив и датив с предлогом *К* уз глаголе кретања са значењем адлативности (директивност + досезање локализатора–циља) у савременом српском језику више није у употреби. Уп. пр.

- (138) Упутио се журно *врайима*.
 (139) Кренуо је *лекару / њријашељима*.
 (140) Сутра бисмо обојица дошли *К вама*.

Ово значење преузео је генитив с предлогом *ДО*, а када је у питању живо (+), генитив с предлогом *КОД*. Уп. одељак *Спацијални — адлативни генитив*. Уобичајен је данас слободни датив уз глагол *врайиши се* са значењем 'бити поново негде / с неким', који се може подвести под адлативно значење, али и са извесном емоционалном нијансом, нпр.

- (141) После толико година вратио се *родном граду*.
 (142) Вратио се *њородици*.

Исти је случај и са слободним дативом уз глагол *ићи* у честом говорном исказу

- (143) Идем *кући*.

Напомена 3. — Слободни датив множине стоји уз глагол типа *разићи се* којим се упућује на дифузни просторно-дистрибутивни однос (= усмеравање према више локализатора исте врсте у простору). Уп. нпр.

- (144) Око 10 сати *РАЗИШЛИ СУ СЕ кућама*.

[Уп. и *Спацијални локатив с предлогом ПО*.]

1.2. Директивни датив уз глаголе кретања којима се спецификује приближавање објекта локализације локализатору–циљу.

Модел *N + ПРИ-V + Ø N_{Dat}* — слободни датив уз глаголе приближавања и то уз основни глагол *ближии се* или, чешће, уз друге глаголе кретања обавезно с префиксом *њри-*. Нпр.

- (145) У сумрак су се *ПРИближавали граду* када су угледали чудан призор.
 (146) *ПРИ*ступио је *каћедри* и обратио се професору.
 (147) *ПРИ*макао је столицу *огради* да би могао боље да види.
 (148) *ПРИ*шао је *њрозору* и дубоко уздахнуо.

2. Статичка директивност.

2.1. Директивни датив уз глаголе окренутости, управљености или нагнутиости према локализатору–циљу.

Модел а) *N + V + КА / ПРЕМА N_{Dat} / Ø N_{Dat}* — датив с предлогом *КА* и *ПРЕМА* (чешће) или слободни датив (*ређе*). Нпр.

- (149) Окренуо је главу *ПРЕМА њублици* и гласно рекао ...
 (150) Врхови планина уздижу се *КА небу*.
 (151) Нагнуо се *ПРЕМА њој* и нешто јој шапнуо.
 (152) Окренуо се *њрозору* и ућутао.

Модел б) N + V + НАСУПРОТ N_{Dat} — датив с предлогом НАСУПРОТ у конкретном просторном смислу упућује на лоцираност два објекта у простору који су окренути један према другом. Нпр.

(153) Седео је за столом *НАСУПРОТ* *ћредседнику* владе.

На помена 1. — У посебним функционалним стиливима датив с предлогом НАСУПРОТ појављује се и ван конкретног просторног значења, али концептуално заснован на тој семантичкој категорији, у апстрактном смислу, у том случају с опозитним значењем (значењем супротстављања). Уп. пр.

(154) *НАСУПРОТ свему шоме* стоји следеће...

На помена 2. — Предлог НАСУПРОТ и с конкретним (када је у питању просторно значење) и са апстрактним именицама (када се имплицира значење опозитности) некада се чешће комбиновао с генитивом. Уп.

(155) Ушао је у просторију и не оклевајући сео *НАСУПРОТ ћредседника*. У савременом стандардном језику овај предлог се чешће комбинује с дативом. Уп. и одељак Спацијални генитив.

§ 182. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ДАТИВ (ДАТИВ СРЕДСТВА). — То је датив у функцији инструменталног детерминатора реченичне предикације којим се исказује средство које омогућује њену реализацију. [О значењу инструменталности уп. и § 862.]

Основни модел: Ag + V + Det_{Instr} [← N_{Dat}]

Модел Ag / PseudoAg + V + ЗАХВАЉУЈУЋИ N_{Dat} — датив уз облик глаголског прилога ЗАХВАЉУЈУЋИ којим се упућује на присуство позитивне околности именоване именицом у дативу у својству инструмента (средства — омогућивача) који омогућује реализацију реченичне предикације. Нпр.

(156) *ЗАХВАЉУЈУЋИ новим лековима* данас се могу лечити и нека тешка обољења. [→ *УЗ ПОМОЋ нових лекова* данас се могу лечити и нека тешка обољења.]

(157) *ЗАХВАЉУЈУЋИ хумору* човек може пребродити и најтежа искушења. [→ *УЗ ПОМОЋ хумора* човек може пребродити и најтежа искушења.]

На помена. — Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске под одредницом *захваљујући* бележи инструментално значење овог глаголског прилога у конструкцији с дативом. У зависности од лексичког избора именице у дативу и природе реченичне предикације њиме се може обележити и значење узрока. Уп. одељак Каузални датив.

§ 183. КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) ДАТИВ. — То је датив у функцији каузалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа узрок. [О значењу каузалности уп. и § 954.]

Основни модел: V + Det_{Caus} [← N_{Dat}]

Модел V + ЗАХВАЉУЈУЋИ N_{Dat} — датив уз облик глаголског прилога ЗАХВАЉУЈУЋИ којим се упућује на присуство позитивне околности именоване именицом у дативу у својству узрока. Нпр.

(158) ЗАХВАЉУЈУЋИ великом садржају простих шећера, мед је драгоценна храна. [→ (БАШ) ЗАТО ШТО садржи њуно њросћих шећера, мед је драгоценна храна.]

(159) ЗАХВАЉУЈУЋИ знању страних језика, лако се сналазио у свету. [→ (БАШ) ЗАТО ШТО је знао стране језике, лако се сналазио у свету.]

Напомена 1. — Овај модел се сматра супстандардним када се ради о присуству негативне околности, нпр. ЗАХВАЉУЈУЋИ шешкоћама / кришкама / болести.

Напомена 2. — У савременом српском језику ретко се у функцији предлога са идентичним значењем појављује русизам БЛАГОДАРЕЋИ.

Напомена 3. — У зависности од лексичког избора именице у дативу и природе реченичне предикације датив уз глаголски прилог ЗАХВАЉУЈУЋИ може имати и инструментално значење. Уп. одељак Инструментални датив.

§ 184. ДАТИВ ОСНОВА / КРИТЕРИЈУМА. — То је датив у функцији детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа основ / критеријум. Особеност је нарочито посебних функционалних стилова (правног, административног, политичког, научног).

Основни модел: V + Det_{Osnov / Kriterij} [← N_{Dat}]

Модел V + САГЛАСНО / СХОДНО / СЛЕДСТВЕНО / ПРОТИВНО + N_{Dat} — слободни датив уз прилошке облике у предлошкој функцији типа сагласно, сходно, следствено, њрошивно. Нпр.

(160) Финансијска средства се користе САГЛАСНО одредбама Статута.

(161) СХОДНО одредбама Устава, председник државе има овлашћење да...

(162) Власт је поступила ПРОТИВНО Закону о основним људским правима.

Напомена. — У примеру (162) прилошки облик ПРОТИВНО у предлошкој функцији кондензује негацију реченичне предикације, а датив задржава значење основа / критеријума.

§ 185. КОНЦЕСИВНИ (ДОПУСНИ) ДАТИВ. — То је датив у функцији концесивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа допуштање. [О значењу концесивности уп. и § 983.]

Основни модел: V + Det_{Conces} [← N_{Dat}]

Модел V + УПРКОС / ПРОТИВНО N_{Dat} — датив девербативне именице, или 'праве' именице, али у функцији експонента реченичне предикације, с предлогом УПРКОС и ређе ПРОТИВНО.

(163) Авион је полетео УПРКОС магли. [→ Авион је полетео ИАКО је била магла.]

(164) УПРКОС шешкоћама, успели смо да завршимо посао на време. [→ ИАКО је било шешкоћа, успели смо да завршимо посао на време.]

(165) УПРКОС свим настојањима, нисам успео да приволим себе на такву врсту реда. (Д. Албахари) [→ ИАКО сам се веома шрудио, нисам успео...]

(166) Бесан на панику која ме ПРОТИВНО мојим жељама обузима, ипак знам да у мојој глави не постоји ништа умирујуће... (С. Селенић) [→ Бесан на панику која ме, ИАКО што нисам желео, обузима...]

Н а п о м е н а. — Предлог УПРКОС у експресивним ситуацијама може се појавити и у позицији послелога, што је у српском језику сасвим ретка појава. Уп. нпр. наслов у новинама

(167) Стабилност, нама УПРКОС (Данас, наслов).

§ 186. ЕТИЧКИ ДАТИВ. — То је датив којим се исказује лични однос / близак, фамилијарни став говорника према саговорнику преко пропозиционог садржаја реченице. Етички датив је модална категорија, независан од било које синтаксичко-семантичке функције у реченици, релевантан на прагматичком нивоу. Етички датив је слободни датив, по правилу, енклитички облик личне заменице првог или другог лица најчешће у упитној или узвичној реченици. Одлика је превасходно говорног језика и непосредне комуникације. [О значењу модалности уп. и § 779.]

Основни модел: УПИТНА РЕЧ / ЕКСКЛАМАТИВ + V + ProN_{Dat}

1. Етички датив којим се изражава интересовање, радост, одушевљење, изненађење. Нпр.

(168) Како си ми? Шта ми радиш?

(169) Ала си ми порастао!

(170) Што си ми данас лепа!

(171) Ето ти га сад!

2. Етички датив којим се изражава забринутост, саосећање, сажаљење. Нпр.

(172) Нешто си ми убледео. Да ниси болестан?

(173) Што си ми тако тужан?

3. Етички датив којим се изражава негативан став, или потцењивање, ниподаштавање, па и иронија. Нпр.

(174) И то ми је неки фудбалер! Не може да да гол из пенала!

- (175) Какав сам *џи* ја спортиста кад не могу никада да кренем без кола?!
 (176) Е јест' *ми* неки професор, не зна ни да говори честито!
 (177) Још си *ми* сад и причу развезао, па да ти поверујем!
 (178) Није *џи* ово утакмица, пази како говориш!

АКУЗАТИВ

§ 187. МЕСТО У ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ. — Акузатив припада групи централних падежа јер у реченици може заузети позицију директног беспредлошког објекта, једну од централних синтаксичких позиција. При том је синтаксичко-семантичка функција директног објекта централна у укупном систему синтаксичко-семантичких функција акузатива. Поседује обележје директивности (усмерености) и по томе се у систему падежних облика повезује са дативом из групе периферних падежа.

§ 188. СТРУКТУРНИ ЛИК. — Акузатив се, у зависности од функције и значења, појављује у сва четири структурна лика: (а) као слободан падежни облик, (б) као падеж везан предлогом, (в) као падеж везан обавезним детерминатором, (г) као падеж везан истовремено предлогом и обавезним детерминатором. У групи падежа који су везани предлогом, а према критеријуму основне концепције односа који се њима идентификују, акузатив спада у тзв. падеже контакта јер се њиме конкретизује природа контакта који предикација успоставља с појмом обележеним падежном формом. По тој особини акузатив се повезује са дативом везаним предлогом и локативом, а они се супротстављају генитиву и инструменталу као тзв. падежима конекције.

Функције и значења акузатива

§ 189. СУБЈЕКАТСКИ АКУЗАТИВ. — То је слободни акузатив у функцији семантичког субјекта. Најчешће се ради о акузативу личне заменице у енклитичком облику.

Основни модел: $\text{Subj} + V_{\text{Pers}} + \text{Ag} / \text{PseudoAg} [\leftarrow (\text{Pro})N_{\text{Ak}}]$
 $\emptyset + V_{\text{ImPers}} + \text{Ag} / \text{PseudoAg} [\leftarrow (\text{Pro})N_{\text{Ak}}]$

Модел а) $N_{\text{Nom}} + V_{\text{Pers}} + \emptyset (\text{Pro})N_{\text{Ak}}$ — слободни акузатив, носилац психофизиолошког стања, у персоналној реченичној структури са граматичким субјектом–каузатором којим је именована појава или жива реалија ван појма у акузативу који изазива глаголом именовано психофизиолошко стање. Нпр.

- (1) Радује *га* њен успех.
- (2) Брине *је* његово здравље.
- (3) Нервира *је* његова незаинтересованост.
- (4) Професора је зачудио његов поступак.

У неким случајевима поред граматичког субјекта може бити обавезан и

- локализатор, нпр.

(5) Ништа *га* више *овде* не држи.

- или објекат обухваћен психофизиолошким стањем у форми предлошког акузатива, нпр.

(6) Подсећа *је* *НА* браћа.

Модел б) $N_{Nom} + V_{Pers} + \emptyset (Pro)N_{Ak}$ — слободни акузатив, носилац физиолошког стања, у персоналној реченичној структури са граматичким субјектом–каузатором којим је

- именован физиолошки процес у организму који изазива глаголом именовано физиолошко стање, нпр.

(7) Занела *га* је вртоглавица.

(8) *Наду* гуши кашаљ.

(9) Мучи *га* горушица.

- или је именован део тела или орган на којем се непосредно манифестује дато физиолошко стање, нпр.

(10) Боли *је* глава.

(11) Мучи *га* стомак.

(12) Штипају *га* очи.

Модел в) $V_{ImPers} + \emptyset (Pro)N_{Ak} + Lokal [\leftarrow U N_{Lok}]$ — слободни акузатив, носилац физиолошког стања или процеса, у имперсоналној структури са исказаним локализатором (по правилу у локативу с предлогом *У*) којим се именује део тела или орган у којем се непосредно манифестује дато физиолошко стање. Нпр.

(13) Жига *је* у колону.

(14) Сева *је* у леђима.

(15) Штипа *је* у очима.

(16) Завија *га* у стомаку.

(17) Пече *ме* у желуцу.

Модел г) $V_{ImPers} [\leftarrow Cop + N_{Nom}] + \emptyset (Pro)N_{Ak}$ — слободни акузатив, носилац психофизиолошког стања, у имперсоналној структури са предикацијом састављеном по моделу копула + семантичко језгро у форми именице у номинативу којом је именовано психофизиолошко стање. Нпр.

(18) Страх *ју* је.

(19) Срамота *га* је.

(20) Није *га* брига.

У овом моделу често је исказан и

- извор датог психофизиолошког стања у форми аблативног генитива, нпр.

(21) Страх ју је *ОД онога што може да се деси.*

(22) Срамота га је *ОД самог себе.*

- или објекат обухваћен датим психофизиолошким стањем у форми предлошког акузатива, нпр.

(23) Није га брига *ЗА такве људе.*

§ 190. ПРЕДИКАТСКИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији семантичког језгра у копулативном предикату, семантичке допуне у семикопулативном, и семантичког језгра или семантичке допуне у декомпонованом предикату. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{Nom} + Cop + Lex [\leftarrow N_{Ak}]$
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl [\leftarrow N_{Ak}]$

1. Акузатив у копулативном предикату.

Модел $Cop + ZA N_{Ak}$ — акузатив с предлогом ЗА у функцији семантичког језгра уз копулу. Целом структуром исказује се позитиван однос субјекта према појму у акузативу. Нпр.

(24) Он је увек *ЗА њесму.*

(25) Сви смо *ЗА тај предлог.*

(26) Ја сам *ЗА њаузу.*

2. Акузатив у семикопулативном предикату.

Модел а) $V_{SemiCop} Faza + \emptyset N_{DevAk} + Compl_{IdentRes} / Det_{Temp}$ — слободни акузатив по правилу девербативне именице уз семикопулативне фазне глаголе типа *јочейти / јочињајти, зайочейти / зайочињајти, ојјочейти / ојјочињајти, настјавијти / настјављајти, њрекинујти / њрекидајти, завршијти / завршавајти*, у функцији семантичке допуне којом се именује објекат садржај (пропозициони објекат). У структури овога типа, именица у акузативу обавезно је праћена и допуном у функцији рестриктивног идентификатора (експонента објекатске допуне одговарајуће дубинске предикације) или детерминатором, по правилу темпоралним. Нпр.

(27) Почели су *разговор* о новом Закону о универзитету. [→ Почели су *ДА разговарају* о новом Закону о универзитету.]

(28) Наставно је *шетњу* после краћег разговора с познаником. [→ Наставно је *ДА шетња* после краћег разговора с познаником.]

(29) Прекинуо је *јричање* после опомене. [→ Престао је *ДА јрича* после опомене.]

Модел б) $N_{\text{Nom}} + V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Ak}}$ — слободни акузатив у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативни глагол просте рекције типа *чинити*, *сачињава**ти*. Нпр.

(30) Десет студената чине *групу*.

(31) Више десетина сачињава *вод*, а више водова *чешу*.

Модел в) $N_{\text{Nom}} + V_{\text{SemiCop}} + У / ЗА / НА N_{\text{Ak}}$ — акузатив с предлогом У, ЗА, НА у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативни глагол просте рекције типа *разумети* се, *сјадати* 'припадати', *до-сјети* се, *заузети* се, *служити* се, *односити* се, *полагати* 'држати до', *рачуна-ти*, *одлучити* се. Нпр.

(32) Разуме се У *сликарство*.

(33) Трава спада У *зељасте* биљке.

(34) Дете је доспело ЗА *школу*.

(35) Заузео се ЗА *директора* школе.

(36) Критика се односи НА *економску* политику владе.

(37) Она веома полаже НА *свој* изглед.

(38) Јован рачуна НА *своју* подршку.

Модел г) $V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + ЗА N_{\text{Ak}}$ — акузатив с предлогом ЗА у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе сложене рекције, са слободним акузативом у функцији прве рекцијске допуне, и са значењем 'довођења неког појма у извесно стање, функцију или положај', нпр. *прогласити*, *изабрати*, *поставити*, *именовати*, 'субјективног приписивања каквих својстава датом појму', нпр. *смањити*, *држати* ('придавати неке / нечему својства која му не морају припадати') или 'привидног стицања нових својстава од стране датог појма', нпр. *прогласити* се, *представити* се. Нпр.

(39) Јединогласно су га изабрали ЗА *начелника* одељења.

(40) Именовали су га ЗА *свог* представника у управном одбору.

(41) Сматрали су га ЗА *човека* од поверења.

(42) Прогласио се ЗА *цара*.

(43) Представља се ЗА *врсног* познаваоца историје.

Напомена 1. — Уп. и модел д) у одељку Акузатив индиректног објекта.

Напомена 2. — Акузатив с предлогом ЗА у овом моделу синтаксичко-семантички заменљив је слободним инструменталом (уп. и одељак Предикатски инструментал). Модел с акузативом у савременом српском језику ипак је чешћи.

Модел д) $V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + \text{КАО } \emptyset N_{\text{Ak}} / \text{НА } N_{\text{Ak}} + \text{КАО НА } N_{\text{Ak}}$ — слободни акузатив или акузатив с предлогом НА у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе сложене рекције при

чему се у функцији друге рекцијске допуне појављује поредбена конструкција с везником КАО и слободним акузативом или акузативом с предлогом НА. Глагол има значење 'субјективног приписивања каквих својстава датом појму која му не морају припадати'. Нпр.

(44) Одмалена *ме* је *КАО* *гоштова Србина*, ..., држала. (С. Селенић)

(45) Гледају *НА* *њега* *КАО* *НА* *деће*.

3. Акузатив у декомпонованом предикату.

Модел а) $V_{SemiCop} + \emptyset N_{DevAk}$ — слободни акузатив девербативне именице уз семикопулативни глагол типа *вршиићи* / *извршиићи* / *извршаваићи*, *имаићи* / *немаићи* (са значењем поседништва у референцијалном смислу), *даићи* / *даваићи*, *водиићи*, *јружиићи* / *јружатаићи*, *добиићи* / *добиијатаићи*, *јоднеићи* / *јодносиићи*, *обавиићи* / *обављаићи*, *изразиићи* / *изражаваићи*, *чиниићи* / *учиниићи*, *јочиниићи*, *исјољићи* / *исјољаватии*, *издаићи* / *издаватии*, *уложиићи*, и сл.

(46) Извршили су *анализу* свих *приспелих узорака*. [→ *Анализирали су све* *приспеле узорке*.]

(47) О том питању две стране имају *различиио мишљење*. [→ О том питању две стране *различиио мисле*.]

(48) Директор је поднео *извештај* о финансијском стању предузећа. [→ Директор *је извештио* о финансијском стању предузећа.]

Модел б) $V_{SemiCop} + У N_{Ak} Jd$ — акузатив јединине с предлогом У уз глагол *удариићи* (у пренесеном значењу) као синтаксичко-семантичка декомпозиција одговарајућег глагола с префиксом *за-* са семантичким обележјем фазности, по правилу у емфатичким говорним ситуацијама. Нпр.

(49) Лепо се играо и одједном ударио *У њлач*. [→ Лепо се играо и одједном *зайлакао*.]

(50) Вечерали су, а онда ударили *У њесму*. [→ Вечерали су, а онда *зайевали*.]

Модел в) $V_{SemiCop} + У N_{Ak} Mn$ — акузатив множине с предлогом У уз глагол *ојићи* у „идиоматизованој“ перифрастичкој структури која представља синтаксичко-семантичку декомпозицију непостојеће глаголске лексеме. Именица у акузативу јесте из класе оних којима се именује професија, занимање или статус по различитој основи. Нпр.

(51) Брат му је отишао *У лекаре*, а сестра *У јрофесоре*.

(52) После десет година рада у суду одлази *У адвокатае*.

Модел г) $V_{SemiCop} Trans + \emptyset N_{Ak} + У / НА / ПОД N_{Ak}$ — акузатив с предлогом У, НА, ПОД уз прелазни семикопулативни глагол типа (*јо*)*стијавиићи*, *јустиићи*, *узети*, *ујујићи*, *јријавиићи*, *даићи* са слободним акузативом у функцији објекта. По правилу се остварује назначени редо-

след допуна тако да је место објекта између елемената декомпонованог предиката. Нпр.

- (53) Ставио је уређај *У њокреџ*. [→ *Покренуо је уређај*.]
 (54) Пустили су машину *У њогон / фабрику Урад / пругу У саобраћај*. [↔ V]
 (55) Узео је земљу *У закуј*. [→ *Закујио је земљу*.]
 (56) Узео је момка *У службу*. [→ *Зайослио је момка*.]
 (57) Упутио је почетника *У њосао*. [↔ V]
 (58) Поставио је задатак и ставио ђаке *НА муку*. [↔ V]
 (59) Ставила је / дала је новац *НА шћедњу*. [↔ V]
 (60) Узео је кола *НА њробу*. [↔ '*Исџробава* ('проверава') кола.]
 (61) Полиција је ставила кућу *ПОД њрисмојру*. [↔ V]
 (62) Ставио је кућу *ПОД хџџџеку*. [↔ V]
 (63) Издао је локал *ПОД закуј*. [↔ V]

Н а п о м е н а. — У систему, често, нема одговарајуће глаголске лексеме која у потпуности покрива семантику декомпоноване структуре (уп. [↔ V]), или, пак, декомпонована структура и одговарајућа глаголска лексема нису у потпуности семантички и прагматички еквивалентне (уп. пр. 60).

Модел д) $V_{se}SemiCop InTrans + NA N_{Ak}$ — акузатив с предлогом НА уз непрелазни семикопулативни глагол с морфемом *се* типа (*џри*)*јавиџи се*. Нпр.

- (64) Јавила се *НА конкурс*. [→ *Конкурсала је*.]

§ 191. ОБЈЕКАТСКИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији објекта уз прелазне глаголе. [О објекту уп. и § 633.]

1. Акузатив директног објекта.

Основни модел: $V_{Trans} + Obj [← N_{Ak}]$

1.1. Акузатив беспредлошког (типичног) објекта.

Модел а) $V_{Trans} + \emptyset N_{Ak}$ — слободни акузатив у функцији директног, предметног или пропозиционог објекта уз обавезно прелазне или факултативно прелазне глаголе прости прелазности / рекције различитих семантичких класа. Нпр.

- (65) Вечера *јаје и јогурџ*.
 (66) Гризе *јабуку*.
 (67) Купа *дете*.
 (68) Вређа *џријаџеља / нечије достџџансџво*.
 (69) Наљутила је *оца*.
 (70) Поштује *родиџеље / џуђе миџење*.
 (71) Достигао је *свог џрофесора*.
 (72) Заслужио је *награду*.
 (73) Преживео је *саобраћајну несређу*.
 (74) Приложио је *џџџсџво / краџку биографију*.

(75) Слави рођендан.

(76) Дефинисала је *нејознаџи њојам*.

Модел б) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ак}} (+ N_{\text{Padež}} / \text{Cl})$ — слободни акузатив у функцији директног предметног или пропозиционог објекта уз обавезно прелазне или факултативно прелазне глаголе који се могу реализовати и као глаголи просте и као глаголи сложене прелазности / рекције различитих семантичких класа. У зависности од конкретног глагола, у функцији друге рекцијске допуне с различитим значењем могу се појавити сви зависни падежи, најчешће датив индиректног објекта (датив намене), аблативни генитив, акузатив индиректног објекта (акузатив намене), инструментал средства спроводничког типа, локатив индиректног објекта, и клауза, најчешће у функцији ситуационог детерминатора. Нпр.

(77) Анализира *књижевно дело / лирску њесму* ђацима / ЗА ђаке.

(78) Ангажовали су *џлесну групу / њознаџог глумца* ЗА премијеру.

(79) Баца *смеће / камен* У реку / *лојџу саиграчу / целу џлаџу* НА спортску прогнозу.

(80) Бира *сараднике / хаџину мајци / љуџе џаџрике* ЗА ајвар / *једног ИЗМЕЂУ* десет кандидата.

(81) Брише *руке / чело болеснику / џрозор крпом*.

(82) Везује *чвор / машину девојчици / косу гумицом / коња* ЗА дрво / *косу* У кику.

(83) Гледа *слику / деџе* КАКО се игра.

(84) Граде *мост / аџеџе уметнику / игралиџџе* ЗА омладину / *бараку* ОД дрвета / *глаголски облик* личним наставцима.

(85) Написао је *рецензију / есеј* О песнику / *честџиџку* слављенику / *џреџоруку* ЗА доброг студента / *слово* кредом.

(86) Одгодили су *расџраву / исџиџ* студентима / *седницу* ЗА следећу недељу.

(87) Пореди *близанце / Јована* С Марком.

(88) Похвалила је *сина / ђака* родитељима / *сликара* ПРЕД публиком.

(89) Прима *госџе / џоклон* ОД рођака / *ученика* НА праксу.

(90) Тражи *грешку / деџе* У школи / *џреџоруку* ОД професора / *собу* пријатељу / *џосао* ЗА жену.

Модел в) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + N_{\text{Padež}} / \text{Cl}$ — слободни акузатив у функцији директног предметног или пропозиционог објекта уз прелазне глаголе обавезно сложене прелазности / рекције, са две објекатске / рекцијске допуне, различитих семантичких класа. У зависности од конкретног глагола, у функцији друге рекцијске допуне најчешће се појављује датив индиректног објекта (датив намене), аблативни генитив, акузатив индиректног објекта (акузатив намене), и клауза, по правилу, допунска у својству пропозиционог објекта. Нпр.

(91) Враћа *деџе* мајци.

- (92) Дозволили су још *један исцрпни рок* студентима.
 (93) Дугује *захвалношћ* пријатељу.
 (94) Изјављује *љубав* девојци.
 (95) Испричала је *доживљај* пријатељици.
 (96) Јавили су *новост* мајци.
 (97) Наређује *повлачење* војницима.
 (98) Затражио је *ојрошњај* ОД пријатеља.
 (99) Захтева *радну дисциплину* ОД свих запослених.
 (100) Замолио је *комшију* ЗА услугу.
 (101) Моли *оца* ЗА опроштај.
 (102) Наговарају *младића* НА женидбу.
 (103) Подсетио је *оца* НА обећање.
 (104) Посаветовао је *сина* КАКО да поступи.
 (105) Убеђује *колегу* ДА није у праву.

Модел г) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + N_{\text{Padež}} + N_{\text{Padež}} / \text{Cl}$ — слободни акузатив у функцији директног предметног (ређе пропозиционог) објекта уз прелазне глаголе обавезно сложене прелазности / рекције, са три објекатске / рекцијске допуне. Уз акузатив директног објекта, најчешће се појављује датив индиректног објекта (датив намене) у својству предметног објекта и акузатив индиректног објекта (акузатив намене) / клауза у својству пропозиционог објекта. Нпр.

- (106) Дугује *новац* брату ЗА стан.
 (107) Нуди *мајстор* комшији ЗА кречење.
 (108) Понудио је *шајоре* Црвеном крсту ЗА пострададе.
 (109) Дала је *задашке* наставнику НА преглед / ДА јој прегледа.
 (110) Препоручио је *снимање* редитељу ЗА ТВ серију.
 (111) Ставља *документи* комисији НА увид.
 (112) Понудио је *кућу* пријатељу НА располагање.

Модел д) $V_{\text{Ref}} [\leftarrow V_{\text{Tranz}} + \emptyset \text{PrON}_{\text{sebe}} \text{Ак И } N_{\text{Ак}}]$ — слободни акузатив повратне заменице за свако лице *себе*, уз прелазни глагол, у функцији директног предметног објекта идентичног агенсу прелазног глагола, као део копулативне синтагме с именицом у слободном акузативу. Нпр.

- (113) Теши *и себе* и брата.
 (114) Облачи *себе* и децу.

1.2. Акузатив предлошког (нетипичног) објекта.

Модел а) $V_{\text{Tranz}} + \text{НА } N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом НА у функцији објекта, предметног или пропозиционог, уз прелазне глаголе просте прелазности / рекције

- типа *јазити*, *(јо)мислити*, *навикавати*, *најдавати*, *одговарати*, *јрисијати*, *јројезати се*, *ширити се*, *сумњати*, *чекајти*, у својству објекта обухваћеног конкретном, когнитивном, комуника-

тивном радњом, у својству објекта прихватања или објекта напада, нпр.

(115) Пазила је *НА дете*.

(116) Мислио је *НА девојку / НА њоцао / НА јело / НА будућности*.

(117) Навикла је *НА нову колегиницу*.

(118) Напао је *НА његову личност*.

- уз прелазне глаголе са семантичким обележјем директивности типа *викајти, галамити, љутијти се, жалијти се*, у својству објекта обухваћеног комуникативном или емоционалном радњом, нпр.

(119) Викала је / галамила је *НА децу*.

(120) Љутила се *НА колеге*.

- или семантичким обележјем каузативности типа *деловајти, утицајти* са значењем 'чинити да V', у својству објекта утицаја, нпр.

(121) Имао је харизму. Деловао је *НА њублику*.

(122) Утицао је *НА млађе колеге*.

- уз прелазне глаголе визуелне перцепције типа *гледајти* у својству објекта циља, нпр.

(123) Гледао је *НА другу страну реке и НА стјерме њадине* пуне зеленила.

Модел б) $V_{\text{Trans}} + 3A N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом 3А у функцији објекта, предметног или пропозиционог, уз прелазне глаголе просте прелазности / рекције типа *гласајти, навијајти, молијти, њијтајти*, у својству објекта солидарности обухваћеног комуникативном радњом. Нпр.

(124) Гласали су 3А *најбољи филм*.

(125) Навија 3А „*Војводину*“.

(126) Молио је 3А *његов њристџанак*.

Модел в) $V_{\text{Med}} + 3A N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом 3А уз медијалне глаголе типа *интересовајти се, ојределијти се, одлучијти се, занимајти се, бојајти се, бринујти се* 'страховати', *џлашијти се, стјраховајти* у функцији објекта, предметног или пропозиционог, по правилу, у својству објекта интересовања или емоције агенса. Нпр.

(127) Интересује се 3А *комјџутере*.

(128) Одлучила се 3А *књигу о биљкама*.

(129) Боји се 3А *сина*.

(130) Брине се 3А *брајта*.

Напомена. — Морфема *се* овде се сматра сигналом само формалне непрелазности.

Модел г) $V_{\text{Trans}} + У N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом У

- у функцији објекта предметног типа уз прелазне глаголе просте прелазности / рекције типа *ударати*, *свираати*, нпр.

(131) Удара У *бубње*.

(132) Свира У *фрулу* / У *шамбуру*.

(133) Удара У *врати*.

- у функцији објекта, предметног или пропозиционог, уз глаголе емоционалног односа типа *заљубити се*, уз глаголе визуелне перцепције типа *иљити*, *зурити*, *(по)гледати*, *загледати се*, и уз глаголе типа *циљати*, *погађати*, који поседују обележје директивности, па се појам у акузативу појављује у својству објекта ц и љ а.

(134) Заљубио се У *школску другарицу* / У *кошарку*.

(135) Пиљио је У *шога човека* као да га познаје.

(136) Гледала је У *излог*.

(137) Погађао је У *мету*.

- акузатив с предлогом У у функцији објекта, пропозиционог типа, уз сентенцијално-прелазне глаголе типа *вероваати*, *повероваати*. Нпр.

(138) Марко верује У *себе* / У *правду* / У *Бога*.

(139) Поверовао је У *своју причу*.

- акузатив с предлогом У у функцији предметног објекта уз глаголе 'конверзије' типа *претворити се*, *преобратити се*, *промениати се*, *претворити се* у својству објекта супститута, нпр.

(140) Рушевина се претворила У *рајску башиу*.

(141) Одједном се преобратио У *озбиљног човека*.

(142) ... ова се прича није претопила у *заборав*. (С. Велмар-Јанковић)

- Модел д) $V_{\text{Trans}} + О N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом О уз глаголе типа *ићи*, *ударати*, *куцкати* у функцији предметног објекта ц и љ а. Нпр.

(143) ... суснежица је тукла О *зайворене кайке* ... (С. Велмар-Јанковић)

(144) ... киша је ударала О *прозоре*... (С. Велмар-Јанковић)

(145) ... куцкао је ноктом О *застакљен прозор*... (С. Велмар-Јанковић)

- Модел ђ) $V_{\text{Trans}} + НА / ЗА / О N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом НА, ЗА, О у функцији објекта, предметног или пропозиционог, уз прелазне глаголе просте прелазности / рекције типа *наићи*, *најрчаати*, *зайети*, *сиошакнути се*, *саклести се*, у својству објекта препреке. Нпр.

(146) Наишао је НА *његово одбијање*.

(147) У мраку је најрчао НА *столицу*.

(148) Запела је ЗА *фошељу*.

(149) Спотакнуо се *О* камен.

(150) Саплео се *О* играчке.

2. Акузатив индиректног објекта.

Основни модел: $V_{\text{Trans}} + \text{DObj} [\leftarrow N_{\text{Ak}}] + \text{IObj} [\leftarrow N_{\text{Ak}}]$

Модел а) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ak}} \checkmark (-) + \text{ЗА } N_{\text{Ak}} \checkmark (+)$ — акузатив с предлогом ЗА и обележјем живо (+), уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног предметног објекта и обележјем живо (-), у функцији индиректног пропозиционог објекта — објекта намене и пресупозицијом говорникове интенције. Семантика ове структуре своди се на формулу 'Ag V (чини) X (нешто) ЗА Y (некога)', а имплицира се, при том, значење 'Ag [\rightarrow PRS намерно] V (чини) X (нешто) да Y (неко) има X (нешто)'. Нпр.

(151) Гради кућу ЗА родитеље.

(152) Греје воду ЗА дете.

(153) Дао је прилог ЗА настрадале.

(154) Бира кошуљу ЗА браћа.

(155) Пече месо ЗА децу.

(156) Набавила је књигу ЗА сестру.

(157) Одредила је јеловник ЗА дијабетичаре.

(158) Платио је зимовање ЗА сина. (не супститутивно)

(159) Поставља сто ЗА госте.

(160) Припрема ручак ЗА укућане.

(161) Чува место ЗА другарицу.

(162) Спрема храну ЗА децу.

Модел б) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ak}} \checkmark (-) + \text{ЗА } N_{\text{Ak}} \checkmark (-)$ — акузатив с предлогом ЗА и обележјем живо (-), уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног предметног објекта и обележјем живо (-), у функцији индиректног пропозиционог објекта — објекта намене и пресупозицијом говорникове интенције. Семантика ове структуре своди се на формулу 'Ag V (чини) X (нешто) ЗА Y (нешто)', а имплицира се, при том, значење 'Ag [\rightarrow PRS намерно] V (чини) X (нешто) да X (нешто) служи Y (нешто)'. Нпр.

(163) Бере вишње ЗА комјош.

(164) Бира намештај ЗА стиан.

(165) Гаји саднице ЗА зимску башћу.

(166) Користе нове сорте ЗА јесењу сетву.

(167) Обележила је задатке ЗА штакмичење.

(168) Кува кромпир ЗА ручак.

(169) Пече погачице ЗА њредјело.

(170) Посејао је жито ЗА њољоривредни комбинаш.

(171) Приређује рукопис ЗА шћамју.

- (172) Сачувао је сат *ЗА усйомену*.
 (173) Чува ракију *ЗА свадбу*.
 (174) Узео је познати афоризам *ЗА мошћо*.

Модел в) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \checkmark (-) + \text{ЗА } N_{\text{Ак}} \checkmark (-)$ — акузатив с предлогом ЗА и обележјем живо (-), уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног предметног објекта с обележјем живо (-) и значењем 'супституције' типа *мењати*, *заменејивати*, *заменити*, *иromениити*, у функцији индиректног предметног објекта — објекта супститута. Нпр.

- (175) Мењао је сличице *ЗА значке*.
 (176) Замењује динаре *ЗА стирану валућу*.
 (177) Заменила је брош *ЗА наруквицу*.

Напомена — У примеру

- (178) Заменио је Јована *ЗА Марка*,

који се може чути спорадично у колоквијалном изражавању и у којем оба објекта но-се обележе живо (+), глагол *заменити* употребљен је са значењем 'побркати' некога с неким.

Модел г) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \checkmark (+/-) + \text{ЗА } N_{\text{Ак}} \checkmark (+/-)$ / $V_{\text{se}} + \text{ЗА } N_{\text{Ак}} \checkmark (+/-)$ — акузатив с предлогом ЗА и обележјем живо (+/-), уз прелазне глаголе типа *(за)везивати* / *(за)везати*, *држати*, *иридржавати*, *хвајати*, *вући*, *чујати* са слободним акузативом у функцији директног предметног објекта и обележјем живо (+/-), или уз формално интранзитивне облике ових глагола с морфемом *се* (*везати се*, *држати се*, *иридржавати се*, *хвајати се*), у функцији индиректног предметног објекта — објекта физичког / емоционалног контакта. Нпр.

- (179) Завезао је коња *ЗА дрво*.
 (180) Држи дете *ЗА руку*.
 (181) Вуче мачку *ЗА реј*.
 (182) Везана је *ЗА мајку*.

Модел д) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \checkmark (+) + \text{ЗА } N_{\text{Ак}} \checkmark (+)$ — акузатив с предлогом ЗА и обележјем живо (+) уз прелазне глаголе са слободним акузативом и обележјем живо (+). Предлошки акузатив представља пропозициони објекат који заступа копулативну предикацију $\text{Cop} + \text{Lex} [\leftarrow N_{\text{Nom}}]$, а слободни акузатив представља предметни објекат прелазног глагола и истовремено пролептички субјекат — агенс / псеудоагенс имплициране копулативне предикације, уз пресупозицију намере. Семантика ове структуре своди се на формулу 'Ag V X (некога) ЗА Y (некога)', а имплицира се, при том, значење 'Ag [\rightarrow PRS намерно] V X (некога) да X (неко) буде Y (неко)', нпр.

(183) Звала је најбољег пријатеља *ЗА кума / ЗА жиранџа*. [\leftrightarrow Звала је најбољег пријатеља *ДА он буде (њен) кум / (њен) жиранџа*.]

(184) Узели су економисту *ЗА дирекџора*. [\leftrightarrow Узели су економисту *ДА он (сџиручњак џог џрофила) буде дирекџор*.]

(185) Бирали су колегу *ЗА шефа*. [\leftrightarrow Бирали су колегу *ДА он буде њихов шеф*.]

(186) Предложили су жену *ЗА министџра здравља*. [\leftrightarrow Предложили су (жену) *ДА жена буде министџар здравља*.]

(187) Прихватио је тог човека *ЗА сведока*. [\leftrightarrow Прихватио је (тог човека) *ДА џај човек буде његов сведок*.]

или 'Ag [\rightarrow PRS намерно] V да X (неко) јестџе Y (неко)', нпр.

(188) Признао га је *ЗА сина*. [\leftrightarrow Признао је (њега) *ДА је он његов син*.]

(189) Признао је нећака *ЗА наследника*. [\leftrightarrow Признао је (нећака) *ДА је нећак његов наследник*.]

На помена 1. — Изузетно у овом моделу на месту предлошког акузатива може стајати апстрактна именица типа *џример, углед*, уп.

(190) Узели су најбољег студента *ЗА џример*.

На помена 2. — Уп. и модел г) у одељку Акузатив у семикопулативном предикату.

Модел ђ) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \checkmark (-) + \text{НА } N_{\text{Ак}} \checkmark (+)$ — акузатив с предлогом НА и обележјем живо (+) у функцији индиректног предметног објекта — објекта реципијента уз прелазне глаголе типа *џревесџи, џренеџи, џреџисаџи, џримениџи, џрошириџи* са слободним акузативом и обележјем живо (-) у функцији директног предметног објекта. Предлошки акузатив представља објекат на који агенс преноси или примењује реалију именовану слободним акузативом. Нпр.

(191) Превео је станарско право *НА жену*.

(192) Преписао је имање *НА сина*.

(193) Применио је члан закона *НА џрестџуџника*.

Модел е) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \checkmark (-) + \text{НА} / \text{УЗ} / \text{О } N_{\text{Ак}} \checkmark (-/+)$ / $V_{\text{se}} + \text{НА} / \text{УЗ} / \text{О } N_{\text{Ак}} \checkmark (-/+)$ — акузатив с предлогом НА / УЗ / О у функцији индиректног неживог или живог предметног објекта уз прелазне глаголе типа *наслониџи, џрислониџи, ослониџи, џриџубиџи, џрилеџиџи, џриџиџи*, и одговарајуће формално непрелазне облике ових глагола с морфемом *се* *наслониџи се, џрислониџи се, ослониџи се, џриџубиџи се, џрилеџиџи се, џриџиџи се*, са значењем објекта ослонца или објекта уз који нешто приања. Који ће од три предлога стајати уз акузатив, зависиће од префикса у глаголској лексеми. Предлог НА одговара префиксу НА-, предлог УЗ префиксу ПРИ-, а предлог О префиксу О-. Нпр.

- (194) Наслонила је бицикл *НА ограду*.
 (195) Наслонила се *НА ограду*.
 (196) Прислонио је лопату *УЗ(А) зид*.
 (197) Прислонио се *УЗ ограду*.
 (198) Приљубила је чело *УЗ њрозорско окно*.
 (199) Приљубио се *УЗ мајку*.
 (200) Хаљина јој се припила *УЗ шело*.
 (201) Ослонила је леђа *О зид*.
 (202) Ослонила се *О столицу*.

Модел ж) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \dot{z} (+) + У N_{\text{Ак}} \dot{z} (-)$ — акузатив с предлогом У и обележјем, условно, живо (-) уз прелазне глаголе типа *љубићи / њољубићи, удараћи / ударићи, рањаваћи / ранићи, шућаћи / шућнути* са слободним акузативом и, по правилу, обележјем живо (+), у функцији индиректног предметног објекта — о б ј е к т а ц и л њ а. Појам означен предлошким акузативом и појам означен беспредлошким акузативом по правилу се налазе у односу део према целини. Нпр.

- (203) ... љуби га *У образ и руку* ... (С. Велмар-Јанковић)
 (204) ... ударио га је *У леђа, У крсиа* ... (С. Велмар-Јанковић)
 (205) Пољубила је дете *У чело*.
 (206) Ранили су ловца *У ногу*.

Модел з) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} \dot{z} (+/-) + У N_{\text{Ак}} \dot{z} (+/-)$ — акузатив с предлогом У и обележјем живо (+/-) уз прелазне, по правилу, каузативне глаголе са слободним акузативом и обележјем живо (+/-). Предлошки акузатив јесте индиректни пропозициони објекат — о б ј е к а т ц и л њ каузативне радње који заступа семантичко језгро копулативне предикације, а слободни акузатив представља предметни објекат прелазног глагола и истовремено пролептички субјекат — псеудоагенс имплицирани копулативне предикације, уз пресупозицију намере. Семантика ове структуре своди се на формулу 'Ag V X (некога / нешто) У Y (нешто)', а имплицира се, при том, значење 'Ag [→ PRS намерно] V X (некога / нешто) да X (неко / нешто) буде У Y (нешто)' (у том случају алтернација му је локатив) или 'Ag [→ PRS намерно] V (чини) да X (нешто / неко) буде Y (нешто / неко)' (у том случају алтернација му је номинатив). Нпр.

- (207) Изабрали су колегу *У њравни одбор*. [→ Изабрали су колегу *ДА* буде *У њравном одбору*.]
 (208) Гимнастичар је вратио тело *У њрвобићан њоложај*. [↔ Гимнастичар је учинио *ДА шело њоново* буде *У њрвобићном њоложају*.]
 (209) Произвели су мајора *У чин њуковника*. [↔ Учинили су *ДА мајор* буде *њуковник*.]
 (210) Сунце је претворило лед *У воду*. [↔ Сунце је учинило *ДА лед њо-сћане вода*.]

(211) Претворили су оставу *У кухињу*. [↔ Учинили су *ДА остава њостјане кухиња*.]

§ 192. ЕКСПЛИКАТИВНИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора) уз глаголе, именице и придеве. [О допунама уп. и § 623.]

Основни модел: $V / N / Adj + Compl$ [← $N_{Ак}$]

1. Експликативни акузатив као семантичка допуна глаголу.

Модел а) $V_{SentTranz} + \emptyset N_{DevAk}$ — слободни акузатив девербативне именице уз сентенцијално-прелазне глаголе различитих семантичких класа, нпр.:

- глаголе комуникативних, модално-комуникативних, модалних, когнитивних, перцептивних радњи, психичких и физиолошких стања или процеса типа *захтевајти, њредложити, њражити, молити, одобрити, дојушити, одбијати, осећати, њдносити, њриети, волети, њобуђивати, њрозрети, разјаснити, њрејити, њстављати, њодразумевати, слушајти, чујти, видејти, њримети*. Нпр.

(212) Предложио је *набавку* нове опреме. [→ Предложио је *ДА се набави нова опрема*.]

(213) Одобрено је *њренос* новца на текући рачун. [→ Одобрено је *ДА се новац њрене* на текући рачун.]

(214) Осећао је *грњску* савести. [→ Осећао је *ДА га грњсе савест*.]

(215) Слушао је *њевање* птица. [→ Слушао је *КАКО њишце њевају*.]

- глаголе типа *омогуђити, онемогуђити, оместити, сњречити, условљавати, изискивати, избећи, осигурајти, условити, обезбедити*, нпр.

(216) Омогуђили су *увоз* нове опреме. [→ Омогуђили су *ДА се увезе нова опрема*.]

(217) Спречили су *њројасит* старих здања у центру града. [→ Спречили су *ДА њројадну сњара здања...*]

(218) Обезбедили су *њревоз* путника. [→ Обезбедили су *ДА се њушници њревезу*.]

Модел б) $V_{SentTranz} + 3A N_{DevAk}$ — акузатив девербативне именице с предлогом *ЗА* уз сентенцијално-прелазне глаголе, по правилу, из класе глагола комуникативних, модално-комуникативних, модалних, когнитивних, перцептивних радњи, психичких и физиолошких стања или процеса типа *оњределити се, одлучити се, знајти, договорити се, заложити се, чујти*, нпр.

(219) Определио се *ЗА рад* у лабораторији. [→ Определио се *ДА ради* у лабораторији.]

(220) Знао је *ЗА његов долазак*. [→ Знао је *ДА он долази*.]

(221) Договорили смо се *ЗА његово виђење*. [→ Договорили смо се *ДА се његово видимо*.]

(222) Чуо је *ЗА његов одлазак*. [→ Чуо је *ДА он одлази*.]

Модел в) $V_{\text{SentTranz}} + \text{НА } N_{\text{DevAk}}$ — акузатив девербативне именице с предлогом *НА* уз сентенцијално-прелазне глаголе из класе

• глагола комуникативних, когнитивних, интелектуалних радњи типа *ћрисићаји*, *ћомишљаји*, *ћрећендоваји*, нпр.

(223) Пристао је *НА ћрамћу*. [→ Пристао је *ДА се ћрамћу*.]

(224) Помишљају *НА укидање* тог фонда. [→ Помишљају *ДА укину* тај фонд.]

(225) Претендује *НА рад* у министарству. [→ Претендује *ДА ради* у министарству.]

• као и уз глаголе типа *ућићаји*, *инсићрисићи*, *ћодстићаји*, *деловаји*, *чекаји*, *ограничићи се*, *оријентићисаји се*, нпр.

(226) То откриће ће утицати *НА развијање* нових технологија. [→ То откриће ће утицати *НА ТО ДА се развију* нове технологије.]

(227) Све то је деловало *НА унајређење* производње. [→ Све то је деловало *НА ТО ДА се унајреди* производња.]

(228) Ограничили су се *НА ћпроизводњу* резане грађе. [→ Ограничили су се *НА ТО ДА ћпроизводе* резану грађу.]

Модел г) $V_{\text{SentTranz}} + \text{У } N_{\text{DevAk}}$ — акузатив девербативне именице с предлогом *У* уз сентенцијално-прелазне глаголе, најчешће уз глагол *вероваји*, *ћовероваји*. Нпр.

(229) Верује *У ћостојање* натчулних појава. [→ Верује *ДА ћостоје* натчулне појаве.]

(230) Поверовао је *У своју ћобеду*. [→ Поверовао је *ДА је ћобедио*.]

2. Експликативни акузатив као семантичка допуна именици.

Модел а) $\text{N} + \text{ЗА } N_{\text{DevAk}} / \text{ЗА } N_{\text{Ak}}$ — акузатив девербативне именице с предлогом *ЗА* уз именицу уопштене апстрактне семантике која захтева семантичку експликацију типа *могућност*, *услов*, *основа*, *шанса*, *ћрилика*, *ћовод*, *алиби*, *оћравдање*, *мере*, *ћрећићосићавке*, *сагласност*, *инићијаћиива*. Нпр.

(231) Сада имају могућност *ЗА даљи развој*. [→ Сада имају могућност *ДА се даље развијају*.]

(232) Имају основу *ЗА даљи рад*. [→ Имају основу *ДА даље раде*.]

(233) Дао им је повода *ЗА сваћу*. [→ Дао им је повода *ДА се сваћају*.]

— акузатив с предлогом ЗА уз именице типа *ауџориџеџи*, *џример*, *разлог*, *смисао* које су, по правилу, део копулативног предиката, нпр.

(234) Био је ауторитет ЗА своје *студентџе*.

(235) Он је пример ЗА своје *колеге*.

— акузатив с предлогом ЗА (акузатив намене) као кондензатор или експонент релативне рестриктивне клаузе, којим се врши идентификација именичког појма посредством експликације његове намене, уз именице којима се упућује најчешће на конкретне, предметне реалије, нпр.

(236) Четкица ЗА *зубе*. [↔ Четкица КОЈА служи да се њоме џеру *зуби*.]

(237) Одећа ЗА *леџо*. [↔ Одећа КОЈА се носи *леџи*.]

(238) Пилуле ЗА *сџавање*. [↔ Пилуле КОЈЕ лече *несаницу*.]

(239) Апарат ЗА *инхалацију*. [↔ Апарат КОЈИ служи да се џомоћу њега *инхалира*.]

(240) Лекар ЗА *кожне болестџи*. [↔ Лекар КОЈИ лечи *кожне болестџи*.]

Модел в) N + НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА уз именицу уопштене апстрактне семантике која захтева семантичку експликацију типа *џраво*. Нпр.

(241) Имају право НА *одсуствовање*. [→ Имају право ДА *одсуствују*.]

(242) Странка има право НА *жалбу*. [→ Странка има право ДА *се жали*.]

3. Експликативни акузатив као семантичка допуна придеву.

Модел а) Adj + ЗА N_{DevAk} — акузатив, по правилу девербативне именице, с предлогом ЗА уз придеве који захтевају семантичку експликацију типа *сџреман*, *расџоложен*, *оран*. Нпр.

(243) Спреман је ЗА *одлазак*. [→ Спреман је ДА *оде*.]

(244) Увек је расположен ЗА *џричу*. [→ Увек је расположен ДА *џрича*.]

(245) Увек је орна ЗА *игру*. [→ Увек је орна ДА *се игра*.]

Модел б) Adj + ЗА / ПО N_{Ак} — акузатив с предлогом ЗА, ПО у својству бенефицијента (онога који има корист) или инкомодента (онога који трпи штету) уз придеве типа *корисџан*, *добар*, *шџеџан*, *џогубан*, *лош*. Предлози ЗА и ПО у оваквим структурама у начелу су комутабилни, али уз напомену да је предлог ЗА чешћи (односно да се комутабилност, условно речено, испољава у нижем степену) ако се ради о бенефицијентној ситуацији, а да је предлог ПО нешто чешћи (али је истовремено степен комутабилности „виши“) ако се ради о инкомодентној ситуацији. Нпр.

(245а) Витамин Ц је користан ЗА [/ ПО] *здравље*.

(245б) Пушење је штетно ПО / ЗА *здравље*.

Модел в) Adj + НА N_{DevAk} / НА N_{Ak} — акузатив с предлогом НА девербативне или 'праве' именице уз придеве који захтевају семантичку експликацију типа *сјреман, (не)осетљив, усјраван, верџикалан, нормалан* 'вертикалан'. Нпр.

(246) Увек је спреман *НА свађу*. [→ Увек је спреман *ДА се свађа*.]

(247) Нада је осетљива *НА љрашину*.

(248) Њихове су равни нормалне *НА раван* круга.

Модел г) Adj + У N_{DevAk} / У N_{Ak} / У ProN_{Ref Ak} — акузатив с предлогом У девербативне именице, 'праве' именице или повратне заменице уз придеве који захтевају семантичку експликацију типа *сигуран, уверен*. Нпр.

(249) Био је сигуран *У њобеду*. [→ Био је сигуран *ДА ће њобедиџи*.]

(250) Уверен је *У њвој усјех*. [→ Уверен је *ДА ћеш усјетиџи*.]

(250а) Био је сигуран *У браџа* / *У себе*.

§ 193. СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на неке од могућих аспеката просторног односа. [О значењу спацијалности уп. § 868.]

Основни модел: N_{Subj} + V_{Din (+)} InTranz + Dets_{Spac} [← N_{Ak}]
V_{Din (+)} Tranz + N_{Obj} + Dets_{Spac} [← N_{Ak}]

Н а п о м е н а. — Објекат локализације даље у моделима представљен је симболом N испред V независно од тога да ли се појављује у функцији субјекта или у функцији објекта у реченици, пошто то за означавање просторних односа није релевантно.

1. Смештање у простор (спацијална локализација).

1.1. Неусмереност — локативност — у простору.

1.1.1. Непосредна просторна локализација с обележјем смера кретања.

Модел V_{Din (+)} Dir (-) + УЗ / НИЗ / КРОЗ N_{Ak} — акузатив с предлогом УЗ, НИЗ, КРОЗ уз глаголе кретања типа *иђи, возиџи, џирчаџи, џуџоватиџи, џењаџи се, силазиџи* који носе обележје динамичност (+), а реализују се с обележјем директивност (-). Предлогом УЗ показује се смер кретања 'нагоре', предлогом НИЗ смер кретања 'надоле', а предлогом КРОЗ пресецање локализатора по његовој унутрашњости. Нпр.

(251) Мачка се попела *УЗ(А) зид*.

(252) Полако смо се пењали *УЗ брдо*.

(253) Пење се *УЗ мердевине* / *УЗ конојац*.

(254) Мачка се спустила *НИЗ олуц*.

(255) Сишла је полако *НИЗ стјеиенице*.

(256) После освојеног врха, алпинисти су се лагано спуштали *НИЗ* *и*ла-*нину*.

(257) Воз је пролазио *КРОЗ* *дугачак*, *мрачан* *шунел*.

(258) Провукао се *КРОЗ* *ограду*.

(259) У Београд се, *КРОЗ* *Сјамбол-кајију*, тешко улазило а још теже из-*лазило*. (С. Велмар-Јанковић)

Акузатив с предлозима УЗ, НИЗ, КРОЗ може се комбиновати и са глаголима визуелне перцепције који се, у начелу, не доводе у везу с обележјем динамичности, али за које може бити релевантно обележје директивности, с обзиром на то да, када се они комбинују с овим предлозима, поред именованга визуелне радње имплицирају и правац у којем се поглед усмерава. Нпр.

(260) Гледала је *УЗ* *лишци* не би ли га видела како се спушта.

(261) Погледао је *НИЗ* *и*адину.

(262) (Про)вирила је *КРОЗ* *и*розор.

Напомена. — Уп. и одељак Објекатски акузатив, акузатив с предлозима У, НА уз глаголе визуелне перцепције у својству објекта циља.

1.2. Усмереност — транслокативност — у простору.

1.2.1. Приближавање локализатору с податком о досезању циља (адлативност, циљ).

Модел а) $N + V_{Din} (+) Dir (+) InTranz + Y / HA / O N_{Ak} /$
 $N + V_{Din} (+) Dir (+) Tranz + \emptyset N_{Ak} + Y / HA / O N_{Ak}$ — акузатив с предлогом У, НА, О уз непрелазне глаголе када је објекат локализације сам агенс / псеудоагенс, или уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта у својству објекта локализације. У оба случаја глагол носи обележје динамичност (+), директивност (+). Овим предлозима врши се истовремено и непосредна локализација — циљ је у границама локализатора.

• Предлог У показује да је циљ унутрашњост локализатора, нпр.

(263) Путује *У* *Париз*.

(264) Ушла је *У* *зграду*.

(265) Довела је дете *У* *школу*.

(266) Сипала је чај *У* *шољу*.

• предлог НА показује да је циљ површина локализатора и то, горња површина (чешће) или вертикална бочна површина (ређе), што зависи од природе локализатора–циља, нпр.

(267) Био је изјахао *НА* *и*ројланак ... (С. Велмар-Јанковић)

(268) Окачила је слику *НА* *зид*.

- и предлог *О* показује да је локализатор сасвим специфичне врсте, клинастог облика или таквог облика да се може обухватити. Нпр.

(269) Окачила је капут *О чивилук*.

(270) Закачио је канап *О клин*.

(271) Обесила је торбу *О раме*.

Н а п о м е н а 1. — Локализатори типа *чивилук*, *клин*, *раме* могу се комбиновати и с предлогом *НА*, уп.

(272) Окачила је капут *НА чивилук*.

(273) Закачио је канап *НА клин*.

(274) Ставила је торбу *НА раме*,

с тим што се у том случају не истиче њихов клинаст облик, већ податак о томе да се ради о локализатору који има висину и на неки начин горњу површину.

Н а п о м е н а 2. — Предлози *У* и *НА* појављују се уз топониме, с тим што предлог *НА* у таквом случају, у суштини, упућује на то да је циљ унутрашњост локализатора, али који се налази, по правилу, на узвишеном терену. Посебан је случај са ова два предлога уз географски локализатор *село*, нпр.

(275) Отпутовала је *У село*, и

(276) Отпутовала је *НА село*.

У тим примерима предлог *У* показује референцијално (конкретно), а предлог *НА* генеричко (уопштено) значење.

Н а п о м е н а 3. — У говорном језику често се може чути акузатив с предлогом *ЗА* са значењем циља уз глагол кретања, нпр.

(277) Идем / путујем *ЗА Београд*.

Такав акузатив дуго је сматран супстандардном формом, али данас преовлађује мишљење да нема озбиљног разлога оспоравати му статус стандардне форме.

Модел б) $N + V_{Din} (+) Dir (+) InTranz + НАД / ПОД / ПРЕД / ЗА / УЗ / МЕЂУ N_{Ak} /$

$N + V_{Din} (+) Dir (+) Tranz + \emptyset N_{Ak} + НАД / ПОД / ПРЕД / ЗА / УЗ / МЕЂУ N_{Ak}$
— акузатив с предлогом *НАД*, *ПОД*, *ПРЕД*, *ЗА*, *УЗ*, *МЕЂУ* уз непрелазне глаголе када је објекат локализације сам агенс / псеудоагенс, или уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта у својству објекта локализације. У оба случаја глагол носи обележје динамичност (+), директивност (+). Овим предлозима врши се истовремено посредна локализација — циљ је ван граница идентификованог локализатора, а као оријентир појављује се:

- **г о р њ а с т р а н а** — предлог *НАД*, нпр.

(278) Нагнуо се *НАД чинију*.

(279) *НАД главни улаз* ... дао је да се узиде пар јеленских рогова ... (С. Велмар-Јанковић)

(280) Окачила је венчић *НАД улазна врати*.

- до њ а с т р а н а — предлог ПОД, нпр.
 - (281) Сакрио се *ПОД кревети*.
 - (282) Гурнуо је разбијену чашу *ПОД орман*.
- п р е д њ а с т р а н а — предлог ПРЕД, нпр.
 - (283) Управо стиже *ПРЕД зграду*.
 - (284) Сео је *ПРЕД њелевизор*.
 - (285) Стао је *ПРЕД оца*.
 - (286) Паркирао је ауто *ПРЕД кућу*.
- з а д њ а с т р а н а — предлог ЗА,
- (287) Нагло је завио *ЗА угао*.
 - (288) Склонила је преостале слике *ЗА орман*.
- б о ч н а с т р а н а (искуствено) првенствено када је живи локализатор, или неспецификована страна, када је неживи локализатор — предлог УЗ (ретко), нпр.
 - (289) Стала је *УЗ Наду*.
 - (290) Сео је *УЗ камин*.
 - (291) Ставила је столицу *УЗ њрозор* и села да чита.
- и в и ш е л о к а л и з а т о р а и с т е в р с т е и л и д е л о в и ј е д н о г л о к а л и з а т о р а — предлог МЕЂУ (интерлокализација), нпр.
 - (292) Долази *МЕЂУ њознаше људе*.
 - (293) Сумрак се слеже *МЕЂУ високе зграде ...* (С. Велмар-Јанковић)
 - (294) Вратио се, ваљда, на Врачар, *МЕЂУ изроване шанчеве ...* (С. Велмар-Јанковић)

Н а п о м е н а 1. — Предлог ЗА са значењем циља који се одређује у односу на задњу страну локализатора—оријентира врло је редак у савременом језику. Доследно се задржао уз локализаторе типа *стио*, *џрјеза*, *машина*, *клавир*, нпр.

(295) Сели су *ЗА стио / ЗА богатиу џрјезу*.

(296) Седа *ЗА клавир*,

али са значењем сасвим нарочитог просторног односа сагласно природи самог локализатора.

Н а п о м е н а 2. — Предлог УЗ среће се с малим бројем локализатора, с напоменом да употребљен уз 'вертикалне' локализаторе носи обележје просторне удаљености типа проксималност (непосредна близина), нпр.

(297) Стаје *УЗ дрво / УЗ ограду*,

а уз 'хоризонталне' локализаторе имплицира кретање у паралелној линији с локализатором, нпр.

(298) Шетају лагано *УЗ обалу*.

(299) Трчи *УЗ бедем* старог града.

Напомена 3. — Акузатив с предлогом УЗ може се појавити и уз неке глаголе с обележјем динамичност (–), и у том случају ради се о значењу посредне просторне локализације са обележјем просторне удаљености типа проксималност (непосредна близина). Данас је, међутим, његова употреба с овим значењем врло ретка, али се у језику понеког писца још увек може срести. Уп. пр.

(300) ... отац лежи УЗ *огњиште*...

(301) ... лежи УЗ *йуи* док поред њега промичу пролазници ...

(302) ... Узун Мирко је седео УЗ *йрозор* према улици...

(303) На истом месту, УЗ *некадашњи Лаудонов шанац*, ... гинули су браће и ослобађајући Београд ... (сви примери С. Велмар-Јанковић).

2. Одмеравање у простору (спацијална квантификација).

2.1. Дужина / ширина удаљености.

Модел V + НА N_{Ак} + ОД N_{Gen Abl} — акузатив с предлогом НА мерне јединице за дужину или бројне именице с генитивом мерне јединице, по правилу уз аблативни генитив у својству локализатора оријентира. Нпр.

(304) Копати канал НА *мешар* од ограде.

(305) Закуцати ексер НА *мешар* од пода.

(306) Поставити ограду НА *стојшину мешара* од куће.

(307) Почети НА *центимешар* од ивице.

2.2. Размак понављања у простору (спацијална фреквенција).

Модел V + НА ODet [← СВАКИ] N_{Ак} — акузатив с предлогом НА и обавезним детерминатором у форми лексеме *сваки* мерне јединице за дужину или бројне именице с генитивом мерне јединице. Нпр.

(308) Поставити стуб НА *сваки киломешар*.

(309) Посадили су воћку НА *сваки мешар*.

(310) Ископали су рупу НА *сваких стојшину мешара*.

2.3. Брзина кретања.

Модел V + Quant_{Num} + НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА именице која означава временску мерну јединицу уз нумерички квантификатор и именицу у генитиву која означава мерну јединицу за дужину. Нпр.

(311) Вози 100 километара НА *саи*.

Напомена. — Када се брзина исказује у мањим временским мерним јединицама *секунда*, *минути* појављује се локатив с предлогом У, уп.

(312) Брзина ветра биће 100 метара У *секунди*.

Уп. и одељак Квантификативни локатив.

§ 194. ТЕМПОРАЛНИ (ВРЕМЕНСКИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији темпоралног детерминатора којим се реченична предикација

одређује с обзиром на неке могуће аспекте временског односа. [О значењу темпоралности уп. § 896.]

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Temp}} [\leftarrow N_{\text{Ак}}]$

1. Смештање у време (темпорална локализација).

1.1. Непосредна временска локализација (симултаност).

1.1.1. Непосредна временска локализација без представе о протоку времена (статично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (-).

Модел а) $V + У N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом У

- именица којима се именују дани у недељи *йонедељак, ушорак ...* уз предикацију која упућује на сферу прошлости или будућности, нпр.

(313) Видели смо се У *йонедељак*.

(314) Имаћемо час У *среду*.

- именица којима се именују појмови–периоди: годишња доба *йролеће, лейшо, јесен, зима* уз предикацију којом се упућује на сферу прошлости, на сферу неререференцијалне садашњости с обележјем регуларног понављања и на сферу неререференцијалне будућности, по правилу, са обележјем регуларног понављања, сасвим ретко без тога обележја (уп. модел б), нпр.

(315) Други пут ми се он јавно У *йролеће* те исте године. (Д. Киш)

(316) У *јесен* се [та биљка] истиче веома лепим ружичастим плодовима. (Ј. Туцаков) [→ *КАД је јесен* та се биљка истиче веома лепим ружичастим плодовима.]

(317) У *йролеће* ћемо одлазити на море, а У *јесен* ћемо се враћати. [→ *Сваког йролећа* ћемо одлазити на море, *сваке јесени* ћемо се враћати.]

Стоји и напомена да одговарајућим придевом локализатор може бити сужен на почетни или завршни сегмент (уп. модел б), нпр.

(318) Воћке цветају У *рано йролеће*.

(319) Кући су се вратили У *касну јесен*.

- Акузатив именица *време, доба* с предлогом У захтева и детерминатор у форми анафорске заменице *йшо, оно*, посесивног придева или заменице, придева типа *сйаро, ново, йрво, йоследње*, у форми генитива или временске клаузе с везником *КАДА* (чешће) или *ДОК* (далеко ређе). У прва три случаја акузатив је самостални временски детерминатор реченичне предикације, нпр.

(320) У *йшо је време* турски Београд ... већ постао један од најлепших градова на Дунаву ... (С. Велмар-Јанковић)

(321) *У оно се време* суштина те победе сигурно исказивала другим речима... (С. Велмар-Јанковић)

(322) *У што доба* новине су излазиле у Београду.

(323) Од старе чаршије ... *У наше доба* није остало више ништа... (С. Велмар-Јанковић)

(324) *У последње време* не осећа се добро.

(325) Дечак је *У прво време* згрануто ... гледао ... (С. Велмар-Јанковић)

(326) Некада, *У старо време*, тако се називала она четврт Београда испод данашње улице цара Душана... (С. Велмар-Јанковић)

а у последња два случаја предлошка форма с акузативом функционално је еквивалентна предлошкој форми с генитивом девербативне именице, уп.

(327) *У време његове владавине* прилике су биле друкчије [уп. и одељак Темпорални генитив], односно она је кореферентна временској клаузи, уп.

(328) *У доба кад је Јован Ђосћао господар* то је била друга прича ... (С. Велмар-Јанковић).

- Акузатив с предлогом *У* именица којима се именују делови дана *зора*, *јодне*, *јоноћ*, или природне појаве везане за поједине делове дана *свињање*, *сумрак*, нпр.

(329) ... *У јодне* је искрсавао у трговачким четвртима Букурешта ... (С. Велмар-Јанковић)

(330) ... *У сумрак* би га, понекад, виђали како улази у куће француских дипломата ... (С. Велмар-Јанковић)

- Именице *јутро* и *вече* у функцији временског локализатора током језичког развоја срасле су с предлогом *У*, па се сматрају прилозима (*ујутру*, *увече*), а у акузативној структури се појављују с предлогом *У* и детерминатором којим се врши сужавање локализатора, у првом случају на почетни сегмент, а у другом случају на завршни сегмент, нпр.

(331) *У рано јутро* пио је кафу и читао новине.

(332) Тако је, изгледа, размишљао чувени Хуњади *У касно вече* 23. јула 1456. године ... (С. Велмар-Јанковић)

- Локализатори типа *прејодне*, *јојодне*, поред предлога, захтевају и детерминатор којим се прецизира његов почетни или завршни сегмент, нпр.

(333) *У рано прејодне* виђен је у центру града.

(334) *У касно јојодне* стигао је, уморан, кући.

- Акузативна структура *У тај мах*, *У тај час*, *У том / овом тренућку* појављује се са значењем 'управо тада / сада' и има функцију временског актуализатора предикације, нпр.

(335) *У тај мах* Рига је подигао главу ... (С. Велмар-Јанковић)

(336) *У том тренућку* угледао ју је на вратима.

- а структуром *У истћи / један мах*, *У истћи час* може се указивати на симултаност остваривања именованих радњи, тј. на значење 'истовремено', нпр.

(337) ... он се и сам ... *У истћи мах* и подсмехивао својој причи и веровао у њу. (С. Велмар-Јанковић)

- или када већи број вршилаца истовремено изводи исту радњу:

(338) При том су пуцали ... из лукова с којих би, *У један мах*, полетало по неколико стрела ... (С. Велмар-Јанковић).

Модел б) V + НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА именица које означавају појмове периоде: годишња доба *пролеће, лето, јесен, зима* уз предикацију којом се упућује на сферу референцијалне будућности (уп. модел а). Нпр.

(339) Доћи ће поново *НА пролеће*.

(340) *НА јесен* ће се уписати на факултет.

Напомена — У овом моделу, за разлику од акузатива с предлогом У именица које значе годишња доба (уп. модел а), није могуће одговарајућим придевом сузити локализатор на почетни или завршни сегмент.

Акузатив с предлогом НА

- именица које означавају појмове—празнике, нпр.

(341) Последњег дана новембра 1806, *НА светлог Андрију*, када је ослобођен Београд, био је ту, у граду, ... (С. Велмар-Јанковић)

(342) Допутовао је баш *НА Божић*.

- именице *дан* која захтева и детерминатор у форми придева или броја, нпр.

(343) Родио се *НА јучерашњи дан* пре тачно пола века.

(344) *НА шрећи дан* празника догодила се незгода.

- и у форми генитива или временске клаузе, нпр.

(345) *НА дан 6. априла 1941.* бомбардован је Београд.

(346) Било је то 1806. године, у августу, *НА сам дан победе* на Мишару. (С. Велмар-Јанковић)

(347) Рођен је *НА дан када је први човек слетио на месец*.

Напомена — У последња два примера акузатив се сматра, функционално, предлошком формом уз генитив (уп. одељак Темпорални генитив), односно кореферентом временске клаузе.

Модел в) V + ПРЕ ODet_{Quant} N_{Ак} — акузатив с предлогом ПРЕ и апроксимативним квантификатором у својству обавезног детерминатора с обележјем медијалне (средње) временске удаљености именице која означава временску јединицу *дан, месец, година*. Нпр.

(348) Он је, молим вас, *ПРЕ неки дан* учинио нешто тако да вам од срамоте не бих смео рећи. (Д. Киш)

(349) Зар није поверовао, *ПРЕ неку недељу*, да ће га победити и то „лако“? (С. Велмар-Јанковић)

(350) Усправљена и у старости, лепа, умрла је *ПРЕ неку годину*. (С. Велмар-Јанковић)

Модел г) V + ЗА ODet N_{Ак} — акузатив с предлогом ЗА и обавезним детерминатором (експлицираним или имплицираним) у форми лексеме *следећи, наредни*. Нпр.

(351) Састанак је одложен *ЗА следећу недељу*.

(352) Пут су одложили *ЗА следећи месец*.

(353) Позвани су на вечеру *ЗА следећу субоју*.

1.1.2. Непосредна временска локализација с представом о протоку времена (динамично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (+).

Модел а) V + ЗА ODet N_{Ак} — акузатив с предлогом ЗА и обавезним детерминатором именице *време*, или облици множине именица типа *година, месец, дан, ноћ*. Нпр.

(354) *ЗА све време* била је спремна на сваку неочекиваност. (С. Велмар-Јанковић) [→ *ТОКОМ (чишавог) времена* била је спремна на сваку неочекиваност.]

Поред предлога и детерминатора може се јавити и актуализатор у форми анафорске заменице, нпр.

(355) *ЗА све то време* глува пустиња у њему једнако је трајала ... (С. Велмар-Јанковић)

(356) ... осетио је спокој који није спознао *ЗА све ове године*... (С. Велмар-Јанковић)

или се у улози детерминатора појављује број (уз број *један* именица у акузативу, а уз остале бројеве паукал [једнак генитиву јединине] или посебан облик [једнак генитиву множине] — [уп. одељак Партитивни генитив]) уз обавезно присуство актуализатора, нпр.

(357) *ЗА њај један дан* није могао да заврши цео посао. [→ *ТОКОМ њог једног дана* није могао да заврши цео посао.]

(358) Кад год је, *ЗА ња шри дана* и *ЗА ње шри ноћи*, изгледало да је српски пораз сасвим близу, Вишњић је знао да је ипак далеко ... (С. Велмар-Јанковић)

Модел б) V + ЗА N_{Ак} — акузатив с предлогом ЗА именица које означавају појмове-празнике *Нова година, Божић, Ускрс*. Нпр. .

(359) Видели смо се *ЗА Нову годину*. [↔ Видели смо се *ТОКОМ новогодишњих празника*.]

(360) Срећемо се поново *ЗА Ускрс*. [↔ Срећемо се поново *ТОКОМ ускршњих празника*.]

Модел в) V + КРОЗ N_{Ак} M_п / КРОЗ ODet N_{Ак} J_d — акузатив множине с предлогом КРОЗ, или акузатив јединине с предлогом КРОЗ и детерминатором, именица које именују временске јединице дужег трајања *година, деценија, столеће, век*. Нпр.

(361) ... *КРОЗ* *цео свој век*, одбијао је да призна како у моћи има понекад ... и нешто доброте. (С. Велмар-Јанковић) [→ *ТОКОМ целог свог века* одбијао је да призна ...]

(362) ... јер је ту, можда баш на том прелазу, некада, *КРОЗ деценије*, стајала Стамбол-капија, ... (С. Велмар-Јанковић) [→ јер је ту ... *ТОКОМ деценија* стајала Стамбол-капија ...]

1.1.3. Непосредна временска локализација са обележјем актуализације.

Модел V + ODet [← Deic] N_{Ак} (+ ODet [← Cl_{Temp}] / [← Kontekst]) — акузатив с обавезним детерминатором у функцији актуализатора деиктичког типа: анафорске заменице *овај, њај*, лексеме *један*, придева типа *исти, наредни*, редног броја *први, други* ... Присуство актуализатора налаже реализацију предикације само у референцијалном смислу. Нпр.

(363) *ТУ ноћ* није ни ока склопио.

(364) *ЈЕДНО јујиро* срео сам га у аутобусу.

(365) *ИСТО вече* су се помирили.

(366) *ПРВИ дан* се повредио и морао се вратити кући.

Уколико у функцији обавезног детерминатора стоји нека од анафорских заменица или нпр. придев *ИСТИ*, именица у акузативу која репрезентује временски локализатор мора бити праћена и другим обавезним детерминатором, и то у форми временске клаузе. Нпр.

(367) *ТУ ноћ када се догодила незгода* није ни ока склопио.

Ако временска клауза изостане, као у примеру (363), подразумева се да је временски локализатор у акузативу претходно идентификован, тј. познат из контекста.

1.2. Посредна временска локализација (сукцесивност).

1.2.1. Одређена посредна временска локализација.

1.2.1.1. Непосредна антериорност.

Модел а) V + ПРЕД N_{Ак} / ПРЕД N_{DevАк} — акузатив с предлогом ПРЕД уз именице којима се именују празници *Нова година, Божић, Ускрс*, појмови периоди: делови дана *јујиро, зора, њодне, вече, њоноћ*, и природне појаве које су у вези с појединим деловима дана *свиђање, сумрак*,

годишња доба (знатно ређе) *зима, лето* ..., и уз девербативне именице као кондензаторе временске клаузе с везником НЕПОСРЕДНО ПРЕ НЕГО ШТО. Није могуће смештање предикације у сферу референцијалне садашњости. Нпр.

(368) Срели смо се *ПРЕД Божић*.

(369) Понекад је житеље ове улице, *ПРЕД зору*, знала да пробуди нека врло архаична, слеђена тишина ... (С. Велмар-Јанковић)

(370) Како стигне у тај део, ... у који, пре подне, падају простране светлости а, *ПРЕД вече*, прозирна сумрачја ... (С. Велмар-Јанковић)

(371) Онда је, у једну зору, *ПРЕД јесен* 1803. године, видео доба невиђених окршаја како наилази (С. Велмар-Јанковић)

(372) Сећате се да сам ја, *ПРЕД сам њолазак* кола, био нестао ... (Д. Киш)
[→ ... *НЕПОСРЕДНО ПРЕ НЕГО ШТО ће њоћи кола* ...]

(373) Увек нешто чита *ПРЕД сјавање*. [↔ Увек нешто чита *НЕПОСРЕДНО ПРЕ НЕГО ШТО сјава / засји*.]

- Акузатив с предлогом *ПРЕД* именица типа *њочештак*, *крај* комбинује се с временским локализатором у генитиву и има улогу временског фрагментизатора. Њиме се идентификовани локализатор сужава при чему се у својству оријентира појављује његов почетни или завршни сегмент. Нпр.

(374) Родио се *ПРЕД крај* прве половине 20. века.

(375) Завршиће посао *ПРЕД крај* фебруара.

(376) *ПРЕД (сам) њочештак* лета стигло јој је обавештење о стипендији.

Модел б) V + ПОД N_{Ак} / ПОД N_{DeAdj} Ак — акузатив с предлогом ПОД именица које именују појмове–периоде и то завршне периоде ширих временских одсека: делове дана *ноћ, вече* (у савременом језику врло ретко), годишња доба *јесен, зима*, и периоде човековог живота — деадјективна именица *сјајароси*. Предлог ПОД кондензује значење 'пред сам почетак' / 'на самом почетку'. Нпр.

(377) *ПОД саму зиму* одлучио је да напусти земљу.

(378) *ПОД сјајароси* га такви људи више нису интересовали.

- Ако се предлог ПОД комбинује са временским фрагментизатором *крај* у акузативу и генитивом као локализатором, онда долазе у обзир и неки појмови–периоди који означавају почетне периоде ширих временских одсека, нпр.

(379) *ПОД крај* лета пале су обилне кише и знатно смањиле јесењи принос.

(380) *ПОД крај* пролећа температуре су биле летње.

(381) *ПОД крај* младости уозбиљио се и почео вредно да ради.

(382) *ПОД крај* живота решио је да напише тестамент.

2. Одмеравање у времену (темпорална квантификација у ширем смислу).

2.1. Одмеравање дужине трајања у времену (темпорална квантификација у ужем смислу).

2.1.1. Лонгитудиналност.

Модел а) $V + \text{ODet } N_{\text{Ак}}$ — акузатив с обавезним детерминатором именица које означавају временске јединице *дан, месец, година, деценија, век*, појмове периоде: годишња доба, периоде дана, периоде човековог живота *деињсџиво, младосџ, сџаросџ* уз реченичну предикацију несвршеног вида или реченичну предикацију свршеног вида али која имплицира временско трајање. Нпр.

(383) Радио је *цео месец* за пола плате.

(384) Нисмо се видели *целу зиму*.

(385) *Чишаво ѿодне* радио је задатке.

(386) *Чишаву младосџ* провео је у том месту.

Модел б) $V + \text{HA ODet}_{\text{Quant}} N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом HA и обавезним детерминатором — квантификатором именица које означавају временске јединице *дан, месец, година* уз свршену реченичну предикацију која, међутим, имплицира успостављено стање, па отуда може да се одмерава њено трајање. Нпр.

(387) Отпутовао је HA *један дан*. [⇒ *Биће одсуџан један дан*.]

(388) Отпутовао је HA *месец / годину дана*. [⇒ *Биће одсуџан месец / годину дана*.]

(389) Изашао је HA *минуџ*. [⇒ *Биће одсуџан један минуџ* → кратко.]

Модел в) $V + \text{KPOЗ } N_{\text{Ак}} M_{\text{п}}$ — акузатив множине с предлогом KPOЗ именица које означавају дуже временске јединице *година, деценија, сџолеће, век*. Уз већину предикација значење лонгитудиналности у овом моделу засновано је на значењу непосредне локализације с обележјем процесуалност (+) (уп. тачку 1.1.2. модел в). Нпр.

(390) Прича о врапцу ... сачувала се KPOЗ *сџолећа* не као прича него као историјски податак. (С. Велмар-Јанковић)

(391) ... када се кости тога српског свеца спале и тако у пепео претвори и прича о њиховој чудесној моћи, о тој светлости што траје KPOЗ *векове* и у свим тминама ... (С. Велмар-Јанковић)

2.1.2. Постериорност у квантификативном смислу.

Модел $V + \text{ЗА} / \text{KPOЗ ODet}_{\text{Quant}} N_{\text{Ак}}$ — акузатив с предлогом ЗА, KPOЗ и обавезним детерминатором — квантификатором уз несвршену

предикацију именица којима се именују јединице времена *дан, месец, година*. Нпр.

(392) Долази *ЗА један дан*. [↔ Долази *ПОСЛЕ једног дана*.]

(393) Допутоваће *КРОЗ месец дана*. [↔ Допутоваће *ПОСЛЕ месец дана*.]

Уколико се у позицији квантификатора нађе број већи од један, или пронумерички квантификатор, акузатив прелази у паукал [облик једнак генитиву јединице] или у посебан облик [једнак генитиву множине] (уп. одељак Партитивни генитив). Нпр.

(394) Био је готов човек ... и отац, *ЗА њеџ дана* је пунио тридесет и једну годину ... (С. Велмар-Јанковић)

(395) Доцније је хтео да верује како је та слабост била само предзнак оне грознице која ће га, *КРОЗ неколико дана*, оборити. (С. Велмар-Јанковић)

2.2. Одмеравање учесталости појављивања у времену (темпорална фреквенција).

2.2.1. Периодичност.

2.2.1.1. Повременост (оказионалност).

Модел а) V + (ПО) Quant N_{Ак} [← ПУТ] — акузативна структура типа (ПО) *други / њређи њуџ* с редним бројем и факултативно прилошки употребљеним ПО. Нпр.

(396) (ПО) *други њуџ* је освојио златну медаљу.

(397) Професор га опомиње (ПО) *њређи њуџ*.

2.2.1.2. Регуларност.

Модел V + ODet [← СВАКИ] N_{Ак} — акузатив именица којима се именују дани у недељи с обавезним детерминатором у форми лексеме СВАКИ. Нпр.

(398) Одлази на тренинг *СВАКИ њнедељак*.

Напомена. — Ово значење се, ипак, неупоредиво чешће исказује генитивом у истом моделу (уп. одељак Темпорални генитив).

2.2.2. Континуираност.

Модел а) V + ПО ODet N_{Ак} — акузатив с предлогом ПО и обавезним детерминатором квантификатором именица *дан, нођ, месец*. При том је именица у акузативу којом се именује временски одсек у јединици, а имплицира се да је таквих временских одсека више. Предикација денотира сферу прошлости или сферу неререференцијалне садашњости, с тим што је у првом случају обавезно несвршена, а у другом случају може бити и свршена. Нпр.

(399) *ПО цео дан ради.*

(400) ... ради, највише пише и чита и то не само дању него, често, *ПО сву ноћ.* (С. Велмар-Јанковић)

(401) *ПО читав месец* није се појављивао у кафани.

Н а п о м е н а. — Ово значење се, ипак, неупоредиво чешће исказује слободним генитивом (уп. одељак Темпорални генитив).

2.3. Брзина.

Модел $V_{\text{perf}} + 3A \text{ ODet}_{\text{Quant}} N_{\text{Ak}}$ — акузатив с предлогом 3A и нумеричким или пронумеричким квантификатором именица којима се именују конвенционалне краће временске јединице *секунд*, *минути*, *дан*, или условне (апроксимативне) временске јединице које имплицирају веома кратко трајање *шрен*, *час* уз свршену предикацију. Нпр.

(402) Урадиће посао *3A два дана*.

(402a) Стигао је *3A неколико минути*.

(403) *3A час* је схватила о чему се ради.

(404) *3A шрен* све се променило.

§ 195. КВАЛИФИКАТИВНИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији квалификативног детерминатора којим се именички појам одређује у погледу особине, а реченична предикација у погледу начина реализације. [О значењу квалификативности уп. и § 988.]

Основни модел: $N / V + \text{Det}_{\text{Qual}} [\leftarrow N_{\text{Ak}}]$

Модел а) $N + \text{HA} / 3A / У N_{\text{Ak}}$ — акузатив с предлогом HA, 3A, У којим се квалификује именички појам преко саставног дела, карактеристичне појединости, покретача, облика, величине, намене и сл. Нпр.

(405) Авион *HA млазни йогон*.

(406) Торта *HA сјрај*.

(407) Блуза *HA шуфне*.

(408) Четкица *3A зубе*.

(409) Торба *3A књиге*.

(410) Сукња *У фалше*.

(411) Крагна *У шииц*.

Модел б) $V + \text{HA} \text{ ODet} N_{\text{Ak}} / \text{HA} N_{\text{Ak}}$ — акузатив с предлогом HA и обавезним детерминатором, или без детерминатора, што је условљено семантиком именице у акузативу, уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији објекта или уз непрелазне глаголе. Нпр.

(412) Према утврђеном договору све трошкове смо делили *HA равне часи*,... (С. Селенић)

(413) Отворили су врата *HA силу*.

(414) Поделила је колач *HA делове*.

(415) Разбио је вазу *НА њарамѝарчад*.

(416) Пије сок *НА сламку*.

- Акузатив именице *начин* с предлогом *НА* и обавезним детерминатором као алтернативна форма одговарајућем прилогу. Нпр.

(417) Ову је композицију Молер ... обликовао *НА ѝтрадиционалан, иконографски начин ...* (С. Велмар-Јанковић) [→ Ову је композицију Молер ... обликовао *ѝтрадиционално, иконографски ...*]

(418) Требало је деловати брзо и *НА нов начин*. (С. Велмар-Јанковић)

- Акузатив девербативне именице с предлогом *НА* у својству кондензатора начинске клаузе. Нпр.

(419) Ухватили су га *НА ѝреѝад*. [↔ Ухватили су га *ТАКО ШТО су га ѝреѝали*.]

(420) Довели су га *НА ѝревару*. [↔ Довели су га *ТАКО ШТО су га ѝреварили*.]

Модел в) $V + U N_{Ak}$ — акузатив с предлогом *У* уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији објекта или уз непрелазни глагол. Нпр.

(421) Одједном су се стушили црни облаци које је ветар гонио *У кругу*.

(422) Везала је мараму *У чвор*.

(423) Увила је поклон *У ѝаѝир*.

(424) Свирају клавир *У четѝири руке*.

(425) Сви су говорили *У глас*.

Модел е) $V + KPO3 N_{Ak}$ — акузатив с предлогом *КРОЗ* уз прелазни или непрелазни глагол. Нпр.

(426) Процедила је супу *КРОЗ четѝку*.

(427) Говори *КРОЗ нос*.

(428) Гледа *КРОЗ ѝреѝавице*.

Модел д) $V + 3A N_{Ak}$ — акузатив с предлогом *ЗА* уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији објекта. Нпр.

(429) Води дете *ЗА руку*.

Модел љ) $V + PO Adj_{poses} Ak$ — акузатив присвојног придева с предлогом *ПО*. Нпр.

(430) ... он иде ка Теразијама и, кроз пролазе који повезују унутрашњости високих зграда и који се, *ПО француски*, зову пасажима, одлази у Чумићево сокаче ... (С. Велмар-Јанковић)

(431) ... готово одмах после његове смрти ... купио [је] његов *ПО евроѝски уређен Конак*... (С. Велмар-Јанковић)

Модел е) $V + (N_{Ak}) ПОД N_{Ak}$ — акузатив с предлогом *ПОД* или удвојени акузатив с предлогом *ПОД* у интерпозицији. Нпр.

(432) Ухватили су се *ПОД руку*.

(433) Шетају руку *ПОД* руку.

§ 196. АКУЗАТИВ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ. — То је акузатив у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације.

Основни модел: V + Det_{Пропрат} Okol [← N_{Ак}]

Модел а) V + УЗ N_{Ак} — акузатив с предлогом УЗ у својству кондензатора клаузе с везником И ПРИ ТОМ и значењем пропратне околности. Нпр.

(434) Седели су *УЗ* *кафу* и разговарали. [→ Седели су, разговарали, *И ПРИ ТОМ* *и*или *кафу*.]

(435) Поздравили су се *УЗ* *осмех*. [→ Поздравили су се *И ПРИ ТОМ* *су* се *осмехнули* *један* *другом*.]

(436) Савладао је све препреке *УЗ* *минималан* *најор*. [→ Савладао је све препреке *И ПРИ ТОМ* *је* *уложио* *минималан* *најор*.]

У неким ситуацијама акузатив с предлогом УЗ може бити и кондензатор временске клаузе с везником ДОК с обележјем пропратне околности, нпр.

(437) ... до касне ноћи коју проводимо заједно у 'living-roomu' читајући свако своју књигу *УЗ* *благо* *шолош*у *каљеве* *пећи* ... (С. Селенић) [→ ... *ДОК* *благо* *греје* *каљева* *и*ећ ...]

(438) ... па кад помислим на Елизабету која у дорћолским бакалницама и београдским трпезаријама, *УЗ* *рашлук* и *црну* *кафу* из филцана, ломи језик ... (С. Селенић) [→ ... на Елизабету која ... *ДОК* *једе* *рашлук* и *и*ије *црну* *кафу*, *ломи* *језик*...]

(439) Разговараћемо *УЗ* *кафу*. [→ Разговараћемо *ДОК* *будемо* *и*или *кафу*.]

Модел б) V + КРОЗ N_{Ак} — акузатив с предлогом КРОЗ именица које означавају психолошка или физиолошка стања и процесе у својству кондензатора клаузе с везником И ПРИ ТОМ и значењем пропратне околности. Нпр.

(440) Говори *КРОЗ* *смех*. [→ Говори *И ПРИ ТОМ* *се* *смеје*.]

(441) Одговорила је *КРОЗ* *јецај*. [→ Одговорила је *јецајући* / *И ПРИ ТОМ* *је* *јецала*.]

(442) *КРОЗ* *сузе* је испричала шта се догодило. [→ *Плачући* испричала је шта се догодило / Испричала је шта се догодило *И ПРИ ТОМ* *је* *илакала*.]

§ 197. КВАНТИФИКАТИВНИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији квантификативног детерминатора којим се именица, придев или предикација одређује с обзиром на неки од аспеката 'количине' као што су висина, величина, интензитет испољавања особине, трајање, дубина, брзина. [О значењу квантификације уп. и § 1042.]

Основни модел: V + Det_{Quant} [← N_{Ак}]

Модел а) $V + \emptyset N_{\text{Quant}} A_k + N_{\text{Gen}}$ — слободни акузатив бројне именице у својству нумеричког квантификатора или именице у својству лексичког партикуларизатора с партитивним генитивом [уп. одељак Партитивни генитив] у функцији квантификатора реченичне предикације

- уз прелазне глаголе, нпр.
 - (443) Појео је *чинију* јагода.
 - (444) Купила је *килограм* кромпира.
 - (445) Поклонио је библиотеци *стоошину* књига.
- уз непрелазне глаголе типа *коштити*, *стајати* 'имати одређену цену', *вредети*, *ваљати* 'имати одређену вредност', *мерити*, *тежити* 'имати одређену тежину', нпр.
 - (446) То кошта *хиљаду* динара.
 - (447) Њена кућа вреди *чињаво богаштво*.
 - (448) Све заједно тежи *килограм*.
- акузатив уз глаголе сложене рекције у синтагми типа *последњи људи*, *стоошину људи*, којим се показује број понављања, нпр.
 - (449) Кажем ти ово *последњи људи*.
 - (450) Рекао сам јој то већ *стоошину људи*.
- акузатив бројне именице или именице којом се означава нека апроксимативна мера типа *корак*, *једал* и сл. уз глаголе кретања којим се показује просторна удаљеност, нпр.
 - (451) Путовали су возом *стоошине* километара.
 - (452) Померио се *корак* напред.

Н а п о м е н а. — Уп. и одељак Специјални (просторни) акузатив, Одмеравање у простору (специјална квантификација у ширем смислу).

Модел б) $V + \text{ПО Quant } N_{\text{Ak}}$ — акузатив с нумеричким квантификатором и прилошки употребљеним ПО у функцији квантификатора са обележјем дистрибутивности која подразумева

- дељење једне количине на једнаке делове / количине различитим лицима или на различите стране, нпр.
 - (453) Дао је свакоме *ПО једну јабуку*.
 - (454) Свако је добио *ПО једну џрећину*.
 - (455) С обе стране одузети *ПО једну џећу*.
- дељење једнаке количине истом лицу у временским размацама или на исту страну у просторним размацама, нпр.
 - (456) Добила је сваке недеље *ПО стоошину динара*.
 - (457) Стизало му је сваке недеље *ПО једно џисмо*.
 - (458) На сваких десет центиметара додати *ПО једну џећу*.

- сукцесивно издвајање подједнаке количине исте врсте с тим што се ово значење исказује структуром са удвојеним акузативом и интерпозицијом прилошког ПО, нпр.

(459) Чистила је једну ПО једну јабуку.

(460) Бојила је једно ПО једно ускршње јаје.

Модел в) V + ЗА / НА Quant / N_{Ак} — предлози ЗА, НА уз лексичке квантификаторе или именица у акузативу с овим предлозима у функцији квантификатора реченичне предикације. Нпр.

- Структура с предлогом ЗА носи, по правилу, обележје г р а д у е л н о с т и, нпр.

(461) Инфлација је порасла ЗА један проценај.

(462) ... тако је владика надживео војводу ЗА нејуних месец и јо дана.
(С. Велмар-Јанковић)

- а структура с предлогом НА обележје л и м и т а т и в н о с т и, нпр.

(463) Рерну загрејати НА 200 °С.

(464) Осуђен је НА годину дана.

- или к у м у л а т и в н о с т и, нпр.

(465) Сакупило их се НА десетине.

Модел г) V + Quant [← Ø N_{Ак}] + Quant [← НА N_{Ак}] — слободни акузатив у форми број + мерна јединица у функцији првог квантификатора и акузатив с предлогом НА у форми број + мерна јединица у функцији другог квантификатора са значењем дистрибутивног распоређивања назначене количине прве мерне јединице на сваку назначену количину друге мерне јединице. Нпр.

(465а) Јабука садржи 251 цул (60 калорија) НА 100 грама.

(465б) Ставити 25 грама квасца НА један килограм брашна.

Модел д) Cop + Adj_{Комп} + ОД N_{Ген} + ЗА N_{Ак} — акузатив с предлогом ЗА уз придев у компаративу и поредбени генитив с предлогом ОД. Нпр.

(466) Виша је од њега ЗА главу.

(467) Плава сукња је краћа од зелене ЗА центиметар.

Н а п о м е н а. — Уп. и одељак Темпорални (временски) акузатив, Одмеравање у времену (темпорална квантификација у ширем смислу).

§ 198. ИНСТРУМЕНТАЛНИ АКУЗАТИВ (АКУЗАТИВ СРЕДСТВА). — То је акузатив у функцији инструменталног детерминатора којим се означава

спроводник или омогућивач / посредник који агенсу (ређе псеудоагенсу) омогућује реализацију предикације. [О значењу инструменталности уп. и § 862.]

Основни модел: $Ag + V + Det_{Instr} [\leftarrow N_{Ak}]$

Модел а) $Ag + V + KPO3 N_{Ak}$ — акузатив с предлогом КРОЗ у својству спроводника реченичне предикације

- именице која означава специфичну нараву или уређај, нпр.

(468) Посматрала је бактерије *КРОЗ микроскоп*.

(469) Гледала је помрачење месеца *КРОЗ њелеској*.

(470) Посматрао је утакмицу *КРОЗ двојглед*.

- именице која је интегрални део човековог тела, нпр.

(471) Очи боје шкољке с лимуном држао је близу као да их је тек ушмркао *КРОЗ нос*. (М. Павић)

- именице којом се означава човеково осећање у метафори, нпр.

(472) То осећање љубави за сина заплуснуло га је *КРОЗ љубав* за самог себе. (М. Павић)

- именице која представља резултат човековог стваралаштва, нпр.

(473) *КРОЗ слику* уметник открива парченце света.

- девербативне именице као кондензатора и недевербативне именице као експонента инструменталне клаузе, нпр.

(474) ... концепт развоја сложених пољопривредних система *КРОЗ развој профитних центара* био је реалан и успешан. (*Агроекономика*) [\leftrightarrow ... *ТИМЕ ШТО су развијани њофитни центри* ...]

(475) ... незнатан део природне материје се враћа, *КРОЗ ојџајке* у атмосферу. (*Агроекономика*) [\leftrightarrow ... *ТИМЕ ШТО се враћају ојџаци* ...]

Модел б) $Ag + V + УЗ N_{Ak}$ — акузатив с предлогом УЗ у својству омогућивача / посредника реченичне предикације. Нпр.

(476) Продао је кућу *УЗ наше њосредовање*.

(477) Школовала је дете *УЗ брајовљевоу њомоћ*.

§ 199. СОЦИЈАТИВНИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив којим се означава учесник (коагенс) који заједно с агенсом реализује реченичну предикацију или предметни објекат (кообјекат) који заједно с објектом допуњава прелазни глагол, при чему се они налазе у односу друштва, односно у стању коегзистенције. У оба случаја могућа је парафраза *заједно са*. [О значењу социјативности уп. и § 852.]

Основни модел: $Ag + V_{NeSoc} + Det_{Soc} CoAg [\leftarrow N_{Ak}]$
 $V_{Tranz} NeSoc + Obj + Det_{Soc} CoObj [\leftarrow N_{Ak}]$

Модел а) $Ag + V_{NeSoc} + UZ N_{Ak}$ — акузатив с предлогом УЗ у својству коагенса уз несоцијативни глагол. Нпр.

(478) ... у лето 1813. ратовали су УЗ *Молера* ... (С. Велмар-Јанковић) [↔ ... ратовали су ЗАЈЕДНО С *Молером*...]

(479) Љубица је јахала УЗ *своју гошћу* ... (С. Велмар-Јанковић) [↔ Љубица је јахала ЗАЈЕДНО СА *својом гошћом*...]

Модел б) $V_{Tranz NeSoc} + \emptyset N_{Ak} + UZ N_{Ak}$ — акузатив с предлогом УЗ у својству кообјекта уз несоцијативни глагол. Нпр.

(480) Наручили су вино УЗ *рибу*. [↔ Наручили су вино ЗАЈЕДНО С *рибом*.]

(481) Причали сте ми ... о оцу који УЗ *белу кафу* једе милихброт, ... (С. Селенић) [↔ ... ЗАЈЕДНО С *белом кафом* једе милихброт, ...]

Напомена. — Ова је структура на изглед блиска адитивном акузативу (уп. одељак Адитивни акузатив). Адитивни акузатив, међутим, не дозвољава паразитну фразу *заједно са*.

§ 200. КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији каузалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа узрок. Акузативом се увек упућује на индиректни узрок типа разлог, подстицај или основ. [О значењу каузалности уп. и § 954.]

Основни модел $V + Det_{Caus} [\leftarrow N_{Ak}]$

Модел а) $V + ЗА N_{Ak}$ — акузатив с предлогом ЗА, по правилу, у својству индиректног узрока типа разлог уз прелазне глаголе типа *казниџи*, *криџиковати*, *захвалиџи*, и непрелазне типа *одговарати*, *исџаџиџати*, *свеџиџи се*, *љуџиџи се*. Нпр.

(482) Казнили су возача ЗА *џрекрџај*. [→ Казнили су возача ЗАТО ШТО је *наџравио џрекрџај*.]

(483) Критиковали су бираче ЗА *џасивности*. [→ Критиковали су бираче ЗАТО ШТО су били *џасивни*.]

(484) Захвалила им је ЗА *џомоџ*. [→ Захвалила им је ЗАТО ШТО су *џој џомоџи*.]

(485) Љути се ЗА *сваџиџа*.

Модел б) $V + НА N_{Ak}$ — акузатив с предлогом НА, по правилу, у својству

- индиректног узрока типа подстицај, нпр.

(486) ... „Историју“ [је] писао и НА *кнежево наговарање*. (С. Велмар-Јанковић)

(487) ... у припремама за напад на Београд у новембру 1806. године, *НА сџарчев захтѐв* преместио је свој главни логор ... (С. Велмар-Јанковић)

- или индиректног узрока типа подстицај који непосредно временски претходи, нпр.

(488) *НА њу вест* јави се у Коларцу опет способност унутрашњег вида... (С. Велмар-Јанковић)

(489) *НА његов узвик* заробљени су се отргли и потрчали ... (С. Велмар-Јанковић)

— акузатив с предлогом *НА* у својству индиректног узрока типа основ у језику политике и администрације. Нпр.

(490) *НА њозив* Скупштине допутовала је делегација Бундестага.

(491) Састанак је сазван *НА захтѐв* шефа дипломатије.

(492) *НА нашу молбу* председник је одговорио на питање ...

(493) Дошао је *НА молбу* професора Јовановића.

Н а п о м е н а. — Узрочно значење може имати и акузатив деадјективне или девербативне именице с вишечланим предлошким изразом *С ОБЗИРОМ НА*. Уп. нпр.

(493а) *С ОБЗИРОМ НА његово неискусѐво / знање*, то је сасвим разумљиво. [→ *ПОШТО је он неискусан / ПОШТО он добро зна*, то је сасвим разумљиво.]

§ 201. АКУЗАТИВ ОСНОВА / КРИТЕРИЈУМА. — То је акузатив у функцији детерминатора експликативне околности типа основ / критеријум уз копулативну предикацију с придевом као семантичким језгром.

Основни модел: PseudoAg + Cop + Adj + Det_{Основ} / Критериј [← N_{Ак}]

Модел а) PseudoAg + Cop + Adj + 3А N_{Ак} — акузатив с предлогом *ЗА* уз придеве типа *висок, низак, мали, велики, дебео, мршав, моралан, неморалан* у својству критеријума према којем се субјекту приписује особина исказана придевом. Нпр.

(494) Он је низак *ЗА кошаркаша*. [↔ Он је низак *ПРЕМА криџеријумима који важе за кошаркаше*.]

(495) Она је висока *ЗА гимнастичарку*. [↔ Она је висока *ПРЕМА криџеријумима који важе за гимнастичарке*.]

(496) *ЗА њу* такав поступак није моралан. [↔ *ПРЕМА њеном мишљењу* такав поступак није моралан.]

§ 201а. КОНСЕКУТИВНИ (ПОСЛЕДИЧНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији консекутивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа последица.

Основни модел: V + Det_{Консек} [← N_{Ак}]

Модел $V + \text{HA ODet } N_{\text{DeAdjAk}}$ — акузатив деадјективне именице којом се означава човеково осећање типа *радосић*, *жалосић*, *разочарање* с предлогом **HA** и обавезним детерминатором. Нпр.

(496а) *HA ЊЕГОВУ жалосић* све је пропало. [→ Све је пропало *ТАКО ДА / ПА је он жалосићан.*]

(496б) Дете је оздравило *HA радосић ЦЕЛЕ ПОРОДИЦЕ.* [→ Дете је оздравило *ТАКО ДА је радосна / ПА се радује цела йородица.*]

§ 202. ИНТЕНЦИОНАЛНИ (НАМЕРНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији интенционалног детерминатора којим се реченична предикација експликативно одређује с обзиром на намеру (циљ = сврху) с којом агенс (идентификован: конкретан, уопштен или селективан) предузима оно што именује реченична предикација. [О значењу интенционалности уп. и § 962.]

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Intenc}} [\leftarrow N_{\text{Ak}}]$

Модел а) $V_{\text{Trans}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + \text{ЗА} / \text{HA} / \text{ПО} / \text{У} N_{\text{Ak}} / N_{\text{DevAk}}$ — акузатив 'праве' или девербативне именице с предлогом **ЗА**, **HA**, **ПО**, **У** уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији директног предметног објекта, у својству експонента или кондензатора интенционалне клаузе с везником **ДА** + презент / потенцијал или **С ЦИЉЕМ ДА** + презент. Циљ реченичне предикације представља ефекат изазван обухватањем заједничког објекта приликом потенцијалног реализовања имплициране предикације. Нпр.

(497) Сва устрептала, ..., сваку згуду би користила *ЗА увећање* своје, ионако непомућене среће. (С. Селенић) [→ ... сваку згуду би користила *ДА би увећала* своју, ионако непомућену срећу.]

(498) Потрошио је плату *ЗА књиге.* [→ Потрошио је плату *ДА би купио књиге.*]

(499) Обезбедили су новац *ЗА завршењак* грађевинских радова. [→ Обезбедили су новац *ДА би завршили грађевинске радове.*]

(500) Позвао је пријатеља *HA кафу.* [→ Позвао је пријатеља *ДА би йойи-ли кафу.*]

(501) Потрошио је уштеђевину *HA йушовање.* [→ Потрошио је уштеђевину *ДА би йушовао.*]

(502) Послала је ученика *ПО родийеље.* [→ Послала је ученика *(С ЦИЉЕМ) ДА доведе родийеље.*]

(503) Шаље курира *ПО йошћу.* [→ Шаље курира *(С ЦИЉЕМ) ДА донесе йошћу.*]

Када се с интенционалним значењем појави акузатив с предлогом **У**, онда у функцији објекта може бити и слободни инструментал или акузатив. Нпр.

(504) Одмахнуо је руком У знак презира. [→ Одмахнуо је руком *ДА* би изразио њезир.]

(505) Клигнуо је главом У знак потврђивања. [→ Клигнуо је главом *ДА* би њошврдио.]

(506) Приредио је вечеру У часћ председника. [→ Приредио је вечеру *ДА* би указао часћ њредседнику.]

Модел б) $V_{InTrans} + ЗА / НА / ПО / У N_{Ак} / N_{DevАк}$ — акузатив 'праве' или девербативне именице с предлогом ЗА, НА, ПО, У уз непрелазне глаголе у функцији интенционалног детерминатора као експонент или кондензатор интенционалне клаузе с везником *ДА* + презент / потенцијал или *С ЦИЉЕМ* *ДА* + презент. Нпр.

(507) Живео је *ЗА* њу идеју. [→ Живео је *ДА* би остварио њу идеју.]

(508) Бори се *ЗА* своје њраво. [→ Бори се *С ЦИЉЕМ* *ДА* оствари своје њраво.]

(509) Отишао је *НА* изложбу. [→ Отишао је *С ЦИЉЕМ* *ДА* њогледа изложбу.]

(510) Отишао је *НА* ручак / *НА* њевайчиће. [→ Отишао је *ДА* би ручао / јео њевайчиће.]

(511) Отишао је *ПО* хлеб. [→ Отишао је *ДА* би донео хлеб.]

(512) Отрчао је *ПО* лекара. [→ Отрчао је *ДА* доведе лекара.]

(513) Прекрстио се У знак њобожносћи. [→ Прекрстио се *ДА* би њоказао своју њобожносћ.]

(514) Поклонио се У знак њошћовања. [→ Поклонио се *ДА* би изразио њошћовање.]

§ 203. КОНЦЕСИВНИ (ДОПУСНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији концесивног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на екпликативну околност типа допуштање. [О значењу концесивности уп. и § 983.]

Основни модел: $V + Det_{Conces} [← N_{Ак}]$

Модел $V + УЗ / БЕЗ ОБЗИРА НА N_{Ак}$ — акузатив с предлогом *УЗ* или предлошким изразом *БЕЗ ОБЗИРА НА*. Нпр.

(515) *УЗ сав њруд* није успео да постигне оно што је желео. [→ *ИАКО* се *веома њрудно* није успео да постигне оно што је желео.]

(516) ... али је увиђао да се ни *УЗ вежба* ... не може сачувати ред. (С. Велмар-Јанковић) [→ ... али је увиђао да се *ИАКО* се *вежба* ... не може сачувати ред.]

(517) Нисмо победили *БЕЗ ОБЗИРА НА* сва наша *нашћојања*. [→ Нисмо победили *ИАКО* смо све њокушали.]

§ 204. КОНДИЦИОНАЛНИ (УСЛОВНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив у функцији кондиционалног (условног / погодбеног) детерминатора којим се реченична предикација, нереализована, модална или погодбена, одре-

ђује с обзиром на експликативну околност типа услов. [О значењу кондиционалности уп. и § 973.]

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Condic}} [\leftarrow N_{\text{Ак}}]$

Модел а) $V + \text{УЗ } N_{\text{DevАк}} / N_{\text{DeAdjАк}}$ — акузатив девербативне или деадјективне именице с предлогом УЗ као експонент или кондензатор кондиционалне клаузе уз нереализовану предикацију, модалну или предикацију која упуђује на сферу будућности. Нпр.

(518) ..., и сада знам да клупче сећања води само до мрачна чворишта, које могу размрсити тек *УЗ актуелну ојасност* по живот. (С. Селенић) [→ ... које могу размрсити тек *АКО се изложим ојасности* по живот.]

(519) *УЗ вашу йомоћ* завршићемо посао. [→ *АКО нам ви йомогнеће*, завршићемо посао.]

Модел б) $V + \text{НА } N_{\text{DevАк}}$ — акузатив девербативне именице с предлогом НА типа *йпредлог, захтјев, йозив, молба* уз реченичну предикацију којом се износи начелна могућност, посебно у правно-административном језику. У кондиционалној клаузи успоставља се, по правилу, декомпоновани предикат. Нпр.

(520) *НА йпредлог* једне петине чланова Управни одбор може бити опозван. [→ *АКО йпредлог йоднесе* једна петина чланова, Управни одбор може бити опозван.]

(521) *НА захтјев* чланства може бити упућен позив. [→ *АКО чланство йоднесе захтјев*, може бити упућен позив.]

Модел в) $V + \text{ЗА } N_{\text{DevАк}}$ — акузатив девербативне именице с предлогом ЗА уз нереализовану предикацију којом се исказује потреба / нужност као кондензатор кондиционалне клаузе чијом се предикацијом, исто тако, исказује значење потребе / нужде, у језику науке. Нпр.

(522) *ЗА констийиусање* једне научне дисциплине потребно је следеће ... [→ *АКО ТРЕБА констийиусати* једну научну дисциплину, потребно је следеће...]

§ 205. АДТИВНИ АКУЗАТИВ. — То је акузатив са значењем придруживања (додавања, укључивања) једне појаве (особе, предмета, појма) другој.

Основни модел: $N_{\text{Ак}} + V + \text{Adit} [\leftarrow \text{И } N_{\text{Nom}} / \text{Ак}]$

Модел УЗ $N_{\text{Ак}} + V$ И $N_{\text{Nom}} / \text{Ак}$ — акузатив с предлогом УЗ у структури с предикацијом, саставним везником И и именицом у номинативу или акузативу (у зависности од тога да ли је именица субјекат или објекат глагола) уз обавезан назначени редослед елемената. Нпр.

(523) УЗ Јована био је ту и Марко. [↔ ПОРЕД ТОГА ШТО је *џу* био Јован, био је ту И Марко → Био је *џу* Јован, А био је ту И Марко.]

(524) УЗ лекове шаљу и упутство. [↔ ПОРЕД ТОГА ШТО *шаљу* лекове, шаљу И упутство → *Шаљу* лекове, А шаљу И упутство.]

(525) Пренели су га са Варош-капије у чијем је освајању учествовао и једини, УЗ *Прођу* Маџеју, остао жив. (С. Велмар-Јанковић) [↔ ПОРЕД ТОГА ШТО је *оѕтао* *жив* *Прођа* Маџеја, једини је ЈОШ (И) ОН остао жив → *Оѕтао* је *жив* *Прођа* Маџеја, А остао је и он жив.]

§ 206. КОМПАРАТИВНИ (ПОРЕДБЕНИ) АКУЗАТИВ. — То је акузатив уз глаголе или неке локативне конструкције којима се врши упоређивање у својству појма с којим се субјекат упоређује.

Основни модел: V + Komp [← N_{Ак} / N_{Лок} + N_{Ак}]
 Сор + Adj_{Комп} + N_{Лок} + N_{Ак}

Модел а) V + НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА уз глаголе типа *личити*, *јодсећати*, *наликоваћи*. Нпр.

(526) Марко личи *НА* оца.

(527) Нада подсећа *НА* мајку.

(528) Дете наликује *НА* деду.

Модел б) V + ПО УЗОРУ НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА и локативном конструкцијом за упоређивање са значењем 'чинити нешто по узору на некога' или 'чинити да неко буде по узору на некога'. Нпр.

(529) Сликао је *ПО УЗОРУ НА* Пикаса.

(529а) Обоје уједињени ... да од мене направе честита Србина *ПО УЗОРУ НА* мајора Гавриловића ... (С. Селенић)

Модел в) Сор + Adj_{Комп} + У ОДНОСУ НА N_{Ак} — акузатив с предлогом НА и локативном конструкцијом У ОДНОСУ уз придев у облику компаратива, по правилу, у позицији семантичког језгра копулативног предиката. Нпр.

(530) Она је вреднија и пажљивија *У ОДНОСУ НА* брата.

ИНСТРУМЕНТАЛ

§ 207. МЕСТО У ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ. — Инструментал припада групи периферних падежа јер не може у реченици заузети ниједну од тзв. централних синтаксичких позиција (позицију граматичког субјекта или позицију директног беспредлошког објекта уз прелазни глагол). Поред обележја периферности, инструментал не поседује ниједно друго релевантно обележје, тако да је у падежном систему непосредни корелат номинативу из групе централних падежа.

§ 208. СТРУКТУРНИ ЛИК. — Инструментал се, у зависности од функције и значења, појављује у сва четири структурна лика: (а) као слободан падежни облик, (б) као падеж везан предлогом, (в) као падеж везан обавезним детерминатором, (г) као падеж везан истовремено предлогом и обавезним детерминатором. У групи падежа који су везани предлогом, инструментал спада у тзв. падеже конекције јер је његова употреба у овом структурном лику условљена основном представом о повезивању двеју, иначе посебних, појава по неком специфичном односу. По тој особини инструментал се повезује с генитивом, а они се супротстављају дативу, акузативу и локативу као тзв. падежима контакта.

Функције и значења инструментала

§ 209. СУБЈЕКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији семантичког субјекта — агенса / псеудоагенса.

Основни модел: Subj + V_{Pas} + Ag / PseudoAg [← N_{Instr}]
 Ø + V_{ImPers} + Ag / PseudoAg [← N_{Instr}]

1. Инструментал агенса / псеудоагенса.

Модел а) V_{Pas/PseudoPas} [← Cop + Adj_{Трпн}] + Ø N_{Instr} M_n — слободни инструментал у пасивним / псеудопасивним реченицама с предикацијом типа *бићи окружен, ойкољен, насџањен, насељен* и сл. уз услов да именица у инструменталу има обележје живо (+) и да буде у множини (морфолошки или само семантички). Појам у инструменталу представља скупину живих бића обједињених обично неком заједничком особином, или се схвата као сила, стихија. Нпр.

(1) Окружени сте болесним особама или људима који вам не пријају.
 (*Глас јавности*)

(2) Тај део Белфаста настањен је њобриџански оријентисаним њрошесџанџима. (*Полџџика*)

(3) Острво је насељено углавном сџароседеоџима.

(4) Село је било опкољено војницима / њеџријаџељем.

На помена. — У савременом језику, инструментал агенса, по правилу, не стоји у једнини. Ако се евентуално појави, резултат је, по свој прилици, међујезичке интерференције. Уп. пр.

(5) Требало би само да се запитамо да ли бисмо се уопште мешали у Босни да Си–Ен–Ен, ВОЋЕН *госџођом Аманџур*, није имао Босну на тапету из ноћи у ноћ. (*Полџџика*)

Модел б) V_{Pas/PseudoPas} [← Cop + Adj_{Трпн}] + Ø N_{Instr} — слободни инструментал у пасивним / псеудопасивним реченицама уз предикацију састављену по моделу копула + трпни придев. Именица у инструменталу

означава појаве којима се може приписати обележје самоактивности (+). Најчешће су то природне појаве као што су: *гром, муња, ватра, вода, бујица, суша, сџихија* и сл. Нпр.

(6) *Муњом* опаљен грм на суром пропланку стоји. (В. Илић)

(7) Сељаци ће добити одштету за усеве уништене *бујицом / сушом*.

(8) Такве мере се спроводе када је имовина угрожена *природном сџихијом*.

Међутим, и неким другим појмовима, пре свега онима који су у вези с појмовима–бићима било да им се приписују као нарочита особина било да су резултат њихове самоактивности, или неким апстрактним појмовима може бити приписано ово обележје. Нарочито су такви примери карактеристични за поједине функционалне стилове, нпр. језик новина:

(9) Публика је освојена *Николиним гласом и умећем*. (*Полиџика*)

(10) Ношене *бодрењем* верних навијача већ у првом делу истопиле су заостатак из претходне утакмице. (*Сјорџ*)

(11) Пословање у Француској такође је оптерећено *проблемима*, док у Шпанији „Телеком“ послује боље него што то изгледа на тржишту. (*Полиџика*)

Поред тога, у правном и административном језику, у пасивним / псеудопасивним реченицама, најчешће као резултат потпуне анонимизације агенса, у том својству се често појављују и појмови којима се именују различити типови правних аката, нпр. *устав, закон, сјатајућ, њравилник, њројис, акт, њлан, одлука, решење, одредба, њредлог*, уз глаголе типа *одређивајџи, џшверђивајџи, њредвиђајџи, регулисајџи, обухвајџајџи, осигурајџи* и сл. Нпр.

(12) Та материја је регулисана *уставом и законом*. [→ *Устав и закон* регулишу ту материју.]

(13) Права радника су одређена *законом и њравилником*. [→ *Закон и њравилник* одређују права радника.]

(14) Начин информисања предвиђен је *Сјатајућом*. [→ *Сјатајућ* предвиђа начин информисања.]

Н а п о м е н а — У друкчије синтаксичко–семантички устројеним реченицама, тј. у ситуацијама у којима се остварује друкчија перспективизација, нпр. када се исказује уопштени, селектовани или индивидуализовани агенс (у активним реченицама) слободни инструментал наведеног лексичког инвентара фокусира се као инструмент — спроводник. Уп. нпр.

(15) Та материја се регулише *уставом и законом* [→ *Људи / они* који су за то надлежни ту материју регулишу *уставом и законом*], или

(16) Држава ту материју регулише *уставом и законом*.

Модел в) $V_{\text{ImpPers}} + C(A) N_{\text{Instr}}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ у имперсоналној „идиоматизованој“ реченичној структури. Нпр.

(17) Пошло је набоље *С његовим здрављем*. [→ *Његово здравље* се побољшало.]

(18) Кренуло је лоше *С* *производњом* аутомобила. [→ *Производња* аутомобила је кренула лоше.]

2. Инструментал каузатора.

Модел $V_{Pas/PseudoPas}$ [\leftarrow $Cop + Adj_{Грпн}$] + $\emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал у пасивним / псеудопасивним реченицама с предикацијом састављеном по моделу копула + трпни придев којом се означава неко успостављено стање, а именица у инструменталу представља појам који, најчешће самом својом природом, делује као каузатор (изазивач / подстрекач) датог стања. Нпр.

(19) Особе измучене *гладовањем* лако оболевају од различитих болести.

(20) Бикови су напустили арену изморени *великом борбом*.

(21) Охрабрен *успехом* наставио је вредно да ради.

(22) Целу ноћ сам се презнојавао преплављен *чудним емоцијама*. (*Полишика*)

(23) Али то што су људи сели за сто терани *муком*, велика је ствар. (*ТВ*)

§ 210. ПРЕДИКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији семантичког језгра у копулативном предикату, и семантичке допуне у семикопулативном и у декомпонованом предикату. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{Nom} + Cop + Lex$ [$\leftarrow N_{Instr}$]
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl$ [$\leftarrow N_{Instr}$]

1. Инструментал у копулативном предикату.

Модел а) $Cop + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал у функцији семантичког језгра уз копулу, којим се показује у којем је узрасту, професији, чину субјекат. У савременом језику среће се само изузетно у поетском тексту као, пре свега, стилска одлика језика тек понеког писца. Нпр.

(24) Случај Новског је за њега био утолико поразнији што га је он ценио као револуционара и неко му је време, пре десетак година, БИО *узором*. (Д. Киш)

(25) Ето вам, децо, шта је маторшаг, заборавио сам како се *девојком* звала Боројевићка ... (Б. Михајловић Михиз) [→ ... како се КАД ЈЕ *девојком* БИЛА ... > ... како се КАДА ЈЕ БИЛА *девојка* ...]

(26) Увек ми је био симпатичан тај кроатизовани Чех и волео сам, *дечаком* још, његове наивне и чедне историјске романе ... (Б. Михајловић Михиз) [→ ... и волео сам КАДА САМ још *дечаком* БИО, ... > ... и волео сам КАДА САМ још *дечак* БИО, ...]

Напомена 1. — Овај тип предикатског инструментала у савременом српском језику замењен је предикатским номинативом. У примерима (25) и (26) синтаксичко-семантички, али не и стилски, еквивалент овом инструменталу

јесте конструкција $КАО + N_{Nom}$. У ова два примера инструментал је експонент реченичне структуре у чијој предикацији функционише као семантичко језгро.

Н а п о м е н а 2. — У литератури (М. Ивић, 1954) овај је инструментал издвојен као један од типова тзв. инструментала „основне карактеристике“ с обзиром на то да се њиме „показује шта управо јесте у извесном смислу дати појам у тренутку вршења“ радње. Пошто у савременом српском језику више практично нема осталих типова инструментала „основне карактеристике“ (њихови остаци срећу се само у појединачним примерима типа

(27) Киша пада *кайљицама*,

(28) Снег пада *ѡахуљама* –

и то у савим посебним доменима као што је нпр. белетристика намењена деци, или

(29) Бацали су ђубре *гомилама* –

у врло експресивном говорном изражавању), такав инструментал овде није издвојен као посебна семантичка категорија.

Модел б) $Сор + ПОД N_{Instr}$ — инструментал с предлогом ПОД, понекад и као управни члан синтагме с генитивом, у функцији семантичког језгра уз копулу, по правилу у „идиоматизованој структури“ која је, често, одлика језика у специфичним доменима употребе. Нпр.

(30) Стално је био *ПОД ѡриѡиском* колега да не прихвати ту понуду.

(31) Није могао одмах да напусти посао, био је *ПОД уговором*.

(32) Није смео да изађе напоље, био је *ПОД казном*.

(33) Војници су били *ПОД ѡуном райѡном сѡремом / ПОД оружјем*.

Модел в) $Сор + ПРЕД / ЗА N_{Instr}$ — инструментал с предлогом ПРЕД, ЗА у функцији семантичког језгра уз копулу, или евентуално неки други глагол у својству копуле, у „идиоматизованој структури“, при чему се имплицира сукцесивност у времену, тј. субјекатски појам се види као нешто што појму у инструменталу предстоји у блиској будућности или му је претходило у блиској прошлости. Нпр.

(34) *ПРЕД нама су / стоје* сада озбиљни послови.

(35) Надамо се да су сада тешкоће *ЗА нама* и да нам предстоје боља времена.

2. Инструментал у семикопулативном предикату.

Модел а) $V_{SemiCop} + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе типа *обиловаѡи*, *зрачиѡи*, *бљешѡаѡи*. Нпр.

(36) Књига *ОБИЛУЈЕ ѡримерима*.

(37) Увек је *ЗРАЧИО ѡѡѡимизмом*.

(38) Све је *БЉЕШТАЛО заслеѡујуѡом свеѡлошћу*.

Модел б) $V_{\text{SemiCop}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + \emptyset N_{\text{Instr}}$ — слободни инструментал у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе сложене рекције, са слободним акузативом у функцији прве рекцијске допуне, и са значењем 'довођења неког појма у извесно стање', 'субјективног приписивања каквих својстава датом појму' или 'привидног стицања нових својстава од стране датог појма'. То су нпр. глаголи типа (у)чини-*ти*, створи*ти* (некога / нешто таквим и таквим 'довести некога / нешто у извесно ново стање'), сматра*ти* ('придавати некеме / нечему својства која му не морају припадати'), *иретворити се*, направи*ти се* ('дати себи привидан, нестваран лик'), назива*ти*, зва*ти* ('дати некеме име које не мора бити његово право нити му стварно одговарати'). Нпр.

(39) УЧИНИЛИ су га *несјособним* за живот.

(40) ПРАВЕ га *лудим*.

(41) НАЗИВАЈУ га *кукавицом*.

У посебним функционалним стиливима овакав инструментал често се појављује уз глаголе типа *сматрајти*, *оценијти*, *ирогласити*, *резултирајти*. Нпр.

(42) *Пословном шајном* предузећа СМАТРАЈУ СЕ документа и подаци... (*Стајут*)

(43) Највише испитаника ОЦЕНИЛО је ситуацију *неизвесном*. (*Глас јавности*)

(44) Одлуку су ПРОГЛАСИЛИ *неважећом*.

Модел в) $V_{\text{SemiCop}} + C(A) N_{\text{DevInstr}}$ — инструментал девербативне именице с предлогом $C(A)$ у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне фазне глаголе *йочетити* / *йочињајти*, *наставајити* / *наставаљити*, *завршити* / *завршавајти*, *йрекинути* / *йрекидајти*, *йрестити* / *йрестајити*. Нпр.

(45) ПОЧЕЋЕМО *С радом* на тој теми.

(46) ЗАВРШИО је *С исјитима*.

(47) Упркос саветима лекара НАСТАВИО је *С йушењем*.

(48) Упркос свему није могао да ПРЕКИНЕ *С йом йрадицијом*.

Н а п о м е н а — Инструментал уз семикопулативне фазне глаголе истовремено је и кондензатор допунске објекатске клаузе, а може бити замењен и слободним акузативом девербативне именице, уп.

(49) ПОЧЕЋЕМО *да радимо* на тој теми, и

(50) ПОЧЕЋЕМО *рад* на тој теми,

па се може сматрати и пропозиционим објектом. Уп. и одељак Објекатски инструментал.

Модел г) $V_{\text{SemiCop}} + 3A N_{\text{Instr}}$ — инструментал с предлогом 3А уз семикопулативне глаголе типа *вајити*, *жудетити*, *йосегнути*, *жалити*, *йу-*

говати, и у „идиоматизованим структурама“ типа *ићи за нечим, њовести се за нечим*. Нпр.

- (51) Жуди *ЗА* добрим књигама.
 (52) Посегнуо је *ЗА* шућим новцем.
 (53) Тугује *ЗА* браћом.
 (54) Ишао је *ЗА* својим циљем.
 (55) Повео се *ЗА* лошим друштвом.

Модел д) $V_{\text{Imati}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + \text{ПРЕД } N_{\text{Instr}} / V_{\text{Наћи се}} + \text{ПРЕД } N_{\text{Instr}}$ — инструментал с предлогом ПРЕД у функцији семантичке допуне (комплемента) уз глагол *имати* са слободним акузативом у функцији прве рекцијске допуне и семикопулативним значењем 'суочити се' или уз глагол *наћи се* са истим значењем. У оба случаја ради се о „идиоматизованој структури“. Нпр.

- (56) ... први пут нису *ПРЕД собом* ИМАЛИ класне противнике ... (Б. Пекић)
 (57) Одједном *СЕ НАШАО ПРЕД озбиљним њроблемом*.

3. Инструментал у декомпонованом предикату.

Модел а) $\text{Соп} + \emptyset N_{\text{Instr}} + \text{ИЗ} / \text{ОД} / \text{С(А)} N_{\text{Gen}}$ — слободни инструментал именице *њорекло, род* уз копулу, као декомпонована структура глагола *њоћицаћи*, са аблативним генитивом с предлогом ИЗ, ОД, С(А). Нпр.

- (57а) *Пореклом је / родом је* из Ниша. [→ *Појице* из Ниша.]

Модел б) $V + \text{ПОД } N_{\text{DevInstr}}$ — инструментал дeverбативне именице с предлогом ПОД у декомпонованом предикату. Нпр.

- (58) Увек је све ДРЖАО *ПОД конњролом*. [→ *Увек је све конњролисао*.]
 (59) ДРЖАО је *ПОД својом влашћу* велику област. [→ *Владао је великом облашћу*.]

Напомена. — У примеру типа

- (60) Та јединица је *ПОД командом* Петра Јовановића, радн се о пасивној структури с копулом чији је субјекат (леви аргумент) семантички пацијенс, а инструментал с предлогом ПОД у функцији семантичког језгра праћен је генитивом агенса. Одговарајућа активна структура показује да се истовремено ради и о декомпонованом предикату, уп.

- (61) Петар Јовановић *командује* том јединицом.

Поред тога, сви примери инструментала с предлогом ПОД (тачка 2. модел б) и тачка 3. представљају и примере транспозиције одговарајуће спацијалне релације у домену апстрактних односа.

§ 211. ОБЈЕКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији објекта уз одређене семантичке класе глагола. [О објекту уп. и § 633.]

Основни модел: $V_{\text{Tranz}} + \text{Obj} [\leftarrow N_{\text{Instr}}]$

Модел а) $V_{\text{Tranz}} / N_{\text{Dev}} [< V_{\text{Tranz}}] + \emptyset N_{\text{Instr}}$ — слободни инструментал уз прелазне глаголе типа *дириговати*, *доминирати*, *господарити*, *користити се*, *манипулисати*, *(јоза)бавити се*, *располагати*, *руковати*, *руководити*, *служити се*, *управљати*, *трговати*, *(о)владати*, и девербативне именице изведене од већине тих глагола (а у случају глагола типа *трговати* и уз *Nomina agentis*) у функцији објекта, појма који је 'обухваћен' предикацијом. Нпр.

- (62) Берлинска филхармонија ће извести дела Р. Шумана и Д. Шостаковича, а *оркестром* ће дириговати Курт Сандерлинг. (*Полиџика*)
 (63) И психологија се позабавила *овим проблемом*. (*Полиџика*)
 (64) Предузеће слободно располаже *финансијским средствима* ...
 (65) *Уређајем* треба пажљиво руковати.

На помена 1. — У административном језику и језику новина срећу се примери објекатског инструментала и уз глагол *председавати*, нпр.

- (66) *Седницом* је председавао Петар Јовановић,
 (67) *Жиријем* Канског фестивала председаваће канадски режисер (*Полиџика*).

Инструментална рекција уз овај глагол сматра се супстандардном, а као стандардна препоручује се дативска рекција, нпр.

- (68) *Седници* је председавао ...
 (67) *Жирију* Канског фестивала председаваће ...

На помена 2. — Овом моделу, с обзиром на прелазност, припада и глагол *залупити* с инструменталом у примеру типа

- (68) Изашао је из собе и бесно залупио *враћима*, према
 (69) Изашао је из собе и бесно залупио *враћа*.

Уз већину поменутих глагола инструментал функционише и као обавезна објекатска допуна.

Модел б) $V_{\text{Tranz}} + \text{НАД } N_{\text{Instr}}$ — инструментал с предлогом НАД уз прелазни глагол *бдејти* 'чувати некога, пазити на некога'. Нпр.

- (70) Бдела је *НАД дејетом* читаву ноћ.

Модел в) $N_{\text{Dev}} [< V_{\text{Tranz}}] + \text{НАД } N_{\text{Instr}}$ — инструментал с предлогом НАД уз девербативне именице од неких глагола наведених у моделу а), нпр. *руководити*, *владати* и уз девербативне именице типа *конјирола*, *надзор*, *јобеда*, *стјарашельство* које су у семантичкој вези са глаголом чија је објекатска допуна у облику слободног акузатива или предлошког локатива, нпр. *конјиролисати* / *надзирајти* / *јобедити некога* / *нешито*, *стјарати се О некоме* / *нечему*. Девербативна именица, при том, заузима различите позиције у реченици, а у посебним функционалним стиловима,

нарочито у језику права и администрације, део је декомпонованог предиката. Нпр.

- (71) Заменик директора преузима РУКОВОДСТВО НАД *ипредузећем* у следећим случајевима...
- (72) Није волео ВЛАСТ НАД *људима*.
- (73) Инспекција спроводи КОНТРОЛУ НАД *таквим објектима*.
- (74) „Црвена звезда“ је извојевала ПОБЕДУ НАД *Французима*.
- (75) Преузела је СТАРАТЕЉСТВО НАД *сестириним дејетом*.

Модел г) $V + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал уз глаголе 'кретања' које је такве природе да се при његовом остваривању у кретању налази сам појам у инструменталу. При том се, најчешће, ради о тзв. појму–органу — по правилу интегралном делу живог организма који се покреће вољном или рефлексном радњом субјекта–агенса, а само изузетно и о предметном појму који заправо заступа појам–орган [уп. пр. 78]. Уз то, овде је за појаву инструментала нужно одсуство тзв. момента циљности — намере да се обухвати појам–објекат (који је присутан код типичног објекта), па се функција овог инструментала одређује као функција „нетипичног“ објекта. Нпр. *климаџи главом, махаџи руком / марамицом, џаџаџи рукама, џреџиџи џрсџом, џуџкаџи ногом, мигаџи / жмиркаџи очима, узвиџаџи обрвама, шкриџаџи / шкљоцаџи зубима, мљаџкаџи усџима* (и по истом моделу *џреџи / џрелеџеџи џогледом*):

- (76) Слушао га је пажљиво и КЛИМАО *главом*.
- (77) Чим сам му ЗАПРЕТИО *џрсџом*, смирио се.
- (78) МАХАЈА је *марамицом* у знак поздрава.

Н а п о м е н а. — У старијем језику био је шири инвентар глагола и појмова у инструменталу који су се могли појавити у оваквом моделу. У савременом језику задржао се само понеки фразеолошки израз који сведочи о томе. Уп. нпр.

- (79) Потпуно је ПОМЕРИО *џамеџу*.

Поред тога, у старијем језику овакав инструментал стајао је и уз глаголе који значе стицање неке особине, као и уз придеве са значењем особине, по правилу, у функцији семантичког језгра копулативног предиката. У савременом језику наилази се само на његове трагове. Уп. нпр.

- (80) КЛОНУО је *џухом*.
- (81) ВИСОК је *расџом*.
- (82) ТАНКА је *сџасом*.

Исто тако, трагови некадашњег инструментала медијалног објекта срећу се данас само у понеком фразеолошком изразу. Уп. нпр.

- (83) НЕ ШАЛИ СЕ *живоџом / главом*.

Модел д) $V_{SentTranz} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом C(A) уз сентенцијално–транзитивне глаголе типа *џочетџи / џочињаџи, насџавиџи / насџављаџи, завршиџи / завршаваџи, џрекинуџи / џрекидаџи, џресџаџи / џресџајаџи, џричекаџи, џокушаџи / џокушаваџи, џуџозна*

и се ('сазнати / научити') у функцији предлошког пропозиционог објекта. Нпр.

(84) ПОЧЕЋЕМО *С радом* на тој теми.

(85) ЗАВРШИО је *С исијџима*.

(86) Упркос саветима лекара НАСТАВИО је *С љушењем*.

(87) Упркос свему није могао да ПРЕКИНЕ *С џом навиком*.

(88) ПОКУШАО је *С лечењем*, али нажалост није успело.

(89) Треба да СЕ УПОЗНАТЕ *С клијенџима и начином пословања наше фирме*.

Напомена. — Инструментал објекта уз овакве глаголе може бити замењен слободним акузативом, уп.

(90) ПОЧЕЋЕМО *рад* на тој теми,

односно представља кондензатор допунске клаузе (семантичке допуне уз семикопулативни фазни глагол, па се може сматрати и делом предиката или експликативним инструменталом), уп.

(91) Упркос саветима лекара наставио је *ДА љуши*.

Уп. и одељке Предикатски инструментал, Инструментал у семикопулативном предикату и Експликативни инструментал као семантичка допуна глаголу.

§ 212. ЕКСПЛИКАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора) уз глаголе, именице и придеве. [О допунама уп. и § 623.]

Основни модел: $V / N / Adj + Compl \left[\leftarrow N_{Instr} \right]$

1. Експликативни инструментал као семантичка допуна глаголу.

Модел а) $V + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал уз глагол типа *преџиџи*, као кондензатор допунске клаузе. Нпр.

(92) Прети *одласком* из фирме. [→ Прети *да ће оџићи* из фирме.]

Модел б) $V_{SemiCop} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ у функцији семантичке допуне (комплемента) уз семикопулативне глаголе типа *сачекаџи*, *оклеваџи*, (*џо*)*журиџи*, *рачунаџи*, *умеџи* и сл., по правилу, као кондензатор или експонент допунске клаузе. Нпр.

(93) Већ дуго оклева *СА женидбом*. [→ ... оклева *ДА се жени*.]

(94) Пожури *С облачењем*. [↔ Пожури *ДА се обучеш*.]

(95) Рачуна *С кредиџом*. [→ Рачуна *ДА ће добиџи кредиџ*.]

(96) Уме *С деџом*. [→ Уме *ДА џосџуџа с деџом*.]

Напомена. — Уп. и моделе у одељку Предикатски инструментал.

2. Експликативни инструментал као семантичка допуна именици.

Модел $V + N_{DevAk} [< V_{Tranz}] + 3A N_{Instr}$ — инструментал с предлогом 3А у функцији семантичке допуне (комплемента) уз девербативну именицу типа *жеља*, *поштреба*, насталу номинализовањем прелазног глагола (који уобичајено добија објекатску допуну у слободном акузативу), а која је део декомпонованог предиката с глаголом типа *имати*, *показати*, *изразити*, *испољити*, *осећати*. Девербативном именицом кондензована је допунска клауза с везником ДА. Нпр.

(97) Показује жељу 3А *шаквим радом*. [→ Показује жељу ДА *шако ради* ↔ Жели *шакав рад*.]

(98) Стално има потребу 3А *храном*. [→ Стално има потребу ДА *једе* ↔ Стално треба ('потребује') *храну*.]

3. Експликативни инструментал као семантичка допуна придеву.

Модел а) $Adj + \emptyset N_{Instr} / ODet N_{DevInstr}$ — слободни инструментал именице која означава неки предметни, живи или апстрактни појам, или инструментал с обавезним детерминатором, ако је у питању девербативна именица, уз придеве типа *задовољан*, *заморен*, *збуњен*, *обрадован*, *занесен*, *заузет*, *окуиран*, *сиушан* којим је означено неко човеково унутрашње психолошко стање / расположење. Девербативном именицом кондензована је допунска клауза с везником КАКО. Нпр.

(99) Задовољан је *Марком*. Дobar је и вредан.

(100) Потпуно је збуњен *ситуацијом*.

(101) Занесен је *идејом* да прави брод.

(102) Био је обрадован *њеним држањем*. [→ Био је обрадован *КАКО се она држи*.]

(103) Био је задовољан *својим радом*. [→ Био је задовољан *КАКО ради*.]

Н а п о м е н а. — О ситуацији у којој девербативна именица с обавезним детерминатором уз копулативну предикацију с наведеним придевима функционише као каузални детерминатор уп. одељак Каузални инструментал.

Модел б) $Adj + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал уз придев *богаји*, а ређе у савременом језику и уз придеве *сиромашан*, *оскудан*. Нпр.

(104) То је храна богата *звожђем*.

(105) То је крај сиромашан *рудом*.

Модел в) $Adj + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом C(A) у „идиоматизованим структурама“ с придевом типа *бити добар / груб* C *неким*, *испољити* C *неким лепо* / *ружно*, којима се означава прагматичка ситуација у којој агенс манифестује позитивно или негативно понашање према пасивном учеснику који је означен инструменталом. Нпр.

(106) Био је добар *С децом*, а груб *С родићељима*.

(107) Увек је поступала лепо *С нама*. [→ Увек је била добра *С нама*.]

Напомена. — У оваквим структурама инструментал је могуће заменити дативом с предлогом ПРЕМА. Уп. нпр.

(108) Био је добар *ПРЕМА деци*, а груб *ПРЕМА родићељима*,

(109) Увек је поступала лепо *ПРЕМА нама*,

али у случају датива присутно је обележје директивности. Уп. и одељак Експликативни датив као семантичка допуна придеву.

§ 213. АБЛАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — Значење аблативности, начелно, подразумева неколико семантичких типова 1. удаљавање — одвајање — издвајање, 2. потицање: извор — порекло, 3. потицање: материја — саставни (градивни) елемент — конверзија [уп. одељак Аблативни генитив]. Када је у питању аблативни инструментал у савременом језику, онда се реализује први семантички тип, и то значење издвајања.

Основни модел: $Ag / PseudoAg + V + Det_{Abl} [← N_{Instr}]$

Модел $Ag / PseudoAg + V + ME\Upsilon N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $ME\Upsilon$ са значењем издвајања једне реалије на основу једне особине из мноштва, по неким општим карактеристикама, истоврсних реалија, пре свега живих створова. Нпр.

(110) *ME\Upsilon колегама* најбоље је он познавао ту проблематику.

(111) *ME\Upsilon нама* она је била најбољи спортиста.

(112) *ME\Upsilon њима* њега најбоље познајем.

Напомена 1. — Семантички еквивалент аблативног инструментала јесте генитив с предлогом ОД и експлицираним или имлицираним обавезним детерминатором у форми универзалног квантификатора. Уп. нпр.

(113) *ОД свих колега* најбоље је он познавао ту проблематику.

[Уп. и одељак Аблативни генитив.]

У начелу, појам у инструменталу може бити из класе предметних или апстрактних појмова, уп. нпр.

(114) *ME\Upsilon њроBLEMима* које је до сада решавао тај је био најтежи.

(115) *ME\Upsilon њредметшима* које је наследила од родитеља највише је волела баш ту књигу, али у таквим случајевима ипак ће се чешће срести одговарајућа генитивна конструкција. Уп.

(116) *ОД свих њроBLEMа* које је до сада решавао тај је био најтежи.

Напомена 2. — У зависности од инхерентне лексичке семантике глагола, обележје аблативности може бити присутно у неким другим семантичким категоријама инструментала. Уп. у одељку Каузални инструментал модел г) $V + ПР\text{ЕД } O\text{Det } N_{DevInstr}$.

§ 214. СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на различите могуће аспекте просторног односа. [О значењу спацијалности уп. § 868.]

Основни модел: $N_{\text{Subj}} + V_{\text{Din}} (+) \text{InTranz} + \text{Det}_{\text{Spac}} [\leftarrow N_{\text{Instr}}]$
 $V_{\text{Din}} (+) \text{Tranz} + N_{\text{Obj}} + \text{Det}_{\text{Spac}} [\leftarrow N_{\text{Instr}}]$

Н а п о м е н а. — Објекат локализације даље у моделима представљен је симболом *N* испред *V* независно од тога да ли се појављује у функцији субјекта или у функцији објекта у реченици, пошто то за означавање просторних односа није релевантно.

1. Непосредна просторна локализација просекутивност.

Модел $N + V + \emptyset N_{\text{Instr}}$ — слободни инструментал именице која, по правилу, означава већи, неомеђени простор

- уз глаголе кретања, нпр.

(117) Свако вече шетају *обалом*.

(118) Често је ишао *улицом* и разговарао сам са собом.

(119) Из Пријемног су ме *каменим сџејеницама* одвели ... (Б. Пекић)

(120) Путовао је *светом* и ширио своју веру.

- уз глаголе простирања, нпр.

(121) *Небом* се проломио прасак и заслепљујућа светлост обасјала је читав град.

(122) Чим су моји и кључареви двоструки кораци одјекнули *дашчаним иодом* ... (Б. Пекић)

Уз глагол кретања или простирања може се појавити и просекутивни инструментал којим се, због природе локализатора — његове тродимензионалности и делимичне или потпуне омеђености, може имплицирати и својеврсно пресецање унутрашњости локализатора — перлативност, што иначе није карактеристика просекутива, али се такав инструментал данас среће као изузетак, а на његовом месту стоји акузатив с предлогом КРОЗ као формална јединица која се комбинује с тродимензионалним и делимично или потпуно омеђеним локализаторима, односно с локализаторима који се тако концептуализују. Уп. пр.

(123) У тој кући никада није било мира. Деца су стално трчала *ходником* и правила несносну буку. > ... Деца су стално трчала *КРОЗ ходник* ...

(124) ... осећате да *шом њрљавом, смрдљивом собом* пролази међа ... (Б. Пекић) > ... осећате да *КРОЗ шу њрљаву, смрдљиву собу* пролази међа....

2. Посредна просторна локализација.

2.1. Неодређена посредна просторна локализација.

Модел N + V + МЕЂУ N_{Instr} M_п — инструментал с предлогом МЕЂУ показује да је место локализације спољашњост која је у контакту с више локализатора, по правилу, исте врсте, или више делова истог локализатора, без податка о томе које су стране локализатора у питању. Именица у инструменталу стога је увек у множини, а може означавати предметне или живе реалије. Нпр.

- (125) *МЕЂУ књигама* држао је и друге вредне предмете.
 (126) Тај предмет је нашао *МЕЂУ акцијама* које је већ био одложио.
 (127) Осећао се добро, као и увек када се налазио *МЕЂУ њријашељима*.
 (128) *МЕЂУ багремима* расла је и једна бреза.

Напомена 1. — Инструментал с предлогом МЕЂУ у овим примерима може бити замењен генитивом с предлогом ИЗМЕЂУ (уп. одељак Спацијални генитив) и значењем неодређене посредне просторне локализације — интерлокализације, али треба напоменути да инструментал, за разлику од генитива, може у одговарајућем ванјезичком контексту имплицирати и значење посредне социјативности, уп. нпр.

(125) *МЕЂУ књигама* држао је и друге вредне предмете. [↔ *С књигама* држао је и друге вредне предмете.]

(127) Осећао се добро као и увек када се налазио *МЕЂУ њријашељима*. [↔ Осећао се добро као и увек када се налазио *С њријашељима*].

То, по свој прилици, произилази из чињенице да код генитива с предлогом ИЗМЕЂУ, поред идентификације места, постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом с предлогом МЕЂУ остварује се искључиво идентификација места без представе о таквом одмеравању.

Напомена 2. — Модел N + V + ЗА N_{Instr} — инструментал с предлогом ЗА именице која означава локализаторе типа *стоо, машина, клавир, волан* уз статичан глагол формира нарочите „идиоматизоване структуре“ у основи чијег значења је значење неодређене посредне просторне локализације будући да је имплицирано значење 'поред', дакле без прецизирања о којој страни локализатора се ради, али уз напомену да у случају локализатора типа *машина, клавир, волан* искуствено знамо да се ради о предњој страни. Уп. пр.

- (129) Седео је *ЗА стоолом* и читао, и
 (130) Стајао је *ЗА машином* и радио,
 (131) Седела је *ЗА клавиром* и свирала.

2.2. Одређена посредна просторна локализација.

Модел N + V + ПРЕД / ЗА / НАД / ПОД N_{Instr} — инструментал с предлогом ПРЕД, ЗА, НАД, ПОД уз статичан или динамичан глагол с напоменом да динамичан глагол (глагол кретања) мора носити обележја

аблативност (-), адлативност (-) / циљ (-), перлативност (-). Овим предлозима показује се да је место локализације спољашњост локализатора, док је позиција објекта локализације одмерена према његовој предњој, задњој, горњој или доњој страни. Нпр.

- (132) Срећемо се *ПРЕД* њозоришћем.
 (133) *ЗА* кућом су имали велику башту и воћњак.
 (134) Облаци су се надвили *НАД* градом.
 (135) Старе књиге чувао је *ПОД* креветом.

Сва четири предлога могу бити комбинована и са инструменталом, често заменице, с обележјем живо (+) у својству локализатора, нпр.

- (136) Убрзо је схватио да *ПРЕД* њим стоји одрастао човек.
 (137) *ЗА* њим је ишла читава колона незадовољних пензионера.
 (138) *НАД* људима се надвио облак густог дима.
 (139) *ПОД* собом је осетио хладноћу и влагу.

При том, сва четири предлога показују наведене релације у односу на локализатор у тродимензионално концептуализованом простору, а предлози *ПРЕД* и *ЗА* наведене релације у односу на локализатор и у дводимензионално концептуализованом простору, тј. у просторном линеарном низу, уп. пр.

- (140) *ПРЕД* њом је ишла Нада, а *ЗА* њом Мара.

Напомена 1. — У савременом језику у овим позицијама, по свој прилици, чешће ће стајати генитив с одговарајућим предлозима, уп. пр.

- (141) *ИСПРЕД* ње је ишла Нада, а *ИЗА* ње Мара.

Напомена 2. — На основу обележја место целог тока предикације (+), спацијални инструментал с предлозима *МЕЂУ*, *ПРЕД*, *ЗА*, *НАД*, *ПОД* супротставља се у систему спацијалних падежа акузативу с истим предлозима који носи обележје место целог тока предикације (-), тј. циљ (+), а ова два падежа генитиву са сложеним предлозима *ИЗМЕЂУ*, *ИСПРЕД*, *ИЗА*, *ИЗНАД*, *ИСПОД* који је, у погледу обележја место целог тока предикације : циљ, неутралан (уп. и одељке *Спацијални акузатив* и *Спацијални генитив*). Инструментал с предлозима *МЕЂУ*, *ПРЕД*, *ЗА*, *НАД*, *ПОД* и генитив с предлозима *ИЗМЕЂУ*, *ИСПРЕД*, *ИЗА*, *ИЗНАД*, *ИСПОД* с обележјем место целог тока предикације (+) у оквиру спацијалног значења комутабилни су. У свим другим значењима не могу се замењивати.

§ 215. ТЕМПОРАЛНИ (ВРЕМЕНСКИ) ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији темпоралног детерминатора којим се исказују одређени аспекти временског односа. [О значењу темпоралности уп. § 896.]

Основни модел: $V + Det_{Temp} [\leftarrow N_{Instr}]$

1. Смештање у време (темпорална локализација).

1.1. Непосредна временска локализација (симултаност).

1.1.1. Непосредна временска локализација с представом о протоку времена (динамично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (+).

Модел а) $V + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал множине именица које означавају конвенционалне јединице времена *дан, месец, година, век* или именица *време*, као општи темпорални локализатор, у једнини. Нпр.

(142) *Данима* није излазио из куће. [\leftrightarrow У *ТОКУ* *више дана* није излазио из куће.]

(143) *Месецима* га нисмо видели. [\leftrightarrow У *ТОКУ* *више месеци* нисмо га видели.]

(144) *Временом* се Хербертов песнички свет усредредио на обичне људске ствари, на свакодневицу. (*Глас јавности*) [\rightarrow *ТОКОМ* *времена* се Хербертов песнички свет усредредио на обичне људске ствари, на свакодневицу.]

Напомена 1. — Поред наведеног значења које имплицира питање *КАДА* 'у току ког времена' $V?$, инструментал у наведеном моделу може имати и значење одмеравања дужине трајања у времену (темпорална квантификација у ужем смислу) лонгитудиналност које имплицира питање *КОЛИКО ДУГО* $V?$. Које ће од два значења бити остварено зависиће од контекста. Уп. ниже и одељак о значењу одмеравања дужине трајања у времену (темпорална квантификација у ужем смислу лонгитудиналност).

Напомена 2. — Значење непосредне временске локализације имали су и некадашњи облици слободног инструментала једнине именица *зора, јутро, дан, ноћ* које савремени говорници српског језика осећају као прилоге, уз напомену да се код облика *зором* и *јутром* временом изгубила представа о протоку времена, па уз наведено значење носе и обележје процесуалност (–), а код облика *ноћу* и *дању* таква представа је задржана, па они носе обележје процесуалност (+). Уп. пр.

(145) *Зором* је отишао у цркву. [\rightarrow У *зору* је отишао у цркву.]

(146) *Јутром* рани и путује на посао. [\rightarrow У *јутру* рани и путује на посао.]

(147) *Ноћу* ради, а *дању* спава. [\rightarrow *ТОКОМ* *ноћи* ради, а *ТОКОМ* *дана* спава.]

Напомена 3. — Инструментал именице *иуџем* у примеру врло карактеристичном за говорни језик

(148) *Пуџем* ћемо разговарати о томе,

иако означава типични спацијални локализатор, представља заправо кондензатор темпоралне клаузе с везником *ДОК* и значењем непосредне временске локализације с обележјем процесуалност (+), уп. [\rightarrow *ДОК* *будемо ишли*, разговараћемо о томе].

Модел б) V + ЗА N_{Dev Instr} — инструментал с предлогом ЗА девербативних именица којима се означавају дневни оброци: *доручак, ручак, вечера* као кондензатор временске клаузе с везником ДОК и несвршеном предикацијом. Нпр.

(149) *ЗА доручком* чита новине. [→ *ЗА ВРЕМЕ доручка / ДОК доручкује*, чита новине.]

(150) *ЗА ручком* слуша радио. [→ *ЗА ВРЕМЕ ручка / ДОК руча*, слуша радио.]

(151) *ЗА вечером* гледа телевизију. [→ *ЗА ВРЕМЕ вечере / ДОК вечера*, гледа телевизију.]

Модел в) V + Ø N_{Instr} / C(A) N_{Instr} — слободни инструментал или инструментал с предлогом C(A) именице *време* или девербативне именице (понекад праћен и прилогом *ујоредо*) уз, по правилу, несвршену реченичну предикацију као кондензатор временске клаузе с везником КАКО и несвршеном предикацијом. Нпр.

(152) (C) *временом* је постајао све бољи. [→ *ТОКОМ ВРЕМЕНА* је постајао све бољи. → *КАКО је време пролазило*, (ТАКО) је постајао све бољи.]

(153) (C) *повећањем* цена пада стандард становништва. [→ *КАКО се повећавају цене*, (ТАКО) пада стандард становништва.]

(154) (CA) *ширењем* државе, све многобројнији дворови су били и све удобнији. [→ *КАКО се ширила држава*, све многобројнији дворови су били и све удобнији.]

(155) *Ујоредо* *С неговањем* свих облика православног црквеног певања, хор покушава да стимулише и домаће композиторе...

Модел г) V + ПОД N_{Instr} — инструментал с предлогом ПОД властитог имена неког владара или именица типа *династија, владавина* и сл. Нпр.

(156) ... а његов син *ПОД Милошем Обреновићем* церовим младарима тукао је Преровце... (Д. Ћосић) [→... а његов син *ТОКОМ владавине М.О. / ДОК је владао М.О.* церовим младарима тукао је Преровце ...]

1.1.2. Непосредна временска локализација без представе о протоку времена (статично поимање времена), односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (–).

Модел V + C(A) Num N_{Gen} [← ГОДИНА / МЕСЕЦ] — инструментални предлог C(A) с бројем и конвенционалном временском јединицом, именицом *година* или *месец* у генитиву као кондензатором временске клаузе с везником КАДА и копулативном „идиоматизованом“ предикацијом. Нпр.

(157) *С дванаест година* изгубила је мајку. [→ *КАД јој је било дванаест година*, изгубила је мајку.]

(158) Оженио се *С* двадесет година. [→ Оженио се *КАД* му је било двадесет година.]

(159) Проходила је *С* дванаест месеци. [→ Проходила је *КАД* јој је било дванаест месеци.]

1.2. Посредна временска локализација (сукцесивност).

1.2.1. Одређена посредна временска локализација.

1.2.1.1. Постериорност.

Модел а) $V + \emptyset (/C(A)) N_{DevInstr} / C(A) N_{Instr}$ — слободни инструментал или факултативно с пердлогом $C(A)$ девербативне именице, или инструментал с предлогом $C(A)$ именице којом се означава појава која је карактеристична за одређене временске периоде, као кондензатор временске клаузе с везником ПОШТО / НАКОН ШТО и свршеном предикацијом. Нпр.

(160) *Објављивањем* спорног документа тираж листа је удвостручен. [→ *НАКОН ШТО* је објављен спорни документ, тираж листа је удвостручен.]

(161) *Дејановим изласком* игра црвено-белих изгубила је на креативности и организацији. (*Глас јавности*) [→ *НАКОН ШТО* је Дејан изашао, игра црвено-белих изгубила је на креативности и организацији.]

(162) (*СА*) *Сћујањем* на снагу овог статута престају важити досадашња правила. [→ *ПОШТО* сћуји на снагу овај сћајши, престају важити досадашња правила.]

(163) *С њрвим мразом* опао је и последњи лист. [→ *ПОШТО* је њао њрви мраз, опао је и последњи лист.]

Модел б) $V + ЗА N_{Instr}$ — инструментал с предлогом ЗА девербативне именице или 'праве' именице, властите именице или личне заменице, експонента редуковане реченице с одговарајућом предикацијом уз глаголе *следити*, *уследити*, *долазити* 'следити', који у инхерентној лексичкој семантици носе обележје временске сукцесивности, или уз глаголе *стићи*, *ићи*, *доћи*, који су у погледу тог обележја неутрални. Значење постериорности при том је обележено у погледу квантификације (удаљености од локализатора), и то као непосредна постериорност — имедијатност. У свим случајевима ради се о кондензатору / експоненту временске клаузе с везником ЧИМ и свршеном предикацијом. Нпр.

(164) *ЗА разговором* је следила вечера. [→ *ЧИМ* је разговор завршен, следила је вечера.]

(165) *ЗА њредсјавом* је уследио разговор редитеља и глумца с публиком. [→ *ЧИМ* је њредсјава завршена, уследио је разговор редитеља и глумца с публиком.]

(166) *ЗА Јованом* је стигао Марко. [→ *ОДМАХ ПОСЛЕ* Јована стигао је Марко.]

(167) Ти само иди, ја ћу одмах *ЗА ШОБОМ*. [→ Ти само иди, ја ћу доћи *ОД-МАХ ПОСЛЕ шебе*.]

2. Одмеравање у времену (темпорална квантификација у ширем смислу).

2.1. Одмеравање дужине трајања у времену (темпорална квантификација у ужем смислу).

2.1.1. Лонгитудиналност.

Модел $V + \emptyset N_{Instr} Mn$ — слободни инструментал множине именице која означава конвенционалну јединицу времена *дан, месец, година, век*. Дужина трајања предикације одређује се као непрецизирана. Нпр.

(168) *Данима* није излазио из куће. [⇒ *КОЛИКО ДУГО* није излазио из куће?]

(169) *Месецима* га нисмо видели. [⇒ *КОЛИКО ДУГО* га нисмо видели?]

(170) *Годинама* је свраћао у исту кафану. [⇒ *КОЛИКО ДУГО* је свраћао у исту кафану?]

Напомена. — Поред наведеног значења, које имплицира значење *Колико дуго V?* (лонгитудиналност), инструментал у наведеном моделу може имати и значење непосредне временске локализације с представом о протоку времена. Које ће од ова два значења бити реализовано зависиће од контекста. Уп. и одељак Непосредна временска локализација с представом о протоку времена.

2.2. Одмеравање учесталости појављивања у времену (темпорална фреквенција).

2.2.1. Регуларност.

Модел $V + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал именица које именују дане у недељи. Нпр.

(171) *Недељом* иду код родитеља на ручак. [→ *УВЕК КАД* је недеља иду код родитеља на ручак.]

(172) *Средом* имамо час енглеског. [→ *УВЕК КАД* је среда имамо час енглеског.]

Напомена. — Уколико је слободни инструментал имена дана у недељи праћен одговарајућом прилошком лексемом може бити исказано и значење повременог понављања, уп. нпр.

(173) *ПОНЕКАД* недељом иду код родитеља на ручак.

§ 216. СИТУАЦИОНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији ситуационог детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на укупну ситуациону околност. У случају може се радити и о посебном типу ситуационог значења 'чинити нешто у нечијем присуству'.

Основни модел: $V + Det_{Sit} [← N_{Instr}]$

Модел а) V + ПОД ODet N_{Instr} — инструментал с предлогом ПОД и обавезним детерминатором именице типа *околностй, услов*, или неке друге именице којом се означава појава схваћена као прагматичка ситуација. Нпр.

(174) Надам се да ћемо се следећи пут срести *ПОД друкчијим околностима*.

(175) Није желео више да ради *ПОД њаквим условима*.

(176) Били су сасвим исцрпљени. Три дана су радили *ПОД врелим сунцем*.

(177) Топио се сав *ПОД милином* њеног погледа.

Модел б) V + ПРЕД N_{Instr} — инструментал с предлогом ПРЕД у комбинацији с одређеним глаголима, у „идиоматизованим структурама“, има значење ситуационе околности спецификовано као 'чинити нешто у нечијем присуству'. Нпр.

(178) *ПРЕД оцем* се понашао смерно.

(179) Држећи се хладно и сабрано *ПРЕД дивљим уличним њсом*, очекујемо да се он повуче. (Б. Пекић)

(180) Добро је, мислио сам, можда ћу имати своје [купатило] и нећу се морати прати *ПРЕД другима*. (Б. Пекић)

уз напомену да је уз глаголе *њонашати се, држати се* обавезан квалификативни детерминатор.

Значење ситуационе околности 'чинити нешто вербално у присуству других' има инструментал с предлогом ПРЕД и уз прелазне глаголе говорења типа *говорићи, њохвалићи, кријиковати, рецијивати, глумићи* и сл. Уп.

(181) Критичар је похвалио сликара *ПРЕД свим њосетиоцима* изложбе.

(182) Обично је *ПРЕД гостима* рецитовао стихове Лазе Костића.

У језику права и администрације овај модел остварује се с глаголима типа *засиујати, изнећи, расирављати, њокренући њосиујак* и сл., и именицама типа *суд, орган, организација, ујрава* и сл. Нпр.

(183) Адвокат заступа предузеће *ПРЕД судовима, државним органима и организацијама*.

(184) Одлучио је да покрене поступак *ПРЕД надлежним судом*.

(185) Овлашћени представник у име запослених износи примедбе *ПРЕД Ујравним одбором* предузећа.

§ 217. КВАЛИФИКАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији квалификативног детерминатора којим се реченична предикација одређује у погледу начина реализације, а именски појам у погледу особине. [О значењу квалификативности уп. и § 988.]

Основни модел: $V / N + \text{DetQual} [\leftarrow N_{\text{Instr}}]$

1. Квалификативни инструментал: основни семантички тип.

Модел а) $V + \text{ODet } N_{\text{Instr}}$ — инструментал с обавезним детерминатором у функцији квалификативног детерминатора реченичне предикације, који је, по правилу, заменљив прилогом одговарајуће семантике. Детерминатор уз именицу у инструменталу овде је обавезан најчешће зато да би се избегла таутологија. Нпр.

(186) Говорио је тако *џихим гласом* па и они из првих редова нису могли добро да га чују. [→ Говорио је тако *џихо ...*]

(187) Увек је ходао *брзим кораком* и сви су му се дивили. [→ Увек је ходао *брзо...*]

(188) *Лаганим кораком* удаљно се с места догађаја. [→ *Лагано* се удаљно с места догађаја.]

Као варијанта овога модела у појединим случајевима појављује се модел $V + \emptyset N_{\text{Instr}}$ — слободни инструментал у функцији квалификативног детерминатора реченичне предикације, који је, по правилу, заменљив прилогом одговарајуће семантике. То је варијанта наведеног модела јер се разлика испољава само на синтаксичком нивоу (наиме, уз инструментал нема експлицираног обавезног детерминатора), али се семантички ради о потпуно истој структури будући да је детерминатор присутан у лексичкој семантици именице у инструменталу. То се може видети и по обавезно присутном интензификатору уз прилог у трансформацији. Нпр.

(189) Била је видно уплашена и говорила је *шайаџом*. [→ ... и говорила је *ВЕОМА џихо.*]

(190) На све то смејао се *грохоџом*. [→ ... смејао се *ВЕОМА гласно.*]

(191) Отишао је *џркком* не би ли стигао на воз у 9. [→ Отишао је *ВЕОМА брзо / џрчеџим кораком ...*]

Н а п о м е н а. — У овај модел спадају и примери у којима се у функцији квалификативног детерминатора уз реченичну предикацију појављују и прилози типа *крадом, кришом, широм, силом, листом*, који су пореклом облици инструментала.

Модел б) $V + \emptyset N_{\text{DevInstr}}$ — слободни инструментал девербативне именице у функцији квалификативног детерминатора реченичне предикације као кондензатор или експонент квалификативне (начинске) клаузе, по правилу као одлика посебних функционалних стилова, правног, административног, новинарског. Нпр.

(192) Чланови Управног одбора одлучују о томе *веџином* гласова. [↔ Чланови Управног одбора одлучују о томе *ТАКО ШТО* као *криџеријум* узимају *веџински број добијених гласова.*]

(193) Како је са збора издато саопштење о томе како се разговори о интеграцији настављају, „Север“ је реаговао *йовлачењем* из целог поступка. (*Глас јавности*) [→ ... „Север“ је реаговао *ТАКО ШТО се йовукао из целог йостјуика.*]

(194) На врх света попео се поново 1973. савладавши Ц. Форемана *нокауйом* у осмој рунди. (*Полиџика*) [→ На врх света попео се поново 1973. савладавши Ц. Форемана *ТАКО ШТО га је нокауйирао* у осмој рунди.]

Модел в) $N_{Nom} + Cop + N_{Nom} + НАД N_{Instr} Mn$ — инструментал множине с предлогом НАД именице која означава живи, предметни или апстрактни појам који, по правилу, у лексичкој семантичкој хијерархији репрезентује хипероним, уз идентичну именицу у номинативу, у функцији квалификативног детерминатора, а цела именичка синтаagma истовремено квалификативно одређује именски појам, по правилу из класе хипонима, у функцији субјекта, уз, при том, присутно обележје суперлативности (приписана особина изражена у највишем степену). Нпр.

(195) Ружа је цвет *НАД цветјовима.*

(196) Мерцедес је аутомобил *НАД аутомобилима.*

(197) Она је жена *НАД женама.*

Модел г) $N + V + ПОД N_{Instr}$ — инструментал с предлогом ПОД с квалификативним значењем придевско–прилошког типа у „идиоматизованој структури“ *држајџи / чувајџи йод кључем.* Нпр.

(198) Вредне ствари држао је *ПОД кључем.* [→ Вредне ствари држао је *закључане.*]

2. Инструментал 'карактеристичне појединости'.

Модел $N + C(A) (ODet) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ и експлицитним или имплицитним обавезним детерминатором, обично у форми придева, којим је, по правилу, означен интегрални, неотуђиви део тела живог бића, уз именицу, у функцији идентификатора — квалификативног детерминатора. Нпр.

(199) Девојка *С йлавим очима и дугачком косом.*

(200) Човек *СА (седом) брадом.*

Напомена. — Разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. Човек *СА седом брадом* : Човек *седе браде*) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификативно одређује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује.

3. Инструментал 'саставног дела'.

Модел а) $N + C(A) ODet N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ и обавезним детерминатором у форми придева, или нпр. именице у акуза-

тиву у својству локализатора, уз именицу, у функцији идентификатора — квалификативног детерминатора. Обавезним детерминатором се открива карактеристика саставног дела (именованог инструменталом) појма, који представља део / орган живог бића или део предметног објекта чиме се истовремено и сам појам квалификује. Нпр.

(201) Очи *С ЦРНИМ шрејавицама.*

(202) Кутија *С ДРВЕНИМ њоклојцем.*

(203) Соба *С њогледом НА МОРЕ.*

Модел б) $N + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ којим се именује неки градивни појам, нпр. из групе намирница, хемијских супстанци и сл., који представља градивни елемент именичког појма уз који стоји и који идентификује и квалификативно детерминише. Овај се модел синтаксички разликује од претходног, будући да се уз инструментал с предлогом $C(A)$ не појављује детерминатор, али семантички се ипак ради о истој структури. Наиме, овај инструментал се може интерпретирати као квалификативни детерминатор именице уз коју стоји зато што се њиме именују градивни појмови који се, у ширем, културном контексту, сматрају пожељним, а намирницама на пример, које су од њих сачињене, приписује се висока кулинарска вредност, тако да је обавезни детерминатор заправо прагматички имплициран. Нпр.

(204) Торта *С ОРАСИМА.*

(205) Пита *С МЕСОМ.*

(206) Чај *С ЛИМУНОМ.*

Напомена. — Код инструментала 'карактеристичне појединости', као и у оба модела инструментала 'саставног дела', значење квалификативности у великој мери је контекстуално условљено, и то непосредним језичким окружењем или чак ширим ситуационим, па и културним контекстом.

§ 218. ИНСТРУМЕНТАЛ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ. — То је инструментал у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације.

Основни модел: $V + Det_{Proprat Okol} [\leftarrow N_{Instr}]$

1. Инструментал пропратне околности: основни семантички тип.

Модел $V + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ девербативне, а у ређим случајевима и „праве“ именице, којим се реченична предикација детерминише преко околности која прати предикацију или преко неке особине, расположења и сл. која се приписује агенсу док врши глаголску радњу. Семантички еквивалент овог инструментала јесте клау-

за с везником И /А /АЛИ (ДА) ПРИ ТОМ и значењем пропратне околности. Нпр. инструменталом се показује —

- околност под којом се врши радња:

(207) Био је одлучан да крене, *С муком* су га задржали. [↔ ... задржали су га, *АЛИ ПРИ ТОМ* су се намучили.]

(208) Положио је разред *С одличним усџехом*. [↔ Положио је разред *И ПРИ ТОМ* је *џосџигао одличан усџех*.]

- расположење, особина или вољни моменат који прати агенс током вршења радње:

(209) *С џугом* је напустила родно место. [↔ Напустила је родно место *И ПРИ ТОМ* је *осећала џугу*.]

(210) *С чежњом* је гледао у излог пун играчака.

(211) *С љубављу* се бринула о њему.

- околност која се везује за агенс током вршења радње:

(212) *Са сузама* у очима испричала је шта се догодило. [↔ Испричала је шта се догодило *И ПРИ ТОМ* је *имала сузе у очима*.]

(213) *С дубоким уздахом* прошапутао је.

(214) Све чешће се пењао *С најором* до свог стана на петом спрату.

Значење пропратне околности више или мање меша се са значењем квалификативности. У прва два случаја та је интерференција врло висока.

Н а п о м е н а. — Сасвим изузетно значење пропратне околности може бити исказано инструменталом с предлогом ПОД. Уп.

(215) Устала је *и ПОД* *некаквим изговором* изашла из собе.

2. Инструментал 'карактеристичне појединости' као пропратна околност.

Модел $V + C(A) O Det N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ и обавезним детерминатором обично у форми придева, којим је, по правилу, означен интегрални, неотуђиви део тела живог бића, који се у тренутку вршења радње налази у одређеном стању или носи одређену особину, и као такав представља пропратну околност реченичне предикације. Семантички еквивалент овог инструментала јесте клауза с везником И ПРИ ТОМ и копулативном предикацијом, чије семантичко језгро испуњава одговарајући придев, а са значењем пропратне околности. Нпр.

(216) Корачао је храбро, *С уздигнућом главом*, и сви су се њиме у том тренутку поносили. [↔ Корачао је храбро *И ПРИ ТОМ* му је *глава била уздигнућа*...]

(217) Некад дође 'читав', некад *С разбијеном главом*.

(218) Стајала је поред прозора *С расиљешеном косом* и замишљено гледала у даљину. [↔ Стајала је ... *И ПРИ ТОМ* *joj* је *коса била расиљешена* ...]

Изузетно, у појединим примерима, може се реализовати модел $V + C(A) N_{Instr} + NA / U N_{Lok}$ — именица у инструменталу с предлогом $C(A)$ која представља живу или предметну реалију уз коју, као обавезни детерминатор, стоји именица у локативу у својству локализатора, а читава структура опет има функцију квалификативног детерминатора реченичне предикације с обележјем пратеће околности. Нпр.

(219) Седео је *С кайом на глави*. [\leftrightarrow Седео је *И ПРИ ТОМ* је имао *кају на глави*.]

(220) Возио је бицикл *С рукаком на леђима*.

(221) Стајала је стрпљиво *С дејетом у наручју*.

§ 219. КВАНТИФИКАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији квантификативног детерминатора реченичне предикације. [О значењу квантификације уп. и § 1042.]

Основни модел: $V + Det_{Quant} [\leftarrow N_{Instr}]$

Модел $V + O Det N_{Instr} / \emptyset N_{Instr}$ — инструментал с обавезним детерминатором или, ређе, слободни инструментал у „идиоматизованим структурама“. Нпр.

(222) Вратио му је *истом мером*.

(223) Нишки фудбалери су *минималним резултатом 1:0* савладали подгоричку „Будућност“. (*Полијика*)

(224) Волео бих *свим срцем* да је то могуће, али нисам оптимиста. (*НИН*)

(225) Одликовања су се делила *шаком и кайом*.

Напомена. — Примери некадашњег квантификативног инструментала попут

(226) Био је *главом* виши од свих, уз компаратив, или

(227) Све их је *главом* надвисио,

у савременом језику замењени су квантификативним акузативом с предлогом $ЗА$, уп.

(228) Био је *ЗА главу* виши од свих.

Уп. и одељак Квантификативни акузатив.

§ 220. „ИНСТРУМЕНТАЛНИ“ ИНСТРУМЕНТАЛ (ИНСТРУМЕНТАЛ СРЕДСТВА / ОРУЂА). — То је инструментал у функцији 'инструменталног' детерминатора којим се означава инструмент / средство / оруђе којим се агенс служи у реализацији предикације (спроводник), или посредник који агенсу омогућује реализацију предикације (омогућивач). [О значењу инструменталности уп. и § 862.]

Основни модел: $Ag + V + Det_{Instr} [\leftarrow N_{Instr}]$

1. Спроводнички инструментал.

Модел а) $Ag + V_{Tranz} + \emptyset N_{Ak} + \emptyset N_{Instr}$ /

$N_{Nom} + V_{Pas} [< V_{Tranz}] + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал, као друга рекцијска допуна уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији директног објекта у активној реченичној структури, и са истоветном функцијом у одговарајућој пасивној структури (у овом другом случају, сагласно синтаксичко–семантичком поступку пасивизације, именица у акузативу у функцији објекта прелази у номинатив, у функцију субјекта), којим је означен појам–спроводник — инструмент / средство / оруђе којим агенс врши радњу стављајући га у акцију која је једнака извођењу саме акције. Кроз такав појам агенс иступа као вршилац, тј. појам–спроводник успоставља однос јединства са агенсом у тренутку вршења радње. При том се може радити о тзв.

- појму–органу, интегралном делу обично човековог тела, ређе тела животиње, нпр.
 - (229) Полако је вадио *руком* новац из цепа.
 - (230) Ударио га је *ногом* у стомак.
 - (231) Она *целим рукама* хвата играчку ... (*Глас јавности*)
- појму–предмету, или материји, који/а се схвата као део целине са агенсом у тренутку вршења радње, нпр.
 - (232) Сече хлеб *великим ножем*.
 - (233) Све мање људи пише *оловком*.
 - (234) Пре него што ставите тесто, плех подмажите *уљем* или *маргарином*.
- појму–предмету, превозном средству уз глаголе кретања, који се, исто тако, схвата као део целине са агенсом у тренутку вршења радње, нпр.
 - (235) Сваког дана се вози *аутобусом*.
 - (236) На посао иде *колима*.
 - (237) Агенција превози путнике и пртљаг *комби–возилима*.
- неком другом, углавном, апстрактном појму, исказаном, по правилу, девербативном именицом као кондензатором инструменталне клаузе с везником ТИМЕ ШТО, која, у ситуацији оваквог лексичког избора, више или мање упућује на средство у смислу форме манифестовања, или везником ТАКО ШТО уз нијансу значења начина испољавања или садржаја реализације реченичне предикације, нпр.

(238) Играч „Црвене звезде“ кажњен је *забраном* играња на једној утакмици. [↔ Играч „Црвене звезде“ кажњен је *ТИМЕ ШТО му је забрањено* да игра на једној утакмици.]

(239) Све то се објашњава *деловањем* друштвених чинилаца. [↔ Све то се објашњава *ТИМЕ ШТО* делују друштвени чиниоци.]

(240) Такмичарски део фестивала отворен је *пројекцијом* филма Педра Алмодовара „Све о мојој мајци“. (*НИН*) [↔ Такмичарски део фестивала отворен је *ТАКО ШТО је приказан филм ...*]

Предикација уз коју стоји овакав инструментал, најчешће, већ у инхерентној лексичкој семантици носи обележје инструменталности. Уп. нпр. глаголе типа *сећи*, *писаћи*, *ударати*, *сијати*, *шићи*, (*пре*)*возити се*, и сл. У таквим случајевима спроводнички инструментал представља обавезни инструментални детерминатор.

У тип спроводничког инструментала спада и онај којим је означен појам–материја / материјал уз глаголе типа *јунити*, *филоваћи*, *заливаћи*, *насијаћи*, *хранити се* и сл., или на пример уз глагол *јослужити*. Сви ови глаголи имплицирају резултативност (уп. *јунити нешто нечим = 'доводити нешто у стање испуњености'*). Нпр.

(241) Филовала је палачинке *припремљеним* надевом.

(242) Заливала је цвеће *одстајалом* водом.

(243) Храни се само *биљном* храном.

(244) Послужила је госте *кафом* и *колачима*.

У начелу није немогуће да се и појам–биће појави у функцији спроводника уз глаголе који означавају радње које су по својој природи такве да подразумевају присуство инструмента–спроводника. Такве су ситуације могуће зато што појам–биће уз овакве глаголе не испољава своју инхерентну особину — самоактивност, већ се појављује у својству предмета. У савременом српском језику такви су примери ретки. Нпр.

(245) Стално је плашила децу *оцем* па није чудно што су почела одбијати да се виђају с њим.

(246) Повуци се док је време. Немој да дочекаш да испирају уста *шобом*.

(247) Био је нежан и осетљив, и она га је заклањала *собом* колико год је могла.

У овај тип спроводничког инструментала спада и инструментал у говорним чиновима заклетве или клетве. Нпр.

(248) Кунем се *Богом* да нисам крив.

Напомена. — Поред назначеног модела с прелазним глаголом и објектом у акузативу, спроводнички инструментал се реализује и у синтаксичко–семантичкој варијанти овога модела у којој се појављује медијална структура. Нпр. *забављати НЕКОГА нечим* према *забављати СЕ нечим*, *одушевити НЕКОГА нечим* према *одушевити СЕ нечим*, *занети НЕКОГА нечим* према *занети СЕ*

нечим. Ипак, стоји и напомена да се овде спроводнички инструментал може мешати са субјекатским инструменталом, инструменталом каузатора. Уп. одељак Субјекатски инструментал.

Модел б) $Ag + V + N_{Dat} + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал уз глагол *обрати́ти се* с директивним дативом у функцији индиректног објекта. Нпр.

(249) Обратио се уреднику *дужим йисмом*.

(250) Обратио се скупу *следећим речима*.

(251) Обратио се Већу Факултета *молбом* да му одобри одсуство.

Модел в) $Ag + V_{Tranz} + \emptyset N_{Ak} + C(A) Num N_{Gen} / (C(A)) Num_{Instr} + N_{Instr}$ — инструментални предлог $C(A)$ и нумерички квантификатор који захтева именицу у генитиву уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији директног објекта, а са значењем спроводника. Индеклинабилни бројеви у функцији нумеричког квантификатора захтевају присуство предлога $C(A)$ јер је у таквој структури то једини индикатор значења инструменталности. Уз број *један*, који је увек деклинабилан, дакле носи инструментални наставак, као и именица која уз њега стоји, присуство предлога није неопходно, али се углавном и у таквој ситуацији појављује. Нпр.

(252) *С две кућије фарбе* окречно је цео стан.

(253) *С йри канйе воде* залила је целу башту.

(254) *(С) једним хлебом* нахранила је цело друштво.

Напомена. — Спроводнички инструментал, по правилу, не дозвољава паразиту типа: *Х йомоћу / уз йомоћ / уз уйошребу / служећи се У*.

2. Омогућивачки инструментал.

Модел $Ag + V_{Tranz} + \emptyset N_{Ak} + \emptyset N_{Instr}$ — слободни инструментал (по правилу као друга реакцијска допуна уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији објекта) којим је означен појам-омогућивач који не иступа јединствено с агенсом већ представља само помоћно средство у вршењу радње. Нпр.

(255) Јавио нам је радосну вест *йелефоном*.

(256) Они који желе да нас ангажују могу то да ураде *електронском йошйом*. (*Глас јавношйи*)

(257) Људи данас мисле да се све може купити *новцем*.

Напомена 1. — Омогућивачки инструментал, по правилу, дозвољава паразиту типа: *Х йомоћу / уз йомоћ / уз уйошребу / служећи се / йуштем У* (уп. и одељак Инструментални генитив).

Напомена 2. — У посебан тип омогућивачког инструментала спада и онај којим је означена грађа уз глаголе типа *йравишйи, зидашйи, градишйи* и сл., нпр.

(258) Прави макете *лего-коцкама*.

(259) То грађевинско предузеће зида *циглом и дрвеном грађом*, а не *гошовим бейтонским елементима*,

али се место инструментала уз ове глаголе у савременом језику ипак чешће среће генитив с предлогом ОД. Уп. одељак Аблативни генитив — потицање: материја — саставни (градивни) елемент — конверзија.

§ 221. СОЦИЈАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал којим се означава учесник који заједно с агенсом реализује реченичну предикацију. [О значењу социјативности уп. и § 852.]

1. Инструментал партнерства (социјатив непосредног типа).

Основни модел: Ag + V_{Soc} + Det_{Soc} [← C(A) N_{Instr}]

Модел а) Ag + V_{Soc} / N_{Dev} [< V_{Soc}] + C(A) N_{Instr} — инструментал с предлогом C(A) уз глаголе с обележјем непосредне социјативности у инхерентној лексичкој семантици. При том се најчешће ради о предикацији која се реализује у односу партнерства (по правилу глаголи који садрже морфему *се*) или, ређе, о предикацији чијом се реализацијом успоставља однос партнерства (по правилу глаголи без морфеме *се*) између агенса предикације и реалије у инструменталу (коагенса). У први семантички тип спадају глаголи *дружити се, играти се, мењати се, ојросити се, њоздравити се, њознавати се, њомирити се, (њ)свађати се, сасијати се, сиријатиљељем се, сресити се, шалити се, (њ)џући се, удружити се, ујединити се, ујознаити се, ујоређивати се*, и сл., а у други семантички тип глаголи *комуницирати, сарађивати, џрговати* и сл. Нпр.

(260) Марко СЕ ДРУЖИ С Јованом.

(261) Јован СЕ ПОМИРИО С Марком.

(262) Јован САРАЂУЈЕ С Марком.

(263) Његова фирма успешно ТРГУЈЕ СА зајадним земљама.

Социјатив непосредног типа појављује се и уз глаголе *борити се, ратовати* С неким / нечим, уз напомену да је, када се ради о живој реалији (типична социјативна ситуација), могућа двострука семантичка интерпретација (а) 'борити се / ратовати С(A) неким на истој страни против некога' и (б) 'борити се / ратовати ПРОТИВ некога'. Уп. пр.

(264) Борио се С Јованом против Марка и Милоша.

(265) Борио се С јачим нејријатиљељем.

У првом случају јасно је да се ради о партнерском односу, а у другом случају у питању је опозитивни однос (однос супротстављености), што је у суштини исто тако партнерски однос. Када се у својству социјатива уз ове глаголе појави предметни или апстрактни појам (нетипична соција-

тивна ситуација) долази у обзир само друга назначена семантичка интерпретација. Уп. пр.

(266) Храбро се бори *С тешком болешћу*.

(267) Од када зна за себе ратовао је *СА живојиним недаћама*.

Исти тип инструментала стоји и уз одговарајуће девербативне именице, нпр. *дружење, обрачун, ойрошијај, йомирење, сусрећ, сасћанак* и сл.; и *комуникација, сарадња, йтрговина* и сл.; *борба, раћ*, уз напомену да се девербативна именица на нивоу реченице појављује у различитим синтаксичким позицијама, нпр. као субјекат, као објекат уз прелазни глагол, као део копулативног или декомпонованог предиката. Нпр.

(268) КОМУНИКАЦИЈА *С йредствницима* страних влада је добра.

(269) Веома смо заинтересовани за САРАДЊУ *СА сћраним йартнерима*.

(270) Заказан је САСТАНАК *С колегама*.

Модел б) $Ag + V_{Tranz Soc} / N_{Dev} [< V_{Tranz Soc}] + Cl \{DA + V_{Sub}\} / \emptyset N_{Ak} / O N_{Lok} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ уз сентенцијално–прелазне глаголе или прелазне глаголе с акузативом у функцији директног објекта или локативом у функцији предлошког објекта, а с обележјем непосредне социјативности у инхерентној лексичкој семантици. То су, по правилу, предикације чијом се реализацијом успоставља однос партнерства између агенса и реалије у инструменталу (коагенса), али, у начелу, нису искључене ни предикације које се реализују у односу партнерства (нпр. *(ой)кладийи се нешћо С неким*). Уп. глаголе *дискућовайи о нечему С неким, договорићи се нешћо С неким, консућовайи се нешћо / о нечему С неким, (йо)делићи нешћо С неким, йосаветйовайи се нешћо С неким, размењивайи / разменићи нешћо С неким, разговарайи нешћо / о нечему С неким, (ой)кладийи се (нешћо) С неким, сагласийи се нешћо / о нечему С неким, сложийи се нешћо С неким, уговорићи нешћо С неким*, и сл. У овој групи глагола носилац обележја социјативности може бити коренска морфема (*делийи, кладийи се*) или префикс који коренску морфему модификује у том смислу (*РАЗговарати, САгласити се*). Нпр.

(271) ДОГОВОРИО СЕ *С Марком* да иду на утакмицу.

(272) РАЗГОВАРАО ЈЕ *С колегама* о даљем раду.

(273) КЛАДИО СЕ *С брайом* да ће „Војводина“ победити.

(274) УГОВОРИО је састанак *С дирекћором* банке.

Уп. и уз одговарајуће девербативне именице типа *договор, консућације, разговор, ойклада, сагласносћ, уговор*, и сл., нпр.

(275) Постигли су ДОГОВОР *С йословним йартнерима*.

(276) Није искључено да ће тежиште РАЗГОВОРА *С Блером Менем* пребацити на Малвине... (*Полйтика*)

(277) Потписао је УГОВОР *С клубом* до 2001. године.

Како се социјативни однос непосредног типа реализује и у ситуацијама које подразумевају 'сараднички' (позитиван) партнерски однос (нпр. *сарађивајти С неким*) и у ситуацијама које подразумевају 'несараднички' (негативан) партнерски однос (нпр. *свађајти се С неким*), а у случају глагола *борити се*, *рајтовати* и опозитивни однос, тако се овај тип социјативног односа реализује и у ситуацијама у којима долази до успостављања партнерског односа, али, и у ситуацијама у којима долази до раскидања партнерског односа. Уп. нпр. *раскинутии / њрекинутии (везу / контакти) С неким*.

Модел в) $Ag + V_{Tranz Soc} / N_{Dev} [< V_{Tranz Soc}] + \emptyset N_{Ак} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом *С(А)* уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта, а с обележјем непосредне социјативности у инхерентној лексичкој семантици. То су глаголи који, по правилу, означавају предикације чијом реализацијом агенс успоставља однос партнерства између два учесника (ван њега самог) — реалије у акузативу (објекта) и реалије у инструменталу ('кообјекта'). Уп. глаголе *йоделиити нешићо С нечим* (у математици) / *неким, йомешаити нешићо С нечим, йовезаити некога / нешићо С неким / нечим, сйјоридити некога / нешићо С неким / нечим, суочити некога С неким / нечим, у(с)јединити некога / нешићо С неким / нечим, уйознаити некога С неким, (у)йоредити некога / нешићо С неким / нечим*. Нпр.

(278) Помешао је БЕЛУ БОЈУ *С црном*.

(279) Повезао је КОЛЕГУ *С утицајним људима* у тој фирми.

(280) Суочио је ОКРИВЉЕНОГ *СА сведоцима*.

И инструментал овога типа стоји и уз одговарајуће девербативне именице *мешање нечега С нечим, йовезивање некога / нечега С неким / нечим, суочавање некога С неким / нечим, уйознавање некога С неким*. Нпр.

(281) МЕШАЊЕ беле боје *СА црном* даје сиву.

(282) СУОЧАВАЊЕ окривљеног *СА сведоцима* обавиће се на наредном рочишту.

Модел г) $N + V / Cop + N_{Soc} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом *С(А)* уз именице с обележјем социјативности у инхерентној лексичкој семантици које стоје уз копулу, или с одређеним глаголима, нпр. *имајти, чинити*, изграђују „идиоматизовану структуру“. Нпр. *бијти йријашељ / комшија С неким*; потом *имајти конфликтј / однос / везу С неким, бијти у конфликтју / односу / вези / заједници / груји / савезу С неким, чинити заједницу / грују / савез / целину С неким / нечим*; или у идиому типа *йоравнаити рачуне С неким* и сл. Нпр.

- (283) Јован је ПРИЈАТЕЉ *С Марком.*
 (284) Ја сам КОМШИЈА *С господином Јовановићем.*
 (285) Живи у ЗАЈЕДНИЦИ *С родитељима.*
 (286) Мораће напокон да ПОРАВНА РАЧУНЕ *С тим човеком.*

Поред инструментала с предлогом С(А) у моделима а) — г) у појединим социјативним ситуацијама може да се појави и инструментал с предлогом МЕЂУ, с тим што у том случају појам у инструменталу мора бити у множини (по правилу уз именицу с обележјем социјативности) или се пак мора радити о структури с агенсом у множини и повратном заменицом *себе* у инструменталу с предлогом МЕЂУ (по правилу уз глагол с обележјем социјативности). При том се наглашава реципрочан партнерски однос успостављен између два или више партнера. Нпр.

- (287) *МЕЂУ њима* је успостављен складан пријатељски однос.
 (288) ОНИ се често свађају *МЕЂУ собом.*

Модел д) N + Cop + Adj_{Soc} / У N SocLok + C(A) N_{Instr} — инструментал с предлогом С(А) уз придев, или именицу у локативу с предлогом У, који ма се именује однос сличности, једнакости, сагласности, супротности успостављен између две живе, предметне или апстрактне појаве. То су придеви типа *једнак, сличан*, или локативне конструкције у *складу, у (не)сагласности, у суйројности*. Нпр.

- (289) Јован је ЈЕДНАК *С браћом* у свему.
 (290) Његова зграда је СЛИЧНА *СА свим околним зградама.*
 (291) Кућа је архитектонски потпуно У СКЛАДУ *С њ природном околином.*

Инструментал с предлогом С(А) уз наведене локативне конструкције нарочито је карактеристичан за језик права и администрације, нпр.

- (292) Решење комисије У СКЛАДУ је *С одредбама* Статута.
 (293) Његов поступак је У САГЛАСНОСТИ *С одлуком* свих чланова комисије.

Модел њ) Ag + V *oženiti se* + Ø N_{Instr} / V *oženiti* + Ø N_{Ак} + Ø N_{Instr} — слободни инструментал уз глагол *оженивши се* или уз прелазни глагол *оженити* с именицом у слободном акузативу у функцији директног објекта. Оба ова глагола значе успостављање одређене врсте партнерског односа између, у првом случају, агенса и 'коагенса', а у другом случају агенс предикације чини да се успостави партнерски однос између објекта и 'кообјекта'. Нпр.

- (294) Оженио се *младом девојком.*
 (295) Оженио је СИНА *ајошекарком.*

2. Инструментал друштва (социјатив посредног типа).

Основни модел: $Ag + V_{NeSoc} + Det_{Soc} [\leftarrow C(A) N_{Instr}]$

Модел а) $Ag + V_{NeSoc} + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ уз глаголе којима се означава било која активност коју човек може обављати у друштву, при чему је увек могуће испред инструментала експлицитирати лексему *заједно*. Нпр.

(296) Јован је *С брајтом* на рођендану.

(297) Марко иде *С Јованом* на утакмицу.

(298) Сваке суботе пије кафу *С њријашељицом*.

(299) Банка, заједно *С једном њознајом фирмом*, купује некретнине.

Модел б) $Ag + Cop + (У ДРУШТВУ / ЗАЈЕДНО) C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ у „идиоматизованој структури“ *бији* (*у друшћиву / заједно*) *С неким*.

(300) Био је у друштву *С њознајим глумцем*.

(301) Јуче је био заједно *С Марком* у позоришту.

(302) ... јер црква је увек била *СА својим народом* ... (*Полићика*)

(303) Мајка је *СА својом децом*.

Поред ова два, централна семантичка типа, унутар категорије социјативности могу се издвојити и два периферна семантичка типа.

3. Инструментал солидарности.

Модел $Ag + V + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$ уз глаголе којима се именују човекова осећања типа *радоваји се*, *њлакати*, *саосећаји*, *солидарисаји се*, *њуговаји*, *њајији* и сл. У таквој прагматичкој ситуацији агенс и жива реалија у инструменталу нису равноправни партнери, већ је агенс надређени учесник, али чијом вољом се успоставља врста међуљудског односа — однос солидарности (саучествовања) с пасивним учесником. Нпр.

(304) Честитамо вам и радујемо се *С вама*.

(305) Туговао је *С брајтом*.

(306) Солидарисао се *С њријашељима*.

4. Инструментал целине.

Модел $N + C(A) N_{Instr}$ — инструментал с предлогом $C(A)$, по правилу, именице којом се именује младунче неке живе врсте уз именицу којом се именује одрасли мушки или женски представник дате живе врсте. Такви ентитети у реалности су повезани специфичном врстом међусобног односа, а у оваквој синтаксичко-семантичкој ситуацији иступају као једно. Уп. пр.

(307) МАЈКЕ *С децом* смештене су у други хотел.

(308) Пред школом је стајао УЧИТЕЉ *СА ученицима*.

(309) Купили су ОБЦУ *С јагњештом*.

§ 222. КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа узрок. [О значењу каузалности уп. и § 954.]

Основни модел: V + Det_{Caus} [← N_{Instr}]

Модел а) V + ODet N_{DevInstr} /

N_{Nom} + V_{Pas} [< V_{Tranz}] + ODet N_{DevInstr} — инструментал, по правилу, девербативне именице с обавезним детерминатором (у различитој форми, у препозицији или постпозицији) у активној или пасивној реченици, којим је означен директни (активни) узрок у виду субјектове или, чешће, туђе вољне практичне или вербалне активности, туђег расположења или наредбе. Девербативна именица истовремено представља кондензатор узрочне клаузе. Нпр.

(310) Урадио је то *својом вољом*, нико га није наговарао. [→ Урадио је то *ЗАТО ШТО* је сам *шо желео*, ...]

(311) *Његовом кривицом* догодила се несрећа. [→ *ЗАТО ШТО* је он *скривео*, догодила се несрећа.]

(312) *Мојом грешком* сав труд је пропао. [→ *ЗАТО ШТО* сам ја *погрешила*, сав труд је пропао.]

или у језику права и администрације:

(313) Пропис је стављен ван снаге *одлуком* Скупштине. [→ Пропис је стављен ван снаге *ЗАТО ШТО* је *тако одлучила* Ску*пштин*ина.]

(314) Постао је председник *вољом* већине пунолетних грађана. [→ Постао је председник *ЗАТО ШТО* је *тако желела* већина *йунолејѝних* грађана.]

(315) *Несавесним радом* нанета је свима велика штета. [→ *ЗАТО ШТО* се *несавесно радило*, нанета је свима велика штета.]

Наведени примери инструментала сврстани су семантички у тип директног (активног) узрока зато што је присутан, с једне стране, 'свесни, активни моменат' (што је обележје узрока типа стимулатор — подстрекач), а с друге стране, зато што реченична предикација представља 'аутоматску, нужну' последицу узрочне појаве (што је обележје узрока типа ефектор — изазивач), иако ни у једном примеру инструментал не може бити замењен типичним формалним јединицама с овим значењима: генитивом с предлогом ИЗ (стимулатор) и генитивом с предлогом ОД (ефектор). Могућност супституције, у неким примерима, инструментала генитивом с предлогом ЗБОГ као типичном формалном јединицом са значењем индиректног (пасивног) узрока, у овом случају, сведочи само о томе да неке

појаве у својству узрока могу бити двојако концептуализоване (и као активни и као пасивни узрок), па тако и двојако у језику формализоване.

У ретким случајевима, нпр. уз глаголе *поносити се*, *хвалити се*, инструменталом може бити означен и индиректни (пасивни) узрок. Нпр.

(316) Поноси се својом децом.

(317) Хвали се својом новом књигом.

Напомена. — Овај модел инструментала представља остатке некада врло раширене категорије каузалног инструментала који се постепено повлачио ка периферији система формалних јединица за обележавање узрока, а поједини типови су временом и потпуно испали из система. У савременом српском језику каузални инструментал с обавезним детерминатором своди се на мали број примера, по правилу, устаљених лексичких комбинација, а може се мешати и са значењем инструменталне околности.

Модел б) $\text{Cop} + \text{Adj} + \text{ODet N}_{\text{DevInstr}}$ — инструментал девербативне именице с обавезним детерминатором у функцији каузалног детерминатора уз копулативну предикацију чије је семантичко језгро придев типа *задовољан*, *заморен*, *збуњен*, *обрадован*, којим је означено неко човеково унутрашње психолошко стање / расположење. Именица у инструменталу кондензатор је узрочне клаузе с везником (ЗАТО) ШТО. Нпр.

(318) Био је задовољан његовим најредовањем. [→ Био је задовољан (ЗАТО) ШТО он најредује.]

(319) Био је очигледно обрадован њеним доласком.

(320) Потпуно је збуњен њеним изненадним повратком.

Исти тип инструментала појављује се и у изведеној, „идиоматизованој структури“, уз деадјективну именицу. Нпр.

(321) Председник је изразио задовољство новом рундом разговора ... (Глас јавности)

Напомена 1. — У зависности од контекста, у оваквим примерима инструментал може функционисати и као семантичка допуна придевима, у том случају је еквивалент допунске клаузе с везником ДА (уп. и одељак Експликативни инструментал).

Напомена 2. — Трагови некадашњег каузалног инструментала у данашњем српском језику срећу се у „идиоматизованим изразима“ типа *неким чудом*, *јуким случајем*, *стицајем околности*, *силом йрилика*, *срећом*, *грешком* и сл. којима се углавном упућује на читав сплет повољних или неповољних ситуационих околности које су узроковале реализацију реченичне предикације. Уп. пр.

(322) Кућа ... само неким чудом није сравњена са земљом. (Илустрована йолићика)

(323) Силом йрилика мораћу да укажем поверење и неким младим играчима ... без прволигашког искуства. (Полићика)

(324) *Срећом* јавила се на време и избегла компликације.

Модел в) V + ПОД N_{DevInstr} ODet — инструментал, по правилу, девербативне именице с предлогом ПОД и обавезним детерминатором (у форми, најчешће, именице у генитиву или допунске клаузе). Девербативна именица истовремено представља кондензатор узрочне клаузе. Инвентар именица које овде долазе у обзир сасвим је ограничен. Могуће је исказати:

- директни (активни) узрок типа стимулатор (подстрекач), нпр.

(325) Прозори су подрхтавали *ПОД налейима* ветра. [→ Прозори су подрхтавали *ОД налейиа* ветра / *ЗАТО ШТО је вејар ударао у налейима.*]

(326) Дрво је располућено *ПОД ударом* грома. [→ Дрво је располућено *ОД удара* грома / *ЗАТО ШТО га је ударио гром.*]

- индиректни (пасивни) узрок, нпр.

(327) Одлучно се за студије технике *ПОД уйицајем* родитеља. [→ Одлучно се за студије технике *ЗБОГ уйицаја* родитеља / *ЗАТО ШТО су родишељи уйицали на њега.*]

(328) Јуче је ухапшена група људи *ПОД ойшужбом* да се бавила препродајом робе. [→ Јуче је ухапшена група људи *ЗБОГ ойшужбе* да се бавила препродајом робе / *ЗАТО ШТО је ойшужена* да се бавила препродајом робе.]

Модел г) V + ПРЕД ODet N_{DevInstr} — инструментал с предлогом ПРЕД и обавезним детерминатором у форми придевске заменице и уз присутно обележје аблативности у „идиоматизованим структурама“ типа:

(329) Занемео је *ПРЕД његовом йшугом*.

(330) Сви су остали згранути *ПРЕД йшаквим йонашањем*.

Модел д) V + НАД ODet N_{Instr} — инструментал с предлогом НАД и обавезним детерминатором уз мали број глагола типа *замислиши се, расшужсиши се, јадиковайши*. Нпр.

(331) Озбиљно се замислио *НАД овом чињеницом*.

(332) Растужио се *НАД самим собом*.

(333) Јадиковао је *НАД својом судбином*.

§ 223. ИНТЕНЦИОНАЛНИ (НАМЕРНИ) ИНСТРУМЕНТАЛ. — То је инструментал у функцији интенционалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа намера—циљ. [О значењу интенционалности уп. и § 962.]

Основни модел: V + Det_{Intenc} [← N_{Instr}]

Модел а) V + (Det_{spacCilj}) + Ø N_{Instr} — слободни инструментал именице *йосао* уз глагол кретања који може бити праћен и спацијалним — циљним детерминатором. Нпр.

(6) У већу се расправљало о захтевима синдиката. [↔ Веће је расправљало о захтевима синдиката.]

• уз глаголе типа *видети*, *налазити* 'видети', *сагледавати*, нпр.

(7) У решавању постојећих проблема види се могућност за даљи развој. [↔ Решавање постојећих проблема изгледа нам као оно што омогућује даљи развој.]

(8) У тој иричи она налази поуку. [↔ По њој *џа ирича* нуди поуку.]

• уз глаголе типа *изаћи*, *јављати се*, *јојављивати се*, *долазити*, *иродавати се*, *имати*, *бити* у *сагласности* и сл., нпр.

(9) Речник је сада изашао У *шрећем издању*. [↔ Сада је изашло *шреће издање* речника.]

(10) Болест се јавила У *блажој форми*. [↔ Јавила се *блажа форма* болести.]

(11) Тај производ се продаје У *великим количинама*. [↔ Продају се *велике количине* тог производа.]

(12) У *српском језику* има пет вокала. [↔ *Српски језик* има пет вокала.]

(13) Нови закон У *многим својим одредбама* није у сагласности с Уставом. [↔ *Многе одредбе* новог закона нису у сагласности с Уставом.]

• или у структурама из говорног језика, нпр.

(14) Разочарао се У *многу чему*. [↔ *Много шта* га је разочарало.]

(15) Побледела је У *лицу*. [↔ *Лице* јој је побледело.]

(16) Савио се У *леђима*. [↔ *Леђа* су му се савила.]

Модел б) V + НА N_{Lok} — локатив с предлогом НА (далеко ређе), нпр.

(17) *НА горњем иримеру* се види како то изгледа. [↔ *Горњи иример* показује како то изгледа.]

(18) *НА иочешку* је роман досадан. [↔ *Почешак* романа је досадан.]

(19) *НА нама* је да утврдимо садашњу ситуацију. [↔ *Ми* треба да утврдимо садашњу ситуацију.]

Модел в) V + О N_{Lok} — локатив с предлогом О (сасвим ретко), пре свега у „идиоматизованој структури“ *ради се О ..., реч је О ...*, као конверзна структура исто тако „идиоматизованој структури“ с номинативом у *ишћању је ...*, нпр.

(20) Ради се *О његовој будућности*. [↔ У питању је *његова будућност*.]

(21) Реч је *О њвом задашку*. [↔ У питању је *џвој задашак*.]

§ 228. ПРЕДИКАТСКИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији семантичког језгра у копулативном предикату, семантичке допуне (комплемента) у семикопулативном, и семантичког језгра или семантичке допуне у декомпонованом предикату. [О предикату уп. и § 243.]

Основни модел: $N_{Nom} + Cop + Lex [\leftarrow N_{Lok}]$
 $N_{Nom} + V_{SemiCop} + Compl [\leftarrow N_{Lok}]$

1. Локатив у копулативном предикату.

Модел а) $Cop + U / HA N_{Lok}$ — локатив с предлогом У, НА у функцији семантичког језгра уз копулу, најчешће као супституент одговарајућег глаголског придева. Нпр.

(22) Благајник је У *уришвору*. [→ Благајник је *уришворен*.]

(23) Телевизор је У *квару*. [→ Телевизор је *поковарен*.]

(24) Професор Јовановић је У *иензији*. [→ Професор Јовановић је *иензиописан*.]

(25) Многе одредбе новог закона нису У *сагласности* с Уставом. [→ Многе одредбе новог закона нису *сагласне* с Уставом.]

(26) Све време је био НА *ојрезу*. [→ Све време је био *ојрезан*.]

(27) Птица је НА *слободи*. [→ Птица је *слободна*.]

Модел б) $Cop + U / HA / PO N_{Lok}$ — локатив с предлогом У, НА, ПО синтаксички у функцији семантичког језгра уз копулу, а семантички у својству просторног локализатора уз семикопулативно је са значењем 'налазити се' [уп. и одељак Спацијални локатив]. Нпр.

(28) Нада је У *својој соби*.

(29) Јован је НА *факултету*.

(30) Стално је ПО *свету*, одвојен од куће. (Д. Ћосић)

Модел в) $Cop + U / HA ODet N_{Lok}$ — локатив с предлогом У, НА и, по правилу, с обавезним детерминатором синтаксички у функцији семантичког језгра уз копулу, а семантички у својству посесора уз семикопулативно је са значењем 'имати / немати'. Нпр.

(31) Адут је сада У *твојим рукама*.

(32) Предност је НА *твојој страни*.

Модел г) $Cop + ПРИ N_{Lok}$ — локатив с предлогом ПРИ синтаксички у функцији семантичког језгра уз копулу, а семантички у својству посесума уз семикопулативно је са значењем 'имати / немати'. Нпр.

(33) Тренутно није ПРИ *новцу*.

(34) Убрзо после операције био је ПРИ *свесћи*.

2. Локатив у семикопулативном предикату.

Модел $V_{SemiCop} + HA N_{Lok}$ — локатив с предлогом НА уз семикопулативне глаголе типа *почивајћи, заснивајћи се, шемељити се, остијајћи*. Нпр.

(35) Такво друштво почива НА *у принципу* једнакости.

(36) Дијета је заснована НА *намирницама* које су богате целулозом.

(37) Такав приступ темељи се *НА теорији* језичке релативности.

(38) Свет остаје *НА деци*.

3. Локатив у декомпонованом предикату.

Модел а) Cop + У / НА N_{DevLok} — локатив, по правилу, девербативне именице с предлогом У, НА у функцији семантичког језгра копулативног предиката с којим истовремено чини декомпоновани предикат типа:

- с предлогом У: *бићи у закашњењу / у ирејисци / у йосеџи / у сџтраху / у йоседу / у йорасџу / у ојадању / у сјагнаџији / у могућности*, и сл., нпр.

(39) Њих двојица су дуго били У *ирејисци*. [→ Њих двојица су се дуго дојисивали.]

(40) Јован је био У *йосеџи* код брата. [→ Јован је *йосеџио* брата.]

(41) Дунав је У *йорасџу*, а Тиса је У *ојадању*. [→ Дунав *расџе*, а Тиса *ојада*.]

- с предлогом НА: *бићи на губиџку / на смеџњи / на йочеџку / на окуџу / на леџовању / на йуџовању / на исџиџивању*, нпр.

(42) Он је тек *НА йочеџку* каријере. [→ Он тек *йочиње* каријеру.]

(43) Сви су били *НА окуџу*. [→ Сви су се били *окуџили*.]

(44) У болници је *НА исџиџивању*. [↔ У болници га *исџиџују*. → У болници *йровераџу* његово здравље.]

Модел б) V_{SemiCop} (Ne)Imati + У N_{DevLok} — локатив девербативне именице с предлогом У уз семикопулативни глагол са значењем поседништва типа *имаџи / немаџи* са, по правилу, сентенцијалном допуном у форми развијене или кондензоване клаузе с везником ДА у својству конкретизатора. Нпр.

(45) Има У *йлану* да ускоро путује у Енглеску. [→ *Планира* да путује у Енглеску.]

(46) За сада нема У *йлану* нови посао. [→ За сада *не йланира* да ради нешто ново.]

Модел в) V_{SemiCop} Raditi + НА N_{DevLok} — локатив девербативне именице с предлогом НА уз глагол *радиџи* који се у оваквој структури понаша као семантички непотпун глагол. Нпр.

(47) Полиџија интензивно ради *НА расвеџљавању* немилог догађаја.

(48) Од самога почетка радила је *НА йројекџу* еколошке заштите шума.

(49) Тренутно ради *НА санаџији* тог предузећа.

§ 229. ОБЈЕКАТСКИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији објекта. [О објекту уп. и § 633.]

Основни модел: V_{SentTranz} / Tranz + Obj [← N_{Lok}]

Модел а) $V_{\text{SentTranz}} + O N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *O* уз сентенцијално–прелазне глаголе, претежно оне којима се означавају комуникативне, когнитивне, интелектуалне, перцептивне радње, у функцији предлошког, пропозиционог објекта. У зависности од реакцијских карактеристика глагола, као и од типа прелазности, овај локатив се појављује у неколико варијанти основног модела:

- $V_{\text{SentTranz}} + O N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *O* уз глаголе просте прелазности / просте реакције типа *говоријти, њричајти, обавестијти се, (јро)мислијти, одлучијти, сањајти, слушајти, чујти*, нпр.

(50) На предавању је професор говорио *O сиварању* књижевног језика.

(51) Причао је *O њлановима* за будућност.

(52) Обавестио се *O условима* конкурса.

(53) Мислио је *O њрошкљим догађајима*.

и уз глаголе *бринујти (се), сиварајти се*, нпр.

(54) Добро (се) брине *O њацијенјима*.

(55) Стара се *O сестјриној деци*.

- $V_{\text{SentTranz}} + C(A) N_{\text{Instr}} + O N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *O* уз глаголе просте прелазности, али сложене реакције, са социјативним инструменталом у позицији прве реакцијске допуне уз социјативне глаголе типа *договоријти се, разговарајти, дискушовајти*, нпр.

(56) Договорила се са студентима *O њермину* за испит.

(57) Разговарао је са службеником банке *O могућностјима* за добијање кредита.

(58) Дискутовао је с колегама *O њримени* добијених резултата.

- $V_{\text{SentTranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + O N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *O* уз глаголе сложене прелазности / сложене реакције са слободним акузативом у функцији директног, предметног објекта у позицији прве реакцијске допуне, типа *њијтајти, обавестијти, известијти*, нпр.

(59) Питала је њаке *O раду* секције.

(60) Обавестили су возаче *O сјању* на путевима.

(61) Известила је кандидате *O резултјатјима* испита.

- $V_{\text{SentTranz}} + \emptyset N_{\text{Dat}} + O N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *O* уз глаголе сложене прелазности / сложене реакције са слободним дативом у функцији индиректног објекта у позицији прве реакцијске допуне, уз глаголе типа *говоријти, њричајти*, нпр.

(62) Говори њацима *O њијетјносјти* пушења.

(63) Прича деци *O исјорији*.

Модел б) $V_{\text{Tranz}} + \text{НА} N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *НА* у функцији предлошког, предметног објекта уз глаголе *свирајти, шјдејти, експери-*

ментисаџи [*> вршиџи / изводиџи експериментџи / огледџи*], губиџи у мање или више „идиоматизованој структури“, нпр.

(64) Свира *НА* виолини.

(65) Штеди *НА* маџеријалу.

(66) Експериментише / врши експеримент / изводи оглед *НА* мишевима.

(67) Губи *НА* џежџини.

Модел в) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + У N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом У

- уз прелазне глаголе типа *имаџи, гледаџи, видеџи*, са слободним акузативом као првом рекцијском допуном. Формално акузатив је у позицији директног објекта, а локатив у позицији псеудолокализатора, али семантички локатив представља појам обухваћен глаголском радњом, а акузатив је експонент поредбене конструкције и представља поредбени појам, с тим што уз сентенцијално–прелазни глагол у семантичкој бази и појам у акузативу и појам у локативу могу бити обједињени у пропозициони објекат. Нпр.

(68) Има доброг сарадника *У џеби*. [↔ Има *џебе* *КАО* доброг сарадника.]

(69) Гледа Бога *У њему*. [↔ Гледа *њега* *КАО* Бога.]

(70) Видео је доброг радника *У џеби*. [↔ Видео је *џебе* *КАО* доброг радника. ↔ Видео је *ДА* *ћеш џи биџи* добар радник.]

- у синтагми са слободним акузативом уз прелазне глаголе. У питању је један тип синтаксичко–семантички конверзне структуре. Појам у акузативу, као независни (управни) члан синтагме, поставља се према глаголу у позицију директног објекта, а локатив представља зависни члан синтагме (семантички нпр. псеудоквалификатив или псеудопосесум) независан од прелазне предикације. У обрнутој хијерархизацији чланова синтагме појам у локативу прелази у акузатив, а појам у акузативу у генитив. Нпр.

(71) Сломила је руку *У лакџу*. [↔ Сломила је *лакаџ* (руке).]

(72) Ударио је ногу *У колџу*. [↔ Ударио је *колџо* (ноге).]

Овакве синтаксичко–семантичке структуре одлика су и посебних функционалних стилова, нпр.

(73) Послао је писмо *У џреџису*. [↔ Послао је *џреџис* писма.]

(74) Потребно је предати диплому *У оригиналу*. [↔ Потребно је предати *оригинал* дипломе.]

Модел г) $V_{\text{SentTranz}} + \emptyset N_{\text{Dat}} + У N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом У у својству пропозиционог објекта уз сентенцијално–прелазни глагол *џомоџи* са слободним дативом индиректног објекта, нпр.

(75) Помаже џацима *У изради* задатака. [→ Помаже џацима *ДА* *израде* *затаџке*.]

(76) Помаже мајци У *сиремању* стана. [→ Помаже мајци *ДА сиреми сџан.*]

Модел д) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + \text{ПО } N_{\text{Лок}}$ — локатив с предлогом ПО уз прелазне глаголе типа (*йо*)*миловајџи*, *ударијџи* / *ударајџи*, *йреснујџи*, *йо-шайшайџи*, *чешайџи се*, *загребайџи*, *койайџи* са слободним акузативом као директним, предметним објектом, у функцији објекта локализатора. Нпр.

(77) Помиловала је дете *ПО коси*.

(78) Мачка га је загребала *ПО образу*.

(79) Потапшао га је *ПО рамену*.

§ 230. ЕКСПЛИКАТИВНИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији семантичке допуне (комплемента, експликатора) уз глаголе, именице и придеве. [О допунама уп. и § 623.]

Основни модел: $V / N / \text{Adj} + \text{Compl} [\leftarrow N_{\text{Лок}}]$

1. Експликативни локатив као семантичка допуна глаголу.

Модел а) $V + \text{О } N_{\text{DevLok}}$ — локатив девербативне именице с предлогом О

- уз глаголе којима се означавају комуникативне, когнитивне, перцептивне радње типа *говоријџи*, *обавестијџи*, *јавијџи*, *известијавајџи*, *изјаснијџи се*, *сведочијџи*, *гласајџи*, *разговарајџи*, *дискутовајџи*, *договоријџи се*, *двоумијџи се*, *чишайџи*, *чујџи*, *слушајџи*, *информисајџи се* и сл., нпр.

(80) Обавестио их је *О свом доласку*. [→ Обавестио их је *ДА долази.*]

(81) Известно је комисију *О раду* на пројекту. [→ Известно је комисију *КАКО се ради* на пројекту.]

(82) Договорили су се *О следећим корацима*. [→ Договорили су се (*О ТОМЕ*) *ШТА ће следеће йредузети.*]

(83) Окривљени се изјаснио *О наводима* оптужнице. [→ Окривљени се изјаснио *О ОНОМЕ ШТО се наводи* у оптужници.]

- уз глаголе којима се означавају интелектуално–емоционална стања или процеси типа *бринујџи се*, *сџарајџи се*, нпр.

(84) Брине се / стара се *О снабдевању* продавнице. [→ Брине се / стара се *ДА* продавница *буде снабдевена.*]

Модел б) $V + \text{У } N_{\text{DevLok}}$ — локатив девербативне именице с предлогом У уз глаголе типа *суделовајџи*, *учесивовајџи*, *ангажовајџи се*, *сарађивајџи*, *уживајџи*, *исџирајџи*, *йрејтеривајџи*, *грешијџи*, *усавршавајџи се*, *сџецијализирајџи се*. Нпр.

(85) Учествовао је *У изради* пројекта новог моста. [→ Учествовао је *КА-ДА је рађен* пројекат новог моста.]

(86) Ангажовала се *У раду* хуманитарне организације. [→ Ангажовала се *ДА ради* у хуманитарној организацији.]

(87) Ужива *У раду* с децом. [→ Ужива *ДА ради* с децом.]

(88) Специјализирао се *У грађњи* железничких мостова. [→ Специјализирао се *ДА гради железничке мостове*.]

Модел в) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ак}} + У N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом *У* уз прелазне глаголе са слободним акузативом директног предметног објекта

- у својству предметне допуне којом се означава 'подручје' на којем се испољава оно што се глаголом именује, уз глаголе типа *победи-ићи*, *посићи*, *преварићи*, *применићи*, *пробудићи* (*нешто у некоме*), нпр.

(89) Победио је брата *У шаху*.

(90) Постигао је рекорд *У бацању* диска.

(91) Пробудио је *У детињу* таленат за музику.

Н а п о м е н а. — *У* појединим примерима и уз непрелазне глаголе типа *истрајати*, *прећерати* појављује се локатив с предлогом *У* у својству предметне допуне којом се означава 'подручје' на којем се испољава оно што се глаголом именује. Нпр.

(92) Истрајаће *У таквим настојањима*.

(93) Претерује *У јелу*.

- у својству пропозиционе допуне уз глаголе типа *спречити*, *ухватићи* 'затећи некога у некој активности', *помагати*, нпр.

(94) Спречили су га *У извршењу* плана. [→ Спречили су га *ДА изврши план*.]

(95) Ухватио је дечака *У крађи*. [→ Ухватио је дечака *КАКО краде*.]

(96) Помаже сестричину *У школовању*. [→ Помаже сестричину *ДА се школује*.]

2. Експликативни локатив као семантичка допуна именици.

Модел а) $N_{\text{Dev}} + О N_{\text{Lok}}$ — локатив, често девербативне именице, с предлогом *О* уз девербативне именице изведене од сентенцијално–прелазних глагола, или именице које су семантички блиске њима, с предлошким, пропозиционим објектом у локативу [уп. и одељак Објекатски локатив], и то

- од глагола којима се означавају комуникативне и когнитивне радње типа *говор*, *разговор*, *договор*, *предлог*, *одлука*, *сиоразум*, *идеја*, *информација*, *преговори*, *план*, *доказ* и сл., нпр.

(97) Разговор *О актуелним проблемима* на Балкану данас је на дневном реду Скупштине.

(98) Договор *О финансирању* пројекта постигнут је тесном већином.

(99) Доказ *О поседовању* непокретне имовине послати поштом.

- од глагола којима се означавају интелектуално–емоционалне радње типа *брига, сћарање*, нпр.

(100) Брига *О благовременој најлајши* свих потраживања део је његовог посла.

(101) Старање *О деци* мора бити стална обавеза такве организације.

Модел б) N + O N_{Lok} — локатив с предлогом O, као експонент или кондензатор релативне рестриктивне клаузе у којој локатив има функцију предлошког, пропозиционог објекта уз сентенцијално–прелазни глагол, којим се врши идентификација именичког појма:

- уз 'праве' именице, нпр.

(102) Рецитовао је песму *О йролећу*. [↔ Рецитовао је песму *КОЈА говори О йролећу*.]

(103) Испричао је причу *О човеку и йсу*. [↔ Испричао је причу *КОЈА говори О човеку и йсу*.]

(104) Пише афоризме *О људској глuyосћи*. [↔ Пише афоризме *КОЈИ говоре О људској глuyосћи*.]

- уз девербативне именице, нпр. оне којима се у језику администрације именују различити административно–правни документи *зайсник, решење, анализа, одредба, закон, йравилник, извешћај, уговор, шумачење* и сл., нпр.

(105) Добио је решење *О йензионисању*. [↔ Добио је решење *КОЈЕ налаже његово йензионисање*.]

(106) Донет је закон *О универзијетшу*. [↔ Донет је закон *КОЈИ регулише рад универзијетша*.]

(107) Усвојен је правилник *О сћручном усавршавању* запослених. [↔ Усвојен је правилник *КОЈИ регулише сћручно усавршавање* запослених.]

Модел в) N + HA N_{Lok} — локатив с предлогом HA као експонент релативне рестриктивне клаузе у којој локатив, у зависности од предикације, може имати нпр. функцију семантичке допуне уз семикопулативни глагол, семантичког језгра уз копулу или функцију предлошког, пропозиционог објекта уз сентенцијално–прелазни глагол, којим се врши идентификација именичког појма, нпр.

(108) Одлучили су да граде друштво *HA демократйским йринцијима*. [↔ Одлучили су да граде друштво *КОЈЕ ће се засновайши HA демократйским йринцијима*.]

(109) Опазио је промену *HA сину*. [↔ Опазио је промену *КОЈА се догодила HA сину*.]

(110) Стално је смишљао шале *HA њен рачун*. [↔ Стално је смишљао шале *КОЈЕ су биле HA њен рачун*.]

Модел г) $N + U N_{Lok}$ — локатив с предлогом У као кондензатор или експонент релативне рестриктивне клаузе којим се врши идентификација именичког појма, нпр.

(111) Ваја фигуру лава У *йокреџу*. [↔ Ваја фигуру лава *КОЈИ се креће*.]

(112) Траже нова финансијска средства за мост У *изградњи*. [↔ Траже нова финансијска средства за мост *КОЈИ се гради*.]

(113) У Београду гостује представа У *извођењу* Српског народног позоришта. [↔ У Београду гостује представа *КОЈУ изводи* Српско народно позориште.]

3. Експликативни локатив као семантичка допуна придеву.

Модел $Adj + U N_{Lok}$ — локатив с предлогом У уз придеве типа *немилосрдан, неисцрпан, њосиојан, самосиалан, ефикасан, издржљив, опрезан, уоран*, као кондензатор клаузе с везником КАД која допуњује семантику придева тако што пружа временско–ситуациони оквир унутар којег важи испољена особина. Нпр.

(114) Предузеће је самостално У *вршењу* своје делатности. [↔ Предузеће је самостално *КАДА врши* своју делатност.]

(115) Ефикасан је У *раду*. [↔ Ефикасан је *КАД ради*.]

(116) Опрезан је У *йпроцењивању* вредности туђег рада. [↔ Опрезан је *КАДА йпроцењује* вредност туђег рада.]

(117) Упорна је У *настиојању* да постигне што бољи успех. [↔ Упорна је *КАДА настйоји* да постигне што бољи успех.]

§ 231. СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији спацијалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на неке могуће аспекте просторног односа. [О значењу спацијалности уп. и § 868.]

Основни модел: $N_{Subj} + V + Det_{Spac}$ [← N_{Lok}]
 $V_{Tranz} + N_{Obj} + Det_{Spac}$ [← N_{Lok}]

Н а п о м е н а. — Именица која означава објекат локализације даље у моделима представљена је симболом N испред V независно од тога да ли се појављује у функцији субјекта или у функцији објекта у реченици, пошто то за означавање просторних односа није релевантно.

1. Неусмереност — локативност — у простору.

1.1. Непосредна просторна локализација.

Модел $N + V_{Din} (+/-) Dir (-) + U / HA / O N_{Lok}$ — локатив с предлогом У, HA, O уз глаголе *бити* 'налазити се', *налазити се* и глаголе истога типа, нпр. *стиановайти, боравийти, живейти, бити смешитен, стијайти, лежати* 'бити положен', *осиайти*, чија лексичка семантика захтева прису-

ство локализатора, као и уз различите друге глаголе уз које је присуство локализатора факултативно. Глагол, при том, носи обележја динамичност (+/-), директивност (-).

- Предлог У упућује на унутрашњост локализатора, нпр.
 - (118) Марко је У *Београду*.
 - (119) Одећа се налази У *орману*.
 - (120) Станује У *Новом Саду*.
- предлог НА упућује на горњу површину локализатора, нпр.
 - (121) Књига је НА *столу*.
 - (122) Књига се налази НА *полици*.
 - (123) Седи НА *кревету*.
- или, уз одређене локализаторе, на вертикалну бочну површину, нпр.
 - (124) Слика виси НА *зиду*.
- а комбинује се, на пример, и с локализаторима — топонимима који се налазе на узвишеном терену, нпр.
 - (125) Јован је НА *Појовици*.
- или са именицама којима се именују институције које су, по правилу, у друштву високо рангиране, нпр.
 - (126) Нада је НА *факултету*.
- предлог О упућује на то да се ради о бочној површини локализатора која се кружно обухвата или је локализатор посебног, по правилу, клинастог облика, нпр.
 - (127) Носи торбу О *рамену*.
 - (128) Канап виси О *клину*.

Н а п о м е н а. — Локатив с предлогом ПРИ са значењем посредне просторне локализације ретко се среће у савременом језику и увек се комбинује са истим локализатором *земља*, у метеорологији, нпр.

(129) Регистрован је слаб мраз ПРИ *земљи*,
и са именицама *дно*, *врх*, *крај* у функцији фрагментизатора уз локализатор у генитиву

- (130) Кад вино буде ПРИ *дну* бурета, источићемо га.
- (131) Остало је још нешто трешања ПРИ *врху* дрвета.
- (132) Засадио је тај орах тамо ПРИ *крају* баште.

1.2. Непосредна просторна локализација с обележјем простирања по површини локализатора.

Модел N + V + ПО N_{Лок} — локатив с предлогом ПО

- уз глаголе типа *ћросући*, *разлићи*, *размазаћи*, и, по правилу, флуидне објекте локализације, показује да је простирањем захваћена цела површина локализатора, нпр.
 - (133) Просула је млеко *ПО ћоду*.
 - (134) Вода се разлила *ПО сћолу*.
 - (135) Размазао је пекмез *ПО бради*.
- уз глаголе типа *исћружћи се*, *ћисаћи*, *црћаћи* који означавају радњу која се реализује по локализатору који представља равну површину типа *ћод*, *зид*, *ћабла*, *сћо*, нпр.
 - (136) Рај је био тамо где смо могли сести на под или се *ПО њему испружити* ... (Б. Пекић)
 - (137) Пише графит *ПО зиду*.
 - (138) Црта *ПО ћабла / ПО сћолу*.
- уз глагол *ћребираћи* са апстрактним локализатором типа *мисао* (у множини), *сећање*, нпр.
 - (139) Пребирао је *ПО мислима / ПО сећању*, али није могао тога да се сети.
- уз глаголе кретања показује да је кретањем у различитим смеровима захваћена цела површина локализатора, нпр.
 - (140) Шетају *ПО граду*.
 - (141) Трчи *ПО ћрави*.
 - (142) Полиција је патролирала *ПО заливу*.
- уз глаголе типа *расући*, *разбацаћи*, *разносићи*, или имперсоналне структуре типа *ћрича се*, *говори се* и објекат локализације у множини, показује да је простирањем захваћено више појединачних тачака површине истог локализатора, нпр.
 - (143) Папири су расути *ПО сћолу*.
 - (144) Разбацао је играчке *ПО соби*.
 - (145) Разносио је пошту *ПО селу*.
 - (146) Прича се *ПО граду* да је добио награду.
- уз различите глаголе, када означава локализатор у множини, показује да је захваћено више истоврсних локализатора расутих у простору, нпр.
 - (147) Разноси новине *ПО кућама*.
 - (148) Сретао га је *ПО кафанама*.
 - (149) Вићали су се *ПО ћрговима*.
 - (150) Тражио је ту књигу *ПО библиотекама*.

§ 232. ТЕМПОРАЛНИ (ВРЕМЕНСКИ) ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији темпоралног детерминатора којим се реченична предикација одре-

ђује с обзиром на неке могуће аспекте временског односа. [О значењу темпоралности уп. и § 896.]

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Temp}} [\leftarrow N_{\text{Lok}}]$

1. Смештање у време (темпорална локализација).

1.1. Непосредна временска локализација (симултаност).

1.1.1. Непосредна временска локализација необележена у погледу представе о протоку времена, односно непосредна временска локализација уз присуство обележја процесуалност (-/+).

Модел а) $V + У N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом У

- именица којима се именују месеци у години *јануар, фебруар ...*, нпр.

(151) Завршиће посао *У јануару*.

(152) Путујемо *У августу*.

- именице *живоџи* и именица којима се означавају периоди човековог живота *деџињсџиво, младосџи, сџаросџи, каријера*, нпр.

(153) Још није знао чиме ће се бавити *У живоџиу*.

(154) *У деџињсџиву* је пуно времена проводио код мајчиних родитеља.

(155) Уметност га је привукла још *У младосџи*.

- именица којима се именују временске сфере *садашњосџи, џрошлосџи, будућносџи*, или историјски и друштвено–политички периоди, нпр.

(156) Није сигуран шта ће радити *У будућносџи*.

(157) Тако су људи живели *У ренесанси*.

- девербативних именица као кондензатора временске клаузе

- о с везником ДОК и несвршеном предикацијом и обележјем процесуалност (+), нпр.

(158) Стајао је поред прозора *У очекивању* њеног доласка. [↔ Стајао је поред прозора *ДОК је очекивао* њен долазак.]

(159) *У шейњи* су могли разговарати о свему. [↔ *ДОК су шейнали* могли су разговарати о свему.]

(160) Омета је *У раду*. [→ *Омета је ДОК ради*.]

- о с везником КАД и несвршеном предикацијом с обележјем процесуалност (+/-), нпр.

(161) *У доношењу* коначне одлуке треба узети у обзир све чињенице. [↔ *КАДА се буде доносила* коначна одлука треба узети у обзир све чињенице.]

(162) *У одговору* на питање о даљим плановима рекао је следеће... [↔ *КАДА је одговарао* на питање о даљим плановима рекао је следеће...]

(163) У *йовраћку* смо посетили Студеницу. [→ *КАД* смо се *враћали*, посетили смо Студеницу.]

- о с везником *КАД* и свршеном предикацијом и значењем пунктуалне симултаности која по дефиницији подразумева обележје процесуалност (-), нпр.

(164) У *йаду* с бицикла повредио је ногу. [→ *КАД* је *йао* с бицикла, повредио је ногу.]

- именица које означавају почетну или завршну фазу уз генитив као временски локализатор, нпр.

(165) У *йочейку* утакмице играли су врло слабо.

(166) У *финишу* утакмице публика је била сасвим задовољна.

Модел б) V + У ODet N_{Lok} — локатив с предлогом У и обавезним детерминатором различитог типа

- именица које означавају временске јединице *дан*, *месец*, *година*, *деценија*, *век*, период дана *йодне*, *ноћ*, *вече*, нпр.

(167) Прети несташница воде У *лейњим месецима*.

(168) У *наредним данима* одлучиће шта ће даље радити.

(169) Понекад У *једном дану* много тога пожелимо.

(170) У *минулој деценији* било је и лепих и ружних догађаја.

(171) У *ноћи* између понедељка и уторка догодила се провала.

- именице *узрасй*, нпр.

(172) Дете још не зна довољно У *йом узрасйу* / У *узрасйу* од три године.

- именица које означавају сасвим кратке временске периоде типа *йренуџак*, *моменай*, или временске јединице изразито кратког трајања *секунда*, *минуџа*, и именица којима се означавају временски сегменти типа *йериод*, *раздобље*, *сезона*, *йтермин*, или у језику спорта *коло*, *рунда*, *сезона*, нпр.

(173) Панић је избио пред голмана Дамјанца, али је овај успео У *йоследњем йренуџку* да спасе мрежу. (*Полиџика*)

(174) Фудбалер „Црвене звезде“ постигао је погодак У *йейнаесйој минуџи* утакмице.

(175) Ништа се није променило У *йрейходном йериоду*.

(176) У *сезони* пролеће — лето модни креатори препоручују одећу светлих боја.

(177) У *йоследњем колу* лиге шампиона „Војводина“ игра против „Младости“.

Модел в) V + НА N_{Lok} — локатив с предлогом НА

- именица којима се именују атмосферске појаве *киша*, *вейшар*, *сунце*, нпр.

(178) Стајали су *НА киши* и *НА ветру* ишчекујући њихов долазак.

(179) Седела је *НА сунцу* и уживала.

- девербативних именица типа *йоврайшак, расйшанак, йочешшак, завршешшак, йушш, и ручшак, вечера*, нпр.

(180) *НА йоврайшк*у с посла купила је све што јој је потребно.

(181) *НА йушш* за Београд доживео је саобраћајни удес.

(182) *НА вечера* је шеф југословенске дипломатије разговарао и са ... представницима државног, политичког и привредног живота Белорусије. (*Полишика*)

- именица које означавају фазу у функцији фрагментизатора уз генитив као временски локализатор, нпр.

(183) *НА йочешшк*у рада договорили су се о свему.

(184) *НА завршешшк*у свечане седнице упућено је поздравно писмо.

(185) *НА крају* расправе преовладало је уверење да ипак није све безнадежно.

Модел г) V + ПРИ N_{DevLok} — локатив с предлогом ПРИ девербативних именица као кондензатора временске клаузе

- с везником КАД, нпр.

(186) ПРИ *избору* кандидата комисија ће узимати у обзир следеће чињенице... [→ *КАД* буде *бирала* кандидата, комисија ће узимати у обзир следеће чињенице...]

(187) ПРИ *куйовини* треба водити рачуна да месо има печат санитарне инспекције. [→ *КАДА* се *куйује*, треба водити рачуна да месо има печат санитарне инспекције.]

(188) ПРИ *изласку* из зграде срео је господина Јовановића. [→ *КАДА* је *излазио* из зграде, срео је господина Јовановића.]

- с везником ДОК, нпр.

(189) Прва ми је слабост што ПРИ *каршању* не могу пажњу да концентришем. (М. Лалић) [→ Прва ми је слабост што, *ДОК* се *каршам*, не могу пажњу да концентришем.]

- а у неким случајевима и временске клаузе с везником У СИТУАЦИЈИ КАД и обележјем ситуационе околности (као синоним генитива с инструменталним обликом ПРИЛИКОМ у функцији предлога), нпр.

(190) ПРИ *набавци* основних средстава потребно је претходно тражити понуде. [→ У СИТУАЦИЈИ *КАДА* се *набављају* основна средства, потребно је претходно тражити понуде. → ПРИЛИКОМ *набавке* основних средстава потребно је претходно тражити понуде.]

(191) ПРИ *ојредељивању* за извођача радова треба имати на уму следеће... [→ У СИТУАЦИЈИ *КАДА* се *ојредељује* за извођача радова треба имати

на уму следеће... → *ПРИЛИКОМ* ојредељивања за извођача радова треба имати на уму следеће...

Модел д) V + ПО N_{Lok} — локатив с предлогом ПО именица типа *дан, ноћ, месечина, невреме, киша, већар, сунце*, нпр.

(192) *ПО дану* је спавао, а *ПО ноћи* скитао. [→ *ТОКОМ дана* је спавао, а *ТОКОМ ноћи* скитао.]

(193) Волели су да шетају *ПО месечини*. [→ Волели су да шетају *КАД је месечина*.]

(194) Дужност лекара налагала је да излази и *ПО невремену, ПО киши и ПО већру*. [→ Дужност лекара налагала је да излази и *КАД је невреме, КАД је киша и КАД је већар*.]

Модел ђ) V + О N_{Lok} — локатив с предлогом О именица којима се именују празници *Божих, Ускрс, Духови, Мала Госиојина, Нова година*, именице *йразник*, по правилу у множини, и *рођендан, ручак, вечера*.

(195) Видели смо се *О Божићу*.

(196) *О йразницима* жене нису радиле кућне послове.

(197) Обично је долазио *О његовом рођендану*.

1.2. Посредна временска локализација (сукцесивност).

1.2.1. Одређена посредна временска локализација.

1.2.1.1. Постериорност.

Модел V + ПО N_{Dev / Lok} — локатив с предлогом ПО девербативне именице као кондензатора временске клаузе с везником *ПОШТО / НАКОН ШТО* и свршеном предикацијом, нпр.

(198) *ПО доласку* с посла, скувала је ручак. [→ *ПОШТО / НАКОН ШТО је дошла* с посла, скувала је ручак.]

(199) *ПО йоврајку* с летовања, отпутовао је на службени пут. [→ *ПОШТО / НАКОН ШТО се враћио* с летовања, отпутовао је на службени пут.]

(200) Пријаве приспеле *ПО исћеку* назначеног рока неће бити узете у обзир. [→ Пријаве приспеле *ПОШТО / НАКОН ШТО исћекне* назначени рок, неће бити узете у обзир.]

Лексичким средством може бити означена и

- квантификација постериорности, нпр.

(201) Трећег дана *ПО доласку* у Београд срео је старог пријатеља.

(202) Неколико минута *ПО уговореном времену* седео сам на столици за клијенте испред његовог радног стола... (Б. Пекић)

- или непосредна постериорност, имедијатност, нпр.

(203) Одмах *ПО констийиусању*, комисија је изабрала председника.

(204) Одмах *ПО добијању* примедаба и сугестија, Влада ће предлог упутити Скупштини.

2. Одмеравање у времену (темпорална квантификација у ширем смислу).

2.1. Брзина.

Модел $V_{\text{Perf}} + U N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом У именица које означавају врло кратке временске одсечке типа *шрен*, *час* уз предикацију свршеног вида. Нпр.

(205) Све се променило *У шрену*.

(206) *У часу* је нестао.

§ 233. СИТУАЦИОНИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији ситуационог детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на укупну ситуациону околност.

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Sit}} [\leftarrow N_{\text{Lok}}]$

Модел а) $V + \text{НА} N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом НА именица типа *седница*, *сасџанак*, *конференција*, *шрибина*, *предавање*, *заседање*, *фестивал*, *шрослава*, *свечаност*, *концерт*, *шремијера*, *шромоција*, *шренинг* и сл. Нпр.

(207) Говорећи *НА седници* Врховног суда ... Вукотић је то апострофирао као један од услова судске независности. (*Блиц*)

(208) Декан је *НА јучерашњем сасџанку* Наставно–научног већа затражио још времена ... (*Блиц*)

(209) ... Савић је дириговао *НА шремијери* Штраусове опере „Слепи миш“. (*Полиџика*)

Модел б) $V + U N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом У именица типа *незгода*, *несрећа*, *удес* која може бити праћена и детерминатором. Нпр.

(210) Задобно је лакше повреде *У саобраћајној незгоди*.

Модел в) $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + U N_{\text{DevLok}}$ — локатив девербативне именице с предлогом У уз прелазни глагол са слободним акузативом у функцији објекта, у својству кондензатора клаузе с везником КАКО као ситуационог детерминатора објекта. Нпр.

(211) Посматрају децу *У игри*. [→ Посматрају децу *КАКО се играју*.]

(212) Гледају коње *У шрку / У галоју*. [→ Гледају коње *КАКО шрче / галойирају*.]

Модел г) $V + \text{ПО} N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом ПО именица које означавају атмосферске појаве, често у језику спорта. Нпр.

(213) У трци на 200 м овога пута *ПО киши* и против јаког ветра у груди освојила је „злато“. (*Полиџика*)

(214) *ПО шравом шролећном времену* ... „Обилић“ је савладао „ОФК Београд“. (*Полиџика*)

Модел д) V + ПРИ N_{Lok} — локатив с предлогом ПРИ именице типа *свећлостѝ*. Нпр.

(215) Читао је *ПРИ свећлостѝ* свеће.

§ 234. КВАЛИФИКАТИВНИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији квалификативног детерминатора којим се реченична предикација одређује у погледу начина реализације. [О значењу квалификативности уп. и § 988.]

Основни модел: N / V + Det_{Qual} [← N_{Lok}]

Модел а) V + У N_{Lok} / У N_{DevLok} — локатив с предлогом У који је заменљив одговарајућим прилогом, при чему, у неким контекстима, може бити имплицирано и обележје пропратне околности, или, уколико се ради о глаголу говорења, имплицира се квалификација његовог садржаја, нпр.

(216) Припремио је поклон за брата У *шajношѝ*. [→ Припремио је поклон за брата *шajно*.]

(217) Залупио је врата У *бесу*. [→ Залупио је врата *бесно*.]

уз напомену да семантика именице може налагати и присуство детерминатора, нпр.

(218) Одсвирај исту мелодију У *бржем ритму*. [→ Одсвирај исту мелодију *брже*.]

(219) Одговорио им је У *оширијем тону*. [→ Одговорио им је *оширије*.]

(220) Схватио је њене речи У *дословном смислу*. [→ Схватио је њене речи *дословно*.]

- локатив с предлогом У нпр. именица типа *раиѝ*, *серија*, *динари*, *девизе*, *нашуре* у језику економије, и *стирој*, *сѝав* у језику војне доктрине, нпр.

(221) Дуг ће враћати У *раиама*.

(222) Емитоваће обвезнице У *серијама*.

(223) Плаћање извршити У *динарима*.

(224) Размена се вршила У *нашури*.

(225) Војници су стајали У *стироју*.

- локатив девербативне именице с предлогом У уз глаголе типа *провести*, *прошећи*, *пробдећи*, *расћи*, *изграђиваћи*, као кондензатор квалификативне клаузе с везником ТАКО ШТО, нпр.

(226) Провели су викенд У *игри*. [↔ Провели су викенд *ТАКО ШТО* су се *играли*.]

(227) Посета Паризу протекла је У *иниензивним разговорима* две делегације. [↔ Посета Паризу протекла је *ТАКО ШТО* су две *делегације* *иниензивно* *разговарале*.]

(228) Читаву ноћ је пробдео У *размишљању* како да реши проблем. [↔ Читаву ноћ је пробдео *ТАКО ШТО* је *размишљао* како да реши проблем.]

На помена — С квалификативним, по правилу, поредбеним значењем, локатив с предлогом У типа у облику, у својству, у виду, у стили, у тону, у духу појављује се и у функцији предлога уз генитив, нпр.

(229) Иако је био школован сликар, радио је У стили наиве.

(230) Говорио је У духу времена.

Уп. и напомену 2 у одељку Компаративни генитив.

Модел б) V + НА N_{Lok} — локатив с предлогом НА

• уз глаголе типа *васийтавати*, *зарађивати*, као експонент квалификативне клаузе с везником ТАКО ШТО, нпр.

(231) Васпитава децу НА традицији. [→ Васпитава децу ТАКО ШТО их учи традицији / вредностима традиције.]

(232) Зарађује (новац) НА секундарним сировинама. [→ Зарађује (новац) ТАКО ШТО сакуља и продаје секундарне сировине.]

• уз глаголе *(ис)ићећи*, *(ис)испржићи*, *(с)кувати*, нпр.

(233) Пече месо НА роштиљу.

(234) Испржила је рибу НА маслиновом уљу.

(235) На строгој је дијети, може да једе само оно што је кувано НА води.

• као супституент одговарајућег прилога, нпр.

(236) Остави га да НА миру заврши посао. [→ Остави га да мирно заврши посао.]

Модел в) N + У / НА (ODet) N_{Lok} — локатив с предлогом У, НА, у неким случајевима и с детерминатором, уз именицу као супституент одговарајућег придева. Нпр.

(237) Он је већ човек У годинама. [→ Он је већ стар човек.]

(238) Човеку У младим годинама није ништа тешко. [→ Младом човеку није ништа тешко.]

(239) Одувек је био професор НА гласу. [→ Одувек је био познат професор.]

§ 235. ЛОКАТИВ ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ. — То је локатив у функцији детерминатора пропратне околности реченичне предикације.

Основни модел: V + Det_{Proprat} Okol [← N_{Lok}]

Модел V + У N_{DevLok} — локатив девербативне именице с предлогом У у својству кондензатора клаузе с везником И / А (ДА) ПРИ ТОМ / А ДА, и значењем пропратне околности. Нпр.

(240) Председник се задржао с добитником награде У краћем разговору. [↔ Председник се задржао с добитником награде И ПРИ ТОМ су краћко разговарали.]

(241) Стигао је У ираћњи двојице колега. [↔ Стигао је А ПРИ ТОМ су га ираћила двојица колега.]

(242) Отишао је У уверењу да је исправно поступио. [↔ Отишао је И ПРИ ТОМ је веровао да је исправно поступио.]

§ 236. КВАНТИФИКАТИВНИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији квантификативног детерминатора којим се предикација одређује с обзиром на неки од аспеката 'количине' као што су висина, дубина, раздаљина, интензитет, брзина. [О значењу квантификације уп. и § 1042.]

Основни модел: V + Det_{Quant} [← N_{Lok}]

Модел а) V + НА ODet N_{Lok} — локатив с предлогом НА и, по правилу, с обавезним детерминатором, често као супституент одговарајућег квантификативног прилога мада углавном не с потпуно идентичним значењем, нпр.

(243) Лети НА великим висинама. [↔ Лети високо.]

(244) Рони НА великим дубинама. [↔ Рони дубоко.]

(245) Плови НА њрекокеанским раздаљинама. [↔ Плови 'далеко'.]

Модел б) V + У N_{Lok} — локатив с предлогом У

- у изразима типа у *јој* *јунос* *ји*, у *јој* *јребној* / *довољној* *мери*, нпр.

(246) Савладао је градиво У *јој* *јребној* *мери*.

(247) Урадио је У *јој* *јунос* *ји* оно што се од њега очекивало.

- именица којима се именују мање временске мерне јединице *секунда*, *мину* *та* за исказивање брзине којом се савлађује простор уз нумерички квантификатор и одговарајућу мерну јединицу, нпр.

(248) Брзина ветра биће 100 метара У *секунди*.

(249) Точак се окретао 100 обртаја У *мину* *ти*.

Н а п о м е н а. — Када као мерна јединица служи већа временска јединица, онда се појављује акузатив. Нпр.

(250) Вози 100 километара НА *са* *и*.

[Уп. и одељак Квантификативни акузатив.]

§ 237. ИНСТРУМЕНТАЛНИ ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији инструменталног детерминатора којим се означава посредник који агенсу / псеудоагенсу омогућује реализацију предикације. [О значењу инструменталности уп. и § 862.]

Основни модел: Ag / PseudoAg + V + Det_{Instr} [← N_{Lok}]

Модел а) Ag + V + ПО N_{Lok} — локатив с предлогом ПО именице с обележјем живо (+) уз глаголе типа *јави* *ји*, *јоручи* *ји*, *јосла* *ји* у својству живог посредника. Нпр.

(251) Јавио је ПО Марку да је све у реду.

(252) Поручила је ПО сестри да јој пошаљемо још књига.

(253) Послао је писмо за родитеље *ПО њријатељу*.

Модел б) PseudoAg + V + У N_{DevLok} — локатив девербативне именице с предлогом У уз глаголе типа *изражавати се* 'појављивати се, манифестовати се', *бићи изражен*, *испољавати се*, *манифестивати се*, *афирмисати се*, *рефлективати се*, *појврђивати се*, *бићи појврђен*, као кондензатор инструменталне клаузе с везником ТИМЕ ШТО, по правилу у посебним функционалним стиловима. Нпр.

(254) ... познати инфлаторни јаз који се испољава *У њојачаној оскудици и њорасту* цена пољопривредних производа... (Т. Батистић) [↔... познати инфлаторни јаз који се испољава *ТИМЕ ШТО се њојачава оскудица и расћу* цене пољопривредних производа...]

(255) Своју хуманост манифестовао је и *У борби* за бољи живот деце у домовима. [↔ Своју хуманост манифестовао је и *ТИМЕ ШТО се борио* за бољи живот деце у домовима.]

(256) Општа криза рефлектује се и *У сћалном расћу* броја лица која траже посао. [↔ Општа криза рефлектује се и *ТИМЕ ШТО сћално расће* број лица која траже посао.]

Н а п о м е н а. — У говорном језику, локатив с предлогом У и НА, изузетно, појављује се и уз глаголе који захтевају инструмент спроводничког типа. Уп. нпр.

(257) Кренули су на посао *У 'сћојадину'*.

(258) Виђали су га како се вози *НА мојору*.

§ 238. КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији каузалног детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа узрок, при чему је, најчешће, имплицирано и семантичко обележје шире ситуационе околности. [О значењу каузалности уп. и § 954.]

Основни модел: V + Det_{Caus} [← N_{Lok}]

Модел а) V + У N_{Lok} (+ Compl) — локатив с предлогом У самостално или праћен семантичком допуном у форми именице у генитиву или клаузе с везником ДА

- уз глаголе свесне, вољне акције именица које означавају унутрашње човекове физиолошке, психолошке и менталне побуде типа *бес*, *сћрах*, *журба*, *занос*, *чудо* 'чуђење', при чему се имплицира директни узрок типа ефектор (изазивач), нпр.

(259) Разбила је вазу *У бесу*. [↔ Разбила је вазу *ОД беса*.]

(260) Зинуо је *У чуду*. [↔ Зинуо је *ОД чуда*.]

(261) *У сћраху* да ће нешто погрешити, није се ни померила с места. [↔ *ОД сћраха* да ће нешто погрешити, није се ни померила с места.]

- именица типа *стїрейња, стїрах, жеља, очајање, уверење, жудња*, при чему се имплицира директни узрок типа стимулатор (подстрекач), нпр.

(262) Стално се окретао *У стїрейњи* да га неко прати. [→ Стално се окретао *ИЗ стїрейње* да га неко прати.]

(263) Оклевао је *У стїраxу* да не буде одбијен. [→ Оклевао је *ИЗ стїраxа* да не буде одбијен.]

(264) Урадио је то *У уверењу* да тако треба. [→ Урадио је то *ИЗ уверења* да тако треба.]

али уз напомену да се локативом, поред обележја ситуационе околности, имплицира и да агенс предузима невољну, неконтролисану акцију, за разлику од генитива с предлогом ИЗ којим се имплицира да агенс предузима свесну, промишљену акцију [уп. и одељак Каузални (узрочни) генитив], а када се ради о именицама типа *намера, нада, шejжња, жеља* по правилу је присутно и обележје пропратне околности, нпр.

(265) *У намери* да је сретне кренуо је према њеној кући.

(266) Показао је цртеж ујаку *У жељи* да се похвали.

- именица типа *недостїтайак, нестїашица, одсуство*, при чему се означава индиректни узрок типа 'разлог', нпр.

(267) *У недостїтайку* доказа ослобођен је оптужбе. [→ *ЗБОГ недостїтайка* доказа, ослобођен је оптужбе.]

(268) *У нестїашици* кафе пили смо чај. [→ *ЗБОГ нестїашице* кафе пили смо чај.]

Модел б) V + НА N_{Lok} — локатив с предлогом НА уз прелазне глаголе типа *захвалишии, честїишїаиши*, којим се упуђује на индиректни узрок типа 'повод'. Нпр.

(269) Захвалио им је *НА њомоћи*. [→ Захвалио им је *ЗАТО ШТО* су му *њомогли*.]

(270) Честитао му је *НА усїеху*. [→ Честитао му је *ЗАТО ШТО* је *њосїишїао усїех*.]

Модел в) V + ПО N_{Lok} — локатив с предлогом ПО именица типа *налог, наредба, наговор, обичај, воља, договор, жеља* којима се упуђује на индиректни узрок типа 'мотив', уз, у неким случајевима, имплицирано и обележје основа / критеријума. Нпр.

(271) *ПО налогу* лекара било му је забрањено свако узбуђивање.

(272) *ПО наговору* пријатеља пријавила се на конкурс.

(273) Иступио је из организације *ПО својој вољи*.

§ 239. ЛОКАТИВ ОСНОВА / КРИТЕРИЈУМА. — То је локатив у функцији детерминатора којим се реченична предикација одређује с обзиром на експликативну околност типа 'основ' / 'критеријум'. Особеност је наро-

чито посебних функционалних стилова (новинарског, правног, административног, политичког, научног).

Основни модел: $V + \text{Det}_{\text{Osnov}} / \text{Kriterij} [\leftarrow N_{\text{Lok}}]$

Модел а) $V + \text{ПО } N_{\text{Lok}}$ — локатив с предлогом ПО,

- као експонент клаузе с везником НА ОСНОВУ ТОГА КОЈИ, којим се упућује на идентификовање предикације / ситуације у својству основа / критеријума, нпр.

(274) Ређала је папире *ПО деловодном броју*. [→ Ређала је папире *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈИ деловодни број носе*.]

(275) Класификовала је примере *ПО значењу*. [→ Класификовала је примере *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈЕ значење исказују*.]

(276) Сређивао је књиге *ПО областима*. [→ Сређивао је књиге *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈОЈ области припадају*.]

- локатив девербативне именице, као кондензатор клаузе
- с везником НА ОСНОВУ ТОГА ШТО, којим се упућује само на идентификовање предикације у својству основа / критеријума, нпр.

(277) *ПО сојственој жељи* уписао се на факултет. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО је желео*, уписао се на факултет.]

(278) Однос међу њима се био пореметио, видело се то *ПО његовим честим њућовањима*. [→ Однос међу њима се био пореметио, видело се то *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО је често њућвао*.]

(279) Учинили су то *ПО њређујном договору*. [→ Учинили су то *НА ОСНОВУ ТОГА ШТО су се њређујно договорили*.]

- с везником НА ОСНОВУ ТОГА ШТА, којим се упућује на садржај или објекат предикације у својству основа / критеријума, при том је девербативна именица изведена од прелазног глагола интелектуалних и комуникативних радњи, нпр.

(280) *ПО његовом мишљењу* то је било потпуно тачно објашњење. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА он мисли*, то је било потпуно тачно објашњење.]

(281) *ПО досадашњим разматрањима* може се закључити следеће. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА О ЧЕМУ се досад размишљало*, може се закључити следеће.]

(282) Извршио је дужност *ПО наређењу*. [→ Извршио је дужност *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА је наређено*.]

(283) Кажњен је *ПО Закону* о јавном реду и миру. [→ Кажњен је *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА њройисује Закон о јавном реду и миру*.]

- с везником НА ОСНОВУ ТОГА КАКО, којим се упућује на квалификацију предикације у својству основа / критеријума, нпр.

(284) *ПО* начину држања, могла је претпоставити да није задовољан. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* се држао, могла је претпоставити да није задовољан.]

(285) *ПО* ходу је знала да је то Нада. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* је ходала, знала је да је то Нада.]

(286) *ПО* неким проценама, инфлација би могла бити заустављена. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* неки процењују, инфлација би могла бити заустављена.]

о с везником *НА ОСНОВУ ТОГА КОЛИКО*, којим се упућује на квантификацију предикације у својству основа / критеријума, нпр.

(287) Свако треба да добије *ПО* заслуги. [→ Свако треба да добије *НА ОСНОВУ ТОГА КОЛИКО* заслуги.]

Н а п о м е н а. — Локатив основа / критеријума с предлогом *У* појављује се и у именичкој синтагми, и то уз именицу у структури типа

(288) То му је сестра *ПО* оцу, а ово му је брат *ПО* мајци, а у говорном језику и уз личне заменице, нпр.

(289) *ПО* мени, то није добро урађено, али у својству експонента девербативне структуре *ПО* моме мишљењу, то није добро урађено.

Модел б) *V + ПРЕМА N_{Lok}* — локатив с предлогом *ПРЕМА*

- као експонент клаузе с везником *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈИ*, којим се упућује на идентификовање предикације / ситуације у својству основа / критеријума, нпр.

(290) Ређала је папире *ПРЕМА* деловодном броју. [→ Ређала је папире *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈИ* деловодни број носе.]

(291) Класификовала је примере *ПРЕМА* значењу. [→ Класификовала је примере *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈЕМ* значењу припадају.]

(292) Сређивао је књиге *ПРЕМА* областима. [→ Сређивао је књиге *НА ОСНОВУ ТОГА КОЈОЈ* области припадају.]

- локатив девербативне именице као кондензатор клаузе

о с везником *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА*, којим се упућује на садржај или објекат предикације у својству основа / критеријума, при том је девербативна именица изведена од прелазног глагола интелектуалних и комуникативних радњи, нпр.

(293) *ПРЕМА* казивању професора Јовановића, често су се састајали и разговарали. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА* казује професор Јовановић, често су се састајали и разговарали.]

(294) *ПРЕМА* његовом мишљењу, одговор треба да буде потврдан. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА* он мисли, одговор треба да буде потврдан.]

(295) *ПРЕМА* *писању* листа, званични кругови задовољни су потписаним споразумом. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА ШТА* *пише листи*, званични кругови задовољни су потписаним споразумом.]

о с везником *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО*, којим се упућује на квалификацију предикације у својству основа / критеријума, нпр.

(296) *ПРЕМА* *извештају* комисије, није било финансијских малверзација. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* *извештава* комисија, није било финансијских малверзација.]

(297) *ПРЕМА* *оцени* владе, разговори су били успешни. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* *оцењује* влада, разговори су били успешни.]

(298) *ПРЕМА* *његовој процени*, прилике на тржишту ће се, у наредном периоду, побољшати. [→ *НА ОСНОВУ ТОГА КАКО* *он процењује*, прилике на тржишту ће се, у наредном периоду, побољшати.]

о с везником *НА ОСНОВУ ТОГА КОЛИКО*, којим се упућује на квантификацију предикације у својству основа / критеријума, нпр.

(299) Порез се одређује *ПРЕМА* *висини* дохотка. [→ Порез се одређује *НА ОСНОВУ ТОГА КОЛИКИ* *је доходак*.]

Модел в) *Сор* + *Adj* + *ПО N_{Lok}* — локатив с предлогом *ПО* уз придеве оцене типа *добар*, *шежак*, *чувен*, *јознаи*, *различити*, *једнак* у својству критеријума према којем се агенсу приписује особина исказана придевом. Нпр.

(300) Јован је добар *ПО* *нарави*.

(301) Они су различити *ПО* *убеђењу*.

(302) Кутије су једнаке *ПО* *величини*.

(303) ... у кафе долазе други гости, прорадили су и тролејбуси и аутобуси ... чак и пекара, чувена *ПО* *својим њицама и сендвичима*. (С. Велмар–Јанковић)

§ 240. ИНТЕНЦИОНАЛНИ (НАМЕРНИ) ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији интенционалног детерминатора којим се реченична предикација експликативно одређује с обзиром на намеру (циљ = сврху) с којом агенс предузима предикацију. [О значењу интенционалности уп. и § 962.]

Основни модел: *V* + *Det_{Intenc}* [← *N_{Lok}*]

Модел а) *V* + *У N_{DevLok}* — локатив девербативне именице с предлогом *У* уз глаголе типа *ујединити се*, *удружити се*, нпр.

(304) Ујединили су се *У* *борби* за слободу. [→ Ујединили су се *ДА* *би се борили* за слободу.]

(305) Удружили су се *У* *настојању* да остваре своја права. [→ Удружили су се *ДА* *би йокушали* да остваре своја права.]

Модел б) $V / N_{Dev} + HA N_{DevLok}$ — локатив девербативне именице с предлогом *HA* уз глаголе *радијити*, *урадијити*, *чинијити*, *деловајити*, а све че-шће и уз одговарајуће девербативне именице *рад*, *најори*, *акција*, *јосију-йак*, *јомоћ*, нарочито у посебним функционалним стиловима (научном, новинарском, правном, административном). Нпр.

(306) Раде *HA* *обнављању* међународних контаката. [→ Раде *C* *ЦИЉЕМ* *ДА* *обнове* међународне контакте.]

(307) Мало је урађено *HA* *дефинисању* стварних потреба. [→ Мало је урађено *C* *ЦИЉЕМ* *ДА* *се* *дефинишу* стварне потребе.]

(308) Учињени су значајни напори *HA* *осјособљавању* привредних објеката. [→ Учињени су значајни напори *C* *ЦИЉЕМ* *ДА* *се* *осјособе* привредни објекти.]

§ 241. КОНДИЦИОНАЛНИ (УСЛОВНИ) ЛОКАТИВ. — То је локатив у функцији кондиционалног (условног / погодбеног) детерминатора којим се реченична предикација, нереализована, модална или погодбена, одређује с обзиром на експликативну околност типа услов. [О значењу кондиционалности уп. и § 973.]

Основни модел: $V + Det_{Condic} [← N_{Lok}]$

Модел а) $V + У / ПРИ N_{DevLok}$ — локатив девербативне именице с предлогом *У*, *ПРИ* као кондензатор кондиционалне клаузе с везником *АКО* / *УКОЛИКО*. Нпр.

(309) Шеф одељења замењује директора *У* *његовој* *одсујности*. [→ Шеф одељења замењује директора *АКО* *је он* *одсујан*.]

(310) Само *У* *једном* *нейрешеничном* *разговору* музика би се могла поделити на две врсте: класичну и модерну. [→ Само *АКО* *би се* *нейрешенично* *разговарало*, музика би се могла поделити на две врсте: класичну и модерну.]

(311) *ПРИ* *овом* *начину* *трансијорша* нема губитака. [→ *АКО* *се* *примени* *овај* *начин* *трансијорша* / *АКО* *се* *трансијоршује* *на овај* *начин*, нема губитака.]

Модел б) $V + У / ПРЕМА N_{Lok}$ — локатив с предлогом *У*, *ПРЕМА* као експонент кондиционалне клаузе с везником *АКО* / *УКОЛИКО*. Нпр.

(312) Шта је то *У* *јоређењу* с данашњим временом. [→ Шта је то *АКО* *се* *јореди* с данашњим временом.]

(313) Наше знање *ПРЕМА* *његовом* је ништавно. [→ Наше знање, *АКО* *се* *јореди* с *његовим*, ништавно је.]

(314) То је, *ПРЕМА* *нашим* *јошребима*, сасвим безначајно. [→ То је, *АКО* *се* *јореди* с *нашим* *јошребима*, сасвим безначајно.]

- § 242. *Основна литература уз главу Синтакса и семантика падежа.*
- Antonić, Ivana: Temporalni genitiv s predlogom USRED // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1999, XLII [Посвећено сећању на академика Павла Ивића], 133–139.
- Арсенијевић, Нада: Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I) // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2003, XLVI/1, 101–261.
- Арсенијевић, Нада: Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II) // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2003, XLVI/2, 51–216.
- Batistić, Tatjana: *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972. (Библиотека Јужнословенског филолога, Nova serija, knj. 3)
- Гортан-Премк, Даринка: *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971. (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2)
- Ивић, Милка: О предлогу *ио* у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог*, 1951–1952, XIX/1–4, 173–212.
- Ивић, Милка: Узрочне конструкције с предлогом *због, од, из* у савременом књижевном језику // *Наш језик*, 1954а, н.с., књ. 5, св. 5–6, 186–194.
- Ивић, Милка: *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија)*, Београд: Српска академија наука, 1954б. (Посебна издања, књ. CCXXVII, Институт за српски језик, књ. 2)
- Ивић, Милка: Из проблематике падежних временских конструкција // *Јужнословенски филолог*, 1955–56, XXI, 165–214.
- Ивић, Милка: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала // *Наш језик*, 1956, н.с., књ. 7, св. 7–10, 260–269.
- Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог*, 1957–58, XXII, 141–166.
- Ивић, Милка: Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1959, IV, 151–163.
- Ivić, Milka: *Lingvistički ogleđi* [poglavlje: Iz padežne problematike], Београд: Библиотека XX век, 1983/1995.
- Klikovac, Duška: *Semantika predloga (studija iz kognitivne lingvistike)*, Београд: Филолошки факултет, 2000.
- Милинковић, Љубо: *Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтитивна анализа)*, Београд: Научна књига, 1988.
- Петровић, Владислава, Коста Дудић: *Речник глагола са граматичким и лексичким дојунима*, Београд — Нови Сад — Сарајево, 1989.
- Пипер, Предраг: Обележавање просторних односа предлошко–падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику // *Прилози проучавању језика*, 1977–1978, књ. 13–14, 1–51.
- Piper, Predrag: *Jezik i prostor* [Kategorija prostora u predloškim adverbijalima, 59–76; Kategorija vremena u predloškim adverbijalima, 100–117] Београд: Библиотека XX век, 1997 (Друго, допуњено издање 2001).

- Поповић, Љубомир: Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику // *Наш језик*, 1966, н.с., књ. 15, св. 2–3, 195–220.
- Radovanović, Milorad: *Imenica u funkciji kondenzatora*, Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- Radovanović, Milorad: *Spisi iz sintakse i semantike* [poglavља: I Nominalizacija, II Dekompozicija, III Determinacija], Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Dobra vest, 1990.
- Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик (Грамађички системи и књижевнојезичка норма), II Синтакса* [поглавље: *Падежне синтагме*, 159–527], Београд: Научна књига, 1979³.
- Фелешко, Казимјеж: *Значења и синтакса српскохрватског генијива*, Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.

ПРЕДИКАТ

Уводне напомене

§ 243. У реченици, која означава извесну ситуацију, семантички предикат је део који одражава основни однос у тој ситуацији. Тако је у реченици

(1) Ана пише песме.

однос између денотата 'Ана' и 'песма' исказан глаголом у предикатском изразу *пише*. Између та два денотата могу постојати и други односи, нпр. просторни, узрочни, циљни, инструментални итд., али је у тој реченици издвојен као најважнији однос исказан обликом *пише*.

Семантички предикат као главни део семантичке реченичне структуре исказује се на плану формалне реченичне структуре предикатским изразом, који се ради краткоће често такође назива просто предикат, а када је потребно нагласити разлику у односу на семантички предикат онда се то истиче терминолошким конструкцијама *предикатски израз*, *граматички предикат*, *ирок* и другим.

Предикат је конститутивни део реченице. У извесним случајевима исказ може бити оформљен редукованом синтаксичком конструкцијом у којој предикат нема посебан израз него се он или неки његов део само подразумевају на основу контекста или говорне ситуације, нпр.

(2) Отаџбина — круг сунчеве светлости. (И. Андрић)

(3) Крај! Савијају ћилим — све је готово! Крај! (И. Андрић)

Ипак, такве конструкције формално нису потпуне реченице јер иако, с једне стране, оне могу да оформе исказ као комплетне реченице, с друге стране, за њих није карактеристична, а често је и потпуно искључена могућност оформљавања сложенијих синтаксичких структура, што је важна структурна особина потпуних простих реченица. Искази у којима је предикатски израз изостављен по принципу синтаксичке елипсе, али који имају наглашену апелативну комуникативну функцију, нпр. *Овамо! У њомоћ! Воде!* и сл., могу бити укључени у састав сложене реченице, али и тада с важним ограничењем — не могу бити у њеном зависном делу.

У свакој ситуацији означеној неком реченицом учесници те ситуације налазе се у различитим односима (просторним, временским, узрочним и др.), а говорник се, опредељењем за неки од више могућих

предиката, опредељује да реченицом буде означен један од више могућих односа, или неколико истовремено тешње повезаних односа. Пошто однос у ситуацији означеној реченицом не постоји независно од конкретних или апстрактних учесника у њему (као што се ни учесници не могу посматрати изван односа у којима се налазе), избор предиката није само избор односа о којем се предикатом говори него је то и избор категоријалне информације о учесницима у том односу и њиховим семантичким улогама (агентивним, инструменталним, просторним, временским и другим).

Као део реченице, која има облик и садржај, и предикат је двостране природе, па сагласно томе треба разликовати предикатски израз (граматички облик предиката) и семантички предикат (садржај предиката), иако се ради краткоће понекад каже само *предикаћ*, а из контекста употребе термина види се да ли се има у виду предикат као предикатски израз, или као семантички предикат, или се има у виду предикат као јединство форме и садржаја, односно предикат као реченични члан.

Карактеристично обележје предикатског израза јесте глагол у личном глаголском облику (у српском језику то су сви временски облици глагола, облици императива и потенцијала). Лични глаголски облик је конститутивни елемент предикатског израза.

Н а п о м е н а. — По изузетку предикат могу конституисати и неки предикативни узвици, тзв. презентативи, као, на пример, у реченицама типа *Ево их!* (в. § 247).

Глагол који није у личном глаголском облику не може сам да конституише предикат. Уз глагол у облику инфинитива, када је инфинитив део предиката, мора постојати и глагол у личном глаголском облику, нпр.

- (4) *Можеће* почети.
- (5) *Немојће* престати.
- (6) *Мора* одлучити.

Иако се семантички предикат примарно исказује предикатским изразом (као конститутивним чланом реченице), чији је конститутивни елемент пунозначни лични глаголски облик, семантички предикат може бити исказан и друкчије, нпр. може бити исказан помоћним или полупомоћним глаголом и именицом са значењем радње, стања или сталног својства као именским делом предиката, уп. (7) или (9) и (10):

- (7) *Они су у рату.*
- (8) *Они рађују.*
- (9) *Она врши контролу производа.*
- (10) *Она контролише производе.*

Поред тога што може бити исказан у предикатском изразу (нпр. *Он чека*), семантички предикат може бити исказан и у аргументском изразу,

и тада је номинализован у облику именице с непередметним значењем (11), или може бити исказан у сложеној реченици, у предикатском изразу зависне клаузе (12), уп.

(11) *Чекање га нервира.*

(12) *Нервира се што чека.*

С друге стране, предикатски израз, као примарни облик исказивања семантичког предиката, може истовремено имати и сложеније значење, нпр. у реченици *Он већ две године пије* предикатским изразом није исказан само семантички садржај 'пити' него и допуна 'алкохолна пића' која је фактички „уграђена“ у такав предикат. Због таквих примера, као појавних облика чињенице да између семантичког предиката и предикатског израза не постоји увек однос потпуног поклапања, границе између предиката и других чланова реченице у неким случајевима нису оштре и нису лако препознатљиве.

Као што је речено, предикат не означава само однос у ситуацији означеној реченицом с тим предикатом него садржи и општу информацију о могућим семантичким улогама учесника у том односу. Тако, на пример, ако се у ситуацији у којој су учесници 'мајка' и 'деца' одредимо за предикат 'видети', нпр. *Мајка је видела децу*, изабрали смо однос у којем је један учесник агенс ('мајка'), а ако се у ситуацији са истим учесницима одредимо за предикат 'обрадovati', нпр. *Мајчин долазак је обрадовао децу* изабрали смо предикат у којем је један апстрактно схваћен учесник — узрок ('мајчин долазак'), па тек у том специфичнијем смислу и агенс.

Функције учесника у ситуативном односу означеном предикатом, као што су 'агенс', 'узрок', 'инструмент', 'место' и др. називају се семантичким улогама. Семантичке улоге су врло опште, категоријалне природе, а у конкретним реченицама, оне добијају одређени лексички и граматички облик. Тако у примеру *Мајка је видела децу* семантичка улога агенса остварена је преко датог облика и значења лексеме *мајка*, али су у тој функцији могле бити и многе друге лексеме, нпр. *жена, учитељица, комшиница* и сл.

Другим речима, избор предиката истовремено је и избор категоријалне информације о функцијама учесника у односу означеном предикатом. То категоријално значење, у зависности од типа предиката, у неким случајевима може, а у неким случајевима мора бити конкретизовано лексичким значењима речи које носе непередикатски делови реченице.

У структури реченице се, дакле, разликују, с једне стране, њен предикатски израз, а с друге стране, они њени делови који су изван предикатског израза. И прво и друго може бити исказано или изостављено.

У српском језику у оквиру реченица с предикатским изразом постоје реченице сведене само на предикат (13), као и реченице у којима поред предикатског израза посебан израз имају или немају и поједини учесници у ситуативном односу означеном реченичним предикатом, уп.

- (13) *Сркава се.*
- (14) *Пера сџоји.*
- (15) *Мајка види децу.*
- (16) *Сестра њише писмо брату.*

Једни предикати не допуштају проширивање информације која је у њима садржана информацијом коју могу дати други реченични чланови, а други предикати такво проширивање допуштају, што је много чешћи случај, или га чак захтевају.

Блокирање проширивања информације садржане у предикату укључивањем у реченицу њених непредикатских чланова своди се на два главна разлога: а) значење предиката; б) улога контекста и говорне ситуације у структурирању реченице.

У првом случају ради се о томе да је у значење неких предиката утрађена информација о учеснику или учесницима у датом односу, нпр. *џиџи* у значењу 'пити алкохолна пића више него што би требало', или *севџи*, када је у питању природна појава, *џецаџи* када се ради о рибама и сл. Зато се уз такве предикате семантички утрађени „учесник“ обично посебно не оформљује када се осећа као сувишан, уп. *Пера џреџерано џије (алкохолна џића). Заџо је без џосла.* или *(Муња) сева, Он џеца (рибе).* и сл.

Блокирање проширивања реченице са предиката на непредикатски реченични члан, на сличан начин условљено значењем предиката, може се видети и у синтакси непрелазних глагола, нпр. предиката са значењем заузимања одређеног положаја у простору, које се исказује глаголима *сџајаџи, лежаџи, висџи* и сл., који фактички значе заузимање одређеног положаја датог објекта у односу на друге просторне објекте (површину земље, пода, зида и сл.).

У другом случају блокирања проширивања реченице са предиката на непредикатске реченичне чланове у питању је елипса: из реченичне структуре изостављају су они делови који се могу реконструисати помоћу контекста или говорне ситуације, нпр. *Дише! Гори! Веје!* и сл. *Уосталом,* тако може бити изостављен и предикатски израз, нпр. *Ауџо! Овамо!* и сл. Услов за елипсу је, наравно, да редукција не буде потпуна — бар један реченични члан мора бити експлициран да би се уопште могло говорити о било каквој реченици.

Да ли ће непредикатски чланови реченице добити у реченици посебан синтаксички израз зависи, поред значења и валентности предиката, и од њиховог лексичког састава. У односима динамичког типа између уче-

сника који су конкретне природе обично су оба учесника означена посебним деловима реченице, нпр. *Пера је ударио Владу*, али неки предикати допуштају или траже проширење реченице информацијом о средству (17), или о ближем или даљем учеснику (18) или о некој другој семантичкој улози, уп.

(17) Пера *једе* супу кашиком.

(18) Пера *баца* лопту Влади.

Изостављање неког дела реченице који би она морала имати према значењу свог предиката и аргументима које он имплицира, своди се на два случаја: или је такво изостављање комуникативно неприхватљиво (нпр. *Он сматра...*, *Шуме се њружају...*, *Град се налази...*), или је такво изостављање комуникативно прихватљиво, нпр. *Ви читаше*, *Она пише*, *Ми њевамо*.

У овом другом случају, када је изостављање неког дела реченице комуникативно прихватљиво иако семантички предикат тражи његову реализацију, постоје две могућности: или је изостављање дела реченице који се иначе не би могао изоставити без оштећења комуникативне прихватљивости исказа с том реченицом знак да је у питању посебан структурни тип реченице, или се из ужег или ширег контекста или из говорне ситуације може разабрати шта би требало да стоји на упражњеном месту.

Први случај, када је изостављање неког дела реченице без којег је она иначе комуникативно непотпуна знак посебног реченичног структурног типа, илуструју, на пример, безличне реченице, у којима је субјекатска позиција увек непопуњена, а глагол у предикату налази се у јединици и средњем роду, код облика који имају род (уп. *Мењак га је њогодио у руку* према безличном *Погодило га је у руку*), или неодређено-личне реченице, у којима је субјекатска позиција такође обавезно непопуњена, а глагол у предикату налази се у трећем лицу множине и мушком роду, код облика који имају род, уп. *Благајница данас даје зайосленима њлају* према *Данас дају њлају*, *Јуче су давали њлају* и сл.

Други случај, када је изостављање неког дела реченице без којег је она иначе комуникативно непотпуна могуће захваљујући ослоњу на контекст или говорну ситуацију, може илустровати реченица *Ѕава* у склопу реченичног низа *Влада је овде. Ѕава*, где је из претходне реченице јасно да је субјекатски аргумент реченице *Ѕава* „Влада“.

Изостављање факултативних, необавезних делова реченице, по природи ствари не утиче на комуникативну прихватљивост исказа с том реченицом. На пример, ако се у реченици *Влада ѕава на њпроседу* изостави одредба *на њпроседу* исказ *Влада ѕава* биће једнако комуникативно прихватљив иако мање информативан.

§ 244. Свако изостављање неког дела реченице који је обавезно предвиђен њеном пропозицијом, када такво изостављање није знак посебног структурног типа реченице, представља ЕЛИПСУ, а одговарајући реченични облици су елиптични. Нпр.

(19) Тако дакле! Зар те ствари имају крај? (И. Андрић)

(20) Најгори је умор од нерада. (Б. Кнежевић)

Реченица *Тако дакле* у (19) представља елиптични облик реченице, чија би пропозиција била „тако то, дакле, изгледа“, а у примеру (20) изостављена је именица *умор* у првом именском изразу па је придев преузео улогу конститутивног дела именског израза.

Уп. следеће реченице, од којих је прва потпуна, док су друге две на различите начине елиптичне:

(21) Милан је сместа отишао код директора.

(22) Сместа је отишао код директора.

(23) Милан — сместа код директора.

Могућа је такође елипса сложене реченице изостављањем једног њеног предикатског израза, због чега таква реченица формално личи на просту, а ако се не би схватила као елипса, понекад би била семантички бесмислена, нпр.

(24) Покојник је претицао у кривини.

што је редуковани облик реченице чији пун облик гласи *Човек који је сада њокојник претицао је у кривини*. Уп. такође:

(25) Зрелом човечанству не требају моћне државе него слободни народи.

(Б. Кнежевић)

(26) Наука стоји према знању као зграда према гомили камења. (Б. Кнежевић)

(27) Област разума је много ужа него област вере. (Б. Кнежевић)

У (25) сегмент *него слободни народи* представља елипсу клаузе *него му требају слободни народи*, а у (26) сегмент *као зграда према гомили камења* представља елипсу клаузе *као што стоји зграда према гомили камења*, док у (27) сегмент *него обласи вере* представља елипсу клаузе *него што је то обласи вере*.

Насупрот различитим могућностима изостављања појединих делова реченице, постоји могућност њеног проширивања уметањем у њу неке друге реченице — целе или елиптичне, што се назива ПАРЕНТЕЗОМ. Нпр.

(28) Са наивним лукавством (*кога ја то заварам и зашто?*) тражим јуче прекинуту нит моје приче. (И. Андрић)

(29) То је — ако све гледали — шумски пожар (И. Андрић)

(30) Невоља је само — како да то каже? — у томе што је ожењен. (И. Андрић)

СИНТЕТИЧКИ, АНАЛИТИЧКИ И СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТИ

§ 245. Синтетички, аналитички и сложени предикати јесу три врсте предиката према степену сложености њиховог синтаксичког облика, нпр. *Студира, Био је студент, Може бити студент; Саветује, Даје савете, Почине да даје савете; Информише, Пружа информације, Не пресјаје да информише и слично, уп. такође*

(31) Пртљаг *тежи* двадесет килограма.

(32) Пртљаг *је тежак* двадесет килограма.

(33) Пртљаг *може бити тежак* до двадесет килограма.

Та подела је претежно формалне природе и тиче се пре свега структуре предикатског израза, али она има и семантичке основе.

Морфолошки облик глагола у предикатском изразу може бити прост и сложен. На основу укрштања различитих облика морфолошке и синтаксичке сложености предиката, они се деле на (А) синтетичке предикате с простим морфолошким обликом (34), или синтетичке предикате са сложеним морфолошким обликом (35); (Б) аналитичке предикате с простим морфолошким обликом (36), или аналитичке предикате са сложеним морфолошким обликом (37), и (В) сложене предикате с простим морфолошким обликом (38), или сложене предикате са сложеним морфолошким обликом (39), нпр.

(34) Они *преговарају*.

(35) Они *су преговарали*.

(36) Они *почињу преговоре*.

(37) Она *су почели преговоре*.

(38) Они *могу почети преговоре*.

(39) Они *би могли почети преговоре*.

Сажети преглед формалне структуре предиката према степену њихове морфолошке и синтаксичке сложености обухвата следеће врсте:

1. синтетички предикати

1.1. морфолошки прост (*Он спава*)

1.2. морфолошки сложен (*Он је спавао*)

2. аналитички предикати

2.1. копулативни (с помоћним глаголом)

2.1.1. морфолошки прост (*Он је студент*)

2.1.2. морфолошки сложен (*Он је био студент*)

2.2. семикопулативни (с полупомоћним глаголом)

2.2.1. морфолошки прост (*Он води разговор са сјанком*)

2.2.2. морфолошки сложен (*Он ће водити разговор са сјанком*)

2.3. модални

2.3.1. морфолошки прост (*Он хоће договор*)2.3.2. морфолошки сложен (*Он би хтиео договор*)

2.4. фазни

2.4.1. морфолошки прост (*Он њочиње њреговоре*)2.4.2. морфолошки сложен (*Он је њочео њреговоре*)

3. сложени предикати

3.1. морфолошки прост (*Он хоће да води разговор са сџранком*)3.2. морфолошки сложен (*Он би хтиео да води разговор са сџранком*)

Предикати који су морфолошки сложени могу се, очигледно, уже разликовати према томе да ли су им оба дела морфолошки сложена (нпр. *Он је могао да буде сџудени*) или је само један део предиката морфолошки сложен (нпр. *Он је могао оџићи*).

Реченице без глагола у предикату

§ 246. Реченице без глаголског предикатског израза представљају изузетак од изнетог правила о глаголу у личном облику као конститутивном елементу предикатског израза. Ако се оставе на страну елиптичне реченице сведене на именски израз, или прилог, узвик и уопште неглаголске речи (нпр. *Победа! Овамо! Ах!*), реченице без глагола, као изузетак од општег правила, представљају посебне морфолошке структуре.

§ 247. РЕЧЕНИЦЕ С ПРЕЗЕНТАТИВИМА. — Реченице с презентативима — показно-императивним речцама *ево, еџо, ено* — представљају један од карактеристичнијих случајева реченица без глагола. Уп.

(40) *Ево мене, ето вас — рат Турцима!* (М. Обреновић)(41) *Ево једне просте реченице: „Ситуација је сложена“* (Љ. Манојловић)(42) *Ево аутобуса!*(43) *Ено нашег комшије!*(44) *Ето невоље!*

Пошто је у основи сваког исказа нека реченица развијена, минималне или елиптичне структуре, ако се не оспорава комуникативна прихватљивост исказа типа (40)–(44), онда се и синтаксичким структурама у таквим исказима не може оспорити статус реченица, разуме се — специфичног облика. Њихова је главна специфичност у томе што уместо личног глаголског облика у предикатском изразу имају речцу са императивном функцијом, уп. парафраза примера (42), (43) и (44): ’види — аутобус је овде’, ’види — наш комшија је тамо’, ’обрати пажњу на невољу’ и сл.

Напомена. — У зависности од контекста и ситуације употребе могућа су семантичка варирања садржаја узвичних предиката у односу на наведене паре-фразе, нпр. у сложеној реченици: *Ако нешто зајне, ејшо комшије* — 'ако нешто запне, обрати се комшији', *Чим погрешииш, ејшо невоље* — 'чим погрешииш, доћи ће до невоље' и сл.

Ево, ејшо, ено као неглаголске речи са искључиво предикатском, императивном функцијом спадају у императивне узвике (као *На! Гле! Пис! Шибе!* и сл.). Од осталих императивних узвика показно-императивни узвици *ево, ејшо, ено* разликују се тиме што оформљују предикате који отварају места за објекатске именске изразе, нпр. *Ево (брајша)! Ено (мајке)! Ејшо (проблема)!* Морфолошка специфичност таквих објекатских именских израза је у томе, што у њима објекат има облик генитива не само онда када су у питању називи живих бића мушког рода у једнини него када су у питању и све друге именице независно од рода и броја.

У функционалном (а и у историјском смислу) примарним се ту могу сматрати објекатски именски изрази с личним заменицама код којих је акузативни облик једнак генитивном (*Ево мене! Ево њебе! Ево нас! Ево вас! Ево њега! Ево њих!*) затим лична заменица *она* и енклитични облици заменица *ја, ти* (*Ево ње! Ево ме! Ево је!*), где такве формалне подударности нема, као и многобројне именице мушког рода у једнини (*Ејшо оца!* и сл.), док је за остале именице такво генитивско уобличавање објекатског именског израза искључено изван датог синтаксичког окружења, осим у ретким значењски сличним изузецима типа *Види јада! Гледај ти чуда! Пази невоље! Гле ти лисице!* и сл., где су у предикату глаголи перцептивног значења, или узвик *гле*.

Напомена. — У савременом српском језику уместо објекатског именског израза у генитиву уз показно-узвичне предикате *ево, ејшо, ено* среће се употреба двоструког објекта у акузативу — заменичког и именичког (нпр. *Ево га ошац! Ено је мајка! Ејшо га проблем!*), или два различита објекта — даљег заменичког објекта у дативу и директног именичког објекта у акузативу (нпр. *Ево ти ошац! Ено вам мајка! Ејшо нам проблем!*).

Реченице типа *Ево га ошац!* су синтаксички балканизми који нису у духу српског књижевног језика. Са становишта савремене српске језичке норме препоручује се да се уместо таквих, супстандардних конструкција употребљавају конструкције типа *Ево оца! Ено мајке! Ејшо изненађења!* и сл.

Реченице типа *Ево ти ошац!* такође су супстандардне. Уместо њих препоручује се употреба конструкција типа *Ево ти оца! Ејшо ти мајке! Ејшо нам невоље!* и сл.

§ 248. ОНОМАТОПЕЈСКИ УЗВИЧНИ ПРЕДИКАТИ. — Ономатопејски узвични предикати су посебан случај исказивања семантичког предиката узвицима. Многи ономатопејски узвици могу заменити глаголски преди-

кат уносећи у реченицу јаку експресивност. Неки од таквих узвика садржани су у основи одговарајућег глагола (нпр. *фију* и *фијукнуџи*), док други немају такво творбено својство, нпр.

- (45) А она *џаф* на земљу. (М. Капор)
- (46) Кад нешто *џак* у прозор.
- (47) И ми *џбус* у воду.
- (48) А он *џрес* руком по столу.
- (49) Он онда *хой* кроз прозор.

§ 249. КРЊИ АНАЛИТИЧКИ ПРЕДИКАТИ. — Крњи аналитички предикати су аналитички предикати са испуштеним помоћним глаголом. Такво испуштање копуле има експресивну функцију, нпр.

- (50) Небо ведро.
- (51) Море мирно.
- (52) Пера отац.

Исту експресивну функцију има испуштање глагола *биџи* употребљеног у функцији констатовања истоветности (што је његова честа функција). Такве реченице су релативно ретке изван новинских наслова или колоквијалне употребе, нпр.

- (53) Алиса Марић најбоља.
- (54) „Звезда“ првак.
- (55) Милошевић стрелац првенства.

тј. 'Милошевић и најбољи стрелац првенства су иста особа' и сл.

§ 250. ДРУГЕ РЕЧЕНИЦЕ БЕЗ ГЛАГОЛА У ПРЕДИКАТУ.

Реченице типа *То — да*. — У реченицама типа *То — да* не само да нема копуле него се копула не може ни употребити без штете по правилност реченице. Нпр.

- (56) То — свакако.
- (57) То — не.
- (58) То — нипошто.
- (59) Умерен је и у свему осталом, само женско друштво воли можда и сувише. То — да. (И. Андрић)

§ 251. Реченице типа *Оџкуд џи?* — У реченицама типа *Оџкуд џи?* копула се такође обавезно изоставља. Таквим реченицама исказује се чуђење што се неко или нешто види на констатује на одређеном месту, у одређеном времену или у одређеној ситуацији, нпр.

- (60) Откуда ратови и откуда борбе међу вама? (Јаков. 4,1)
- (61) Откуда моје очи / На лицу твоме / Анђеле брата. (В. Попа)
- (62) Питао се, сам не зна зашто, откуд толика лепота у једном створу, на једном месту. (И. Андрић)
- (63) Откуд ја у овом грозном телу? (М. Капор)

Реченице типа *Ошкуд њи?* нису уобичајене без извесних проширења када се односе на прошлост или, још ређе, на будућност, нпр. *Ошкуд си се њу нашао њи?* и сл.

Исто значење исказује се, грубље, реченицама типа *Шџа њем њи њу?* у којима је адвербијал обавезан, нпр.

- (64) Шта њете ви овде?
- (65) Шта ње они у тој завери?
- (66) Шта њу ја у овом друштву?

Такве реченице значе да се неко или нешто налази где му није место па је зато дати синтаксички модел мање уобичајен када је реч о природним појавама, нпр.

- (67) ?Шта ње снег у мају?
- (68) ?Шта ње гром усред ведро нсба?
- (69) Шта ње кит у Јадрану?

§ 252. Реченице типа *Овде Лондон.* — У реченицама типа *Овде Лондон* копула се такође изоставља. То су реченице с адвербијалним предикативом *овде* у клишетираним најављивањима радио-станица или приликом званичног представљања у телефонском разговору, где употреба копуле ипак није сасвим искључена, нпр.

- (70) Овде Лондон.
- (71) Овде кабинет министра правде.
- (72) Овде Хидрометеорошки завод.

§ 253. Најзад, глаголски предикат може се изоставити и када је у питању пунозначан глагол ако се из контекста може разабрати о којем глаголу је реч, нпр.

- (73) Ми тада — опет у град.
- (74) Ти одмах за компјутер.
- (75) Они истога часа — за Београд.

§ 254. СИНТЕТИЧКИ ПРЕДИКАТ. — Синтетички предикат је предикат изражен само једном глаголском лексемом и то пунозначном лексемом у личном глаголском облику, нпр. *Деца њрче, Киша је њадала, Они ње доћи.* Уп. такође:

- (76) *Сачувај нас, боже, од остварења снова!* (И. Андрић)
- (77) *Како да Вам оишнем скономску блокаду... Да ли сте некад били у гипсу?* (С. Манојловић)
- (78) *Пре рата нисмо имали ништа* (а онда су дошли Немци и уништили све.) (Б. Црнчевић)

Н а п о м е н а. — Такви предикати су синтетички у том смислу што су изражени само једном глаголском лексемом. Њихови морфолошки облици могу бити како синтетички тако и аналитички.

§ 255. АНАЛИТИЧКИ ПРЕДИКАТ. — Аналитички предикат има глаголски и неглаголски део. Глаголски део аналитичког предиката нема самостално лексичко значење. Аналитички предикати деле се према одликама глаголског дела у њима на КОПУЛАТИВНЕ, СЕМИКОПУЛАТИВНЕ, МОДАЛНЕ и ФАЗНЕ.

Напомена. — Овде и даље користе се термини *аналитички предикаџи*, *копулативни предикаџи*, *некопулативни предикаџи*, *декомпоновани предикаџи*, управо у тим облицима, који имају доста устаљену употребу и који су због краткоће практичнији. У свим тим случајевима има се заправо увек у виду предикатски израз, а не семантички предикат као конститутивни део пропозиције.

Копулативни аналитички предикати имају у глаголском делу помоћни глагол *биџи* у улози копуле, тј. помоћног глагола (79). Знатно ређе у таквим предикатима се употребљава глагол *биваџи*, нпр. *Сџвари џонекад бивају и горе*.

Семикопулативни аналитички предикати имају у глаголском делу глагол чија је функција због уопштеног лексичког значења једним делом номинацијска, а једним делом копулативна, због чега се називају семикопулативним, тј. полупомоћним, нпр. *чиниџи*, *вршиџи*, *ђравиџи* (80).

Модални аналитички предикати имају неки од модалних глагола, нпр. *мођи*, *ђребаџи*, *мораџи*, *смеџи* (81).

Фазни аналитички предикати садрже неки фазни глагол, нпр. *ђочеџи*, *насђавиџи*, *завршиџи* (82). Уп.

(79) Васа је џесник.

(80) Васа џрави грешку.

(81) Васа може уђи.

(82) Васа се џресђао џлашиџи.

Модални глаголи изводе изван оквира модалне категорије реалности значење пунозначног глагола с којим улазе у предикатску конструкцију, нпр. ако се у *Она чииђа* предикат чита схвата као нешто реално, увођењем модалног глагола у предикат реалност значења пунозначног глагола више није извесна, ње можда има, а можда је нема. Уп.

(83) Она одлази.

(84) Она мора оџиђи.

(85) Она има оџиђи.

(86) Она џреба оџиђи.

(87) Она не сме оџиђи.

(88) Она хође да оде.

(89) Комплетан затечени тираж књиге „Апсурд власти“ има се џређво-риџи у секундарне сировине... (М. Капор)

Поред модалних глагола у истој функцији употребљавају се и неки придеви, од којих су једни *predicativa tantum*, тј. могући су само у саставу

предиката (*вољан, вредан, дужан, кадар /арх./, рад /арх./*), док други могу бити употребљени и атрибутски (*йринуђен, сйреман, сйособан*, а томе треба додати и декомпоновани предикат *бији у сйању*, уп.

- (90) Он је вољан йомоћи.
 (91) Он је вредан да се чиша.
 (92) Он је дужан йомоћи.
 (93) Он је кадар сйићи и утјећи.
 (94) Он је рад да вас види.
 (95) Он је йринуђен да йошйише.
 (96) Он је сйреман да ради.
 (97) Он је сйособан да заради.
 (98) Он је у сйању да чиша.

Фазни глаголи имају ту значењску специфичност да припадају класи глагола са обавезном лексичко-семантичком пресупозицијом. Пресупозиција је део семантичке структуре језичке јединице који се не може поништити негацијом, нпр.

- (99) Он је почео да пије. (Пресупозиција: 'он није пио')
 (100) Он није почео да пије. (Пресупозиција: 'он није пио')
 (101) Он наставља да пије. (Пресупозиција: 'он је пио')
 (102) Он не наставља да пије. (Пресупозиција: 'он је пио')
 (103) Он престаје да пије. (Пресупозиција: 'он је пио')
 (104) Он не престаје да пије. (Пресупозиција: 'он је пио')

У основи значења фазних глагола је промена статуса видске ограничености садржаја пунозначног глагола у конструкцији с фазним глаголом, тако да су у значењима фазних глагола одражене различите комбинације негације и промене статуса, нпр.

- йочейи* 'престати не ...',
настйавийи 'не престати ...',
йрестйаји

Ако се за полазну карику семантичке деривације негацијом узме 'почети' однос је симетрично конверзиван, тј.

- йочейи*
йрестйаји 'почети не ...',
настйавийи 'не почети не ...'

Поред типичних фазних глагола, какви су наведени глаголи, постоје и глаголи који могу бити употребљени као фазни иако се употребљавају и у неком другом значењу, нпр. *сйаји*, *узети* или *кренути* у реченицама *Она сйаде йлакаји*, *Она узе йлакаји*, *Они кренуше да га наговарају* и сл., или у саставу декомпонованих предиката, нпр. *сйуйийи* у *шйрајк*, *обусйавийи* и *шйрајк*, *йокренути* *йроизводњу*, *заусйавийи* *йроизводњу* и сл.

§ 256. КОПУЛАТИВНИ И НЕКОПУЛАТИВНИ ПРЕДИКАТИ. — Реченице с копулативним предикатима су копулативне реченице. Између копулативних реченица и оних које нису копулативне постоји низ семантичких и граматичких разлика.

Степен уопштености, односно степен копулативности тзв. семикопулативних глагола (нпр. *вршийти*, *чинийти*, *обављайти* и др.) није у сваком поједином случају исти, али је свим семикопулативним аналитичким предикатима заједничко да њихов глаголски део поред граматичких функција карактеристичних за глагол у предикатском делу реченице имају и лексичко значење, које је код праве копуле сведено на чисти категоријални садржај 'бити'.

За разлику од копулативног предиката, који је увек непрелазне природе, глаголи у некопулативним предикатима могу бити прелазни или непрелазни, уп.

(105) Петар је постао директор.

(106) Министарство је поставило Пистра за директора.

С обзиром на то да ли се садржај предиката односи само на субјекат реченице или се односи једним делом на субјекат, а другим делом на објекат (када је у глаголском делу аналитичког предиката прелазни глагол), предикати могу бити СУБЈЕКАТСКИ ОРИЕНТИСАНИ ПРЕДИКАТИ (107) или СУБЈЕКТСКО-ОБЈЕКАТСКИ ОРИЕНТИСАНИ ПРЕДИКАТИ (108), због чега се у овом другом случају називају и допунским предикатима, уп. *прогласийти се* и *прогласийти* у примерима:

(107) Он *се прогласио* за владара.

(108) Народ *је прогласио* странца за владара.

За разлику од копулативног предиката, који је несвршеног вида, у некопулативном предикату глаголски део може бити како свршеног тако и несвршеног вида, нпр.

(109) Она *је постала* славна.

(110) Она *постала* славна.

Пошто вид условљава морфолошку парадигму, копулативни предикати и предикати са свршеним некопулативним глаголима и у том погледу се разликују. Нпр. копулативни предикати могу бити у облику глаголског прилога несвршеног вида (111), али не и у облику глаголског прилога свршеног вида, а предикати с некопулативним глаголима свршеног вида могу бити у облику одговарајућег глаголског прилога (112), али не и у облику глаголског прилога несвршеног вида. Уп.

(111) Будући директор, он је често путовао у иностранство.

(112) Поставши директор, он је добио много нових обавеза.

Копулативни и некопулативни предикати разликују се и према граматичким моделима у којима се реализују.

Копулативни предикати с променљивим именским делом имају именски елемент у номинативу (са изузетком копулативних предиката у чијем именском делу је адвербијалним предикатив, нпр. *Она је с леве стране*, в. § 267).

§ 257. ДЕКОМПОНОВАНИ ПРЕДИКАТИ. — Неки аналитички предикати су резултат синтаксичке деривације јер представљају сложеније облике наспрам којих стоје или би могли да стоје синтетички предикати, уп. *Ниво воде ојада* и *Ниво воде је у ојадању*, и зато се називају декомпонованим предикатима (или перифрастичним предикатима, поред других назива), за разлику од примарно аналитичких предиката, који немају према себи одговарајући синтетички предикат (нпр. *Вода је и овде*). Другим речима, неки аналитички предикати су декомпоновани (нпр. *Они су у рају* према *Они рајују*), а други аналитички предикати немају тај статус, нпр. *Они су библиотекар*, *Они су срећни*, *Они јочинју ушакумицу* итд.

Декомпоновани предикати представљају све изразитије обележје синтаксе модерног српског језика, као, уосталом, и других словенских и несловенских језика. Разлози због којих се прибегава декомпонованим предикатима, утврђени у специјалним истраживањима (М. Радовановића, М. Ивић, З. Тополињске, С. Танасића, Д. Керкез и других), могу се поделити на четири групе: (а) попуњавање могућности која је начелно предвиђена језичким системом, али у конкретном случају није остварена (тзв. празно место у систему); (б) фокусирање семантике предиката и маргинализовање или елиминисање семантике непредикатских чланова реченице; (в) остваривање веће прецизности у изражавању предикатског значења; (г) стилизација исказа.

У глаголском делу декомпонованих предиката налази се копулативни или семикопулативни глагол. Семикопулативни глаголи су релативно многобројни и међусобно доста различити, како према својим лексичким значењима, у оном степену у којем их имају, тако и према степену десемантизованости. Између глагола *вршићи* или *обављати* као изразитије десемантизованих семикопулативних глагола, на једној страни (нпр. *вршићи пренос*, *обављати надзор* и сл.) и, на пример, неких глагола кретања који се у одређеним контекстима понашају као семикопулативни (нпр. *ојћићи у монахе* = *замонашићи се*, *доћи до квара* = *јокварићи се* и сл.) постоји широк круг глагола који показују различите степене десемантизованости, односно различите степене припадности групи семикопулативних глагола. Заједничко им је да су укључени у декомпоноване предикате, односно — шире — у аналитичке предикате, али како поменута зна-

чењска граница међу глаголима који се сматрају семикопулативним или блиским таквим глаголима није оштра, ни граница између аналитичких предиката или конструкцијама синтетичких предиката са допунама и адвербијалима такође није оштра.

Ако се, на пример, узима да је конструкција *оџишао је у монахе* декомпоновани предикат, дакле аналитички предикат са значењем 'постао је монах', који се може изразити и синтетички: *замонашио се*, питање је да ли се аналогно решење може применити за *оџишао је у легионаре* 'постао је легионар', где је синтаксички модел конструкције исти, али не постоји један глагол којом би се то изразило, а још би се теже појам аналитичког предиката могао применити на израз *оџишао је у војску* 'постао је војник', и још мање на *оџишао је на студије* 'постао је студент', иако је свим тим примерима заједнички значењски део 'постао је ...'.

Очигледно при утврђивању статуса декомпонованог и, уопште, аналитичког предиката, поред значења глаголског дела мора се имати у виду регуларност синтаксичког модела конструкције, постојање глаголске лексеме са истим или врло блиским значењем, трансформационе специфичности итд., као што наведени примери такође јасно показују да ни семикопулативни глаголи ни аналитички предикати нису оштро разграничени од других, њима блиских глагола и предиката.

Основна функционална својства декомпонованих предиката су (према М. Ивић) следећа:

(а) Декомпоновани предикат може да компензује одсуство могућности употребе оба члана видског пара у глаголском предикату, уп. *разговарати* према *обављати / обавићи разговор, контролисати* према *обављати / обавићи контролу, ућицаји* према *вршићи / извршићи ућицај, сарађивати* према *остваривати / остварићи сарадњу* и сл.

(б) Декомпоновани предикат може да компензује одсуство могућности конкретног именовања радње, што је карактеристично за неке глаголске предикате, уп. (113), где је могућна само интерпретација да се дати однос у начелу остварује и (114), где је декомпонованим предикатом дато конкретизовано именовање истог односа:

(113) Он посећује тетку.

(114) Он је у посети код тетке.

Могућност употребе декомпонованог предиката већа је ако у језику већ постоји микросистем декомпонованих предиката са истим неглаголским елементом, тј. ако постоји семантичка парадигма којој дата јединица припада и на чијој се позадини рељефније истиче специфичност њене семантичке функције, уп. *дати обавештење, ускратићи обавештење, њренети обавештење, њослати обавештење, њримити обавештење* и

сл. према глаголу *обавестити*, који не припада неком сличном микросистему потенцијалних синтетичких предиката.

(в) Декомпоновани предикат често омогућује изражавање и наглашавање неких аспеката односа означеног предикатом који би у случају употребе синтетичког предиката остали неизражени и, евентуално, само потенцијално присутни, уп. одговарајућу разлику у примерима (115) и (116):

(115) Изразио је жељу да разговара са њом.

(116) Пожелео је да разговара са њом.

За разлику од (116), из примера са синтетичким предикатом (115) не види се да ли је жеља субјекта исказана или је остала неисказана.

(г) Декомпоновани предикат омогућује да се плуралским обликом његовог именског дела, ако је потребно, изрази плурализација означеног односа. У синтетичком предикату то се понекад може изразити преко итеративног глаголског значења (нпр. *наређивати* и *издавати наређења*), али је таква могућност синтетичком предикату често ускраћена и тада решење може бити у прибегавању декомпонованом предикату. Уп.

(117) Мајстор је извршио поправке.

(118) Ученик је дао тачне одговоре.

(д) Декомпоновани предикат омогућује поред прилошке и придевску детерминацију именице у предикату, што се синтетичким предикатом не може изразити, нпр.

(119) Мајстор је благовремено извршио ситне поправке.

(ђ) Декомпоновани предикат у неким случајевима, који такође зависе од лексичког значења, омогућује већу прецизност означавања датог ситуативног односа и отклања двосмисленост предиката. Тако пример

(120) Они принудно мобилишу резервисте.

може бити интерпретиран на два начина: 1. 'они мобилишу резервисте налазећи се под стањем принуде', 2. 'они мобилишу резервисте, примењујући при том принуду'. Реченица са декомпонованим предикатом може такву могућност да отклони. Уп.

(121) Они врше принудну мобилизацију резервиста.

(е) Декомпоновани облик предиката употребљава се такође у функцији фокусирања предикатског значења. Један од видова те функције декомпонованог предиката је општа констатација чињеничног стања о односу означеном предикатом, тј. општефактичко значење, као у примерима:

(122) У плану је изградња нових вишеспратница.

(123) Пројекат изградње је на поновном разматрању.

(124) Она је мишљења да то треба прихватити.

Иако у реченици с тако уобличним предикатом могу бити именовани агенс (124), пацијенс (123) или пратеће околности (122), избором реченичне структуре без типичног глаголског граматичког израза дијатезе (125) поједини непредикатски чланови реченице стављају се у други план или се потпуно изостављају, а у први план се истура констатација садржана у предикату. Уп.(122), (123), (124) и следеће примере

(125) Планира се изградња нових вишеспратница.

(126) Пројекат изградње се поново разматра.

(127) Она мисли да то треба прихватити.

(ж) Фокусирање семантике предиката, посебно често повезано са изостављањем информације о агенсу, уобличава се и у конструкције блиске пасивним. Уп.

(128) Пројекат је добио подршку.

(129) Пројекат је подржан.

(130) Инсталације су претрпеле оштећење.

(131) Инсталације су оштећене.

За разлику од граматикализованости односа између активних и пасивних конструкција у српском језику однос између декомпонованих предиката типа *дајти подршку / добити подршку, нанети оштећење / претрпети оштећење* заступљен је у српском језику релативно малим бројем парова с разноврсним лексичким саставом, тј. није граматикализован и не представља конкурентан облик дијатетичким (активним / пасивним) конструкцијама него првенствено служи истицању предикатског значења када се значење пасивности оставља у другом плану и без специјалног граматичког израза.

Декомпоновани предикати имају у српском језику ове карактеристичније моделе (према М. Радовановићу):

$Сор + у / на + N_{loc}$,

нпр. *били у завади, били у закашњењу, били у заостатаку, били у квару, били у могућности, били у ојадању, били у плану, били у покрећу, били у порасту, били у оседу, били у осећу, били у ипозраци, били у претисци, били у стагнацији, били у страху, били у сукобу, били у ујошреби; били на окују, били на јочешку, били на сметњи, били на умору* итд., као у реченицама:

(132) Нисмо никада били у завади.

(133) Ви сте у закашњењу.

(134) Друга такмичарка је у заостатку пет минута.

$Сор + \emptyset / од + N_{gen}$,

нпр. *били мишљења, били од користи, били од ујицаја*, као у реченицама:

- (135) Извршно веће је мишљења да се иницијатива прихвати.
 (136) Била ти је од користи.
 (137) Њихови гласови били су од утицаја на исход избора.

Semicop + N_{acc},

нпр. *водићи борбу, водићи бригу, водићи евиденцију, водићи контролу утпрошка, водићи надзор, водићи преговор, водићи разговор*, као у реченицама:

- (138) Водиле су дуге разговоре о књижевности.
 (139) Годинама воде безуспешне преговоре.
 (140) Друштво води борбу против наркоманије.

— *вршићи размену мишљења, вршићи утицај, вршићи дистрибуцију, вршићи поређење, вршићи усклађивање, вршићи избор, вршићи надзор, вршићи измене, вршићи анализу, вршићи пренос, вршићи припреме, вршићи претицање, вршићи реконструкцију, вршићи приписак, вршићи попис, вршићи поправке...*, као у реченицама:

- (141) Председници врше размену мишљења.
 (142) Заменик врши утицај на генералног директора.
 (143) Премијер врши реконструкцију кабинета.

— *извршићи поправке, извршићи утицај, извршићи убиство, извршићи консултације, извршићи напад, извршићи пробој, извршићи проверу...*, као у реченицама:

- (144) Мајстор је извршио поправке електроинсталација.
 (145) Председник тзв. велсиле је извршио утицај на своје савезнике.
 (146) Окривљени је извршио убиство на свиреп и подмукао начин и из ниских побуда.

— *извршаваћи нападе, извршаваћи злочине, извршаваћи проверу, извршаваћи контролу...*, као у реченицама:

- (147) Она је вршила утицај на савременике.
 (148) Она је извршила утицај на савременике.
 (149) Он је извршавао нападе ноћу.

— *даћи савет, даћи допринос, даћи одговор, даћи предлог, даћи ујутства, даћи иницијативу, даћи одличну игру, даћи приписана...*; *даваћи савет, даваћи допринос, даваћи одговор, даваћи предлог, даваћи ујутства, даваћи иницијативу, даваћи одличну игру, даваћи приписана...*, као у реченицама:

- (150) Отац јој је дао савет да буде стрпљива.
 (151) Није дала пристанак за потписивање уговора.
 (152) Давали су немерљив допринос шумљавој гонети.

— *добити подршку, добити обећање, добити уверавања...*; *добити подршку, добијати обећање, добијати уверавања...*, као у реченицама:

- (153) Влада је добила подршку скупштине за нове законе.
 (154) Директори су добили обећања владе за нове инвестиције.
 (155) Запослени су добили уверавања директора о повишици.

— *изразити жељу, изразити сумњу...*; *изражавају жељу, изражавају сумњу...*; уп.

- (156) Ви сте изразили сумњу у искреност њихових речи.
 (157) Ви сте изражавали сумњу у искреност њихових речи.

— *издати наређење, издати пуномоћје, издати овлашћење...*; *издавати наређење, издавати пуномоћје, издавати овлашћење...*, као у реченицама:

- (158) Командант је издао наређење за напад.
 (159) Шеф је издао адвокату пуномоћје.
 (160) Само је он издавао овлашћења.

— *имати могућност, имати предосећање, имати саосећање, имати сажалење, имати утицаја, имати зараду...*, као у реченицама:

- (161) Она има утицаја на мужа.
 (162) Имао је одличну зараду.
 (163) Имали смо предосећање катастрофе.

— *немати могућност, немати мишљење, немати предосећање, немати утицаја, немати зараду...*, као у реченицама:

- (164) Она нема утицаја на мужа.
 (165) Секретар нема лепо мишљење о шефу.
 (166) Пилот није имао могућност избора.

— *обавити консултације, обавити разговор, обавити договор; обављати консултације, обављати разговор, обављати договор...*, као у реченицама:

- (167) Они су обавили консултације на ходнику.
 (168) Они су обављали консултације на ходнику.
 (169) Обавили су разговор у четири ока.
 (170) Две стране су обавиле договор иза затворених врата.

— *поднети предлог, поднети извештај...*; *подносити предлог, подносити извештај...*, као у реченицама:

- (171) Комисија је поднела предлог владе.
 (172) Комисија подноси предлоге владе.
 (173) Премијер је поднео извештај скупштини.
 (174) Премијер подноси извештај скупштини.

— *пружити обавештење, пружити подршку, пружити помоћ, пружити могућност...*; *пружати обавештења, пружати подршку, пружати помоћ, пружати могућност...*, као у реченицама:

- (175) Водич је пружио потребна обавештења.
 (176) Водич је пружио потребна обавештења.

(177) Тренер јој је увек пружао подршку.

(178) Унесрећеном су помоћ пружили пролазници.

— *чинити* *повреду радне дужности*...; *учинити* *повреду радне дужности*, *учинити* *званичну посету нашој земљи*...; *починити* *убиство*..., као у реченицама:

(179) Портир је учинио повреду радне дужности.

(180) Министар ће учинити званичну посету нашој земљи.

(181) Он је починио убиство с предумишљајем.

имати / немати + у + N_{loc},

нпр. *имати* (*немати*) *у плану*, као у реченицама:

(182) Имају у плану излет на Стражилово.

(183) Немам у плану никакво путовање.

радити + на + N_{loc},

нпр. *радити* *на спасавању*, *радити* *на извлачењу*, *радити* *на одвајању*..., као у реченицама:

(184) Радимо на извлачењу настрадалог Перишића.

(185) Екипе даноноћно раде на спасавању затрпаних алпиниста.

(186) Она ради на одвајању шкарта.

доћи + до + N_{gen},

нпр. *доћи до промене*, *доћи до оштећења*, *доћи до повреде*, *доћи до нарушавања реда*, *доћи до квара*..., као у реченицама:

(187) Дошло је до промене плана.

(188) Приликом превоза дошло је до оштећења апарата.

(189) У судару два возила дошло је до повреде једног путника.

долазити + до + N_{gen},

нпр. *долазити до промене*, *долазити до оштећења*, *долазити до повреде*, *долазити до нарушавања реда*, *долазити до квара*..., као у реченицама:

(190) У нестабилним временима чешће долази до промена политичког курса.

(191) Тако долази до оштећења машине.

(192) На великим утакмицама долази до нарушавања реда.

§ 258. СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТИ. — Сложени предикати конституишу реченице које су један од прелазних облика између једнопредикатских реченица (нпр. *Она њије кафу*) и двопредикатских или вишепредикатских реченица (нпр. *Она једе колач и њије кафу*) као сложених реченица. У реченицама са сложеним предикатима најмање два глагола чине сложену, али јединствену функционалну целину, нпр. *Она може њочети*. Поред

тога у саставу сложених предиката може бити поновљен глаголски облик, нпр. *А она учи ли учи*, или два напоредна глагола у истом личном облику, нпр. *Она свира и њева*.

Једни сложени предикати представљају аналитичке предикате проширене још неким модалним или фазним глаголским елементом, уп. аналитички предикат у (193) и сложени предикат у (194), а други сложени предикати не представљају проширене аналитичке предикате него понављање истог синтетичког предиката (196), или напоредну употребу различитих глагола у истом предикату (197), (198), или напоредну употребу различитих предикатива у истом предикатском изразу (199), (200). Уп.

(193) Он је вршио претицање у кривини.

(194) Он није смео да врши претицање у кривини.

(195) Он није смео да претиче у кривини.

(196) Он је погрешно те погрешно.

(197) Он сад лежи и спава.

(198) Знам умрећу и остарићу. (Д. Максимовић)

(199) Сада смо безбрижни, лаки и нежни. (М. Црњански)

(200) Тако нас живот, колебљиве и недоследне, обмањује и заноси, па трезни и разуверава, пали и гаси, загрева и расхлађује. Тако нас копно и море додају једно другом. бацају и мрве и троше и глачају, без циља и видљива смисла. (И. Андрић)

Однос између синтаксичке структуре предиката и његовог лексичког садржаја у српском језику може се сажето представити на следећи начин (први од свака два примера је морфолошки прост, а други је морфолошки сложен):

1. СИНТЕТИЧКИ ПРЕДИКАТ, нпр.

Она спава, Она је спавала

2. АНАЛИТИЧКИ ПРЕДИКАТ

2.1. с копулативним (помоћним) глаголом, нпр.

Она је студент, Она је била студент

2.2. с непунозначним (семикопулативним или фазним) глаголом, у форми декомпонованог предиката, нпр.

Она врши контролу, Она је вршила контролу

3. СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТ

3.1. сложени предикат с копулативним глаголом

3.1.1. с модалним глаголом

(а) модални глагол + копулативни глагол, нпр.

Она може бити студент, Она је могла бити студент

(б) два модална глагола + копулативни глагол, нпр.

*Она може њожселеџи да буде сџуденџи,
Она би могла њожселеџи да буде сџуденџи*

3.1.2. с фазним глаголом, нпр.

*Она љресџаје биџи сџуденџи,
Она би љресџала биџи сџуденџи*

3.2. сложени предикат са семикопулативним глаголом

3.2.1. с модалним глаголом

(а) модални + семикопулативни глагол, нпр.

*Она може изврџиџи љреџиџање,
Она би могла изврџиџи љреџиџање*

(б) модални + модални + семикопулативни глагол, нпр.

*Она може њожселеџи да изврџи љреџиџање,
Она би могла њожселеџи да изврџи љреџиџање*

3.2.2. с фазним глаголом, нпр.

*Она љочиње врџиџи љреџиџање,
Она је љочела врџиџи љреџиџање*

3.2.3. с модалним глаголом + с фазним глаголом, нпр.

*Она може љочеџи да врџи љреџиџање,
Она би могла љочеџи да врџи љреџиџање*

3.3. сложени предикат с нунозначним глаголима без семикопула-

ТИВНОГ

3.3.1. модални + модални, нпр.

*Она може хџеџи више,
Она би могла хџеџи више*

3.3.2. модални + фазни, нпр.

*Она може љочеџи,
Она би могла љочеџи*

3.4. сложени предикат с пунозначним глаголом

3.4.1. модални + пунозначни глагол, нпр.

*Она може љеваџи,
Она је могла љеваџи*

3.4.2. фазни + пунозначни глагол, нпр.

*Она љоче љеваџи,
Она би љочела љеваџи*

3.4.3. пунозначни глагол + исти пунозначни глагол нпр.

*Она љева ли љева,
Она је љевала и љевала*

3.4.5. различити напоредни пунозначни глаголи

*Она свира и љева,
Она је свирала и љевала*

3.4.4. пунозначни глагол + предикативни атрибут, нпр.

*Она љева радосна,
Он би љевала радосна.*

§ 259. ДА-КОНСТРУКЦИЈЕ. — Употреба два или више глагола у предикатском изразу отвара питање односа између инфинитивног глаголског облика и да-к-о-н-с-т-р-у-к-ц-и-ј-е (= конструкције: *да* + презентски облик). Да-конструкција у склопу сложеног предиката у чијем су саставу семантички и синтаксички непотпуни глаголи није сигнал посебног предиката и посебне реченице него је, најчешће, позициона или факултативна алтернатива инфинитивном облику у предикату. Према томе реченице као (201), (202), (194) су просте реченице са сложеним предикатом, а реченице као (203), (204), (205) су сложене реченице, зато што у њима није у питању да-конструкција него везник *да* као сигнал зависне клаузе. Уп.

(201) Она треба да спава.

(202) Они настављају да се препиру.

(203) Она зна да касни.

(204) Она каже да може.

(205) Чекам вече да и мени сване. (В. Рајић)

У оној мери у којој не постоји апсолутно одређена граница између семантички и синтаксички непотпуних глагола и осталих глагола, граница између да-конструкција и допунских клауза с везником *да* може понекад бити недовољно одређена па и спорна.

Н а п о м е н а. — Однос између да-конструкција и инфинитива више пута био је предмет пажње у српској лингвистици, а судови о том питању који су научној јавности најпознатији у основи су подударни, нпр. „источно подручје стандардног језика ... паушално /je/ проглашавно 'дакавским': на њему је, истина, употреба допунске реченице с везником *да* шира него на западу, али то нипошто не значи искључивање инфинитива“ (М. Ивић); „Као допуна других глагола, у српскохрватском се у многим случајевима напореда и углавном истозначно јављају инфинитив и синтагма *да* + садашње време. Инфинитив је осетно чешћи у западној варијанти“ (И. Клајн); „У српском језику конструкција 'да плус презент' више је у употреби него у западним говорима, мада је инфинитив економичнији, што није без значаја у језичкој комуникацији“ (Е. Фекете).

У једним случајевима у савременом српском књижевном језику да-конструкција не може бити замењена инфинитивом (нпр. *Хајде да зајevamo*) нити инфинитив да-конструкцијом (нпр. *Разумети значи ојросити*), што се назива односом допунске дистрибуције. У другим случајевима таква замена је могућа, при чему реченица са да-конструкцијом или инфинитивом остаје правилна и не мења значење (нпр. *Може ући // Може да уђе*), што се назива односом факултативне дистрибуције.

Н а п о м е н а. — Када је у сложеном предикату модални глагол препоручује се да се предност да инфинитиву (нпр. *Може ући*) иако ни да-конструкција у таквим случајевима није погрешна (нпр. *Може да уђе*).

У овој другој групи случајева некада је чешћи инфинитив, а некада да-конструкција, с могућим разликама у њиховој стилској вредности. И однос допунске дистрибуције између да-конструкција и инфинитива и однос факултативне дистрибуције међу њима обухвата више посебних група случајева, чији би исцрпан преглед могао бити дат само у облику развијеног монографског синтаксичког описа.

Разноврсност ужих случајева употребе да-конструкције и/или инфинитива, одређених посебним правилима, може се илустровати неколиким примерима. Тако, допунска дистрибуција између да-конструкција и инфинитива постоји и онда када алтернативно могу бити употребљена оба облика, али с различитим значењима, нпр.

(206) Нећу да дођем.

(207) Нећу доћи. (негирани футур)

Према томе, говорећи начелно, да-конструкција има предност када то омогућује да се избегне узастопна употреба двају инфинитива, нпр. *Можда ћу морати да одустанем*, иако се понекад срећу и конструкције са два узастопна инфинитива, нпр. *Треба се умети одбранији*.

С друге стране, инфинитиву би требало давати предност у односу на да-конструкцију када то омогућује да се избегне узастопна употреба двеју или више да-конструкција, нпр. *Речено им је да могу ући* боље је него *Речено им је да могу да ућу*.

Инфинитиву би, сагласно реченом у претходној напомени, требало давати предност у односу на да-конструкцију у саставу сложених предиката с глаголима *моћи*, *смети*, *шребати*, *морати*, *изволећи*, као и после безличних глагола и предикатива, нпр. *Могли сће се јавити*, *Тако је морало бити*, *Изволише сести*, *Треба телефонирају*, *Добро би било искористити* *ту прилику*, *Лако је то рећи*, *Тешко је учинити*, *Не вреди се бунити*.

Дакле, безличне конструкције које у предикатском делу имају лексе-
ме *шћеи*, *мука*, *лако*, *корисно* и сл. обично долазе са инфинитивом, нпр.

(208) Штета је пропустити ту прилику.

или долазе искључиво са инфинитивом, нпр.

(209) Лако је бити накнадно паметан.

Инфинитив је чест и у конструкцијама с модално употребљеним глаголима *имати* или *немати*, нпр.

(210) Нема се чега бојати онај ко ради поштено.

(211) Наређење се има одмах извршити.

Инфинитив је обавезан у гномској модалној употреби као у примеру

(212) Кога је молити није га љутити.

У конструкцији са безлично употребљеним глаголом *требаћи* (или помоћним глаголом *бићи* у значењу „требати“) инфинитив обезбеђује уопштено-лично значење, уп.

(213) Треба живети у миру са суседима.

према:

(214) Треба да живимо у миру са суседима.

(215) Треба да живите у миру са суседима.

и према:

(216) Жена треба да светли сваком човеку који је види, али да своју топлоту задржава само за једнога. (Б. Кнежевић)

(217) Човеково је да ради и мисли; да ли ће урадити, смислити, успети, то није његово. (Б. Кнежевић)

Инфинитив не може бити замењен да-конструкцијом ни у реченицама типа *Шта јој је радићи?* које су обичније у сложеним реченицама као допунске клаузе (нпр. *Зна шта јој је радићи*), а остварују се у синтаксичком моделу заменичке упитне реченице с даљим личним објектом у дативу и са релативно малобројним лексичким варијацијама (нпр. *Шта јој је чинићи? Како јој је сад њошуйићи? Кога јој је сад њишайићи?*). У таквим реченицама предикат има модало значење 'требати' или 'морати'. Променљива упитна заменица мора бити у акузативу. Такве реченице осећају се као стране конструкције у српском језику и срећу се у публицистици нешто чешће него у другим сферама употребе књижевног језика.

→ Напомена. — Изван савременог српског језичког стандарда налазе се модалне аналитичке конструкције с инфинитивом и предлогом *за* типа *То је за не вероваћи*, *То је за крейаћи*, *То је за њолудети* и сл.

Нешто је чешћи у колоквијалној употреби израз *за њонети* (нпр. *Дајте ми један бурек за њонети* поред исправног *Дајте ми један бурек да њонесем*).

Да избор инфинитивског облика или да-конструкција зависи и од конкретне глаголске лексеме најбоље потврђује модални глагол *хтећи*, који у сложеном предикату увек има облик инфинитива, нпр.

(218) Ми морамо хтети најбоље.

(219) Они могу хтети свашта. Али то не могу добити.

(220) Треба хтети (оно што је) реално.

Употреба глагола *даћи* као модалног глагола (у значењу 'моћи' или 'дозволити') захтева да у истом предикатском изразу пунозначан глагол обавезно буде у облику инфинитива, нпр.

(221) То се не да поправити.

(222) Та се дивљач не да лако ухватити.

(223) Наше грешке дају се поправити.

Инфинитив би морао имати обавезно првенство у односу на да-конструкцију у саставу облика за футур први. Ако главни део двочланог футурског облика претходи помоћном, инфинитив је једини могући облик главног дела (нпр. *рећи ћу*). Ако се футур први употребљава у упитној или одричној конструкцији, главни део мора бити у облику инфинитива (нпр. *Хоћеће ли њоћи? Они суџра неће радиџи*). Ако главни део двочланог футурског облика у обавештајној реченици следи за помоћним делом саввим је уобичајена његова употреба у облику инфинитива (нпр. *Ми ћемо доћи*), док је његова употреба у да-конструкцији више карактеристична за колоквијално изражавање.

§ 260. У начелу свакако треба избегавати нагомилавање више да-конструкција или више инфинитива у истој реченици, због чега треба избегавати реченице типа

(224) Зна да треба да одлучи да настави да се бави оним чиме најбоље може да им помогне.

или:

(225) Зна да ће моћи наставити бавити се оним што воли.

То ипак није чврсто и безизузетно правило јер нормативна прихvatљивост таквих реченица зависи и од броја поновљених конструкција и од низа других чинилаца. Препорука да треба избегавати нагомилавање конструкција са истим облицима не значи да њихова употреба у истој реченици никада није допуштена. То може зависити и од функционалног стила којем таква реченица припада. На пример, не могу се сматрати ненормативним у лепој књижевности или у разговорном стилу реченице као што је

(226) Речено им је да треба да дођу.

Српски језик у принципу више допушта нагомилавање да-конструкција него нагомилавање инфинитива, али општа нормативна препорука ипак би била да се из стилских разлога таква нагомилавања избегавају.

Не би се могло тврдити да је у савременом српском књижевном, односно страндардном језику једна од те две могућности (да-конструкција или инфинитив) недвосмислено резервна.

Као што је истакнуто (у *Српском језичком љриручнику*, Београд, 2004), главна мерила језичке правилности су богатство језика, јасност, економичност, лепота, континуитет, реализам, чистота, ауторитет институција, језикословаца и угледних писаца.

Ако се задржимо само на оним од наведених мерила која су за ову прилику посебно важна, морамо пре свега констатовати да се богатство језика у великој мери огледа у развијености његових синонимских мо-

гућности, што подразумева и поменуће случајеве факултативне дистрибуције да-конструкција и инфинитива.

Инфинитив повремено омогућује већу економичност изражавања, односно уштеду једног слога, уп. (225) и (226), или два слога, уп. (227) и (228), иако има много примера у којима употреба инфинитива не доноси уштеду слога, уп. (229) и (230). Нпр.

(225) Може да уђе.

(226) Може ући.

(227) Можете да уђете.

(228) Можете ући.

(229) Може да прочита.

(230) Може прочитати.

Таква уштеда у неким случајевима може бити битна (нпр. у телеграфији), али економичност излагања није ни једини ни први принцип језичке комуникације. Разноврсни облици наративности и у уметности и изван ње по правилу нису организовани тако да буду пре свега економични. Лепота изражавања заиста се често огледа у језгровитој краткоћи, али економичност није синоним за лепоту изражавања, што потврђују не само примери пријатељске епистоларне комуникације у поређењу с телеграфском комуникацијом него и епска поезија, романескна, биографска и путописна проза и сл. Економичност изражавања у спрези с тенденцијом да исказ буде што мање личан, посебно је важна у административном и у научном стилу, где су стога услови за употребу инфинитива начелно повољнији (нпр. *Закон се има њошћоваџи у свакој љрилици*) иако се ни у тим стиливима да-конструкција не може сматрати искључиво резервним обликом.

Н а п о м е н а. — Разлог за неговање и да-конструкција и инфинитива јесте и у чињеници да постоји непрекинута традиција употребе оба та облика на читавом новоштокавском простору, с тим што постоје регионалне или индивидуалне разлике у учесталости употребе једног или другог облика. Учесталост употребе инфинитива расте идући од источног ка западном делу српског говорног простора, али се доста лепих примера употребе инфинитива може наћи код најбољих представника међуратног *београдског сџила*, па и касније, нпр. у делима Слободана Јовановића, Милоша Ђурића, Радована Самарџића и низа других писаца и научника узорнога језичког стила.

Поред тога не треба искључити могућност да у случајевима када један од дата два облика може бити замењен другим, то буде ствар индивидуалног стила који остаје у оквирима језичког стандарда. То омогућује да говорни представници са дијалекатских подручја где преовладавају било да-конструкције било инфинитиви нешто чешће користе облике који су им ближи, онолико колико то допушта еластична стабилност језичког стандарда.

Најзад, треба имати у виду да је у говорном узусу однос између језичких јединица у једним случајевима релативно стабилан, и тада је лакше одлучити

шта би за језички стандард требало бити примарно, а шта секундарно, док су у другим случајевима израженија индивидуална, регионална и друга колебања, због којих и одговарајуће нормативне препоруке морају бити еластичније. Нормативне препоруке увек имају утолико више изгледа на успех, уколико се мање разилазе с постојећим тенденцијама у говору, односно када кодификују оно што је преовлађујуће или што показује јаку тежњу да буде преовлађујуће у говору већине образованих људи у већини стилова и жанровских облика. Решења која нису довољно чврсто ослоњена на такву говорну реалност, и писмену и усмену, по правилу не буду у пракси прихваћена, а лако постану и извор непотребних полемика. Зато ни препорука о употреби да-конструкција или инфинитива, задржавајући начелну јасност, не сме бити у раскораку са савременом српском говорном реалношћу.

§ 261. СЛОЖЕНИ ПРЕДИКАТИ БЕЗ СЕМИКОПУЛАТИВНИХ ЕЛЕМЕНАТА.

— Реченице са поновљеном пунозначном глаголском лексемом у личном глаголском облику типа *Она њлива ли њлива* (супротно начелном правилу да је број глагола у личном облику обично једнак броју предикатских израза у реченици, а број предикатских израза да је једнак броју простих реченица или клауза у сложеној реченици) представљају просте реченице са формално сложеним предикатским изразом (= сложеним граматичким предикатом) у којем понављање пунозначне глаголске лексеме има експресивну функцију, какву понављање речи иначе често има, истичући дужину трајања или интензитет онога што значи глагол у предикату. Нпр. *Нека ми Бог ојросџи! Волим, волим, волим!* (И. Андрић)

Извесно семантичко нијансирање поновљеног пунозначног глагола у предикату постиже се избором везника (уп. 231–237). Употреба везника међу члановима таквог сложеног предиката није обавезна (235), (237), па чак ни њихова контактна позиција није обавезна (236) иако дистантна позиција облика који се понављају свакако слаби њихову заједничку функционалну целовитост и приближава такве синтаксичке конструкције двопредикатским, односно поновљеним предикатима засебних реченица. Уп.

- (231) Она плива ли плива.
- (232) Она плива и плива.
- (233) Она плива те плива.
- (234) Она плива па плива.
- (235) Нека она само плива, плива.
- (236) Пливај, ти, само пливај.
- (237) Само ти пливај, пливај.

Сложени предикати са *ли* могу бити само у презентском облику, а ако је сложени предикат у облику императива, његови саставни делови обично нису повезани везником (или су повезани везником *и*).

Н а п о м е н а. — Објашњење дато за предикате типа *њлива ли њлива* не односи се на понављања типа *Што њреба — њреба*, пре свега зато што су она каракте-

ристична за модалне глаголе или помоћни глагол у предикату (нпр. *Што се мора — мора се, Што не може — не може, Што није — није, Што јесте — јесте* и сл.), а такође зато што је и обавезни синтаксички склоп у којем се таква понављања срећу врло специфичан, најзад и зато што су то елиптични облици зависноложене реченице. уп. (238) и (239), (240).

(238) Што треба — треба.

(239) Што треба урадити, то треба урадити.

(240) Што треба рећи, то треба рећи.

Сложени предикати са различитим напоредно употребљеним пунозначним глаголима у истом личном облику представљају крајњи случај разуђивања просте реченице и њеног приближавања структури сложене реченице. Субјекат у таквим реченицама, разуме се, мора бити исти (али може бити вишечлан), као што то важи и за допуне и одредбе, нпр.

(241) Он финансира и режира нови филм.

(242) Мирко и Славко узгајају и продају златне рибице и канаринце.

Ако се поменути услов не остварује, тј. ако се глаголи у предикату понашају као предикати који отварају места за различите аргументе семантичке реченичне структуре, проста реченица прераста у сложену (235), уп.

(243) Она свира и пева.

(244) Она овде понекад свира и пева цез.

(245) Она овде свира на клавиру и повремено пева евергрин у једном клубу.

Ако се не остварује услов да глаголи буду у истом облику, не постоји напоредност у оквиру сложеног предиката нити сложени предикат. Уп. примере са сложеним предикатима (246), (247) са примерима (248), (249), у којима поменути услов није остварен:

(246) Она игра, пева и свира.

(247) Играм, певам, лако ми је. Нико не зна како ми је. (Изрека)

(248) Она игра и пева данас, а свираће сутра.

(249) Свирали су, а сада ће певати.

Посебну врсту сложених предикатских израза чине глаголско-придевски предикати са предикативним атрибутом у свом саставу (250)–(252). Реченице са сложеним предикатима у чијем су саставу две различите пунозначне лексеме од којих је једна у личном глаголском облику, а друга у облику придева или глаголског придева који је у функцији предикативног атрибута налазе се на граници просте и сложене реченице јер представљају функционални спој два семантичка предиката у оквиру исте просте реченице. Уп.

(250) Она одлази весела. ← Она одлази. Она је весела.

(251) Ушао је необријан. ← Он је ушао. Он је био необријан.

(252) Оне нам машу младе и лепе. ← Оне нам машу. Оне су младе и лепе.

Специфичност атрибутског предикатива је, прво, у томе што је предикатив део аналитичког или сложеног предиката у којем постоји глаголски део (нпр. *Пера је одликован*), и, друго, у томе што предикативи припадају предикатским изразима, а ови реченицама, па статус атрибутског предикатива поред пунозначног глагола у личном облику (нпр. *Одлази весела*), што се назива предикативним атрибутом, отвара питање статуса целе реченице као просте или сложене.

За решење првог проблема треба имати у виду да се одсуство копуле не узима као сигуран знак одсуства предикативности. Уп.

(253) Дечак спасен.

(254) Петар одликован.

(255) Представник државе Маурицијус последњи.

За решење другог проблема треба имати у виду чињеницу општије природе да су у језику прелазни случајеви врло раширена појава. Поређење реченица

(256) Она се смеје радосна.

(257) Она је радосна и смеје се.

(258) Она је радосна па се смеје.

(259) Она је радосна и зато се смеје.

показује степен растуће експлицитности у исказивању истог значења као двопредикатске структуре у каузалном односу. У случајевима какве илуструје (256) изостављање копуле и пуне експлицитности другог предиката омогућено је чињеницом да обе пропозиције имају исти субјекат, због чега лични облици једног предиката могу да „важе“ и за други предикат, који ту сведен само на свој придевски део (као у *Она је радосна*).

Предикативни атрибут може бити употребљен и као апозитив, тј. изван структуре предикатског израза, интонацијски (или интерпункцијски) издвојен од свог синтаксичког окружења. Уп., на пример, реченицу *Млада шампионка се смеје радосна и срећна* с реченицом

(260) Радосна и срећна, млада шампионка се смеје.

што, наравно, може имати и мање или више редуковане облике, нпр.

(261) Радосна, млада шампионка се смеје.

(262) Радосна, смеје се.

У сложеном предикату са атрибутским предикативом може постојати каузални семантички однос. Уп.

(263) Ћути преплашена. ← Она ћути јер је преплашена.

(264) Смеју се охрабрени. ← Они се смеју јер су охрабрени.

(265) Увече смо се окупили забринути развојем догађаја. ← Увече смо се окупили јер смо били забринути развојем догађаја.

У појединим случајева реченицама са предикативним атрибутом могу бити значењски сасвим блиске реченице са адвербијалом за начин. Разлика између таквих реченичних парова је у томе што се у једнима реферише о два различита односа са истим субјектом, а у другима се адвербијалом за начин даје одредба садржају предиката. Уп.

- (266) Ушли су весели.
- (267) Ушли су весело.
- (268) Ћути преплашена.
- (269) Ћути преплашено.
- (270) Раде ужурбани.
- (271) Раде ужурбано.
- (272) Смеје се радосна.
- (273) Смеје се радосно.

ПРЕДИКАТИВИ

§ 262. Предикатив је неглаголски део у структури аналитичког предиката. Према врсти речи којој припадају предикативи се деле на *именичке* (274), *придевске* (275), (279) или *прилошке* (276), (277), (278), нпр.

- (274) Петар је учитељ.
- (275) Сад смо безбрижни, лаки и нежни. (М. Црњански)
- (276) Милица је далеко.
- (277) Једино у мору је довољно лепо и довољно невесело. (Д. Максимовић)
- (278) А живети је увек добро. (И. Андрић)
- (279) /.../ моје срце је увек малолетно. (Д. Максимовић)

Напомена. — В. о томе и § 593–595.

У предикатском изразу са именицом као предикативом могу бити и различити одредбени елементи, нпр.

- (280) Он је учитељ.
- (281) Он је *добар* учитељ.
- (282) Он је *врло добар* учитељ.

Према функционалној сличности са атрибутивима, атрибутима, неконгруентним детерминаторима или адвербијалима предикативи могу бити *атрибутивни* (283), *детерминативни* (284), *атрибутски* (285) или *адвербијални* (286), нпр.

- (283) Пера је добар учитељ.
- (284) Учитељ је лоше воље.
- (285) Учитељ је уморан.
- (286) Море је близу.

Када је у предикативу именица без одредби или са одредбама (нпр. *Он је учиишељ*, *Он је добар учиишељ*) или придев без одредби или са одредбама, број или заменица (нпр. *Он је добар*, *Он је јако добар*, *Он је њрви*, *Он је ѡакав*), говори се о ИМЕНСКОМ ДЕЛУ ПРЕДИКАТА.

§ 263. АТРИБУТИВНИ ПРЕДИКАТИВ. — У именском изразу *учиишељ Јовановић* именица *учитељ* је у функцији атрибутива, а у реченици *Јовановић је учиишељ* именица *учиишељ* је у функцији атрибутивног предикатива као дела аналитичког предиката. Атрибутивни предикатив је именички предикатив јер има облик именице у номинативу. Истовремено атрибутивни предикатив је конститутивни елеменат именског израза као именског дела предиката и у том именском изразу могу се употребити различити допунски елементи, нпр. атрибути *добар* и *омиљен* као у примеру (287) или неконгруентни детерминатор, нпр. *великог искусиња* као у примеру (288), уп.

(287) Јовановић је добар и омиљен учитељ.

(288) Јовановић је учитељ великог искуства.

(289) Наставник латинског језика и разредни старешина био је средовечан професор, родом однекуд из Војводине. (И. Андрић)

Из чињенице да је именица *учиишељ* у синтагми *учиишељ Јовановић* атрибутив, док је иста именица у реченици *Јовановић је учиишељ* атрибутивни предикатив не треба извлачити закључак да према сваком атрибутивном предикативу мора постојати одговарајућа синтаagma са атрибутивом јер, на пример, наспрам *Он је учиишељ* не стоји **учиишељ он*. Такав израз био би граматички неприхватљив. Атрибутивни предикатив је именица у именском делу предиката која у принципу може имати функцију атрибутива као одредбе у структури именског израза. Тако је именица *учиишељ* атрибутивни предикатив и у реченици *Јовановић је учиишељ* као и у реченици *Он је учиишељ*, док је у реченици *Он је учиишељ Јовановић* иста именица *учиишељ* у функцији атрибутива, а не атрибутивног предикатива.

§ 264. ДЕТЕРМИНАТИВНИ ПРЕДИКАТИВ. — У именској групи типа *човек лоше воље* садржан је неконгруентни детерминатор *лоше воље*, а у реченици *Човек је лоше воље* имамо детерминативни предикатив *лоше воље* као део аналитичког предиката.

Детерминативни предикатив је увек именички предикатив јер је у његовој основи именица (у зависном падежу). Самим тим што је организован око именице детерминативни предикатив је увек именски израз у којем је поред конститутивног елемента и допунски елеменат, нпр. атрибут *лоше* као у примеру *Човек је лоше воље*.

Одредба која се даје предикатом увек је везана за одређено време (исказано глаголским обликом) за разлику од одредби у именском изразу

изван предиката које нису овремене. Пошто се неке особине по природи ствари виде као привремене, њихови називи обичнији су у предикатском изразу него изван њега. На пример, наспрам реченице *Петар је лоше воље* не постоји именска група *Петар лоше воље*, као што би и именски израз *учиџељ лоше воље* била можда прихватљива само у доста специфичном контексту (нпр. *Учиџељ лоше воље није добар учиџељ*) иако је сасвим прихватљива у саставу предикатског израза као у (290). Уп.

(290) Учитељ је данас лоше воље.

(291) Он је чврстих принципа.

Пример (291) показује да детерминативни предикатив није увек неконгруентни атрибут употребљен као именски део предиката. Тако се према односу *џај човек чврстих џринџија* и *џај човек је чврстих џринџија* не може успоставити однос **он чврстих џринџија* и *он је чврстих џринџија* јер је први члан у таквом односу (**он чврстих џринџија*) граматички неправилан (у именском изразу који конституише лична заменица не може се употребити неконгруентни атрибут).

§ 265. АТРИБУТСКИ ПРЕДИКАТИВ. — У именској групи типа *здрaво деџе* атрибут је *здрaво*, а у реченици *Деџе је здрaво* имамо атрибутски предикатив *здрaво* као део аналитичког предиката. Атрибутски предикатив је увек придевски предикатив јер има облик придева у неодређеном виду (када облик показује придевски вид) или је у облику неке речи са придевским особинама (ако та реч није употребљена поименичено, јер је то тада именички предикатив), нпр. *Хаџина је беж*, *Људи су свакакви*. Уп. такође:

(292) Некад сам била добра и млада / и поверљива и пуна нада, некада пре. (Д. Максимовић)

(293) Веџина је била нарочито незадовољна председништвом и председником лично. (И. Андрић)

Н а п о м е н а. — Могућност употребе у функцији предикатива непроменљиве речи за коју се претпоставља да би могла бити придев показује да ли је та реч ближа придевима или сложеницама с придевским првим елементом. На пример, *браон џиџеле* лако се трансформише у *Пиџеле су браон*, али *џексас џлаџно*, *џез фесџивал*, *фоџо-маџеријал* не може се трансформисати у **Плаџно је џексас*, **Фесџивал је џез*, **Маџеријал је фоџо* и сл.

Постоје две врсте атрибутског предикатива, а то су:

а) атрибутски предикатив у копулативном предикату, нпр. *Ана је весела*.

б) атрибутски предикатив у некопулативном предикату, који се назива и ПРЕДИКАТИВНИ АТРИБУТ, нпр. *Ана улази весела*. Некопулативни

предикат с предикативним атрибутом у свом саставу увек је сложени предикат.

§ 266. У случајевима када постоји могућност супституције аналитичког предиката синтетичким предикатом без промене у значењу предиката и с неизмењеном структуром и функцијом одредбе, може се закључити да аналитичком предикату припадају само они елементи који могу бити обухваћени супституцијом. Према томе, ако према (294) стоји (295) уместо је закључити да је у (294) предикатив само *болестан*, док се одредба *од астме* односи на цео аналитички предикат за разлику од примера (296), (297) и сличних, чије поређење показује да се у тим реченицама одредба *народа* односи на именицу у саставу предиката, а не на предикат у целини. Уп.

(294) Он је болестан од астме.

(295) Он болује од астме.

(296) Он је народни вођа.

(297) Он је вођа народа.

Неки аналитички предикати са именицом у неглаголском делу могу у том погледу бити сложенији. Тако, на пример, у копулативним предикатима са именицом у номинативу конгруентни атрибут с прилошком одредбом (299), или без ње (298) представља део предиката, а супституција таквог аналитичког предиката синтетичким повлачи граматичку конверзију одредбе (300) из придевске у прилошку, односно из атрибутске у адвербијалну, уп.

(298) Он је добар пливач.

(299) Он је врло добар пливач.

(300) Он врло добро плива.

Посебан синтаксички статус има предикативни атрибут у сложеном глаголско-придевском именском изразу, у којем су глагол и придев (обичан, радни или трпни) експоненти различитих предиката у пропозицијама са истим субјекатом. Уп.

(301) Она је ушла лепа и весела.

(302) Она их гледа изненађена.

Под одређеним лексичко-семантичким и синтаксичким условима конгруентни атрибут у именском делу предиката (303) може бити преобликован у неконгруентни атрибут у именском делу предиката (304), или у објекат, уп. (305) према (306), или у субјекат, уп. (307) према (308):

(303) То су афрички лавови.

(304) То су лавови из Африке.

(305) Он је народни вођа.

(306) Он води народ.

(307) То је његово наређење.

(308) Он је то наредио.

Супституисана одредба може бити морфолошки хомонимична одредби којом је супституисана, а функционално друкчија, што се може доказати тестом функционалне конгруенције упитне заменичке речи *какав?* и *како?* са репликом (309) и (310) респективно, уп. придев и прилог *аматерски* у (309) и (310):

(309) То је аматерски снимак.

(310) То је снимљено аматерски.

Наведени типови атрибута нису, разуме се, резервисани само за аналитичке предикате. У зависности од тога којем члану реченице припадају, разликују се, нпр. субјекатски, допунски или адвербијални конгруентни атрибути с правим атрибутским значењем, нпр. *нова књига* у реченицама

(311) Нова књига је на столу.

(312) Чита нову књигу.

(313) Писмо је остављено под новом књигом.

— и атрибути с неправим атрибутским значењем: субјекатским (нпр. *његово наређење*) или допунским (нпр. *народни вођа*), или атрибутивно-адвербијалним (нпр. *афрички слонов*), значењем, дакле, које не проистиче из реченичне функције именског израза којем атрибут припада него је семантички засновано, нпр.

(314) То је његово наређење. ← *Он* је то наредио.

(315) Он је народни вођа. ← Он води *народ*.

(316) Гледамо афричке слонове. ← Гледамо слонове *из Африке*.

То је још један појавни облик прелазних и мање типичних односа међу основним реченичним члановима у простој реченици.

Из могућности одвојеног разликовања субјекатских, објекатских и адвербијалних атрибута на формалној основи и на семантичкој основи произилази закључак да начелно исти атрибут може бити по формалном основу субјекатски, а по семантичком објекатски (317), по формалном основу објекатски, а по семантичком субјекатски (318) или по оба основа субјекатски (319), нпр.

(317) Говори народни вођа.

(318) Саоштили су војницима његово наређење.

(319) Његово наређење је стигло.

§ 267. АДВЕРБИЈАЛНИ ПРЕДИКАТИВ. — У реченицама типа *Милица ради далеко* прилог *далеко* има функцију адвербијала (прилошке одредбе), а у реченици *Милица је далеко* исти прилог је адвербијални предикатив као део аналитичког предиката. Разлика између адвербијала и адвер-

бијалног предикатива је у томе што је адвербијал одредба предикатског садржаја пунозначног глагола, који често може да стоји самостално и без икаквог адвербијала (нпр. *Милица ради*), док адвербијални предикатив припада аналитичком предикату чији глаголски део није пунозначан (нпр. *Милица је ...; Милица се налази ...*) и не може стајати самостално, без адвербијалног предикатива с којим аналитички предикат чини функционалну целину, уп.

(320) *Небо није.

(321) Нигде небо није тако лепо као у мом крају. (Д. Максимовић)

(322) *Београд се налази.

(323) Београд се налази на ушћу Саве у Дунав.

(324) ?Будва постоји.

(325) Будва постоји дуго.

(326) ?Предавање траје.

(327) Предавање траје кратко.

Пошто граница између пунозначних глагола и оних који то нису није оштра, ни граница између адвербијала и адвербијалних предикатива није сасвим одређена.

Кад год непунозначни глаголски елеменат не може да конституише предикатски израз без адвербијалног елемента, тај елеменат је адвербијални предикатив, а не самостални адвербијал.

Адвербијални предикативи, као и адвербијали, могу имати облик прилога (321), (325), (327) или облик именског израза (328), (329), (330), нпр.

(328) Милица станује у једном удаљеном делу града.

(329) Будва постоји преко два миленијума.

(330) Предавање траје непун сат.

Адвербијални предикативи могу у свом саставу имати одредбе, било као прилошке одредбе (331), било као одредбе у облику именске групе (332), нпр.

(331) Датум је горе десно.

(332) Архангелск је далеко на северу.

Од тога треба разликовати реченице са напоредним адвербијалним предикативима, од који се сваки налази у самосталној вези са глаголским делом предикатског израза, нпр.

(333) Датум је горе, десно.

(334) Архангелск је далеко, на северу.

Неке одредбе адвербијалних предикатива не могу саме да буду адвербијални предикативи, нпр. **Милица је од нас*. према *Милица је далеко од нас*.

То је појавни облик општије чињенице да се у синтакси, као и изван синтаксе, језичке јединице нижег нивоа повезују са језичким јединицама вишег нивоа или (А) серијски (уланчавањем) или (Б) паралелном везом, схематски приказано:

(335) Датум је горе десно.	Датум је	← горе ← десно.
		← горе
(336) Датум је горе, десно.	Датум је	← десно

Због неизбежне линеарности говора паралелне везе су слабије уочљиве и никада нису сасвим узајамно симетричне: један зависни члан је просторно или временски ближи надређеном, а други му је даљи, због чега он има у извесној мери статус накнадног, додатог, што се истиче интонацијски или интерпункцијски.

Праве адвербијалне одредбе (за разлику од адвербијалних предикатива и детерминативних именских израза у саставу предикатива) односе се на предикат у целини и остају изван могућности супституције аналитичког предиката синтетичким као у примерима:

- (337) Он је предавач у Нишу.
 (338) Он предаје у Нишу.
 (339) Он врши контролу струјомера од седам до три.
 (340) Он контролише струјомере од седам до три.

Реченице са адвербијалним предикативима као прилозима (341)–(343), (348), (349) или предлошким именским изразима (344–347) у позицији и у функцији предикатива у аналитичком копулативном предикату, нпр.

- (341) Он је близу.
 (342) Она је добро.
 (343) Састанак је био прекјуче.
 (344) Он је поред мене.
 (345) Она је у добром стању.
 (346) Састанак је био у петак.
 (347) Једино у мору је довољно лепо и довољно невесело. (Д. Максимовић)
 (348) А живети је увек добро. (И. Андрић)
 (349) /.../ моје срце је увек малолетно. (Д. Максимовић)

такође могу под одређеним лексичко-семантичким и синтаксичким условима добити различите трансформације. Уп. парове следећих примера:

- (350) Они су у рату.
 (351) Они ратују.
 (352) Она је у бризи због сина.
 (353) Она се брине због сина.

(354) Он је на умору.

(355) Он умире.

(356) Он је био на летовању у Будви.

(357) Он је летовао у Будви.

У преобликовању реченица са адвербијалним предикативима супституцијом аналитичког предиката синтетичким (ако постоји одговарајући синтетички предикат), као што претходни примери показују, увек је обухваћена и предлошко-падежна конструкција.

Поред тога, копулативни глагол је у реченицама са адвербијалним предикативима у семантичком погледу сведен на категоријално значење и семантички је несамосталан, што се доказује немогућношћу удаљавања предлошко-падежне конструкције без оштећења граматичке правилности реченице.

За реченице се адвербијалним, предлошко-падежним предикативом у копулативном предикату карактеристично је да се у предикативу појављују искључиво модели предлошко-падежних конструкција са примарним значењем локализације у простору (најчешће $y + N_{\text{loc}}$, $на + N_{\text{loc}}$) нпр. (350), (352), (354), (356).

Адвербијални предикативи обично имају опште значење локализације: просторне, нпр. (341), временске, нпр. (343), или ситуативно-квалификативне, нпр. (342).

Упитне заменичке речи у копулативним реченицама такође имају статус предикатива у аналитичком предикату, аналогно предикативима у реченицама које функционишу као одговори на реченице са заменичким питањима, уп.

(358) Где је школа? — Школа је близу.

(359) Какав је он? — Он је вредан.

(360) Колика је група? — Група је велика.

(361) Шта је он? — Он је учитељ.

(362) Ко је убадио камен у мирну воду? (Д. Максимовић)

(363) Зашто ли је у осмеху имао нечег детињег? (Д. Максимовић)

Н а п о м е н а. — Интонацијско наглашавање упитне заменичке речи у реченицама са заменичким питањима обезбеђује рематизацију упитних заменичких речи иако се оне фактички налазе у позицији која је иначе карактеристична за тематски члан комуникативне структуре реченице. Само у посебним ситуативним условима (нпр. у настави) упитна заменичка реч може да се нађе на крају реченице, нпр. *Пойкокайейтл је... шџа?*

Линеаризација у предикатском изразу

§ 268. Линеаризација у предикатском изразу зависи пре свега од степена сложености предикатског израза. Ако је предикатски израз синтетички (краће: синтетички предикат) онда се проблем углавном своди на линеаризацију помоћног елемента у морфолошки сложеним облицима, што је регулисано правилима линеаризације клитика (в. § 123), уп.

(364) Он је радио.

(365) Радио је.

али не:

(366) *Он радио је.

§ 269. ЛИНЕАРИЗАЦИЈА У АНАЛИТИЧКОМ ПРЕДИКАТУ. — Линеаризација у аналитичком предикату обухвата два јасно одвојена дела: линеаризацију у глаголском делу предикатског израза и линеаризацију у његовом неглаголском делу (у предикативу). Први, глаголски део претходи другом, неглаголском. Одступања од тог правила мотивисана су комуникативним истицањем (рематизовањем) неглаголског дела аналитичког предиката.

У глаголском делу може бити копулативни или семикопулативни елемент (нпр. *Она је била судија, Она је дала изјаву за новине*), односно модални или фазни непотпуни глагол (нпр. *Он је хтио њобеду, Он је њосио стиручњак*) па се линеаризација тога дела аналитичког предиката своди на линеаризацију делова сложеног морфолошког облика, односно на позиционирање клитике.

У неглаголском делу аналитичког предиката, тј. у предикативу, линеаризација зависи од врсте предикатива и степена његове сложености.

Линеаризација предикатског именског израза као именичког предикатива иста је као линеаризација именске групе изван предиката у оној мери у којој састав та два именска израза може бити подударан.

Атрибутски предикатив може имати у свом саставу прилошке одредбе. Одредба за степен у форми прилога локализује се испред придевског предикатива (367), а речца која ту одредбу истиче локализује се испред одредбе за степен (368), (369), а ако замењује одредбу за степен заузима њену позицију испред атрибутског предикатива (370), (371).

Модификована понављања придева су постпозитивна (372), (373).

Ако атрибутски предикатив има неконгруентни атрибут у облику именског израза, такав атрибут смешта се иза предикатива (374), док је његова препозиција могућа у функцији рематизовања одредбе (375). Уп.

(367) Он је врло вредан.

(368) Он је заиста врло вредан.

- (369) Он је баш врло вредан.
 (370) Он је заиста вредан.
 (371) Он је баш вредан.
 (372) Он је сам самцат.
 (373) Био је здрав здравцат.
 (374) Он је вредан као мрав.
 (375) Он је највреднији без премца.
 (376) Он је као мрав вредан.
 (377) Он је без премца највреднији.

Адвербијални предикатив може у свом саставу имати одредбе, које се локализују испред конститутивног елемента адвербијалног предикатива (испред главног прилога), нпр.

- (378) Он је далеко.
 (379) Он је доста далеко.

Линеаризација одредби у адвербијалном предикативу је у основи аналогна линеаризацији одредби у атрибутском предикативу. Тако, на пример, као што поред реченице са атрибутским предикативом без прилошке одредбе, нпр. (380), може постојати реченица са прилошком одредбом уз атрибутски предикатив (381), тако поред реченице са адвербијалним предикативом без одредбе (382) може постојати реченица са прилошком одредбом у његовом саставу (383). Уп.

- (380) Црква је стара.
 (381) Црква је доста стара.
 (382) Црква је далеко.
 (383) Црква је доста далеко од мора.

Последњи наведени примери такође показују да аналитички предикат (нпр. *је далеко*) у чијем је саставу адвербијални предикатив (*далеко*) може имати спољашњу адвербијалну одредбу (*од мора*), примарно у постпозицији, а рематизовано — у препозицији (нпр. *Црква је од мора доста далеко*), што је у наведеном примеру формални израз семантичке структуре са два субјекта у просторно-реципрочном односу 'црква и море су на великом растојању једно од другог'.

§ 270. ЛИНЕАРИЗАЦИЈА У СЛОЖЕНОМ ПРЕДИКАТУ. — Линеаризација у сложеном предикату такође зависи од степена сложености предиката, односно од семантичких и граматичких обележја његових саставних елемената. У сложеном предикату могу се појавити модални глаголи, фазни глаголи, семикопулативни глаголи, копулативни глаголи и пунозначни (аутосемантични) глаголи, али се они никад не појављују сви истовремено. Редослед којим су у претходној реченици изложени јесте најобичнији (комуникативно неутралан) редослед њихове реализације, при чему се у истом сложеном предикату могу појавити два модална глагола : модални

глагол 1 (из серије *моћи*, *шребайи*, *морайи* и сл.) и модални глагол 2 (*хѣйѣи* или неки глагол сличног значења).

У начелу, степен сложености предиката обрнуто је сразмеран вероватноћи његове реализације, тј. што је степен сложености предиката већи мање је вероватно да ће се он остварити у неком исказу. Примери линеаризације различитих комбинација елемената сложеног предиката дати су даље у оквиру прегледа њихових основних врста.

Оне обухватају следеће главне могућности: модални 1 + копулативни (384); фазни + копулативни (385); модални 1 + семикопулативни (386); модални 1 + фазни + пунозначни (387), модални 1 + фазни + копулативни (388); модални 1 + модални 2 + копулативни (389); модални 1 + модални 2 + фазни + семикопулативни (390); модални 1 + фазни (391); модални 1 + пунозначни (392) итд. Нпр.

(384) Они треба да буду пријатељи.

(385) Они тиме престају бити непријатељи.

(386) Они могу вршити контролу производа.

(387) Они могу почети да се жале директору.

(388) Они треба да престану да буду такви.

(389) Они могу захтевати да буду боље награђени.

(390) Они могу захтевати да почну вршити контролу производа.

(391) Јер, у судбоносним временима свака и најмања ствар може постати судбоносна. (И. Андрић)

(392) На све речи увреда треба се смешити тужно и благо. (Д. Максимовић)

§ 271. *Изабрана лијѣрайѣура о синѣтакси ѣредикаѣиѣ*

Војводић, Дојчил: О елипѣтичним конструкѣиѣма у словенским језицима // *Славистика*, I, 1997, 7–14.

Derossi, Zlata: Predikativni atribut // *Jezik*, 1971, XIX, 1, str. 26–32.

Керкез, Драгана: Типови перифрастичних предикатских конструкѣиѣа према њиховим конституѣивним елементима // Међународни симпозијум „Изучавање словенских језика, књижевности и кулѣтура у инословенској средини“. — Београд: Славистичко друштво Србије, 1998, 183–190.

Corin, Andrew R.: Предикативни инструментал у савременом српскохрватском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1995, 24/1, 73–80.

Ivić, Milka: O priloškoj determinaciji glagolskog predikata // *Lingvistički ogledi, tri / Milka Ivić*. — Београд: XX век, 1999, 87–95.

Ivić, Milka: The syntactic opposition personality vs. impersonality in Slavic languages // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 1965, V, 49–52.

Ivić, Milka: On the Structure of the Slavic Simple Sentence // *International Journal of Slavic Linguistics*, 1965, IX, 20–24.

Ivić, Milka: O nekim problemima strukture slovenske proste rečenice // *Slavia*, 1965, XXXIV, 3, 438–442.

- Ивич, Милка: Опозиција «односоставное предложение» — «двусоставное предложение» // *Филологические науки*, 1965, 4, 181–184.
- Ивић, Милка, Проблематика српскохрватског инфинитива // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XV/2, 1972, стр. 115–138.
- Ивић, Милка, Још о декомпоновању предиката // *Јужнословенски филолог*, XLIV, 1988, 1–5.
- Peti, Mirko: *Predikatni proširak*. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1979.
- Пипер, Предраг, Аналитички глаголни изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност“ // *Зборник Матице српске за славистику : Посвећено сећању на академика Павла Ивића*, XLII, 1999, 37–43.
- Mindak, Jolanta: *Peryfrastyczne konstrukcje predykatywne z parafrazą przymiotnikową (na materiale polskim, serbsko-chorwackim i macedońskim)*. — Wrocław, 1983.
- Поповић, Љубомир: Реченице с елиптичним предикатом // *Наш језик*, 1967, XVI, 5, 351–373.
- Радовановић, Милорад: Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика) // *Јужнословенски филолог*, 1977, 33, 53–80.
- Radovanović, Milorad: О „dekomponovanju predikata“ kao jezičkom postupku. — U: M. Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Dobra vest [=Biblioteka Theoria, 7]. 1990, 53–73.
- Радовановић, Милорад: Још о појави декомпоновања језичких јединица // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 2002, XLV, 1–2, 21–28.
- Sawicka, Irena: *Problematyka predykcji imiennej na przykładzie języka serbsko-chorwackiego*. — Wrocław, 1979.
- Танасић, Срето: Декомпоновање глагола и структура прости реченице // *Јужнословенски филолог*, 1995, LI, 157–166.
- Тополињска, Зузана: Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама // *Јужнословенски филолог*, 1982, XXXVIII, 35–49.
- Тополињска, Зузана: „Падеж“ и „глаголски род“ — две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумента“ // *Јужнословенски филолог*, 1996, LII, 1–9.
- Feleszko, Kazimierz, Violetta Koseska-Toszewa, Irena Sawicka: *Zagadnienia predykcji imennej w językach południowo-słowiańskich*. — Wrocław 1981.
- Чумак, Владимир В.: *Типология сказуемого в сербохорватском и восточнославянских языках*. — Київ, 1985.

СИНТАКСА ГЛАГОЛА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

§ 272. Српски језик спада у оне словенске језике који се одликују тиме што су сачували разуђен глаголски систем. Он, наиме, чува готово све глаголске облике које је понео из прасловенског времена. Зато су и правила по којима функционише овај систем у језику комплексна. Глаголски облици у српском језику, као и у другим словенским језицима, могу се поделити у две групе. На једној страни су лични, а на другој безлични глаголски облици. Најзначајнија разлика између личних и безличних глаголских облика састоји се у томе што први могу да образују предикат у реченици, док је другима (инфинитив, глаголски придеви и глаголски прилози) та могућност доследно ускраћена. На овој неидентичној им својствености заснива се и функција личних и безличних глаголских облика у реченици.

§ 273. Лични глаголски облици обавезни су конституенти реченице у њеном стандардном лику. Они, или сами или у конструкцији са другим речима, образују предикатску синтаксичку јединицу. С погледом на одређене семантичко-синтаксичке критеријуме разврставају се на временске и модалне личне глаголске форме.

§ 274. образујући реченични предикат, временски глаголски облици (а, под одређеним контекстуалним условима, и модални) служе као примарно средство за темпоралну детерминацију саме предикације. Сми-сао темпоралне детерминације глаголским обликом састоји се у ситуирању предикације у одређени временски простор. То се чини тако што се глаголским обликом у предикату исказује радња временски одређена према некој тачки у времену. С обзиром на то која се тачка узима за временско одмеравање радње говоримо о врсти временске детерминације глаголским облицима.

§ 275. У нашој домаћој стручној литератури посвећеној синтакси глаголских облика најчешће се говори о два вида темпоралне детерминације помоћу глаголских облика, што је углавном прихваћено и у другим славистичким срединама. Говори се, наиме, о индикативној и релативној детерминацији. Ова подела се врши на основу тога према којој тачки у

времену се одмерава моменат вршења радње (= време предикације). Када се моменат вршења одмерава према моменту говора, онда је посреди индикативна детерминација. Тада се каже да радња припада синтаксичком индикативу. На основу оваквог временског одмеравања радња исказана временским глаголским обликом може да буде истовремена са моментом говора, може да му претходи или да се оствари после овога момента. Говоримо, дакле, о садашњој, прошлој или будућој радњи. Тако је у следећим примерима:

- (1) Имам неколико интересантних књига.
- (2) Имао сам неколико интересантних књига.
- (3) Имаћу неколико интересантних књига.

Не мора увек глаголски облик исказивати радњу која је овако временски ситуирана. Може њиме исказана радња да се временски оријентише према некој другој исказаној радњи. Кад се радња јавља као истовремена, прошла или будућа у односу на неку другу радњу исказану (временским) глаголским обликом, реч је о релативној временској детерминацији. У српској литератури о глаголским облицима говори се да тако исказана радња припада синтаксичком релативу. Тако се презентом може исказивати радња која је истовремена са неком прошлом (1) или будућом радњом (2), футур први може исказивати радњу која је будућа у односу на неку прошлу радњу (3), а перфекат може, опет, исказивати радњу која је прошла у односу на неку будућу радњу (4):

- (1) Тада је приметио да се на скелама и по обали пале и крећу светлости.
(И. Андрић)
- (2) Вечерас ћемо посматрати како се отвара фестивал.
- (3) Наши такмичари нису знали да ће већ првог дана играти.
- (4) Сутра ће бити писмени и већ прекосутра ће се знати ко је положио.

Суштина временског одређивања глаголом исказане предикације као индикативне односно релативне састоји се у најкраћем у управо показаноме. Опширније о томе и о специфичностима сваког временског глаголског облика у вези с тиме говориће се у поглављима о појединим облицима.

Н а п о м е н а. — Као што је речено, слично се о временској детерминацији помоћу глаголских облика говори и у другим славистичким центрима. У србистици питање временске детерминације уобличио је у тзв. теорију индикатива и релатива Александар Белић (1928). Проучавање синтаксе глаголских облика током двадесетог века готово без изузетка било је подређено овој теорији. Међутим, није ту све ишло баш глатко. Београдска школа је у том погледу била оличена у учењу М. Стевановића, које је изложено у његовој великој граматици *Савремени српскохрватски језик*. Детаљније податке о томе читалац може

наћи и у низу других радова М. Стевановића, али и у раду К. Милошевић (1978), те у раду Танасић (1996).

§ 276. Знатно је другачија употреба временских глаголских облика при режиму њихове временске трансформације. Временска трансформација глаголског облика значи његову употребу у одређеним контекстуалним условима за исказивање времена које није карактеристично за дати глаголски облик. При таквој употреби временских глаголских облика момент говора не служи као референтна тачка. Такву употребу презента, који је — како ће се видети — склон временској трансформацији, на јасан и сажет начин, али и врло поједностављено могу илустровати следећи примери:

- (1) Идем ја јуче и сретнем старога пријатеља.
- (2) Сутра идемо у позориште.

Таква употреба временских глаголских облика служи за приближавања прошлих и будућих радњи њиховим представљањем тако као да се врше у садашњости и често има посебне стилске ефекте. Ово нарочито важи за представљање прошлих радњи на овакав начин, у наратији. Ту се успостављају временски односи у складу са наративним поступком излагања догађаја. Треба рећи и то да је временској трансформацији подложен и модални глаголски облик императив (уп. *Побеже ми лойша ја ја йойрчи за њом и једва је сџигох*). О свему овоме ће бити више речи на одговарајућим местима кад се буде говорило о појединим глаголским облицима.

Временска трансформација глаголских облика има своја правила устројавања, а најбитније је у томе чињеница, већ истакнута, да се ту момент говора не јавља као релевантна тачка за временско одмеравање. То и јесте разлог што се оваква употреба глаголских облика издваја и не меша са њиховом индикативном и релативном употребом, што је иначе често пракса у нашој синтаксичкој традицији.

§ 277. При опису синтаксе глаголских облика неопходно је узимати у обзир опозицију *референцијалности* / *нереференцијалности* глаголске радње. Као што је речено, на основу односа момента вршења радње према моменту говора радња се одређује као садашња, прошла или будућа. На основу односа момента вршења према моменту референције радње се одређују као референцијалне или неререференцијалне. Када се радња у садашњости, прошлости или будућности везује за један момент, за један временски одсек, она је представљена као референцијална:

- (1) Овога момента долазе нам гости.
- (2) Јелена је јуче отпутовала.
- (3) Ласте ће се вратити на пролеће.

Не мора се глаголским обликом исказивати радња која се врши овако у једном временском интервалу; може се она вршити у низу таквих интервала. Тада је посреди неререференцијално исказивање радње:

- (1) У пролеће се ласте враћају.
- (2) Суботом смо ишли у позориште.
- (3) Сваке зиме ћемо ићи на Јахорину.

Као што се из наведених примера може закључити, опозиција референцијалност / неререференцијалност глаголске радње ту значи опозицију јединичност / мноштво. Неререференцијалне радње представљају неограничено мноштво радњи, од којих се свака врши у посебном, оделитом временском интервалу.

Поред оваквог типа мноштва радњи, постоје и другачији типови — ограничена мноштва радњи: дистрибутив (нпр. *Река је њојојила све башће*), мултипликатив (нпр. *Ко њо луйа на враћима*) и збирна виšekратност (нпр. *Колико ме само њућа њргла из сна њољарева вика*) (в. Танасић, 1996, 1997). Ови типови не карактеришу се итеративношћу и они представљају радње референцијално конциповане.

§ 278. Не мора се у реченици увек експлицитно исказати и моменат референције; често се из контекста разазнаје да ли је реч о референцијално или неререференцијално конципованој радњи. То посебно важи за садашње референцијалне радње пошто се код њих моменат референције подудара са моментом говора, па је његово исказивање често сувишно. Што се тиче исказивања неререференцијалних радњи на плану садашњости, треба рећи да ту однос момента референције и момента говора није као код референцијалних садашњих радњи. Код референцијалних садашњих радњи та два момента се обавезно подударају, док се садашње неререференцијалне радње конципују тако да се не поставља као релевантно то да ли се неки из мноштва интервала у којима се врши радња подудара са моментом говора.

§ 279. Српски језик, као и други словенски језици уосталом, нема два посебна система глаголских облика за исказивање референцијалних и неререференцијалних радњи. Један и други тип радњи исказује се углавном истим глаголским облицима, уз одређене специфичности њихове употребе. Тако се садашње референцијалне радње исказују само несвршеним презентом, а садашње неререференцијалне радње — несвршеним или свршеним презентом.

Прошле референцијалне радње се, опет, исказују перфектом оба вида, а неререференцијалне само несвршеним перфектом. С друге стране, неререференцијалне прошле радње свршеног вида исказују се обликом потенцијала. Кад знамо да је потенцијал готово једино средство за исказивање прошлих свршених радњи неререференцијално конципованих, а да он при

том, напореда са перфектом, исказује и несвршене радње овога типа, онда неминовно спознајемо и то да није тако крута граница међу временским и модалним глаголским облицима. У сваком случају, неспорна је чињеница да се при опису функционисања система глаголских облика у српском језику мора водити рачуна о опозицији референцијалност / неререференцијалност, као што се о томе води рачуна и на другим странама словенског језичког света (в. о томе посебно у радовима М. Ивић 1983, 1995). Овде се тој опозицији даје пуна пажња — у опису функционисања глаголских облика, где се показује и на које се начине у језику разазнаје њихова референцијална и неререференцијална употреба. По мишљењу овога аутора, доследно вођење рачуна о тој опозицији омогућује да се превазиђу неки неспоразуми који су оптерећивали нашу стручну средину приликом бављења синтаксом глаголских облика, јер су се одређена питања из домена ове опозиције покушавала решити с погледом на опозицију синтаксичког индикатива и релатива.

§ 280. Већ је било нешто речи у овоме уводу о значају глаголског вида у изучавању функционисања система глаголских облика у српскоме језику. Тај значај је, међутим, много већи него што би се могло разабрати из споменутог. Поједини глаголски облици се јављају искључиво, или готово искључиво, као облици глагола једнога глаголског вида. У појединим случајевима секундарне употребе неки глаголски облици се граде опет од глагола једнога вида. Затим, глаголски вид се показује као посебно релевантан у успостављању временских односа међу предикацијама у сложеним реченицама. Све ово ће се подробније приказивати кад се буде говорило о свакоме појединачном глаголском облику. Међутим, оно што је у вези са глаголским видом првенствено питање морфологије ту се неће разматрати.

§ 281. Потребно је такође указати и на чињеницу да је при опису функционисања глаголских облика важно водити рачуна о оним питањима која се традиционално наводе под називом глаголски род.

Подела глагола на прелазне, непрелазне и повратне показује се посебно значајном. Кад се има на уму да је глаголски облик један од најважнијих реченичних чланова у исказивању активне и пасивне дијатезе, онда је ово сасвим разумљиво. Наиме, док се активна дијатеза остварује како са непрелазним глаголима у позицији предиката, тако и са прелазним, пасивна дијатеза се може остварити само у реченици са предикатом од прелазних глагола. Ни повратни глаголи овде не стоје по страни: велики број прелазних глагола према себи има повратне глаголе, што у многим случајевима отежава идентификацију пасивне дијатезе, посебно кад се

она исказује у рефлексивној конструкцији. О свим овим моментима мора се водити рачуна при опису функционисања глаголских облика.

§ 282. Већ је било речи о томе да се временски глаголски облици јављају у одређеним условима и у функцији исказивања модалних значења, а да модални глаголски облици, опет, у одређеним условима исказују временска значења. Модалност је категорија сложена и по томе што се у српском језику, као и у другим словенским језицима, исказује различитим средствима. Када је посреди глагол, модалност исказују поједини глаголи и глаголски облици. Овде ће се ићи за тим да се, што је могуће прецизније, укаже на то кад глаголски облик сам собом исказује модалност.

Има случајева да се у стручној литератури неки другачији вид исказивања модалног значења приписује глаголским облицима. Тако, кад је посреди по својој лексичкој семантици модални глагол, лични глаголски облик образован од тога глагола сам по себи не мора имати модално значење. У реченици *Он је морао да оде* — перфектом се исказује временско значење. Ни модалне речи у синтаксичком споју са предикатски употребљеном глаголском лексемом не обезбеђује модалност датом глаголском облику — уп. *Он вероватно ради*. Као што модална семантика саме глаголске лексеме не предодређује и модалност граматичког облика у којем се она остварује, тако исто она не може обезбедити модалност глаголском облику у предикату подређене клаузе, тј. у реченицама типа *Ја верујем да је он отишао*. У наведеном примеру и облик презента у управној и перфекат у зависној клаузи имају временско значење.

§ 283. Већ је код нас постала традиција, при опису српских синтаксичких датости, да се отвара посебно поглавље посвећено синтакси глаголских облика. А с тим у вези искрсава важно принципско питање да ли глаголски облици своја значења исказују на морфолошком или на синтаксичком нивоу.

§ 284. И из овог кратког увода може се наслутити, а то ће бити много очигледније из самога излагања о глаголским облицима, да има много више разлога да се употреба и значења глаголских облика разматра у оквиру синтаксе. Мало је, наиме, глаголских облика који већ самом врстом своје граматикализованости обелодањују своја најзначајнија значења. За глаголски систем српскога језика карактеристично је да већина чланова тога система има ту способност да не буду увек истозначно протумачени, као и да многи од њих исказују значења која као примарна припадају неким другим члановима система о којем је реч. Такву своју значењску разноликост они исказују уз већу или мању сарадњу других реченичних делова, а неретко у томе учествује и шири контекст. Тако се релативновременска

детерминација предикације глаголским облицима обавезно остварује на синтаксичком нивоу будући да сам глаголски облик као такав не може да искаже у том смислу конциповано време. Још је и већа улога синтаксичког окружења код тзв. транспонованга глаголских облика. Ту се такође укључује и шири контекст, односно синтакса текста. Даље, глаголски прилози своје функције у реченици увек остварују у оквиру синтаксе, синтагматским повезивањем са другим реченичним деловима. Посебно су глаголски облици као морфолошке категорије немоћни за идентификацију радње са становишта опозиције референцијалност / нереференцијалност. Већ је, наиме, речено да се један и други вид представљања глаголске радње исказује истим или готово истим регистром глаголских облика. Ову своју функцију глаголи остварују искључиво на синтаксичком плану језичке организације. Стога се и овде, с пуно разлога, функције глаголских облика описују у оквиру синтаксе.

§ 285. У разматрању које следи поглавље о синтакси глаголских облика смештено је у оквир синтаксе просте реченице. Има, додуше, случајева када се функција неког глаголског облика остварује у оквиру ширем од просте реченице. То је, рецимо, својствено плусквамперфекту и футуру другом, глаголским облицима који готово увек своје значење исказују у оквиру сложене реченице. Мада ово нису и једини случајеви када се значење глаголског облика мора сагледавати у знатно ширем синтаксичком окружењу, било би ипак нерационално разбијати излагање о глаголским облицима тако што би се одређени случајеви њихове употребе описивали у оквиру синтаксе просте реченице, а други — у оквиру синтаксе сложене реченице. Кад год је вођење рачуна о ширем контексту релевантно, то ће бити посебно напоменуто.

§ 286. У овоме опису синтаксе глаголских облика определили смо се за следећи приступ: сваки глаголски облик се описује на једноме месту. На тај начин се добија на једноме месту целовит увид у синтаксичко-семантичка својства глаголског облика. Такав приступ, међутим, има и своје слабе стране. Он, наиме, искључује ту могућност да се на једноме месту наведу детаљно сви подаци о средствима која могу да исказују одређено значење.

Рецимо, о начину исказивања прошлих нереференцијалних радњи говори се при опису свих претериталних облика, али и у поглављу о потенцијалу, који у оваквом означавању игра веома значајну улогу. Слично је и са временским транспоновањем глаголских облика. О тој се појави говори на више места, код свих глаголских облика који су склони временским трансформацијама. Потребно је посебно напоменути да се при наративном режиму излагања јавља већи број глаголских облика подвргнутих

временској трансформацији. Очигледно је да би се овај вид глаголских трансформација могао лепо описати без дељења тога описа уз поједине глаголске облике. Међутим, ниједан приступ није без извесних недостатака. Опредељење за један од могућих подразумева мирење са његовим недостацима и макар и недовољно остварену жељу да се ти недостаци учине што је могуће мањим.

Н а п о м е н а. — Приступ синтаксичким појавама од значења ка облицима дат је у другом делу ове синтаксе „Од синтаксичких садржаја ка синтаксичким облицима“. У вези са синтаксом глагола в. посебно одељке о темпоралности, аспектуалности, модалности, персоналности и дијатези.

ВРЕМЕНСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

Презент

§ 287. Презент је временски глаголски облик који има најшири домен употребе у савременом српском језику. У систему српских временских глаголских облика он једини служи за исказивање садашњих радњи. Поред тога, од свих глаголских облика он се највише употребљава у функцији исказивања радњи изван своје примарне функције — било због временске релативне употребе, било због временског транспоновања. У тим видовима секундарне употребе презент је подједнако погодан и за исказивање радњи које припадају прошлости и за исказивање радњи које припадају будућности. Презент је, осим тога, подобан и за модално транспоновање. При разматрању синтаксичких могућности презента од велике је важности вођење рачуна о опозицији референцијалност / неререференцијалност глаголске употребе. А презенту је подједнако доступно исказивање и референцијалне и неререференцијалне радње.

§ 288. На плану садашњости, а то је, како је речено, сфера примарне употребе овога облика, презентом се исказују како референцијалне, тако и неререференцијалне радње. Међутим, постоје значајне разлике у погледу морфологизације овога глаголског облика у вези са исказивањем референцијалних односно неререференцијалних радњи. Садашње референцијалне радње исказују се искључиво обликом несвршеног презента, док се неререференцијалне садашње радње исказују како несвршеним тако и свршеним презентом.

Н а п о м е н а. — Презент с везником *да* у функцији допуне фазних и модалних глагола, напореда са инфинитивом (нпр. *Може да чисти, Мора ојшти* и сл.), нема самосталну синтаксичку функцију. Он ту у саставу сложеног предиката

служи само за именовање радње. Стога и нема потребе да се о таквој функцији презента говори у синтакси глагола.

САДАШЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ РАДЊЕ

§ 289. Садашње референцијалне радње карактерише истовременост момента њиховог вршења са моментом говора. Тако је у следећем примеру: *Неко и овог јутра мисли на вас.* (Д. Радовић)

§ 290. У следећим примерима обликом презента исказане су садашње референцијалне радње.

- (1) Бјежим од плууска! — гакну ногати баја. (Б. Ћопић)
- (2) У Момчила девет браће има. (НП В. Караџић)
- (3) Све знаш о мени. (М. Селимовић)
- (4) Зашто ме тако гледаш?
- (5) На дрвећу трепери пожутело лишће. (Д. Радовић)

Дакле, радње у овим примерима карактеришу се истовременошћу момента вршења са моментом говора. У прва четири примера може се савсим сигурно закључити да је тако на основу типа реченица у којим су наведени облици презента остварени. Наиме, кад је реченица организована по моделу директног говора, посебно се лако може открити временска припадност радње исказане презентом. А у наведеним примерима управо је таква организованост посредни. У петом примеру реченица није у погледу временске вредности довољно прозирна. Да ту непрозирност уклони-мо, потребно је да се упознамо са ширим комуникативним контекстом из којег је дата реченица извађена. А у овоме случају већ реченица која непосредно претходи овој са обликом презента указује на то о чему се ради; она гласи: *Данас је ушорак, тридесет и први дан октобра.* Јасно је, дакле, да лишће трепери данас.

§ 291. Као што је речено, садашње референцијалне радње карактерише то да се код њих моменат референције подударе са моментом говора. Пошто је то тако, онда је експлицитно истицање тога момента често информационо сувишно. Такав је случај управо у претходним примерима. Дешава се, додуше, да у реченици ипак буде исказан и податак о моменту говора и код исказивања садашње радње. Тако је у следећим примерима.

- (1) И сад те се ништа не тиче. (М. Селимовић)
- (2) Ето, сад знате све. (И. Самоковлија)
- (3) Данас киша пада.
- (4) Вечерас, као што видимо, разговарамо о условима студирања.

На повезаност с моментом говора експлицитно се указује онда кад се она жели посебно нагласити (М. Ивић 1980). У наведеним реченицама о томе се управо и ради.

Присутвом прилога *сад* уз предикатску синтаксему у облику презенте и без утицаја ширег контекста потврђује се временска вредност тог глаголског облика, пошто је примарно значење овога прилога — садашњост. Нешто је другачија ситуација са прилозима *јучерас*, *данас*, *вечерас* и сл. Они се, наиме, често појављују и под околностима кад је у питању прошлост или будућност. Зато њихово присуство уз глагол у облику презенте не обезбеђује овоме аутоматски временску вредност садашњости. Некад се временско значење презенте и ту мора утврђивати на основу ширега контекста.

§ 292. Треба напоменути да се моменат референције презентом исказаних радњи може исказати и падежним конструкцијама.

Иако се о томе говори у глави о синтакси падежа, овде се мора нешто рећи зато што је временска детерминација садашњих радњи битна и за спознају тога како се остварује и идентификује радња у вези са опозицијом референцијалност / неререференцијалност.

Да би падежна конструкција могла да обележава временску актуелност презентом исказане радње, она мора да именује такав временски одсек који се подудара са моментом говора. Такву функцију најчешће врше одређени падежи с обавезним детерминатором, а понекад се јавља сложене конструкција: уз падеж се мора наћи и предлог и детерминатор. То нам све потврђују следећи примери.

(1) Ових дана боравим у долини ријеке Неретве. (*Ослобођење*)

(2) Неко и овог јутра мисли на вас. (Д. Радовић)

(3) У ово недјељно поподне и болесници се осјећају као на кратком допусту. (В. Десница)

(4) У овом тренутку мислимо на предстојећу зиму.

Понекад се овакве одредбе, у сарадњи са ширим комуникативним контекстом, појављују и као средство за потврду референцијалности презентом исказане радње (3).

§ 293. У вези са временском детерминацијом садашњих референцијалних радњи треба обратити пажњу и на то како се оне временски квантификују. Трајање именоване радње може да има значење симултаности са оним протоком времена који се посебном одредбом исказује. У функцији такве одредбе јавља се инструментал без предлога или генитив и акузатив са обавезним детерминатором. Тако је у примерима који следе.

(1) Данима чекамо да нас позову на посао.

(2) Годинама лежи крај пута срушена ограда.

(3) Целе ноћи размишља о сутрашњем дану.

(4) Цело вече мислим о томе. (Д. Ћосић)

§ 294. Садашње референцијалне радње могу се, међутим, идентификовати на временском плану и увођењем оријентационог критеријума, тј. утврђивањем неке тачке у времену чија спознаја омогућује сагледавање дужине трајања актуелне радње. Ту у питању може бити или временска оријентација са значењем постериорности — кад се исказује неки моме-нат после кога се врши садашња радња, или временска оријентација са значењем антериорности — кад се исказује временски одсек пре кога се врши садашња радња.

§ 295. У следећим примерима презентом исказана актуелна радња одређена је као постериорна у односу на време исказано одредбама.

(1) По повратку из дипломатије он живи изван политике.

(2) Након летошње суше поврће вене.

§ 296. И у оквиру овога значења садашње радње могу бити ближе одређене квантификацијом, тј. дужином њиховог трајања. Ту дужину исказују одговарајући прилози или одговарајуће предлошко-падежне конструкције, што илуструју следећи примери.

(1) Гледам ја то чудо одозго одавно. (М. Лалић)

(2) Клицу те мале жеље носим у себи од дјетињства. (В. Десница)

При таквој детерминацији може се утврдити и лева временска граница садашње радње.

§ 297. Актуелност радње која, с погледом на примењени оријентациони критеријум, егземплификује антериорни тип временске оријентације илуструју и следећи примери.

(1) То Београђани, као и увек, уочи празника купују још неке ситнице.

(2) Купујемо пред одлазак на одмор.

По природи ствари временски одсек овако именован предлошко-падежном конструкцијом налази се нешто после момента говора, тј. десно од њега. Овакав вид временске детерминације садашњих радњи у језичкој пракси није чест — подаци који се о радњи овако дају сагледавају се и из комуникативног контекста.

§ 298. И „антериорна садашњост“ може се подвргнути својеврсној квантификацији, о чему сведоче следећи примери.

(1) Голман Ивковић досада брани сигурно.

(2) Изборна шутња траје до недеље.

(3) Ова правила важе до доношења статута.

(4) До овог тренутка све тече по плану.

Указивањем на временски одсек исказан прилогом или каквим падежом указује се на дужину трајања садашње радње. Оно што је овде важно јесте то да се у оваквим случајевима овим прилошким одредбама може истицати временски одсек тако да је он или истовремен са моментом говора или је нешто после момента говора. Кад је тај временски одсек десно, тј. после момента говора, како је у примерима (2) и (3), онда он означава и десну границу садашње референцијалне радње. Кад се тај временски одсек подударара с моментом говора, како је у примерима (1) и (4), онда он не представља и десну границу садашње радње. У овоме случају, дакле, временска одредба са значењем квантификације указује на то докад траје нешто, али се тиме ни на који начин не инсистира да се ту и завршава именована радња (Танасић 1996). Да би нека радња била садашња, она се не може завршити у моменту говора, она мора у томе моменту трајати. Зато управо у случају кад се хоће дати десна граница садашње радње та граница мора бити нешто десно од момента говора, како илуструју примери (2) и (3). Овакав вид квантификације садашње референцијалне радње није честа појава у српском језику. Разлог за то је и у чињеници да многи глаголи немају могућност таквог представљања садашње радње.

§ 299. У нашим граматикама се посебно указује на такозвани квалификативни презент. Често се квалификативни презент јавља са циљем да се њиме искажу какве сталне ситуације у природи у вези са некаквим географским појмовима. У таквим случајевима реч је о својеврсном *г е о г р а ф - с к о м п р е з е н т у*. Такву употребу презента илуструју следећи примери.

(1) Дунав се улива у Црно море. (М. Стевановић)

(2) Већим делом свога тока Дрина протиче кроз тесне гудуре. (И. Андрић)

(3) На неколико места њене се обале проширују у отворене долине. (Исто)

(4) Миљацка тече кроз Сарајево.

(5) Радика се више не улива у Вардар.

(6) Сава сада тече новим коритом.

У складу са људским искуством, ситуације представљене обликом географског презента дају се као да су такве одувек. Зато по правилу и нема потребе да се садашњост посебно истиче и тиме супротставља прошлости или будућности. То има за последицу да се такве садашње ситуације исказане обликом презента у ствари по правилу временски и не детерминишу. Ипак и такве ситуације „сталног трајања“ понекад се могу променити — било да до тога доведе сама природа, било да те промене изазове човек. Такве случајеве илуструју примери (5) и (6). У петом примеру подразумева се да је човек променио ток реке Радике, а у шестом да је сама река променила свој ток.

§ 300. Облик квалификативног презента јавља се и кад се исказују какве друге сталне ситуације, изван света географских појмова. Тако се он јавља и у описима нечијег изгледа, што илуструју следећи примери.

- (1) Обрве му се при крају повијају.
- (2) Брада му покрива груди.
- (3) Очи му се вазда некако чудно цакле.

§ 301. У нашој граматичкој литератури уобичајено је да се посебно наводе случајеви употребе презента онда кад се њиме износи чега има у каквом писаном тексту, на каквој слици и сл. Такву његову употребу илуструју следећи примери.

- (1) У „Горском вијенцу“ Његош пева о једном тренутку српске историје.
- (2) У овом роману Црњански пише о вечној српској теми — сеобама.
- (3) На тој слици краљ у једној руци држи мач, а у другој манастир који је он саградио.
- (4) На тој фотографији он њу држи за руку.

И у оваквим случајевима садашње радње исказане обликом презента неоспорно су референцијалног карактера.

САДАШЊЕ НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ РАДЊЕ

§ 302. Као што је већ речено, облик презента често служи за исказивање садашњих неференцијалних радњи. Кад неко, рецимо, тражећи од надлежних одговарајућу информацију, изговори: *Иде ли воз до тог месеца?* — јасно је да се под *иде* не подразумева нека актуелност остварења акције *ићи*. Такве актуелности нема ни у следећим примерима са презентом несвршених глагола.

- (1) Као и свака туберкулоза, она се шири на све стране. (Д. Ћосић)
- (2) Фразама се купују положаји и привилегије. (Д. Радовић)
- (3) Ту се ... излажу прве трешње. (И. Андрић)

Будући да се презентом несвршених глагола исказују и садашње референцијалне радње, намеће се питање како се препознаје да је у оваквим случајевима посредни неференцијалност. Ту нам кључ за то препознавање даје шири контекст из којег су узети наведени примери. Суочени са њим, разабрамо да нису посредни никакве конкретне радње, већ радње које се понављају у садашњости.

§ 303. У следећим примерима неференцијалне радње исказују се свршеним презентом.

- (1) И све се сврши на томе. (И. Андрић)
- (2) Понеко дође и до самог врха планине.
- (3) Деца изађу у двориште.

Механизми за идентификовање презентом исказаних свршених радњи једноставнији су од оних које је нужно примењивати кад се ради о садашњим несвршеним радњама. Пошто је свршеном презенту недоступно исказивање актуелности вршења радње у садашњости, довољно је само из контекста, односно из говорне ситуације, разабрати у каквој је релацији именована радња са временским планом садашњости.

§ 304. Постоје случајеви када се у оквиру просте реченице постављањем одговарајуће одредбе даје обавештење о томе да је презентом исказана неререференцијална радња. То по правилу бива кад су посреди радње са извесним степеном уопштености у том смислу што долази повремено до њиховог понављања. Ако је то случај, уз предикат долази одговарајући одредбени податак о учесталости тога понављања. Тако је у следећим примерима.

- (1) Често се свађа с Вуком. (Д. Ћосић)
- (2) Деца понекад иду у друго село на санкање.
- (3) Иза неколико реченица тестаментa понекад се сакрију читаве људске судбине. (НИН)
- (4) Редовно дође до родитеља.

Коментарисање глаголске радње у погледу интервала у којима се она понавља сигуран је показатељ да је реч о неререференцијалној садашњој радњи. Ререференцијалне (и садашње) радње врше се у једном временском одсеку, па овакво коментарисање њихово није могуће.

§ 305. Као ререференцијалне садашње радње, тако се и неререференцијалне могу у одређеном смислу ближе детерминисати, с тим што тада коришћени детерминатор указује собом на неререференцијалну природу датог временског облика. Тако је у следећим примерима.

- (1) Пустом човеку тад све пада на памет. (Д. Ћосић)
- (2) Тад упознајемо њихово дубље, тајно, право својство. (В. Десница)
- (3) Та мржња и завист сутра се преседе у круг фабрике. (НИН)
- (4) Данас људи иду на Месец.
- (5) Сада млади оду у други град на концерт.

Из примера (1)–(3) разазнајемо да се неререференцијалне радње могу временски детерминисати и таквим прилозима какви не могу доћи у обзир кад су посреди садашње ререференцијалне радње: *тада*, *сутра* и сл. За прилоге који временски детерминишу садашње ререференцијалне радње у оквиру значења симултаности неопходан је услов да и сами прилози именују временски одсек подударан с моментом говора. Прилози (1)–(3) не идентификују временски одсек у коме се понављају радње у садашњости, већ онај одсек који се по одређеним правилима понавља, а у којем се врши појединачна радња из неререференцијалног мноштва. На плану садашњо-

сти присуство оваквих прилошких детерминатора сведочи и о томе да се датим презентским облицима исказују неререференцијалне радње на плану садашњости.

§ 306. У последња два примера, међутим, уз глаголе су употребљени прилози какви се јављају и онда кад се презентом исказују садашње референцијалне радње. Ови прилози именују временске одсеке у којима се понављају садашње несвршене односно свршене радње. Дакле, њихово присуство ништа не говори о томе да ли су радње исказане обликом презента референцијалне или неререференцијалне. Томе служи комуникативни контекст.

§ 307. Радње исказане неререференцијалним облицима презента могу се подвргнути и двострукој временској детерминацији под овим околностима: једна прилошка одредба именује садашњост као онај временски одсек у оквиру којег се смешта целокупно мноштво догађања дате радње, а други именује онај временски интервал у којем се та појединачна радња као таква понавља. То илуструју следећи примери.

(1) Данас се млади састају увече.

(2) Сада се у породицама заједно руча само недељом.

§ 308. Могући су, додуше, и „средњи“ случајеви, такви кад се заиста јављају две прилошке одредбе, од којих једна именује шири временски одсек, а друга онај интервал у коме се радња као појединачна понавља, али — тај „шири временски одсек“ не указује на период садашњости, коме припада садашња радња као неререференцијално мноштво. Тако је у следећим примерима.

(1) Лети одлазим на плажу тек увече, а у пролеће идем преко дана.

(2) Зими пијемо чај изјутра и увече.

У овим примерима прилози *лети* и *зими*, као и падежна конструкција у *пролеће*, именују одсеке у којим се по одређеном реду понављају радње, али ни они собом не представљају период садашњости.

§ 309. Оваква употреба прилога за временску детерминацију презентом исказаних радњи разликује се од њихове употребе кад је посредни садашња референцијална радња. Зато они, као и прилози који говоре о карактеру интервала у којима се понавља радња (*редовно*, *ионекад* и сл.), упућују на то да је презентом исказана садашња радња конципована као неререференцијална (в. детаљније: Танасић 1996).

§ 310. Кад је реч о прилозима који радњу карактеришу у погледу карактера интервала, треба рећи да се они јављају и уз несвршене и уз свршене глаголске облике. Иначе, онда кад се понављаној радњи жели дати

карактер епизодичности, предност се даје свршеном презенту (како је то констатовала М. Ивић).

§ 311. Док се референцијалне радње више по изузетку временски детерминишу именицама у одговарајућим падежним облицима, дотле је временска детерминација садашњих неререференцијалних радњи овим средствима веома честа појава. Такви именички детерминатори служе по правилу као сигурни показатељи да је посреди неререференцијалност. У функцији временске локализације неререференцијалних радњи јављају се именице а) у слободном падежном облику, б) у падежу повезаном са обавезним детерминатором и в) у падежној конструкцији с предлогом.

Услов а) испуњава једино инструментал, што илуструју следећи примери.

- (1) Ујутро зором босим табанима гази се ивањски пепео. (М. Ковач)
- (2) Чешљају се суботом. (*Борба*)
- (3) Мандат члана радничког савета престаје истеком времена за које је изабран. (М. Радовановић)

Када се у функцији временске детерминације у слободном инструменталу нађе именица која значи неки дан у седмици, она у нормалним околностима информисања обавезно говори о неререференцијалности радње исказане презентом (в. М. Ивић 1983; 1988). То нам сведоче и овде наведена прва два примера. Када се у облику инструментала јави нека друга именица, као што је случај у трећем примеру, радња може бити и неререференцијална, али и референцијална. Дакле, у оваквим случајевима присуство временског инструментала није и показатељ неререференцијалности презентом исказане радње: за њену идентификацију су потребни и други показатељи.

§ 312. У функцији временске локализације неререференцијалне радње јављају се генитив, акузатив и инструментал с обавезним детерминатором, што се види из следећих примера.

- (1) Сваке године региструје се три хиљаде нових случајева. (*НИИ*)
- (2) Тога дана мајка припреми најлепше колаче.
- (3) Али ни чешљање, удешавање пред огледалом, не чини се сваког дана. (*Борба*)
- (4) Свако поподне с пријатељима изађе у шетњу.
- (5) Раним јутром одете право на пијацу. (*НИИ*)
- (6) Последњих година редовно нас посећује.
- (7) Ове године одлази у град сваког месеца.

Из примера (1)–(5) лако је разабрати да се на основу присуства оваквога начина временских детерминација презентом исказане радње утврђује њена неререференцијална концепованост. Иначе, као што је већ напо-

менуто, код референцијално представљених радњи моменат референције ретко се овако експлицитно исказује, у ствари — само онда кад се жели посебно нагласити да се моменат референције подудара с моментом говора. У примерима (1)–(5) тако нешто није остварено. У примерима (1), (3) и (4) именска синтагма која временски детерминише презентом исказану радњу сама собом при том додатно још указује и на итеративност. У примерима (2) и (5) детерминатор експлицира чињеницу да нема подударности између момента референције и момента говора. У примерима (6) и (7) нешто су другачије временски детерминисане презентом исказане неререференцијалне радње. У првом примеру (6) синтагма *последњих година* именује временски одсек у оквиру којег се смешта целокупно мноштво појединачних остварења дате радње. Међутим, стоји чињеница да би ова синтагма могла детерминисати и референцијалну радњу. Она, једном речју, не служи као показатељ неререференцијалности глаголске радње. Али ту је меродаван прилошки облик *редовно*, којим се имплицира понављање радње. У примеру (7) синтагма *ове године* такође није информативно довољно прозирна, а на неререференцијалност глаголске радње указује својим присуством синтагма *свакога месеца*. За савремени српски језик карактеристично је да се садашње неререференцијалне радње временски детерминишу најчешће падежима са детерминатором онако како је то остварено у примерима (1)–(5).

§ 313. У функцији о којој је реч јављају се генитив, акузатив, инструментал или локатив с предлозима. То илуструју следећи примери.

(1) Политички и национални адреналин као да све брже скаче код ове теме. (*НИН*)

(2) Ту суму Лотика отпише код обрачуна дневног дохотка (И. Андрић)

(3) Женскиње се не чешља у петак. (*Борба*)

(4) Тек у јесен подрасту им крила. (*Уџбеник*)

(5) И са сваком наредбом ограничава се човек појединац. (Ж. Станојчић: И. Андрић)

(6) При разговору он често вади своју ситну оловку. (И. Андрић)

(7) Трга га костобоља по ноћи. (И. Самоковлија)

И овај начин употребе падежа у функцији временске локализације неререференцијалне радње углавном је подударан са претходно наведена два начина. Наиме, и овде се предлошко-падежном конструкцијом најчешће именује временски интервал у коме се врши појединачна радња из неререференцијалног мноштва. На овај начин именовани временски интервали ни на који начин нису идентификовани као интервали подударни с моментом говора. Зато њихово присуство, понекад и уз минималну подршку ширег контекста, сведочи о томе да је презентом исказана неререференцијална радња.

§ 314. Нереференцијалне садашње радње, као и референцијалне, могу се оваквим падежним односно предлошко-падежним средствима временски квантификовати. Пошто се на исти начин квантификују и референцијалне и неререференцијалне радње (уп. *Годинама живи на Златибору : Годинама одлази на Златибор*), овде нема потребе да се детаљније задржавамо на томе јер средства квантификације ништа битно не помажу у идентификацији радње са становишта опозиције референцијалност / неререференцијалност.

§ 315. Неререференцијалне радње могу се временски детерминисати средствима оријентационе идентификације са значењем постериорности. У тој функције употребљавају се генитив и локатив са предлозима. Такву детерминацију илуструју следећи примери.

- (1) Након повратка из школе деца пишу домаћу задаћу.
- (2) У потпуној тами живот здраве одрасле особе гаси се после неколико дана. (НИН)
- (3) Одлука добија обавезну снагу по истеку одређеног рока. (М. Радовановић)
- (4) По повратку из војске више тамо не одлази.
- (5) Пшеница се сеје и по Михољу.

У оваквим случајевима временске детерминације неререференцијалне радње временска одредба чешће се тиче појединачне радње неререференцијално концепованог мноштва радњи (тако је овде у свим примерима сем четвртог).

§ 316. Пошто се и референцијалне радње често временски детерминшу истим овим предлошко-падежним конструкцијама, то значи да се те конструкције не могу узимати као релевантно средство за идентификацију дате радње са становишта опозиције референцијалност / неререференцијалност. Оне могу служити само као додатно средство у сарадњи са неким другим средствима идентификације неререференцијалних околности — са ширим контекстом, на пример. Исто вреди и за средства квантификације са значењем постериорности.

§ 317. Неререференцијалне радње подложне су и временској детерминацији типа оријентационе идентификације са значењем антериорности. У тој функцији јављају се генитив и акузатив са предлозима, о чему сведоче следећи примери.

- (1) Прије изласка сунца млада нроткиња ваља се у росној трави. (М. Ковач)
- (2) Уочи празника сви се окупљамо у очевој кући.
- (3) Пред значајне утакмице тренира се сваки дан.
- (4) Под старост опет прогледамо. (В. Десница)

У свим примерима сем трећег падежни облик са одговарајућим предлогом детерминише појединачну радњу издвојену из неререференцијалног мноштва. Само се у примеру (3) предлошко-падежном конструкцијом обележава време пре кога се понавља презентом именована радња у садашњости. Међутим, и овде се именује временски одсек који се у одговајућим интервалама понавља, тако да ни он не детерминише неререференцијално конциповану радњу у целини.

§ 318. Исте ове падежне конструкције служе и временској детерминацији садашњих референцијалних радњи. Зато се с правом може поставити питање да ли оваква детерминативна средства имају одређену улогу у идентификацији радњи исказаних презентом са становишта опозиције референцијалност / неререференцијалност и колико је она присутна. Из чињенице да се овим конструкцијама знатно чешће временски детерминисху неререференцијалне радње произилази закључак да њихово присуство служи као индикатор неререференцијалности, али да оне ипак такву своју одредбену функцију остварују у сарадњи са ширим контекстом.

§ 319. Што се тиче прилога и падежних облика који служе квантификацији садашње неререференцијалне радње у оквиру овога временског значења (антериорност), још је мања разлика у њиховом одредбеном понашању у односу на референцијалне радње. Зато се такви детерминатори и не могу узимати као пресудни показатељи неререференцијалности.

§ 320. Постоје и други случајеви када се у оквиру просте реченице презентом исказана радња устројава као неререференцијална. У српском језику се, наиме, јављају такозване уопштено-личне реченице у којим је предикат по правилу остварен у облику презента. То илуструју следећи примери.

- (1) Раним јутром одете право на пијацу. (НИН)
- (2) Годину дана радиш. (Исто)
- (3) Куда год кренеш — зид. (Исто)
- (4) Само окренеш број телефона и донесу ти на врата све.

У оваквим реченицама предикат се јавља у другом лицу, најчешће је то друго лице једине, али се јавља и у множини. Самим уопштавањем лица уопштава се и радња, чиме јој се ускрађује референцијалност. Овакав тип предиката просте реченице, према запажању М. Ивић, користи се за повисивање експресивности у изражавању.

§ 321. И упитне реченице које се уводе преко упитног прилога *кад(а)* предикатом у облику презента исказују по природи ствари неререференцијалну радњу. То могу илустровати следећи примери.

- (1) А кад учиш?

- (2) Када стварате? (М. Селимовић)
- (3) Када тело располаже кинетичком енергијом? (Уџбеник)
- (4) Када зависну реченицу одвајамо запетом?

Као што је већ указано, да би се презентом исказана садашња радња референцијално интерпретирала, неопходно је да се међусобно подударачу моменат вршења радње, моменат говора и моменат референције. Зато ту и јесте неосновано постављање питања о њеној референцијалности. За разлику од референцијалних радњи исказаних презентом, код неререференцијалних радњи моменат референције не мора се подударати са моментом говора. Из тога разлога је ту и могућа конструкција реченице с упитним *кад(а)*. Обликом презента у предикату оваквих реченица, дакле, на плану садашњости увек се исказује неререференцијална радња. Уколико у жижи пажње није план садашњости, него будућност или прошлост, таквим упитним реченицама могу се исказивати и референцијалне радње: *Кад си учио? Кад ћеш учити?*

§ 322. У временској реченици са везником *кад(а)* обликом презента се исказују неререференцијалне радње. Тако је у следећим примерима.

- (1) Кад се надаш да ће бити леп дан, падне киша.
- (2) Кад има пара, никад се са женом не закачим. (НИН)
- (3) Кад уђе у кућу, прво тражи кафу.
- (4) Кад слуша вести, не обраћа пажњу ни на шта.

Као што се из наведених примера види, облицима презента исказују се неререференцијалне радње без обзира на видске комбинације глагола у предикату управне и временске клаузе.

§ 323. Слична ситуација је и у једном типу поредбених реченица с обликом презента у предикату зависне клаузе. То илуструју следећи примери.

- (1) Гледао ме је као кад ђачић учи песмицу напамет. (Р. Смиљанић)
- (2) Оклеваш као кад се ради без воље.
- (3) Писмо се запакује као кад се шаље у иностранство.

У овом типу поредбене реченице уз поредбено *као* долази и везник *кад(а)*. У оваквим реченицама у управној клаузи може да дође било који глаголски облик. У зависној, кад се за управну веже конструкцијом *као кад(а)*, обликом презента се увек исказују неререференцијалне радње. Такву интерпретацију садашње радње у овим реченицама обезбеђује управо везник *кад(а)* у овој конструкцији.

§ 324. Досада су, уз ретке изузетке, навођени примери са неререференцијалним радњама које карактерише низак степен апстрактности и које су најчешће окарактерисане као итеративне. За српски језик, међутим, карактеристично је и то да се обликом презента исказују и неререференцијал-

не радње са вишим степеном апстрактности. Таква употреба презента карактеристична је за научни стил; тако се, наиме, исказују утврђене научне истине, које важе и у садашњости. То илуструју примери који следе.

- (1) Због делимичних тематско-садржајних сличности и подударности, такве се песме називају варијантама. (РКТ)
- (2) Епске сцене темеље се на епском дијалогу. (Исто)
- (3) Развијање и успоравање епске радње певач остварује стилским поступцима. (Исто)
- (4) Свако тело потопљено у течност привидно губи од своје тежине.
- (5) Генитив с предлогом *преко* употребљава се и за одређивање временских односа. (М. Стевановић)
- (6) Тек у јесен порасту им крила.

Треба напоменути да се у овој функцији знатно чешће јављају облици презента глагола несвршеног вида.

§ 325. Посебан вид исказивања неререференцијалности представља и коришћење презента у народним пословицама и сличним изрекама. Такву службу презента илуструју следећи примери.

- (1) По јутру се дан познаје.
- (2) Вода све опере до црна образа.
- (3) Ко се дима не надими тај се ватре не огрије.
- (4) Празне ријечи џеп не пуне.
- (5) Лијепа ријеч гвоздена врата отвара.

Треба истаћи чињеницу да се гномичност као посебан вид неререференцијалности упадљиво често устројава коришћењем презентског глаголског облика. Како и наведени примери показују, при исказивању гномичности употребљава се како презент несвршених, тако и презент свршених глагола.

ПРЕЗЕНТ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕЛАТИВНИХ РАДЊИ

§ 326. При релативној употреби презент исказује, како је и у уводу главе *Синтакса глагола* речено, радње које су истовремене са прошлим или са будућим радњама.

Када се презентом исказује релативна прошла радња, онда се он синтаксички понаша исто као што се понаша на плану садашњости: несвршени презент исказује како референцијалне, тако и неререференцијалне радње, док свршени презент исказује само неререференцијалне. Поред тога, постоји чврста законитост код овога вида релативне употребе презента. Ту законитост је најприкладније овако формулисати: обликом презента исказују се релативне прошле радње само у зависнослуженим реченицама, и то тако што се у управној клаузи налази неки претеритални глагол-

ски облик, а презент се јавља у зависној клаузи — директно или индиректно везаној за ту клаузу.

§ 327. Најчешће се облик презента са оваквом функцијом јавља у изричној реченици. Такву његову употребу потврђују следећи примери.

- (1) Давил је осећао како му лице пламти. (И. Андрић)
- (2) Гледао је како се кола спуштају према баруштини. (М. Црњански).
- (3) Тада је приметно да се на скелама и по обали пале и крећу сенке. (И. Андрић)
- (4) Виђао сам је како прође прско пијаци, мине преко каквог мостића. (Ј. Дучић)
- (5) Чуло се свако јутро пред шест часова како наш сусјед откључава врата. (В. Лукић)
- (6) Сазнали су да Марко редовно иде у цркву.
- (7) Често се питао како му родитељи живе.

У прва три примера и у примеру (7) облик презента исказује референцијалне радње, у осталим (4–6) исказује неререференцијалне радње. При томе, претеритални облик у функцији предиката управне клаузе може да исказује како референцијално, тако и неререференцијално конциповане радње (/4/ и /5/). Седми пример показује да се презентом могу исказивати референцијалне радње и када је претериталним обликом исказана неререференцијална прошлост. Такви случајеви су ипак ређи: могући су првенствено уколико су посредни такви глаголи у облику презента чије се лексичко значење теже подаје итеративизовању.

§ 328. У претходним примерима облик презента јавља се у зависној клаузи која се директно везује за управну са претериталним обликом. У следећим примерима облик презента се јавља у клаузи која се не везује директно за управну клаузу у којој се налази претеритални облик.

- (1) Тај човек је окренуо главу да не гледа како једемо. (Р. Смиљанић)
- (2) Стишавала се да не чују и не виде како се одваја од свега. (Ћ. Сијарић)
- (3) С рукама на прозору ... остајала је сатима слушајући како испод врба у потоку протиче вода. (Исто)
- (4) Пљевљак је отишао не гледајући где стаје. (И. Андрић)
- (5) Чинило му се да још чује како му мајка говори оне речи.

Иако се у овим реченицама клаузе са обликом презента различито уводе, у свима њима радња исказана презентом истовремена је са прошлом радњом која се исказује претериталним обликом (овде перфектом) у првој клаузи. У прва два примера облик презента остварује се и у клаузи са намерним значењем, у петом примеру имамо једну клаузу са релативним презентом од које непосредно зависи друга (допунска) клауза такође са релативним презентом у предикату. Примери (3) и (4) занимљиви су стога што сведоче о томе да се зависна изрична клауза може везивати ди-

ректно за глаголски прилог који припада управној клаузи са претериталним обликом у предикату.

§ 329. Није у оваквим реченицама обавезно да се у зависној клаузи употребљава презент; може се у истој тој позицији јавити и облик перфекта, односно потенцијала (кад су посредни свршене понављане радње). Тако је у следећим примерима.

(1) Чинило му се да се тога часа дигло цијело Грабље и гледало у његова кола. (Ћ. Сијарић)

(2) Што се вече више приближавало, осјећао сам како ми се у даху ширила и нарастала топлина. (В. Лукић)

(3) Чу како се негдје преломило стабло и како се затим ваља и ломата низ стрмину. (Ћ. Сијарић)

(4) Виђао сам је како би прошла преко пијаци.

Трећи пример сведочи о томе да се у истој сложеној реченици у зависним изричним клаузама могу наћи и перфекат и презент. Иако се радња исказана обликом несвршеног перфекта или обликом презента у позицији предиката зависне клаузе налази у истом временском односу према радњи предиката управне клаузе, ова два начина исказивања прошле радње (у зависној клаузи) ипак уносе извесну разлику у информацији. Када се у зависној клаузи јавља облик презента, на истовременост њиме исказане радње с радњом из управне клаузе гледа се првенствено из позиције радње или вршиоца радње из управне клаузе. А кад се радња у зависној клаузи исказује обликом несвршеног перфекта, на њену истовременост са радњом из управне клаузе гледа се са становишта онога ко исказује дату реченицу.

§ 330. Може се облик презента са оваквом синтаксичком функцијом јавити и у другим зависним реченицама, истина знатно ређе. У следећим примерима се управо јављају такве реченице:

(1) Он, као да потврђује њихову слутњу, злурадо подвикну. (Б. Ћопић)

(2) Потезали су димове као да то чине последњи пут. (Ћ. Сијарић)

(3) И тога има, мислио је Пљевљак, стојећи сада оборене главе као да везани њега саслушава. (И. Андрић)

(4) Чарапе за ноге свога сина старица је и сада плела, тако док јаше коња за старцем. (Ћ. Сијарић)

(5) Стога је свима изгледао сувише јадан и неугледан за дело због којег га воде. (И. Андрић)

Међу наведеним примерима јављају се поредбене реченице (1–3), временска (4) и односна (5). Ни друге зависне реченице нису лишене могућности овакве употребе презента, а и у њима се он јавља ређе него у изричној реченици.

§ 331. Не мора облик презента у овако конституисаној сложеној реченици обавезно исказивати прошлу радњу, може он имати и индикативну употребу. Тако је у следећим примерима.

- (1) Тек јутрос сам сазнао да данас пошта не ради.
- (2) Ноћас сам се сјетио како се мијења вријеме. (В. Десница)
- (3) Различита испитивања у овој области показала су да грађани обично не знају за кога гласају. (НИН)
- (4) Они који још чекају на посао јутрос су изашли на улице да виде како изгледају они други. (Д. Радовић)

Кад радња, референцијална или неререференцијална, својим трајањем обухвата и моменат говора, онда се не може говорити о релативној употреби презента; њиме исказана радња је индикативна. Тако је у овде прва три наведена примера. Четврти пример сведочи о томе да се не може увек посигурно утврдити о каквој употреби презента је реч. Некад у томе не може помоћи ни шири контекст.

§ 332. Понекад је могуће да се презент и несвршени перфекат у зависној клаузи и не слажу у исказивању времена. То стање илустрјују следећи примери.

- (1) Мислио сам да су деца ишла у школу.
- (2) Знао сам да су они већ гледали тај филм.
- (3) Мислио сам да деца иду у школу.
- (4) Знао сам да они већ гледају тај филм.

У прва два примера перфекат у зависној клаузи исказује прошле радње које су се вршиле пре прошлих радњи исказаних у предикату управних клауза. То се у примеру (2) и посебно истиче прилогом *већ*. У трећем и четвртном примеру прошла радња исказана презентом у управној клаузи вршила се истовремено са прошлим радњама из управних клауза. То се у примеру (4) и наглашава, опет прилогом *већ*.

§ 333. Презент у релативној употреби својој може да исказује и радње истовремене са каквим будућим радњама исказаним обликом футура првог. Тако је у следећим примерима.

- (1) Слушаћемо сваке вечери како ветар шушти у лишћу.
- (2) Свијет неће видјети како сутра ... иде и он. (С. Куленовић)
- (3) Вечерас ћемо гледати како се шампионима уручују медаље.

Оваква употреба презента није честа као кад су посреди релативне прошле радње. Иначе, и у овој служби презент се понаша као и кад су у питању релативне радње исказане њиме у прошлости. То значи да се референцијалне радње исказују само несвршеним презентом, док се неререференцијалне исказују и несвршеним и свршеним. Треба, осим тога, водити рачуна о томе да се за релативну радњу исказану обликом презента у

оваквом типу зависне реченице не прогласи радња која је садашња. Критеријум за разликовање индикативне и релативне радње и овде је онај исти: индикативна садашња радња својим трајањем обухвата и моменат говора. На пример: *Вечерас ћемо од његове мајке сазнаћи где он сада живи*. Ако није тако, и у овом случају презент исказује релативну радњу, односно радњу истовремену са другом будућом радњом.

§ 334. Постоји још један вид релативне употребе презента. То је случај када се свршеним презентом, никад несвршеним, исказују радње чије се вршење везује за вршење неке друге радње која се уобличава обликом футура првога. То значи да се у овоме случају презент јавља уместо облика футура другог од свршених глагола.

Свршени презент уместо футура другог јавља се често у временским реченицама с везником *кад* и *чим*. Тако је у следећим примерима.

- (1) А кад оздравите, нешто ћете нам свирати. (В. Десница)
- (2) Сазнаћу све, чућу кад се рат сврши. (М. Стевановић: Д. Ћосић)
- (3) Кад стигнемо тамо, питаћу их још једном. (М. Стевановић: М. Лалић)
- (4) Чим прољеће гране, ја ћу бити овдје и тражити рачуне од свега. (И. Андрић)

Андрић)

- (5) Чим се заврши настава, поћи ћемо на концерт.
- (6) Кад дођемо кући, деца ће (већ) спавати.

У овим примерима, као и иначе кад је реч о оваквој употреби свршеног презента, он је увек остварен у зависној клаузи. У управној клаузи се најчешће јавља облик футура првога, мада се ту у предикатској позицији могу наћи и модални глаголски облици. Када су посреди везници *кад(a)* и *чим*, најчешће се међу радњама временске и управне клаузе исказује однос сукцесивности: прво се изврши радња исказана свршеним презентом, затим радња исказана футуром првим, односно обликом који може да му буде алтернација. У примеру (6), види се, радња исказана свршеним презентом извршиће се у току трајања радње исказане обликом футура првог у управној клаузи, о чему обавештава несвршени вид и сама семантика глагола у предикату управне клаузе. Да несвршени вид не условљава увек овакав временски однос, доказује ситуација у примеру (4), где је такође у управним клаузама несвршени глагол, али је између радњи исказаних тим глаголима и радње предиката зависна клаузе успостављен однос сукцесивности.

§ 335. Свршени презент се јавља и у другим типовима временске реченице, о чему сведоче следећи примери:

- (1) Будите неко пре него што постанете нешто. (Д. Радовић)
- (2) Лутаће те душе неспокојне и немирне све док ми на делу не покажемо колики је наш дуг према њима. (Д. Ненадић)
- (3) Послови ће трајати док не падне снег.

(4) Амбасадор те земље у Атини не жели да даје ... коментаре све док Грчка не поднесе званичан захтев. (*Политика*)

У тим реченицама свршени презент се налази у временским клаузама које темпорално детерминишу предикацију у управној клаузи са значењем антериорности: радња управне клаузе врши се пре радње временске зависне клаузе. Пресудну улогу у овоме имају везничка средства. Примери (1) и (4) показују како се свршени презент са таквом функцијом налази и у таквим временским реченицама у чијој се управној клаузи не остварује футур први, већ императив (1), односно предикат у презенту оличен модалним глаголом са допуном. У томе презент опет у потпуности прати футур други, који такође зна за те исте услове свог остварења, о чему ће се посебније говорити у поглављу о футуру другом.

§ 336. На крају треба рећи да се свршени презент као замена футура другог често јавља и у погодбеним реченицама. То се може илустровати следећим примерима.

- (1) Ако се тако настави даље, Одред ће се потпуно деморалисати. (Д. Ђо-
сић)
- (2) Ако тако поступимо, елиминсаћемо генераторе конфликта. (*Политика*)
- (3) Ако Доротеј посрне, посрнуће најбољи међу нама. (Д. Ненадић)
- (4) Ако га не пробудимо, он ће спавати до јутра.

У овом типу реченица презентом исказана радња врши се пре радње исказане обликом футура првог, како то показују примери (1)–(3). У примеру (4) може се претпоставити да будућа радња исказана футуром првим траје у моменту (не)извршења радње исказане свршеним презентом. Међутим, то се реченичном информацијом не истиче. Смисао временског односа између две радње у овој реченици јесте тај да ће радња управне клаузе трајати после (не)извршења радње исказане свршеним презентом у условној зависној клаузи.

ПРЕЗЕНТ У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА

§ 337. На плану садашњости исказује се и пасивна дијатеза, и то како рефлексивном, тако и конструкцијом помоћног глагола са трпним придевом у предикату. При томе нису једнаке могућности у избору ових средстава у свакој прилици: за тај избор битно је то да ли се у одговарајућој предикатској форми радња представља референцијално или неререференцијално.

§ 338. Када се у реченици остварује пасивна дијатеза, садашње референцијалне радње исказују се једино рефлексивном конструкцијом. То илуструју следећи примери.

- (1) У Кнез-Михајловој улици гради се нова пословна зграда.

- (2) Припрема се споразум железаре Смедерево и луке Бар.
 (3) У предложеним документима предвиђа се раст индустријске производње.
 (4) У дипломатским круговима ово се тумачи позитивно.
 (5) Данас се одржава годишња скупштина наставника српског језика.

И кад је посреди пасивна дијатеза, исти су механизми помоћу којих се утврђује референцијална вредност презентом исказане радње. Ради сигнализовања њене актуелности у тренутку говора неопходно је, као што се зна, да глаголски предикат буде остварен у несвршеном виду, а референцијалност радње исказане њиме утврђује се на основу показатеља који се налазе у самој реченици или на основу ширег контекста. Пошто је о овоме било речи при опису идентификације садашњих референцијалних радњи исказаних у форми активне дијатезе, нема потребе да се то и овде понавља.

§ 339. У оваквим реченичним конструкцијама посебно је наглашен проблем идентификације пасивне дијатезе. Наиме, у реченичној форми се не може увек лако утврдити да ли је ово *се* показатељ пасивности или неког типа рефлексивне интерпретације глаголског значења. Да би се у оваквим конструкцијама утврдило о чему се конкретно ради, потребно је утврдити да именица у позицији синтаксичког субјекта на семантичком плану нема улогу агенса, већ пацијенса. Ово је, међутим, додатно искомпликовано чињеницом да се у савременом српском језику агенс код оваквог граматикализовања пасивне дијатезе не исказује посебним, за то резервисаним граматичким средством, тј. ту није могуће експлицирање вршиоца именоване радње генитивном формом његовог назива са предлогом *од*, односно конструкцијом *од + сйране*.

Н а п о м е н а. — Истина, данас се ова форма појављује и у оваквим реченицама у разговорном, али и у писаном језику. То је у вези са све чешћом потребом да се агенс експлицитно исказе, а и са недостатком нормативних приручника. За сада није место овој форми агенса у рефлексивној пасивној конструкцији, а време ће показати да ли ће она постати норма стандардног језика.

§ 340. И код оваквог начина исказивања пасивне дијатезе о агенсу се може дознати нешто, не само на основу ширег контекста, како је то, иначе, случај са претходно наведеним примером (1). Често се, наиме, у овим реченицама налазе такви реченични делови који упућују на то где треба тражити извор радње, односно агенс. Тако се у овде наведеним примерима (3) и (4) у реченицама јављају конструкције *у + локатив*: у предложеним документима, у дипломатским круговима, које посредно упућују на то ко је вршилац именованих радњи. У примеру (3) јасно је, наиме, да је то онај ко је предложио докуменат, а у примеру (4) да су то људи који припа-

дају дипломатским круговима. У примеру (2) генитивом отелотворене именице метафоризују собом оне овлашћене представнике смедеревске железаре и луке Бар који припремају поменути споразум, а из саме информације коју даје реченица у примеру (5) јасно се разабире да су наставници ти који одржавају годишњу скупштину. Међутим, ипак је увек најзначајнија улога контекста у идентификацији пасивне дијатезе у оваквим конструкцијама.

§ 341. Када постоји потреба или жеља да се вршилац радње посебно нагласи, онда се искључује могућност исказивања пасивне дијатезе оваквим конструкцијама на плану садашњости. О томе јасно сведоче следећи примери.

- (1) Ја те не познајем. (В. Десница)
- (2) Па ти, углавном, знаш моје мишљење. (Д. Ћосић)
- (3) Брата спасавам! (М. Селимовић)

Трансформација ових активних форми у пасивне довела би до суштинских промена. У рефлексивним конструкцијама не би се више препознавао онај агенс који је именован у одговарајућим активним формама реченица. У другом примеру у рефлексивној конструкцији *Па углавном се зна моје мишљење* — агенс би био протумачен као *сви*, а не као *ти*. Уз то, у примерима (1) и (3) не би било никаквог ослонца за препознавање пасивне дијатезе у контекстуалним оквирима у којима су ове реченице исказане: *Не њознајеш се; Браћ се спасава*. Чињеница је, једном речју, да избор реченичних конструкција којим се исказује активна односно пасивна дијатеза умногome зависи и од комуникативног циља.

§ 342. Кад су посреди неререференцијалне радње, рефлексивна конструкција не представља једини начин за исказивање пасивне дијатезе. Међутим, и овде она представља најфреквентније средство које се на плану садашњости користи у ову сврху. Следећи примери илуструју овај начин исказивања пасивне дијатезе са неререференцијално конципованом садашњом радњом.

- (1) Ту се, на ћупријској огради од камена, излажу на продају прве трешње. (И. Андрић)
- (2) Ствари не постоје док се не исказу. (М. Селимовић)
- (3) Данас се од кромпира праве разноврсна јела. (*Ослобођење*)
- (4) Ово се питање све чешће и све озбиљније поставља и на најзначајнијим местима. (*НИН*)
- (5) Прије и послије оперативних захвата у носним шупљинама примјењује се за декогностичију слузница. (Рецепт)
- (6) Иницијални пад масе тела до 10 посто од масе тела при рођењу сматра се нормалним. (*Српски архив*)

(7) Са значењем изузимања употребљава се и предлог *до*. (М. Стевановић)

И овде, при исказивању пасивне дијатезе, неререференцијалне садашње радње бивају саопштаване и несвршеним и свршеним глаголима. Услови за идентификацију неререференцијалних радњи идентични су углавном условима који важе при активној дијатези. Такође, идентификација пасивне дијатезе у овим конструкцијама врши се на основу процедуре које важе и кад је посредни референцијална садашњост. Исказивање пасивне дијатезе са значењем неререференцијалне садашњости помоћу ове конструкције карактеристично је за различите функционалне стилове савременог српског језика.

§ 343. Када се садашње радње неререференцијално представљају, пасивна дијатеза се исказује и конструкцијом презент глагола *бивајући* + трпни придев. Такву могућност илуструју следећи примери.

(1) Јер и тим он бива прикраћен у оном основном људском праву.

(2) Трза се, истеже, и опет бива упијан и враћан назад. (В. Лукић)

(3) Невоља је и у томе што се међу нама неке осетљиве ствари прећуткују или заташкавају и тиме бивају искључене из наше културе. (НИН)

(4) У савременом језику радње које због своје специфичности временске локације припадају плусквамперфекту бивају чешће изражене перфектом. (М. Миновић)

(5) Ограничен број тахизоита ... брзо бива уклоњен ефекторним имунским механизмима. (*Српски архив*)

(6) Изгледа да ћелије не бивају разорене већ раздвојене једна од друге. (Исто)

(7) Секрет бива пренесен до усног отвора. (Исто)

Ове конструкције, као средство за исказивање пасивне дијатезе, у нашој граматичкој литератури нису имале равноправан третман са рефлексивним конструкцијама и конструкцијама *бијући* (*јесам*) са трпним придевом (истина, помињу их у својим граматикама М. Стевановић као и Ж. Станојчић и Љ. Поповић). Оне, међутим, имају своје место у савременом српском језику, па их треба тако и приказивати. Посебно су оне карактеристичне за такозване специјалне функционалне стилове, какви су журналистички и научни. У научном стилу често је значајно да се одређена ситуација представи прецизно, па и да се јасно разабере да ли се ради о пасивној или рефлексивној дијатези. То се може илустровати разматрањем последња три од претходно наведених примера. Свакако је са становишта медицинске науке битно да се прецизно укаже на чињеницу да се ћелије не раздвајају саме од себе, већ да су раздвојене (6), или да се секрет није сам пренео, већ да је пренесен до усног отвора неким другим начином, макар то и не било активношћу агенса, тј. онога ко покреће и контро-

лише процес (7). Слично се може рећи и за ситуацију представљену у примеру (3). Да је уместо пасивне конструкције *бивају искључене* употребљена рефлексивна *искључују се* (у складу са *йрећућкују се* и *зайташкавају се*), информација би била непрецизна. Не би се, наиме, знало да ли се ствари искључују из наше културе или их, напротив, неко други искључује. Кад се таква дилема не поставља, предност имају рефлексивне конструкције, што управо потврђује разматрани пример (3) *йрећућкују се, зайташкавају се*.

§ 344. Ове конструкције се и јављају као алтернатива рефлексивним, по правилу, у ситуацијама када постоји могућност да се употребом рефлексивне конструкције изгуби податак о пасивној дијатези. Разматрање следећих примера то најречитије потврђује.

(1) Стевановићеви јунаци и без своје воље бивају увучени у *dance macabre* љубави. (НИН)

(2) Али његови јунаци тиме бивају упрошћени. (НИН)

(3) Бивши чланови погрешно а priori бивају идентификовани са непријатељски настројеним појединцима. (НИН)

Ако би се наведене реченичне конструкције трансформисале тако што би се уместо трпних придева са помоћним глаголом увео одговарајући облик презента и форма *се*, не само да би се изгубила граница између рефлексивне и пасивне дијатезе, него би тако формулисаним реченицама била наметнута интерпретација рефлексивне дијатезе.

§ 345. Српски језик има на располагању још једну конструкцију за исказивање садашњих неререференцијалних радњи када се оне исказују у пасивној дијатези. То је конструкција презента глагола *бићи* (*будем*) + трпни придев. Следећи примери илуструју такву форму презента за исказивање пасивне дијатезе.

(1) И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље буде прекинут властитим кричањем и буђењем. (Р. Трифковић)

(2) Међу овцама увек ован буде одликован. (А. Марјано)

(3) Ко се на то ипак усуди, зачас буде проглашен „пироманом“. (НИН)

Од могуће три форме презента за исказивање пасивне дијатезе на плану садашњости ова се у савременом српском језику устројава готово искључиво са свршеним глаголима. Иначе, ова форма презента синонимична је с друге две форме којима се исказује пасивна дијатеза при неререференцијалном исказивању садашњих радњи / ситуација. Тако би се у свим наведеним примерима ова форма презента могла заменити презентом са елементом *се*, а исто тако и презентом у форми *бива* + трпни придев. Једино би у неким случајевима могла да дође у питање могућност

препознавања пасивне дијатезе у рефлексивној конструкцији. Тако би се при замени ове презентске форме рефлексивном конструкцијом у претходно наведеним примерима (2) и (3) могло поставити питање да ли је реч о пасивној или рефлексивној дијатези. Међутим, такве ситуације се најчешће разрешавају у ширем комуникативном контексту.

Н а п о м е н а. — Треба овде указати на то да и наша савремена граматичка литература ову форму презента проглашава за пасивну форму футура другог (нпр. у граматички М. Стевановић, и граматички Ж. Станојчића и Љ. Поповића), што је у складу са преовлађујућим гледањем на ову конструкцију у нашој стручној литератури (подробан увид у ово нуди се у раду Милошевић 1971). Међутим, не могу се занемарити чињенице да је ова форма присутна у домену садашњости, али не и активна форма футура другог, и да је са становишта морфологије посредни презентски облик. Чињеница да је та форма готово потиснула пасивну форму футура другог (в. у поглављу о футуру II) не мења ствар. Досада је код нас најцеловитије домен употребе ове форме приказала К. Милошевић, мада ни она не извлачи недвосмислену тврдњу да је посредни пасивна форма презента. У најкраћем, аргументација која се у њеном раду даје може се свести на следеће: значајан је домен употребе овог облика где се он не може заменити активном формом футура другог (то је, између осталог, и исказивање нереференцијалне садашњости), а увек се он може заменити активним обликом презента.

§ 346. И у оквиру конституисања пасивне дијатезе презентом на показана три начина не искључује се релативна употреба тог временског облика. При томе у зависности од тога који се од та три начина конкретно реализује расту односно опадају изгледи за то да дође до такве употребе. Ево како ту ствари стоје.

§ 347. Кад је посредни рефлексивна конструкција, презент има све оне могућности које су констатоване приликом описа његове употребе у овој функцији при активној дијатези. Њиме се, другим речима, исказују а) радње које су истовремене са неком прошлом радњом и б) радње које су истовремене са будућом радњом исказаном обликом футура првог, уп. а) *Гледали смо како се улице украшавају* — б) *Суштра ћемо њосмајрајти како се ошвара фесџивал*.

§ 348. Пасивна форма презента са помоћним глаголом *бивајти* и трпним придевом није уобичајена, али ни сасвим искључена у функцији исказивања релативних радњи, уп. *Студентџи су њосмајрали на екрану како се сџрано шело њомера кроз једњак* — *Студентџи су њосмајрали на екрану како сџрано шело бива њомерано кроз једњак*.

§ 349. Кад је посредни пасивна форма презента изграђена по моделу: презент глагола *бијти* / *будем* + трпни придев, ситуација је специфична. Ова глаголска форма није подобна за исказивање релативних радњи. Она

је, међутим, веома фреквентна у функцији исказивања будућих радњи чије је сигнално средство у српском језику футур други. Такву њену употребу илуструју следећи примери.

(1) Кад буде завршен, светосавски храм биће највећи живи православни храм на свету. (*НИН*)

(2) Кад школа буде довршена, деца ће имати боље услове за учење.

(3) Кад за три године буде завршена хидроелектрана ... нестајаће једна од најмањих и најсевернијих варошица. (К. Милошевић 1971)

(4) Чим то буде објављено, Туристички савез ће штампати план града. (Исто)

(5) Кад постанем командир чете и будем унапређен у чин поручника ... рећи ћу своје име и презиме. (Исто)

(6) За одбрану земље предузеће само оно што му буде нарчђено.

(7) Уколико овај предлог буде усвојен, онда ће се ... поново отворити могућност за образовање кадрова. (К. Милошевић 1971)

Конституисањем тих реченица у складу са законима који важе за активну дијатезу та форма презента могла би се заменити или обликом футура другог или (чешће) свршеним презентом. Пасивна дијатеза исказује се датом конструкцијом са трпним придевом онда када се у оквиру рефлексивне конструкције не може обезбедити разграничење тога значења од значења рефлексивности. То се може видети на примеру (5), где предикат *будем унапређен* није могуће заменити предикатом *унапредим се*. Иначе, ова пасивна форма презента у савременом српском језику готово сасвим је потиснула пасивну форму футура другог са трпним придевом.

ВРЕМЕНСКА ТРАНСПОЗИЦИЈА ПРЕЗЕНТА

§ 350. Презент је глаголски облик који је веома склон временском транспоновану. При томе се он подједнако често у српском језику транспонује и у прошлост и у будућност.

ТРАНСПОЗИЦИЈА У ПРОШЛОСТ

§ 351. Транспозиција презента у прошлост поодавно је регистрована у нашој домаћој стручној литератури, с тим што се, под наведеним условима његове употребе, на њега примењивао најчешће термин приповедачки презент, нешто ређе историјски презент, а у новије време га обично називају наративни презент. Такав презент је у живој употреби у савременом српском језику, што могу илустровати и следећи примери.

(1) Управо од турског похода у августу 1388. обе стране показују више помирљивости. (*Политика*)

(2) Тај обичај добива маха у доба Ренесансе и преноси се постепено на грађански сталеж. (*Јужнословенски филолог*)

(3) Седим тако јуче за столом и слушам прве вести.

У наведеним примерима радње исказане обликом презента имају посебно експлицирану временску детерминацију, на основу које се и утврђује да се ради о прошлости.

§ 352. Није, додуше, приповедачки презент у реченици баш увек праћен таквим посебним временским ознакама; може се и шири контекст наћи у функцији показатеља оваквога временског транспоновања. Тако у следећим примерима нема прилошких одредаба глагола у презенту, али је из ширег контекста потпуно јасно да је прошлост у питању.

(1) Уча седи прислоњен на стену, загледан у непријатељске ватре. (Д. Ћосић)

(2) Трнци пролазе уз леђа, кичме се исправљају, груди надимљу, очи сјају, прсти се на рукама шире и грче. (И. Андрић)

(3) Гомила ври и навире око чесме, а ми само посматрамо.

При оваквој употреби несвршеног презента у приповедању слушалац или читалац се најнепосредније уводи у време о коме се приповеда. Исказивањем тога облика њему се, наиме, прошла радња дочарава као нешто што се збива пред његовим очима, тј. сугерише му се да се он обрео у својеврсној садашњости — оној некадашњој која је важила за испричане догађаје.

Приповедач зна шта ће уследити након те „садашњости“ и зато може да скрене поглед и на будућност: *Идући у нову њосћојбину, Срби носе своју веру и мошћии својих свејийшеља, носе их и касније, љриликом љреласка у Албанију. И љу ће их сачувати вековима. (Полиљика)*. За указивање на оно што ће се десити у будућности у односу на ту „садашњост“ употребљен је, као што се могло очекивати, облик футура првог.

§ 353. Пошто се приповедачки презент употребљава за приповедање о разним догађајима из неких прошлих дана, обично се овај глаголски облик, у таквој функцији, не јавља појединачно, него у низовима. То је посебно карактеристично за несвршени презент, па се зато и говори о несвршеним низовима (према изразу М. Радовановића). Следећи примери илуструју ту појаву.

(1) Црногорац везе и кити све брже и брже, све лепше и смелије, а мокри и расањени кулучари, занесени и неосетљиви за све остало, прате песму као сопствenu, лепшу и светлију судбину. (И. Андрић)

(2) Партизани стоје неми и мирни као слеђено дрвеће. Ниједне речи, ни једног шушња. Гвозден стоји и гледа преко њих. (Д. Ћосић)

(3) Коњ под њим граби хитро, све му испод копита пршти пијесак. Не окреће се, већ само гледа у земљу преда се, коњу у гриву, у дизгине, као да се њега ни мало не тичу ни ти Бишевци. (Ћ. Сијарић)

У свим наведеним примерима даје се целовита слика комплексног догађаја, неке комплексне ситуације у чији састав улази све оно што је ис-

казано несвршеним глаголима у облику презента. За презентом исказане појединачне радње или ситуације којима се дочарава једна целовита слика карактеристично је то да су оне истовремене.

§ 354. Могу се у оваквим несвршеним низовима представити и такве појединачне радње које карактерише сукцесивност у времену. Тако је у следећим примерима.

(1) Павле нишани: лице му се издужује, десно око путује низ цев, остаје на нишану и тражи срце погуреном Немцу. (Д. Ћосић)

(2) Тада креће гласник са Косова на запад. Носи вест о победи над Турцима. Данима после, ова прва вест са Косова стиже до Париза. (*Полиџика*)

(3) Турци прелазе Лаб. Дочекују их јата стрела првих српских редова и потискују. (*Полиџика*)

Уочљива је карактеристична разлика у начину представљања датих радњи или ситуација обликом презента у ове две групе примера. У првој групи примера обликом презента исказују се радње, односно ситуације као нешто што се налази управо у току свог остваривања, док се у другој групи примера о њима саопштава као о својеврсним догађајним, односно ситуационим целинама. Значење комплексности глаголске радње иначе је карактеристично за свршени вид.

Чињеница је (на коју, међутим, није досада указивано) да, кад би се презент несвршеног глагола који дочарава собом комплетност радње / ситуације заменио претериталном временском формом, глаголу би морао бити промењен његов видски облик. Тако би се то неизбежно догодило у примеру (2) са видском ситуацијом, где би се замена о којој је реч тичала првог и трећег презентског облика, односно у примеру (3), где би се замена тичала свих облика: *Тада је кренуо гласник... Ова прва вест ... је стигла до Париза; Турци су прешли Лаб. Дочекала су их јата стрела ... и потиснула.* Ово и упућује на разлику између перфекта и приповедачког презента у приповедању: и један и други подједнако успешно могу да саопште одговарајуће чињенице. Међутим, приповедачки презент нам омогућује управо да догађаје / ситуације о којим се говори пратимо у њиховом трајању и онда кад их дајемо као комплексне целине.

§ 355. Често се у наративи низови несвршеног презента најављују претериталним обликом глагола свршеног вида. За ту функцију долазе у обзир аорист и перфекат, како то илуструју следећи примери.

(1) Павле задрхта бранџи се од злокобног осећања. Партизани стоје неми и мирни као слеђено дрвце. Ниједне речи, ниједног шушња. Гвозден стоји и гледа преко њих. (Д. Ћосић)

(2) Павле застаде и наслони се на дрен. Борце више не распознаје. Они седе у гомилама и пуше, сакривајући цигарете у шаке. Све мање и све тише говоре. (Исто)

(3) Село поклопила нијема тишина, дубе кроз куће и дрвеће, круни се че-сма доље под бријегом. (Ћ. Сијарић)

Овакви низови понекад се завршавају претериталним глаголским обликом видски свршено оформљеним. Тако је у следећем примеру: *Си-џан, обучен џврдо. Коњ њод њим граби хиџро, све му исјод койиџа џр-шиџи џијесак. Не окреће се никуд, већ само гледа у земљу џреда се, коњу у гриву, у дизгине, као да се њега ни мало не џичу ни Бишевци, ни њихов џа-ша. На другом бријегу, џрема Бишевцима, скиде кају и зајјева гласно* (Ћ. Сијарић). Постављањем оваквих претериталних облика на почетак или на крај несвршеног низа добија се својеврстан оквир слике која се износи у несвршеном низу.

§ 356. Улогу аориста односно свршеног перфекта у српском језику може преузети и свршени презент наративног карактера. Тако се у следећим примерима свршени презент налази испред несвршено уобличеног глаголског низа.

(1) Рина трепне полако као да очима пружа одмор. Чека. Из кинеске вазе цвјета црвенкаст олеандер. (М. Божић)

(2) Упије дах, коракне одлучно у бијело свјетло (одмах се утрњује постепено оно жућкасто свјетло у гледалишту и он као да полако ослепљује), мора се смијешити, повлачи се кроз оркестар ... корача у млаки пљесак. (Исто)

§ 357. Исти овај глаголски облик може доћи и у постпозитивни положај, тј. њиме се може завршити несвршени глаголски низ. Тако је у следећим примерима.

(1) Јурим низ главицу. Широко весеље трепери у ваздуху и шум, широк и непрегледан као свијет, прелива се котлином. Ја вриснем, а шум прогута цику. (Х. Хумо).

(2) Сједимо у стијенама на извору Хучке. Врх нас високо дивља стијена и планина, а ми крај извора у хладовини, као у бунару. Испод огромне пећине бије дах студени, а испод шупљих литица провлачи се и руши вода доље низа стијене. Тихо Бара брсти. Ми сами. Грлица пјевуши па заћути. (Исто)

(3) Чскам да се појави. Не прилази ми. Носе ме у амбуланту на контролу и спуштају ме на сто: угледам новине. (М. Радовановић: Д. Ћосић).

Као и аорист и перфекат, и свршени презент у приповедању служи да се информациона визиura помери: завршавањем једне статичне слике коју гради несвршени низ радња се помера напред. Он, дакле, уноси динамику у приповедање.

§ 358. Ређе се дешава у наративном тексту да се једна наративна целина, оличена низом несвршених глагола у презенту, завршава несвршеним презентом, којим је исказана и комплетна слика, као што је у претходним примерима случај с свршеним презентом. Тако је у следећем примеру: *Грлица, са Баром, скрива се негдје у џоџоцима. Тражим је. Пре-*

ѿражујем обалу Хучке: нигдје никога. Гдје ли је Грлица, боже мој? ѿишам се и свраћам у Иванкино дворишће (Х. Хумо). И оваквим наративним поступком одређена слика се уоквирује, али тај оквир није наглашен онако како се то наглашава аористом и свршеним презентом, односно перфектом.

§ 359. Не мора, додуше, баш увек у приповедању да се неки дати не-свршени низ уведе или заврши, или уоквири с обе стране, неким од наведених глаголских облика уобличених помоћу свршених глагола. О томе сведочи следећи пример: *Брда се ѿлаве. Вечер, бојсја ѿјесма, бдије над селом. У сјени Мркуље мирује наше село као ѿешко уморно ѿијело. Ноћ ѿада као нечујан широк загрљај. Негдје у селу звонца сиѿино, циликаво звоне* (Х. Хумо). И у оваквим случајевима исказану слику ствари може да смени друга, нова слика, нов опис догађаја, неки монолог и слично.

§ 360. Мада знатно ређе, и облици свршеног презента у приповедању могу образovati наративни низ. Тако је у следећим примерима.

(1) Из кухиње, срећом, допре лупање и прекине мучни мук. Ана отрчи.

(2) Изаберем вир и шибље где ме ни бог не би могао наћи, свучем се и љуснем у воду.

Када се у приповедању радње представљају на овај начин, оне се по правилу јављају у сукцесивном низу. На тај начин се слушаоцу или читаоцу догађаји представљају с наглашеном динамичношћу.

§ 361. Досада је било речи о приповедачком презенту углавном у простим и независносложеним реченицама. Међутим, он се јавља и у зависносложеним реченицама. Нису ретки случајеви транспоновања презента у прошлост у временским реченицама. Ево неколико таквих примера.

(1) Кад српски посланици дођу у Цариград и предаду Турцима своју молбу, Турци се упропасте. (В. Караѿић)

(2) Кад почну лијегати да спавају, онда рече најстарији брат. (НПр)

(3) Кад су већ били на неки дио пута, зовне он њега. (НПр)

(4) Кад умре и сахране је, свет је јео и пио на даћи. (НПр)

(5) Прелом у негативном смислу настаје када за директора ... долази...

(НИН)

Нема потребе да се сваки пример појединачно коментарише детаљније. Оно што се може утврдити јесте то да се приповедачки презент у овом типу зависне реченице може појавити у управној (4), у зависној (2), (3) или у управној и у зависној клаузи (1), (5). Иначе, употреба приповедачког презента мање је карактеристична за савремени српски језик него што је била и претходним фазама његовог развоја.

Треба скренути пажњу на још једну чињеницу, коју илуструје пети пример. Кад је посреди примарна употреба презента, онда појава овога

облика у зависној и управној клаузи временске реченице с везником *кад* упућује на то да су радње представљене неререференцијално. Овде, при временској транспозицији, не мора бити тако: у датом примеру радње су ререференцијално представљене.

§ 362. Наративни презент јавља се и у другим типовима зависносложене реченице. Често је присутан у изричним реченицама. То сведоче следећи примери.

(1) Чини јој се да тишина попут неког снажног логонског горива пали њено срце. (М. Божић)

(2) Кад се већ чује да Афис паша купи војску. (В. Караић)

§ 363. И када се употребљава у нарацији, презент може да исказује радње које се понављају. Тако је у следећим примерима.

(1) Обично их изненаде на спавању и похватају као пилиће. (И. Андрић)

(2) Сеоски момци су покушавали да беге у шуму, али сејмени одмах узму из те куће таоце. (Исто)

(3) Варошки хришћани се откупљују митом. (Исто)

У овако наведеним реченицама нема никаквог посебног податка о томе да је реч о временском транспоновању. Међутим, у ширем контексту такав податак постоји. Поглавље из кога су ови примери преузети започиње следећом реченицом: *У њролеће оне године кад је њала везирова одлука о градњи, стиigli су у касабу његови људи са њраињом*. Касније, презент заузима место перфекта. И нема никакве разлике у употреби презента за исказивање оваквих, неререференцијалних радњи при наративном режиму саопштавања у односу на његову употребу при исказивању садашњих радњи.

§ 364. При наративном режиму саопштавања понашање презента у оквиру рефлексивне конструкције која исказује пасивну дијатезу идентично је његовome понашању код исказивања активне дијатезе. Зато нема потребе да се о томе овде посебно говори.

§ 365. Транспоновању у прошлост подаје се и пасивна форма презента са помоћним глаголом *бивајти*. О томе говоре следећи примери.

(1) Са свим рањенима и Обрад бива одређен на острво Видо (*Политика*).

(2) Крајем јуна 1914. у Њујорку се оснива Централни одбор Српске народне одбране и за председника бива изабран Пупин (*НИН*).

(3) Године 1847. излази Вуков превод Новог завјета и бива анатемисан у црквеним круговима (*НИН*).

Наше граматике углавном не бележе овај случај временског транспоновања презента. Он завређује пажњу, између осталог, и по томе што се јавља и у савременом српском језику. Овде наведени примери илустру-

ју чињеницу да се ова пасивна форма презента другачије понаша у нарацији у односу на употребу на плану садашњости. Док се на плану садашњости овом формом исказују само неререференцијалне садашње радње, при наративном режиму саопштавања она исказује и референцијалне радње, чини се, чак, њих првенствено.

§ 366. И друга форма презента са трпним придевом употребљава се и у приповедању. Тако је у следећим примерима:

(1) И заробљени принчеви ускоро буду ослобођени (Грим).

(2) Арапин, који је за то време спавао у храму, буде оптужен да је убио Јеврејина (М. Павић).

У граматикама се ова форма наводи у приликама кад се говори о глаголским облицима у наративном тексту, само што се ту она погрешно тумачи као пасивни облик футура другог. Већ је речено да нема разлога да се она тако проглашава, ни у другим случајевима, па ни у овоме. И ова форма пасивног презента, као и претходна, показује другачије могућности у односу на оно што јој је својствено кад је посреди план садашњости. Наиме, она у приповедању исказује и референцијалне радње, о чему сведоче управо наведени примери.

ТРАНСПОЗИЦИЈА У БУДУЋНОСТ

§ 367. Овај вид транспоновања презента такође је чест у савременом српском језику. Њега илуструју следећи примери.

(1) Аутобус полази тек ујутру.

(2) Враћа се за дан, два. (М. Селимовић)

(3) Почетком априла излази из штампе књига. (НИН)

(4) Маратон се 15. априла одржава 89. пут. (Ослобођење)

(5) Перес и Шевернадзе састају се у Њујорку. (Полишка)

(6) Ко стиже умјесто њега? (Ослобођење)

Да се у овим примерима обликом презента исказује будућа радња, разазнаје се или на основу неког, у реченици присутног, детерминативног израза, као што је остварено у прва четири примера, или на то указује шири контекст, како је у примерима (5) и (6). Често у пракси ова два фактора делују заједнички. И у овде наведеним примерима (1) до (4) није ни контекст потпуно ирелевантан — он нас такође опредељује за интерпретацију каква је за њих овде изнесена. Тако би у примеру (2) презент у реченици смештеној у контекст другачији од оног из којег је узета могао да исказује садашњу неререференцијалну радњу, а и у примерима (3) и (4) такође би презент могао, у неком другом контексту, да се другачије семантизује.

Н а п о м е н а. — Оваква врста транспоновања презента регистрована је одавно у нашој домаћој стручној литератури. Међутим, није усаглашено мишљење о

статусу овога презента: дискусија се водила око питања да ли тако употребљен презент има модално значење или указује на радње какве се исказују футуrom првим. Та мишљења, у најкраћем, свде се на следеће: једни сматрају да овако употребљени презент има модално значење (нпр. Сладојевић 1966), други да исказује будућу радњу (Вуковић 1967; Милошевић 1982), а Стевановић (1991) сматра да ту презент са одговарајућом врeмeнском одредбом исказује будућност, а без ње — модалност. М. Стевановић у вези са постојањем временске одредбе прво каже да, кад „такве одредбе нема, презент *може* (истицање С. Т.) имати друкчије, модално, рецимо, значење“, а нешто даље, на истој страни (589), тврди: „У овом примеру, дакле, и у свим сличним случајевима (истицање С. Т.) с обликом презента у функцији означавања још нерeализоване радње, уколико у реченици нема никакве одредбе која би је везивала за будућност, имамо модално употребљен.“ После овога ништа се не говори о томе кад презент без временске одредбе *може* имати временско значење. Но без обзира на неусаглашеност између ова два навода, значајно је то да аутор у другој тврдњи недвосмислено износи став да презент без временске одредбе има модално значење. Тешко би било прихватити такво тумачење јер контекст може такође да утиче на функцију глаголског облика, често и одлучније него сама временска одредба. То се видело и у прва четири овде наведена примера. Нема у том погледу разлике, рецимо, између примера (1): *Ауџобус њлази њек ујуџиро* и (5): *Перес и Шеварнадзе сасџају се у Њујорку*. У оба ова примера ради се о временском транспоновању презента.

§ 368. Уочљиво је да се у свим наведеним примерима обликом несвршеног презента исказује будућа радња. Услов за замену презента у тим примерима обликом футура првог био би да дати глаголи промене свој вид — да од несвршених постану свршени. Та карактеристика временског транспоновања презента у будућност какву илуструју својом видском вредношћу претходно наведени примери јасно је истакнута код М. Стевановића (1991).

Н а п о м е н а — Зато и јесте могућа употреба презента глагола *видети се* уместо футура првог *видећемо се*, а коме су неки нормативисти својевремено оспоравали статус у стандардном српскохрватском језику (нпр. В. Анић) иако он, као и презент *чујемо се*, у разговорном језику у 98% случајева долази уместо футура првог (према истраживању В. Половине).

§ 369. Оваквим транспоновањем презента такође се ствара илузија садашњости, па се презент у видском погледу и понаша као да је посреди представљање референцијалне садашњости: јавља се само са несвршеним глаголима. Разлог што у наведеним примерима (1)–(6) несвршени презент не би могао бити замењен несвршеном формом футура првог, с тим да се при том у потпуности сачува његова информација, јесте тај што је такав облик футура првог, када су дати глаголи у питању, неподобан за ту функцију. Кад су, међутим, посреди неки други глаголи, до такве замене може доћи. На пример реченица *Суџра идемо на скијање* — сасвим је у информа-

тивном погледу идентична реченици *Суџра ћемо ићи на скијање*. Дакле, хоће ли или неће бити могуће презент заменити обликом несвршеног футура, зависи од лексичког значења глагола којим се изриче будућа радња. О томе ће бити нешто више речи у поглављу о футуру првом.

§ 370. Познато је да и у српском језику постоје ограничења у могућностима временског транспоновања презента овога типа (М. Ивић 1981). Не дозвољавају сви глаголи такво транспоновање. Већ и навођени примери указују на то који глаголи могу доћи у обзир. То су глаголи који исказују такве радње које се могу планирати.

Н а п о м е н а. — Стога неки лингвисти овакву употребу презента и називају презентом за планирану будућност (Бондарко 1971). М. Ивић истиче да презент долази у обзир онда кад се жели нагласити да у моменту саопштавања постоји решеност да се нека радња у будућности врши.

Зато није прихватљива реченица *Суџра ме боли глава*, а јесте *Суџра ће ме бољети глава*. Међутим, како се људско искуство о свету мења, тако се повећава број оних ситуација које се могу у будућности предвидети, па је данас сасвим прихватљива реченица *Суџра њада киша*. Данашње могућности метеоролошке службе омогућавају да чињеницу изнету у да тој реченици са сигурношћу можемо предвидети.

§ 371. До сада су навођени случајеви с транспонованим презентом у појединачним примерима. Нема овде, као код транспоновања у прошлост, несвршених низова. Такође, презент се у оваквој улози јавља врло често у простој и независносложеној реченици. Међутим, није искључена ни могућност његове употребе у зависносложеним реченицама. Ту се он јавља у управној клаузи (1), у зависној клаузи (2) или и управној и у зависној клаузи (3):

(1) Кад ступи овај статут на снагу, престају важити досадашња правила предузећа. (М. Радовановић 1977)

(2) Не могу то урадити сутра јер путујем на састанак.

(3) Делегати савезног вијећа расправу воде сутра ... јер се већ прекосу-тра закон усваја.

И у зависносложеној реченици исти су услови за употребу облика презента у оваквој функцији.

Н а п о м е н а. — Презент транспонован у будућност на овакав начин јавља се у различитим функционалним стилевима, посебно у разговорном, журналистичком и књижевноуметничком. Некад се њиме заиста постиже већа ефектност саопштења, па он има и додатну стилску функцију. Међутим, данас су разговорни стил и журналистички презасићени овим видом транспоновања презента; у новинама је у одређеним позицијама то чак постало клише, у насло-

вима на пример. У таквим случајевима мало остаје од ефектности коју он може да да саопштењу.

§ 372. Поред овог типа транспозиције презента у будућност, постоји још један тип који наша литература не бележи, а који се у одговарајућој славистичкој литератури наводи под именом презент за замишљену будућност (према термину А. В. Бондарка). Такав вид транспоновања презента илуструју следећи примери.

- (1) Кад се сврши рат, што ћу да се науживам. Узмем чамац, спреим суву храну за неколико дана, удицу за пецанье рибе и креном низ Мораву. (Д. Ћосић)
- (2) Ја набијем маску, упадам у собу и мажњавам кост. (Цртани филм)
- (3) Шта ја радим? Ја пуним мркве динамитом. Он загризе. (Исто)

Овај тип транспоновања презента у будућност разликује се умногоме од првога типа, тј. од презента за планирану будућност (Танасић 1996). На првом месту треба истаћи да се овде презент обично не јавља појединачно, већ у низовима. Успоставља се одређени режим излагања потпуно симетричан ономе код транспоновања презента у прошлост. Облицима несвршеног презента читалац или слушалац уводи се у центар збивања и прати их. Догађаји му се ређају пред очима. Овде је моменат говора небитан за временску оријентацију. Несвршени презент омогућује да се догађаји прате у њиховоме току, а свршени презент служи да се пажња читаоца или слушаоца помера са једне радње на другу.

Код оваквог транспоновања презента нема ограничења у избору глаголске лексике, какву познаје транспоновање на које се примењује термин презент за планирану будућност.

Глаголске лексеме у овако употребљеном презенту по правилу немају експлицитно дату временску детерминацију која упућује на будућност. Ту шири контекст упућује на то да презентом именоване радње припадају будућности.

При таквом транспоновању презента у будућност могуће је исказивати и неререференцијалне радње. Такав случај је у наведеном примеру (1).

Презент за замишљену будућност не јавља се онако често као презент за планирану будућност. Јавља се у књижевноуметничком стилу, у разговорном језику и у неким жанровима публицистичког стила. Често се јавља и у дечјем говору, у игри, кад се њиме износи план неке игре. У књижевноуметничким текстовима има изразито стилску вредност.

МОДАЛНА ТРАНСПОЗИЦИЈА ПРЕЗЕНТА

§ 373. Презент је временски глаголски облик веома склон модалном транспоновању. Њиме се исказује широк спектар модалних значења која су својствена модалним глаголским облицима — императиву и потенција-

лу. Примери који следе намењени су егземплификацији разноврсности модалних значења која се могу исказивати обликом презента.

§ 374. Презент с везником *нека* употребљава се у императивном значењу. То илуструју следећи примери.

- (1) Нека Иван завеже. (М. Ољача)
- (2) Водите диванију у Плевље, и нека га вежу у кућу. (И. Андрић)
- (3) Ко не може да иде, нека остане. (Д. Ћосић)

Императив као глаголски облик не може у овоме случају заменити облике презента. То је због тога што се императивом износе подстицаји за вршење радње само присутном лицу односно лицу коме се говорник обраћа. Он има облике другог лица једнине и множине и првог лица множине. Никад се не употребљава, у нормалним околностима комуникације, у случајевима кад лице адресат није присутно или је присутно а говорно лице неће да му се директно обраћа. Тада се употребљава презент са *нека*. Тако говорно лице износи свој став лицу које треба да га пренесе до адресата.

§ 375. Императивно значење исказује и презент с везником *да*, како је у следећим примерима.

- (1) То рано да се скува и подели чети за доручак. (Д. Ћосић)
- (2) После борбе десетари да ми поднесу извештај. (Исто)
- (3) Да знаш да ћу те сабити у земљу. (И. Андрић)
- (4) Искрено да ми кажеш какав сам ја човек.

Презент у свим овим примерима би могао бити замењен императивом, с тим што би, нормално, у примеру (2) морао бити императив у другом лицу множине. Овде наведена прва три примера показују како је радња исказана адресату без остављања могућности да он одлучује о њеном извршењу, а у четвртом примеру став говорног лица је исказан тако да не зависи само од његове воље, него и од воље говорног лица.

§ 376. Између императива и овако употребљеног облика презента у неким ситуацијама се запажају и извесне значењске разлике. То се може уочити разматрањем следећих парова.

- (1) Пази се — Да се пазиш.
- (2) Уђите — Да уђете.

Само у неким ситуацијама наведени парови реченица преносе идентичну поруку. Иначе то није тако. Неће се, рецимо, неко коме прети непосредна опасност упозорити реченицом *Да се њазиш*. Исто тако, неће се лице позвати у канцеларију реченицом *Да уђите*. Упутство се у свакој прилици исказује искључиво обликом императива, нпр. *Бочицу чувајте на хладном месту*.

§ 377. Презент се у императивном значењу често јавља и у првом лицу множине. Ту се он може заменити обликом императива, али уз одређену значењску модификацију. Такву употребу презента илуструју следећи примери.

(1) Пре него што почнемо са разматрањем појединачних ситуација ... да резимирамо укратко опште карактеристике. (М. Личен)

(2) Да погледамо сада писане изворе. (П. Слијепчевић)

Овако употребљен облик презента исказује став говорног лица који нема карактер наредбе, већ првенствено има смисао предлагања. Испред ових презентских облика могао би доћи предикат *предлажем*: *Предлажем да резимирамо, Предлажем да погледамо*. Облик презента би овде заиста могао бити замењен императивом, али би тиме била значајно занемарена значењска нијанса предлагања.

О правом императивном значењу може се говорити и онда када се обликом презента с везником *да* именују радње говорења и слушања. Тако је у следећим примерима.

(1) И да те видим на предизборној конференцији.

(2) Да чујем шта хоћеш.

У оваквим случајевима употребе презента адресату се експлицитно не именује радња коју он треба да изврши. На њу се указује индиректно: то је она радња коју говорно лице хоће да види или да чује. Ако би се облик презента заменио императивним обликом, што би довело до померања на значењском плану, онда би се именовала радња коју адресат треба да изврши.

§ 378. Најближе императивном значењу је и значење свршеног презента у одричним питањима, о чему су наши синтаксичари расправљали током целог двадесетог века. Такав случај употребе презента егзимплификује пример *Што не седнеш?* Ту се, према истраживањима М. Ивић, предикатом и датом реченичном структуром износи сложена ситуација која подразумева бар две ствари: 1. констатује се неизвршеност неке радње у моменту говора и 2. сугерише извршење те радње.

Напомена. — М. Стевановић у својој граматици инсистира, идући за Мусићем, и на неволунтативности, тј. на неспремности питаног лица да изврши радњу именовану обликом презента.

§ 379. Не мора, међутим, свршени презент у оваквим питањима увек имати модално значење. Кад је овај облик употребљен неререференцијално, он може исказивати и временско значење. То се може видети на следећем примеру: — *Појијеш ли таблету кад те заболи зуб?* — *Не љојијем.* — *Зашто не љојијеш?* — *Зашто што ми није саветовао лекар.* — У оваквим

случајевима смисао питања се састоји у томе да се сазна зашто се дата радња не изврши у оном датом времену кад постоје услови за то.

§ 380. Овакво значење „распитивања“ могу, уосталом, да исказују и облици несвршеног презента за референцијалне (1) и неререференцијалне (2) радње у оквиру садашњости:

- (1) Зашто не спаваш? Нешто си много забринут. (Д. Ћосић)
- (2) Зашто људи не вичу кад их воде у смрт? (М. Селимовић)

§ 381. Несвршеним презентом у таквом типу реченице често се даје и подстицај на вршење именоване радње: *Зашто не разговараш с њиме? Можда ће те схватити.*

§ 382. Модално, опет императивно, значење исказује се обликом презента и у зависној клаузи једног типа сложене реченице. Такву његову употребу илуструју следећи примери.

- (1) Уча нареди командирима да пошаљу курире на везу. (Д. Ћосић)
- (2) Дјеци је строго препоручено да не причају ништа о догађајима. (В. Десница)
- (3) Истиче своју спремност да и сада да све од себе, али преклиње да буде премештен са овог положаја. (И. Андрић)
- (4) Звао сам вас да вам кажем да не шаљете сутра робу.

Ако би се ове, императивне реченице (како их назива М. Стевановић) организовале по принципу директног говора, презент у зависној клаузи би био замењен обликом императива (Ивић 1970), нпр. *Уча нареди командирима: — Пошаљите курире на везу.* У таквим реченицама у управној клаузи је обично неки глагол говорења или је какав други глагол који, уз помоћ контекста, бива протумачен у том смислу. Кад глагол говорења у својој семантици има и модални став типа подстицај (1) и (2), онда се зависна клауза може номинализовати: *Уча нареди командирима слање курира.* Или: *Немамо времена да се расправљамо, командуј њовлачење!* (Д. Ћосић)

§ 383. Презентом се исказују и таква модална значења каква се исказују потенцијалом. Модално значење има презент у следећим примерима.

- (1) Да ли да понесем ранац?
- (2) Да ли да га позовемо сада?
- (3) Да ли да му се јавим?

У овим примерима исказује се делиберативно питање: говорно лице је у дилеми како у одређеној ситуацији треба да поступи. Да је посредни својеврстан тип модалности, показује и то што би се презент у овим реченицама могао заменити обликом потенцијала без било каквог померања значења: *Да ли да њонесем ранац — Да ли бих њонео ранац?* и сл.

§ 384. Обликом презента исказује се модалност и у следећим примерима.

- (1) Шта да радимо? (Д. Ћосић)
- (2) Само кога да изаберем? (М. Селимовић)
- (3) Али како да је узме.

Ове реченице се јављају као допуне подразумеваних а неисказаних модалних глагола у предикатској функцији, нпр. *Шта треба да радимо, Само кога треба да изаберемо, Али како може да је узме*. И ови облици презента лако се замењују обликом потенцијала — *Шта бисмо радили?* и сл.

§ 385. Модално значење исказује презентски облик и у приликама кад се налази у предикату намерне клаузе у сложеној реченици, као што је у следећим примерима.

- (1) Пуковник је учинио покрет да јој благо метне руку на раме. (И. Андрић)
- (2) Везир још једном позва Давила, да се с њим опрости насамо. (Исто)
- (3) Упућивао је Давну да ствар што пре сконча, само да се чаршији не пружају овакви призори. (Исто)
- (4) Павле позва Учју да се договоре. (Д. Ћосић)
- (5) Идем и ја да видим шта се то тамо ради. (Б. Ћопић)
- (6) Комесар се обазре да види хоће ли бити кише. (М. Црњански)

У оваквој служби презент се употребљава са свршеним или са не-свршеним глаголима. Обликом презента исказује се намера; она се може изразити и обликом потенцијала.

Н а п о м е н а. — Постоје запажања (И. Грицкат) о томе да се у оваквим реченицама у српском језику презент шири на рачун потенцијала.

Иако у основи нема разлика у значењу ова два глаголска облика, ипак је потенцијал маркиран пошто, како констатује М. Ивић, уноси додатни елемент интенцијалности у значење. Зависна клауза са обликом потенцијала у предикату може доћи како испред управне, тако и иза ње, док је ова клауза са обликом презента по правилу иза управне клаузе.

§ 386. Модално значење које спада у домен потенцијала исказује се обликом презента и у изрично-упитним реченицама. Такво значење има презент у следећим реченицама.

- (1) Павле се премишља шта да чини. (Д. Ћосић)
- (2) Нико није знао како да јој помогне. (И. Андрић)
- (3) Мучно сам размишљао шта да учиним с њим. (М. Селимовић)

Ови примери сведоче о томе да презент има модално значење у изрично-упитној реченици са одређеним синтаксичким својством — да се

зависна клауза уводи преко сложеног везничког средства: упитна реч + везник *да*.

§ 387. Од неколико случајева употребе презента у условним реченицама стварно модално значење има овај облик у једном: кад се њиме истиче потенцијални услов (према запажању М. Кравара). Тако је у следећим примерима.

- (1) Да ме прошиш, не би' пошла за те, / Да с' ожениш, би' се отровала. (НП)
- (2) Да које од вас вретено падне у воду, оне би се мати у краву претворила. (М. Стевановић 1991: НПр)
- (3) Да му кажем истину, не би му било пријатно.

У свим овим примерима обликом презента се исказује модалност какву исказује и потенцијал, што потврђује и чињеница да се потенцијал може увести у ове реченице у позицију предиката уместо презента без икаквих последица на семантичком плану. Једино се при томе мења везник — уместо *да* долази *ако* (или *кад*).

И несвршени глаголи се јављају у презенту са овим значењем. Контекст тада помаже да се оствари ово, потенцијално, значење. Такав случај је у првој условној реченици, пример (1).

Перфекат

§ 388. Примарна синтаксичка функција перфекта јесте исказивање радњи које су се вршиле или извршиле у прошлости, пре момента говора. Овај глаголски облик исказујући прошлу радњу ни у ком погледу је не спецификује, за разлику од других претериталних облика. Као такав он има веома широк домен употребе у савременом српском језику. Међутим, иако се у облику перфекта јављају глаголи оба вида, ипак постоје извесне разлике у употреби тога облика зависно од видске остварености датог глагола. Наша граматичка литература указује на постојање такве разлике постављајући, по правилу, у жижу пажње улогу коју у томе има резултативна семантичка компонента лексичкога значења датог глагола (в. 392). Мање је досада било речи о улози видског значењског обележја у регулисању функционисања перфекта у оквиру различитих дијатеза, активне и пасивне, а никако у обзир није узимана веза тога функционисања са опозицијом референцијалност или неререференцијалност глаголске радње. Ова опозиција, међутим, управо у томе погледу има велики значај.

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА. ИНДИКАТИВ

1. Референцијалне радње

§ 389. Када су посредни референцијално конциповане радње, перфекат се употребљава и од несвршених и од свршених глагола. Нпр.: *Од ње-*

нушавог вина сви су се љомало загрејали. Давил је највише волео да се сећа њога.

§ 390. У следећим примерима обликом перфекта исказују се прошле несвршене радње.

- (1) Са новцем је нови конзул имао брига и тешкоћа. (И. Андрић)
- (2) Тако су конзули тога дана имали две утехе. (Исто)
- (3) Пратио сам га погледом све време. (Д. Ненадић)
- (4) Зрак месечине пролазио је кроз пукотину на крову. (Исто)
- (5) Испред многобројних колиба, начињених од јелове четине, горјеле су ватре. (Б. Њопић)
- (6) Око њих је густа трска чујно шуштала. (М. Црњански)
- (7) Киша је то вече падала. (Исто)
- (8) Корачала сам уз њега, задовољног овим новим станом. (С. Велмар-Јанковић)

У свим овим примерима обликом перфекта исказују се радње које су се вршиле пре момента говора; оне су, дакле, прошле. Други и седми пример показују да се може експлицитно именовати временски одсек за који се веже вршење несвршене прошле радње (моменат референције) — то су падежи са детерминаторима *њога дана* и *њо вече*.

§ 391. Перфекат исказује и прошле референцијалне радње свршеног вида. Тако је у следећим примерима.

- (1) Средином лета стигао је нарочити изасланик. (И. Андрић)
- (2) Тако је пуковник провео још четрнаест дана у Дервенти. (Исто)
- (3) У долини се догодило нешто језиво. (Д. Ненадић)
- (4) Рана му је зарасла. (Исто)
- (5) Тако је још више заостала иза јединице. (Б. Њопић)
- (6) Тако је изгинуо те вечери, до мрака, Славонско-подоунавски полк. (М. Црњански)
- (7) А задао ми је јада у мом дјетињству. (В. Десница)
- (8) Једном је у нашу варошицу залутао неки надвојвода. (Исто)
- (9) Зашто је малочас сручио Сави Шумановићу гомилу непријатности у лице? (С. Велмар-Јанковић)

Као и код несвршених глагола, сам облик перфекта собом указује да су се радње извршиле пре момента говора, да су прошле. И за њих је карактеристично то да су се извршиле у једном недељивом временском одсеку. Овај временски одсек, моменат референције, такође се може и експлицитно исказати. У примеру (1) тај моменат је исказан синтагмом *средином лета*, у примеру (6) конструкцијом *те вечери*, у примеру (7) конструкцијом *у мом дјетињству*; у примерима (8) и (9) моменат референције обележен је прилозима *једном* и *малочас*.

§ 392. У нашој, а и широј славистичкој, стручној и граматичкој литератури придавао се значај разлици коју показује перфекат свршених глагола према перфекту несвршених глагола. На основу израженијег присуства компоненте резултативности код свршених глагола, која је код неких глагола посебно наглашена, стручњаци су извучили закључак да је примарна функција свршеног перфекта исказивање стања, које је настало као резултат извршења радње именоване глаголом, а не, дакле, исказивање саме прошле радње која је довела до тога стања. Заиста, има случајева кад је у облику свршеног перфекта компонента резултативности снажно изражена. Тако је у следећим примерима.

(1) Крсташ га је барјак поклопио. (НП, В. Караџић)

(2) Накитили се вина. (М. Стевановић; Н. завјет)

(3) У долини се догодило нешто језиво. (Д. Ненадић)

(4) Пустош је оставила за собом ова проклета и благословена вода.

(Исто)

(5) Рана му је зарасла. (Исто)

Ипак се ни у оваквим случајевима, где је резултативност посебно изражена, облику свршеног перфекта не може приписивати функција другачија од функције коју он има кад су посредни несвршени глаголи. И овде је он облик који примарно исказује прошле свршене радње, а присутна компонента резултативности обавештава о стању које је настало по извршењу тих радњи. Да се и овде ради о прошлој радњи исказаној перфектом, сведоче и могућности које ови глаголи имају у погледу временске детерминације. И овде се глаголска радња може временски детерминисати одредбама које указују на прошлост, нпр. *У долини се догодило јуче нешто језиво.*

Напомена. — У својој *Синтакси* М. Стевановић је доста пажње посветио гледању наших и страних синтаксичара на разлику између несвршених и свршених глагола која се у облику перфекта испољава у вези са компонентом резултативности. Са пуним правом он је закључио да се свршеном перфекту не може приписивати функција другачија од функције какву има несвршени перфекат, чак ни у случајевима кад је посредни свршени глагол са наглашено присутном компонентом резултативности.

§ 393. Обликом перфекта, како несвршених тако и свршених глагола, исказују се и различите затечене ситуације у свету који нас окружује. Облик перфекта ту служи да се истакне како су те ситуације настале пре момента говора. Оваква употреба перфекта позната је као **к в а л и ф и к а т и в н и п е р ф е к а т**.

Кад се обликом перфекта исказују такве ситуације у природи које су у непосредној вези са каквим географским појмовима, каже се да је реч о **г е о г р а ф с к о м п е р ф е к т у**. Такав случај илуструју следећи примери.

(1) Под њим су се шириле простране планинске ливаде. (М. Стевановић: М. Лалић)

(2) Ова нова земља ... са пропланцима над којим је небо треперило. (М. Црњански)

(3) Земунице оних који још не беху набили куће од земље у селу што се спуштало на воду. (Исто)

(4) Виде тад, пред собом, бео, широк пут, који се спуштао у село. (Исто)

(5) Над реку се спустила висока планина.

(6) Одовуд се наднијеле над њега стијене Кабларске. (М. Стевановић: В. Карацић)

(7) Град се савио поред обале као шарена гусјеница. (М. Стевановић: М. Лалић)

Могућност употребе квалификативног перфекта поред квалификативног презента овакве врсте у складу је са човековим виђењем стварности: све што на овоме свету постоји морало је, у складу са нашим гледањем на свет, некада и настати. При оваквој употреби перфекта не постоји могућност временске детерминације глаголске синтаксеме. Наиме, кад је посредни несвршени глагол, трајању глаголом именоване ситуације у прошлости не могу се поставити никакве међе. Кад се у облику перфекта нађе свршени глагол (6 и 7), такође се уз њега не може појавити временска одредба будући да се не може издвојити неки одсек прошлога времена за који би се везао настанак одређене појаве у природи.

§ 394. Није свако реферисање о појавама у природи идентичне врсте, те није ни свака употреба перфекта са глаголима који говоре о ситуацији у природи подводива под појам квалификативног перфекта. Не може се, на пример, рећи да се ради о квалификативном перфекту у следећим примерима:

(1) Остала је у своме издубљеном кориту које је пробила пролетос. (Д. Ненадић)

(2) Снизило се сиње небо над банатским селом. (Б. Ћопић)

(3) Сунце је већ потонуло иза густе кестенове шуме, стене се слиле и нарасле далеко. (М. Стевановић: Б. Ћопић)

(4) Река се излила и протицала између сеоских кућа.

У овим примерима обликом перфекта представљене су извесне појаве у природи које су се десиле или су постојале у неком времену у прошлости; овде није реч о сталном стању. Зато се овакве радње и могу везати за одређени временски одсек у прошлости, тј. предикат може добити одредбу са временским значењем. У примеру (1) таква одредба је и присутна: *пролетос*.

§ 395. Са квалификативним перфектом се сусрећемо и онда кад глагол указује — не на неку специфичну ситуацију у природи *sensu stricto*,

већ на одређену појаву у њој. Такав случај имамо, рецимо, при опису изгледа неке особе. Следећи примери илуструју овакав квалификативни перфекат.

- (1) У Милице дуге трспавице, / Покриле јој румен-јагодице. (НП, В. Караџић)
- (2) Марко је био црн, а танке обрве му се саставиле.
- (3) Висио му је подвољак. (М. Црњански)
- (4) Висили су му и очни капци. (Исто)

За употребу квалификативног перфекта у овим примерима важи углавном све оно што је речено поводом претходно описаног случаја. Пре свега, и ту се јављају како глаголи несвршеног тако и глаголи свршеног вида. Такође, ни у овом случају не може доћи синтаксема или синтагма у функцији временске детерминације. Употреба таквих временских одредби говорила би да се не ради о квалификативном перфекту, него да је реч о обичном перфекту.

§ 396. У свим досад навођеним примерима обликом перфекта исказују се прошле несвршене или свршене радње или стања. Оне су прошле у односу на моменат говора. Управо ова чињеница прибавља перфекту у тим примерима статус индикативног облика.

§ 397. Облик перфекта може се употребљавати и у низу са другим облицима перфекта или са којим другим претериталним облицима. Дакле, њиме се могу исказивати и радње које су претходиле другој претериталној радњи. Тако је у следећим примерима.

- (1) Брзо је разумео све и брзо се прибрао. (М. Стевановић: В. Петровић)
- (2) Мића је застао, извадио марамицу и обрисао Ненадово лице, затим га је узео за руку. (М. Стевановић: Д. Ћосић)
- (3) За то време посетио га је и један травнички Јеврејин и понудио му своје услуге. (И. Андрић)
- (4) Подигао је кабаницу на рамена, прилепио се чвршће уз коња и загазио у тај нови свет тишине. (Исто)
- (5) Отишао је у своју собу и дуго писао извештај.
- (6) За ручком је разговарао са гостима, а онда је заћутао.
- (7) Кад се заситила, онда је кренула кући. (М. Стевановић)
- (8) Кад ми је досадило да их слушам, отишао сам. (Д. Ненадић)

Антериорност неких прошле радње према другој прошлој радњи не значи и губљење временског односа такве радње према моменту говора. Зато и у наведеним примерима обликом перфекта исказују се антериорне прошле радње у односу на друге прошле радње, али су и те антериорне радње у тзв. синтаксичком индикативу. (Овде се мисли на перфектом исказане радње *је разумео* (1), *је застао, извадио, обрисао* (2), *ћосетио је* (3), *ћоди-*

гао је, *ирилеио се* (4), *оџишао је* (5) и *је разговарао* (6) — у независносложеним реченицама — и на примере *се засиџила* (7), *је досадило* (8).)

Наиме, да би нека прошла радња припадала синтаксичком индикативу, није пресудно то да ли је она претходила каквој другој претериталној радњи или није. За статус индикативне прошле радње важно је да се она види као прошла у односу на моменат говора. А у свим наведеним примерима издвојене претериталне радње јесу прошле управо у односу на моменат говора, оне се, дакле, временски директно оријентишу према моменту говора. Уопште, гледано са позиције дефиниције индикатива и релатива како је она дата овде, облик перфекта не исказује често прошле релативне радње, о чему ће бити нешто више речи касније.

§ 398. Перфекат несвршених глагола у српском језику има једну функцију која се не остварује кад су посреди свршени глаголи. То је исказивање прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер се у међувремену десила друга прошла радња која је поништила тај резултат (в. Танасић 1996а). Тако је у примерима:

(1) Јелена се уписивала на факултет, али је већ у првој години напустила студије.

(2) Како оне одлете, а царев се син пробуди, па запита: „Јесу ли долазиле?“ А слуга одговори: Долазиле су, и она што је била пала теби на коња рекла ми је да ти кажем... (НПр.)

(3) Марија се удавала за неког официра, али га је напустила.

(4) Долазио је неки човек, тражио те и рекао да ће навратити сутра.

У свим наведеним примерима обликом перфекта несвршених глагола исказане су прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора. Кад би се несвршени глаголи заменили свршеним, изгубио би се смисао какав је у датим реченицама. Тако у другом примеру, променом вида у питању царског сина: *Јесу ли долазиле* — променио би се смисао који има са глаголом несвршеног вида, а то је да царски син у моменту питања зна да паунице нису присутне. Такође, из слугиног одговора се види да су долазиле, а да их у моменту говора више нема ту. Тако је у свим наведеним примерима. Овакво значење глагола несвршеног вида у перфекту толико је карактеристично да се и не мора увек наводити експлицитно радња која је поништила резултат радње исказане несвршеним перфектом: *Марија се удавала / Марија се удала*. Када су посреди глаголи свршеног вида, овакво значење исказује се искључиво обликом плусквамперфекта.

§ 399. У српском језику веома је раширена употреба перфекта без помоћног глагола (што је подробно испитала И. Грицкат /1954/). Такву употребу илуструју следећи примери.

(1) Нема ту несреће, пашо, хвала Богу, него почела зима лепо и како треба. (И. Андрић)

(2) Јавни тужилац одбацио жалбу. (*Полиџика*)

(3) Дошли гости.

Оваква употреба перфекта без помоћног глагола позната је у нашим граматикама као крњи перфекат. Употреба крњег перфекта карактеристична је за поједине функционалне стилове, посебно за књижевноуметнички, журналистички и разговорни стил.

§ 400. Доста се у нас расправљало о томе да ли се крњим перфектом исказују релативне или индикативне прошле радње. Ако се разграничење синтаксичког индикатива и релатива изврши како је овде учињено, јасно је да се овим обликом често исказују прошле радње које су такве управо у односу на моменат говора. Такве случајеве илуструју следећи примери.

(1) Нањушио Баћура да ја говорим о братству! (Б. Ђоковић)

(2) Једног јутра логором се пронесе несобична вијест: стигла у чету принова, једна другарица, болничарка. (Исто)

(3) Аустрија нам објавила рат. (*Полиџика*: Н. Пашић)

(4) Па да, устала читава земља. Чак и дједови навукли униформу. (Б. Ђоковић)

(5) Почео зимски распуст. (*Полиџика*)

(6) Наша земља већ кренула у економски препород. (Исто)

(7) Чистач ципела постао спортски краљ века. (Исто)

(8) Јуче ниво Саве био 530 цм. (Исто)

(9) А ја мислила да си ти отишао.

(10) Чекали аутобус цело преподне.

§ 401. Употреба крњег перфекта уместо пунога облика свакако уноси одређене посебности у информацију која се реченицом са таквим обликом саопштава. Сви граматичари се у томе слажу и истичу да се крњи перфекат употребљава да би се истакла новина, неочекиваност догађаја о коме је реч. Та новина може да буде веома различита и да се креће до изненађења, па и чуђења. Отуда овако употребљен облик перфекта има веома експресивност у односу на пуни облик. Зато је он погодан за употребу у журналистичком стилу, посебно у новинским насловима. Наравно, ни у овој стилистици нема он увек исту експресивну вредност: некад је то само уклапање у задати клише, без посебног ефекта. Мање експресивности уноси у наслов крњи перфекат у примерима (5) и (6) него у примеру (7). Није употреба крњег перфекта везана само за саопштавање догађаја који су се тек десили или за које се тек сазнало. Може неки догађај да траје дуже као новост која заокупља пажњу. Такав случај илуструје пример (3), где се крњим перфектом саопштава о догађају који дуже време заокупља пажњу. Обликом крњег перфекта не истиче се само новост неког догађаја;

њиме се исказује и такав догађај који карактерише извесна супротност према ономе што се очекивало (10), (11). Пример (8) илуструје случај кад се помоћни глагол јавља у форми крњег перфекта. Оваква форма перфекта карактеристична је иначе за почетак народних приповедака и бајки.

§ 402. У облику крњег перфекта јављају се и несвршени и свршени глаголи. Свршени глаголи се јављају чешће. И овде долази до изражаја резултативност свршених глагола. Међутим, та резултативност не може се стављати у први план; овим обликом се исказује првенствено догађај који се десио пре момента говора, који се саопштава као новост.

§ 403. Употреба крњег перфекта карактеристична је и за народне песме:

- (1) Вила гнијездо птица ластавица.
- (2) Кад Момчило опазио војску...
- (3) Романију гору обикнуо.

Некада је разлог за употребу крњег перфекта у народној песми метричке природе: потребно је да се не пређе задати број слогова. Међутим, не треба занемарити ни стилски ефекат који крњи перфекат собом носи. Управо обе ове чињенице објашњавају честу употребу крњег перфекта у народној песми. Јер, народни певач је имао и другу могућност за добијање потребног броја слогова — сажимање или изостављање вокала: *Те виђела госпођа краљица / Да је дош'о Тодор њо њевојку; Узећу ње за Милана мога, / За Милана Богом њобрајима, / Кој' мене Богом њобрајио*. Ипак, стих са крњим перфектом је много лепши и елегантнији.

§ 404. Постоје нека стална места употребе крњег перфекта, која се разликују од досад помињаних случајева. Тако се обликом крњег перфекта у књигама указује ко је саставио, написао, превео, урадио неки део књиге и сл. Нпр. *С руског њревео Милован Глишић*.

Сличну функцију има овај облик и у неким административним текстовима, кад се на крају наводи ко је неки посао урадио: *Обрачунао; Пре-контролисао; Сравнио, Одобриво Н. Н.* и сл. У оваквим случајевима облик крњег перфекта не носи собом елементе новине, нема било какву експресивност. Ово је просто форма погодна и довољна за исказивање потребне информације, а она се састоји у указивању на то ко је остварио именовану радњу. Постојање самог текста иначе довољно собом говори о томе да је та радња већ завршена. Ово је, једном речју, најкраћа језичка форма којом се саопштава ко је заслужан за оствареност дате радње и тиме уједно потврђује да је она у потпуности завршена. За увођење пуног облика перфекта, са информационог становишта, нема потребе; оно би само захтевало даље проширивање текста, што се свакако настојало избећи.

§ 405. Сличан случај је и код употребе крњег перфекта у текстовима биографске природе, где се укратко саопштавају најбитније чињенице из нечијег живота и нечије делатности. Нпр. *Рођен у Д. Сџудирао књижевност* у Б. *Завршио класичну филологију. Радио као гимназијски професор* у Н. *Објавио романе ...* и сл. Ни овде се не може говорити о томе да овај облик има експресивну функцију. Облик крњег перфекта овде долази јер је погодан за сажето изношење података, одређених прошлих догађаја из нечијег живота. У питању је устаљени начин саопштавања за овакве врсте текстова.

§ 406. Примери који следе не стоје у непосредној вези са употребом крњег перфекта каква је приказана у претходним тачкама.

Први случај представља појава изостављања помоћног глагола у облику перфекта кад се у реченици или низу реченица понавља овај облик. Онда након првог пуног облика перфекта најчешће у следећим облицима изостаје помоћни глагол, као што се дешава и са неким другим језичким јединицама које се понављају. Тако је у следећим примерима.

(1) Радио је предано и послушно, погађао жеље својих господара, учио, гледао, ослушкивао, и са напорима очајника настојао да открије где су врата. (И. Андрић)

(2) Кад је све то постигао, младић је посве природно и хладнокрвно напустио родитељску кућу у сиротињском кварту и најмио за себе скромну али чисту собу. (Исто)

(3) Обућарски син, који је бежао из једног света и хватао место у другом, видео је у томе позиву знак судбине. (Исто)

(4) Њен отац је имао млин и уживао глас мирна и честита човјека. (В. Де-сница)

(5) Погледала га је значајно, па дигла очи изнад себе. (М. Стевановић: В. Петровић)

Изостављање односно неизостављање помоћног глагола у оваквим примерима условљено је и разлозима језичке економије и стилским разлозима. Примери (2) и (3) егземплификују собом оне случајеве кад се користе обе помињане могућности. У оба ова примера, унутар сложене реченице, помоћни глагол изостаје у клаузи која следи иза клаузе са односом координације, док клауза са односом субординације нема такву оперативну моћ.

Други случај се тиче трећег лица једнине глагола у реченици у којој се појављује облик *се*, било да је то *се* укључено у састав лексичке ознаке глагола, било да се остварује као реченични облички елеменат у функцији ознаке пасивне дијатезе.

Испуштање помоћног глагола под тим условима илуструју следећи примери.

- (1) Показало се да је он најоштроумнији од све браће. (И. Андрић)
- (2) И једне ноћи, пред свитање, пошто је дуго бдео мучен тим мислима, дечак се дигао из дроњака у којима је спавао. (Исто)
- (3) Он није могао више да остане у оној ниској беди у којој се родио. (Исто)
- (4) Негдје напријед колона се нешто зауставила. (Б. Топић)
- (5) Једног дана ђак се вратио из штаба одреда с пуном торбицом „културног материјала“. (Исто)

До изостављања помоћног глагола *је* у оваквим случајевима доводе гласовни закони српског језика. Пошто се *се* и *је* налазе са глаголом у истој акценатској целини, *ј* се губи између два *е*, затим се два иста самогласника сажимају у један. Ипак се понекад у писаном језику чува помоћни глагол у оваквој позицији.

Помоћни глагол *је* често се изоставља и онда кад је ово *је* иза заменичких енклитика *ме*, *ише*, *га*, посебно у разговорном језику, али и у писаном. Тако је у следећим примерима.

- (1) Преварио ме, помислим у једном тренутку. (М. Лалић)
- (2) Разочарало ме то што Прометеј врло много личи на људе. (М. Стевановић: Д. Ђосић)
- (3) Најпосле га његово некадашње друштво пустило низ воду. (И. Андрић)
- (4) Запамтио бих је по врелини којом ме гушила. (М. Стевановић: М. Селимовић)

§ 407. Не исказују се обликом перфекта само појединачне радње референцијално конциповане; може се он јавити и у функцији исказивања мноштва прошлих радњи. Услов за то је тај да глаголом именована радња буде подложна избројивости (в. Танасић 1997). Такву ситуацију илуструју следећи примери.

- (1) Јуче је Јелена трипут ушла у нашу кућу.
- (2) Сваки пут смо се растужили. (М. Лалић)
- (3) Више пута пријатељи су га подсећали на ту обавезу.
- (4) Додирнула га је косом, више пута. (М. Црњански)
- (5) И он је каткад додирнуо њену косу. (Исто)
- (6) Неколико пута Милан је заборавио књигу у школи.
- (7) Кад год је дошао, ујак је донео деци слаткиша.
- (8) Где год је ишао, повео је и децу.

На то која је ту значењска интерпретација посреди указује појава одговарајућих сигналних средстава остварених унутар реченице — *шријуџ* (1), *сваки џуџ* (2), *више џуџа* (3), (4), *неколико џуџа* (6), речца *год* (7) и (8). Има, међутим, случајева када се тек на основу ширег контекста утврђује о чему се ради. Контексту ту припада изузетно важна улога онда кад су у питању несвршени глаголи, будући да је њима, у принципу, исказиво

и неизбројиво мноштво. А кад је посреди глагол свршеног вида, и присуство одредбе која говори о карактеру понављања — регуларно / ирегуларно и сл. — довољан је по себи информативни знак, јер, као што ће се из даљег излагања разабрати, свршено видски обележен перфекат не служи исказивању неизбројивог мноштва радњи.

2. Нереференцијалне радње

§ 408. Знатно су другачије могућности перфекта код изрицања прошлих неререференцијалних радњи, о чему нас наше граматике досад углавном нису обавештавале. А овај глаголски облик може да исказује прошле радње неререференцијално конциповане само ако је посреди глагол с несвршеним видским својством. Такву функцију перфекта илуструју следећи примери.

- (1) Давилу је изгледало на махове да губи дах. (И. Андрић)
- (2) Послије смо га стално сретали, некад ту, некад у Асу, а некад доље ближе вароши. (М. Лалић)
- (3) Ја сам редовно присуствовао тим сијелима. (В. Десница)
- (4) Понекад сам, у јесењем сумраку, на узвисини изнад нашег мјеста, склапао очи и пружао руке. (Исто)
- (5) Често сам у прољеће, у малом сјеновитом врту, изнад куће дуго лежао. (Исто)
- (6) Српска властела, племство и црквени великодостојници усрдно су даривали Хиландар. (Даница)
- (7) Петар I и Његош спремно и умешно су употребљавали у својим списима црквенословенске облике. (П. Ивић)
- (8) Он је без зазора употребљавао и гомилао црквенословенске изразе. (Исто)
- (9) Они су, пак, барем једном годишње, за Светог Влаха, гостовали у Дубровнику. (Даница)
- (10) Само пазарним даном враћала нам се храброст. (М. Лалић)

Што се тиче односа ових радњи према моменту говора, оне се сагледавају као прошле на основу непосредне временске оријентације према томе моменту. Оне опстају, дакле, у оквиру синтаксичког индикатива.

На неререференцијалност прошле несвршене радње указује се посебним синтаксичким средствима, оствареним у оквиру саме реченице или у ширем контексту. У оквиру реченице томе служе такве временске одредбе које собом сигнализују итеративност, неизбројиву виšekратност. Такве одредбе су *на махове* (1), *некад* (2), *једном годишње* (9), *пазарним даном* (10). Такође, на овакво представљање прошле радње указују одредбе уз глагол које говоре о карактеру понављања радње, као што су *редовно* (3), *често* (5), *понекад* (4). У примеру (2) одредба *стално* говори о регуларности понављања, али то „у сарадњи“ са целокупним реченичним

контекстом. Иначе, ова одредба може да стоји уз глаголе и онда кад они исказују појединачну радњу — уп. *Он сћално живи у Москви*. Уопште, овакве одредбе су у великој мери зависне, у овој функцији, од контекста, пошто оне, као што је показано, могу да детерминишу и глаголе кад се њима исказује избројиво мноштво.

§ 409. На плану прошлости видска разлика се показује као релевантна у још једном погледу — у случају да глагол прати негација. Свршеном видском верзијом перфекта исказује се тада појединачна радња догађајно конципована, а несвршеном — радња конципована као постојећи факат (као што је утврдила М. Ивић). А ово, даље, има и других последица на семантичком плану, што се разабера из следећих примера:

- (1) Он се није развео. / Он се није разводио.
- (2) Он књиге није продао. / Он књиге није продавао.

Наиме, значење реченице са свршеним глаголима у предикату, које је најмање зависно од контекста, подразумева следеће: промене брачног статуса није било, тј. „он“ није разведен, односно — продаје књига није било, тј. књиге нису продајом отуђене. Кад је, међутим, посреди глагол несвршеног вида, импликације су битно другачије: брачни статус је можда и више пута мењан, али никад разводом, пример (1); „он“ се није бавио продајом књига — пример (2).

§ 410. Како је већ речено, перфекат у српском језику нема могућност да исказује неререференцијалне радње глаголима свршеног вида. Ипак, српски језик није лишен могућности исказивања неререференцијалних прошлих радњи глаголима свршеног вида. Ову функцију регуларно обавља облик потенцијала.

§ 411. Перфекат се употребљава и у пословицама и сличним устаљеним изразима. Следећи примери илуструју такву његову употребу.

- (1) Пошто купио, пото и продао.
- (2) Нашла врећа закрпу.
- (3) Гдје лажа омркла, ту и осванула.
- (4) Брада нарасла, а памет не донела.
- (5) Вид'ла баба иглу на кули, а кулу не вид'ла.
- (6) Дошли дивљи па истјерали питоме.
- (7) Тресла се гора, родио се миш.
- (8) Награисао ко ђаво на Велики петак.

Народне пословице са крњим перфектом у предикату посебно се одликују језгровитошћу исказа, експресивношћу и сликовитошћу. У таквим се текстовима изразито често глаголи свршеног вида постављају у предикатску позицију. У стручној литератури постоје несугласице око тога да ли перфекат остварен у пословицама припада категорији индикатива или

релатива. Међутим, с обзиром на то да гномичност по себи исказује један од видова неререференцијалности, очигледно је да перфекат ту треба тумачити у неререференцијалном смислу, што не искључује могућност да он припада категорији индикатива.

Када је у пословицама употребљен облик несвршеног перфекта, ситуација је идентична оној која је претходно приказана кад је било речи о неререференцијалним радњама са значењем итеративности.

§ 412. Другачија је ситуација са обликом свршеног перфекта. Ту се, у ствари, општеважећа истина исказује преко појединачног примера. Овакав вид исказивања неререференцијалности [помињан је и у вези са неререференцијалном употребом презента] познат је и другим словенским језицима, нпр. руском. Такво појединачно исказивање општеважећих истина може бити или у ближој или даљој вези са неком конкретном ситуацијом поводом које је изречена.

§ 413. Сличан случај употребе перфекта јавља се и онда кад је посредни представљање неких уобичајених радњи, које се одвијају према одређеним законитостима. Такве случајеве илуструју следећи примери.

(1) Кад су се сватови сакупили и накитили, стари сват их позива да пођу младином дому.

(2) Када је истраживач формулисао предмет истраживања и дефинисао кључне термине и појаве садржане у тој формулацији, он је учинио први корак у одговору на питање. (Методологија)

Сличност овакве употребе перфекта са употребом перфекта свршеног вида у народним пословицама огледа се у томе што се овде појединачним радњама које су исказане као прошле показује како се одређене ситуације устројавају уопште, тј. по каквом се закону, обичају или реду остварују те и те појединачне радње зато да би се та и та одређена ситуација устројила. У оваквим случајевима је погодна употреба перфекта видски свршених глагола — управо је он погодан да се њиме исказује појединачно ради илустровања општеважећег будући да он није иначе ангажован за исказивање других врста неререференцијалности. А та општеважећа ситуација веже се уједно за садашњост. Отуда у примеру (1) и неререференцијално употребљен презент (*позива*) у реченици. У одређеном смислу, перфекат је и овде употребљен, дакле, у синтаксичком индикативу.

ИСКАЗИВАЊЕ РЕЛАТИВНИХ РАДЊИ

§ 414. Већ је истицано да се обликом перфекта ретко исказују релативне радње. Ипак, у граматикама се помиње да постоји употреба перфекта у овој функцији. Обично се таква употреба илуструје примерима као што су следећи:

- (1) Сад је дознала да су се њени *преселили*. (М. Стевановић: В. Петровић)
 (2) Она му је признала да је означени друг *није сачекао*. (Исто)
 (3) Говорио му је о Прагу, где му је *осишао* атеље. (М. Стевановић: Б. Ђосић)
 (4) Изгледа да је главни мајстор Стикриос замерио Јакосу што је Јуду *насликао* сувише одвратним. (Д. Ненадић)
 (5) Заборавио сам шта ми је све Јакос *јричао*. (Исто)
 (6) Чинило му се да је његов брат Вук *морао да оде*. (М. Црњански)
 (7) Арсеније Исакович виде да је *шраћио* само време. (Исто)
 (8) Данас сам ... видео на једном месту како се од кише *одронила* земља испод пута. (И. Андрић)
 (9) Уби га девојка као пушка. Заборави и где је и куд је *јошао*. (Б. Ђопић)

Тачно је да се у свим наведеним примерима истакнутим обликом перфекта исказују прошле радње које су претходиле другим прошлим радњама. Међутим, само то није и довољно да би тако исказана радња била схваћена као прошла релативна. Наиме, тешко се оваквим представљањем прошле радње брише њена директна оријентација према моменту говора. Примарна функција перфекта јесте исказивање радњи које су прошле у односу на моменат говора; иако се оне исказују као прошле у односу на другу претериталну радњу, оне се ипак при томе доживљавају и као прошле у односу на моменат говора.

Напомена. — У сличним случајевима неки страни слависти говоре о примарном и секундарном односу глаголске радње према тачки одмеравања времена. Ако бисмо рекли да су ове радње примарно прошле с погледом на моменат говора, онда бисмо их тумачили као примарно индикативне, а секундарно релативне, тј. прошле у односу на другу прошлу радњу.

§ 415. Неспорно су релативне радње исказане обликом перфекта кад се оне представљају као прошле у односу на неку будућу радњу. Тако је у следећим примерима.

- (1) Ми ћемо вечерас кренути, а ти ћеш сутра моћи сазнати где смо одсели.
 (2) Данас ћемо бирати управника позоришта и ускоро ћеш сазнати кога смо изабрали.
 (3) Данас се одржавају избори и јавност ће већ сутра знати ко је победио.

У наведеним примерима јасно се види да обликом перфекта исказане радње нису прошле у односу на моменат говора; оне су према њему будуће. Оне су прошле само у односу на радње исказане облицима футура првог у клаузама које долазе непосредно испред клауза са облицима перфекта. Овде се, дакле, јасно уочава да перфектом исказане радње нису временски оријентисане према моменту говора, већ према другим, будућим радњама. Међутим, могу и у оваквим реченицама постојати недоумице у погледу тога да ли је радња индикативна или релативна — уп. *Публика ће тек сутра сазнати кога је све шренер јозвао на ову ушакумицу*. Ако

је радња у време говора већ прошла, ради се о индикативу, ако је, пак, прошла само у односу на будућу радњу, онда би била посреди релативна прошла радња.

Напомена. — У неким нашим граматикама наводи се као посебан тип релативне употребе перфекта конструкција: футур помоћног глагола *бићи* / *јесам* + радни глаголски придев, нпр. *Кад се њоново видимо, ја ћу бићи њоложио све ислийе*. (В. нпр. Стевановић, 1991, 631.) Међутим, ова конструкција не одговара форми перфекта, па се ту не може ни говорити о релативној употреби тог глаголског облика. Осим тога, овакве конструкције нема у савременом српском стандардном језику и зато јој није место у граматизици.

ПЕРФЕКАТ И ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 416. Када се реченицом исказује пасивна дијатеза, употреба перфекта се нешто разликује у односу на његову употребу при активној дијатези реченице. При пасивној дијатези перфекат има више формалних средстава кроз која се исказује. Међутим, све ове могућности реализују се у оквирима рефлексивне конструкције и конструкције са трпним придевом.

§ 417. Када су радње референцијално конциповане, перфекат се исказује помоћу рефлексивне конструкције и конструкције трпног придева са помоћним глаголом *бићи* / *јесам*:

- (1) Кућа се чистила, дотеривала. (И. Андрић)
- (2) Прво се наместила соба за госте.
- (3) Све је то рађено по замисли госпође Давил. (И. Андрић)
- (4) На зараванку пред кућом замишљена су два врта. (Исто)

У обе ове пасивне конструкције облик перфекта се употребљава како са несвршеним (1), (3) тако и са свршеним глаголима (2), (4).

§ 418. Већ је раније напоменуто да ни рефлексивна ни пасивна конструкција са трпним придевом у српском језику не исказују само пасивну дијатезу; оне су, наиме, обе хомонимичне, свака на свој начин.

Што се пак тиче конструкције с трпним придевом, та конструкција, због значењске сложености трпнога придева, не исказује увек пасивну дијатезу. Семантичка интерпретација реченице ту зависи од значења које, у датом случају, има трпни придев. Ако се из трпног придева потисне придевска компонента, он се употребљава са глаголским значењем и тада конструкција има временску вредност перфекта и исказује пасивну дијатезу. Ако се пак из трпног придева потисне глаголска компонента, он има функцију обичног придева, па се отуда и не исказује пасивна дијатеза, а временска вредност предиката са њиме је она коју има помоћни глагол — вредност презента (на шта је указала К. Милошевић).

§ 419. Значење оваквих конструкција утврђује се посредно, разабрањем на основу различитих показатеља тога да ли је примарно присутна глаголска или придевска компонента. Основно је да се утврди временска димензија — само у конструкцији у којој је трпни придев употребљен глаголски, тако да са помоћним глаголом исказује пасивну дијатезу, дати предикатски облик има временску вредност перфекта.

У утврђивању значења оваквих конструкција играју улогу различити моменти: лексичко-граматичка вредност глагола, вид глагола, синтагматска констелација у којој се налази трпни придев, па некад и тип реченице.

§ 420. Сваки од управо наведених фактора може да буде показатељ придевске употребе трпног придева. То се може видети на следећим примерима.

- (1) Марко је нешто замишљен.
- (2) Куће су окречене и простране.
- (3) Соба је целог дана добро осветљена.
- (4) Тигар је даноноћно опкољен жицом.
- (5) Биро је понекад затворен и по недељу дана.
- (6) Кад су кола претоварена и кад се иде узбрдо, најбоље је ићи старим путем. (К. Милошевић: Д. Ћосић)

Кад трпни придев није настао од прелазног глагола, он нема глаголско значење и никад не исказује пасивну дијатезу (1). И кад је трпни придев у синтагматској констелацији са обичним придевом, опет је глаголска компонента потиснута (2). Већ је речено и показано да перфекат видски свршених глагола никад не исказује неререференцијалну прошлу радњу; то важи и кад је посредни пасивна дијатеза. Чињеница да се предикатом с трпним придевом исказује неререференцијалност довољан је показатељ тога да је искључена глаголска компонента и да се, самим тим, предикатом не исказује прошлост. На то могу упућивати и одговарајуће временске одредбе (5) или факат да је реченица с трпним придевом у предикату у низу с реченицом чији предикат има облик презента (6). Кад је трпни придев изведен од свршеног глагола, онда на његову придевску вредност указује присуство какве прилошке одредбе са значењем које не одговара глаголу свршеног вида — *целог дана* (3), *даноноћно* (4) и сл. Треба напоменути и то да семантичка вредност глагола од кога је изведен трпни придев игра значајну улогу још у једном погледу: неке семантичке класе глагола, са јаче израженом компонентом резултативности, лакше губе глаголску компоненту — нпр. трансформативни глаголи — док друге ову компоненту боље чувају, па предикати са трпним придевом од таквих глагола имају чешће значење перфекта пасива.

§ 421. Када је трпни придев изведен од несвршених глагола, неки од наведених момената немају значаја при одређивању семантичког понашања предиката, док други имају, али су на другачији начин у том смислу утицајни. То ћемо илустровати следећим примерима.

- (1) Он је учен па га сви цене.
- (2) Марко је поштован и угледан у граду.
- (3) Кућа је зидана па је довољно топла.
- (4) Кад је писац превођен и кад га цене у иностранству, онда га цене и у његовој земљи.
- (5) Ова књига је данас много превођена.

И код несвршених глагола трпни придев који није изведен од прелазног глагола или код којег је веза са прелазним глаголом изгубљена нема глаголску компоненту (1). Такође, трпни придев у синтагматској констелацији са обичним придевом губи своју глаголску компоненту (2). Глагол код ког је јаче изражена компонента резултативности, уз мању подршку непосредног окружења, може да се употреби придевски (3). И трпни придев од прелазног глагола у реченици која се налази у координацији са каквом реченицом чији предикат има садашњу временску вредност губи своју глаголску компоненту (4). Овде показатељи нереференцијалности не играју никакву диференцијалну улогу. Може се на актуелност онога што именује предикат указивати и одговарајућом прилошком одредбом (5).

§ 422. Када у реченици са предикатом оствареним са трпним придевом нема ништа од горе наведеног, онда је њиме исказана пасивна дијате-за и дати предикат има временску вредност перфекта. Тако је у следећим примерима.

- (1) Школа је летос окречена.
- (2) Док је камион стајао, украдена је роба.
- (3) Та кућа је јесенас зидана.
- (4) Биро је јуче затворен.
- (5) Књиге су послате купцима.
- (6) Деца су тражена на ливади иза школе.
- (7) Партизанов тренер је опоменут од помоћног судије.

Да би се у предикату са трпним придевом остварила пасивна дијате-за, потребно је да се он на неки начин временски веже за прошлост каква се изриче обликом перфекта. На то може да упућује неки показатељ, најчешће прилошка одредба (1), (3), (4), а може то бити и временска реченица (2). Глаголи код којих је мање изражена компонента резултативности лакше остварују овакву функцију са трпним придевом (5). Глаголи несвршеног вида чешће и уз много мање учешће других чланова реченице исказују пасивну дијатезу (6). Када се у реченици с трпним придевом у саставу предиката експлицитно исказе агенс, то је показатељ да је у њој из-

ражена пасивна дијатеза. Међутим, српски језик је изгубио средство које је у свим словенским језицима регуларно вршило ту функцију — инструментал агенса. Данас се у српском језику све чешће јавља потреба да се агенс именује, али се у ту сврху употребљава друго средство — *од* + генитив или *од сйране* + генитив, пример (7) у овој тачки. Некад се у оквиру саме реченице не налазе средства која указују на глаголску употребу трпног придева, него на то указује шири контекст. Има, међутим, случајева кад се двосмисленост оваквог облика не може отклонити ни уз помоћ контекста. Међутим, то не онемогућава комуникацију, и није једини случај кад се не може утврдити једнозначност неке језичке јединице.

§ 423. Када је у питању неререференцијална прошла радња, и пасивна се дијатеза исказује само несвршеним глаголима. Ту, у ствари, до изражаја долази потпуни паралелизам са ситуацијом какву српски језик има при исказивању активне дијатезе. Упореди:

- (1) Запамћено је да су се у гробљу сахрањивале породице из околних села. (*Даница*)
- (2) У дане болести за тефледара се свако јутро спремала нарочито грејана вода. (*И. Андрић*)
- (3) Повераване су му ситније мисије на бродовима. (*Исто*)
- (4) Ствари су набављане кришом од католика и Јевреја. (*Исто*)

У оваквим случајевима предикат са трпним придевом обично исказује пасивну дијатезу и има, притом, вредност перфекта; ређи су случајеви кад је трпни придев употребљен у функцији обичног придева.

§ 424. Ако се у предикату појави трпни придев свршених глагола са неким показатељем неререференцијалности ситуације, то је сигуран знак да тај предикат нема временску вредност перфекта, већ презента:

- (1) Он је у таквим приликама узбуђен.
- (2) Кад је кућа окречена и кад се редовно проветрава, у њој је пријатно боравити.

§ 425. Као и у случају активне дијатезе, тако и у случају пасивне није у српском језику искључена могућност да се глаголом свршеног вида исказе прошла радња неререференцијално конципована. У ту сврху употребљава се потенцијал — са трпним придевом или у оквиру рефлексивне конструкције:

- (1) Прозори би се отворили сваког дана у исто време.
- (2) Свако јутро била би проветрена соба.

О томе ће бити речи у одељку о потенцијалу.

§ 426. Када се у реченици остварује пасивна дијатеза, неререференцијалне прошле радње исказују се још једном формом. То је: перфекат глагола *бивајти* + трпни придев, као што је у следећим примерима.

(1) У дућану, где је често бивао бијен због задоњавања, срце му је лупало. (И. Андрић)

(2) Све је обично бивало изглађено и уређено речима. (Исто)

Иако та форма у морфолошком погледу није идентична форми активног перфекта, она има временску вредност перфекта. Пошто глагол *бивајти* примарно има значење итеративности, прошле неререференцијалне радње у овој конструкцији могу бити исказане и несвршеним (1), али и свршеним (2) глаголима.

ПРИПОВЕДАЧКИ ПЕРФЕКАТ

§ 427. Перфекат се често употребљава у приповедању. Ту се он јавља у комбинацији са другим претериталним и непретериталним облицима. Овде ћемо навести неколико примера такве употребе перфекта, а да би се уочило да је реч о приповедању, навешћемо нешто веће делове текста.

(1) Али царев син није хтио никако слушати, него узме новаца за пута, узјаше свога коња, па пође у свијет тражити Баш-Челика. (Бајке)

(2) Цар му није могао одрећи, него му да, и тако он крене с галијом. (Исто)

(3) Кад тамо дођу, онда одсједну коње, па се мало одморе, а везирски синови спремили вечеру и свега доста. (Исто)

(4) Већина је још будна. Суше обојке поред ватре, преплићу опанке, или просто гледају у жеравицу. Међу њима се нашао ондекуд неки Црногорац, ухватили га сејмени на друму па кулчи већ неколико дана. (И. Андрић)

(5) Лице је приљубио чврсто уз лишће и младу кору. Тешко је издржати толику сласт у таквом положају. А девојка не престаје да игра. (Исто)

(6) Додијало Турцима, а поготово додијало хришћанској раји целог вишеградског краја, само што њу нико ни за шта не пита нити она може своје негововање да показује. (Исто)

(7) Послије вечере пита цар шуру свога куд је пошао, а овај му одговори да тражи Баш-Челика, и све му редом прича. (Бајке)

(8) А он се сиромаш стане правдати да није никоме ништа казао али да је видео шта он има. (Исто)

(9) Онда царски зет позове оног што је бацио цилит у небо и три сахата чекао да падне па га јошт нема, те овај угледа бабу па потегне цилитом у облаке те бабу у прси, баба мртва на земљу падне. (Исто)

(10) Мали ужеже свијеће и намах се показаше дјевојке, те су пјевале, куцале се и играле све до пола ноћи, а кад је било пола ноћи, и оне узеле одлазит свака је даривала кесом блага. (НПр, В. Караџић)

За приповедање је карактеристична честа употреба крњег перфекта (3), (4), (6), који приповедању даје утисак доживљености. Перфекат у

приповедању долази у различитим позицијама и у вези с тим има различите функције. Често се у приповедању перфекат видски свршеног глагола појављује кад треба „на сцену“ увести нову слику (5), (6) која се даје облицима несвршеног презента; може се исти овај облик наћи и после приповедачког презента да прокоментарише ту слику, да покаже како је она настала (4). Може се перфекат видски свршеног глагола у приповедању комбиновати и са свршеним презентом тако што ће се обликом перфекта изрећи радња, а потом се ређају прошле радње исказане обликом приповедачког презента (1), (2); таквим поступком ту приповедање постаје динамичније. Исти редослед радњи је и у (3), само је поредак глаголских облика у реченици другачији.

Перфектом се исказују догађаји прошли у односу на догађаје исказане приповедачким презентом (7) и (8), само сад се не даје временски след, него се перфектом исказују радње прошле у односу на радње приповедачког презента, управо како се обликом индикативног перфекта исказују прошле радње у односу на моменат говора, односно на индикативне садашње радње. Слично је и у примеру (9).

Приповедачки перфекат несвршених глагола понекад се јавља и у функцији представљања ситуација које трају (10), где се обично појављује приповедачки презент несвршених глагола. За померање таквих „статичних слика“ може се користити перфекат свршених глагола — *узеле одлазити, је даривала* (10) — уместо чешћих облика аориста и приповедачког презента свршеног вида.

МОДАЛНА УПОТРЕБА ПЕРФЕКТА

§ 428. Облик перфекта се често употребљава и са модалним значењем, по честоти такве употребе он је међу временским глаголским облицима одмах иза презента. Овај облик служи за исказивање различитих модалних значења.

Једно од основних императивних значења — значење наредбе или забране за вршење радње — исказује се не само императивом него и обликом перфекта. Такву функцију перфекта илуструју следећи примери.

- (1) У недјељу која прва дође / Да си дошо у Котаре равне. (НП)
- (2) Да си сутра зором дошао на посао.
- (3) Да се ниси никуд макнуо из куће.
- (4) Да то више ниси поменуо.

Облик перфекта исказује или само став наредбе, или само став забране за вршење радње, зависно од тога да ли је глагол у потврној (1), (2) или у одричној (3), (4) форми.

§ 429. Облик перфекта, најчешће крњег, али и пуног, користи се и за исказивање благослова (1), (2) и клетви (3–7), што илуструју примери који следе.

- (1) Бог те поживио.
 - (2) Живела Србија!
 - (3) Био Шапцу, не бијелио се! / А Чупићу, не веселио се! (НП)
 - (4) Клијештима те стргли, да бог да! (М. Стевановић: М. Лалић)
 - (5) Бог убио свакога Турчина / Који више каурину дође / Кад каурин крсно име служи! (НП)
 - (6) Лијепа ли је, гром је убио! (Б. Ђопић)
 - (7) Убио ме драги бог, ако ја нисам држао да је то неки стари геометар.
- (Исто)

§ 430. Облик перфекта често се јавља и за изношење става уверености или претпоставке да ће се то што се њиме исказује и извршити. Такву употребу перфекта илуструју следећи примери.

- (1) Ако данас не победимо, изгубили смо место првака.
- (2) Јаши вранца, иди у Котаре, / Обоје смо изгубили главу. (НП)
- (3) Зар не видиш да си погинуо! (НП)
- (4) Ако до сутра не престане киша, усеви су пропали.

У оваквим случајевима обликом перфекта се исказује модални став најчвршће уверености да ће оно што се предикатом именује бити у тој мери безусловно остварено да га можемо сматрати већ оствареним.

§ 431. Облик перфекта се употребљава и за исказивање модалног значења допуштања обају алтернативних решења именованих тим обликом:

- (1) Бежао, не бежао — нећеш утећи. (М. Стевановић: НПр.)
- (2) Ил' умрла, ил' остала жива, / ја не мислим твоја љуба бити. (М. Стевановић: НП)
- (3) Дошао, не дошао, ми ћемо се окупити.

У нашим граматикама наводе се и примери за употребу перфекта у функцији исказивања значења концесивности (1), (2) и значења хипотетичности (3):

- (1) Ако ли ми право не судио, / Да бог даде дана не живио. (НП)
- (2) Ако тамо много застајао, / Много стао, мало задобио. (НП)
- (3) Кад мој топуз из мора изишо, / Онда ваки дјетић постануо. (НП)

Примери са перфектом који се јављају у овој функцији наводе се у различитим типовима реченица, на пример: релативним (3), условним (1), (2).

Н а п о м е н а. — Сви примери из народних приповедака, наведени према: М. Стевановић 1991. Таква употреба перфекта нија карактеристична за савремени српски језички стандард.

У примерима наведеним у оквиру последње две тачке јавља се искључиво облик крњег перфекта, који се не може заменити пуним обликом. Међутим, пошто и облици футура II и потенцијала у своме саставу такође имају радни глаголски придев, може се поставити питање да ли је у оваквим примерима уистину увек баш облик перфекта у питању или се, можда, ради о неком од ових других поменутих облика остварених такође у крњем виду. Ово питање се намеће тим више што би у датим предикатима могли доћи ти облици и у пуној форми.

Плусквамперфекат

§ 432. Плусквамперфекат је претеритални глаголски облик који у савременом српском језику има стабилно место. Међутим, у стручној литератури и граматицама нису потпуно и довољно прецизно описани домени његове употребе. Зато се и данас изричу тврдње да је овај глаголски облик у процесу нестајања, што није тачно. Овакав погрешан закључак се изводи на основу његове мање фреквенције у односу на перфекат. Ова два претеритална облика имају своје посебне, релативно одвојене домене употребе и за оцену њихове стабилности у језику не може се узимати у обзир та релативна фреквенција.

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА

Референцијалне радње

§ 433. Плусквамперфекат исказује прошле радње, нешто што је постојало, што се извршило или (врло ретко) вршило у прошлости пре неке друге, такође прошле радње. Тако је у примеру *Кад је усјео да подигне шешир, све је било йрошло* — све било прошло пре времена у коме је неко успео да подигне шешир, а тако је и у следећим примерима.

- (1) Ја се нисам био ни родио / кад је бабо заметнуо кавгу. (НП)
- (2) Снежег још није био пао кад стриц дође из затвора. (М. Лалић)
- (3) Кад стриц дође из Биора, отац већ бјеше промијенио мишљење. (Исто)
- (4) Сунце је било одскочило за три копља кад сам се кренуо од Марканова точка. (М. Стевановић: П. Кочић)
- (5) А кад је стекла кредит, стање се на тржишту било већ изменило. (М. Стевановић: И. Андрић)
- (6) Већина застале. Једино Мустафа бијаше одмакао. (М. Стевановић: И. Андрић)
- (7) Давил је био навикао на живот у породици и досад се никад није одвајао од жене. (И. Андрић)
- (8) Павле је био решио да ћути и трпи, ма шта му Божич рекао, па му се чинило да су то некакве магије. (М. Црњански)

(9) Николетина се обазрије на Јовицу Жежа, који се био примакао на три-четири корака. (Б. Топић)

(10) Он узе чашу и наздрави првом сину мога стрица Таја, Бранку, који већ бјеше почео да се дерња безобзирно, и пожеље да још буде синова и кћери. (М. Лалић)

(11) Пробудих се тек кад се бјеше објутрило. (Исто)

У свим наведеним примерима заједничка је временска семантика облика плусквамперфекта. Да овакву семантику претхођења у времену некој прошлој радњи има само облик плусквамперфекта, потврђује чињеница да се он у наведеним примерима не може заменити перфектом без већих или мањих последица на плану временског значења. Замена плусквамперфекта перфектом у првих пет примера довела би до обртања следа вршења радњи у временској и управној клаузи. Да би се у овим реченицама сачувао исти след радњи, оне би се морале реструктурирати тако да се помоћу везника *кад* управна клауза претвори у зависну, а зависна да постане управна. То би довело, међутим, и до промене на семантичком плану реченице.

Исту временску специфичност има облик плусквамперфекта и у осталим наведеним примерима. У примерима (6), (9) и (10) замена облика плусквамперфекта перфектом пореметила би постојећи след вршења радњи или се бар, као најмања неповољна последица, не би могло јасно утврдити какав је тај след. У примерима (7) и (8) употребљен је облик плусквамперфекта управо због његове временске семантике — да би се посебно нагласило да су њиме исказане радње биле пре радњи исказаних обликом перфекта. За једанаести пример могло би се рећи да је ту облик плусквамперфекта употребљен уместо перфекта. Што је писац употребио овај облик, не треба тражити разлоге ни у његовом изгубљеном осећању за значење плусквамперфекта ни у стилистици — и ту је плусквамперфекат употребљен да би се потенцирало да је њиме исказана радња била пре радње исказане у управној клаузи.

§ 434. Управо из те основне функције плусквамперфекта произилази и та чињеница да се тај облик по правилу јавља у сложеној реченици јер му она даје потребне синтаксичке оквире за то да може да испољи своју специфичну семантику у односу на други дати предикат са граматичким обележјем прошле радње. Међутим, овде наведени пример (6) сведочи о томе да облик плусквамперфекта може бити, али по изузетку, остварен и у простој реченици уколико су му пружени одговарајући услови за то да своју специфичну семантику остварује у односу на другу претериталну радњу која је у оваквој прилици исказана у посебној реченици. О таквим и њима сличним случајевима биће, уосталом, више речи и касније.

§ 435. Оваква синтаксичко-семантичка вредност плусквамперфекта — наглашена антериорност њиме исказане радње у односу на другу прошлу радњу — и чини овај глаголски облик специфичним међу претериталним облицима у српском језику. Карактеристичан показатељ те специфичности овога облика јесте и један случај његове употребе са значењем које само он може да исказе, а које је у нашој стручној литератури тек у новије време уочено и протумачено (П. Ч. Сладојевић, К. Милошевић, М. Ивић). Реч је о употреби плусквамперфекта за исказивање прошлих радњи чији је резултат дезактуелизован јер се у међувремену, након извршења те радње, десила друга радња која је поништила резултат те радње. Тако је у примеру *Марија се била уписала на факултет, али се убрзо удала и најустила сјудије*. Тако је и у следећим примерима.

(1) Воће бјеше приметно, али од суше опаде сво. (М. Лалић)

(2) Она бјеше почела да служи ракију, а кад то чу — зачепи боцу и затвори је у сандук. (Исто)

(3) Пуцњава се често понављала и већ смо скоро били навикли на њу, али одједном наста збрка и забуна у ходнику. (Исто)

(4) Неко време га је Лауш био узео за свога личног пратиоца и штитоношу, али је убрзо и сам увидео да Кирчина вредност премашује ту улогу. (Д. Неодић)

(5) Бјеху ми купили ново одијело — за сахрану, али ја га обукох најзад, и онда сам брзо оздравио. (М. Лалић)

(6) Николетина је већ био зинуо да се насмије кад се старчић одједном загледа у њ. (Б. Ђопић)

(7) А кад су две групе, велика везирова и мала Давилова, биле одмакле нешто више од пола миље једна од друге, један од везирових коњаника одвојио се, као стрела појурио и брзо стигао Давила и његову пратњу. (И. Андрић)

Сви наведени примери сведоче о томе да је оствареношћу радње која је уследила након радње исказане обликом плусквамперфекта поништен њен ефекат. Тако у првом примеру проистиче да у моменту говора нема метака воћа јер су се осушили, у другом — да у моменту говора нема служења ракије јер је она зачепила боцу — итд. Чак је и у седмом примеру плусквамперфекат употребљен управо зато да би се нагласила неактуелност њиме исказане радње. Да није било потребе да се то истакне, могао се употребити и перфекат а да се не изгуби исти след радњи у две клаузе.

§ 436. Има глагола чија семантика резултативности не дозвољава употребу плусквамперфекта са значењем управо описаним. То су глаголи који исказују такве радње чији се резултат не може поништити вршењем неке друге радње — Нпр. *одрасћи*, *ударити* и сл. Уп. **Он је био одрасћао, али је њосле ойеи њосћао мали*. Кад се, међутим, таквим глаголом хоће исказати радња која се извршила пре друге прошле радње, без инси-

стирања на њеној дезактуелизацији, онда се и он јавља у облику плусквамперфекта: *Кад смо га њоново видели, он је већ био одраслао.*

§ 437. Као што је већ напоменуто, ни плусквамперфекат са оваквом функцијом не мора увек бити исказан у сложеној реченици у коју је интегрисана и друга претеритална радња чијом је оствареношћу дезактуелизовано оно о чему саопштава глагол с граматичким обележјем плусквамперфекта.

Појам дезактуелизованости везује се тако чврсто за оформљење реченичног предиката у виду плусквамперфекта да понекад чак није ни потребно да се експлицира оно што је проузроковало дезактуелизованост — у жижи пажње је само она као таква и то је у датом случају довољно. Нпр. *Био сам уловио једну рибу* (П. Ч. Сладојевић).

§ 438. Већ при дефинисању синтаксичко-семантичке функције плусквамперфекта истицано је, и овом приликом, а и иначе у стручној литератури, да се овај глаголски облик јавља ретко с несвршеним глаголима. Досад навођеним примерима који илуструју такву, ретку, употребу придодаћемо и следеће.

(1) Пред вратима се бјеше пружала празна цеста, равна и чиста у недоглед Пустог Поља. Двапут дневно пролазио је Рајко Циго огуљеног лица у фијакеру с поштом. (М. Лалић)

(2) И мађионичареви чини нису више били изводили чуда, већ продукција обичних свакидашњих радњи. (В. Десница)

(3) На жалост, понешто од тога као да нису били имали ни де Сосир ... ни Остин. (М. Радовановић)

(4) Ова књига ... је природни наставак или својеврсни „додатак“ раду којим се њен аутор већ био бавио подуже времена. (Исто)

Треба поставити питање зашто се у српском језику ретко јавља плусквамперфекат с несвршеним глаголима. У одговору на то питање има велики значај чињеница да се прошле несвршене радње чији је резултат дезактуелизован вршењем друге прошле радње у српском језику исказују регуларно обликом перфекта (в. § 398). Кад се зна да је исказивање управо таквих претпрошких радњи једна од битних функција плусквамперфекта видски свршених глагола, онда је јасно зашто је плусквамперфекат несвршених глагола тако редак у употреби: перфекат је морфолошки простије и тиме економичније, zgodније изражајно средство. Када, пак, није посреди оваква функција плусквамперфекта, кад се жели нагласити само то да се несвршена радња вршила у некој од момента говора даљој прошлости, и то пре друге прошле радње, употребљава се плусквамперфекат са несвршеним глаголима. Тако је управо у наведеним примерима. И у ова-

квим приликама, дакле, облик плусквамперфекта има првенствено синтаксичку, уз могућу и стилистичку, функцију.

§ 439. Плусквамперфектом се исказују и такве прошле радње са значењем претхођења другој прошлој радњи чије је постојање директна последица њихове остварености. То илуструју следећи примери.

(1) Лука ми је послџе причао како су се наши свадџи с Вучком Ђемџем. Пошли су бџи да нападну Реџиџе. (М. Лалић)

(2) Али сада, кад се после толико месеџи ишчекивања та претња заоста остварила, то га је забринуло мање него што се могло очекивати. Јер, с временом, он се био измирио са том могућношћу. (И. Андрић)

(3) Био се тога јутра оклизнуо и пао силазећи низ степенице. Увече је приметио да му је нога поплавила и отекала. (М. Ивић)

(4) Погледала се у огледало: на углу доње усне видела се мрља од пекмеџа. Није бџа добро обрисала уста после доручка. (Исто)

§ 440. Облик плусквамперфекта употребљава се такође за исказивање неке радње која је претходила другој прошлој радњи, или другим прошлим радњама, без присуства семантиџке компоненте дезактуелизованости њиме исказане радње. Он ту служи за специфично евоџирање ситуационог фона на коме су се дешавале потоње прошле радње (М. Ивић 1980):

(1) Госпођа Давил није тада још бџа стџила у Травник. Давил је упарађен, са Давном и кавазџима, играо улогу љубазног домађина и служио закуску и неко пенушава вино које је добио из Сплита. Одржао је и мали говор у славу свога суверена. (И. Андрић)

(2) Ватра је бџа догорела. Веђина путника напољу. Отуд су допџирали њиховџи повиџи око коња и товара. Укруђен и изломђен, младић се диже и поче да се спрема. (Исто)

(3) Говорник бџеше неџтао у гужви. Само су клупе ишле увџис и сукљаље кроз прозоре, а ломот стакла осџпаше се за њџима. (М. Лалић)

И у оваквим случајевџима плусквамперфекат се јавља само са глаголима свршеног вида. Када су посреди несвршени глаголи, уместо плусквамперфекта сасвим регуларно долази перфекат. То се може видети ако уместо плусквамперфекта у овде наведеном примеру (2) употребџмо несвршени перфекат: *Ватра је догоревала. Веђина љуђинџа напољу. Отуд су дођирали њиховџи повиџи око коња и товара. Укруђен и изломђен, младић се диже и поче да се спрема.*

Разлика између ова два начина постављања ситуационог фона за неке друге претериталне радње у томе је што код свршеног плусквамперфекта за стварање тога фона служи ситуација настала извршењем радње, а код несвршеног перфекта тај фон се ствара управо вршењем несвршене радње.

Ова могућност несвршеног перфекта да врши службу коју врши плусквамперфекат свршених глагола такође је један од разлога за неупоредиво мању фреквенцију плусквамперфекта несвршених глагола.

ИНДИКАТИВ — РЕЛАТИВ

§ 441. За плусквамперфекат је карактеристично да се најчешће јавља у синтаксичком релативу. Тако је увек кад се овим глаголским обликом исказује прошла радња која је претходила каквој другој прошлој радњи а која је исказана било у сложеној реченици у којој је и плусквамперфекат било у другој, посебној реченици. У таквим случајевима радња исказана плусквамперфектом увек се према тој другој прошлој радњи временски оријентише као прошла. Међутим, када облик плусквамперфекта исказује радњу у простој реченици, а ни пре ни после тога није експлицирана и радња према којој се та плусквамперфектом изречена радња оријентише, има места мишљењу, које је у нашој стручној литератури изнесено (П. Ч. Сладојевић), да се ради о синтаксичком индикативу. Поводом оваквих случајева, морало би се рећи бар толико да се не стичу увек потребни синтаксички услови за проглашавање исказане радње за релативну, и да се сва временска семантика неког глаголског облика не може редовно сагледавати кроз опозицију теоријских постулата „индикатив“ / „релатив“. То се показало и код презента (в. одељак о временској транспозицији), а биће о томе речи и приликом излагања о имперфекту.

§ 442. У свим досада навођеним примерима облик плусквамперфекта је навођен за исказивање референцијалних радњи. Пошто се овим обликом готово доследно исказују видски свршене радње, то је и разумљиво да се такве радње представљају једино као референцијалне, какав је случај и код перфекта са видски несвршеним глаголима.

§ 443. Плусквамперфекат је глаголски облик који се, за разлику од перфекта, јавља врло ретко у непотпуној форми. Такве случајеве илуструју следећи примери.

(1) Баш ја био пошо не би ли како преко цесте, па видиш овога зла. (Б. Попић)

(2) Ја био почео да пишем кад неко позвони на врата.

Овакав непотпуни плусквамперфекат може се појавити и у књижевном-уметничким и у разговорном стилу. Он у исказ уноси експресивност и сугестију доживљености ситуације о којој се говори.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ И ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 444. Облик плусквамперфекта се употребљава и при устројавању пасивне дијатезе. И кад је овај глаголски облик посреди, пасивна дијатеза се исказује на два начина: плусквамперфекат се јавља у форми у којој се употребљава и при исказивању активне дијатезе у оквиру рефлексивне конструкције или се јавља у форми са трпним придевом уместо радног.

§ 445. Плусквамперфекат се јавља ретко у рефлексивним конструкцијама којима се исказује пасивна дијатеза. Тако је у следећим примерима.

(1) Кућа се била спремила већ пре неколико дана, али је мајка рекла да је потребно још једном све прегледати.

(2) Кад су и последњи гости дошли, торта се била већ изнела.

§ 446. Знатно чешће се пасивна дијатеза исказује у реченицама у којима се плусквамперфекат јавља у форми са трпним придевом. Тако је у следећим примерима.

(1) Светина нагрну узбрдо и трком стиже до моста пред тврђавом. Момак је био већ уведен и за њим закључана врата. (И. Андрић)

(2) Кад је Дадара испао из Куле, битка је већ била добијена. (Д. Ненадић)

(3) Кад су му дошли другови, лопта је била већ пронађена.

(4) Као правило важи чињеница да су без трага пропале средњовековне српске исправе које нису биле упућене ни Дубровнику ни манастирима. (П. Ивић)

(5) Из ранијег времена остало је само нешто натписа и минималан број црквених књига преписаних ту. Наравно, то је само мали део онога што је у ствари било написано. (Исто)

(6) Тражио сам Крушчића, али он бјеше ухапшен у неком стану. (М. Лаић)

(7) Певачи, што беху истерани на чело пука, умукоше. (М. Црњански)

У свим наведеним примерима плусквамперфектом се исказују радње које су се извршиле у прошлости пре неке друге прошле радње. У њима би се пасивна форма плусквамперфекта могла заменити активном и не би дошло до промена у временским односима. Нпр. у примеру (2): *Кад је Дадара испао из Куле, бишћу су већ били добили*. Замена плусквамперфекта обликом перфекта у прва три примера, било да се ради о активној било о пасивној дијатези, довела би до промене у временским односима: радње саопштене плусквамперфектом не би претходиле прошлим радњама исказаним у тим примерима обликом перфекта, него би се извршиле после њих. У последња два примера замена плусквамперфекта перфектом не би довела до последица на временском плану зато што се из датог контекста разабера да је немогуће схватити другачији след догађања.

§ 447. И пасивном формом плусквамперфекта исказују се прошле радње чији резултат је дезактуелизован вршењем неке друге прошле радње. Тако је у следећим примерима.

(1) Уговор је истог дана био потписан, али се наш кошаркаш убрзо предомислио.

(2) Они су били на основу лажног сведочења ухапшени, али су убрзо пуштени. (К. Милошевић)

(3) Кажу да је једанпут исјекао некакве Турке, па му је зато било одузето капетанство, но послѣје повата друге Турке ... те му се зато опет поврати. (М. Стевановић: В. Караџић)

(4) Остали, који су исте вечери били превезени у болницу, пуштени су одмах кући. (К. Милошевић)

(5) Ове драгоцености, које су власништво Народног музеја у Варшави, биле су украдене 1965. године са изложбе. (Исто)

(6) Ријеч је о броду који је већ раније, у марту ове године, био заплијењен због истог прекршаја. (Исто)

И у овим примерима пасивна форма плусквамперфекта могла би се заменити активном формом и не би се ништа изменило ни на временском ни на садржајном плану. У прва четири примера наведене су експлицитно оне радње које су дезактуелизовале радње исказане обликом плусквамперфекта: *се њредомислио* (1), *су њушћени* (2), *се њврати* (3), *њушћени су* (4). У последња два примера такве радње нису експлицитно наведене. Пошто је исказивање прошле свршене радње која је дезактуелизована вршењем у прошлости какве друге прошле радње специфичност плусквамперфекта, разумљиво је што перфекат нема никакву могућност да се јави уместо тога облика у случајевима какве илуструју примери (5) и (6).

§ 448. Сви навођени примери са пасивном формом плусквамперфекта тичу се глагола свршеног вида, што је у пуном складу са овде већ помињаном чињеницом да се плусквамперфекат у својој функцији исказивања радњи које су се десиле у прошлости пре неке друге прошле радње гради готово искључиво од свршених глагола.

§ 449. Ни ова форма реченичног предиката о којој је управо било речи није увек лишена двосмисла, тј. може нам оставити недоумицу око тога да ли је у датом случају посредни граматичка категорија плусквамперфекта којом се исказује пасивна дијатеза или је трпним придевским обликом отелотворен, у ствари, облик именског предиката. Тај феномен је, као што смо већ имали прилику да истакнемо говорећи о перфекту, у непосредној вези са сложеном значењском природом трпног придева. Кад се из овог глаголског облика потисне придевска значењска компонента, онда се помоћу њега успоставља пасивна дијатеза, те се, као у управо наво-

ђеним примерима, исказују радње са оном временском семантиком какву би оне имале да је изречена активна форма плусквамперфекта.

Ова глаголска интерпретациона могућност форме трпног придева у суштини је иста као и у случајевима када је у питању пасивна форма перфекта. Значајну улогу у интерпретацији трпнога придева и овде игра семантичка класа глагола од кога је изведен трпни придев. Ако је посредни глагол који својим лексичким значењем имплицира незнатну промену на објекту према коме је усмерена радња, већи су изгледи да трпни придев има глаголску функцију у оваквој конструкцији. Такви су глаголи у највећем степену у првој групи примера (у § 446) уп. у (1) *је био уведен* и у (4) *нису биле ујућене*. Значајну улогу имају и прилошке одредбе у предикату које упућују на факат реализације у времену радње исказане овом пасивном формом. То су, рецимо, у другој групи примера (§ 447) синтагме *истог дана* (1) и *исте вечери* (4). Наравно, ови показатељи своју функцију врше у склопу реченице, па и ширег контекста понекада. Значајно је за пуно препознавање информативне вредности предиката у оваквој форми и сагледавање његовог видско-морфолошког лика. Пошто је у свим наведеним случајевима плусквамперфекат у пасивној форми изведен од свршених глагола, јасно је да и избор одговарајућег видског лика предикатске лексичке јединице учествује у сигналној функцији о којој је реч. Поред наведених синтагми са временским значењем из последње групе примера, ту је и одредба времена у примеру (5) исте групе: 1965. године. У идентификацији значења ове форме могу да учествују и друге прилошке одредбе предиката, какав је, рецимо, случај са последњим наведеним примером — ту и прилошка одредба места сугерише постојање радње: *биле су украдене ... са изложбе*. Треба на крају још једном истаћи да ови показатељи често делују удружено и у оквиру ширег контекста.

§ 450. С друге стране, често се догађа и то да се у овој форми губи глаголска компонента трпног придева. Тада се не ради о пасивној дијатези исказаној у форми плусквамперфекта, већ је посредни именски предикат који функционише као и сваки други такав предикат са помоћним глаголом у облику перфекта односно имперфекта. Тако је у следећим примерима.

- (1) Био сам забезекнут. Питање ме је толико изненадило да нисам имао времена да се приберем. (Д. Ненадић)
- (2) Био је замишљен, а боре око усана му још дубље. (К. Милошевић)
- (3) Беше сасвим измењен, ороноу нагло и чудан. (М. Црњански)
- (4) Кревет је био згужван, прљав и млак. (К. Милошевић)
- (5) На докасту су били сви прозори широм отворени и у стаклима им је блештало небо. (И. Андрић)
- (6) У првој половини XVI века, све до 1577, била је практично укинута Пећка патријаршија. (П. Ивић)

(7) Често су се црквени и народни језик мешали у истом тексту. У владарским повељама били су по правилу заступљени и један и други. (Исто)

(8) Кад су били добро награђени и кад се ценио њихов рад, путари су добро чистили улице.

У овим примерима трпни придев је у предикатима употребљен као обичан придев, тј. глаголска компонента је елиминисана из његове семантике и зато се не ради о пасивној форми плусквамперфекта. Такво значење трпног придева у појединим примерима устројава се на различите начине. У првом и другом примеру оно се јавља отуда што су посредни непрелазни глаголи *забезекнути се* и *замислити се*; они, наиме, као такви увек имају значење обичног придева. У примеру (3) трпни придев је такође изведен од непрелазног глагола *изменили се*, а уз то и остварен у синтагматској конструкцији с обичним придевом. И у примеру (4) трпни придев је у синтагматској конструкцији са обичним придевом, што је, по себи, довољан показатељ његовог придевског значења; иначе, у питању је ту прелазан глагол, али такав у чијој је семантици у значајној мери присутна компонента трансформативности, што такође погодује томе да се трпни придев понаша као обичан придев. У примерима (5) и (8) предикат остварен са трпним придевом уклапа се, заједно са предикатом из друге клаузе, у јединствену несвршено конциповану семантичку ситуацију која одговара видској вредности тог другог предиката, што јасно сведочи собом о томе да се датим трпним придевом ту исказује стање настало као последица извршене радње, а не сама њена извршеност као таква. И у примеру (6) постојање прилошке одредбе за време са значењем трајања упозорава да се ради о придевском значењу трпног придева. У примеру (7), како се не разабера само из ширег контекста, већ се и на основу присуства одредбе *по иправи* спознаје, у питању је представљање итеративне ситуације. Пошто се плусквамперфектом глагола свршеног вида не исказују неререференцијалне радње, јасно је да се у овом случају не ради о пасивној форми плусквамперфекта већ о именском предикату.

§ 451. Као што је већ наглашавано, не могу се увек предикати са трпним придевом овако једнозначно одредити. Нису ретки случајеви да се ни у оквиру реченице ни у оквиру ширег контекста не може наћи сигуран ослонац у разрешавању хомонимије оваквих предиката. Такве случајеве илуструју следећи примери.

(1) Гомила која се слегла пред конзулат била је раздражена, јер је око зграде била широка авлија и велика башта, тако да се до куће није могло ни каменом добацити. (И. Андрић)

(2) Празна, као вихором пометена чаршија испуни се жамором и повицима доконог света, који је Мехмедовим хапшењем био само напола задовољен. (Исто)

(3) Тако је без неке нарочите радости, али и жалости, пропустио изасланство што је тражило барона Беренклау, да му преда варош и једна кола, на која бежу натоварени мртви. (М. Црњански)

(4) Вокабулар какав је у стиховима био потребан већ је био углавном разрађен заслугом народне песме. (П. Ивић)

У овим примерима не може се једнозначно протумачити значење трпног придева у предикату јер ништа не указује да ли је и која значењска компонента потиснута из њега. Хомонимија ове језичке јединице, као и толиких других, није увек лако разрешива. То, међутим, нема битнијих последица по разумевање датог текста.

§ 452. Када су посредни трпни придеви изведени од несвршених глагола, ретко се може говорити о томе да дата предикатска конструкција постоји у функцији плусквамперфекта будући да он исказује радњу која се десила у прошлости пре какве друге прошле радње. Па ипак, и тако нешто може доћи у обзир. Следећи примери могу илустровати употребу плусквамперфекта са трпним придевом од несвршених глагола у функцији исказивања радњи типичних за овај глаголски облик.

(1) Остадоше уски пропланци за које се није могло са сигурношћу тврдити да су некад били обрађивани ралима. (М. Лалић)

(2) Ради се о леку који је годинама био нападан, а данас су најчувеније клинике потврдиле његове квалитете. (ТВБ)

(3) Међу турским пограничним трупима било је понајвише муслимана нашег језика који су често били досељавани из дубине турског подручја. (П. Ивић)

(4) У почетку је оно било и прогањано, а касније је толерисано, а никад није доживело да буде фаворизовано. (Исто)

(5) Увођена су решења по грчком узору и таква која су одговарала представама о особинама словенске писмености у дубљој старини, а била су пре тога примењивана код Бугара. (Исто)

У наведеним примерима обликом плусквамперфекта јесу исказане радње које су се вршиле пре других прошлих радњи. То и јесте разлог што је употребљена конструкција пасивног плусквамперфекта. Уз то, све предикате исказане обликом пасивног плусквамперфекта повезује ова заједничка семантичка црта: поништена актуелност њима исказане радње. Разлози за ретку употребу пасивног облика плусквамперфекта са глаголима несвршеног вида исти су као и код активне форме овога глаголског облика. Ови примери потврђују и то да и облик плусквамперфекта са глаголима несвршеног вида може да исказује нереференцијалне радње.

§ 453. Треба и овде нагласити да плусквамперфекат у српском језику није једини глаголски облик којим се исказују радње које су се у прошлости догодиле пре друге прошле радње. Такву функцију имали су и

имају и други претеритални облици — видело се то већ код облика перфекта. Међутим, плусквамперфекат је облик који под неким специфичним синтаксичко-семантичким околностима једини може да исказује такве прошле радње.

§ 454. Потребно је, међутим, и то напоменути да се у савременом српском језику често јавља пасивна форма плусквамперфекта за исказивање таквих прошлих радњи које немају као битно обележје наглашену антериорност. То је у следећим примерима видљиво.

(1) Сарајевски уметници синоћ су били одушевљено поздрављени. (К. Милошевић)

(2) Давил је пре поласка на дужност у Милано био примљен од генерала, који је желео да му лично даде упуте. (И. Андрић)

(3) За припрост свет ће се већ пронаћи нека згодна прича, рецимо, о злим демонима који су се за један тренутак увукли у зидове манастира, али који су отуд били хитно избачени. (Д. Ненадић)

(4) Зачас је Дадара био пробуђен, тишином ноћи је урликнуо звук рога, поскакали су на ноге буновни војници. (Исто)

У овим и њима сличним примерима при активној трансформацији пасивних форми предиката пасивни облик плусквамперфекта би био обавезно замењен перфектом. У примеру (3) таква је синтаксичко-семантичка констелација реченице да је уместо активног облика перфекта могао бити употребљен плусквамперфекат — за исказивање прошле радње обележјем дезактуелизованости (*су се били увукли*), док би уместо присутног облика плусквамперфекта могла бити употребљена активна или пасивна форма перфекта (*су избачени*). У примеру (2) на замену перфекта обликом плусквамперфекта могла је утицати и синтагма с временским значењем *пре њоласка*. У примеру (4) разлог за употребу пасивног облика плусквамперфекта писац је видео у потреби за наглашавањем антериорности. За пример (1) нема ни таквих формалних, па ни експресивних, разлога за појаву плусквамперфекта уместо перфекта.

§ 455. И кад се ради о несвршеним глаголима, у савременом српском језику често се јавља пасивна форма плусквамперфекта уместо перфекта. То илуструју следећи примери.

(1) Страже су морале силом да их довлаче натраг, у логор, где су сваки дан били батинани. (М. Црњански)

(2) Изјаве у овом правцу најчешће су биле праћене уношењем штокавских елемената. (П. Ивић)

(3) Из нове реформе произашао је правопис који се назива ресавским. Ни његова правила нису била примењивана с пуном доследношћу. (Исто)

При трансформацији пасивне форме реченице у активну и ови облици плусквамперфекта би се заменили перфектом.

Разлог за употребу облика плусквамперфекта у овим примерима је жеља онога ко исказује реченицу да, избором пасивне дијатезе, стави посебан акценат — не на факат вршења радње над датим објектом те радње — који је при пасивној дијатези, да подсетимо, синтаксички субјекат реченице — него на факат дезактуелизованости њиме исказане радње.

§ 456. Плусквамперфекат се јавља у два морфолошка лика: са помоћним глаголом у облику перфекта или имперфекта. Форма са помоћним глаголом у имперфекту ређе се јавља у савременом српском језику, али није необична. Такви примери су навођени већ, а овде ћемо навести још неколико.

(1) Он узе чашу и наздрави првом сину мога стрица Таја, Бранку, који већ бјеше почео да се дерња безобзирно. (М. Лалић)

(2) Већина стаде. Једино Мустафа бијаше одмакао. (М. Стевановић: И. Андрић)

(3) Радила је брзо и окретно, док се Јовица бијаше примирио и ухињо. (Б. Попић)

(4) Врати се Лауш, пронијер, властелин краља Стефана Уроша Другог Милутина са војне краљеве, разби разбојнике што беху опколили његову кулу. (Д. Ненадић)

(5) Снег беше нападао до колена, завејао голе гране и стабла дрвећа. У сивом обзорју грактала су јата врана. (М. Црњански)

У савременом српском језику овако уобличен плусквамперфекат јавља се шире у употреби тамо где је присутан и имперфекат. На другим деловима српског језичког простора он је присутан првенствено у књижев-ноуметничком стилу. Овакав плусквамперфекат је стилски маркиран.

Постојање форме плусквамперфекта са помоћним глаголом у имперфекту искључило је могућност да и имперфекат има пасивни облик као што га имају перфекат и плусквамперфекат, а, додуше врло ретко, и аорист.

Аорист

§ 457. Аорист је временски глаголски облик који у неким савременим словенским језицима више не постоји. За савремени српски језик карактеристично је то да је у њему аорист стабилан у систему временских глаголских облика. У поређењу са основним претериталним обликом, перфектом, он има извесне специфичности у синтаксичком и стилистичком погледу, па и у погледу дистрибуције по функционалним стило-вима. Овде ће се у најкраћем изложити значење и употреба аориста у савременом српском језику, без улажења у разматрање специфичности које он има у појединим српским говорима. О томе је у нашој граматичкој и другој стручној литератури било доста расправа, чији се значај не доводи

у питање. Међутим, за опис функционисања глаголског система у савременом стандардном српском језику није нужно евоцирање тих расправа.

§ 458. У савременом српском стандардном језику аорист има две синтаксичке функције: исказивање радњи које су се извршиле непосредно пре момента говора и радњи које су се извршиле знатно пре тог момента. То је његова диференцијална карактеристика према перфекту, који исказује прошлу радњу без било каквих података о временском размаку између њенога вршења и момента говора. Друга значајна карактеристика облика аориста у односу на перфекат јесте та што аорист увек исказује доживљену прошлу радњу или је представља као такву.

§ 459. Тај се временски глаголски облик често употребљава за исказивање радњи које су се извршиле непосредно пре момента говора, које, у таквом случају, несумњиво припадају синтаксичком индикативу. Тако је у следећим примерима:

- (1) Деца одоше у град, а ми старији још живимо на селу.
- (2) А ево видиш да подигоше и још какву ћуприју. (И. Андрић)
- (3) Паде ти штап.
- (4) — Чу ли ти ово, дијете? (Б. Попић)
- (5) Рекох ли ја теби да сам положио испит?

М. Стевановић у својој *Синтакси* истиче да је таква употреба аориста његова стара функција. Пошто је такво представљање прошлих радњи — које су се извршиле непосредно пре момента говора — синтаксичка функција аориста, често су комуникативно сувишне прилошке одредбе уз глагол у овоме облику које би радњу детерминисале у овоме погледу, у примерима (3)–(5), на пример. Наравно, не мора у сваком појединачном случају аорист именовати радњу која се извршила буквално пре момента говора; то се разазнаје у оквиру ширег контекста. Непосредно претхођење моменту говора је релативан појам. То се може лепо видети поређењем примера (1) и (2) са примерима (3)–(5). У прва два примера између момента говора и момента догађања могао је протећи и нешто већи временски период, док је у примерима (3)–(5) минималан размак између та два момента.

§ 460. Облик аориста се често употребљава и за исказивање радњи које су се извршиле у прошлости знатно пре момента говора. У таквом се случају овај глаголски облик јавља заједно са обликом перфекта за саопштавање прошлих догађаја. Такву његову функцију илуструју следећи примери.

- (1) Из тог пријатног полусна тргоше пуковника ситни и оштри кораци са дугачког ходника, који су се примицали као грмљавина из даљине. Одједном се отворише врата. Узбуђено и хучно упаде госпођа фон Митерер. Одмах се со-

ба испуни дахом олује и ваздух мноштвом неповезаних и раздражених речи које је жена просула још са врата. (И. Андрић)

(2) Николетина букну као ватра. Заглуши га грохотан смијех његових бораца и то му поможе да избјегне било какав одговор. Једино је, ошамућен врелим таласом, стигао да прогунђа у себи. (Б. Ћопић)

(3) С пролећа се Морава изли. Поплави њиве и ливаде у долини, људи се иселише из кућа у пољу и на брзину склепаше од прућа и блата колибе на пади-нама изван домашаја воде. Са зебњом су погледали доле... Дуну југ. Снегови се почеше топити. Набујали потоци су рикали и ровали обале. Навукоше свакојаки шљам и камен око Мораве. (Д. Ненадић)

При таквом саопштавању прошлих догађаја аорист долази у низовима. Уз то, он се, као што је већ напоменуто, комбинује са обликом перфекта. Перфекат се јавља за исказивање несвршених радњи (1): *су се њримицали*, (3): *су њогледали, су рикали и ровали*, али и свршених (2): *стигао је*. У таквим низовима аорист исказује сукцесивне радње, које, уз информисање о својству доживљености, уносе у причање динамичност.

§ 461. Својство доживљености имају аористом исказане радње и у питањима, мада их говорно лице није могло доживети. Међутим, употребљавајући облик аориста у питањима говорно лице се уживљава у радње за које пита свога саговорника (Ивић, П.: 1953–54). Уп. *Слуго моја, Тодоре везире, / Виђе ли ми Роксанду дјевојку, / Виђе ли је и њрсџенова ли је?*

§ 462. Облик аориста у сложеној реченици може, међутим, да се комбинује и са другим глаголским облицима. У зависности од видске вредности тих облика, међу радњама исказаним у предикатима сложене реченице могу се успостављати и другачији временски односи. О томе сведоче следећи примери.

(1) Кад се вратила назад к ватри, поправи мараму на глави. (Б. Ћопић)

(2) И кад сам већ помишљао да би најбоље било да се вратим ... наиђох на онај чудесни спруд. (Д. Ненадић)

(3) Док су чекали ноћ ... Николетина зовну на страну ђака. (Б. Ћопић)

У примеру (1) између две радње успоставља се однос сукцесивности, док је у примерима (2) и (3) међу радњама однос симултаности — прецизније, обликом перфекта исказана радња представља догађајни оквир унутар којег се извршила радња именована аористом. Како је у свим примерима аорист изведен од свршених глагола, видска вредност облика перфекта одлучује о томе који ће се од два могућа временска односа успоставити.

§ 463. У неким од навођених примера из писаних текстова облик аориста је морфолошки подударан са обликом презента, па се стога не може са сигурношћу закључивати који је облик у датом случају посредни (акцентатски ликови им се иначе не подударују, тако да у говорном језику не-

ма ове нејасноће). Обично се узима као правило да је посреди онај глаголски облик који се јавља и у непосредном окружењу. Међутим, познато је да се понекад аорист смењује са презентом: *Узех, дакле, њод љазуха кошеве и зайуиим се на Мораву* (Д. Ненадић). Ипак, овакви (у ствари, изузетни) случајеви не би требали да оспоре поменуто правило.

§ 464. Посебно је значајна употреба аориста у приповедању приликом временског транспоновања облика презента. Ту се он често јавља на почетку или крају несвршених низова презента, о чему је било речи и на одговарајућем месту у поглављу о презенту. Овде ћемо, тек ради илустрације, навести неке такве примере:

(1) Павле задрхта бранећи се од злокобног осећања. Партизани стоје неми и мирни као слеђено дрвеће. Ниједне речи, ниједног шушња. Гвозден стоји и гледа преко њих. (Д. Ђосић)

(2) Коњ под њим граби хитро, све му испод копита пршти пијесак. Не окреће се никуд, већ само гледа у земљу преда се, коњу у гриву, у дизгине, као да се њега ни мало не тичу ни Бишевци, ни њихов паша. На другом бријегу, према Бишевцима, скиде капу и запјева гласно. (Ћ. Сијарић)

Понекад се облик аориста налази и на почетку и на крају приповедачког низа. Као што је у стручној литератури истицано (в. у поглављу о презенту), обликом аориста даје се оквир одређене слике која се устројава низом презентских облика. Тиме се она чини уочљивијом. С друге стране, облик аориста служи или за увођење читаоца или слушаоца у ту слику (1), или зато да помери његову пажњу са једне слике на другу (2). У сваком случају, аорист је у функцији средства за померање тока приче, без обзира на то да ли се приповедачким презентом даје нека статична слика догађаја (1) или је динамичка (2). У поглављу о презенту истакнуто је да се у овој функцији јавља и свршени презент, а може се јавити и футур први. У односу на друга два времена аорист је стилски обележен својим карактеристикама динамичности и доживљености.

Аорист се у приповедању употребљава и са другим претериталним облицима, перфектом и имперфектом.

§ 465. За књижевноуметнички и разговорни стил карактеристична је употреба аориста са глаголима који служе за увођење директног говора. Тако је у следећим примерима.

(1) Ја не студирам историју — поче он. (И. Андрић)

(2) Откуд се тај створи? — зину Николетина. (Б. Ђопић)

(3) Па знам да је наш савезник — узе да се брани Јовица. (Исто)

У ствари, аорист овако употребљен служи за уклапање директног говора у одговарајући приповедачки текст. При том му је доступно исказивање радњи које припадају како блиској тако и даљој прошлости. Он се

и овом приликом може комбиновати не само са претериталним облицима, већ и са приповедачким презентом и футуром првим.

§ 466. У досада навођеним примерима у облику аориста су били свршени глаголи. Српски језик, међутим, познаје и несвршени аорист. Примери који то илуструју наводе се у нашим граматикама, а и иначе у стручној литератури. Такви су и следећи:

- (1) Аргатових три године дана. (М. Стевановић: НП)
- (2) И држаше велика бденија / За три дана и три ноћи чарне. (Исто)
- (3) О колико се пута тако враћах кући. (И. Андрић)

Ту облик аориста исказује прошле радње које се сагледавају у целини свога постојања, не информишући при том о процесуалности тог њиховог трајања. По том занемаривању процесуалности аорист се разликује од имперфекта, а од перфекта — по свом својству доживљености, које недостаје перфекту. За савремени српски језик није карактеристична честа употреба аориста несвршених глагола.

§ 467. У литератури се наводи да се у савременом српском језику јавља несвршени аорист с модалним глаголима. Поред тога случаја, познат је и случај употребе овог облика с несвршеним глаголима за прошлу радњу која је у међувремену дезактуелизована: *Иде ли ти у библиотеку?* Овде се из говорне ситуације разазнаје да је онај коме је упућено питање са предикатом у аористу могао ићи, али се у том случају вратио пре момента говора. Слична могућност забележена је и код несвршеног перфекта (в. § 398).

§ 468. Облик аориста спада у оне глаголске облике који у савременом српском језику првенствено исказују референцијалне радње. Он није подобан за ширу употребу код исказивања неререференцијалне прошлости. У функцији исказивања неререференцијалних прошлих радњи јавља се углавном само кад је гномска употреба исказа у питању. Такву његову употребу илуструју следећи примери.

- (1) Два лоша убише Милоша.
- (2) Ко се дима не надими тај се ватре не огрија.

Ту се преко појединачног указује на нешто што је опште.

ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 469. Досада су навођени примери употребе аориста на плану активне реченичне дијатезе. И овај глаголски облик, међутим, може учествовати у устројавању пасивне дијатезе. За савремени српски језик карактеристично је да се пасивна дијатеза са аористом у позицији предиката изражава првенствено у тзв. рефлексивним конструкцијама. Тако је у следећим примерима.

(1) Куће се подигоше на брзину.

(2) Крајем љета украде се коњ Вучка Ђемића и то се одмах рашчу. (М. Лалић)

(3) За трен ока попи се кафа и сви се упутише на посао.

Услови за исказивање пасивне дијатезе са обликом аориста у оваквим реченицама углавном су подударни са условима који важе за облик перфекта.

§ 470. Знатно ређе се остварује пасивна реченична дијатеза се предикатом оличеним пасивном формом аориста. Тај ређи случај илуструју следећи примери.

(1) Лађа Аранђела Исаковича ... би захваћена водом и преврнута. (М. Црњански)

(2) Већ скоро дома, на осечком мосту, Исакович, тако, би ражљућен још једном. (Исто)

(3) Чинило му се да лепо чује сваку своју реч као туђу. Све би преведено. (И. Андрић)

Као и увек, немогућност једне форме да обезбеди остваривање пасивне дијатезе оставља простор за појаву друге форме. У наведеним примерима тешко би било какви контекстуални показатељи могли обезбедити у оквиру рефлексивне конструкције да се са радним придевима уместо трпних *преврнућа* и *ражљућен* у одговарајућим предикатима исказе пасивна дијатеза.

ИНДИКАТИВ И РЕЛАТИВ

§ 471. У нашим граматицама говори се и о релативној употреби аориста. Кад се изузме његова употреба на наративном плану саопштавања, који не подлеже процењивању глаголских облика са становишта опозиције индикатив / релатив, онда се може рећи да аорист није подобан исказивању релативних радњи. Наиме, као глаголски облик чија је примарна функција исказивање радњи које су се извршиле пре момента говора, он се тешко уклапа у неку временску ситуацију где би исказивао радњу која је прошла према некој другој радњи а да истовремено није прошла у односу на моменат говора. Илустративна је у том погледу употреба аориста у следећем примеру: *Чу како се војник тихо довуче до његовог огрџа-ча* (М. Црњански). Он у зависној клаузи (*се довуче*) исказује радњу која је-сте прошла према радњи исказаној аористом у управној реченици (*чу*), али је она истовремена прошла и у односу на моменат говора. Слично је и кад је посредни облик перфекта у оваквој реченичној констелацији. Још мање је аорист подобан за исказивање радњи које су прошле у односу на неку будућу радњу, мада то теоретски није искључено.

МОДАЛНА УПОТРЕБА АОРИСТА

§ 472. У нашој граматичкој литератури говори се о могућности аориста да исказује модалне радње. Такву службу има аорист у следећим примерима.

- (1) Дај ми воде, цркох од жеђи.
- (2) Гони, Мићане, поплаћасмо главама! (П. Кочић)
- (3) Испадосхе ми очи колико сам се уморио.
- (4) Па, мајко, ми одосмо, почела је офанзива. (Б. Попић)

У оваквим случајевима модалне семантизованости аорист се употребљава зато да би се истакло уверење како ће се нешто убрзо догодити, па се то представља као да је већ било. Особинама динамичности и доживљености аорист доприноси постизању стилских ефеката у оваквим реченицама.

§ 473. Да резимирамо. Аорист је глаголски облик који несумњиво има одређених синтаксичко-семантичких специфичности у односу на перфекат. Ту на првом месту треба поменути његову функцију исказивања блиске прошлости. Поред тога, он има то својство да нам дочара доживљене радње односно да нам и недоживљене представи као доживљене. Обе те његове специфичне црте обезбеђују му релативно стабилно место у савременом језику. Он је посебно карактеристичан за разговорни и књижевноуметнички стил изражавања, мање за журналистички. У другим функционалним стиловима аорист је перифернијег значаја.

Имперфекат

§ 474. Имперфекат је временски глаголски облик који је у савременом српском језику увелико потиснут из употребе. О овоме глаголском облику у нашој стручној литератури водиле су се најбројније дискусије током двадесетог века. У тим дискусијама најактивнији су били управо они лингвисти који потичу са говорних подручја у којим се имперфекат сачувао у употреби до данас. Из тих расправа нисмо добили усаглашено мишљење о синтаксичко-семантичкој вредности овог глаголског облика у српском језику. Разлоге за ову чињеницу треба тражити у томе што су се истраживачи имперфекта сувише држали стања у народним говорима, а све што је сваки од истраживача носио у своме осећању није могло постасти и општа карактеристика овога облика. Осим тога, принципи коришћења тог глаголског облика, понети из родног краја, почешће су били неидентично интерпретирани. Па ни сами критеријуми који су тада у стручној литератури примењивани нису били довољно усаглашени, а ни јединствено дефинисани. На крају, неке специфичне црте овога глагол-

ског облика, које нису примарно темпоралне нарави, они су покушавали да подведу под критеријуме опозиције синтаксичког индикатива и релатива.

Овде се имперфекат неће описивати с обзиром на све карактеристичне могућности које он има у појединим народним говорима. Такви његови описи данас су значајни више са становишта историје језика и дијалектологије, па, самим тим, и са ширег културолошког становишта. Наше ће се разматрање ограничити на она својства тога облика која нису била, нити могу бити спорна.

§ 475. Имперфекат је претеритални глаголски облик који исказује прошле несвршене радње у њихову трајању. Поред ове, временске семантике, која чини његову основну граматичку карактеристику, имперфекат уједно исказује прошле радње које су или доживљене или их онај ко говори таквима представља. Ево неколико примера који ту употребу његову илуструју.

- (1) А Милош се са коња клањаше, те лијепо даре приваташе. (НП)
- (2) Сестрица се брату кунијаше. (НП)
- (3) Појаху ли уз гусле лијепо? (Његош)
- (4) Чета брдскијех момака иђаше преко питомих брда. (М. Стевановић 1991: С. Матавуљ)
- (5) Ух, што се жене бусаху у груди, запеваху, витлаху својим белим платнима. (М. Црњански)
- (6) Она га гледаше својим лепим, модрим очима. (Исто)
- (7) Снијег окопње рано, само се планине бијељаху. (М. Лалић)
- (8) Најзад нађосмо једну долину и једну зараслу стазу што се успињаше благим нагибом. (Исто)

Исказујући прошлу несвршену радњу, имперфекат је представља у самоме току њеног вршења, а говорно лице, користећи се њиме, сугерише да је аутентични сведок дешавања о којем саопштава. Та сугестија и придаје имперфектом исказаној радњи значење доживљености.

§ 476. Овде је међу наведеним примерима и неколико из народних умотворина и из текстова нешто старијих наших писаца. Када се они упореде са примерима преузетим из романа М. Црњанског и М. Лалића, сагледава се чињеница да међу њима нема битних разлика. И обликом имперфекта, не само перфекта, може се указивати на одређене ситуације у природи које имају трајан карактер. У обзир долази, дакле, и квалификативна употреба овога облика (уп. /8/). Избор имперфекта у таквим приликама срачунат је на то да допринесе снажнијем доживљају слике стања ствари у природи о којој дата реченица саопштава.

§ 477. Имперфекат, као глаголски облик који се доследно образује са несвршеним глаголима, може да исказује и референцијалне и неререференцијалне прошле радње. У претходним примерима имперфектом су исказане референцијалне предикатске радње, а у следећим неререференцијалне.

- (1) Служи вино Новаковић Грујо; / Како коме чашу додаваше, / тако чашу вином прислужује. (НП)
- (2) Сањаше је, у мукама, скоро сваку ноћ. (М. Црњански)
- (3) Земља њина, као из снова, јављаше им се све ређе у мислима. (Исто)
- (4) Власи му остајаху на прстима кад би зором, при умивању, извучио главу из ведра. (Исто)
- (5) Бјеше га ухватио некакав немир, стално некуд нестајаше. (М. Лалић)
- (6) Учитель Врановић бјеше напустио службу и понекад се виђаше у ва-роши. (Исто)

Као што се може разабрати, овде је посредни неререференцијалност итеративног типа. Итеративну интерпретацију обезбеђују им или одређена семантичко-синтаксичка средства коришћена унутар датих реченица, тј. прилошке одредбе чије присуство сведочи о итеративности (2): *скоро сваку ноћ*, (3): *све ређе*, (6): *понекад*) или се тај факат спознаје на основу итеративности саопштене другом клаузом сложене реченице (4).

§ 478. Кад је реч о неререференцијалном представљању глаголске радње обликом имперфекта, треба напоменути да се он појављује и на плану гномског саопштавања — у пословицама и сличним изрекама. Тако је у следећим примерима.

- (1) Срамота сплаваше, а мати јој не даваше.
- (2) Кад се синовац жењаше, стрица не питаше.

Синтаксичка вредност имперфекта и његова стилска маркираност доприносе да се оваквим изрекама посебно ефектно исказују одређене мудрости и општеважеће истине. С друге стране, управо те његове карактеристике искључују његову употребу за исказивање неререференцијалности у научном стилу.

§ 479. Од овакве употребе имперфекта, као, уосталом, и кад су посредни други глаголски временски облици, треба разликовати случајеве кад се њиме исказује избројива, а не итеративна вишекратност, уп. *Но више љуџа још, тога дана, њему се чињаше да ойейт млайтара рукама.* (М. Црњански)

ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 480. Имперфекат је једини временски глаголски облик који је доследно лишен тога да пасивну дијатезу исказује формом са трпним придевом у предикату. Такво стање ствари производи из познате чињенице да

имперфекат помоћног глагола с трпним придевом изведеним од одговарајућег глагола представља једну варијанту плусквамперфекта. М. Стевановић (1970) наводи и пасивне облике плусквамперфекта са помоћним глаголом у имперфекту, и то са глаголима оба вида, док Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2000, 127) наводе и пасивну форму плусквамперфекта с помоћним глаголом у имперфекту — али и имперфекта, с напоменом да се он гради само од несвршених глагола. Дакле, кад је о имперфекту реч, пасивна дијатеза се исказује само рефлексивном конструкцијом. Тако је у следећим примерима.

(1) Учитељ Вранковић бјеше напустио службу и понекад се *виђаше* у ва-роши.

(2) Куће се *ћприпремаху* за дочек нових гостију.

За идентификацију пасивне дијатезе у оквиру ове конструкције углавном важе исти услови који важе и кад су посредни други претеритални облици.

ИНДИКАТИВ И РЕЛАТИВ

§ 481. У нашој стручној и граматичкој литератури влада готово јединствено мишљење да се обликом имперфекта исказују искључиво релативне радње. Разлике се могу уочити једино у аргументацији која се притом наводи. Тако Ј. Вуковић, који је иначе заслужан за утврђивање битне карактеристике овог облика — значења доживљености, истиче да имперфекат исказује релативне радње зато што се увек може заменити обликом приповедачког презента. М. Стевановић га проглашава обликом за исказивање релативних прошлих радњи зато што исказује радње паралелне с другим прошлим радњама.

§ 482. Ни у једном овом случају није узет критеријум односа момената вршења радње према моменту говора, што је, међутим, једини валидни критеријум за то да ли нека радња припада синтаксичком индикативу или релативу. Вуковића је завела карактеристика доживљености коју имперфекат даје прошлој радњи, што је прва уочила К. Милошевић (1977). Она је прва отклонила ову грешку у примени критеријума, а затим показала да имперфекат без било каквих других средстава смешта радњу у прошлост у односу на моменат говора. То се може видети и на примерима који су овде наведени. Овде треба додати да чињеница што се имперфекат по правилу може најприближније замењивати приповедачким презентом нема никаквог значаја за оцену тога да ли он исказује релативне или индикативне радње. При временској транспозицији презента моменат говора нема никакву функцију у утврђивању хронологије. Кад је већ реч о замени имперфекта приповедачким презентом, треба рећи да ова два облика

зближује значење доживљености. Они се могу, захваљујући и томе, замењивати у реченицама подесним за такву информацију. Иначе, не може се рећи да је контекст у којим се појављује и један и други апсолутно идентичан.

§ 483. Имперфекат је глаголски облик који се употребљава у приповедању прошлих догађаја. Ту се он јавља заједно са другим претериталним облицима, посебно перфектом (2) и аористом (2) и (3).

(1) Цана их је раздвајала и мирила и говораше Бранку да не ваља бити такв. (М. Лалић)

(2) Онда гурнуше једно јуне и бацаху се камењем на њега. (Исто)

(3) Млазеви се стишаваху и добише зеленкасту боју. (Исто)

Компонента доживљености радње коју има у својој семантици овај облик уноси у приповедање посебне стилске ефекте.

МОДАЛНОСТ

§ 484. Имперфекат је глаголски облик који није склон модалном транспоновану. Случај који се у граматикама наводи кад је реч о таквом значењу јесте конструкција: имперфекат глагола *хйеџи* + инфинитив другог глагола (нпр. *Заиста га сусџигнуџи шћаше*) не припада стандардном српском језику.

§ 485. Имперфекат је, да поново нагласимо, претеритални облик са суженим доменом употребе у савременом српском језику. Он се јавља у књижевноуметничком функционалном стилу и у разговорном стилу на оним говорним подручјима где он још живо функционише у народним говорима. Компонента доживљености коју собом носи и јесте разлог што се он и данас употребљава у књижевноуметничком стилу. Ту имперфекат вишеструко доприноси изграђивању стилских ефеката у књижевном делу. С друге стране, управо та његова семантичка компонента и јесте прави разлог томе што он не може имати место у другим стиловима савременог стандардног језика — ти стилови углавном, по дефиницији, подразумевају одсуство таквих својстава књижевноуметничке ефектности. Ни друга његова, синтаксичка карактеристика — исказивање прошле радње у њеном току — није уклопива у карактеристике савремених разговорних стилова изражавања.

Футур први

§ 486. Футур први је глаголски облик чија је примарна функција исказивање будућности, тј. радње која ће се вршити или извршити после момента говора. И тај глаголски облик, међутим, има своје секундарне

функције, како за исказивање временских, тако и за исказивање модалних радњи. Треба, на почетку, још истаћи и чињеницу да футур први није био предмет већих спорења у нашој стручној литератури.

ФУТУР ПРВИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ИНДИКАТИВНИХ БУДУЋИХ РАДЊИ

§ 487. Како је већ речено, футур први у својој примарној функцији исказује радње које ће се вршити или извршити у будућности, после момента говора. При таквој употреби он исказује будуће радње које готово искључиво припадају индикативу. Постоји ипак један случај поводом којег наши синтаксичари, уз извесне резерве, говоре о релативној употреби футура првог и онда кад он исказује будуће радње одмерене према моменту говора. О томе ће, међутим, бити нешто више речено касније.

ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ БУДУЋНОСТИ

§ 488. Референцијалне будуће радње исказују се обликом футура првог образованог како од свршених, тако и од несвршених глагола. Тако је у следећим примерима.

- (1) Ја ћу им помоћи да окупе нове борце. (О. Давичо)
- (2) Стаћемо на белег против самог пакла. (Д. Ненадић)
- (3) Примићемо и тај изазов. (Исто)
- (4) Сутра ћу све надокнадити. (Исто)
- (5) Тражићу рачун од свакога. (И. Андрић)
- (6) Имаће и вина. (М. Црњански)
- (7) После толиких непреспаваних ноћи, моћи ће опет да спава. (Исто)
- (8) Нећу више имати никакав изговор. (Д. Ненадић)

Да футур први у наведеним примерима исказује индикативне будуће радње, разазнаје се углавном на основу дате реченичне информације, уз минимално учешће ширега контекста. У примеру (4) шири контекст у овоме погледу нема никакву битну улогу будући да се у предикатској синтагми налази временска одредба која указује на будућност. И у препознавању референцијалне концепиваности радњи које се исказују футуром првим у наведеним примерима извесну улогу игра шири контекст, али и то само зато што у датим реченицама нема таквих одредаба које би служиле као сигнал неререференцијалности.

§ 489. Као што је већ напоменуто и датим примерима илустровано, футур први служи за исказивање референцијалних будућих радњи глагола и несвршеног и свршеног вида. Међутим, начелно се може констатовати да је фреквенција несвршених будућих радњи исказаних овим глаголским обликом нешто мања, и то стога што је у савременом српском језику, посебно у разговорном и журналистичком стилу његовом, честа вре-

менска транспозиција презента при којој он преузима улогу исказивања несвршених будућих радњи.

§ 490. У вези са овим што је досада речено треба осветлити и следећу чињеницу, коју су истраживачи по правилу мимоишли. Не мора се увек при „враћању“ радње из облика презента у облик футура првог несвршени вид глагола заменити свршеним, што је констатовано у поглављу о презенту (в. § 367–369). Потребно је, значи, нешто рећи о томе када се мора променити вид глагола, а када је могућост останак истога вида и какве су последице тога на значењском плану глаголског облика.

Има таквих радњи које није уобичајено представљати у будућности као догађање у току, већ као остварен догађај. Тако је, рецимо, природно рећи: *Почетком априла из шtamпе излази књига*, а никако: **Почетком априла излазиће из шtamпе књига*. Али би се овај глагол у некој другој реченици могао употребити и у облику футура првог, нпр. *Тога дана Марко ће излазити у град*. Тако би исто могао да се употреби футур први са глаголом *долазити*, нпр. *Марко ће сутра долазити код нас*. Реченице са обликом футура првог у предикату у таквим примерима сасвим су регуларне у српском стандардном језику. Истина, на семантичком плану ове две реченице нису идентичне реченицама у којим је употребљен облик презента уместо футура првог. Облик презента транспонован у будућност исказује факат о будућем вршењу неке радње. Футур први, међутим, уз ту значењску компоненту има још једну: он сигнализује и то да њиме исказана радња неће трајати стално у будућности — она ће бити поништена вршењем радње у обратном смеру. Тако у реченици: *Марко ће сутра долазити* — глаголски облик подразумева да ће Марко (1) доћи и (2) поново се вратити. Кад се уместо футура првога употреби презент, такве додатне семантичке импликације нема. Може се успоставити извесна симетрија између оваквог „импликативног“ значења које се исказује несвршеним обликом футура првога на плану будућности и онога које се исказује обликом несвршеног перфекта који служи као комплементарно изражајно средство свршеном плусквамперфекту на плану прошлости (в. § 398).

ИСКАЗИВАЊЕ НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ БУДУЋНОСТИ

§ 491. За исказивање неререференцијалних будућих радњи користи се готово искључиво несвршена видска верзија футура првог (о чему је у више радова писала М. Ивић). Тако је у следећим примерима:

- (1) Слушаћемо сваке вечери како вјетрови шуште у дуду. (Танасић 1996)
- (2) Он ће долазити суботом да обиђе Љиљу. (М. Ивић 1997)
- (3) Неће више долазити. (Д. Ненадић)
- (4) Али се више неће пењати овамо свакодневно. (Исто)

Ово је, дакле, регуларни начин исказивања неререференцијалних будућих радњи у српском језику, подједнако доступан свим функционалним стилевима.

§ 492. Футур први се употребљава и у реченицама у којим се исказује гномичност, као посебан вид неререференцијалности. Тако је у следећим примерима.

- (1) Ко тражи хлеба преко погаче, желеће и овсенице.
- (2) Док је ребара, биће и самара.
- (3) Ко прст да и руку ће дати.

Говорећи о футуру првом у пословицама, М. Стевановић у *Синтакси* износи мишљење да је овај облик ту употребљен модално, али ипак и са извесном оградом: не може се тврдити да се пословице овде „у примени својој не могу схватити и као индикативне, или да немају опет релативан временски карактер“. Овакве недоумице у тумачењу значења временских облика у неким случајевима њихове употребе, па и у пословицама, јављале су се, по моме мишљењу, управо као последица чињенице да у нашој науци није била уочена и дефинисана употреба глаголских облика за исказивање неререференцијалних радњи.

Оно што овде треба посебно напоменути јесте чињеница да се у пословицама футур први употребљава и онда када је образован од свршеног глагола (3), што као да оповргава на почетку изречену тврдњу о томе да се футур први употребљава само са несвршеном видском оствареношћу датог глагола у приликама кад је посредни неререференцијална будућност. У ствари, у специфичном домену саопштавања футур први се понаша слично аористу: свршена видска верзија јавља се онда када се преко појединачног жели указати на оно што је опште, што ће рећи да се ту појединачна радња даје „без конкретизације, само са својством остварљивости“ (како констатује М. Ивић).

§ 493. У литератури се говори о квалификативном футуру (М. Стевановић у *Синтакси*) са навођењем примера такве употребе, у чији списак се укључују и следећи, који су преузети из литерарног опуса С. Сремца.

- (1) Свакога ће ко у његов дућан уће љубазно дочекати.
- (2) Услужиће га оним што тражи, а ако нешто нема у своје дућану.
- (3) Он ће свакога научити где то може наћи.
- (4) Тек ће свако из његовог дућана задовољан изаћи.

Истина, М. Стевановић сматра да се футуром у оваквим случајевима исказују радње „што су се у прошлости вршиле по неком обичају“.

Оваква употреба футура првог карактеристична је за разговорни стил савременог српског језика (према запажању М. Ивић), „приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора“. Ов-

де се футуру првом приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност. Мислим да у овоме случају, као и у случају коришћења футура првог у пословицама, треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да опстоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака“ које он чини, које би учинио, које ће учинити. Карактеристично је да се за илустрацију овога случаја наводе искључиво свршени облици футура првог.

ФУТУР ПРВИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕЛАТИВНИХ БУДУЋИХ РАДЊИ

§ 494. Будућност коју исказује облик футура првог не мора увек бити одмерена према моменту говора. Може се тим обликом исказивати и таква радња која је будућа у односу на неку прошлу радњу. Тако је у следећим примерима:

- (1) Он није срећом ни слутио колико ће још ноћи, колико јесени и зима, провести овако притешњен. (И. Андрић)
- (2) Пуковник је ... уверавао да ће сад одмах сести да напише писмо. (Исто)
- (3) Рече да ће цео дан остати у постељи. (М. Црњански)
- (4) Изгледаше толико грозна да је мислио да ће онда и он пропасти. (Исто)
- (5) Чинило се да ће се суво жбуње у камењару запалити. (Д. Ненадић)
- (6) Макарије је рекао да ће свакако видети. (Исто)
- (7) Помислио је да ће имати проблема.

Као што се види, у овим примерима футуром се исказују радње које се временски ситуирају одмеравањем према прошлим радњама исказаним неким претериталним обликом у предикату управне клаузе. При оваквој употреби футур може да исказује и свршене и несвршене релативне радње.

§ 495. Као пример релативне употребе футура првог наводе се у стручној литератури и следеће реченице.

- (1) Ја ћу градит б'јела манастира, / гдје ће живјет многи калуђери. (М. Стевановић, 1991)
- (2) Ту ћеш наћи добра пријатеља / с ким ћеш моћи хладно пити вино. (Исто)
- (3) Пашће јака киша, да ће крупно камење носити. (Исто)

Истина, М. Стевановић своју тврдњу о релативновременској вредности радњи које су исказане обликом футура нешто модификује следећим коментаром: „потребно је додати да овакви футури у односу према футурима претходних, такође футуром означених радњи, мање имају временски, а више модални карактер, који се негде јаче, а негде слабије осе-

ћа“. Мислим, ипак, да је у оваквим случајевима тешко потиснути из првог плана однос тих будућих радњи (о којим је у Стевановићевом излагању реч) према моменту говора. Зато би и овде, као и код аналогног случаја употребе перфекта (в. § 414), било прихватљиво устврдити како се обликом футура првог, у оваквој синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици.

ФУТУР ПРВИ И ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 496. Пасивна дијатеза се и обликом футура првог исказује на два начина: помоћу рефлексивне конструкције и конструкције са трпним придевом. При томе радње могу бити конциповане референцијално или неререференцијално.

Када се у реченици са пасивном формом футура првог исказују референцијалне радње, онда оне могу бити како несвршеног, тако и свршеног вида. О томе сведоче следећи примери:

(1) Знајте ... да ће сва Босна бити попаљена ако се нашем Конзулату ма шта деси. (И. Андрић)

(2) Ако буде крив, биће кажњен. (Исто)

(3) Неће проћи ни пуна година, а она ће бити утешена удајом за неког. (Д. Ненадић)

(4) Тај се посао завршава до 12,30 часова, када ће нови паритети бити објављени. (*Политика*)

(5) На састанку ће бити разматрана реформа школства.

Као и на плану садашњости и прошлости, и овде се трпни придев у саставу футура првог понаша двојако: може да има глаголско или придевско значење. Када се из његовог семантичког потенцијала потисне придевска значењска компонента, онда се у реченици исказује пасивна дијатеза. Тако је у наведеним примерима.

Нису, међутим, ретки ни случајеви да се из семантичког потенцијала одстрили глаголска значењска компонента. Тада се у реченици не остварује пасивна дијатеза: реченица са трпним придевом у предикатској позицији реферише о некој статичној ситуацији која се приписује будућности. Тако је у следећим примерима.

(1) На први дан нове године, 1. јануара, све трговине друштвеног сектора ће бити затворене. (*Политика*)

(2) Тога дана радње ће бити отворене од 7 до 11 часова. (Исто)

(3) Само ће радње Ц маркета бити отворене сат дуже. (Исто)

И у овом случају знатно чешће се употребљава футур први са трпним придевом од свршених глагола.

Поступци за идентификацију предиката са трпним придевом грађеним од свршених глагола слични су оним који су навођени код облика перфекта. Несаображеност је ту само у томе што, кад је футур први посредни, нема разлике у погледу времена о којем саопштава предикат чије лексичко језгро отелотворује трпни придев ма како га интерпретирали — глаголски или придевски; у оба случаја, наиме, информише се о ситуацијама које су будуће у односу на моменат говора.

Да би се у реченици са оваквим предикатом уочила пасивна дијатеза, потребно је да се у њој јасно разазнаје динамика извршења радње. Ако се предикатом реферише о некој статичној ситуацији која траје, не може бити говора о пасивној дијатези. Тако је у наведеним примерима. У првом примеру се из контекста разабера да је управо таква ситуација. У другом примеру трајање статичне ситуације сигнализује временска одредба од 7 до 11 часова, у трећем — опет временска одредба *са њ дужје*.

§ 497. Посебно треба поменути чињеницу да, под одређеним околностима, временски однос двају предиката зависносложене реченице чији главни конститутивни део има предикатско лексичко језгро отелотворено трпним придевом варира зависно од тога да ли се тај трпни придев интерпретира у глаголском или у придевском смислу. То нам илуструје следећи пример: *Кад њи дођеш, њосао ће би њи завршен*.

Наиме, ако се трпни придев овде понаша глаголски, онда се међу радњама изреченим у датим предикатима успоставља однос сукцесивности: радња исказана обликом фyuтyра првог десиће се после радње исказане обликом презента. Ако се трпни придев понаша као обичан придев, онда се међу предикатима успоставља однос истовремености.

§ 498. Када се футуром првим исказује неререференцијална ситуација, онда се дати глаголски облик остварује у несвршеној видској верзији, као и при исказивању активне дијатезе. Тако је у следећим примерима.

- (1) Та игла ће бити кориштена код локалне анестезије.
- (2) Овај статут ће бити примењиван од нове школске године.

§ 499. Треба рећи да се и пасивном формом фyuтyра првог могу исказивати и релативне будуће радње. Тако је у следећим примерима.

- (1) Пуковник је ... обећавао ... да ће писмо већ сутра бити преписано. (И. Андрић)
- (2) Римљани нису веровали да ће њихова држава бити уништена изнутра.
- (3) Тек што се пронео глас да ће мост бити оправљен, а већ су по стубовима испреплетене скеле. (И. Андрић)

§ 500. Када се пасивна дијатеза исказује у реченици са предикатом у облику фyuтyра првог у рефлексивној конструкцији, онда референцијално

конципована радња може добити било свршено било несвршено видско обележје. Такве могућности футура првог илуструју следећи примери:

- (1) А ствар онога момка спада под шеријат; испитаће се. (И. Андрић)
- (2) Прво ће се разматрати упитна, а затим изјавна верзија ових реченица. (М. Ивић 1995)
- (3) То ће се обавити око 10 часова по Гриничу. (*Полиџика*)
- (4) С обзиром да се паритети између националних валута и евра више неће мењати наступа кратко раздобље прерачунавања. (Исто)

Препознавање пасивне дијатезе у овим и оваквим реченицама са футуром првим у предикату, као и кад су други временски облици у питању, врши се индиректно. Потребно је да се на неки начин утврди постојање агенса изван појма именованог синтаксемом у позицији граматичког субјекта. Тако је у наведеним примерима. У (1)–(3) то је недвосмислено. У примеру (4) недоумице се могу појавити око питања да ли се курс сам мења или га неко мења. Ипак и за овај пример се може с довољно разлога претпоставити да и он илуструје случај исказивања пасивне дијатезе.

У овој конструкцији могу се исказивати неререференцијалне радње обликом футура првог. Тако је у следећим примерима:

- (1) Кад се ослободимо, њиве ће се орати карактером. (Б. Ћопић)
- (2) Убудуће студенти ће се уписивати у наредну годину са чистом претходном.
- (3) Каматне стопе ће се зарачунавати на годишњем нивоу.

Оно што важи за активну дијатезу важи и за пасивну и у рефлексивној конструкцији: футур први се за овај, најраспрострањенији, вид неререференцијалности јавља само са глаголима несвршеног вида.

ВРЕМЕНСКА ТРАНСПОЗИЦИЈА ФУТУРА ПРВОГ

§ 501. Футур први је глаголски облик који је подобан транспоновану у прошлост, о чему нас наше граматике информишу. Истина, овај облик се у приповедању сусреће знатно ређе од презента. Притом се он јавља у вези са презентом. Футуром се, наиме, често исказује нека радња у приповедању која ће се догодити после радње о којој се говори обликом приповедачког презента. Такав случај је и у следећим примерима из описа Вука Караџића:

- (1) Мачвани се подигну и ударе на Лешницу, но прије него што ће ударити поизопијају се. (М. Стевановић 1991)
- (2) На три дана прије него што ће побјећи, Молер напише писмо. (Исто)

И презент и футур у овим примерима би се могли заменити обликом перфекта.

Футур први се јавља у приповедању и у савременијим текстовима.

(1) Позади иде Мерцан са још два Циганина који ће му помагати. (И. Андрић)

(2) Идући у своју нову постојбину, Срби носе своју веру и мошти својих светитеља, носе их и касније, приликом преласка у Албанију. И то ће их сачувати вековима. (*Полиџика*)

Футур први приповедачу служи да из приче у коју је увео слушаоца или читаоца обликом презента упуту поглед у „будућност“, да саопшти нешто што се догодило касније од догађаја о коме саопштава приповедачким презентом. За овакву функцију футур први је погоднији од презента или претериталног облика и добар приповедач га зато и употребљава.

§ 502. Има у приповедном тексту и других ситуација кад је футур први погодан за употребу. О томе сведоче следећи примери.

(1) Једном стане се цар разговарати са својим синовима: — Куд се то дева род с наше јабуке? — На то ће рећи најстарији син. (НПр)

(2) Синови хрупише у собу и рекоше: — Добар вечер, мајко. Мајка им одговори: — Бог ми вас помогао, децо моја! Добро ми дошли! Јесте ли ми добро прошли? Један син одговори: — Јесмо, мајко. На то ће најмлађи. (НПр)

Футур први употребљава се ради најављивања тога да ће, након једнога лица, сад наступити друго, како би и оно узело учешће у дијалогу. Може, такође, да најави долазак следеће слике која се представља облицима презента. У оваквим позицијама ипак су чешћи од футура првог облици аориста и свршеног презента. У таквим случајевима подразумева се испуштени глагол говорења, нпр. *На то ће најмлађи (рећи / казати / њишати)...*

Наведене групе примера сведоче о различитим функцијама које се могу доделити облику футура првога у приповедачком тексту, а то, свакако, не представља све његове употребне могућности. Иако се не јавља тако често у приповедању, његова појава кад треба истаћи редослед у догађањима — несумњиво је ефектна. Такође, кад треба поглед слушаоца или читаоца „усмерити у будућност“, футур први је најефектнији глаголски облик који ту може доћи у обзир.

МОДАЛНА ТРАНСПОЗИЦИЈА ФУТУРА ПРВОГ

§ 503. Футур први је глаголски облик подложен модалној трансформацији. Наша граматичка литература наводи већи број случајева кад овај глаголски облик служи за исказивање модалних значења. Кад се све футуру првом приписује функција исказивања модалног значења, зависи пре свега од тога како се гледа на исказивање модалности глаголским временским облицима. Овде ће се осветлити један ограничен број случајева модалне употребе овога глаголског облика.

§ 504. Футур први употребљава се за исказивање подстицаја за вршење или невршење радње. Тај подстицај може припадати типу заповести (1), забране (2) или жеље (3), како то показују следећи примери.

- (1) Донећеш ми свој рад, да га оценим.
- (2) Нећеш више излазити без јакне.
- (3) Навратићеш мало код мене.

Облик футура у овим примерима могао би се заменити императивом без померања на садржајном плану. Није у оваквим случајевима увек једноставно разграничити да ли се ради о ставу заповести или жеље — уп. *Него ћеш ми цара поздравити / да не води два своја сестрића* (М. Стевановић: НП). У идентификацији модалног значења најзначајнију улогу игра шири комуникативни контекст, који у говорном језику има свој израз и у интонацији.

§ 505. Футуром првим може се исказивати и намера, као што је у следећим примерима.

- (1) Повуче собом много личина којима ће поглавице везати. (М. Стевановић: Вук)
- (2) Соко лети преко Сарајева, / тражи хлада гдје ће починути. (М. Стевановић: НП)

М. Стевановић овај други пример наводи за илустрацију исказивања могућности.

§ 506. Футуром првим исказује се и став сигурности говорног лица: *Па да видиш, и неће бићи баш јако — дочека га комесар. — Чујеш ли како се чиншава чеша ућушала?* (Б. Ћопић)

Слично се овим обликом исказује и претпоставка:

- (1) Јамачно ће бити више оваквих примјера. (М. Стевановић: Вук)
- (2) Прије ће бити истина да је Балшић узео. (М. Стевановић: Даничић)

§ 507. Као што је већ напомињано, модални карактер футура првог не може се увек лако једнозначно утврдити. У томе је незаменљива улога ширег комуникативног контекста. С друге стране, чињеница да и радње које се исказују модалним глаголским облицима, императивом и потенцијалом, имају будућу временску перспективу усложњава проблем. Зато се може основано тврдити да се ретко кад и при исказивању модалних значења овим обликом у потпуности елиминише његова основна, временска функција.

Н а п о м е н а — која се тиче морфолошке стране футура првог. Граматичари су наводили да се футур први гради од енклитичког облика презента помоћног глагола *хћеи* и инфинитива одговарајућег глагола (нпр. М. Стевановић 1970). Међутим, у разговорном језику и у књижевним делима, често се уместо инфинитива јавља презент са везником *да*, нпр. *Он ће да дође*. У синтакси ово-

га облика М. Стевановић ову појаву не коментарише, иако међу примерима има и један такав. Говорећи о синтакси презента он каже да није оправдано тврдити да такав футур није особина књижевног језика (1991, 602). Ипак, без обзира на проширеност ове конструкције у источним деловима српског говорног простора, треба рећи да она није одлика стандардног српског језика. Сем тога те две форме се разликују и на синтаксичко-семантичком плану. Кад је предикат негиран, замена инфонитива конструкцијом *да + презент* доводи до замене глаголског облика — *Не ће у ићи у њозориштие : Не ће у да ид ем у њозориштие*. Само у првом случају реч је о футуру првом глагола *ићи*, док се у другом случају ради о презенту глагола *хйеиши* са волунтативним значењем, који тражи допуну у виду другог глагола.

Футур други

§ 508. Футур други је тек у другој половини двадесетог века стабилизовао свој статус у систему глаголских облика српскога језика. Наиме, у првој половини тога столећа он је био различито третиран од стране појединих наших водећих граматичара. Једни му нису додељивали ранг посебног глаголског облика, већ конструкције (С. Новаковић 1902), док га други у граматици и не наводе (Љ. Стојановић 1926). С друге стране, још ни данас није усаглашено гледање на синтаксичко-семантичку вредност овога облика. Пре свега, није усаглашено мишљење о томе да ли је футур други временски или модални глаголски облик, а ни о томе какве временске односе успоставља њиме исказана будућа радња са неком другом датом будућом радњом. Детаљан преглед тих мишљења изложен је у књизи Ксеније Милошевић (1970), која иначе закључује да је реч о временском глаголском облику којем може бити својствено и модално значење.

Чињеница је да неке наше најзначајније актуелне граматике третирају овај глаголски облик као модални. Тако у својој великој граматици М. Стевановић истиче да је футур други оправданије звати модалним обликом, мада га он обрађује у одељку са другим временским облицима. Такву квалификацију овога облика аутор објашњава тврдњом да тиме што он, не само у условним реченицама него и у другим где се појављује, „никад, или скоро никад, не означава реализовану већ само хипотетичну (опет дакле условну) радњу, па и тамо има модални карактер“. И у средњошколској граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића футур други представљен је као примарно модални глаголски облик којег само танке нити повезују са временским облицима. Он се разматра у одељку са потенцијалом и императивом јер, истичу аутори, „у основној својој функцији, означава нереализовану радњу за коју говорник пр е т п о с т а в љ а (истицање С. Г.) да ће се (из)вршити после времена говорења“.

Чињеница да се обликом футура другога исказују радње које ће се вршити у будућности, које у моменту говора нису реализоване, не може

бити довољан разлог да се овај облик сврстава у модалне глаголске облике. Овде ће се ипак о футуру другом, при исказивању активне дијатезе, говорити у два одељка: футур други у временској употреби и футур други у условним реченицама.

Н а п о м е н а. — Међутим, ни спајање ових одељака у јединствену целину, уз задржавање овог облика међу временским глаголским облицима, не би значило некакав радикалан заокрет у српској синтакси. Прво, наши синтаксичари су истицали и раније да модална реченица не условљава обавезно модални карактер временског глаголског облика у предикату (в. Милошевић /1970/), а то експлицитно истичу и неки синтаксичари у новијим радовима (нпр. Кравар 1985) или се то путем анализе потврђује (М. Ивић 1983, 1995). Друго, и при разматрању футура другог у модалним реченицама већина синтаксичара узима у обзир временски однос.

§ 509. Футур други је глаголски облик којим се исказују радње које ће се вршити или извршити у будућности као истовремене, anteriорне или постериорне у односу на другу будућу радњу, која је будућа било у односу на моменат говора, било у односу на неку тачку одмеравања у прошлости. Најчешће се будућа радња према којој се оријентише радња исказана обликом футура другог исказује футуром првим, али може и другим глаголским облицима уколико се, при њиховом исказивању, има у виду будућа временска перспектива у односу на тачку временског одмеравања (нпр. императивом, али и временским облицима под одређеним околностима).

За функционисање футура другог није релевантан моменат говора, зато тај глаголски облик и не исказује радње које би се остваривале у синтаксичком индикативу. И данас у савременом српском језику, у ретким случајевима, футур други може да исказује чак и радњу која је прошла у односу на моменат говора, с тим што се при том везује за футур први којим се отелотворује предикат управне клаузе. То је, међутим, доиста ретка појава, тако да овај глаголски облик ипак оправдано носи назив футур. Глаголски облик о којем је реч јавља се готово доследно у сложеној реченици, и то у зависној клаузи. И онда кад се остварује у формално простој реченици суштински је иста ситуација. Та реченица стоји у синтаксичко-семантичкој вези с неком реченицом у блиском окружењу или се ради о елиптичној реченици, или чему другом сличном.

ФУТУР ДРУГИ У ВРЕМЕНСКОЈ УПОТРЕБИ

§ 510. Овај глаголски облик се често остварује у зависносложеној реченици временског карактера. У овим реченицама футур други може да именује радње које су или истовремене са радњом у предикату управне клаузе, или њој претходе, или су, пак, постериорне у односу на ту радњу.

У успостављању временских односа међу тим радњама значајну улогу играју глаголски вид и везничка средства.

§ 511. Значење истовремености исказује се обликом футура другог у временској реченици са везницима *кад* и *док*. Тако је у следећим примерима:

- (1) Кад будемо путовали, разговараћемо о свему.
- (2) Крцаћу орахе, умакати језгру у мед и грицкати док буде трајала непогода. (Д. Ненадић)
- (3) Док будем боравио на одмору, вежбао бих свирање.
- (4) Кад будеш читао лектуру, бележи најважније детаље.
- (5) Ту ће је с друге стране воде, баш кад буде излазила из ње, дочекати његови стрелци. (Д. Ненадић)
- (6) Кад будеш био сам, после — са мношћом је све свршено — када будеш сам, све ћеш то преболети. (К. Милошевић)
- (7) Кад се будеш враћао по мраку, нећеш погодити свог шора да си цицвара. (Б. Попић)
- (8) Реци ми кад га будеш овуда проносила. (К. Милошевић)
- (9) Кад ми будемо дошли, они ће већ спавати.
- (10) Док се гости буду уписали, собе ће се припремити.
- (11) Кад будеш ишао у библиотеку, можеш понети и моје књиге.

Примери показују да се будуће радње за које се узимају вршење радње именоване футуром другим најчешће исказују футуром првим, али то могу бити и потенцијал (3) и императив (4) и (8), зато што модалне радње њима исказане имају будућу временску оријентацију. У управној клаузи може такође бити и модални глагол у презенту са допуном, која такође има будућу временску оријентацију (11). Истовременост у овоме случају и постоји између радње футура другог и радње допунског глагола.

Н а п о м е н а. — М. Ивић (1958) као битну карактеристику футура другог истиче управо везаност за другу будућу радњу.

Иако се у свим примерима исказује истовременост радњи исказаних обликом футура другог у зависној и другим облицима у управној клаузи, због различитих аспекатских комбинација та истовременост није идентична. Тако у примерима (1)–(4) радње у предикатима зависне и управне клаузе су несвршене и међу њима влада паралелизам. У примерима (5)–(8) радње у предикатима зависне клаузе су несвршене и представљају временски оквир за извршење свршених радњи исказаних у предикату управне клаузе. У примеру (9) несвршена радња у предикату управне клаузе представља временски оквир унутар кога долази до извршења свршене радње у предикату зависне клаузе. Међутим, овде видско-временски односи и везничко средство нису сасвим довољни за пројектовање таквих временских односа, зато је ту употребљен прилог *већ*. Некада се у тој

функцији може јавити шири контекст, или се ситуација разазнаје из саме семантике глагола. Иначе идентична реченична конструкција може да исказује и сукцесивност међу двама будућим радњама, уп.: *Кад будемо нашли згодно место, одмараћемо се.*

Значење истовремености исказује се обликом футура другог са радњом предиката управне клаузе и у другим типовима зависносложене реченице. Тако је у следећим примерима.

- (1) Заштиту ће имати сви који се буду добро владали. (И. Андрић)
- (2) Слаћу ти све што се буде штампало. (К. Милошевић)
- (3) Ко се буде колебао, остаће сигурно празних руку. (М. Стевановић)
- (4) Ја никад нећу преварити онога кога будем љубила. (К. Милошевић)
- (5) Ко год буде пролазио, удариће се о њу. (Исто)
- (6) Марко их је позвао да га посете где он буде боравио на селу.

И у овим реченицама исказује се истовременост, али је она, у зависности од аспекатске вредности глагола у управној и зависној клаузи, различита. Примери (1) и (2) илуструју случај кад су радње у оба предиката несвршене па је међу њима паралелизам вршења. У осталим примерима футур други исказује несвршену радњу која представља временски оквир у који се смешта свршена радња из предиката управне клаузе. Може бити и обрнут случај. Последњи пример показује како се облик футура другог повезује и са обликом презента чија радња има будућу временску перспективу у односу на радњу исказану обликом перфекта *је њозвао*, што је довољан услов за функционисање футура другог.

§ 512. Футур други у временској клаузи исказује и антериорне радње у односу на радњу предиката управне клаузе. Тако је у следећим примерима.

- (1) Кад буде дошло да се пуца, гледаћу прво једног од њих. (М. Стевановић)
- (2) Ти ћеш пјевати кад ја будем погинуо. (Б. Ђопић)
- (3) Кад буде срео неку другу жену, он ће несвесно процењивати само то. (К. Милошевић 1970)
- (4) Кад се мени онај брकोња из Пијевчева Дола буде застидио што је нашег борца оставио гладна, то ће онда за мене бити револуција. (Б. Ђопић)
- (5) Кад буду кренули у Росију, све ће се то у фамилији заборавити. (К. Милошевић)
- (6) Изнеће он то кад се буде разданило. (Исто)
- (7) Каже да ће Брзан грунути из Усоре чим од својих ухода буде сазнао да је војска отишла. (Д. Ненадић)
- (8) Књига ће ми бити испоручена по изласку из штампе а пошто будем уплатио цео износ претплатне цене. (К. Милошевић)
- (9) Али је тај папир хтео да покаже само кад буде дошао тренутак. (Исто)
- (10) Након што се будем одмарао, отићи ћу код пријатеља.

Сама чињеница да радње које се исказују обликом футура другог могу бити истовремене, антериорне или постериорне у односу на другу будућу радњу говори да у успостављању временских односа управне и зависне клаузе учествују и други фактори. То су глаголски вид и везници првенствено. Када је у предикатима управне и зависне клаузе свршени глагол, онда везници имају мању улогу. Тако је у примерима (5)–(9). У примерима (1)–(4) футур други је грађен од свршених глагола, а у управној клаузи глаголски предикат је несвршеног вида. И ту се захваљујући видској вредности глагола у футуру другом лако успоставља однос сукцесивности; зато и може да повезује клаузе везник неспецифичног значења *кад*; уколико не утиче у другом смеру глаголска семантика глагола управне клаузе (в. /9/ међу примерима за сукцесивност). Пример (10) илуструје ситуацију кад је у временској клаузи футур други образован од несвршеног глагола. Везници *кад* и *док* не могу обезбедити значење сукцесивности у таквом случају. То могу само везници са специфичним значењем постериорности (што се наглашава у граматичи Ж. Станојчића и Љ. Поповића); такви су *након што*, *пошто*, *чим*, *док*. Међутим, кад је у оваквој реченици везник *чим*, могуће је да се успостави и однос истовремености: *Чим буде могла, она ће поћи у Дубровник* (према М. Стевановићу). Овај везник у своме значењу, поред компоненте сукцесивности, има наглашену значењску компоненту минималног размака међу два радњама, који је овде потпуно избрисан.

Футур други исказује антериорне будуће радње и у неким другим типовима зависносложених реченица. Тако је у следећим примерима:

- (1) Ко овој књизи буде пришао са предрасудама неће бити у стању да осети. (К. Милошевић)
- (2) Ко буде завршио рад нека га преда у редакцију.
- (3) Поновићеш оно што ти на часу буду рекли.
- (4) Урадићу то како ми буду рекли.
- (5) Одморићемо се где будемо нашли zgodno место.

Футур други се јавља у предикатима зависних клауза односних (1)–(3), начинске (4) и месне (5) реченице. Значење временске сукцесивности обезбеђује у овим реченицама свршена видска вредност глагола у предикатима зависне и управне клаузе.

§ 513. Футур други исказује и будуће радње које су постериорне у односу на радње исказане предикатом управне клаузе. Тако је у следећим примерима.

- (1) Мораће се вратити пре него буде посвршавао своје послове. (М. Стевановић 1991)
- (2) Плашио се да неће имати снаге да напусти овај крај док не буде дознао шта је са Бранком. (К. Милошевић 1970)

(3) Отетурао се у шатор да, пре него што не буде знао ни где је ни шта ради, удахне ослобађајући дим. (Б. Пекић)

(4) И дуго година проћи ће док не буде дошло време да за наша дела примамо аплаузе. (К. Милошевић 1970)

(5) Ова одлука важи док се не буде усвојила друга.

Најзначајније средство које омогућује успостављање оваквога временског односа између радње временске клаузе са обликом футура другог у предикату и радње из предиката управне клаузе јесу везници. То су везници *док* и *пре него*, *пре него што*, *пре но што*. Сам облик футура другог нема ту велику улогу; он се само својом семантиком не противи успостављању таквога односа.

Напомена. — К. Милошевић (1970) истиче да нема места за негацију уз предикат кад је зависна клауза уведена посредством везника *пре него* и да је (у примеру /1/) та негација управо сувишна, за разлику од случајева кад се зависна клауза уводи преко везника *док*. М. Стевановић (1991) истиче да код реченица негација уз предикат у временској клаузи не значи одрицање садржаја. В. Анић (1985) прецизира да ово важи само за случај кад је у питању свршени глагол.

Последњи пример је интересантан и по томе што се у управној клаузи предикат конституише обликом несвршеног презента који припада синтаксичком индикативу. Оваква комбинација глаголских облика у временској и управној клаузи могућа је само онда кад се садашњој радњи може одредити десна граница. Та граница је увек десно од момента говора и утврдива је за неке класе глагола, о чему је било говора у поглављу о презенту.

У погледу разликовања референцијалног од неререференцијалног исказивања глаголске радње футур други се понаша као и футур први: референцијалне будуће радње исказују се свршеним и несвршеним облицима футура другог, а неререференцијалне — по правилу несвршеном формом. Зато нема потребе да се овде овај вид употребе футура другог подробније разматра.

ФУТУР ДРУГИ У УСЛОВНИМ РЕЧЕНИЦАМА

§ 514. Футур други се често јавља у условним реченицама, што је, свакако, утицало да се о њему говори као о модалном облику. Овде ће се таква његова употреба приказати на одабраним примерима.

(1) Нећеш се љутити ако будем јео ову јабуку. (К. Милошевић 1970)

(2) Ако их буду дозивали по именима, онда неће знати ни ко зове. (М. Ладић)

(3) Неће бити опасности ако будемо пажљиво чинили оно што нам он буде саветовао. (Д. Ненадић) (4)

(4) Ако својим сликама будем успео да ухватим само делић лепоте и сна ... за цео мој живот то ће бити више него довољно. (НИН)

(5) Овако ћу да изгледам ако све буде пропало. (М. Стевановић 1991)

- (6) Будеш ли ти тако мудровао и затезао, ти ћеш једнога дана дочекати. (Б. Њопић)
- (7) Ако ме буду присиљавали да предам Колашин, вас нећу предати. (М. Стевановић)
- (8) Ако буде певао, лако ћете га чути.
- (9) Ако будем разбио своје ружно тело, на небу ћу ваљда добити неко достојније место. (Д. Ненадић)
- (10) Ако управник буде упитао за тебе, нешто ћу смислити.

Како се из наведених примера може видети, у погледу видских комбинација глагола у предикату управне и зависне условне клаузе постоје четири могућности: а) у оба предиката појављују се несвршени глаголи (1)–(3), б) у предикату управне клаузе је импекфективни глагол, а у предикату зависне — свршени (4) и (5), в) у предикату управне клаузе је свршени глагол, а у предикату зависне несвршени (6)–(8), г) у оба предиката јављају се свршени глаголи (9) и (10).

Познато је да видске комбинације глагола у предикатима сложених реченица имају значајну улогу у успостављању временских односа међу радњама њима исказаним. Међутим, у условној реченици, улога вида је нешто слабија; велики значај овде има карактер саме реченице — функција услова (К. Милошевић 1970). У прва три примера може се утврдити однос истовремености међу радњама управне и зависне клаузе. Међутим, у истој видско-временској констелацији може се успоставити и однос сукцесивности — уп. *Ако будеће лејо радили, зваће вас и сујра*. У случају б) међу радњама из управне и зависне клаузе успоставља се однос сукцесивности: оно што се исказује глаголом управне клаузе уследиће по извршењу радње из зависне клаузе. У случају в), (6)–(8), свршена предикатска радња управне клаузе извршиће се у току вршења радње у функцији предиката зависне клаузе. У последња два примера успоставља се однос сукцесивности међу радњама управне и зависне клаузе. Томе погодује видска констелација: обе радње су свршене.

Н а п о м е н а. — Мада је у нашој граматичкој литератури, па и у већини посебних радова о футуру другом, неподељено мишљење да овај облик у условним реченицама има модално значење, готово свуда се говори о временским односима који се успостављају између њиме исказане радње и радње у служби предиката управне клаузе (нпр. М. Стевановић 1991). Ни у таквим реченицама футур други не мења своју функцију: он и даље има, као примарно, временско значење. К. Милошевић (1970) истиче да у „зависним реченицама модалног карактера временски облици, углавном, чувају своје зависно временско значење“, односно „само учествују у ширем изражавању неког начинског значења“, а и у анализи трага за тим временским односима. Међутим, она је само поглавље у коме разматра употребу футура другог у овим реченицама насловила „Модална употреба“. Чак га не може заменити облик потенцијала у исказивању овога типа услова. М. Крвар (1985) с правом истиче да се футур други овде

употребљава са значењем релатива (његов термин је „виртуелно вријеме“). Слично се на футур други у условним реченицама гледа и у раду М. Ивић 1995 (1983), с тим што она, према футуру другом у зависној клаузи, наводи и императив у управној, док Кравар не помиње императив у таквим реченицама.

Иако се говори о синонимији између футура другог и свршеног презента у условним реченицама, извесна разлика међу њима ипак постоји. Наиме, свршена радња исказана обликом футура другог не доводи се у питање, неизвесно је само хоће ли бити извршена у оном периоду у будућности који је означен радњом управне клаузе. А за радњу исказану свршеним презентом у таквој позицији неизвесно је хоће ли се уопште извршити (Милошевић 1970). Ипак се ту ради о тананим разликама које и нису увек довољно уочљиве.

§ 515. У описима употребе футура другог у условним реченицама обично се помиње и могућност да њиме исказана радња припада прошлости у односу на моменат говора, што није карактеристика свршеног презента. Истина, истиче се при том да то није честа појава, а ради илустрације наводе се примери као што су следећи:

(1) Чим стигнемо до ваше куће, ми ћемо, ако остали буду дошли, одмах продужити даље. (М. Стевановић 1991)

(2) Сад ћемо читати — каже. Ако лугар не буде остругао. (К. Милошевић 1970)

У оваквим случајевима уместо футура другог увек може доћи облик перфекта: *Ми ћемо, ако други нису дошли, одмах продужити даље*. Оваква употреба футура другог у савременом српском језику данас је више могућност која се ретко и остварује.

Напомена 1. — К. Милошевић такав поступак наводи и код истог писца коме припада и реченица са футуром другим: *Ако је остругао ... њоново ћу најисајти*. Ретку појаву футура другог у оваквој функцији она и објашњава управо могућношћу да се ту појављује перфекат. А немогућност свршеног презента да се употребљава у овој позицији уместо футура другог иста ауторка објашњава тиме што свршени презент исказује однос постериорности према моменту говора. Облик футура другог не успоставља никакав временски однос према моменту говора. Временска припадност радње футура другог у односу на моменат говора утврђује се у оквиру ширег контекста или синтаксичким средствима у оквиру саме реченице. К. Милошевић говори о оваквом значењу футура другога само у условној реченици, а М. Стевановић (1991), као и неки други, и у релативној.

Напомена 2. — У литератури се наводи и случај употребе футура другог са модалним значењем и у једном типу просте реченице, као у следећим примерима: (1) *Да не будеш њо заборавио код куће?* (М. Стевановић 1991) (2) *Да не буде куда ушлекао с оним новцем?* (Исто) Иако је футур други употребљен у само-

сталној реченици, јасно је да су овакви случајеви његове употребе тесно повезани са ширим контекстом. Овде је модалност присутна, сам тип реченице је условљава: исказује се претпоставка о постојању неке радње у прошлости (М. Стевановић 1991). У савременом српском језику ретко се јављају овакве реченице са обликом футура другог. Уместо њега је обичнији облик перфекта.

§ 516. У савременом српском језику често се јавља свршени презент уместо футура другог свршених глагола — и у временским и у условним реченицама. О томе је било речи у поглављу о презенту, а то представља објашњење чињенице да је футур други релативно редак у савременом српском језику.

Н а п о м е н а. — Чешће се јавља футур други несвршених глагола. Он нема данас алтернативну глаголску форму. Наиме, док је за раније поствуковско време развоја српског стандардног језика била карактеристична широко распрострањена употреба несвршених глагола са префиксом *уз-*, за савремени језик се може рећи да он не познаје овакву употребу презента уместо футура другог. Оваква форма презента јавља се данас ретко, само са неколико глагола — уп. (*Они ће се већ ... наћи њу ако ко усјиди за њу* (Б. Попић)). Овде се већ може говорити о лексикализацији префикса и глагола.

ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 517. При исказивању пасивне дијатезе у реченицама са обликом футура другог у предикату такође постоје две могућности уобличавања тога предиката: она са рефлексивним *се* и она са пасивним обликом футура другог.

§ 518. Пасивна дијатеза у рефлексивној конструкцији где је футур други у предикату јавља се често. Следећи примери илуструју такво исказивање.

- (1) Све што се буде затекло унутра биће осуђено. (М. Лалић)
- (2) Кад се у њима утврђени материјал буде осветлио и допунио ... наша ће наука дати потпуну слику. (К. Милошевић 1970)
- (3) Такво испоређивање биће потребно ради даље дискусије, када се буду доносили лингвистички закључци. (Исто)
- (4) А шта ће бити с вама кад се све то буде говорило јавно. (Исто)
- (5) Карахоца им је оставио аманет да никад не остану из рата који се буде водио против Швабе. (И. Андрић)
- (6) Кад се куће буду зидале по прописима, мање ће страдати у земљотресима.

Идентификација пасивне дијатезе у оваквим случајевима употребе футура другог врши се као и у другим случајевима кад је она исказана у рефлексивној конструкцији. Као и код футура првог, референцијална будућност саопштава се и свршеним и несвршеним глаголима, док се неререференцијалност исказује по правилу несвршеним видским обликом гла-

гола. Међу наведеним примерима тако је несумњиво употребљен облик футура другог у примеру (6), а пример (4) не може се једнострано дефинисати у том погледу.

§ 519. У савременом српском језику пасивна дијатеза се исказује знатно ређе у реченицама са обликом футура другог у коме је употребљен трпни придев уместо радног. Тако је у следећим примерима.

(1) Уколико „ЦП–200“ и не буде био изграђен до Олимпијаде, ту је „ЦП–100“. (К. Милошевић)

(2) На који начин ћеш представљати студенте ако будеш била изабрана у Студентски парламент? (ТВ *Полиџика*, 27. 3. 97)

(3) План и програм који буде био направљен ... (ТВ Београд, 30. 9. 2001)

Напомена. — У актуелним граматикама српског језика ова форма футура другог се не наводи кад се говори о исказивању пасива. Уместо ње наводи се форма презента *будем* + трпни придев, о којој је било речи у поглављу о презенту. Ова форма се проглашава футуром другим и у типичним позицијама за приповедачки презент, као *Тада Јаков буде њозван у Београд*. У својој раду о пасивним облицима Стевановић (1956) је, уз доста прилога разумевању значења пасивних конструкција са трпним придевом, био близу решења дилеме око ове две форме, али је ипак закључио да је форма *будем* + трпни придев пасивна форма футура другог. За трочлану форму *будем био* + трпни придев рекао је да је она у савременом српском језику реткост. Двочлана форма, по аутору, не може бити форма презента зато што често исказује предбудуће радње и никада не исказује актуелну садашњост. К. Милошевић је за двочлану форму утврдила да представља облик синкретизма неактуелног презента свршеног и футура другог (1971), а да је трочлана форма ретка, „иако није сасвим ишчезла“.

§ 520. Имајући све ово у виду, ствари се могу дефинисати на следећи начин. Пасивна форма футура другог је трочлана форма — двочлана форма помоћног глагола + трпни придев. То није граматички изузетак: и пасивна форма футура првог, видели смо, има трочлану структуру *ће бићи* + трпни придев. К. Милошевић у својој књизи о футуру другом у оквиру именског предиката и наводи двочлану форму помоћног глагола — уп. *И буди сигуран да ћу ти и њосле, кад ме не буде било, бићи захвалан*. Сама чињеница да се пасивна форма свршеног презента јавља знатно чешће него пасивна форма футура другог није довољан разлог да се она прогласи за футур други, као што се не проглашава ни активна форма свршеног презента. Овде наведени примери сведоче да савремени српски језик познаје пасивну форму футура другог (2) и (3), и поред тога што се она у нашим граматикама не наводи. Зато је оправдано да се ова форма у граматикама разматра, уз напомену да њу често замењује пасивна форма свршеног презента односно рефлексивна конструкција за исказивање пасивне дијатезе.

ГЛАГОЛСКИ НАЧИНИ

§ 521. Српски језик има два глаголска начина у своме глаголском систему: императив и потенцијал. Њихова примарна функција је исказивање модалних значења. Оба ова модална глаголска облика, у одговарајућим контекстуалним условима, могу исказивати и временско значење. То је њихова секундарна функција.

Императив

§ 522. Императив је глаголски облик којим се исказује подстицај неке на вршење какве радње. У нормалним условима комуникације императив у предикату захтева обавезно учешће два учесника који значе живо. Један је тај који износи подстицај, а други је тај коме се упућује подстицај.

Напомена — У вези са синтаксом императива в. у овој *Синтакси* и одељке о исказивању императивности.

Подстицај може бити упућен било на вршење радње било на њен прекид, односно забрану вршења. Уобичајено је у нашим граматикама да се говори како се императивом исказују заповести, жеље и молбе. Међутим, могуће је саставити нешто већи списак модалних значења која се исказују овим глаголским обликом. У конституисању тих значења поред самог глаголског облика значајну улогу имају и семантика глагола од кога се гради императив, као и контекст у којем се реализује реченица са тим обликом.

§ 523. Облик императива врло често служи за изрицање заповести којом се неко дато лице наводи на то да или врши глаголом именовану радњу, или обратно — да је не врши. Ово значење императива егзимплификују следећи примери.

- (1) Остави човека на миру! (Д. Ћосић)
- (2) Губи се некуд с тим дететом. (М. Лалић)
- (3) Водите диванију у Пљевља и нека га вежу у кућу. (И. Андрић)
- (4) Склањај се одатле! Шта ми се уносиш и кашљеш у кантар? (Исто)
- (5) Ма не дрхти, изломићу ти вилицу. (Д. Ћосић)
- (6) Ал' немој случајно ти пре мене да шмугнеш у мрак. (Исто)

У тој функцији императив се јавља и кад су несвршени и кад су свршени глаголи посредни. Ако је остварен без негације, улога му је, по правили, да покрене некога на вршење именоване радње. Тако је у овде наведеним примерима (1)–(4).

§ 524. Забрана вршења неке радње изриче се по правилу одричном формом императива. Та забрана може да се односи на радњу која је у току

(5) или није у току (6). Одрични императив се јавља а) у простој (5) и б) у сложеној форми (6), која у своме саставу има императивну речцу *немој* (-мо, -ије). Допуна те речце је дати глагол, који ту у принципу може имати или облик инфинитива или се остварити као конструкција *да* + презент. Када је посреди забрањивање даљег вршења радње која је у току, глагол који такву радњу именује није, разуме се, свршеног, већ несвршеног вида.

§ 525. Под одређеним условима, заповест за прекид вршења радње могуће је издати и употребом императива без негације. Ту могућност илуструју собом следећи примери.

- (1) Стани, стани ни то се још не зна. (Б. Топић)
- (2) Престани — шапутао је. (М. Селимовић)
- (3) Манте свађу, момци. (Д. Ћосић)
- (4) Престани да узнемираваш човека!
- (5) Сместа прекини.

Као што се из свих примера разабера, ту већ само лексичко значење глагола који је одабран у императивном облику сугерише собом податак о томе да је процес радње чије се остваривање настоји отклонити управо у току. А која се радња жели прекинути, дознаје се из именичке допуне глагола у императиву (3) или из глаголске допуне (4), односно на основу ширег контекста.

§ 526. Императивом се износи и подстицај типа *савети*. Тако је у следећим примерима.

- (1) Ако вас боли глава, ставите влажну крпу преко чела.
- (2) Изађите на испит у јунском року.
- (3) Не плачите и не јадикujte, дјецо моја. (П. Кочић)
- (4) И будите опрезни. (М. Стевановић 1991)

Четврти пример илуструје могућност помоћног глагола *да*, у конструкцији са одређеном номиналном речју, образује императив.

§ 527. Савету је блиско *уйуйсїво*, о чему сведоче следећи примери.

- (1) У епрувети добро промућкајте готово безбојну отопину јода. (Уџбеник)
- (2) Пре употребе бочицу промућкајте.

Понекад се и не може успоставити јасна граница између подстицаја типа савет и упутство. У томе разграничавању најважнију улогу има шири комуникативни контекст.

§ 528. Обликом императива исказује се и подстицај типа молба на смиривање, на повратак у позитивно расположење. Такву службу има овај облик у следећим примерима.

- (1) Човек се онда надноси над њу, као да ће она да зајеца, понавља, мрмљајући, Не плачи, Шошо. (М. Црњански)
 (2) Немој, мајко, да се љутиш, не видим те. (Д. Ћосић)
 (3) Не брините, за десетак дана другу ћемо ми песму да певамо. (Исто)
 (4) Не брини, све ће бити добро, с божјом помоћи. (М. Селимовић)

И у оваквој својој употреби императив своју значењску функцију остварује сагласно са оним што и треба очекивати — с обзиром на дати комуникативни контекст.

§ 529. Обликом императива може се просто скретати нечија пажња на нешто (1) или износити предлог да се приступи нечему (2), као што је то у примерима који следе.

- (1) Грехота би било да се овдје не одморимо и не нагледамо ове љепоте. Пазите само ове долине. (Б. Ћопић)
 (2) Погледајмо сада шта пише у књизи.

§ 530. Има у српскоме језику таквих глагола који не образују облик императива. Они припадају различитим семантичким групама. Неки од њих су модални глаголи, као *моћи*, *морати*, *смећи*, *требати*, а и неки други се тако понашају. Додуше, њима је својствено то да они могу обликом презента исказивати нека императивна значења, о чему сведоче следећи примери.

- (1) Можеш предати рад на оцену.
 (2) Не смеш више тако радити.
 (3) Ти мораш да идеш кући. (Д. Ћосић)

Напомена. — Очевидно је да се у наведеним и њима сличним реченицама износи одређен тип подстицаја, што је у нашој стручној литератури, уосталом, и уочено. За глаголе *моћи* и *смећи* ово је констатовала М. Ивић (1972), а за глаголе *морати* и *моћи* Т. Батистић (1983).

§ 531. Друга група укључује у себе глаголе као што су *догађати се*, *свиђати се*, *гадићи се* и сл. (в. Танасић 1984). Они су слични претходно поменутих глаголима по немогућности образовања императива, а разликују се од њих по томе што им није доступно исказивање императивних значења обликом презента. Разлоге за такво чињенично стање треба тражити у њиховој лексичкој семантици која се одликује одсуством вољне компоненте, а та је компонента, као што је утврдила М. Ивић (1958а), битна за оспособљавање глаголске лексеме да се отелотворује и у императивном облику.

§ 532. Досада навођени примери илуструју начин на који се исказује императивно значење. То бива при обраћању говорног лица неком другом присутном лицу, неким другим присутни лицима. Зато се овај облик и јавља првенствено у другом лицу јединине, односно множине. Понекад го-

ворно лице укључује и себе у мноштво на које се односи изречени подстицај; тада се овај облик исказује у првом лицу множине. При нормалним околностима саопштавања није уобичајено да се облик императива употребљава за изношење подстицаја одсутном лицу; отуда овај облик и нема посебну форму трећег лица. Кад постоји потреба да се одсутном лицу изнесе некакав императивни став, употребљава се конструкција *нека + њрезенић*. О томе је већ било речи у поглављу о презенту, који је иначе склон модалном транспоновању.

§ 533. Императив се, разуме се, употребљава у народним пословицама. Тако је у следећим примерима.

- (1) Баци добро у воду, наћи ћеш га.
- (2) Крсти вука, а вук у шуму.
- (3) Чини добро, па се добру надај.

§ 534. И у неким другим приликама облик императива саопштава радње које немају конкретно, већ уопштено значење. О томе сведоче следећи примери.

- (1) Приликом возње држите се за држаче.
- (2) Кад се лампица пали и гаси, искључи фрижидер и позови сервис.
- (3) Кад се умориш, прошетај мало.

Значење итеративности и овде се остварује уз помоћ средстава унутар саме реченице (1) или то сам тип реченице обезбеђује (2), или се, пак, то разазнаје на основу ширег комуникативног контекста, како је у примеру (3).

ВРЕМЕНСКА ТРАНСПОЗИЦИЈА ИМПЕРАТИВА

§ 535. Императив се сврстава међу глаголске облике који су подложни временском транспоновању. Транспоновање императива могуће је само у прошлост, никако у будућност. Он се, наиме, искоришћава при приповедању за саопштавање прошлих догађаја. Тако је у следећим примерима.

- (1) Онда ова двојица вуци сламу, па турај у ону јазбину, па онда запале, и тако сва три змаја онде пропадно. (НПр)
- (2) Ископаше једну грдну пањину на оном месту, па копај даље. (М. Стевановић 1991)

Управо стога што је употреба оваквог императива карактеристична за приповедање прошлих догађаја он се у стручној литератури и назива приповедачким императивом. Кад до такве његове употребе дође, он се по правилу комбинује са другим наративним глаголским облицима.

§ 536. У народним говорима, приликом приповедања, императив се употребљава и за исказивање радњи које су се понављале у прошлости. Такав случај илуструје следећи пример: *Пре рата нико не нису лејовали у граду, него како наићи лејо, они њи лејо набави огрев за зиму, смести га у њодрум ... ња хајд на Златибор.* (М. Стевановић 1991)

Оваква употреба императива није карактеристична за савремена књижевна дела; у тој функцији данас се знатно чешће јавља потенцијал.

§ 537. Карактеристично је да се императив у приповедању прошлих догађаја јавља само у форми другог лица једнине. При томе се у реченици може појавити субјекат и у облику номинатива множине, и то у сва три лица, уколико именска реч разликује лице.

Н а п о м е н а. — Императив је једини лични глаголски облик који не може да исказује пасивну дијатезу. Распоред комуникативних елемената на синтаксичком и семантичком плану у реченицама са пасивном дијатезом очевидно не погодује испољавању информације типа 'подстицај' помоћу императива. Иако М. Стевановић (1970) и Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2000) наводе пасивну форму овог облика, за савремени српски језик није карактеристична таква форма — сем посебних случајева, као што је колоквијално *буди њоздрављен*. Уколико комуникативни циљеви ипак намећу потребу да се реализује пасивна дијатеза и изнесе модално значење, то се постиже употребом облика презента — уп. пример који је навођен у поглављу о презенту: *То рано да се скува и њодели чети за доручак* (в. § 375).

Потенцијал

§ 538. Потенцијал је модални глаголски облик са великом фреквенцијом употребе у савременом српском језику. Њиме се исказује већи број различитих модалних значења, а већина њих се може подвести под појам могућности, узет у најширем значењу. Зато је оправдано овај глаголски облик називати потенцијалом. Неки типови модалности исказују се потенцијалом у оквиру прости реченице, док се други исказују у сложеним реченичним структурама. Треба нагласити да се често не може са сигурношћу утврдити унутар реченице о којем је модалном значењу реч, већ је за то потребан шири контекст. А граница међу овим значењима и није увек јасно повучена, него се може говорити само о томе које је значење претежније изражено.

Облик потенцијала се употребљава за исказивање могућности, као што је у примерима који следе.

- (1) Како бих веровао да су то били наши. (М. Стевановић 1991).
- (2) Друкчије ми не би веровали. (Лалић)
- (3) Од овакве двојце једва би[х] саставио једног Радекића. (Б. Попић)

- (4) Забринуто је луњао по шипражју у потрази за каквом травком која би се могла појести. (Исто)
- (5) Мрзим Јелену, не волим Доротеја, па ипак им не бих могао направити такву сплетку. (Д. Ненадић)
- (6) Не бих могао да поверујем у то.

Значење могућности често бива експлицирано лексичким значењем предикатског глагола (4–6), с тим што онда саопштење о томе о каквој се могућности конкретно ради даје предикатска допуна остварена у виду инфинитива или конструкције презента с везником *да*.

§ 539. Често се овим модалним обликом исказује и жеља. Тако је у следећим примерима.

- (1) Радије бих спавао на обичној постељи. (М. Стевановић 1991)
- (2) Не видим те. Села бих мало. (Исто)
- (3) Волео бих да чујем звиждук воза. (М. Лалић)

И ови примери потврђују да се често не може јасно разграничити које је модално значење посреди. И значење жеље у потенцијалу утврђује се синтаксичким јединицама унутар реченице (2): *радије*, или у оквиру ширег контекста. Кад је намера говорног лица да недвосмислено исказе значење типа 'жеља', онда се у потенцијалу јављају глаголи *волејти* и *желејти* са допуном у инфинитиву или презенту оног глагола који именује оно на што се жеља односи.

У колоквијалном изражавању, при исказивању жеље, често се јавља само помоћни глагол, а радни придев се изоставља. Смисао реченице се препознаје тако што се експлицира она именица коју сви учесници комуникације препознају као допуну глагола чији је придев изостављен. Тако је у следећим примерима.

- (1) Ја бих радо чашу воде с врела Босне.
- (2) Би ли мајко каквијех понуда? (М. Стевановић 1991)
- (3) Бих, ћерко, воде из горе. (Исто)

§ 540. Потенцијалом се исказује и спремност за вршење неке радње. Овакво његово значење илуструју следећи примери.

- (1) Скинуо сам кошуљу, скинуо бих и кожу. (М. Лалић)
- (2) Не би ја њега пољубио за сав широки свијет. (Б. Ћопић)
- (3) И за митраљез би због њега легао кад крај крају дође. (Исто)

§ 541. Модалним значењима која су досад представљена као исказивања потенцијалом сродна је и намера. Следећи примери илуструју употребу потенцијала за исказивање таквог значења.

- (1) Ја сам вас јутрос слагао да бих добио мало времена. (М. Стевановић 1991)
- (2) Он помери шаку да би сакрио голоотињу свога тела. (Исто)

(3) А отац продужава узалудан разговор да не бих испричао шта ми је учинио. (М. Селимовић)

(4) Убрзали су корак не би ли сустигли другове.

Овакво модално значење се исказује и обликом презента, што је и истакнуто у поглављу о овоме глаголском облику (т. 385). Постоји, међутим, један тип потенцијалом оствареног предиката који није остварљив и у облику презента. Реч је о случају када се намера за вршење дате радње исказује одричним глаголом у облику потенцијала, с тим да иза помоћног глагола долази речца *ли*, док се клауза са тим предикатом везује за своју управну без посредства везника (уп. /4/). Под условима такве организације исказа појава презента је искључена. Брисање негације, иначе, повлачи за собом обавезу да се зависна клауза везује за управну преко одговарајућих везника, било да је предикат остварен потенцијалом или презентом.

§ 542. Потенцијалом се исказује и увереност у то да ће се нека радња извршити. Такво значење својствено је овом облику у примерима који следе.

(1) То бих и учинио без размишљања. (М. Стевановић 1991)

(2) Поколебала би и политкома бригаде. (Б. Њопић)

(3) Можда си мислио да стојим пред овом окованом капијом, као што би ти стајао због мене. (М. Селимовић)

§ 543. Овај модални глаголски облик исказује и модално значење различито од уверености — претпоставку да ће се нека радња вршити или извршити. Тако је у следећим примерима.

(1) Више би волео да смо се преварили, остала би нам нада. (М. Лалић)

(2) По великој упорности, по смијешку ... рекао бих да ни Хасан није незадовољан. (М. Селимовић)

§ 544. Облик потенцијала служи и за изношење услова од којег зависи извршење друге радње. Такву функцију потенцијал увек остварује налазећи се у предикату зависне клаузе са условним или погодбеним значењем у зависносложеној реченици. Тако је у следећим примерима.

(1) Ако бих се одлучио да створим Христа као снажног човека, не бих му више других мишићавих бутина могао издељати. (Д. Ненадић)

(2) Вјерујем да бисте ми замјерили ако не бих сад, у овом часу ... говорио баш о себи. (М. Селимовић)

(3) Кад бих се увјерио да нема правде ... остало би да се убијем. (Исто)

(4) Кад бисмо добили боље услове, радили бисмо успешније.

(5) Ја бих се и вратио кад бих видио да те нема. (Б. Њопић)

(6) Кад би ти то знао, не би ни поступао тако.

Потенцијал није једини глаголски облик којим се исказује услов у зависним реченицама. Међутим, кад се предикат условне клаузе консти-

туише овим обликом, онда се у управној клаузи употребљава обавезно потенцијал у предикату.

Н а п о м е н а. — „Ако једном замишљеном ситуацијом условимо другу, онда је и та друга, наравно, замишљена, па се то овде на одговарајући начин и исказује“ (М. Ивић 1995).

У примерима (1)–(5) у зависној клаузи (протази) износи се услов који је остварив у будућности, па је оствариво и оно што се износи предикатом такве реченице. Ради се о услову типа евентуалност или потенцијалност. У примеру (6) реч је о иреалном услову, где се у реченици облицима потенцијала исказује садашња нестварност. Пошто је нестварно оно што је изнесено обликом потенцијала као услов, нестварно је и оно што се износи у управној клаузи

Н а п о м е н а. — О овоме детаљније се говори у раду М. Ивић 1995. М. Крвар 1985. наглашава да се ова иреална радња као услов увек исказује несвршеним глаголима.

§ 545. Иако потенцијал по правилу изриче радње тако да оне имају будућу временску перспективу, могуће је њиме исказивати и радње које припадају прошлости у односу на моменат говора. Тако је у следећим примерима.

(1) Његову спремност да буде суров још јуче бих назвао одлучношћу. (М. Селимовић)

(2) Нисам побиједио досаду. Савладала нас је обојицу, једва сам желио да одем. Да сам знао каква је, не бих се ни усудио да покушам. (Исто)

(3) Да сам био сигуран, ... дигао бих скутове.

Сам облик потенцијала не може, разумљиво је, указати собом да је посредни прошлост. То се сазнаје на основу синтаксичких показатеља у самој реченици (*јуче* у примеру /1/) или у оквиру ширег контекста, како је овде у друга два примера.

§ 546. Када се исказују модалне радње које припадају прошлости, понекад се јавља и сложена форма потенцијала: аорист + радни придев помоћног глагола (*бих био*) + радни придев одговарајућег глагола. Тако је у следећим примерима.

(1) Ни рођена мајка, да га је узела у крило, не би га била више познала. (М. Црњански)

(2) А да јој се то десило прошле године, она би била својим плачем ... успела да Аранђела умири. (Исто)

Н а п о м е н а. — Оваква употреба сложеног потенцијала запажена је у нашој стручној литератури (в. о томе посебно у раду Радовановић 1978). М. Стевановић у *Синтакси* истиче да ова форма нема оправдања јер и „прости“ потенци-

јал може да врши исту функцију, што и јесте разлог за његово повлачење из савременог језика. У граматичи Ж. Станојчића и Љ. Поповића наводи се, међутим, и овај облик.

§ 547. Треба рећи да употребом сложеног потенцијала бива откљоњена дилема о временској припадности модалне радње исказане њиме. Међутим, као и у многим другим случајевима, и овде се та дилема најчешће и иначе разрешава у оквиру ширег контекста. С друге стране, увођење овога сложеног потенцијала у живу употребу довело би до својеврсне асиметрије између глаголског и именског предиката оформљеног обликом потенцијала. Није могуће, наиме, остварити „сложену“ форму потенцијала у предикатима са именском речју у функцији предикатског лексичког језгра — уп. *Да сам га уишћао за овог човека, сигурно би био љућ*.

ВРЕМЕНСКА УПОТРЕБА ПОТЕНЦИЈАЛА

§ 548. У српском језику потенцијал има значајно место у исказивању времена. Наиме, при информисању о неререференцијалној прошлости овај је облик најчешће једини прикладан за изношење података о свршеним радњама, мада му је иста функција временског означавања доступна и онда кад су посредни несвршене радње.

Н а п о м е н а. — Оваква употреба потенцијала у временској функцији позната је одраније у нашој литератури. Међутим, његово системско место међу временским глаголским облицима за изрицање неререференцијалних радњи утврдила је М. Ивић (1995).

Ту његову употребну могућност илуструју примери који управо следе.

- (1) Дефосе је пролазио често поред тих девојака. Оне би тада још дубље погнуле главе, песма би им се замрсила и искидала. (И. Андрић)
- (2) Кад су у конаку хтели да га наљуте, пришао би му један. (Исто)
- (3) А кад би мајстор опет приметио његову расејаност, падао је први шамар. (Исто)
- (4) Често би се тако, гдјегод на одморишту ..., одједном пренуо и у чуду запитао. (Б. Ћопић)
- (5) Тек понекад, кад би му се учинило да је Јовица већ претјерао, он би га погледао искоса. (Исто)
- (6) Бојажљиви младићи спремали би се дуго. (И. Андрић)
- (7) А затим би, црвенећи од снебивања и узбуђења, послушкивали. (Исто)

Када је предикат оформљен од глагола свршеног вида, онда је потенцијал, како је речено, најчешће једини облик који може исказивати неререференцијалну прошлост. Када је пак посредни несвршени глагол, онда потенцијал ову функцију дели са обликом перфекта (примери /6/ и /7/) ређе имперфекта. У таквим околностима потенцијал може преузети улогу

исказивања понављања у прошлости са додатним елементом семантике — евокативно представљање те прошлости (према изразу М. Ивић). Наравно, не мора увек ни потенцијал несвршеног глагола имати ту функцију; реч је о његовој могућности да тако стилизује прошлу понављању радњу.

ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

§ 549. И реченице с обликом потенцијала у предикату могу исказивати пасивну дијатезу. При томе се остварују обе могућности које српски језик познаје кад је у питању овај тип дијатезе: она са рефлексивном конструкцијом и она са трпним придевом уместо радног у облику потенцијала.

У следећим примерима пасивна дијатеза се испољава у виду рефлексивне конструкције.

- (1) Да сте предали рукопис на време, књига би се досада одштампала.
- (2) На средини се истицао један гвоздени држач, у који би се о празницима уденуо барјак.
- (3) Тек кад би се извукла мандала и растворила оба крила улазних врата, тмина би се разредила.

Уочљиво је да је облик потенцијала у првом примеру употребљен у своме модалном значењу, а да у друга два примера исказује нереперенцијалне прошле радње, управо онако како се он често употребљава у реченицама којима је својствена активна дијатеза.

§ 550. Други случај исказивања пасивне дијатезе, онај када је потенцијал образован помоћу трпног придева, илуструју следећи примери.

- (1) Ако би време послужило, сетва би била завршена до краја месеца.
- (2) Тиме би све међу нама било ријешено на најбољи и најједноставнији начин. (М. Селимовић)
- (3) Чак и кад би дао гол, његов ефекат би на тај начин био уништен. (НИН)

У прва два примера обликом потенцијала саопштава се модално значење, а у последњем временско.

Што се тиче предиката са трпним придевом у облику потенцијала са временским значењем, треба рећи да он има увек временску вредност перфекта, али не мора исказивати увек и пасивну дијатезу. Значи да може имати и вредност именског предиката, али опет са временском вредношћу перфекта. Пошто нема разлике у временском погледу између предиката са глаголском функцијом трпног придева и оних са придевском функцијом, то значи да се у идентификацији оваквог предиката не може ни полазити од утврђивања временске вредности његове. Овде остају на располагању други показатељи — најсигурнији су лексичкосемантичка класа глагола од кога је трпни придев и синтагматска констелација у којој се он јавља, као и шири контекст.

Дакле, потенцијал се и у реченицама устројеним по организационим правилима пасивне дијатезе понаша у значењском погледу управо онако како му је то својствено и иначе, тј. у приликама када је активна дијатеза посредни.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

§ 551. У савременом српском језику глаголски прилози су безлични глаголски облици настали развојем глаголских партиципа у правцу губљења именске промене, односно у правцу ускраћивања у почетку им доступне могућности непосредног синтаксичког повезивања с именицом.

Као што је познато, у српском језику постоје глаголски прилог садашњи и глаголски прилог прошли. Глаголски прилог садашњи се гради искључиво од несвршених глагола, док се глаголски прилог прошли, уз ретке изузетке, образује од свршених глагола. Заједничке карактеристике ових двају облика јесу следеће: (1) они, као безлични глаголски облици, не могу сами собом да конституишу реченицу, него служе указивању на радњу која се повезује „са радњом реченичног предиката у јединствену догађајну целину“ (М. Ивић 1995) и (2) обе дате радње — како предикатска, тако и та њој прикључена везују се за истог вршиоца, који је по правилу у реченици представљен субјектом у номинативу.

§ 552. Од овог другог правила постоје, додуше, два изузетка. Први изузетак: уколико је вршилац радње исказане глаголским прилогом човек уопште, тада је у функцији реченичног субјекта неки други појам, Нпр. *Сарајево се налази лево идући на север*. Други изузетак: дешава се да заједнички појам за који се везују обе радње о којима је реч није у главној реченици исказан номинативом, мада се подразумева да он у њој функционише као својеврстан „логички субјекат“. Такву ситуацију илуструју следећи примери.

(1) Сада враћајући се снежним друмом у завејани град, после опроштаја с везиром, све му је изгледало неразумљиво. (И. Андрић)

(2) Не знајући другог живота осим лекова и рада, за њега је све у свету имало своје место. (Исто)

§ 553. Наша савремена стручна литература посвећена глаголским прилозима једнодушна је у оцени: ти облици доиста одређују глаголску радњу исказану предикатом по времену, али је, с друге стране, могу одређивати и у смислу значења која имају разне друге прилошке одредбе — за циљ, узрок, начин итд. Својевремено је Љубомир Стојановић изнео тврђење према којем је примарна функција глаголских прилога ипак временска и биће да је у праву. У разматрању које следи на глаголске прилоге ће

се гледати као на безличне глаголске облике са примарном функцијом одређивања радње по времену, а који, поред те примарне функције, могу имати и секундарну функцију исказивања узрока, циља, услова, начина итд. Изузев временског, сва та остала значења њима исказива ови глаголски облици прибављају искључиво „у сарадњи“ са ужим или ширим контекстом.

§ 554. На крају бих истакао једну чињеницу, која у нашој стручној литератури није запажана, а која такође спада у заједничке карактеристике и једног и другог глаголског прилога. Реч је о томе да се они врло ретко синтаксички везују за предикате реченица које су образоване по законима пасивне дијатезе, мада се ни таква њихова могућност не искључује — уп. следећи пример са глаголским прилогом прошлим: *Посиавши њоручник, њремештен је за обавештајног официра у Земун* (И. Андрић).

Глаголски прилог садашњи

§ 555. Савремени српски језик се одликује великом фреквенцијом овог безличног глаголског облика, који у реченици често има функцију прилошке одредбе времена. Тако је управо у следећим примерима.

(1) Стојећи крај прозора, у очекивању потпуног мрака, младић и конзул су често разговарали. (И. Андрић)

(2) Стојећи тако и мислећи о премештају, он није срећом ни слутио. (Исто)

(3) Сада, враћајући се снежним друмом у завејани град, после опроштаја са везиrom, све му је уопште изгледало неразумљиво. (Исто)

(4) Говорећи, примијетио сам с ужасом да се гаси нејако свјетло. (М. Селимовић)

(5) Богзна шта је он мислио причајући којешта. (Исто)

У наведеним примерима део реченице оличен глаголским прилогом могао би се трансформисати у временску реченицу — уп. (1) *Док су стојали крај њрозора, у очекивању њошћуног мрака, младић и конзул су често разговарали*, и сл. При таквим трансформационим поступцима глаголски прилог садашњи се замењује онаквим временским глаголским обликом који собом „пресликава“ временску вредност предиката управне клаузе.

§ 556. Од видске вредности предиката управне клаузе зависи какав се тип истовремености успоставља међу двома предикацијама. Ту је, наиме, у принципу могућ или паралелизам у вршењу радњи или тако успостављен међусобни однос при којем радња зависне клаузе представља временски оквир унутар којег се извршава радња управне клаузе.

§ 557. Често се одговарајућом синтаксичком конструкцијом са глаголским прилогом садашњим, поред временског, исказује и узрочно значење. Тако је у следећим примерима.

(1) Не знајући другог живота осим лекова и рада око лекова, за њега је све у свету имало своје место. (И. Андрић)

(2) Био је стварно збуњен и осећао се нелагодно, наслућујући да ово није кокетерија. (Исто)

(3) Путао је, склонивши поглед, не знајући шта да каже. (М. Селимовић)

(4) Видећи да се поново спрема јак пљусак, поустајаше. (М. Стевановић 1991)

Дате конструкције са глаголским прилогом садашњим у овим примерима би се могле трансформисати у зависне узрочне клаузе: (3) *Путао је, склонивши поглед, јер није знао шта да ради*; (4) *Зајмо што су видели да се спрема јак пљусак, поустајаше*.

§ 558. Глаголски прилог садашњи остварљив је такође у конструкцији која се у односу на предикатски глагол јавља у функцији његове начинске одредбе. Тако је у следећим примерима.

(1) Тај старац, узет и присиљен да се издржава дајући часове, припадао је некад добром и просвећеном париском друштву. (И. Андрић)

(2) Онда су га њих двојица носили кроз мећаву, насумице лутајући кроз шуму. (Д. Ненадић)

(3) Одговарао је у раскорак, прескачући питања. (М. Селимовић)

(4) Треба да једеш, — нудио ме је, настојећи да не виче. (Исто)

(5) Трчао је тешко, вијајући се, савијајући се и љуљајући се, тако да је из далека ... изгледао као неки велики цвет. (М. Црњански)

У последњем примеру значење начина се посебно истиче реченицом која следи после глаголских прилога.

§ 559. Синтагма са глаголским прилогом садашњим може бити исказана и са значењем циља, поред временског значења. Тако је у следећим примерима.

(1) Бежећи од тих мисли, од себе, он се бацио сав у тај тмули и сирови живот. (И. Андрић)

(2) Шетали су лагано крај реке тражећи згодно место за одмор.

Конструкције са глаголским прилозима у овим примерима могле би се трансформисати у зависне намерне клаузе, нпр. *Да би бежао од мисли, од себе, он се бацио сав у тај тмули и сирови живој*.

§ 560. Конструкције са глаголским прилогом садашњим, поред временског као основног значења, могу исказивати и значење услова. Тако је у следећим примерима.

(1) Радећи марљиво, завршићете посао на време.

(2) Носећи стално патике, младићи ће добити равне табане.

Овакве конструкције са глаголским прилогом садашњим могу се трансформисати у зависне клаузе са условним значењем, нпр. (1) *Ако будеште радили марљиво, завршићеште њосао на време.*

§ 561. Синтагме са овим глаголским прилогом могу, као секундарно, исказивати и допусно значење. Тако је у следећим примерима:

(1) Није требало да то учиним — прскоревао сам се, и не знајући тачно у чему сам погрешо. (М. Селимовић)

(2) Још не долазећи к себи од страха, сељак замуца да нешто одговори. (Б. Ћопић)

(3) Не знајући ни о чему се разговара, и Јован се укључи у причу.

Конструкције са глаголским прилогом садашњим у овим примерима лако би се замениле клаузама са допусним значењем — уп. (1) ... *ипрекоревао сам се мада нисам знао тачно у чему сам погрешо.*

§ 562. Овде нису чињени одговарајући трансформациони тестови са свим примерима да би се показало каквог је типа одредбено значење у датим примерима, јер то није било неопходно будући да се одмах могло разабрати о чему се ради. Међутим, да су ти поступци примењивани, показало би се како трансформ глаголског облика зависне клаузе некада не мора, а некада чак и не може бити по свом морфолошком лику идентичан са управним предикатским глаголом. Ако је, на пример, управни предикат у неком претериталном облику, онда у предикату зависне клаузе може доћи и други претеритални облик, додуше са глаголом несвршеног вида (*Седећи крај њрозора, она размишљаше о њој сусрећу — Док је седела крај њрозора, она размишљаше о њој сусрећу*). Када је посреди исказивање услова, онда према футуру првом, у управној клаузи, у зависној долази футур други — уп. (1) *Радећи марљиво, завршићеште њосао на време — Ако будеште радили марљиво, завршићеште њосао на време.* Када се, пак, исказује значење циља, онда се у зависној клаузи остварује или презент или потенцијал (*Бежећи од њих мисли, од себе, он се бацио сав ... у њај живој — Да би бежао од њих мисли, од себе, он се бацио сав ... у њај живој*).

§ 563. Радња именована глаголским прилогом садашњим може бити конципована како референцијално, тако и неререференцијално. У већини досад навођених примера она је представљана референцијално. У следећим примерима глаголски прилог садашњи исказује неререференцијалне радње.

(1) Стојећи крај прозора, у очекивању потпуног мрака, младић и конзул су често разговарали. (И. Андрић)

(2) По неколико година чаршија ради и ћути, „купује“ вести и гласове, избегавајући сваки закључак. (Исто)

(3) Тахир-бег је сам видао и превијао своје ране, као што је уопште боловао скровито и мирно, не жалећи се никада и не узнемиравајући никог. (Исто)

(4) Тада су оба уморна човека отпочињали опет своју борбу, подражавајући ... покрете велике и удаљене борбе. (Исто)

Да је глаголским прилогом садашњим исказана неререференцијална радња, разазнаје се или на основу неререференцијалности радње именоване предикатском глаголском лексемом (1), (2) и (4) или из чињенице да је неререференцијалност обезбеђена у оквиру синтаксичке конструкције у коју се дати глаголски прилог укључује. Треба овим поводом напоменути и то да у последњем примеру (4) неререференцијалност радње предикатског облика разоткрива најдиректније реченица која претходи ономе што дати пример исказује: *Али чим би се крајко зајшишје йриближило крају ... конзули би сџали да своје йосејте разређују*. Прилог *џада* који је придодан у наведеном примеру управо упућује на ту неререференцијалну ситуацију „насликану“ тим што је претходно речено.

Глаголски прилог прошли

§ 564. Глаголски прилог прошли има у савременом српском језику знатно мању фреквенцију од глаголског прилога садашњег. Као што је већ наглашено, овај глаголски облик се по правилу гради од свршених глагола. Наша граматичка литература бележи, додуше, да се он јавља и са несвршеним глаголима, али ређе. Међутим, већ и на основу примера који се притом за то наводе може се закључити да таква његова употреба није својствена језичкој данашњици.

§ 565. Основна функција глаголског прилога прошлог јесте исказивање радње која се извршила пре радње исказане датим реченичним предикатом. У том погледу илустративни су следећи примери.

(1) Чувши то ... султан Мустафа нареди да се Селим одмах убије. (И. Андрић)

(2) Искочив из кола, комесар се обазре да види хоће ли бити кише. (М. Црњански)

(3) Ушавши ту, прво је прегледала оба излаза. (Исто)

(4) Оставши удовица, одлучила је да некако сачува хан и имање. (М. Селимовић)

(5) Одахнувши с олакшањем, сељак се пожуре да одговори. (Б. Попић)

У свим овим примерима глаголски прилог прошли има недвосмислено поменути детерминативну временску функцију у односу на радњу датог предикатског глагола — обавештава да се она на временској оси поставља иза радње именоване глаголским прилогом.

§ 566. Сасвим ретко, додуше, али се ипак јављају и такви случајеви где се глаголским прилогом прошлим исказује радња која је, у ствари, истовремена са предикатском радњом — уп. *Нагло се окренула на другу страну ударивши га њри ѿом* (М. Ивић 1995). Уз глаголски прилог прошли у наведеној реченици заиста је прихватљивије присуство израза *њри ѿом*, који управо сигнализује ту истовременост, него какав прилог који би указивао на претхођење њиме исказане радње у односу на радњу предиката.

§ 567. Треба посебно нагласити да нису ретки случајеви кад се временска припадност радње глаголског прилога прошлог не може сасвим поуздано утврдити. Тако је, на пример, у реченици: *А онда ме је ујиѿао, ѿогледавши ме нејријатељски* (М. Селимовић). Нејасно је, наиме, код наведеног примера то да ли је „непријатељски поглед“ остварен напоредо с питањем или му је претходио.

Н а п о м е н а. — У стручној литератури указује се и на могућност да радња исказана овим глаголским обликом буде чак постериорна у односу на радњу исказану управним предикатом. Као потврду за то М. Стевановић (1991) наводи следећи пример из народне приповетке: *Сѿојша легне у хлад да се одмори ѿкривши се ѿ лицу*. Овакав временски однос последица је логичног следа радњи исказаних у реченици и треба рећи да се остварује ретко у савременом српском стандардном језику.

§ 568. Из свега досад реченог следи закључак. Кад се ради о успоставаљању временских односа међу радњама глаголског прилога прошлог и управног предиката, најчешће се прилогом исказује радња која ону предикатску претиче по својој остварености у времену. Уколико се, међутим, жели нагласити да су дате радње истовремене, онда се уз прилошки оформљену глаголску лексему отелотворује израз *њри ѿом*, а само је у изузетно ретким случајевима могуће и такво поимање ствари да глаголски прилог прошли исказује радњу која се дешава после радње именоване предикатом.

§ 569. Поред овог свог примарног значења — временског, глаголски прилог прошли, остварен у одређеном синтаксичком споју, може исказивати и нијансе неких других значења. Тако у следећим примерима овај глаголски прилог има и значење узрока вршења предикатске радње.

(1) Зарадивши око хиљаду талира на продаји сребра ... није био баш незадовољан. (М. Црњански)

(2) Није налазила излаза мада је пала у несвест чувши жабе око себе. (Исто)

Узрочно значење се устројава под одговарајућим контекстуалним околностима, мада га иначе овај глаголски облик, баш као и гла-

голски прилог садашњи, сам собом не изражава. При том се не елиминише временска информативна компонента из његовог комуникативног учинка.

§ 570. И глаголски прилог прошли образује такве синтагме које се, у одређеним случајевима, поимају као својеврсне начинске одредбе вршења радње коју именује предикатски глагол. Тако је у следећим примерима.

- (1) Обујмивши обамрлу жену, младић је грли као невидљивим рукама. (И. Андрић)
- (2) Сјео је на клупу, прихвативши се немоћно за наслон. (М. Селимовић)
- (3) Моје неспокојство се проширило, простријевши се уназад. (Исто)

§ 571. Конструкције са овим глаголским обликом могу, уз темпорално значење, износити својом значењском садржином и услов од чијег испуњења зависи остварење оног што се предикатом саопштава — уп. *Кувивши ову књигу, йомоћи ћетје децју библиотеку.*

Овим није у потпуности исцрпен списак интерпретационих могућности значења доступних глаголском прилогу прошлом у различитим комуникативним контекстима. Оно најважније, међутим, што се на основу разматраних примера могло закључити јесте да и тај глаголски облик, баш као и глаголски прилог садашњи, никад не губи своју примарну функцију временског означавања, а све додатне нијансе његове семантизованости нису, у ствари, њему самом својствене, већ непосредно проистичу из конкретних околности његовог лексичко-синтаксичког отелотворења.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВИ

§ 572. У српскоме језику постоје два глаголска придева: глаголски придев радни и глаголски придев трпни. Њихова функција у систему глаголских облика је слична. Они се као глаголски облици не јављају по правилу самостално него само у саставу сложених глаголских облика. Додуше, под одређеним комуникативним условима они преузимају на себе, будући да је помоћни глагол изостављен, улогу исказивања онога што би граматичка конструкција чији је обавезни саставни део у њима оличен, саопштавала, нпр. *Сео Зоран у фотшељу, ња је гледа и смеје се; А он њако — и награђен и хваљен, ња ойейт незадовољан.* О оваквим случајевима је било речи на одговарајућим местима, где се они и остварују. Зато се овде неће поново о томе говорити. Посебно упућујемо у том смислу на одговарајућа места у поглављу о перфекту.

ИНФИНИТИВ

§ 573. Инфинитив је глаголски облик који се по много чему разликује од других глаголских облика. Он је безлични и непроменљиви облик, по своме пореклу глаголска именица, који именује глаголску радњу на најнеутралнији начин међу глаголским облицима. Зато он и служи за именовање глаголских лексема у речницима.

Као безлични глаголски облик, инфинитив нема широк домен синтаксичких функција. Он првенствено служи за грађење футура првог и неких типова сложеног предиката. О таквим његовим функцијама овде се, разумљиво, неће говорити.

§ 574. Инфинитив може да врши следеће синтаксичке функције: 1) функцију предиката у реченици, 2) функцију замене неких типова зависне реченице с везником да, 3) функцију реченичног субјекта.

§ 575. У функцији предиката инфинитив има сужен домен употребе: он се јавља а) у реченицама са прескриптивном или проспективном семантиком и б) у неким упитним реченицама. Реченице са инфинитивом у позицији предиката остварују се као безличне.

§ 576. Прескриптивно значење које се остварује инфинитивом у предикатској позицији подразумева давање подстицаја за остварење онога што се инфинитивом именује. Отуда и уочљива блискост овако семантизованог инфинитива са императивом. Прескриптивну употребу инфинитива илуструју следећи примери.

- (1) Приложити таксену марку (М. Ивић 1972)
- (2) Овде залепити фотографију.
- (3) Препарат чувати у оригиналном паковању.
- (4) Сируп давати одраслим особама три до четири пута дневно пре јела.

§ 577. У реченицама какве су управо наведене деперсонализовани су и давалац подстицаја и вршилац инфинитивом исказане радње. Ту, другим речима, нема директног обраћања при изрицању подстицаја (М. Ивић 1972, 117). У тој деперсонализацији, својственој инфинитиву, управо и јесте основна разлика између тог глаголског облика и императива. Поређење примера (4) с примерима (1)–(3) упућује на закључак да је и при прескриптивном исказивању радње остварљиво њено разврставање по критеријуму референцијалност/нереференцијалност.

§ 578. Постоје случајеви када деперсонализованост даваоца подстицаја и вршиоца исказане радње није тако радикално извршена. То потврђују следећи примери.

- (1) За домаћи задатак написати неколико сличних реченица.

(2) Код куће извршити анализу песме.

Све ово говори у прилог уверењу да је интерпретација употребе инфинитива у функцији реченичног предиката такође умногоме контекстуално условљена.

§ 579. Када се обликом инфинитива исказује проспективно значење, онда је, у ствари, реч о обелодањивању потребе коју за остваривањем некакве радње осећа, у себи, неко дато лице. Тако је у следећим примерима.

(1) Ишао је журно широким степеницама народне скупштине, засут блицевима. Владу компоновати својим људима, оданим, способним. Створити енергичан, одан, способан, демократски систем. (М. Ивић 1972)

(2) Командир је испред колоне: стићи до куће најбржим путем. (М. Стевановић 1991)

(3) Отићи, отићи одавде. Поваздан то прати Марушку. (Б. Ћопић)

Семантичка разлика између прескриптивног и проспективног значења налази себи одговарајућу проверу на синтаксичком плану. Наиме, испред прескриптивног инфинитива увек може доћи презент глагола *ћребаћи*, који има функцију сигнализовања принудности (Ивић 1972, 116): *Треба ћриложитићи ћаксену марку*. Међутим, испред проспективног инфинитива прикладније је отелотворити овај глагол у облику потенцијала односно прибећи конструкцији *биће ћоћребно*: *Требало би (биће ћоћребно) ћриложитићи ћаксену марку*.

§ 580. Инфинитив у позицији реченичног предиката у оба своја наведена значења јавља се у специфичним комуникативним контекстима. Он, једном речју, има сужен домен употребе — појављује се само у неким посебним врстама писаног или усменог текста, какве илуструју овде навођени примери.

§ 581. У упитним реченицама инфинитив обавља функцију реченичног предиката без обзира на то ради ли се о тоталним или о парцијалним питањима.

Када су посреди тотална питања, онда се инфинитив, по правилу, удружује с упитном речцом. Такву ситуацију илуструју следећи примери.

(1) Да ли одговорити на ово писмо?

(2) Да ли започети преписивање?

Без ове упитне речце инфинитив се у српском језику јавља само кад се ради о „гласном размишљању“, нпр. *Предухићрићи Поћорекa?* (М. Ивић 1972).

§ 582 Парцијална питања у којима се остварује предикатски инфинитив започињу упитним речима чија је сврха идентификовање података

о одговарајућем предикатском додатку. Такву употребу инфинитива илуструју следећи примери.

- (1) Куда поћи?
- (2) Где сести?
- (3) Зашто се љутити?

Овакве реченице у српском језику нису могуће једино онда кад се питање односи на субјекат — уп. **Ко радији? — Ко да ради?*

§ 583. Инфинитив је, као што је у уводу напоменуто, глаголски облик који може да замени одређене типове зависне реченице с везником *да*. Он се ту јавља као кондензатор зависне реченице. У савременом српском језику инфинитив се понекад јавља уместо намерне реченице уз глаголе кретања, али таква употреба инфинитива није типична за савремени српски језички стандард. Тако је у следећим примерима.

- (1) Отишао је донети воде.
- (2) И тај пошао мудрост просипати. (Б. Ђопић)

До употребе инфинитива уместо намерне реченице долази само онда када је идентичан вршилац обеју именованих радњи. Иначе, уместо инфинитива чешће се јавља реченица са везником *да*, нпр. *Нисам дошао да молим; Дошао сам да ти захвалим на њоклону.* (М. Селимовић)

§ 584. Инфинитив понекад функционише као реченични кондензатор и уз глаголе са каузативним значењем. Тако је у следећим примерима.

- (1) Сеоска деца су га учила правити свираљке. (М. Стевановић 1991)
- (2) Помагао нам је чувати стадо. (Исто)
- (3) Забралио ми је долазити на ливаду.

У овоме случају инфинитив је кондензатор реченице која нема својство идентичности вршиоца радње са вршиоцем радње из управне клаузе, на што је наша граматичка литература већ указала (Стевановић 1991).

§ 585. У нашој стручној литератури говори се о инфинитиву у синтаксичкој позицији субјекта. Постоје у вези с тим и запажања да се у овој функцији инфинитив не јавља често. (М. Ивић 1972) У следећим примерима такву функцију има овај безлични глаголски облик.

- (1) Отићи значи одустајање.
- (2) Трчати је напорно. (М. Ивић 1972)
- (3) Изабрати најлепше песме наше народне поезије, лирске и епске, био би задатак посебне антологије. (Исто)
- (4) Погинути у овом времену није необично. (М. Стевановић: А. Исаковић)

Инфинитив се у субјекатској позицији остварује ређе уз пунозначне глаголе у предикату, а чешће уз конструкције са помоћним глаголом и лексичким језгром предиката.

§ 586. Кад се инфинитив нађе у иницијалном положају реченице, нема дилеме око тога да ли он заузима или не заузима позицију реченичног субјекта. Он се, међутим, често остварује у финалној позицији — уп. *Трчајши је најорно* — са: *Најорно је њрчајши*.

На помена. — Неки лингвисти сматрају да он, кад је тако постављен, има функцију допуне у реченици (нпр. М. Стевановић 1991). Постоје, међутим, о томе и другачија мишљења (в. М. Ивић 1972).

Треба имати у виду да је у српском језику уобичајен ред речи у реченици са субјектом на почетку; интерпретација инфинитива у финалној позицији условљена је и тиме. С друге стране, инсистирање на претежнијој субјекатској функцији инфинитива и у финалној позицији сукобљава се и са његовом могућношћу да врши допунску функцију. Тако, гледајући на инфинитив у финалној позицији, не може се рећи да је он у примеру (1) употребљен као допуна предикату, а у примеру (2) као субјекат:

(1) Имали су задатак ухватити контакт с непријатељем. (М. Стевановић: А. Исаковић)

(2) Тешко је рећи. (Исто: М. Лалић)

§ 587. Често се инфинитив у реченици извлачи испред осталих реченичних чланова и одваја паузом од остатка реченице, што има и стилистичку функцију у реченици. Тако је у следећим примерима.

(1) Доћи на посао на време, значило је да имаш осећај одговорности.

(2) Писати писма пријатељима, данас није у моди.

Често је овакав, синтаксички осамостаљени инфинитив, у реченици пропраћен анафорским *џо*:

(1) Писати лепу поезију, то не може свако.

(2) Учити лепе описе у роману, скренути пажњу ученика на њих — то је задатак наставника.

Ова заменица се јавља нарочито онда кад је у реченици већи број инфинитива или кад је један инфинитив са додацима; мала је могућност да се *џо* појави кад инфинитив нема никаквих додатака. Поред експресивне функције, заменица *џо* има и синтаксичко-семантичке функције: реченица добија именску реч у позицији субјекта, а сам инфинитив даје семантички садржај заменици (М. Ивић 1972).

§ 588. О инфинитиву у функцији допуне модалним и фазним глаголима у нашој граматичкој литератури се говори као о појави сложеног предиката. Овде, међутим, треба поменути један случај о коме се обично није у граматикама говорило. То је инфинитив у функцији објекта кад се он јавља обавезно у комбинацији са заменицом *џо*, као што је у примеру: *Али ударити чибуком или шйайом, џо ме суда нема*. Овде је ово *џо* не-

испустиво, јер би се тиме изгубила информација о допунској служби инфинитива (М. Ивић 1972). У ствари, сам инфинитив не може вршити ту службу.

§ 589. *Изабрана лијерајџура уз главу Синџакса глагола*

Овде се даје списак оних радова који су помињани у овоме тексту, што значи да је ово избор најрелевантније литературе из синтаксе глаголских облика. Мало упућенији читалац ће се лако уверити да су узимана у обзир и друга дела мада нису цитирана. Директно помињање овако малог броја у вези је и са чињеницом да је објављена *Грађа за библиографију српске синџаксе* (Београд 2001).

Анић, Владимир: Занијекани глаголи уз временску одредбу // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14/2, 37–40.

Antonić, Ivana: *Vremenska rečenica*. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

Батистић, Тајјана: Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику. — Београд, 1972.

Батистић, Тајјана: О неким питањима у вези са анализом глагола „морати“ и „моћи“ // Јужнословенски филолог, 1983, XXXIX, 99–111.

Белић, Александар: О синтаксичком индикативу и „релативу“ // *Symbolae grammaticae in honorem Ioanis Rozwadowski II*. — Kraków, 1928, 47–55.

Бондарко, Александр: Вид и время русског глагола. — Москва, 1971.

Вуковић, Јован: Синтакса глагола : Студије. — Сарајево, 1967.

Грицкат, Ирена: О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. — Београд: САНУ, 1954. (Посебна издања / САНУ ; књ. 223. Институт за српски језик ; књ. 1).

Грицкат, Ирена: Студије из историје српскохрватског језика. — Београд: Народна библиотека СР Србије, 1975.

Ивић, Милка: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој синтаксичко–семантичка студија, Београд: Српска академија наука, 1954. (Посебна издања, књ. ССXXVII, Институт за српски језик књ. 2).

Ивић, Милка: Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1958, бр. III, 139–152.

Ивић, Милка: Словенски императив уз негацију // Радови научног друштва НР БиХ, год. X, Одељење историско–филолошких наука, 1958а, књ. 4, 23–44.

Ивић, Милка: О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником „да“ // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1970, XIII/1, Нови Сад, 43–54.

Ивић, Милка: Проблематика српскохрватског инфинитива // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1972, XI/2, Нови Сад, 115–238.

Ивић, Милка: О значењу српскохрватског плусквамперфекта // Зборник за филологију и лингвистику, 1980, XXIII/1, Нови Сад, 93–100.

- Ивић, Милка: Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости // Јужнословенски филолог, 1981, XXXIII, Београд, 12–24.
- Ивић, Милка: Категорија „Man-sätze“ у словенским језицима // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1962–63, III, 93–98.
- Ивић, М. 1983 = Ивић, М. 1995.
- Ивић, Милка: О разликовању конкретног од начелног саопштавања у српскохрватском језику // Глас САНУ, 1988, књ. ССЛII, 1–6.
- Ивић, Милка: Лингвистички огледи, Београд, 1983/1995.
- Ивић, Милка: О Вуковом и вуковском језику (2. издање), Београд, 1997.
- Ивић, Милка: О тзв. „видским парњацима“ — из новог угла // Јужнословенски филолог, 2001, LVII, 1–5.
- Ивић, Павле: Систем значења основних претериталних времена у говору Галипољских Срба // Јужнословенски филолог, 1953–54, XX/1–4, Београд, 229–262.
- Кравар, Мирослав: Модална типологија хипотетичкога периода у хрватско–српском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14/2, 11–20.
- Личен, Марина: Говорни чин директива и њихова заједничка реализација у немачком и српскохрватском језику. — Нови Сад, 1987.
- Милошевић, Ксенија: Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику. — Сарајево, 1970.
- Милошевић, Ксенија: Један случај асиметрије између израза и садржине у граматичком систему савременог српскохрватског језика. Временско значење конструкције будем + партицип пасивни // Радови АНУБиХ XLI, Одјелјење друштвених наука, 1971, књ. 14, Сарајево, 181–203.
- Милошевић, Ксенија: Неки аспекти семантичког односа конструкција: пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику // Књижевни језик, 1972, 1/3–4, 63–86.
- Милошевић, Ксенија: Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Cor (praes. perf.) — part. pass.* у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1973, XXX/1–2, 423–437.
- Milošević, Ksenija: O pitanju „relativskog“ karaktera srpskohrvatskog imperfekta // Posebna izdanja ANUBiH, 1977, knj. XXXII, Sarajevo, 247–260.
- Милошевић, Ксенија: О проучавању временских глаголских облика у сербокroatистици // Зборник за филологију и лингвистику, 1978, XXI/2, Нови Сад, 93–121.
- Милошевић, Ксенија: Обилежавање будућности у српскохрватском језику // Књижевни језик, 1982, 11/1, 1–12
- Новаковић, Стојан: Српска граматика. Друго целокупно издање (прво: 1894), Београд, 1902.
- Пипер, Предраг: Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14/2, 51–58.
- Пипер, Предраг: Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (Семантичка студија). — Београд: Институт за српски језик, 1988.

- Половина, Весна: О употреби глаголских времена у савременом српскохрватском разговорном језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14/2, 97–103.
- Радовановић, Милорад: О наративним глаголским облицима // Прилози проучавању језика, 1969, 5, 49–59
- Радовановић, Милорад: Реченице с анонимним агенсом у језику Љубомира Недића // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1971, XII/1, 181–190.
- Радовановић, Милорад: Именица у функцији кондензатора // Зборник за филологију и лингвистику XX/1, 1977, 63–144 и XX/2, 81–160.
- Радовановић, Милорад: Потенцијал II у српскохрватском језику // Зборник за филологију и лингвистику, 1978, XXI/2, 153–161.
- Сладојевић, Петар: О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику, Београд, 1966.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић: Граматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, 7. изд., Београд, 2000.
- Стевановић, Михаило: Функције и значења глаголских времена, Београд, 1967, 176.
- Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса, 5. изд., Београд, 1991.
- Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија, 2. изд., Београд, 1970.
- Стевановић, Михаило: Глаголски облици пасива, Наш језик III/7–8, Београд, 1956, 205–216.
- Стојановић, Љубомир: Значење глаголских партиципа // Јужнословенски филолог VIII, 1928, 1–12.
- Танасић, Срето: О императиву у савременом српскохрватском језику // Књижевни језик, 1983, 13/1, 15–26.
- Танасић, Срето: Презент у савременом српском језику // Институт за српски језик САНУ, Београд, 1996.
- Танасић, Срето: О перфекту и плусквамперфекту несвршених глагола // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1996а, XXXIX/1, 91–97.
- Танасић, Срето: Збирна виšekратност као синтаксичко–семантички тип мноштва радњи // Јужнословенски филолог, 1997, LIII, 99–105.

ПРОСТА РЕЧЕНИЦА КАО СИНТАКСИЧКА ЦЕЛИНА*

САСТАВ, СТРУКТУРА И МОДЕЛОВАЊЕ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

Увод: Основна обележја просте реченице

§ 590. Проста реченица има одређену граматичко–значањску, тзв. пропозитивну структуру, као и својеврсну информативно–комуникативну вредност која се увек испољава на другачији начин у свакој говорној ситуацији. Нпр. *Ујорносѝ је љобедила; То је чудо; Живоѝ доноси изненађења; Познају обичаје суседа; Лице љосѝаје румено; Савеѝ може биѝи корисѝан; Договор је веома важан; Не љроуѝѝај љрилку.*

У систему језичких јединица, хијерархијски организованих, реченица је основна јединица синтаксичког нивоа. У њеном конституисању учествују друге, морфосинтаксичке јединице или синтаксеме, а то могу бити речи, именски и глаголски изрази и синтагме, тако што се међусобно комбинују према оним граматичким законитостима, правилима и принципима семантичког спајања и придруживања речи који важе за српски језик. Именска реч или израз у одређеном облику, функцији, значењу и синтаксичкој позицији удружује се с другом, глаголском речју или изразом у простој реченици градећи тако посебне облике синтаксичких веза.

Именски израз слободне или везане форме у различитим синтаксичким позицијама врши функцију основних, конститутивних реченичних чланова, а то су субјекат, предикатив, објекат и друге, р е к ц и ј с к е д о п у н е. Остали реченични чланови су придодати, прикључени предикатском изразу и, проширујући просту реченицу српског језика, улазе у њен састав; то су, пре свега, п р и л о ш к е о д р е д б е и предикативни атрибути (в. § 653–654; в. и главе *Именски израз, Предикатѝ*).

Сви ти наведени именски изрази у различитим позицијама и функцијама могу бити издвојени из просте реченице и постављени између две паузе, два интерпункцијска знака. Тада кажемо да је извршена парцелација или сегментирање реченице, као у примерима *Говори. Неѝѝо неразговейно. Својим ученицима. Тужног љогледа. Уздрхѝала.* (В. § 706–716)

* Рад на изради поглавља *Простѝа реченица као синѝаксичка целина* делимично је финансирано Министарство науке и животне средине Владе Републике Србије у оквиру пројекта 1343 из програма Основних истраживања.

§ 591. Основно обележје просте реченице српског језика као јединице виртуелног језичког плана јесте предикативност, а њен синтаксички израз је лични глаголски облик са својим општим и специфичним категоријалним особинама битним за структурирање реченице и њено моделовање (в. главу *Предикаџ*). Управо глагол заузима средишње место у структурној организацији реченице јер од његове валентности, тј. опште способности да веже друге главне реченичне чланове, тзв. аргументе, зависи формирање основних структурних образаца или модела реченице (в. § 656).

Просту, независну, неинтегрисану реченицу, као основну јединицу синтаксичког нивоа у српском језику, конституише предикат са финитним глаголским обликом, који у ознаци лица садржи податак о носиоцу ситуације (нпр. *Трчим сваки дан*), али он може бити „обезличен“ у лексичком или граматичком смислу. Такве су, рецимо, на једној страни, безагентне реченице с глаголима нулте валентности (в. § 659), који се реализују у тзв. апсолутно слободној позицији, градећи једночлану синтаксичку структуру и на површинском, формалном, као и на семантичком, дубинском плану, што је условљено њиховим лексичким садржајем: *Раздањује се; Наоблачило се* (в. о томе и у одељку *Персоналности* у другом делу *Синтаксе*). Предикати одређеног структурног лика који блокирају појаву првог или другог аргумента у датим синтаксичким позицијама обавезно се удружују с неком морфосинтаксичком јединицом. Све те реченице представљају минималне синтаксичке структуре из којих се не може испустити ниједан члан, а да се не наруши њихова граматичност или информативност (нпр. *Позлило му је; Овуда се йролази; О томе се йрича; Треба йораниџи*).

Моновалентни предикати у српском језику, по правилу, повезују се само са субјекатским аргументом, али се могу и факултативно реализовати у једночланим структурама које су увек двочлане на дубинском, семантичком плану датих реченица. Тако су синонимичне реченице са посебним субјекатским аргументским изразом и без њега: *Ти ћуџиџи ↔ Ћуџиџи*. Двовалентни предикати отварају место не само субјекатском него и објекатском аргументу, који је уз одређене прелазне глаголе обавезни, неиспустиви реченични конституент, нпр. *Младић ойџара враџа; Девојка грџе јабуку*. Тривалентни предикати у реченици српског језика удружују се с једним субјекатским и са два објекатска аргумента, која су у неким случајевима неиспустиви реченични чланови. Нпр. *Мара йоклања играчке сесџриној деџи*.

§ 592. Многи глаголи, именице и придеви у српском језику ретко се употребљавају као потпуно самостални реченични чланови, будући да су то речи које отварају место другим, именским речима, па тада говоримо о њиховој рекцији. (В. § 602) Они се заправо удружују с именским изразима

у одговарајућим облицима и формама и заједно с њима граде тзв. допунске синтагме или рекцијске синтагматске целине којима доминирају, тј. управљају као граматички надређени, главни чланови.

§ 593. Проста реченица гради и сложену реченицу као синтаксичку јединицу вишег реда која мора бити састављена од најмање две финитне предикације, односно просте реченице. У сложеној реченици такође се уочавају независни и зависни синтаксички односи, који се, иначе, као што је поменуто, успостављају међу члановима просте реченице, а слични се могу уочити и међу простим реченицама у саставу сложене реченичне целине. У формално простој реченици могу се наћи чланови који репрезентују нереченичне предикације, што значи да се могу трансформисати у финитне реченичне предикате. На семантичком плану, то су такође сложене реченице са две финитне предикације. Прелазним случајевима могу се сматрати реченице с координираним предикатима и обавезно кореферентним агенсима (В. главу *Предикациј*). Независносложене реченице, иначе, могу бити тумачене и на нивоу већих текстуалних целина — као неинтегрисани, самостални делови једног текста, обично интерпункцијски обележени. Они су повезани у јединствене смисаоне целине и укључени у шири нејезички контекст помоћу одређених језичких средстава, тзв. независних конектора.

§ 594. Реченицу с предикативном структуром која представља у говору актуелизовану и интонацијски завршену целину неки сматрају елементарном говорном јединицом, па се тада она поистовећује с *исказом*, што би било заправо уже тумачење тога термина. *Исказ* је, иначе, шири појам у односу на појам који обухвата просту реченицу, будући да укључује и различите беспредикатске структуре, као и остале, тзв. окационалне варијанте реченице, али он може бити састављен и од више простих реченица. *Исказом* се обавезно преносе информације, тако што су уклопљене у шири језички или ситуациони контекст, па се могу разумети и тумачити само у конкретној језичкој или говорној ситуацији (нпр. *Пажња! Баш тако! Па шта! Тобож! Ко ме? А, да. Светло! Уред! Право!*). То су беспредикатске реченице, чији се садржај мора реинтерпретирати у свакој подразумеваној ситуацији.

Основни видови синтаксичких веза између именског и глаголског израза

§ 595. Постоји неколико основних видова синтаксичке везе каква се успоставља између именског израза и глаголског израза у функцији предиката у простој реченици српског језика. Један вид је заснован првенствено на смисаоном и граматичком слагању основних реченичних чланова, именске речи у позицији субјекта или тзв. предикатива и простог

глаголског, односно аналитичког предиката (I и II). У реченици пунозначни глаголски предикат може бити допуњаван или детерминисан одговарајућим именским изразима. Тада се између њега и именских речи успостављају различити видови зависне везе (III), општи и посебни, неусловљени и условљени. Реч је о допуњавању или комплементацији (III.1), као и о прилошкој детерминацији (III.2).

Као специфичан вид синтаксичке везе издваја се онај којим се повезује именски израз, најчешће, придев, с другим, конгруентним именским изразом (у функцији субјекта или објекта) на једној страни, а на другој, са формалним предикатом: *Девојка је ушла насмејана; Видео сам га љубљеног*. Ту двострану синтаксичку везу остварује пре свега придев (прави или глаголски) у тзв. копредикатској позицији (IV).

Основни видови синтаксичких веза између именског и предикатског израза су следећи:

- субјекатско–предикатска веза I.
- синтаксичка веза са предикативима II.
- два вида зависне везе III:
 - допуњавање* III.1
 - прилошка детерминација* III.2
- двострана синтаксичка веза IV.

СУБЈЕКАТСКО–ПРЕДИКАТСКА ВЕЗА I.

§ 596. Именска реч или израз, као што је горе речено, успоставља различите видове веза с глаголом у простој реченици српског језика. Основна је независна, слободна субјекатско–предикатска веза:

I. Subj (←N_{Nom}) + P (←V). Нпр.

- (1) Девојчица је плакала.
- (2) Излетници се одмарају.

Именска реч у позицији граматичког субјекта (в. § 609) представља самостални, независни реченични члан који конгруира, тј. слаже се с предикатом у лицу, броју и роду (нпр. *Дечко је заспао*), а њена синтаксичка реализација је факултативна у српском језику (нпр. *Заспао је*). Уколико пак нема те конгруенције, тада је именска реч у зависном падежу и обично се везује за неконгруентни, имперсонални предикат, као обавезни, неиспустиви реченични елемент (нпр. *Сјава му се; Плаче јој се; Зева ми се; Смучило му се; Да ми је знајти!*), репрезентујући тзв. логички или семантички субјекат, који је најчешће носилац психо–физиолошког стања или какве потребе приписане предикатом. Позиција овога реченичног члана није слободна, већ је условљена структурним ликом предиката.

СИНТАКСИЧКА ВЕЗА СА ПРЕДИКАТИВИМА II.

§ 597. Именска реч или израз са копулативним или семикопулативним глаголом може конституисати аналитички предикат прости реченице српског језика, тако да чини његов обавезни структурни минимум, тј. саставни део (в. у глави *Предикаџи*). Тада она заузима позицију предикатива (в. § 615–622):

II. P = V_{Сор} / V_{Semicop} + Pr (←Adj, N).

(3) *Блед је*; *Постао је блед*.

(4) Сада тај запис постаје *Друга глава целине*. (М. Црњански)

Да именска реч или синтагма репрезентују значењско језгро аналитичког предиката, сачињеног и од копулативног односно семикопулативног глагола, показују и примери: *Моја девојка је глумица*; *Раде се љрави важан*; *Петар је љосџао адвокатџи*. По правилу, тај именски израз у саставу предиката конгруира с именским изразом у позицији субјекта, али се ту може појавити и други падежни облик, као рецимо инструментал: *Петар се љравио незаинџересованим за џо*; *Зову га маџерином мазом*.

У овом виду синтаксичке везе, за разлику од претходне (в. § 596), синтаксичка позиција именске речи или израза није слободна, већ је функционално везана за одређени лексички и структурни тип предиката. Од лексичке семантике именског израза, његовог облика и дистрибуције, као и од значења глагола, зависи да ли ћемо га идентификовати као први или други аргумент или као именски део предиката, тј. као реч која улази у лексички састав предиката. Упореди примере: *Краљ влада*; *Влада џишина* (↔ Тихо је); *Заорила се џесма* (↔ Запевали су); *Насџао је мрак* (↔ Смрачило се); *Учинили су џроџуџи*; *Десио се квар* („*нешџо се џокварило*“); *Суџа је*; *Расџродаја је*; *Расџродаје се намешџај*; *Мирко је џовређен*; *Куглање му је најважнџија сџвар*. У првом примеру и у последња три примера именица у номинативу има функцију граматичког субјекта, тј. формално независног реченичног члана, док су њене семантичке улоге различите. Остале именске речи у номинативу или акузативу чине семантичко језгро аналитичког тј. декомпонованог предиката.

ДВА ВИДА ЗАВИСНЕ ВЕЗЕ III.

— *Доџуњавање III.1*; *Прилошка деџерминација III.2*

§ 598. У простој реченици српског језика између глагола и именске речи или израза могу бити успостављени потпуно другачији, зависни видови веза, какве диктирају, пре свега, лексичка семантика граматички доминантне речи, њена посебна категоријална обележја, али и употребна вредност у датом контексту.

Разликују се два основна облика зависне везе између глагола као управне, надређене речи и именске речи која је зависна од управне, пре свега, граматички јој је подређена. Прво, постоји *зависна условљена веза* (III.1), коју зовемо *дојунском* или *комплементном*, када семантички садржај једне речи или израза бива проширен, допуњен или конкретизован предметном садржином о којој реферише именска реч с обележјем конкретност (+/-). Позицију управне речи по правилу заузима прелазни или онај непрелазни глагол који условљава, тачније, утиче на појаву именске речи или пак пропозиције којом треба да буде употпуњен његов садржај.

§ 599. *Рекцијски однос* је посебан тип такве, непосредно или посредно зависне, граматикализоване *дојунске* везе, каква се најчешће испољава у реченици српског језика између глагола у функцији семантичког предиката и именице у неком падежу с улогом прве или друге допуне. Прелазни глагол, било да је прости, било да је сложене рекције, удружује се у српском језику с беспредлошким акузативом и(ли) генитивом као падежима типичног објекта управо у улози обавезне прве допуне, како показују следећи примери:

III.1.a. P(←V_{Tranz}) + D(← ∅ N_{Gen, Ak})

б. P(←V_{Tranz}) + D₁(←∅ N_{Ak}) + D₂(← ∅ N_{Gen Dat Instr}). Нпр.

- (5) Пожелео је слаткиша.
- (6) Прочитао је писмо.
- (7) Лишио је сина наследства.
- (8) Поклонио је слику младенцима.
- (9) Обрисао је стакло крпом.

§ 600. Други вид зависне везе представља општу, *неусловљену зависносћ*, каква се успоставља између семантичког предиката и какве прилошке одредбе (в. § 579 и 650). То зовемо прилошкоодредбеним односом; репрезентује га именски израз или прилог у вези с предикатом, који је њиме детерминисан. Реч је о *детерминацији прилошког тийа* (III.2). Овде имамо у позицији граматички зависне именске речи или израза тзв. *одредбу* (прилошки детерминатор) предиката чију појаву углавном не условљава лексички садржај глагола нити његово категоријално обележје рода него на њену употребу утичу нејезички фактори везани за конкретну говорну ситуацију:

III.2. PO (← Adv, N_{падеж}) + P (← V_{Tranz, Intrans}). Нпр.

- (10) Гласно је читао.
- (11) Јуче се улицом кретала поворка.
- (12) У пролеће су преорали њиву.
- (13) Због њега је отпутовала.

Дојуњавање III.1

§ 601. Посебним видом синтаксичког односа сматрамо онај зависни однос који се успоставља између глагола и именског израза, тако да управо глагол (као и друге пунозначне врсте речи које се увек могу довести у непосредну или посредну везу са глаголом и које репрезентују имлицитну реченичну предикацију) својим лексичкосемантичким потенцијалом отвара место номиналној допуни како би се њоме употпунио, допунио или проширио његов садржај. Реч је о синтаксичко–семантичкој појави коју зовемо дојуњавање или *комплементација*, а она се уочава како међу члановима просте реченице тако и на плану зависносложене допунске реченице: $V / N / Adj + D$ ($\leftarrow N_{\text{Padež}}, Cl$). То значи да глагол, именица и придев управљају номиналном или реченичном допуном којом се изражава одређени садржај (нпр. *Верује у усџех* \leftrightarrow *Верује да ће усџеџи*; *Размишља о свом њоврајку у земљу* \leftrightarrow *Размишља о џоме како ће се врајџиџи у земљу*; *Сџреман је за џолазак* \leftrightarrow *Сџреман је да џође*). У овим примерима девербативне именице у одређеним падежним облицима имају улогу номинализационих синтаксичких средстава (в. § 697–700).

Допунска или комплементна синтаксичка веза тиче се пре свега допунске синтагме у којој се испољава као граматикализована, рекцијска веза између глаголских (али и именичких, придевских и прилошких) речи и именске речи у слободној падежној форми или везаној предлогом, што значи овако:

$$V/Vse (\leftarrow Inf) + D_1 (\leftarrow /Prep/ N_{\text{Padež}}) + / D_2 (\leftarrow /Prep/ N_{\text{Padež}})/.$$

Уп. примере: *џисаџи џрејоруку џријаџељу*; *чекаџи / на / џошџара*; *мислиџи на девојку // о девојци*; *џежџиџи /к / најрејџку*; *бавиџи се сџорџом*; *сејџиџи се џријаџеља*; *размишљаџи о женидби*.

§ 602. *Рекција* (или *уђрављање*) јесте специфичан вид граматичког односа у који ступају глагол (именица, придев или прилог) и именска реч у одређеном падежу, при чему прва, главна или управна реч управља датом везом јер условљава појаву одговарајућег облика друге, именске речи (в. о рекцији § 682–690). Тај облик зависног синтаксичког односа, који се заправо сматра десном валенцијом глагола, тиче се синтагматско–парадигматског плана, па се уочавају паралелни (*а*, *б* и *в*), алтернативни (*з*) или комбиновани низови (*д* и *е*) допуна везаних за исту управну реч, што се може представити следећим структурним обрасцима и илустровати примерима:

а. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Gen}}$
Добила је слаткиша.

б. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + \emptyset N_{\text{Dat}}$:

Добацио је лопту детету.

в. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} + \text{Prep } N_{\text{Gen}} + \text{Prep } N_{\text{Ak}}$:

Узела је књигу од друга за сестру.

г. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Ak}} / \text{Prep } N_{\text{Ak}}$:

Чека Перу / Чека на Перу.

д. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Dat}} + \emptyset N_{\text{Ak}} / \emptyset N_{\text{Gen}}$:

Продао је пиљару јабуке / јабука.

е. $V_{\text{Tranz}} + \emptyset N_{\text{Dat}} \emptyset N_{\text{Ak}} + \text{Prep } N_{\text{Ak}}$:

Плаћа чистачима / чистаче за спремање.

Лексичко–граматичке, тј. рекцијске допуне, дакле, репрезентују именске речи у различитим облицима и структурним ликовима. При томе, десна падежна допуна може имати не само именичку већ и конкретну прилошку семантичку вредност (в. о прилошким допунама § 628) као у примерима: *Насџанили су се овде, на овој њлодној земљи; Извадио је оловку из куџије*. Тако разликујемо именичке, номиналне и прилошке, адвербијалне допуне.

Објекат је основна номинална допуна, директно или индиректно зависна како од прелазног тако и од непрелазног глагола, а постоје и други семантички типови рекцијских допуна.

Прилошка дејтерминација III.2.

§ 603. Другачији облик синтаксичког придруживања речи везан је пре свега за глаголски предикат и прилог, а прилошку функцију и значење може имати и именски израз у слободној падежној форми, блокираној предлогом или обавезним детерминатором. То је општа, неусловљена зависна веза, што значи да се испољава првенствено на информативно–комуникативном плану текста, а да није задата значењем глагола. Одредбама се детерминише радња, односно ситуација о којој реферише реченични предикат, као што је приказано обрасцем III.2. Зато се говори о дејтерминацији прилошког типа и издвајају се реченични чланови који имају ту улогу. То су прилошки детерминатори или одредбе, а њихови морфолошки изрази јесу прилози и именске речи у зависним падежима, чија је дистрибуција у реченици српског језика углавном слободна, нпр.

(14) Дуго и тихо је говорио данас, за време паузе.

(15) Јуче су цео час рецитовали на сав глас, гласно.

(16) Ишао је улицом лаганим кораком.

Прилошкоодредбеним, односно детерминативним синтагмама сма-трају се синтаксичке конструкције у којима је управна глаголска реч, а за-висна има прилошку функцију или значење адвербијала:

III.2. V(← Inf) + Adv / Ø N_{Padež} / Prep N_{Padež} / Det N_{Padež}.

Уп. примере: *брзо читайи, њловиџи реком, сунчайи се на њеску, њу-шовайи цео дан.*

§ 604. Појава прилошких (адвербијалних) одредаба у реченици није условљена значењем глаголских речи већ неким нејезичким чиниоцима: комуникативним циљем, намером или потребом комуникатора да посебно назначи друге, с комуникативног становишта битне, податке о различитим околностима у којима је смештена радња или каква појава; да прецизира када, како, где, зашто, под којим условима или с којом сврхом се нешто дешава. Речју, да саопшти извесне информације о ширем контексту каквог догађања. Тако су именска реч или израз у функцији прилошке одредбе ве-зани за предикат на комуникативном плану реченице и нису ни у структур-ном нити у семантичком погледу обавезни реченични чланови, што значи да представљају *предикаџске додаџке*. Такав вид синтаксичке зависности уочава се и на плану сложене реченице када се зависном клаузом детерми-нише радња о којој реферише предикат главне реченице. Тада говоримо о различитим семантичким типовима адвербијалних реченица.

ДВОСТРАНА СИНТАКСИЧКА ВЕЗА IV.

§ 605. У простој реченици српског језика именска реч или израз мо-же истовремено успоставити један врло специфичан вид независно–зави-сне синтаксичке везе — на једној страни с глаголским изразом, а на другој са субјекатским (а) или објекатским (б) аргументским изразом — уколико заузме позицију предикативног атрибута, тј. копредиката (в. главу *Имен-ски израз*). То показују структурни обрасци и примери који следе:

IV. a. /Subj/ + P (← V_{Intranz}) + PdAt (← Adj)

b. P (← V_{Tranz}) + Obj + PdAt (← Adj).

(17) Она је ушла насмејана.

(18) Стижу задихани.

(19) Видела га је тужног.

Наведени синтаксички однос може бити представљен и реченицом с координираним предикатима, нпр.

(20) Она је ушла и при том је била насмејана.

Ту се уочава идентичност субјекатског (нпр. 17–18) односно обје-катског аргумента (в. пример 19) и носиоца обележја које му се приписује

придевом у функцији предикативног атрибута који конгруира с именским изразима.

Именске речи и изрази као реченични чланови

§ 606. Поред предикатског израза, у структурирању и моделирању просте реченице учествују именски изрази у различитим синтаксичким функцијама и позицијама као реченични чланови.

Именски израз у функцији граматичког субјекта остварује се у независној позицији просте реченице. Тај субјекат (Subj) гради персоналну, аргументско–предикатску реченичну структуру: Arg + P (в. § 618), где постоји обавезна конгруенција именског израза са глаголским изразом у функцији предиката. Именски израз у позицији граматичког субјекта има облик независног падежа — номинатива. Безлични глагол или глаголски облик у безличној употреби може се повезати с именском речју у зависном падежу којим се изражава логички субјекат (в. § 610). На појаву именске речи у зависном падежу утиче и квантификативна одредба (в. § Субјекат).

Именски израз у функцији предикатива (Pd) конституише одређени тип предиката и представља његов обавезни структурни и лексички део (в. § Предикатив), тако да је његова позиција неслободна, везана.

Поред субјекта, именски израз у функцији допуне (D) основни је и обавезни, експлицитно или имплицитно, реченични члан, и то уз оне глаголе у функцији предиката који му увек отварају место. То су рекцијске допуне у које спада и објекат (Obj). Делимо их на објекатске и остале рекцијске допуне. Будући да је појава допуне везана за глагол као лексему и као реч с одређеним категоријалним обележјима, именски израз у функцији допуне реализује се у зависно условљеној позицији (в. § Допуна).

Именски израз у функцији прилошке одређе (PO) факултативно је остварљив, а појављује се у зависној, неусловљеној позицији у односу на глагол као морфосинтаксичку јединицу (в. § Прилошка одређеба).

Именски израз који се повезује са реченичним предикатом, као и с првим или другим аргументом, заузима позицију предикатива. Такав двоструки синтаксички однос успоставља пре свега придев као предикативни атрибут — (PdAt) (в. главу *Предикатив*).

Издвајамо, дакле, пет именских реченичних чланова на основу њихове позиције и синтаксичке функције. То су:

Субјекат (1)

Предикатив (2)

Допуна (3):

А) *Објекат* и

Б) *Остале рекцијске дојуне*

Прилошка одредба (4)

Предикативни ајрибути (5).

§ 607. Субјекат је слободни независни реченични члан, а његов аргументски израз је именска реч у номинативу. Предикатив је обавезни структурни елемент предиката. Допуна је обавезни зависни део глаголске синтагме који има различите структурне ликове и различите семантичке вредности, као и функције. То може бити објекатска допуна (А) у непосредно или посредно зависној вези с глаголом. Остале рекцијске допуне глагола (Б) појављују се у разним зависним падежима и имају различита значења. Допуна може имати чак и облик основног, независног падежа — номинатива — и тада заузима позицију формалног, граматичког субјекта.

Прилошка одредба је необавезни реченични члан који се придружује предикатском изразу. И прилог и падежна конструкција с општим прилошким значењем у зависном су односу према глаголу као управној речи у датој синтаксичкој вези — глаголској синтагми.

Предикативни атрибут, као и прилошка одредба, предикатски је додатак, али је то истовремено и атрибутска, квалификативна одредба субјекатског или објекатског аргумента.

СУБЈЕКАТ (1)

§ 608. Просту реченицу с конгруентним предикатом у српском језику конституише равноправно с предикатом именски израз у функцији субјекта. На семантичком плану то је субјекатски аргумент или први учесник у денотираној ситуацији: Subj (=) Arg₁. У српском језику тај аргумент, међутим, не мора имати свој посебан синтаксички израз, будући да финитни глагол има ознаку за лице (нпр. *Чийа-м* ↔ *Ја чийам*), па је тако податак о носиоцу активности садржан у реченичном предикату.

Под субјектом се подразумева, у традиционално граматичком смислу, именски појам коме се приписује предикатски садржај, другачије речено, „предмет“ о коме се нешто говори, односно „носилац“ денотиране ситуације. Што се тиче комуникативне перспективе реченице, то је „тематски“ део информације, за разлику од предиката, који представља њен рематски део (в. у глави *Комуникативна њерсејективна*). С прагматичког аспекта, може се говорити о предметном, персоналном и неперсоналном партиципанту, тј. учеснику у ситуацији, затим о пропозитивном субјекту итд.

§ 609. ГРАМАТИЧКИ СУБЈЕКАТ. — Граматички субјекат (= синтаксички или формални субјекат) припада синтаксичком плану просте реченице, где је, поред предиката, њен основни структурни елемент. Томе чла-

ну на семантичком плану реченице одговарају различите улоге: а г е н с а, тј. вршиоца одређене активности (*Дејте љузи; Точак се окреће*); п а ц и - ј е н с а, тј. онога који сноси њене последице (*Он је љређучен; Роба је наба- вљена*); н о с и о ц а о с о б и н е, односно било каквог обележја о којем ре- ферише именски део аналитичког предиката (*Младић је висок / радознао / храбар; Кајут је нов / крајњак / црн*); д о ж и в љ а в а ч а, тј. носиоца стања, односно медијалног процеса који се дешава у самом субјекту (*Девојка љу- гује; Кров се црвени; Суја се хлади*); р е ц и п и ј е н с а (*Мајка је љримила љоруку*), п а к а у з а т о р а, тј. активног, свесног или пасивног изазивача ка- кве активности (*Она је избелила сџолњак; Та игра га је одушевљавала*); за- тим перципијента, тј. примаоца чулног искуства (*Мира чује децје Гласове*); е г з и с т е н т а (*Трећи елемент љосџоји*); о б ј е к т а л о к а - л и з а ц и ј е (*Патџике се налазе у љлакару*), п о с е с о р а, тј. онога који не- што поседује (*Дејте има љса*) и др. (В. и одељак о номинативу у глави *Син- љакса и семанџика љадежса*.) То су углавном предметни аргументи чији референти могу бити персонални (жива бића) и неперсонални (предмети и друге појаве), али то могу бити и непредметни, пропозитивни аргументи који реферишу о каквој активности, односно о ситуацији која је у релацији с другом ситуацијом денотираном предикатом.

§ 610. ЛОГИЧКИ СУБЈЕКАТ. — Логичким субјектом (= семантичким субјектом) у традиционалној граматичкој структури сматра се именска реч у зависном падежу (блокирани аргумент) којом се означава појам коме се приписује психо–физиолошко стање, потреба или каква вољна активност, док упо- треба предиката егзистенцијалног типа подразумева физичку или ап- стракtnу присутност, односно одсутност субјекатског референта (нпр. *Позлило му је; Сџрах га је; Сџава јој се; Не ради ми се; Нема га овде; Има љравде*). То је, како се види, углавном носилац стања, а он може бити из- ражен и именском речју у номинативу уз глаголе одређеног семантичког типа, као нпр. *Девојка се боји*.

§ 611. Основну предикатско–аргументску структуру српске прости реченице, дакле, чини, поред предиката, субјекатски аргумент, којим се у ствари именује први учесник означене активности: Arg₁ + Р. (В. § 658).

§ 612. ДЕФИНИСАЊЕ СУБЈЕКТА И ЊЕГОВА ДИСТРИБУЦИЈА. — Фор- мални, граматички субјекат именска је реч која се слаже у лицу, броју и роду, али и смисаоно, с предикатом. Номинатив је стандардни падежни облик за исказивање субјекта у српском језику. Формални или грама- тички субјекат, дакле, морфолошки је маркиран. Ако се узме у обзир и други именички конституент или тзв. предикатив, који је најчешће у об- лику номинатива, тада субјекат треба одредити, према тумачењу М. Ивић, као ону реч која не улази у лексички састав предиката (нпр. *Марко је љесник; Девојка је љосџала лекар; Живоџ је сан*).

При неутралном реду речи, именски израз у функцији субјекта појављује се у иницијалној позицији у реченици, испред предикатског израза. У примерима с облички изједначеним именицама мушког и средњег рода уз прелазне глаголске предикате, може доћи до двосмислености ако се промени ред речи, па субјекту позиционо претходи други предметни аргумент. Уп. примере из новинских наслова: *Море њојело остврво; Живој иише закон.*

Место субјекатског аргумента у простој реченици српског језика заузима пре свега именска реч, којом се именују предмети и лица у непосредној релацији с радњом. Од семантике глагола зависи да ли та реч има обележје *анимајносћ* (+), тј. „живо“ (неко) или *анимајносћ* (-), „неживо“ (нешто). Неки глаголи су у том погледу немаркирани, као у примеру (23):

- (21) Младић црта.
- (22) Вода тече.
- (23) Човек / слика виси.

Обавезно множинско значење персонални субјекатски аргумент има уз неке глаголе, као што су *размножавајши се, ројити се*. Уп. и примере:

- (24) Окупљају се студенти.
- (25) Мрави су се размилели.

Именица у позицији субјекта у српском језику може упућивати и на агентивног и на неагентивног учесника у датој ситуацији (нпр. *Дејше њрескаче конойац; Младић је награђен; Кућа се зида; Тај мајтеријал се гужва; Дрво се суши*). Само у првом примеру субјекат је истовремено и агенс. У другом и трећем примеру, субјекти су, семантички гледано, објекти означених активности, у четвртном примеру субјекту се предикатом приписује посебно својство, док се у петом примеру у субјекатској позицији нашао *носилац* медијалног процеса.

§ 613. МОРФОЛОШКЕ КАТЕГОРИЈЕ И ОБЛИЦИ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. — Функцију субјекта у српском језику врше следеће морфолошке категорије и облици:

а. И м е н и ц е у номинативу — 3. лице једн. или множ.

- (26) Бака седи.
- (27) Дечаџи пливају.

То може бити и именски израз с координацијом:

- (28) Деџа и њихови родителји су се окупили
- као и именски израз са социјативном падежном категоријом, нпр.
- (29) Душко шета с Миром.

Субјекатски аргумент репрезентује и именски израз с неконгруентним атрибутом као категоријом целине:

- (30) Улази мајка с дејешом.

б. З а м е н и ц е (личне — за сва лица, показне, опште, неодређене — именичке и придевске итд.):

- (31) *Ја сам Мира.*
- (32) *Шта је џо?*
- (33) *Сви су се смејали.*
- (34) *Нешџо шушка.*

в. П о и м е н и ч е н и п р и д е в и :

- (35) *Млади су играли.*
- (36) *Придошли су се гурали.*

г. Б р о ј ј е д а н и р е д н и и з б и р н и б р о ј е в и :

- (37) *Једни су отишли, а други су дошли.*
- (38) *Двоје је разговарало.*

Уместо глаголске именице у позицији субјекатског непередметног аргумента може бити и и н ф и н и т и в, нпр.

- (39) *Дуго чекаџи није згодно ↔ Дуго чекање није згодно.*

Позицију субјекатског аргумента могу заузети и друге врсте речи, и то само као појединачни репрезентанти своје категорије, па се тада подразумева лексема р е ч, као у примеру : (Реч) *Али је везник*. Тако се и одређени облици (рецимо, зависни падежи или глаголски облици) појединих речи могу појавити у истој позицији онда када се врши њихова спецификација, уврштавање у неку граматичку категорију: (Облик) *Од џуге је гениџив*; (Глаголски облик) *Подигох је аорисџи*.

Н а п о м е н а. — Именски израз у номинативу (у позицији формалног субјекта) удружује се и с одређеним глаголским предикатима (који му отварају место) и обавезном именском речју у акузативу или дативу у примерима: *Боли је нога*; *Привлачи га џа девојка*; *Иниџересују их сџарине*; *Прија ми џа храна*. Ово су у ствари псеудоагенси: њима се означавају или делови тела на којима је локализован дати процес или пак лица и предмети као спољни изазивачи одређених, психолошки мотивисаних стања субјекатског аргумента. А носиоци датих процеса и стања денотирани су именицама у зависном падежу. (Наведени примери се могу парафразирати овако: „Она осећа бол у нози“; „Он осећа наклоност према тој девојци“; Они показују интересовање за старине“.)

Синтаксички израз субјекта може бити и именска реч у генитиву с квантификатором:

- (40) *Много сџуденаџа је на улици.*
- (41) *Ушло их је џеџоро.*
- (42) *Већина џрисуџних је гласала.*

Позицију субјекатског аргумента може заузети и релативна к л а у з а која се укључује у структуру главне реченице (нпр. *Ко џражи, добије*; *Који буду сџрџљиви, неће се кајџи*) непосредно или посредно,

преко заменичког антецедента, као у примерима: *Нека њриђе онај ко зна; Они који желе, могу се њријавићи на конкурс*. А као могући супституенти ових клауза појављују се именичке лексеме из класа „agentis“ и „qualificativa“ (Нпр. *Ко рано рани, две среће граби* ↔ *Рано ранилац* ...).

Семантичке везе између именског израза у позицији субјекта и именског предикатива

§ 614. Именски израз (с именичком или прономиналном речју) у функцији субјекатског аргумента у простој реченици српског језика може успоставити с именским изразом у позицији предикатива посредством копулативног глагола различите семантичке односе: идентификације (*То је он; Ово је глобус; Ја сам Марко*), карактеризације (*Мира је девојка мога браћца; Он је добар*), категоризације (*Перуника је цвет; Кобац је њишца грабљивица*), посесије (*Сћојан је наш; Ова њорба је моја*), просторне локализације (*Неко је у соби; Деца су на брегу*) и др. А какав ће семантички тип везе бити остварен између та два дела, на то утичу општа категоријална и посебна, значењска обележја лексема у датим синтаксичким позицијама.

ПРЕДИКАТИВ

§ 615. Као што је речено, предикат у српском језику може бити сачињен од копулативног или семикопулативног глагола и именске речи (или синтаксичке јединице структурно идентичне зависној реченици): $P = V_{\text{Cop}} / \text{Semicop} + \text{Pr}$.

Именски део чини његово семантичко језгро будући да га значењски обликује односно употпуњује. Именским изразом у саставу овог типа предиката идентификује се или карактеризује субјекатски аргумент, односно приписује му се неко обележје. Именица у тој позицији углавном има облик номинатива, али може бити и у зависном падежу, као што су предикативни инструментал и предикативни акузатив с предлогом *з а*. (В. у глави *Синтакса и семантика њадежа*.) Ако је у номинативу, именски израз конгруира са именским изразом у позицији формалног субјекта. Иначе, између та два реченична елемента увек постоји семантичка конгруентност.

Копулативни глагол и предикатив

§ 616. У позицији предикатива уз копулу може бити: а. и м е н и ц а или и м е н и ч к а с и н т а г м а, б. п р и д е в, в. п р и л о г и, е в е н т у а л н о, формално зависна реченица: $V_{\text{Cop}} + \text{Pr}$ (← N, Adj, Adv, Cl). Зато говоримо о именичком, придевском, прилошком и реченичном предикативу.

§ 617. ИМЕНИЧКИ ПРЕДИКАТИВ. — Именица као део копулативно–именског предиката најчешће је у номинативу, али то може бити и именичка синтагма с конгруентним или некогруентним атрибутом. У складу са семантичким обележјем субјекатског аргумента ова именска реч има обележја: *анимативности* (+,-), *конкретности* (+,-). Тим именским изразом често се означава појам вишег реда, под који се може уврстити одређени субјекатски аргумент, тако да се он категоризује или квалификује:

- (43) Пантер је мачка.
- (44) Милан је зубар.
- (45) Морал је суштина човекова.
- (46) Она је кума моје сестре.
- (47) Сто је комад намештаја.

Понекад функцију именичког предикатива врши именски израз с координацијом, тзв. напоредна синтагма:

- (48) Права срећа је поклањање и samozабрав.
- (49) Марија је и сликарка и професор.

Уз именицу у позицији предикатива у одређеним случајевима обавезно је експлицирати детерминатор типа „посесор“:

- (50) Милан је зет моје тетке.
- (51) Саша му је син.
- (52) Они су наши суседи.
- (53) Њих двоје су нам кућни пријатељи.

Именски израз може бити и у зависном падежу, као нпр.

- (54) Тај посао ће бити од користи свима.
- (55) Она је под стресом.
- (56) Радмила је у сталном радном односу.
- (57) Све је у најбољем реду.

Горе наведене предлошко–падежне синтагме имају придевску семантичку вредност и њима се на одређени начин квалификује субјекатски референт.

Н а п о м е н а. — Примере са глаголским и другим апстрактним именицама уз копулу треба интерпретирати као декомпоноване или перифрастичне предикате када алтернирају с глаголом, односно с глаголско–именичким изразом (*Она је на лечењу* ↔ Она се лечи; *Мирко је у шетњи* ↔ Мирко шета; или *Она је без подршке* ↔ Она нема подршку; *Петар је у праву* ↔ Петар има право), а не као предикативе. А уколико се интерпретирају помоћу придевске речи, тада припадају предикативима: *Они су у свађи*, тј. посвађани су.

У именском делу предиката различитих типова просте реченице (односно исказа), може се употребити заменичка реч (лична, показна, присвојна, упитна), понекад уз поредбену речцу: *То је он; Ти си наш; То је њај; Ко си*

иш? Он је као *иш*. Између субјекатског аргумента и именског предикатива успостављају се односи идентичности, посесивности или еквативности.

Саставни део аналитичког, копулативног предиката може бити и именички фразеологизам са семантичком вредношћу придева:

(58) Мира је кост и кожа.

(59) То је за тебе кисело грожђе.

§ 618. ПРИДЕВСКИ ПРЕДИКАТИВ. — Придев као део копулативно–именског предиката у савременом српском језику увек је у номинативу, и то у краћој форми уколико је има. У овој позицији могу се наћи квалификативни и релациони придеви. Обично се употребљавају без допуне и слажу се са субјекатским аргументским изразом:

(60) Јован је послушан.

(61) Мара је лепа.

(62) Јело је укусно.

(63) Новине су данашње.

(64) Милан је овдашњи.

Има придева који траже одговарајући рекцијски облик именске речи или клаузу као допуну:

(65) Свестан је последица.

(66) Пун је наде.

(67) Мира је уверена у његову невиност.

(68) Вољан је да помогне.

Када се трпним придевом субјекатском аргументу приписује какво статичко обележје, својство, особина, тада придев има функцију предикатива:

(69) Шоља је окрњена.

(70) Пут је завејан.

(71) Дете је излечено.

(72) Радње су затворене.

(73) Девојка је размажена.

Н а п о м е н а. — Треба разликовати ове структуре с копулативним предикатом и именским предикативом од пасивних реченица с трпним придевом које представљају типичан, граматички пасив у српском језику, нпр. *Дејше је њрештучено; Та књига је награђена; Торба је њронађена.* (В. о пасивној дијатези у глави *Синтакса глагола*).

§ 619. ПРИЛОШКИ ПРЕДИКАТИВ. — Квалификативним прилозима у оквиру аналитичког копулативног предиката врши се процењивање: (а) стања човековог организма с обзиром на спољашње, климатске услове, као и општег здравственог стања човека, или (б) карактера какве активности денотиране субјекатским именским изразом или клаузом: (а) *Хладно му је; Ја сам добро; Мира је лоше;* (б) *То шито сће учинили је лејо од вас; Пливање је корисно за њу. Пушење је (за свакога) шйејино.* У овом дру-

гом (б) случају успоставља се агентивни или наменски однос између дате активности и њених потенцијалних носилаца, односно учесника у датој ситуацији, као што је утврдила М. Ивић у својој студији о инфинитиву.

§ 620. РЕЧЕНИЧНИ ПРЕДИКАТИВ. — По структури то је клауза коју уводе најчешће везници *да* или *како*, а семантичка вредност тога предикатива условљена је функционално–семантичким односом између субјекатског аргумента и реченичног садржаја који му се приписује посредством копуле: *Она је да не може боље бити* („добро, одлично“); *То је да ти ња-меш сћане* („невероватно“); *Тај његов сћав љрема жени је како љреба* („ваљан“). Уп. и примере:

(74) Збиља, то је да цркнеш од смеха. (Д. Киш)

(75) Њен сан је одувек да својим радом освети и покаје оца. (И. Андрић)

(76) Свако има свој поглед и ничији није како треба. (М. Ковач)

(77) Све би било како не треба. (М. Селимовић)

Семикопулативни глагол и предикатив

§ 621. Именски израз у функцији предикатива може се везати и за мали број семикопулативних глагола типа „субјективне оцене“, којима се субјекатском или објекатском референту приписује оно што је означено именским изразом, а то су нека карактерна обележја, стања, друштвени положај, занимање, име и др. (в. у глави *Синтакса и семантика њадежа*). Овој, структурно–семантички и функционално јединственој предикатској вези глаголског и именског израза глагол даје временски оквир и одређену субјективно–модалну спецификацију. Он је тако спона између субјекатског (в. пр. 78–79) или објекатског (в. пр. 81–82) аргумента и обележја приписаног му предикативним именским изразом.

Предикатив уз семикопулативни глагол може бити и именички и придевски, евентуално прилошки: $V_{\text{Semicop}} + \text{Pr} (\leftarrow \text{N, Adj, Adv})$.

а. Именички предикатив:

(78) Град постаје трговиште.

(79) Она се зове Милена.

(80) Прогласио се царем // за цара.

(81) Сматрају га добрим мајстором // за доброг мајстора.

(82) Изабрали су га за посланика.

б. Придевски предикатив:

(83) Небо постаје румено.

(84) Она је постала свесна учињене глупости.

(85) Сматрао се важним.

(86) Ђорђе је испао смешан.

Предикативи се појављују, као што се види, у падежима који имају основне структурне функције у реченици, а то су пре свега номинатив, затим беспредлошки инструментал, који је у српском језику некад био далеко фреквентнији као предикативни падеж, и, ретко кад, само уз одређене глаголе, акузатив с предлогом *з* а (в. 81 и 82).

в. Прилошки предикатив:

§ 622. Понекад се у овој позицији реализује и *йрилог* квалификативног типа јер се њиме реферише о специфичном стању носилаца денотиране активности, односно ситуације и сл. Нпр.

(87) Марији је постало свеједно.

(88) Цео тај предео изгледа нестварно.

(89) Твој отац се добро држи.

ДОПУНА КАО РЕЧЕНИЧНИ ЧЛАН

Допуњавање и допуне

§ 623. Допуњавање (тј. комплементација) садржаја појединих речи или израза који припадају одређеним лексичко–граматичким класама огледа се у њиховој међузависности, што се испољава првенствено на синтаксичком плану. То је заправо један вид зависног синтаксичко–семантичког односа који се успоставља између два члана синтагме или реченице — управног и допунског — дакле, између речи или израза које треба испунити, тј. допунити смислом и друге, зависне речи или клаузе које имају улогу допуњавача. У позицији управне речи, глаголског или глаголско–именичког израза, могу бити и семантички непотпуне и пунозначне речи и изрази, а у позицији зависног дела јављају се различите врсте допуна које доприносе структурно–семантичкој завршености, целовитости дате синтаксичке везе (као што је *йредикаџивна* — в. § 597), или су то одређене граматичке, морфолошке категорије и облици именских речи које врше функцију неког реченичног члана, односно заузимају одређену синтаксичку позицију у простој реченици.

О допуњавању садржаја наведених врста речи говори се не само на плану прости него и на плану сложене реченице са зависним, субординираним синтаксичким односом, када имамо допунску клаузу која може бити кондензована номиналним, именичким допунама (в. § 696–700).

§ 624. ДЕФИНИЦИЈА ДОПУНЕ: Допуна (тј. комплемент) репрезентује семантичко–синтаксичку јединицу која конституише допунску синтагму или сложену реченицу као њихов зависни део распоређен по правилу десно од управног.

У допунској вези обично је глагол у позицији главне речи: V + D. То су тзв. допунске глаголске или адвербалне синтагме. Појава допуна у простој реченици српског језика условљена је семантичко–граматичким обележјем управних глаголских речи (као и других речи које су с њима у творбеној или само семантичкој вези). Допунска синтаксичка веза је посебан облик зависно условљеног односа успостављеног између чланова синтагме, односно просте и(ли) сложене реченице.

§ 625. Општа подела допуна у српском језику утемељена је на ширим језичким принципима, пошто су то јединице које је могуће тумачити са различитих аспеката: семантичког, морфолошког, функционалносинтаксичког, као и с прагматичког. Управо стога је честа и нужна примена различитих критеријума. Узмимо, рецимо, глагол *јосџаџи* и именски израз *блед*, који формирају синтаксичку везу *Посџао је блед*, а њој одговара синонимична синтаксема: *Побледео је*. То значи да се дата глаголско–именичка веза може лексикализовати, тј. изразити једном глаголском лексемом. Стога говоримо о лексичким допунама или о предикативима, будући да они конституишу предикат, тј. представљају обавезне делове аналитичког — копулативног и семикопулативног предиката.

Ако применимо структурно–функционални критеријум, тада можемо одвојити *лексичке* и(ли) *јредикаџивне* тј. предикатске допуне од *граматичких* допуна; прве немају функционално–синтаксичку самосталност (али имају семантичку); друге су конститутивни делови реченице (или зависни делови глаголских, именичких, придевских и прилошких синтагми) и при том су значењски целовите као и речи које допуњују. Прве се остварују самостално у синтаксичкој позицији везаној за копулативни и семикопулативни глагол, тако да са њим чине структурно–семантичко јединство, а појављују се обично у основном облику именске речи — номинативу или у основном облику глаголске речи — инфинитиву; друге, напротив, имају облик неког зависног падежа и синтаксичко–функционалну аутономност.

У прве, тзв. *лексичке дојуне* спадају *јредикаџиви* (в. § 597). У функцији допуне непунозначних глагола може бити и предикативни инфинитив, који заједно с њима твори сложени глаголски предикат (нпр. *јочиње говориџи*; *може се иџи овуда*).

Морфолошки изрази допуна и њихова функција

§ 626. Граматичке допуне имају, изузетно ретко, облик номинатива, што је условљено рекцијом глагола, односно структурним ликом предикатског израза, као нпр.: (90), (91), (92); њих, по правилу, конституише и м е н с к а р е ч у з а в и с н о м п а д е ж у с п р е д л о г о м и л и б е з њ е г а. У функцији

допуна појављује се и п р и л о г, односно именски израз с прилошким значењем (то је тзв. *прилошка* или *адвербијална дојуна*): D (\leftarrow N_{Радџ}, Adv).

Те допуне, било да су именичке било да су прилошке, најчешће се у реченици српског језика везују за глаголе, заузимајући при том разне позиције у односу на предикат и уједно вршећи различите синтаксичке функције — *субјекта, објекта, прилошке одредбе*.

Именској речи у позицији формалног субјекта, са значењем изазивача, као што је назначено напред, најчешће отварају место глаголи „допадања, интересовања“ и др. Рекција тих глагола у српском језику јесте дативско–номинативска, јер се обавезно удружују с именском речју у облику датива и номинатива, па би структурни образац њихове реализације био следећи: V_{sc} / V + N_{Dat} + N_{Nom}. Ово може илустровати пример с глаголом *свидети се*, који се обавезно удружује у простој реченици с именским изразима у дативу и номинативу: *Њему се свиђа ња девојка*. Допуном у номинативу реферише се, дакле, о појави или предмету који на одређени начин утиче на стварање датог стања, тј. расположења код њихових носилаца. (В. одељак о номинативу у глави *Синтакса и семантика њадежа*.) Уп. и

(90) *Ти ми се свиђаш.*

(91) *Не допада му се њвој глас.*

(92) *Годи јој његово ласкање.*

Само у овим случајевима говоримо условно о с у б ј е к а т с к о ј допуни, будући да та именска реч заузима положај граматичког субјекта у реченици, али то на семантичком плану није агенс, већ тзв. псеудоагенс, односно каузатор. Уколико је допуна непредметног садржаја, као у пр. (92), тада она кондензује један тип допунске клаузе, с евентуалном просентенцијалном речју *ио* пред везником: *Годи јој / ио / да // иио јој он ласка*.

Н а п о м е н а. — Употреба просентенцијализатора *ио* у наведеном примеру, као и у другим сличним, није обавезна, а могућност замењивања једног везника другим регулисана је типом информације, тачније тиме да ли је тај допунски реченични садржај обележен нереференцијалношћу или није. Везници *да* и *иио* који уводе допунску клаузу у горе наведеном примеру супротстављени су значењски, будући да овај други уводи реченични садржај обележен фактивношћу.

§ 627. Што се тиче редоследа, номинативска допуна обично се појављује у постпозицији, као у примерима (91) и (92), осим ако није комуникативно–стилистички маркирана као у примеру (90).

ПРИЛОШКЕ ДОПУНЕ И ОДРЕДБЕ

§ 628. Појаву прилошких (адвербијалних) допуна условљава семантички потенцијал одређених група глагола *зайворене семантике*, за које се оне непосредно везују (Г. А. Золотова). У функцији ових допуна појављује се прилози, затим именски изрази с различитим предлозима (Т. Ба-

тистић) или с обавезним детерминатором. Њихова општа семантика зада-та је речју уз коју стоје (а то је, рецимо, значење места, циља или путање кретања, па времена одигравања или трајања радње, затим начина и др.), док за идентификацију сваког типа допуне служе одређене прилошке ана-форе као и код одредаба (П. Мразовић, З. Вукадиновић). На основу тога утврђујемо и њихову синтаксичку функцију у реченици. Њихова позици-ја је обично фиксирана, контактна и постпонирана у односу на глагол.

У српском језику може се говорити о четири основна семантичка ти-па прилошких допуна чија је синтаксичка реализација обавезна уколико је глагол ближи копулативном, тј. ако је сасвим значењски неоформљен (в. доњу табелу). То су у ствари обавезни прилошки детерминатори (адвербијали), који се, иначе, не појављују у одређеним синтаксичким употребама наведених у табели и других сличних глагола, као што су *жи-вети* (негде), *извадиџи* (однекуд), *вредиџи* (колико). Тако се ови глаголи употребљавају без њих у следећим примерима: *Она баш уме да живи; Извадила је карџе за воз; Вреди се џоџрудитиџи*

Табеларни приказ прилошких допуна

Типови прилошких допуна:	Основна питања за допуне:	Примери с допунама:
а. месне и циљне	<i>Где? Одакле? Куда?</i>	наћи се на пропланку извадити перо из џепа ставити капу на столицу упутити се ка селу
б. временске	<i>Кад? Колико времена?</i>	заказати испит у подне трајати данима задржати се два сата
в. квантификативне	<i>Колико?</i>	вредети много стајати сто динара тежити пет килограма
г. квалификативне	<i>Како?</i>	понашати се пристојно поступати исправно провести се сјајно

§ 629. Неки глаголи због свог значења изискују истовремену појаву два различита типа допуне — објекатске и прилошке: *сџавитиџи будитник на сџо; вадитиџи шкољке из мора, заказатиџи сасџанак у дванаестџи ситиџи*. Исказивање основних семантичких категорија као што су место и време, затим квантитет или квалитет уз поједине глаголе, обавезно је само ако су те значењске компоненте у њиховом значењском потенцијалу неспеци-

фиковане, неконкретизоване. Тако те допуне, тј. детерминатори, нпр. *за квалификацију радње*, прецизирају начин испољавања или опхођења субјекатског референта у одређеном друштвеном контексту, тачније оне на посредан начин служе за вредновање самог носиоца те активности или пак ситуације коју он доживљава на одређени, назначени начин (Нпр. *Она се њонаша њриродно, Провели су се лоше.*)

§ 630. Прилошке допуне, за разлику од прилошких одредаба, појављују се у зависно условљеној синтаксичкој позицији и везане су само за оне глаголе чији садржај треба да употпуне, другим речима, за глаголе чијим је семантичким потенцијалом предодређено њихово значење — „места“ (*боравиџи* „на неком месту“), „временске мере“ (*џрајаџи* „неко време“), „квалитативно“ (*џонашаџи се* „на неки начин“) и др. Тако је њихов општи семантички тип одређен самом глаголском лексемом.

§ 631. Прилошке одредбе, насупрот допунама, употребљавају се уз било који глагол, будући да њихова појава није условљена самом глаголском лексемом. А који ће се семантички тип одредби везати за неки глагол, зависи првенствено од информације која се преноси:

(93) *Сунчао се јуче, на џлажи, цео дан.*

(94) *Данас руча на џераси због врућине.*

То, међутим, не важи за допуне с прилошким значењем, пошто њима отварају место само глаголи из одређеног, ужег семантичког круга.

Прилошке допуне не могу се елиминисати из исказа, али се он може свести на копулативну предикацију (*Борави на селу ↔ На селу је*), док су одредбе испустиве (*Сунча се /на џлажи/ → /и* при том се налази на плажи/). На дубинском, семантичком плану тих реченица, то су заправо допуне имплицираних копулативних предикација неконкретизованог значења, дакле оних који у свој значењски потенцијал укључују компоненте „смештености објекта у простору“, „временске одређености“ радње, „квантитативности“ итд.

Глаголи као што су *лежаџи, сџојаџи, седеџи, џрчаџи* и други, не траже обавезно експлицирање „места“, односно „циља“ кретања, будући да је у њиховом значењском потенцијалу примаран положај тела у простору или само кретање, а не место које тело заузима у простору или циљ ради којег се неко креће.

Падежне, именичке допуне

§ 632. Именичке допуне, било да су *објекаџске* било да су *необјекаџске*, увек су у одређеном падежном облику, што је условљено граматичко–семантичким обележјима управне речи. Њима се реферише о кон-

кретним или апстрактним предметима, тј. појавама нејезичке датости, односно о предметном (као и непредметном) садржају на који се проширује значењски потенцијал управних речи.

Објекатска значења у српском језику изражавају се, иначе, посебним синтаксичким средствима у допунским синтаксичким везама — *син-шагмама* и *сложеним зависним реченицама*, где се у позицији управних делова датих веза појављује нека синтаксема, тј. реч као синтаксичка јединица (глаголско–именички и други изрази у функцији предиката) коју треба, укратко речено, допунити „смишлом“. Посебан вид такве синтаксичке везе представља она у којој је на одређени начин граматикизован однос зависности између граматички надређене и зависне, њој подређене, именске речи. То је тзв. рекцијска веза где управна реч условљава појаву зависне речи у одређеном облику (в. више о томе у одељку о рекцији речи у оквиру овога поглавља).

Именски израз у функцији граматичке допуне појављује се у разним падежним облицима, уз извесна ограничења. Будући да се рекцијске допуне именица и придева остварују у синтагми (с управним и зависним чланом, који, иначе, никад не може бити у номинативу нити у акузативу без предлога), то нису посебни реченични чланови, већ су зависни чланови дате именичке и придевске синтагме (в. код рекције именица). Они у односу на предикат не врше самостално ниједну од наведених синтаксичких функција, него само заједно с управним чланом синтагме, тако да се њихова зависност идентификује на нивоу именичке или придевске синтагме. Стога кажемо да допуне именица имају функцију неконгруентног атрибута (в. у глави *Именски израз*), а допуне придева представљају зависне чланове придевских синтагми, тзв. рекцијске допуне придева (в. § 689).

ОБЈЕКАТ КАО ДОПУНА

Дефинисање и врсте објекта

§ 633. ФОРМАЛНИ ОБЈЕКАТ. — Формалним (граматичким, површинским) објектом сматра се именски израз у одређеном падежном облику који се удружује с прелазним глаголом: $V_{\text{Tranz}} + \text{Obj} (\leftarrow N_{\text{padež}})$. Прелазност је иначе категоријално, лексичко–семантичко обележје глагола као врсте речи, па стога не мора бити и посебним граматичким средством изражена, као што је случај с неким прелазним глаголима у примерима:

(95) Певамо.

(96) Старац глуми. (С. Селенић)

(97) Мајка и кћерка слушају. (С. Селенић)

у чији је потенцијал уграђен, инкорпориран податак о „предмету“ на који прелази означена активност. Под прелазношћу се подразумева, укратко,

објављивање предмета радње ван ње саме (А. Белић). Синтаксички израз категорије прелазности јесте падеж типичног објекта у српском језику као у пр. 98.

(98) Изула је старе каљаче. (И. Андрић)

На семантичком и прагматичком плану говоримо о другом аргумену, односно учеснику означене активности или о оном појму, тј. предметном садржају, који је или просто обухваћен активношћу (*волећи сиорџи*) или се она над њим врши тако да се он модификује (*џраши косу*), да мења положаје у простору и времену (*џремешџаџи сиџвари*, *џреносиџи легенду*), да настаје као њен производ (*џисаџи џесму*) или да на неки други начин трпи последице такве активности (*џољубиџи деџе*, *исџуџи најасниџа*, *окривиџи недужног човеџа*): Obj = Arg₂.

§ 634. ДИРЕКТНИ / ИНДИРЕКТНИ ОБЈЕКАТ. — При неутралном, комуникативно необележеном реду речи, објекат се увек распоређује иза глаголског предиката, и то понекад може бити низ напоредних именичких синтагми у функцији директног објекта прелазног глагола, као у примеру (99):

(99) А видим: рушевине железничке станице, полупану зграду Министарства војске и морнарице у диму, развалине ..., слуђене неке људе. (С. Селенић)

Именски изрази у функцији објекатских допуна везују се за глагол непосредно или посредно, што значи да могу бити у додирној и удаљеној постпозицији спрам управне глаголске речи.

Синтаксичку позицију *директног* објекта у српском језику заузима она именска реч која с управним глаголским изразом успоставља у синтагматском, линеарном низу непосредно зависну везу као његова прва десна допуна. То је најчешће именски израз у акузативу: *слушаџи радио*, *разгледаџи изложбу*. У функцији *индиректног* објекта појављује се именска реч, обично у дативу, која преко првог објекатског аргумента успоставља посредно зависну везу с глаголом (нпр. *даџаџи инџекције џациџенџима*), тако да је то његова друга десна допуна (109), (110). Основни структурни обрасци за директни и индиректни објекат изгледао би овако:

1. V_{Tranz} + D (директни Obj ← N_{Ak})

2. V_{Tranz} + D₁ (директни Obj ← N_{Ak}) + D₂ (индиректни Obj ← N_{Dat})

§ 635. ПРАВИ (ТИПИЧНИ) / НЕПРАВИ (НЕТИПИЧНИ) ОБЈЕКАТ. — Разликовање типичног (правог) и нетипичног (неправог) објекатског значења именских допуна заснива се на посебности функционално–семантичког односа који је успостављен између означене активности и учесника у њој: на једној страни имамо прави пасивни, пацијативни однос, који се заснива на релацији од субјекта према објекту (Subj → Obj), а на другој страни интеракцију која почива, дакле, на релацији од објекта к субјекту и обрнуто (Subj ↔ Obj). У

првом случају објекатски аргумент има пасивну улогу у радњи, као прави трпилац радње, а у другом има врло специфичну, мање–више активну улогу.

Први, пацијативни однос подразумева већ остварено, реално или потенцијално, тј. тек оствариво присуство другог учесника, тачније, успостављање непосредног контакта (било физичког у објективној датости или психолошко–емоционалног у психичкој сфери) између првог и другог учесника (*ишше* нешто, *васишшава* некога, *воли* некога, нешто, *диже* некога, нешто). То је, дакле, проста, неспецификована, непосредна, експлицитно или имплицитно контактна веза. А када је реч о тзв. нетипичном објекту, учешће објекатског партиципанта у датој ситуацији није увек пасивно, већ би пре било изазивачко, делотворно или је у питању усмереност субјекта к објекту. Иако је често на дистанци према субјекатском аргументу, он на неки начин делује на њега, узрокује денотирану ситуацију итд., у сваком случају његова улога је специфична (нпр. *стиидети се* кога, чега, *жудети* за ким, за чим, *преишши* коме, чему, *бринути* о коме, о чему, *веровати* у шта, у кога). То су у сваком случају именске, рекцијске допуне глагола. Овакво објекатско значење уочавамо у синтагмама с непрелазним глаголом као управном речју.

Табеларни приказ типова објекта

ТИПОВИ ОБЈЕКТА	Допунска глаголска синтагма	
	1. с директним првим Об ₁ : V _{Tranz} , Intrans + Об ₁ (← Ø N, Prep N)	2. с директним, првим и индиректним, другим Об ₂ : V _{Tranz} + Об ₁ (← Ø N, Prep N) + Об ₂ (← Ø N, Prep N)
1. ТИПИЧНИ		
а) беспредлошки Ак Gen	заволети кога, <i>ишша</i> немати кога, <i>ишша</i> // чега пити <i>ишша</i> // чега	
2. НЕТИПИЧНИ		
а) беспредлошки Обј Gen Dat Instr	стидети се кога, чега наудити коме затрести чиме	спасити кога /од/ кога, чега упутити <i>ишша</i> коме обасути кога чиме
б) предлошки Обј Prep + Gen Prep + Dat Prep + Ак Prep + Instr Prep + Lok	спорити се око чега тежити к(а) чему позвати се на <i>ишша</i> суочити се с чим маштати о чему	одвићи кога од чега усмерити кога к чему обучити кога за <i>ишша</i> суочити кога с чим обавестити кога о чему

Именски изрази у позицији директног или правог објекта

§ 636. ПРАВИ (ТИПИЧНИ) ОБЈЕКАТ. — Падеж правог, типичног или директног објекта у српском језику јесте акузатив без предлога, а у варијантном односу с њим може бити беспредлошки генитив. (В. претходну табелу.) Уз глагол у чијем је лексичком саставу морфема *се*, не може бити експлицирана именица у акузативу, већ само генитив као позициона варијанта објекатског акузатива (нпр. *сећаш се деде, зажелеши се колача, играши се рајом*). Да су то синонимичне падежне форме, показују примери са глаголима који имају дублетне облике (с морфемом *се* и без ње), дакле, према следећем синтаксичком обрасцу: $V_{se} + N_{Gen} // V + N_{Ак}$ (нпр. *дошаши се оградe // дошаши ограду*).

§ 637. Алтернативна употреба генитива и акузатива условљена је не само морфолошки него и семантички. Именицама у партитивном генитиву уз глаголе типа „давања“ и сл. означена је извесна количина недиференцираних предмета, док се акузатив може употребити и онда када је у питању сасвим одређени, конкретни предмет, али и онда када није одређен, категорисан. (В. одељак о генитиву у глави *Синтакса и семантика њадежа*). Уп. *Купи ми (било какве) кафе / Купи ми шу кафе; Умеси (било каквих) колача / Умеси ње колаче*. Именица у акузативу може упућивати и на уопштени, неконкретизовани објекат: *Он њије њиво, а она само сок*. Партитивни генитив, дакле, маркиран је у односу на акузатив јер има само генеричку употребу (М. Ивић). Генитив као објекатски падеж употребљава се и уз префиксирани глаголе који садрже значењску компоненту квантификативности: *најеси се сланине, насећи хлеба, најећи њалачина, наслушаши се добрих њесама* итд.

§ 638. Иако је морфосинтаксичка ознака прелазности у српском језику акузатив као падеж типичног објекта, његова појава уз неке глаголе указује на другачију семантичку интерпретацију, нпр. *Боли га глава; Сврби га рука; Ињиресује га њена њрича*. У овим примерима прономиналне форме у акузативу нису експоненти семантичког објекта нити су то структуре с прелазним глаголима. Будући да је прелазност као категоријално обележје глагола садржана у њиховом семантичком потенцијалу, она не мора бити изражена посебном падежном формом. Тако се она уочава и код правих повратних, као и код неких узајамноповратних у множинској верзији када се првом учеснику (аргументу) означених активности истовремено додељује и улога објекатског аргумента (*Перем се; Они се грле*), што се на посебан начин манифестује на њему самом (према М.Ивић). Ту су истоветни субјекатски и објекатски аргументи.

§ 639. Неки глаголи кретања постају прелазни с префиксима *про-*, *пре-*, *об-*, *о-*, *мимо-*: *проћи кућу*, *прећи улицу*, *прескочити бару*, *обићи травњак*, *окружити ливаду*; *мимоћи колону*.

Значење глагола утиче на то да ли именска реч у акузативу (односно референт датог објекта) носи семантичко обележје аниматности (+), тј. „живо“ или аниматности (-), тј. „неживо“: *објавити шта*, *зидати шта*, *исаити шта*, а *образоваити кога*, *прекоревати кога*, *илашиити кога* итд. Дакле, неке активности испољавају се на човеку, док је за вршење других неопходан конкретан или апстрактан предмет с обележјем аниматности (-), што је исказиво заменичким обликом *шта* или *нешто*. Неки прелазни глаголи нису маркирани у погледу избора поменутих значењских обележја предмета (*волеити шта*, *кога*; *носити шта*, *кога*). Понекад глаголски вид утиче на то какво ће семантичко обележје имати објекат. Уп. *издржати шта* и *издржавати кога*. Употребом објекта са семантичким обележјем „живо“, може доћи до промене значења, односно до стварања новог, конотативног значења (нпр. *ломити шта*, рецимо *погачу* и *ломити кога* у значењу „покушавати кога придобити за шта“). Да ли ће објекат имати множинско значење, зависи такође од семантике глагола: *разделити поклоне*, *набројати имена*, *повезати листове*, *поређати коцке*, *разликоваити боје*, *близанце* итд. Тако се неки глаголи у српском језику искључиво удружују са множинским обликом именице која у тој глаголској синтагми има конкретно предметно, објекатско значење.

Прономинални облици (*не*)*што* и (*не*)*кога* очигледно се различито дистрибуирају, па су глаголи маркирани с обзиром на поменуте значењске разлике објекатских референата. Употреба облика (*не*)*што* (→ Cl) уз глаголе спознаје, говорних и разних интелектуалних активности (*смаити*, *прейтиостављати*, *превиђати*, *нагађати*, *подрозумевати*, *тврдити*, *напоменути*) сигнализира обавезно проширивање садржаја тих глагола реченичном допуном. Тада заменица *нешто* има улогу просентенцијализатора будући да се односи на непредметни, пропозитивни садржај, на који се преносе назначене, иначе човеку својствене активности.

Позицију објекатског аргумента уз прелазни пунозначни глагол може заузети и инфинитив с именичком вредношћу, тако да ту са њим алтернира глаголска именица као номинализована структура. Нпр. *Волим иливати / иливање*. И инфинитив и глаголска именица представљају кондензаторе допунске објекатске клаузе, па тако имамо: *Волим да иливам*.

§ 640. Именски израз у позицији директног објекатског аргумента обавезно је остварљив на синтаксичком плану, али исто тако он може бити испуштен из реченице под одређеним условима.

Објекатски аргументски израз неиспустиви је део просте реченице када се функцији глаголског предиката појави прелазни глагол чији семантички потенцијал укључује широк и разноврстан избор конкретних предмета неопходних за спровођење њиме означене активности: **Сечем ...*; **Носим ...*; **Правим ...*; **Куйујем ...*; **Сџављам ...*; **Бацам ...*. Насупрот наведеним прелазним глаголима, други се могу употребити без објекатског аргументског израза као у примерима:

(100) Сликам.

(101) Читаш.

(102) Копамо.

Напомена 1. — Овакво понашање глагола условљено је, изгледа, прагматичким контекстом, јер оне радње које су човеку својствене, које он може научити, које представљају његова основна, свакодневна занимања, вештине, укључују опште познате објекте који постоје у људском искуству као универзалне семантичке категорије.

Глаголи свршеног вида удружују се с експлицираним објектом (*Мајка замеси колач. *Мајка замеси. Девојка им њрочийа њисмо. *Девојка им њрочийа. Децо, зайишиийе изреку. *Децо, зайишиийе*), изузев у тзв. релативној употреби, када су, рецимо, у питању прошли догађаји о којима реферише презент:

(103) Тада она поспреми и оде у шетњу.

Уз глаголе несвршеног вида у конкретном временском значењу, тачније, у референцијалној употреби, не морају бити експлициране именске речи у позицији објекатског аргумента (*Они сад њевају, а ми црџамо*), као ни онда када се ти глаголи употребљавају у квалификативном смислу (*Он краде. Маџи шије. Урачунљиви људи њуно лажу* — С. Басара), па ни у другим сличним контекстима где се појављују детерминатори квалификативног типа, универзални временски или просторни квантификатори, помоћу којих се радња уопштава. Такве радње се приписују носиоцима као њихово трајније обележје. Нпр.

(104) Слабо чује ↔ Не чује добро.

(105) Добро види ↔ Има добар вид.

(106) Он уопште не говори ↔ Нем је.

(107) Тај ученик увек зна.

(108) Свуда граде.

Неки глаголи постају непрелазни у одређеном лексичкосемантичком окружењу. Уп. *Он крујно гази; Гази грожђе* или *Веџар брише; Она брише њрашину*. (В. у Речнику глаголских дојуна В. Петровић и К. Дудића.)

Објекат се не мора експлицирати ни онда када се уопштава, генерализује, што је често стилистички оправдано. Нпр. *Жене бирају; Филм о њуџује; Природа зове.*

Има глагола у српском језику уз које се остварују два различита облика именске допуне с објекатским значењем, тако да између њих постоји мање–више значењска разлика: *йомагаџи* кога / коме; *џлаџаџи* кога / коме, *савеџоваџи* кога / коме итд. (в. у монографији Д. Гортан-Премк о беспредлошком акузативу.)

Напомена 2. — Глагол *лагаџи* понаша се као глагол који може добити две реакцијске допуне — акузативску и дативску, с тим што је друга допуна знатно ређа и њена је употреба територијално ограничена. Осим тога, допуна у дативу обавезно изискује и експлицирање садржаја означене активности који се намењује некоме: *Лажеш ми да ниси био џамо.* С допуном у акузативу која има обележје аниматности (+), глагол *лагаџи* значењски је близак глаголима *обмањиваџи*, *вараџи* с акузативским реакцијским обликом. (В. у *Речнику глаголских доџуна* В. Петровић и К. Дудића.)

Појава именице у акузативу којом се понавља значење глаголске лексеме сматра се устаљеном таутолошком конструкцијом (нпр. *славииџи славу*, *џуџи џуџоваџи*, *век вековаџи*).

Напомена 3. — У колоквијалној употреби и у језику масмедија изражен је акузативизам, тј. употреба акузатива уз непрелазне глаголе, што значи да долази до секундарне транзитивизације глагола (*џрчаџи сџазу*, *шеџаџи џса*, *веџбаџи руку* итд.), што је подробно испитала И. Грицкат.

Објекатске допуне којима се употпуњава семантички садржај глагола у српском језику могу бити изражене и падежима без предлога и падежима с предлогом уз исти глагол: *чекаџи* кога // на кога или *заборавииџи* кога, шта // на кога, шта.

§ 641. НЕПРАВИ (НЕТИПИЧНИ) ОБЈЕКАТ. — Неправо објекатско значење исказује се зависним падежима слободне, А форме или падежима блокираним предлогом, тзв. Б форме, што је условљено и глаголском реакцијом. Њима се означава предмет који је обухваћен датом активношћу на врло специфичан начин, па стога постоји могућност нијансирања тог објекатског значења.

§ 642. БЕСПРЕДЛОШКИ НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ. — Постоје различити типови беспредлошког, нетипичног објекта, зависно од значења глаголске лексеме:

1. Објекат „аблативног“ типа у генитиву уз глаголе „психолошког“ или „физичког удаљавања“: *одреџи се*, *решиџи се* кога, чега, *ослободииџи се*, *сџасџи се*, *чуваџи се* /од/ кога, /од/ чега и др.

2. Објекат типа „изазивача“ (а) или „намене“ (б) у дативу уз глаголе којима се реферише о стању или о испољавању посебног, најчешће, емоционалног односа према другом учеснику дате ситуације:

а) *радоваџи се, чудити се, дивити се* коме, чему; *суйројсџавити се* коме, *одолеџи* чему,

б) *ласкаџи* коме, *џрашиџаџи* коме, *завидеџи* коме, *угађаџи* коме, *шкодиџи* коме, чему, *оџросџиџи* коме.

4. Објекат према којем су усмерена „стремљења“, „веровања“ субјекатског аргумента: *џеџиџи* /к/ чему, *надаџи се* чему, *вероваџи* коме.

5. Објекат типа „носиоца стања“ у инструменталу:

а) уз глаголе у значењу „померати што“: *виџлаџи, џресџи, наџињаџи* чиме,

б) уз глаголе типа „бављења“: *бавиџи се* чим(е), *џрговаџи* ким, чим, *руковаџи* чим.

Напомена. — Наведена 5. а) група глагола има као алтернативну допуну беспредлошки акузатив, чија употреба подразумева непосредну обухваћеност датих предмета (према запажању М. Ивић).

6. Објекат као „средство“ деловања или испољавања акције

а) уз глаголе психолошког стања: *џешиџи се, завароваџи се* чиме; *хвалиџи се* ким, чим, *џоносиџи се* ким, чим и др.,

б) уз глаголе типа „управљања“: *владаџи, уџрављаџи, госџодариџи* итд. /над/ ким, чим.

§ 643. ПРЕДЛОШКИ НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ. — У посебан структурно-функционални тип спада предлошки објекат. Пошто се именска група преко предлога везује за прелазни глагол, то није формална директна зависност од глагола као код типичног објекта. На непосредност синтаксичке везе између радње и објекатског аргумента, међутим, упућује могућност алтернирања предлошког објекта у акузативу са беспредлошким акузативом уз неке прелазне глаголе: *чекаџи* кога, шта / на кога, на шта; *заборавиџи* кога, шта / на кога, на шта; *џазииџи* кога, шта /на кога, на шта. На семантичком и прагматичком плану исказа у којима се употребљавају овакви глаголи уочавају се ипак разлике међу поменутиим конструкцијама с беспредлошком и предлошком допуном.

Предлошки падежи маркирани су, иначе, као падежи нетипичног објекта. Предлошко-падежном конструкцијом у српском језику изражавају се, дакле, специфична, нетипична објекатска значења.

§ 644. Са предлошким објектом остварују се многи глаголи, као нпр. *одусџаџи* од чега, *сумњаџи* у кога и на кога, *вероваџи* у кога, у шта, *мислиџи* на кога, на шта, *џомислиџи* на кога, на шта, *џрисџаџи* на шта,

ућицајти на кога, на шта, *бојајти се* за кога, *шежјити* ка чему, *борити се* за шта, *заузимајти се* за кога, *йозивајти се* на шта, *ојимајти се* о кога, о шта. У одређеном семантичком лику глаголи се удружују и с предлошким објектом у акузативу или инструменталу: *знајти* ('чути') за кога, за шта, *жудејти* за чим (В. у *Речнику глаголских дојуна* В. Петровић и К. Дудића.)

У случајевима када се објекатском аргументу приписује каква активност која му је својствена, дата предлошка конструкција мора се допунити реченичним садржајем: *Причају за њега да воли коцку.*

§ 645. Уз глаголе интелектуално–комуникативних и емотивних процеса именска група у локативу с предлогом *о* репрезентује тзв. *шемајски* објекат: *договарајти се, савештовајти се* о чему, *изјаснити се* о чему, *сведочити* о чему, *обавештити се* о чему, *машијати* о чему итд. Садржај ових и других глагола допуњује заправо објекатска реченица, и то обично упитне форме. Реченична предикација се имплицира и онда када се употреби именска допуна која означава особу као у следећем случају: *Брине о деци* (→ о томе како да школује децу).

Именски изрази у позицији индиректног, другог објекта

§ 646. ИНДИРЕКТНИ ОБЈЕКАТ. — Индиректни објекат у српском језику односи се на трећег учесника у датој ситуацији, којем је обично намењен или упућен какав конкретан предмет, односно резултат процеса или какав непредметни садржај (каква усмена или писана порука): $Obj_2 (= Arg_3)$. Именском речју у позицији индиректног објекта (трећег аргумента) означава се у ствари *адресај* како конкретних, физичких тако и апстрактних активности. Субјекатски аргумент с тим трећим учесником, аргументом, успоставља индиректну везу посредством другог аргумента (предмета „намене“), при чему именске речи обавезно именују неку особу, односно институцију, колектив. То се може приказати симболима овако: $Subj(=Arg_1) + P + Obj_1(=Arg_2) + Obj_2 (=Arg_3)$. Нпр.

(109) Поклонно је наруквицу мајци.

(110) Послали су лекове болници.

У простој реченици с тривалентним глаголским предикатом (в. одељак о валентности у овом поглављу) обично је трећи учесник у денотираној ситуацији изражен беспредлошким дативом. Тако се глаголи комплексне реакције типа „давања“, „јављања“, „представљања“ обавезно удружују са две објекатске допуне, од којих је једна у акузативу (у непосредној, првостепеној зависности од глагола), а друга у дативу (посредној, другостепеној зависности од глагола).

Типични објекат глагола типа *давања* (а) и *йредсјављања* (в) има обележје конкретно (+), што не важи за другу (б) групу глагола. Ту имен-

ски израз реферише о пропозитивном садржају који је намењен другом персоналном учеснику комуникативне ситуације:

а) дати, донети, поклонити, посудити, вратити, нудити, наменити, посветити *шѝа коме*; послати, доставити *шѝо коме* итд.

б) јавити, поверити, предложити, саветовати, саопштити, испричати *шѝа коме* итд.

в) представити, најавити *кога коме*.

У зависности од рекције и значења глагола могуће је у позицији трећег аргумента наћи именски израз у предлошком акузативу као нпр. *ѝре-неѝи* шта на кога („учинити да неко добије, стекне итд. што“...).

Појава две објекатске допуне у акузативу уз глаголе као што су *учи-ѝи*, *ѝиѝаѝи*, *молиѝи* (кога шта) упућује на то да се садржај означене активности намењује ономе ко постаје њен извршилац или се на одређени начин укључује у имплицирану узроковану активност (нпр. *Учи га да ѝе-ва*; *Пиѝа га (да му одговори) шѝа ради*). При том обично постоји идентичност објекатског референта управне прелазне предикације и субјекатског референта допунске предикације. Уз глагол *учиѝи* данас се употребљава као друга номинална допуна датив (пр. 111), а уз *молиѝи* и *ѝиѝаѝи* допуна у акузативу са предлогом *за* (пр. 112), којом се такође имплицира непредметни, реченични садржај:

(111) Учио сам је тужном занату. (М. Павић)

(112) Ја ћу тебе увијек приупитати за савјет. (И. Андрић)

Сем беспредлошког датива (113), функцију индиректног објекта у српском језику врши и именски израз у акузативу с предлогом *за* (нпр. *ку-ваѝи*, *куѝиѝи*, *ѝисаѝи*, *наѝравиѝи* шта за кога), с тим што се у овим случајевима не остварује непосредни контакт између првог и трећег учесника тога чина, већ се по правилу искључује присуство учесника — адресата одређене акције. Уп. примере (113) и (114):

(113) Наводим госпођи Грубић речи Вебер –Ткалчевића. (С. Селенић)

(114) Једноставно, за такomisлеће не пишем ову књигу. (С. Селенић)

То значи да је уз наведене глаголе битан предмет као резултат одређеног процеса вршеног над њиме, а не особа којој је тај производ намењен; то што постоји потенцијални корисник није релевантно за вршење именоване радње. Стога је такав објекат „намене“ факултативан и региструјемо га уз глаголе који су необавезне комплексне рекције, за разлику од поменутог индиректног објекатског датива с којим овај акузатив углавном није у односу синонимичности. Изузетно је ретка упоредна употреба оба ова падежа у такорећи истоветној функцији, што илуструје следећи пример:

(115) За њу и њој прича своје посвећене историје. (С. Селенић)

§ 647. Друга објекатска допуна уз каузативне глаголе комплексне рекције с „принудно–манипулативним“ значењем (*тйерайтии, гонийтии, силнийтии, йриморавайтии, наговарайтии* кога на што, *одговарайтии, одвраћаийтии* кога од чега и др.) реферише о активностима чији носилац треба да постане пацијенс радње означене управним глаголом (према запажању Т. Батистић). Уп.

(116) Тако је немир опет гонио Ригу од Фере на деловање. (С. Велмар-Јанковић)

(117) Одвраћа их од јединог правог божанства, од штедње. (И. Андрић)

Овим каузативним глаголима имплицира се чин деловања на вољу другог персоналног аргумента, тако да се он доводи у одређену ситуацију против своје воље. То значи да објекат на који се делује постаје вршилац активности која је узрокована. Не може се, међутим, изазвати промена онога што је инхерентно обележје саме особе која подлже приморавану, на пример промена њеног менталног стања или карактеристичних особина као што нико не може утицати ни на активност до које долази спонтано, без учешћа воље. (Отуд се не може рећи *натерао га је да зна, *да буде срећан, *наговара га да умре, *да има, *да падне и сл.). Номинална допуна уз горе наведене глаголе имплицира реченичну предикацију. Глаголском именицом у предлошко–падежној конструкцији означавају се индиректно узроковане активности: *Тера га* (неким својим посебним поступцима) *у йлач* или *у смрйи*.

§ 648. Глаголи са значењем забране, заповести или дозволе обавезно се удружују са две допуне, од којих прва у беспредлошком акузативу репрезентује непредметни објекатски садржај: *наредийтии йовлачење* коме; *одобрийтии увоз робе* коме; *забранийтии емийтовање йрограма* коме; *осйориийтии сйручносйи* коме итд. Зато се овде уместо номиналне допуне у облику акузатива често појављује допунска клауза. Дативом се означава потенцијални агенс, тј. носилац назначене активности, како се то јасно види у примерима са допунском предикацијом:

(118) Увече су јој заповедили *да се разголийтии* (М. Црњански).

(119) И никад не допушта мајци *да йође с њом* (И. Андрић).

ОСТАЛЕ РЕКЦИЈСКЕ ДОПУНЕ ГЛАГОЛА

§ 649. И прелазни и непрелазни глаголи отварају место рекцијским допунама у зависним падежима с којима они чине структурну синтагматску целину.

Разликујемо различите семантичке типове необјекатских допуне: агентивне, социјативне, каузалне, инструменталне, спацијалне, финалне и др. Тако глаголи *сваћаийтии се, сйорийтии се, расйрављаийтии се, борийтии се, тшући се, ошймаийтии се* и др. отварају место рекцијској допуни у генитиву с предлогом *око* врло специфичног значења циља или узрока (по наводима

М. Стевановића). Тим генитивом се у овим и сличним случајевима пре свега изражавају неодређени, неконкретизовани садржаји обухваћени на-значеним социјативним радњама (према тумачењу М. Јоцић).

Н а п о м е н а. — Глагол *слагати се* удружује се са истим предлогом *око*, према Речнику Матице српске, што је вероватно аналошка појава, премда та форма ипак не би била прихватљива с обзиром на то да се у овом случају подразумева одређеност садржаја на који се преноси означена акција. Дакле, *слагати се* у чему са ким или *слагати се* са чијим мишљењем.

За идентификацију значења рекцијских допуна служе основна питања формирана од заменичких речи и, углавном, предлога који се везују за одређене падеже: *Од кога? Око чега? /Према/ коме, чему? За кога, за шта? С ким? Чиме? У, на чему?* итд. Понекад се исти глагол удружује с различитим падежним облицима именских речи (*захваљувајући се* за што / на чему), али је чињеница и да многи глаголи изискују само један рекцијски облик. Тако је, рецимо, беспредлошки датив с општим значењем намене једини облик с којим се повезују одређене глаголске лексеме (нпр. *ћрећијући* коме, чему; *одужијући се* коме, *обратијући се* коме, *ћроћивречијући*, *ћодсмевајући се*, *ласкајући* коме). Глаголи као што су *ћиешијући се*, *руководијући се*, *забављајући се*, *користијући се* чиме, обавезно се удружују с беспредлошким, спроводничким инструменталом. Уп. (120), (121):

(120) Површински дух наше епохе задовољава се формалним стварима.
(С. Басара)

(121) Тим сазнањем она се обилно и безобзирно користила. (И. Андрић)

Н а п о м е н а. — Глагол *користијући се* у савременом српском језику све чешће се употребљава у форми без морфеме *се* у одређеном значењу, и као такав удружује се с беспредлошким акузативом.

ПРИЛОШКА ОДРЕДБА

§ 650. Именске речи и изрази у зависним падежима слободне (без предлога) и везане (с предлозима) форме, уз различите глаголе појављују се и у улози факултативних реченичних чланова. Њима се реферише о разним околностима, условима, мотивима, сметњама и сличном, у којима се, односно под којима се реализује означена радња. То су прилошке одредбе или необавезни детерминатори глаголског предиката, а употребљавају се да би информацију потпуније контекстуално одредили. Њихову појаву диктирају превасходно комуникативни разлози. За разлику од допуна чија је појава у реченици условљена лексичким садржајем одређене групе глагола, прилошка одредба може стајати уз било који глагол, како прелазни тако и непрелазни. Као таква, одредба је необавезни, испустиви део реченичног устројства, тзв. *ћредикајски додајшак*, који се уврштава у реченицу према следећем обрасцу:

/Subj/ + P(← V) + /Obj/ + PO (← Adv, Ø N, Prep N, Det N, као N). Нпр.

(122) Пред вече први меци почеше падати, баш на супротној страни, у двориште краљевског дворца. (М. Црњански)

(123) Осим рођака у кућу су још дуго времена долазили и просјаци. (И. Андрић)

(124) Испруженим шакама грчевито стеже узицу. (С. Селенић)

(125) Као авет се белео. (М. Црњански)

Као што именски израз у позицији прилошке одредбе не утиче на семантичко диференцирање саме глаголске радње, исто тако ни сам глагол не утиче нити на облик, нити на структурни лик, нити на опште значење овог реченичног члана. Стога је положај прилошке одредбе у реченици српског језика неусловљен. Често се прилошка одредба појављује у препонованој позицији, испред глаголског израза, а исто тако и у дистантној позицији у односу на предикат.

Семантички типови

§ 651. Различити су семантички типови прилошких одредаба или детерминатора (О сваком типу подробније в. у глави *Синтакса и семантика њадежа*). Тако именски изрази у функцији прилошких одредаба означавају: 1. Место: *Иду кроз шуму; Гости су седели за столом; Улицом се слива река њролазника; Вечерали су на тераси*. 2. Време: *Крајем године сви су одахнули; На лето се селе; Овог њејка њи ће код њријажеља; То јујиро су њоранили*. 3. Начин: *Обогатио се на њејоштен начин; Ушли су на силу*. 4. Основ, критеријум: *И на основу њих њодајака може се нешћо закључићи; По мојој њроцени, њу ће бићи њешкоћа*. 5. Узрок: *Скакао је од радосћи; Због девојке је одгодио њући; Из сујетне неће да њризна*. 6. Циљ или смер кретања: *Пућује у свој сћари крај; Ућућили су се ка реци*. 7. Намеру, сврху: *Ради њојиса књига заћва-рају књижару*. 8. Меру или количину: *Порасћао је десет центи-метара; Узела је кредит њи на њри месеца; Скраћила је сукњу за два њр-сћа; Речник је шћамјан у њећ њомова*. 9. Средство: *Погодио га је грудвом; Посекао се ножем*. 10. Допуштање: *Ућкос њеном њрошћивљењу, он је њо кућо*. 11. Услов: *У случају њровале, обавесћиће нас*. 12. Последницу: *На његову радосћ сћигла је њошћка*.

Глаголски придеви у позицији прилошке одредбе

§ 652. Поред именских израза и именичких синтагми, у функцији прилошких одредаба појављују се често прилози (адверби), затим глаголски придеви и глаголски прилози као кондензатори одређених реченичних значења. (В. о кондензацији више у овом поглављу.) Тако, рецимо, трпни

придев може кондензовати садржај клаузе са специфичним, посебним прилошким значењем, што показује интерпретација следећег примера: *Неоџажен увукао се у кућу* (\Leftrightarrow *Увукао се у кућу а да га нико није оџазио.*) Префикс *не-* у придеву сигнализира појаву негације уз реченични предикат, а будући да је придев изведен од прелазног глагола, агенс управне реченичне предикације идентичан је објекту оне која је кондензована. (В. одељак *Негација* у другом делу *Синтаксе*.) У примерима:

(126) *Изнервирана*, напустила је собу.

(127) *Клонуо*, срушио се.

(128) *Неисћавана*, она је ипак издржала до краја.

глаголским придевом (трпним или радним), иначе интерпункцијски издвојеним, у позицији тзв. апозитива, означава се посебно психичко, тачније, психофизиолошко стање првог учесника дате ситуације, које је настало пре назначене активности, тако да је управо оно могло и довести до ње као нормалне реакције на дато стање. Те интерпретације примера условљене су типом функционално–семантичке везе између главног реченичног предиката и оног који је имплициран нереченичном предикацијом презентованом глаголским придевом. Када је нереченични предикат у зависном, субординираном односу према главном предикату, као у наведеним примерима, тада он кондензује адвербијалну клаузу обично са узрочним, временским или допусним значењем, али може бити и у координираној вези с предикатом. В. пример (129).

ПРЕДИКАТИВНИ АТРИБУТ

§ 653. У позицији предикативног атрибута најчешће се налазе придеви који као делови дубинског копулативно-именског предиката успостављају координирану синтаксичку везу с главним, глаголским предикатом. Они конгруирају са субјекатским или објекатским аргументом приписујући му какво обележје, актуелно у датом тренутку: *Она седи тужна* [\leftarrow Она седи и при том је тужна]; *Остјавила га је њосјаног* [\leftarrow Она га је оставила, он је био поспан.]. Овај реченични члан одговара на питање структурирано помоћу придевске заменице у копулативном предикату, нпр. *Каква је она док седи? Какав је он био кад га је остјавила?*

Напомена 1. — Да би се направила термилошка разлика у односу на атрибутски предикатив у реченици типа *Она је тужна* и типа *Она седи тужна*, користи се за овај други случај термин предикативни атрибут. [В. главе *Именски израз*, *Предикаш*]

Напомена 2. — У *Грамањници српскога језика* од аутора Ж. Станојчића и Љ. Поповића употребљава се термин *актуелни квалификатив* за овај реченични члан. Иначе, у стручној литератури налазимо различите термине којима се по-

крива оваква, специфична употреба придева у реченици, као нпр. *йривремени айрибуџ, айрибуџско-йрилошка одредба* и др. [В. више о томе у раду Љ. Суботић и В. Петровић.]

Када је у питању та двострана семантичко-синтаксичка веза — и именским референтом и с глаголском предикацијом — именски израз обично се појављује у падежу граматичког субјекта или падежу типичног, директног објекта, будући да конгруира с аргументским изразима у датим синтаксичким функцијама, као што је назначено у приказу доле. То је стога конгруентни предикативни атрибут (129), (130). Овај реченични члан, дакле, везује се и за транзитивни и за интранзитивни предикат, како приказују синтаксички обрасци:

- а. P (\leftarrow V_{Intranz}) + PrAt (\leftarrow Adj)
 б. P (\leftarrow V_{Tranz}) + Obj (\leftarrow N_{Ak}) + PrAt (\leftarrow Adj).

Придевом у позицији предикативног атрибута реферише се првенствено о психофизиолошком стању агентивног учесника радње означене реченичним предикатом. Уп.

(129) Утрчала је задихана.

(130) Видео ју је узбуђену.

Таква, привремена карактеристика учесника комуникативне ситуације прати реализацију оне активности чији је он извођач или прималац. А да је то посредна, у датом тренутку актуелна квалификација, показује и интерпретација примера, тј. могућност свођења на именску предикацију с копулативним глаголом уз синтаксички сигнал за пратећу околност — *и йри шом*. Уп.

(131) Земне остатке врле старине, ево, испраћам, збуњен и йошресен. (С. Селенић) [\rightarrow и при том сам збуњен и потресен].

Овај реченични члан по правилу представља необавезни реченични додатак (тзв. апозитив) и може бити у финалној или иницијалној позицији просте реченице, а може бити и у међуположају, између глаголског предиката и субјекатског аргумента, као што је дато у доњем приказу илустровано примерима. Уколико је непосредно везан за именски израз, као у трећем доле датом примеру, тада се интерпретира као релативна клауза нерестриктивног типа:

Позиције предикативног атрибута:	
Subj (\leftarrow N _{Nom}) + P (\leftarrow V) + PrAtr (\leftarrow Adj)	Девојка седи <i>замишљена</i> .
PrAtr (Adj) + Subj (\leftarrow N _{Nom}) + P (\leftarrow V)	<i>Замишљена</i> , девојка седи.
Subj (\leftarrow N _{Nom}) + AtPr (\leftarrow Adj) + P (\leftarrow V)	Девојка, <i>замишљена</i> , седи.

Уколико се у наведеним позицијама употребљава трпни придев, изразитија је квалификација привременог стања, тј. обележја првог, субјекатског или другог учесника (објекатског аргумента) те ситуације, док се правим придевом, који се, иначе, ретко употребљава, углавном указује на психофизиолошке и физичке, спољне карактеристике персоналног аргумента, нпр: *Дочекала га је весела; Чека гладан; Иде боса*. Уп. и:

(132) Достојанствен, Кнез је силазио низ савску падину. (С. Велмар–Јанковић)

(133) Тамо путују на летовање саме. (М. Црњански)

(134) Ишла је овлашно погрбљена, кукова мало избачених напред. (С. Селенић)

Морфолошке категорије и изрази у копредикатској функцији

§ 654. У копредикатској позицији или функцији предикативног атрибута могу да се појаве, сем придева, именски изрази који не конгруирају с предикатом. Зато их зовемо неконгруентним предикативним атрибутима. То је често именски израз у падежима с квалификативним значењем, обично у генитиву или инструменталу, који представљају на семантичком плану секвенцу с глаголским предикатом чији је експонент лексема *имати*: *Стајао је обореног погледа* [→ Стајао је и при том је имао оборен поглед]. У овом случају придев је обавезни детерминатор именичке синтагме генитиву, а њиме се истиче оно својство носиоца које доприноси стварању општег утиска о његовом стању или изгледу у целини.

У падежним синтагмама (генитиву и инструменталу) с квалификативним значењем именица је блокирана обавезним придевским детерминатором, пошто је у питању интегрални део персоналног референта, тј. посесора. Нпр.

(135) Дошао је пешице, *рањавих ногу* и бос. (В. Стевановић)

(136) Посматра га *са замишљеним изразом на лицу*.

У датој позицији, осим придева и неконгруентних атрибута, налазимо и р е д н е б р о ј е в е и конструкције с поредбеном речцом као и именским изразом у номинативу или акузативу (наравно, уколико се веже за објекат прелазног глагола, в. пр. бр. 130). За такву идентификацију синтаксичког статуса наведених израза служе питања која обавезно садрже и глаголски предикат уз упитне заменичке лексеме (в. горе § 653).

Тако, ако се носилац ситуације рангира по редоследу, као у примеру *Стииже шрећи*, тада се употребљава редни број, а питање гласи: *Који њо*

реду сџиџе? Редни број у овој позицији обично је постпониран, а понекад препониран у односу на глаголски предикат:

(137) Завршили су сезону *йоследњи* у групи.

(138) Он се *йрви* попео на Палисад. (С. Велмар–Јанковић)

Поредбена конструкција која служи за својеврсну карактеризацију субјекатског, односно објекатског аргумента уз глаголски предикат, има првенствено значење „у ком је својству, рангу“ учесник да-те ситуације, тј. реферише о његовом статусу: *Ради као лекџор* (↔ у својству лектора, на пословима лектора); *Зайослили су га као зидара* (↔ на пословима зидара); *Пласирао се за свейско йрвенсџво као наш најбољи сџрелац* (↔ у рангу нашег најбољег стрелца). Уп. и

(139) *Као роба*, дотерао га је у Београд. (С. Велмар–Јанковић)

Семантичка обележја предикативног атрибута

§ 655. Свим наведеним именским изразима који представљају предикативни атрибут актуелизира се стање, тј. неко карактеристично обележје, изглед, положај, статус или ранг носилаца акције приписане реченичним предикатом. У неким случајевима овај реченични члан је обавезан: ако је у питању првенствено прелазни глагол с одређеним номиналним објектом који мора бити смештен у изван ситуациони оквир, тада предикативни атрибут сматрамо неиспустивим. В. пр. 140, где су употребљена у напоредном низу два падежна и два придевска предикативна атрибута:

(140) Рајку би затекао у *йешком йослу*, *йовезане главе*, *йрашну* и *чађаву до лакаџа*. (И. Андрић)

За овај реченични члан уз глаголе перцепције, који се, иначе, исказује у савременом српском језику и допунском клаузом најчешће с везником *како* (141) и (142), употребљава се и термин *сџуациони детерминаџор*, какав је предложила М. Ивић.

(141) Погледајте љиљане *како расџу*. (Б. Пекић)

(142) Замишљао их је *како горе у оној йећи*. (В. Стевановић)

Уместо *йридева* у позицији предикативног атрибута, уз глаголе кретања употребљавају се и *йрилози* (143, 144) који имају функцију квалификативне одредбе, а тај значењско–функционални спој понекад може бити неочекиван, експресивношћу маркиран. Уп. и

(143) Крупни човек изиђе *збуњено* и *йужно*, а девојка позва куварицу Резику. (И. Андрић)

(144) Гомиле у тим возовима путују *немо*. (М. Црњански)

ВАЛЕНТНОСТ И ФОРМАЛНА СТРУКТУРА РЕЧЕНИЦЕ

Увод: О појму валентности у синтакси

§ 656. Валентност глагола као посебне класе речи огледа се у њиховој општој способности да окупљају, групишу, везују за себе друге речи у реченици, пре свега именске речи и изразе. (Творцем теорије валентности речи сматра се француски структуралиста L. Tesnière, који је, поставивши глагол у средиште реченице, развио своје учење о вербоцентризму.) Тако одређујемо валентност у ужем, језичком смислу, другим речима, то је спајање, повезивање или комбиновање глаголских и именских речи и изрази на синтаксичко–семантичком плану. Такво удруживање речи засновано је на лексичкосемантичкој вези међу њима, као и на граматичким правилима каква важе за сваки језик посебно. Семантичка и синтаксичка спојивост речи или валентност представља се у специјалним, једнојезичним или двојезичним речницима какви су израђени за поједине словенске и друге европске језике. (Прве речнике валентности глагола израдили су Немци: G. Helbig и W. Schenkel 1959. године и U. Engel и N. H. Schumacher 1976. године. Објављени су и речници валентности или спојивости речи у руском, мађарском, пољском, бугарском, македонском језику.)

Будући да глаголски предикатски израз отвара места именским изразима којима се означавају носиоци исказане ситуације, тачније учесници у њој, његова валентност утврђује се на основу броја тих учесника, односно аргумената, чије су семантичке улоге различите. Према је тај број задат валентношћу предиката, не морају сва потенцијално остварљива места у реченици бити и формално попуњена аргументским изразима, јер то зависи и од других, превасходно нелингвистичких момената. Зато говоримо о обавезном и факултативном реализовању аргументских изрази, односно о обавезној и факултативној валентности.

§ 657. Од валентности предиката, као што је истакнуто напред, зависи у великој мери каква ће бити формална структура прости реченице, другим речима, валентношћу је условљен структурни лик или састав реченице, тачније, број чланова у позицији аргумената који се повезују с глаголским предикатом. А с обзиром на улогу аргумената у самој ситуацији означеној предикатом, разликујемо оне који су непосредни извођачи и саизвођачи, тј. њени актери (агенси, коагенси и сл.), затим оне који су на различите начине обухваћени њоме, а то су пре свега пацијенси, па оне којима је она намењена и, коначно, у аргументе уврштавамо и оруђа, без којих се неке акције не могу спровести. Ради идентификовања улоге првог, персоналног аргумента, без обзира на број учесника који равноправно учествују у радњи, служи питање: *Ко?* Када је, међутим, реч о обаве-

зном повезивању првог актера са саучесником, тј. партнером, може се питати и: *С ким? Од кога?* За други аргумент основно питање гласи: *Шта? Кога?* Трећи аргумент идентификујемо обично помоћу питања: *Коме? За кога? За шта?* А обавезно учешће четвртог аргумента потврђујемо питањем: *Чиме?*

Моделовање просте реченице с глаголским предикатом

§ 658. На основу валентности предиката могуће је издвојити основне реченичне моделе у српском језику, које гради глагол, као пунозначна лексема и као структурни центар реченице, самостално или заједно с именским аргументима. Према броју предикатских израза и аргумената, реченица може бити једночлана или вишечлана, а у погледу структуре, она је или минимална, *йредикайџска* (А.1), или комбинована, *аргументџско–йредикайџска*, и то с једним, субјекатским аргументом (Б.2), с два аргумента — субјекатским и објекатским (В.3) — затим с три (Г.4) и, коначно, са четири аргумента (Д.5).¹

Тако имамо:

А.1. Једночлану или предикатску (P^0)

Б.2. Двочлану или аргументско–предикатску ($Arg_1 + P^1$)

В.3. Трочлану или двоаргументско–предикатску ($Arg_1 + P^2 + Arg_2$)

Г.4. Четворочлану или троаргументско–предикатску
($Arg_1 + P^3 + Arg_2 + Arg_3$) и

Д.5. Петочлану или четвороаргументско–предикатску структуру
($Arg_1 + P^4 + Arg_2 + Arg_3 + Arg_4$).

То значи да пунозначни, непрелазни и прелазни глаголи у функцији предиката (P) безличне реченице, као и персоналне, иначе, немаркиране форме просте реченице с активном дијатезом (в. у главама *Дијатеза* и *Агенџивност* и *йацијайџивност* у другом делу *Синџаксе*), окупљају наведене аргументе, моделирајући тако основне структурне типове просте реченице српског језика.

Приказ основних реченичних модела с глаголима различите валентности

А.1. $S = P^0_{Impers} [\leftarrow V_{Intranz}]$

Б.2. $S = Arg_1 [\leftarrow N_{Nom}] + P^1_{Pers} [\leftarrow V_{Intranz}]$

В.3. $S = Arg_1 [\leftarrow N_{Nom}] + P^2_{Pers} [\leftarrow V_{Tranz}] + Arg_2 [\leftarrow \emptyset N]$

Г.4. $S = Arg_1 [\leftarrow N_{Nom}] + P^3_{Pers} [\leftarrow V_{Tranz}] + Arg_2 [\leftarrow \emptyset N] + Arg_3 [\leftarrow N_{Padez}]$

Д.5. $S = Arg_1 [\leftarrow N_{Nom}] + P^4_{Pers} [\leftarrow V_{Tranz}] + Arg_2 [\leftarrow \emptyset N] + Arg_3 [\leftarrow N_{Padez}] + Arg_4 [\leftarrow N_{Padez}]$

¹ Велика слова А, Б итд. означавају моделе, а бројеви уз њих упућују на број реченичних чланова, укључујући и предикат. Подмоделу су обележени малим словима азбуке а, б.

ЈЕДНОЧЛАНА ПРЕДИКАТСКА СТРУКТУРА: модел А.1 (P⁰)

§ 659. Предикати нулте валентности граде једночлану реченицу са слободним, безличним предикатом који је њен једини обавезни конститутивни члан, будући да не отвара место ниједном аргументу.

(145) Сmrкава се.

(146) Наблaчило се.

То су, иначе, минималне реченичне структуре у српском језику с глаголским предикатом нулте валентности: S = P⁰. За њихово конституисање довољна је једна глаголска лексема (с морфемом *се* у свом саставу или без ње), која се обавезно појављује у трећем граматичком лицу, у једнини, евентуално у средњем роду и, обично, у основним временима — презенту, перфекту и футуру — што приказује формула:

A.1. P_{Impers} (← V/Vse, 3.l., jd., s.r., Pr, Pf, F₁),

као и примери:

(147) Свањује; Свануло је; Свануће /ускоро/.

(148) Раздањује се; Разданило се; Разданиће се.

Наведени прости глаголски предикати облик футура другог могу добити искључиво у интегрисаној зависној реченици, али је и употреба плусквамперфекта такође контекстуално везана, као нпр. *Кад буде свануло, њоћи ћемо; Већ увелико беше свануло када смо кренули.*

У функцији предиката тих безличних реченица којима се актуализује један тренутак у природи, појављује се у српском језику мањи, лексички ограничен број глагола који припадају одређеној семантичкој групи, као нпр. *сmrкавајти се, грмејти, наоблачијти се, свишати.* То су медијални глаголи за означавање атмосферских појава и збивања у природи. Када ти предикати имају референцијално, конкретно временско значење, редувантна је употреба прилошких одредаба којима се збивања у природи локализују у времену и простору:

(149) Сmrкава се /сада, овде/.

(150) /Ускоро/ ће сванути /напољу/.

Уз неке наведене глаголе употребљава се и именска реч у номинативу (јд. или мн.) као формални субјекат:

(151) Гром грми.

(152) Муње севају.

Примери (151) и (152) представљају формално двочлане и персоналене реченичне структуре. Будући да је у питању таутологија, то су стилистички маркиране варијанте једночланих реченица с глаголима нулте валентности. Именичке лексеме *снег* и *киша* обавезно се удружују у српском језику, међутим, с једновалентним глаголом *идајти* или нпр. с глаголима

вејати, њљушијати: *Снег пада. Пада киша*. Тада граде двочлане структуре, премда се глаголи чији семантички потенцијал то омогућује, остварују и по једночланом моделу: *Веје. Завејало је. Пљушии. Сийи. Ромиња*.

Н а п о м е н а. — Наведеним реченицама са именицама *снег* и *киша* значењски одговарају предикатске (*Снежи; Киши*), сачињене од глаголских лексема *снежии* и *кишии*, које се иначе ретко употребљавају, и то углавном у разговорном језику или у белетристици.

ДВОЧЛАНА С ЈЕДНОВАЛЕНТНИМ ПРЕДИКАТОМ: *модел Б.2 (P¹)*

§ 660. Просту реченицу (модел Б.2) у српском језику граде и једновалентни, непрелазни глаголски предикати (P¹) с факултативно остварљивим субјекатским аргументским изразом, па се та формална структура може приказати симболима као модел:

Б.2. Subj (← N_{Nom}, Pron_{Nom}) + P (← V_{Intranz}) ↔ /Subj/ + P (← V_{Intranz}).

То значи да су еквивалентне просте реченице у примерима 153 и 154 с интранзитивним глаголима у функцији предиката:

(153) Деца пливају ↔ Пливају.

(154) Сви ћутимо ↔ Ћутимо.

Будући да једновалентни предикати увек отварају место субјекатском аргументу, проста реченица коју они моделирају има *аргументско-предикацкску стурктуру*: S = Arg₁ + P¹. Исти предикати у српском језику структурирају не само двочлане него и површински (формално) једночлане реченице као синтаксички варијантне форме двочланих (нпр. 153 и 154), које су, истина, чешће, док су прве с личним заменицама у аргументском изразу комуникативно или стилистички маркиране.

У позицији аргумента двочланих реченичних структура налази се граматички субјекат, тј. именски израз у номинативу, с којим предикатски израз конгруира градећи тако персоналну реченичну структуру. У функцији предиката тих реченица, поред непрелазног глагола, може бити и глагол који постаје непрелазан под одређеним синтаксичко-семантичким условима, као у примерима попут *Сада девојке бирају; Ово дејше већ чийа*. (В. о томе и код директног објекта у претходном одељку.)

Постоје два основна структурна обрасца 2.а и 2.б овога двочланог модела. У првом случају (2.а) глагол има облик трећег лица једине или множине и може имати морфему се у свом саставу, што је назначено симболима:

Б.2.а. Subj (← N_{Nom}) + P (← V/Vse, 3.л., јд., мн.).

Примери

(155) Дечак се санка.

(156) Ватра гори.

(157) Вукови завијају.

(158) Брегови се беле.

показују да носиоци назначених активности нису само жива бића већ и неперсонални аргументи којима се оне такође приписују као самоактивним појмовима, а понекад и у пренесеном смислу. Уп. и примере

(159) Болно срце клоне (Д. Албахари).

(160) Небо се указа (М. Црњански).

(161) Гробља старе (М. Павић).

(162) Прошлост се примиче (И. Андрић).

(163) Тело се тресе (С. Селенић).

Уместо именице, у позицији граматичког субјекта појављују се и личне заменице у свим лицима, као и остале прономиналне речи у трећем лицу, па конгруентни глаголски облик има исто граматичко значење лица, како је назначено у подмоделу

2.аа. Subj (\leftarrow Pron_{Nom}) + P (\leftarrow V / Vse 1, 2, 3. л. јд., мн.).

У простој реченици заменички аргументски израз у свим лицима удружен је с личним предикатским изразом у презенту:

Примери двочлане прости реченице с различитим финитним једновалентним предикатима и заменичким аргументским изразима:

1. Ја ћутим.

2. Ти се врпољиш.

3. Он се смеје; Неко скаче.

4. Ми се клатимо.

5. Ви дрхтите.

6. Они шетају; Сви одахнуше.

Када субјекат није изражен посебном речју, што је уобичајено за српски језик, тада сам предикат посредством ознаке за лице и број реферише о првом аргументу или о учешћу више субјекатских аргумената. (В. доле: Б.2.б). То значи да је субјекатски аргументски израз у простој реченици факултативан, и да се у облику трећег лица финитног глагола не може маркирати референт у погледу обележја живо : неживо, изузев ако то није семантички диференцијално обележје самог глагола. Структурни образац за реченицу с таквим факултативним субјекатским аргументом (персоналним или неперсоналним) и једновалентним предикатом (P¹) био би следећи:

Б.2.б. /Subj / + P_{Intranz} (\leftarrow V / Vse 1, 2, 3. л., јд., мн.).

Темпорална парадигма ове реченичне структуре с обзиром на граматичке облике лица (1. и 2. л. везано је за персонални аргумент, а 3. лице

Р није маркирано у том погледу) и број финитног предиката изгледала би овако:

Парадигма једночлане просте реченице с предикатским изразом		
Prez	Perf	F ₁
1. л. јд. — Застајем. 2. л. јд. — Сагињеш се. 3. л. јд. — Осврће се; Тутњи.	Застајао сам. Сагињао си се. Освртао се; Тутњало је.	Застађу. Сагињаћеш се. Освртаће се; Тутњаће.
1. л. мн. — Ћутимо. 2. л. мн. — Спавате. 3. л. мн. — Трче; Беласају се.	Ћутали смо. Спавали сте. Трчали су; Беласали су се.	Ћутаћемо. Спаваћете. Трчаће; Беласаће се.

Субјекатски аргументски израз може бити и у маркираној, постпонованој позицији у односу на предикат (P¹ + Arg₁), као у примерима

(164) Шкрипне *ћод*. Зазвечи *ћрозорско сћакло*. (Д. Албахари)

(165) Не долази ни *ћисмоноша*. (М. Црњански)

Има глагола у српском језику чији лексички садржај обавезно укључује више од једног агентивног учесника у акцији, као у једночланој реченици уобличеној по обрасцу б: *Свађају се. Помирили су се. Расћају се*. Тада глаголски облик има обавезно граматичко значење множине, као што има и онда када се удружује с координираним аргументским изразом у позицији субјекта: *Марија и Вера се свађају*. То исто се изражава и у оквиру двочлане структуре са заменичким изразом (у трећем лицу мн.) по обрасцу аа: *Оне се свађају*. У варијантном, синонимичном односу са тим реченицама стоји двочлана, односно трочлана структура, где се појављују у позицији аргумената допунска социјативна или аблативна конструкција. Уп. *Свађа се с Вером*, односно *Марија се свађа с Вером*, или *Расћала се од Ђорђа*, односно *Мира се расћала од Ђорђа*. Ту су посебно, ван предикатског израза, изражени аргументи са семантичком улогом партнера, тј. обавезног саизвођача дате акције, а предикатом се даје податак о лицу (или лицима) које је у комуникативној перспективи реченице примарни учесник тога чина.

Како је већ истакнуто, структурирање реченице у српском језику условљено је одређеним граматичко–лексичким обележјима самог глагола у функцији предиката, као и његовом конкретном, везаном синтаксичком позицијом. Предикати формирају и двочлане имперсоналне или трочлане, персоналне односно имперсоналне реченичне структуре — с

једним именским изразом или са два. Тако, рецимо, реченице с безличним глаголским предикатом, који се обавезно везује за именску реч у зависном падежу, представљају минималне двочлане реченичне структуре, пошто се ниједан њихов члан не може изоставити: *Позлило му је. Лакнуло му је. Дејетиу се ѝрисѝавало.*

Неки глаголи, који означавају махом психо–физиолошке процесе у човековом организму, удружују се истовремено с именским изразом у номинативу, који репрезентује псеудоагенс типа „локализатор“, и с именским изразом у зависном падежу којим се означава доживљавач тога процеса, те тако структурирају трочлане реченичне структуре: *Жиѝа га раме. Боли је глава. Севају га колена. Хваѝа га несвесѝица.* А у могућим синтаксички еквивалентним, имперсоналним структурама уместо именског израза у номинативу, стоји именски израз у локативу: *Жиѝа га у рамену.* (О примерима тога типа в. у глави *Персоналностѝ* у другом делу *Синѝаксе.*)

Формално трочлане су и реченице:

(166) Допада му се Мира.

(167) Прија му хладно пиће.

У свим наведеним случајевима за носиоце стања, тј. психофизиолошких процеса, означених наведеним глаголским лексемама, постоји посебан синтаксички израз — обично у зависном падежу, дативу или акузативу — обавезно ван предикатског. У примерима (166) и (167) у позицији граматичког субјекта налазе се именски изрази у номинативу којима се означавају изазивачи посебних расположења субјекатског референта.

ТРОЧЛАНА С ДВОВАЛЕНТНИМ ПРЕДИКАТОМ: *модел В.3 (P²)*

§ 661. Структуру с двовалентним предикатом моделирају и два предметна аргумента — субјекатски и објекатски — тако да говоримо о двоаргументско–предикатској структури У предикатском изразу стоје прелазни глаголи, који отварају место и субјекатском и објекатском аргументу. Таква њихова валентност условљена је лексичком семантиком и посебним категоријалним обележјем глагола — а то је прелазност — што изгледа у формули овако:

В.3. Arg₁ (← N_{Nom}) + P² (← V_{Tranz}) + Arg₂ (← N_{Ak}).

Примери

(168) Посетиоци разгледају изложбу.

(169) Студент полаже испит и др.

илуструју обавезно удруживање прелазних глагола с експлицираним објектом, што није увек случај (в. пр. 170, 171, 172), будући да је тај аргу-

мент инкорпориран у њихов садржај. То су заправо факултативно двовалентни предикати, чије је такво остварење контекстуално условљено:

(170) Девојчица од шест година чита.

(171) Млади прозивају.

(172) Време разара (С. Селенић).

У српском језику има прелазних глагола који траже експлицирање објекатског аргумента у падежу типичног објекта, тако да они структурирају трочлани (3.а) или, чешће, формално двочлани реченични подмодел (3.б) без аргументског израза у позицији субјекта. С обзиром на немогућност испуштања другог аргументског израза, структурно–семантичко средиште ових реченица чине обавезно транзитивне предикације с предметним аргументом, како приказује образац:

В.3.а. Subj ($\leftarrow N_{\text{Nom}}$) + P ($\leftarrow V_{\text{Tranz}}$) + Obj ($\leftarrow N_{\text{Ak}}$). Уп.

(173) Мара познаје *Јована*.

(174) Таласи успављују *йуџинике*.

(175) Горчина ми заплусне *усџа*. (Д. Албахари)

(176) Елизабета затвара *своје йенкало*. (С. Селенић)

Ређе, објекатски аргументски израз може се наћи и испред предикатског израза и испред субјекатског аргумента, у комуникативно–стилски маркираној, иницијалној позицији, као у примерима:

(177) *Незгодну ситуацију* је врло брзо разрешио Иванић. (С. Басара)

(178) *Свећу* је била високо дигла. (М. Црњански)

(179) *Обресе моћних буйина* рђаво сакрива њена плаветна хаљина. (С. Селенић)

(180) Крпеж и трпеж *кућу држе*. (И. Андрић)

Варијантну форму трочлане персоналне реченице у којој је други аргумент обавезни конституент представља структурни образац:

В.3.б. /Arg₁/ + P² ($\leftarrow V_{\text{Tranz}}$) + Arg₂ ($\leftarrow N_{\text{Ak}}$), који илуструју примери:

(181) Очекујем радосну вест.

(182) Гледаш филм о истинитом догађају.

(183) Напушта своју земљу.

(184) Пратимо гошћу.

(185) Узвикујете паролс.

(186) Оплакују мајку нашег суседа.

Позицију другог аргумента може, у складу с реакцијом глагола, заузети именски израз у којем другом падежу типичног или нетипичног објекта: *Славили су йобеду. Сејио сам се деде. Веровао је девојци. Размишљао је о њој. Поносио се својим йесмама*.

ЧЕТВОРОЧЛАНА С ТРОВАЛЕНТНИМ ПРЕДИКАТОМ: модел Г.4 (P³)

§ 662. Постоје и тровалентни глаголски предикати — P³ — који отварају место не само субјекатском аргументу него истовремено и двома, најчешће објекатским допунама, од којих је прва у позицији директног објекта, а друга у позицији индиректног објекта. Трећи аргументски израз обично је изражен беспредлошким падежом (и то дативом) као неутралном формом за обележавање атипичног другог објекта у српском језику (в. напред о објекту). Тај модел Г.4. приказан симболима изгледа овако:

$$\text{Arg}_1 (\leftarrow N_{\text{Nom}}) + P^3 (\leftarrow V_{\text{Tranz}}) + \text{Arg}_2 (\leftarrow \emptyset N_{\text{Ak}}) + \text{Arg}_3 (\leftarrow \emptyset N_{\text{Dat}} // \text{Преп } N_{\text{Ak}}).$$

Примери

(187) Тома поклања занимљиву књигу брату.

(188) Кошаркаш додаје лопту најближем играчу.

илуструју троаргументско–предикатске реченичне структуре: S = Arg₁ + P³ + Arg₂ + Arg₃. У њима линеаризација допунских аргумената није увек таква да други, објекатски аргумент претходи трећем, објекатском, већ је најчешће обрнута, поготово онда када се у функцији тога аргумента појави енклитичка заменица: *Позајмио ми је њуџну џорбу*. В. и пр. 189 и 190. Уколико се именски израз којим је означен трећи учесник у датој ситуацији постави испред осталих реченичних чланова (в. пр. 191), онда је на њему информативно–комуникативно тежиште реченице.

Редослед допунских чланова може бити двојак, а то значи и овакав:

$$/ \text{Arg}_1 (\leftarrow N_{\text{Nom}}) / + P^3 (\leftarrow V_{\text{Tranz}}) + \text{Arg}_2 (\leftarrow N_{\text{Dat}}) + \text{Arg}_3 (\leftarrow N_{\text{Ak}}).$$

Нпр.

(189) То им доноси неслућени углед. (С. Басара)

(190) Додају му и пртљаг. (М. Црњански)

(191) Својој сестри, њеној мајци, он је доносио поклоне. (И. Андрић)

Често се и тровалентни предикати, као, уосталом, и једновалентни и двовалентни, остварују без првог, субјекатског аргументског израза, по структурном обрасцу 4.б, а то значи у трочлавној реченичној структури:

4.б. /Arg₁ / + P³ (← V_{Tranz}) + Arg₂ (← N_{Dat}) + Arg₃ (← N_{Ak}). Уп.

(192) Окренуо јој је леђа. (М. Црњански)

(193) Пружи Вукашину цигару. (Д. Ћосић)

(194) Наводим госпођи Грубић речи Вебер–Ткалчевића. (С. Селенић)

Међу овим глаголима има оних који су обавезно комплексне реакције (в. одељак о реакцији у овом поглављу) и оних коју такву реакцију остварују факултативно, што значи да се могу формално повезати са два, а не с три аргументска израза иако су тровалентни. Уп.

- (195) Она пружа песницу.
 (196) Показује десну шаку.
 (197) Продавао је стоку.

Овом типу тровалентних предиката припадају и глаголи *нудити*, *часити*, *даровати* и сл., који се такође повезују са три аргументска израза од којих трећи означава предмет „понуде“, што се јасно показује у еквивалентној реченици: *Мара га је понудила њићем* ↔ *Мара му је понудила њиће*. Глагол *часити* има, поред акузативске, само инструменталску рекцију, тако да се остварује као и глагол *понудити* по горе наведеном синтаксичком обрасцу: *Часитим све њрисутине колачима*.

Према овом четворочланом моделу структуриране су и реченице у чијем су средишту глаголски предикати који отварају исти број аргументских места, с тим што позицију трећег аргумента попуњава онај који учествује у датој акцији као неопходно средство или инструмент: *Васијиша-чица чешља дејше чејком*. *Сељак која земљу мојишом*. *Девојка сече косу маказама*. То су заправо факултативно тровалентни предикати јер је друга, инструменталска допуна испустива. Оваквој допуни отварају места и глаголске лексеме *писати*, *ушивати*, *илесити* и многе друге које се, иначе, појављују и у моделу Д.5. као четворовалентни предикати (в. доле).

ПЕТОЧЛАНА СА ЧЕТВОРОВАЛЕНТНИМ ПРЕДИКАТОМ: модел Д.5 (P⁴)

§ 663. Одређеном групом глаголских предиката означавају се активности којима се подразумева учешће четири аргумента, али је ретко писање сва четири могућа аргументска израза у једној простој реченици. Тако, дакле, постоји и синтаксички образац од пет основних реченичних чланова пошто је у питању четвороаргументска структура с четворовалентним предикатом P⁴, што дајемо као модел Д.5:

$$\text{Arg}_1(\leftarrow \text{N}_{\text{Nom}}) + \text{P}^4(\leftarrow \text{V}_{\text{Tranz}}) + \text{Arg}_2(\leftarrow \text{N}_{\text{Ak}}) + \text{Arg}_3(\leftarrow \text{N}_{\text{Dat}}) + \text{Arg}_4(\leftarrow \text{N}_{\text{Instr}}).$$

Поред субјекатског аргумента у пр. 198 и 199, појављују се и први и други објекатски аргументски израз, а затим је ту и четврти аргументски израз који означава предмет као неопходно средство употребљено у назначеним акцијама.

- (198) Петар пише писмо пријатељу наливпером.
 (199) Мајка плете пуловер сину дебљим штрикаћим иглама.

У позицији четвртог аргумента, дакле, обично се налази допуна са значењем „инструмента“, а учесник коме се намењују наведене радње исказује се у српском језику и дативом и предлошким акузативом, уп.

- (200) Кројачица кроји костим за глумца маказама.
 (201) Месар је исекао месо купцима сатаром.

(202) Они су копали ровове за борце ашовима.

(203) Фудбалер је додао лопту голману главом.

Центар петочлане реченичне структуре може бити и глагол који ве-
зује, осим субјекатског и објекатског аргумента, још две допуне аблатив-
но–адлативног типа, као у примерима: *Младић њреводи књигу с енглеског
на мађарски језик. Отац је њренео власништво над њоседом са себе на
сина. Сведок је њребацио кривицу с оишуженог на другог човека.*

Од пет чланова састоји се и реченица с предикатом *куишии* који та-
кође окупља четири аргумента: *Младић је куйио бунду својој девојци од
њрејродавца.* Та реченица стоји у семантичкој конверзији са следећом ре-
ченицом: *Прејродавац је њродао бунду младићу за његову девојку.* Као
што се види, два су агентивна учесника у денотираној ситуацији: младић
и препродавац. Трећи персонални учесник је девојка којој је намењен
предмет купопродаје — бунда — а тај једини неперсонални учесник запра-
во је први објекатски аргумент.

Међуусловљеност предикатског и аргументског израза

§ 664. Показали смо напред у овом одељку како глаголски предика-
ти различите валентности (нулте, затим једновалентне, двовалентне,
итд.) граде у српском језику пет основних реченичних модела (А, Б, В, Г,
Д). С обзиром на минимални број чланова у сваком моделу, имамо једно-
члане реченице које структурира само предикатски израз без иједног ар-
гумента ($S = P^{\emptyset}$) и остале реченичне структуре с променљивим, варија-
билним бројем чланова (2, 3, 4, 5), у које се убрајају, осим предикатског, и
аргументски изрази — први, други, трећи и четврти — чија је реализација
често факултативна у простој реченици српског језика; то је условљено
семантичком садржином предиката и употребом у датом контексту:

$P (P^1 / P^2 / P^3 / P^4) + / Arg_1 / + / Arg_2 / + / Arg_3 / + / Arg_4 /$.

Видимо да и двочлане реченице, с једновалентним предикатом (мо-
дел Б.1), имају као своје варијантне форме једночлане реченице (пр. 204),
те да се и остале структуре (према моделима В, Г и Д) могу састојати само
од два члана, предикатског и аргументског израза, па чак и од једног — и
то предиката — наравно, под условом да сва аргументска места остану
формално непопуњена (пр. 204, 205, 206, 207).

(204) Спава (↔) Александра спава (Б.2).

(205) Чека (↔) Мира чека (↔) Мира чека сина (В.3).

(206) Чита (↔) Јован чита (↔) Јован чита писмо мајци (Г.4).

(207) Плете (↔) Мара плете (↔) Мара плете округлим иглама блузе на-
ручиоцима (Д.5).

§ 665. Основну структуру просте реченице у српском језику, дакле, чини *йредикайй*, на који се она може свести на површинском, синтаксичком плану. *Аргументйи*, како се види, улазе у семантичку структуру реченице, а њихови синтаксички изрази чине њену формалну структуру. Треба истаћи да је *субјекатйски аргументй* присутан у сваком моделу, изузев у првом А (због семантичке неиздиференцираности глаголске лексе-ме), који, иначе, гради предикат нулте валентности (као у пр. 149), што значи да је именски израз у позицији првог аргумента други по важности реченични члан, после предикатског израза, или може бити истог ранга с њим, у структурно–семантичкој организацији просте реченице српског језика (М. Ивић). *Објекатйском аргументйу* припада треће место у структурној хијерархији реченичних чланова, с тим што је његова улога у конституисању реченице с обавезно прелазним (транзитивним) глаголским предикатом равна улози првог учесника, тј. субјекатског аргумента. Учесће (и појединачно и групно) субјекатског, као и објекатског аргумента, у денотираној ситуацији, имлицирано је самом глаголском лексемом и условљено је комуникативном хијерархизацијом исказа (пр. 209), интенцијама говорника и сл.

(208) Скаче. (↔) Пера скаче.

(209) Друже се. (↔) Пера и Марко се друже (↔) Пера се дружи са Марком.

(210) Певуши. (↔) Певуши познату мелодију.

(211) Сабира. (↔) Сабира те бројеве.

Будући да је глаголско лице заједно с бројем дистинктивно у погледу субјекатског аргумента, у варијантном синтаксичком обрасцу б, у оквиру модела Б, дата је парадигма просте реченице с предикатом у презенту. Објекат као део предикатског садржаја објављује се ван предиката посебним морфолошки изразом, што је назначено у формули: беспредлошком падежном формом за типични директни и нетипични индиректни објекат, а неспецификованом формом за друге типове објекта.

Н а п о м е н а. — Именске речи и изрази у позицији атрибута чине делове именских синтагми, у саставу су аргументских израза, тако њима не отвара место у реченици изравно предикат. Ни појава прилога у функцији прилошких одредаба није условљена валентношћу предиката, па их стога не убрајамо у конститутивне реченичне чланове.

§ 666. Валентност као семантичко–синтаксичка категорија глаголских предиката, очигледно, утиче на моделовање просте реченице, на њену структуру и састав, али је несумњиво да безбројне, различите контекстуалне реализације и варијације глаголских лексема у одређеном семантичколексичком и граматичком окружењу, доприносе мењању, па и огра-

ничавању те њихове способности. Стога ваља имати на уму да један лексички истоветан предикат у српском језику може имати различиту валентност и да, без обзира на то колико аргумената садржи у свом семантичком потенцијалу, може градити, као формални предикат, реченичне структуре варијабилне по броју чланова.

§ 667. Просту реченицу српског језика чине такође и други чланови, пре свега рекцијске и прилошке допуне, па прилошке (адвербијалне) одредбе, затим предикативи као делови предикатских израза, придеви у ко-предикатској позицији, као и они елементи који имају функцију реченичних модификатора (термин М. Ивић), а сви они усложњавају њену структуру тиме што је формално проширују и, наравно, обogaђују додатним, новим информацијама (в. даље). Једни улазе у састав предикатског израза као обавезне или неопходне допуне садржаја предиката, док су остали необавезни предикатски или реченични додаци.

Реченични модели с допунама и одредбама

§ 668. Просту реченицу српског језика чине, како је напред утврђено, не само предикат и аргументски изрази којима глагол „отвара“ место него и прилошки и именски изрази као глаголски детерминатори или, боље рећи, предикатске одредбе у тзв. неусловљеној зависној синтаксичкој позицији (в. § 603). То су заправо необавезни чланови у оквиру глаголске синтагме, односно реченице у којој врше функцију прилошких одредаба и имају различита адвербијална значења (в. § 651). Они, стога, окупљени око глаголског предиката без обзира на његову валентност, заједно с њим и именским аргументима учествују у моделовању формалне реченичне структуре, у коју су такође често укључени, али потпуно независно од поменутих чланова, а ту су и разни други изрази, модификативни додаци. (В. главу *Модалности* у другом делу *Синтаксе*).

Прилошком одредбом која је у зависном односу с предикатским изразом, број реченичних чланова у сваком моделу повећава се за један, дакле, основном броју главних чланова додат је један споредни (А.1.1, Б.2.1, В.3.1, Г.4.1, Д.5.1), а као други споредни члан појављује се предикативни атрибут, и то само у оквиру два модела, што је овде обележено бројком 2 иза јединице (Б.2.1.2; В.3.1.2). Будући да број споредних чланова углавном није ограничен, па реченица може садржати и по неколико тих додатака, то је њено овакво представљање само условно, у оквирима наведених модела просте реченице, уз минимално проширење њеног формалног састава. Преглед тих модела отворених за уврштавање нових чланова даје се даље.

Прилошки реченични чланови реферишу о иманентним својствима саме ситуације. То су заправо њене детерминанте, које јој дају пре свега временску и просторну димензију, нека квалификативна и друга обележја, а повезују је на одређени начин и с другим ситуацијама. За њихову семантичку категоризацију, рецимо, могу послужити питања: *Где? Када? Како? Колико? Колико дуго? Зашто? С којим циљем? Под којим условом? Ујркос чему?* и др.

Када се, међутим, адвербијалом у прилошком изразу реферише о одређеним, самим глаголом имплицираним, али не и прецизираним, просторним или временским оквирима ситуације, као и о битним квантификативно–квалификативним компонентама саме активности, какве су, уопште узев, садржане у глаголском семантичком потенцијалу, тада он представља заправо неопходну семантичку допуну дате глаголске лексеми. Управо зато су те адвербијалне (прилошке) допуне, за разлику од истозначних одредаба, обавезни реченични елементи, а може се рећи да су оне, у крајњој линији, као предикативи неопходни семантички и структурни делови копулативног предикатског изрази. То значи да су допуне с прилошким категоријалним значењем изофункционалне с одредбама, јер припадају истим функционално–семантичким типовима, али се од њих разликују по томе што се реализују само уз одређене значењске групе глагола у предикатској функцији.

Између ових реченичних чланова, међутим, не постоје јасне границе, будући да су формално синтаксички и семантички еквивалентни, а ипак треба направити разлику која је заснована на типу синтаксичке везе.

ПРЕДИКАТСКИ ИЗРАЗ С ПРИЛОШКИМ ДОПУНАМА

§ 669. Синтаксичка употреба једновалентних непрелазних, непунозначних глаголских предиката као што су *сћановајџи*, *налазијџи се*, *бора-вијџи*, *смесџијџи се*, *наслонијџи се*, *џрајајџи*, *вредетијџи*, *сџајајџи*, *џонаша-џи се* и др. праћена је адвербијалном допуном одговарајућег семантичког типа (в. § 628). Та се допуна (AdD) сматра обавезним конститутивним чланом глаголског изрази, пошто се у реченицу уврштава заједно са глаголом градећи предикатски изрази. То се може приказати и структурним обрасцем Б.2.Д са семикопулативним глаголом, који, дакле, тек удружен с којом прилошком допуном конституише предикат:

Б.2.Д. /Subj (← N_{Nom})/ + P [(← V) + AdD (← Adv, N_{падеж})]. Нпр.

(212) Туристи су се сместили у хотел.

(213) Понашао се културно.

(214) Та кућа стаје читаво богатство.

Иако за идентификацију прилошке допуне важе иста питања као и за одговарајуће одредбе (нпр. *Где? Како? Када? Колико?*), она је специфична по улози коју има на семантичко–граматичком плану исказа с датим глаголима, а то значи да би они без ње били информативно незавршени и неграматични: **Ја сѝанујем*. Уп. и: *Можда живим од вајкада* (С. Селенић); *Обично не ѝраје дуго* (Исто); *Један се завлачи у оѝвор* (Исто). Стога се прилошка допуна поистовећује са обавезним детерминатором, а синтаксички се остварује као прилог или именски израз са значењем места, времена, квалификације, квантификације; дакле, у питању су заправо основни семантички типови прилошких детерминатора. Прилошки детерминатори експликативног типа никада нису обавезни.

Према томе, реченичне моделе с поменутих непунозначних глаголима чије значење несумњиво мора бити употпуњено, рецимо, месном допуном или тзв. детерминатором са спацијалним значењем, гради предикатски израз с обавезном прилошком допуном одређеног значењског типа, а проширују их одредбе другог типа:

Б.2.Д.1. Subj (← N_{Nom}) + P [(←V)] + AdD_{Spac, Qual, Temp}] + PO. Уп. и

(215) Ја веома лепо живим у овом граду две године.

(216) Провели су се сјајно јуче на излету.

(217) Две жене су се састале у ѝодне пред спомеником.

§ 670. Пунозначни непрелазни, стативни глаголи као што су *лежати*, *сѝајати*, *седети*, *висити* и др. понашају се слично основним, факултативно прелазним глаголима, будући да за њихову реализацију у реченици није потребно експлицирање податка о месту које субјекатски референт заузима у простору, као што ни за поједине прелазне глаголе није неопходан објекатски аргументски израз у одређеним синтаксичким позицијама (в. о објекту напред). Прилози и именски изрази уз наведене глаголе идентификују се на синтаксичком плану као „одредбе“ (уп. с термином *необавезни прилошки детерминатор* у *Синтакси* и *семантици ѝадежа*). На семантичком плану то су уствари допуне имплициране глаголске предикације *налазити се*, а, у крајњој линији, прилошки предикативи у саставу копулативног предиката с глаголом *јесам*: *Кајуѝ виси на чивилуку* (↔) Капут се налази на чивилуку (↔) Капут је на чивилуку (в. § 631).

§ 671. И кад је у питању кретање субјекта у простору, што се означава динамичким глаголима *кренути*, *ѝоћи*, *сѝићи*, *доћи*, *ући*, *изаћи*, *ѝојети се*, *сићи* итд., није неопходна употреба именских израза са спацијалним значењем, најчешће циљним, адлативним или аблативним, поготово када је то имплицирано говорном ситуацијом. Будући да је њихова битна семантичка компонента „фазност“, јер реферишу о започињању, усмера-

вању кретања према некој тачки, односно његовом завршетку на одређеној тачки у простору, томе кретању обавезно претходи „борављење“ на неком месту, тј. подразумева се да ће субјекат опет, по завршетку кретања, заузимати одређени положај у простору.

Тек када ове глаголе поставимо у бинарне опозитне парове, јасно видимо да се и напуштање места (*изашао је из собе* → P_{RS} био је у соби, више није у соби) и освајање неког места (*ушао је у собу* → P_{RS} није био у соби, сад је у соби), увек своди на непосредну лоцираност, тј. смештеност субјекта у простору, што се морфолошки изражава у српском језику обично локационим месним падежом или прилогом. Тако је компоненти „динамичности“, присутној у семантици глагола кретања, супротстављена компонента „статичности“, својствена другој групи глагола којима се реферише о природном, примарном положају предмета у простору. Самом допуном се прецизира да ли је то место на већој или мањој удаљености у односу на говорно лице или се даје податак о крајњем одредишту и путањи кретања (нпр. *Ушао је тамо. Ушао је у дневну собу. Идемо онуда. Идемо сџазом к извору*).

Семантичким садржајем основног глагола кретања *ићи*, којем су својствене компоненте динамичност и континуираност, такође је инкорпорирана допуна месног типа. На синтаксичком плану све ове адвербијале третирамо као реченичне чланове у функцији прилошких одредаба.

§ 672. Обавезно прелазни моциони глаголи, као што су *сџављати*, *йоложити*, *вадити*, *йодити*, *унети*, *изнети*, *йросити* и др., остварују се по моделу В.3.Д., у који је, поред објекатског аргументског израза, укључена и месна допуна:

В.3.б.Д. /Subj/ + P (← V_{Tranz}) + Obj (← N_{Ак}) + D (← Adv, N_{падеж}).
Нпр.

(218) Ставља саксију тамо, у угао собе.

(219) Вадимо сендвиче и јабуке из ранчева. (Д. Албахари)

Та прилошка допуна, међутим, не мора имати свој синтаксички израз у одређеној семантичкој позицији, као у примеру (220).

(220) Прадед је подигао поклопац. (М. Павић)

§ 673. Исто тако лексичка семантика именице у аргументском изразу пресудна је кад је питању могућност неискривања месне допуне у следећим примерима: *Ваде кромџир. Просџиру рубље. Подижу руке*. Да избор објекатског аргумента утиче на промену значења глаголске лексеме и њено рекцијско окружење, показују примери с глаголом *йоложити*: *йоложити и сџији* и *йоложити даске на йод*.

И у овим случајевима, као и у претходно описаним, месне допуне наведених пунозначних глагола, којима се означавају акције премештања објекта у простору, нису обавезне и могу се поистоветити на синтаксичком плану с прилошким одредбама. Тек семантички план истих реченица открива да су оне опозитивне другом, напред наведеном основном подтипу месних нециљних допуна. Дакле, пресупонира се да је објекат био у датом простору или да ће се ту, након акције, опет наћи. Тако лоцирању објекта или претходи акција кретања или је оно њена последица. Уп. *Изneo је ствари из куће* → P_{RS} Ствари су биле у кући; *Уneo је ствари у кућу* → P_{RS} Ствари су сад у кући.

Интерпретације примера с различитим месним адвербијалима показују да се код свих просторних односа увек имплицира примаран, статичан положај субјекатског односно објекатског референта и да се једино он мора обележити одговарајућом допуном, која се изравно с десемантизованим финитним глаголом уврштава у реченицу.

ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ КАО ЧЛАНОВИ ПРОШИРЕНИХ МОДЕЛА

§ 674. Свака глаголска радња, без обзира на то да ли је прелазна или непрелазна, може бити, и често јесте, посебно детерминисана у просторном, временском, узрочном, квалификативном и другом погледу, што се у простој реченици изражава и одређеном морфолошком формом: прилошким изразом, поредбеном конструкцијом, слободном или везаном падежном конструкцијом. Број одредаба у свакој реченици и њихови семантички типови зависе од различитих нелингвистичких чинилаца, што значи да је то врло варијабилно и да је скоро немогуће утврђивати формални састав реченице пребројавањем места именских израза у функцији ових реченичних чланова.

С обзиром на валентност предиката и могућност увођења бар једне одредбе уз сваки глаголски предикат који моделира реченичне структуре различите по саставу аргумената, добијамо најмање пет проширених модела. Упоредо са прилошким одредбама, у моделе с једновалентним и двовалентним глаголским предикатима могу бити укључени и атрибуцки додаци предиката, тзв. предикативни атрибути, па тада говоримо о подмоделима. Ти реченични чланови остварују се или у истим моделима без иједне прилошке одредбе или у комбинацији с њима. Тако је број чланова који проширују формалну реченичну структуру променљив.

§ 675. Проширени основни модел с предикатима *нултије валентности*: А.1.1, који се удружују у реченици првенствено с прилошким одредбама временског и месног значењског типа, приказан је обрасцем:

A.1.1. $P\emptyset_{Impers}(\leftarrow V_{Intrans}) + PO(\leftarrow Adv, N_{padez})$. Нпр.

- (221) Сада сева иза брда.
 (222) Данима је провејавало.
 (223) Над реком се јако наоблачило.
 (224) Цело вече је грмело.

§ 676. Основни модел (Б.2) с *примарно једновалентним* предикатом и субјекатским аргументским изразом проширен је укључивањем најмање једне прилошке одредбе, што би изгледало овако:

Б.2.1. $/Subj/ + P^1(\leftarrow V_{Intrans}) + PO(\leftarrow Adv, \text{као } N, \emptyset N, Prep N, Det N)$.
 Нпр.

- (225) Брегови се беле под снегом.
 (226) Мирко ћути као заливен.
 (227) Дечак се санка на брегу.
 (228) Девојка се лепо нашминкала.
 (229) Младић говори промуклим *гласом*.

Непрелазни глаголи, дакле, факултативно се удружују с прилошким детерминаторима, различитим по форми и по значењу. Примери често презентују моделе где су глаголи комбиновани са више структурно и семантички различитих типова одредаба:

- (230) Кренух у уторак, са оплетеним балоном у једној, кантом у другој руци, према Сарајевској улици. (С. Селенић)
 (231) Румен чудно пође њеним лицем нагоре. (М. Павић)
 (232) Ту, на малој раскрсници Јевремове са Вишњићевом улицом ... у току свакога дана падне највише светлости. (С. Велмар–Јанковић)
 (233) Понекад Змај од Ноћаја чучне на свој утао. (С. Велмар–Јанковић)

§ 677. *Двовалентни*, обавезно прелазни, глаголски предикати граде основни модел В.3, будући да се за њих везују два аргумента, од којих је први обично необавезан као и у претходном моделу, а непојављивање другог искључиво је контекстуално условљено. Тако објекатски аргумент може бити имплициран, што показују примери из савременог књижевног текста:

- (234) Испред улаза у двориште дугачак ред људи са кантама, балонима, ванглама, чека (С. Селенић).

Треба истаћи да управо употреба квалификативне одредбе може утицати на промену валентности као у примеру: *Пера слабо чује* ↔ *Пера има слаб слух*.

И за овај проширени модел важи груписање структурно различитих и значењски разноврсних одредаба око једног реченичног предиката:

B.2.1. /Subj/ + P²(←V_{Tranz}) + Obj + PO₁(← Adv, N_{Padež}, као N) + PO₂

У примерима структурираним по наведеном моделу могућа је појава једног члана или, знатно чешће, два, али и више реченичних чланова с прилошком семантичком вредношћу:

(235) Палилампа је палио увече лампе по улицама. (М. Црњански)

(236) Ја сам једноставно тог 20. аугуста око пет часова по подне некако наопачке сазнавао део по део девојчине појаве. (С. Селенић)

(237) И он са дилетантском лакоћом мења регистар на својој реторској дугметари (Исто).

(238) Због тога га је кнез Милош, често, звао у Крагујевац. (С. Велмар–Јанковић)

§ 678. И модел Г.4. с *ишроваленѝним* предикатима може бити проширен различитим одредбама којима се агенс, објекат и прималац радње смештају у исти ситуациони оквир:

Г.4.1. /Subj/ + P³(←V_{Tranz}) + Obj₁ + Obj₂ + PO (← Adv, N_{Padež}, као N).

Нпр.

(239) Она увек даје воће детету код куће.

(240) После подне ужурбано нам кува вечеру.

(241) Студент објашњава брату задатак два сата.

§ 679. У моделу Д.5.1. *четвороваленѝни* глаголски предикати такође се комбинују с разним прилошким одредбама, како би се активност њима означена посебно оквалификовала или ближе ситуационо одредила. То значи да ти предикати моделирају вишечлане реченичне структуре, са по четири аргументска израза и разним предикатским додацима:

Д.5.1. /Subj/ + P⁴(←V_{Tranz}) + D₁ + D₂ + D₃ + PO (← Adv, N_{Padež}, као N). Нпр.

(242) Играч вешто додаје лопту голману ногом.

(243) Пише им формуле кредом по табли.

§ 680. Прилошке одредбе, дакле, повећавају број реченичних чланова основног модела најмање за један, а, како показују примери, њих обично има више, зависно од комуникативних захтева какви су наметнути контекстом, типом информације итд. За разлику од аргумената, одредбе не улазе у семантичку структуру реченице, већ чине пре свега њен формални и информативно–комуникативни план. Исто важи и за предикативне атрибуте, чија је појава везана за само два основна модела Б и В (в. даље).

ПРЕДИКАТИВНИ АТРИБУТИ У ПРОШИРЕНИМ МОДЕЛИМА

§ 681. У реченицама с наведеним глаголским лексемама, поред рачних прилошких одредаба, уочавамо појаву још једног предикатског додатка — предикативног атрибута (в. нпр. 230). Такви примери најчешће се структурирају овако:

Б.2.1.2. /Subj/ + P¹(←V_{Intranz}) + PO₁(←Adv) + PO₂(←N_{падеж}) + PrAt (←Adj). Уп. и

(244) Одмичем полако од Вазнесењског некропоља, *глув за лелек и зайомагање људи*. (С. Селенић)

(245) Као и за живота, Скерлић полази од куће ујутру, *иренайрегнућ*. (С. Велмар–Јанковић)

Свака реченична предикација подразумева смештање у одређене просторно–временске релације, а често и указивање на могући интензитет, па истицање квалитета и друго. Осим тога, дату активност чији је носилац персонални референт може пратити и специфично психофизиолошко стање настало под одређеним околностима.

И прелазни глаголи остварују се по комбинованом подмоделу В.3.1.2, где имамо разне предикатске додатке (в. горе). Нпр.

(246) *Сам у мраку трпезарије, широко отворених очију на канабету, проведох две ноћи љолубудан, снено сигуран*. (С. Селенић).

(247) Јутрос га је видео на улици *изгубљеног и несрећног*.

РЕКЦИЈСКИ ОДНОСИ У ГЛАГОЛСКОЈ, ИМЕНИЧКОЈ И ПРИДЕВСКОЈ СИНТАГМИ

О рекцији у српском језику

§ 682. Рекција је посебан, граматикализован, облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи. Једна граматички доминантна реч — глагол, именица, придев — без обзира на то у ком је облику употребљена, управља датом везом, а друга је регирана. (Истичемо да предлог као функционална реч заједно с именском речју чини зависни део, члан израза, тзв. предлошко–падежну конструкцију као у пр. *одустайти од захтева, личити на оца, договор о раду, сећање на излеи*.) У тој рекцијској вези, осим глаголске и именичке речи, које припадају различитим морфолошким врстама, главне речи могу бити и прилог, збирни број, придев (нпр. *много људи, њејоро деце, слична шеби*), као и две именске речи које се разликују по облику (нпр. *коло девојака, договор о сарадњи, сиремносћ на комјромис*).

Н а п о м е н а 1. — Квантификатори и тзв. партикуларизатори (М. Ивић) употребљавају се у споју с именском речју која обавезно има облик генитива јединине или множине (изузетак је број *један*), али је ове синтагме нужно одвојити у посебан тип с обзиром на разнородност и функционалну двосмерност њихових елемената: граматички главни део регира одређени облик друге речи, али при том има детерминативну улогу у односу на ту другу, зависну реч, која је значењски главна, јер носи семантику целог израза (нпр. *неколико девојака, два килограма, њарче хлеба, венац лука*).

Рекцијски синтагматски односи тичу се спојева речи који настају на два начина — допуњавањем и детерминацијом прилошког типа (в. § 598). Нису све допунске синтагме, међутим, рекцијске. Тако спојеви с копулативним глаголом или неправим копулативним нису рекцијски, већ могу бити само предикативни или допунски, где се допуна појављује пре свега у свом основном облику и чини лексичко-семантичко језгро дате везе. У другом поменутом случају, код детерминације, не сматра се рекцијском везом глагол у споју с прилогом (адвербом), који, иначе, може имати улогу обавезног или необавезног детерминатора глаголског садржаја.

Н а п о м е н а 2. — Обавезни детерминатор прилошког типа сврстан је у прилошку допуну с обзиром на тип зависног односа успостављеног између глагола и те допуне чији је морфолошки израз и адverb (прилог или прилошки израз) и именица у неком зависном падежу: *стиановаћи далеко од центра и стиановаћи њоред игралишта*.

Рекцијском се сматра свака синтагма (конструкција) у којој глагол захтева, условљава одређени облик именских речи или израза с предлогом или без њега. Именске речи и изрази у рекцијској синтагматској вези могу имати различита значења, па и прилошко као основно или као подтип објекатског значења. Нпр. *изаћи* из чега, *јрилазити* коме, чему, *извући* кога, шта из чега, *јрећи* преко чега, *дохваити* се чега, *ухваити* се за шта, *јресвући* шта чиме, *ослони* се на, о шта, *увући* се у шта, *гледа* ти у шта, *осврну* ти се на шта, *очеша* ти се о кога, шта, *налет* е ти на кога, на шта, *ош* е ти шта од кога, *ујрав* ња ти се према чему, *јодес* и ти шта према чему, *угледа* ти се на кога, *јриволе* ти кога на шта, *јребаци* ти шта преко чега, *одоле* ти чему, *рас* ња ти се од кога, *сас* ња ти се са ким, *уга* ња ти коме, *осуд* и ти кога на шта итд.

Рекцијски односи су толико развијени и разнолики у флективном језику као што је српски да је скоро немогуће сачинити исцрпан регистар глагола у свим значењима с одговарајућим именским облицима. То је утолико теже што исти глагол у различитим својим семантичким ликовима и позицијама може регирати друге облике именских речи.

Н а п о м е н а 3. — За српски језик урађен је мали речник глаголских допуна, као двојезични српско–мађарски рекцијски речник (М. Бурзан, Ј. Вајда, В. Петровић).

Рекцијски односи се представљају у речницима као специфични граматички видови веза међу речима, што се обележава употребом заменица у свим падежима, без предлога или с предлогом, уз сваку реч чија се рекција утврђује, нпр. *завидејти* (коме; на чему, због чега и сл.) у значењу „осећати (осетити) завист ...“. Понекад рекцијски облик именске речи може имати семантички диференцијалну улогу у датој вези. Узмимо глагол *бојати се*: 1. „осећати страх од кога, чега“ с генитивском рекцијом — /од/ *оца*, /од/ *вајре*, *мрака*, 2. „бринути, страховати“ с предлошким акузативом — *за кога*, *за штиа* — којим се имплицира пропозитивни објекатски аргумент (према *Речнику глаголских дојуна* В. Петровић и К. Дудића).

У рекцијској вези којом управљају одређени глаголи, затим именице изведене од њих или придева, као и неке семантичке групе придева, именском речју у одговарајућем падежном облику денотира се предметни или непредметни садржај који је тако укључен у семантички потенцијал управне, граматички доминантне речи да га спецификује и проширује. Међу њима постоји заправо лексикосемантичка условљеност: *йознавати обичаје*, *йознавање обичаја*, *йолазак аутобуса*, *крештање колоне*, *йисање романа*, *йисање Марка Марковића*. Функцију зависне речи по правилу одређује главна, а понекад је одлучујуће значење зависне именске речи, како је то већ показано у нашој лингвистичкој литератури (М. Радовановић).

Све наведене конструкције у чијем је центру прелазна или непрелазна предикација, а у зависном делу тзв. субјекатски или објекатски генитив, настале су номинализовањем основне субјекатско–предикатске синтаксичке везе или зависне допунске, па их је нужно проучавати као посебне видове номинализационих процеса у српском језику. У принципу, свака рекцијска веза с глаголском именицом и посесивним субјекатским типом генитива, која је, иначе, настала по аналогiji с другим сличним, може се свести на детерминативну атрибуцку синтагму с присвојним придевом. За функционално–семантичку идентификацију ове конструкције служи питање обликовано помоћу упитне заменичке речи ЧИЈИ (нпр. *Чији йолазак? Чије крештање? Чије йисање?*), какво не може бити примењено на допунске објекатске синтагме.

Именице изведене од прелазних глагола који отварају место падежу типичног објекта у српском језику, обично имају генитивску рекцију (*брисати штиа* и *брисање чега*), али то ипак није увек случај: *желејти штиа* и *жеља за чим*, *захтевати штиа* и *захтев за штиа*. Уколико је именица изведена од непрелазног глагола, њена рекција може бити истоветна

с глаголском: *сумњати у кога* и *сумња у кога*, *шежити к(а) чему*, *шежња к(а) чему*. Рекција именице, изведене од исте глаголске основе, међутим, не поклапа се увек с реакцијом тога глагола, као нпр. *сеити се кога*, *чега* и *сећање на кога*, *на шта*. Понекад се именица, за разлику од изореакцијских глагола, удружује с различитим облицима допуна: *доказ чега*, *о чему*, *за шта*; *појврда чега*, *за шта*, *о чему*.

Глаголска реакција

§ 683. У допунској реакцијској синтагми с глаголом као управном речју, именска реч успоставља непосредно или посредно зависни однос, па се говори о непосредно и/или о посредно регираној зависној речи, када се она везује за глагол преко прве именске речи као у пр. *слушати музику*, *бринути о мајци*, *поклонити уметничку слику музеју*, *прелити колач чоколадом*, *одузети робу од кријумчара // кријумчару*. То се може представити структурним обрасцима:

1. V (← Inf) + N_{Падeж}
2. V(← Inf) + ₁N_{Падeж} + ₂N_{Падeж}.

Глаголе који се удружују с једним реакцијским обликом именске речи зовемо *једнореакцијским*, односно *глаголима прости реакције* (1), а ако су удружени с најмање две реакцијске допуне, то су *глаголи комплексне реакције* (2). Уп. *зауставити кога*, *шта*, *одустати од чега*, *навићи се на кога*, *на шта* и *враћити шта коме*, *исудити шта коме*, *обавестити кога о чему*. У првом случају имамо једну регирану именску реч, док су у другом случају две зависне именске речи истовремено интегрисане у синтагму с истом управном глаголском речју.

Глаголи ПРОСТЕ РЕКЦИЈЕ

§ 684. Велик је број глагола у српском језику који управљају само једним структурним типом допуне, као што је беспредлошки генитив и акузатив, предлошки акузатив или локатив: *зажелећи се кога*, *чега*, *доћићи се чега*, *видети кога*, *шта*, *осећати шта*, *поломити*, *заледити шта*, *ућицаћи на кога*, *на шта*, *залагати се за кога*, *за шта*, *присити на шта*, *машићати о чему*, *размишљати о коме*, *о чему* итд.

С обзиром на прелазност, односно непрелазност као категоријално обележје глагола, при летимичном прегледу реакције тако разврстаних глагола, јасно је да се прелазност заправо испољава у глаголској синтагми с беспредлошким падежом — акузативом, с којим евентуално алтернира који други падеж без предлога, а ако не постоји та алтернација, као код локатива, глагол је маркиран као непрелазан.

Рекцијски облици N	Рекцијске конструкције с глаголима:	
	$V_{\text{Tranz}}(\leftarrow \text{Inf}) + \emptyset N_{\text{Padež}}$	$V_{\text{Intranz}}(\leftarrow \text{Inf}) + \emptyset N$ $V_{\text{Itranz}}(\leftarrow \text{Inf}) + \text{Prep } N$
Gen	(по)пити чега накупити чега	тицати се кога, чега отргнути се од кога, од чега бранити се од чега
Dat	помагати коме саветовати коме	опростити коме удварати се коме нагињати /к/ чему
Ак	(по)пити шта помагати кога саветовати кога (за)вртети шта	уверити се у шта односити се на кога, на шта борити се за кога, за шта ослонити се о, на шта
Instr	(за)вртети чиме	играти се чиме; са ким трагати за ким, за чим
Lok	_____	уживати у чему радити на чему

§ 685. Непрелазни глаголи могу имати и беспредлошку и предлошку реакцију, а искључива појава ове друге маркира глагол као непрелазан.

Ако се исти глагол може комбиновати с две допуне различитог структурног лика, онда говоримо о њиховој алтернативној употреби, што не мора имати увек последица на семантичком плану у савременом српском језику. Тако у оквиру основног првог структурног обрасца, имамо два подтипа а и б:

1.а. $V(\leftarrow \text{Inf}) + N_{\text{Padež}}$ (посматрати кога, шта)

1.б. $V(\leftarrow \text{Inf}) + N_{\text{Padež}} // N_{\text{Padež}}$ (затражити шта // чега)

У подтипу б акузативска допуна може да алтернира с беспредлошком допуном у којем другом падежном облику као у пр. *саветовати* кога // коме; *йти* шта // чега; *желећи* шта // чега; *врћећи* шта // чиме.

Алтернативне су беспредлошка и предлошка рекцијска допуна у истом падежном облику или у различитим облицима: *заборавићи* кога, шта // на кога, на шта; *чуваћи се* кога, чега // од кога, чега; *сиремићи* чему // к(а), према чему; *вероваћи* коме // у кога, *илашићи се* кога // за кога.

С алтернативном предлошком реакцијом појављују се глаголске синтагме у којима региране речи могу имати исти облички наставак или различите наставке: *сумњаћи* у кога // на кога; *сиремаћи се* за шта // на шта //

у шта; *бринући се* за кога // о коме; *расијивајући се* за кога // о коме; *рачунајући* на кога // с ким.

§ 686. Различити су семантички типови рекцијских допуна којима отварају место поједини глаголи, а које одговарају на питања: *Кога, чега? Од кога, од чега? Око чега? Коме, чему? Кога, шта? На кога, на шта? У кога, у шта? За кога, за шта? С ким? Чиме? О коме, о чему? У чему?* итд.

Ако се глаголом реферише о активности за чију је реализацију неопходно именовати и извор (односно првог учесника друге активности, која је у конверзији с првом активношћу) или партнера, саучесника у датој активности, тј. коагенса, тада је именска група у предлошком генитиву или инструменталу. У оба случаја је означен човек, и то (1) као извор од којег потиче друга имплицирана, конверзивна активност: *добивши шта од кога* („то друго лице је давалац тј. агенс“), *чувши шта од кога* („друго лице је извор сазнања, тј. говорник“) и (2) као активни, равноправни учесник у датој акцији: *свађајући се, договарајући се, забављајући се* с ким. То су аблативне и социјативне рекцијске допуне. Глагол *саставивши* може имати комплексну, акузативно–генитивску рекцију, као и глагол *добивши*, с тим што допуна у генитиву код овог означава „неопходни материјал“, нпр. *саставивши мозаик од коцкица, владу од сѝручних људи*. Генитив са предлогом *од* има и значење „порекла“, као нпр., *йошницајући од љеменићог рода*, значење „изазивача, узрочника“, као у примеру *љлашијући се* кога, чега итд. (О значењима генитива в. одељак о генитиву у глави *Синѝакса и семанѝика љадежа*.)

Дативска рекцијска допуна *коме* уз глаголе као што су *љређијући, захваљивајући се, ругајући се, улагивајући се* и др. означава лице коме је намењена активност агенса. Облик датива имају и именске речи уз глаголе попут: *обрађивши се, завидејући коме, радовајући се, љосвећивши се* коме, *чему, љредајући се* коме, *чему, дођринијући, одуђрејући се* чему. (О значењима датива в. одељак о дативу у глави *Синѝакса и семанѝика љадежа*.)

Н а п о м е н а. — Уз поједине глаголе као што је нпр. *обрађивши се*, може бити употребљен именски израз у пренесеном значењу,

Допуну у акузативу с предлогом *за* која има значења намене, намере или циља добијају глаголи као што су: *служивши* (за мерење, за штампање), *кувајући* (за војску), *играјући* (за домаћи тим, за велике паре, за славу), *боривши се* (за слободу и демократију). (О предлошком акузативу в. у глави *Синѝакса и семанѝика љадежа*.)

Неопходно „оруђе“ у вршењу неких радњи обележава се именском речју у беспредлошком инструменталу: *шивши иглом, кођајући мођићком*,

йисаџи оловком, одмахнуџи руком, сеџи маказама. (О значењима инструментала в. у глави *Синџакса и семанџика џадежа*.)

Рекијске допуне непрелазних глагола, дакле, могу имати, осим нетипичних објекатских значења, и друга значења, као што су агентивна, аблативна, циљна, социјативна, инструментална, месна ... Њихови морфолошки ликови јесу, како се види, сви зависни падежи у слободној падежној форми или везаној предлогом. Референти именских речи могу бити жива бића или неживи ентитети, на шта се указује употребом одговарајуће заменичке анафоре.

Табеларни џреглед глаголске рекије

Основни облик и семантички тип рекијских допуна глагола:	Глаголи просте рекије с именском допуном
Gen „аблативног“ типа Кога? Чега? Од кога? Од чега?	одреџи се, стидети се: <i>кога, чега</i> спасити се, чувати се: /од/ <i>кога, чега</i> одвојити се, зазирати: <i>од кога, од чега</i>
Dat „усмереност, намена“ Коме? Чему? /Ка, према / чему?	ласкати <i>коме</i> , окренути се <i>чему</i> стремити, тежити: /ка/ <i>чему</i>
Akuz „предметни објекат“ Кога, шта? На кога? На шта? У кога? У шта? За кога? За шта?	љубити, грдити, варати, љутити: <i>кога</i> држати, заборавити, имати: <i>кога, шџа</i> увешати, трошити, прљати: <i>шџа</i> угледати се <i>на кога</i> заљубити се <i>у кога</i> определити се <i>за кога, за шџа</i>
Instr „средство“, „нетипични објекат“, „партнер“ итд. Киме? Чиме? За ким? За чим? Са ким? Са чим?	махати, слегати: <i>чиме</i> руководити, управљати: <i>чиме</i> поносити се, дичити се: <i>чиме, киме</i> жалити <i>за ким, за чим</i> борити се, мирити се: <i>с ким, са чим</i> одуговлачити <i>са чим</i>
Lok „непредметни садржај“ О коме? О чему? На чему? У чему?	размишљати <i>о коме, о чему</i> инсистирати <i>на чему</i> такмичити се, опробати се: <i>у чему</i>

ГЛАГОЛИ СЛОЖЕНЕ РЕКЦИЈЕ

§ 687. Као што је већ истакнуто, у српском језику глаголи се удружују истовремено са два различита облика именске речи, од којих је један обично у беспредлошком акузативу, дакле, у функцији директног објекта. Тако се транзитивни глаголи реализују и као глаголи с комплексном рекцијом. То се може приказати у следећим обрасцима двоструке беспредлошке или беспредлошко–предлошке рекције.

Структурни образац за двоструку беспредлошку рекцију транзитивних глагола у српском језику:

2.a. V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1N} + Ø _{2N}	
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Ø _{2NAk}	питати <i>кога шџа</i> учити <i>кога шџа</i>
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Ø _{2NGen}	лишити <i>кога чега</i> поштедети <i>кога чега</i>
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Ø _{2NDat}	дати <i>шџа коме</i> посветити <i>шџа коме</i> оставити <i>шџа коме</i> одати <i>шџа коме</i>
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Ø _{2NInstr}	обасути <i>кога чиме</i> одликовати <i>кога чиме</i> опремити <i>шџа чиме</i> запушити <i>шџа чиме</i>

Структурни образац за двоструку беспредлошко–предлошку рекцију транзитивних глагола:

2.б. V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1N} + Prep _{2N}	
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Prep _{2NAk}	обавезати <i>кога на шџа</i> упутити <i>кога у, на шџа</i> оспособити <i>кога за шџа</i> овластити <i>кога за шџа</i> пренети <i>шџа на кога</i>
V _{Tranz} (← Inf) + Ø _{1NAk} + Prep _{2NGen}	штитити <i>кога, шџа од кога, чега</i> одговорити <i>кога од чега</i> тражити <i>шџа од кога</i> преузети <i>шџа од кога</i>

$V_{\text{Tranz}} (\leftarrow \text{Inf}) + \emptyset \text{ } {}_1N_{\text{Ak}} + \text{Prep } {}_2N_{\text{Instr}}$	узнати <i>кога с ким; с чим</i> уговорити <i>шта с ким</i> раскинути <i>шта с ким</i>
$V_{\text{Tranz}} (\leftarrow \text{Inf}) + \emptyset \text{ } {}_1N_{\text{Ak}} + \text{Prep } {}_2N_{\text{Lok}}$	обавестити <i>кога о чему</i> применити <i>шта на коме, на чему</i> подржати <i>кога у чему</i>

По истом обрасцу рекцију имају и непрелазни глаголи који захтевају да једна именска реч буде у облику датива, а друга у локативу, као у примерима: захвалити се коме на чему, приговарати коме у чему / за шта.

Структурни образац за двоструку предлошку рекцију глагола 1. и 2:

$1. V_{\text{Tranz}} (\leftarrow \text{Inf}) + \text{Prep } {}_1N_{\text{Lok}} // {}_1N_{\text{Instr}} + \text{Prep } {}_2N_{\text{Instr}}$
преговарати <i>о чему с ким</i> договарати се <i>о чему с ким</i> расправљати <i>о чему с ким</i> полемисати <i>о чему с ким</i> слагати се <i>у чему с ким</i>

Овакву рекцију имају глаголи који припадају комуникативно–социјативној групи, будући да означавају говорне активности које подразумевају равноправно учешће најмање два актера, при чему се без тог другог не може ни замислити дати чин. То „партнерство“ изражава се у српском језику првенствено инструменталом с предлогом *с(а)*, а на синтаксичком плану може се представити и на други начин — само плуралским обликом глагола или у комбинацији с координираним аргументским изразом у номинативу. Постоје активности које човек може вршити и самостално и у заједници с другом особом, као нпр. *иланирајти* шта и *иланирајти* шта с ким.

У синтагматским обрасцима двоструке предлошке рекције аблативно–адлокативног типа, какву имају основни и од њих изведени глаголи кретања, формирани парови предлога стоје у антонимичном односу:

$2. V_{\text{Tranz}} (\leftarrow \text{Inf}) + \text{Prep } {}_1N_{\text{Gen}} + \text{Prep } {}_2N_{\text{Ak}}$
пребацити се <i>са // из чега на // у шта</i> изаћи <i>из чега на // у шта</i> сићи <i>са чега на // у шта</i> спустити се <i>са чега на // у шта</i>

Именичка рекција

§ 688. Што се тиче рекције глаголских именица, она се разликује од рекције истозначних глаголских лексема с категоријалним обележјем транзитивности, будући да изостаје могућност да се именица удружи с беспредлошким акузативом. У осталим случајевима, именичке и глаголске рекцијске синтагме често су изорекцијске. Исто важи и за рекцију других именица, пре свега оних које се могу довести у творбено-семантичку везу са придевима.

Именице имају и предлошку и беспредлошку рекцију, како је приказано у табели.

Табеларни приказ именичке рекције

Рекцијски облик:	Именичке рекцијске синтагме: N _{Dev, Deadj} + N _{Padež}
1. а. Ø Gen б. Prep Gen	стварање чега утовар чега тумачење чега опасност од кога, од чега
2. а. Ø Dat б. Prep Dat	претња коме, чему подршка коме, чему тежња к чему склоност ка коме, чему
3. Prep Ak	вера у кога, у <i>шта</i> позивање на, у <i>шта</i> налог за <i>шта</i> сагласност за / на <i>шта</i>
4. а. Ø Instr б. Prep Instr	заузетост чиме потреба за чим повезаност с ким, с чим
5. Prep Loc	мишљење о коме, о чему решење о чему изјашњавање о чему обавештеност о чему истрајност у чему

Готово све апстрактне именице условљавају појаву одговарајућег облика именске речи који у неким случајевима може алтернирати с неким другим обликом, као нпр. повод чему, за шта, *брига* о чему, за шта. Апстрактна именица може се комбиновати, као и глагол, истовремено с две

именске речи: *обавештавање* кога о чему, *застирашивање* кога чиме, *йодришка* коме у чему.

Придевска рекција

§ 689. Парадигма рекцијских облика придева у српском језику наизглед се поклапа с глаголском рекцијом, будући да су то махом девербативни придеви, при чему је искључена могућност појаве беспредлошког акузатива, што је разумљиво с обзиром на одсуство категоријалног обележја прелазности код придева. За разлику од правих глаголских именица, које се често удружују с објекатским генитивом, за придеве то не важи. Рекцијски облик уз придеве изведене од прелазних глагола одговара другој допуни истоветног глагола, пошто је носилац датог обележја означеног придевом у ствари пацијенс транзитивне предикације: *намениџи* кога, шта коме, чему ↔ *биџи намењен* коме, чему; *уџуџиџи* кога у шта ↔ *биџи уџуђен* у шта. Рекција медијалног непрелазног глагола, као и других непрелазних глагола, обично је идентична рекцији придева изведених од њих.

У придевским рекцијским синтагмама именским изразом је означена предметност на коју прелази, коју обухвата, на коју се односи психо-физиолошко стање или својство приписано придевом неком носиоцу, аргументу. Тако се семантички садржај придева ограничава на дату активност, на ситуацију у којој се испољава.

Сви придеви с одговарајућим именским облицима представљају лексичка језгра екплициране или имплициране копулативне предикације, па се у синтагматском обрасцу дају у форми инфинитива копулативног глагола *биџи*.

Табеларни приказ придевске рекције

Рекцијски облици N	Придевска рекцијска синтагма: VCop (← Inf) + Adj + N _{patz}
1. а. Ø Gen б. Prep Gen	бити жељан <i>чега</i> бити свестан <i>чега</i> бити сачињен <i>од чега</i>
2. а. Ø Dat б. Prep Dat	бити намењен <i>коме, чему</i> бити недоступан <i>коме</i> бити усмерен <i>к чему</i>
3. Prep Ak	бити упуђен <i>у шџа</i> бити усредсређен <i>на шџа</i> бити спреман <i>за, на шџа</i> бити предодређен <i>за шџа</i>

4. a. Ø Instr 6. Prep Instr	бити задовољан <i>киме, чиме</i> бити луд за <i>ким, за чим</i> бити упознат <i>са чим</i>
5. Prep Lok	бити успешан у <i>чему</i> бити постојан у <i>чему</i> бити ангажован <i>на чему</i>

Уйоредна рекција глаголских, именичких и њридевских речи

§ 690. Ако се упореди рекција глагола, именица и придева, од исте основе или од семантичких блиских глаголских, именичких и придевских лексема, уочљива су поклапања, као и то да су највеће сличности између именичке и придевске рекције, док је глаголска унеколико различита. И именичку и придевску рекцију треба сматрати изведеном у односу на примарну глаголску. Отуда се рекцијске допуне глагола, у које спада и објекат, издвајају као посебни реченични чланови којима управља глагол у функцији реченичног или нереченичног предиката и који заједно с њим граде семантичку и формалну структуру просте реченице.

Глаголска рекција је најразуђенија и доследније се презентује у речницима него именичка и придевска.

Табеларни њриказ уйоредне рекције глагола, именица и њридева

Рекцијски облици N	Основни структурни ликови допунских синтагми		
	Inf (V _{Intranz}) + N _{Padež}	N _{Nom} + N _{Padež}	Adj + N _{Padež}
1. Ø Gen Prep Gen	лишити се чега одвојити се од кога, од чега	лишавање /од/ чега одвајање од кога, од чега	лишен чега одвојен од кога, од чега
2. Ø Dat Prep Dat	захвалити се коме тежити /к/ чему	захвалност према коме тежња к чему	захвалан коме наклоњен коме
3. Prep Ak	определити се за шта уверити се у шта позивати се на шта	опредељење за шта увереност у шта позивање на шта	опредељен за шта уверен у шта
4. Ø Instr Prep Instr	занети се чиме жудети за чим лудовати за ким, чим	занетост чиме жудња за чим	занет чиме опседнут чиме луд за ким, чим
5. Prep Lok	истрајати у чему	истрајност у чему	истрајан у чему

Будући да се рекцијске допуне именица и придева појављују у синтагми с управним именичким или придевским чланом и зависним именским, у одређеном рекцијском облику (који никад не може бити у номинативу и акузативу без предлога), то нису посебни реченични чланови и у односу на реченични предикат не врше ниједну од наведених синтаксичких функција. Њима се експлицира, допуњује садржај управних речи; то су, дакле, допуне именичких и придевских израза.

ИЗ СИНТАКСИЧКЕ ПАРАДИГМАТИКЕ:

кондензација (згушњавање) и номинализација (поименичавање)

О кондензацији

§ 691. Под реченичном кондензацијом обично се подразумева специфичан синтаксички поступак када се апстрактни садржај предикације преноси једном инфинитном или номиналном језичком формацијом, а не финитним предикатским изразом. За такво сажето представљање реченичног садржаја употребљавају се уместо вербалних реченичних структура нереченична језичка средства која су изведена из одговарајућих глаголских или аналитичких, копулативних предиката. У функцији кондензатора реченичног садржаја у српском језику појављују се често, како је то већ утврђено (највише у радовима М. Ивић), сви безлични глаголски облици, и то као основни облик — инфинитив, па глаголски прилози, тзв. герунди и глаголски придеви, затим глаголске и придевске именице. Сви они представљају нереченичне предикације, односно непосредне трансформе одговарајућих семантички еквивалентних реченичних предикација.

Реченични кондензатори синтетизују исказ и, као краће форме, доприносе економичнијем језичком изражавању. Њиховом употребом исказ се скраћује не само квантитативно него се економише и у информативном погледу, јер се не понављају подаци ни о носиоцима ситуације нити о њеним временским или модалним оквирима, какве иначе садржи главни реченични предикат. Осим тога, они су позиционо немаркирана синтаксичка средства у односу на реченични предикат, што значи да се слободно расподељују у реченици (а да то није обавезно праћено и интерпункцијом), за разлику од реченичних предикација чији садржај кондензују.

Основним обележјима реченичних кондензатора сматрају се безличност, обезвремењеност, нединамичност, немодалност. Отуд учесталију појаву ових специфичних синтаксичких средстава региструјемо пре свега у текстовима уопштене, апстрактне тематике, тачније у оним ситуацијама када аутори настоје да свој исказ у већој мери сажму, обезличи, обезвремене, да га учине статичним и у неку руку немодалним, тако да се

направи извесна дистанца у односу на предмет излагања и при том постигне већа објективност. То значи да је употреба поменутих нереченичних предикација, тј. кондензатора реченичног садржаја оправдана и у чисто лингвистичком и у социолингвистичком смислу.

Напомена. — Нису пожељна, међутим, ни претеривања у употреби индеклинабилних форми и номинализованих конструкција, а посебно треба избежавати њихово гомилање како би изражавање било у складу с граматичко-семантичким принципима спајања речи и израза и природом нашег флексивног језика. Низ од индеклинабилних форми био би синтаксички незавршен, као и номинализовани комплекси, какве налазимо у језику наше штампе, нпр. (259).

Будући да инфинитни глаголски облици, девербативне именице, придеви и прилози од истих глаголских основа, успостављају с финитним предикацијама напред наведене видове синтаксичких односа, при чему постоји могућност супституисања једних кондензатора другим, очигледна је семантичка еквивалентност реченичних структура с њима и оних сложених од два финитна предиката у зависном, субординираном или независном, координираном односу. При опредељивању за поједина синтаксичка средства, што је пре свега условљено прагматичким контекстом, примећује се већа или мања синонимичност међу њима.

ИНФИНИТИВ КАО РЕЧЕНИЧНИ КОНДЕНЗАТОР

§ 692. Инфинитив, који је пореклом именица, понаша се слично девербативној именици у беспредлошкој падежној форми, прецизније, у номинативској и акузативској, што значи да се појављује у готово истим синтаксичким позицијама просте реченице и при том врши функцију именских чланова, наравно уколико то омогућује главни реченични предикат (в. ниже). У односу на инфинитив, међутим, глаголска именица је мобилније и далеко фреквентније синтаксичко средство јер се употребљава у свим позицијама и кондензује реченична значења која су недоступна инфинитиву.

Напомена. — На функције и употребу инфинитива у српском језику указала је М. Ивић (в. § 717). Појава инфинитива у привидно слободној предикатској позицији везана је за посебне типове исказа, упитне и императивне. (В. о инфинитиву у поглављу *Синтакса глагола*.)

С неправим копулативним (фазним и модалним) глаголима инфинитив гради предикат, док с осталим пунозначним глаголским предикатима успоставља везу као самостални реченични члан — субјекат или објекат, што је условљено њиховим категоријалним обележјем рода, рекцијом и синтаксичком позицијом. Инфинитив у позицији формалног субјекта или у позицији објекта уз прелазни глагол комутабилан је с глаголском имени-

цом у облику номинатива, односно акузатива. Та именица, дакле, остварује своје улоге синтаксички независног или зависног реченичног члана, односно семантичке допуне глаголског садржаја. А те реченичне структуре с инфинитивом и оне с глаголском именицом еквиваленти су сложених допунских клауза субјекатског и објекатског типа. И у једном и у другом случају, инфинитивом као кондензационим синтаксичким средством реферише се о непредметној стварности, тј. именује се појава која је обухваћена главном интранзитивном или транзитивном предикацијом. По правилу, постоји семантичко слагање носилаца двеју активности — прве означене финитним предикатом и друге именоване инфинитивом, односно презентом у допунској клаузи. Уп. нпр. *Досадило му је чекаџи / да чека* и *Учио је њеваџи / да њева*. Уколико су у управном делу таквих структура каузативни глаголи као нпр. *научиџи* кога чему (*Научио га је њисаџи*), тада изостаје идентичност вршилаца назначених активности.

Н а п о м е н а. — Знатно ређи су и неубичајени у савременом језику примери са инфинитивом у позицији финалне допуне, као и примери с каузативним глаголским предикатима и некорелативним агенсима попут пр. *Оиџишли су снимиџи џерен*; *Помогла му је усџаџи*.

Субјекатску позицију заузима и инфинитив уз копулативни предикат с прилошком, односно именичком речју којом се на посредан начин квалификује, процењује с опште друштвеног, етичког, естетског и др. становишта денотирана појава, тј. приписује јој се какво обележје, вредност:

(248) *Лагаџи* није лепо.

(249) *Пуџиџи* је штетно.

(250) Врлина је *разумеџи* другога.

При семантичкој интерпретацији примера, инфинитив и његов супституент, глаголска именица у номинативу, могу бити замењени клаузом с везником да, немобилним презентом и морфемом се, која је сигнал уопштеног агенса: *Да се лаже* (тј. да људи лажу), *џо није лепо*. У таквом примеру пожељно је употребити просентенцијалну заменицу т о. Иницијална позиција, међутим, није уобичајена за клаузу, па су глаголска и именичка средства за кондензацију пропозитивног садржаја знатно више заступљена у тим синтаксичким позицијама у савременом српском језику.

Уколико се између две предикације с корелативним агенсима успостави комплементни зависни однос, друга се може трансформисати у објекатски инфинитив, како показује следећа формула и примери (251) и (252):

$$P_{1\text{ fin}} (\leftarrow V_{\text{Tranz}}) + \text{sub}P_{2\text{ fin}} [\rightarrow \text{Inf}]$$

(251) Волела је да *џланинари*. [\rightarrow планинарити].

(252) Научио је да *џлива*. [\rightarrow пливати].

§ 693. Синтаксички еквивалентним структурама сматрају се реченице састављене од две финитне предикације, од којих друга има функцију субјекатског (а) или објекатског (б) комплементизатора, и реченице отелотворене лексички истоветном финитном глаголском формом којој је придодат или инфинитив или одговарајућа девербативна именица у функцији супституента комплементне клаузе. Следи табеларни приказ:

Синтаксички еквивалентне структуре			
Главни део: а) P ₁ + N _{Dat} + б) P ₁ +	1. допунска клауза: Cl (← да + Prez)	2. инфинитив [↔ Inf /	3. гл. именица /↔N _{Dev}]
а) позиција: + Subj (← Cl /↔ Inf / ↔ N _{Dev} Nom)	Досадило јој је <u>да чека.</u>	[↔ чекати /	/↔ чекање]
б) позиција: + Obj (← Cl / ↔ Inf / ↔ N _{Dev} Ak)	Воли <u>да плива.</u>	[↔ пливати /	/↔ пливање]

Инфинитивом и глаголском именицом као кондензационим језичким средствима скраћује се исказ, а при том су информације о носиоцу именованих радњи и времену њиховог вршења дате непосредно управним предикатским изразом (с тим што је у а позицији носилац радње исказан падежом логичког субјекта).

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ (ГЕРУНДИ) КАО РЕЧЕНИЧНИ КОНДЕНЗАТОРИ

§ 694. Глаголски прилози (= герунди) успостављају с главним предикатом и субординирани и координирани синтаксички однос, који може бити аналоган зависном, и то темпорално–симултаном односу онда када се герундом означава, с прагматичког аспекта, примарна радња, док у координацији стоји герунд којим се означава радња као пратећа околност. То показује следећи пример: *Прилазила му је размишљајући* [→ и при том је размишљала]; *Размишљала је њрилазећи му* [→ док му је њрилазила]. Ретко кад се таква темпорална релација може уочити при употреби герунда за прошлост, будући да се њиме по правилу реферише о радњи антериорној у односу на главну означену финитним предикатским изразом. Уп. нпр. *Махнула му је угледавши га* [→... кад га је угледала] и *Уйиша га њогледавши га мрко* [→ и при том га погледа мрко]. (В. лит. М. Ивић.)

Напоредни синтаксички однос остварује се онда када герунд кондензује значење „пратеће околности“, а експлицитни сигнал те семантичке везе је заменички израз *п р и т о м* уз везник *и*. За такву интерпретацију примера морају бити задовољени следећи услови: да оба глаголска облика буду грађена од истог вида и да герунд буде постопоњан у односу на главни, финитни предикат:

$P_{1\text{фин}} + \text{коог } P_{2\text{фин}} (G_{\text{имperf}} [\rightarrow G_{1\text{имperf}}])$. Уп.

(253) Седео је и при том је ћутао. [\rightarrow ћућећи]

Герунд у овом случају реферише о радњи која само прати или истовремено и омогућава реализацију главне радње означене финитним предикатом, као нпр. *Редовно вежба негујући своје тело и конценџрацију* [\rightarrow и тиме, тако негује своје тело]. Ова реченица је у односу семантичке конверзије са реченицом у којој је извршена рокада информација исказаних герундом и главним предикатом: *Негује своје тело и конценџрацију иако шћо редовно вежба*.

Значење „пратеће околности“ може кондензовати и глаголска именица у одређеној предлошко–падежној конструкцији, с тим што она не мора бити постопоњана као еквивалентне структуре са напоредним финитним предикатом или герундима. Нпр. *Сорокин је, са ѿодсмехом, ѿонављао* — М. Црњански [\leftrightarrow Сорокин је понављао подсмехујући се \leftrightarrow Сорокин је понављао и при том се подсмехивао].

Н а п о м е н а. — Понашање девербативне именици у датој позицији детаљно је описао М. Радовановић у студији о кондензацији.

Герунди као реченични кондензатори заузимају позиције првенствено резервисане за прилошкоодредбене чланове у простој реченици, тако да с финитним предикатским изразом граде тај вид зависних синтаксичких веза. (За разлику од инфинитива, герунди не могу остварити допунску зависну везу с главним реченичним предикатом). Герундима и у овој позицији може бити конкурентно синтаксичко средство глаголска именица, како показује супституциони тест:

$P_{1\text{фин}} + \text{Cl} (\leftarrow \text{Conj} + P_{2\text{фин}}) [\rightarrow G_1 \leftrightarrow \text{Prep } N_{\text{Dev}}]$

(254) Допутовала је *јер се надала* да ће наћи посао. [\rightarrow надајући се да ... / \leftrightarrow са надом да ... / \leftrightarrow у нади да ...].

Ова синтаксичка средства појављују се као кондензатори различитих реченичних саопштења, оличавајући поједине типове адвербијалних реченица. Тако се њима обично исказују темпорална, каузална, условна, концесивна, начинска значења. Табела показује да је супституент герунда

у тим случајевима углавном предлошко–падежна конструкција с глаголском именицом.

Синтаксички еквиваленти:			
Кондензована значења:	адвербијалне клаузе: P _{fin} + Cl Temp Caus Mod	герунди: [↔ G ₁]	глаголске именице: [↔ Prep N Dev]
1. темпорално	Видела је новог станара <i>када се враћала с посла.</i>	[↔враћајући се с посла]	[↔при повратку]
2. каузално	Уморила се <i>јер је спремавала стан.</i>	[↔спремајући стан]	[↔од спремања стана]
3. начинско	Доказао се <i>иако што се борио за правду.</i>	[↔борећи се за правду]	[↔у борби за правду]

Употреба герунда у језику уопште регулисана је неким рестриктивним правилима, као што су идентичност агенса обеју предикација, глаголски вид, немогућност директне повезаности са субјекатским аргументом, позициона обележеност и мања мобилност у реченици у односу на глаголску именицу. Они покривају и мањи број реченичних значења од именице.

РЕЧЕНИЧНИ КОНДЕНЗАТОРИ У ЕКВИВАЛЕНТНИМ СТРУКТУРАМА

§ 695. Уколико упоредимо паралелну употребу кондензационих синтаксичких средстава постпонираних у односу на истоветан глаголски предикат, уочићемо извесне сличности и разлике међу њима на функционално–семантичком и стилском плану. Реченична предикација која стоји у напоредном односу с главним предикатом може бити трансформисана у герунд садашњи, а као њени могући супституенти појављују се: трпни придев, глаголска именица и девербативни прилог. То се може приказати на примеру еквивалентних реченичних структура с различитим кондензаторима изведеним од исте основе:

P _{1fin} + koor P _{2fin} :	Посматрао ју је <i>и</i> <i>чудио се.</i>
[→ G ₁]:	Посматрао ју је <i>чудећи се.</i>
↔ Prep N _{Dev} D Instr:	Посматрао ју је <i>с чуђењем.</i>
↔ Adj Dev:	Посматрао ју је <i>зачуђен.</i>
↔ Adv Dev]:	Посматрао ју је <i>зачуђено.</i>

Први трансформ реченичног предиката јесте герунд којим се у информацију уноси компонента процесуалности, пошто он имплицира глаголску радњу психо–физиолошког карактера као пропратну манифестацију примарне визуелне радње. Та компонента је потиснута употребом номинализоване падежне конструкције, али се чува основни значењски однос успостављен између главне радње и имплицираног стања перципијента, које је заправо „пропратна манифестација“ визуелне радње. Интерпретација примера с придевским супституентом још је специфичнија и функционално–семантички удаљенија од примарне, реченичне предикације, будући да се, замењивањем процесуалне компоненте резултативном, тежиште информације преноси на „слику стања“ субјекатског перципијента, на шта упућује и морфолошки лик придева. У овом случају квалификује се сам носилац, његово привремено стање, изглед у датом тренутку, дакле питање за такву употребу трпног придева би гласило: *Какав је он био док је њосмајрао?* То је позиција тзв. предикативног атрибута. Ако се за главни глагол веже прилошки детерминатор, што је, иначе, условљено значењем прилошке лексеме, тада се пре свега квалификује сама радња, односно начин њене реализације, а заправо говори се о посебној врсти погледа какав може бити својствен носиоцу перцепције (в. радове И. Грицкат, М. Ивић).

На сличан начин могу се протумачити и функционално–семантичке различитости између герунда прошлог као кондензатора начинске клаузе и његових могућих супституената у примеру: *Слушала га је заневши се / ↔ са заносом / ↔ занесена / ↔ занесено*. У зависности од тога чему говорно лице даје примат, коју информацију сматра најприкладнијом у одређеној комуникативној ситуацији, оно ће се одредити за једно од датих синтаксичких решења. У одређеним случајевима не постоји ни могућност замене једне форме другом.

Н а п о м е н а. — У функцији кондензатора реченичног садржаја могу бити и друга синтаксичка средства, попут просентенцијалних заменичко–прилошких, придевских и именичких речи и израза (нпр., *нешто, њо, њако, сйвар, чињеница, једно, следеће*), именица са семантичким обележјем *конкретно* (+), модалних партикула итд. Нпр. *Нешто сам њи рекао; Ти њо не разумеш; Указао је на чињеницу; Тако се не разговара са мно.* У свим наведеним примерима имлициран је реченични садржај и није могуће непосредно реконструисати реченичну предикацију будући да је то контекстуално условљено.

О номинализационим процесима

§ 696. У простој реченици српског језика веома је фреквентна појава номиналних синтаксичких средстава којима се сажимају реченични садржаји. Девербативна именица у разним падежним облицима несум-

њиво представља, како је то показао М. Радовановић, највиши степен номинализовања исказа. Поред ње, запажена је појава и деадјективних именица и девербативних придева који се као и она, у зависности од значења, позиције и функционално–семантичке повезаности с управним реченичним предикатом, могу трансформисати у финитне предикате субординираних или координираних реченица одговарајућег семантичког типа.

Номинализациона средства су, може се рећи, једно од карактеристичних језичких обележја политичког, правног, новинарског, научног дискурса, тј. оних домена употребе језика у којима је присутан интелектуализовани тип комуникације.

Уп. примере из наше дневне штампе:

(255) У обраћању нацији Буш је обећао ... [→ Када се обраћао нацији, ...].

(256) Енергија више не може служити за одржавање социјалног мира [→ ... да би се одржавао социјални мир].

(257) Најављује се сузбијање често нелојалне конкуренције [→ ... да ће се сузбити често нелојална конкуренција].

(258) Са свих страна падају оптужбе уз међусобна препуцавања [→ ... и при том се међусобно препуцавају].

Примери из наших новина показују да су номинализациони процеси у њима веома изражени, а да при том нису увек прихватљиви због информацијске непрецизности номиналних конструкција, поготово онда када се употребљавају прекомерно, у низу:

(259) Према оценама стручњака, у резултатима истраживања испољила се свест о очајном стању привреде, која је „за нијансу“ била потиснута постизборним одушевљењем, реакција на поскупљења и разочарање у односу на не-реална очекивања брзог бољитка после смене власти (*Блиц*).

Ако пођемо од основне, примарне вербалне структуре с финитним предикатом, онда видимо како се те реченичне предикације „номинализују“, односно како од две реченице са субординираним или координираним односом настаје једна проста с предикатом и номинализованом падежном синтагмом. Тај поступак претварања вербалних, глаголских структура у номиналне, именичке назива се н о м и н а л и з а ц и ј о м.

Номинализациони процеси су карактеристични за многе индоевропске језике па и за наш српски језик, а посебно су присутни у појединим његовим функционалним стилевима као што су новинарски, правни, административни, научни, где је највише изражена тежња ка економичнијем, уопштеном и апстрактнијем изражавању. Номинализације се сматрају универзалним језичким феноменом будући да су условљене првенствено поменутих нелингвистичким моментима.

Да новинари радо прибегавају номинализовању својих исказа, показују и многобројни актуелни наслови из дневних новина сачињени од номиналне (именичке) падежне синтагме: *Договор њредсџавника властџи; Исџлаџа обвезница; Увођење модерне џехнологије. СРЈ за диџломатџско и мирно решење кризе; Празник без ресџрикџија; Продајом некреџнина до смањења дугова; Увођење нових кризних елеменаџа; Поново џрка у наоружању; Уџозорење безбедњаџима; Неауџоризоване оџџуџбе на адресу дирекџора; Ужасавајућа аџкавосџ амерџчке морнарице.*

Осим што су крађи, синтетични и самим тим економичнији облици језичког изражавања, номинализовани искази омогућавају да се избегне именовање агенса или објекта, што није могуће при употреби неких вербалних исказа. Избор номиналних средстава уместо вербалних мотивисан је прагматичким, нејезичким разлозима јер се саопштавање информација које се тичу времена или начина одигравања неких акција, њихових извођача, предмета обухваћених њима и др., често може сматрати сувишним, небитним или чак непожељним. У односу на вербалне структуре номиналне су погодније за изражавање неких садржаја у одређеним комуникативним ситуацијама у којима долазе до изражаја тежње к максималној сажетости исказа, ка уопштавању изложених садржаја, његовом обезличавању, обезвремењавању итд., а у настојању да се излагање учини објективнијим и, у крајњем случају, ефикаснијим и ефектнијим.

Номинализациони процеси се уочавају и при декомпоновању предиката, као што је показао М. Радовановић. Декомпоновани предикат настаје пре свега као резултат номинализовања вербалне структуре, а затим као последица извлачења њеног вербалног елемента у виду копулативног или семикопулативног глагола. Нпр. $V(\text{џомођи}) \rightarrow N_{Dev}(\text{џомођ}) \rightarrow V_{Semocor} + N_{Dev} Ak(\text{џружџџи џомођ})$; $V(\text{мислиџи}) \rightarrow N_{Dev}(\text{мишљење}) \rightarrow V_{Semocor} + N_{Dev} Gen(\text{биџи мишљења})$.

А секундарним номинализовањем настаје двоструко номинализована структура: $V_{Semocor} + N_{Dev} Ak(\text{џружџџи џомођ}) \rightarrow N_{Dev} Nom + N_{Dev} Gen(\text{џружџање џомођи})$. Декомпоновање предиката веома је изражено у новинарском (в. пр. доле) и административно–правном стилу.

У језику штампе понекад се остварује и више узастопних номинализованих синтаксичких јединица, као у пр. (260), (262), (264), (265).

(260) Показивање разумевања за доношење такве одлуке (*Глас*).

(261) Приликом преношења свог искуства увек ће дотерати ствар (*Блиц*).

(262) Поражавајуће испољавање нетрпеливости према другачијем мишљењу (*Данас*).

(263) Још увек се врше процене причињене штете (*Блиц*).

(264) Генерални секретар УН је издао саопштење у ком је изразио захвалност и олакшање ... (*Данас*)

(265) Дошло је до померања „стања ствари“ са мртве тачке (*Блиц*).

Номинализоване конструкције, по мишљењу М. Радовановића, тумаче се и као синтаксичко–семантички еквиваленти одговарајућих вербалних средстава, али и као функционално–стилски обележена средства. Уз то, оне се релативно слободно распоређују у исказу и понекад су више удаљене од „синтаксичког центра“ него што то могу бити њихови синтаксички еквиваленти.

ДЕВЕРБАТИВНА ИМЕНИЦА КАО НОМИНАЛИЗАЦИОНО СРЕДСТВО

§ 697. Девербативна, глаголска именица појављује се, као и друге деκлинабилне именске речи, у различитим падежним облицима и синтаксичким позицијама прости реченице, вршећи при том основне функције њених именских чланова — објекта, субјекта и др. Као неовремењена, безлична морфолошка категорија, ова именица, будући генерисана, тј. изведена од глагола, реферише о врло апстрактној активности, која, повезујући се с неком другом активношћу означеном глаголским изразом у датом контексту, добија своје темпорално–модално одређење и посебну синтаксичко–функционалну вредност.

Интерпретација примера с девербативном именицом која кондензује садржај неког глаголског предиката условљена је непосредним лексичкосемантичким окружењем (уп. *Договорена је њосеиша њредседника*; *Договорена је њосеиша манасџира*) или ширим, прагматичким контекстом, па тако пример *Гледали смо селидбу сџанара* може имати два читања: а) *Гледали смо како се сџанари селе* и б) *Гледали смо како селе сџанаре*. До таквих двојаких тумачења номинализоване конструкције долази само ако се занемари контекст. Исто тако, пример *За њланирање њородице њоџребно је новаца* може бити интерпретиран на два начина: а. *Да би њородица њланирала, ...* и б. *Да би неко, рецимо, држава њланирала њородицу, њоџребно је новаца*.

§ 698. Глаголска именица у синтагми с другом именском речју чији падежни облик реџира, појављује се у готово свим напред поменутиим синтаксичким позицијама: као независни субјекатски конституент, затим у саставу копулативног предиката, као објекатска и рекџијска допуна, а исто тако и као прилошка одредба, и као предикативни атрибут. При том она је експонент одговарајућих реченичних предикација које се реконструишу на дубинском плану датих исказа и које успостављају одређени тип функционално–семантичког односа с главним реченичним предикатом.

Синтаксичке позиције девербативне именице:	Примери с номиналним конструкцијама:	Реконструисане клаузе:
1. N _{Dev} као Subj	<i>Посетила музеју биће за све значајан догађај.</i>	[→ То што посећују му- зеј ...]
2. N _{Dev} као Pr	<i>Њихов план је био њосе- тиа музеју.</i>	[→ да посете музеј]
3. N _{Dev} као Obj	<i>Сећају се њосетие музеју.</i>	[→ да /како/ су посетили музеј]
4. N _{Dev} као D ₂	<i>Наговорили су их на њо- сету музеју.</i>	[→ да посете музеј]
5. N _{Dev} као PO	<i>Одложили су све ради њосетие музеју.</i>	[→ да /како/ би посетили музеј]
6. N _{Dev} као PrAt	<i>Обишли су цео крај уз њосету музеју.</i>	[→ и при том су посети- ли музеј]

Како се види из горње табеле, примери с девербативном именицом у датим синтаксичким позицијама, као именски изрази, успостављају с предикатом различите облике веза: независне и зависне. Будући да реферишу о реченичним предикацијима, та синтаксичка средства су погодна онда када су подаци о лицу, времену, броју, роду, аспекту и модусу информацијски редувантни, када је заправо битно само именовање радње и њено повезивање с другом радњом односно појавом. У простој реченици с копулативним предикатом садржај номиналне синтагме у субјекатској позицији изједначен је са садржајем предикатског израза, и обрнуто: ако је девербативна именице део предикатског израза, тада се њен садржај једначи са садржајем, или пак интегрише у садржај субјекатског аргумента. Овакве формално просте, номинализоване реченичне структуре сматрамо синтаксичко–семантичким еквивалентима одговарајућих зависнословених реченица.

§ 699. У следећој табели приказани су могући парадигматски односи на нивоу просте и сложене допунске реченице која је номинализована помоћу девербативне именице у различитим падежним облицима условљеним реакцијом управне глаголске речи. Све те номиналне допуне којима се експлицирају садржаји главних реченичних предиката, могу се трансформисати у допунске клаузе с најчешћим везницима *да*, *како* и *шта*, испред којих понекад стоје просентенцијалне заменичке речи.

Структурни обрасци номинализација:	Просте реченице с номиналним допунама:	Допунске клаузе:
$V_{se} + N_{Dat} + Sb$ ($\leftarrow Det_{Pos} N_{Dev} Nom$) [\rightarrow КАКО Cl]	Допада му се њено <i>јонашање</i> .	\rightarrow како се она понаша
$V_{se} + D$ ($\leftarrow Det_{Pos} N_{Dev} Gen$) [\rightarrow ШТА Cl Compl]	Сећа се <i>њеног</i> <i>говора</i> .	\rightarrow шта је она говорила
$V_{se} + D$ ($\leftarrow Det_{Pos} N_{Dev} Dat$) [\rightarrow ДА Cl Compl]	Нада се <i>њеном</i> <i>јоврашћу</i> .	\rightarrow да ће се она вратити
$V + D$ ($\leftarrow Y Det_{Pos} N_{Dev} Ak$) [$\rightarrow Y$ Prosent ДА Cl Compl]	Верује у <i>њен</i> <i>јоврашћак</i> .	\rightarrow у то да ће се она вратити
$V + D$ ($\leftarrow Det_{Pos} N_{Dev} Ak$) [\rightarrow ДА Cl Compl]	Примећује <i>њено</i> <i>двоумљење</i> .	\rightarrow да се она двоуми
$V_{se} + D$ ($\leftarrow Det_{Pos} N_{Dev} Instr$) [\rightarrow КАКО Cl Compl]	Одушевљава се <i>њеном</i> <i>игром</i> .	\rightarrow тиме како она игра
$V + D$ ($\leftarrow O Det_{Pos} N_{Dev} Lok$) [$\rightarrow O$ Prosent Lok ШТА Cl Compl]	Размишља о <i>њеној</i> <i>јоруци</i> .	\rightarrow о томе шта му је она поручила

Када се примери с глаголском именицом и посесивним детерминатором (в. табелу) трансформишу у вербалну структуру коју уведе везници карактеристични за допунске клаузе, прономинална реч уз именицу постаје агенс субординиране реченичне предикације при неидентичним агенсима управне и субординиране предикације. Испред везника допунске клаузе, како показује последњи пример, понекад се мора употребити просентенцијална реч катафорског типа у одговарајућем падежном облику, што је условљено рекцијом управног глагола. Иста просентенцијална реч у којем другом рекцијском облику може се, наравно, појавити испред сваког везника допунске клаузе, али је њена појава факултативна и често стилистички маркирана.

Само у првом примеру номинална допуна кондензује значење допунске клаузе која има формално функцију субјекта у односу на предикатски израз, што је адекватно синтаксичкој позицији и облику те допуне у простој реченици. (О томе каква је семантичка улога тога реченичног члана в. напред.)

Овакве интерпретације номинализованих падежних конструкција условљене су лексичкосемантичким и специфичним категоријалним обележјем глаголске управне речи. У свим тим случајевима девербативна именица у слободној или предлошкој падежној форми има улогу семантичке

допуне којом се експлицира неки битан семантички елемент инкорпориран у управну предикацију.

§ 700. Номиналне предлошко–падежне синтагме обично кондензују значења различитих адвербијалних клауза: временске, узрочне, условне, намерне, начинске, допусне и др. Неке њихове могуће семантичке интерпретације дате су у следећој табели:

Структурни обрасци номинализација:	Примери реченица с номинализованим предлошко–падежним синтагмама:	Адвербијалне клаузе:
V + Det N _{Ак} + НАКОН Det N _{Dev Gen} [→ Cl Temp]	Траже другог сарадника <i>након њеног одбијања</i> .	[→ након што је она одбила]
V + Од Det N _{Gen} + ЗБОГ Det N _{Dev Gen} [→ Cl Caus]	Одустали су од тог пројекта <i>због њеног одбијања</i> .	[→ зато што је она одбила]
V + Од Det N _{Gen} + У СЛУЧАЈУ Det N _{Dev Gen} [→ Cl Cond]	Одустаће од тог пројекта <i>у случају њеног одбијања</i> .	[→ ако она одбије]
V + N _{Ак} + УПРКОС Det N _{Dev Gen} [→ Cl Conces]	Завршили су посао <i>упркос њеном одбијању</i> .	[→ иако је она одбила]
НА ОСНОВУ Det N _{Dev Gen} [→ Cl Osn] + V + N _{Ак} + Det N _{Gen}	<i>На основу њеног одбијања</i> , проценили су значај тога посла.	[→ На основу тога што је она одбила ...]

Предлози и предлошки изрази могу се често сматрати комбинаторичним варијантама одговарајућих везничких елемената, будући да се из појединих предлошко–падежних конструкција реконструишу семантички еквивалентне реченичне структуре с одређеним везницима. То значи да поједини предлози или предлошки изрази указују на одређене значењске типове реченица који су кондензовани номиналном конструкцијом, што се види и на претходној табели.

Предлози *без*, *уместо* и *од* (уз именски израз) у номинализованој структури упућују на појаву негације уз глагол у реконструисаној вербалној структури, а тиме се имплицира и супротстављеност садржаја нереализоване околности која је означена кондензатором и неочекиване последице

реализоване активности: *Урадио је што без размишљања* (↔а да није размишљао); *Уместо њихвале, он их је изгрдио* (↔Уместо да их похвали („није их похвалио“...), ... ; *Сјасао се од хайшења* (↔ да га не ухапсе).

§ 701. На основу реченичних значења која најчешће кондензује номинална падежна конструкција, могуће је формирати парадигму реченичних типова с адекватним везничким средствима, специфичним за поједине реченице, и према њој парадигму номинализованих падежних синтагми уобличених изразом *стварање регија* као у следећем приказу:

Семантички типови клауза и типична везничка средства:	Номинализоване падежне синтагме:
Cl Temp (Conj = ПРЕ НЕГО ШТО)	[→ ПРЕ N _{Dev} Gen + N _{Gen} : Пре стварања регија ...
Cl Caus (Conj = ЗАТО ШТО)	[→ ЗБОГ N _{Dev} Gen + N _{Gen} : Због стварања регија ...
Cl Intenc (Conj = ДА) + Pot //Pr	[→ РАДИ N _{Dev} Gen + N _{Gen} : Ради стварања регија ...
Cl Cond (Conj = АКО)	[→ У СЛУЧАЈУ N _{Dev} Gen + N _{Gen} : У случају стварања регија ...
Cl Conc (Conj = ИАКО)	[→ УПРКОС N _{Dev} Dat + N _{Gen} : Упркос стварању регија ...
Cl Instr (Conj = ТИМЕ ШТО)	[→ Ø N _{Dev} Instr + N _{Gen} : Стварањем регија ...
Cl Obj (Conj = О ТОМЕ ДА)	[→ О N _{Dev} Lok + N _{Gen} : О стварању регија ...
Cl Okoln (Conj = И, А) + ПРИ ТОМ	[→ УЗ N _{Dev} Ak + N _{Gen} Уз стварање регија ...

Како је на табели показано, девербативна именица у падежној конструкцији сажима следећа реченична значења: темпорално, каузално, интенционално, кондиционално, концесивно, инструментално, тј. значење средства, објекатско, као и значење пропратне околности. Од поменутих типова једино се значење инструмента у српском језику обавезно исказује беспредлошком падежном формом, док се значење објекта, тј. предмета обухваћеног датом акцијом, осим акузативом, падежом директног

објекта, може изразити и локативом с предлогом *о*, уз одређене групе глагола интелектуалног садржаја.

Генитив је, као што се зна, у погледу значењских могућности и броја предлога који се уз њега реализују, најфреквентнији и најразуђенији падеж у српском језику. Предлошки локатив такође је врло фреквентан као кондензатор различитих реченичних значења. Девербативне именице у поменути два падежна облика најчешће кондензују периферна реченична значења, као што су темпорално, каузално и значење пропратне околности. За разлику од предлошких падежа, девербативне именице у беспредлошким падежним формама, као што су рецимо акузатив и датив, углавном не идентификују ниједно конкретно реченично значење, већ репрезентују семантичке допуне одређених глагола.

ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА КАО КОНДЕНЗАЦИОНО СРЕДСТВО

§ 702. И деадјективне именице генерисане из придева, у различитим падежним облицима, служе као нереченична средства за кондензовање реченичних предикација, с тим што оне замењују копулативне предикате, јер се уместо њих могу реконструисати придеви у именском делу аналитичког, копулативног предиката.

Ове номинализоване падежне конструкције такође се појављују у различитим синтаксичким позицијама где адјективна именица врши функцију субјекта, предикатива, прве и друге објекатске допуне, прилошке одредбе и предикативног атрибута, што ћемо представити у следећој табели:

Синтаксичке позиције деадјективне именице:	Примери реченица са номиналним синтагамама	Реконструисане клаузе:
1. N _{Deadj} као Subj	Све је пленила <i>њена искреност</i> .	[→ то што је искрена]
2. N _{Deadj} као Pr	Мирина врлина јесте <i>искреност</i> .	[→/ то/ да је искрена]
3. N _{Deadj} као Obj	Ценили су <i>њену искреност</i> .	[→ то што је искрена]
4. N _{Deadj} као D	Уверава га у <i>своју искреност</i> .	[→ у то да је искрена]
5. N _{Deadj} као PO	Волели су је <i>због искрености</i> .	[→ зато што је била искрена]
6. N _{Deadj} као PrAt	Говорила им је <i>са крајњом искреношћу</i> .	[→ и при том је била крајње искрена]

§ 703. Деадјективна именица у зависним падежима без предлога или с предлозима често се појављује у улози семантичке допуне глагола и као таква реферише о реченичној предикацији, која је на специфичан начин укључена у лексички садржај управне предикације. У свим тим случајевима уместо номинализоване синтагме, реконструирамо допунску клаузу уз глагол, како се може видети у табеларном приказу:

Номинализоване синтагме:	Примери реченица с номиналним допунама:	Реконструисане допунске клаузе:
Det Ø N _{Deadj} Gen	Чувај се <i>зависти</i> .	[→ тога да будеш завидан]
Det Ø N _{Deadj} Dat	То противречи <i>мојој мирољубости</i> .	[→ томе што сам мирољубив]
Det Ø N _{Deadj} Ak	Доказао је <i>своју великодушност</i> .	[→ да је великодушан]
Prep Det N _{Deadj} Ak	Рачунали су <i>на вашу солидарност</i> .	[→ на то да сте солидарни]
Prep Det N _{Deadj} Instr	Нису се помирили <i>с његовом самовољом</i> .	[→ са тиме што је самовољан]
Prep Det N _{Deadj} Lok	Инсистирали су <i>на њеној кривици</i> .	[→ на томе да је она крива]

И овде испред везника неких допунских клауза нужно је увести просентенцијалну реч *ио* у одговарајућем падежу.

§ 704. Као номинализационо средство падежне конструкције с деадјективним именицама, као и с девербативним именицама, изражавају многа већ поменута адвербијална синтаксичка значења, као што је каузално, кондиционално, концесивно, инструментално, значење критерија и др. За временско значење номинализоване конструкције с придевском именицом, међутим, нема потврда, будући да се ово значење може реконструисати само ако су у питању именице одређеног семантичког типа, као нпр. *младост*, *дејинство* и др. Која реченична значења најчешће сајима деадјективна именица у српском језику приказује следећа табела:

Структурни обрасци номинализације:	Примери с номиналованим падежним синтагмама:	Реконструисане адвербијалне клаузе:
ЗБОГ N _{Deadj} Gen [→ Cl Caus]	Жалили су га <i>због неискустива</i> .	[→ јер је био неискусан]

N _{Deadj} Nom [→ Cl Cond]	<i>Неискус^тиво</i> у том послу може штетити.	[→ ако је неко неискусан]
БЕЗ ОБЗИРА НА Det N _{Deadj} Ак [→ Cl Conc]	Запослили су га <i>без обзира</i> на његово <i>неискус^тиво</i> .	[→ иако није био искусан]
Det N _{Deadj} Instr [→ Cl Instrum]	<i>Својим неискус^тивом</i> упропастио је све.	[→ тиме што је био неискусан]
ПО Det N _{Deadj} Lok [→ Cl Osn]	Познат је <i>ио свом неискус^тиву</i> .	[→ по томе што је неискусан]

§ 705. Номинализације су, дакле, један вид кондензовања исказа помоћу именица апстрактног значења које се појављују уместо вербалних, реченичних структура. При номинализовању обично се не саопштавају подаци о лицу, времену, броју, роду, фази, аспекту, модусу и др., будући да су они у тим комуникативним ситуацијама информацијски редувантни. Примери с номиналним синтаксичким средствима морају бити тумачени у контексту, ужем или ширем. До номинализовања долази из напред поменутих нелингвистичких и лингвистичких разлога.

Номинализоване структуре се често употребљавају у новинским текстовима где је извршена анонимизација и уопштавање агенса, а посебно у новинским насловима, као нпр.

(266) Суспензија непостојећег акционарства (*Глас јавности*).

(267) Јачањем сарадње брже у Европу (*Данас*)

(268) Обнављање говора мржње (*Грађански лист*).

ПАРЦЕЛАЦИЈА

О парцелацији као посебном синтаксичком поступку

§ 706. Сваки именски реченични члан може бити у принципу издвојен из просте реченице и постављен у аутономну, интонацијски и интерпункцијски маркирану постпозицију или, евентуално, у антепозицију, само ако је то оправдано с лингво–стилистичког и књижевно–уметничког аспекта. Тај поступак осамостаљивања појединих делова реченице који су тесно функционално–семантички повезани с осталим реченичним члановима зове се *парцелација*. Постоје и друга терминолошка решења за ову појаву, али је ово, као најприкладније, преузето из руске граматичке литературе. Уп. примере

(269) Дрмусали су га. *Симка и још неко.* (Д. Ђосић)

(270) Гледао сам те ноћас. *У сну. Тужну. Мртву.* (М. Црњански)

(271) *Виле за жеље.* Њих хоћу. *Мостове за мисли.* (О. Давичо)

Парцелацијом се реченица рашчлањује и на линерном, синтагматском плану и на виртуелном језичком, што доприноси динамици казивања, другачијој, неуобичајеној ритмичкој организацији прозног текста и постизању извесних стилско–уметничких ефеката. Управо издвајањем језичких јединица из једне синтаксичке целине и њиховим позиционим и интонацијским аутономизовањем нарушавају се традиционално схваћени принципи моделирања реченице, разграђује се њена структура (према истраживањима М. Радовановића). Тај синтаксички поступак парцелисања, тј. сегментирања, рашчлањавања реченице треба да буде идејно–тематски мотивисан, да одговара општем тону и композицији дела, као и индивидуално–стилским особеностима самог аутора. Посредством парцелисаних језичких јединица преносе се поруке које су афективношћу и емоционалношћу обојене. Зато је парцелација карактеристична за оне делове књижевног текста у којима долази до изражаја ауторов субјективни доживљај света, а то су често монолози главних ликова.

Савремени српски писци као што су М. Црњански, Р. Петровић, Р. Константиновић, М. Данојлић, В. Стевановић и др. примењују овај поступак рашчлањавања реченице у тежњи да буду модерни у изразу, да динамизирају свој исказ, активирају реченичну интонацију и тако фокусирају оно што је, по њиховом виђењу, битно, а уједно да учине ближим говорној комуникацији свој начин излагања. Парцелација као средство смисаоног и позиционо–интонационог рашлањавања садржаја саопштења, поред комуникативне, има и изразито експресивну функцију. Њоме се служе и неки српски писци 19. века (према истраживању Љ. Суботић).

§ 707. Као сигнали парцелације служе следећи графички знаци: тачка (.), црта (–), тачка са зарезом (;), две тачке (:), па и заграда. На тај начин парцелисани део је одвојен од матичне реченице тзв. експресивном паузом (уп. нпр. 272, 273, 274). Парцелати су најчешће постпонирани у односу на своју матичну реченичну структуру (нпр. 269, 270, 272, 274), али могу бити и у антепозицији (пр. 271, 273).

(272) Ћуте злу не требало („за сваки случај“); брижници недостијжних разлога, њрошвици њрејеривања; држачи средина; учесници саветјовања сасјанака зборова. (М. Данојлић)

(273) Самоћа година и њревара. Куца, куца, куца. (Р. Константиновић)

(274) Гледам, као кроз нагарављено стакло: Ојшће Помрачење. Сумрак Свега. Чабар. (В. Стевановић)

§ 708. Парцелисане могу бити и лексеме, и синтагме, и зависне реченице; често су то именски изрази у различитим падежним облицима и функцијама, придеви издвојени из именичке синтагме и постпонирани у односу на именицу као њен центар, в. (270), (276), начински, временски и

месни прилози у функцији глаголских детерминатора, као и поредбене конструкције. Нпр.

(275) Баронеса, ви знате, ја брзо заборављам жене. *Особито њуначке.* (М. Црњански)

(276) Пред њим у сали види саме девојке и жене. *Лејо, сјајашно лејо, све младе. И њознаше однекуд.* (О. Давичо)

(277) Гледају га дуго. *Исјивачки. Звериње.* (Д. Ђосић)

(278) Живим као животиња, као слепи миш. *Као ишаког.* (В. Стевановић)

Сваки тај парцелат носилац је емфатичког акцента, њиме се истиче оно што је битно с информативно–комуникативног становишта. Обично се појављује више парцелата узастопце, у низу састављеном од истоврсних, изофункционалних језичких јединица (пр. 279) или разноврсних (пр. 280):

(279. На идућим странама угледао је страшне и црне фотографије вароши, за време опсаде, у страхоти рата. *Невски њросјекџи. Варош мрака њод снегом. Гомилице људи и жена, у црнини ... Мртџе који леже ...* (М. Црњански)

(280) Крећем се међу њима, као међу кулисама лавиринта. *Сваког часа. Као међу циркуским огледалима у кући смеха и ужаса на Сјајаром ваширишију. Тамо где смо њикали из блаја, из жџије њроје и џачкица.* (В. Стевановић)

У парцелисаном низу уочавају се и градациони односи:

(281) Капљи ... и дуби камен. *Из минуџа у минуџи, из саџа у саџи, из дана у дан, из године у годину.* (Р. Константиновић)

Именски изрази као парцелати

§ 709. Парцелисани делови успостављају функционалну везу с главним деловима из матичне реченице као посебни, самостални реченични чланови или стоје у апозицијском односу с њима. У парцелату могу бити и поновљене лексеме, чија је улога тада да се истакне, интензификује значење. Често се појављује више узастопних, напоредних парцелисаних речи и именичких синтагми с детерминаторима, в. (279), (283), (290), (291), (295).

Сваки именски реченични члан може бити парцелисан, па се на тај начин, према запажању М. Радовановића, рематизује садржај, успоставља ритам у наративном току, нарушава уобичајено неекспресивно распоредивање и повезивање делова реченице.

§ 710. ПАРЦЕЛИСАНИ СУБЈЕКАТ. — Именски израз у позицији субјекта, поготову заменички, ређе подлеже парцелисању вероватно зато што је исказив предикатом, премда поједини писци стављају акценат и на њега, рематизујући га тако. Он се појављује као део разбијене субјекатске секвенце (пр. 282) или као посебан аргументски израз, а њиме се може и прецизирати и идентификовати сам субјекатски аргумент уколико је нео-

дређен (пр. 283). За посебно истицање његове улоге у означеној радњи може послужити везник и (нпр. 282), који се употребљава и при набрајању учесника дате ситуације (нпр. 287).

(282) Угушиће ме сопствене координате. *И досада*. (В. Стевановић)

(283) Свака ствар у мраку испушта свој мирис. *Босиљак, сува шљива, сукно, људска кожа, коса*. (О. Давичо)

(284) *Браћа једнокрвна и јединородна*. Не могу без клања. (М. Данојлић)

(285) *Бубица, као добро васпитана девојчица*; гази пустим шеталиштем. (М. Данојлић)

(286) На обали у снегу црни се човек. *Снажна човечина*. (Д. Ћосић)

(287) Причали су ми своје досадне приче. *И сајућник до мене. И онај иза. И онај испред*. (С. Басара)

§ 711. ПАРЦЕЛИСАНИ ПРЕДИКАТИВ. — И у позицији именског предикатива може стајати парцелат којим се спецификује семантички садржај предикатског израза и уједно прецизније квалификује субјекатски аргумент.

(288) Сви сте ви голокотре. *Вашарско буњиште*. (Д. Ћосић)

(289) Ја сам градови. *Луке. Бродови*. (Р. Константиновић)

(290) То је моја исповедаоница. *Мој зид љача. Мој олтар. И моје чиновдејствовање*. (В. Стевановић)

§ 712. ПАРЦЕЛИСАНА ОБЈЕКАТСКА ДОПУНА. — Издвојени објекатски аргументски израз има посебну комуникативну вредност без обзира на то да ли је у апозицијском односу с изразом у позицији непарцелисаног објекатског аргумента или је самосталан члан нове интонацијске секвенце:

(291) Морамо хладнокрвно да поднесемо. *И сојствену глујост. И душу своју*. (О. Давичо)

(292) Цела га је Србија чула. *Њега, сина Луке Дошљака*. (Д. Ћосић)

(293) Мислио је. *На смрт*. (О. Давичо)

(294) Дању сам испрегледао читав крај — од земље до вршка. *Сваку брагзошину, сваку границу, сваки чвор*. (В. Стевановић)

(295) У ноћи, пак, чекао га је пакао. *Њен загрљај, њени безумни најади, њени дуги, неуморни њрсти. Њена лејоша, крај вајтре, надземаљска, њен поглед и њен љач*. (М. Црњански)

§ 713. ПАРЦЕЛИСАНА ПРИЛОШКА ОДРЕДБА. — Врло често парцелисању подлежу именски изрази у позицији различитих типова одредаба, појединачно или у низовима. Ту наравно налазимо и прилоге, којима се квалификује, интензификује и сл. означена радња.

(296) Стаде. *Код ове јабуке*. (Д. Ћосић)

(297) Остадосмо сами. *У стиану. И на светију*. (С. Селенић)

(298) Речи се изнебуха одвајају од предмета, као месо од костију. *Усред ноћи, усред дана*. (В. Стевановић)

(299) Јежим се. *Од радости*. (О. Давичо)

(300) Претражују сваки кутак пространог стана. *Без усљеха.* (С. Басара)

(301) Морала је да умре. *И шлесно.* (С. Селенић)

§ 714. ПАРЦЕЛИСАНИ ПРЕДИКАТИВНИ АТРИБУТ. — Именски израз у позицији предикативног атрибута веома је подесан за парцелисање, и то обично онда када није експлициран субјекатски аргумент у матичној реченици, премда то није увек случај (пр. 303). Уп. и

(302) Коракну ка постељи. *Постиђена.* (Д. Ћосић)

(303) Тек, Вуковићев ујак је завршио на Трауматолошкој клиници. *Сав йоломљен.* (С. Басара)

(304) Месецима сам седео по прљавим чекаоницама — тим кутијама заразе, бацила и вируса. *Расејан, збуњен и безвољан, ни йосјан ни будан.* (В. Стевановић)

(305) Пошао сам за њом. *Омађијан.* (С. Селенић)

Будући да су придеви у оваквој позицији везани и за глаголски предикат и за именски аргумент, није необична ни појава прилога изведених од истог корена којима се квалификује сама радња, а тек посредно и њен носилац, нпр.

(306) *Сломљено, йоражен,* седа у фотељу. (С. Селенић)

§ 715. ПАРЦЕЛИСАНИ АТРИБУТИ. — Код неких аутора, истина ређе, појављају се глаголски или прави придеви, у секвенцама и појединачно, издвојени из именичких синтагми у којима имају функцију квалификативног детерминатора именског појма. И та, атрибутска позиција може бити, дакле, захваћена процесом парцелисања, иако се чини да је јединство именице и њене атрибутске одредбе врло чврсто, чак нераскндиво. Управо зато парцелисани атрибут, појединачно (нпр. 307) или у низу (нпр. 276), посебно је експресивно синтаксичко средство и онда када се у тој позицији нађе придев и онда када се тако издвоји из именичке синтагме било која квалификативна одредба (нпр. 308).

(307) Чују се цвркул ластва и шумор оближњег мора. *Белог.* (В. Стевановић)

(308) Хрупиће ... мрачни, незвани гости. *Црних лица, у црним одорама, с кошчашим рукама,* као клешта, као менгеле. *Земљосане йушти.* (В. Стевановић)

(309) Мајушна демонологија уметности спада у ствари нечисте и апсурдне. *Унајред йромашене, йакоурећи анйисуйстйанцијалне.* (В. Стевановић)

Секундарна парцелација

§ 716. Да је парцелација изузетно ефектан синтаксичко–стилски поступак који негују многи наши савремени писци и публицисти, показују и примери секундарно парцелисаних реченичних чланова из претходно интерпункцијски издвојене, тј. парцелисане зависне реченице, нпр.

(310) Моје срце ... куца тамо, шобоће у шупљем грудном кошу баракe.
*Где ђозна сваку криву ђукоџину на зиду, сваки лежај. Сваку кржљаву, жиља-
 ву џравку, међу камењем. Сваку бору на сајатничком лицу. Свако светлуцаво
 дугме на униформи.* (В. Стевановић)

Тако се парцелацијом накнадно рематизује садржај исказа, успоставља посебан ритам у казивању и постиже својеврсни комуникативни динамизам. Управо то ритмичко рашчлањавање реченице и исказа има значајних последица на информативно-комуникативном и стилистичком плану реченице и текста.

§ 717. *Основна лиџературу уз главу „Проста реченица као синтаксичка целина“*

- Бачвански, Марија: Предлошки објекат у немачком и његови еквиваленти у српскохрватском језику // Зборник Института за стране језике и књижевности, 2. Нови Сад, 1980, 83–91.
- Батистић, Татјана: О неким проблемима анализе каузативних глагола // Јужнословенски филолог, XXXLI, 1978, 59–87.
- Белић, Александар: Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју, књ. I и II. Изабрана дела А. Белића. — Београд, 1998.
- Бурзан, Мирјана, Јожеф Вајда и Владислава Петровић: *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*. — Нови Сад: Завод за издавање уџбеника у Новом Саду, 1992.
- Бурзан, Мирјана: *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. — Нови Сад, 1990.
- Гортан-Премк, Даринка: О неким питањима двојакe глаголске реџије // Јужнословенски филолог XXXIII. 1977. 237–246.
- Гортан-Премк, Даринка: Обрада предлога у великим описним речницима // Лексикографија и лексикологија. Матица српска. Нови Сад — Београд, 1984. 35–39.
- Гортан-Премк, Даринка: О семантичкој позицији као месту реализације једне лексеме // Јужнословенски филолог XLIII, 1992. 13–23.
- Гриџкат, Ирена: Студије из историје српскохрватског језика. — Београд: Народна библиотека СР Србије, 1975.
- Гриџкат, Ирена: Из проблематике прелазности српскохрватских глагола // Јужнословенски филолог, XXX. 1–2, 1973. 297–303.
- Ивић, Милка: Граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику // Славјанска филологија. VII. Софија, 1965 [Езикознание: Материали от V међународен конгрес на славистите]
- Ивић, Милка: О корелацијама између појединих морфолошких карактеристика глагола и одређених типова предикације у словенским језицима // *Jazykovedny časopis* XVIII, 1, 1967, 43–45.
- Ивић, Милка: *Types of Direct Object in Serbocroatian* // To Honor Roman Jakobson. Mouton. The Hague–Paris, 1967, 989–994.

- Ивић, Милка: О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да // Зборник за филологију и лингвистику, XIII, 1970, 43–54.
- Ивић, Милка: Проблематика српскохрватског инфинитива // Зборник за филологију и лингвистику, књ. XV/2, 1972. 115–138.
- Ивић, Милка: О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи // Зборник за језик и књижевност I, 1972. 27–32.
- Ивић, Милка: Теоријско–методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт „фактивности“ // Јужнословенски филолог, XXXIII, 1977, 1–16.
- Ивић, Милка: Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика // Реферати од X заседание на меѓународната комисија за изучување на граматичката структура на словенските литературни јазици, 1979, 117–122.
- Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi*. — Beograd: Prosveta, 1983.
- Ivić, Milka: O jednom presentencijalizadoru čije je postojawe zavisno od neispustivog determinatora // Wiener Slavistischer Almanach. Wien 1984, 109–113.
- Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi, tri*. — Biblioteka XX vek. Beograd, 2000.
- Ivić, Milka: *Red reči. Lingvistički ogledi, četiri*. — Biblioteka XX vek. Beograd, 2002.
- Јоцић, Мирјана: Прилог проучавању реченичне структуре у неким делима наших савремених писаца // Радови Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, књ. LV. Одељење друштвених наука, књ. 18, Сарајево, 1975. 185–221.
- Јоцић, Мирјана: Семантичко–контекстуалне специфичности конструкције *oko* + генитив // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XL/2, 1997, 151–159.
- Кашић, Јован: Допуне индиректног објекта уз глагол слушања и говорења // Зборник за филологију и лингвистику XI, 1968, 105–108.
- Кашић, Јован: Један случај утицаја синтаксичко–семантичког фактора на избор форме објекта // Зборник за филологију и лингвистику, XLI /2, 1973, 133–139.
- Микеш, Меланија и Јунгер, Ференц: *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi. Kontrastivna gramatika srpskog i mađarskog jezika*, V. — Нови Сад: Институт за мађарски језик, књижевност и хунгаролошка истраживања ФФ у Новом Саду, 1979.
- Миновић, Миљивој: Реченица у прозним дјелима Растка Петровића // АНУ БиХ. Дјела Х. Сарајево, бр. 5–6, 7–8. Загреб 1972, 1973. 71–76, 61–66.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Izd. knjižarnica Z. Stojanovića. Sremski Karlovci. Dobra vest. Sremski Karlovci — Novi Sad, 1990.
- Петровић, Владислава: О глаголима са експлицитним начинским детерминаторима // СОЛ. Лингвистички часопис 1. — Загреб, 1986, 25–32.
- Петровић, Владислава: Прилог класификацији допунских адвербалних конструкција // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/2, 1992, 115–132.
- Петровић, Владислава: О предлошком објекту у српском језику // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII, 2000. 437–445.

- Петровић, Владислава и Коста Дудић: Речник глагола са допунама. — Завод за уџбенике и наставна средства — Завод за издавање уџбеника. Београд — Нови Сад — Сарајево, 1989.
- Пипер, Предраг: Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима // Јужнословенски филолог XLII, 1986, 9–21.
- Поповић, Љубомир: Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику // Наш језик, књ. I, н.с. 3–4, 1966, 159–220.
- Радовановић, Милорад: Неки синтаксички поступци карактеристични за језик књиге Роман о Лондону Милоша Црњанског // Прилози проучавању језика, књ. X, 1974, 1–48.
- Радовановић, Милорад: Именица у функцији кондензатора // Зборник за филологију и лингвистику. књ. XX/1–2, 1978, 63–144, 81–160.
- Радовановић, Милорад: Списи из синтаксе и семантике. — Сремски Карловци: Издавачка књижарница З. Стојановића; Нови Сад: Добра вест, 1990.
- Самарџија, Марко: Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. // Radovi Zavoda za slavensku filologiju 21, Zagreb 1986, 1–32.
- Станковић, Богољуб: Интерференција у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика. — Београд: Филолошки факултет БУ. Монографије, књ. XLIX, 1979.
- Станојчић, Живојин: Граматика и језик. — Титоград, 1987.
- Суботић, Љиљана: Парцелација реченице у језику српских писаца 19. века // Зборник за филологију и лингвистику XXXVII, 1994, 597–603.
- Суботић, Љиљана: О парцелацији реченице (у „Сеобама“ М. Црњанског и „Хазарском речнику“ М. Павића) // Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 23/1, 1995, 347–353.
- Суботић, Љиљана и Владислава Петровић: Апозитивни и/или предикативни атрибут (дијахроно-синхрони аспект; терминолошко-појмовна разматрања) // Јужнословенски филолог LVI /3–4, 2002, 1141–1160.
- Тополињска, Зузана: Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. // Јужнословенски филолог XXXVIII, 1982, 35–50.
- Тополињска, Зузана: „Падеж“ и „глаголски род“ — две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумената“ // Јужнословенски филолог LI, 1996, 1–9.

II
ОД САДРЖАЈА КА ОБЛИЦИМА
ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

СЕМАНТИЧКЕ КАТЕГОРИЈЕ У ПРОСТОЈ РЕЧЕНИЦИ: СИНТАКСИЧКА СЕМАНТИКА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

§ 718. Синтаксичке јединице, као и друге знаковне језичке јединице, имају план форме и план садржаја. Синтаксичка истраживања су, традиционално, дуго била усмерена углавном на план синтаксичких облика (формално-структурални типови реченице и реченичних делова), а мање на системски опис онога што синтаксички облици садрже. У савременим синтаксичким истраживањима тежи се што потпунијем опису реченице, што подразумева да се и њеном садржају посвети одговарајућа пажња. Два основна приступа синтакси, а шире посматрано — граматички и језику уопште, један са тежиштем на проучавању облика, а други с тежиштем на проучавању значења и функција, узајамно се допуњују и тек узети заједно (идући од форме ка садржају и од садржаја ка форми), омогућују релативно потпуно сагледавање целине синтаксичког система и правила његовог функционисања. Синтаксичка форма и синтаксички садржај су суштински различите језичке појаве, али су чврсто повезане, због чега се не могу проучавати синтаксички облици уз потпуно занемаривање њиховог садржаја, нити обрнуто. Управо супротно, у синтаксичком опису је и могућно и потребно посматрати исти објекат (овде — синтакса српске прости реченице) из та два најважнија угла: синтаксичких облика и њихових садржаја. Пошто су у првом делу ове *Синтаксе* размотрени синтаксички облици прости реченице савременог српског књижевног језика на позадини њихових значења, у другом делу се у први план стављају синтаксички садржаји, као систем синтаксичких значења и правила употребе облика којима се та значења исказују.

Синтаксички садржај има два плана, семантички и прагматички (значајски и употребни). Семантички садржај реченице обухвата, пре свега, језички одраз онога што се синтаксичким и другим облицима означава и начин на који се то у језику осмишљава, а прагматички садржај реченице обухвата, првенствено, ситуативне услове правилне употребе синтаксичких и других јединица, као и оно што се језиком чини (поред преношења семантичког садржаја реченица), у шта улази исказивање од-

носа говорника према сопственој поруци, његово утицање на саговорника да поступи на одређени начин и др.

Напомена. — О три нивоа проучавања реченице, формалном, семантичком и комуникативном (што је теоријски први образложио чешки лингвиста Франтишек Данеш), и о појму пропозиције као семантичке структуре реченице, в. у уводу у Синтаксу, § 7–19. Комуникативна синтакса српског језика у светлу теорије говорних чинова и комуникативна перспектива реченице у српском језику обрађене су у завршним двама главама ове *Синтаксе*.

У овом делу синтаксе српске просте реченице описују се (уз нормативне напомене) првенствено синтаксички садржаји, што је основни предмет пре свега синтаксичке семантике, а затим и комуникативне синтаксе, у чијем је средишту систем говорних чинова.

Семантичка и синтаксичка категорија

§ 719. СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА. — Иако је термин семантичка категорија у широкој употреби, он се чешће у литератури оставља без изричитог одређења него што се дефинише. Њиме се овде назива значење врло високог степена општости, које може бити разноврсно по облику, а у изразу није ограничено једном синтаксичком, морфолошком, лексичко-граматичком или творбеном категоријом, нити само једном лексичко-семантичком групом, нпр. темпоралност као укупност свих временских значења независно од степена граматикализованости односно лексикализованости израза са временским значењем.

Категоријално значење је обично, али не и обавезно, једним делом изразитије граматикализовано, и присутно је у садржају великог броја јединица на различитим језичким нивоима. Тако, на пример, категорија персоналности има и синтаксичке облике (као што су безличне реченице, нпр. *Сјава јој се, Грми* и сл.) и морфолошке облике (сви облици глаголске категорије лица), а изражава се и личним заменицама, прилошким изразима (нпр. *Јо моме, Јо швоме* итд.), и другим средствима.

Садржај и обим семантичких категорија није потпуно исти у свим језицима (пошто су семантичке категорије резултат етнојезичког виђења и категоризовања света). Категоријалне семантичке разлике између језика који су српском језику генеалошки и типолошки најсроднији, а то су словенски језици, обично су, у целини посматрано, мале.

§ 720. СИНТАКСИЧКА КАТЕГОРИЈА. — Синтаксичке категорије, као вид граматичких категорија, имају основне особине граматичких категорија уопште. То се, пре свега, огледа у чињеници да је синтаксичка категорија јединство синтаксичког облика и синтаксичког садржаја.

Синтаксички облик зависи од избора морфолошких облика речи у реченици, правила њихове употребе, и њиховог односа према лексичком значењу речи у реченици, као и од реда речи, интонације и комуникативног циља исказа.

Синтаксички садржај, као врста граматичког садржаја, има као главне одлике: а) регуларност израза тог садржаја (нпр. безличност се увек изражава реченицама такве структуре у којима нема синтаксичког субјекта, а предикат је у облику трећег лица и средњег рода, ако има облик рода, нпр. *Свиће, Свануло је, Свануће ускоро* и сл.), и б) заступљеност таквог садржаја у великом броју конкретних синтаксичких јединица, нпр. значење субјекта или објекта није својствено само мањем броју реченица него је, напротив, толико често да се практично и не може количински изразити. Синтаксички садржај има, као што је речено, семантички и прагматички део.

У семантичком садржају синтаксичких структура одражене су и осмишљене ситуације првенствено из ванјезичке стварности (прошле, садашње или будуће), дакле оне које не морају бити присутне у говорној ситуацији, нпр. (1), (2), иако није искључена могућност да је исказом са простом реченицом у основи у целини означена говорна ситуација, нпр. (3), (4), уп.

- (1) Службено лице је оверило документ.
- (2) Документ је оверен од стране службеног лица.
- (3) Седим за столом.
- (4) Данас је субота.

Прагматички садржај синтаксичких структура односи се на оне појаве и ситуативне односе или елементе који су присутни у говорној ситуацији и који су важни за правилну употребу реченице јер показују однос између учесника у говорној ситуацији и онога о чему они говоре. Неке семантичке категорије врло тесно су повезане са прагматичким садржајима, на пример, категорије модалности, темпоралности, персоналности и неке друге. На пример, исказ у чијој је основи реченица (5) означава актуелну радњу саговорника, као учесника у говорној ситуацији, симултану са временом говорне ситуације, а исказ (6) има комуникативну функцију подстицања саговорника на оно што је означено предикатом дате реченице, уп.

- (5) Сада ти читаш.
- (6) Сада ти читај.

Иако се семантичке категорије одликују највећим степеном семантичке општости за одређену предметну област (простор, време, особина, количина, узрок, циљ итд.), оне се међусобно разликују како степеном општости тако и обимом (неке су шире јер обухватају већи број појавних облика, а друге су уже), а разликују се и природом веза са другим семантичким категоријама.

§ 721. Изразито сродне семантичке категорије чине категоријални комплекс. На пример, у категоријални комплекс каузативности улазе поред каузативности у ужем смислу и кондиционалност, те личност и концесивност (в. § 953). На сличан начин у најтешњој вези су категорије темпоралности и аспектуалности, а, с друге стране, темпоралности и спацијалности, као што је и појмом модалности, поред тзв. објективне и субјективне модалности, обухваћена и императивност, интерогазивност, апелативност и друга сродна категоријална значења са својим специфичним облицима изражавања.

Појам семантичке категорије као најопштијег семантичког садржаја, који у реченици добија различите појавне облике и трансформације (уп. *Прелазиии улицу и Ићи њреко улице* — са истим просторним значењем, или *Новембар је хладан и У новембру је хладно* — са истим временским значењем) у том погледу је близак појму семантичке улоге у теорији семантичких падежа и падежне граматике. Да би се на што мању меру свело појмовно-терминолошко мешање различитих теорија, а из због релативно слабије традиције теорије семантичких падежа у српској и словенској синтакси (сразмерно више разрађиване на материјалу несловенских језика), у овој синтакси се, осим по изузетку, не користи појмовно-терминолошки апарат те теорије.

Међусобна повезаност семантичких категорија у синтакси

§ 722. Синтаксички и други језички облици по правилу не садрже само једно категоријално значење него могу имати неко категоријално значење као доминантно, а од тога с којим другим семантичким категоријама извесна категорија коезистира у језичким облицима којима се изражава, на који начин и у којем степену, зависи њена етнојезичка специфичност. Тако, на пример, категорија простора, обухвата ужа категоријална значења места и правца, али та значења могу бити у једном језику слабије разграничена, уп. (7) и, такође правилно иако са значењем правца (8), поред експлицитно директивног (9):

(7) Не знам где се налази.

(8) Не знам где је отишао.

(9) Не знам куда је отишао.

У другим језицима иста значењска разлика може бити добро очувана у начину изражавања, као у словеначком (уп. *Кје? према Кам?*), или сасвим изгубљена, уп. у македонском, нпр. *Каде ли е ѿој?, Каде одиш?*

Семантичке категорије су, према томе, шире од других језичких категорија (граматичких, лексичко-граматичких, творбених, лексичко-се-

мантичких), а свака од тих ужих језичких категорија обухваћена је одређеном семантичком категоријом.

Разликујући се, с једне стране, од синтаксичких и других језичких категорија, семантичке категорије се, с друге стране, разликују од ванјезичких категорија (логичких, филозофских, физичких, психолошких...), с којима могу да деле исти назив. Ако се опет узме као пример категорија простора (због њене изразите конкретности), то значи да су просторна значења у природним језицима резултат различитих етнојезичких виђења просторних односа. Дакле, она нису резултат научних сазнања о простору (нпр. о космичком простору или простору атома) него су одраз обичног, практичног, „наивног“ виђења простора, пре свега у оним његовим аспектима који су за неки језички колектив из одређених разлога најважнији.

Слично томе и најповршније поређење количинских израза у српском или неком другом природном језику с појмом и означавањем количине у математици показује да између начина осмишљавања и језичког изражавања појма количине у свакодневном језику и у језику математике постоје велике разлике. Ипак, поред разлика између семантичких категорија и њихових ванјезичких, научних корелата, међу њима увек постоје и додирне тачке, односно постоје мање или веће сличности, што у таквим случајевима оправдава употребу формално истог термина, нпр. *број*, *йоделии*, *йомножии* итд.

Семантички центар категорије: категоријално значење

§ 723. У основи сваке семантичке категорије је извесно категоријално значење, чији је назив уједно и назив целе семантичке категорије, нпр. простор, време, количина, припадање, лице, узрок. Када се желе терминолошки разграничити семантичке категорије од граматичких и лексичко-граматичких категорија, за семантичке категорије узимају се називи латинског порекла: *спацијалност* (уже: *локативност* и *директивност*), *темпоралност*, *квантификација*, *посесивност*, *персоналност*, *каузалност* итд. Такве терминолошке дистинкције очигледно су корисне, али нису увек неопходне. На пример, не постоји морфолошка категорија простора која би улазила у састав шире, семантичке категорије *спацијалности*, као што су морфолошка и синтаксичка категорија *времена* обухваћене појмовно широм семантичком категоријом *темпоралности*, а у неким случајевима такве разлике у називима мање су уобичајене, или се нису усталиле па стога не треба на њима ни инсистирати.

За разлику од синтаксичких категорија, чији садржај има синтаксички израз, садржај семантичких категорија (које су, дакле, шире од граматичких) није у изразу ограничен једним нивоом нити само грама-

тичким облицима. За семантичку категорију посматрану у укупности њеног садржаја и облика којима се тај садржај изражава користи се и назив **ф у н к ц и о н а л н о - с е м а н т и ч к о п о љ е**.

Према томе, основни критеријуми према којима се међусобно разликују структуре појединих семантичких категорија које се остварују у синтаксичким структурама српског језика јесу (а) израженост категоријалног значења, (б) степен и облик синтактизованости и, уопште, грамактилизованости семантичке категорије и (в) степен заступљености семантичке категорије на различитим језичким нивоима.

Семантички центар и периферија категорије

§ 724. У погледу изражености категоријалног значења, у свакој категорији се мање или више уочљиво разликују њен семантички центар и њена семантичка периферија, ближа или даља. У основном, централном делу категорије налазе се језичке јединице у којима доминира дато категоријално значење, а на семантичкој периферији исте категорије су језичке јединице у којима је исто категоријално значење мање или више заклоњено неким другим значењима. Тако, на пример, категоријално значење лица (према улози у комуникацији, тј. прво, друго или треће лице), које се у реченици најексплицитније исказује личним заменицама и личним глаголским облицима, нпр. (10), (11), удружује се у значењима посесивних заменица с категоријалним значењем припадања, нпр. (12), (13), основним за семантичку категорију посесивности, јер заменице попут *мој*, *твој* итд. значе и лице и припадање, уп.

(10) Ви све урадите на време.

(11) Они све ураде на време

(12) Ваш захтев је стигао на време.

(13) Њихов захтев је стигао на време.

Слично томе, у значењима реченица са заменичким питањима (*Ко? Шта? Чији? али и Где? Када? Зашто?* и сл.) присутна је и лична компонента 'ја', али заклоњена категоријалним значењима неодређености и модалности, и само посебним методолошким поступком, нпр. парафразом може да се експлицира, нпр.

(14) Ко куца?

— 'ја не знам особу која куца и хоћу да ми се именује особа која куца' и сл.

У категорији количине основни бројеви су најчистији израз датог категоријалног значења, док се у разлици између свршених пунктуалних глагола и итеративних глагола (нпр. *куцнуџи* према *куцакаџи*) може видети количинско значење донекле заклоњено аспектуалним значењем као

основним, а на сличан начин значењски се разликују и неки временски адвербијали, нпр.

(15) Једном је свратила до тетке.

(16) Понекад би свратила до тетке.

Другим речима, семантичке категорије се у својим периферним деловима изразитије укрштају и преплићу. Зато је понекад и тешко утврдити које категоријално значење је доминантно у одређеној синтаксичкој конструкцији, или је у синтаксичком опису понекад немогућно и непотребно строго раздвајати категорије заступљене у семантичкој структури неке реченице.

Укрштање семантичких категорија у њиховим периферним деловима, као пресецање различитих скупова појава, последица је чињенице да су семантичке категорије двостране природе — имају и план садржаја и план израза — и да се, поред тога, значења, која су основни део плана садржаја семантичке категорије, врло ретко могу изразити без неких пратећих значења која припадају другим семантичким категоријама.

У другим облицима изражавања неког категоријалног значења, предлошким, прилошким, заменичким, морфолошким, синтаксичким итд., таквих „пратећих“ значења може бити више, а њихова семантичка и комуникативна функција може бити јаче наглашена. Тако је основно категоријално значење неке семантичке категорије у различитим облицима њеног изражавања по правилу комбиновано са слабије присутним значењем које је основно за неку другу семантичку категорију, и јаче или слабије је модификовано тим другим значењем. На пример, лични глаголски облици, без којих је немогућно оформити предикат у српском језику, имају и значење броја, уп. (17)–(20):

(17) Читаћеш.

(18) Читаћете.

(19) Читај!

(20) Читајте!

То није карактеристично само за периферију семантичке категорије него и за њен основни део, али на периферији дато категоријално значење понекад престаје да буде доминантно.

Унутрашња граматичка издиференцираност семантичких категорија

§ 725. Модификације категоријалног значења једне семантичке категорије другим категоријалним значењима резултирају њеном унутрашњом семантичком издиференцираношћу у основном, централном делу те категорије на ужа значења и на уже категорије с посебним синтак-

сичким или неким другим језичким изразом. На пример, у оквиру категорије простора разликују се ужа (супкатегоријална) значења места и правца, од којих свако обухвата врло разуђен систем синтаксичких облика и значења, уп. (21–26):

- (21) Где иде?
- (22) Куда иде?
- (23) Седи у соби.
- (24) Улази у собу.
- (25) Ставља у цеп.
- (26) Држи у цепу.

А у оквиру категорије квантификације (количина у ширем смислу) разликују се значења количине у ужем смислу и степена, као што, даље, количина у ужем смислу обухвата нумеричку и нунумеричку количину, сваку са својим развијеним системом облика и значења.

Грамматички центар и периферија категорије

§ 726. Семантичке категорије се међусобно разликују према томе да ли је и колико је основно категоријално значење граматикализовано, тј. синтактизовано и/или морфологизовано, и да ли је представљено само једном граматичком категоријом, што је чешћи случај, или та семантичка категорија обухвата више од једне граматичке или лексичко-граматичке категорије. Изразитије граматикализовани облици семантичке категорије представљају њен граматички центар, а слабије граматикализовани облици изражавања одређеног категоријалног значења припадају њеној граматичкој периферији. Фактички, на периферији су лексичка средства изражавања категоријалног значења, али пошто су лексеме увек носиоци и извесних граматичких особина, може се рећи да је синтактизованост, и уопште граматикализованост, важна димензија сваке семантичке категорије.

Грамматикализоване семантичке категорије обично имају један граматички центар. У теорији функционално-семантичких поља таква поља (што је приближан терминолошки еквивалент термина семантичка категорија како га овде користимо) називају се моноцентричним, за разлику од ређих, полицентричних поља, односно категорија.

Пример граматички моноцентричне семантичке категорије у српском језику јесте категорија аниматности, са граматичком категоријом живо / неживо као граматичким центром и са различитим лексичким облицима исказивања датог значења.

Пример слабије граматикализоване семантичке категорије је категорија спацијалности, јер просторна значења, упркос иначе разноврсним облицима изражавања, нису организована у посебну морфолошку категорију.

Пример граматички п о л и ц е н т р и ч н е семантичке категорије је категорија квантификације јер обухвата и морфосинтаксичку категорију броја (једнина / множина), и бројеве као врсту речи, и граматикализовану супротстављеност редних бројева основнима, а квантификацији је врло блиска и граматичка категорија степеновања придева и прилога, иако јој је тежиште у квалификативности. На граматичкој периферији категорије квантификације су многобројне именице, придеви, глаголи, прилози и друге речи са нумеричким и уопште количинским значењем, нпр. *йрио*, *йросйрук*, *уйросйручийи*, *йрийуй*, *мношйво*, *већина*, *мањина* итд.

Однос између семантичког и граматичког центра и периферије семантичке категорије

§ 727. Однос између семантичког и граматичког центра и периферије исте семантичке категорије може показивати већи или мањи степен (не)подударности та два плана. На пример, семантичка категорија темпоралности има изразит семантички центар који је уз то и граматикализован (и морфологизован, и синтактизован), док семантичка категорија спацијалности има развијен семантички центар заступљен у великом броју језичких јединица (пре свега, предлози, префикси, придеви и прилози са значењем места или правца) у којима је просторно значење доминантно, али нема изразит граматички центар, а категорија референцијалне одређености / неодређености има граматички (морфолошки) центар у категорији придевског вида, уп.

(27) Добар човек ће им увек помоћи.

(28) Добри човек ће им помоћи.

док се функционални и семантички центар категорије одређености или неодређености налази у заменичком систему (*овај*, *шај*, *онај*... према *неки*, *ма који*, *иједан*...) итд.

Разлике између центра и периферије неке семантичке категорије испољавају се и на позадини обима и начина њене заступљености у систему врста речи. Категорија персоналности има своја два центра у глаголском и заменичком систему, а категорија каузалности има граматички центар у предлошком систему, категорија аниматности у именичком систему итд.

И заступљеност семантичке категорије на различитим језичким нивоима разликује се од категорије до категорије.

На пример, спацијалност, као што је речено, нема посебан морфолошки израз, модалност се изражава и морфолошким, и синтаксичким, и творбеним, и лексичким средствима, док је за темпоралност мање карактеристично исказивање датог категоријалног значења посебним творбеним облицима, а за аниматност таква могућност не постоји.

И квантификација има морфолошке, синтаксичке, творбене и лексичке облике изражавања, укључујући фразеолошке, али су неки њени облици развијенији, а неки (творбени) слабије су развијени. На пример, морфолошки израз квантификације јесте граматичка категорија броја с флективним и конгруенцијским изразом, али се и у структури именичке основе могу наћи морфеме с количинским значењем, уп. *грађан-ин-* / *грађан-Ø-и*, где је и суфикс *-ин-* у сингулару јасан сигнал јединичности, поред сингуларског наставка *-Ø* у номинативу једнине. Као карактеристични примери синтаксичке квантификације могу се, у оквиру просте реченице, узети специфичне конструкције с бројевима у именском изразу (нпр. *два сџуденџа / њеџ сџуденџа*), а у оквиру сложене реченице зависне клаузе са значењем мере и степена (нпр. *Осџавила му је џолико новџа колико је џражио*), примери лексема с количинским значењем су, пре свега, бројеви и уопште бројевне речи (*двојка, двосџрук, дваред* и сл.), фразеологизираних синтаксичких структура за исказивања количине такође је много, нпр. *на седмом небу, џуџџа и џма, ни за лек* и сл.

Уза све то треба имати у виду да разликовање категоријалног центра и периферије не постоји само на семантичком, на лексичко-граматичком (врсте речи) и на морфосинтаксичком плану него и на прагматичком плану. За једне семантичке категорије посебно су важне ситуативне околности њихове употребе (нпр. за модалност), док је за неке друге категорије тај моменат може бити мање важан (нпр. за аниматност). У том смислу семантичке категорије показују међусобне разлике и са становишта односа између њиховог прагматичког центра и прагматичке периферије, у коју улазе сви они облици изражавања неке семантичке категорије који су мање прагматички осетљиви, нпр. бројеви, већина придева и прилога, многи предлози итд.

Реченични делови као синтаксички центри појединих семантичких категорија

§ 728. Да би се добио што тачнији увид у синтаксичку семантику, такође је важно разликовати где се налази центар неке семантичке категорије, а где њена периферија са становишта делова реченице као јединих или као типичних облика у које се синтаксички може уобличити одређена семантичка категорија.

Реченица је минимална језичка јединица која може бити употребљена у говору, у комуникативној функцији, чиме постаје исказ. Реченица има формалну, семантичку и прагматичку структуру, које су на различите начине чврсто повезане.

Семантичка структура реченице (= пропозиција) организована је око предиката (= семантички предикат), који може да имплицира до четири аргумента. У предикату је одражен однос између елемената неке ситуације, а у аргументу оно што се сматра конкретним или апстрактним учесником у тој ситуацији. Тако у реченици (29) предикатски израз *црџа* означава однос између учесника у том односу означених аргументским изразима *дејте* и *кућу*, као што и у реченици (30) предикатски израз *чини* означава однос између учесника у том односу означених аргументским изразима *вера* и *чуда*, а у реченици (31) предикатски израз *ствара* означава однос између учесника означених аргументским изразима *кашњење* и *нервозу*, док се из примера (32)–(34) види да аргументски израз може имати и облик клаузе (= монопредикатског конститутивног елемента сложене реченице), уп.

(29) Дете црта кућу.

(30) Вера чини чуда.

(31) Кашњење ствара нервозу.

(32) Када неко или нешто касни, то ствара нервозу.

(33) Кашњење узрокује да се ствара нервоза.

(34) Када неко или нешто касни, то узрокује да се ствара нервоза.

У простој реченици аргументски израз обично има облик именског израза, тј. именице или синтагме чији је конститутивни члан именица или нека друга реч у функцији именице, нпр.

(35) Петар иде даље.

(36) Он иде даље.

(37) Први иде даље.

(38) Најбољи иде даље.

а предикатски израз је лични глаголски облик пунозначног глагола (38), или полузначног глагола (39) или помоћног, непупозначног глагола (40), нпр.

(39) Петар врши контролу намирница. (тј. Петар контролише намирнице.)

(40) Петар је контролор.

Напомена. — О значењима термина *реченични израз*, *аргументски израз*, *предикашки израз*, који се односе на формалну структуру реченице и представљају облике исказивања пропозиције, аргумента и семантичког предиката, в. уводни део ове *Синтаксе*.

§ 729. Предикатски израз има садржај и структуру који су одређени, с једне стране, лексичким јединицама, као врло променљивим величинама, а с друге стране — граматичким јединицама, као величинама које имају висок степен обавезности и висок степен регуларности односа између језичког садржаја и облика његовог изражавања. Граматичке јединице су организоване према принципу међусобне супротстављености ужих садржаја у оквиру истог основног категоријалног садржаја, нпр. времена (пре-

зент, футур, перфект итд.), модалности (индикатив, императив, потенцијал), дијатезе (актив, пасив) итд. Као што ни другде у језику различите појаве по правилу нису оштро разграничене него су одвојене једне од других ужом или широм групом прелазних облика, тако ни граница између граматике и лексике уопште, па ни у структури реченице није оштра. Што је ужа класа јединица за коју је неки језички садржај обавезан, и/или што је више изузетака који нарушавају максималну регуларност односа између неког језичког садржаја и облика његовог изражавања, таква појава је мање граматикализована и утолико је ближа лексици. С друге стране, све лексеме су на овај или онај начин у мањем или већем степену везане за граматички систем, односно нема ни једне лексеме која би била потпуно индиферентна према свим граматичким правилима.

Грамматичке категорије увек имају морфолошку и синтаксичку страну, због чега се могу називати и морфосинтаксичким категоријама. На пример, поред морфолошке стране категорије именичког броја (пре свега, супротстављеност облика и значења јединице облицима и значењима множине), постоји и синтакса категорије броја, која се огледа пре свега у конгруенцији, нпр. *нова књига*, али не **нове књига* или, **нова књиге*. Грамматичке категорије односе се на одређене аспекте стварности, пре свега на одређене аспекте говорних ситуација и исказом означених ситуација.

§ 730. У реченичном предикатском изразу остварују се две врсте семантичких категорија: (а) оне које садрже категоријалну информацију преваходно о односу између учесника у некој ситуацији, реалних или фиктивних, конкретних или апстрактних учесника; (б) оне које садрже категоријалну информацију о учесницима (конкретним, апстрактним итд.) у односу у некој ситуацији, и (в) категорије којима су углавном подједнако обухваћени и односи учесници који у њега улазе.

Степен припадности неке семантичке категорије једном од та три типа представља степен и врсту њене синтаксичке центрираности.

Категорије првог типа су у том погледу преваходно предикатске категорије јер су оне граматикализоване првенствено (али не искључиво) у оквиру реченичног предикатског изрази, нпр. темпоралност, аспектуалност или модалност.

Категорије другог типа су аргументске категорије јер се остварују првенствено у аргументским изразима, нпр. локативност, каузативност, аниматност.

Категорије трећег типа су реченичне категорије јер је домен њихове граматикализованости на семантичком плану цела пропозиција, а на формалном плану цео реченични израз, нпр. дијатеза (= агентивност / пацијантивност), компаративност.

У оквиру сва три типа семантичких категорија тако разврстаних према њиховом синтаксичком изразу разликују се категорије граматичке локализације и квантификације, с једне стране, и категорије граматичке квалификације, с друге стране, у зависности од тога да ли у њима превладава прво или друго значење.

Тако темпоралност као пре свега предикатска категорија има одлике и семантичке локализације неког догађаја (у односу на време говорне или неке друге ситуације) и градуелне квантификације (када је грамаатализовано значење удаљености од основне временске референтне тачки, нпр. предикат у облику плусквамперфекта, нпр. *Она је већ била оишла када сће ви дошли*).

Аспектуалност као превасходно предикатска категорија има одлике семантичке локализације захваљујући чињеници да се перфективност (свршени вид) заснива на појму временске границе, нпр. (41) и (42), као референтне тачке за видско уобличавање времена одвијања неког догађаја, у односу на који се одређује сам тај догађај. уп.

(41) Потрчао је.

(42) Дотрчао је.

С друге стране, аспектуалност је и категорија предикатске квантификације кад год служи градуелном вредновању трајања, нпр. (43), (44), или када служи диференцирању временске сингуларности од временске плуралности (45), (46), уп.

(43) Попричали смо пет минута.

(44) Проживели смо пет деценија заједно.

(45) Тихо је куцнуо.

(46) Тихо је куцкао.

Модалност је, међутим, типична предикатска категорија квалификације (иако се модална значења исказују и изван предикатског израза, нпр. модалним речима *можда*, *веровајно*, *наравно* итд.) јер је у основи модалности начин представљања или оцењивања појединих аспеката исказа, пре свега реалности његовог садржаја, уп. исти семантички садржај реченице квалификован као тврдња (47), питање (48), или заповест (49):

(47) Ти спаваш.

(48) Ти спаваш?

(49) Спавај!

Граница између предикатске квалификације, с једне стране, и локализације и квантификације, с друге, као ни многе друге језичке границе, није апсолутна. Ако се упореде реченице као што су (50)–(53), види се да је и у оквиру модалне квалификације могућна, иако је ређа, квантифика-

ција градуелне природе (као степен интензитета подстицања на одређено понашање), уп.

(50) Да ли би јој помогао?

(51) Помози јој.

(52) Има да јој помогнеш!

(53) Да си јој помогао!!!

У аргументском делу просте реченице категорију са општим значењем локализације и квантификације најбоље илуструје категорија простора (спацијалност). Квантификација је ту присутна у случајевима када се локализација врши помоћу двају или више локализатора или објеката локализације, нпр.

(54) Око замка су ровови с водом.

(55) Замак је окружен рововима с водом.

Међутим, постоје и категорије апстрактнијег садржаја које такође репрезентују аргументску семантичку локализацију. Такве су, на пример, све категорије каузалног комплекса јер се у њима узрок, последица, услов, циљ и сл. виде као исходишна или завршна тачка локализовања неке акције, уп.

(56) Урадила је то из беса.

(57) Дошла је ради помирења.

С друге стране, категорија аниматности је типична категорија аргументског израза са општом функцијом квалификације, нпр. *Видим чворка* (аниматно, тј. граматички живо) према *Видим чварак* (инаниматно). Та типично морфолошка особина проширује домен своје релевантности путем атрибутске конгруенције, уп.

(58) Види овог чворка.

(59) Види овај чварак.

Семантичка категорија реченичне локализације (градуелног типа) и квантификације јесте, на пример, граматичка категорија степена поређења јер, по правилу, обухвата и предикатски израз и аргументске изразе, тј. практично целу реченицу, уп.

(60) Даница је мало виша од Милице.

(61) Милица је мало нижа од Данице

А типична категорија реченичне квалификације јесте дијатеза будући да је у њеној основи могућност осмишљавања и морфосинтаксичког представљања исте ситуације као активне (62) или као пасивне (63), Уп.

(62) Гледаоци су бурно поздравили шампиона.

(63) Шампион је био бурно поздрављен од стране гледалаца.

Даље се у светлу овде изнетих дистинкција подробније објашњава природа појединих категорија у српском језику, обележја њихове припад-

ности једном, другом или трећем типу и природа њихових узајамних односа. Предикатске, аргументске и реченичне категорије у српском језику су мање или више чврсто повезане низом разноврсних прелазних случајева. Граница међу њима није апсолутна него више показује у којем се реченичном делу налази синтаксички центар одређене семантичке категорије, што не искључује њено мање типично, тј. периферно присуство и изван датог синтаксичког облика.

Ситуативни оквир семантичке категорије

§ 731. Семантичке категорије, које се су присутне у различитим типовима реченица и које се остварују у исказима с тим реченицама, с већим или мањом нагласком на овој или оној категорији, односе се увек на извесне најопштије елементе ситуација које су тим исказима означене. Тако се, на пример, семантичка категорија темпоралности односи на време ситуације о којој је реч, нпр. (64) и на време говорне ситуације, нпр. (65) са различитим могућностима комбиновања те две временске локализације.

(64) Бомбардовање Југославије од стране седамнаест земаља војног савеза НАТО почело је 24. марта 1999. године.

(65) Ми смо живи.

Ситуацију у којој се говори, тј. у којој се остварује говорна комуникација, зваћемо *говорна ситуација*.

Ситуацију о којој се говори, ситуацију на коју се исказ односи, зваћемо *означена ситуација*, а пошто је она предмет говора, одговара јој и назив *предметна ситуација*.

Говорна ситуација има неке обавезне елементе као што су говорник и саговорник, време и простор говорне ситуације, заједничка знања учесника у говорној ситуацији, предмет говора, сам исказ и др.

У свакој реченици постоје облици који упућују на елементе говорне ситуације, нпр. заменице (*ми, ви, наш, ваш* итд.) и заменички прилози (нпр. *овде, онде, сада, њада* итд.), лични глаголски облици, понекад и лична имена учесника у комуникацији (66) итд., нпр.

(66) Слушај, Владо, ово!

У свакој реченици постоје и облици који означавају елементе предметне ситуације — просторне, временске, личне, количинске и друге њене категоријалне карактеристике — као *ситуативног оквира*, у којем се остварује извесно категоријално значење. Нпр. у реченици (67) имамо облике којима се изражавају категоријална значења времена (*суштра, ће*), лица (*ће, они*), акције (*ићи*), циља (*на њецање*), броја, тј. количине (*они, а не он или она*) итд. Уп.

(67) Сутра ће они ићи на пецање.

Пошто се истим исказом може истовремено изразити неколико категоријалних значења, нпр. простора, времена и количине (као, рецимо, у реченици *Они су дошли у Београд*), то значи да за исти исказ могу истовремено важити елементи ситуативних оквира неколико семантичких категорија. У исказом означеној ситуацији један категоријални оквир може бити доминантан, нпр. просторни (68), временски (69), циљни (70) итд., али реченица може бити и тако уобличена да не постоји уочљиви примат једне категоријалне ситуације, нпр. у реченици (70) наглашено је и временско и циљно значење, поред тога што у тој реченици постоје и друга категоријална значења, уп.

(68) Дете је у школи.

(69) Концерт је у суботу.

(70) Дошла је ради помирења.

Сваки ситуативни оквир неке семантичке категорије има своју специфичну структуру (карактеристичне односе у којима се његови саставни делови налазе). На пример, структуру просторне категоријалне ситуације чине, пре свега, локализатор (у реченици /68/ именован речју *школа*), објекат локализације (*дете*) и оријентир (ужи простор који спецификује однос између локализатора и објекта локализације, у /68/ означен предлогом *у*, за разлику од могућности именовања других оријентира, нпр. *испред школе, иза школе, ван школе* и сл.).

Слично томе, категоријални оквир временске локализације чине, пре свега, временски локализатор (у /69/ то је *субота*), временски објекат локализације (*концерт*) и временски оријентир (*У суботи*, дакле не пре или после суботе), док ситуативни оквир посесивности чине посесор (у /71/, /72/ означен као *Петар*), објекат посесије (*новац*) као и сам посесивни однос, који може бити изражен на различите начине (нпр. *има, -ов* итд.), уп.

(71) Петар има новац у банци.

(72) Петров новац је у банци.

Опис семантичке синтаксе утолико је потпунији и прецизнији уколико се у њему узима у обзир структура ситуативних оквира семантичких категорија заступљених у значењској структури исказа којим је одређена ситуација означена. Зато се, даље, у уводним деловима одељака који се односе на поједине семантичке категорије релевантне за српску просту реченицу, дају основне информације о специфичностима одговарајућих ситуативних оквира семантичких категорија битних за интерпретацију различитих појава синтаксичке семантике у српском језику.

Синтаксичка семантика и континуалност унутарјезичких односа

§ 732. Као што је речено, односи између семантичког и граматичког категоријалног центра по правилу се не могу изразити у једноставним класификацијама због постојања великог броја различитих прелазних облика између граматичког центра и граматичке периферије, односно између семантичког центра и семантичке периферије. То је, заправо, само појавни случај општије чињенице да се односи међу језичким јединицама различитих нивоа чешће одликују наглашеном континуалношћу, с мноштвом поступних и прелазних случајева између поларних и типичних, него наглашеном дискретношћу, тј. разграниченошћу. Континуалност је посебно карактеристична за семантичко-прагматичке односе, а шире и за односе између синтаксичке форме и синтаксичког садржаја. Где год је континуалност међујезичких односа присутнија, синтаксичке и семантичке поделе, класификације, схеме и слично, треба узимати са утолико већим степеном условности.

§ 733. *Основна лиџераџура уз Уводне најомене за други део Синџаксе (Од синџаксичких садрџаја ка синџаксичким облицима)*

Белић, Александар: Општа лингвистика. Приредила М. Ивић. — Београд, Завод за уџбенике и наставна средства. (= Изабрана дела, т. 1)

Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi*. — Београд: XX век, 1983.

Ivić, Milka: *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Београд: XX век, 1985.

Ivić, Milka: *Lingvistički ogledi, tri*. — Београд: XX век, 2000.

Ivić, Milka: *Red reči u rečenici: Lingvistički ogledi*. — Београд: XX век, 2002.

Међуоднос граматике и речника у српском језику, Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2, Београд, 1997

Piper, Predrag: *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. — Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983. (= Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. A. Jezičke studije, sv. 5)

Пипер, Предраг: О граматичком значењу // Живи језици, 1988, XXX, 1–4, 10–16.

Пипер, Предраг: Граматичке категорије и говорне ситуације у српском и другим словенским језицима // Књижевност и језик, Београд, 1990, XXXVII, 1, 20–33.

Пипер, Предраг: Оглед српске морфосинтаксе (у поређењу са македонском). — Сеул: Ханкук универзитет за стране студије, 1997.

Пипер, Предраг: О полицентричности семантичких категорија // Јужнословенски филолог, 2000, LVI/3–4, 829–840.

Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II, Синтакса. — Београд: Научна књига, 1979.

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИ КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС

§ 734. Семантичке категорије се међусобно разликују по многим критеријумима, почев од природе њиховог садржаја, њихове структуре и обима до начина на који се исказују. Разлике које се тичу садржаја семантичких категорија, као, уосталом, и друге разлике нису увек једнако изражене. Неке семантичке категорије показују већи степен међусобне сличности (нпр. простор и време) у односу на неке друге категорије (нпр. простор и средство). Поред тога нису све категорије ни једнако развијене. У овој синтакси описују се највеће и најбоље проучене семантичке категорије које се исказују у различитим облицима просте реченице у српском језику.

Сродне категорије груписане су у категоријалне комплексе. У антропоцентричном категоријалном комплексу налазе се оне семантичке категорије које се мање или више непосредно или посредно односе на човека и на разне стране његове делатности, говорне или неке друге. То су категорије персоналности, дијатезе (значења активног и пасивног стања), модалности, апелативности, посесивности, социјативности и инструменталности.

ПЕРСОНАЛНОСТ

§ 735. ОПШТЕ. — Персоналност је семантичка категорија која је најизразитије граматикализована у глаголској категорији лица, али која има и друге, мање граматикализоване облике, углавном заменичке или паразаменичке природе. Именска група у функцији првог аргумента може реферисати о учесницима у говорној ситуацији (говорно лице и адресат), као и о неком трећем лицу, предмету или апстрактној појави, независно од тога да ли су то лице, предмет или појава присутни у говорној ситуацији или нису. Тај садржај граматикализован је у глаголској категорији лица, али се у оквиру семантичке категорије персоналности он исказује и другим језичким средствима, пре свега заменичким, *ја, њи, он...*; *мој, њвој, њен...*; *јо моме, јо њвоме...*, нпр. (1)–(4), али и другим врстама речи, нпр. неким узвицима (5), (6), уп.

(1) Ми читамо новине.

(2) Он поздравља вашег брата.

(3) По твоме, требало би да је већ стигла кући.

(4) Стави једну свеску овде код мене, једну ту, код тебе, и једну онде, код њега;

(5) Хајде ти лепо кући;

(6) Хајдемо мало у шетњу.

Категорија лица, будући за српски као словенски језик типолошки карактеристична морфолошка категорија, истовремено је и реченична категорија јер се у њеној реализацији ангажују и предикатски израз, и аргументски израз.

Категорији лица су функционално најближе, с једне стране, семантичке категорије темпоралности и модалности јер се садржај сваке од те три категорије односи на неки аспект говорне ситуације (време говорне ситуације, квалификација исказа од стране говорног лица, комуникативна улога учесника), и све те три категорије, свака на свој начин, учествују у актуелизацији садржаја пропозиције путем везивања предметне ситуације, као ситуације која је предмет говора, за одређене елементе говорне ситуације.

С друге стране, персоналност има заједничког и са дијатезом јер је у систему лица, као и у систему дијатезе, релевантан критеријум активне или пасивне улоге учесника у ситуацији означеној исказом. Код категорије персоналности то је активна или пасивна улога учесника у говорној ситуацији, а код категорије дијатезе то је активна или пасивна улога учесника у ситуацији на коју се пропозиција односи (тј. предметној ситуацији). Поред тога, категорија персоналности једним делом се пресеца са категоријом одређености / неодређености (то је, на пример, посебно видљиво у реченицама са уопштено-личним и неодређено-личним значењем, в. ниже, § 744, 745).

За природу односа између категорија лица, времена и начина релевантна је чињеница да се категоријална значења времена, с једне стране, и начина, с друге, увек остварују у спреси с личним значењима, док се време и начин не морају остваривати увек у истим облицима. Реченице чији је предикат у императивном облику или у облику потенцијала лишене су временског, али не и личног значења.

Другим речима, функционални садржај категорије персоналности је у означавању комуникативне улоге учесника у говорној ситуацији: активне (прво лице) или пасивне улоге, а у овом другом случају непосредно пасивне (друго лице) или посредно пасивне (тзв. треће лице). Суштина категорије персоналности је стога у упућивању као апстрактном локализовању предикатског садржаја (објекат локализације) у односу на носиоца улоге комуникативног лица у говорној ситуацији (локализатор), увек конкретизованом као — говорно лице, саговорник или тзв. треће лице. Односом између онога што се означава изразима за прво, друго или треће лице одређена је структура ситуативног оквира категорије персоналности.

Термин лице употребљава се и у значењу 'човек'. Тај семантички критеријум ('човек' +/-) битан је, пре свега, за разликовање значења заменичких речи типа *ко / штиа, неко / нештио, нико / ништиа* и сл.

И у предикатском и у аргументском изразу у простој реченици значења лица остварују се заједно са значењима граматичког броја, на основу чега се разликују три сингуларска и три паралелна плуралска облика првог, другог и трећег лица.

Прво лице множине у свом примарном значењу је инклузивно: то је говорно лице с неким другим лицем или с другим лицима, нпр.

(7) Ми чекамо аутобус.

Друго лице множине такође може, али не мора бити употребљено инклузивно, тј. може се односити на присутне саговорнике, али и на саговорника или саговорнике узете заједно са неким трећим лицем или лицима, нпр.

(8) Потражи неког сарадника па обавите заједно тај посао.

Када се узима у обзир та чињеница, мора се говорити не о три него о шест основних значења глаголске категорије лица. У различитим контекстуалним и ситуативним условима та значења се у оквиру просте реченице варирају на више начина, о чему се опширније говори у § 736–742.

Поред категорије лица у предикатском изразу, категорија персоналности се остварује и неким другим језичким средствима, међу којима пре свега заменичким речима, посебно правим личним заменицама и присвојно-личним заменицама. Личне заменице се у структури именске групе понашају као именице, тј. оне могу да конституишу именски израз.

У именском изразу првог аргумента личне заменице су у обавезној семантичкој конгруенцији с личним глаголским обликом у предикатском изразу, нпр. *Ја њишем*, *Ти читаш* итд.

Када се именском групом у функцији првог аргумента реферише о трећем лицу, такав именски израз може конституисати и именица или нека именички употребљена реч у номинативу, нпр.

(9) Милица спава. Она је уморна од пута.

У таквим случајевима глагол у предикатском изразу налази се у облику трећег лица (10), док вокатив конгруира са глаголским делом предикатског изрази у другом лицу (11), (12), нпр.

(10) Јован чита.

(11) Читаш ли, Јоване?

(12) Читај, Јоване!

Другим речима, апелативно употребљена именица је кореференцијална са заменицом другог лица и с личним глаголским обликом другог лица, али није у функцији првог аргумента, нпр.

(13) Перо, ти касниш!

Сам именички облик не може упућивати на прво лице, нити може улазити у предикатско-аргументску конструкцију с личним глаголским обликом првог лица, због чега су у српском језику граматички неприхватљиве реченице типа:

(14) *Студент чекам.

(15) *Студенти чекамо.

Конструкције са именским изразом првог аргумента, чији је конститутивни део у номинативу, и глаголским обликом првог лица у предикатском делу, морају имати заменицу првог лица испред апозитивно употребљеног именског израза, нпр.

(16) Ја, власник стана, обавезујем се на следеће.

(17) Ми, студенти Београдског универзитета, изјављујемо следеће.

док конструкције са именским изразом првог аргумента, чији је конститутивни део у номинативу, и глаголским обликом другог лица у предикатском делу могу имати само заменицу другог лица испред апозитивно употребљене именске групе, нпр.

(18) Ви, студенти Београдског универзитета, одлучили сте следеће.

У структури личних глаголских облика о лицу реферишу наставци синтетичких глаголских облика (нпр. *чий-ам*, *чий-аш*), односно наставци помоћног глагола у структури аналитичких глаголских облика (нпр. *чийао сам*, *чийао си*). Српски језик припада језицима с тзв. нултим субјектом јер се лична заменица у именском изразу обично не употребљава у конструкцији с личним глаголским обликом у предикатском делу реченице (в. ниже о одређено-личним реченицама), нпр.

(19) Лутам, још, витак, са сребрним луком (М. Црњански)

(20) Данас изгледаш уморно.

(21) Пише да ће ускоро доћи.

Изостављање показатеља персоналности у именском изразу првог аргумента, због обавезног изостављања читавог таквог именског израза, среће се у безличним реченицама, било да су то безличне реченице с безличним глаголом у предикату (22), (23), или неки други структурни тип безличних реченица (24)–(26), уп.

(22) Поледило је.

(23) Облачи се.

(24) Жао јој је.

(25) Брига нас.

(26) Стид га је.

Лична значења глаголских облика у предикату

§ 736. Лични глаголски облици у предикату имају широк опсег различитих значења. У сваком поједином случају лични глаголски облик има одређено граматичко значење као основно (инваријантно), нпр. обликом 2. лица једнине упућује се на саговорника (адресата) као на носиоца радње или стања означеног предикатом са датим глаголским обликом, уп.

(27) Ти читаш.

У зависности од контекстуалних или ситуативних околности основна значења личних глаголских облика подлежу различитим семантичким варијацијама, при чему остаје сачуван изванредан степен семантичке везе са основним значењем датог личног облика. То су варијантна значења личних глаголских облика, какво је, нпр. уопштено-лично значење облика за друго лице једнине (али и неких других личних облика), нпр.

(28) Чини добро — не кај се, чини зло — надај се.

Под утицајем контекста поједини лични облици могу бити употребљени у функцији у којој се примарно употребљава неки други лични облик. Таква употреба се назива транспонованом (или пренесеном), па се и одговарајуће значење назива транспонованим или пренесеним, као што је употреба трећег лица једнине у функцији која је примарна за прво лице једнине, нпр.

(29) Аутори се захваљују издавачима ове књиге.

Инвентар основних, варијантних и транспонованих значења личних глаголских облика у простој реченици ограничен је, и мање или више се разликује од језика до језика, уз изванредан степен заједничких значења. У српском језику лични глаголски облици у предикату могу имати следећа значења.

§ 737. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ПРВОГ ЛИЦА ЈЕДНИНЕ. — Предикати у облику првог лица једнине упућују на говорно лице као на носиоца радње или стања означеног предикатом са датим глаголским обликом, нпр.

(30) Пишем од јутра.

У зависности од контекста и ситуације у којој се тај облик употребљава јављају се и нека друга значења. Облик првог лица једнине може се употребити и у уопштено-личном значењу, нпр.

(31) Мислим, дакле постојим.

У наведеном примеру (31) уопштеност личног значења предиката (и клаузе) *Мислим* је у томе што се садржај тог предиката односи на било које лице, тј. 'човек мисли, а тиме се доказује да он постоји, јер да би неко мислио мора постојати'.

У врло специфичним ситуацијама, као што је она у којој инструктор на обуци нешто демонстрира, предикат у облику првог лица једнине може се употребити и у функцији која је примарна за друго лице једнине, нпр.

(32) Узмем пушку у десну руку...

§ 738. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ДРУГОГ ЛИЦА ЈЕДНИНЕ. — Предикати у облику другог лица једнине упућују, пре свега, на саговорника као на носиоца радње или стања означеног предикатом са датим глаголским обликом, нпр.

(33) Ти ме разумеш.

Облик другог лица једнине може се употребити и за обраћање самоме себи, што је ипак доста нетипичан облик комуникације (аудијалог), нпр. (34), или у уопштено-личном значењу (35), или у значењу другог лица множине (36), нпр.

(34) Мораш скупити снаге и то завршити.

(35) Криво седи, али право збори.

(36) Слушај моју команду.

§ 739. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ТРЕЋЕГ ЛИЦА ЈЕДНИНЕ. — Предикати у облику трећег лица једнине упућују, пре свега, на носиоца радње или стања означеног предикатом у трећем лицу једнине који није ни говорно лице ни саговорник, нпр.

(37) Дете спава.

(38) Киша пада.

(39) Та идеја је добра.

Облик трећег лица једнине може се употребити, у одређеним контекстуалним условима, за упућивање на говорно лице као носиоца радње означене предикатом са обликом трећег лица једнине (40), што је карактеристика књишког начина изражавања, нпр.

(40) Аутор се захваљује својој породици на стрпљењу.

Облик трећег лица једнине може бити употребљен и уопштено-лично (41) и безлично (42), нпр.

(41) Добро се добрим враћа.

(42) Живи се некако.

§ 740. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ПРВОГ ЛИЦА МНОЖИНЕ. — Предикати у облику првог лица множине упућују, пре свега, на говорно лице заједно с неким другим лицем или неким другим лицима као на носиоце радње или стања означеног предикатом у датом глаголском облику, нпр.

(43) Слушамо музику.

Облик за прво лице множине може бити употребљен у функцији првог лица једнине, тзв. ауторска или предавачка множина, која се назива и

формулом скромности (44), или као тзв. владарска множина (*pluralis majestatis*), данас граматички историзам, нпр. (45), или у функцији другог лица једнине с посебним значењем емотивне солидарности са саговорником (46), (47), чему је блиско и значење тзв. инклузивне множине која се може појавити у функцији трећег лица једнине или трећег лице множине (48), (49), или у уопштено-личном значењу (50), нпр.

(44) Сматрамо да су питања о којима ћемо даље говорити врло важна.

(45) Ми, милошћу Божјом краљ '...' одлучили смо '...'

(46) Како се данас осећамо? (Пита лекар пацијента)

(47) Што смо данас лепо! (Каже одрасла особа девојчици)

(48) Да ли је твој син учествовао на том шаховском турниру? — Да, победили смо.

(49) Како је прошао тим „Обилића“? — Победили смо. (Каже навијач)

(50) Туђе нећемо, своје не дамо.

§ 741. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ДРУГОГ ЛИЦА МНОЖИНЕ. — Предикати у облику другог лица множине упућују на саговорника и неко друго лице или нека друга лица као на носиоце радње или стања означеног предикатом у датом глаголском облику, нпр.

(51) Слушајте пажљиво.

Предикатски облик другог лица множине уобичајен је прагматички условљен начин учтивог обраћања саговорнику, чиме се однос између говорног лица и саговорника квалификује као однос уважавања, или као званичан однос, или као однос с мањим степеном присности и интимности између говорника и његовог саговорника, нпр.

(52) Изволите, шта желите?

Облик другог лица множине може имати и уопштено-лично значење, нпр.

(53) Знање је светлост, знање је моћ, / Учите децо дан и ноћ. (Јован Јовановић Змај)

§ 742. ПРЕДИКАТИ У ОБЛИКУ ТРЕЋЕГ ЛИЦА МНОЖИНЕ. — Предикати у облику трећег лица множине упућују на носиоце радње или стања означеног предикатом у датом глаголском облику међу којима нису ни говорно лице ни саговорник, нпр.

(54) Људи пролазе.

(55) Дани пролазе.

Облик трећег лица множине употребљава се и у предикату неодређено-личних реченица, нпр.

(56) Дају плату.

(57) Јуче су давали плату.

Лична значења и типови реченичних структура

§ 743. ОДРЕЂЕНО–ЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. — Одређено-личне реченице су реченице у којима глаголски облик у предикату упућује на субјекат са становишта његове улоге у говорној ситуацији (говорно лице, саговорник, лица међу којима су говорник и/или саговорник, или лице / лица односно појава / појаве међу којима нема ни говорног лица ни саговорника), нпр.

(58) Ја седим.

(59) Чује се музика.

За разлику од одређено–личних реченица са израженим субјектом, какве су нпр. (58), (59), у српском језику су честе и одређено–личне реченице са изостављеним субјектом типа *Седим*, *Слушам музика* и сл., које формално немају субјекат, а глаголским обликом у предикату, са ослонцем на контекст или говорну ситуацију, упућују на онај елемент говорне или предметне ситуације на који би се односио субјекат када би у реченици био изражен, нпр.

(60) Жели да вас види.

(61) Донео сам ти књигу.

(62) Пробудимо се ноћу и смешимо, драго... (М. Црњански)

Такве реченице су сасвим уобичајене и комуникативно неутралне у српском језику.

У одређено-личним реченицама са израженим субјектом постоје следеће основне функције његовог присуства и у формалној структури реченице:

(а) обично рематизовање субјекта. Уп.

(63) Ја сам ти донео књигу.

(64) Ти си то добро урадио.

(65) Она жели да вас види.

(б) контрастно рематизовање субјекта, нпр.

(66) Он то не зна, а не знам ни ја.

(в) функционална стилизација, нпр. у званичној комуникацији изостављање субјекта је могуће, али је ређе него у незваничном општењу, уп.

(67) Ми бисмо могли одложити то питање до наредног заседања.

(г) експресивна стилизација, нпр. у лепој књижевности, уп.

(68) Подне. Ти си гладан. Ти би траве хтео. (М. Ракић)

Напомена. — Реченице са израженим субјектом и реченице са изостављеним субјектом ипак не морају увек бити функционално сасвим разграничене. Понекад је изостављање субјекта факултативно или ствар личног стила. На пример, ако се упореде реченице *Пишем*, *Ја њишем* и *Ја њишем (а не он)*, не мо-

же се тврдити да је друга наведена реченица (*Ја њишем*) неправилна зато што лична заменица у њој није употребљена ни ради рематизовања — тачке (а), (б), ни ради стилизације — тачке (в), (г). Лична заменица у примеру *Ја њишем* носи исту информацију као лични наставак глагола у предикату, а информација која се у истом исказу понавља може се изоставити уколико циљ понављања информације није њено наглашавање. Ако је то наглашавање комуникативно небитно, изостављање личне заменице у таквим примерима је факултативно.

За разлику од субјекатских личних заменица првог и другог лица, личне заменице трећег лица носе и информацију о роду, и зато се ређе изостављају јер њихова употреба може да буде и семантички мотивисана, уп. *Пише* према *Он њише* или *Она њише*.

Глагол у предикатском изразу таквих реченица може бити у различитим облицима, практично у свим личним облицима осим оних који имају граматичке хомониме и чија се употреба из тог разлога избегава у једночланим одређено-личним реченицама. То су облици другог и трећег лица јединине аориста (нпр. *њаде*), имперфекта (нпр. *њадаше*), плусквамперфекта (нпр. *беше њадао*) и потенцијала (нпр. *њадао би*). Чак и ти облици могу бити у предикатском изразу одређено-личне реченице са изостављеним субјектом, ако су контекст или ситуација толико изразити да елиминишу двосмисленост, нпр. реченица (69) када је упућена саговорнику који се појавио, схвата се као еквивалент реченице (70) само ако у говорној ситуацији нема услова да таква реченица буде схваћена као еквивалент реченице (71), нпр. ако у говорној ситуацији није присутна нити је била помињана каква трећа особа. Уп.

- (69) Дође ли?
- (70) Дође ли ти?
- (71) Дође ли он(а)?

Уп. такође (72) према (73) и сл., ако шири контекст такву двосмисленост не отклања (74), нпр.

- (72) Он би дошао.
- (73) Ти би дошао.
- (74) Да ли би он дошао? Дошао би.

§ 744. НЕОДРЕЂЕНО-ЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. — Неодређено-личне реченице су реченице са обавезно изостављеним субјектом у којима је предикат у облику трећег лица множине (и у мушком роду ако је потребно изразити род), и којима се означава радња која се приписује неименованим лицима (ређе неименованом лицу). Дакле, обавезно семантичко својство изостављеног, али подразумеваног субјекта је 'човек', нпр.

- (75) Тебе траже.
- (76) Да ли дају плату?
- (77) Јуче су давали плату.

Формално одсуство субјекта у неодређено-личним реченицама (тачније нулти субјекат) има неодређено-референцијално значење, било да је у питању неодређеност са становишта говорног лица, нпр. *Да ли ти мене израже на телефон?*, или неодређеност са становишта саговорника (одсуство именована говорнику познатог референта), нпр. *Тебе израже*, или обоје, што опет може илустровати пример *Тебе израже* у одговарајућој ситуацији.

Ако је из контекста или говорне ситуације врло јасно да је вршилац радње једно лице, као и то које је то лице, употреба неодређено-личних реченица у српском језику се избегава, нпр.

(78) Разговарао сам са шефом насамо. Речено ми је да се предлог прихвата.

Уп.

(79) Разговарао сам са шефом насамо. *Рекли су ми да се предлог прихвата.

У оквиру синтаксичке синонимије у савременом српском језику се чешће, а у истој или сличној функцији, употребљавају други типови реченица, а пре свега:

(а) реченице са израженим субјектом и партиципом пасива у именском делу предиката, нпр.

(80) Овде је та мера примењивана принудно.

Уп. према реченици са неодређено-личним значењем:

(81) Овде су ту меру примењивали принудно.

(б) реченице са израженим субјектом и повратним пасивним обликом предиката,

(82) Овде се та мера примењивала принудно.

Уп. такође (83) према реченици са неодређено-личним значењем (84):

(83) У овим крајевима не памти се такав мраз.

(84) У овим крајевима не памте такав мраз.

(в) безличне реченице с предикатом у повратном облику, нпр.

(85) Овде се то примењивало принудно.

Уп. такође (86) према реченици са неодређено-личним значењем (87):

(86) Тамо се недељом редовно иде у цркву.

(87) Тамо недељом редовно иду у цркву.

У неодређено-личним реченицама често, али не и обавезно, изостављање субјекта се на значењском плану донекле компензује адвербијалом за место на којем се налази семантички субјекат, тј. агенс или остваривач радње у предикату, в. (80)–(87). Тако, на пример, *На ујравном од-*

бору су разрешили дирекџора значи исто што и Уйравни одбор је разрешио дирекџора, као што и У Кореји њију соџу, а у Јајану њију саке значи приближно што и Корејци њију соџу, а Јајанци њију саке.

Наведени и њима слични примери неодређено-личних реченица показују да поред поменутих заједничких формалних и значењских одлика таквих реченица међу њима постоје и извесне разлике како у степену неодређености семантичког субјекта тако и у синтаксичкој структури, уп. ради илустрације први пример у овом одељку *Тебе ѡраже* и последњи наведени пример *У Кореји њију соџу, а у Јајану њију саке*.

§ 745. РЕЧЕНИЦЕ СА УОПШТЕНО-ЛИЧНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — Уопштено-лично значење исказује се реченицама које се могу односити на било које лице у било којем времену у оквиру дате предметне ситуације, нпр.

(88) Идеш тако од куће или се враћаш са посла, а све мислиш да ли си све урадио што си био дужан. (М. Селимовић)

Иако је субјекат у реченицама са уопштено-личним значењем често изостављен, а предикат често у облику другог лица, то нису обавезна формална обележја реченица којима се изражава уопштено-лично значење. Реченице са уопштено-личним значењем не представљају посебан структурни тип реченица. Уп. пример са предикатом у облику првог лица:

(89) Играм, певам, лако ми је, нико не зна како ми је.

тј. 'не зна се како је човеку, чак и ако он игра и пева, и изгледа као да му је лако'.

Уопште, реченице са изостављеним субјектом, а уопштено-личним значењем по правилу се могу трансформисати у реченице са субјектом 'човек'. Уп, нпр. (88) и реченицу

(90) Иде човек тако од куће или се враћа с посла, а све мисли да ли је све урадио што је био дужан.

Другим речима, у уопштено-личним реченицама остваривач односа означеног предикатом се подразумева као нереперенцијално схваћен 'било који човек' а своју семантичку улогу остваривача добија од предиката.

Такве реченице релативно су чешће у текстовима лепе књижевности него у разговорном језику.

Због значења којим се обично уопштава неко животно искуство, уопштено-личне реченице су честе у пословицама, нпр.

(91) Хвали море, држ' се краја.

Степен уопштености у уопштено-личним реченицама може бити већи или мањи. У пословицама, аформизмима, сентенцама, максимама и уопште у паремиолошким исказима степен уопштености је највећи и у њима се 'човек' схвата генерички, као 'сваки човек', или 'ни један чо-

век'. Изван паремиолошких жанрова, уопштено-лично значење не мора увек имати генерички опсег, тј. у њима се 'човек' може схватити, у зависности од контекста, било као 'многи људи', било као 'сви људи', или 'нико од људи'.

§ 746. БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ. — Безличне (имперсоналне) реченице јесу реченице са обавезно изостављеним субјектом чији је предикат у облику трећег лица једнине средњег рода (ако је неопходно изразити род), које означавају радње или стања замишљене независно од њиховог вршиоца или носиоца. Због тога се безличним реченицама по правилу означавају ситуације у којима централно место имају различите природне, нпр. (92), физичке, нпр. (93) или психичке, нпр. (94), појаве или односи, који се доживљавају као сами по себи важнији од њихових узрочника или носиоца, нпр.

(92) Свиће.

(93) Сврбело га је.

(94) Плаче јој се.

§ 747. Постоји више структурних типова безличних реченица.

(а) Безличне реченице са безличним глаголом у предикату. — Безличност таквих реченица условљена је граматичким особинама лексема у предикату, које у својој парадигми имају само облике трећег лица једнине и средњег рода (код облика који имају и лице и род), и лексичко-семантичким својством таквих лексема да означавају процесе или стања узете независно од њиховог узрочника или носиоца, нпр.

(95) У соби се почело мрачити. (В. Десница)

(96) Смркава се.

(97) Позлило јој је.

(б) Безличне реченице са ограничено-личним глаголом у предикату. — Ограничено-лични глаголи су глаголи који у својој парадигми имају само облике за треће лице једнине и средњи род (код облика који имају и лице и род), и лексичко-семантичким својством да могу означавати процесе или стања узете независно од њиховог узрочника или носиоца (98), (100), али могу означавати процесе или стања чији је носилац именован (99), (101). Уп.

(98) Свиће.

(99) Зора свиће.

(100) Грми.

(101) Гром загрме на светог Илију.

Формално такве реченице су блиске одређено-личним реченицама са изостављеним или са израженим субјектом, али су семантички (озна-

чавајући различита природна, психичка и сл. стања) ближе безличним реченицама.

(в) Безличне реченице са безлично употребљеним личним глаголом у предикату. — Безличност таквих реченица условљена је начином употребе глагола у предикату (у облику карактеристичном за безличне глаголе) у реченици без синтаксичког субјекта. У таквим реченицама семантички субјект (носилац радње или стања) често је формално присутан у облику допуне у генитиву (102), дативу (103) или акузативу (104), нпр.

(102) Нема је на послу.

(103) Зуји ми у ушима.

(104) Пробада га у крстима.

Реченице са безлично употребљеним личним глаголом у предикату и допуном у облику генитива врло су честе у српском језику и имају опште егзистенцијално значење (значење имања, немања, недостајања и сл.), које се изражава глаголима *биџи*, *имаџи*, *немаџи*, *несџаџи*, *намножџи се*, *осџаџи*, *џрајаџи*, *џребайџи* и др., нпр.

(105) Лампе нигде није било. (Д. Ћосић)

(106) Једног лета неста ми краве (Ј. Веселиновић)

(107) Било је нечег сањиво уморног у њиховом изгледу и ћутању. (Д. Ћосић)

Реченице са безлично употребљеним личним глаголом у предикату и допуном у облику датива или акузатива обично садрже и адвербијал којим се локализује радња или стање именовано глаголом у предикату такве реченице, нпр.

(109) Поче му се помало ведрити у глави. (В. Десница)

(108) Одједном га стеже око врата (И. Андрић)

(г) Безличне реченице с повратним личним глаголом (обично несвршеног вида) у предикату. — На тај начин може се готово сваки глагол употребити у безличном облику и безличној реченичној конструкцији. Будући по облику безличне, такве реченице су често семантички ближе неодређено-личним реченицама, нпр.

(110) Три дана се јело, пило, певало и играло. (М. Глишић)

(111) Шта се ради?

(112) Чека се на увиђај.

Међутим ако у безличним реченицама с повратним личним глаголом у предикату постоји семантички субјект у дативском облику, такве реченице добијају посебно модално значење радње или стања који се остварују независно од воље семантичког субјекта, нпр.

(113) Њој се спава, а Давилу се прича. (И. Андрић)

(114) Није му се из куће излазило. (М. Црњански)

(115) И плаче јој се, и смеје јој се. (М. Глишић)

(д) Безличне реченице с предикатом у облику помоћног глагола и инфинитива. — Такве реченице су сразмерно ређе и имају различита модална значења, нпр. облигаторности или оптаивности, уп.

(116) Нама је овдје и живјети и умирати. (Б. Ђопић)

(117) Да ти је само стати па гледати.

(118) Да ми је само знати, где су сада.

(ђ) Безличне реченице са предикатом у облику помоћног глагола и конструкције да + презент у трећем лицу једнине. Такве реченице само се формално разликују од претходних, а по правилу имају оптаивно значење, нпр.

(119) Да ми је да љубим као некад прије. (Ј. Дучић)

(120) Да ми је да видим и то чудо.

(121) Е, да ти је да добијеш и ти једном на лутрији.

Безличност је ограничена само на први део таквих реченица, нпр. *Да ми је ...*, *Да ти је ...*

(е) Безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката. — Безличне реченице с партиципом пасива у именском делу предиката садрже у предикату поред партиципског облика и копулу (помоћни глагол) у трећем лицу једнине, а значе стање које је резултат радње чији је носилац неименовани субјект. Такве безличне реченице по значењу су блиске неодређено-личним реченицама, нпр.

(122) О томе је много писано. (Б. Нушић)

(123) Са овима је свршено. (С. Јаковљевић)

(124) О томе је одлучено на синоћној седници.

(ж) Безличне реченице с прилошким или именичким предикативом у предикату. — Предикат таквих безличних реченица састоји се од копулативног или семикопулативног глагола и предикатива у облику прилога или именице, нпр.

(125) Овде је топло.

(126) Постаје топло.

(127) Овде је врућина.

Такве безличне реченице значе стање природе, или неке средине, нпр.

(128) Тамо је хладно.

(129) У купеу је загушљиво.

(130) Овде је јутрос ведро.

или психичко стање (131), односно физичко стање (132) човека или неког другог бића, при чему се у таквим случајевима у саставу реченице може наћи и инфинитив (133) или конструкција *да* + презентски облик у трећем лицу једнине (134), нпр.

(131) Стид га је.

(132) Врућина јој је.

(133) Страх га је умрети.

(134) Страх га је да умре.

Безличне реченице с прилошким или именичким предикативом и инфинитивом могу имати и модална значења могућности, немогућности или неке друге модалне квалификације, нпр.

(135) Да ли је могуће обезбедити сва потребна средства.

(136) Није могуће прибавити све податке.

(137) Тешко га је било гледати.

Безличне реченице с прилогом у саставу предиката могу значити и локализацију у простору или времену, нпр.

(138) До школе је близу.

(139) Већ је касно.

(140) Још је рано.

Н а п о м е н а. — У безличним реченицама с повратним глаголом у предикату не треба употребљавати именицу у акузативу, нпр. правилно је *Та се њредсћа-ва радо гледа*, а није правилно *Ту се њредсћаву радо гледа*.

Безличне реченице су, као што се из наведених примера може закључити, врло разноврсне и формално и семантички. За разлику од типичних безличних реченица, какве су и у формалном и у семантичком погледу безличне реченице са безличним глаголом у предикату, друге безличне реченице представљају мањи или већи отклон од таквих, правих безличних реченица и прелаз ка неком другом типу реченица.

Заједничко формално обележје свих безличних реченица јесте облик трећег лица једнине (и средњег рода, када се изражава род), било да је у предикату пунозначан глагол (нпр. *Свануло је*), семикопулативан глагол (нпр. *Посћаје хладно*) или копулативан глагол (нпр. *Хладно је*), као и формално одсуство субјекта у таквој реченици. То су, дакле, реченице у којима је блокирана позиција првог аргумента, уколико нису све аргументске позиције блокиране, нпр. *Смркава се*. Тада је реченица сведена на предикатски израз са општим значењем стања или процеса чији се носилац не може именовати.

На семантичком плану различити типови безличних реченица уколико су ближи свом прототипу уколико означавају природне, физичке, психичке или друштвене појаве и односе посматране независно од њихо-

вог остваривача (носиоца или узрочника), чему су блиска и различита модална, егзистенцијална и друга значења. У оној мери у којој су семантички даље од поменутих значења, такве безличне реченице представљају у извесном степену прелазне облике између правих безличних реченица и неких других типова реченица.

§ 748. *Изабрана лијтература о категорији њерсоналности*

- Ivić, Milka: O dubinskom modelu slovenske proste rečenice sa semantičkim obeležjem „anonimnost subjekta“ // Књижевност и језик, 1968, XV, 2, 5–12.
- Ивић, Милка: Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице // Књижевност и језик, 1963, 1, стр. 18–24.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Jachnow, Helmut: Категорија персонaлности — суштина и функције // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1999, 28/2, 107–118.
- Клајн, Иван: Лице као граматичка и комуникацијска категорија. — У: Иван Клајн, Лингвистичке студије. — Београд: Партенон, 2000, 88–106.
- Kordić, Snježana: Riječi na granici punoznačnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Маројевић, Радмило: Уопштено друго лице у руском језику и његови српскохрватски еквиваленти // Филолошки преглед, 1984, XXII, 1–4, стр.27–33.
- Поповић, Љубомир: Хонорифичка и семантичка конгруенција при учтивом обраћању // Књижевност и језик, 1991, XXXVIII, 1, 38–52.
- Radovanović, Milorad: Rečenice s anonimnim agansom u jeziku Ljubomira Nedića // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1971, 14/1, 181–90.
- Radovanović, Milorad: O „bezličnoj rečenici“. — У: М. Radovanović, Spisi iz sintakse i semantike. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Dobra vest, 1990, 209–219.
- Сокаль, Н. И.: Неопределенно-личные предложения в современном сербохорватском языке // Ученые записки ЛГУ, Серия филологических наук, вып. 64, 1962, 316, стр. 52–67.
- Сокаль, Н. И.: Безличные предложения с безлично-предикативными словами в сербохорватском языке // Вестник ЛГУ, 1968, 14, стр. 144–151.
- Сокаль, Н. И.: Безличные инфинитивные предложения в современном сербохорватском языке // Исследования по сербохорватскому языку. Отв. ред. Р. В. Булатова. Москва, 1972, стр. 324–338.
- Стевовић, Игрутин: Безлично предикативно име у безличним реченицама номиналног типа // Анали Филолошког факултета, Београд, 1974, 11, 319–355.
- Суботић, Љиљана: Још једном о моделу имперсоналне реченице с акузативом директног објекта // Српски језик, 1996, 1–2, 70–77.
- Танасић, Срето: Један тип бесубјекатске реченице у српском језику // Јужнословенски филолог, 1998, LIV, 87–94.

АГЕНТИВНОСТ И ПАЦИЈЕНТИВНОСТ

§ 749. ОПШТЕ. — Граматички центар семантичке категорије агентивности / пацијентивности чини морфолошка категорија глаголског рода (радног или трпног) и синтаксичка категорија дијатезе као активног структурирање реченице према њеном пасивном уобличавању. Гледано још шире, категоријално значење агентивног или пацијентивног односа има у српском језику разноврсне облике изражавања: и морфолошке (нпр. трпни придев: *џрочийан, наџисан, урађен* и сл.), и синтаксичке (нпр. пасивне конструкције као у реченици *Резолуција је донета од стране Савета безбедности*), али и творбене (нпр. *nomina agentis* и *nomina patientis*, уп. *учиџељ* према *ученик*), и лексичке, нпр. *мучиџи* према *џаџиџи*.

Употреба различитих средстава за исказивање агентивности или пацијентивности на синтагматском плану је граматички усаглашена тако да средства различитих језичких нивоа могу учествовати у исказивању истог категоријалног значења (нпр. *Учиџељ учи ученика*), али су због функционалне хијерархизованости средстава с агентивним или пацијентивним значењем могући и случајеви да се језичко средство примарно предвиђено за исказивање агентивности искористи за исказивање пацијенса, као, на пример, номинатив у субјекатском именском изразу у следећим реченицама,

- (1) Разред је похваљен од стране директора.
- (2) Учитељ је био окружен својим ученицима.

Из таквих и сличних примера може се закључити да је поред разноврсности језичких средстава која учествују у изражавању агентивности / пацијентивности за ту семантичку категорију карактеристична и разноврсност односа у којима се средства њеног изражавања могу наћи.

За синтаксичку страну агентивности / пацијентивности од суштинског су значаја облици, значења и употреба глаголске категорије радног или трпног стања (= *genus verbi*, глаголски род), односно правилно разграничавање агенса и пацијенса као семантичких појмова од субјекта и објекта као граматичких појмова.

Традиционално, мада не и општеприхваћено, дијатеза (синтаксичка агентивност или пацијентивност) обично се види као однос између агенса, пацијенса и предиката у семантичком садржају реченице, с једне стране, и начина оформљавања тих значења у формалној структури реченице, с друге стране. Тако реченице

- (3) Жири је наградио глумицу.
- (4) Глумица је награђена од стране жирија.

имају исту семантичку структуру, али различите формалне структуре јер се први аргумент семантичке структуре (тј. агенс, у примеру 'жири') у првој реченици појављује у улози синтаксичког субјекта, а у другој ту улогу добија семантички пацијенс (у примеру (4) 'глумица'). Семантичка структура таквих реченица је очигледно иста (тј. исто је денотативно значење), али начин њиховог формалног представљања и осмишљавања (сигнификативно значење) није исти. Такав однос између двеју реченица назива се синтаксичка конверзија, а такав тип граматичке категорије као што је дијатеза назива се интерпретативна категорија јер се променом синтаксичке форме омогућавају различите, чак супротне смисаоне интерпретације исте ситуације. Поред тога, дијатеза је типична реченична категорија јер обухвата и предикат и његове аргументе за разлику од граматичких категорија чија је сфера функционисања ужа, нпр. за аниматност то је превасходно именски израз.

Избором одговарајућих синтаксичких облика иста ситуација (и исти агентивно-пацијентивни однос у њој) често може бити означена на неколико начина, нпр.

- (5) Жири награђује најбољу глумицу.
- (6) Најбоља глумица се награђује од стране жирија.
- (7) Жири награђује.
- (8) Најбоља глумица се награђује.
- (9) Награђује се.

Да ли свих пет могућности могу бити остварене (као у претходним примерима), то зависи од лексичког састава реченице, нпр. реченица *Дејше њије млеко* има уже могућности исказивања дијатезе од реченице *Жири награђује најбољу глумицу*.

§ 750. УЖЕ И ШИРЕ СХВАТАЊЕ ДИЈАТЕЗЕ. — Иако се, традиционално, реченицама у односу дијатетичке конверзије сматрају реченице у којима предикатски израз има исти лексички састав и припада истој врсти речи, дијатеза се може схватати и шире. Ако не сматрамо да између реченица (10) и (11), те (12) и (13) постоји однос дијатезе, онда за такве случајеве треба имати посебно појмовно-терминолошко објашњење иако је њихова сродност са дијатезом сасвим очигледна. Зато је умесно разликовати уже и шире схватање дијатезе и посматрати случајеве какви су (10) и (11), те (12) и (13) као појавне облике шире схваћене дијатезе. Уп.

- (10) Јован има кола.
- (11) Кола припадају Јовану.
- (12) Мајстори реновирају локал.
- (13) Локал је у реновирању.

Поред тога, постоји и такво шире схватање категорије дијатезе према којем је то сваки однос између аргумената у семантичкој структури реченице, с једне стране, и начина њиховог изражавања на формалносинтаксичком плану, с друге стране, — путем различите хијерархизације аргументских израза према њиховој комуникативној важности, путем њиховог редоследа, или степена њиховог експлицирања у реченици. Сагласно таквом схватању категорија дијатезе није семантички строго ограничена агентивно-пацијентивним односом, уп. нпр. троаргументне синтаксичке конверзије у којима је присутно и категоријално значење начина:

(14) Савет је усвојио статут већином гласова.

(15) Статут је усвојен од стране Савета већином гласова.

§ 751. ВАЛЕНТНОСТ. — Семантички предикат, као основни део семантичке реченичне структуре, у свом садржају одражава основни однос у ситуацији означеној исказом којем тај предикат припада. Број учесника у неком односу није увек исти, од чега такође зависи садржај предиката, у том смислу што предикат отвара места за онолико аргумената у семантичкој структури реченице колико има учесника у односу који је у предикату одражен.

То својство предиката да бројем својих аргумената показује број учесника у неком односу зове се синтаксичка валентност, нпр. 'спавати' је једновалентни предикат (уп. *Она спава*), а 'сањати' је двовалентни предикат (уп. *Она сања море*). Појам валентности није одређен само бројем аргументских места која неки предикат отвара него и њиховим квалитетом.

Лева валентност је у српском језику обично заступљена аргументом који има опште значење остваривача или носиоца неке радње или неког стања, тј. шире схваћеног агенса, а десна валентност је, у том случају, резервисана за друге семантичке улоге. У том смислу валентност је бинарна синтаксичка категорија укључена у синтаксичко изражавање агентивности и/или пацијентивности.

Десна валентност може бити заступљена или само једним местом (нпр. *Она сања море*), или двама десним местима (нпр. *Она љрича дејше-џу љричу*), или трима десним местима (нпр. *Она љише мужу љисмо оловком*). Пошто неки предикати не отварају ни једно место, тј. имају нулту валентност, нпр. *Смрква се*, а у лингвистици се традиционално у одређивању валентности неког предиката броје заједно и лева и десна места, то је уобичајено да се говори о једновалентним (16), двовалентним (17), тровалентним (18), или четворовалентним предикатима (19). Уп.

(16) Ана стоји.

(17) Ана чека пријатеље.

(18) Ана шаље брату телеграм.

(19) Ана плаћа поклон брату чеком.

Прелазност (или транзитивност) представља уобичајени граматички термин који се односи на могућност или немогућност глагола да има десну валентност, и то пре свега прву десну валентност (тј. другу укупну валентност), в. пример (17), што је место резервисано за тзв. директни објекат (в. даље), а затим и остале десне валентности, в. примере (18), (19).

У реченицама с предикатима нулте валентности (тзв. авалентни предикати) нема ни субјекта ни објекта, због чега су могућности изражавања дијатезе максимално редуковане, а предикатски израз нема парадигму категорије глаголског рода, нпр. *Сева, Раздањује се, Смркава се*.

Једновалентни предикати, као предикати који имају само леву валентност, не допуштају да се у позицији јединог аргумента појави назив пацијенса (о ретким изузецима типа *Он иаји* в. даље).

Да би се остварила могућност дијатетичке трансформације активне конструкције у пасивну или обрнуто, неопходан (али не и довољан) услов јесте бар двовалентност предиката, нпр.

(20) Човек зида нову кућу ⇔ Нова кућа се зида.

§ 752. ПРЕЛАЗНОСТ. — Својство предиката да тражи директан објекат као граматички израз другог аргумента назива се прелазност или транзитивност. Предикати који то својство имају називају се прелазни (или транзитивни), нпр. *чијаји* (књигу), *ији* (воду), *чекаји* (друга), а предикати који то својство немају називају се непрелазни (или интранзитивни), нпр. *сјајаји*, *ходаји*, *трајаји*. Пошто је у српском језику у саставу сваког предикатског израза неки глагол или бар неки глаголски елеменат (помоћни глагол или семикопулативни, тј. полупомоћни глагол), уместо о прелазним и непрелазним предикатима често се говори се о прелазним и непрелазним глаголима. Дакле, непрелазни глаголи не могу да формирају пасивну конструкцију, тј. реченицу у којој би синтаксички субјекат имао значење пацијенса.

Прелазност насупрот непрелазности представља лексичко-граматичко обележје глагола као врсте речи, према којем се сви глаголи деле на прелазне и непрелазне, а од припадности глагола једној или другој групи зависе многа њихова синтаксичка својства — на првом месту могућност или немогућност употребе глагола у пасивним конструкцијама. На пример, прелазни глаголи, као *наводњаваји*, могу бити употребљени и у реченицама активне структуре (21), и у реченицама пасивне структуре (22), а непрелазни глаголи, као, на пример, *лежаји*, могу бити употребљени само у реченицама активне структуре (23). Уп.

(21) Тамо су поља редовно наводњавали.

(22) Тамо су поља редовно наводњавана.

(23) Он лежи.

Прелазни глаголи традиционално се деле на праве прелазне глаголе и неправе прелазне глаголе.

Прави прелазни глаголи траже да синтаксички израз другог аргумента буде директни објекат, што је најчешће акузатив без предлога, нпр. *слушајти музику*. Директни објекат може бити садржан и у контексту реченице с прелазним глаголом, нпр.

(24) Да ли слушаш музику? Слушам.

Директни објекат који није исказан ни у реченици ни у њеном окружењу, може бити реконструисан из ситуације, нпр. *Победили смо* (подражава се *победити војника* или нешто слично).

Неправи прелазни глаголи имају за синтаксички израз другог аргумента именски израз у акузативу с предлогом, а ређе у неком другом падежу с предлогом или без предлога, нпр.

(25) Мисли само на њу.

(26) Разговарају о том филму.

(27) Машу војничким капама.

§ 753. Према односу између значења предиката и објекта прелазни глаголи деле се на:

(А) глаголе унутрашње промене објекта, а то су

(Аа) глаголи с каузативно-егзистенцијалним значењем, позитивним или негативним (нпр. *најравити ограду*, *срушити ограду*, *јодићи град*, *разорити град*, *родити дете*, *убити човека* и сл.), у чијој парафрази је увек елеменат 'учинити да /не/ постоји...';

(Аб) глаголи с трансформативним значењем (нпр. *скувајти кром-џир*, *исјавити задајак*, *усијнити новац* и сл.); и

(Б) глаголи спољашње промене објекта, а то су

(Ба) глаголи с транспортативним значењем (нпр. *донети пошти*, *бацити камен*, *превозити шерет* и сл.);

(Бб) глаголи са статусним значењем (нпр. *донети одлуку*, *приказивати филм*, *читати књигу* итд.), где остварење предикатског садржаја мења статус објекта (нпр. *Одлука* је одмах донета, *Филм* је свуда приказиван, *Књига* је доста читана и сл.).

Разуме се да ова општа семантичка класификација прелазних глагола подлеже суптилнијим рашчлањавањима и комбиновању критеријума, што ће се овде изоставити, нпр. *приземљити авион* (Ба), али *оборити авион* (Аа + Ба).

§ 754. РЕКЦИЈА. — Односу између семантичког предиката и његове десне валентности донекле је сличан однос који постоји у формалној

структури реченице између управне речи и речи чији облик зависи од значења управне речи. Такав однос синтаксичке зависности назива се рекција.

С обзиром на то којој врсти речи припада управна реч, рекција може бити глаголска, што је најчешћи случај, нпр. *захваливши се за њомоћ*, именничка, нпр. *захвалности за њомоћ*, или придевска, нпр. *захвалан за њомоћ*.

С обзиром на падежни облик зависне речи, рекција може бити генитивска, нпр. *најивши се воде*, дативска, нпр. *ојросиивши нейријатшељу*, акузативна, нпр. *учиши синџаксу*, инструментална, нпр. *џрговашти воћем*, или локативна, нпр. *говориши о рекцији*. Разуме се, именски изрази у таквим конструкцијама могу садржавати и различите одредбе, нпр. *најивши се хладне воде*, *ојросиивши своје нейријатшељу* итд.

Глаголска рекција може бити проста и комплексна (или двострука). За просту рекцију је карактеристичан само један именски израз у зависном падежу, нпр. *сањашти џрешње*, а за комплексну рекцију је карактеристично постојање више од једног зависног именског израза, нпр. *џричашти сесџри сан*, *џлаивши мајсџору за рад* итд.

Глаголска рекција у зависности од лексичког значења речи у рекцијском односу може имати 1. објекатско значење, нпр. *зидашти кућу*, 2. комплетивно значење, нпр. *џрогласиши се царем*, 3. објекатско-комплетивно значење, нпр. *обрасиши жбуњем* или 4. објекатско-одредбено значење, нпр. *џуцашти на гол*.

Разликује се, такође, јака и слаба рекција, али је та дистинкција често спорна. Сагласно таквом гледишту јака рекција постоји онде, где је присуство зависног именског израза обавезно, што је пре свега својство рекцијских односа с комплетивним значењем, нпр. *издавашти се за адвоката*, док је за слабу рекцију карактеристична мања обавезност зависног елемента у рекцијском односу, што је обично случај са објекатско-одредбеним значењима, нпр. *излаз на улицу*, *џисашти оловком* и сл. Међутим, степен обавезности или факултативности зависног елемента у таквим синтагмама може бити већи или мањи, а код тзв. слабе рекције често је питање да ли ту уопште постоји рекцијски однос или је у питању факултативна одредба.

Рекција може бити и варијативна — у оним случајевима када постоји могућност употребе алтернативних падежних облика у зависном делу синтагме, нпр. *расџивашти се за некога* или *расџивашти се о некоме*, *чекашти некога* и *чекашти на некога*, *захвалиши се за нешти* и *захвалиши се на нечему* итд.

Напомена 1. — Иако се у нормативистичкој литератури понекад препоручује да се израз *захвалиши се на нечему* употребљава само када се има у виду захваљивање уз одбијање да се нешто прихвати, нпр. *Захваљујем на џредлогу*

(али га не могу *ћрихваћићи*), израз *захвалићи се на нечему* по правилу се употребљава у истом значењу као и *захвалићи се за нешто*, чак и чешће. Зато би најумеснија било констатовати да та два израза имају исто значење, али ако се жели нагласити одбијање нечега, онда се може (али не мора) употребити израз *захвалићи се на нечему*.

Напомена 2. — У неким случајевима избор правилне рекције може представљати тешкоћу. Тако се, на пример, може сматрати правилним и *користићи се нечим (неким)* и *користићи нешто (неког)*, али је једино правилно *користићи годишњи одмор, користићи боловање*.

Уз глаголе (о)*карактерисаћи*, (о)*квалификоваћи*, *ћрећираћи*, *оценићи* и сл. уместо инструментала треба употребљавати конструкцију са *као*, дакле, правилно је *Њихово ћонашање је оцењено као недобронамерно*, а не *Њихово ћонашање је оцењено недобронамерним* и сл.

Супротно претходном примеру глагол *смаћраћи* не треба употребљавати у конструкцији са *као*, дакле, правилно је *Смаћрају га добрим сћручњаком* или *Смаћрају га за доброг сћручњака*, али не и *Смаћрају га као доброг сћручњака*.

Такође је правилно *ућознаћи се с чим* (нпр. *ућознаћи се с новом грађом*), или *ућознаћи кога с чим*, али није правилно *ућознаћи се о чему*; исправно је *ћредедаваћи чему* (нпр. *ћредедаваћи седници*), а не *ћиме* (не *ћредедаваћи седницом*); исправно је *обиловаћи ћиме* (нпр. *обиловаћи ћадавинама*), а не *обиловаћи с ћиме* или у чему (не *обиловаћи с ћадавинама* нити *обиловаћи у ћадавинама*); исправно је *конћакћираћи с ким*, а не *конћакћираћи кога*.

Поред (за)*чудићи се коме/чему*, (об)*радоваћи се коме/чему*, правилни су и глаголи (за)*чудићи кога/што*, (об)*радоваћи кога/што*, нпр. *Они се ћоме радују*, *То их радује*.

Глагол *ућећи/ућеваћи* (нпр. *То сам ућео да завршим*), може се употребити и безлично (нпр. *То ми је ућело да завршим*), али се прва могућност препоручује као боља.

У неким случајевима рекцијска разлика је формални показатељ иначе врло мале значењске разлике између двеју лексема, нпр. *ћражћи нешто*, али *ћрагаћи за нечим*, уп. *Сва досадашња ћрагања за нестћалим ћрофесором била су узалудна. Море га не избацује, а на коћну га нема.* (И. Андрић)

§ 755. ДОПУНА И ОБЈЕКАТ. — Синтаксичка допуна у простој реченици је зависни члан у функцији значењског допуњавања управне речи, уп.

(28) Факултет се налази у центру града.

(29) Вожња је трајала два сата.

Према својој граматичкој природи допуне у простој реченици могу бити падежне (нпр. *Он се најравио мрћав*) или прилошке (нпр. *Вожња је ћрајала дуго*), а падежне допуне могу бити објекатске и необјекатске, нпр. социјативне допуне као — *разговараћи с неким*, допуне са значењем

средства — *писаћии нечим*, па и са значењем агенса — нпр. *доидаћии се не-коме* и др.

Прилошке допуне такође су условљене значењем управне речи уколико што одређене лексеме у позицији управне речи траже или допуштају одређене прилошке облике без могућности да утичу на облик прилошке допуне, нпр. *кошћии много*.

Према природи управне речи допуне могу бити глаголске, као у наведеним примерима, именичке, нпр. *Рус њо њореклу*, придевске, нпр. *румена у лицу*, прилошке, нпр. *боље од свих*, или бројевне, нпр. *двоје од њих*.

Објекат је врста глаголске допуне.

§ 756. У семантичком погледу објекат је значењска допуна прелазног глагола која означава конкретног или апстрактног учесника у агентивно-пацијентивном односу означеном исказом са објекатски употребљеним именским изразом.

СЕМАНТИЧКИ ОБЈЕКАТ је онај део реченичне значењске структуре у којем је одражен конкретно или уопштено схваћен пацијенс из ситуације означене датим исказом, за разлику од СЕМАНТИЧКОГ СУБЈЕКТА као оног дела пропозиције у којем је одражен остваривач или носилац (= агенс у широком смислу) односа у исказом денотираној ситуацији. Семантички субјекат може бити исказан граматичким субјектом (подметом) у облику номинатива, али то није обавезно, уп. (30) са (31), где је семантички субјекат изражен дативским обликом *мени*, који није подмет:

(30) Ја желим да спавам.

(31) Мени се спава

Објекатско значење у српском језику може бити изражено свим падежима с предлозима или без предлога, као и зависном објекатском реченицом. Акузатив као главни зависни падеж изражава право објекатско значење, и то само у слободној форми (нпр. Гледа *сестџру*), док остали падежи могу изражавати неправо објекатско значење (нпр. Даје *сестџри* цвеће).

Објекатски беспредлошки акузатив понекад се налази у варијативном односу с неким другим падежним обликом употребљеним у објекатском значењу, нпр. *донећии нечега // нешћии, савешћовати некоме // некога, ћрестии нечим // ћрестии нешћии*.

Беспредлошким генитивом, дативом и инструменталом, као у наведеним примерима, може бити изражено нетипично, неправо објекатско значење, а тада то значење слабије или јаче интерферира с неким другим значењем.

Падежни облици употребљени с предлозима у објекатском значењу обично су нетипични објекатски падежи, али понекад предлошко-падежна конструкција остварује непосредну везу са глаголом и тада она има

право објекатско значење, нпр. *ћристћати на нешћо*; *моћрићи на некога*; *бринући о некоме* или *за некога*; *мислићи на некога, на нешћо, о некоме, о нечему*; *навићи на некога, на нешћо*; *оћределићи се за нешћо*; *договараћи се о нечему*; *ућицаћи на некога, на нешћо* итд.

Именски изрази у неком косом падежу који није акузатив могу имати функцију индиректног, тј. другог објекта, који се везује за глагол преко директног, првог објекта. Тај индиректни објекат јавља се уз глаголе комплексне рекције, оне који се обавезно удружују са две допуне као нпр. *ћредаћи нешћо некоме*.

У морфосинтаксичком погледу објекат је посебан облик именског израза у функцији допуне прелазног глагола у предикату. У српском језику објекат је по правилу беспредлошки акузатив. Уз неке праве прелазне глаголе тај објекат не мора бити исказан, нпр.

(32) Чита.

(33) Пева.

(34) Кува.

Уз неке прелазне глаголе именски израз у акузативу не исказује право објекатско значење него има значење носиоца или доживљавача физиолошких процеса, стања и сл., нпр.

(35) Пробада га у грудима.

(36) Боли га глава.

(37) Пецка ме у грлу.

Такве реченице заправо значе 'он осећа пробаде у грудима' (35), 'Он осећа бол у глави' (36), 'Он осећа пецкање у грлу' (37) и сл.

§ 757. ДИРЕКТНИ И ИНДИРЕКТНИ ОБЈЕКАТ. — Према критеријуму непосредности или посредности остваривања објектског значења разликују се директни објекат, или објекат првог реда, као прва рекцијска допуна управног глагола, непосредно везана за њега, по правилу у облику акузатива без предлога, нпр. *даћи нешћо некоме, учићи некога нешћо, или учићи некога нечему, ћошћедетћи некога нечега* итд., и индиректни објекат, или објекат другог реда, као друга рекцијска допуна, посредно везана, преко првог објекта, искључиво за глагол комплексне рекције. Падеж индиректног објекта у српском језику је датив без предлога.

§ 758. ПРАВИ И НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ. — Према семантичком критеријуму исказивања објекатског значења без неких пратећих значења или са неким пратећим необјекатским значењима, разликује се прави објекат и неправи објекат.

§ 759. ПРАВИ ОБЈЕКАТ. — Прави или типични објекат по правилу је у облику акузатива без предлога, а у посебним случајевима генитива, дати-

ва или инструментала без предлога, нпр. *донећѝ нешићѝ // нечега, немаћѝ нешићѝ // нечега, ѝомагаћѝ некога // некоме, ѝррестѝ нешићѝ // нечим* и сл.

На помена 1. — Код колебања у избору облика акузатива једнаког облику номинатива или облику генитива назива насталих метафоризацијом аниматних именица (нпр. *Победили су Парѝизана // Победили су Парѝизана, Куѝили су сѝачек // Куѝили су сѝачека*) ако је именица употребљена у конструкцији с предлогом, предност треба дати акузативу у облику номинатива, дакле: *Навија за Парѝизан, Прелази у Хајдук, Сео је у свој оѝел* и сл. Популарни назив типа аутомобила „стојадин“ по изузетку увек има акузатив једнак облику генитива, нпр. *Имао је сѝојадина, Сео је у сѝојадина* и сл.

На помена 2. — Заменица *она* може у директном облику бити представљена енклитиком *ју* само после *је* или *није* (нпр. *Он ју је знао, Није ју видео*), а у ијекавском и после других речи на *-је* (нпр. *Прије ју ѝогледај ѝа онда реѝи*). Није добро изостављање облика *ју* као и примерима типа *Она је мирно седела, а мајка је чешљала*. Треба ...*а мајка ју је чешљала*.

На помена 3. — Подршка нечему може се исказати и у форми директног објекта (нпр. *Подржао је изборе*) и предлошко-падешком конструкцијом према моделу *за* + акузатив (нпр. *Изјаснио се за изборе*), али склопове типа *за изборе* и *ѝроѝив њих, за смрѝину казну* и *ѝроѝив ње* није правилно испуштањем именице, односно именског израза у акузативу после *за*, сводити на склопове типа *за* и *ѝроѝив избора, за* и *ѝроѝив смрѝине казне* и сл. (Јер би предлог *за* у наведеном значењу морао ићи с акузативом, а не са генитивом, с којим се слаже предлог *ѝроѝив*), иако се понекад могу чути и прочитати и такви скраћени и ненормативни облици.

Прави објекат може бити обавезан или факултативан.

§ 760. **Обавезни прави објекат** постоји у оним случајевима када су реченице с предикатима без правог објекта семантички непотпуне и схватају се као неправилне, нпр. (38), уп.

(38) *Он скупља.

(39) Он скупља разгледнице.

Обавезност објекта зависи од значења предиката.

§ 761. **Факултативни прави објекат** може бити изостављен зато што се подразумева из контекста, нпр.

(40) Она пева.

(41) Он пуши.

Степен подразумевања из контекста може бити већи или мањи па стога ни граница између факултативних и обавезних објеката није апсолутно оштра. На пример, предикат *оре* с високим степеном предвидљивости има факултативни објекат *земљу* (дакле, *Он оре* обично значи *Он оре земљу* иако у народној песми Краљевић Марко *оре* и *друмове*), док преди-

кат као што је чека има знатно нижи степен предвидљивости објекта, односно јаче се ослања на шири контекст и говорну ситуацију, нпр. *Шта он ради?* — *Чека.* — *Шта чека?* — *Ауџобус.*

§ 762. Најуживи прави објекат је такав објекат који је коренски подударан с предикатом. Он се обично среће у народној књижевности, па и тамо ретко, а назива се и таутолошки објекат, нпр.

- (42) Бол болује ником не казује.
- (43) Град градила три брата рођена.
- (44) Збор зборила господа хришћанска.

Изван народне књижевности такав прави објекат среће се само у неким устаљеним обртима, нпр.

- (45) Прича ми причу.
- (46) Зна знање.
- (47) Игра игру.

Понекад се такав објекат зове и унутрашњи објекат, али ће се тај термин у овој Синтакси употребити у друкчијем значењу.

§ 763. Унутрашњи објекат је објекат који је само имплицитан, и чије формално одсуство има сасвим одређено значење (нпр. *Он њије* = 'он преко мере пије алкохолна пића', или *Он њеца* = 'он пеца рибе'), тј. унутрашњи објекат је „уграђен“ у лексичко-семантичку структуру предиката и зато се он обично не исказује.

§ 764. Двоструки прави објекат обухвата један објекат са значењем живог и један објекат са значењем неживог, нпр.

- (48) Желим да питам Милицу једну ствар.

Испутивост првог или другог објекта у двоструком објекту може да води мањој или већој промени смисла, што зависи од граматичких и лексичких особина именица у двоструком објекату, а пре свега од лексичког значења предиката који имају такву двоструку релацију, а то су најчешће глаголи *молиџи*, *џиџаџи*, *учиџи* и њихове префиксалне изведенице (*замолиџи*, *уџиџаџи*, *науџиџи* итд.). Уп.

- (49) Науџићу један трик.
- (50) Науџићу те један трик. // Науџићу те једном трику.

§ 765. Словенски генитив, као допуна уз негиране прелазне глаголе која се налази у варијантном односу према беспредлошком акузативу, такође се традиционално сматра обликом правог и директног објекта. Употреба словенског генитива условљена је, с једне стране, негацијом у предикату, а, с друге, лексичким значењем управног глагола и именице

у зависном делу синтагме. У савременом српском књижевном језику словенски генитив је доста редак. Нпр.

(51) Нема ни оловке ни папира. // Нема ни оловку ни папир.

§ 766. П а р т и т и в н и г е н и т и в, као допуна уз прелазне глаголе са значењем делимичног обухватања која се налази у варијантном односу према беспредлошком акузативу, такође се сматра обликом правог објекта, нпр.

(52) Донела је крушака и јабука. // Донела је крушке и јабуке.

(53) Насула му је ракије. // Насула му је ракију.

(54) Купи пасуља и лука. // Купи пасуљ и лук.

Иако се у литератури обично констатује да су у таквим и сличним примерима партитивни генитив и акузатив без предлога у варијантном односу, ту фактички може да постоји и смисаона издиференцираност, јер за разлику од примера с партитивним генитивом, примери са беспредлошким акузативом уз прелазне глаголе делимичног обухватања могу да значе одређеност у смислу потпуне обухваћености (општа квантификација, в. § 1043), уп.

(55) Попио је ракије.

(56) Попио је ракију.

(57) Скувала сам ти млека.

(58) Скувала сам ти млеко.

У примеру (56) облик *ракију* означава да је сасвим попијена одређена количина 'чаша', 'флаша' итд. што не значи облик *ракије* у (55); док у примеру (57) *млеко* означава да је у целости скувана одређена количина млека (нпр. колико је било у флаши, у суду и сл.) док облик *млека* у реченици (58) нема такво значење.

§ 767. НЕПРАВИ ОБЈЕКАТ. — Неправи или нетипични објекат има уз објекатско и неко друго значење, а по облику може бити директни објекат, мада је то чешће индиректни објекат (сваки индиректни објекат је у значењском погледу нетипични објекат), односно може бити беспредлошки објекат, али је то често предлошки објекат (скоро сваки предлошки објекат је семантички нетипичан), нпр. управљати *нечим*, противити се *некоме*, жудети за *нечим*; дивити се *некоме*; обратити се *некоме*; ослободити се *некога*, *нечега*; заузети се за *некога*, залагати се за *нешто*, одвићи се од *нечега*, спорити се *око нечега*, послати нешто *некоме* итд. Уп.

(59) Она је писала пријатељици.

(60) Разговарамо о граматници.

Предмет говора, разговора, писма и слично може бити именован обликом директног објекта (нпр. *То ми је рекла, И што смо се договорили, Добро говори стишкове, Пише њесме*), али може бити исказан и именицом

у локативу с предлогом *о* (нпр. *Рекла ми је нешто о њој, Посијгли смо договор о сарадњи, Говори о њој њој њој њој, Пише о дејинџингу*). У таквом, дел и б е р а т и в н о м значењу у административном, научном и публицистичком стилу, а понекад и у другим функционалним стиливима, чешће у званичној комуникацији него у приватној, употребљава се и израз у *вези с(а)* у саставу именског израза са именицом у инструменталу, нпр. *У вези с њим закључено је следеће, У вези са сјањем у иривреди изјаву је дао њој њој министра и сл.*

Напомена 1. — Уз глаголе говорења не препоручује се употреба предлошког израза *на њему* с именицом у генитиву (нпр. *Говорио је на њему наркома није*). У таквим случајевима треба употребити предлог *о* с локативом (нпр. *Говорио је о наркома нији*).

Такође се не препоручује употреба предлошког израза *по (њом) њињању* + *Ngen* као синонима конструкције с предлогом *о* и именицом у локативу, или конструкције *поводом* + *Ngen*. Дакле, препоручује се *Говорили су о наркома нији, Дао је изјаву њој њој њој догађаја* и сл., а не *Говорили су по њињању наркома није, Дао је изјаву по њињању њој догађаја* и сл.

С друге стране, не препоручује се претерана употреба предлога *о* (честа у новинарском стилу), уместо конструкција с беспредлошким генитивом, уместо конструкција с предлозима *за, с, њрема* или конструкција с неким другим предлозима. Дакле, боље је *анализа неуспеха, мере за њобољшање резултата, афера с дојингом, сјањ њрема нечему* него *анализа о неуспеху, мере о њобољшању резултата, афера о дојингу, сјањ о нечему* и сл.

Напомена 2. — Уместо ненормативних генитивских конструкција с предлошким изразима типа *у вези њога, у вези вашег њињања* и сл. препоручује се као правилан облик предлошки израз *у вези с њим, у вези с вашим њињањем* и сл. у конструкцији са именицом у инструменталу. Изван административног, научног и публицистичког стила уместо предлошког израза *у вези с њим* боље је употребити конструкцију *поводом* + именица у генитиву, нпр. *Поводом њога сам разговарао с њој њој голманом* или *О њој сам разговарао с њој њој голманом*.

У зависности од падежног облика, употребе предлога и допунског значења разликује се неколико врста неправог објекта.

П а р т и т и в н и г е н и т и в уз непрелазне, неправе повратне глаголе представља вид неправог објекта, нпр.

(61) Дохватио се те теме и не престаје да прича.

(62) Латила се посла.

(63) Докопао се пића.

(64) Најео се пасуља.

Осим примера типа (63) и (64), где имамо у објекту именицу са градивним или са збирним значењем, у примерима где именица у објекту нема такво значење, нема заправо ни партитивности, па се ту термин парти-

тивни генитив користи више по традицији. Разлика између (65) и (66) више је формална, док између (67) и (68) постоји разлика у значењу потпуне обухватности у другом примеру, каквог нема у примеру (67), због чега говоримо о партитивном значењу у примерима типа (67). Уп. (65) и (66); (67) и (68):

(65) Опет се дохватио те теме.

(66) Опет је дохватио ту тему.

(67) Дочепао се пића.

(68) Дочепао је пиће.

Као неправи објекат употребљава се и

— аблативни генитив без предлога (69), (70), (71), или аблативни генитив с предлозима (72). Уп.

(69) Избавио се беде.

(70) Ослободила се досадних удварача.

(71) Остави се тога.

(72) Она води порекло од једног познатог књижевника.

— датив неправог објекта давања и говорења, нпр.

(73) Предала је службенику свој захтев.

(74) Признала му је све.

— датив неправог објекта са значењем повољности или неповољности, нпр.

(75) Помажу сиромашнима.

(76) Напакостила је комшиници.

— датив неправог објекта стања, којим се означава семантички субјекат, нпр.

(77) Детету је позлило.

(78) Драго нам је што сте се јавили.

— датив неправог објекта узрока, којим се означава узрочни агенс у форми неправог објекта, нпр.

(79) Зачудили смо се таквом расплету.

(80) Радује се успеху.

— неправи акузативни објекат с предлозима (81), (82), који може имати, као и датив, значење повољности или неповољности (83), (84). Уп.

(81) Постављен је за управника.

(82) Мислила је на своју децу.

(83) Тражи поклон за пријатеља.

(84) Поставили су замке за птице.

— неправи инструментални објекат са значењем средства, нпр.

- (85) Маше руком.
- (86) Лупају шерпама.
- (87) Подупире се штапом.

и уопште са значењем неправог објекта уз неправе прелазне и неправе повратне глаголе, нпр.

- (88) Бави се шверцом.
- (89) Управља центром.
- (90) Руководи групом.

— неправи инструментални објекат с предлозима, нпр.

- (91) Жали за изгубљеним.
- (92) Саветује се с родитељима.

Разграничавање директног од индиректног објекта или правога од неправог објекта у неким случајевима је тешко јер се различитим реченичним структурама означава иста ситуација (исто је денотативно значење), а разлике је само у избору лексичког садржаја и у начину осмишљавања и интерпретирања те ситуације (различито је сигнификативно значење, смисао), уп. *Она избегава њричалице* и *Она се клони њричалица*, или *Он њоздравља комшиницу* и *Он се јавља комшиници*.

§ 768. ПРОПОЗИЦИОНИ ОБЈЕКАТ. — Пропозициони објекат је објекат у облику акузатива без предлога уз семикопулативне фазне глаголе типа *њочети*, *њочињати*, *наставити*, *настављати*, *завршити*, *завршавајући* и сличних, у функцији семантичке допуне којом се у форми именовања објекта заправо именује садржај пропозиције. Нпр. *Почели су њреговоре* — 'почели су да преговарају'.

§ 769. АКТИВНА И ПАСИВНА РЕЧЕНИЧНА КОНСТРУКЦИЈА. — Различити облици дијатезе организовани су пре свега око категорије глаголског рода. У српском, као и у другим словенским језицима, глаголски род је бинарна категорија у оквиру које су облици са значењем пасивности формалном маркираношћу супротстављени облицима који могу да значе како пасивност тако и агентивност, у зависности од лексичког значења предиката и аргумената. Пасив као формално маркирани члан те граматичке опозиције има облик трпног придева, нпр. (93), или „рефлексивног“ глагола (94), уп.

- (93) Књига је брзо распродата.
- (94) Књига се брзо распродала.

Ако предикат не стоји у неком од тих облика, он може имати, у зависности од лексеме у предикату, значење вршиоца или носиоца радње или стања (95) али то није једина могућност јер субјекат у таквим случајевима може бити и онај или оно на чему се радња врши (96), што опет зависи од лексичког значења предиката, уп.

(95) Они застрашују. = 'Они чине друге уплашеним'

(96) Они страхују. = 'Неко их чини уплашеним'

Српски језик припада језицима активног устројства, тј. реченице се обично уобличавају тако да полазни аргумент има активно значење и да предикатски израз има активни, а не пасивни облик. На плану линеаризације (реда речи у реченици) то се огледа у чињеници да се у српском језику тежи таквој линеаризацији у којој ће именски израз за значењем агенса (као вршиоца) претходити именском изразу са значењем пацијенса, нпр. обичније (97) него (98), а директни објекат претходи индиректном објекту (99), уп.

(97) Савет је донео одлуку.

(98) Одлука је донета од стране Савета.

(99) Он пише писмо сестри.

Изнета начелна констатација важи за комуникативно неутралан ред речи. У случајевима када се неки део реченице комуникативно наглашава, то се може истаћи управо редом речи друкчијим од комуникативно неутралног, нпр. *Он оловком пише писмо*, тј. *оловком*, а не нечим другим, нпр. *фломастџером*.

Вршилац радње је исходиште процеса или стања означеног предикатским изразом, његова полазна тачка, било да је тај вршилац радње конкретне, апстрактне или ситуативне природе, нпр.

(100) *Марко* пише књигу.

(101) *Љубав* чини чуда.

(102) *Раџ* доноси несреће.

Насупрот вршиоцу, онај или оно на чему се радња врши је, сагласно реченом, идентичан конкретном или апстрактном објекту или ситуацији, на којима се процес или стање означени предикатским изразом завршавају као у његовој коначној тачци, нпр.

(103) *Марко* пише *књигу*.

(104) *Љубав* чини *чуда*.

(105) *Рат* доноси *несреће*.

Природа агенса-вршиоца као исходишне, а семантичког пацијенса као завршне тачке извесног процеса може се изразити и у општијим терминима семантичких локализација као *аблајивности* (карактеристична

за семантички агенс) и *адлативности* (карактеристична за семантички пацијенс).

Између семантичког агенса и семантичког пацијенса могу постојати посредни елементи такође с функцијом агенса или пацијенса, али као *секундарни* (*јосредни* или *други*) агенс, односно пацијенс. Тако у примеру као што је

(106) Марко је адресу написао руком.

облик *руком* има инструментално значење другог, посредног агенса (тј. 'Маркова рука је написала адресу').

Постоје два основна начина да се, ако је то потребно, активна реченична конструкција трансформише у пасивну: заменички и партиципски.

§ 770. ЗАМЕНИЧКИ ПАСИВ. — Заменички пасив заснива се на употреби енклитичког облика *се* (пореклом од заменице *себе*) у конструкцији с личним глаголским облицима, нпр.

(107) Они зидају кућу. ⇔ Кућа се зида.

(108) Они граде пругу. ⇔ Пруга се гради.

(109) Она кува кафу. ⇔ Кафа се кува.

Као што се из примера види, у тако уобличеној пасивној реченици именски израз који означава пацијенс заузима позицију и има облик граматичког субјекта, док се агенс обично не исказује, а уколико се исказује, именски израз који га означава има неки од предлога примарно просторног значења као што су *код*, *на*, *у*. Када се у реченици са заменичким пасивом исказује институционални агенс, у именском изразу којим је он означен употребљавају се предлози *у* или *на* (110), (112), (114), а када агенс у пасивној реченици није институционалне природе најчешћи је предлог *код*, нпр. (116), (118), *уп*.

(110) Одлуке се доносе у најужем руководству.

(111) Одлуке доноси најуже руководство.

(112) Одлуке се доносе на Савету.

(113) Одлуке доноси Савет.

(114) Одлуке се доносе на нивоу Савета.

(115) Одлуке доноси Савет.

(116) Он се брије код берберина Лазе.

(117) Њега брије берберин Лаза.

(118) Она се лечи код приватног лекара.

(119) Лечи је приватни лекар.

§ 771. ПАРТИЦИПСКИ ПАСИВ. — Партиципски пасив садржи у својој структури пасивни партицип, тј. трпни придев у конструкцији с неким од облика глагола *бићи*, нпр.

(120) Нена је скувала ручак ⇔ Ручак је скуван.

(121) Људи су уштедели новац ⇔ Новац је био уштеђен.

(122) Он ће потписати уговор ⇔ Биће потписан уговор.

Из наведених примера лако се може закључити да се и у овако уобличеним пасивним реченицама први аргумент односи на пацијенс. Копула може бити у различитим временским облицима, а именски израз у функцији првог аргумента конгруира у роду, броју и падежу с трпним придевом у именском делу предикатског израза. Именовање агенса у таквој пасивној реченици није искључено иако није ни често. Именски израз који се односи на агенс стоји у генитиву с предлогом *од* или с предлошком конструкцијом *од стране*, нпр.

(123) Земља је расквашена од киша

(124) Одлука је донета од стране Савета.

Поготову је неуобичајена употреба таквих реченица ако учесници у дијатетичном односу имају значење аниматности (125). Такве реченице, иако рогобатне и тешке, нешто су прихватљивије у административном стилу, поготову ако агенс има обележје институционализованости (126). Уп.

(125) ?Деца су кажњена од (стране) мајке.

(126) Студенти су похваљени од стране декана.

Напомена 1. — Трпни придев заједно са одредбом мора доћи иза именице на коју се односи (нпр. *Карије куйљене за вечерашњу предсјаву могу се враћити на благајни, Позив је упућен свим студентима заинтересованим за рад у задрузи*). Зато је неправилан ред речи у примерима као *Куйљене карије за вечерашњу предсјаву могу се враћити на благајни, Позив је упућен свим заинтересованим студентима за рад у задрузи* и сл.

Напомена 2. — Сагласно правилу да трпне партиципе имају само прелазни глаголи и неки повратни глаголи (нпр. *заљубити се — заљубљен*), нису правилне конструкције с трпним партиципима од непрелазних глагола, као што су, на пример, *зарђали ексери, ошечено место, учештани најади* и сл. У таквим случајевима правилне су конструкције са одговарајућим радним придевом, нпр. *зарђали ексери, ошечло место, учештали најади* итд. По изузетку су ипак правилне конструкције с трпним придевима од непрелазних глагола у којима се не може употребити радни придев, нпр. *дипломирани студенти, неексплодирана бомба, иренагљен јосћујак, иреурањена одлука* и сл.

§ 772. АДВЕРБИЈАЛНИ ПАСИВ. — Када је предикатом означен процес због којег пацијенс привремено није на свом уобичајеном месту, трансформација активне реченице у пасивну тражи да предикатско значење буде изражено глаголском именицом у именском делу предиката и помоћним глаголом. Агенс је у таквим случајевима скоро увек означен именским изразом с предлогом *код*. Уп.

(127) Књига је на читању код Пера Перића.

(128) Књигу чита Пера Перић.

(129) Кола су на поправци код бата Колета.

- (130) Кола поправља бата Коле.
 (131) Био је на обуци код најбољих мајстора.
 (132) Обучавали су га најбољи мајстори.

Такве трансформације нису увек могуће, о чему одлучује лексички састав синтаксичке конструкције. Уп.

- (133) Он је на специјализацији код Јове Јовића.
 (134) ?Њега специјализира Јова Јовић.

Пасивне конструкције са глаголским именицама не могу се трансформисати у активне ни у случајевима када је у реченици уместо агенса именовано само место где се он налази (135), или када изостаје било каква информација о агенсу (136), уп.

- (135) Кола су на поправци у сервису.
 (136) Одело је на чишћењу.

Када је предлогом означен институционализовани процес чији је агенс институционалне природе, у именском изразу који се односи на агенс употребљавају се предлози у или *на*. Уп.

- (137) Предлог је на разматрању у Министарству.
 (138) Министарство разматра предлог.
 (139) Предлог је на разматрању на Управном одбору.
 (140) Управни одбор разматра предлог.

Ређи су случајеви да је у реченици са адвербијалним пасивом у адвербијалном делу реченице прилог. Тако (141) значи приближно исто што и 'мајстори који су овде раде балансирање точкова', а (142) 'продавци који овде раде продају телефонске допуне'. Уп.

- (141) Овде се ради балансирање точкова.
 (142) Овде се продају телефонске допуне.

§ 773. ДИЈАТЕЗА И КАТЕГОРИЈА ГЛАГОЛСКОГ РОДА. — Дијатеза као синтаксичка категорија заснива се првенствено на морфолошкој способности предиката да својим обликом означи да ли је реченични субјекат агенс. У примеру (143), субјекат је агенс-вршилац, а у примеру (144) субјекат је пацијенс иако је обема реченицама означено исто, али не на исти начин (тј. денотативно значење је исто, а сигнификативно значење тих реченица је различито), уп.

- (143) Врховни суд данас доноси коначну пресуду.
 (144) Од стране врховног суда данас се доноси коначна пресуда.

У (143) предикат је у неповратном глаголском облику (*доноси*), а у (144) у повратном глаголском облику (*се доноси*).

Н а п о м е н а. — Повратним глаголским облицима и повратним глаголима овде и даље називају се глаголи, односно њихови облици у чијем је саставу морфема *се*. Она има релативно слободан статус у односу на основни глаголски об-

лик (нпр. *Он се брије // Брије се*), и често нема повратно него друго значење, као у наведеном примеру — значење пасива, када је то према облику заменички пасив.

Али неповратни и повратни облици предиката нису једини начин исказивања глаголског рода и дијатезе нити имају само ту функцију. Међу глаголима се издваја

(А) велика група таквих глагола који имају неповратне и повратне облике као једно од средстава исказивања синтаксичког значења дијатезе, нпр. *чиџа : чиџа се, завршава : завршава се, шџамџа : шџамџа се* итд. нпр. *Завод шџамџа уџбеник : Уџбеник се шџамџа*,

(Б) глаголи који имају само неповратне облике, нпр. *џрајаџи, шџрчаџи, донеџи*,

(В) глаголи који имају само повратне облике, нпр. *судараџи се, налазиџи се, огледаџи се* итд.

Глаголи групе (А) имају парадигму глаголског рода преко чијих облика учествују у исказивању дијатетичких значења актива или пасива.

Глаголи групе (Б) немају парадигму глаголског рода, али они такође учествују у дијатези оформљујући активне предикатске изразе (нпр. *Предавање још џраје*).

Глаголи групе (В) немају ни парадигму глаголског стања ни значење пасива; њихова значења су разноврсна: узајамност (нпр. *судараџи се*), права повратност (нпр. *огледаџи се*), посредна повратност (нпр. *држаџи се /за нешџо/*), просторна егзистенцијалност (нпр. *налазиџи се*) и др.

Постоје релативно малобројни случајеви када искључиво неповратни глаголи оформљују предикатске изразе чије значење је теже безрезервно оквалификовати као актив, нпр. *сџраховаџи, бојаџи се, џаџиџи* и сл. Уп.

(145) Он застрашује (некога).

(146) Он страхује (од некога / од нечега).

Ако је у (145) субјекат несумњиво агенс, у (146) субјекат би се могао схватити као пацијенс иако предикат има неповратни облик. У том случају такви примери представљали би изузетак од општег правила (в. горе), мада постоји могућност да се интерпретирају као прави медијални глаголи (*боловаџи, волеџи, живеџи, одмориџи се, џаџиџи, џројадаџи* итд.) — ако се радња одвија унутар субјекта независно од његове воље, он је и агенс и пацијенс, нпр.

(147) Страхује од своје брзоплетости.

Уосталом, и у групи (А) постоје гранични случајеви у којима се наведено правило поништава, а дијатетичка опозиција неутрализује. Нпр. реченица *Он се брије* може имати интерпретацију као да је у питању пасивни облик 'он се брије (код свог берберина)' према активном: 'њего брије његов берберин', али се може схватити и као права повратност 'он се брије сам', што је само један од многих појавних облика граматичке хомонимије.

§ 774. Као што је било речено, такав тип граматичке категорије као што је дијатеза назива се интерпретативном категоријом јер се променом синтаксичке форме омогућавају различите, чак супротне смисаоне интерпретације истог денотата.

Интерпретација дијатетичког значења реченице умногоме зависи од њеног лексичког састава, што је нарочито изражено у случајевима дијатетичке неодређености, двосмислености и двозначности. Тако у реченицама као што је (148) имамо пример субјекта који може бити схваћен и као агенс (149) слично као (150), или као пацијенс (151). Уп.

(148) Њему се привиђа пријатељ

(149) Пријатељ му се привиђа.

(150) Њему се јавља пријатељ.

(151) Он види пријатеља.

Обе интерпретације су могуће, денотативно значење реченице је исто, али њено сигнификативно значење (= смисао) може се схватити или као активно, или као пасивно, или као неодређено и дијатетички неважно и неутрално. Интерпретација сигнификативног значења таквих реченица зависи и од начина на који је организована њена функционална перспектива реченице (тј. њена комуникативна структура), што се обично испољава у реду речи и у реченичном нагласку. Уобличавање исте реченице као (149) фаворизовало би агентивну интерпретацију субјекта јер је за агентивни субјекат више карактеристична иницијална позиција у реченици него финална.

Интерпретативна природа дијатетичког значења омогућава, дакле, да се преко њега исти однос може представити тако да је у фокусу или агенс или пацијенс. Али примери као (148) показују да снага с којом синтаксичка структура сугерише одређену дијатетичку интерпретацију може бити и доста слаба, те да интерпретација може у већој мери да зависи од лексичког састава реченице, окружења дијатетичке конструкције и функционалне перспективе реченице.

На друкчији начин то потврђују и реченице у којима се пасивно значење прекрива квалификативним, нпр.

(152) Та књига се лако чита.

(153) Тај пасуљ се брзо кува.

(154) Тај материјал се добро пере.

У таквим реченицама непосредан израз квалификативности обично је начински прилог. За разлику од истих реченица у којим је прилог изостављен и које се лако трансформишу у активне. Уп.

(155) Та књига се чита.

(156) Читаоци читају ту књигу.

(157) Тај пасуљ се кува.

(158) (Мајка) кува тај пасуљ.

(159) Тај материјал се пере.

(160) (Мајка) пере тај материјал.

Исте реченице с начинским прилогом ређе допуштају или не допуштају такве трансформације, што доказује да је у њима дијатетичко значење сасвим потиснуто у други план у корист квалификативног значења, упор.

(161) Та књига се лако чита. ⇔ Читаоци лако читају ту књигу.

(162) Тај пасуљ се брзо кува. ⇔ *(Она) брзо кува тај пасуљ.

(163) Тај материјал се добро пере. ⇔ ?(Она) добро пере тај материјал

Уношење у пасивну реченицу трајне квалификације ограничава њене трансформационе могућности и у том погледу што не дозвољава трансформације у реченице са актуализованим предикатским значењем, упор.

(164) Та књига се сада чита.

(165) Та књига је сада на читању.

(166) Тај материјал се сада пере.

(167) Тај материјал је сада на прању.

али не и:

(168) Та књига се лако чита.

(169) *Та књига је на лаком читању.

(170) Тај материјал се добро пере.

(171) *Тај материјал је на добром прању.

Реченице попут (172), (173), (174) и њима сличне само су формално лишене детерминације и само су формално налик правим пасивним конструкцијама. Квалификативно значење, иако имплицитно, ту је врло јако те блокира или отежава дијатетичке трансформације, уп.

(172) Тканина се гужва.

(173) Кошуља се не пегла.

(174) Боја се не скида.

(175) Тканина се лако гужва.

(176) Кошуља не треба да се пегла.

(177) Боја се никад не скида (приликом прања).

Трансформације таквих реченица у активне могуће су само ако се оне интерпретирају као праве пасивне реченице, што такође није искључено, уп.

- (178) Тканина се гужва.
- (179) (Мира) гужва тканину.
- (180) Кошуља се не пегла.
- (181) (Мира) не пегла кошуљу.
- (182) Боја се не скида.
- (183) (Прање) не скида боју.

За разлику од наведених примера где би се предност дала квалификативној неактуализованој интерпретацији, иако ни актуализована дијатетичка интерпретација није искључена, лексички састав неких реченица је такав да се без ширег контекста не види прецизно разрешење двозначности па чак ни то шта би био интерпретативни приоритет, уп. (184), што једнако може бити (185) као и (186):

- (184) Сат се навија.
- (185) Сат је на навијање.
- (186) (Пера управо) навија сат.

Фактички, дијатетичка интерпретација неке конструкције (и могућност њене дијатетичке трансформације) отежана је онде где се дијатетичко значење преплиће с неким другим категоријалном значењем, тј. у случајевима који су на периферији дијатетичке семантике. Такви су и примери у којима се агенс може схватити и као средство, нпр.

- (187) Течност је испунила суд. ⇔ Суд се испунио течношћу.
- (188) Понос му је испунио груди. ⇔ Груди су му се испуниле поносом.
- (189) Народ је испунио улице. ⇔ Улице су се испуниле народом.
- (190) Апостоле је испунио Свети Дух. ⇔ Апостоли су се испунили Светим Духом.

Инструментални облик назива агенса у наведеним пасивним реченицама можда би сугерисао да је ту у питању значење средства, али нема разлога да се симултано двозначне конструкције (овде инструментално-агентивне) у граматичком опису морају класификовати као једнозначне. Као и другде и овде интерпретација умногоме зависи од лексичког састава реченице, и то не само од лексеме у предикату (*йуниџи*) него и од лексема које означавају шта је у датој ситуацији агенс, а шта пацијенс. Ако је агенс нешто неживо и конкретно, лакше претеже инструментално значење (као у 187), него ако је агенс неживо и апстрактно (188), а поготову ако назив агенса има лексичко значење живог (189), или чак граматичко обележје аниматности (190). Тамо пак где је лексичко значење именице која именује агенс најближе значењу средства, тешко да

има основа да се говори о правој агентивности и дијатетичности јер потпуно надвладава инструменталност, нпр.

- (191) Танк се пуни горивом.
- (192) Упаљач се пуни бензином.
- (193) Оружје се пуни муницијом.
- (194) Колач се филује орасима.
- (195) Паприке се надевају месом и пиринчом.
- (196) Он се кљука лековима.
- (197) Он се налива пићем.

А најбољи доказ да веза с правом дијатезом ту више не постоји јесте немогућност дијатетичке трансформације, уп. (191) и (198), (192) и (199), (193) и (200) и сл., нпр.

- (198) *Гориво пуни танк.
- (199) *Бензин пуни упаљач.
- (200) *Муниција пуни оружје.

§ 775. ГРАМАТИЧКА ПЕРИФЕРИЈА КАТЕГОРИЈЕ АГЕНТИВНОСТИ / ПАЦИЈЕНТИВНОСТИ. — Пасивне конструкције нису увек једнако оштро и препознатљиво граматички издвојене и супротстављене активним конструкцијама као немаркираном члану те синтаксичке опозиције. У оквиру конструкција које имају облик пасивних постоје, пре свега, оне које су и у функционалном погледу пасивне, а могу бити трансформисане у активне конструкције, и које су великим делом стилски маркиране као обележје административног или научног стила (иако такво њихово стилско обележје ни у ком случају није обавезно нити једино могуће), нпр.

- (201) Савет безбедности је изгласао ту резолуцију.
- (202) Та резолуција је изгласана на Савету безбедности,

затим пасивне конструкције које не могу бити трансформисане у активне (нпр. тзв. статички пасив, в. ниже), а затим и пасивне конструкције које су још више лексички условљене, односно још више удаљене од типичних пасивних конструкција, све до случајева у којима је граматичка веза с правим пасивом сасвим изгубљена, као у примерима употребе придевских лексема које су постале од трпних партиципа.

С т а т и ч к и п а с и в, као појава на граматичкој периферији категорије агентивности / пацијентивности, супротстављен је **д и н а м и ч к о м п а с и в у** формално и семантички. Формално, он не може бити трансформисан у активну конструкцију (без додатне промене значења које је изван саме дијатезе), а семантички он означава релацију у којој је појам агенса сасвим потиснут да би се у први план ставило констатовање извесног стања као таквог, уп.

- (203) Врата су стално била затворена.
- (204) Јутрос су врата била отворена, а у подне су врата била затворена.

За разлику од (203), где се у први план ставља сама чињеница 'затворености', и где није могуће трансформисати пасивну конструкцију у активну, у (204) је таква трансформација могућа (*У њодне су враиша била зашворена* ⇔ *У њодне је неко зашворио враиша*) јер се и читава ситуација схвата динамички (активно или пасивно), а не статички, одн. статусно.

§ 776. Између формално и семантички типичних активних и типичних пасивних конструкција стоји не мало таквих које по нечему представљају отклон од типичних случајева. Ако се прихвати схватање пасива као конструкције с посебно уобличеним предикатским изразом у којој се субјектом реченице означава пацијенс у ситуацији означеној том реченицом, нпр. (205), онда изван таквог граматички схваћеног пасива несумњиво остају реченице у којима семантичка улога пацијенса која је додељена субјекту проистиче из лексичког значења предиката (206), што шири контекст обично још више извлачи из граматичке сфере пасива, нпр. (207), (208) па чак и (209), где се Пера схвата као узрочни агенс њене патње. Уп.

(205) Новине се продају.

(206) Она пати.

(207) Она пати од аритмије.

(208) Она пати због љубави.

(209) Она пати због Пере.

У тој области конструкција које се схватају или тумаче као мање или више удаљене од правог актива или правог пасива налазе се и рефлексивне конструкције, тј. конструкције с правим повратним глаголом у предикату, нпр. *Она се чешља*, где се субјектом реченице именује истовремено и агенс и пацијенс у односу који је том реченицом означен. Чињеница да у рефлексивним конструкцијама агенс добија синтаксички лик субјекта узета је као основ да се рефлексивне конструкције традиционално сматрају врстом активних конструкција. Међутим, има не мање основа да се ствари посматрају и дијаметрално другачије, тј. да се рефлексив види као подврста пасива. Разлози за то су и синтаксичко-семантички и морфолошки.

Са синтаксичко-семантичке стране, као што је речено, рефлексивом се означава однос у којем је радња усмерена на денотат синтаксичког субјекта (додуше, тај денотат је исходиште истог односа), што је својство пасива.

С морфолошке стране, рефлексив има облик који је карактеристичан управо за пасив (финитни глаголски облик с морфемом *се*, тзв. повратни облик), а није карактеристичан за актив (мада није ни сасвим искључен у активним конструкцијама, рецимо *Бије се*). Зато је умесније сматрати рефлексив нетипичним пасивом него нетипичним активом.

§ 777. Пасив и реципрочност налазе се у односу сличном односу између пасива и рефлексива, разуме се са извесним специфичностима. Ако реципрочним називамо конструкције чији глаголски део има повратни облик, а субјекат означава најмање двочлани денотат, чији елементи у квалитативно исти однос улазе и као агенси и као пацијенси, било истовремено (нпр. 210), било наизменично (нпр. 211), онда опет имамо и синтаксичко-семантички разлог (субјекат као пацијенс) и морфолошки разлог (повратни облик предиката) да такве конструкције прибројимо у нетипични пасив према само једном разлогу (субјекат је и агенс), да их сматрамо подврстом активних конструкција. То се не може односити на реципрочне конструкције са друкчијим (неповратним) обликом предиката (212), (213), које би, остајући у семантичкој сфери реципрочности, па утолико и агентивности / пацијентивности, формално, тј. обликом предиката, излазиле из оквира пасивних конструкција. Уп.

(210) Они се познају.

(211) Они се добацују.

(212) Они добацују лопту један другоме.

(213) Они другују.

Поред рефлексивних и реципрочних конструкција, а и многих других, на периферији пасива налазе се и конструкције са значењем посредне повратности, нпр. *Он се држи за довратак*, што се може приближно парафразирати као 'он држи довратак да би довратак држао њега', док таква или слична парафраза очигледно није могућа у случају као што је *Он се држи за нос* (= 'он држи себе за нос', тј. 'он држи свој нос'), где рефлексивни облик има посесивно-повратно значење.

У значењу посредне повратности мање или више је видљиво и значење средства, уп. *Он се ослања на сараднике* 'он себи даје ослонац користећи за то сараднике'), што је највидљивије у таквим посредно-повратним конструкцијама у којима је средство именовано инструменталним обликом, нпр. *Он се брије жилићом*. 'он се брије користећи за то жилет' и сл.

§ 778. *Изабрана лијтературу о категорији агентивности / пацијентивности*

Арсенијевић, Нада: О валентности глагола *личити* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2000, XLIII, 35–41.

Барјактаревић, Данило: Инструментал у служби објекта // Књижевност и језик, 1967, XIV, 1–2, 88–95.

Gvozdanović, Jadranka: Subject and object in Serbocroatian and evidence for linguistic theories // *Filologija*, 1986, 14, 97–108.

- Гортан-Премк, Даринка: Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику // Наш језик, 1962, н.с., књ. 12, св. 3–6, 130–148.
- Гортан-Премк, Даринка: Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971. (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2).
- Гортан-Премк, Даринка: О неким питањима двојакe глаголске рекције, Јужнословенски филолог, 1977, XXXIII, 237–246.
- Гортан-Премк, Даринка: О еволутивним тенденцијама акузативних синтагми без предлога у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1977, XXXIII, 281–295.
- Грицкат, Ирена: О допунама уз глаголе *саветиговати*, *помагати* и *служити* // Наш језик, 1950, н.с., I/7–8, 332–333.
- Грицкат, Ирена: Из проблематике прелазности српскохрватских глагола // Јужнословенски филолог, 1973, XXX/1–2, 297–303.
- Гудков, Владимир: Додатак правилима слагања предиката с више субјеката // Књижевност и језик, 1965, 4, 60–61.
- Гудков, Владимир П.: О нужности студиознијег приступа проучавању пасивних конструкција с трпним партиципима // Наш језик, 1990, XXVIII, 4–5, 241–245.
- Ђурђић, Милена: Синтаксичко-семантичка анализа комплексно транзитивних глагола у српскохрватском језику // Прилози проучавању језика, 1987, 23, 111–122.
- Ивић, Милка: Прави и неправни објекат // Књижевност и језик у школи, 1954, 4, 260–262.
- Ивић, Милка: Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом // Јужнословенски филолог, XXV, 1961–1962.
- Ivić, Milka: Types of Direct Objects in Serbocroatian // To Honor Roman Jakobson, Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday, The Hague, 1967, 989–994.
- Ivić, Milka: O objekatskoj dopuni glagola komunikativnih i intelektualnih radnji // Zbornik za književnost i jezik, Titograd, 1972, I: 27–32.
- Ivić, Milka: Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom. — U: Milka Ivić, Lingvistički ogledi. — Beograd: Prosveta, 1983, 115–139.
- Ivić, Milka: Srpsko *jedan* / bugarsko *edin* u ulozi odredbe predikatske imenice. — U: Milka Ivić, O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi. — Beograd: SlovoGRAF, 1995,
- Ivić, Milka: O modifikatoru uloge „agens“. — U: Milka Ivić, Red reči: lingvistički ogledi, četiri. — Beograd: Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Krug, 2002, 45–51.
- Ivić, Milka: O pojmu „odgovornost“ i „agentivnoj“ ulozi oruđa za vršenje radnje. — U: Milka Ivić, Red reči: lingvistički ogledi, četiri. — Beograd : Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Krug, 2002, 51–62.
- Ivić, Milka: Neki uvidi u konstrukcije tipa *čekati nekoga / na nekoga* i *zaboraviti nešto / na nešto*. — U: Milka Ivić, Red reči: lingvistički ogledi, četiri. — Beograd : Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Krug, 2002, 115–125.

- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник*. – Београд: Београдска књига, 2004.
- Кашић, Јован: Допуне индиректног објекта уз глаголе слушања и говорења // Зборник за филологију и лингвистику, 1968, XI, 105–108.
- Кашић, Јован: Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта // Зборник за филологију и лингвистику, 1973, XVI/2, 133–138.
- Корбет, Грвил: Слагање предиката с више субјеката у српскохрватском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1982, 12/1, 93–102.
- Менас, Antica: Slavenski genitiv u suvremenom hrvatskom književnom jeziku // *Je-zik*, 1979, 26, 3, 65–76.
- Митриновић, Вера: О дијететским преференцијама у српском, пољском и руском језику // Међународни симпозијум „Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини“. — Београд: Славистичко друштво Србије, 1998, 139–150.
- Московљевић, Јасмина: Структурни односи у реченицама са директним говором и класе глагола уз које се јавља // *Српски језик*, 1–2, 1996, 444–455.
- Московљевић, Јасмина: Лексичка детранзитивација и анализа правих повратних глагола у српском језику // *Јужнословенски филолог*, LIII, 1997, 107–114.
- Московљевић, Јасмина: Параметри од значаја за лексичко–синтаксичку супкатегоризацију глагола у српском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 27/2, 1998, 125–132.
- Павловић, Миливој: Рекције и функције // *Наш језик*, XII, 3–6, 1962, 90–93.
- Петровић, Владислава — Коста Дудић: Речник глагола са граматичким и лексичким допунама, Београд — Нови Сад — Сарајево, 1989.
- Петровић, Владислава: О предлошком објекту у српском језику // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику: Посвећено професору др Драгољубу Петровићу поводом 65–годишњице живота, 2000, XLIII, 437–445.
- Савицка, Ирена: Пасивне конструкције у српскохрватском и пољском // Зборник Филозофског факултета у Приштини, 1981, XV, 275–293.
- Стевановић, Михаило: Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог*, XXV, 1961–1962.
- Стевановић, Михаило: Рекција глагола и облици њихове допуне // *Наш језик*, XII, 1–2, 1962, 1–11.
- Стевановић, Михаило: Облици допуне уз глагол *лагати* // *Наш језик*, 1952, н.с., III/5–6: 154–159.
- Tanasić, Sreto: Pasivne konstrukcije za iskazivanje referencijalne i nerefencijalne prošlosti // *Književni jezik*, 1986, XV, 3–4, 321–326.
- Танасић, Срето: Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику // *Књижевност и језик*, 1991, XX, 1–2, 99–106.
- Танасић, Срето: Инструментал за живо у пасивним конструкцијама // *Наш језик*, 1993, XXIX, 3–4, 173–181.
- Танасић, Срето: Исказивање агенса уз девербативне именице // *Јужнословенски филолог*, 1996, LII, 79–87.

- Танасић, Срето: Један тип бесубјекатске реченице у српском језику // Јужнословенски филолог, 1998, LIV, 87–94.
- Зузана Тополињска, „Падеж“ и „глаголски род“ — две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумента“ // Јужнословенски филолог, 1996, LII, 1–9.
- Хлебец, Борис, Прилог разумевању речце *се* // Српски језик, 1–2, 1996, 65–69.

МОДАЛНОСТ

§ 779. ОПШТЕ. — Семантичко–прагматичка категорија модалности саставни је део садржаја сваке реченице. Модалност је квалификација коју говорно лице даје о свом исказу и/или о ситуацији која је њиме означена. Граматичка и лексичка средства модалне квалификације у свакој реченици представљају функционалну целину. Модална значења су разноврсна не само према степену и облику граматикализованости њиховог израза него и према њиховим ужим садржајима.

Граматичко језгро модалности је категорија начина, која је једна од централних категорија, како у морфологији глагола тако и у синтакси јер је обавезна за сваку граматички правилну реченицу. Модалност поред граматичких облика има и облике који су слабије граматикализовани. Једно од честих лексичко-граматичких средстава изражавања модалности јесу модални глаголи (*моћи, смејти, хйејти, морати...*) и значењски сличне лексеме (нпр. *могуће, нужно, забрањено* и сл.), што показује поређење примера као што је (1) према (2), уп.

(1) Он говори.

(2) Он може да говори.

Ако је у семантичку структуру реченице укључено значење неког модалног глагола или сличног модалног израза, она тиме добија квалификацију да се њен денотат не може узети као нешто реално или иреално, него као нешто што је неутрално према реалности / иреалности исказа. Тако реченица (2) не имплицира ни 'он говори', ни 'он не говори', нити 'он ће говорити', нити 'он је говорио' нити нешто друго. Та реченица је једноставно модално неодређена, за разлику од реченице (1) која је модално одређена јер се њен пропозитивни садржај представља као реалан.

У оквиру категорије модалности најопштија разлика међу ужим категоријалним значењима тиче се *модалне одређености* или *модалне неодређености* исказа. Модални глаголи употребљавају се у овој другој функцији, као средство које обезбеђује исказу модалну неодређеност. То не значи да у таквом исказу нема модалности као квалификације исказа од стране говорног лица него значи да говорно лице одлучило да исказ квалификује модално неодређено.

Модални садржај реченице је посебан семантички предикат у значењској структури реченице, који је као модални оквир надређен ономе делу реченичног садржаја који се њиме квалификује. Тако у реченици (3) модалним оквиром 'ја верујем', квалификује се семантички садржај 'ја ћу доћи'. Модални оквир назива се и модус, а садржај који се њиме квалификује назива се и диктум. Уп.

(3) Вероватно ћу доћи.

§ 780. МОДАЛНОСТ РЕАЛНОСТИ / ИРЕАЛНОСТИ. — Модалност реалности / иреалности, као модалност у ужем смислу (тзв. објективна или асертивна модалност), односи се само на представљање пропозитивног садржаја реченице као реалног или на одсуство такве квалификације. Другим речима, модалност реалности / иреалности остварује се у квалификацији исказа са становишта одређености или неодређености његовог садржаја у односу на реалност ситуације означене исказом. Садржај исказан таквим модалним средствима може се језички представити у виду ситуације коју говорно лице види или као нешто реално (што јесте или није остварено, односно што јесте или није у процесу остваривања, нпр *Јован (ни)је слушао предавање, Јован (не) слуша предавање, Јован (не)ће слушати предавање*), или као нешто чија реалност није извесна јер потенцијално припада и доменима могућег, нужног, условног, хипотетичног и слично, нпр.

(4) Јован може да слуша предавање.

(5) Јован би слушао предавање.

(6) Јоване, слушај предавање.

(7) Ако би Јован слушао предавање, боље би разумео проблем.

§ 781. Модалност у ужем смислу обухвата више посебних модалних значења са различитим степеном граматикализованости облика њиховог исказивања. Неки од тих облика употребљавају се примарно у функцији изражавања одређене реалности, а други примарно у функцији изражавања неодређене реалности. Таква њихова употреба ипак није сасвим строго разграничена. И једна и друга граматичка средства, секундарно, под одређеним условима и са неком допунском функцијом, могу бити употребљена и изван свог основног значења.

Примарно модално значење одређене реалности карактеристично је за реченице с предикатом у индикативу, нпр.

(8) Пишем.

Примарно модално значење неодређене реалности карактеристично је за реченице с предикатом у императиву (9) у потенцијалу (10) или у оптативу (11), као и за реченице с неким модалним глаголом (12) или са значењски сличном неглаголском лексемом у предикату (13), нпр.

- (9) Пиши даље.
- (10) Писао бих да имам чиме.
- (11) У здрављу носио.
- (12) Она мора доћи.
- (13) Она је дужна да одговори.

Најчешћи модални глаголи и њима значењски блиске модалне речи и изрази су *моћи*, *ићебајти*, *морати*, *смејти*, *хћејти*, *желејти*, *забрани-ти*, *бијти у стању*, *бијти у дужан*, *бијти обавезан*, *бијти дозвољен*, *бијти забрањен* и сл.

Поменута функционална разлика између императива, оптатива и потенцијала, с једне стране, и индикатива, с друге стране, не поклапа се увек са разликом између иреалности и реалности, због чега се садржај граматичких начина у славистичкој литератури понекад и друкчије тумачи. Наиме, с једне стране, облици императива, оптатива и потенцијала у одређеним контекстима могу, секундарно, означавати и реалне ситуације, нпр (нпр. *А ми чекај, чекај ...*, тј. 'а ми смо дуго чекали') или (*Он би ујутру дошао на кафу*, тј. 'он је имао обичај да ујутру дође на кафу'), а, с друге стране, облици индикатива могу означавати иреалне ситуације, што је за презент и прошла времена секундарна функција (нпр. *Изгубио смо*, у значењу 'изгинућемо'), а за будућа времена чак примарна функција, нпр. *Хоћемо ли их икад више видејти?*, где је однос означен предикатом у футуру изван сфере реалности.

§ 782. ДЕОНТИЧКА МОДАЛНОСТ. — Деонтичка модалност, као врста реалне / иреалне модалности, јесте квалификација ситуације означене реченицом са деонтичким изразом као потребне или обавезне, неизбежне и сл., нпр.

- (14) То се мора завршити.
- (15) Они су дужни да надокнаде штету.
- (16) Они су обавезни да то плате.

Степен спољашње принуде да се нешто учини може бити мањи (17) или већи (18). У првом случају остваривање садржаја предиката се квалификује као потребно, а у другом као обавезно. Уп.

- (17) Болеснику је потребан лекар.
- (18) Болесник се мора лечити.

Деонтичка модалност, која се назива и нецеситативна или облигаторна модалност, исказује се најчешће предикатима с модалним глаголима *ићебајти*, *морати* или *смејти* (19), (22), (25), али се нецеситативност или облигаторност могу исказивати и неглаголским средствима, уп.

- (19) Он треба да се лечи.
- (20) Очигледно је потребно да се он лечи.
- (21) Очигледна је потреба да се он лечи.

- (22) Он мора да се лечи.
 (23) Очигледно је неопходно да се он лечи.
 (24) Очигледна је неопходност да се он лечи.
 (25) Он не сме да се остави на кућном лечењу.
 (26) Недопустиво је да се он остави на кућном лечењу

У оквиру деонтичке модалности издвајају се значења директне облигаторности, нпр. *Морају да се йовуку исйред нейријашеља* ('непријатељ их приморава да се повуку'), и индиректне (проскриптивне) облигаторности, нпр. *Морају да йријаве учешће* ('прописи их обавезују да се пријаве да би могли да учествују'). Као што се из наведених примера види, разлика између директне и индиректне облигаторности је у томе што је у првом случају субјекат непосредно каузиран на одређени поступак, а у другом индиректно, преко посредног каузатора (у наведеном примеру то је пропис мада иза прописа стоји онај кога је донео). Иако је у наведеним примерима у оба случаја употребљен предикат с глаголом *морашти*, наведена разлика у модалном значењу, као што показују парафразе, може имати и различите лексичке изразе у предикату.

Облигаторност увек обухвата општу (универзалну) квантификацију. Суштину семантичке разлике између *моћи* и *морашти* као модалних квантификатора најбоље показују синонимичне реченице с тим глаголима, нпр. *Мора да говори* и *Не може да не говори*, *Мора да сјава* и *Не може да не сјава* и сл. С обзиром на заједнички, значењски еквивалентни део (*говори*, *сјава*) у таквим реченичним паровима, и чињеницу да и једна и друга реченица имају исти денотативни садржај, у односу семантичке еквивалентности се очигледно такође налазе *мора да* и *не може да не*, односно испоставља се да су у семантичкој структури глагола *морашти* поред значења 'моћи' садржане и две негације, од којих је једна у модалном оквиру, а друга отвара допунску клаузу. Другим речима, егзистенцијална квантификација, негација и универзална квантификација датог модалног значења испољавају се као три степена семантичке сложености основног значења: 'може' — 'не може' — 'не може да не' (= мора) у зависности од распореда негација у предикатском делу главне и допунске реченице.

Проскриптивна облигаторност понекад захтева друкчије парафразе и трансформације од директне облигаторности, као што показују конверзивни реченични парови типа *Сви морају да сјавају* и *Нико не сме бишти будан*; *Сви морају бишти йрисујни* и *Нико не сме бишти одсујан* сл.

Реченице са директно облигаторним *морашти* имају семантичке еквиваленте у реченицама с аналитичким конструкцијама *бишти йриморан*, *бишти йрисиљен*, *бишти нашѣран*, *бишти йринуђен* и сл. Проскриптивна облигаторност изражава се, поред глагола *морашти*, и изразима *бишти дужан* или *бишти обавезан*, *бишти неойходно йошѣребан*, *бишти нужсан*, уп.

Следовања су се свела на нужан минимум према Следовања су смањена до количине која се мора дајти.

§ 783. Као што показује парафраза примера *Мора да спава* — 'не може да не спава', значење нужности изведено је негацијом из значења МОГУЋНОСТИ, што важи не само за глагол *морати* него и за све друге изразе са значењем нужности или обавезности. На пример, иако у (27) нужност није ничим посебно изражена, та реченица значи исто што и (28), односно (29). Уп.

(27) Тела се на топлоти шире

(28) Тела на топлоти морају да се шире.

(29) Тела на топлоти не могу да се не шире.

Модално значење могућности садржано је у у многим другим сложенијим модалним значењима и исказује се, поред глагола *морати*, различитим модалним изразима. Уп.

(30) Она може да оде.

(31) Она има могућност да оде.

(32) Могуће је да она оде.

(33) Она је у стању да оде.

(34) Она сме да оде.

(35) Она има прилику да оде

Значења прва три наведена примера (30)–(32) нису сасвим иста као значења друга три наведена примера (33)–(35), али заједнички део значења им је 'моћи'. а додатна значења су 'бити способан' (33), 'имати дозволу' (34), 'имати повољне околности' (35).

§ 784. Глагол *шребати* је такође један од врло честих модалних глагола, а једно од његових значења је значење нужности. За разлику од глагола *морати* глаголом *шребати* обично се означава слабија нужност, или нужност на којој се мање инсистира, а могућност да нужност буде већа или мања, или да се на њој више или мање инсистира карактеристична је за проскриптивну, посредну облигаторност. Када је глагол *шребати* употребљен у том значењу (јер он има и друга значења), он увек долази у конструкцији с пунозначним глаголом, који у том случају може бити или у облику *да*-конструкције (36), или у облику инфинитива (37). Уп.

(36) Треба да почнем.

(37) Треба почети.

Ако је тај пунозначни глагол (уз који стоји модални глагол *шребати*) у облику *да*-конструкције, он се скоро увек употребљава безлично (36). Изузетак чине случајеви када је глагол *шребати* у прошлом времену или у потенцијалу. Тада је уместо безличног облика глагола *шребати*

(38), (39) боље употребити лични глаголски облик (40), (41) или ставити безлични облик глагола *шребайџи* на почетак реченице (42), (43). Уп.

(38) ?Ја сам требало да почнем.

(39) ?Ја бих требало да почнем.

(40) Ја сам требао да почнем.

(41) Ја бих требао да почнем.

(42) Требало је да ја почнем.

(43) Требало би да ја почнем.

Ако је пунозначни глагол (уз који стоји глагол *шребайџи*) у инфинитивном облику, глагол *шребайџи* долази у безличном облику (44), а регионално (западни део српског говорног подручја) може доћи у личном глаголском облику (45). Уп.

(44) Треба почети.

(45) Требаш почети.

Тамо где би употреба инфинитива у конструкцији с модалним глаголом *шребайџи* довела до двосмислености исказа (46), упутно је употребити *да*-конструкцију уместо инфинитива (47), (48). Уп.

(46) Јагње треба јести.

(47) Јагње треба да једе.

(48) Јагње треба да се једе.

Модално значење нужности може се исказати у бесубјекатским реченицама у чијем предикатском делу је помоћни глагол у облику трећег лица и средњег рода (ако треба изразити род) у конструкцији с инфинитивом, којем може претходити предлог *за*. Врло је мали круг лексема које се могу употребити у инфинитивном облику у таквим реченичним структурама, које су доста нетипичне за савремени српски књижевни језик, нпр.

(49) Кога је молити, није га кудити.

(50) То је било за очекивати.

(51) Надати се да ће се решење ускоро наћи.

§ 785. ОПТАТИВНА МОДАЛНОСТ. — Посебан вид модалности према критеријуму реалности или иреалности представља оптативност (жељни начин). На први поглед може се учинити да је оптативност у српском језику ограничена на неколико устаљених израза (нпр. *Живели! Добро дошли! Боље (вас) нашли! Проклеј био!*), и на примере из народне књижевности (нпр. *Ко не њође са мнома на Косово / Не имао од срца њорода...*, или *Све њи здраво и весело било* и сл.).

Међутим, оптативни искази нису тако малобројни. Они обухватају, пре свега, конструкције са тзв. радним придевом употребљеним без помоћног глагола у функцији исказивања жеље говорног лица да се саговорнику (ређе неком другом лицу) нешто лепо или ружно догоди. Нпр. *Здра-*

*ви били! У здрављу носио, на боље ѝроменио! Бог ѝи ѝлајшио! Бог ѝе сѝа-
сио! Бог ѝе видео! Бог ѝи дао здравља! Широки ѝраз за ѝобом осѝајао!
Не било ѝримерењено! Не било урока! Црка да Бог да! Ђаво га однео!
Ојетѝ нешѝо куца, ѝаволи га куцали! Немао сређе ни на овом ни на оном
свеѝу! Волео Бог ѝих колико они воле нас! итд.* То су највећим делом
устаљени експресивни изрази (иако, као што се из наведених примера ви-
ди, неки допуштају извесне лексичке варијације), који су нешто ређи у ур-
баној него у руралној средини.

Оптативно значење могу имати и реченице с конструкцијама *да +*
презентски облик, нпр. *Да зло не чује, Да вам се све жеље исѝуне, Да
ускоро диѝломирајше, Да ѝо у здрављу ѝоѝрошиѝе*, односно *У здрављу
да ѝоѝрошиѝе, Ускоро да диѝломирајше, Са сређом да крене, Нека ѝи је
са сређом* и сл. На пример, *На! То ѝи је ѝоклон од Бога! Нек ѝи је живо и
здро*. (Бошко Петровић)

Оптативност може бити исказана и употребом глагола *желеѝи* у
предикату или неке речи или израза сличног значења, нпр.

(52) Желим вам да се сређно вратите.

(53) Поздрављам вас са жељом да за сређан повратак.

Тамо где су оптативни изрази исказивање жеље за некога упућене
Богу, односно вишој сили (нпр. *Бог да ѝросѝи, Бог ѝи дао здравља, Ђаво
да их носи, Да зло не чује* и сл.), чак и ако то није изричито речено (нпр. *Не
било ѝримерењено, Не било урока* и сл.), такве оптативне конструкције са-
држе неку врсту макар и слабе директивности блиске молби или упозоре-
њу. Али такви случајеви су врло ретки па је стога слаба и веза између оп-
тативности и директивности иако се традиционално оптативност обично
разматра уз императивност.

У сасвим устаљене неглаголске оптативне изразе спадају и формуле
говорне етикеције као што су *Добар дан, Лаку ноћ, Сређан ѝуѝ, Сређан
рад, Сређан ѝразник, Пријајшино, У добар час*, у којима је оптативност уто-
лико мање присутна уколико се такви изрази више употребљавају кон-
венционално, ради удољовавања прихваћеним нормама говорног пона-
шања.

§ 786. Шире схваћеној оптативности прикључују се и други искази
са дезидеративним (жељним) значењем, а не само они којима говорно ли-
це некое жели нешто добро или лоше. То су, пре свега, реченице у чијем
су предикатском делу глаголи типа *желеѝи, хѝеѝи, жудеѝи* или *чезну-
ѝи*, или изрази сличног значења, нпр. *имаѝи жељу, биѝи жељан, вену-
ѝи од чежње* итд. Нпр.

(54) Имам јаку жељу да се вратим кући,

(55) Жељан је куће.

(56) Жеља му је да се врати кући.

(57) Чезне за кућом.

Јака дезидеративност се исказује помоћу реченица које почињу конструкцијама *Кад би (само)...*, *Кад би (бар)...*, *Ако би ...* иза којих обично следи радни придев, што су заправо конструкције са обликом потенцијала употребљеним у функцији исказивања жеље (58)–(60), нпр.

(58) Кад би нам се чешће јављала.

(59) Кад би само знала колико се бринемо за њу.

(60) Кад би нам се бар понекад јавила.

(61) Ако би Бог дао да се ово све добро заврши.

§ 787. СУБЈЕКТИВНА МОДАЛНОСТ. — Модалност у ширем смислу, или тзв. субјективна модалност, односи се на сва она значења квалификације коју говорно лице даје своме исказу, у којима је на разне начине истакнуто да је то квалификација говорног лица (мада говорно лице стоји иза сваке модалне квалификације), нпр. значења корисности онога о чему је реч (62), значења вероватноће да је реално оно о чему је реч (63), значења да говорно лице није извор информације за оно о чему је реч (64), или да говорно лице може исто то и другачије, одређеније именовати (65), уп.

(62) Она је, срећом, дошла.

(63) Она је, можда, дошла.

(64) Она је, вели, дошла.

(65) Приморани су на кооперативност, тј. на послушност.

Посебне називе имају и поједини видови тзв. субјективне модалности, нпр. епистемичка, имперцептивна, метајезичка, аксиолошка и експресивна модалност.

Н а п о м е н а. — Не препоручује се употреба модалне речи *можда* у конструкцији с презентским обликом свршеног глагола, нпр. *Можда му њо њомогне*, *Можда закасним* и сл. Правилно је у таквим случајевима употребити футурски облик, дакле *Можда ће му њо њомоћи*, *Можда ћу закаснити* и сл.

§ 788. ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ. — Епистемичка модалност представља степенувану квалификацију уверености говорног лица у истинитост онога што је означено исказом. У српском језику у таквој функцији употребљавају се различите модалне речи и изрази, обично интонацијски одвојени од основног дела реченице, нпр. *без сумње*, *свакако*, *сигурно*, *наравно*, *вероватно*, *можда*, *тешко да (је)* итд., рецимо

(66) Она је свакако дошла.

(67) Она је, вероватно, дошла.

(68) Она је, можда, дошла.

(69) Тешко да је и она дошла.

У реченицама са епистемичким модалним оквиrom очигледно постоји мањи или већи степен дистанцираности говорног лица од истинитости пропозитивног садржаја. Чак и када се увереност говорног лица у истинитост исказа наглашено истиче, нпр. (70), то није лишено елемента процене реалности пропозитивног садржаја, каквог нема у реченицама без епистемичког модалног оквира, нпр. асертивно (71). Уп.

(70) Она сигурно долази.

(71) Она долази.

Поред тога облици изражавања епистемичке модалности издиференцирани су, поред критеријума степена уверености говорног лица у реалност исказа, и према неким другим функционалним критеријумима. Тако у оквиру епистемичке модалности високог степена уверености говорног лица модални израз може да реферише о оцени реалности пропозитивног садржаја на основу менталног искуства (нпр. *Она је, њо свему судећи, дошла.*), или да буде неутралан према таквом критеријуму, са евентуалним приоритетом употребе модалног израза у функцији изражавања високог степена уверености говорног лица у реалност исказа на основу перцептивног искуства (нпр. *Она је, очигледно, дошла.*).

Епистемичка модалност (за коју се користи и термин персуазивност или инреференцијалност) може бити исказана и неким модалним глаголима. Нпр. глаголи *морайи* (72) и *йребайи* (73) могу бити употребљени у функцији исказивања епистемичке модалности, уп.

(72) Мора да су почели.

(73) Требало би да су почели.

У таквим реченицама глагол *морайи* у перфекту, или у потенцијалу може бити употребљен или безлично (74), (75), или у личном глаголском облику (76), (77), а пунозначни глагол у предикату такве реченице може бити или у облику да-конструкције (78), (79), или у облику инфинитива (76), (77). Уп.

(74) До тада се морало стићи.

(75) До тада би се морало стићи.

(76) До тада је морала стићи.

(77) До тада би морала стићи.

(78) До тада је морала да стигне.

(79) До тада би морала да стигне.

Глагол *йребайи* такође може имати значење оцене да је оно што се износи пропозицијом врло вероватно. У том значењу глагол *йребайи* у перфекту, или у потенцијалу може бити употребљен или безлично (80), (81), или у личном глаголском облику (82), (83), а пунозначни глагол у предикату такве реченице може бити или у облику да-конструкције, ако

модални глагол није употребљен безлично (84), или у облику инфинитива (83). Уп.

- (80) Требало је да је досад стигао.
- (81) Требало би да је досад стигао.
- (82) Требао је досад стићи.
- (83) Требала је досад стићи.
- (84) Требала је досад да стигне.

Н а п о м е н а. — Најширу употребу имају безлични облици глагола *требаћи* у значењу оцене садржаја пропозиције као врло вероватног.

И глагол *бићи* може бити употребљен са значењем оцене ситуације означене исказом као вероватне, и тада глагол *бићи* долази у облику безлично употребљеног будућег времена уз пунозначан или помоћни глагол у *да*-конструкцији, нпр.

- (85) Биће да је досад стигла.
- (86) Биће да је тако.
- (87) Биће да сте у праву.

Други облици изражавања епистемичке модалности могу се издвајати на основу неког другог критеријума као што је, на пример, однос говорног лица према изреченим или претпостављеним ставовима саговорника. Тако, на пример, модални израз *наравно*, поред значења високог степена уверености у реалност исказа, реферише и о томе да говорно лице у том погледу дели изречену или претпостављену оцену саговорника (нпр. *Она је, наравно, дошла.*), за разлику од других облика високог степена уверености у реалност исказа који у свом садржају немају ту компоненту, нпр. *Она је сигурно дошла.*

§ 789. ИМПЕРЦЕПТИВНА МОДАЛНОСТ. — Имперцептивна модалност или, краће, имперцептивност, представља такав вид модалности у оквиру којег се садржај исказа квалификује у светлу чињенице да говорно лице није извор информације која се износи. Према таквом начину ауторизовања садржаја пропозиције, које често има елементе дистанцираности говорног лица у односу на реалност пропозитивног садржаја, имперцептивност је блиска епистемичкој модалности. Ако се жели истаћи да је у питању информација „из друге руке“ у српском језику се у реченицу укључују посебна средства — *веле*, *кажу*, *јрича се* и сл. На пример.

- (88) Она ће, вели, доћи.
- (89) Сутра се, кажу, не ради.
- (90) Ово је, наводно, поправљено.

Имперцептивношћу су, дакле, обухваћени искази којима се саопштава оно што говорно лице квалификује као информацију преузету из неког другог извора, а не као своју информацију.

У српском језику у структури исказа са имперцептивном модалношћу по правилу су интонацијски (а у писму — интерпункцијски) издвојене посебне речи, изрази или читаве реченице, као посебан вид *п а р е н т е з е* (уметнутих конструкција) с модалним садржајем имперцептивности.

Постоје разни типови имперцептивности, што се може видети из следећих примера.

- (91) Воз, каже Пера, касни.
- (92) Воз, како Пера каже, касни.
- (93) Воз, као што Пера каже, касни.
- (94) Воз, кажу, касни.
- (95) Воз, веле, касни.
- (96) Воз, наводно, касни.
- (97) Воз, тобоже, касни.
- (98) Пера каже да воз касни.
- (99) Питала је. Воз касни.

Примери (91)–(93) илуструју одређену имперцептивност, а примери (94)–(97) илуструју неодређену имперцептивност. У првом случају извор информације на који се говорно лице позива је одређен, тј. познат и именован у исказу. Такву функцију имају и синтаксички развијенији имперцептивни искази (98), као што су и *Агенција ИТАР ТАС јавља...*, *Према нашем сјеццијалном извештачу...*, *Како сазнајемо од нашег дојисника...* итд. Код неодређене имперцептивности извор информације коју говорно лице преноси адресату не представља се као познат, тј. тај извор информација остаје неодређен, али говорно лице истиче да износи информацију „из друге руке“, нпр. *кажу, веле, њрича се, круже њриче, ако је веровајши гласинама, неко је њусишо њричу, из добро обавешћених извора сазнајемо, како сазнајемо из извора који је жселео да осѡане анониман* итд.

Последњи пример (99) илуструје контекстуалну имперцептивност, за коју је карактеристично одсуство показатеља имперцептивности у структури исказа. У таквим реченицама имперцептивни модални оквир даје ближи или даљи контекст одговарајућих реченица.

§ 790. МЕТАЈЕЗИЧКА МОДАЛНОСТ. — Метајезичка модалност (или компрехензивна модалност, тј. модалност разумљивости) представља квалификацију разумљивости исказа, као оцену коју говорно лице даје о адекватности форме исказа његовом садржају и могућостима саговорника да исказ правилно разуме. У ту сврху говорно лице користи изразе који уводе прецизније, алтернативне или адекватније облике од оних који су за исти или сличан пропозитивни садржај већ употребљени, дакле изразе као што су *другим речима, друкчије речено, ѡо јесѡи, ѡрема ѡоме, на ѡример, наѡме* итд. нпр.

- (100) Он се бави ентомологијом, тј. науком о инсектима.

За разлику од других типова модалне одређености, који квалификују однос адекватности садржаја пропозиције ванјезичкој реалности, метајезичка модалност квалификује адекватност садржаја пропозиције његовој језичкој реалности, при чему се има у виду посебан прагматички фактор: комуникативна способност саговорника да разуме исказ.

§ 791. АКСИОЛОШКА МОДАЛНОСТ. — Аксиолошка модалност се односи на оцену говорног лица да ли се датим исказом саопштава нешто што је добро или нешто што није добро, корисно, пожељно итд. Такве вредносне оцене пропозитивног садржаја изричу се у српском језику речима и изразима као што су *срећом*, *хвала Богу*, *авај*, *на жалосић* и сл. На пример,

(101) Она, срећом, долази.

(102) Она, на жалост, долази.

(103) То су они, проклети били, учинили.

Последњи пример (103) илустрuje и чињеницу да различити типови модалности могу бити остварени у истом исказу. У датом примеру то је и оптативна и аксиолошка модалност.

Аксиолошка модалност обично садржи и експресивну компоненту иако спој аксиолошке и експресивне модалности није обавезан.

§ 792. ЕКСПРЕСИВНА МОДАЛНОСТ проистиче из чињенице да говорно лице има према свему што саопштава и емотивни однос и да тај однос може бити наглашен укључивањем у реченицу посебних лексичких средстава као што су узвици, речце и друге речи са примарном експресивном функцијом,

(104) Јао, што је ово лепо.

(105) Помери се, бре, напред.

(106) То су лопурде.

Као што је речено у претходном параграфу, експресивна модалност често долази заједно са вредносним оценама садржаја пропозиције као доброг или лошег.

Експресивна модалност није својствена научном и административном стилу, ретка је у публицистичком стилу, а најчешћа је у разговорном стилу при усменом изражавању. Многа средства изражавања експресивности изван усмене и приватне комуникације представљају нарушавањe стандарда вербалне етикеције, што се посебно односи на вулгаризме и опцену лексику, чија је примарна функција управо појачавање експресивности.

Експресивност се често изражава читавим исказима поготову када су ти искази фразеологизоване структуре, нпр.

(107) Није него!

- (108) Ма шта ми рече!
 (109) Баш ме брига!
 (110) Како да не.
 (111) Него како!
 (112) Ма какви!

Експресивност је својствена пре свега узвичним (= екскламативним) реченицама и реторичким питањима, нпр.

- (113) Какав диван дан!
 (114) Како сте нас обрадовали!
 (115) Како ово да вам вратимо?

Реторичка питања често су по облику заменичка питања иако реторичка питања могу имати и друге облике упитних реченица, нпр. *Мала ли је жртва сва Србија / Од Дунава до мора сињега?* (Његош)

§ 793. *Изабрана лингвистичка о категорији модалности*

- Војводић, Дојчил: Перформативни искази као резултат међусобне условљености граматичких и лексичких значења // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1997, XII, 129–140.
- Грицкат, Ирена: Експресивне синтагме с генитивима у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1986, XLII, 71–93.
- Букановић, Владо: Глаголи *требајти* и *ваљајти* и њихова инфинитивно-презентска допуна // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1992, 22/2, 119–126.
- Ивић, Милка: Енклитички облик личне заменице као знак модалности // Наш језик, 1953, н.с. V/1–2, 61–64.
- Ivić, Milka: Dativus respectativus i sinonimične konstrukcije u slovenskim jezicima // Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splawiński, Kraków, 1963, 99–104.
- Ивић, Милка: Теоријско-методолошки концепти словенске реченице везани за концепт „фактивности“ // Јужнословенски филолог, 1977, XXXIII, 1–16.
- Ivić, Milka: O jednoj ekspresivnoj sintaksičkoj konstrukciji. — U: Milka Ivić, O zeleonom konju: Novi lingvistički ogledi. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 198–206.
- Ivić, Milka: Iz problematike modalnih rečeničnih značenja. — U: Milka Ivić, Red reči: lingvistički ogledi, četiri. — Beograd : Biblioteka XX vek : Čigoja štampa : Krug, 2002, 68–75.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Кончаревић, Ксенија: Интерогативне реченице у руском и српскохрватском језику // Прилози проучавању језика, 1986, 22, стр. 71–99.
- Kordić, Snježana: Riječi na granici punoznačnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Мирић, Душанка: Упитни исказ у руском и српском језику. Докторска дисертација. — Нови Сад: Филозофски факултет, 1995.

- Остојић, Бранислав: Још о конструкцијама с глаголом *шребайти* // Српски језик, 3/1–2, 15–18.
- Пипер, Предраг: Синонимије и конверзије с глаголом *морати* // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1983, 12, 167–172.
- Сааведра, Димка: Семантичко моделирање категорије фактивности // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1990, 20/2, 221–231.
- Танасић, Срето: О употреби глагола *шребайти* // Наш језик, 1995–1996, XXX, 1–5, 44–52.

КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС АПЕЛАТИВНОСТИ

§ 794. У систему семантичких категорија неке категорије су тешње повезане, а друге су више издвојене од осталих. Истовремено, садржај и облици изражавања једне категорије по правилу у извесном делу припадају и некој другој семантичкој категорији. *Вокативности*, *императивности* и *интерогативности* у систему семантичких категорија налазе се великим делом на пресеку модалности и персоналности, али поред тога и вокативност, и императивност, и интерогативност имају, свака за себе, и изразите значењске и граматичке специфичности. Заједничка им је, пре свега, припадност категоријалном комплексу *ајелативности* — обимном и сложеном систему језичких средстава који поред вокативних, императивних и интерогативних граматичких облика и значења обухвата и неке узвике (нпр. /*x/ej*), речце (нпр. *evo*), заменичке облике другог лица, као и друга средства којима говорно лице скреће пажњу саговорника на себе и свој исказ, и покушава да утиче на саговорничково вербално или невербално понашање.

Термин *ајелативности* истиче једну важну страну тог категоријалног комплекса: скретање саговорничкове пажње на говорно лице, на његову говорну или неку другу активност (нпр. вокативним средствима саговорник се и именује), на потребу говорног лица да буде о нечему информисан (интерогативност), на његову жељу и вољу да саговорник нешто уради или не уради (императивност / прохибитивност). У садржај апелативности улази, дакле, намера да се д е л у ј е на саговорника и на његово понашање. Тој страни апелативности одговара термин из теорије говорних чинова — директивност, као и термин из типологије језичких функција Р. Јакобсона — конативност (или инјунктивност).

Елементарни облик апелативности представља узвик за скретање пажње (*x*)*ej*. Други облици апелативности имају уз то, основно значење, и различита друкчија значења и функције. Облици исказивања апелативности могу бити пунозначни (такви су, пре свега, вокативни, императивни и

интерогативни изрази и реченице) и непунозначни (такви су апелативни узвици и речце, нпр. *гле, ено, ејшо* и сл.).

ВОКАТИВНОСТ

§ 795. ОПШТЕ. — Вокативност је категоријално значење, а њен граматички облик је вокативни израз. Вокативни израз може садржавати именицу у морфолошком облику вокатива, пример (1), али то није обавезан морфолошки услов за конституисање вокативног израза. Конститутивни елемент вокативног израза је именица, или нека друга именички употребљена именска реч у морфолошком лику номинатива (2).

(1) Ујка Васо, пиши. (Б. Нушић)

(2) Келнер, да платим. Чујеш, мали, наплати.

Вокативни израз може бити посебан комуникативни тип реченице — вокативна реченица (3)–(5), али може бити и аутономан део реченице тј. вокативни израз у ужем смислу (6). По мери своје смисаоне издвојености вокативни изрази издвајају се од свог непосредног окружења интонацијом. Уп.

(3) Полиција!

(4) Браћо и сестре!

(5) Драги мој народе!

(6) Децо, дођите овамо!

Садржај вокативности чини апелативност у спрези са именовањем онога коме је апел упућен. По природи ствари умесно је апеловати само на бића која апел могу да разумеју и да на њега адекватно реагују. То су пре свега људска бића (нпр. *Петре!*), често и животиње (нпр. *Ах мој доро, добри доро, шћа је шћеби додијало!* — народна песма, или *Јесће ли ми род, сирочићи мали, ...* = 'птице' — Ђ. Јакшић), што говори да се у вокативности на специфичан начин одражава и категорија анимативности (животности). Сви остали многобројни случајеви изражавања вокативности — када је конститутивни елемент вокативног израза именица која не значи живо, или значи биће које нема способност разумевања — представљају персонификације, а апелативност у њима нија стварна него је привидна, нпр.

(7) Добра земљо моја, лажу. (М. Ракић)

(8) Стојте, галије царске! (М. Бојић)

(9) Ој, месече, звездо сјајна, ... (народна песма)

У многим случајевима пресудно је говорничково схватање да ли адресат има или нема способност разумевања, нпр. приликом обраћања покојницима, уп.

(10) О, душо! о, мила сени! / О, мајко моја! о, благо мени... (Ђ. Јакшић)

Привидна апелативност је функционално слабији вид апелативности, који, у таквим случајевима, уступа место изражавању емоционалног става.

Изражавање емоционалног става јесте важна и честа функција вокативних израза, према којој је вокативност такође, на специфичан начин, повезана са категоријом модалности. Изражавање емоционалног става благонаклоности (нпр. *Јунаци!*) или неблагонаклоности (нпр. *Хуље!*) не искључује пуно присуство апелативности у истом вокативном изразу. Али, као што је речено, тамо где апелативност слаби, односно где она постаје фиктивна због природе онога коме је вокативни израз привидно упућен иако га он не може разумети, што су, пре свега, неживи конкретни или апстрактни објекти, основни смисао употребе вокативног израза јесте у изражавању емоционалног става и именовању онога на шта се тај став односи, нпр.

(11) Наша мила Боко, нејесто Јадрана (А. Шантић)

(12) Београде, мој бели лабуде (Б. Радичевић)

(13) Нови граде, сједиш украј мора / И валове бројиш низ пучину. (Ње-гош)

Формално обележје примарности функције изражавања емоционалног става над функцијом апелативности у вокативном изразу јесте да се такав вокативни израз често ставља на крај реченице, нпр.

(14) Тако ти је то, куме.

(15) Изволите, комшија.

(16) Она би све за вас учинила, децо моја драга.

Ако је вокативна група на почетку реченице, а поготову ако се она налази на почетку пасуса или читавог текста, она је знатно погоднија за изражавање апелативности (не искључујући и емоционални став), јер је природно да се прво скрене пажња адресата на информацију која следи, а затим да се изложи оно због чега се прибегло апелативности, нпр.

(17) Јунаци! Врховна команда је наш пук избрисала из /.../ бројног стања. (Мајор Драгутин Гавриловић)

Ако је вокативна група на крају реченице, пасуса или читавог текста, јасно је да су њене могућности за успешно остваривање апелативности битно умањене. У свим таквим случајевима (финалне, завршне позиције вокативне групе) у први план долази функција изражавања емоционалног става именском групом. Тај емоционални став има и аксиолошки садржај, који се своди на мање или више изразито вредновање нечега као блиског говорном лицу (и у неком погледу вреднијег), или страног говорном лицу (и по нечему мање вредног), мада та два вредносна суда нису увек једнако

јасна и препознатљива приликом изражавања емоционалног става вока-
тивном групом, нпр.

- (18) Лепа земља, пријатељу. (И. Андрић)
- (19) А ти, пријатељу, врати се пешке у варош. (С. Јаковљевић)
- (20) Ћути, лопове! — промрмља пандур. (О. Давичо)
- (21) Иди, пијано пиле, смрзућеш се. (А. Исаковић)
- (22) Моја слатка голубице! ... Баш ти 'вала! (Ј. Веселиновић)
- (23) Ти си, Марко Шкуљане? (С. Матавуљ)
- (24) Хајде, хајде, Црна Баро! (Ј. Веселиновић)

Често помињање у вокативном облику нечијег имена, назива, титу-
ле и сл. такође је пре у функцији изражавања поштовања или, напротив,
ироније, него у функцији чисте вокативне апелативности, нпр.

- (25) Шта желите, господине министре? Изволите, господине министре.
Одмах, господине, министре.
- (26) Сад се покажи, мајсторе. Не ваља ти то, мајсторе. Ко те је тако учио,
мајсторе?

Вокативност је према свом основном садржају ближа императивно-
сти него интерогативности јер је за интерогативност карактеристична
усмереност на г о в о р н о понашање адресата (питањем се саговорник
подстиче на вербалну реакцију), док за вокативност и императивност та-
кво ограничење не важи. Вокативна (као и императивна директивност)
може бити усмерена како на невербално понашање адресата, што је че-
шће (27), тако и на неки облик његовог укључивања у говорну ситуацију
(28), (29). Уп.

- (27) Јоване, пази.
- (28) Јоване, слушај.
- (29) Јоване, реци колико је сати.

Статус вокативног израза у односу на структуру реченице

§ 796. Вокативни изрази су у ближој или даљој вези с реченицом у
чијем се непосредном окружењу налазе. Ако су вокативни изрази у нај-
ближој вези с неком реченицом, они тада припадају категорији у м е т -
н у т и х и з р а з а.

Уметнути изрази, било да су предикативни (нпр. *Она, кажу, сјава*),
или да су непредикативни (нпр. *Она, на жалост, сјава*) представљају
синтаксичке конструкције које у реченици имају релативно аутономан
статус — и формално, и функционално — а умећу се или на почетак рече-
нице, као уводни изрази (30), (35), или у средину реченице као тзв. парен-
тезе (31), (34) или на њен крај, као накнадно додати изрази (32). У среди-
ни реченице уметнути изрази могу имати облик читаве реченице у рече-
ници (33). Поред уметнутих израза на почетку или на крају реченице, сре-

ћу се формално и функционално исти такви изрази употребљени непосредно испред реченице (36) у статусу синтаксички самосталних иако обично у нечему редукованих конструкција. Ако се жели још више истаћи комуникативна засебност тих изрази они се могу развити до облика засебних реченица (37). Уп.

- (30) По њеном мишљењу, посао је завршен.
- (31) Посао је, по њеном мишљењу, завршен.
- (32) Посао је завршен, по њеном мишљењу.
- (33) Посао је, како она мисли, завршен.
- (34) Посао је, прво, завршен
- (35) Прво, посао је завршен.
- (36) Прво. Посао је завршен
- (37) На првом месту желим да истакнем следеће. Посао је завршен.

Н а п о м е н а. — Уводни изрази одређују читаву реченицу која им следи, а најчешће имају неко модално значење, нпр. претпоставке (*можда, вероватно, ишешко да...*), истинитости (*заиста, стварно, несумњиво...*), позитивне или негативне оцене (*хвала Богу, срећом, на жалост...*), извора информације (*наводно, веле, кажу, по њему...*), коментара структуре исказа (*другим речима, крајко, ипо јест...*), а могу имати и значење скретања пажње на исказ који следи (*знайше, видише, слушајше, схваћише...*), значење квалификације уобичајености неке ситуације (*као увек, као и обично, као што је ред...*) и друга значења.

Парентезе, поготову када су у облику развијених реченица, често су одлика личног стила, нпр. *На крају, може се казати да је, поред свог заната, који наравно није ни леп ни много частан, била разумна жена милостивог срца и добре нарави...* (И. Андрић)

Изрази прикључени крају реченице обично имају карактер накнадно датих информација, нпр. *То би било довољно, по мом мишљењу; Они су се разишли, а ево зашто; Остала су још два километра, најтежа.* Синтаксичке конструкције прикључене крају реченице могу бити интонацијски или интерпункцијски изразитије издвојене (нпр. *Они су се разишли. А ево зашто*), што може имати облик парцелације, нпр. *Остала су још два километра. Најтежа.*

Интерпункцијско издвајање парентезе постиже се двома запетама, заградом или двома цртама, интерпункцијско издвајање уводног изрази само запетом, ређе цртом, после таквог изрази, а интерпункцијско издвајање прикљученог изрази — запетом или цртом испред таквог изрази, уколико се он не осећа и не бележи као нова макар и непотпуна реченица.

Вокативни изрази су врло често врста уметнутих изрази са посебном комуникативном функцијом скретања пажње саговорника на оно што говорно лица саопштава и/или са функцијом експресивне стилизације исказа. Вокативни изрази, као што је речено, могу бити на почетку реченице (38), у њеној средини (39), или на крају (40), а могу бити употребљени и издвојено, као засебни искази, чија је формална структура сведена на

именски израз (41), (42). Најзад, вокативни изрази могу добити и облик читаве реченице (43). Уп.

(38) Миле, слушај ово.

(39) Слушај, Миле, ово.

(40) Слушај ово, Миле.

(41) Госпође и господо. Обраћам Вам се у име председника клуба, који је, на жалост, одсутан.

(42) Студенти Филолошког факултета, саслушајте следеће саопштење.

(43) Обраћам се студентима Филолошког факултета и молим да саслушају следеће саопштење.

Као што се из реченог и наведених примера види, вокативни изрази, као и други уметнути изрази, налазе се у мање или више лабавој вези с реченичном структуром којој су придодати и од које се могу, интонацијским или интерпункцијском истицањем, сасвим одвојити и развити до засебних реченица, односно клауза. Такав прелазан статус вокативних и других уметнутих изрази ставља их у ред полупредикативних конструкција, заједно, на пример, са апозицијама (44), апозитивима (45), предикативним атрибутима (46), партиципским конструкцијама (47), или конструкцијама с глаголским прилозима (48). Уп.

(44) Кореја, „земља јутарње тишине“, има дугу историју.

(45) Овај молер, млад и весео, увек пева док ради.

(46) Млад и весео, он увек пева док ради.

(47) Прочитао је писмо, написано руком.

(48) Гледајући одавде, то лепо изгледа.

Структура вокативног изрази

§ 797. Вокативност, као појам шири од вокатива, није ограничена морфолошким могућостима многих именица да имају посебан морфолошки лик вокатива. Скоро сваки именски израз у српском језику може бити употребљен вокативно без обзира на то да ли при томе именица мора добити вокативни облик или остаје у облику формално једнаком номинативу. Уп.

(49) Читај, Марко.

(50) Читај, Маро.

(51) Читај, Маки.

Од именичких заменица вокативни именски израз у српском језику могу конституисати само личне заменице другог лица (52), (53), а не могу га конституисати личне заменице првог и трећег лица као ни упитне одричне, неодређене нити опште именичке заменице. Нпр.

(52) Еј, ти, дођи овамо.

(53) Еј, ви, куда ћете.

Као граматичка категорија вокатив је у спрези и с категоријом броја. Употреба вокативног облика увек је знак именичке једнине, јер у множинској парадигми нема вокативног облика.

Многе именице у српском књижевном језику немају посебан вокативни облик ни у једнини, нпр. српска мушка презимена на *-а* (као *Чигоја*), *-ац* (нпр. *Тейавац*), *-к* (нпр. *Баљак*), *-г* (нпр. *Балог*), *-з* (нпр. *Фоџез*), *-с* (нпр. *Вийас*) и словенска презимена на *-ец* (нпр. *Хлебец*), *-ек* (нпр. *Ковачек*), као и од многа страна имена која нису у употреби међу Србима (нпр. *Хек*, *Анаџол*, *Шарл*, *Манфред*...); сва женска презимена; мушка имена на *-о*, *-е* (нпр. *Марко*, *Павле*), женска двосложна имена од миља са дугосилазним акцентом (нпр. *Зорка*) или краткосилазним акцентом (нпр. *Зија*), а и многа женска вишесложна имена (нпр. *Сјасенија*), географски називи на *-ац* (нпр. *Брајџунац*), *-ак* (нпр. *Кисељак*), супстантивизовани придеви у властитим именицама, нпр у географским називима (нпр. *Француска*), апелативи на *-а* када значе професију, статусни назив или шта слично (нпр. *кафеџија*, *газда*, *деда*), апелативи код којих би морфонолошке алтернације у вокативу јаче измениле лик основе (нпр. *синак*, *брајџац*) итд. У многим случајевима употреба вокатива или је факултативна или је стилски обележена (нпр. *Јованка // Јованко*). Вокатив по природи ствари немају ни непроменљиве именице, нпр. женска двосложна имена од миља на *-и* као *Маки*, *Лици*, *Снеки* и сл.

Вокатив је као морфолошка категорија у српском језику у повлачењу, али вокативност, као семантичка категорија са делимично морфологизованим и синтактизованим изразом, није.

За вокативне изразе карактеристично је и то да се у неким случајевима у њима појављују именице, које се (скоро) никада не употребљавају изван вокативног израза (нпр. *брале*, *брајко*, *баћо*, *селе*, *синко*), или се у вокативном изразу употребљавају у једном значењу, а изван вокативног израза у неком другом значењу, нпр. *сине* (у благонаклоном обраћању ћерци или уопште девојцици или девојци), *комшија* или *комшинице* (пријатељско обраћање продавцач муштерији иако га можда први пут види), *буразеру* (супстандардно интимизирање у обраћању мушкарца мушкарцу), *мајсторе* (обраћање возачу у јавном превозу), *мацо*, *куцо*, *шећеру* (у тепањима) итд. Нпр.

(54) Певам, селе, што год хоћу. (Б. Радичевић)

(55) Није важно, синко, колика ти је пензија, него колико ћеш дуго да је примаш! (М. Капор)

(56) Буразеру, свака стота флаша од пива је зелена, а свака хиљадита бела. Проверено. (Усмени исказ)

Апелативно употребљен именски исказ с вокативом обично је једноставније синтаксичке структуре од других именских израза, па и од во-

кативних именских израза који нису употребљени у примарној вокативној функцији него су употребљени персонификовано, као у стиху

(57) О класје моје испод голих брда (А. Шантић)

(58) Ој, Мораво, село моје равно.

Вокативни изрази према степену сложености могу бити једночлани (59), двочлани и вишечлани (60), (61), (62), нпр.

(59) Господо, предлог је усвојен. (Б. Нушић)

(60) Господо моја, предлог је усвојен.

(61) Господо моја драга, предлог је усвојен.

(62) Вујадине, брате и домаћине, књига ти вели, а ја ти не велим ни беле ни црне. (С. Сремац)

Вокативне именске групе код којих изражавање емоционалног става претеже над изражавањем праве апелативности чешће се проширују (63), (64), иако то није обавезно (65). Уп.

(63) Свињо једна, гаси цигарету! (С. Јаковљевић)

(64) Изићи ћеш ти, мајчин сине, одавде четвороношке. (И. Андрић)

(65) Излази! Ван, мрцино, што си стао! (Б. Ћопић)

Али, с друге стране, и вокативни изрази са очигледно примарном апелативном функцијом такође могу бити у облику развијених именских израза, нпр.

(66) Морнари адмиралског брода, сви на своја мјеста! (Б. Ћопић)

§ 798. Вокативни израз је фактички именски израз који функционише као релативно засебан исказ. Зато формално-синтаксички односи у вокативном изразу могу бити као у именском изразу уопште, тј. именица или нека друга именички употребљена реч (67)–(70) представља конститутивни елементат вокативног израза, нпр.

(67) Слушај, зелени! Кад те ударим... (А. Исаковић)

(68) Дедер вас двојица, устај и скидај униформу! (Б. Ћопић)

(69) Ти, јел' истина да је твој тата гутао чисте марке, а испуштао жигосане? (В. Петровић)

(70) Еј, ви, а где вам је, бре, командир?

Факултативни елементи у вокативном изразу су различите конгруентне и неконгруентне одредбе, као што је конгруентни атрибут (71), (72), неконгруентни атрибут (73), (74) атрибутив (75) и др.

(71) О, мили часи, како сте далеко! (А. Шантић)

(72) Трећа чета, полази! (А. Исаковић)

(73) О, звезде на висини, Чујете л' моју тугу? (В. Илић)

(74) Шта ћеш ти ту, чудни човече с ћулафчићем на глави и са чакширама свезаним чак испод пупка. (М. Булатовић)

(75) О, тирани-изелице, / Разведрите ваше лице (В. Илић)

У српском језику конгруентни атрибут уз именицу у вокативу мора бити у одређеном придевском облику.

§ 799. Правила линеаризације у именском изразу важе и за вокативни именски израз. Одступања од комуникативно неутралне линеаризације могућа су када је вокативност праћена или потиснута појачаном емфазом као секундарном функцијом вокативног изрази, уп. *Драга мајко!* према *Мајко моја!* и сл.

Синтаксичка последица припадности вокативности категоријалном комплексу апелативности јесте доста честа употреба вокатива у реченицама са апелативним узвицима, заменицама и глаголским облицима другог лица, са императивом или са упитним речима, нпр.

(76) Еј, мала, кога тражиш?

(77) Еј ти, мали, дођи и реци шта желиш!

Када изражавања емоционалног става преовладава над правом апелативношћу, интонациона посебност вокативног изрази слаби до нестајања, нпр.

(78) Ми смо вас, пријатељу, звали.

(79) Ми смо вас звали, пријатељу.

Прагматички аспекти употребе вокативних изрази

§ 800. Из чињенице да се вокативни изрази употребљавају да би се утицало на пажњу саговорника, тј. да би се остварио говорни чин директивности, и/или да би се исказ са вокативним изразом експресивно стилизовао, јасно следи да је употреба вокативних изрази неодвојива од прагматичких околности.

Две најважније су управо истакнуте у претходној реченици. Друга од њих, која припада области експресивне синтаксе, посебно долази до изрази у песничком језику, пре свега у поезији, али и у књижевности и реторици, па и реторици свакодневне комуникације, јер изван песничког језика, макар и најшире схваћеног, није уобичајено обраћати се неживим објектима, тј. узимати их персонификовано (нпр. *Завичају! Мили доме! О, судбино!* и сл.). Међутим, експресивност је скоро увек присутна и у вокативним обраћањима бићима која могу да их разумеју, било избором експресивне лексике у вокативним изразима (нпр. *Драга моја! Веома њошћована госпођо!* и сл.), било интонацијом, или тиме што и сам чин вокативног обраћања у многим говорним ситуацијама носи извесну експресивност.

Прва поменута одлика вокативности — директивност — не мање важна, више је подложна утицају неких променљивих околности. Пре свега, као што је речено, немају сви вокативни изрази директивну функцију, не-

го само они који су упућени живим бићима која такав израз могу да разумеју, што је већ само по себи значајно ограничење. Поред тога, начини на који се директивност у таквим изразима комбинује са експресивношћу веома су разноврсни, што у целини припада врло сложеној прагматичкој области хонорификације, тј. начина исказивања поштовања (нпр. употребом множинског облика у вокативном изразу упућеном појединцу, типа *Ваша свейосџи!*), и још шире — области вербалне етикеције, тј. начина исказивања учтивости (нпр. избегавањем колоквијалне и супстандардне лексике у обраћању), и још шире — начина исказивања било учтивости, било потцењивачког односа према саговорнику и његовог омаловажавања, пре свега, избором пејоративне лексике у вокативним изразима, нпр. *Будало*, али и неких специјалних лексичких показатеља пејоративности у вокативним изразима, као што је лексема *један* после именице (нпр. *Будало једна! Сџоко једна! Коњу један!* али не и **Јуначе један! *Љубави једна!* нити било шта слично).

Посебан ограничавајући фактор морфолошке природе с прагматичким последицама представља чињеница да многе именице за означавање људи, нпр. по професији, иако у принципу имају облик вокатива, у говорној стварности се никада не појављују у том облику нити у било ком облику у вокативном изразу, или се то дешава врло ретко, што, на пример, важи за именице као што су *доцениџ, асисџениџ, милиционар, сџиражар, чувар, џорџир, џекар, зубар, бравар, шофер, возач, машиновођа, џилоџ, џродавач* и многе друге. Ако те и њима сличне именице, које се ретко срећу употребљене у вокативном изразу, или им то уопште није својствено, упоредимо са именицама као што су *џрофесор, џрофесорица, настџавник, настџавница, начелник, начелница, уџравник, уџравница, генерал, џуковник, мајор, кайеџан, џоручник, докџор, докџорка, шеф* и др. може се закључити да се у вокативним изразима пре могу наћи, било у облику вокатива (нпр. *докџоре*), било у облику номинатива (нпр. *докџорка*) називи професија и звања које означавају релативно виши друштвени статус него оне именице у којима такве прагматичке функције нема. У том погледу истицање релативно вишег или по нечему значајнијег друштвеног статуса саговорника може бити једна од прагматичких функција употребе вокативних израза, што се може подвести и под шире схваћену експресивну функцију.

Пошто свако друштво има свој систем друштвених вредности, мање или више друкчији од претходних и оних који следе, то се врло јасно одсликава у називима за разне врсте друштвеног статуса па и у њиховој употреби у вокативним изразима. Тако у српском језику до 1945. године био скоро сасвим непознат начин ословљавања са *Друже!* или *Другарице!* осим међу члановима комунистичке партије, да би од краја осамдесетих го-

дина такав начин ословљавања за кратко време нестао и опет уступио место до тада потиснутим вокативним изразима *Госјодо!* и *Госјодине!* па и *Госјођице!* Такав начин обраћања вокативним изразима непознатим или познатим особама није без ограничења, а постоје и колебања у томе у којим је све ситуацијама он сасвим прихватљив јер ти вокативни изрази више одговарају ситуацијама у којима је саговорник вишег или бар средњег друштвеног статуса, док у друкчијим околностима њихова употреба делује смешно или иронично, иако ни други начини ословљавања понекад не изгледају довољно добри, нпр. *Младићу!* *Девојко!* *Бако!* *Пријатељу!* итд.

Пошто обраћањем са вокативним изразом често почиње не само исказ него и сама говорна ситуација, вокативност има веома важан прагматички статус у вербалној комуникацији. Вокативни израз даје тоналност читавом исказу који следи и показује какав је општи став говорника према саговорнику. Зато је за успешност комуникације важно да избор вокативног израза буде оптимално усклађен са говорним ситуацијом и очекивањима саговорника. Неодговарајући вокативни изрази могу да угрозе комуникацију или да усмере пажњу саговорника у споредном правцу, као што би, на пример, могло бити обраћање на неком научном скупу изразом *Браћо и сесџре!* или обраћање групи узбуђених навијача са *Даме и госјодо*, обраћање архијереју са *Поје!* чобанину са *Госјодине!* итд.

§ 801. Основна лиџераџура о катјегорији вокаџивности

Војводић, Дојчил: О корелацији императива и вокатива // Славистика, 2002, VI, 56–62.

Проничев, Виктор П.: Синтаксические функции вокатива в сербохорватском языке // Славянская филология, 1969, 116–121.

Проничев, Виктор П.: Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков). — Ленинград: ЛГУ, 1971.

Маслова, Алина: Средства выражения побудительного значения в сербохорватском языке в сопоставлении с русским (= АКД), Санкт-Петербург, 1998.

Мирич, Душанка: Средства выражения апеллятивности–вокативности в русском и сербском языках // Сопоставительные и сравнительные исследования русского и других языков. — Белград, 1997, 150–154.

Skljarov, Miho: O vokativu: problem kategorije II lica u imenica // Rad JAZU, 1962, XII, 381–412.

ИМПЕРАТИВНОСТ

§ 802. ОПШТЕ. — Један од циљева говорне делатности често је управљање понашањем учесника у комуникацији, нпр. подстицање на неку делатност (заповест), или, посебно, подстицање на говорну делатност

(питање). То су две важне прагматичке функције исказа које имају свој граматички израз у структури заповедне или упитне реченице.

Императивност је семантичка категорија којом су обухваћена сва значења и облици којима се неко подстиче на нешто — да нешто учини или да не учини (нпр. *Чишај!* према *Немој да чишаи!*), да буде носилац неког стања (нпр. *Чекајте!* *Слушајте!* *Сјавајте!*) и сл. Интензитет таквог подстицаја може бити већи или мањи, чак и сасвим мали (нпр. блага сугестија). За значење типичне императивности карактеристичан је јак интензитет вербалних подстицаја на чињење или нечињење (нпр. заповест), док је на периферији императивности њен интензитет слаб, а њено основно значење више помешано с неким другим значењима.

Реченица којом се исказује императивност је, по својој комуникативној функцији, императивна, односно заповедна реченица. Њен предикат је најчешће у облику императива иако императивност има и друге облике изражавања, уп. *Не љуцајти без наређења!* *Тише!* *На!* *У њомоћ!* и сл. Права императивна реченица одликује се нарочитом, заповедном интонацијом, а у писању узвичником на крају такве реченице.

Императивни искази најчешће су упућени саговорнику, као лицу које заједно са говорним лицем конституише говорну ситуацију без обзира на то да ли је комуникација усмена или писмена, или се остварује неким другим медијем (телефон, телевизија, интернет и др.), да ли су говорник и саговорник у исто време на истом месту или нису (нпр. телефонски разговор или писмо).

Ситуативни оквир категорије императивности чине, дакле, говорно лице у улози онога који подстиче на нешто, саговорник у улози онога који се подстиче и ситуација која се жели императивним исказом остварити.

Пошто је у основи подстицања в о љ а говорног лица, као један од основних модалних садржаја, императивност је у најтешњој вези с категоријом модалности па се често разматра као једно од модалних категоријалних значења.

Мање је типично, али је сасвим могућно, да императивни исказ није упућен реалном саговорнику, него неком анонимном, фиктивном или неодређеном саговорнику, нпр. у јавним апелима, рекламама, политичким слоганима и сл. (типа *Дајте крв, сјасиште живој!*, или, још категоричније, у једнини — *Гласај за Европу* и сл.).

Императивност чији крајњи адресат није реални саговорник карактеристична је и за императивне исказе у којим је предикат у облику трећег лица императива, нпр. *Нека се припреми Мира Мурић*.

Ређи су императивни искази које говорник упућује сам себи, у форми аутодијалога у који је укључена аутоимперативност, подстичући се да нешто учини или не учини, нпр. *Хајде да им напишем писмо*.

На помена. — О императивности у светлу теорије говорних чинова в. подробноније у глави *Комуникативне функције јростје реченице*.

Врсте императивних исказа и њихови облици

§ 803. Начини исказивања императивности су разноврсни пре свега према степену граматикализованости.

Императив је основни начин исказивања императивности, који се одликује највећим степеном граматикализованости у односу на друга језичка средства са значењем подстицања некога на нешто. Поред свог основног значења императивни облици могу бити употребљени и у другим значењима, која су за њих секундарна, нпр. у значењу молбе *Хлеб наш насушни дај нам данас*, или чак у значењу у којем нема никакве императивности, нпр. у временском значењу *Он онда ѿођи код ујравника. А ујравника нема*.

Императив није једини граматикализовани облик исказивања императивности. У тој функцији употребљавају су и инфинитив, футур први, конструкције типа *да чийаш* или *да си чийао* и неке друге конструкције.

Постоје и разноврсна мање граматикализована средства исказивања императивности, од којих су најважнија следећа.

Многи перформативни глаголи (нпр. *дозвољавајти, забрањивајти, закљичајти, захтевајти, молијти, наређивајти, ѿзивајти, ѿредлагајти* и др.), чија употреба у првом лицу једнине презента има вредност не само исказа него и одређеног чина којим се мења статус говорног лица, користе се да се исказе императивност без употребе облика императива у предикату, нпр.

- (1) Забрањујем ти да пушиш.
- (2) Захтевам да се повинујете.
- (3) Наређујем вам да их заштитите.

Подстицај може имати фазно значење не само када је исказан глаголом (нпр. *Почни! Насѿави! Пресѿани!*) него и када је исказан неким неглаголским речима као што су *Хајде! Даље! Досѿа!* или *Сад! Још! Гоѿо-во!* сл.

Императивност се остварује и у исказима чија је структура редукована само на именски израз (нпр. *У собу! Руку! Кафу! Ни речи! Без договарања!* и сл.) или прилог, односно прилошки израз (нпр. *Брзо! Брже! Тихо! Тише! Најред! Назад!* итд.), или на узвике као што су *Иш! Пис! Шибе! Марш! Псѿ! Сѿој!* и сл.

У оквиру српске просте реченице императивност обухвата више семантичких и прагматичких типова у зависности од неколико критеријума

као што су интензитет директивности, социјални статус учесника у комуникацији, присуство других категоријалних значења и функција и др.

Заповест

§ 804. Заповест је типичан вид императивности. Одликује се израженим интензитетом директивности, експлицитношћу њеног изражавања (предикат је најчешће у граматичком облику императива), и таквим социјалним статусом саговорника који омогућује говорном лицу изричито наметање своје воље онеме коме је заповест упућена.

Императивни искази у функцији изражавања заповести најчешће имају облик реченица са императивом у предикату, али заповест може бити исказана и на друге начине:

(а) конструкцијом *да* + презент, нпр. *Да ћућиши!*

(б) конструкцијом *да си* + радни глаголски придев, нпр. *Да си ћућао!*

(в) конструкцијом *има(ш)* *да* + презент, нпр. *Има да ћућиши!*

(г) инфинитивом, нпр. *Издржајши њо сваку цену.*

(д) обликом футура I, нпр. *Ћућаћеш тамо ма шта те буду ишћали!*

У поређењу са значењем конструкција с морфолошким императивом (нпр. *Ћући!*) императивне конструкције типа (а), (б), (в), (г) одликују се наглашенијим и грубљим изражавањем воље говорног лица, а конструкција типа (д) слабијим интензитетом императивности.

Истовремено конструкције типа (а), (б), (в), (г) одликују се обавезном императивном интонацијом, што је мање карактеристично за конструкције типа (д), мада заповести у форми обуке не морају бити изразитог интензитета и одговарајуће интонације, нпр.

(4) Узети пушку у десну руку...

Конструкције типа (4) по значењу су блиске конструкцијама с модалним значењем потребе или неопходности, а то се огледа и у чињеници да такве конструкције могу бити проширене одговарајућим временским обликом модалних глагола *требајши* или *морајши* без значајнијих промена у укупном значењу конструкције, нпр.

(5) Треба узети пушку у десну руку...

(6) Мораш узети пушку у десну руку...

Заповест трећем лицу (индиректна заповест) исказује се конструкцијом према моделу *нека* + презент, нпр.

(7) Нека пева!

(8) Нека запева!

Поред посебног синтетичког граматичког облика за исказивање заповести групи лица којој припада и говорно лице (нпр. *Певајмо! Запевајмо!*) тај језички садржај може се изразити и перифрастичком конструкцијом *хајде да* + презентски облик, нпр.

(9) Хајде да певамо.

(10) Хајде да запевамо.

ређе, с нијансом архаичне колоквијалности:

(11) ? Хајдемо да певамо.

(12) ?Хајдемо да запевамо.

У лексички ограниченом броју случајева облик *хајде(мо)* може бити изостављен, нпр.

(13) Да кренемо.

(14) Да пођемо.

(15) Е баш да им не дамо.

Регионално, у западном делу српског говорног подручја, у истој функцији употребљава се и конструкција *хајдемо* + инфинитив, нпр.

(16) Хајдемо запевати.

Пошто је дијалог са самим собом нетипичан облик комуникације, разумљиво је што не постоји посебан граматички облик за исказивање заповести говорном лицу. Сличну, али слабију функцију директивности имају реченице са изразом *хајде да* и презентским обликом првог лица јединине, које имају опште значење подстицања, а не заповести у ужем смислу, нпр.

(17) Хајде да узмем још један колач.

(18) Да узмем још један колач.

§ 805. ЗАХТЕВ. — Захтев је најобичнији појавни облик заповести, нпр.

(19) Донесите још две кафе.

(20) Промените уље у мотору.

(21) Покажите личну карту.

Институционализовани захтев (обраћање институцији или појединцу на месту на којем се доносе одлуке) има писмени облик и, ако је изражен простом реченицом, садржи перформативну лексему са објекатском допуном која именује предмет захтева, нпр.

(22) Захтевам излазак комисије на лице места.

Институционализовани захтев може имати назив и статус **т р е б о в а њ а** (захтева да се нешто набави). У требовањима се уместо предиката у императивном облику често прибегава инфинитиву или уобличавању требовања као молбе са објекатском допуном, нпр.

(23) За потребе катедре набавити 50 плавих и 50 белих коверата.

(24) Молим 50 плавих и 50 белих коверата за секретара одбора.

Институционализовани захтев може имати функцију (и назив) молбе, и у том случају осим по називу не спада у праве захтеве него у исказе слабог степена директивности типа нешто категоричније молбе (в. ниже), нпр.

(25) Обраћам се Већу Факултета са захтевом да ми се одобри одсуство.

§ 806. КОМАНДА. — Команда је врста заповести са још већим интензитетом директивности, наглашенијом социјалном разликом међу учесницима у говорној ситуацији, усменом реализацијом, узвичном интонацијом, наглашеном артикулисаном слогова, и клишетираним облицима исказивања у којима се предикат често само подразумева, као и институционализованошћу употребе (војска, полиција и сл.), при чему се говорно лице по правилу непосредно обраћа групи лица, нпр.

(26) К но-зи!

(27) О десно ра-ме!

(28) На десно ра-внајс!

§ 807. НАРЕДБА. — Наредба је врста заповести са врло израженим интензитетом директивности, наглашеном институционализованошћу и са ослоном на разлику у друштвеном статусу међу учесницима у говорној ситуацији. За наредбу је карактеристично писмено обраћање групи лица, а ређе усмено обраћање или обраћање једном адресату као онеме ко треба непосредно да изврши наредбу. Наредбе су скоро увек изричито перформативне (у исказ се уводи лексема чије изговарање аутоматски чини исказ наредбом), а у структури прости реченице у функцији наредбе субјекат се често изоставља. нпр.

(29) Наређујем стање борбене приправности.

По синтаксичкој структури и комуникативној функцији наредби је најближи директивни исказ типа наређења. Наређење се често узима као синоним за наредбу. Иако разлика између та два типа императивних исказа готово да не постоји, може се рећи да је наређење чешће усмена наредба, нпр.

(30) Наређујем паљбу из свих оруђа по положајима непријатеља.

Наређење може бити примарно (30), и секундарно (пренето наређење). У овом другом случају, када се наглашава да је у питању преносење наређења до оних који треба да га непосредно остваре, предикат долази у треће лице, а реченица може бити оформљена лично (нпр. *Командант наређује њовлачење*) или безлично (нпр. *Наређује се њовлачење*), нпр.

ЗАБРАНА

§ 808. Забрана (прохибитивност) супротно захтеву или дозволи, који су афирмативне природе, има негативан карактер, и обично има јак интензитет директивности. Слично дозволи забрана често представља исказ узвратне природе (реакција на захтев, молбу и сл.), а може имати у свом саставу перформативну лексему (32), (33), нпр.

(31) Немојте напуштати град.

(32) Не одобрава се тражено одсуство.

(33) Забрањује се задржавање поред овог објекта.

У српском језику прохибитивност се исказује:

(а) конструкцијом с негацијом *не* и императивним обликом глагола несвршеног вида, нпр. *Не осћављај ме никад саму кад неко свира* (Д. Максимовић),

(б) конструкцијом типа *немој(и)е* + *да* + презентски облик, нпр. *Немој да идеш! Немојте да се усћручавате!*

(в) конструкцијом типа *немој(и)е* + инфинитив, нпр. *Немојте још ићи! Немојте се усћручавати!*

(г) конструкцијом *не* + инфинитив глагола несвршеног вида (нпр. *Не узимајте на њазан сѝомак!*), при чему се губи могућост диференцирања према категорији броја (уп. *Не узимај* према *Не узимајте*), и према категорији лица (уп. *Не узимајмо* према *Не узимајте*),

(д) конструкцијом *да (се) ниси / да (се) није...* + радни глаголски придев, нпр. *Да се ниси усудио!* или *Да ниси ѝо ни ѝомислио!* и сл.

Само *Немој! Немојте! Немојмо!* значи 'не чини то', односно 'не чините то', 'не чинимо то'.

Употреба прохибитивних конструкција зависи и од избора глаголског вида у таквој конструкцији (што је подробније истражила М. Ивић). На пример, карактеристично је да су конструкције са одричном речцом *не* испред императивног облика глагола свршеног вида могуће само од ужег круга глагола и да су такви граматички облици или стилски маркирани (нпр. *Не ѝожели нишѝа шѝо је шѝуће*. [Стари Завет]), или имају опште значење у п о з о р е њ а, а не забране (нпр. *Не заборави кају*.).

Забрана у односу на прво лице множине исказује се конструкцијама са изразом *хајде да не* испред глаголског облика (нпр. *Хајде да не сметамо! Хајде да им не одговоримо!*), или конструкцијама према моделу *немојмо да* + презентски облик, или *немојмо* + инфинитив нпр.

(34) Немојмо више да им сметамо!

(35) Немојмо ово да заборавимо!

(36) Немојмо више певати!

Забрана трећем лицу исказује се проширивањем модела за исказивање заповести трећем лицу одричним речцом *не* испред глаголског облика чији се садржај негира, нпр.

(37) Нека не пева!

(38) Нека нико не пева!

(39) Нека нико не запева!

Друге врсте императивних исказа

§ 809. ДОЗВОЛА. — Дозвола се одликује нижим степеном директивности и обично се појављује као структурни елеменат дијалогске целине чији је први део тражење дозволе у облику захтева или молбе, а може имати у свом саставу перформативну лексему, нпр.

(40) Можете почети.

(41) Одобрава се одсуство.

(42) Дозвољава се проширење стана.

(43) Сагласан сам са захтевом Васе Васића.

§ 810. УПУТСТВА, ИНСТРУКЦИЈЕ И СЛ. — Упутства, инструкције, кулинарски рецепти и сл. поседују релативно слабији интензитет императивне директивности од оног у заповести, команди, наредби, дозволи или забрани. Својствени су писменој комуникацији (мада су обуке обично усмене) и врло често се исказују инфинитивним обликом, нпр.

(44) Издвојити из шпила све слике.

(45) Приложеним кључем одврнути матицу.

(46) Улупати беланце жицом или миксером.

§ 811. ПРЕДЛОГ. — Предлог је такав вид императивности за који је карактеристичан врло слаб интензитет директивности, сведене готово до искључивог указивања на постојање могућности, често у форми понуде (што обично подразумева спремност говорног лица да непосредно или посредно учествује у остваривању предлога), нпр.

(47) Нудимо домаће специјалитете. (= 'пробајте домаће специјалитете')

(48) Један снимак? (= 'дозволите да вас снимим')

(49) Да ли је по вољи кафа? (= 'наручите кафу')

(50) Изволите.

(51) Да одиграмо партију таблица?

Као што се из примера може видети, облици исказивања предлога су разноврсни. Постављање питања (48), (49), (51) јесте најмање директан начин да се оно што чини пропозиционални садржај реченице учини предметом разматрања.

Императивни облик предиката није типичан за императивност по интензитету сведену до говорног чина предлога, али није ни искључен, нпр.

(52) *Изаберите.*

§ 812. МОЛБА. — Молба је такав вид императивности за који је карактеристичан слаб интензитет директивности, било стога што говорно лице не жели да се представља као неко ко је у позицији да наређује (чак и када објективно јесте у таквој позицији), било стога што говорно лице реално није у позицији да може принудити на жељено понашање онога на кога се молба односи. Поред тога у молби је наглашена заинтересованост говорног лица да се оствари предмет молбе (што не мора увек бити непосредно у корист говорног лица). Императивност добија израз и садржај молбе употребом посебних лексема, граматичких облика (нпр. потенцијал у упитној реченици уместо императива смањује интензитет директивности), употребом посебне интонације, ослањањем на одређене елементе говорне ситуације (нпр. израз говорничковог лица), или комбиновањем различитих средстава, нпр.

(53) *Молим те, ћути.*

(54) *Молим те, поједи још мало меса.*

(55) *Да ли бисте ми додали сланик?*

Према интензитету молба може бити молба-сугестија, обична молба, преклињање или заклињање, нпр.

(56) *Да ли бисте сели до прозора?*

(57) *Молим за мало пажње.*

(58) *Спасите га. Преклињем Вас.*

(59) *Не говори то ником. Заклињем те свиме што ти је свето да ћутиш.*

С обзиром на чињеницу да се изговарањем заклињања аутоматски мења статус говорника и саговорника (ако се говорник њему заклиње), заклетва је типичан перформатив (од тренутка изговарања заклињања они су везани изговореном речју). Императивност добија комуникативну вредност заклињања само у посебним контекстуалним условима, када се лексикализује сам чин заклињања, било да се говорник заклиње Богу, свецу, небесима, народу, отаџбини, саговорнику / саговорници, себи итд.

У оквиру општег концепта молбе постоје различити њени ужи појавни облици који се исказују простом реченицом, нпр. општа усмена незванична молба (нпр. *Придржуйте, молим Вас*), молба-понуда (60), писмена уопштено-лична молба (61), писмена административна молба (62), молитва (63), молитвословље, молебан итд. Нпр.

- (60) Узмите још колача.
 (61) Молимо за тишину.
 (62) Обраћам се Већу Факултета с молбом за одсуство.
 (63) Не уведи нас у искушење. (Нови Завет)
 (64) Нека буде воља Твоја.

Блажи облик подстицања на неку радњу представљају упитне реченице типа *Да ли* + потенцијал, или устаљене конструкције *Ако би био љубазан да* (односно *Ако бисте били љубазни*) + *да* + презентски облик, нпр.

- (65) Да ли би затворио прозор?
 (66) Ако би био љубазан да затвориш прозор.

§ 813. САВЕТ. — Савет је такође директивни исказ слабог интензитета, али док је молба усмерена првенствено на остваривање нечега за шта је непосредно или посредно заинтересовано говорно лице, савет се упућује некоме пре свега с циљем да се делује у његову корист (иако су могућа одступања од таквог, типичног савета). Поред та два обележја (слаба директивност и деловање у прилог другог) савет је по правилу исказ који долази као одговор на молбу говорном лицу да пружи савет (67), иако та узвратна природа савета не мора бити обавезна (68), нпр.

- (67) Шта да радим? — Буди чврст.
 (68) Прича се да се дружиш с тим дечаком и дозволи да ти кажем: Пази добро шта радиш.

С обзиром на степен отворености савети могу бити различитог степена а л у з и в н о с т и (тада се избегава императиван облик предиката), или експлицитности, уп.

- (69) Прошли пут си покисла без кишобрана. (= 'понеси кишобран')
 (70) Мој ти је савет: Понеси кишобран.

Ако говорник не поштује конверзационо правило искрености, исказ у форми савета може имати за циљ да неко лице наведе на деловање супротно његовим интересима, а у корист говорног или неког другог лица, што је карактеристично за ситуације вербалне преваре.

Мање експлицитан савет може бити квалификован и као сугестија (понекад се сугестија узима и као синоним за савет уопште), али је за типичне сугестије карактеристично да су оне ређе него прави савети узвратне природе (према дијалошком моделу: молба за савет → савет) будући првенствено усмерене на то да управљају веровањима саговорника, а затим, преко веровања, и његовим понашањем.

Реализација тако профилисаног говорног чина каква је сугестија уместо експлицитне императивности ослања се на говорну ситуацију (пре свега на ауторитет говорника), често и на сугестивну интонацију као

и на специјалне лексичке показатеље у окружењу имплициране императивне пропозиције да говорник циља да овлада поверењем саговорника, нпр.

(71) Мораш ми веровати. Овај лек ће те препородити.

§ 814. УПОЗОРЕЊЕ. — Упозорење (превентив) нема висок интензитет директивности, а слично савету упућује се некоме пре свега с циљем да се делује у његову корист. За разлику од савета упозорење обично није узвратни исказ, тј. ређе долази као одговор на молбу говорном лицу да упути упозорење. Упозорење се често ослања на шири контекст и говорну ситуацију, али може бити и лексички експлицирано (75), нпр.

(72) Немојте претерати са пићем.

(73) Пази на здравље.

(74) Чувај се лошег друштва.

(75) Упозоравам те на последице.

§ 815. ПРЕТЊА. — Претња је вид императивности врло близак упозорењу, али је примарна комуникативна функција претње да усмерава понашање других лица у складу са интересима говорног лица, предочавајући последице супротне интересима лица којима се претња упућује ако претњу игноришу. У том смислу претња садржи елеменат упозорења, али је семантички сложенија. И претња се готово редовно ослања на шири контекст и говорну ситуацију, при чему се говорно лице чешће него неко друго лице имплицитно или експлицитно појављује као потенцијални реализатор претње, нпр.

(76) Немој се са мном шалити. Могао би се покајати.

(77) Пази се добро. Могао би лоше проћи.

(78) Склони ми се с очију на време.

§ 816. ПРЕПОРУКА. — Препорука је такав вид императивности за који је, као за савет, карактеристичан слаб интензитет директивности, али препорука садржи објекат који се препоручује, као и елеменат изразито позитивног вредновања тог објекта, што се исказује лексички, нпр.

(79) Можеш се у њега поуздати.

(80) Препоручујем га вашој пажњи.

(81) Гарантујем за тог мајстора.

(82) Ја ти за њега јамчим.

Изван тога препорука може бити врло блиска говорном чину савета, нпр.

(83) Препоручујем вам одмор и витамине.

(84) Нисам слушала препоруке доктора.

Изложени преглед значења и комуникативних функција у чијој је основи подстицање на неку радњу, или подстицање на то да се нека радња

не изврши, обухвата и друге мање карактеристичне случајеве, који су даљи од праве и типичне императивности, било због врло слабог интензитета подстицања, било због тога што је у њима присутно или чак доминантно и неко друго значење.

§ 817. *Изабрана лијература о категорији императивности*

- Војводић, Дојчил: Об инклузивних формах императива в славјанских језыках // Изучавање словенских језыка, књижевности и култура у инословенској средини, Београд, 1998, 130–138.
- Војводић, Дојчил: Перформативное микрополе прескриптивности // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2000, XLIII, 111–124.
- Војводић, Дојчил: О корелацији императива и вокатива // Славистика, 2002, VI, 56–62.
- Ивић, Милка: Употреба вида у словенском императиву с негацијом // Славјанская филология, II, Москва, 1958, стр. 96–111.
- Мирич, Душанка: Средства выражения апеллятивности-вокативности в русском и сербском языках // Сопоставительные и сравнительные исследования русского и других языков. — Белград, 1997, 150–154.
- Маслова, Алина: Средства выражения побудительного значения в сербохорватском языке в сопоставлении с русским (= АКД), Санкт Петербург, 1998.
- Маслова, Алина: План выражения функционально-семантической категории побудительности (на материале сербо-хорватского и русского языков) // Српски језик, 1998, 1–2, 361–367.
- Проничев, Виктор П.: Синтаксис обращения (на материале русского и сербохорватского языков). — Ленинград: ЛГУ, 1971.
- Проничев, Виктор П.: Об именных побудительных односоставных предложениях в сербохорватском и русском языках // Славјанская филология, Ленинград, 1972, 2, 117–122.
- Skrljarov, Miho: О vokativu: problem kategorije II lica u imenica // Rad JAZU, 1962, XII, 381–412.

ИНТЕРОГАТИВНОСТ

§ 818. ОПШТЕ. — Категоријално значење интерогативности (= упитности) припада категоријалном комплексу апелативности, а шире је у вези с категоријом модалности. Изражава се лексичко-граматичким питањима (тј. упитним речима, нпр. *ко*, *шта*, *ли*, *зар* итд.), која увек функционишу у склопу синтаксичких питања, тј. у саставу упитних реченица.

Формалне одлике синтаксичких питања јесу: 1. дистрибуција, тј. препозиција упитне реченице у односу на реченицу која садржи одговор,

2. интонација, за коју је начелно својствено дизање тона на крају реченице, 3. лексички састав, који по правилу обухвата специјалне упитне речи и изразе, 4. линеаризација (тј. карактеристичан ред речи у упитној реченици, нпр. заменичка питања на почетку реченице, речца *ли* иза глагола итд.). Томе се може додати да су у усменој комуникацији упитни искази обично праћени одговарајућим гестовима као што је дизање обрва и усредсређеност погледа на саговорника, док је обавезни правописни знак упитне реченице знак питања на њеном крају.

Семантичко–прагматички садржај упитности чини, пре свега, говорничково одсуство информације о некоме или нечему (тј. неодређеност), затим његова жеља да ту информацију добије (тј. оптативна модалност), и подстицање саговорника на вербалну реакцију, тј. подстицање да он ту информацију саопшти (директивна модалност). Постоје, наравно, и мање типичне упитне реченице у којима је нека од наведених компоненти садржаја упитности ослабљена или сасвим изостаје. На пример, приликом полицијских саслушања или легитимисања постављање питања често не имплицира необавештеност службеног лица о ономе шта пита, а у реторичким питањима говорног чина директивности обично нема или је он само потенцијално присутан, нпр.

(1) О, зашто смо се, зашто смо се срели? (Ј. Дучић?)

Са становишта синтаксичке парадигматике упитне реченице су посебан облик сваке реченичне парадигме, нпр.

- (2) Ти читаш.
- (3) Да ли читаш?
- (4) Читај!
- (5) Ти не читаш.

Са становишта синтаксичке деривације упитне реченице су деривати изјавних реченица, од којих су оне и формално и семантички сложеније. У том смислу упитна реченица представља резултат трансформације обавештајне реченице у реченицу са упитним значењем, нпр.

(6) Ти читаш. ← Да ли (ти) читаш?

Упитне реченице, односно синтаксичка питања (даље, краће, само: питања) због сложености своје структуре могу се посматрати из различитих углова и класификовати на више начина који се међусобно допуњују: 1) према опсегу ситуације на коју се односе, 2) према степену информативности, 3) према изражености посебног граматичког облика питања, 4) према односу између питања и претходног исказа, 5) према односу између питања и реплике-одговора.

Упитне реченице према опсегу ситуације на коју се односе

§ 819. С обзиром на ситуативни опсег онога што је њима означено питања су (а) ситуативно општа, или (б) ситуативно посебна. Општа питања имају за циљ да подстакну адресата да верификује или да не верификује пропозицију, а циљ посебних питања јесте да се идентификује одређени елемент њеног садржаја.

§ 820. С и т у а т и в н о о п ш т а п и т а њ а односе се не целу ситуацију означену упитном реченицом, нпр.

- (7) Да ли пада киша?
- (8) Јесте ли дошли или одлазите?
- (9) Били сте у Будви?

§ 821. С и т у а т и в н о п о с е б н а п и т а њ а односе се само на поједине елементе ситуације означене упитном реченицом, а не на ситуацију у целини. Пошто се таква питања увек изричу помоћу неке заменичке речи зову се и заменичка питања, нпр.

- (10) Ко је дошао?
- (11) Шта сте радили?
- (12) Где сте и када сте завршили средњу школу?

§ 822. З а м е н и ч к а п и т а њ а, као заменичке речи уопште, имају категоријална значења лица (нпр. *ко*), места (нпр. *где*), времена (нпр. *кад/а/*), припадности (нпр. *чији*) и друга, чије сфере употребе нису увек сасвим оштро разграничене. Тако се упитни прилог *где* користи и за питање о месту и за питање о правцу (нпр. *Где си? Где идеш?*), *куда* и за правац и за линију кретања (нпр. *Куда идеш? Куда си њошао? Куда си њрошао?*), док су сфере употребе заменичких питања *ко* и *шта* јасно разграничене када су у питању лица (*ко*) и ствари, односно апстрактни појмови (*шта*), али нису тако јасно разграничене када су у питању друга бића, која нису лица. Уп.

- (13) Шта је то? — Коњ.
- (14) Које си дао сено? — Коњу.

према неправилном

- (15) *Чему си дао сено? — Коњу.

Семантичка дистрибуција заменичких питања *ко* и *шта*, када се односе на не-лична бића, сагласно примерима (13), (14), зависи од падежног облика, али постоје и други услови њихове употребе као и колебања у употреби тих заменичких питања. Начелно говорећи, домаће животиње пре су „кандидати“ за питања са *ко* него дивље, поготову пре него егзотичне и мало познате животиње; крупне животиње пре су „кандидати“ за

ко-питања него ситне, сисари пре него рибе или инсекти, присутне животиње пре него животиње представљене сликом или само вербално и сл.

Н а п о м е н а. — Међу заменичким питањима има сразмерно више него код других питања регионалних облика, који се срећу у књижевним делима, али који се не би могли сматрати облицима језичког стандарда, као што је, на пример, случај са прилогом *камо* за питање о нечему што је нестало, нпр.

(16) Камо жила? (М. Лалић)

(17) Камо новац?

(18) Камо друштво?

Упитне реченице према степену информативности

§ 823. С обзиром на степен информативности питања су (а) отворена, (б) изборна, (в) алтернативна, (г) минимална изборна питања.

Отворена питања не садрже ни хипотетично ни делимично именовање онога што је предмет одговора. То су питања која се изричу помоћу заменичких речи (са становишта ситуативног опсега то су посебна питања). На пример, из упитне реченице каква је *Ко њева?* не може се закључити да ли ће одговор бити: *Јанко*, или *Марко*, или *Мира*, или *Мешовићи хор београдске ојере...*, или ће се у одговору именовати неко други или ће одговор бити — *Нико*.

§ 824. Изборна питања садрже неколико понуђених могућности одговора, иако реплика на такво питање не мора да садржи један од одговора понуђених у питању, нпр.

(19) Да ли пева Јанко, Марко, или Пера? — Пева Зоран.

§ 825. Алтернативна питања су, заправо, подврста изборних питања, од којих се разликују тиме што нуде само две могућности избора, нпр.

(20) Да ли пева Јанко или Марко? — Јанко.

§ 826. Минимална изборна питања (или: „да/не питања“) садрже само једну именовану могућност одговора остављајући све друге могућности отвореним, нпр.

(21) Да ли пева Јанко? Да, (пева Јанко).

(22) Да ли пева Јанко? Не, (пева Марко / Пера / Васа...).

У српском језику изражавање минималних изборних питања облици је доста разуђено. Таква питања изражавају се

1. Речцом *ли* непосредно после личног глаголског облика на почетку реченице (нпр. *Читаш ли новине?*);

2. Упитном речцом *да ли* на почетку реченице (нпр. *Да ли читаш? Да ли си читао?*),

3. Презентским обликом помоћног глагола *бићи* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату сложени глаголски облик са презентом од *бићи* (нпр. *Јеси ли (био) читао?*),

4. Презентским обликом помоћног глагола *хћећи* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату сложени глаголски облик футур (нпр. *Хоћеш ли читати?*),

5. Аорисним обликом помоћног глагола *бићи* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату сложени глаголски облик са аорисним обликом од *бићи* (нпр. *Би ли ти читао?*) или сам тај аорисни облик у опгативном (жељном) значењу (нпр. *Би ли ти мало млека?*),

6. Реченицама са иницијалном упитном речцом *зар* (нпр. *Зар читаш?*),

7. Реченицама са иницијалном речцом *да* и презентским обликом глагола у предикату, при чему конструкција *да* + презент има упитно-допусно значење и ретко се користи у облику за друго лице, нпр. *Да читам? Да чита?*

Н а п о м е н а 1. — Пошто се глагол *хћећи* употребљава и као пунозначна и као граматичка реч, реченице типа

(23) Хоћеш ли да читаш?

могле би бити двозначне, односно еквивалентне реченицама

(24) Желиш ли да читаш?

(25) Хоћеш ли читати?

Таква двозначност лако се избегава употребом инфинитива у футурским конструкцијама са *хћећи* у упитним реченицама (25), што је, штавише, могућност која би се са становишта српског језичког стандарда препоручивала.

Н а п о м е н а 2. — Речца *зар* (такође увек у иницијалној позицији) одлика је упитних исказа који садрже информацију о изневереној очекиваности супротне ситуације од оне на коју се односи садржај пропозиције, нпр. *Зар си очитао?* (*Мислио сам да нећеш очитаћи*) према *Зар ниси очитао?* (*Мислио сам да ћеш очитаћи*). Упитно-афирмативна реченица са речцом *зар* ослања се на претходну претпоставку о неостварености / неостварљивости диктума, а упитно-негативна реченица са *зар* — ослања се на претпоставку о његовој остварености / остварљивости.

Упитна речца *да ли* употребљава се у српском језику само у иницијалној позицији у реченици, али јој по изузетку могу претходити неки везници и везнички изрази, односно конектори, нпр. *и, ња, а, дакле, њрема шоме* и сл, нпр.

(26) Па, да ли читаш?

Упитни израз *јесам ли* (*јеси ли, је ли...* итд.) такође има иницијалну позицију у реченици, а разликује се од *да ли* већом фреквентношћу у усменој комуникацији, и обично скраћивањем *је ли у јел'*, нпр.

(27) Јел' знаш ко нам долази?

Н а п о м е н а. — Питања каква илуструје пример (27) одлика су колоквијалног изражавања.

У минималним изборним питањима са предикатом у презенту или у перфекту помоћни глагол у конструкцији са *ли* долази у пуном облику у једном од три лица и у једном од два броја, дакле, *Јесам ли тио ја? Јеси ли тио ти? ... Јесмо ли тио ми... итд., Јесам ли чииао? Јеси ли чииао?... итд.*

Ако је предикат у презентском облику пунозначног глагола, осим речци *ли* и *да ли* може бити употребљена речца *јел'*, која ту има статус посебне упитне речце, а не дела сложеног глаголског облика, нпр.

(28) Јел' читаш?

Упитни израз са помоћним глаголом и речцом *ли* има регуларне одричне трансформације, нпр.

(29) Нисам ли то ја?

(30) Ниси ли то ти?

(31) Нисам ли читао?

(32) Ниси ли читао?

Упитне реченице које почињу облицима првог или другог лица помоћног глагола могу факултативно укључивати личне заменице у именском изразу првог аргумента, нпр.

(33) Јесам ли (ја) први.

(34) Јесте ли (ви) добро.

У упитним реченицама са почетним *је ли* именски израз првог аргумента ређе се изоставља, нпр. (35) јер референт не мора бити присутан у говорној ситуацији па су и интерпретације са ослоном на саговорникова знања о ситуацији мање, а у самом таквом исказу без именског израза нема средства које би једнозначно упућивало на референт. Нпр.

(35) Је ли (он, Петар, брат, колега...) добро?

Линеаризације упитне реченице са *да ли* и *јесам ли...* може (али не мора) да се разликује од линеаризације обавештајне реченице. Тамо где таква разлика постоји, она је обележје маркираности тематско-рематске структуре реченице, нпр.

(36) Даница спава.

према

(37) Да ли Даница спава.

(38) Јел' Даница спава.

(39) Да ли спава Даница.

§ 827. Основне афирмативне реплике на општа питања су: *Да, Јесће, Јесам, Јесу.* и сл. С јачом експресивношћу и додатним модалним значењем употребљавају се и реплике *Свакако, Наравно, Разуме се, Сигурно, Дабоме* и др. Њима се поред афирмације изражава оцена очигледне истинитости онога што је садржај пропозитивног дела реченице, нпр.

(40) Да ли се напољу смрачило? — Наравно, већ је девет сати.

Упитне реченице према степену граматикизованости

§ 828. С обзиром на израженост посебног граматичког облика у њима, питања се у оквиру просте реченице деле на (а) директна и (б) индиректна (треба их разликовати од индиректних питања у зависносложеној реченици).

Директна питања имају формалне и функционалне одлике питања као што су упитна реч или израз (41), увек са одговарајућом позицијом у реченици и одговарајућом интонацијом, — или само упитна интонација (тзв. декларативна питања), пример (42). Декларативно питање је у погледу ситуативног опсега опште питање осим у случајевима када именску групу првог аргумента конституише неодређена заменичка реч (тада такво питање функционише и као заменичко питање, тј. као посебно питање), нпр. *Пишеш писмо?* — 'да ли пишеш писмо', *Неком ишеш?* — 'коме пишеш?', или 'да ли некоме пишеш?' и сл.

Употреба декларативних питања у књижевним делима сугерише закључак (М. Стевановића) да су она често одлика индивидуалног стила, због чега их једни писци користе чешће а други ређе. С друге стране, употреба декларативних питања зависи и од прагматичких фактора. Тако, ако се у дијалогу жели избећи форма наглашенијег 'пропитивања' саговорника, предност ће имати декларативна питања. Уп.

(41) Да ли читаш?

(42) Читаш?

§ 829. То још више важи за индиректна питања па се декларативна питања могу посматрати као прелазни облик од директних питања ка индиректним питањима. Индиректна питања у облику просте реченице немају никакво обележје упитности, а функцију питања добијају из контекста и ситуације у којој су одговарајуће реченице употребљене. На пример, реченица (43) чак и када није изговорена са упитном интонацијом, може имати функцију упитне реченице *Зашто сте љути?* јер саговорника неупадљиво подстиче да наведе разлог своје љутње, остављајући му могућност да због формалног одсуства питања лакше избегне одговор ако то жели. Нпр.

(43) Нешто сте љути.

Индијектна питања у облику прости реченице честа су у интервјуима и дијалогским емисијама на електронским медијима када онај који води разговор жели да избегне отворено пропитивање свог саговорника, односно када жели да разговору да изглед спонтаног дијалога комуникативно равноправних саговорника.

§ 830. Подели реченица према критеријуму изражености посебног граматичког облика питања придружује се као посебан тип реторичко питање, нпр.

(44) Шта си то урадио?

(45) Ко ће ти сад помоћи?

За разлику од индијектног питања простом реченицом, које спада у питања у функционалном погледу, али не и формално, — реторичко питање спада у питања у формалном смислу, али не и функционално, јер иако таква реченица има упитни облик, она нема упитно значење, него узвично или изјавно, а ако и има упитно значење, као пратеће, оно је ослабљено. Другим речима, и индијектна и реторичка питања представљају извештан отклон од типичних, правих, директних питања, у првом случају из формалног, а у другом случају из функционалног разлога. Упитност индијектних питања је ослабљена јер се ослања искључиво на реченични контекст, а упитност реторичких питања може сасвим изостати.

Упитне реченице с обзиром на однос према левом контексту

§ 831. С обзиром на однос између питања и претходног исказа (леви контекст упитне реченице), питања могу бити (а) иницијална, или (б) ехо-питања.

Иницијална су питања која отварају двочлану микроструктуру „питање — реплика“, нпр.

(46) Ко куца? — Пера.

(47) Када долази? — Сутра.

(48) Колико је сати? — Пет до пет.

У највећем броју случајева упитне реченице представљају иницијална питања.

§ 832. Ехо-питања представљају упитну реплику на претходни исказ и чине средишни елемент у трочлавној синтаксичкој структури: иницијални исказ — упитна реплика — завршна реплика, нпр.

(49) Изгледа да пада киша.

(50) Пада киша?

(51) Да.

Основна сврха ехо-питања је потврђивање претходног исказа, било због његове неочекиваности, било због несигурности у тачан пријем поруке, или из неког другог разлога. Иако назив „ехо-питања“ сугерише понављање претходног исказа, то понављање (обично сведено на комуникативно најважнији елемент) може мање или више модификовати претходни, иницијални исказ. С обзиром на то разликују се обична ехо-питања, нпр. (50) и развијена ехо-питања, нпр. (53). Уп.

(52) Њих двоје одлазе.

(53) Пера и Мира?

(54) Да.

Другим речима, иницијална питања окренута су превасходно реплици и одликују се једностраном, десном контекстуалном укљученошћу, док је за ехо-питања карактеристична обострана контекстуална укљученост, према иницијалном исказу, са једне стране, и према реплици на ехо-питање, с друге стране.

Упитне реченице с обзиром на однос према десном контексту

§ 833. Најзад, према односу између питања и реплике–одговора (десни контекст упитне реченице) разликују се (а) „наводећа“ питања и (б) неутрална питања.

„Наводећа“ питања (за разлику од питања која су у том погледу неутрална, нпр. *Видели сѝе их?*) сугеришу какав се одговор очекује, нпр.

(55) Видели сте их, зар не?

(56) Видели сте их, зар нисте?

(57) Зар их нисте видели?

(58) Видели сте их, је ли?

(59) Видели сте их, јел' тако?

тј. 'очекујем да кажете да сте их видели', или

(60) Зар сте их видели?

тј. 'очекујем да кажете да их нисте видели'. И сл.

Напомена. — Изван српског језичког стандарда у наводећим питањима среће се и употреба назалног „а“ (61), које се мимо тога, такође изван српског језичког стандарда употребљава и као функционални еквивалент заменичког питања: *Шта кажеш?* (62). Уп.

(61) Видели сте их, а?

(62) Неко звони. — А?

Наводећа питања заснована су на употреби посебних упитних речи и израза, од којих неки (као *је ли*) у изражавању наводећег питања обично долазе на крају реченице.

У функционалном погледу упитне реченице са *зар*, било да су формулисане афирмативно (нпр. *Зар сѝе их видели*), било негативно (нпр. *Зар их нисѝе видели*), садрже уверење о реалности супротног, док други наводећи упитни изрази наглашавају уверење о реалности пропозиције такве упитне реченице. Уп.

- (63) Видели сте их, је ли?
- (64) Видели сте их, јесте ли?
- (65) Видели сте их, јел' да?
- (66) Видели сте их, јел' те?

Упитни наводећи колоквијални израз *јел'* у комбинацији с негира-ним обликом помоћног глагола (нпр. *јел' нисам, јел' ниси...*) има исту функцију као да уместо *јел'* стоји *зар*, али се изрази са *зар* у таквој функцији чешће употребљавају, уп.

- (67) Видели сте их, јел' нисте?
- (68) Видели сте их, зар нисте?

Не у т р а л н а п и т а њ а с обзиром на однос упитне реченице према десном контексту не садрже у свом саставу никакве елементе који би упућивали на то какав се одговор очекује, као што је то карактеристично за „наводећа“ питања, нпр.

- (69) Ко је крив? Сви. / Нико. / Он ...
- (70) Шта да се ради? Ништа. / Не знам ...

§ 834. *Изабрана лиѝератури о инѝерогативности*

- Кончаревић, Ксенија: Интерогативне реченице у руском и српскохрватском језику // Прилози проучавању језика, 1986, 22, стр. 71–99.
- Kordić, Snježana: Riječi na granici punoznačnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Мирић, Душанка: Упитни исказ у руском и српском језику: Докторска дисертација. — Нови Сад, Филозофски факултет, 1995.
- Musić, August: Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku // Rad JAZU, 172 (1908), 101–219; 184 (1910), 96–235; 203 (1914), 150–156.
- Пипер Предраг: Заменички прилози у руском, пољском и српскохрватском језику. — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988. (= Библиотека Јужнословенског филолога, 8)
- Rakić, Stanimir: Serbo-Croatian yes-no-questions and Speech acts // Journal of Pragmatics, 1984, 8, 693–713.

ПОСЕСИВНОСТ

§ 835. ОПШТЕ. — Посесивност је семантичка категорија која се изражава и синтаксички (различитим падежним конструкцијама с посесив-

ним значењем, као што је, нпр. посесивни генитив — *кућа мога браћџа, шешир њрофесора Косџе Вуића*, посесивни датив — *Сџан му је мали, Родиџељи су нам сџари* и др.), и морфолошки (нпр. придевима са посебном структуром основе, као што су *очев, браћшов, мајчин* итд. најчешће у синтаксичкој функцији посесивног атрибута), и лексички (речима чије је основно лексичко значење 'припадање', нпр. *имаџи, немаџи, куйиџи, њродаџи, власник, соџсџвени* итд.).

Грамаџички центар категорије посесивности чине синтаксички облици изражавања те категорије, обично у комбинацији с морфолошким и лексичким средствима.

Садржај категорије посесивности чини релација припадања као језички посебно осмишљен однос у којем се може наћи неко биће према неком другом бићу или објекту. Посесивност у најужем смислу јесте однос располагања неким или нечим као наглашена могућност да субјекат припадања да буде агенс у ситуацији у којој се објекат припадања појављује као пацијенс, што се реченицама са посесивним конструкцијама може констатовати (1) или порицати (2), уп.

(1) То је *Јованов ауџо*.

(2) То није *Јованов ауџо*.

Однос између посесивности и многих других категорија изразито је прелазне природе с могућношћу да у формално истим синтаксичким конструкцијама с различитим лексичким саставом посесивност има различит статус, од изразито доминантног, до изразито периферног. То значи да се може говорити о посесивности у најужем, ужем, ширем и најширем смислу, иза којег посесивност прелази у неку другу категорију.

Тако, на пример, именска група *Јованов ауџо* има значење прототипске, најуже схваћене посесивности (ту је у питању тзв. отуђива посесивност) за разлику од групе *Јованова рука*, где је у питању тзв. соматска неотуђива посесивност као однос између дела тела и целине. Однос део / целина још је изразитији, а посесивност више потиснута у други план у конструкцијама у којима ни посесор (тј. онај коме нешто припада) ни објекат припадности немају обележје живог (нпр. *џрозори кућа*), а поготову ако објекат припадности или оба члана у односу припадања немају ни обележје конкретности (нпр. *Јованово џошџење, греси младосџи* и сл.), где посесивност прелази у квалификативност. Честе су такође конструкције у којима се посесивно осмишљава неки природни или друштвени однос, било реципрочне природе (нпр. *Јованов браџ, Јованов џријаџељ*), било нерципрочне природе (нпр. *Јованов оџац, Јованов син, Јованова жена, Јованов дирекџор, Јованов асисџенџи* и сл.), или се посесивно значење наслања на значење порекла (нпр. *Јованов џраг*), на значење

ауторства (нпр. *Јованова информација*), на субјекатско значење (нпр. *Јованов долазак*), или на објекатско значење (нпр. *Јованова сахрана*), на резултативно значење (нпр. *Јованов дијломски рад*) итд.

Пошто се, дакле, посесивност као језичка категорија често у конкретним синтаксичким конструкцијама реализује у споју с неким другим категоријалним значењем, у великом броју посесивних конструкција тешко је, ако не и немогућно, идентификовати чисто посесивно значење без значења особине, дела / целине, порекла, или неког другог значења као пратећег или чак као главног значења у таквој конструкцији.

Један од начина да се провери да ли је значење неке конструкције посесивно јесте провера могућности употребе дате конструкције у упитном дискурсу (питање — реплика) који отвара заменица *чији*? Ако таква могућност постоји, значење конструкције је посесивно или је бар претежно посесивно, нпр. *стиан његове сесијре, оловка њвог колеге, моји кључеви*. Ако би се за неку конструкцију пре употребило неко друго питање, а не *чији*? — значење такве конструкције, уколико уопште има извесне везе са припадањем, није посесивно у ужем смислу речи, или је само блиско посесивности у неком ширем смислу, нпр. *лејоџа њорока, врх ножа, смелосџ њосџујка* итд.

Степен удаљености од посесивности у најужем смислу може се проверити и тестом преобликовања посесивне конструкције без глагола *имаџи* у конструкцију с тим глаголом у предикату. Ако су такве трансформације могуће, то сведочи о посесивности у ужем смислу (3), а немогућност таквих трансформација је знак ослабљеног посесивног значења, или значења прелазне и сложеније природе, односно значења које се доста удаљило од посесивности (4), уп.

(3) Јованов ауто је нов → Јован има нов ауто,

(4) Јованов долазак је сигуран → *Јован има сигуран долазак.

Ситуативни оквир посесивности чини однос припадања (посесивни однос), у којем се налазе посесор (субјекат у том односу) и објекат припадања. И посесивни однос, и посесор, и објекат припадања јесу семантички појмови и припадају семантичкој структури реченице (пропозицији). У формалној структури реченице они могу имати различите изразе.

У формалној синтаксичкој структури реченице посесор може бити именован на различите начине, нпр. формалним (граматичким) субјектом (5), атрибутом (6), индиректним објектом (7) или именским делом предиката (8).

(5) Јован има ауто.

(6) Јованов ауто је нов.

(7) Стегао је Јовану руку.

- (8) Власник аута је учитељ.
 (9) Ауто је власништво Јована Јовановића.
 (10) Јован се вози у свом новом ауту.

Објекат припадања може бити синтаксички уобличен на више начина, дакле, не само као формални објекат у реченици (5), него и као субјекат (9), или, на пример, као адвербијал (10). Из наведених примера види се да и сама релација припадања поред исказивања глаголским предикатом (5), може бити исказана и атрибутомски, нпр. придевом са посесивним суфиксом (6), придевском посесивном заменицом (10), а може бити исказана и именским делом предиката, као у (9).

§ 836. АТРИБУТСКА И ПРЕДИКАТСКА ПОСЕСИВНОСТ. — Најопштији синтаксички облици исказивања посесивности у српском језику су (а) именски израз, (б) предикатски израз. Исказивање посесивности именским изразом назива се атрибутомска посесивност, а исказивање посесивности предикатским изразом назива се предикатска посесивност.

Атрибутомска посесивност обухвата (а1) конструкције с конгруентним атрибутом, било заменичким (нпр. *његов сџо*), било незамењичким (нпр. *Јованов сџо*), или (а2) конструкције са неконгруентним атрибутом (нпр. *Сџо Јована Јовановића је џамо*).

Предикатска посесивност се исказује предикатом, било глаголским (11), било именским (12), уп.

- (11) Јован поседује ауто.
 (12) Јован је власник аута.

Посебан случај представљају конструкције с тзв. посесивним дативом, које се засебно разматрају, в. § 846.

§ 837. НЕОТУЋИВА И ОТУЋИВА ПОСЕСИВНОСТ. — Два основна семантичка типа посесивности, који се разликују и у синтаксичком изразу, јесу неотуђива и отуђива посесивност.

Неотуђива посесивност се односи на делове тела (тзв. соматска посесивност, нпр. *њена рука*), на сроднике (тзв. релациона посесивност, нпр. *њена сесџра*), на делове ствари, нпр. *његова глава* (ако је реч о глави ексера, мотора и сл., нпр. *Види овај ексер. Његова глава је љоснаџа*).

Отуђива посесивност се односи на својину (нпр. *њена рукавица*), редовно коришћење (нпр. *његов џролејбус*), чланство или друштвени однос (што је релациона посесивност у ширем смислу, нпр. *њен комшија*).

Термин неотуђива посесивност означава да предмет посесивног односа има углавном стално такав статус, тј. он се по правилу не отуђује, не одваја, не укида, док постоји, иако таква могућност није сасвим искључе-

на, нпр. *Она жена је изгубила руку, а ова жена је изгубила сесџру* или *Онај човек је љродао бубрег, а овај је љродао сесџру* као и *Оџџао је џочак с кола, Он је љродао и џочак с кола* и сл.

Код отуђиве посесивности однос посесивности између посесора и предмета посесивности се схвата као нешто променљиво, подложно стицању, губљењу, мењању.

Поједине семантичке врсте посесивности имају неке синтаксичке специфичности. На пример, соматска посесивност се исказује заменичким или незаменичким атрибутом (уп. *њена рука* према *Анина рука*), али се не исказује предикатом, јер се не каже **Она има руке* или **Ана има руке*, осим ако се жели нагласити да постоји или не постоји нормалан однос дела и целине, нпр. *Онај човек нема руке, а овај човек има руке* (*џа нека их за неџџо уџоџреби* и сл.). А за несоматску неотуђиву инаниматну посесивност предикатски начин њеног исказивања је уобичајен, нпр. *Овај ексер нема главу него кукицу* или *Ова враџа немају кваку него резу* и сл.

Атрибутска посесивност

ПОСЕСИВНОСТ У ИМЕНСКИМ ИЗРАЗИМА С КОНГРУЕНТНИМ АТРИБУТОМ

§ 838. ПОСЕСИВНОСТ У ИМЕНСКИМ ИЗРАЗИМА С КОНГРУЕНТНИМ ЗАМЕНИЧКИМ АТРИБУТОМ. — Заменичке посесивне конструкције су конструкције са присвојним заменицама, било као атрибутом у именском изразу (13), било као именском делу предиката (14), нпр.

(13) Твоја књига је на столу,

(14) Та књига је твоја.

У именским изразима заменички посесивни атрибут слаже се са именицом у роду, броју и падежу (осим неких изузетка, в. ниже), нпр. *моја оловка, џвој друг, његов сџо, наша земља, ваша кућа, њихов ауџо, своје сџвари, чија оловка, нечија оловка, ничија земља* и сл. Као што се из примера види, ужа значења атрибута у посесивним заменичким конструкцијама су лично-присвојна (нпр. *наш*), повратно-присвојна (нпр. *свој*), упитно-присвојна (нпр. *чији*), неодређено-присвојна (нпр. *нечији*), опште-присвојна (нпр. *свачији*), одрично-присвојна (нпр. *ничији*).

Н а п о м е н а. — Када се одрично-присвојна заменица употребљава у предлошким конструкцијама важи правило уметања предлога између првог и другог дела основе, нпр. *ни од чијег, ни љрема чијем, ни у чији, ни са чијим, ни о чијем* и сл. То правило уопште важи за употребу одричних заменица у предлошким конструкцијама, нпр. *ни од кога, ни са чим, ни у какав* итд.

Заменички атрибути с лично-присвојним значењем изражавају категоријално значење броја и основом и наставком, нпр. *мој* значи јединичност посесора и јединичност објекта припадања, *моји* — јединичност посесора и нејединичност објекта припадања, *наш* — нејединичност посесора и јединичност објекта припадања итд. Уп. конверзивно *Ви сѐте њихови очеви, они су ваша деца.* (Г. Петровић)

Заменички атрибути с лично-присвојним заменицама трећег лица такође у једнини род исказују истовремено и основом и наставком, уп. *његов / његова / његово; њен / њена / њено.* Лично-заменички атрибут *његов (његова, његово)* обликом основе означава нешто што је мушког пола (ако је живо и има пол), и што је, граматички, мушког или средњег рода, уп.

(15) Ово је дечак. То је његова играчка.

(16) Ово је дете. То је његова играчка.

према

(17) Ово је девојчица. То је њена играчка.

Лично-заменички атрибут трећег лица који обликом основе означава нејединичност посесора обликом основе не диференцира ни род ни пол, уп. (15)–(17), са (18)–(20):

(18) Ово су дечаџи. То су њихове играчке.

(19) Ово су деца. То су њихове играчке.

(20) Ово су девојџице. То су њихове играчке.

Повратно-присвојне заменице употребљавају се по правилу онда када је назив посесора у позиџији реченичног субјекта, нпр.

(21) Ружа чита своју књигу

а не:

(22) Ружа чита њену књигу.

То значи да је за повратно-присвојне заменице блокирана употреба у субјекту, осим у неким посебним и ређим типовима реченица (23), где је повратно-присвојна заменица сигнал реченичне елипсе са уопштено-личним значењем. Уп.

(23) Своја деца су најпреча.

(24) Свакоме човеку су његова деца најпреча.

Од општег правила да се повратно-присвојне заменице употребљавају онда када је назив посесора у позиџији реченичног субјекта, постоје одступања. Нека од тих одступања су функционално оправдана и нормативно исправна, а друга су у мањој или већој мери отклон од језичког стандарда.

У прву групу (функционално оправдана одступања) спадају, пре свега, случајеви када је у реченици са субјектом у првом или другом лицу

посесивни атрибут у именском изразу употребљен рематски (комуникативно наглашено), нпр.

(25) Ми чувамо наше ствари.

У реченицама са субјектом у првом или другом лицу неке именице као конститутивни елементи именског изрази другог аргумента могу бити обичније с лично-присвојним атрибутом (26)–(28) него с повратно-присвојним атрибутом, иако ни ово друго решење ни у ком случају није погрешно (29)–(31). Уп.

(26) Ми ћемо чувати нашу земљу.

(27) Ми ћемо бранити наш народ.

(28) Ми ћемо неговати наш језик.

(29) Ми ћемо чувати своју земљу.

(30) Ми ћемо бранити свој народ.

(31) Ми ћемо неговати свој језик.

У реченицама са субјектом у првом или другом лицу рематизација атрибута именског изрази другог аргумента, као критеријум избора лично-посесивне заменице уместо повратно-посесивне заменице, још је видљивија у примерима са експлицитним контрастом атрибута, нпр.

(32) Ми чувамо наше ствари, а не ваше ствари.

(33) Ја сређујем моје књиге, а не твоје књиге.

Ипак повратно-присвојна заменица је могућа, иако мање уобичајена, и у рематизованом атрибуту, уп.

(34) Ми чувамо своје ствари, а не ваше ствари.

(35) Ја сређујем своје књиге, а не твоје књиге.

Још је мање уобичајена повратно-присвојна заменица у рематизованом атрибуту именског изрази другог аргумента којим се отвара реченица (36) са субјектом у првом или другом лицу, у поређењу са обичнијом употребом лично-присвојне заменице у истој позицији (37), уп.

(36) Моје ствари сређиваћу ја, а твоје ствари треба да сређујеш ти.

(37) Своје ствари сређиваћу ја, а твоје ствари треба да сређујеш ти.

али не и

(38) ?Своје ствари сређиваћу ја, а своје ствари треба да сређујеш ти.

Последњи пример (38) показује немогућност да у контрастној рематизацији атрибути оба именска изрази буду повратно-посесивна јер одсуство било какве формалне разлике укида могућност исказивања комуникативног контраста. Међутим, избор везника у таквим случајевима може донекле да компензује формалну идентичност два именска изрази и да подвуче рематско контрастирање, нпр.

(39) Своје ствари сређиваћу ја, али своје ствари треба да сређујеш и ти.

На употребу лично-присвојне заменице првог лица или другог лица уместо повратно-присвојне заменице у атрибуту може утицати и удаљеност такве заменице у реченици од антецедента (именског израза с личном заменицом првог или другог лица на коју се анафорски упућује). Ако је та удаљеност већа, лично-посесивна заменица боље истиче корелацијалност са антецедентом (40), поготову ако је у питању реченица са изостављеним субјектом (41), иако ни у таквим случајевима употреба повратно-присвојне заменице уместо лично-присвојне заменице није погрешна (42), уп.

(40) Надамо се да ВИ можете, упркос свим тешкоћама које искрсавају у овим тешким временима, и чије су размере често непредвидиве, да обавите ВАШ задатак на најбољи могући начин.

(41) Надамо се да \emptyset можете, упркос свим тешкоћама које искрсавају у овим тешким временима, и чије су размере често непредвидиве, да обавите в а ш задатак на најбољи могући начин,

(42) Надамо се да \emptyset можете, упркос свим тешкоћама које искрсавају у овим тешким временима, и чије су размере често непредвидиве, да обавите свој задатак на најбољи могући начин.

У случајевима када се у истом тексту у суседним реченицама појављују два назива могућих посесора, лично-присвојна заменица, анафорски упућује на први поменути назив као на назив актуелног посесора (43). Другим речима, повратно-присвојна заменица употребљава се у таквим случајевима за најближу субјекатску анафору (44), а лично-присвојна заменица за даљу субјекатску анафору, уп.

(43) Ана је купила књигу. Ружа сада чита њену књигу.

(44) Ана је купила књигу. Ружа сада чита своју књигу.

Н а п о м е н а. — Од правила да се припадност субјекту исте просте реченице изражава заменицом *свој* (нпр. *Она чува своје књиге*, а не *Она чува њене књиге*) одступа се у случају када је групни посесор шири од субјекта, а предмет припадања је исти за све. Тада се уместо заменице *свој* употребљавају заменице *наш*, *ваш* или *њихов* (уп. *Обојица ћеће навијати за нашу рејрезентацију* према *Обојица ћеће навијати за своју рејрезентацију* и *Обојица ћеће навијати сваки за своју рејрезентацију*).

Од правила да се припадност субјекту исте просте реченице изражава заменицом *свој* одступа се и у случају када је у допуни именски израз у којем је сажето значење целе клаузе. Тада се уместо заменице *свој* употребљавају лично-присвојне заменице *мој*, *твој*, *његов*, нпр. *Говорио је о значају дејинствива за његове романе*, тј. *Говорио је како је дејинствиво значајно за његове романе*.

Од правила да се припадност субјекту исте просте реченице изражава заменицом *свој* допушта се одступање и у реченицама са заменичким пасивом, тј. поред *Они се ошћужују због својих пројусћа* допушта се *Они се ошћужују због њихових пројусћа* и сл. Ако је субјекат лична заменица трећег лица боље

је у таквим реченицама употребити заменицу *свој*, дакле *Они се оиђују због својих неодговорних изјава*.

Од правила да се припадност субјекту исте прости реченице изражава заменицом *свој* допушта се одступање тамо где то помаже да се избегне двосмисленост, нпр. *Издавачи су саслушали оцену гостиа о њиховом раду* боље је него *Издавачи су саслушали оцену гостиа о свом раду*.

Од правила да се припадност субјекту исте прости реченице изражава заменицом *свој* одступа се и у случајевима када *свој* има дистрибутивно-посесивно значење, нпр. *Назвала је сваку ствар својим именом, Дала је сваком своје* и сл.

Постоје, међутим, и примери одступања од наведеног општег правила употребе повратно-присвојне заменице који се не могу објаснити неким функционалним разлозима те представљају отклон од књижевнोजичке норме, или под утицајем случајева где су таква одступања функционално оправдана, или из неког другог разлога (нпр. због утицаја неког страног језика), нпр.

(45) У време када је Вук радио његов Српски рјечник ... (М. Стевановић)

(46) Она је на много вишем ступњу од свих њених критичара.

Н а п о м е н а. — Са нормативног становишта не препоручује се ни употреба повратно-посесивног атрибута у конструкцијама из чијег је контекста јасно који именски израз именује посесора, а који именује објекат припадања, нпр.

(47) У том раду он даје неколико интересантних примера.

уместо

(48) У том свом раду он даје неколико интересантних примера.

Изостављање посесивног атрибута обавезно је у реченицама за означавање ситуација у којима субјекат врши на себи или на објектима који му припадају радњу за коју је друштвени узус да не треба да је врши неко други уместо њега (49). Ту је изостављање конгруентног посесивног атрибута очигледно одређено прагматичким чиниоцем. Употреба посесивног атрибута у таквим случајевима, ако је уопште могућа, у функцији је његове рематизације (51), уп.

(49) После ручка увек је чачкао зубе.

(50) *После ручка увек је чачкао своје зубе.

(51) Поздравио се, узео је своју капу (а не твоју капу, као јуче) и отишао.

Заменички посесивни атрибут употребљава се препозитивно у односу на именицу коју одређује осим у случајевима књишке и архаичне стилизације (52), или рематизације посесивне заменице (53), а по изузетку и у вокативно и експресивно употребљеним именским групама (54), (55), нпр.

(52) Дела његова преведена су на многе језике.

(53) Та је ствар наша, а не ваша.

(54) Срећо моја!

(55) О, душе! О, мила сени! / О, мајко моја! О, благо мени!... (Ђ. Јакшић)

§ 839. ПОСЕСИВНОСТ У ИМЕНСКИМ ИЗРАЗИМА С КОНГРУЕНТНИМ НЕЗАМЕНИЧКИМ АТРИБУТОМ. — У именским групама с посесивним значењем конгруентни незамењички атрибут најчешће је присвојни придев (*очев, мајчин, сестрин, брајшов, комшијин, њишчев* и сл.), ређе неки присвојно-односни придев, нпр.

(56) Он је белоруски амбасадор.

Атрибутска посесивност која се исказује конгруентним придевом може означавати припадност лицу или припадност скупу, било скупу лица или скупу других бића или нечег неживог. Припадност лицу исказује се присвојним придевима, који имају одређене творбене и морфолошке карактеристике (нпр. *Анин, Петров, сестрин, брајшов*), припадност скупу лица ређе се исказује конгруентним атрибутом и нема тако специјализоване облике (нпр. *немањихка држава*), као ни припадност бићу, у референцијалној употреби, или припадност класи бића, у неререференцијалној употреби (нпр. *дечје циљелице, зечје крзно, рибља крљушћ, ајкулино њераје*), нити припадност неживом предмету или скупу (нпр. *градски њаркови, њланински ваздух, школско двориште, болничке зграде, уличне свећњике*).

Конгруентни незамењички атрибути, као и замењички, конгруирају са именицом коју одређују у роду, броју падежу и аниматности (живо / неживо), нпр.

(57) Видим Аниног сина.

(58) Видим Анин шал.

Замењички и незамењички конгруентни посесивни атрибути обично се узајамно искључују у истој именској групи, тј. ако је употребљен замењички посесивни атрибут, обично се не употребљава незамењички посесивни атрибут и обрнуто. Изузеци су ретки, као, на пример, када се незамењичким атрибутом сужава и прецизира значење замењичког атрибута, нпр. *Видели су свог, руског амбасадора*.

С друге стране, незамењички конгруентни посесивни атрибут и посесивни генитив присвојне замењичке такође се узајамно искључују у истој именској групи, тј. за разлику од нпр. *брајшов врћ* или *врћ нашег брајша* нису могућне (као нпр. у словачком) конструкције типа **нашег брајшов врћ*.

Незамењички посесивни атрибут употребљава се испред именице коју одређује осим у случајевима књишке и архаичне стилизације (59), или у случајевима рематизације атрибута (60), уп.

(59) Дела Његошева преведена су на многе језике,

(60) То је ствар комшијина, а не наша.

ПОСЕСИВНОСТ У ИМЕНСКИМ ИЗРАЗИМА С НЕКОНГРУЕНТНИМ АТРИБУТОМ

§ 840. ПОСЕСИВНОСТ У ИМЕНСКИМ ИЗРАЗИМА С НЕКОНГРУЕНТНИМ АТРИБУТОМ. — У именским изразима с неконгруентним незамењивим атрибутом најчешћи и најтипичнији облик таквог атрибута јесте посесивни генитив, нпр. *књига овог младића, деца Марка Марковића, рибара сџарог кћи* и сл.

Лична заменица не може бити употребљена у облику посесивног генитива. Одговарајуће значење изражава се присвојно-личном заменицом, тј. не **књига њебе* него *њвоја књига*.

Именски изрази с посесивним генитивом представљају чест синтаксички модел који, у зависности од лексичког садржаја у појединим конкретним конструкцијама, може имати различита значења више или мање уочљиво наслоњена на посесивност, нпр. посесивно-партитивно значење, тј. значење односа дела и целине (нпр. *корице књиге*), значење узрока (нпр. *сенка дрвета*), субјекатско значење (нпр. *заседање одбора*), објекатско значење (*кажњавање осуђеника*), резултативно значење (нпр. *одлука одбора*), квалификативно значење (нпр. *укус соли*) и друга значења.

Однос посесивног генитива и конгруентног незамењивог атрибута с посесивним значењем углавном је комплементарне природе. Где се може употребити присвојни придев, ту се не препоручује употреба присвојног генитива уместо придева, нпр. са становишта савремене српске језичке норме боље је *сесџрино њисмо* него *њисмо сесџре, учџиџељев сџи* него *сџи учџиџеља* и сл.

Напомена. — Не треба користити присвојни придев него посесивни генитив ако је именица презиме придевске промене на *-ски, -џки, -џки, -џки, -ни* (нпр. правилно је *романи Црњанског*, а не *Црњанскијеви романи, џриџовеџке Горког*, а не *Горџијеџе џриџовеџке, џесме Красног*, а не *Краснијеџе џесме*), или ако од именице за посесора зависи односна реченица, нпр. *Говорио им је о џехници Рубенса, који је главни део џосла џреџуџиџао својим учениџима*, а не *Говорио им је о Рубенсовој џехници, који је главни део џосла џреџуџиџао својим учениџима*.

Неки присвојни придеви су релативно ретки, или су ретки у одређеном функционалном стилу, и тада се предност даје посесивном генитиву. Тако, на пример, у административном или стручном стилу посесивни генитив изразитије конкурише посесивном конгруентном атрибуту, уп.

(61) Ствари директора остале су у канцелрији.

(62) Директорове ствари остале су у канцеларији.

(63) Тестамент покојника био је оборен.

(64) Покојников тестамент био је оборен.

- (65) Оружје убице нађено је у близини.
 (66) Убичино оружје нађено је у близини.
 (67) Ово је оруђе неандерталца.
 (68) *Ово је неандерталчево оруђе.

Код генеричке употребе назива посесора предност има посесивни генитив. Уп.

- (69) Обавеза студента је да редовно похађа предавања.
 (70) *Студентова обавеза је да редовно похађа предавања.

У целини узето једночлани неконгруентни атрибути с посесивним генитивом нису доминантни у српском језичком стандарду па се они радо проширују у двочлане или вишечлане генитивске именске изразе у функцији неконгруентног атрибута, нпр.

- (71) Кола вашег директора су на паркингу.
 (72) Кола вашег новог директора су на паркингу.

Ако према некој именици не постоји присвојни придев изведен из дате именичке основе (нпр. од именица које значе нешто неживо), или је такав придев редак, или је неуобичајен (као од именица *шећер*, *одбор*, *домаћица*, *сјремачица* и сл.), употреба посесивног генитива је обичнија (нпр. *укус шећера*, *јослови домаћице*, *одлуке одбора* и сл.).

Ако посесивна конструкција има у атрибутомском делу двочлани или вишечлани посесивни генитив (нпр. *јисмо сесјуре Нене*, *јисмо моје сесјуре Нене* и сл.), такав синтаксички облик не може се преобликовати у именски израз с присвојним придевом.

Посебан тип посесивног генитива, који заправо има посесивно-квалификативно значење, представљају конструкције које значе неутуђиву посесивност и у којима се у генитивском облику налази именица која именује објекат припадања, док је именица која именује посесора конститутивни члан таквог именског израза, нпр. *човек гусјих обрва*, *девојка црних очију*, *сјарац седе браде* и сл.

Квалификативно значење још јаче је изражено у оним конструкцијама тога типа у којима именица у генитиву не значи део тела него неутуђиву особину, нпр. *човек доброг срца*, *младић ошћрог јогледа*, *девојка високог раста* и сл. У оба случаја (соматска или несоматска неутуђива посесивност) то су конструкције са обавезним, неиспустивим детерминатором.

Посесивну компоненту значења у конструкцијама с посесивним генитивом и обавезним детерминатором показује могућност трансформације таквих конструкција у посесивне конструкције са глаголом *имати* у предикату. С друге стране, квалификативну компоненту у њима показује чињеница да у упитном дискурсу оне долазе као одговор на питање *какав?* а не *чији?*, нпр.

(73) Каква девојка? — Девојка високог раста и црних очију,

(74) *Чије су црне очи?, *Чији је висок раст?,

али

(75) Ко има црне очи?, ?Ко има висок раст?

У званичном обраћању, и кад се говори уопштено, посесивни генитив може имати извесну предност над исказивањем посесивности конгруентним незамењивим атрибутом (нпр. *Одело наставника мора увек бити исцегла*), док у оним случајевима када је именски израз употребљен референцијално и када се има у виду одређени посесор, предност може бити дата присвојном придеву (*Наставничково одело било је увек исцегла*). Ипак, та граница није оштра, тако да се и у једном и у другом случају могу алтернативно употребити оба облика.

Посесивном генитиву су и формално и функционално врло блиске посесивне конструкције с неконгруентним атрибутом у облику генитива с предлогом *од*, нпр. *кључ од сџана*, *угао од њосџеље*, „*Враџа од уџробе*“ (наслов романа М. Ковача), „*Госџођица*“ *од Иве Андрића* и сл. Иако је у таквим и сличним конструкцијама присутно посесивно значење, оне се међусобно разликују како према степену изражености посесивности тако и према типу пратећег, непосесивног значења.

У конструкцијама тог структурног типа, које уопште узев нису ни многобројне ни честе у српском књижевном језику, и које по правилу имају синтаксичке синонимске парове, предлог *од* обично може бити изостављен без оштећења граматичке правилности именског израза, али са извесном модификацијом значења. Наиме, употреба предлога *од* у таквим конструкцијама наглашава неки пратећи моменат који није посесивне природе, нпр. значење семантичког субјекта, посебно аутора неког дела (као у примеру „*Госџођица*“ *од Иве Андрића*), релативну одвојеност или одвојивост дела од целине (као у *џоклоџац од џегле*), сложеност целине (нпр. *федерација од две реџублике* и сл.).

Н а п о м е н а. — Посесивне именске групе са предлогом *од* у стандардном српском језику могу бити стилски маркиране као архаизми или регионализми (нпр. *каџеџан од лађе*, *газда од имања*, *власник од фабрике* и сл.), при чему, посебно код регионализама, може бити у питању и утицај неког несловенског језика, што у начелу у добром српском књижевном језику треба избегавати.

Најзад, као што је било речено у § 839, незамењивки конгруентни посесивни атрибут и посесивни генитив присвојне заменице узајамно се искључују у истој именској групи, тј. за разлику од нпр. *очев саџ* или *саџ мога оца* нису могуће конструкције типа **мога очев саџ*.

Предикатска посесивност •

§ 841. Предикативни облици исказивања посесивности деле се пре свега с обзиром на то да ли је посесор, односно посесум тема или рема у комуникативној структури реченице, што је у вези и са соматском или несоматском припадношћу која се таквим реченицама исказује.

Ако је посесор тема, а посесум рема, предикатско исказивање посесивности може се ослањати или (а) на глагол *имајџи*, или (б) на глагол *йоседовајџи*, или (в) на именски део предиката у облику генитивског именског израза са обавезним детерминатором, нпр. *Он је био широких рамена*, в. § 840.

Предикати с глаголом *имајџи* исказују и соматску припадност (нпр. *Ана има леје руке*) и несоматску припадност (нпр. *Јахџа има добар мојџор*), али увек тако да је целина посесор. Дакле, иако се, код нпр. релационе посесивности улоге могу обрнути (нпр. *Марко има сесџру Ану* према *Ана има брајџа Марка*), код соматске посесивности то није могуће, нпр. не каже се **Леје руке имају Ану* нити **Добар мојџор има јахџу*.

Предикат с глаголом *йоседовајџи* означава искључиво несоматску законску посесивност, нпр. *Шџа йоседујеџе од йокрејџне и нейокрејџне имовине? — Поседујем сџан на Врачару*.

Ако је посесор рема, а посесум тема, то се, пре свега, може исказати глаголом *йријадајџи* у предикату, при чему је увек реч о несоматској припадности, нпр. *Тај новац йријада Ани*.

Распоред именских израза којима се именују посесор и објекат припадања зависи од лексичког избора предиката. На пример у реченици (76) посесор је именован именским изразом првог аргумента (подудар се с формалним субјектом), а објекат припадања је именован именским изразом другог аргумента (подудар се с формалним објектом). Међутим, у реченици која је конверзивна претходној објекат припадања је именован именским изразом првог аргумента (77), као и у (78), (79), уп.

(76) Јован има стан.

(77) Стан припада Јовану,

(78) Стан је Јованово власништво,

(79) Стан је власништво Јована Јовановића.

Последњи наведени примери (78), (79) илуструју могућност исказивања посесивног односа копулативним предикатом. Томе су структурно врло блиске реченице у којима се посесивни однос исказује семикопулативним предикатом (са фазним глаголом), нпр.

(80) Стан постаје Јованово власништво.

(81) Стан постаје власништво Јована Јовановића.

У именском делу копулативног или семикопулативног предиката који именује посесивни однос може бити и лично-присвојна заменица (82), или присвојни придев (83), нпр.

(82) Та књига је твоја.

(83) Та књига је Јованова.

§ 842. Српски, као и неки други словенски језици, има и тзв. посесивни перфекат, како се називају конструкције са глаголом *имаџи* (као семикопулативним глаголом) и трпним придевом, нпр.

(84) Ове године имамо засејано детелином педесет хектара.

(85) До сада имамо обрађено око педесет предмета.

(86) Ви овде немате урађено све оно што је договорено.

Посесивни перфекат је облик предиката са посесивно-резултативним значењем у којем се могу наћи по правилу глаголи свршеног вида, а за чију употребу постоји функционално-стилско ограничење: тај облик предиката је карактеристичан за административни стил.

§ 843. Посебан тип копулативног или семикопулативног предиката са одрично-посесивним значењем представља предикат у чијем се неглаголском делу појављује предлог *без* у конструкцији с називом објекта припадања у генитиву, нпр.

(87) Јован је без стана.

(88) Милош је без новца.

(89) Милица је остала без капе.

Такве реченице су семантички еквиваленти реченица са глаголом *немаџи* у предикату, уп.

(90) Јован нема стан.

(91) Милош нема новца.

(92) Милица више нема капу.

Преобликовање таквих одричних реченица у потврдне остварује се помоћу глагола *имаџи*, а не помоћу конструкција с предлогом *с(а)* и инструменталом (као код непосесивних значења конструкција са предлогом *без*), нпр.

(93) Дошао је без сестре ↔ Дошао је са сестром.

али

(94) Он је без стана ↔ Он има стан.

Семантички статус конструкција са предлогом *без* и трансформационе могућности реченица с таквим конструкцијама зависе од њиховог лексичког садржаја, уп. *дете без кајуџа* (посесивно-објекатско значење), *човек без пријатеља* (посесивно-социјативно значење), *младић без*

ноге (посесивно-соматско значење), *средина без конфликта* (посесивно-квалитативно значење) итд.

Ако је у предикату пунозначна лексема, синтаксички статус генитивске конструкције с предлогом *без* се мења, а тада се мења и њена семантичка функција као и трансформационе особине реченице с таквом конструкцијом, нпр.

(95) Шетао је без капе на глави. ↔ Шетао је с капом на глави.

§ 844. Копулативни предикати у чијем се именском делу налази генитивска конструкција са предлогом *код* могу имати, у зависности од лексичког садржаја конструкције, посебан тип посесивног значења, нпр. *лојџа је код голмана, књига је код професора Перића, ваш предмет је код референта* и сл. У таквим случајевима реч је о исказивању привременог поседовања са месним или неким сличним пратећим значењем.

§ 845. Употреба предлога у са генитивским обликом назива посесора (у *Милице дуге Шрејавице* и сл.) у савременом српском језичком стандарду представља синтаксички архаизам или регионализам, нпр.

(96) У мене је све ново.

(97) У њих је мали стан.

(98) У мајке је ћерка била.

§ 846. ПОСЕСИВНИ ДАТИВ. — Посесивност у српском језику може бити исказана на начин који се, будући у основи предикатски, истовремено схвата и атрибутски. То су конструкције с тзв. посесивним дативом. Поређење примера (99) и (100), иако је у првом наведеном примеру реч о Николиној руци, а у другом о Јовановој руци, показује да је у оба случаја *руку* директни објекат, а *Јовану* индиректни објекат. Уп.

(99) Никола пружа Јовану руку.

(100) Никола стеже Јовану руку.

С друге стране, поређење примера (101) и (102) водило би закључку да обе реченице обавештавају о истом, тј. да имају исто денотативно значење посесивног односа, али начин на који је тај однос осмишљен (сигнификативно значење) није исти. Уп.

(101) Никола стеже Јовану руку.

(102) Никола стеже Јованову руку.

Иако може изгледати да је *руку Јовану* у примеру (103) исто што и *руку Јована* у примеру (104), ту постоји суштинска разлика, а она је у томе што је израз *руку Јована* синтагма са неконгруентним посесивним атрибутом *Јована*, док је у реченици (103) датив *Јовану* везан као облик индиректног објекта за предикат *стеже*, а не за именицу *руку*. Уп.

(103) Никола стеже руку Јовану.

(104) Никола стеже руку Јована (Јовановића).

У примеру *Никола стијеже Јовану руку* тај однос је представљен синтаксичким обликом карактеристичним за исказивање објекатских односа, а у примеру *Никола стијеже Јованову руку* исти однос је представљен синтаксичким обликом карактеристичним за исказивање квалификативног или посесивног односа. Другим речима, конструкције с тзв. посесивним дативом типа *Никола стијеже Јовану руку* су конструкције са директним и индиректним објектом, али пошто се у таквим реченицама директни и индиректни објекат односе на део и целину којом је део обухваћен, индиректни објекат се истовремено схвата и као посесор. Ту је, с формалне стране, примаран однос предикат — индиректни објекат (*стијеже ... Јовану*), а атрибутску, посесивну интерпретацију (*Јовану руку* као 'Јованову руку') сугерише значење датих именица.

Према томе, посесивни датив је облик којим се поред објекатског значења исказује и посесивност, али посесивни датив није неконгруентни посесивни атрибут него индиректни објекат који поред објекатског значења, преко лексичког значења целине, има и значење посесора.

Сагласно свом облику и основном, објекатском значењу посесивни датив је као и сваки други индиректни објекат везан за управни глагол у предикату (*стијеже Јовану*). Сагласно посесивном значењу које протиче из лексичког значења целине именице у таквој конструкцији, посесивни датив може да се схвата као неконгурентна атрибутска посесивна одредба (*руку Јовану*). То је заправо један од многих случајева сапостојања двају категоријалних значења у истом облику, али не увек сасвим равноправних значења.

Посесивне конструкције типа *Руке су му њромрзле* називају се и конструкцијама са спољашњим посесором пошто у њима посесор исказан енклитичким дативом није ни субјекат ни најближи објекат него се налази изван тог односа, за разлику од примера типа *Он има нов ауџо*, где је посесор субјекат, или *Ауџо њријада њему*, где је посесор једина допуна. Уп. (105) према (106) и (107), као и (108) према (109) и (110):

- (105) Рука му је излечена.
- (106) Рука Јове Јовића је излечена.
- (107) Јови је излечена рука.
- (108) Мајка му је излечена.
- (109) Мајка Јове Јовића је излечена.
- (110) Јови је излечена мајка.

Посесивни датив, као датив индиректног објекта који је истовремено и посесор у односу целине према делу, употребљава се у реченицама у чијој је структури део те целине исказан директним објектом, као у наве-

деним примерима, такође (111), али и конструкцијама с предлошким генитивом (112)–(114), предлошким акузативом (115)–(117). Уп

- (111) Она чисти брату ципеле.
- (112) Ти гласови су дошли цару до ушију.
- (113) Ана се бачила брату око врата.
- (114) Он се брзо склонио оцу с очију.
- (115) Играч је пљуноо судији у лице.
- (116) Доктор је ставио жени под нос флашицу.
- (117) Жена се бачила стражару пред ноге.

Ако је у предикату глагол стативног значења, тј. глагол који значи пребивање, заузимање места у простору, али не и активну радњу, и ако предикат има неку адвербијалну одредбу с предлошким инструменталом (118)–(120) или с предлошким локативом (121)–(122), онда нема ни основа да се говори о дативу индиректног објекта, него о дативу стања којим се истовремено означава и посесор у односу целине према делу, због чега се и ту може говорити о контаминацији два значења од којих је једно посесивно, па утолико и о посесивном дативу. Уп.

- (118) Слика му је висила пред носом.
- (119) Она му је стајала пред очима.
- (120) Упорно је стајала возачу за вратом.
- (121) Пилула му је лежала на длану.
- (122) Медаље су им висиле о врату.

На исти начин датив стања може истовремено означавати и посесора у односу део — целина и у реченицама са помоћним глаголом у предикату, нпр.

- (123) Слика му је била пред носом.
- (124) Она му је била пред очима.
- (125) Она је била возачу за вратом.
- (126) Пилула му је била на длану.
- (127) Медаље су им биле о врату.

§ 847. Именске групе са посесивно-објекатским значењем и називом објекта припадања у облику *н о м и н а т и в а*, а називом посесора у облику беспредлошког акузатива релативно су малобројне. Предикати у таквим реченицама значе неке непријатне физичке осећаје, а објекат припадања и посесор (за значењем живог) налазе се у односу дела и целине, нпр.

- (128) Јована боли глава.
- (129) Боли га глава.
- (130) Иванку сврби длан.
- (131) Сврби је длан.

Именске групе са посесивним значењем могу имати назив посесора у облику беспредлошког *а к у з а т и в а*, а назив објекта припадања у об-

лику акузатива с предлогом у или на, нпр. *љубиши некога у образ, удариши некога у лице, погледаши некога у очи, бациши некога на колена*, нпр.

(132) Она је погледала сестру у очи.

(133) Отац је ћушноу сина у леђа.

(134) Шампион је срушио противника на колена.

Као што се из примера види, у таквим конструкцијама објекат припадања и посесор налазе се у односу дела и целине (са значењем живог), а поред посесивности присутно је и значење ближег и даљег објекта.

Посебан структурни и семантички тип посесивних конструкција представљају именске групе у којима је неконгруентни атрибут с посесивно-квалификативним значењем у облику инструментала са предлогом *с(а)*, нпр. *сћарац с белом брадом, девојка са црном косом, дете с крујним очима* и сл. Ако се посесор и објекат припадања налазе у односу целине и органског дела, обавезна је придевска детерминација у атрибуту, тј. граматички је неприхватљиво **девојка са њеном, *човек с усћима, *младић са челом*, за разлику од конструкција са обавезним детерминатором назива за део тела, нпр. *девојка с нежним њеном, човек с великим усћима, младић с високим челом* и сл.

Посебан структурни тип чине и безличне реченице у којима предикат значи непријатне физичке осећаје, и где је посесор именован акузативом, а објекат припадања именским изразом у облику *л о к а т и в а*, нпр.

(135) Пробада га у крстима.

(136) Пецка ме у грлу.

(137) Боли ме у грудима.

§ 848. ПОСЕСИВНОСТ У РЕЧЕНИЦАМА С АНАЛИТИЧКИМ ПРЕДИКАТОМ. — У реченицама с аналитичким предикатом генитивском конструкцијом са обавезним детерминатором у именском делу предиката може бити исказан део који припада ономе на шта се односи субјекат такве реченице. Такве конструкције нису честе али су живе у савременом српском књижевном језику и увек означавају припадност човеку или, ређе, неком другом живом бићу, као соматску припадност или као припадност својства.

(138) Вељко је био танка и висока струка, смеђе косе и врло мали(х) бркова, дугуљаст(х) суви(х) образа, широки(х) уста и подугачка, мало покучаста носа. (В. Караџић)

(139) Она је била плаве косе и витког стаса.

Исти денотативни садржај исказује се и конструкцијама у којима друкчији избор граматичког облика потискује посесивну интерпретацију у корист неке друге, нпр. уместо *џанка сћрука*, а *висока сћаса* једнако је обично *џанка у сћруку*, а *висока сћасом*, где посесивног значења нема.

Избор синтаксичког облика понекад зависи од лексичког значења именице. На пример, за хаљину се може рећи само да је *уска у сџируку*, али не и да је *уска сџирука*.

§ 849. Поред изражавања посесивности именским изразом с присвојном заменицом у конгруентном атрибуту (140), исто категоријално значење може бити изражено и личном заменицом у дативском енклитичком облику (141), уп.

(140) Његов ауто је нов.

(141) Ауто му је нов.

(142) Син јој је лекар.

(143) Деца су нам добра.

(144) У соби му је неред.

(145) Црна коса јој је пала по раменима.

Такав посесивни датив, који није само посесивни, не може бити ремаатски употребљен као ни друге енклитике. Уз посесивно значење ту се обично среће и неко друго значење, нпр. значење користи или штете (146), (147). Уп

(146) Син јој је десна рука.

(147) Непријатељи му раде о глави.

Примери као што је (145) показују поред осталог да је заменљивост енклитичког посесивног датива конгруентним заменичким атрибутом у таквим реченицама ограничена. Тако се уместо (145), где се посесор у дативу и посесум у номинативу налазе у односу целине и њеног дела, не би могла препоручити као нормативно исправна реченица (148), и свакако се не би могло рећи (149). Уп.

(148) ?Њена црна коса је пала по њеним раменима.

(149) *Црна коса јој је пала по раменима јој.

То није могуће како због избегавања тзв. посесивне репризе, што би овде представљало понављање назива истог посесора за два различита објекта припадања, тако и због једног другог ограничења — у савременом српском књижевном језику енклитички посесивни датив не може се наћи на апсолутном крају реченице, уп.

(150) Имам поруку за твог сина.

(151) *Имам поруку за сина ти.

Али, иако маркирано, регионално и експресивно, још су увек у границама језичког стандарда реченице као (153). Уп.

(152) За твог сина имам поруку.

(153) За сина ти имам поруку.

Конструкције какве илуструје последњи пример више су колоквијалне природе, за разлику од оних типа (152) које су стилски неутралне.

У реченици са енклитичким посесивним дативом којим се именује посесор, именица за објекат припадања може значити лице (154); неко друго живо биће (155); делове тела (156); психичке категорије (157); а може имати и друга лексичка значења, уп.

- (154) И синови им за туђ рачун раде. (И. Андрић)
- (155) '...' побјегао им је један коњ. (М. Селимовић)
- (156) Лице му је брадато, без црта. (М. Селимовић)
- (157) Мисли му споро раде. (М. Лалић)
- (158) Син им ради у библиотеци.
- (159) Зебу ми руке.
- (160) Понос јој испуни груди.
- (161) Шала му је успела.
- (162) Поглед му је био благ.

О реченицама типа *Деца су јој била ђред очима* са аналитичким предикатом и енклитичким посесивним дативом који упућује на посесора, в. § 846.

§ 850. Предикатска посесивност исказује се и самим присвојним придевом у именском делу предиката, нпр. *Ова кућа је Перина*, што је ипак много ређе ако није реч о соматској припадности, осим у неким специфичним околностима, нпр. *Ова рука (на фоѿографији) је Перина*, или нпр. *Она има две удаѿе сесѿре. Ова сесѿра је Перина, а ова Лазина*.

У аналитичким предикатима назив за посесора у генитивском облику именице не употребљава се у именском делу предиката, нпр. **Ова кућа је Пере нити *Ова кућа је Пере Перића*.

У аналитичким предикатима сам посесивни однос може бити именован именицом одговарајућег значења, а посесор конгруентним атрибутом (нпр. *Та кућа је Перино власнишѿво*) или неконгруентним атрибутом (нпр. *Та кућа је својина Пере Перића*), што не важи за соматску или релациону посесивност, нпр. **Та рука је Перино власнишѿво нити *Та сесѿра је Перино власнишѿво*.

У оквиру предикатске посесивности нису честе, али су живе и конструкције с логичким субјектом у дативу, нпр. *Ани је коса гусѿа, Пери су ноге дуге, Њима је кожа нежна*, у којима је атрибут рематизован, што често долази у контрасту са антонимом, или у синтаксичком окружењу које је битно за истицање садржаја таквог атрибута, нпр. *Ани је коса гусѿа, а Ивани није, или Пери су ноге дуге и заѿо нека седне најред, Њима је кожа нежна и заѿо не смеју дуго да се сунчају* и сл.

§ 851. *Изабрана лијераишура о катџегорији џосесивности*

- Galis, Arne: Da li je srpskohrvatski adnominalni dativ pripadnosti (posesivni dativ) balkanizam // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1974, XVII, 1, 51–61.
- Грицкат, Ирена: Неке појединости у вези с употребом заменице *свој* (*мој, њвој...*) // Српски језик, 1996, 1–2, 15–19.
- Ивић, Милка: Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом *-ов* (*-ев, -овљев, -евљев*), *-ин* у односу „комбинаторичких варијаната“ // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1967, 10, 257–262.
- Ивић, Милка: On Referential Strategies: Genitivization vs Adjectivization in Serbo-croatian // Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft Karl–Marx–Universität, Linguistische Arbeitsberichte, 54/55, 23–27.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички џриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Kučanda, Dubravko: Some thoughts on the dative of possession // Zbornik pedagoškog fakulteta, Osijek, 1985, стр. 37–54.
- Милинковић, Љубо: Посесивни датив у савременом српскохрватском и руском језику // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1987, XXX/1, стр. 133–142.
- Молошная, Т. Н.: Посесивные синтаксические конструкции в сербскохрватском языке // Славянское и балканское языкознание, проблемы диалектологии, категория посесивности, Москва, 1986, стр. 179–189.
- Nomachi, Motoki: Pregled kategorije posesivnosti u slovenačkom jeziku u poređenju s drugim slovenskim jezicima // Filološki pregled, 2004, XXXI, 1–2, стр. 127–139.
- Номаћи, Мотоки: Проект по иследованиу катџегорији посесивности русског језика в сопоставлении с сербским (проблематика, данные и перспектива) // Проекты по сопоставительному изучению русского и других языков: Сборник докладов. — Белград: Славистическое общество Сербии, 2004, стр. 141–149.
- Павловић, Миливој: Посесивни генитив и присвојни придев // Наш језик, 1965, н.с. XIV/4–5, 235–238.
- Radovanović, Milorad: Gramatika neotuđive posesije: Neki slučajevi s implicitnim obaveznim determinatorom u srpskohrvatskom jeziku // Зборник за филологију и лингвистику, 1979, XXII/1, 17–23.
- Spalatin, Leonardo: Possessivity in Serbo–Croatian // The Slavonic and East European Review, XLVIII, 1970, 1–15.
- Стевановић, Михаило: Посесивне форме у српскохрватском језику // Годишњак Скопског филозофског факултета, 1939–1940, IV, 3–50.

СОЦИЈАТИВНОСТ

§ 852. ОПШТЕ. — Категорија социјативности обухвата широк круг граматичких и лексичко-граматичких значења повезаности најмање два учесника у извесној заједничкој радњи или стању.

У најужем смислу речи, права социјативна конструкција односи се на два људска бића, пример (1).

У ширем смислу речи то може бити и однос између човека и неког другог бића (2), човека и предмета (3), човека и апстрактног појма (4), бића које није човек и другог таквог бића (5), бића које није човек и предмета (6), бића које није човек и апстрактног појма (7), предмета и предмета (8), предмета и апстрактног појма (9). При томе се не сме губити из вида, прво — извесна неодређеност границе значења 'човек', 'биће', 'предмет', 'апстракција', односно 'живо' и 'неживо', друго — да учесници у социјативном односу могу бити схваћени јединично или множински, и, треће — да у зависности од природе учесника у социјативном односу и значења предиката (односно управне речи у конструкцији са социјативном групом) постоји мањи или већи степен удаљавања од социјативности у најужем смислу, односно мањи или већи степен мешања социјативности са другим категоријалним значењима (неправа социјативност), све до значења у којима социјативност није доминантна и која више припадају некој другој семантичкој категорији (псеудосоцијатив), уп.

- (1) Петар путује са сином.
- (2) Петар се сликао са псом.
- (3) Петар стоји с кофером у рукама.
- (4) Марија је завршила гимназију са одличним успехом.
- (5) Мачка се игра с мишем.
- (6) Мачка се игра с клупчетом.
- (7) Тај коњ је стигао први са убедљивом предношћу.
- (8) Помешала је црвену боју са белом.
- (9) Црвена боја доводи се у везу са животом и љубављу.

Значење социјативности заснива се на предметној ситуацији с најмање два учесника чије улоге бар у неком елементу, ако не и у целини, морају бити исте да би се њихов однос могао схватити као социјативни однос. То важи како за тако очигледне случајеве социјативности какав је (10), тако и за мање типичне случајеве, када је социјативност у извесном степену заклоњена неким другим значењем, нпр. (11). Уп.

- (10) Мајка шета са дететом.
- (11) А они с њим — на суд.

Категоријална значења с којима се социјативност најчешће преплиће јесу временско, в. пример (12), реципрочно (13), објекатско (14), квалификативно (15), али и друга, а понекад два или више других категоријалних значења истовремено, уп.

- (12) Неће све с њиме пропасти.
- (13) Помирила се с комшиницом.
- (14) Он ће са својим сином у вртић.
- (15) Девојка с плавом марамом је ћутала.

Напоредна употреба две конструкције с различитим социјативним значењем није искључена (16), али употреба више конструкција са правим социјативним значењем напореда са инструменталним конструкцијама које немају (право) социјативно значење није уобичајена (17). Уп.

- (16) Упознај ме са оном девојком с плавом марамом.
- (17) *Појела је један сендвич са апетитом, један са шунком и један са пријатељем.

Поред тога, социјативност је једном својом страном блиска категоријалном значењу количине. Количина се може исказати како лексички (нпр. употребом неког броја или количинског прилога, рецимо, *два сџуденџа, мало сџуденџа*), или морфолошки (употребом облика једине или множине, нпр. *сџуденџ* према *сџуденџи*), тако и синтаксички. Најједноставнији синтаксички облик исказивања појма множине је употреба напоредне синтагме с везником *и*, нпр.

- (18) Васа и Јова свирају и певају.

Међутим, и социјативне конструкције имају обавезно количинско значење (значење нејединичности) јер је неопходан и минималан услов за њихову правилну употребу — постојање најмање два учесника у односу који је означен таквом конструкцијом. Што је тај количински моменат слабије видљив у инструменталној конструкцији с предлогом *с(а)*, она је по правилу даље и од правог социјативног значења, в. нпр. (16), (17) и даље, у вези са псеудосоцијативом.

Штавише, ако се прави паралела с морфолошким облицима за количину, може се рећи да је исказивање плуралитета напоредним синтагмама типа (19) ближе морфолошкој множини, јер је схватање јединствености скупа слабије, што потврђују плуралски облици предиката уз такве субјекатске конструкције. А исказивање плуралитета социјативном конструкцијом, у паралели са сличним морфолошким средствима, ближе је збирним именицама, где значење целине преовлађује над значењем мноштва. Слично збирним именицама и социјативне конструкције у субјекатској позицији траже предикат у облику једине (20). Уп.

- (19) Мајка и дете шетају.

(20) Мајка с дететом шета.

Међутим, количинско значење у социјативним конструкцијама, иако обавезно, свакако није главно. Зато су овде основни предмет даље описе социјативности управо синтаксичка социјативна значења у српском језику, идући од типичних, односно основних социјативних значења ка мање типичним и нетипичним значењима социјативних конструкција.

Н а п о м е н а. — Колико употреба или изостављање предлога *с* у инструменталним конструкцијама може да зависи од тананих значењских разлика показују примери као што су (а) *Девојчица се игра лућком*. (а1) *Девојчица се игра с лућком*, (б) *Сељаци дрвеним кућлачама грабе кашу из лонца*, (б1) *Сељаци с дрвеним кућлачама грабе кашу из лонца*, (в) *Камером кроз свей*, (в1) *С камером кроз свей*. У примерима (а), (б), (в) преовлађује значење средства, у примеру (а1) значење друштва, а у примерима (б1) и (в1) значење квалификације.

У неким случајевима правилне су и инструменталне конструкције с предлогом *с* и инструменталне конструкције без тог предлога, без разлике у значењу, али су једне обичније, а друге ређе. Тако се обично и правилно каже *писаћи великим словом*, *писаћи малим словом*, *с временом ће се све заборавити*, али није неправилно ни *писаћи с великим словом*, *писаћи с малим словом*, *временом ће се све заборавити*.

Облици исказивања социјативности

§ 853. Основни облик исказивања социјативности је граматички, тачније морфосинтаксички. Још прецизније речено социјативност се најчешће изражава конструкцијама образованим према моделу $c(a) + N_{instr}$, нпр.

- (21) Он иде са другом на утакмицу.
- (22) Она руча са сестром.
- (23) На игралишту је био тренер са играчима.

Н а п о м е н а. — О правилима избора предлошких аломорфа *с* или *са* в. у одељку о категорији спацијалности (просторна значења) § 880.

Међутим, иако мање типично, или са извесним разликама у значењу, социјативност, или неки елементи социјативности, изражавају се и другим средствима, као што су напоредне синтагме (типа *браћ и сестра*) или поједине лексеме, пре свега прилошке (нпр. *заједно*, *скуја*, *узајамно* и др.), али и именичке (нпр. *заједница*, *друштво*, *група* и сл.), заменичко-придевске (нпр. *сам*, *узајамни*, *заједнички* и сл.), или глаголске (нпр. *удружити се*, *раздружити се*, *раштити се* и др.). У појединим случајевима изражавање социјативности се јаче ослања на творбена средства, као, на пример, код лексема које значе заједничке акције, или особе које их врше, нпр. *саосећајти*, *сарађивати*, *саучеснивовати*, *сарадник*, *сајућник*, *сајатник* итд.

СОЦИЈАТИВНОСТ И ЗНАЧЕЊЕ УПРАВНЕ РЕЧИ

§ 854. Значења инструменталних конструкција, која је исцрпно испитала М. Ивић, умногоме зависи од значења предиката, односно управне речи која заједно са именицом у инструменталу у конструкцији с предлогом *c(a)* учествује у изражавању социјативности.

Глаголи се, према могућностима да учествују у изражавању социјативности, деле на (1) социјативне, (2) факултативно социјативне и (3) несоцијативне.

Социјативни глаголи значе однос који се не може остварити индивидуално него само у друштву (нпр. *састајати се, расијати се, друговати*).

Факултативно социјативни глаголи значе однос који може, али не мора бити остварен у друштву (нпр. *ићи, радиити, седети*)

За глаголе несоцијативног значења сасвим је нетипично, ако није и искључено означавање односа који се остварује у друштву (нпр. *кијати, онесвесити се, иланути*). Они углавном значе однос који се не остварује с неком намером, па ни с намером да се уђе у однос друштва или да се констатује однос друштва између трећих лица.

Управна реч у социјативној конструкцији не мора бити глагол (иако често јесте глагол). Уп.

(24) Твој састанак с Вером је пропао.

(25) Јовино пријатељство са Даном траје од детињства.

(26) Комшијина свађа с комшиницом била је врло бучна.

Синтаксичке функције социјативних конструкција

§ 855. Синтаксичке функције именских израза са социјативним значењем могу бити различите, нпр. функције субјекта (27), објекта (28), именског дела предиката (29). У саставу именског израза социјативна конструкција има функцију неконгруентног детерминатора, а као одредба глагола и уопште предиката (простог или сложеног) најчешће је адвербијал друштва (30), (31), уп.

(27) Мајке са децом чекале су воз.

(28) Кондуктер је пропустио само мајке са децом.

(29) Ове путнице су мајке са децом.

(30) Петар путује са децом.

(31) Петар ради са Олгом.

У саставу именског израза социјативна конструкција је најчешће неконгруентни атрибут, нпр. (32), али може бити и део сложеног неконгруентног атрибута (33), па и неправи објекат у конструкцији с правим објектом (34), нпр.

- (32) Човек са псом је чекао.
 (33) Рат Француза с Прусима био је суров.
 (34) Он пореди ракове с пауцима.

Н а п о м е н а. — У конструкцијама с предикатима који значе такмичење, сукобе и сл. није неправилно употребити инструменталну конструкцију с предлогом *с(а)*, нпр. *Одиграли су њријателску утакмицу с Русима, Борили су се с Турцима* и сл., као синоним генитивске конструкције с предлогом *њрошив*, нпр. *Одиграли су њријателску утакмицу њрошив Руса; Борили су се њрошив Турака*. Тамо где се наглашава да је у питању мирољубива игра две стране, а не сукоб, чак је и боље избегавати конструкције с предлогом *њрошив* када могу бити замењене конструкцијама с предлогом *с(а)* или с неким другим предлогом, нпр. *њријателска утакмица с Русима, Победили су „Будућности“, ум. њрошив „Будућности“; Изгубили су од „Будућности“, ум. њрошив „Будућности“* и сл.

Семантички њијеви социјативних конструкција

§ 856. СОЦИЈАТИВ НЕПОСРЕДНОГ ТИПА. — Социјатив непосредног типа означава однос између двају или више лица у равноправном вршењу извесне радње или извесног стања схваћених као јединствен и заједнички однос који нико од њих не би могао самостално да оствари. У таквим конструкцијама присутно је значење узајамности, због чега су оне социјативно-реципрочног значења, нпр.

- (35) Мира се састала с Вером пред позориштем.
 (36) Јова се спријатељио с Даном на летовању.
 (37) Комшија се посвађао с комшиницом на степеништу.

Социјатив непосредног типа иде готово увек уз социјативне глаголе (в. примере горе), ређе уз неки факултативно социјативни глагол (38), (39), а не иде уз несоцијативне глаголе (нпр. **Кинуо је с њом*), уп.

- (38) Он је све прекинуо с њом.
 (39) Погодба за стан и моје уселење, све је то свршено са Лизом. (И. Андрић)

§ 857. СОЦИЈАТИВ ПОСРЕДНОГ ТИПА. — Социјатив посредног типа означава однос који би сваки од учесника могао самостално да оствари, али га они остварују као заједнички и јединствен однос, нпр.

- (40) Пера је отишао с братом на рођендан.
 (41) Он је написао са својим другом роман.
 (42) Отац коси са својим синовима.

§ 858. НЕПРАВИ СОЦИЈАТИВ. — Неправи социјатив означава однос за који није карактеристично да се остварује у друштву, али који може да се схвати и језички представи као заједничка и јединствена акција, нпр.

- (43) Био је спреман да умре с њима.
 (44) Он плаче и тугује с тобом.

(45) Честитамо на успеху и радујемо се с вама.

У конструкцијама с неправим социјативом (као и у конструкцијама са социјативом посредног типа) значење социјативности може бити појачано прилогом *заједно*, в. примере (46)–(47), који се иначе не може употребити у конструкцијама са значењем непосредне социјативности јер би тамо био сувишан (48)–(50). Уп.

(46) Немајући срца да и они умру заједно са својим сином... (Ј. Дучић)

(47) Не пјева већ заједно са струном плаче. (П. Кочић)

(48) *Мира се састала заједно са Вером пред позориштем.

(49) *Јова се спријатељио заједно са Даном на летовању.

(50) *Комшија се посвађао заједно са комшиницом на степеншту.

§ 859. СОЦИЈАТИВ ЦЕЛИНЕ. — Социјатив целине означава однос у којем два лица или више лица иступају као једно лице (било у функцији агенса, било у функцији пацијенса) на основу везаности једног лица за друго које као да је његов саставни део и у свему следи оно што чини главно лице, нпр.

(51) Ту су чекале мајке с децом.

(52) Пред школом је стајао учитељ са ученицима.

(53) Купили су овцу с јагњетом.

Н а п о м е н а. — Не препоручује се одвајање првог дела предлошког израза на челу *c(a)* од његовог последњег елемента (*c/a*), дакле, правилно је *Дойуџовала је делегација на челу с Марком Марковићем*, а не *Дойуџовала је делегација с Марком Марковићем на челу*. Исто се може рећи и друкчије: *Дойуџовала је делегација коју њедводи Марко Марковић*.

§ 860. ПСЕУДОСОЦИЈАТИВ. — Псеудосоцијатив означава однос између два појма који нису два бића, а којима су заједнички место и време јављања при надређености једног, а подређености другог појма, нпр.

(54) Примила је ту вест са олакшањем.

(55) Види оног човека са брадом.

(56) Отишли су с првим кишама.

За псеудосоцијатив је, још више него за друге типове социјатива у којима пробија неко несоцијативно значење, карактеристично да се граматичка форма која је примарна за једно категоријално значење (социјативно) користи ради изражавања неког другог категоријалног значења. Тиме се на 'социјативни' начин осмишљава неки однос који у основи није социјативне природе.

Основни подтипови псеудосоцијатива јесу: пратилачки псеудосоцијатив, псеудосоцијатив 'карактеристичне појединости', псеудосоцијатив става, временски псеудосоцијатив.

Пратилачки псеудосоцијатив је инструментална конструкција са значењем извесне појаве, обично апстрактне, која прати извесно лице приликом вршења радње означене предикатом, нпр.

(57) Он је отишао са обећањем да ће се вратити.

(58) Мајка их је дочекала с великом радошћу.

(59) Она је то прошапутала с дубоким уздахом.

На пратилачки псеудосоцијатив у функцији прилошке одредбе системски се наслања стари пратилачки одредбени беспредлошки инструментал типа *говорићи шайајтом*, *ићи лаким кораком* и сл., који се у савременом српском књижевном језику сачувао у ограниченом броју случајева.

Псеудосоцијатив „карактеристичне појединости“ је инструментална конструкција са значењем дела целине који се због неке своје одлике узима ради карактеризације целине, тј. ради квалификације заоденуте у форму социјатива, нпр.

(60) Причала је са сузама у очима.

(61) Седели су с прекрштеним ногама.

(62) Спава с главом на наслону седишта.

Одредба уз инструментал карактеристичне појединости обично је привременог карактера и везује се за време трајања односа означеног предикатом, односно управном речју. Тако у примеру (60) инструментална конструкција не значи да субјекат увек прича са сузама у очима, у (61) да увек седи с прекрштеним ногама итд. Међутим, сталност такве одредбе, иако нешто ређа, није искључена. Уп.

(63) Долазио је опет онај с риђом брадом.

(64) Ту је био неки човек са златним зубом.

(65) Увек су седели с прекрштеним ногама.

Пошто се у конструкцијама са инструменталом карактеристичне појединости по правилу налазе именице које значе делове тела, или делове предмета, ту је поред квалификативног присутно и специфично посевно значење. Оно се у свакој таквој реченици може утврдити преобликовањем реченице са инструменталом карактеристичне појединости у реченицу са предикатом *имаји*. Уп.

(66) Долазио је опет онај што има риђу браду.

(67) Ту је био неки човек што има златан зуб.

(68) Увек су имали прекрштене ноге кад би седели.

Ако није у питању део тела него део предмета, онда је у конструкцијама са инструменталом карактеристичне појединости квалификативно значење још изразитије, а присвојно значење је присутно у апстрактнијем, преносном смислу, нпр.

(69) Купила је детету капу с кићанком.

(70) Флаша с вином стајала је на столу.

(71) Разгледа књигу са илустрацијама.

Псеудосоцијатив става (позитивног или негативног) изражава однос према некоме или нечему што је означено именицом у инструменталу с предлогом *с(а)*, нпр.

(72) Са својим сарадницима био је љубазан.

(73) Он је груб с потчињенима.

(74) Са децом сам поступао не може лепше бити. (Ђ. Јакшић)

Да је то псеудосоцијатив, тј. значење које упркос граматичкој форми има врло слабу нијансу социјативног значења, показује могућност да у таквим случајевима инструментална конструкција буде замењена дативном са предлогом *јрема*. Уп.

(75) Он је груб према потчињенима.

(76) Према деци сам поступао врло лепо.

(77) Према својим сарадницима био је љубазан.

Временски псеудосоцијатив има облик социјатива, а временско значење, које се заснива на лексичком значењу именице у таквој конструкцији, а то су све именице које значе неке временске одсечке, било експлицитно (78), (79), било указивањем на ситуације које су карактеристичне за одређене временске периоде (80), (81). Уп.

(78) С почетком јесени он поче оздрављати.

(79) Отишла је с првим ластама.

(80) С првим снегом борбе су утихнуле.

(81) Турци са зором изађу из Лознице. (В. Караџић)

Временски псеудосоцијатив истиче истовременост различитих ситуација у граматичкој форми њихове удружености, тј. као социјативно осмишљен временски однос.

Конструкције са временским псеудосоцијативом у којима се именује одређени временски одсечак (нпр. *са зором*, *с новембром*, *са зимом*) ређе се срећу и понекад се осећају као архаичне, али ту нема општег правила него је увек од пресудног значаја лексички садржај инструменталне конструкције.

Посебан вид социјативног значења имају изрази у којима социјативност долази у споју с негацијом, тј. **негативна социјативност**. Таквим конструкцијама негира се постојање социјативног односа између лица или бића означених одговарајућим именским изразима (82)–(85), или одсуство социјативног односа између једног лица и било кога другог (86), (87), или збирно узете групе лица и било кога другог (88), што се исказује рефлексивном заменицом *сам*. У ова два последња случаја социјативност се додирује са универзалном квантификацијом, што показују

примери реченица са значењем негативне социјативности у чијој структури нема одричне заменице, а које могу без промене значења бити преобликоване у реченице са заменичким негативним универзалним квантификатором и генитивском конструкцијом с рестриктивним предлогом *осим* или *сем*. Уп.

- (82) Ана је дошла без брата.
- (83) Петар живи без жене.
- (84) Петар је остао без супруге.
- (85) Петар је то сазидао без помоћи мајстора.
- (86) Петар је то сазидао без ичије помоћи.
- (87) Петар је то сазидао сам.
- (88) Да ли смо сами у космосу?
- (89) Петар је био сам на том острву.
- (90) На том острву није било никога осим њега.
- (91) Ми смо сами у космосу.
- (92) У космосу нема никог осим нас.

Напомена. — Склопове типа *са женом и без ње, са сином и без њега* није правилно испуштањем именице у акузативу сводити на склопове типа *са и без жене, са и без сина* и сл. иако се понекад могу чути и прочитати и такви скраћени и ненормативни облици.

Значење негативне социјативности може бити појачано контрастном употребом конструкција са значењем негативне социјативности наредо с конструкцијама у којима се исто или слично значење исказује у афирмативном облику, нпр.

- (93) Он то није урадио с братом него сам.
- (94) Њој нису помагали родитељи него је задатак решила сама.
- (95) Ко је с Богом, није сам.

§ 861. *Изабрана лијература о категорији социјативности*

- Ивић, Милка: *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* (Синтаксичко-семантичка студија), Београд: Српска академија наука, 1954. (Посебна издања књ. ССХХVII, Институт за српски језик књ. 2).
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички приручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Пипер, Предраг: *Pronomina reflexiva* у српскохрватском језику (у поређењу са руским). — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику: Посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота, 1984–1985, ХХVII–ХХVIII, 633–639.
- Пипер, Предраг: Проспект синтаксе руског језика у поређењу са српском (на примеру категорије социјативности) // *Славистика*, 2002, VI, 19–29.
- Станојчић, Живојин: О двојакном облику предлога у секвенци *с/са* + падежни облик // *Наш језик*, 1966, XV, 5, 257–287.

Стевановић, Михаило: Социјатив–инструментал: једнакост и разлике, додири и мешања, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику: Посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота, 1984–1985, XXVII–XXVIII, 733–740.

ИНСТРУМЕНТАЛНОСТ

§ 862. ОПШТЕ. — Семантичка категорија средства (инструменталности) у систему семантичких категорија најближа је категорији начина. Уосталом, и за средство и за начин може се питати истом речју *Како?* На такво питање одговор за начин може бити, нпр. — *Лако*, а одговор за средство, нпр. — *Кључем*. или слично, мада за средство постоји и посебно питање: *Чиме?* Оба та општа значења могу се посматрати као две сродне врсте квалификације, према чему су у даљем смислу сродна, с једне стране, и с категоријом особине, а с друге, с модалношћу, у чијој је основи такође квалификација. Уосталом, модус је латинска реч за начин. Средство (као и начин), има функционалне сличности и с једним важним просторним значењем које се исказује разноврсним облицима — са значењем линије кретања (перлативност). Као шта се значење линије кретања односи на средишњи део неког кретања, између његове почетне и завршне тачке, тако се и средство односи на средишњи елемент неког оријентисаног процеса, између његовог агенса и пацијенса. Зато није случајно што се значење оруђа најчешће изражава граматичким обликом који је врло карактеристичан и за изражавање линије кретања — беспредлошким инструментом, уп.

(1) Петар пише оловком.

(2) Брод плови морем.

Н а п о м е н а. — Сагласно правилу да се се инструментал са значењем оруђа употребљава без предлога (нпр. *клађење водом, сећи ошћрим сечивом*), док се инструментал са значењем заједнице или друштва употребљава с предлогом *с(а)* (нпр. *лонац с водом, машина са ошћрим сечивом*) не треба употребљавати предлог *с(а)* у инструменталним конструкцијама са значењем оруђа (дакле, не ваља *клађење са водом, сећи са ошћрим сечивом* и сл.), што се понекад погрешно каже, нити је исправно изостављати предлог *с(а)* у конструкцијама које немају значење оруђа него имају значење шире схваћене заједнице, пратеће околности, карактеристичне појединости и сл. Зато је правилно *С њим резултатом оћишло се на одмор у свлачионицу* (а не *Тим резултатом оћишло се на одмор у свлачионицу*), *Завршио је разред са одличним усћехом* (а не *Завршио је разред одличним усћехом*) и сл.

Од правила да се инструментал оруђа употребљава без предлога одступа се када треба изразити значење оруђа, а именица, или нека поименичена реч, не може се употребити у облику инструментала, нпр. због непроменљивог броја

или пронумератива испред именице (нпр. *доћи с њећ њријашеља*, *доћи с неколико њријашеља*), или због непроменљивости неке именички употребљене речи (нпр. *јоделићи са њећ*, *јисаћи са X* и сл.)

Исто тако, није случајно што сам појам средства у српском језику има управо такав назив — *средство*, јер он својом унутрашњом формом упућује на средишњи део нечега, што и јесте карактеристична функционална позиција сваког средства.

Садржај категорије средства чини улога посредовања у преношењу конкретног или апстрактног дејства с једног конкретног или апстрактног објекта на други објекат, схваћен јединично или нејединично. На пример, у реченици

(3) Петар пише писмо оловком.

једносмеран однос (овде: писати) између агенса, тј. вршиоца радње (Петар) и пацијенса (писмо) остварује се захваљујући објекту у улози средства (оловка), који због своје средишње позиције налази у улози пацијенса према агенсу (Петар), али је из истог разлога у улози агенса према крајњем пацијенсу (писмо).

Употреба сваке синтаксичке конструкције са значењем средства заснована је на чињеници да у одговарајућој предметној ситуацији, као ситуацији која је предмет говора, постоје та три елемента. На синтаксичком плану не морају сва три елемента (агенс — средство — пацијенс) да буду именована, али без посебног израза са значењем средства у структури реченице у њој не може бити ни одговарајућег значења, уп.

(4) Новинар је ту вест јавио телефоном.

(5) Вест је јављена телефоном.

(6) Јављено је телефонски.

где у (4) имамо именована сва три елемента категоријалне ситуације инструменталности, у (5) је изостављен агенс, а у (6) су изостављени и крајњи агенс и крајњи пацијенс, тј. именовано је само средство које између њих стоји (ту: телефон).

Средство, као и агенс и пацијенс, између којих се оно налази, може бити и апстрактне природе, нпр.

(7) Порота је ослободила оптуженог руководећи се својим осећањем правичности.

Ипак, знатно чешће именице које значе средство имају конкретна значења. Уколико такве именице значе устаљену или импровизовану алатку за обављање одређеног посла, у питању је значење оруђа, нпр.

(8) Месо се једе вљушком.

(9) Врата се откључавају кључем.

(10) Подигао је терет полугом.

Друге конкретне именице са инструменталним значењем односе се на разне врсте средстава (превозна средства, средства за хигијену, средства за комуникације итд.), нпр.

- (11) Отпутовали су аутобусом
- (12) Пере косу шампоном.
- (13) Разговарали су телефоном.
- (14) Разговарали су преко радио-станице.
- (15) Разговарали су преко Интернета.

§ 863. Облици за изражавање значења средства су разноврсни. То је, на првом месту, инструментал без предлога, али ту су и конструкције с другим падежима и различитим предлозима и предлошким изразима, нпр. *преко* + N_{gen} , *за* + N_{acc} , *у* + N_{loc} , *са* + N_{gen} , *на* + N_{acc} , чија употреба у значењу средства у великој мери зависи од лексичког значења именице у датом моделу и лексичког значења глагола или неке друге управне речи у таквој конструкцији, нпр.

- (16) Полазак воза је објављен преко разгласа.
- (17) Купила је телевизор за девизе.
- (18) Платила је телевизор у девизама.
- (19) Зарадио је то са својих десет прстију.
- (20) Риба дише на шкрге.

Н а п о м е н а. — Не препоручује се употреба модела *кроз* + акузатив за означавање средства или посредништва, нпр. *Кроз своје њесме изразио је њежње свога народа, Кроз своје њредсџавнике уџициали су на доношење одлука. Треба Својим њесмама изразио је..., Преко својих њредсџавника уџициали су...* и сл.

Управне речи у конструкцијама са значењем средства значе акцију усмерену на остварење извесног резултата. Ако су глаголи у питању, то су најчешће прелазни глаголи, што илуструју примери (16)–(19) осим (20), где је у питању непрелазни глагол.

У предлошко-падежним конструкцијама са значењем средства срећу се и предлошки изрази чија је веза с пунозначним речима од којих су ти изрази постали прозирна, нпр. *џомоћу*, *џуџем* (са генитивом), *захваљујући* (са дативом) и сл. Уп.

- (21) Отклонио је квар помоћу парчета жице.
- (22) Дошао је на власт путем државног удара.
- (23) Успео је захваљујући својим способностима.

Значење средства може бити исказано, некад више, а некад мање експлицитно, и лексичким, односно лексичко-граматичким јединицама као што су именице (24), придеви (25), глаголи (26) или прилози (27), уп.

- (24) Мито је његово омиљено средство.
- (25) Помогли су му подмитљиви службеници.
- (26) Он је решио проблем подмићујући службенике.

(27) Вест је јављена у свет телеграфски.

Ипак главно место у систему језичких средстава са значењем средства припада инструменталу без предлога и, ређе, предлошко-падежним конструкцијама. У зависности од избора именице у инструменталном облику и од значења глагола или неке друге управне речи, инструменталне конструкције средства имају више ужих граматичких значења. Два основна таква значења су спроводничко и омогућивачко.

§ 864. СПРОВОДНИЧКИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — Спроводнички инструментал (термин М. Ивић) означава такву врсту средства која се схвата као интегрални део агенса, јер објекат са улогом средства означеног спроводничким (унутрашњим) инструменталом извршава оно што њиме чини агенс чијем се саставу тај објекат налази или који њиме располаже, нпр.

(28) Петар маше руком.

(29) Петар размишља својом главом.

(30) Петар је то схватио разумом, али не и срцем.

Ту је важно нагласити да средство означено спроводничким инструменталом не мора физички бити део агенса, него се тако схвата јер чини исто што и агенс, нпр.

(31) Петар пише оловком.

(32) Мира сече хартију маказама.

(33) Јова лепи слике новим лепком.

Формални знак спроводничког инструментала је својство именице која у таквој конструкцији означава конкретно или апстрактно средство да може бити употребљена као субјект у реченици са истим предикатом, што није могуће ако инструментал средства није спроводничког типа, уп.

(34) Петар пише оловком.

(35) Оловка пише.

(36) Мира сече хартију маказама.

(37) Маказе секу.

према

(38) Петар једе кашиком.

али не и

(39) *Кашика једе.

Као што показују примери (40), (41), (42) интегрални део агенса може бити апстрактне природе, уп.

(40) Што успемо нашем памећу, покваримо нашем ћуди. (Ј. Дучић)

(41) Све је освојила својом љупкошћу.

(42) Упропастио је ствар својом напраситошћу.

Врло често спроводнички инструментал апстрактног средства функционише као сазнајни (когнитивни) инструментал, који иде уз

управне речи когнитивног значења (*сазнајши, сјознајши, схвајши* и сл.), као у примерима:

- (43) Он није могао својим ограниченим умом да схвати у чему је ствар.
- (44) Вером је спознао оно што није могао разумом.
- (45) Схватила је то својим материнским срцем.

Средство којим се нешто постиже, поготову када је апстрактно, лако добија и друга значења. Поред начинског значења, које је најприсутније у конструкцијама са значењем апстрактног средства, то може бити и значење узрока неке појаве, уп. (40) и (46), или (42) и (47), односно (43) и (48):

- (46) Што успемо захваљујући нашој памети, пропадне због наше ћуди.
- (47) Ствар је упропаштена због његове напраситости.
- (48) Он није могао због свог ограниченог ума да схвати у чему је ствар.

Инструментал средства с предлогом *с(а)* представља формално-синтаксичку варијанту беспредлошког инструментала средства. Инструменталу с предлогом *с(а)* прибегава се када је у инструменталној конструкцији непроменљиви број (често и потенцијално променљиви број) или заменичка количинска реч (*колико, неколико, много* и сл.) па је ту предлог *с(а)* заправо показатељ падежног односа, уп.

- (49) То је стекао са својих десет прстију.
- (50) Задатак ћете извршити са два тенка и једним борним колима.
- (51) Грађу су довели с три камиона.
- (52) Контејнер су напунили с неколико старих кутија.

Н а п о м е н а. — О употреби аломорфа *с* или *са* в. § 880.

§ 865. ОМОГУЋИВАЧКИ ИНСТРУМЕНТАЛ. — Омогућивачки (или спољашњи) инструментал, као што показују примери (53)–(55), означава средство које се не схвата као интегрални део агенса у процесу вршења дате радње него као објекат који, будући мање или више аутономан у односу на вршиоца радње, омогућава да се радња врши, нпр.

- (53) Милан једе кашиком.
- (54) Ана је отпутовала аутобусом.
- (55) Купац је купљену робу платио готовим новцем.

Назив *омогућивачки* (термин М. Ивић) истиче карактеристичну одлику да објекат означен таквим инструменталом *о м о г у ћ у* је остварење онога што је именовано управном речју. Назив *спољашњи* истиче да се објекат означен таквим инструменталом схвата као нешто што је *и з в а н* вршиоца радње.

Формални знак омогућивачког инструментала је својство именице која у таквој конструкцији означава конкретно или апстрактно средство да не може бити употребљена као субјекат у реченици са истим предика-

том, што је могуће ако инструментал средства није спроводничког типа, уп. (38) према (39).

Постоји неколико типова омогућивачког инструментала средства. Један је инструментал материјала, нпр.

(56) Весна залива цвеће устајалом водом.

(57) Путар засипа рупе на путу шодером.

(58) Дилер је напунио цепове новцем.

(59) Камиион су напунили празним гајбама.

(60) Једна просторија је била закрчена старим намештајем.

Сви глаголи у таквим конструкцијама значе резултативну радњу за чије је остварење неопходан извешан материјал, не само градивне или збирне природе него и други плурално узети објекти схваћени као средство којим агенс делује на објекат у улози пацијенса.

У зависности од значења управне речи инструментал материјала може имати

(а) значење промене стања као запремања нечега извесним материјалом (61), или

(б) значење стварања нечега од извесног материјала (62), уп.

(61) Собу су испунили димом.

(62) Та црква је зидана циглом.

§ 866. У савременом српском књижевном језику инструментал за премања материјалом представља сасвим уобичајен граматички облик, који, као што је речено, није ограничен само градивним и збирним именицама. Њега могу имати и друге конкретне и апстрактне именице када значе средство којим се испуњава одређени простор, нпр.

(63) Јама је била затрпана одбаченим стварима.

(64) Осу се небо звездама.

(65) Глава му је била испуњена различитим глупостима.

У савременом српском књижевном језику инструментал средства са значењем стварања нечега од извесног материјала (62) готово је сасвим истиснут генитивском конструкцијом с предлогом *од*, нпр.

(66) Зид кућу од цигле.

(67) Прави ограду од камена.

(68) Плете корпе од прућа.

Од случајева типа (62) треба разликовати конструкције у којима се именицом у облику инструментала средства означава материјал од кога се нешто ствара као *део* извесног, именованог објекта, нпр.

(69) Покрива кров црепом.

(70) Облажу зидове мермером.

(71) Платно је украшено везом.

Ту се инструменталном конструкцијом означава оно што у извесном смислу комплетира неку целину, а не оно што је њен основни део. Друкчије казано, ту се на значење средства наслања значење односа дела и целине. Такве конструкције су сасвим уобичајене у савременом српском књижевном језику.

Омогућивачки инструментал може имати и објекатско значење, уп.

(72) Послужили су нас добром кафом.

(73) Понудили су га ракијом.

према

(74) Послужили су нам добру кафу.

(75) Понудили су му ракију.

Ту пацијенс (кафа, ракија) представља и оно шта се нуди, послужује и сл. (дакле, објекат) и оно чиме се неко нуди, послужује и сл. (дакле, средство за вршење таквих радњи).

Прелазни случај између спроводничког и омогућивачког инструментала средства представља присвојни инструментал средства, којим се означава чиме се нешто стиче, нпр. (76), (77), (78), уп.

(76) Купио је кола новцем од продате куће.

(77) Придобио ме обећањем.

(78) Некога не можеш купити, па да му поклониш Цариград, али можеш лијепом ријечи. (С. М. Љубиша)

Да ли је у таквим случајевима у питању спроводничко или омогућивачко значење, зависи од значења именице у облику инструментала у конструкцији са глаголом *купиити*. Ако именица има значење неког психичког или физичког својства или чина, тада је у питању спроводнички (унутрашњи) инструментал средства, јер се то може схватити као интегрални део личности, нпр.

(79) Тим својим храбрим поступком он нас је све купио.

Али ако именица у инструменталној конструкцији са глаголом *купиити* има конкретно, предметно значење, тада се њоме означен објекат не схвата као интегрални део агенса, тј. значење таквог инструментала средства није спроводничко него омогућивачко, нпр.

(80) Купила је гарсоњеру уштеђеним девизама.

Поменути тест могућности употребе именице у облику инструментала у функцији субјекта са истим предикатом то јасно потврђује. Иако при (79) нормално стоји (81), при (80) не може се рећи (82), уп.

(81) Његов храбри поступак нас је све купио.

(82) *Девизе су купиле гарсоњеру.

И уопште, кад год је у питању значење конкретне накнаде, облик са значењем средства има уже значење омогућивача. Међутим, у савременом српском језику такво значење средства–омогућивача врло често се изражава акузативном конструкцијом с предлогом *за*, нпр.

(83) Купио је кућу за девизе.

(84) Откупио је отетог сина за велику суму долара.

(85) Набавио је нови рачунар за мале паре.

§ 867. *Изабрана литература о категорији инструменталности*

Вуковић, Гордана: О неким функцијама инструментала без предлога у језику Ћо-сићевих „Корена“, Прилози проучавању језика, 1967, књ. 3, 65–68.

Ивић, Милка: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко–семантичка студија), Београд: Српска академија наука, 1954. (Посебна издања књ. ССХХVII, Институт за српски језик књ. 2).

Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички приручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.

Стевановић, Михаило: Социјатив–инструментал: једнакост и разлике, додири и мешања, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику: Посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60–годишњице живота, 1984–1985, ХХVII–ХХVIII, 733–740.

Турчан, Јарослав: Употреба слободног инструментала и инструментала са предлогом *с* у роману „Бихорци“ Тамила Сијарића, Прилози проучавању језика, 1972, књ. 8, 25–39.

КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ

СПАЦИЈАЛНОСТ

§ 868. ОПШТЕ. — Семантичка категорија спацијалности (лат. *spatium* — простор) издваја се међу другим категоријама семантичке синтаксе у српском, као и у другим језицима, како разноврсношћу облика и сложеношћу семантичког система у који су значења појединих просторних израза организована, тако и високом учесталостју јављања многих просторних израза у говору. Поред тога, облици којима се исказују просторна значења често се употребљавају и за исказивање неких других значења: темпоралних, каузалних, квалитативних итд. Такве устаљене метафоре (нпр. *чекати од њејка, изнуреност од глади, кошуља од свиле, као одмаћи се од зида, удаљити се од куће, одскочити од дрвета*, и многе друге) омогућују да се многи изрази с непросторним значењима описују и објашњавају према критеријумима који важе, пре свега, за просторна значења (нпр.

у конструкцијама типа *од глади, из љубави, због болести* постоји опште значење узрока као апстрактне полазне тачке неког процеса, у примерима типа *ради веће безбедности, за награду, на њојравку* постоји опште значење циља као апстрактне завршне тачке неке радње и томе слично). Нарочито је често изражавање временских значења средствима чија је примарна функција да служе изражавању просторних значења, нпр. *од марта до јула, њред Нову годину, у субоју, њреко њразника, око Божића* итд. Принципи на којима су организовани значењски системи просторних и временских локализација су, и поред неких битних разлика, толико подударни да се категорије спацијалности и темпоралности у том погледу издвајају у односу на друге категорије семантичке синтаксе.

Граматички и лексички изрази са значењем места или правца

§ 869. Просторна значења заступљена су у скоро свим врстама речи и на различитим језичким нивоима. Велики број именица има конкретно-просторна значења, што је услов да те именице могу бити употребљене у синтаксичким конструкцијама за обележавање просторних односа као речи којима се именују локализатори у таквим односима, нпр.

- (1) Дете је у соби.
- (2) Чаша је на столу.
- (3) Слика је над креветом.

Поред тога што све именице с конкретним значењем могу означаваати локализаторе или објекте локализације у неком просторном односу, постоји и широка класа именица које су не само лексичким значењем него и творбеном структуром специјализоване за означавање просторних односа. То су називи места (*nomina loci*), нпр. *њриморје, њриобаље, Подунавље, изралиштие* и др. У служби обележавања просторних релација честе су и показне заменичке речи, нпр.

- (4) Овај сат је бољи од оног.
- (5) Овде је хладније него тамо.

И међу незамењичким придевима има доста таквих који улазе у конструкције са просторним значењима, нпр.

- (6) На нижим спратовима грејање је боље него на вишим.
- (7) Предња страна зграде је боље осветљена, а задња страна слабије.

Могућност употребе у конструкцијама са просторним значењима својствена је и редним бројевима, нпр.

- (8) Први ред био је попуњен, а последњи ред био је празан.

Слично незамењичким придевима и многи незамењички прилози учествују у исказивању просторних значења, нпр.

(9) Топоа ваздух иде горе, а хладан пада доле.

Посебно су велике могућности исказивања спацијалности конструкцијама са глаголима који значе промену места у простору, било префиксалним глаголима (нпр. *ићи њешке, њловићи морем, леиети небом...*), било префиксалним глаголима (нпр. *доћи њешке, оињловићи морем, њолеиети небом...*).

Од врста речи са примарно граматичким функцијама (тзв. помоћне речи) просторна значења су највише карактеристична за предлоге, док друге помоћне речи углавном немају просторна значења, осим по изузетку, нпр. *ево, еио, ено*.

Будући, с једне стране, присутна у скоро свим врстама речи, семантичка категорија простора је, с друге стране, присутна и на различитим језичким нивоима — на синтаксичком, творбеном и лексичком нивоу, што наведени примери такође илуструју. Синтаксички облици изражавања семантичке категорије простора су и именски израз (нпр. *Дошли су у Београд*), и предикатски део реченице (нпр. *Браи и сестра њрелазе улицу*), и реченица, односно клауза, нпр. *Где је њисмо? Не знам где је њисмо*.

Да би нека семантичка категорија могла бити остварена граматички правилним исказима, у ситуацијама означеним таквим исказима морају постојати извесни стални елементи и односи који су карактеристични за ту семантичку категорију. Они чине њен с и т у а т и в н и о к в и р.

Ситуативни оквир исказа са значењем просторне локализације конституишу конкретно-просторни елементи. Они се у ситуацији означеној исказом са просторним значењем налазе у односу просторне локализације. То су, пре свега, о б ј е к а т л о к а л и з а ц и ј е и л о к а л и з а т о р. Да би информација о просторном односу била потпуна, однос између објекта локализације и локализатора ближе се одређује посебним елементом у ситуативном оквиру исказа са значењем просторне локализације — о р и ј е н т и р о м. Тако у реченици

(10) Свеска је на књици.

именица *свеска* означава објекат локализације, именица *књици* означава *локализатор*, а предлог *на* означава оријентир. Локализатор и оријентир морају бити конкретно-просторне природе. Именска реч која означава објекат локализације може бити конкретног значења (11), или апстрактног значења (12), уп.

(11) Намештај у соби се променио.

(12) Расположење у соби се поправило.

Поред тога, у ситуативном оквиру просторне локализације важан моменат је и динамички аспект односа између елемената у том односу, тј.

важно је да ли се исказом именује ситуација у којој нема односа директивности него постоји само л о к а т и в н о с т, нпр.

(13) Деца су у дворишту.

или се исказом именује нека промена у том односу, било као приближавање (а д л а т и в н о с т), нпр.

(14) Деца улазе у двориште.

(15) Деца иду на улицу.

било као удаљавање (а б л а т и в н о с т), нпр.

(16) Деца излазе из дворишта.

(17) Деца одлазе из школе.

било као линија кретања (п е р л а т и в н о с т), нпр.

(18) Деца прелазе преко дворишта.

(19) Деца прелазе улицу.

У синтаксичким структурама просторна значења увек се изражавају у споју с неким другим категоријалним значењима, која су утолико ближа просторним значењима уколико се односе на ситуације с конкретним (перцептивно спознатљивим) учесницима. Тако се спацијалност додирује, пре свега, са егзистенцијалношћу, уп.

(20) На столу лежи писмо.

(21) На столу се налази писмо.

с партитивношћу, уп.

(22) Дугме на капуту је црно.

(23) Дугме од капута је црно.

с посесивношћу, уп.

(24) На Пери Перићу данас су испеглане панталоне.

(25) Панталоне Пере Перића данас су испеглане.

(26) Пера Перић данас има испеглане панталоне.

са агентивношћу, уп.

(27) Карте се продају код возача.

(28) Карте продаје возач.

Веза између спацијалности и апстрактних категоријалних значења може се испољавати као синтаксичка изоморфност конструкција са различитим семантичким садржајем, уп. просторно *Дођише у школу* према темпоралном *Дођише у субоју*, просторно *град на брду* према квалификативном *свеска на линије*, или према квантитативном *сто километара на сави* и сл. (у свим примерима су акузативне конструкције са предлогом *на*, али са различитим семантичким садржајем).

§ 870. СУБЈЕКТИВНИ И ОБЈЕКТИВНИ ПРОСТОР. — Реченице с просторним значењима означавају два начелно различита типа ситуација: једне

реченице означавају просторне односе у говорној ситуацији (субјективни простор), а друге означавају просторне односе у свим другим ситуацијама (објективни простор).

У првом случају то су реченице са заменичким показатељима просторних релација у различитим синтаксичким функцијама, нпр.

- (29) Седи десно од њега.
- (30) Напад оног играча није успео.
- (31) Ко седи у овом реду?
- (32) На овом спрату је управа.
- (33) Управа се налази овде.
- (34) Она је пришла.
- (35) Она је дошла.
- (36) Нису очекивали оволико гостију.
- (37) Одакле је дошла?
- (38) Дошла је оданде.
- (39) Ено Милице.

Заменички и глаголски показатељи субјективног простора се узајамно не искључују него је, напротив, њихова употреба у истој реченици сасвим обична, наравно под условом да конкретни заменички и глаголски показатељи субјективног простора нису семантички неспојиви, нпр.

(40) Дођите овамо!

али не

(41) *Дођите онамо!

Слично томе глаголски и незамењиви прилошки показатељи субјективног простора морају бити семантички усклађени да би реченица била граматички и комуникативно прихватљива, уп.

(42) Приђите нам ближе.

али не

(43) *Приђите нам даље.

Синтаксичке конструкције са значењем субјективног простора врло су честе, али су конструкције са значењем објективног простора семантички знатно разноврсније. У погледу формалних синтаксичких структура којима се оба дата општа значења изражавају најчешће нема разлике, уп. *Седи овде* и *Седи њозади*, *Напад оног играча није успео* и *Напад левог крила није успео*, *Обишли смо и шај сираи* и *Обишли смо и њоследњи сираи* итд.

§ 871. За разлику од неких других семантичких категорија, које имају и развијене морфолошке облике, у српском језику не постоји морфолошка категорија простора. Граматички облици спацијалности су искључиво синтаксички, односно морфосинтаксички.

Синтаксички облици семантичке категорије простора налазе се и у оквиру независне реченице, нпр.

(44) Књига је на столу.

и у оквиру зависне реченице

(45) Књига је тамо где си је оставио.

У независној реченици основни носиоци просторних значења су предлошко-падежне конструкције, односно — реченични модели у којима се такве конструкције реализују. У примерима (46), (47), (48) иста предлошко-падежна конструкција употребљена је у три различита реченична модела — у саставу аналитичког предиката (46), у функцији неконгруентног атрибута (47) и у адвербијалној функцији (48). Синтаксички модел предлошко-падежне конструкције је у тим примерима у сва три случаја исти — у + N_{loc}, а исти му је и семантички садржај. Уп.

(46) Деца су у школи.

(47) Настава у школи почиње у осам сати.

(48) То је научила у школи.

Просторна значења могу бити изражена и адвербијалним предикативом као прилошком допуном, нпр.

(49) Библиотека се налази овде.

или прилошким адвербијалом који нема функцију допуне, нпр.

(50) Овде је данас врло хладно.

или именским адвербијалом, нпр.

(51) Деца иду у школу.

или конгруентним атрибутом, нпр.

(52) Градска деца чешће побољевају.

или неконгруентним атрибутом, нпр.

(53) Деца из града чешће побољевају.

апозицијом, нпр.

(54) Нови Сад, град на Дунаву, звао се Неопланта.

апозитивом, нпр.

(55) Ветар, јужни или југоисточни, доносио је мирис мора.

Такође, у оној мери у којој просторна значења могу улазити у лексички садржај субјекта (56), објекта (57) или предиката (58), семантичка категорија спацијалности може имати одговарајући синтаксичке изразе, нпр.

(56) Приморје је сада најлепше.

(57) Разгледају црногорско приморје.

(58) Деца прелазе улицу.

Предлошко-падежне и падежне конструкције са значењем места или правца

§ 872. Предлошко-падежне конструкције са значењем места или правца представљају најразвијенији подсистем језичких средстава којима се изражавају просторна значења у српском језику. Оне се обично употребљавају или у функцији именског адвербијала за место или правац, нпр. *Извели су се на ошворено море*, или адноминално, у функцији неконгруентог атрибута, нпр. *Ово је соба с погледом на море*.

Именски изрази, у чијој су основи синтаксички модели с неким падежним обликом, употребљеним с предлогом или без предлога, и са одговарајућим лексичким садржајем представљају једно од основних средстава за исказивање значења места или правца, обухваћених појмом специјалности. У складу с тим, а с обзиром на падежни облик именице у таквим именским изразима, у синтакси падежа разликују се СПАЦИЈАЛНИ ГЕНИТИВ (нпр. *Одмакла се од њрозора*), СПАЦИЈАЛНИ ДАТИВ (нпр. *Окрнула се њрема зиду*), СПАЦИЈАЛНИ АКУЗАТИВ (нпр. *Прошли смо кроз њунел*), СПАЦИЈАЛНИ ИНСТРУМЕНТАЛ (нпр. *Пуњовали смо и морем и койном*), и СПАЦИЈАЛНИ ЛОКАТИВ (нпр. *На слици је била мртва њприрода*).

Напомена. — В. о томе више у глави *Синтакса и семантика падежа*.

Синтаксички модели

§ 873. Синтаксички модели предлошко-падежних конструкција којима се изражавају просторна значења бројнији су од других модела предлошко-падежних конструкција и организовани су као посебан синтаксичко-семантички подсистем. У структури већине таквих модела је предлог и одређени падежни облик, а знатно ређе, скоро по изузетку, просторна значења се изражавају и падежним обликом употребљеним без предлога, нпр. *Њрићи њрозору*, *Њрећи улицу*, *ићи ѡушем*.

У предлошко-падежним конструкцијама са просторним значењем предлози су једночлани — било прости, нпр. *У кући*, било изведени, нпр. *УСРЕД куће*; било двочлани или вишечлани (тј. предлошки изрази), нпр. *ЛЕВО ОД стола*, *ПОД ПРАВИМ УГЛОМ С булеваром* и сл. Степен десемантизације лексема које се употребљавају у функцији предлошких израза разликује се од случаја до случаја, због чега граница између правих предлошких израза и њима сличних именичких синтагми није оштра. Та чињеница, као и разлике у учесталости употребе и степену стилске маркираности појединих модела предлошко-падежних конструкција са просторним значењем, чини донекле условном коначност њихове инвентаризације.

§ 874. У исказивању просторних значења учествују следећи модели предлошко-падежних конструкција, чији се преглед даље даје према падежним облицима у њиховој структури.

— Генитив с предлозима: *близу* + N_{gen} , *ван* + N_{gen} , *далеко од* + N_{gen} , *до* + N_{gen} , *дно* + N_{gen} , *дуж* + N_{gen} , *више* + N_{gen} (арх.), *врх* + N_{gen} (арх.), *десно од* + N_{gen} , *ивицом* + N_{gen} , *из* + N_{gen} , *иза* + N_{gen} , *изван* + N_{gen} , *између* + N_{gen} , *изнад* + N_{gen} , *испод* + N_{gen} , *испред* + N_{gen} , *код* + N_{gen} , *лево од* + N_{gen} , *мимо* + N_{gen} , *на њериферији* + N_{gen} , *надомак* + N_{gen} , *накрај* + N_{gen} , *насирам* + N_{gen} , *насред* + N_{gen} , *насујрош* + N_{gen} , *ниже* + N_{gen} , *око* + N_{gen} , *около* + N_{gen} , *онкрај* + N_{gen} , *по крајевима* + N_{gen} , *посред* + N_{gen} , *преко* + N_{gen} , *преко њуџа* + N_{gen} , *с(а)* + N_{gen} , *сред* + N_{gen} , *средином* + N_{gen} , *уздуж* + N_{gen} , *украј* + N_{gen} , *усред* + N_{gen} , *у средини* + N_{gen} , *у центру* + N_{gen} , *уврх* + N_{gen} , *удно* + N_{gen} , *чело* + N_{gen} (арх.);

— Беспредлошки датив, нпр. *ирићи њрозору*;

— Датив с предлозима и предлошким изразима: *близу* + N_{dat} , $\kappa(a)$ + N_{dat} , *надомак* + N_{dat} , *насујрош* + N_{dat} , *на сусрећ* + N_{dat} , *у сусрећ* + N_{dat} ;

— Беспредлошки акузатив, нпр. *прећи улицу*;

— Акузатив с предлозима и предлошким изразима *дијагонално у односу на* + N_{acc} , *за* + N_{acc} , *косо у односу на* + N_{acc} , *кроз(а)* + N_{acc} , *међу* + N_{acc} , *мимо* + N_{acc} , *на* + N_{acc} , *над* + N_{acc} , *низ(а)* + N_{acc} , *о* + N_{acc} , *под* + N_{acc} , *под њравим углом у односу на* + N_{acc} , *пред* + N_{acc} , *шик уз(а)* + N_{acc} , *у* + N_{acc} , *уз(а)* + N_{acc} ;

— Беспредлошки инструментал, нпр. *ићи ливадам*;

— Инструментал с предлозима и предлошким изразима: *за* + N_{instr} , *међу* + N_{instr} , *над(а)* + N_{instr} , *њаралелно с(а)* + N_{instr} , *под* + N_{instr} , *пред* + N_{instr} , *њоредо с(а)* + N_{instr} ;

— Локатив с предлозима и предлошким изразима: *на* + N_{loc} , *о* + N_{loc} , *по* + N_{loc} , *према* + N_{loc} , *при* + N_{loc} .

Као што се из прегледа наведених модела падежних и предлошко-падежних конструкција са просторним значењем види, у таквим моделима појављује се пет падежа, а с обзиром на готово потпуну обличку изједначеност датива и локатива то практично значи четири падежна облика (осим код мањег броја једносложних именица мушког рода које акценатским тоном показују разлику између датива и локатива једнине, нпр. *према граду* / *у граду*). Неки предлози су у структури облички различитих модела који имају и различите семантичке функције, нпр. *пред* + N_{acc} , *пред* + N_{instr} , а у неколико случајева у структури таквих синтаксичких модела појављују се различити падежи у споју са истим предлогом и са истим значењем модела, нпр. *близу* + N_{gen} // N_{dat} , *мимо* + N_{gen} // N_{acc} , *надомак* + N_{gen} // N_{dat} .

Синтаксичко-семантички систем

§ 875. Модели предлошко-падежних конструкција са просторним значењем организовани су у синтаксичко-семантички систем, у чијој су основи два најшира семантичка критеријума: тип динамичког аспекта просторног односа и тип статичког аспекта просторног односа означеног одговарајућом конструкцијом. Свака конструкција је на овај или онај начин одређена и једним и другим значењем (динамички и статички аспект просторног односа).

Моделн са значењем директивности или недирективности

§ 876. Динамички аспект просторног односа има своју основну синтаксичко-семантичку реализацију у значењима директивности или недирективности (= локативности). Садржај директивности чини усмерено кретање објекта локализације у односу на локализатор, што илуструју реченице типа (59)–(61) за разлику од реченица (62)–(64) и сличних, у којима су употребљене конструкција са значењем локативности израженим падежним обликом локатива, инструментала или генитива. Уп.

(59) Он излази из куће.

(60) Он иде у кућу.

(61) Он пролази кроз кућу.

(62) Он се игра у кући.

(63) Он се игра пред кућом

(64) Он се игра испред куће.

Уп. такође директивна и недирективна значења у следећим примерима:

(65) Нестало је обале и професора на њој. (И. Андрић)

(66) Одсео сам у старинском хотелу у средишту града (И. Андрић)

(67) Такав је, као нов човек, Васа Васиљевић, дошао пре десетак година у Босну, у сарајевску гимназију. (И. Андрић)

Н а п о м е н а. — У конструкцијама с називима неких места или делова насељених места који се у акузативу и локативу традиционално употребљавају са предлогом *на* (нпр. *на Цейшиње*, *на Цейшињу*; *на Уб*, *на Убу*; *на Умку*, *на Умци*, *на Новом Београду*) понекад се употребљава и предлог *у* уместо предлога *на* (нпр. *Били смо у Убу*, *Дошли смо у Цейшиње*), што не треба сматрати погрешним, али би предност ипак требало дати традиционалним и још увек преовлађујућим облицима с предлогом *на*. Дакле, боље је *Били смо на Убу*, *Дошли смо на Цейшиње* и сл.

Исте именице боље је употребити с предлогом *с(а)* него с предлогом *из* када се жели изразити удаљавање, дакле *с(а) Цейшиња*, *с(а) Уба*, *с(а) Умке* итд.

Директивне конструкције имају или значење опште директивности (перлативности), као у (68), или значење посебне директивности, било

као значење удаљавања (аблативности), нпр. (69), било као значење приближавања (адлативности), нпр. (70). Уп.

(68) Сеоском стазом узаном / побожна полази свита. (Д. Максимовић)

(69) /.../ кад се буде враћала од Пљеваља. (И. Андрић)

(70) Најпосле, стигли смо у Нови Сад. (И. Андрић)

На по м е н а 1. — У конструкцијама с називима градова употреба предлога *од* у регионалној употреби обично је сигнал да се ради о пореклу или о удаљавању не из самог града него из његове околине, нпр. *од Пљеваља, од Цетиња, од Беглана* и сл.

На по м е н а 2. — Исправна је и употреба предлога *за* са акузативом за означавање завршног места кретања (нпр. *Идемо за Ниш, Овај њакеш иде за Ниш*), које се у таквим случајевима обично схвата и као циљ кретања.

На по м е н а 3. — Склопове типа *лејшови за Београд и из Београда* није правилно испуштањем именице у акузативу сводити на склопове типа *лејшови за и из Београда*, иако се понекад могу чути и прочитати и такви скраћени и ненормативни облици.

Конструкције са дативом и акузативом су директивне, а конструкције са инструменталом и локативом то нису. Конструкције са генитивом могу имати директивно значење (нпр. *изаћи из собе*) или недирективно значење (нпр. *седети иза ограда*) у зависности од предлога и лексичког састава конструкције и њеног окружења. Директивност у неким случајевима не значи промену места у простору, него томе блиску психофизиолошку усмереност, нпр. (71), (72), (73), (74):

(71) Неко га посматра из куће.

(72) Он гледа према зиду.

(73) Он је лицем окренут зиду.

(74) Као апсеник гледам сваки дан кроз исти прозор. (И. Андрић)

На по м е н а 1. — Облик *кући* требало би користити само за означавање правца кретања, а када се именицом *кућа* жели изразити место где се неко или нешто налази, исправан је само израз *код куће*, дакле, *Идем кући, али Бићу увече код куће, Књигу сам заборавио код куће* (не *Бићу увече кући, Књигу сам заборавио кући*) и сл.

На по м е н а 2. — Иако се у српском језику значења места и правца понекад исказују истим прилозима *где, ту, овде, тамо, онде, горе, доле, високо, далеко* (нпр. *Одлази далеко, Сада је далеко*) препоручује се да се прилози *ту, овде, тамо, онде* употребљавају као адвербијали за место, а да се прилози *куд(а), овамо, онамо* употребљавају као адвербијали за правац приближавања, нпр. *Где се налази? — Онде. али Куда иде? — Онамо. (Куда може бити и питање за линију кретања, нпр. Куда сте прошли?)*

Модели са значењима различитих статичких аспеката просторних односа

§ 877. Статички аспект просторног односа остварује се у виду двеју основних могућности (1) објекат локализације је у целини или делимично у простору локализатора (непосредна локализованост, тј. интралокализованост, нпр. у *кућији*), или (2) објекат локализације је изван простора локализатора (посредна локализованост, тј. екстралокализованост, нпр. *код кућијом*). Инваријантна значења синтаксичких конструкција у оба случаја даље се бинарно деле на ужа значења.

Непосредна локализованост

§ 878. Непосредна локализованост може бити или (1.1) локализованост унутрашњошћу локализатора, нпр. (75), или (1.2) његовом површином, нпр. (76), а за посредну локализованост релевантан је, пре свега, критеријум (2.1) нивоа објекта локализације у односу на локализатор.

Тамо где је (2.1.1) објекат локализације у нивоу локализатора предлошко-падежне конструкције се разликују с обзиром на то да ли значе (2.1.1.1) локализованост предњом страном, нпр. (77), или (2.1.1.2) локализованост задњом страном локализатора, нпр. (78).

Локализованост бочним странама локализатора изражава се прилозима у саставу предлошких израза *лево од* + N_{gen} , нпр. (79), *десно од* + N_{gen} , нпр. (80).

Тамо где је (2.1.2) објекат локализације изван нивоа локализатора, предлошко-падежне конструкције се разликују с обзиром на то да ли значе (2.1.2.1) локализованост горњом страном локализатора, нпр. (81) или (2.1.2.2) локализованост његовом доњом страном, нпр. (82).

Конструкције за које је (2.2) ирелевантан критеријум нивоа локализованости могу бити маркиране према критеријуму (2.2.1) квантификације просторног односа, било (2.2.1.1) да у локализацији учествује више него једна страна локализатора, нпр. (83), било (2.2.1.2) да је у питању локализованост према степену удаљености објекта локализације од локализатора, нпр. (84), (85). Најзад, неке конструкције са значењем посредне локализованости су немаркиране и према критеријуму квантификације просторног односа, с могућношћу да се разликују према томе да ли означавају статички аспект просторног односа, нпр. (86) или динамички аспект просторног односа, нпр. (87). Уп.

(75) Књига је у кућији.

(76) Књига је на кућији.

(77) Он је испред куће.

(78) Он је иза куће.

- (79) Лево од куће је школа.
 (80) Десно од школе је кућа.
 (81) Изнад града лете авиони.
 (82) Испод града пролази метро.
 (83) Он седи између оца и мајке.
 (84) Он седи близу улаза.
 (85) Он седи далеко од улаза.
 (86) Хотел је изван града.
 (87) Они иду према граду.

Значење сваког синтаксичког модела у датом систему одређено је семантичким критеријумима и динамичког и статичког аспекта просторног односа, тј. свако такво значење представља комбинацију двеју врста семантичких обележја. Према њима су ти синтаксички модели организовани у микросистеме и подсистеме датог синтаксичко-семантичког система. Даље се у основним цртама разматрају важнији односи, микросистеми и подсистеми посматрани на нивоу инваријантних значења. У различитим лексичким окружењима исти модели могу добијати различита варијантна значења.

Конструкције са семантичком компонентом 'унутрашњост'

§ 879. Конструкције са семантичком компонентом 'унутрашњост' (1.1) разликују се у погледу могућности обележавања — места (локативност, нпр. у *кући*), удаљавања (аблативност, нпр. из *куће*), приближавања (адлативност, нпр. у *кућу*) или линије усмереног кретања (перлативност, нпр. *кроз кућу*) као истовременог удаљавања од полазне тачке кретања и приближавања завршној тачки.

Секундарно у тој функцији срећу се и неки други модели, пре свега, *на* + N_{loc} и *на* + N_{acc} , *и*реко + N_{gen} , *и*о + N_{loc} .

Модели с предлогом *на* обично су у таквој секундарној употреби срећу у споју с називима неких институција, топонимима, просторијама које се налазе релативно високо и др. нпр. *на факултету*, али у *скупштини*; *на Цетињу*, али у *Кошору*; *на шавану*, али у *подруму* (или са акузативом — *на факултету*, *на Цетиње*, *на шаван* и сл.).

Н а п о м е н а. — Значење пребивања, налажења или догађања унутар неког насељеног места исказује се локативном синтагмом с предлогом *у*, нпр. у *Краљеву*, у *Кошору*, у *Љубињу* итд. Ако је у говору житеља тог места и области у којој се оно налази из неког разлога (нпр. географски положај) у таквим конструкцијама ушао у обичај предлог *на*, а не предлог *у* (нпр. *на Цетињу*, *на Жабљаку*, *на Ријеци*) препоручује се да се следи таква употреба иако се ни употреба предлога у таквим конструкцијама не може сматрати погрешном. Исто важи за акузативне конструкције с називима истих места (нпр. *на Цетиње*, *на Жабљак*, *на*

Ријеку), као и за генитивне конструкције с предлогом *с(а)* уместо *из* (нпр. *са Цейшиња, са Жабљака, са Ријеке*).

Модел \dot{y} реко + N_{gen} поред употребе у свом основном значењу локализације горњом страном линије неког кретања (нпр. *ѝреко куће*) може бити употребљен да се истакне локализованост површином, а не унутрашњим делом локализатора, уп. *ѝрећи ѝреко собе* према *ѝроћи кроз собу*.

Модел \dot{y} о + N_{loc} такође може бити употребљен за наглашавање локализованости површином (у унутрашњости локализатора), али без директивног значења и са додатном дистрибутивном компонентом, нпр. *ваљаѝи се ѝо ѝоду, разбацаѝи ѝо кревету, лежѝи ѝо соби* и сл. У случају плуралности локализатора и релевантности његовог унутрашњег дела, значење локализованости површином може бити сасвим потиснуто, уп.

(88) Sprema по становима.

(89) Пале се светла по кућама.

Модел \dot{y} од + N_{instr} , у који се укључују лексеме са значењем објеката који локализују најчешће доњом површином, добија секундарно значење локализованости у унутрашњости локализатора, уп. *ѝод водом, ѝод морем, ѝод земљом, ѝод муљем, ѝод ѝеском* и сл.

У оквиру општег значења локализованости површином локализатора могућа је ужа семантичка дистинкција с обзиром на истицање локализованости његовим централним делом (*насред* + N_{gen} , *ѝосред* + N_{gen}), или на одсуство таквог прецизирања (уп. *насред собе* према *у соби*), док модели *усред* + N_{gen} и, ређе, *сред* + N_{gen} , који такође имају значење централности, обично означавају локализованост унутрашњим делом локализатора, уп.

(90) Насред стола стоји ваза.

(91) Посред стола стоји ваза.

(92) Усред шуме је језеро.

(93) Један дубровачки караван нападнут је сред шумовитог превоја херцеговачке висоравни (И. Андрић)

Конструкције са семантичком компонентом 'површина'

§ 880. Конструкције са семантичком компонентом 'површина' (1.2) организоване су на начин аналоган ономе који повезује конструкције са значењем 'унутрашњост', тј. ту се разликују једнице са аблативним, адлативним, перлативним и локативним значењем, уп. истим редом *ићи са ливаде, ићи на ливаду, ићи ѝреко ливаде, биѝи на ливади*.

Перлативно значење у том подсистему има беспредлошки инструментал (просекутив) чија је употреба лексички ограничена на именице које значе објекте са веома израженом површином и дужином, нпр. *лива-*

дом, њољем, њивом, улицом, њуџем, морем, реком, обалом, шумом, ходником, али не *џредсобљем, *куџаџилом, *сџолом и сл.

За разлику од такође перлативног модела *џреко* + N_{gen} (уп. *џћи џреко ливаде, џреко, џоља, џреко њиве...*) и беспредлошког акузатива (нпр. *џрећи ливаду, џоље, њиву...*), којим се истиче пресецање површине локализатора од једног краја до другог, за просекутив такво перлативно-лимитативно значење није карактеристично, али зато ту може бити у првом плану истицање кретања дужином локализатора, уп. *џћи улицом* према *џћи џреко улице, џрећи улицу*, нпр.

(94) Ја неђу никад више / шетати оном гором. (Д. Максимовић)

А да перлативност може бити исказана и локативном конструкцијом с предлогом *џо*, показује следећи пример.

(95) По путу онеме пролазиће други. (Д. Максимовић)

Перлативно значење у истом синтаксичко-семантичком подсистему имају модели *уз(а)* + N_{acc} и *низ(а)* + N_{acc} (нпр. *Пење се уза зид / Сџушџа се низа зид*), али са додатним дистинктивним обележјем директивне локализације у односу на горњи или доњи део локализатора.

Перлативно значење у комбинацији са значењем локализованости површином локализатора има и беспредлошки акузатив у синтагмама у којима управни глагол има префикс *џре-*, нпр. *џрећи мосџа, џреџливати реку, џреџрчаџи улицу* и сл. Уколико је управна реч одговарајућа глаголска именица, рекција је генитивска, нпр. *џрелазак мосџа, џреџливавање реке, џреџрчавање улице* и сл.

За разлику од таквих објекатских конструкција, које су блиске именским адвербијалима с просторним значењем као у конструкцијама према моделу *џреко* + N_{gen} , уп. *џрећи џреко мосџа* и сл., уколико управни глагол има префикс *џро-*, перлативно значење се не мења, али уместо семантичке компоненте 'површина' конструкција има семантичку компоненту 'унутрашњост', нпр. *џроћи џунел*, са истим просторним значењем као *џроћи кроз џунел*, али и са могућношћу интерпретације као да је у питању конструкција *џроћи џоред џунела*. У конструкцијама које се односе на локализаторе са слабије израженом унутрашњом страном то је и једина могућност интерпретације, нпр. *џроћи саобраћајни знак, џроћи сџаницу, џроћи џаркинг* и сл.

Н а п о м е н а. — Предлог *с* или *са* има два наведена лика. Основна функција употребе алморфа *са* (а не *с*) јесте 1. да олакша изговор омогућавањем да се избегне нагомилавање сугласника, 2. да омогући комуникативно истицање (рематизовање) предлога, 3. да омогући еуфонију тамо где се то може постићи већом вокализацијом исказа, 4. да омогући индивидуалну џли функционалну

стилизацију исказа, 5. да омогући постизање потребног ритма стиха, 6. да олакша разумевање омогућавањем да се избегне граматичка хомонимија.

Устаљена је употреба аломорфа *с* у неким генитивским, акузативним или инструменталним конструкцијама, нпр. *с времена на време, с једне стране, с друге стране, с јесени, с колена на колена, с коца и конойца, с ноге на ногу, њастји с ногу, с ову страну, с ону страну, с мене на ушћай, с неба ња у ребра, с обзиром на, с њошћовањем, с њролећа, с руке на руку, у вези с њим* итд.

Са изузетком таквих устаљених израза правило о избору предлошког облика *с* или *са* чврсто је када се предлог *с(а)* нађе испред речи које почињу на пискави или шуштави сугласник или на сугласничке групе *кс, кћ, киш, њс, њч, њш, чк, чл*. Тада се употребљава искључиво аломорф *са*, нпр. *са сина, са зида, са шина, са жиле, са Ксеније, са кћери, са Кишићофа, са њсихолога, са њчеле, са њшенице, са чкиљаве ламје, са члана*, као и испред инструменталног облика *мног (са мног)*.

Поред тога, ако је предлог рематизован (што је доста ретко), обавезно се појављује аломорф *са*, нпр. *То је несћало са њлакара, а не из њлакара*.

У конструкцијама с помоћним речима које су употребљене поименично исправан је само облик *са*, нпр. *То се њише са X* (а не *То се њише с X*) — у наведеном примеру значење није просторно него начинско.

Само је облик *са* исправан и испред парентеза (уметнутих израза) које раздвајају предлог од осталог дела именског израза, нпр. *Скочио је са — ни мање ни више — Панчевачког мосћа*.

Ако реч непосредно после предлога почиње сугласничком групом са звучним сугласником на апсолутном почетку речи (нпр. *са дрвѡа*), више је разлога за употребу аломорфа *са* него ако та реч почиње само једним сугласником (звучним) или групом сугласника са беззвучним на апсолутном почетку, нпр. *са дејѡа, са ѡрвог*.

Обично је тако, али није обавезно, и када реч после тог предлога почиње африкатом *ч* или *ѡ* или, ређе — *ѡ*, нпр. *са чаше, са ѡака, са ѡиела*.

Доста је честа употреба аломорфа *са* када следећа реч почиње самогласником, нпр. *са обале*, донекле са изузетком случајева када именица почиње на *а* и када је обичније па утолико и препоручљивије употребити аломорф *с*, нпр. *с аућа, с авиона, с анћене*.

Може се препоручити *са* а не *с* и у оним случајевима ако то доприноси избегавању граматичке хомонимије, уп. *са ока* и *сока, са лејом* и *слејом, са ѡихом* и *сћихом, са брка* и *збрка* и сл., мада се обично из контекста разабера о којем је значењу реч.

Нема изговорних разлога да се употребљава аломорф *са* ако следећа реч почиње сонантом или беззвучним сугласником који претходи самогласнику, нпр. *с лије, с ѡисма*.

Укратко, са изузетком прве поменуте групе случајева (тип *са сина, са зида, са шала, са жала*) — када је правилно употребити искључиво аломорф *са* — и са изузетком устаљених израза (*с мене на ушћай* и сл.), у свим другим случајевима може се изабрати једно или друго решење, али у једним случајевима предност би имао аломорф *са*, а у другим аломорф *с*.

Пошто се ту уплићу и питања личног стила, традиције, ритма и друго, општа препорука била би — тамо где је избор једног од дата два аломорфа факултативан препоручује се да се у истом тексту што доследније спроводи једно решење: ако се више тежи економичности исказа, онда — *c*, а ако се више тежи еуфоничности исказа, онда — *ca*.

Запажа се да је облик *ca* чешћи у разговору (где се више тежи економичности израза) него у званичним и свечаним говорним ситуацијама, где се економичност израза обично не сматра важном, док је већа звучност израза пожељна.

Речено важи и за употребу предлога *c(a)* у конструкцијама са инструменталом и у друкчијим значењима, нпр. *са сином*, *с најором*, *с њесмом* и сл., док је употреба предлога *c* с акузативом крајње ограничена, нпр. *с ову сџрану*, *с ону сџрану*.

Неправилно је писати предлог *c* са апострофом, тј. као *c'*.

§ 881. Локативно значење у подсистему модела предлошко-падежних конструкција са значењем локализованости површином локализатора има и модел *њo* + N_{loc} , који за разлику од такође локативног модела *на* + N_{loc} истиче контакт са различитим тачкама на локализатору, тј. има дистрибутивно значење, било динамичког недирективног типа (96), било статичког типа (97), уп.

(96) Деца трче по ливади.

(97) По кућама горе светла.

§ 882. У конструкцији с глаголима који значе удар дистрибутивна компонента семантичке структуре модела *њo* + N_{loc} обично се неутрализује, а цела синтагма добија адлативно значење, уп. *ударийџи њo сџолу*, *луйџи се њo челу*. То адлативно значење у одређеном лексичком окружењу може бити до синонимичности блиско објекатском значењу, уп.

(98) Артиљерија туче мост.

(99) Артиљерија туче по мосту.

Када управна реч у синтагми значи интензиван контакт, односно удар, значење адлативности и локализованости површином могу имати и модели *за* + N_{acc} , *o* + N_{acc} , али таква употреба њихова изразито је условљена творбеном структуром и лексичким значењем управне речи, уп. *за њџи за њраг*, *закачиџи се за сџолицу*, *сџоџаћи се o њраг*, *ударийџи главом o довраџак*. Уп. такође

(100) Само се o мало камење људи спотичу; великима се уклања с пута.

(Б. Кнежевић)

Такође је ретка и лексички веома условљена употреба модела *o* + N_{loc} у локативном значењу, нпр. *висиџи o клину*.

ПОСРЕДНА ЛОКАЛИЗОВАНОСТ

§ 883. Значење посредне просторне локализованости предлошко-падежним конструкцијама постоји у свим оним случајевима када оријентир као конкретизатор односа између локализатора и објекта локализације није део локализатора (његова унутрашњост или површина) него је то простор изван локализатора одређен његовим странама или неким његовим количинским обележјем, нпр. *Ипред кућом, између кућа, близу куће* итд.

Конструкције са значењем локализованости предњом страном локализатора

§ 884. Микросистем модела синтаксичко-семантичких конструкција са значењем локализованости предњом страном локализатора (в. горе 2.1.1.1) једноставнији је од претходно размотреног. Он је организован око дистинкције: локативност / адлативност.

Модел *Ипред* + N_{acc} има само адлативно значење, а модели *Ипред* + N_{instr} , *исИпред* + N_{gen} имају локативно, тј. недирективно значење, уп. *Сша-виши Ипред гостиа* према *налазити се Ипред гостом*.

Модел *исИпред* + N_{gen} је најслабије маркиран и готово неутралан према свим семантичким критеријумима везаним за директивност у датом микросистему. Он се може употребити у значењу локативности, као недирективности (нпр. *Послужење се налази исИпред гостиа*), али може бити у саставу синтагми с перлативним значењем (нпр. *Колона Ипролази исИпред Ирибине*) или аблативним значењем (нпр. *Сшаршовали су исИпред школе*), међутим у таквим синтагмама перлативност или аблативност се исказује управном речју, а не предлошко-падежном конструкцијом.

Напомена. — У савременом разговорном језику постоји тенденција да се модел *исИпред* + N_{gen} употребљава и у конструкцијама с адлативним значењем (нпр. *Сшигли су исИпред школе*), конкуришући моделу *Ипред* + N_{acc} , који је у тој функцији још доминантан у српском језичком стандарду.

Моделу *Ипред* + N_{instr} функционално је најближи модел *Иреко Иуша* + N_{gen} , који се од модела *Ипред* + N_{instr} разликује значењем локализације у којој је локализатор објекту локализације окренут искључиво предњом страном; као што је и објекат локализације, ако има предњу страну као инхерентну особину, окренут локализатору искључиво том страном, нпр.

(101) Студент је сео преко пута професора.

(102) Банка је преко пута општине.

(103) Сто је преко пута кревета.

Употреба конструкција с предлогом *ипреко иуиша* обичнија је онда када између локализатора и објекта локализације налази пут, пролаз или неки сличан објекат. Као синоним конструкција с предлогом *ипрекоиуиша* употребљавају се конструкције према моделима *сйрам + N_{gen}*, *насирам + N_{gen}*, нпр.

(104) Он стоји спрам улаза.

(105) Он стоји наспрам улаза.

Конструкције са синонимичним моделима *у сусреиш + N_{dat}* и, *ређе*, *на сусреиш + N_{dat}* поред значења локализованости предњом страном значе и кретање објеката локализације и локализатора у супротном смеру и узајамно приближавање, нпр. *Ишла је у сусреиш возу*. Када су у ситуацијама означеним реченицама с таквим конструкцијама локализатор и објекат локализације људи и, уопште бића, конструкције с предлошким изразима *у сусреиш* и *на сусреиш* имају и значења социјативности, нпр. *Ишла је у сусреиш мајци*.

Конструкције са значењем локализованости задњом страном локализатора

§ 885. Синтаксичко–семантичке конструкције са значењем локализованости задњом страном локализатора (в. горе 2.1.1.2) још су једноставније уређене. Модел *иза + N_{gen}* употребљава се у синтагмама како с аблативним (106) тако и с адлативним (107), перлативним (108) и локативним значењем (109), уп.

(106) Иза угла се појавио ауто.

(107) Отишли су иза куће.

(108) Иза куће пролазе кола.

(109) Налазе се иза куће.

Употреба модела *за + N_{instr}* са значењем локативности и модела *за + N_{acc}* са значењем адлативности резервисана је пре свега за лексеме које значе сто или сличне објекте, нпр. *за сйолом / за сйо*, *за говорницом / за говорницу*, *за кайшедром / за кайшедру*, *за воланом / за волан*, *за шанком / за шанк* и сл.), или за исказивање локализованости задњом страном локализатора који се креће, нпр. *ићи за другом*, *возићи за камионом* и сл. Изван тога конструкције са предлогом *за* су ретке, а њихова употреба је изразито условљена избором лексичког садржаја такве конструкције, нпр. *оийићи за кућу*, *за грм*, *за йлоиш*; *сакрији се за дрво*, *за зид*, *за ограду*; *сунце залази за шумом / сунце је зашло за шуму* и др. И у таквим случајевима конструкцијама са предлогом *за* конкуришу конструкције с моделом *иза + N_{gen}* у основи, нпр. *оийићи иза куће*, *сакрији се иза дрветиа*, *заћи иза шуме* и сл.

Употреба конструкција које значе локализованост предњом или задњом страном, као уосталом и било којом другом страном локализатора, умногоме зависи од тога да ли локализатор има као стално обележје предњу / задњу, леву / десну, горњу / доњу страну (прототип 'човек'), или такво обележје нема (прототип 'лопта'). На тој основи разликују се нека варијантна просторна значења предлошко-падежних конструкција, од којих неке могу имати двозначне интерпретације, нпр. *испřed ауџобуса* може значити како 'испřed предње стране аутобуса' тако и 'између аутобуса и говорног лица'.

Конструкције са значењем локализованости бочним странама локализатора

§ 886. Конструкције са значењем локализованости бочним странама локализатора имају у свом саставу предлошке изразе у чијој су структури прилози *лево / десно* или, *слева / здесна*, предлог *од* и генитивски облик именице. Конструкције са предлошким изразима *лево од* или *десно од* користе се како за изражавање локативности тако (ређе) и за изражавање адлативности, уп. респективно (110), (111):

(110) *Седи лево од Марка.*

(111) *Неки људи долазе лево од улаза.*

Употреба прилога *налево / надесно, улево / удесно* у саставу предлошких израза није уобичајена. Предлошки изрази који у свом саставу имају прилоге *слева / здесна* употребљавају се како за изражавање аблативности тако и за изражавање локативности, уп. *Слева од њега љриближавали су се неки људи* и *Седе слева од љролаза*.

Конструкције са значењем локализованости горњом страном локализатора

§ 887. Од предлошко-падежних конструкција са значењем 'локализованост горњом страном локализатора' модел *изнад* + N_{gen} употребљава се како локативно (нпр. *држасићи изнад ваџре*) тако и аблативно (нпр. *сџавићи изнад ваџре*), перлативно (нпр. *махнутићи изнад ваџре*), или аблативно (нпр. *скинутићи изнад ваџре*).

Перлативној употреби модела *изнад* + N_{gen} јако конкурише модел *џреко* + N_{gen} (нпр. *џренетићи џреко ваџре*), а аблативна употреба модела *изнад* + N_{gen} за коју се у неким граматикама износе ретки примери данас је доста нетипична.

Искључиво локативно значење има модел *над* + N_{instr} (нпр. *држасићи над ваџром*), а искључиво адлативно значење има модел *над* + N_{acc} (нпр. *сџавићи над ваџру*).

Конструкције са значењем локализованости доњом страном локализатора

§ 888. Слично случајевима из претходне тачке, од предлошко-падежних конструкција са значењем 'локализованост доњом страном локализатора' модел *исјод* + N_{gen} употребљава се како локативно, тако и адлативно, перлативно или аблативно, уп. истим редом *бијџи исјод сјола*, *сакријџи се исјод сјола*, *јровуђи се исјод сјола*, *извуђи се исјод сјола*, али је перлативна и аблативна употреба модела *исјод* + N_{gen} савим обична и честа, за разлику од перлативне и аблативне употребе модела *изнад* + N_{gen} .

Искључиво локативно значење има модел *јод* + N_{instr} (нпр. *држајџи јод сјолом*), а искључиво адлативно значење модел *јод* + N_{acc} (нпр. *сјајџи јод сјо*).

Конструкције са значењем просторне квантификације

§ 889. Квантификација просторног односа као информација о локализацији у којој учествује више него једна страна локализатора изражава се моделима *међу* + N_{acc} , с адлативним значењем (нпр. *сјајџи међу ученике*), *међу* + N_{instr} , са локативним значењем (нпр. *сјајџи међу ученицима*), или *између* + N_{gen} , с локативним, перлативним, адлативним или, најређе, с аблативним значењем, уп. истим редом *сјајџи између сјуденајџа*, *јрођи између сјуденајџа*, *сјајџи између сјуденајџа*, *издојџи се између сјуденајџа*. Ови модели не значе само локализацију у којој учествује више него једна страна локализатора него значе истовремено локализацију у којој учествује више него један објекат локализације.

За разлику од њих конструкције према моделу *око* + N_{gen} , или *около* + N_{gen} , које такође значе локализованост разним странама локализатора, немају значење обавезне плуралности објекта локализације, уп. *Ученици су се скујџили око учџијеља* према *Снег је око куђе*, *Змија се обавила око дрвџа* и сл. Уп. такође

(112) Бубе тку зрачни ореол око његове главе. (Д. Максимовић)

Локализација према критеријуму растојања између објекта локализације и локализатора (2.2.1.2) има у систему предлошко-падежних конструкција са просторним значењем два вида, у зависности од тога да ли је у питању (а) степен растојања између објекта локализације и локализатора (113), (114) према (115), или је реч о (б) дистанци између крајева самог локализатора (116), уп.

(113) Парк је близу школе.

(114) Парк је недалеко од школе.

(115) Парк је далеко од школе.

(116) Дуж оградe расте цвеће.

У првом случају модели *близу* + N_{gen} , *недалеко од* + N_{gen} и, знатно ређе, *близу* + N_{dat} (сви са значењем релативно малог растојања), као и разговорно *шик уз* + N_{acc} (са значењем најмањег растојања, доведеног до контакта), као и модел *далеко од* + N_{gen} (са значењем релативно великог растојања) употребљавају се у синтагмама како с локативним тако и са адлативним значењем, уп. за адлативност: *доћи близу школе, доћи близу школи, доћи недалеко од школе*.

У другом случају (квантификација растојања између крајева самог локализатора, и то као релативно великог растојања), модел *дуж* + N_{gen} употребљава се у синтагмама с локативним или с перлативним значењем, уп.

(117) Они седе дуж оградe.

(118) Они иду дуж оградe.

При томе, у зависности од лексичког садржаја конструкције, она може бити и неутрална према основном критеријуму разликовања унутрашње и спољашње локализованости, уп. (119) са значењем локализованости у простору локализатора, и (120) са значењем локализованости изван простора локализатора:

(119) Она шета дуж обале.

(120) Она плива дуж обале.

§ 890. У конструкцијама за које је релевантан критеријум дистанце у оквирима самог локализатора поред модела *дуж* + N_{gen} употребљавају се и неки изрази блиски предлошким, али са већим степеном лексичке пунозначности, нпр. *паралелно с*(а) + N_{instr} , *ујоредо с*(а) + N_{instr} , уп.

(121) Колона се кретала паралелно с путем.

Исти критеријум дистанце у оквирима самог локализатора и већи степен лексичке пунозначности јединица којима се то значење изражава карактеристични су такође за конструкције с локативним, аблативним, адлативним или перлативним значењем, уп. истим редом: *на ѱериферију / са ѱериферије / на ѱериферију / ѱериферијом* + N_{gen} , *на ивици / са ивице / на ивицу / ивицом* + N_{gen} , *на крају / са краја / на крај / крајем* + N_{gen} , *у средини / из средине / у средину / средином* + N_{gen} и сл. Синтаксичко-семантичка специфичност именица *средина*, *крај*, *ценџар*, *ѱериферија* и сл. је у томе што се оне, као фрагментизатори, означавајући делове различитих објеката, а не саме објекте, по правилу употребљавају у саставу именичких синтагми, и по тој синтаксичко-семантичкој несамосталности те именице су сличне предлозима (од којих се, с друге стране, разликују и морфолошки) као и већом могућношћу самосталне употребе ако је из контекста или ситуације јасно којем објекту припада део који именују, нпр. *Сћанује на ѱериферију (града, села, насеља и сл.)*.

§ 891. У српском, као и у многим другим језицима, у овом делу система предлошко-падежних конструкција са просторним значењем знатно је више модела који у оквиру општег критеријума дистанце означавају мало растојање између објекта локализације и локализатора. У том значењу врло је честа употреба модела *код* + N_{gen} , нпр.

(122) Деца стоје код оградe.

Конструкције с предлогом *код* честе су и у значењу усмерености кретања у правцу непосредне близине човека или људи у функцији локализатора у датом просторном односу, нпр.

(123) Идем код сестре.

(124) Дошао сам код њих у госте.

(125) Допутовали су код нас на краћи одмор.

У таквим конструкцијама поред просторног присутно је и социјативно значење. И објекат локализације и локализатор су жива бића, најчешће људи. Старија нормативистичка литература није препоручивала такву употребу конструкција с предлогом *код*, односно препоручивала је да се у таквом случајевима употребљавају дативне конструкције с предлогом *к(а)*, нпр.

(126) Идем к сестри.

(127) Дошао сам к њима у госте.

(128) Допутовали су к нама на краћи одмор.

Обе конструкције су са становишта савремене књижевнојезичке норме правилне. Прва је чешћа. Некада се препоручивала само друга могућност.

Напомена. — У просторно-ситуативном значењу поред генитивске конструкције с предлогом *код* (нпр. *код Срба*, *код нас*, *код њега*) употребљава се и генитивска конструкција с предлогом *у* (нпр. *у Срба*, *у нас*, *у њега*), која се обично доживљава као књишка или регионална, али је такође правилна.

Значење приближавања често се исказује и беспредлошким дативом, нпр.

(129) Али војска се примицала Рудом споро и опрезно, као опасној светињи пуној јунака решених на све. (И. Андрић)

Близина, као мало растојање између објекта локализације и локализатора, исказује се и именским изразима с локативним или перлативним значењем *поред* + N_{gen} , *крај* + N_{gen} , *йокрај* + N_{gen} , знатно ређе и *онкрај* + N_{gen} , *украј* + N_{gen} , *надомак* + N_{gen} , *надомак* + N_{dat} , нпр.

(130) Деца стоје поред оградe.

(131) Деца су прошла поред оградe.

(132) Седи крај прозора.

(133) Стоји усамљен крст крај сеоског друма. (Д. Максимовић)

(134) Украј зелених шумских врата стоји стари бор, вечни чувар шуме.
(Д. Максимовић)

Конструкције с предлогом *надомак* посебно су погодне за изражавање релативне близине када су и објекат локализације и локализатор крупнијих размера, нпр.

(135) Брод је усидрен *надомак* луке.

(136) *Надомак* града никло је дивље насеље.

Наглашавање близине између објекта локализације и локализатора, а често и контакта међу њима (што је сасвим експлицитно у конструкцијама с предлошким изразом *џик уз/а/*) постиже се употребом модела *уз(а) + N_{acc}*, *џик уз(а) + N_{acc}*, *сасвим уз(а) + N_{acc}*, нпр.

(137) На овој слици она седи *уз* мајку.

(138) Дрво расте *тик уз* ограду.

(139) Сасвим *уз* ограду посадили су цвеће.

У одговарајућим окружењима конструкције с предлогом *уз(а)* могу да значе и вертикално кретање објекта локализације који је у контакту с локализатором, нпр.

(140) Алпиниста се пење *уз* гребен.

(141) Кренули су право *уза* страну.

(142) Најтеже је пузавцима да се пењу *уз* љигавце. (Р. Јовановић)

Само адлативност у комбинацији са значењем 'мало растојање' изражавају беспредлошке конструкције са дативом, дакле *N_{dat}* (нпр. *џрићи џрозору*, *џриближџи се улазу*, *џрилаз згради* и сл.) по правилу са префиксом *џри-* у творбеној структури управне речи. Ретки су глаголи за које тај услов не важи, нпр. *окренуџи се*, као у примеру

(143) Он се окренуо зиду.

Само перлативност у комбинацији са значењем 'мало растојање' изражавају конструкције у чијој је основи модел *мимо + N_{gen}*, *џроћи мимо џошџе*, *џроџрчаџи мимо школе* и сл.

Лимитативну аблативност или адлативност у комбинацији са семантичким облежјем проксималности ('мало растојање') изражавају конструкције са моделима *од + N_{gen}* и *до + N_{gen}*, уп. *одмаџи се од џрозора* према *доџи до џрозора*.

Предлог *до* долази и у конструкцијама с предлозима у или *на*, нпр.

(144) Одвезао их је *до* у центар града.

(145) Одвезао их је *до* на трг.

(146) Испратио сам га *до* у двориште. (И. Андрић)

Такво *нагомилавање* предлога није карактеристично за српски језички стандард, чешће је у колоквијалном и супстандардном из-

ражавању и треба га избегавати ако се исто значење може изразити само једним предлогом, нпр.

- (147) Одвезао их је у центар града.
- (148) Одвезао их је до центра града.
- (149) Одвезао их је на трг.
- (150) Одвезао их је до трга.
- (151) Испратио сам га до дворишта.

У неким случајевима такве алтернативе могу изгледати мање уобичајене или мање прецизне, уп. (146) с реченицом *Испратио сам га у дворишту*.

У колоквијалном изражавању нагомилавање предлога среће се и у конструкцијама у којима се просторно значење комбинује с циљним, нпр.

- (152) Узми нешто за на плажу.
- (153) Чита књигу „Камен за под главу“.

Конструкције са општим значењем спољашње локализованости

§ 892. Модели *ван* + N_{gen} , *изван* + N_{gen} , $\kappa(a)$ + N_{dat} , *према* + N_{loc} немају ниједно од семантичких обележја која су релевантна за претходно размотрене моделе. У оквиру општег значења посредне локализације (објекат локализације није у простору локализатора) ти модели се разликују према критеријуму динамичког аспекта просторног односа. Конструкције са предлозима *ван* и *изван* изражавају локативност, аблативност или перлативност (уп. истом редоследом *бити ван града*, *оћићи ван града*, *ићи ван града*), док конструкције са предлозима $\kappa(a)$ и *према* имају адлативно значење, нпр. *ићи ка граду*, *ићи према граду*.

Секундарно, конструкције са предлогом *према* могу означавати локализованост предњом страном локализатора, нпр. (154) или статичку усмереност (155), 156), уп.

- (154) Према њему је седела једна млада дама,
- (155) Према заробљеницима су биле уперене циви пушака.
- (156) Гледа према вама.

У овом другом случају (статичка усмереност), ређе, могу бити употребљене и конструкције са предлогом $\kappa(a)$, нпр.

- (157) Гледа ка кући.

Напомена. — Предлози $\kappa(a)$, *низ(a)*, *уз(a)*, *с(a)* појављују се у једном од два лика — са самогласником *a* или без њега.

О дистрибуцији аломорфа *с* и *са* в. подробно у § 880.

Облик *ка* је обавезан ако следећа реч почиње на *к* или *г* (нпр. *ка кући*, *ка гомили*), а препоручује се и ако следећа реч почиње групом сугласника (нпр. *ка Призрену*, *ка Дрвару*). Да ли ће испред звучних сугласника који нису на почетку групе сугласника бити употребљено *к* или *ка* зависи од тога да ли говорник

жели или не жели да избегне једначење по звучности (нпр. *ка Београду* // *к Београду*, *ка Зајечару* // *к Зајечару*). У свечаном или званичном изражавању већа је вероватноћа да буде употребљен облик *ка* (нпр. *Поворка се кретила ка Сптарој Пазови*). У осталим случајевима нема разлога да буде употребљен облик *ка*, дакле, исправно је *к нама*, *к вама*, *к шеби*, *к њима*, *к Лозници* итд.

Предлошки аломорфи *низа* и *уза* долазе у устаљеним изразима, нпр. *низа сптару*, *низа зид*, *уза ме*, *уза њ*, *уза се*, *уза ше*, *уза зид*, *уза шћа*, *уза сптару* (боље него *уз сптару*). У начелу требало би следити правило да предлошки ликови *низа* и *уза* долазе испред речи које почињу на *з* или *с*, нпр. *низа сћейенице*, *уза сћейенице* (боље него *низ сћейенице*, *уз сћейенице*), али *низ улицу*, *низ булевар*, *уз улицу*, *уз булевар*. Међутим, то правило није сасвим чврсто, нпр. *низ зелену љадину*, *уз зелену љадину* и сл.

Предлошки аломорфи *йреда* и *нада* (са инструменталом) обично долазе у склоповима *йреда мном*, *нада мном*.

Однос управне речн и предлошке нлн беспредлошке падежне конструкције с просторним значењем

§ 893. Као што се у многим од наведених примера могло запазити, избор именског израза с просторним значењем умногоме зависи од значења управне речи у синтагми с таквим именским изразом. Управна реч у таквим синтагмама најчешће је глагол (нпр. *излазити у двориште*), ређе глаголска именица (нпр. *излаз у двориште*), још ређе неглаголска именица (нпр. *врата у двориште*) мада се ту процесуалност ипак подразумева (тј. *врата у двориште* — 'врата која воде у двориште').

Ако је управна реч у синтагмама са именским изразима који имају просторна значења нека префиксална изведеница, тада се најчешће префиксом управне речи и предлогом у именском изразу означава исти просторни однос (158). Неки префикси и предлози допуштају могућност да дато значење буде изражено само префиксом (159) или само предлогом (160), уп.

(158) Она прелази преко улице.

(159) Она прелази улицу.

(160) Она иде преко улице.

Ипак, у односима између неких других префикса и предлога с просторним значењима таква могућност је искључена, нпр. значења реченица (161) и (162) нису иста, а конструисани пример (163) је граматички неприхватљив, уп.

(161) Она улази у кућу.

(162) Она иде у кућу.

(163) *Она улази кућу.

Могућност да се неко просторно значење нагласи његовим исказивањем и префиксом и предлогом (нпр. *йрелазийи йреко реке, йролазиийи кроз шуму, улазиийи у собу, излазиийи из собе, обилазиийи око града* итд.) не искључује могућност да префикс управне речи и предлог у именском изразу означавају различите просторне односе у истој исказом означеној ситуацији, нпр. *йрећи с једне обале на другу, ући из дворишћа, изаћи на улицу*. У таквим примерима основни локализатор није именован, а изостављен је јер га је лако реконструисати из контекста (нпр. *йрећи ПРЕКО РЕКЕ с једне обале на другу* и сл.) па је у средиште пажње стављен неки други просторни однос у истој ситуацији, који је добио потпунији израз.

Употреба појединих префикса и појединих предлога с просторним значењем у истој синтагми није иста за сваки префикс и за сваки предлог, а различитим могућностима њиховог комбиновања у истој синтагми одређена је лексико-граматичка спојивост (колокабилност) тих морфема.

Исказивање у истој конструкцији просторних и непросторних значења

§ 894. Исказивање просторних значења облицима просте реченице, у српском као и у другим језицима, обично је мање или више повезано са истовременим исказивањем неких других категоријалних значења. На пример, за правилну употребу конструкција с предлогом *између* услов је да у ситуацији која је означена реченицом с таквом конструкцијом постоје најмање два локализатора (*између два дрвешћа, између браћа и сесџре* и сл.), дакле, поред просторног ту постоји и количинско значење. За конструкције са значењем растојања између објекта локализације и локализатора релевантан је критеријум степена растојања, тј. ту поред значења просторне локализације постоји и категоријално значење градуелности, које има врло разноврсне облике и изван везе с просторним изразима. Неке такве појаве које су у извесном смислу на периферији категорије специјалности, припадајући у знатној мери и некој другој категорији, због таквог свог статуса и неизбежних ограничења у овом синтаксичком опису нису њиме ни обухваћене. Као такав пример могу се узети локативне конструкције с предлогом *йри*, нпр. *йри школи йосџоји рестџоран, йри хоџелу йосџоје џениски џерени* и сл., у којима се значење унутрашње локализације 'у саставу школе, хотела...' очигледно преплиће с категоријалним значењем део / целина. То је један од многих појавних облика чињенице да се категоријална значења ретко исказују у чистом виду, а много чешће у споју с другим категоријалним значењима.

§ 895. *Изабрана лијерајтура о категорији сјацијалности*

- Арсенијевић, Нада: О конструкцијама у акузативу с предлогом *кроз* // Актуелни проблеми граматике српског језика, (Зборник радова са другог, међународног, научног скупа), Суботица — Београд, 1999, 113–120.
- Батистић, Татјана: Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику // Београд: Институт за српскохрватски језик, 1972. (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 3).
- Вуковић, Гордана: О односу „оријентационих“ предлога типа *испод/под, изнад/над, испред/пред* // Прилози проучавању језика, 1966, књ. 2, 77–83.
- Вуковић, Јован: О падежним конструкцијама с предлозима *над, изнад* и сл. // Питања књижевности и језика, 1954, I, 5–49.
- Георгијевић, Светозар: О једном синтаксичком проблему // Књижевност и језик, 1958, V, 4–5, 227–228.
- Гортан-Премк, Даринка: Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971. (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2).
- Ивић, Милка: О предлогу *по* у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1951–1952, XIX/1–4, 173–212.
- Ивић, Милка: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија), Београд: Српска академија наука, 1954. (Посебна издања књ. CCXXVII, Институт за српски језик књ. 2).
- Ивић, Милка: Једно поглавље из граматике нашег модерног језика — систем месних падежа // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1957, II, 145–157.
- Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1957–58, XXII, 141–166.
- Ivić, Milka: The System of Serbocroatian Cases Denoting Spatial Relations // Acta Linguistica Hafniensia, 1965, IX/1, 50–55.
- Ivić, Milka: Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa. — U: Milka Ivić, Lingvistički ogledi. — Beograd: Prosveta, 1983, 207–215.
- Ivić, Milka: Semantika predloga u izrazima tipa *sedeti na suncu / sedeti u hladu*. U: Mila Ivić, O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi. — Beograd: XX vek, 1995, str. 175–179.
- Ivić, Milka: O rečenicama tipa *Otišla je KOD majke / Otišla je DO majke*. U: Milka Ivić, Lingvistički ogledi, tri. — Beograd: XX vek, 2000, 79–84.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички приручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Кашић, Јован: Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском језику // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1969, XII, 173–181.
- Милановић, Бранко: О употреби предлога *код* (с генитивом) уз глаголе кретања // Наш језик, 1959, н.с. IX/7–10, 227–242.
- Милинковић, Љубо: Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтативна анализа), Београд: Научна књига, 1988.

- Мршевић, Драгана: Предлози *над*, *код*, *изнад*, *испод*, *испод* с одговарајућим падежним облицима у функцији одређивања просторних односа // Наш језик, 1972–1973, н.с., књ. XIX, св. 4–5, 204–227.
- Пипер, Предраг: Обележавање просторних односа предлошким и падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику // Прилози проучавању језика, 1977–1978, 13–14, 1–51.
- Пипер, Предраг: Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику // Зборник за филологију и лингвистику, 1978, XX/1, 63–82.
- Piper, Predrag: Language in space and space in language. — In: Yugoslav General Linguistics. — Selected, edited, and introduced by Milorad Radovanović. — Amsterdam: John Benjamins, 1988, 241–263.
- Piper, Predrag: Jezik i prostor. Drugo, dopunjeno izdanje. — Beograd: Čigoja — XX vek, 2001.
- Пипер, Предраг: В трехмерном пространстве языкознания (и за его пределами) // Язык и культура : Факты и ценности. К 70–летию Юрия Сергеевича Степанова. — Москва: Российская академия наук, 2001, стр. 120–128.
- Станојчић, Живојин: О двојаким облицима предлога у секвенци *с/са* + падежни облик // Наш језик, 1966, XV, 5, 257–287.
- Стевановић, Михаило: Синтаксичка и стилска вредност предлога „с“ // Наш језик, 1949–50, 1, 3–4, 108–115.
- Стевановић, Михаило: Значење и функције генитивне синтагме с предлогом *од* // Наш језик, 1965, н.с., књ. XIV, св. 4–5, 239–262.
- Стевановић, Михаило: Генитивне синтагме с предлогом *код* и неке њихове опозиције // Наш језик, 1966, н.с., XV/3–4, 158–179.
- Стевановић, Михаило: Дативске синтагме с предлозима *према* и *ка* // Зборник за филологију и лингвистику, 1961–1962, IV–V, 319–322.
- Стевановић, Михаило: Генитивне синтагме с предлогом *код* и неке њихове опозиције // Наш језик, 1966, н.с., XV/3–4, 158–179.
- Стевановић, Михаило: Синтагме с генитивом и предлогом *С(А)* // М. Стевановић, Студије и расправе о језику // Михаило Стевановић. — Никшић, 1988, 211–222.
- СТИЈОВИЋ, Рада: Пиши с Пером, али немој с' пером (или најупорнија огрешења о књижевнојезичку норму) // Политика, 21. август 2004 (Култура.Уметност.Наука)
- Фелешко, Казимјез: Значења и синтакса српскохрватског генитива, Београд–Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.
- Храсте, Мате: О употреби приједлога *на* уместо *и* уз географска имена // Jezik, 1954, 3, 70–72.
- Шљивић–Шимшић, Биљана: Предлог *мимо* у српскохрватском језику // Зборник за филологију и лингвистику, 1960, III, 135–152.

ТЕМПОРАЛНОСТ

§ 896. ОПШТЕ. — У семантичкој структури реченице темпоралност има посебно место због своје обавезности, а обавезност неког значења за широку класу језичких јединица једно је од највидљивијих обележја граматикализованости тог значења.

Садржај темпоралности, као семантичке категорије у чијем је центру граматичка категорија времена, чини локализација ситуације која се именује неком реченицом у односу на ситуацију у којој се та реченица саопштава с обзиром на три основне могућности и њихове комбинације: с обзиром на то да ли прва ситуација делимично или потпуно претходи другој (нпр. *Писао сам /а сада ово говорим/*), да ли је с њом напоредна (нпр. *Пишем /док ово говорим/*), или јој следи (нпр. *Писаћу, /а сада ово говорим/*).

Временска значења се у простој реченици исказују различитим језичким средствима и њиховим комбиновањем. Централно место међу тим средствима имају временски облици глагола у предикату, нпр. *Она сјава* према *Она је сјавала* и сл. У структури именског израза време се може исказати како лексичким значењем именица (нпр. *век, деценија, година, лејто, марш, њешак, дан, јушро, саи* и сл.) тако и предлошким конструкцијама (нпр. *пре њаузе* и *њосле њаузе, до њаузе* према *од њаузе*), а у атрибутском делу именског израза — придевима са временским значењем (нпр. *јушрошњи, лејшњи, овогодишњи*), и, много ређе, прилозима (нпр. *Београд ноћу, Дурмијор зими* и сл.). У адвербијалном делу реченице избор средстава за исказивање временских значења врло је широк. Ту су, пре свега, именски изрази с различитим временским значењима (нпр. *пре кише, њосле кише*), као и прилошки адвербијали, заменички и незамењички (нпр. *сада, јуче*). временски везници (нпр. *Он ради, док они сјавају*). Позната је, најзад, улога неких врло честих речци у исказивању временских значења, нпр. *Они још раде* према *Они већ раде* и сл.

Темпоралност може бити исказана, у одговарајућим контекстуалним условима, и синтаксичком конструкцијом са обликом глаголског прилога несвршеног вида (= глаголски прилог садашњи), са значењем истовремености радњи исказаној предикатом, нпр. *Лева њраићећи себе на гитари*, или синтаксичком конструкцијом са обликом глаголског прилога свршеног вида (= глаголски прилог прошли), са значењем антериорности у односу на вршење радње означење предикатом, нпр. *Ушавши у собу, отворио је њрозор*, симултаности (тј. истовремености), нпр. *Седи налакшивши се на сшо*, или постериорности, нпр. *Ушла је залуивши врашима*.

Напомена 1. — Примери показују да су називи полупредикативних граматичких облика *глаголски њрилог садашњи* и *глаголски њрилог њрошли* заправо

неадекватни, јер ти облици немају самостална значења садашњости или прошлости. Умесније је називати их глаголски прилог несвршеног вида и глаголски прилог свршеног вида, као што се то одавно усталило у граматичким терминологијама других словенских језика.

Н а п о м е н а 2. — Сагласно правилу да је логички субјекат онога што је означено глаголским прилогом идентичан субјекту реченице с тим прилогом, нпр. *Седели су ћућећи* = 'они су седели', 'они су ћутали', неправилна је употреба глаголског прилога у примерима типа *Прегледајући њисмене задајке, њао нам је у очи велики број сличних грешака*. Треба *Прегледајући њисмене задајке зајзали смо велики број сличних грешака*. Такође је из истог разлога неправилно *Прешавши сјојинак мејара, указала нам се још једна рушевина*. Треба *Прешавши сјојинак мејара видели смо још једну рушевину*.

Из наведених примера види се да су и лексичка значења синтаксичких конституената важна у исказивању времена на нивоу реченице као што су важни и граматички облици речи, пре свега они који припадају глаголској морфологији времена и вида, или морфологији именица у саставу именске групе с временским значењем. У узајамном дејству тих лексичких и морфолошких чинилаца са синтаксичким типом реченице и прагматичким условима њене употребе стварају се, комбиновањем јединица различитог нивоа, комплексни облици изражавања појединих временских значења.

Из тога се може закључити да је семантичка категорија темпоралности организована од језичких јединица различитих нивоа, од којих оне које су више морфолошки или синтаксички граматикализоване чине центар те семантичке категорије, а оне које су слабије граматикализоване, а више лексикализоване припадају њеној периферији.

Степен међусобне зависности средстава за исказивање темпоралности варира од реченице до реченице као и степен зависности њихових значења од ужег или ширег контекста. С једне стране, контекст и граматички облик исказивања времена могу бити значењски усаглашени тако да се узајамно подржавају, нпр. (1), с друге — у одређеним типовима контекста не могу се употребити одређени временски облици и обратно, нпр. (2), уп.

(1) Недавно сам га видео.

али не и:

(2) *Недавно ћу га видети.

Н а п о м е н а. — За подробен опис употребе временских глаголских облика у овој књизи главу *Синтакса глагола*.

Временски однос означен реченицом често се осмишљава слично просторном односу, као нека врста локализације. У великом броју случаје-

ва исти лексичко-синтаксички модели као устаљене метафоре употребљавају се и за означавање просторних и за означавање временских односа, нпр. генитивне конструкције с предлозима *од, до, између* и друге, уп. *од њо-четика до краја* као *од столице до њрозора; између среде и њетика* као *између столице и њрозора* и сл. Зато се време, и изван лингвистике, обично схвата линеарно, чак и када нема просторни израз. Неки будући догађај види се у већини језика, па и у српском, као нешто што је испред говорног лица, а неки прошли догађај види се као нешто што је иза говорног лица. Зато је природно што су категоријални ситуативни оквири просторне локализације и временске локализације умногоме слични. То значи да се у временској локализацији означеној неким језичким изразом може разликовати (А) временски локализатор, (Б) временски објекат локализације и (В) временски оријентир, којим се конкретизује однос између (А) и (Б), нпр.

(А) *Сасијанак ће бићи* — (В) *у* — (Б) *субоћу*.

Исто објашњење важи и за временске конструкције које према својој структури нису устаљене метафоре простора, нпр. конструкције у чијој је основи глаголска морфологија времена. У наведеној реченици, поред управо рашчлањене временске локализације изражене предлошком конструкцијом, постоји још једна временска локализација, чији израз обухвата футурски облик: у односу на време говора као (а) временски локализатор, ситуација 'састанак у суботу', која има у целини статус (б) објекта временске локализације, смешта се у план будућности, који ту има статус (в) оријентира у категоријалној ситуацији временске локализације.

Другим речима, иста реченица може означавати више временских односа, од којих је увек примаран онај у којем је непосредни локализатор време говора говорног лица.

Као што у просторном односу могу бити важни моменти мировања или кретања, посебно његове почетне или завршне тачке, или линије кретања, што све обично има и посебне синтаксичке изразе. Слично томе су и у категоријалној ситуацији временске локализације важни појмови почетне и завршне граничне тачке (уп. горе наведени пример *од среде до њетика*), или периода кроз који пролази извесна ситуација (нпр. *Током недеље је оћоћило*). Такви појмови означавају се аспектолошким терминима инхоативност, терминативност, прогресивност и другим.

Предикатска темпоралност

§ 897. Временским облицима глагола у предикатском изразу грама-тиказовано се исказују различите временске локализације у којима је локализатор време говора, објекат локализације је време догађања онога што значи глаголска лексема у предикату, а оријентир је временски одсе-

чак који конкретизује однос између локализатора и објекта локализације: симултаност, антериорност или постериорност с могућим ужим конкретизацијама. Тако, на пример, перфекатски облик значи да се оно о чему говори глагол (објекат локализације) смешта у односу на време говора (локализатор) у уже време (оријентир), које претходи локализатору.

Пошто у истој реченици може бити употребљено више израза с временским значењем, они се семантички усаглашавају и међу њима се успоставља хијерархија временских локализација. На пример, у реченици

(3) Предавање се у петак завршило у петнаест до осам.

временски локализатор (време говора) нема посебан израз, него је заједно са оријентиром (овде време које претходи времену говора) синкретички изражен перфекатским обликом *завршило*. Објекат временске локализације ('време завршетка предавања') лоцира се антериорно преко низа од неколико хијерархизованих временских оријентира којима је надређен поменути најопштији оријентир (оријентир₁) 'период, који претходи времену говора': оријентир₂ (изражен именицом *йеџак*), оријентир₃ (изражен предлогом *у*), оријентир₄ (изражен бројем за сат *осам*), оријентир₅ (изражен предлогом *до*), оријентир₆ (изражен бројем за минут *йеџнаесџи*), оријентир₇ (изражен предлогом *у*).

У предикатском изразу временски облици су изразито граматикизовани, а линија најопштијег семантичког разграничења временских облика глагола у предикату одређена је одговором на питање да ли се за временски локализатор узима време говорне ситуације или је временски локализатор неки други временски одсечак, у крајњој линији опет одређен временом говорне ситуације, тј. временом говора. У првом случају (непосредни локализатор је време говора) говори се о АПСОЛУТНОМ (индикативном) времену (4), а у другом случају (непосредни локализатор је неки други временски одсечак) говори се о РЕЛАТИВНОМ времену (5), уп.

(4) Она ће доћи.

(5) Она је рекла да ће доћи.

Релативни временски односи често се исказују у оквиру зависносложених реченица, али су обични и у простој реченици, ослобођеној на контекст. Нпр. у реченици са приповедачким футуrom (6) јасно је да је у питању постериорност у односу на поменућу годину из прошлости, а не у односу на време говора, уп.

(6) После догађаја из 1848. године Бранко ће се вратити у Беч.

(7) После догађаја из 1848. године Бранко се вратио у Беч.

§ 898. Даље, значења глаголских временских облика могу бити права и преносна значења.

ПРАВА временска значења су значења која су својствена управо датом временском облику, док је за ПРЕНЕСЕНА значења карактеристична употреба једног временског облика за означавање временског односа који се обично означава неким другим временским обликом и у одговарајућем контексту, као што је случај са историјским презентом (презентски облик у окружењу које значи прошлост, због чега и сам презентски облик учествује у исказивању прошлости), уп.

(8) Јуче чујемо на телевизији најаву нових поскупљења.

(9) Јуче смо чули на телевизији најаву нових поскупљења.

Ако контекст не модификује временско значење предиката, сматра се да је временски облик у предикату употребљен у свом ОСНОВНОМ значењу (нпр. *Ја сада њишем*), а ако га модификује тако да веза са основним значењем није прекинута, сматра се да је облик употребљен у неком ВАРИЈАНТНОМ, односно контекстуалном значењу. На пример, ако се реченицом *Болесник сада хода* жели рећи 'Болесник је сада у стању да хода' онда је ту презентски облик употребљен у једном од својих варијантних значења.

§ 899. Презентски облици у предикату могу имати актуелно или неактуелно презентско значење.

АКТУЕЛНИ ПРЕЗЕНТ постоји онда када се предикатом у презентском облику означава ситуација која се схвата као приближно или потпуно симултана \varnothing временом говорне ситуације. Актуелни презент увек је ИНДИКАТИВНИ ПРЕЗЕНТ (прави презент) јер је то употреба презентских облика у њиховом основном значењу, нпр.

(10) Нека ми Бог опрости! Волим, волим, волим! (И. Андрић)

(11) Ја сада пишем.

(12) Чују се деца.

НЕАКТУЕЛНИ ПРЕЗЕНТ постоји онда када се презентским обликом у предикату означава однос у ситуацији која може бити симултана са временом говорне ситуације, али та симултаност није обавезна, нпр.

(13) Обично пишем ћирилицом.

(14) Он понекад свира на гитари.

(15) Радо једе чоколаду.

Друга варијантна значења презента углавном зависе од степена подударности између трајања објекта локализације и трајања временског оријентира у ситуацији временске локализације. Трајање времена говора, као основног граматикализованог временског локализатора и трајање објекта локализације, тј. догађаја или стања о којем се говори глаголом у предикату, може се приближно подударити, а може бити знатним делом и неподударни.

§ 900. ПРОШИРЕНИ ПРЕЗЕНТ постоји онда када се временски објекат локализације означен презентским обликом у предикату само делимично поклапа са оријентиром, а делом је изван њега, нпр.

- (16) Она га одавно воли.
- (17) Чека је од јуче.
- (18) Овде живимо од рата.

§ 901. Ако се временски објекат локализације схвата као нешто што практично нема границе, тј. траје стално (гледано из перспективе ограничености људскога трајања и памћења), онда се говори о СВЕВРЕМЕНСКОМ ПРЕЗЕНТУ (омнитемпоралном презенту), нпр.

- (19) Човјек је увјек на губитку. (М. Селимовић)
- (20) А живети је увек добро. (И. Андрић)
- (21) Душа је бесмртна.
- (22) Земља се окреће око Сунца.

§ 902. Ако се предикатом с глаголом у презенту означава процес или стање који су за некога или нешто карактеристични, иако то не мора бити процес или стање сталне природе, у питању је КВАЛИФИКАТИВНИ ПРЕЗЕНТ, нпр.

- (23) Грк с малим почиње.
- (24) Обично мало једе.
- (25) Учитељи већином говоре гласно.

Квалификативни презент увек је истовремено неактуелни презент.

§ 903. ПОСЛОВИЧКИ ПРЕЗЕНТ (гномски презент) јесте назив за употребу презента у предикату пословица. Пословички презент је заправо врста свевременског или квалификативног презента, нпр.

- (26) На муци се познају јунаци.
- (27) Страх животу каља образ често. (Његош)
- (28) Младо се дрво савија.

§ 904. Ако се временски објекат локализације означен глаголом у предикату схвата као способност за остварење нечега, а не обавезно као само то остварење, онда је у питању ПОТЕНЦИЈАЛНИ ПРЕЗЕНТ, нпр.

- (29) Она лепо свира на виолини и на клавиру.
- (30) Говори три страна језика.
- (31) Дете већ плива.

§ 905. Ако се облик презента употребљава ради веће сликовитости иако оно о чему се говори реченицом уопште не мора бити реално (нпр. у књижевности), то је ФИКТИВНИ ПРЕЗЕНТ, нпр.

- (32) Пучина плава / Спава. / Прохладни пада / Мрак. (А. Шантић)

(33) Виторог се месец заплео грању старих кестенова. / Ноћ светла и плава. / Ко немирна савест што први пут спава, / Тако спава море у неком блистању. (Ј. Дучић)

§ 906. ПРИПОВЕДАЧКИ ПРЕЗЕНТ (наративни презент) јесте фиктивни презент када се користи у приповедању, нпр.

(34) Сви гледају у Црногорца и гусле које ишчезавају у његовим шакама.

§ 907. Ако се презент даје у ремаркама драмског текста као упутство глумцу или читаоцу да оно што је означено глаголом у презентском облику треба да буде истовремено са изговарањем следеће реченице или пасуса у истом тексту, онда је то СЦЕНСКИ ПРЕЗЕНТ, нпр.

(35) Ујка Васа (шапуће): Слушај ово.

§ 908. ИНДИКАТИВНИ АОРИСТ је назив за употребу аорисних облика у њиховом основном значењу, а то је значење завршености или вршења нечега у времену које сеже до времена када се о томе говори и утиска доживљености те радње од стране говорног лица, нпр.

(36) Поче киша.

(37) Ти нешто рече?

(38) Они одоше.

Другим речима, аорист је време које повезује прошлост са садашњошћу. Временски објекат локализације (време глаголске радње или стања) смешта су у временски оријентир (прошлост) који је претходи временском локализатору (време говора), али се с њим додирује.

§ 909. ПРИПОВЕДАЧКИ АОРИСТ (наративни аорист) је употреба предиката у аористу, карактеристична за приповедање, за експресивније означавање прошлих ситуација независно од њихове временске удаљености од времена када се о томе говори, нпр.

(39) Њихов чамац удари у нешто дрвено и тешко и одјекну тупо. То их заустави.

§ 910. ПОСЛОВИЧКИ АОРИСТ (гномски аорист) карактеристичан је за употребу аориста у пословицама и има опште значење експресивно исказане ситуације која је стална или уобичајена, нпр.

(40) Без муке се пјесма не испоја. (Његош)

(41) Нико се не огреја на туђем огњишту.

(42) Сиђе рђа, дође грђа.

§ 911. ИНДИКАТИВНИ ИМПЕРФЕКАТ назив је за употребу имперфекатских облика у њиховом основном значењу, а то је значење односа који се остваривао у прошлости и који се обично износи као лично доживљен. Другим речима, однос означен предикатом у имперфекту се, као времен-

ски објекат локализације, смешта приближно у оквире временског оријентира као односа који претходи временском локализатору (времену говора), нпр.

(43) Јуче при нашем сусрету он причаше нешто о изборима.

§ 912. КВАЛИФИКАТИВНИ ИМПЕРФЕКАТ служи експресивном квалификовању некога или нечега према радњи или стању који су за њега карактеристични, а који се констатују у говору о прошлости, нпр.

(44) Пред нама се уздишаху високе планине.

(45) Свуда околу се пружаше само море.

(46) Он говораше споро и разговетно.

§ 913. ИНДИКАТИВНИ ПЕРФЕКАТ означава процес исказан перфекатским обликом у предикату који се вршио или извршио у прошлости. Другим речима, временски однос између објекта локализације (садржаног у значењу глагола) и локализатора (време говора) конкретизује се помоћу оријентира, чије је опште својство да претходи локализатору, нпр.

(47) Синоћ смо ишли у рибу.

(48) Било нам је лепо.

(49) Родила се 31. марта.

§ 914. КВАЛИФИКАТИВНИ ПЕРФЕКАТ служи квалификовању некога или нечега према радњи или стању који су за њега карактеристични, а о који се констатују у говору о прошлости, нпр.

(50) По свом обичају, Скендербег је већ на почетку вечери био пијан. (И. Андрић)

(51) Пред нама су се уздизале високе планине.

(52) Свуда околу се пружало само море.

(53) Он је говорио споро и разговетно.

§ 915. ПРИПОВЕДАЧКИ ПЕРФЕКАТ (наративни перфекат) је употреба предиката у перфекту, карактеристична за приповедање о прошлим догађајима и ситуацијама независно од њихове временске удаљености од времена када се о томе говори, нпр.

(54) Њихов чамац је ударио у нешто дрвено и тешко и одјекнуо тупо. То их је зауставило.

§ 916. ПОСЛОВИЧКИ ПЕРФЕКАТ (гномски перфекат) карактеристичан је за употребу перфекта у пословицама и има опште значење односа који се схвата као сталан или уобичајен, нпр.

(55) Што је баби мило, то јој се и снило.

§ 917. ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ означава процес исказан плусквамперфекатским обликом у предикату који се вршио или извршио у прошлости пре неке друге радње. Другим речима, временски однос између објекта

локализације (садржаног у значењу глагола) и два локализатора (време говора и неки претходни догађај) конкретизује се помоћу оријентира, чије је опште својство да претходи локализатору који претходи времену говора, нпр.

(56) Када је она дошла, он је већ био отишао.

Плусквамперфекат је доста редак облик у савременом српском стандардном језику и када се употребљава, тада обично, иако не обавезно, има функцију приповедачке стилизације текста.

§ 918. ИНДИКАТИВНИ ФУТУР означава процес исказан обликом футура првог у предикату који ће се се вршити или извршити у будућности. Другим речима, временски однос између објекта локализације (садржаног у значењу глагола) и локализатора (време говора) конкретизује се помоћу оријентира, чије је опште својство да следи локализатору, нпр.

(58) Вечерас ћемо ићи у рибу.

(59) Биће вам лепо.

(60) Допутоваће 31. марта.

§ 919. ПОСЛОВИЧКИ ФУТУР (гномски футур) карактеристичан је за употребу футура у пословицама и има опште значење односа који се схвата као сталан или уобичајен, нпр.

(61) И гуска ће каткад на леду посрнути.

§ 920. ФУТУР ДРУГИ означава процес исказан глаголом у облику футура другог у предикату који се врши после неке друге радње у будућности, садашњости или прошлости. Другим речима, предикатима с глаголом у облику футура другог објекат локализације (садржан у значењу глагола у предикату) смешта се у временске оквире (оријентир) који следе за временским локализатором, нпр.

(62) Чим нешто буде сазнала, јавиће ти.

(63) Вратиће се пре него што буде положио испите.

Чињеница да је значење футура другог везано за променљиви оријентир и променљиви локализатор јасно говори да је футур други релативно време. Употребљава се у сложеним реченицама.

Временске транспозиције као граматичке метафоре

§ 921. Када се нека реч ради веће сликовитости у изражавању употреби изван свог основног значења, говори се о њеној транспонованој или о метафоричној употреби. Многе метафоре у језику су устаљене (нпр. *глава државе, породица језика, слија љубав*), а у говору, поготову у књижевности, има веома много нових, живих метафора.

Када се један граматички облик употреби у функцији која је примарно својствена неком другом граматичком облику, говори се о граматичкој транспозицији или о пренесеној употреби граматичког облика, а у суштини те појаве јесте граматичка метафоризација. Њена основна функција је да стил излагања учини живљим, сликовитијим.

§ 922. ПРЕНЕСЕНА (ТРАНСПОНОВАНА) ВРЕМЕНСКА ЗНАЧЕЊА такође су карактеристична за временске облике глагола у предикату. Употребом у пренесеном временском значењу називају се такви случајеви употребе временских облика када су они узети изван свог основног, индикативног значења у контексту који је карактеристичан за изражавање неког другог временског значења, због чега читава конструкција постаје контекстуални синоним тог другог временског значења. На пример, ако се предикат у презенту употреби у контексту реченице у којој он нема презентско значење него је употребљен у конструкцији која има неко друго значење, нпр. значење прошлог времена, говори се о пренесеној употреби презента. Уп. *Синоћ смо одлучили да се такмичимо* са примером (64), где је исто значење исказано реченицом са пренесено употребљеним презентским обликом:

(64) Синоћ одлучимо да се такмичимо.

§ 923. ИСТОРИЈСКИ ПРЕЗЕНТ је назив за употребу презента у конструкцији са значењем прошлог времена, нпр.

(65) Јуче му нешто интересантно падне на памет.

§ 924. ФУТУРСКИ ПРЕЗЕНТ је назив за употребу презента у конструкцији са значењем будућег времена.

Једна подврста футурског презента је футурски ПРЕЗЕНТ ПЛАНИРАНЕ СИТУАЦИЈЕ, нпр.

(66) Сутра идем на море.

Друга подврста футурског презента је футурски ПРЕЗЕНТ ЗАМИШЉЕНЕ СИТУАЦИЈЕ када се у опису будућих ситуација употребљавају реченице с предикатима у презенту, нпр.

(67) Сутра је Нова година. Људи честитају једни другима празник. Дају и добијају поклоне...

§ 925. ФУТУРСКИ АОРИСТ је назив за употребу глагола у аористу у конструкцији са општим значењем будуће ситуације која се доживљава и датом реченицом изражава као да се већ десила, нпр.

(68) Закаснисмо!

(69) Изгубосмо овде!

(70) Брже, подависмо се!

(71) Воде! Изгорех!

Футурски аорист има јаку модалну конотацију јер значи нешто што може, треба, мора или не сме да се деси, што се жели или се не жели и слично.

§ 926. ФУТУРСКИ ПЕРФЕКАТ је назив за употребу глагола у перфекатском облику у конструкцији са општим значењем будуће ситуације, нпр. *Брже, закаснили смо!* У тој функцији обичнији је и експресивнији футурски аорист, док футурски перфекат долази по правилу у вези с јако израженим модалним значењима уверености, жеље и др., када се зове модални перфект, нпр.

(72) Ниси ми побегао.

§ 927. РЕЛАТИВНИ ФУТУР означава процес исказан футурским обликом у предикату који ће се се вршити или извршити пре или после неке друге радње или стања, било у прошлости било у будућности. Другим речима, временски однос између објекта локализације (садржаног у значењу глагола) и локализатора (време говора) конкретизује се помоћу оријентира који мора бити изван локализатора. По функцији релативни футур је приповедачки футур, Уп.

(73) Два дана пре те давне битке он ће се опростити с породицом.

(74) Два дана после те давне битке он ће се опростити с породицом.

(75) Два дана пре наступајуће битке он ће се опростити с породицом.

(76) Два дана после наступајуће битке он ће се опростити с породицом.

Темпоралност и наративност

§ 928. Пошто се граматичке временске метафоре најчешће користе у наративном излагању, тј. у приповедању, за њих су се у граматици усталили називи приповедни (или приповедачки, или наративни) презент, перфект, аорист, футур (в. о томе опширније у глави *Синтакса глагола*) Њихова суштина је у томе да се један граматички облик употребљава у окружењу које упућује на то да је тај облик употребљен изван свог основног значења. На пример, у реченици *Сушра идемо на излет* адвербијал с прилогом *сушра* јасно говори да се ситуација која може бити означена датом реченицом не остварује у времену када се та реченица остварује у исказу него да одговарајућа ситуација тек треба да се оствари. Међутим, употреба презентског облика ствара илузију да се та ситуација већ остварује и у томе је њена сликовитост и функционална оправданост такве употребе презентског облика у предикату.

§ 929. ПРИПОВЕДАЧКИ ПРЕЗЕНТ (или наративни презент, или историјски презент, в § 923), представља значењску транспозицију граматичког временског облика презентског глагола несвршеног или свршеног ви-

да у прошлост, на шта упућује временска одредба или неки други временски израз у реченици или неки податак у њеном контексту, нпр.

(77) Читам пре неки дан новине и наиђем на овакав наслов.

Приповедачки презент глагола несвршеног вида у приповедању се често појављује у имперфективним низовима, на шта указује М. Радовановић, нпр.

(78) Сви су је пажљиво слушали, а она говори, пева, свира, игра као никад раније све док је имала снаге.

Наведени пример показује да имперфективни низови приповедачког презента могу бити у „претериталном оквиру“, тј. да могу имати испред и/или иза себе свршени глагол у претериталном облику, који јасно истиче да су ту презентски облици употребљени као граматичке метафоре.

Приповедачки презент глагола свршеног вида је ређи, а одговарајуће временско значење обично се исказује предикатима са глаголом у аористу или перфекту, нпр.

(79) Она застане, направи паузу и почне да говори као да је управо то питање и чекала.

§ 930. ПРИПОВЕДАЧКИ ПЕРФЕКАТ. — Приповедачким перфектом исказују се радње које су се десиле пре радње исказане другим приповедачки употребљеним обликом, по правилу приповедачким презентом, као што то показује претходно наведени пример, где је радња исказана обликом перфекта претходила радњама исказаним глаголима у наративном презенту.

§ 931. ПРИПОВЕДАЧКИ АОРИСТ. — Приповедачким аористом, слично приповедачком перфекту, исказују се радње које су се десиле пре радње исказане другим приповедачки употребљеним обликом, нпр.

(80) Она застаде. Пути и збуњено гледа.

§ 932. ПРИПОВЕДАЧКИ ФУТУР ПРВИ. — Приповедачки футур први се обично користи за исказивање неке радња у приповедању која следи после радње о којој се говори обликом приповедачког презента. Релативно је чешћи у публицистици и историографији. На пример,

(81) Пре но што ће им то рећи, она их значајно погледа.

(82) После његовог ступања на престо стање у земљи ће се за неко време стабилизovati.

§ 933. ГНОМСКА УПОТРЕБА ВРЕМЕНСКИХ ОБЛИКА. — У наративним текстовима чешћа је него у другим врстама текстова гномска употреба временских облика. Као што је у вези са синтаксом појединих временских облика било речено, употреба различитих временских глаголских облика у свременском (омнитемпоралном, а према неким — атемпоралном)

значању, тј. без његове актуелизованости, карактеристична је за пословице, изреке, афоризме и сл. Исказ се ту схвата тако као да оно што се њиме износи важи за сва времена у прошлости, садашњости или у будућности. Такав је ГНОМСКИ ПРЕЗЕНТ (нпр. *У добру је лако добар бити*), ГНОМСКИ ПЕРФЕКТАТ (нпр. *Нашла врећа закрју*), ГНОМСКИ ИМПЕРФЕКТАТ (нпр. *Срамота сјаваше, а маји јој не даваше*), ГНОМСКИ АОРИСТ (нпр. *Два лоша убише Милоша*), ГНОМСКИ ФУТУР (нпр. *Ко ћрси да, и руку ће даји*). У конструкцијама са свевременским гномским значењем, поред модалног значења, среће се и облик императива, као гномски императив, нпр. *Чини добро, не кај се; чини зло, надај се*.

Адвербијали с временским значењем

§ 934. Изван морфологије и синтаксе глаголских времена друго важно тежиште темпоралности у простој реченици налази се у њеном адвербијалном делу. Називи временских периода, као облик изражавања временских значења, могу имати и друге синтаксичке функције, нпр. субјекатску (85), објекатску (86) или атрибутску (87), али је то од мањег функционалног значаја од изражавања времена облицима предиката (83) и адвербијала (84). Уп.

(83) На камену чесме сједим, кафу пијем / Слушам вода тече, / Клокоће наргила. (А. Шантић)

(84) Упознали су се крајем лета.

(85) Ово лето је почело кишом.

(86) Нестрпљиво ишчекују лето.

(87) Ускоро прелазимо на летње време.

Временски адвербијали имају два главна облика: (1) именске изразе с предлозима или без предлога, нпр. *на њочейку предавања, у њола њеи, њочейком леиша*, и (2) прилоге и мање-више устаљене прилошке изразе, нпр. *суишрадан, данас, у данашње време* и сл.

Падежни и предлошко–падежни адвербијали с временским значењем

§ 935. Поред временских глаголских облика једно од основних средстава за исказивање темпоралности су именски изрази у чијој су основи синтаксички модели с неким падежним обликом, употребљеним с предлогом или без предлога, и са одговарајућим лексичким садржајем. У складу с тим, а с обзиром на падежни облик именице у таквим именским изразима у синтакси падежа разликују се ТЕМПОРАЛНИ ГЕНИТИВ (нпр. *Разговараћемо њосле предавања*), ТЕМПОРАЛНИ АКУЗАТИВ (нпр. *Разговараће-*

мо у *йонедељак*), ТЕМПОРАЛНИ ИНСТРУМЕНТАЛ (нпр. *Данима није долазио*), и ТЕМПОРАЛНИ ЛОКАТИВ (нпр. *У новембру је йао йрви снег*).

Напомена. — В. о томе више у глави *Синтакса и семантика йадежа*.

Именски изрази с временским значењем чине посебан синтаксичко-семантички подсистем, који и у начину на који је организован, и у средствима којима се остварује показује доста сличности са системом месних падежа. У структури већине синтаксичких модела именских израза с временским значењем је предлог и одређени падежни облик. Знатно ређе временска значења се исказују и беспредлошким падежним обликом (нпр. *Уйознали су се йејоог маја*), док слободни временски падежни облик или има уз временско значење и неко друго значење (нпр. *дочекайи йрви айрил* према *чекайи до йрвог айрила*), или је захваћен прилошком лексикализацијом (нпр. *не сйавайи ноћима*).

Предлози у временским конструкцијама могу бити једночлани (било прости, нпр. *У среду*, било изведени, нпр. *УСРЕД лејта*); или двочлани (тј. предлошки изрази, нпр. *У ТОКУ семесйра*), а граница између правих предлошких израза и њима сличних именичких синтагми је прелазне природе због различитог степена десемантизације речи које се употребљавају у функцији предлошких израза.

У функцији изражавања временских значења употребљава се више модела предлошко-падежних конструкција, поред неколико случајева беспредлошке употребе падежних облика:

— у генитивним именским изразима: *близу* + N_{gen} , *ван* + N_{gen} , *давно йре* + N_{gen} , *до* + N_{gen} , *знайно йосле* + N_{gen} , *знайно йре* + N_{gen} , *из* + N_{gen} , *иза* + N_{gen} , *изван* + N_{gen} , *између* + $N_{\text{gen/pl}}$, *исйред* + N_{gen} , *код* + N_{gen} , *крајем* + N_{gen} , *много йосле* + N_{gen} , *много йре* + N_{gen} , *накрај* + N_{gen} , *надомак* + N_{gen} , *насред* + N_{gen} , *нейосредно йосле* + N_{gen} , *одмах йосле* + N_{gen} , *нейосредно йре* + N_{gen} , *око* + N_{gen} , *около* + N_{gen} , *йре* + N_{gen} , *йосле* + N_{gen} , *йреко* + N_{gen} , *с(а)* + N_{gen} , *средином* + N_{gen} , *йоком* + N_{gen} , *уочи* + N_{gen} , *усред* + N_{gen} , *у средини* + N_{gen} , *у сусреји* + N_{gen} , *у йоку* + N_{gen} ;

— у дативским именским изразима: *близу* + N_{dat} , *надомак* + N_{dat} , *у сусреји* + N_{dat} ;

— у акузативним именским изразима: *за* + N_{acc} , *кроз* + N_{acc} , *на* + N_{acc} , *йред* + N_{acc} , *у* + N_{acc} , *уз* + N_{acc} ;

— у инструменталним именским изразима: беспредлошки инструментал, нпр. *данима*, и модели предлошко-падежних конструкција са предлозима и предлошким изразима *међу* + N_{instr} , *у йоредо са* + N_{instr} ;

— у локативним именским изразима: *на* + N_{loc} , *о* + N_{loc} , *йо* + N_{loc} , *йрема* + N_{loc} , *йри* + N_{loc} .

Ситуативни оквир реализације именских израза у конструкцијама с временским значењем чине (а) изванредан период који се узима као временски објекат локализације; (б) период који се узима као временски локализатор; и (в) трећи, ужи период као временски оријентир, којим се конкретизује однос између (а) и (б), нпр. (а) *сусрет* — (в) у — (б) *фебруару*.

У ситуацијама означеним реченицама са именским временским адвербијалима временски локализатор је најчешће нека јединица за мерење времена, односно конвенционална временска јединица (нпр. секунд, минут, сат, недеља и дани у недељи итд.), или период изразитије одређен неком природном појавом (дан и делови дана, година и делови године и сл.), историјски период (нпр. *йалеолић*, *феудализам*, *барок*) или различите ситуације чије се трајање узима као временски локализатор, нпр. *концерти*, *шећња*, *бомбардовање Југославије 1999. године*.

Именица у именском изразу с временским значењем именује локализатор (нпр. у *фебруару*), а објекат локализације, који представља време неке друге ситуације, не мора имати номинализован израз, уп. *срести се у фебруару* према примеру са номиналованим објектом временске локализације — *сусрет у фебруару*. Независно од тога према којем се догађају или периоду временски одређује неки други догађај или период, временски објекат локализације увек је истовремено одређен и према времену говорне ситуације, тј. према тзв. тренутку говора као основном временском локализатору у сваком исказу. Уп. *Срели су се у фебруару* (са објектом локализације 'сусрет у фебруару' смештеним у антериорни оријентир) према *Срешће се у фебруару* (са истим објектом локализације смештеним у постериорни оријентир).

§ 936. Именски изрази с временским значењем обухватају, пре свега, (1) конструкције са значењем локализације у о к в и р и м а локализатора (нпр. *доћи њрвог маја*) и (2) конструкције које значе локализацију код које је временски објекат локализације и з в а н о к в и р а локализатора (нпр. *доћи њре / њосле њрвог маја*). Та дистинција одражава непосредну или посредну (тј. директну, унутрашњу или индиректну, спољашњу) временску локализацију.

Избор синтаксичких модела у предлошко-падежним конструкцијама са значењем непосредне локализације одређен је пре свега тиме да ли се конструкцијом изражава (1.1) само временска локализација (нпр. *Раде и у недељу*), или (1.2) временска локализација са елементима квантификације временског односа (нпр. *Раде и недељом*, где је у семантичку структуру конструкција тога типа 'уграђен' квантификатор 'сваки', или 'обично', уп. *Раде сваке недеље*, или *Недељом њеца* према *Када је недеља, он обично њеца*).

У првом случају временска (интра)локализација реализује се или као (1.1.1) временска локативност, или (1.1.2) временска аблативност или адлативност, в. (88)–(90).

§ 937. Временска локативност односи се на случајеве у којима се временски објекат локализације одређује према временском локализатору и његовим границама без истицања почетне или завршне временске границе објекта локализације, нпр. (88) за разлику од временске аблативности / адлативности, за које је релевантна почетна / завршна граница временског објекта локализације, упор (89) и (90), нпр.

(88) Раде и у среду.

(89) Раде од среде.

(90) Раде до среде.

Избор синтаксичког модела именског израза са значењем временске локативности умногоме је одређен лексичким значењем именице која именује временски локализатор, али и ситуативним специфичностима временске локализације која се таквим изразом означава.

Највећи број именица у именским изразима са значењем временске локативности којима се именује временски локализатор може бити употребљен у моделу са беспредлошким генитивом и обавезним детерминатором, нпр. *првог сата, другог дана, девете недеље, прве среде у месецу, фебруара 1999, те јесени, прошле године, двадесетих година* и сл. Неке од тих именица употребљавају се и у другим моделима, са истим или друкчијим значењем (нпр. у *првом сату игре, у првом дану борбе, на дан њеног рођења, у недељи борбе против наркоманије, у фебруару 1999*, а неке уопште не могу да буду употребљене у темпоралном беспредлошком генитиву, уп. у *првој секунди, у првом минути, у другој деценији XX века, у десетом веку, у неолиту, погрешити у додавању, погрешити на испити* итд, што говори да постоје лексичко-семантичка ограничења за употребу појединих граматичких конструкција и упућује такође на закључак да постоји синтаксичка синонимија између појединих модела именских израза с временским значењем. Уп. (91) и (92); (93) и (94); (95) и (96):

(91) Упознали су се јануара 1995.

(92) Упознали су се у јануару 1995.

(93) Био је рањен првог дана борбе.

(94) Био је рањен у првом дану борбе.

(95) Првог сата игре домаћи тим је водио.

(96) У првом сату игре домаћи тим је водио.

Напомена. — У значењу истовремености два процеса или догађаја, од којих је један обично споредан, пратећи, препоручује се употреба предлога *при* с локативом (нпр. *Погрешно је при додавању*), уместо употребе предлога *код* с генитивом (нпр. *Погрешно је код додавања*).

Различити модели именских израза често имају различита временска значења не само онда када су у конструкцијама с различитим лексемама него и онда када су употребљени у конструкцијама са истим лексемама. Тако, на пример, *џога дана* и *у џом дану* су синоними у реченицама као

(97) Срели су се двапут тога дана.

(98) Срели су се двапут у том дану,

иако израз *џога дана* не наглашава временску дужину временског локализатора него пре свега временску подударност објекта локализације и неког дела или целине локализатора, што је блиско функцији временског прилога (нпр. *Тога дана се разболела* као *Тада се разболела*), док конструкција у *џом дану* и њој сличне истиче колико је трајао именовани период у оквиру којег се нешто догодило, обично с квантификацијом објекта локализације, нпр.

(99) У том дану су се три пута срели.

У таквом односу налази се и *џога месеца* према у *џом месецу*, *џе године* према у *џој години* и сл. А поређење конструкција *џога дана*, у *џом дану* и *на џај дан* показује још један случај када је разлика у избору модела праћена семантичком разликом, наиме употреба модела *на* + N_{acc} карактеристична је за конструкције које се односе на временске локализаторе са статусом празника, нпр. *на дан венчања*, *на Дан дејешта*.

Ако именица значи историјски период, употреба беспредлошког генитива блокирана је њеним лексичким значењем. У таквим случајевима значење временске локативности исказује се конструкцијом према моделу у + N_{loc} , нпр. у *јалеолиџу*, у *бароку*, у *феудализму* и сл.

Употреба временског беспредлошког генитива блокирана је лексичким значењем именице и онда када именица значи процес чије се трајање узима као временски локализатор. И у таквим случајевима значење временске локативности исказује се конструкцијом према моделу у + N_{loc} , нпр. *бриљираџи у завршници*, *јовредитџи се у игри*, *сресџи се у шетњи* итд, или *на* + N_{loc} *ујознаџи на излеџу*, *уживаџи не концерџу*, *сјававџи на јредавању* и сл.

Ни именице *секунда*, *минуџи*, *деценија*, *век*, *стјолеће* не употребљавају се у временском беспредлошком генитиву него у конструкцијама према моделу у + N_{loc} , дакле у *десеџој секунди*, у *јетнаесџом минуџу*, у *другој деценији овог века*, у *овом веку* // *стјолећу* и сл.

Употреба беспредлошког темпоралног генитива искључена је и у случајевима када је локализатор временски период са статусом празника. У таквим случајевима уместо беспредлошког темпоралног генитива у значењу временске локативности употребљава се модел *на* + N_{acc} , нпр. *на Божџић*, *на Ускрс*, *на Нову годину*, *на Никољдан*, *на његов рођендан*, *на*

дан његовог рођења, поред ређег и архаичнијег *о Божићу, о Ускрсу, о Новој години, о Никољу дне* и сл., и доста честог *за + N_{acc}* (дакле, *за Божић* и сл.), где је присутно и циљно или наменско значење, нпр.

(100) Куда ћете за Нову годину? — 'куда ћете ићи да проведете Нову годину'

(101) Које ћеш колаче правити за Никољдан?

Локативне временске конструкције с предлогом *о* (нпр. *о Божићу*) нису прави синоними акузативних временских конструкција с предлогом *на* (нпр. *на Божић*), будући да више истичу време одржавања празника него само празник, уп. (102) и (103); док пример (104) илуструје значење приближне временске локализације 'о Божићу, или мало пре или после Божића':

(102) Упознали су се на Божић.

(103) Упознали су се о Божићу.

(104) Упознали су се око Божића.

У неким устаљеним обртима у локативним временским конструкцијама с предлогом *о* може се појавити и именица која не значи празник, нпр. завршити *о року*, што, према запажању С. Танасића, даје могућност за прецизне значењске разлике. Уп.

(105) Предао је рад у року.

(106) Предао је рад о року.

У (105) имамо значење 'у оквирима периода одређеног роком', а у (106) значење 'на дан када је истицао рок'.

Употреба модела *на + N_{acc}, у + N_{acc}* такође може бити лексички блокирана. То је случај са употребом именица које значе годишња доба у конструкцијама са општим значењем временске локативности, уп. *овога љролећа, овога лећа, ове јесени, ове зиме*, али не и **у овом љролећу, *у овом лећу* итд.

Померањем именског израза који значи временски локализатор из адвербијалне у субјекатску позицију добија се прелазно субјекатско-временско значење ако је локализатор категоријално уопштен 'време', уп.

(107) Ове јесени време нам је брзо прошло.

(108) Ова јесен нам је брзо прошла.

Размотрени синтаксички модели именских израза имају опште значење временске локативности, тј. обележавају временску локализацију без истицања почетка или краја временског објекта локализације као код временске аблативности или адлативности, уп.

(109) Странке примамо од девет сати.

(110) Странке примамо до девет сати.

Ипак, у конструкцијама с фазним глаголима размотрене конструкције за основним значењем временске локативности и интралокализације могу имати варијантно временски аблативно значење (нпр. *йочетѝи десетѝог маја, сѝарѝоватѝи у 9.00*), или временски адлативно значење (нпр. *заврѝиѝи десетѝог маја, окончатѝи у 9.00*). То важи и за конструкције с лексемама које су значењски изведене из фазних глагола, нпр. *родѝѝи се 'почети живети', умреѝи 'престати живети'* и сл.

§ 938. А б л а т и в н а временска значења имају у српском језику, у систему предлошко-падежних конструкција, посебан синтаксички израз. То су конструкције према моделима $од + N_{gen}$, $из + N_{gen}$ и $с(а) + N_{instr}$. Најчешћи је први наведени модел, који има аблативно-лимитативно значење истичући да је почетна граница објекта локализације смештена у оквирима временског локализатора, нпр.

- (111) Радн од зоре до мрака.
- (112) Отворено је од девет до пет.
- (113) На одмору је од првог до двадесетог августа.
- (114) Овде је био запослен од 1974. до 1986. године.
- (115) Не чује од рођења.

Друга два наведена модела ређе се употребљавају и немају лимитативну значењску компоненту. У оба случаја значење временске аблативности је изразитије лексички условљено. Синтаксички модел $из + N_{gen}$ такво значење остварује у конструкцијама у којима локализатор именује именица са значењем периода у узрасту или периода у историји, нпр.

- (116) То су успомене из детињства.
- (117) То су ожиљци из младости.
- (118) Откривено налазиште потиче из неолита.
- (119) Сачувао је дедину слику из Првог светског рата.
- (120) Ово је намештај из барока.

Аблативно значење тих конструкција лако се може утврдити и питањима 'од када?', 'из ког периода?' и сл. Поред лексичког значења именице за избор једног од датих модела предлошко-падежне конструкције релевантно је и лексичко значење управне речи у синтагми. Уп.

- (121) Ова врста постоји од леденог доба.
- (122) Сачуван је фосил из леденог доба.
- (123) *Ова врста постоји из леденог доба.
- (124) *Сачуван је фосил од леденог доба.

У случајевима када такве конструкције означавају ситуације у којима је временски локализатор неки историјски период, поред темпоралног присутно је и значење апстрактне посесивности, блиске квалификативности, наиме *налазиѝѝе из неолѝѝа* није само 'налазиште које је сачувано

из времена неолита' него је и 'налазиште које припада периоду неолита', тј. *неолиџско налазишће*.

Још ређе временска аблативност изражава се моделом $c(a) + N_{instr}$, нпр.

(125) С летом овде почињу монсунске кише.

(126) С преласком на други посао њено здравље почело је да попушта.

(127) С доласком новог директора све је кренуло набоље.

На помена. — О избору облика c или ca в. § 880.

Иако такве реченице могу бити реплике на питање *од када?*, пре него *са чиме?*, поред темпоралности оне имају и компоненту каузативности, као у друга два примера. На темпоралном плану оне значе временско локализовање почетка трајања једног процеса у временске оквире другог.

У лексички ограниченим случајевима временска аблативност може бити изражена моделом $c(a) + N_{gen}$, нпр.

(128) С јесени, када почињу ветрови, лишће дивљег кестена пада стрмоглавце, с петељком наниже. (Д. Киш)

(129) С пролећа они би опет почели да се окупљају.

Ипак, тај модел често има и значење временске локативности, без истицања почетне временске границе предикатом означеног процеса, нпр. *С јесени сунце није јако*, *С пролећа се увек боље осећала*.

Насупрот временској аблативности временска адлативност се остварује у истицању завршне временске границе неког догађаја или неке ситуације, што се изражава различитим моделима предлошко-падежних конструкција, нпр. генитивом с предлогом *од* (*радиџи (све) до џеџка*), акузативом с предлогом *на* (*џребаџиџи седницу на џеџка*), инструменталом с предлошким изразом *закључно с* (*биџи на боловању закључно с џеџком*).

§ 939. П е р л а т и в н о с т није посебно карактеристична за временска значења, што се може објаснити природом временског локализатора, који, за разлику од просторног, има увек само једну димензију, због чега и појам перлативности, као 'пресецања' оријентира, или 'линије кретања' објекта локализације у оквирима оријентира, има у временском локализатору мање могућности да се оствари. Најближе том значењу су конструкције које истичу линеарност временског локализатора 'у оквиру' којег се, по природи ствари такође линеарно, али не обавезно континуирано, смешта објекат временске локализације, што се обично изражава конструкцијама према моделу $џоком + N_{gen}$, $у џоку + N_{gen}$, нпр.

(130) Током дана температура је расла.

(131) У току дана температура је расла.

Могло би се ипак рећи да је модел с предлошком изразом у *шоку*, за разлику од онога са *шоком*, ближи локативном него перлативном значењу, поготову када треба изразити временску интралокализацију неkontинуираног објекта, нпр.

(132) У току ноћи температура је опала.

За употребу та два синтаксичка модела (*шоком* + N_{gen}, у *шоку* + N_{gen}) постоје лексичка ограничења: лексеме које значе временске локализаторе наглашене дужине (*година*, *деценија*, *век* и сл.) пре се могу наћи у конструкцијама с тим моделима него, на пример, речи *секунда* или *минути*. Ту је важан и граматички облик именице јер плурализованост олакшава њену употребу у конструкцијама према моделима *шоком* + N_{gen}, у *шоку* + N_{gen} чак и када су у питању лексеме које значе кратке временске одсечке, нпр.

(133) Током неколико (дугих) секунди они су ћутали.

(134) У току неколико (дугих) секунди они су ћутали.

Дужина временског објекта локализације може бити наглашена и значењем управне речи. Уп.

(135) Ратовало се током десет година.

(136) Рат је трајао десет година.

(137) У рату смо провели десет година.

У у примерима као што су (136) и (137) значење временске локализације је још више заклоњено значењем квантификације, а суштински је друкчији и граматички модел реченице у односу на пример (135). Квантитативна компонента у значењима таквих конструкција приближава их доле наведеном типу (1.2.2), али за разлику од интралокализације са дистрибутивном квантификацијом (нпр. *Раде недељом*), овде је реч о локализацији са градуелном квантификацијом (наглашава се дужина трајања), нпр.

(138) Владали су током неколико деценија.

Н а п о м е н а. — Исправна је употреба конструкција према моделу *кроз* + акузатив, било да се означава трајање (нпр. *рајшовали су кроз векове*), било да се означава временско растојање до неког догађаја у будућности (нпр. *видећемо се кроз три недеље*).

§ 940. К в а н т и ф и к а ц и ј а временског односа у спрези са значењем временске локализације (1.2) остварује се у систему предлошко-падежних конструкција или као (1.2.1) локализација и квантификација за коју није неопходна плуралност локализатора (нпр. *радићи цео дан*), или као (1.2.2) локализација и квантификација за коју је неопходан услов плуралност локализатора (нпр. *примајти средом*, *радићи данима*). Конструкције које су неутрално постављене према услову плуралности локализа-

тора означавају један од два типа временске локализације и квантификације према томе да ли се квантификација реализује као (1.2.1.1) општа (нпр. *радићии целе недеље*), или као (1.2.1.2) делимична квантификација (нпр. *радићии њочейком недеље*).

У првом случају (временска интралокализација и квантификација општег типа) цео локализатор учествује у временској локализацији, што се изражава беспредлошким акузативом, а формални показатељ универзалне квантификације, тј. потпуне временске ангажованости локализатора, јесте обавезни детерминатор са количинским значењем, нпр. *учићии цео дан*, *учићии читтав дан*, *учићии један дан* и сл. Уколико управна реч у синтагми са таквом конструкцијом има префикс *џро-* или *џре-*, акузативни облик у неким лексички условљеним случајевима није везан ни предлогом ни детерминатором, али цела синтагма нема чисто темпорално значење него више објекатско-темпорално значење, нпр. *џровесћии дан*, *џробдетии ноћ*, *џресћаватии џредавање*, *џресћајатии џућовање*, тј. такве конструкције нису карактеристичне за семантички центар категорије времена већ више репрезентују њену семантичку периферију, на којој се временска значења изразије преплићу са другим категоријалним значењима.

У другом случају, временска локализација која се остварује делом локализатора, а не његовом временском целином, има фазно значење, а изражава се именичким фрагментизаторима *џочейтак*, *џок*, *средина*, *крај* и слично у саставу конструкција са предлошким изразима, нпр. *ујадиице на џочейку џриче*, *у џочейку џриче*, *на самом џочейку џриче*, *усред џриче*, *у средини џриче*, *у џоку џриче*, *џоком џриче*, *уз џричу*, *на крају џриче* и сл. Синтаксичко семантичка специфичност таквих конструкција последица је чињенице да се временски објекат локализације одређује помоћу два локализатора, ужег и ширег, који се налазе у односу дела и целине, тако да је поред временског присутно и значење квантификације као степена обухваћености локализатора објектом локализације.

Именички облик временског фрагментизатора може да зависи и од избора именице која означава локализатор, нпр. употреба фрагментизатора *џок* је обична када се временски локализатор не схвата као врло кратак (нпр. *џоком године*, али не и **џоком секунде*). Лексички је одређен избор синтаксичког модела временског израза и у примерима *џочейком дана*, *недеље*, *месеца*, *године*, *сћолећа*, али не и **џочейком џриче*, **џочейком џакмичења* и сл. Уколико локализатор није временска јединица и ако нема непроменљиву и познату дужину, избегава се инструментални облик именице која означава његов почетак или крај, и тада предност имају конструкције са предлозима и локативним именичким обликом.

У оквиру конструкција са значењем локализације и квантификације за коју је неопходан услов плуралност локализатора (нпр. *џриматии сре-*

дом, радијии ноћима), као што примери показују, разликују се два главна типа: (1.2.2.1) дистрибутивни (нпр. *йримајии средом, сасћанци чейврћком* и сл.), и (1.2.2.2) континуални (нпр. *радијии данима, чекајии сайћима* и сл.). Конструкције са дистрибутивним временским значењем имају беспредлошки сингуларни инструментални облик, а конструкције са континуалним значењем имају беспредлошки плуралски инструментални облик. У оба случаја постоје и врло чврста лексичка ограничења за употребу једног или другог синтаксичког модела, односно може се говорити о израженој релевантности њихове лексикализације.

Временске конструкције са д и с т р и б у т и в н и м значењем односе се на објекат локализације распоређен на већи број истоврсних локализатора који нису у непосредном контакту, при чему регуларност понављања није обавезна. Уп.

(139) Он редовно прима уторком.

(140) Он обично прима уторком.

(141) Он понекад прима уторком.

Регуларна временска дистрибутивност мора бити исказана употребом неког временског општег квантификатора у таквој временској конструкцији, нпр.

(142) Он редовно прима петком.

(143) Он прима сваког петка.

(144) Он увек прима петком.

У таквим конструкцијама појављује се доста ограничен круг лексема. То су називи дана у недељи и именице као *викенд, йразник, нерадни дани, други дани*, нпр.

(145) Он прима странке само петком, а другим данима, викендом, празником и уопште нерадним данима не прима.

§ 941. Временске конструкције са континуалним значењем односе се на објекат локализације који је распоређен на већи број истоврсних локализатора (обично у непосредном контакту), нпр. *радијии сайћима, данима, ноћима, недељама, месецима, годинама, деценијама, сћолећима, вековима*, што имплицира информацију о процесу који дуго траје, по правилу у континуитету, односно о изразитој дужини временског објекта локализације. Он је зато распоређен на више локализатора, чији се назив (*сайћ, дан, недеља* итд.) узима као параметар приближне, ненумеричке квантификације трајања објекта временске локализације.

Континуалност ту значи непосредно суседство бар две истоврсне параметарске временске јединице, али не искључује могућност одсуства контакта између делова плуралног локализатора посматраног у целини. На пример, *Он је годинама радио на йом йроблему* не мора да обавезно да

значи да је тај дугогодишњи рад трајао из године у годину без прекида. Ипак таква употреба временског плуралског инструменатала, у значењу потенцијално непотпуног континуитета, ређа је од основне.

Н а п о м е н а. — У конструкцијама *чишаву годину дана, цео месец дана, следећу недељу дана* и сл. атрибут треба у облику да се слаже са именицом у акузативу, која даје укупну временску квантификацију, а не са именицом у генитиву множине. Дакле, не препоручује се, иако се може чути или прочитати — *чишавих годину дана, следећих недељу дана, целих месец дана* и сл.

Континуалност може бити условна и у конструкцијама са именицама које значе делове дане, нпр. *ноћима, вечерима*, где по природи ствари не може бити непосредног суседства између најближих истоверних локализатора него само између временских периода чији су они делови.

Континуалност се у српском језику изражава и конструкцијама са истолексемским двочланим моделом: $из + N_{gen} + у + N_{acc}$, нпр. *вeстии сѝижу из сaшa у сaш, из дана у дан, из недеље у недељу*. Тај модел се често користи за изражавање прогресивног степеновања уз временско значење, нпр. (146), иако значење градације у принципу није искључено ни у конструкцијама са временским плуралским инструменталом и одговарајућим глаголом у предикату (147), уп.

(146) Температура је расла из сата у сат.

(147) Температура је сатима расла.

Поред тога, синтаксички модели $из + N_{gen}$ и $у + N_{acc}$ у конструкцији са друкчијим лексичким садржајем када су употребљени заједно могу задржати и своје основно значење аблативне односно адлативне интралокализације, нпр.

(148) Објављивање зборника морало је бити померено из првог квартала у трећи квартал ове године.

Континуалност лимитативног типа изражава се конструкцијама са двочланим моделом $од + N_{gen}$ до $+ N_{gen}$, нпр.

(149) Радили су од понедељка до петка.

Ту се увек подразумева да је објекат локализације смештен и у оквирима првог поменутог временског одсечка (у претходном примеру 'понедељак'), али ако се жели истаћи да је у истом статусу и други именовани одсечак, онда се користи прилог *закључно*, нпр.

(150) Радили су од понедељка до петка, закључно (с петком).

Таква употреба временских конструкција коју илуструје пример (150) углавном је одлика административног стила.

У временским конструкцијама са именичким фрагментизаторима предлози са основним значењем спољашње локализације могу значити

унутрашњу временску локализацију у односу на примарни локализатор, нпр. *Ипред крај њриче, њосле увода у излагање, њењсредно њосле њочешка уњакмице*. Да би се такво значење могло исказати, услов је да предлози којима се изражава антериорност нису у конструкцији са фрагментизатором типа *њочешак*, односно да предлози са значењем постериорности нису у конструкцији са фрагментизатором типа *крај*, јер тада постоји потпуна антериорност (нпр. *њре њочешка њредавања*), односно потпуна постериорност (нпр. *њосле заврешка њредавања*).

§ 942. Временска екстралокализација (2) у систему предлошко-падежних конструкција, као локализација изван временских оквира локализатора, аналогно размотреним предлошко-падежним конструкцијама са значењем интралокализације, испољава се или (2.1) само као временска локализација, нпр. *После вечере ишли су у шењњу*, или има (2.2) значење временске локализације и квантификације, нпр. *Већ смо близу расњуста*.

У првом случају временска екстралокализација је или (2.1.1) општа, нпр. *(Из)ван радног времена ради њривањно*, или (2.1.2) посебна, било као (2.1.2.1) антериорност, нпр. *Разговарали су њре њредавања*, било као (2.1.2.2) постериорност, нпр. *Разговарали су њосле њредавања*.

Могућности изражавања опште временске екстралокализације врло су ограничене и граматички и лексички. Постоје само два синонимична и формално врло слична модела с таквим значењем *ван + N_{gen}* и *изван + N_{gen}*, нпр. *ван радног времена, ван смене, ван часа, изван радног времена, изван настњаве, изван часа* и сл.

Специфичан случај временске екстралокализације у оквиру интралокализације представљају адвербијали којима се означавају ситуације са два временска локализатора, од којих је ужи (фрагментизатор) део ширег локализатора. На пример, у реченици *Догодио се инцидентњ њре краја уњакмице* објекат локализације 'инцидент' је интралокализован у односу на локализатор 'крај', а екстралокализован у односу на ужи локализатор 'крај утакмице'.

§ 943. Антериорност има у оквирима синтаксичког подсистема предлошко-падежних конструкција са временским значењем основни израз у конструкцијама са предлогом *њре*, нпр.

(151) Дошли су пре почетка утакмице.

Напомена. — Није правилна употреба конструкција типа *То је било уназад њри године*, где уместо *уназад* треба рећи *њре*, дакле, *То је било њре њри године*.

Адлативно-лимитативно временско значење у оквиру антериорности изражава се конструкцијама са предлогом *до*, нпр.

(152) Чекали су до почетка утакмице.

Антериорна локализација адлативног типа у принципу може бити исказана и конструкцијама у чијој је основи модел у *сусрећ* + N_{dat}, нпр.

(153) Ишли су у сусрет свитању (Ј. Поповић).

Изван белетристике такве конструкције су ипак ретке, а ни у белетристици нису честе. Ту је заправо у питању просторна метафора и то пре тзв. жива метафора него окамењена метафора, каквих је много у језичком систему уопште и у систему временских конструкција посебно.

§ 944. Постериорност има у оквирима синтаксичког подсистема предлошко-падежних конструкција са временским значењем основни израз у генитивском конструкцијама са предлогом *йосле* и његовим синонимом *након*, нпр.

(154) После предавања отишла је кући.

(155) Након предавања отишла је кући.

У реченицама са именицом у адвербијалу која означава локализатор као време трајања именованог процеса постериорност се изражава и локативним конструкцијама са предлогом *йо*, нпр.

(156) По завршетку школовања се удала.

(157) По завршеном школовању се удала.

(158) По доручку су отишли у шетњу.

Конструкцијама са предлогом *йо* конкуришу, и потискују их у савременом српском књижевном језику конструкције са предлогом *йосле*, уп. *После завршејка школовања*, *После завршеног школовања* и сл.

У конструкцијама са временским мерним јединицама (по правилу и са бројевима који квантификују удаљеност од локализатора) постериорност се изражава и моделом *кроз* + N_{acc}, нпр. *кроз йетй минуџа*, *кроз један сатй*, *кроз један месец*, *кроз месец дана*, *кроз две године* итд.

Напомена. — Није добар ред речи у примерима типа *Багдад йри месеца йосле*, треба *Багдад йосле йри месеца*, као ни *дан йре*, треба *дан раније* или *йре једног дана*.

§ 945. Временска проксималност или дисталност је такође важан семантички критеријум у систему темпоралних предлошко-падежних модела. Предлошко-падежне конструкције са значењем спољашње временске локализације и квантификације диференцирају два степена удаљености 'мањи' (проксималност) и 'већи' (дисталност). Као што је то случај и у конструкцијама са просторним предлозима и прилозима, не само у српском него и у многим другим језицима, и овде су знатно развијеније могућности исказивања онога што је на мањем степену временске удаљености од локализатора него онога што је на већем степе-

ну удаљености од локализатора. Мањи степен временске удаљености у комбинацији са семантичком компонентом опште спољашње локализације, дакле не искључиво антериорне или искључиво постериорне екстра-локализације, имају генитивске конструкције са предлогом *око*, нпр.

(159) Почећемо око седам сати.

(160) То је било око Нове године.

(161) Петар ће доћи око ручка.

Значењски услов за употребу таквих конструкција јесте да је локализатор нека временска јединица или празник, понекад то може бити и неки релативно кратак процес, али не и историјски период нити уопште локализатор са израженом дужином трајања. Значењска посебност тих конструкција је и у неодређеној приближности и алтернативности — око седам сати значи 'не много пре и / или не много после седам сати', а није искључена ни интралокализација '...и / или у седам сати'.

Антериорна проксималност има у оквирима синтаксичког подсистема предлошко-падежних конструкција са временским значењем основни израз у генитивским конструкцијама са предлозима *близу*, *уочи*, *надомак*, нпр. (162)–(164), у акузативној конструкцији са предлогом *ћред*, нпр. (165); и у беспредлошкој дативској конструкције (често са префиксом *ћри-* у саставу управне речи), нпр. (166)–(168). Уп.

(162) Већ смо близу распуста.

(163) Било је то уочи распуста.

(164) Већ смо надамак распуста.

(165) Вратила се пред распуст.

(166) Све смо ближи распусту.

(167) Приближавамо се распусту.

(168) Примакли смо се распусту.

Д и с т а л н о с т као однос између временског објекта локализације и локализатора обично се истиче прилошким квантификатором у саставу предлошког израза, нпр.

(169) То се десило много пре њеног одласка.

(170) То се десило знатно пре њеног одласка.

(171) То се десило знатно после њеног одласка.

Временски прилошки адвербијали

§ 946. Прилози и прилошки изрази као временски адвербијали могу бити заменички и незамењички. Разлика између те две врсте временских прилошких адвербијала није толико етимолошка (постојање или одсуство неке заменичке морфеме у морфемској структури прилога) него је првенствено функционална, јер има заменичких прилошких адвербијала чији су структура и порекло видљиво незамењички, уп. (172) према (173), (174):

- (172) Увек им је помагао.
 (173) Вазда им је помагао.
 (174) Свагда им је помагао.

Иако имају прилошки облик, прилошки адвербијали с временским значењем могу се на значењском плану посматрати као сажети именски изрази, нпр. *данас* 'овога дана', *сада* 'у овом тренутку', *прво* 'на првом месту', *зими* 'током зиме' итд.

§ 947. ЗАМЕНИЧКИ ВРЕМЕНСКИ ПРИЛОШКИ АДВЕРБИЈАЛИ. — Заменички временски прилошки адвербијали имају као заједничке значењске функције локализацију времена ситуације означене исказом односу на време говорне ситуације, односно квантификацију (општу или неодређену), нпр.

- (175) Сада је пет сати.
 (176) Никад не реци 'никад'.
 (177) Отад нам се није јавила.

Временска локализација заменичким прилошким адвербијалима обухвата значења временске адлативности (нпр. *до сада*), аблативности (нпр. *од сада*), перлативности (нпр. *за сада*) и локативности (нпр. *сада*), која се односе на постојање или одсуство усмерености временске локализације уз евентуално истицање њене почетне или завршне тачке, као и значења временске централности (нпр. *сада*), проксималности (нпр. *недавно*), дисталности (нпр. *онда*) и друга, која се односе на различите врсте оријентира означених заменичким прилошким временским адвербијалима.

Поређење реченица са заменичким прилошким временским адвербијалима локативног типа са аблативним, адлативним и перлативним адвербијалима показује присутност фазног значења, при чему се аблативност испољава као почетност (*од сада*), перлативност као трајање (*за сада*), а адлативност као завршност (*до сада*), уп.

- (178) Сада је здрав.
 (179) До сада је био болестан.
 (180) За сада је здрав.
 (181) Од сада ће бити здрав.

Поређење наведених и сличних реченица такође показује да адвербијали са значењем временске границе неког процеса или стања имплицирају друкчији процес или стање од те временске границе, уп.

- (182) До сада је био здрав. (Сада је болестан.)
 (183) До сада није био здрав. (Сада је здрав.)

Временском адвербијалу с прилогом *до сад(а)* значењски је близак адвербијал с прилогом *раније*. Природу њиховог међусобног односа показује тест супституције првог другим у истом окружењу, нпр.

(184) До сада је долазио у девет.

(185) Раније је долазио у девет.

(186) До сада се није жалила.

(187) Раније се није жалила.

Примери показују да реченице са *до сад(а)* у адвербијалу значе континуирану антериорност, док реченице са *раније* у адвербијалу значе временску локализацију која не мора да сеже до времена говора, него до неке тачке у прошлости. Уп.

(188) Раније је долазио у девет, а онда је почео да долази у десет.

(189) Раније се није жалила, а онда је почела да се жали.

Ипак, адвербијали с прилогом *раније* могу имати значење локализације која сеже до времена говора о њој, која је иначе карактеристична за прилог *до сад(а)*. Уп.

(190) Раније се није жалила, а сада је почела да се жали.

(191) До сада се није жалила, а сада је почела да се жали.

Адвербијали с прилозима *до сада* и *од сада* (а то важи и за парове *до сада, од сада*; *до када, од када, донедавно, онедавно*) не налазе се ипак у сасвим симетричном семантичком односу јер је антериорност означена прилогом *до сада* ексклузивног типа будући да престаје временом говора, док је постериорност на коју упућује прилог *од сада* инклузивног типа будући да може обухватати и време говора, тј. 'сада и убудуће'. Уп.

(192) До сада сам био члан овог удружења.

(193) Од сада нисам више члан овог удружења.

(194) Од сада нећу више бити члан овог удружења.

За заменичке прилошке адвербијале времена релевантан је и критеријум временске дистанце као растојања у времену између објекта локализације и локализатора. Прилози с проксималним значењем највећим делом су заменички у функционалном, а не у етимолошком смислу, и обухватају значења проксималне антериорности (нпр. *недавно, онедавно, донедавно, одскора, малочас, малојре* и сл.) и малобројније прилоге проксималне постериорности (нпр. *зашим, њошом, ускоро, чак, секундарно, и сад(а)*, за најближу постериорност). Уп.

(195) Донедавно је ту радила.

(196) Недавно се ту запослила.

(197) Онедавно ту ради.

(198) Одскора ту ради.

(199) Малопре је била ту.

(200) До малочас је седео ту један од мирних (И. Андрић)

- (201) Малопре је била ту.
 (202) Затим иде на ручак.
 (203) Потом иде на ручак.
 (204) Ускоро ће доћи.
 (205) Сад ће доћи.

Напомена. — Неки прилози са значењем проксималне антериорности не припадају савременом језичком стандарду, нпр. *ономад, ономадне, одономадне, ошоич, ошоичке* и др.

Прилошки адвербијали са значење временске дисталности знатно су мање разноврсни од адвербијала са значењем временске проксималности. Пре свега прилошки облици за дисталност имају искључиво значење антериорности: *давно, одавно, њоодавно*. Иако је први од њих обичнији у локативном значењу (нпр. *То је било давно*), а друга два у аблативном значењу (нпр. *чека одавно, чека њоодавно*), таква семантичка дистрибуција није једино могућа. Штавише, врло је честа употреба било којег од наведених прилога како у саставу адвербијала с локативним значењем тако и у адвербијалима с аблативним временским значењем. Уп.

- (206) Давно је речено да смо нација пензионера. (НИН)
 (207) То је било одавно.
 (208) То је било поодавно.
 (209) Давно те чекамо.

Анафорска временска локализација заменичким прилошким адвербијалима ослања се на мањи број прилога (*џада, од џада, до џада, зајим, њојом, љрејходно, онда, ујо* и др.), од којих се *џада, од џада, до џада* налазе у сличном односу као *сада, од сада, до сада*, што важи и за *онда, од онда, донде* са могућим значењем временске дисталности; *зајим* и *њојом* (књишки) имају значење постериорне локализације, *љрејходно* значење антериорне локализације, а *ујо* функцију наглашено пунктуалне локализације (оријентир је кратак временски одсечак) и неочекиваности. Уп.

- (210) Тада је живела у нашем граду.
 (211) Тада чујем звиждук локомотиве.
 (212) Онда је живела у нашем граду.
 (213) Онда чујем звиждук локомотиве.
 (214) Уто чујем звиждук локомотиве. (Л. Лазаревић)
 (215) *Уто је живела у нашем граду.
 (216) Од тада је био здрав.
 (217) До тада је био здрав.
 (218) Претходно су почеле кише.
 (219) Затим су почеле кише.
 (220) Потом су почеле кише.
 (221) Онда су почеле кише.

§ 948. Квантификација заменичким прилошким адвербијалима времена обухвата општу квантификацију афирмативног типа (нпр. *увек*) и негативног типа (нпр. *никад*) и неодређену квантификацију (нпр. *йонекад*). У заменичким прилошким адвербијалима временске квантификације укрштају се категорије времена и количине.

Временска општа квантификација значи да се нека појава остварује без изузетка, у сваком времену, свакој ситуацији и у сваком поједином случају, или ни у једној ситуацији и ни у једном случају. С обзиром на то, аблативно истицање почетне границе или адлативно истицање завршне границе, као и појам границе уопште, изгледају супротни природи опште квантификације. Ипак, општа квантификација у језику по правилу има ограничен домен који се види из контекста или говорне ситуације, уп.

(222) Она никад не пуши.

(223) Она никад не пуши (пред родитељима).

Лимитативна компонента може бити део значења временског општег квантификатора, уп.

(224) Одувек су живели у том месту.

(225) Заувек су напустили то место.

Адвербијали са општом временском квантификацијом у реченицама без негације у предикату могу, у општим цртама, да имају значење једнострано ограничене опште квантификације, као у примерима (1.1), (1.2), или значење опште квантификације без таквог ограничења, при чему у овом другом случају може бити релевантан начин временске квантификације (дате као рашчлањене, нпр. *свакодневно*, или континуиране, нпр. *сјално*), или неутралност према информацији о начину, што се може представити и следећим прегледом:

1. једнострано ограничена општа временска квантификација

1.1. адлативна (*занавек*)

1.2. аблативна (*одвајкада*)

2. без лимитативног значења

2.1. са начинско-временским значењем

2.1.1. рашчлањеност (*свакодневно*)

2.1.2. нерашчлањеност (*сјално*)

2.2. без начинског значења (*увек*)

Примери наведени за поједине значењске типове општих временских квантификатора имају мањи или већи број синонима, или приближних синонима, не само међу прилозима него и међу именским групама, нпр. (1.1) *заувек*, *за сва времена*; (1.2) *одувек*, *одискона*, *од йамийивека*, *ошјкад је светиа и века*; (2.1.1) *свакога часа*, *сваке године*, *сваке недеље*, *сваког месеца*; (2.1.2) *нейресјано*, *једнако*, *йерманеншно*, *кониинуирано*,

непрекидно, још увек, све; (2.2) вазда, йоваздан, свагда, свакад (сва четири са нијансом архаичности) итд. Нпр.

(226) Реч Господња остаје довека. (Прва Петр. 1, 25)

(227) Затим покри лице шакама и заборави га; сасвим, потпуно и заувек.

(Ф. Давид)

(228) А одрицање од Нобелове награде занавек ће ући у историју. (НИН)

(229) Еуроكرم одувек чине само природни састојци. (Илустрована Политика)

(230) Свакодневно нам је свраћао на кафу.

(231) '...' Казанција се непрестано вртијаше. (Л. Лазаревић)

(232) Он једнако седи оборене главе. (Р. Домановић)

(233) На њиви, у пољу, увек, увек беху они једно до другог. (Б. Станковић)

(234) А живети је увек добро. (И. Андрић)

(235) Све сам мислила на вас. (М. Шапчанин)

(236) Остану, углавном, просјаци за помоћ на вјеки вјекова. (*Политика*)

Временски општи квантификатори су средство помоћу којег се актуелно презентско значење претвара у свевременско или квалификативно. Општа временска квантификација не мора бити изражена прилогом или неким другим изразом него може бити само имплицитно присутна, нпр. *После зиме долази пролеће* и сл. У таквим реченицама временски општи квантификатор може се употребити само онда када је у питању итеративност, нпр. (237)–(239), али не и (240)–(242). Уп.

(237) После зиме увек долази пролеће.

(238) После ручка увек попије кафу.

(239) Летњи одмор увек проводи у истом месту.

(240) *Сава се увек улива у Дунав.

(241) *Он увек живи.

(242) *Он увек дише.

Ако глагол у предикату није у облику презента, временски општи квантификатор значењски је ограничен на план прошлости или на план будућности, односно антериорности или постериорности, и уместо омни-темпоралности (= свевременског значења) обично се остварује нека врста квалификативног временског значења, нпр.

(243) У ствари, одувек је било тако. (И. Андрић)

(244) Он је одувек радо ишао на пецање.

(245) Увек је била добре воље.

(246) Он ће вам се увек наћи при руци.

(247) Остаће заувек везана за кућу.

Ако је реч о општој временској квантификацији до времена говора о њој, адвербијал којим се она исказује има лимитативну компоненту (248), а ако се антериорна општа квантификација не протеже до времена говора о њој, у таквом значењу нема лимитативне компоненте (249), уп.

(248) До сада је увек радо ишао на пецање.

(249) Увек је била добре воље.

Употреба општих квантификатора типа *увек* и типа *никад*, као и свих других сличних квантификатора, регулисана је јасним синтаксичким правилом: ако је у предикату негација, може бити употребљен само адвербијал типа *никад*, уп. синтаксичке конверзиве са заменичким временским адвербијалима у примерима:

(250) Она никад не стиже на време.

(251) Она увек касни.

Н а п о м е н а. — Иако се повремено среће мишљење да је израз *још увек* плеонастичан, па зато погрешан, постоје случајеви када *увек* и *још увек* не значе исто, уп. *Екија Данске је још увек боља од екије Шведске* и *Екија Данске је увек боља од екије Шведске*.

Временски прилошки адвербијали с квантификаторима типа *увек* и типа *никад* не налазе се у симетричном семантичком односу јер, за разлику од адвербијала с прилогом *увек* и његових синонима, адвербијали с прилогом *никад* и сличним имплицирају негативну одредбу и изван временске сфере, тако да, на пример, реченица као

(252) Она никада не пише писма.

значи истовремено и 'никоме', 'нигде', 'ни са чим', 'никако' итд., осим ако у реченици са таквом временском квантификацијом није дата изричита информација која укида неку од подразумеваних негација, нпр.

(253) Никад не пише писма руком.

Према томе, у реченицама с негацијом у предикату и општим временском квантификатором у адвербијалу или неком другом реченичном делу, потенцијално су присутни квантификатори негативног типа свих семантичких категорија које могу бити комуникативно значајне у датој говорној ситуацији, али посебан израз у реченици добијају само неки од њих издвајајући један од више аспеката опште, апсолутне негације. Издвајање већег броја негативних општих квантификација у истој реченици је ређа и експресивно обојена појава. Фреквентност и прихватљивост реченица с већим бројем негативних општих квантификатора обрнуто је сразмерна њиховој дужини и броју употребљених квантификатора, нпр.

(254) Овде нико никоме никад и никако ни о чему и ни о коме не пише.

Реченице са општим временским квантификаторима афирмативног типа (нпр. *увек*, *свуда*, *свако*) претходно поменуто својство немају. Једна таква квантификација не подразумева остале, нпр. *Она увек нешто пише* не значи и 'свима', 'свуда', 'свачим' и сл.

Посебан облик негативне квантификације времена представљају конструкције типа *Немам кад* (*да њричам, да се одмарам* и сл.). У њима прилошка заменица може бити супституисана именицом категоријалног значења *време* (тј. *Немам времена*), што показује да такве реченице значе да се не располаже временом за оно што је означено *да*-конструкцијом, или, ређе, инфинитивом као делом сложеног предиката, нпр.

- (255) Немам кад да чекам.
- (256) Немаш кад да се одмараш.
- (257) Нема кад да прича.
- (258) Нема кад чекати.
- (259) Нема се кад одмарати.
- (260) Нема кад причати.

Супротно, афирмативно значење имају реченице типа *Имам кад* (*да чекам, да се одмарам, да њричам...*).

Заменички прилошки адвербијали с неодређеним временским значењем организовани су слично онима са просторним значењем, што значи да су једни међу њима увек неререференцијални (нпр. *када било, кадгод, ма када, икада, када*), док други могу бити употребљени како референцијално тако и неререференцијално (*некада, једном*). Уп.

- (261) Дођите кад било.
- (262) Дођите ма када.
- (263) Да ли сте кадгод били овде?
- (264) Да ли сте икада долазили овамо?
- (265) Да ли сте када долазили овамо?
- (266) Свратите некад.
- (267) Свратите једном.
- (268) Некада сам био овде.
- (269) Једном сам био овде

Иста или слична значења могу се изразити и адвербијалима који у свом саставу имају именске изразе са одговарајућим заменичким средствима, нпр. *у било које време, ма којег дана, иједан њућ, једног лејог дана* и сл. У заменичким адвербијалима са значењем неодређене временске квантификације сасвим очигледно се комбинују значења времена, неодређености и квантификације, а уз њих, више или мање присутно, и модално значење. Тако, на пример, адвербијали с временским прилогом *кад-џад* поред значења временске неререференцијалности изражавају и увереност говорника да ће се оно што се исказује предикатом и остварити. Уп.

- (270) Ви ћете кад-тад победити.
- (271) Она стиже кад-тад.
- (272) То се кад-тад мора урадити.

Заменичким адвербијалима с неодређеним временским значењем семантички су блиски адвербијали са значењем фреквентативне релативне квантификације као степена учесталости онога о чему се говори у предикату, које обухвата две серије средстава: једна представљају одредбе за ниску учесталост, а друга за високу учесталост процеса означеног предикатским изразом. У првом случају то су прилози и прилошки изрази заменичког или незамењивог порекла, различите фреквенције и стилске вредности *ионекад*, *кашкад*, *иокашкад*, *кадишћо*, *иокадишћо*, *с времена на време*, *рејшћо* и сл., а у другом су то малобројнији прилози или прилошки изрази *честћо*, *учестћало*, *не рејшћо*, *много иушћа*, *сваки час* и слични, нпр.

(273) Понекад би нам се обратио с неким питањем.

(274) Сваки час нам се обраћао с неким питањем.

§ 949. Посебан тип временских прилошких адвербијала, блиских заменичким, чине полузаменички временски прилошки адвербијали (*данас*, *лешћо*, *ноћас*...), који означавају делове годне (нпр. *зимус*), дане (нпр. *сушћра*) или делове дана (нпр. *синоћ*) одређене према времену говора.

Међу њима релативно најразвијенијем семантичком подсистему припадају прилози типа *данас*, који су организовани у симетрични подсистем 'субјективне седмице' (према Ј. Кашићу), чији је центар *данас*, дакле: *накјуче* ← *ирекјуче* ← *јуче* ← *данас* → *сушћра* → *ирек(о)сушћра* → *наксушћра* са опадајућом учесталошћу употребе идући од центра ка периферији система и стилском маркираношћу крајњих чланова као колоквијалних.

Полузаменички временски прилози и прилошки изрази употребљавају се и са предлозима као да су у питању прави именски изрази, уп. *од данас*, *до данас* као *од данашњег дана*, *до данашњег дана* и сл.

Н а п о м е н а. — Не препоручује се употреба прилошког израза *јуче увече* уместо *синоћ* као ни *данас јушћру* уместо *јушћрос* или *данас увече* уместо *вечерас*.

§ 950. НЕЗАМЕЊИЧКИ ПРИЛОШКИ ВРЕМЕНСКИ АДВЕРБИЈАЛИ. — Прилошки адвербијали с временским значењем поред типичних заменичких прилога као *сада*, *ишад*, *онда* и прилошких сложеница са заменичким и незамењивим делом, којим се именује неки временски период, нпр. *лешћо*, *синоћ*, *јушћрос*, *данас*, обухватају такође редне прилоге у функцији текстуалне и временске локализације, нпр. *ишво*, ...; *ишдро*, ...; *ишреће*, ..., као и незамењиве прилоге који немају редно значење него именују временски период којим се временски одређује садржај предиката — или са одређеним границама (нпр. *зими*, *дању*, *ноћу* и сл.) или са неодређеним границама, нпр. *раније*, *касније*, *иосле* итд.

Адвербијали с прилозима за време типа *прво* очигледно имају количинску компоненту у значењу и блиски су редним бројевима.

Адвербијали с прилозима типа *зими* су у сасвим прозирној семантичкој корелацији са именицама у њиховој основи, а адвербијали типа *касно*, *рано*, *пре*, *после* имају увек релативно временско значење локализујући садржај предиката у односу на неки период који не мора бити време говора. Уп.

(275) Признања ће доћи после.

(276) Признања су дошла после.

Незаменичким временским прилошким адвербијалима (нпр. *прво*, *зими*, *касно*) именује се само оријентир у временској локализацији, док је објекат локализације садржан у предикату, а временски локализатор се налази у контексту или се подразумева, за разлику од временских адвербијала с полузаменичким прилозима (нпр. *данас*), или заменичким прилозима (нпр. *тада*), којима се именује и временски оријентир одређеног трајања (нпр. *данас*) или неодређеног трајања (нпр. *тада*) и локализатор у датом временском односу, а то је време говора, нпр. *данас* значи 'на дан када ово говорим', *тада* значи 'у времену које је изван времена када ово говорим' и сл.

Темпоралност и аспектуалност у простој реченици

§ 951. Разноврсност временских значења испољава се и на категоријалном плану: временска значења која припадају синтакси глагола и која се непосредније везују за одмеравање према времену говорне ситуације (тзв. тренутак говора), иако је код релативне употребе глаголских времена та веза посредна, начелно се разликују од временских значења предлошких и падежних конструкција, које саме по себи никада не упућују на време говорне ситуације него се у том погледу увек ослањају на глаголска или заменичка средства у реченици. Исказивање времена заменичким прилозима (уз многе њихове специфичности) у том погледу је ближе ономе које је карактеристично за предлошке и падежне конструкције, а исказивање времена заменичким прилозима и адвербијалима са заменичким елементима (нпр. *тада*, у *шом иренуику*, *ових дана* и сл.) на сличан начин је, и уз све специфичности заменичких речи и израза, ближе субјективизираној глаголској временској локализацији.

Семантичкој категорији темпоралности такође је блиско, а ако се темпоралност схвати шире, њоме је обухваћено — значење аспектуалности.

Аспектуалност као семантичка категорија има у свом граматичком центру категорију глаголског вида. Међутим, као што језици који немају у глаголском систему категорију вида аспекатска значења исказују лек-

сички и синтаксички, слично томе и у српском језику поред глаголских средстава у исказивању аспектуалности учествују и друга средства.

Суштина садржаја појма аспектуалности најбоље се види када се аспектуалност упореди са уже схваћеном темпоралношћу. Временска локализација о којој је било речи у претходним тачкама заснива се на идеји временског одмеравања једног догађаја у односу на неки други догађај означен исказом и, уже, његовим предикатским делом. Аспектуалност се заснива на чињеници да у исказивању временских односа могу бити важни — не читави периоди у оквиру којих се неки догађај одиграва, него временске границе неког догађаја.

На пример, предикати с глаголима *запевају*, *заиграју*, *однећу* и слични стављају у фокус почетну временску границу догађаја, после које се ситуација променила, нпр.

(277) Неко време није певао па је запевао,

али не и

(278) *Неко време је певао па је запевао.

Предикати с глаголима као што су *донесу*, *довућу*, *дойдеште* стављају у фокус завршну границу догађаја о којем се предикатом нешто саопштава, предикати с глаголима као што је *дойдеште* или *дојдеште* фокусирају почетак или крај радње као границе једног релативно кратког периода, а предикати с глаголима не линеарне него пунктуалне семантике *куцнућу*, *лунућу*, *шреснућу* итд. фокусирају чињеницу да се догађај схвата као толико кратак да је његова почетна граница истовремено и завршна.

Насупрот таквим случајевима предикати с глаголима типа *певају*, *сјавају*, *радију* сами не морају да указују на на какву временску границу као сигнал промене ситуације, али тако нешто ни не искључују, уп.

(279) Она је све време певала.

(280) Она је певала до паузе.

На промену ситуације не морају обавезно да се односе ни предикати с глаголима који значе понављање нечега, нпр. *доносићу*, *довлачићу*, *куцаћу*, уп.

(281) Овај поштар нам је доносио писма и прошле године.

(282) Прошле године писма нам није доносио овај поштар.

Глаголи који значе временску границу као сигнал промене статуса догађаја или стања означеног предикатом зову се свршени (перфективни), а глаголи који значење временске границе немају, или не морају да значе границу радње као сигнал промене неке ситуације зову се несвршени (имперфективни). Сваки глагол у српском језику има видско значење, али неки глаголи имају видски пар (нпр. *решићу* / *решаваћу*), неки нема-

ју видски пар (нпр. *ходати*, *сиавати*, *бубнути* и др.), а неки могу бити употребљени или као свршени, или као несвршени, због чега се називају двовидским глаголима (нпр. *доручковати*, *аширирати*, *паркирати*). Чланови видског пара разликују се само видским значењем док им је лексичко значење исто, нпр. *радићи* и *урадићи* су чланови једног видског пара, али *радићи* и *и́рерадићи* нису (*и́рерадићи* је у видском пару с глаголом *и́рерађивати*). Најрегуларније средство исказивања видског значења је суфиксација (нпр. *и́оћисаћи* / *и́оћисивати*), слабије граматикализовано видско средство (због веће разноврсности облика и нешто мање регуларности њиховог избора) је префиксација (нпр. *красћи* / *украсти*), али се видска и подвидска значења понекад могу исказати и синтаксички — употребом неких фазних глагола у конструкцијама с појединим несвршеним глаголима, уп. (283) и (284) са (285):

(283) Они почеше певати.

(284) Они стадоше певати.

(285) Они запеваше.

Слично начину језичког обележавања просторних односа, где се поред односа између два објекта у простору, (нпр. *Пошћа је далеко од банке*) постоји и однос између два гранична дела истог објекта који одлучује о облику као 'унутрашњем простору' (нпр. *Зграда је дуга*, тј. 'између два супротна краја зграде је велико растојање') — поред временске локализације једног догађаја према другом догађају језик има и могућност истицања временске границе која дели два различита догађаја, односно која се користи да се да облик 'унутрашњем времену' неког догађаја, што спада у аспектуална значења, Уп. (286) и (287); (288) и (289):

(286) Домаћи су прошле сезоне играли добро.

(287) Домаћи су заиграли добро.

(288) Јуче су причале о моди.

(289) Попричале су о моди.

Другим речима, суштина перфективности као маркираног члана у аспектуалној опозицији перфективност / имперфективност јесте у временском 'уобличавању' предикатске радње или стања истицањем њених граничних тачака, пре којих или после којих уместо те радње или стања имамо неку другу радњу или неко друго стање. На то, основно видско значење наслањају се различита друга значења, или таква значења која су више лексикализована (тзв. подвидска значења: инхоативности, нпр. *зайевати*, терминативности, нпр. *дои́рчаћи* итд.), и / или временска значења у ужем смислу — у систему глаголских времена и синтакси глагола (нпр. имперфекат имају само несвршени глаголи, свршени глаголи немају актуелни презент итд.).

Као што глаголски предикати могу одређене ситуације представљати линеарно (нпр. *уздизајши се*), пунктуално (нпр. *йреснујши*) или испрекидано, тј. учестало или итеративно (нпр. *цуйкајши*), слична значења могу се исказивати и изван предикатског дела реченице, посебно у адвербијалу.

Уп., на пример, наглашену временску линеарност у значењима прилога и прилошких израза као што су *стјално, нейресјано, нейрекидно, без йрекида, не йрекидајући* (посао) и сл., као и наглашену временску пунктуалност у значењима прилога и прилошких израза као што су *одједном, изненада, у тај мах, у том часу, истог йрена* и сл., или наглашену временску испрекиданост у значењима прилога и прилошких израза као што су *йовремено, честјо, с времена на време, од йрилике до йрилике* и сл.

Напомена. — Висока учесталост исказује се фреквентативима *честјо, више йуша, много йуша, не рейко*. Не препоручује се употреба фреквентатива *честјо йуша* или *свако мало*.

Другим речима, аспектуална значења која су у српском као и у другим словенским језицима пре свега својство граматике глагола, односно предиката, исказују се, иако знатно мање регуларно и знатно слабије граматикизовано и изван предикатског дела реченице. Аспектуалност у предикату и аспектуалност изван предиката мора у оквирима исте реченице бити усаглашена на један од два начина: или се исти тип видског значења исказује и у предикату и изван њега, нпр. итеративни (290) или тренутни (291), или та два носиоца аспектуалног значења бар нису у супротности; нпр. несвршени глаголи, будући видски немаркирани, не искључују могућност да се у њима означеној радњи неки моменат издвоји као гранични, и тада допуштају 'пунктуалне' одредбе (292), за разлику, на пример, од предиката са свршеним глаголом, који не допушта да буде одређен адвербијалом са 'линеарном' одредбом (293). Уп.

(290) Они су с времена на време навраћали у тај бар.

(291) Он је одједном заћутао.

(292) Он је одједном говорио узрујаним, високим гласом.

(293) *Он је стално заћутао.

§ 952. *Изабрана лићерајтура о категорији шемјоралности*

Antonić, Ivana: Temporalni genitiv s predlogom *usred* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1999, XLII, 133–141.

Antonić, Ivana: Vremenska rečenica. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

Белић, Александар: О синтаксичком индикативу и релативу // *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski, Cracoviae: Apud Bibliopolas Geberthner & Wolff. Volumen II, 1928, стр. 47–56.*

- Белић, Александар: Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог*, 1938–1939, XVII, 179–188.
- Војводић, Дојчил: Futurum effectivum у словенским језицима // *Славистика*, 1998, II, 45–52.
- Војводић, Дојчил: О синтаксичкој итеративности (на српско-руском материјалу) // *Славистика*, 2003, VII, 52–64.
- Вуковић, Јован: Систем српскохрватских временских глаголских облика у временским и функционалним односима (корелацијама) // *Радови Научног друштва СР БиХ, Одјељење историјско–филолошких наука*, 1963, књ. 7, XX, 105–148.
- Георгијевић, Светозар: Praesens dramaticum // *Књижевност и језик*, 1958, V, 7–8, 357–366.
- Грицкат, Ирена: О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама. — Београд: Српска академија наука, 1953.
- Грицкат, Ирена: Потенцијал у служби исказивања хабитуалности и неколико напомена поводом ове конструкције // *Јужнословенски филолог*, 1998, LIV, 35–40.
- Grubor, Đuro: Aspektna značenja I–II // *Rad JA 293 i 295*, Zagreb, 1953.
- Гудков, Владимир: К изучению конструкций с *да* в сербохрватском языке // *Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия проф. С. Б. Бернштейна. Отв. ред. Е. В. Чешко*. Москва, 1971, стр. 146–150.
- Ивић, Милка: Из проблематике падежних временских конструкција // *Јужнословенски филолог*, 1955–1956, XXI, 165–214.
- Ивић, Милка: Употреба вида у словенском императиву с негацијом // *Славянская филологија*, II, Москва, 1958, 96–111.
- Ивић, Милка: Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1958, 3, 139–149.
- Ивић, Милка: Српскохрватски облици за исказивање појава које постоје у садашњости // *Јужнословенски филолог*, 1981, XXXVII, 13–24.
- Ivić, Milka: Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljaju radnju. — U: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*. — Beograd: Prosveta, 1983, 37–59.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички њриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Jakobsen, Per: Српскохрватски глаголски прилози // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1981, 10/1, 141–146.
- Кашић, Јован: Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1981, 7, 159–165.
- Kordić, Snježana: *Riječi na granici punoznačnosti*. Zabreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Marković, Svetozar: Lični i bezlični oblici glagola „trebati“ // *Radovi Filozofskog fakulteta*, Sarajevo, 1971, VI, 41–53.

- Милошевић, Ксенија: О проучавању временских глаголских облика у сербохрватистици // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1978, XXI/2, стр. 93–121.
- Мусић, Август: Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику // Глас Српске Краљевске Академије. Други разред, CXXI, 66, 1926, 111–173.
- Oczkova, Barbara: Iterativa w języku serbsko-horwackim // Studia linguistica Polono-Jugoslavica, Kraków, 1993, 7, 17–28.
- Пипер, Предраг: Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14, 51–59.
- Пипер, Предраг: Прилошка темпорална локализација у српскохрватском језику // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, Warszawa, 1989, 215–225.
- Пипер, Предраг: Хронотоп текста као функционално-семантичка категорија српскохрватског језика // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1991, 20/2, 23–31.
- Пипер, Предраг: Темпоралност и дискурсни маркери у српском језику // Граматика и семантика на славјанските езици в комуникативен аспект. — Составители Д. Станишева, Р. Ницолова. — Софија: Универзитетско издателство Св. Климент Охридски, 1997, 55–64.
- Piper, Predrag: Kategorija vremena u predloškim adverbijalima // Jezik i prostor / Predrag Piper. — Drugo, dopunjeno izdanje. — Beograd: Biblioteka XX vek, 2001, 100–117.
- Radovanović, Milorad: O „narativnim“ glagolskim oblicima. — U: M. Radovanović, Spisi iz sintakse i semantike. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Dobra vest [=Biblioteka Theoria, 7]. 1990, 167–178.
- Радовић-Тешић, Милица: Предлог *код* уз генитив глаголских и других апстрактних именица у функцији одређивања времена и његове семантичко-синтаксичке опозиције // Наш језик, 1972–1973, н.с., књ. XIX, св. 4–5, 228–255.
- Радовић-Тешић, Милица: Предлог *код* уз генитив глаголских и других апстрактних именица у функцији одређивања времена и његове семантичко-синтаксичке опозиције // Наш језик, 1972–1973, н.с., књ. XIX, св. 4–5, 228–255.
- Радовић-Тешић, Милица: Предлог *код* с генитивом неправих (конкретизованих) глаголских именица // Наш језик, 1976, н.с., књ. XXII, св. 3, 101–115.
- Сааведра, Димка: Темпорални генитив и акузатив без предлога — савремено стање опозиције // Научни састанак слависта у Вукове дане, 2000, 30/1, 179–187.
- Сладојевић, Петар: О основним временским категоријама глаголских облика у српскохрватском језику. — Београд: Научна књига, 1966.
- Стевановић, Михаило: Још о проучавању система глаголских времена // Глас САНУ, Одељење језика и књижевности, CCCXXV, 2, 9–61.
- Танасић, Срето: Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости // Књижевност и језик, 1986, XV, 3–4, стр. 321–326.

- Танасић, Срето: Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику // Књижевност и језик, 1991, XX, 1–2, стр. 99–106.
- Танасић, Срето: Конструкција *год* + акузатив с временским значењем // Наш језик, 1999, XXXII/1–2: 38–43.
- Танасић, Срето: Временска употреба конструкција *НА* + акузатив и *У* + акузатив са именицама које значе годишња доба // Наш језик, 1999, XXXIII/1–2: 15–23.
- Танасић, Срето: Семантика глагола и итеративност // Јужнословенски филолог, 1999, LV, 37–45.
- Фелешко, Казимјез: Значења и синтакса српскохрватског генитива, Београд–Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.

КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КАУЗАТИВНОСТИ

§ 953. Категоријални комплекс каузативности чини сама категорија каузативности и неколико семантичких категорија које су јој више или мање блиске и које су око ње организоване: категорије теличности (циља), кондиционалности (услова) и концесивности (уступка или допусности). Иако је и сама прилично сложене структуре, категорија каузативности је сразмерно једноставнија од других категорија каузативног комплекса, које се могу посматрати као модификације основног узрочног значења са различитим допунским елементима. С друге стране, семантичка категорија каузативности у оквирима свог категоријалног комплекса има знатно разуђенији систем појединачних узрочних значења и облика њиховог изражавања од теличности, коидиционалности и концесивности. Свим категоријама тога комплекса заједничко је да се њихова значења исказују првенствено у адвербијалном делу реченице, предлошко-падежним конструкцијама, и да су између појединих значења каузативног категоријалног комплекса често врло танана разграничења с мноштвом прелазних облика, синонима, стилских варијанти, колебања у употреби и комбиновања двају или више значења у садржају истог облика.

КАУЗАТИВНОСТ

§ 954. ОПШТЕ. — Семантичка категорија каузативности нема посебно граматичко језгро у систему морфолошких категорија српског језика. Граматички облици изражавања каузативности су синтаксичке природе. То су пре свега предлошко-падежне конструкције са узрочним значењем (нпр. *Осећају радосић због усјеха*) и зависно-сложене реченице (нпр. *Радосни су зато што су усјели*). Каузативност има и лексички израз (нпр.

именице као *узрок*, *моћив*, *повод*, *разлог*, глаголи као *изазвавши*, *проузроковавши* и неке друге лексеме).

У простој реченици речи које значе узрок и последицу могу бити распоређене на различите начине и добити различите синтаксичке функције, уп.

- (1) Вирус је изазвао жутицу.
- (2) Изазивач жутице је вирус.
- (3) Жутица је изазвана вирусом.

Субјекат, објекат и предикат у сваком од та три примера представљени су друкчијом лексемом, а опште денотативно значење реченице је исто. То показује да је каузативност категорија интерпретативне природе: исти узрочно-последични однос може бити посматран из различитих углова и често може бити језички интерпретиран на више начина тако да се у језичком фокусу нађе било узрок, било последица или различити њихови аспекти.

Сигнал значења узрока може се наћи и у адвербијалу (нпр. *Вредно радећи, сћекао је много; Победивши главне ривале, изборили су се за финалну утакмицу*), у конгруентном или неконгруентном атрибуту (нпр. *Боље припремљени студенти били су усјешнији на испитиу, Радосић због победе била је велика*), у субјекту (нпр. *Кише су изазвале појлаве*) или у предикату (нпр. *Болесници су се негде заразили*), а изван просте реченице у зависној клаузи (нпр. *Заспали су јер су се уморили*) у реченицама које немају никакав други знак повезаности осим што су у непосредном суседству (нпр. *Он је подигао глас. Она је усјала и отишла.* и сл.) итд.

Синтаксички облици изражавања каузативности у једним случајевима су специфични (нпр. конструкције с предлозима *због* и *услед*; реченице с везницима *јер* и *зашто* *што*), али врло често, као што наведени примери показују, каузативност се, под одређеним лексичким условима, може исказати кроз синтаксичке облике који имају и друга, некаузативна значења, уп. (4) и (5)

- (4) Вирус је изазвао жутицу
- (5) Борис је упознао Ружицу.

Иако се и у узроку и у последици налазе извесне ситуације, а не сами објекти, ознаке за узрок и последицу могу се односити не поједине елементе тих ситуација, тако (4) значи 'активност вируса у организму узрок је болесног стања које се зове жутица', а

- (6) Сестра брине због брата

значи 'ситуација у којој је брат узрок је стању забринутости у којем је сестра' и томе сл.

Специфичност каузативних значења је у томе што њихов садржај чини однос између двеју ситуација, од којих једна утиче на другу стварајући је, мењајући је или је укидајући, нпр.

- (7) Кише су изазвале поплаву.
- (8) Програм је измењен због болести учесника.
- (9) Програм је прекинут због инцидента.

Каузативни однос који постоји између узрочне и последичне ситуације је једносмерне природе. У свом првом, узрочном делу он је аблативне природе јер значи неку полазну тачку, исходиште акције, стања и сл., што се често означава предлозима са аблативним значењем *од, из, с(а)* и др. (нпр. *од мраза, из радозналости, с незнања* и сл., аналогно изразима са значењем просторног удаљавања, нпр. *од столице, из собе, с крова* и сл.). У свом другом, последичном делу каузативни однос је адлативне природе јер значи неку завршну тачку, стање до којег се долази, што понекад добија и предлошки израз (уп. *Неухрањеност води у болест, Од неухрањености се брзо стигне до болести* и сл., опет аналогно изразима са значењем конкретно-просторног приближавања, нпр. *Пућ води у град, Од главног џрга се брзо стигне до железничке станице*).

Ситуативни оквир узрочних значења обухвата у свом основном делу најмање три елемента: две ситуације, од којих је једна узрочна, а у ширем смислу полазна и исходишна, а друга последична и крајња, и једносмерни агентивни, узрочно-последични однос међу њима. С обзиром на то да узрочна ситуација деловањем на неку другу ситуацију доводи до њене промене, у ситуацији која се мења могу се разликовати два статуса: почетни (10) и завршни (12), односно резултативни, нпр.

- (10) У Поморављу није било поплава.
- (11) У Поморављу су падале обилне кише.
- (12) У Поморављу је дошло до поплава,

То се у реченицама са узрочним конструкцијама обично сажима у изразе типа

- (13) Због обилних киша у Поморављу је дошло до поплава.

Пример (13) илуструје чињеницу да ситуација која претходи деловању узрока обично нема посебан синтаксички израз. Другим речима, последица се локализује према свом узроку, а адвербијални именски изрази (или прилози) са узрочним значењем именују тај узрок начелно спецификајући изабраним предлогом и падежним обликом (или само падежним обликом) о каквој се врсти узрока ради, нпр. „унутрашњи узрок“ (14), „спољашњи узрок“ (15). Уп.

- (14) Пита из радозналости.
- (15) Касни због кише.

Изложени минимални ситуативни оквир каузативности може бити проширен у сложенију структуру с већим бројем узрока, односно у узрочни ланац.

Узрочни ланац заснован је на чињеници да се као узрок може узети нека појава у целини или само неки њен ужи део, тако да и изражавање узрочних односа може ићи од општијег ка посебном, од узрока нижег интензитета (нпр. повода) ка узроку вишег интензитета, при чему говорник од више повезаних узрока бира један, који ставља у семантички фокус, уп.

(16) Разочаран је у пријатеље.

(17) Разочаран је у пријатеље због њихове малодушности.

Другим речима, узрочни ланац представља повезивање две узрочне конструкције, или више њих, у сложену синтаксичку конструкцију којом се означава одговарајућа структура узрочне ситуације као низа ланчано повезаних узрочних ситуација различитог статуса. Уп. (18) са (19), где се у истој простој реченици у комплексу узрочних ситуација издваја општи узрок (континуиране провокације) и ужи узрок (све отвореније провокације), и, најзад, повод (најновији инцидент):

(18) Поводом најновијег инцидента МИП је упутио ноту.

(19) Поводом најновијег инцидента МИП је упутио ноту, протестујући због континуираних и све отворенијих провокација на граници.

Узрочни ланац ипак обично тражи сложеније синтаксичке облике од просте реченице. Неке врсте текстова (нпр. научни текстови) могу изражавати и знатно дуже низове ланчано повезаних узрочно-последичних ситуација.

Уосталом и ту се види сличност узрочних конструкција с просторним и временским, где такође могу постојати низови ланчано повезаних просторних или временских локализација, нпр.

(20) На самом крају дворишта једне од последњих кућа у селу расте то старо дрво.

(21) На самом почетку првог предавања у циклусу предавања о кварковима он се пре преласка на предмет излагања бираним речима обратио организаторима скупа.

Према томе, у реченицама с предлошко-падежним адвербијалима именица именује узрочну ситуацију, или елеменат узрочне ситуације који се издваја као важнији. Ознака последице може имати предикатски облик (нпр. *Страхује од болести*) или облик именског израза (нпр. *Страх од болести*). Структура категоријалне ситуације каузативности у основи је аналогна структури категоријалне ситуације просторне локализације: реченица је семантички оријентисана на фокусирање и идентификовање узрока неког стања као полазног и активног стања (нпр. 'болест' у по-

следњем примеру), према којем се локализује, тј. ближе одређује коначно стање (последница, нпр. 'страх' у истом примеру).

Освоин облици исказивања узрочних значења

§ 955. ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНИ АДВЕРБИЈАЛИ СА УЗРОЧНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — У систему синтаксичких и лексичких средстава за исказивање узрочних значења, како је показало истраживање Милке Ивић, поред начелне разграничености употребе основних синтаксичких модела има и доста случајева који сведоче о извесној његовој нестабилности и недоследности, о променама насталим у новијој историји српског књижевног језика, о регионалним специфичностима као и у нетипичним ситуацијама употребе, које погодују колебањима и варијантним решењима. Разлог варијантним решењима може бити и у рекцијским разликама, које су својство глаголских лексема. На пример, иако (22), (23), (24) и (25) значе готово исто, то значење се исказује на четири начина, што је у примерима (22)–(24) условљено рекцијом глагола у предикату, уп.

(22) Они се боје глади.

(23) Они страхују од глади.

(24) Глад их плаши.

(25) У страху су од глади.

Оно што је у том систему најстабилније јесте чињеница да се генитивске конструкције с предлозима *од* и *из* употребљавају углавном за означавање унутрашњег узрока, и то тако што конструкције с предлогом *од* служе пре свега за исказивање спонтаног, често моменталног или несвесног узрока (26)–(28), а конструкције с предлогом *из* превасходно служе исказивању свесног и разложног узрока (29)–(31), док се генитивске конструкције с предлогом *због* по правилу односе на спољашњи, односно даљи узрок, који може бити и разлог за различита физичка и психичка стања (32)–(34). И предлог *услед* који такође долази у генитивским конструкцијама значи спољашњи узрок, али он је обичнији у званичној комуникацији (35)–(37). Уп.

(26) Деца су поскочила од радости.

(27) Могла је пући од зависти.

(28) Ван себе је од среће.

(29) Писала јој је из најбоље намере.

(30) Поступили су тако из предострожности.

(31) Обратио им се из радозналости.

(32) Одатле је морао да оде због епидемије.

(33) Тешко живе због беспарице.

(34) Лоше се осећа због великих врућина.

(35) Услед великих киша дошло је до поплава.

(36) Услед честих епидемија тамо је висока смртност.

- (37) Радови су обустављени услед клизања земљишта.
- (38) Позеленела је од зависти.
- (39) То је рекла из зависти.
- (40) Због зависти многи људи сами себи загорчавају живот.
- (41) Плаче од среће.
- (42) Оженио се из љубави.
- (43) Због љубави је спреман на све.

Граница у наведеним сферама употребе тих узрочних конструкција није апсолутна, поред осталог и зато што ни у стварности те сфере нису апсолутно раздвојене него могу бити на различите начине помешане, а поред тога предлози као и друге језичке јединице могу имати више значења. Тако се, на пример, генитивске конструкције с предлогом *од* употребљавају и за означавање узрока као препреке да се нешто учини иако је то често спољашњи узрок, нпр.

- (44) Од посла не може главу да дигне.
- (45) Не могу од детета никуда да изађем.
- (46) Од кише не можемо ни до продавнице да одемо.

Доста често у конструкцијама са узрочним значењем употребљава се именица с конкретним значењем, нпр. (45), (46). У свим таквим случајевима узрок није биће или предмет који таква именица именује него ситуација која је њоме одређена. Тако (45) у ствари значи 'због обавеза које имам око детета', а (46) значи 'због тога што пада киша' и сл.

§ 956. Предлошко-падежни адвербијали представљају најразвијенији синтаксички облик изражавања каузативности у српској простој реченици. Узрочна значења, у споју с неким другим значењима, или без других значења исказују се и генитивом (нпр. *ујлашиићи се њса, скочиићи од сти́раха*), и дативом (нпр. *обрадоваићи се гости́ма*), и акузативом (нпр. *бојаићи се за деиће*), и инструменталом (нпр. *ражалошћен смрћу, њоносиићи се лејошом*), и локативом (нпр. *њбећи у сти́раху*).

Неки предлози и предлошки изрази у таквим конструкцијама имају увек и узрочно значење, нпр.

- (47) Скуп је отказан због недостатка кворума,
- (48) Скуп је отказан услед недостатка кворума,
- (49) Одржан је скуп поводом празника.
- (50) Скуп је отказан из разлога безбедности.

А већина предлога којима се изражава каузативност има и неко друго значење, било у неком другом лексичком контексту, уп. (51) и (52), било у истој реченици, као у примеру (53) с временским и узрочним значењем, нпр.

- (51) Одмакао се од пса.
- (52) Живи у страху од пса.
- (53) После напорног дана осећао се уморно.

То је последица чињенице да је каузативност семантичка категорија с комплексним садржајем. Зато је за разлику од нпр. просторних адвербијала, у којим је просторно значење уочљиво примарног статуса, сразмерно мање адвербијала с превасходно узрочним значењима, а више таквих који могу у истом исказу имати и некаузативно значење као пратеће, мање више равноправно, или чак као основно значење. Поред тога, значења каузативних адвербијала често су апстрактне природе и релативно су слабије међусобно издиференцирана, а међу каузативним конструкцијама нису ретки ни односи синонимије или врло сличних значења, уп.

(54) Брине се због детета.

(55) Брине се за дете.

(56) Брине је дете.

Поред развијене синонимије и полисемије унутар система каузативних адвербијала постоји и њихова стилска издиференцираност, нпр. адвербијали с предлозима *йоводом*, *услед* и предлошким изразом *из разлога* чеши су у научном, административном или публицистичком стилу него у лепој књижевности или у колоквијалној употреби, поред тога што неки каузативни модели могу бити стилски маркирани као застарели, нпр.

(57) С неслоге гину велике ствари.

(58) Био је надалеко чувен са своје вјештине у лијечењу лудака (Б. То-пић),

(59) Јецамо у јастук с немоћна беса. (И. Андрић)

У подсистему предлошко-падежних конструкција са узрочним значењем основна јединица тог подсистема означава узрок. Последица се у реченици с таквом конструкцијом именује неким другим изразом, обично именичким (нпр. *Сйрах га је болесйи*), или глаголским (нпр. *Боји се болесйи*). Узрочне конструкције су разноврсне по типу узрока који се њима означава. У најопштијим цртама оне имају или значење унутрашњег узрока или значење спољашњег узрока.

§ 957. ДРУГИ ОБЛИЦИ ИСКАЗИВАЊА УЗРОКА. — Поред предлошких адвербијала са узрочним значењем (нпр. *Не чује од буке*), беспредлошких падежних конструкција (нпр. *Повредили су је нейајжњом*), глаголских прилога у функцији исказивања узрока (нпр. *Пушећи, ви унишйаватйе своје здравље; Закаснйвиши на йочетйак, није могла да уђе*), или предикатских атрибута (нпр. *Смеје се радосна*) као и исказивања узрока у субјекатском (24) или објекатском типу реченице (22), у адвербијалима са узрочним значењем чести су и заменички прилози и прилошки изрази, нпр.

(60) Зашто му је помогла?

(61) Зато му је помогла.

(62) Стога му је помогла.

(63) Из тог разлога му је помогла.

- (64) Ето зашто му је помогла.
 (65) Из неког разлога му је помогла
 (66) Због свега тога му је помогла.
 (67) Ни због чега другог му не би помогла.

Као што примери показују, адвербијали са узрочним заменичким прилозима (*зашто, зашто*) и прилошким изразима (*због чега, ни због чега, ни за што, ето зашто, ето зашто, због нечега, зашто и крошто, ни зашто ни крошто*) имају разноврсна значења, слично другим заменичким прилозима и прилошким изразима, с важним комуникативним функцијама: питања (60), указивања (61)–(64), неодређености (65), позитивне опште квантификације (66) или негативне опште квантификације (67).

Адвербијали с незамењивим прилозима у свом саставу такође могу имати узрочно значење, нпр. значење унутрашњег, свесног узрока. У оној мери у којој области емотивног и рационалног нису апсолутно разграничене, ни одговарајућа узрочна значења нису увек и безизузетно разграничена. Уп.

- (68) Можда си грешио вољно или невољно.
 (69) Својевољно је напустила болницу.
 (70) Добровољно даје крв.
 (71) Драговољно се пријавио војним властима.
 (72) Самовољно је заградио пролаз.
 (73) Намерно одуговлачи.
 (74) Свесно се жртвује.
 (75) Урадио је то намерно.

Основна узрочна значења и начини њиховог исказивања

§ 958. УНУТРАШЊИ УЗРОК. — Унутрашњи узрок означавају конструкције које се односе на област човекових свесних или несвесних психичких стања и поступака. Конструкције са значењем психичког узрока могу да значе спонтани (афективни) узрок и свесни (покретачки) узрок, који обухвата значења вољног и рационалног узрока.

Спонтани (афективни) узрок изражава се конструкцијом образованим према моделу $од + N_{gen}$, а ређе и неким другим синтаксичким моделима, нпр. $у + N_{loc}$, где је поред узрочног присутно и неко друго значење. Адвербијали образовани према моделу $из + N_{gen}$ карактеристични су само за изражавање унутрашњег узрока (како је то утврдила М. Ивић). Уп.

- (76) Од стиди је хтела да пропадне у земљу. (В. Ћоровић)
 (77) Пуца од радозналости.
 (78) Зацрвенео се од беса.
 (79) У страху су се разбежали.

Конструкције са значењем унутрашњег афективног узрока у чијем је саставу предлог *од* истичу интензитет узрока.

У оквиру конструкција са значењем спонтаног узрока издвајају се конструкције са значењем *п с и х и ч к о г д и с т а н ц и р а њ а*, што поред генитивских конструкција с предлогом *од* може бити изражено и беспредлошким генитивом па и инструменталом с предлогом *ћред*, нпр.

(80) Страхује од помисли на растанак.

(81) Ужасава се прљавштине.

(82) Осећа страх пред непознатим.

С обзиром на чињеницу да је у узрочном односу увек присутна временска компонента, то се понекад огледа у јачој изражености временског значења уз такво узрочно значење, нпр. (84). Уп.

(83) Страхује од помисли на растанак.

(84) Страх га је при помисли на растанак.

У оквиру конструкција са значењем *с в е с н о г у з р о к а* издвајају се конструкције са значењем *п о б у д е* (као вољног узрока или *м о т и в а*) с разноврсним облицима, често синонимичним или скоро синонимичним, или с различитим пратећим неузрочним значењима.

Међу тим облицима као најкарактеристичније издвајају се конструкције према моделу *из + N_{gen}* као и *од + N_{gen}*, нпр.

(85) Помаже им из солидарности.

(86) Злочин је почињен из користољубља.

(87) Урадила је то из дубоке оданости.

Конструкцијама са значењем унутрашњег узрока припадају и оне у којима се износи значење *н е х а т а*. Такво значење нема посебан граматички израз него се наглашава употребом лексема које истичу да је у питању узрок типа *нехата*, нпр.

(88) Повредили су је из непажње.

(89) Повредили су је непажњом.

(90) Повредили су је због непажње.

(91) Повредили су је нехотице.

(92) Повредили су је без такве намере.

(93) И не желећи то, повредили су је.

(94) Повредили су је грешком.

(95) Повредили су је нечијом немарношћу.

Конструкције са значењем *р а з л о г а* (рационалног узрока) означавају узрок који је у знању о нечему и који води последици као закључку. Пошто је извор знања често изван субјекта, конструкције са значењем *разлога* у том погледу су блиске и конструкцијама са значењем спољашњег узрока (в. даље), а према критеријуму извора сазнања деле се на конструкције са значењем познатог, односно *о ч и г л е д н о г р а з л о г а*

и аргументованог разлога, односно **о б р а з л о ж е њ а**. Прве обухватају конструкције са значењем

(а) лично-искуственог разлога (укључујући вербално искуство), нпр.

- (96) Он тако говори на основу искуства.
- (97) Познајемо је по кораку.
- (98) Закључује то из властитог искуства.
- (99) Према мојим сазнањима то се десило друкчије.
- (100) Не могавши да се сети формуле, питао је колегу.

(б) вербално-искуственог разлога, нпр.

- (101) Познат је по неустрашивости.
- (102) На гласу је са своје цене.
- (103) Кафана је чувена због добре музике.
- (104) Закључује то према двосмислености исказа.
- (105) Закључује то из двосмислености исказа.
- (106) Прославио се певањем и играњем.
- (107) Под тим именом га нико не зна.

Предлошки адвербијали са значењем **о б р а з л о ж е њ а** могу имати додатна значења позитивне или негативне квалификације узрока, нпр. (108), (109), узрок као околност, нпр. (110), (111); узрок као недостатак нечега, тј. узрочно-егзистенцијално значење, нпр. (119)–(124) итд. У свим тим случајевима велику улогу има избор лексема које улазе у састав адвербијала. Од њих доста зависи на само уже значење узрочне конструкције него и избор њеног синтаксичког модела. Уп.

- (108) Одабрали су га због његових способности.
- (109) Одбацили су га због његове непоузданости.
- (110) Прихватили су, као убедљиве, очеве савете.
- (111) Одбио је, као неприхватљива, његова објашњења
- (112) Окривљен је за крађу.
- (113) Крив због учествовања у крађи.
- (114) Кривица је и до њега.
- (115) То је и његова кривица.
- (116) Као земљак, он га је разумео.
- (117) На њих, као на странце, нису обраћали пажњу.
- (118) Бујан и још неискусан, младић је брзо упао у сумњиве послове. (И.

Андрић)

- (119) Ослобођен је услед недостатка доказа.
- (120) Ослобођен је због недостатка доказа.
- (121) Без знања језика тешко се сналазио.
- (122) У одсуству чувара затвореници су се разбежали.
- (123) У помањакању доброг укуса посеже се за плитким шалама.
- (124) Немајући поуздане информације, одустао је од путовања.

Н а п о м е н а. — Иако се понекад може чути, а понегде и прочитати, реченица у којој је адвербијал с предлогом *ради* употребљен у узрочном значењу (нпр. *Ослобођен је ради недосћајка доказа*), таква употреба предлога *ради* је изван српске књижевнojeзичке нормe. Конструкције с предлогом *ради* имају циљно значење, нпр. *Она је иако постојила ради мира у кући*.

§ 959. СПОЉАШЊИ УЗРОК. — Значење спољашњег узрока имају конструкције које се односе на различите физиолошке, природне или друштвене околности као на узрочне ситуације или као на елементе узрочних ситуација. У адвербијалима са значењем спољашњег узрока никада се не среће синтаксички модел *из* + N_{gen} (који је карактеристичан за изражавање унутрашњег узрока), а релативно ређе се среће у значењу спољашњег узрока и модел *од* + N_{gen} . С друге стране, поред типично узрочних модела *због* + N_{gen} , *услед* + N_{gen} или *поводом* + N_{gen} , као и више модела с предлошким изразима, у изражавању спољашњег узрока учествује већи број синтаксичких модела којима исказивање узрочних односа није примарна семантичка функција и који у значење конструкције у чијој су основи уносе различита додатна значења.

У адвербијалима са значењем спољашњег узрока срећу се конструкције са следећим најчешћим значењима

— значење остварености жељене ситуације које има за последицу понос (125)–(127), или благонаклоност (128)–(131), нпр.

(125) Поноси се због успеха.

(126) Поноси се успехом.

(127) Поноси се мноме.

(128) Осећа дивљење према брату.

(129) Диви се брату.

(130) Осећа дивљење поводом тог поступка.

(131) Осећа дивљење пред том идејом.

— значење неостварености жељене ситуације које има за последицу различита негативна осећања, нпр.

(а) жалост:

(132) Жали због детета.

(133) Жали за дететом.

(134) Жали своје дете.

(135) Растужила се над дететом.

(136) Ражалила се над његовом судбином.

(137) Жао јој детета.

(138) Осећа сажаљење према детету.

(б) одбојност:

(139) Згрожен због тих поступака.

(140) Згрожен од тих поступака.

(141) Згрожен над тим поступцима.

(142) Осећа згражање према тим поступцима.

(143) Згража се тих поступака.

(в) страх:

(144) Страх га је због детета.

(145) Страхује за дететом.

(146) Страхује над дететом.

(г) стид:

(147) Стиди се због бруке.

(148) Стиди се од бруке.

(149) Стиди се бруке.

(д) разочараност:

(150) Разочаран је због Енглеза.

(151) Разочаран је Енглезима.

(152) Разочаран у Енглезе.

(ђ) љутња:

(153) Љути се због чекања.

(154) Љути се на мужа.

(е) мржња:

(155) Мрзи их због тога.

(156) Осећа мржњу према њима.

(157) Мрзи све.

У адвербијале са значењем спољашњег узрока спадају и конструкције са значењем физичког узрока, тачније узрока физиолошке природе (здравље, способности организма и сл.). Уп.

(158) Не иде на посао због главобоље.

(159) Пати од главобоље.

(160) Има проблема са главобољом.

(161) Измучен је главобољом.

Природни или друштвени спољашњи узрок неке ситуације изражава се моделима који имају два основна последична значења — акцију или стање. Средства њиховог изражавања су већим делом иста. Уп.

— Узрок последичне акције:

(162) Трче због кише.

(163) Беже од кише.

(164) Беже од непријатеља.

(165) Беже испред кише.

(166) Беже испред непријатеља.

(167) Беже пред кишом.

(168) Беже пред непријатељем.

Узрок стања:

(169) Не раде због врућина.

- (170) Асфалт се топи од врућине.
- (171) Имају проблема с тропским врућинама.
- (172) Трава је спржена летњом врућином.
- (173) Спржена врућином, трава је пожутела.

Разлика између последице као (ре)акције или као стања није увек једнако изразита, што показују примери са узрочном ситуацијом као физичким или друштвеним притиском, нпр.

- (174) Тло се улегло због тежине дизалице.
- (175) Министар се повукао због притиска јавности.
- (176) Тло се улегло услед тежине дизалице.
- (177) Министар се повукао услед притиска јавности.
- (178) Мост се савија од терета.
- (179) Тло се улегло од тежине дизалице.
- (180) Влада се уплашила (од) притиска јавности.
- (181) Мост се савија под теретом.
- (182) Влада се љуља под ударцима критике.
- (183) Кожа је пуцала под ударцима.
- (184) Виде се трагови од удараца.
- (185) Виде се трагови удараца.
- (186) Осећао се тежак задах од оближњег ресторана брзе исхране.

Конструкције са значењем *наредбе* као вољног узрока усмереног према другима спадају у посебан тип конструкција са значењем спољашњег узрока. Уп.

- (187) Јављам се на захтев команде.
- (188) Поступио је по наредби претпостављеног.
- (189) Овде су према наређењу командира.
- (190) Хапсе га на основу наређења дежурног официра.
- (191) Пуштен је на интервенцију министра.
- (192) Унапређен је захваљујући предлогу претпостављеног.

У значења вољног спољашњег узрока ниског интензитета усмереног према другоме спадају значења типа *подстаја*, у чијем је изражавању поред модела *на + N_{acc}*, најкарактеристичнијег за такве конструкције, те глаголских прилога и партиципских конструкција, од одлучујућег значаја и њихов лексички састав, у којем су врло често именице као *наговор*, *иницијатива*, *предлог*, *подстицај* и сл., нпр.

- (193) На наговор рођака одлази на студије.
- (194) На иницијативу председништва скупштина је донела неке одлуке.
- (195) Захваљујући иницијативи одбора, друштво се реорганизовало.
- (196) На подстицај учитеља дечак се почео бавити спортом.
- (197) Под жениним утицајем дао је маха својим болесним амбицијама.
- (198) Нахушкан од стране завидљиваца, шеф се окомио на најбољег.
- (199) Охрабрен присталицама, тражио је све више.

Сасвим специфичан тип конструкција са значењем спољашњег узрока представљају конструкције са значењем *у з в р а т н о г* у з р о к а као последичне ситуације усмерена на субјекта узрочне ситуације. Конструкције са значењем *узвратног узрока* имају неколико ужих значења.

Позитиван узвратни узрок:

(а)

- (200) Због чега захваљује?
- (201) Захваљује на позиву.
- (202) Захваљује за позив.

Н а п о м е н а. — У литератури о говорној култури понекад се препоручује да се израз *захвалићи на нечему* употребљава само у значењу учтивог одбијања неке понуде, неког предлога и сл. Та препорука и даље заслужује подршку нормативне граматике, али изузетна раширеност употребе израза *захвалићи на нечему* и у значењу израза *захвалићи за нешто* тражи да се та чињеница живог српског језика не игнорише те да се таква употреба израза *захвалићи на нечему* сматра допуштеном.

(б)

- (203) Награђен је за залагање.
- (204) Одато му је признање на залагању.
- (205) Заслужио је награду због тога.
- (206) Честита им унапређење.
- (207) Одаје признање раду лекара.

(в)

- (208) Завиди им због успеха.
- (209) Завиди им на успеху.

(г)

- (210) Издају зборник у част Саве Савића.
- (211) Издају зборник као знак поштовања према Сави Савићу.

Негативан узвратни узрок

(а)

- (212) Кажњена је због непослушности.
- (213) Кажњена је за непослушност.
- (214) Казнили су њену непослушност.
- (215) Премештена је по казни.

(б)

- (216) Свети се због неправде.
- (217) Осветила се за неправду.

(в)

- (218) Опрости нам грехе наше многе.
- (219) Извините због узнемиравања.

Два типа конструкција узвратног узрока фактички се разликују према вредносном значењу изазване последице, која се може оценити и изра-

зити као позитивна или као негативна последица. Да би се избегли предуги термини, овде се уместо *узвраћени узрок позитивне или негативне последице* краће говори о позитивном или негативном узвратном узроку.

За изражавање свих ужих значења узвратних конструкција употребљавају се модели с предлозима *због* (с потенцијално општијим узрочним значењем) или *за* + акузатив (са ужим узрочним значењем), што, поред других, јасно илуструју примери као (212) и (213).

Међу конструкцијама са значењем спољашњег узрока посебно место имају конструкције са значењем *повода* као номиналног узрока ниског интензитета. Њиме је обухваћено неколико ужих значења.

(а) Повод као формални узрок:

- (220) Концерт поводом празника није одржан.
- (221) Концерт је уприличен због празника.
- (222) Представљање је пропраћено пригодним говором.
- (223) О књизи се говорило пригодно.
- (224) Одржан је скуп у част годишњице оснивања друштва.

(б) Повод као почетни, минимални узрок:

- (225) До протеривања Турака из Београда дошло је поводом догађаја код Чукур-чесме.

(в) Повод као лажни узрок:

- (226) Пољска је нападнута поводом тобожњег упада пољских граничара на немачку територију.
- (227) Тужени су због наводне узурпације земљишта.

(г) Повод као неодређени узрок:

- (228) Говоре о скандалу у вези с неким филмом.
- (229) Својевремено се дигло доста прашине око неког наслова.

Конструкција са значењем повода припадају конструкцијама узрока ниског интензитета, тј. узрока који се наводи као непосредни изазивач следичне ситуације иако по правилу није главни или једини узрок следичне ситуације.

Н а п о м е н а. — Конструкције са значењем повода које у свом саставу имају лексему *повод* или предлошке изразе *у част*, *у вези с* карактеристичне су за административну употребу и јавно информисање.

§ 960. КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРЕЛАЗНИМ УЗРОЧНИМ ЗНАЧЕЊИМА. — Категорија узрока потврђује правило да се упоредо са апстрактношћу и сложеностју неке семантичке категорије смањује број граматичких облика који су специјализовани само за изражавање те категорије, а расте број граматичких облика којима се истовремено изражавају два категоријална значења, или више таквих значења. Постоји много модела синтаксичких

конструкција којима се поред узрочног истовремено изражавају (некад као периферна, некад као равноправна, а некад као главна) просторна, временска, начинска, поредбена, условна, циљна, инструментална, окол-носна, градациона и друга значења, што је делимично било размотрено у претходним тачкама.

Просторна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (230) Узмичу испред непријатеља.
- (231) Узмичу пред непријатељем.
- (232) Савија се под теретом.
- (233) Презнојио се под њебетом.
- (234) Топло му је у капуцу.
- (235) Спотичу се у магли.

Временска и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (236) У дугој борби потрошили су муницију.
- (237) По освајању првог места постао је врло популаран.
- (238) Задувала се трчећи.
- (239) Видевши да су сами, нападне их.
- (240) Осети олакшање после потписивања.
- (241) Осети олакшање након гласања.
- (242) Била је тужна при расанку.
- (243) Сјатили су се на њен позив.
- (244) Тргао се код тих њених речи.
- (245) Тргао се на те њене речи.
- (246) Њиховим одласком наступио је хаос.
- (247) С њиховим одласком наступио је хаос.

Поредбено-начинска и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (248) Осећа се мирис покошеног сена.
- (249) Мирише на покошено сено.
- (250) Воња по зноју.

Условна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (251) Не пушта никог без одобрења.
- (252) Уз овакав рад успех му је загарантован.
- (253) Код сарадника попут ових успех је загарантован.
- (254) На помен његовог имена они могу одустати.
- (255) При помену његовог имена они могу одустати.
- (256) Настављајући тим путем, пропашиће.
- (257) Приметивши иронију, она би заћутала.

Циљна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (258) Споречкали су се око пара.
- (259) Боре се за власт.
- (260) Боре се о власт.
- (261) Протестују против увођења новог пореза.
- (262) Буне се због наметања нових доприноса.
- (263) Радн то за опкладу.
- (264) У вашем граду сам пословно.
- (265) Идем у Ниш послом.
- (266) Овде је по задатку.
- (267) То је злочин из користољубља.
- (268) Кашље јављајући да је опасно.
- (269) Устао је уступивши јој место.

Инструментална и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (270) Има рану од ножа.
- (271) Види се траг бицикла.
- (272) Остају маснице под прутом.

Околносна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (273) Усеви су страдали од поплава.
- (274) Усеви су страдали у поплавама
- (275) Вода се леди на мразу.

Поредбено-околносна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (276) Крај других, наших речи та је непотребна.
- (277) Код других, бољих израза тај је сувишан.
- (278) Поред тог нашег лепог израза страни је сувишан.
- (279) То је за његово богатство мали издатак.

Градационо-квалификативна и узрочна значења изражавају се синтаксичким моделима чију употребу илуструју примери:

- (280) Код оволиког незнања морао је пасти.
- (281) Крај таквог живота сасвим ће пропасти.

Узрочни предлошки адвербијали означавају узроке различитих појава, али у ређим случајевима нешто говоре и о последицама (в. нпр. у вези са узвратним узроком). У такву малобројнију групу узрочних конструкција којима се оцењује последица иду оне конструкције којима се уз информацију о узроку његова последица квалификује као повољна (са становишта говорног лица), нпр.

- (282) Захваљујући подршци бирача, кандидат је изабран.
- (283) Захваљујући његовом труду, тај замашни подухват је успешно окончан.

На помена. — Не сматра се зато добром употреба таквих конструкција за означавање узрока који су довели до штетних последица, нпр.

(284) Захваљујући његовом лошем пословању фабрика је пропала.

У таквим случајевима уместо адвербијала *захваљујући* + N_{dat} треба употребити модел који нема значење повољне последице, нпр.

(285) Због његовог лошег пословања фабрика је пропала.

§ 961 Изабрана литература о категорији каузалности

Грицкат, Ирена: Разлика између *због* и *услед* // Наш језик, 1957, н.с., VIII/7–10, 236–241.

Гортан-Премк, Даринка: Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука // Јужнословенски филолог, 1964, XXVI, 1–2, 437–457.

Ивић, Милка: Узрочне конструкције с предлогом *због*, *од*, *из* у савременом књижевном језику // Наш језик, 1954, н.с., књ. 5, св. 5–6, 186–194.

Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички приручник*. — Друго, допуњено и измењено издање. — Београд: Београдска књига, 2004.

Кликовац, Душка: О узрочном значењу конструкције *у* + локатив // Наш језик, 1997, XXXII/1–2, 26–37.

Kovačević, Miloš: Uzročni zamenski prilozi i priloški izrazi // Književni jezik, 1986, 15, 3–4, str. 265–273.

Kovačević, Miloš: Uzročno semantičko polje. — Sarajevo: Svjetlost, 1988.

Стевановић, Михаило: Употреба и значење предлога *због* и *ради* // Наш језик, 1939, VI/3, 139–150.

Пипер, Предраг: Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (Семантичка студија). — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.

ТЕЛИЧНОСТ

§ 962. ОПШТЕ. — Категоријалном комплексу каузалности припада и семантичка категорија циља (теличност). Циљна значења су изведена из условних, а посредно — из узрочних. Садржај сваке конструкције с циљним значењем обухвата: (а) значење ситуације чије се остварење жели, тј. 'X жели реалност Y', (б) услов за остварење те ситуације, тј. 'реалност Z условљава реалност X', (в) констатацију остваривања тог услова, тј. 'X чини Z'. Тако се реченица

(1) Они су дошли *ради* *помирења*.

може разложити на: (а) 'ако они не дођу, не може бити помирења', (б) 'они желе помирење', (в) 'они су дошли'.

Из наведеног примера и општег објашњења циљног значења може се закључити да је циљно значење сложено и да се наслања на нека друга

категоријална значења ма којим средствима било изражено. Та друга категоријална значења, садржана у значењу циљних конструкција, јесу значења аниматности, узрока, услова, агентивности, времена и модалности.

Аниматност (оно што се граматички конципира као живо или слично живом) у значењу циљне конструкције огледа се у чињеници да нема циљног значења без значењске компоненте 'X жели...', при чему X мора бити жив човек или неко друго живо биће, нпр.

(2) Мачка му је пришла *ради рибе* (коју је држао у руци).

Узрок у значењу циљне конструкције огледа се у чињеници да је циљ врста последичне ситуације узроковане или омогућене неком другом ситуацијом. У примеру (1) ситуација 'њиховог доласка' треба да доведе до ситуације 'помирења'.

Услов у значењу циљне конструкције огледа се у чињеници да је остваривање циљне ситуације, као ситуације чије се остварење жели, увек имплицитно условљено претходним остварењем неке друге ситуације (у наведеном примеру 'ако они не дођу, не може бити помирења').

Агентивност у значењу циљне конструкције огледа се у чињеници да је остварење циљне ситуације увек резултат деловања неке друге ситуације. То практично значи да је узрочност као саставни део циљног значења појавни облик шире схваћене агентивности.

Темпоралност се у значењу циљне конструкције огледа у чињеници да је циљ последња ситуација у временском следу једносмерно оријентисаних ситуација. Њихов редослед у стварности не мора обавезно бити праћен одговарајућим поретком конструкција којима су те ситуације означене. Тако се циљна конструкција може наћи на почетку просте реченице, а да се та позиција не осећа као неуобичајена, односно стилски или комуникативно посебно наглашена, нпр.

(3) *Ради помирења* много тога мора се заборавити.

Модалност у значењу циљне конструкције огледа се у чињеници да циљног значења нема без оптативне (жељне) компоненте у ситуацији која отвара оптативно-условно-узрочно-последично-циљни ситуативни низ (в. горе 'X ж е л и реалност У').

Локализација се у значењу циљне конструкције (у смислу апстрактне, а не конкретно-просторне локализације) огледа у когнитивној перцепцији циља као достизања *к р а ј њ е т а ч к е* неког процеса. Језички израз те чињенице представљају конструкције типа *досћићи циљ*, *стиремићи свом циљу*, *ижежићи циљу* и сл. — као у конкретно-просторном смислу *досћићи крајњу тачку*, *врхунац* и сл. *устиремићи се према некоме* и сл. Слично томе, у систему предлошко-падежних конструкција с циљним значењем језичко осмишљавање циљних односа по обрасцу просторних

огледа се пре свега у чињеници да се већина синтаксичких модела за исказивање циљних значења, нпр. $y + N_{acc}$, *на* + N_{acc} , *за* + N_{acc} , употребљава (у друкчијем лексичком окружењу) и за исказивање просторних значења, и да је у таквим случајевима то увек предлошка конструкција с акузативом — падежом чије је основно значење усмереност, директивност, уп. циљне и конкретно-просторне конструкције *доћи у помоћ* и *доћи у кућу*, *дати на њоклон* и *ставићи на сто*, *јомолићи се за сјас душе* и *сесићи за сто* и сл.

Циљна значења у простој реченици изражавају се предлошко-падежним конструкцијама, прилозима с циљним значењем, конструкцијама са инфинитивом или декомпонованим предикатима, као и другим, мање граматикализованим, а више лексикализованим средствима. Поред тога, изван просте реченице, циљна значења изражавају се и посебним типом зависносложених реченица.

§ 963. ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ЦИЉНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — И код изражавања циљних значења, као по правилу и другде у језику, што су значења апстрактнија и сложенија, мање је посебних средстава за њихово изражавање, и више је облика који поред основног имају истовремено и друга значења. Тако и у оквиру предлошко-падежних конструкција с циљним значењем, какве представљају модели *ради* + N_{gen} , $y + N_{acc}$, *на* + N_{acc} , *за* + N_{acc} , *јо* + N_{acc} и др. (нпр. *ради тога*, *за то*, *јо то* и сл.) издваја се, пре свега, група синтаксичких модела којима се исказују основна циљна значења, нпр.

- (4) Учини нешто ради мира у кући.
- (5) Дошли су му у помоћ.
- (6) Деца су отпутовала на зимовање.
- (7) Ради за цепарац.
- (8) Предузете су мере у циљу побољшања квалитета.

С друге стране, постоји група синтаксичких модела којима се исказују прелазна циљна значења, тј. у којима циљно значење долази заједно с неким другим значењем, као што, на пример, у реченици (9) *за сина* значи 'за лечење сина', а уз циљно значење присутно је и значење индиректног објекта, као што и у (10) *за избеглице* значи 'за помоћ избеглицама', а у (11) *за дисертацију* значи 'за рад на дисертацији'. Уп.

- (9) Купила је лек за сина
- (10) Скупља прилоге за избеглице.
- (11) Исписује из речника грађу за дисертацију.

Циљно значење предлошко падежне-конструкције поред предлога који је у њој употребљен умногоме зависи од лексичког и лексичко-граматичког значења управне речи. Одредбе с циљним значењем најчешће

имају за управне речи глаголе кретања (12), глаголе говорења (13), или глаголске именице с неким сличним значењем (14)–(17), уп.

- (12) Дошли смо ради договора.
- (13) Саветујем вам то ради вашег добра.
- (14) Био је то долазак ради договора.
- (15) Учествовали су на састанку ради побољшања услова рада.
- (16) Схватио је то као савет ради општег добра.
- (17) Направили су компромис ради превазилажења тешкоћа.

§ 964. Конструкције с циљним значењем као основним значењем издиференциране су више стилски или у погледу лексичке спојивости него значењски. У тој групи најкарактеристичнији је модел *ради* + N_{gen} , нпр.

- (18) Постигли су договор *ради ојшћег добра*.
- (19) Увели су нову технологију *ради остваривања бољег квалићетта*.
- (20) *Ради ње* је био спреман на све.

како због тога што се тим моделом у стандардном српском језику исказују искључиво циљна значења тако и због чињенице да предлог *ради* може бити употребљен и иза генитива именице уз коју долази, нпр.

- (21) Учини то њега ради.

Н а п о м е н а. — У савременом српском језику понекад се среће употреба предлога *ради* у узрочним конструкцијама, што је одлика регионалног изражавања и не би се могла препоручити као одлика српског језичког стандарда (иако се, по изузетку, таква употреба предлога *ради* среће и у неким књижевним делима), нпр.

- (22) То се десило *ради нећажње возача*.

Због блискости циљног и узрочног значења нису ретки случајеви када се иста конструкција може схватити и као циљна и као узрочна, при чему избор интерпретације не изазива практично никакве неспоразуме у комуникацији, нпр. (23), где се адвербијал може схватити и као узрок и као циљ њеног одласка на концерт. Уп.

- (23) Отишла је на концерт *ради тог њвача*.

Постпозитивна употреба предлога *ради* (иначе архаична синтаксичка црта) данас је у сфери повлачења у српском књижевном језику. Постпозитивна употреба предлога *ради* обично је експресивно-стилски маркирана, посебно у конструкцијама с личним заменицама и именицама које значе лица, нпр. *мене ради*, *нас ради*, *наше деце ради*, али и *примера ради* и сл.

У конструкцијама с циљним значењем као основним значењем поред предлога *ради* срећу се и предлози и предлошки изрази *у*, *на* (с акузативом),

у *циљу*, с *циљем* (са генитивом), *са* (са инструменталом), или инструментал без предлога (ако је у именском изразу именица *јосао*), нпр.

(24) Делегација је допутовала у *радну јосејшу*.

(25) Сви су им прискочили у *јомоћ*.

(26) Воде преговоре у *интересу очувања мира*.

(27) Отишао је *на лечење*.

(28) Јуче су отишли *на одмор*.

(29) Изгладили су несугласице у *циљу настављања добросуседске сарадње*.

(30) Упорно су преговарали с *циљем јосјизања обострано јрихвашљивог решења*.

(31) Дошао је неки човек с *јоруком за јвог брајша*.

(32) Госпа Нола је морала склонити зета, послати га за неко време, тобоже *неким њеним јослом*, на пут. (И. Секулић)

Као што и наведени примери показују, конструкције с предлозима у *циљу*, с *циљем* изразито су стилски маркиране као одлика административног, односно друштвено-политичког или стручног начина изражавања. Код циљних конструкција с предлозима у и *на* стилска маркираност у већој мери зависи од избора именице која се појављује у таквој конструкцији. Конструкције с предлозима наведеним у примерима, у зависности од контекста у којем су употребљене могу поред циљног имати и нека друга, пратећа значења.

§ 965. Конструкције с циљним и неким пратећим значењем семантички су издиференциране у зависности од тога које је друго значење у питању.

У оквиру таквих конструкција разликују се, с једне стране, оне у којима се значење циља варира као значење намене, намере, смерања или сврхе, и, с друге стране, конструкције у којима се циљност преплиће с другим, даљим значењима, какве су конструкције са узвратно-циљним, објектно-циљним, преносно-циљним и другим прелазним циљним значењима.

§ 966. ЦИЉ И НАМЕНА. — За разлику од правих конструкција с циљним значењем, конструкције са значењем *намене* *исјичу* стављање извесног објекта у функцију остваривања циља (модел *за* + N_{acc}, *јројив* + N_{acc}). Уп.

(33) Скупља грађу *за књигу*.

(34) Купили су поклон *за маму*.

(35) Носи писмо *за Вас*.

(36) То је концерт *за виолину са оркестром*.

(37) Ово је сала *за седнице*.

(38) Ципеле су удобне *за јешачење*.

(39) Купио је лек *јројив јушења*.

Н а п о м е н а. — Предмет захтева, молбе, апела, петиције и сл. исказује се акузативном конструкцијом с предлогом *за* (нпр. *захтев за смањење йореза, молба за одобрење одсудџва, апел за йомиловање, йейиција за зашћийу йаса лушлица*), а предмет жеље исказује се инструменталном конструкцијом с предлогом *за* (нпр. *жеља за йроменама*). Таква диференцијација ипак није сасвим чврста, а конструкције са инструменталом све чешће се употребљавају уместо конструкција с акузативом, што води и неправилној употреби као у примерима *љубав за слободом, склоностџ за йреувеличавањем, йокушаји за усклађивањем йройиса* и сл.

Именице *ајел* и *йейиција* могу ићи и с предлогом *йрошџв* (именица је тада у генитиву), нпр. *Поийисао је ајел за зашћийу Таре, Поийисао је ајел йрошџв изградње вешћачког језера*.

У конструкцијама са значењем намене степен удаљавања од значења циља управно је сразмеран маргинализацији модалног значења ('Х жели ...') у таквој конструкцији. Тако се (33) може интерпретирати као (40), (41) или (42), при чему је само једна интерпретација експлицитно циљна:

- (40) Скупља грађу намењену йисању књиге.
- (41) Циљ скупљања грађе је йисање књиге.
- (42) Скупља грађу йошребну за йисање књиге.

Пример (34) може се интерпретирати као (43) или (44), уп.:

- (43) Купили су нешто *шћо желе да йоклоне мамџ*.
- (44) Циљ куповине *јестџе да мама добије йоклон*.

Реченице у којима субјект циљне ситуације има обележје аниматности (живо) немају исте трансформационе могућности као реченице у којима субјект циљне ситуације има обележје инаниматности (неживо), а циљно значење ових других конструкција ближе је значењу индиректног објекта, уп. граматичку исправност (45) и неисправност (46):

- (45) Купили су поклон *мамџ*.
- (46) *Скупља грађу *књизи*.

И пример (35) показује да слабљење или одсуство модалне компоненте 'Х жели ...' подразумева слабљење или одсуство значења циља у конструкцији која би то значење иначе могла имати. Тако интерпретација (35) као (47) оставља дату конструкцију у кругу циљних, док у интерпретацији (48) циљног значења уопште нема, уп.

- (47) Носи писмо које жели да преда твом брату.
- (48) Носи писмо које треба да преда твом брату.

Значење намене врло јасно је присутно и у конструкцијама с предлогом *йрошџв* и општим значењем средства које се употребљава с циљем спречавања нечега, уп. (49), где се *йушење* може схватити и као узрок, али

и као циљ са импликацијом *одвикавање од пушења*, и (50), где је у питању типично значење намене:

(49) Он се лечи од пушења.

(50) Он узима лек против пушења.

Н а п о м е н а. — Иако се често може чути, не препоручује се употреба предлога за уместо предлога *против* када је реч о лековима. На пример, боље је *Дајте ми нешто против повраћања* или *Дајте ми нешто за заустављање повраћања* него *Дајте ми нешто за повраћање* (осим ако се жели рећи *Дајте ми нешто што изазива повраћање*).

§ 967. ЦИЉ И НАМЕРА. — Значење *намере*, за разлику од значења намене, не садржи инструменталну копоненту 'бити у функцији нечега', али има елемент планираног остварења циља. Планирано остварење циља може бити наглашено лексички (употребом речи одговарајућег значења), нпр.

(51) Он планира освајање првог места.

(52) Циљ му је освајање првог места.

али може бити истакнуто и употребом предлошких израза у *циљу*, с *циљем* (са генитивом), или употребом лексема одговарајућег значења у облику глаголског прилога као у (53), (54), уп.

(53) Они су дошли с циљем постизања помирења.

(54) Они су дошли у циљу помирења.

(55) ?Они су дошли планирајући помирење.

Карактеристично је да конструкције с предлошким изразом с *циљем* траже да у именском изразу буде лексички експлицирано значење 'остварење' циљне ситуације (уп. *Дошли су с циљем постизања помирења*, поред обичнијег *Дошли су да би се помирили*, али не и **Дошли су с циљем помирења*), док конструкције с предлошким изразом у *циљу* такво проширење именског израза допуштају, али га не захтевају (уп. *Дошли су у циљу постизања помирења*). Наравно, овде се има у виду структура просте реченице. Изван тог предметног ограничења може се констатовати да у зависносложеној реченици израз с *циљем* улази у састав везничких израза уводећу циљну клаузу, нпр. *Они су дошли с циљем да се помире*.

Значењу намере као варијанти циљног значења у простој реченици врло је блиско значење *смерања*. Нпр.

(56) Они *смерају* освајање власти.

Значењима *смерања* и *циља* је, уосталом, заједничка оријентисаност на достизање извесне тачке, односно резултата, и управо се у томе може видети разлика између циљних конструкција са значењем намере и оних са значењем *смерања* — у првом случају у фокусу је планираност циљне ситуације, а у другом наглашена оријентисаност на остваривање ситуације *ци-*

ља. Ипак наведена семантичка разлика толико је мала да је обично комуникативно безначајна, као што често без већег комуникативног значаја чињевица да 'смерање' може бити праћено и моментом „тајности“, уп.

- (57) Шта ли му је циљ?
- (58) Шта ли сад намерава?
- (59) Шта ли сад смера?

Уп. такође

- (60) Он смера државни удар.
- (61) ?Он смера освајање првог места.
- (62) ?Он смера одлазак на летовање.
- (63) Он намерава да оде на летовање.

§ 968. Циљ и СВРХА. — Најзад циљним конструкцијама за значењем смерања значењски су блиске (наглашеном оријентисаношћу на терминалну ситуацију) и конструкције са значењем „сврхе“ као „крајњег циља“, одн. „највишег циља“. Уп.

- (64) Шта је сврха њиховог доласка?
- (65) Сврха њиховог доласка није постизање помирења.
- (66) Њихов долазак није имао сврхе.
- (67) Упркос остварљивости извесних циљева тај подухват нема сврхе.

Последњи примери још једном потврђују да се у српском језику циљно значење у простој реченици врло често исказује лексичким средствима, тј. речима које значе циљ или имају неко блиско значење. У зависности од конкретне лексеме која изражава циљ, лексичког састава и синтаксичког склопа читаве реченице такве реченице понекад могу бити трансформисане у реченице са граматичким изразом циљног значења (нпр. предлошко-падежном конструкцијом). Уп. (68) и (69) за разлику од (71)–(73), где такве трансформације нису могуће:

- (68) Циљ њиховог доласка је помирење.
- (69) Они су дошли ради помирења.
- (70) Шта је циљ њиховог доласка?
- (71) Њихов долазак није имао циља.
- (72) Он намерава да освоји првенство.
- (73) Књига је намењена студентима.

Генерално говорећи, ако се не може именовати циљна ситуација, као што се увек именује у реченицама којима се пита о циљу или којима се негира постојање циља, нема ни могућности да реченица с таквим циљним значењем буде трансформисана у реченицу у којој се циљ изражава предлошко-падежном конструкцијом.

§ 969. ПРИЛОШКИ АДВЕРБИЈАЛИ ЦИЉА. — Одредбе са значењем циља могу имати облик прилога или прилошког израза. Прилози и прило-

шки изрази за циљ су малобројни, једни су незамењиви (нпр. *намерно, ненамерно, хойћимично, хойћимице, нехойћично, нехойћице, за инајш, у инајш, уз инајш*), други су заменички, било упитни или неодређени (нпр. *ради чега, рашића, нашићо, чему, ради нечега*), било показни (*ради тога, ећо ради чега*), или општи (*ради свега тога*). При томе *рашића* ('ради чега') не припада стандардном српском језику (уп. из народне песме *Рашића Новак оде у хајдуке*, или из *Горског вијенца*: *Имао се рашића и родићи*), а *нашићо* се употребљава врло ретко (уп. из поезије *Не, немој ми љрићи / Нашићо то и чему?* — Д. Максимовић).

Прилог *чему* се у таквој функцији чешће среће, обично као питање о сврси и смислу онога што се чини, а што се не сматра вредним чињења, нпр.

(74) Чему то?

(75) Чему толика журба?

(76) Чему сав твој труд?

донекле као реторичко питање, јер се у (74) подразумева 'то не служи ничему', у (75) 'не постоји циљ који би оправдавао толику журбу', у (76) 'не постоји циљ који би вредео укупног твог труда' и сл. У реченице с циљним адвербијалом *чему* увек се може увести предикат са глаголом *служићи*, или *водићи*, односно реченице без таквог предиката фактички су елиптичне. Из парафразе реченице (74) може се такође закључити да се облик *ничему* употребљава као одрични заменички облик за циљ, посебно у репликама на питања која почињу са *чему*.

§ 970. ИНФИНИТИВ ЦИЉА. — За разлику од већине других словенских језика у српском језичком стандарду употреба инфинитива циља је врло ограничена и обично је обележје разговорног стила или регионалног изражавања, нпр. у конструкцијама с неким глаголима кретања у личном глаголском облику, уп.

(77) Идемо ловити рибу.

(78) Дошли су те молити за једну услугу.

Од тога треба разликовати употребу инфинитива циља у конструкцијама с непунозначним глаголима, нпр.

(79) Настојимо очувати добре односе.

(80) Желимо потврдити раније договоре.

где глагол у инфинитиву пре свега допуњује лексичко-семантичку непотпуност глагола у личном глаголском облику у конструкцији са инфинитивом.

§ 971. ДЕКОМПОНОВАНИ ПРЕДИКАТИ С ЦИЉНИМ ЗНАЧЕЊЕМ. — Циљно значење може бити изражено и неким декомпонованим предикатима у којима је основно средство изражавања циља предлошко-падежна кон-

струкција која заједно са управним глаголом функционише као целовита лексичка јединица, која често може бити замењена самом глаголском лексемом истог или блиског значења, уп. *дајти на њоклон* према *њоклонити*, *добити за награду*, *дајти као награду* према *наградити*. Нпр.

(81) Сестра му је дала књигу на поклон.

(82) Сестра му је поклонила књигу.

(83) За награду је добио одсуство.

(84) Награђен је одсуством.

§ 972. *Изабрана литеративна о категорији њеличности*

Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1957–58, XXII, 141–166.

Ivić, Milka: O strukturi srpskohrvatskog padežnog sistema // Lingvistički ogledi / Milka Ivić. — Београд: Библиотека XX век, 1983, 197–205.

Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички њриручник*. Друго, допуњено и измењено издање. — Београд: Београдска књига, 2004.

Пипер, Предраг: Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (Семантичка студија). — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.

Стевановић, Михаило: Употреба и значење предлога *због* и *ради* // Наш језик, 1939, VI/3, 139–150.

Фелешко, Казимјеж: Значења и синтакса српскохрватског генитива. — Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.

КОНДИЦИОНАЛНОСТ

§ 973. ОПШТЕ. — Семантичка категорија кондиционалности у српском као и у другим словенским језицима најбоље је проучена у оквиру синтаксе сложене реченице јер ту има најразвијенији граматички израз. Иако сразмерно ужа од многих других семантичких категорија, кондиционалност није, ипак сведена само на однос независне и зависне клаузе у сложеној реченици.

Ако се за кондиционалност у зависноскоженој реченици може рећи (а) да су условне реченице у свим или скоро свим језицима увек или готово увек зависне клаузе, (б) да однос између протазе и аподозе (в. даље) по правилу дублира однос између узрока и последице, (в) да је протаза хипотетичне природе, и (г) да је протаза увек топикалне природе (тема, а не рема), те да не постоји клауза која испуњава бар један од наведених критеријума, а да нема неко формално обележје условне клаузе, — тада се може се такође констатовати да у српском језику кондиционалност у простој реченици има обележја која су или иста или су слична обележјима карак-

теристичним за кондиционалност у зависносној реченици, уз наравно низ ужих и специфичнијих обележја

Категорија кондиционалности припада комплексу семантичких категорија каузативности и има првенствено синтаксички израз. У центру тог категоријалног комплекса је каузативност као посебна семантичка категорија, око које су груписане категорије чији садржај је на овај или онај начин изведен из узрочно-последичног значења у ужем смислу: кондиционалност, концесивност, теличност. Иако термин кондиционалност истиче само једну компоненту у двочланом односу који се њиме именује, тај термин се овде и даље употребљава за целину условно-последичног односа и елемената који у њега улазе.

У структури независне реченице, у српском као и у другим словенским језицима, могућности изражавања условно-последичног значења знатно су уже него, на пример, могућности изражавања места, правца, количине, особине итд. То је један од појавних облика чињенице да су синтаксички системи апстрактнијих и сложенијих значења по правилу слабије развијени од система конкретнијих и једноставнијих значења.

У структури независне реченице с кондиционалним значењем условна и последична референтна ситуација има посебан језички израз. Ти синтаксички изрази могу се, аналогно традиционалној терминологији теорије сложене реченице, означити као протаза и аподоза, нпр. *Као директор <протаза> имао би више посла <аподоза>*.

Протаза у простој реченици увек се може посматрати као трансформ протазе у зависносној реченици, нпр.

(1) Као директор имао би више посла. (← Ако би био директор, имао би више посла.)

(2) У случају победе тим добија награду. (← Ако победи, тим добија награду.)

(3) Освајањем националног купа тим стиче право да учествује у међународном такмичењу. (← Ако освоји национални куп, тим стиче право да учествује у међународном такмичењу.)

(4) Без позива она не би отишла на тај пријем. (← Ако не би имала позив, она не би отишла на тај пријем)

(5) С порастом температуре снег почиње да се топи. (← Ако температура расте, снег почиње да се топи.)

(6) Радећи заједно, могли би се спријатељити. (← Ако би радили заједно, могли би се спријатељити.)

(7) Обишавши све музеје, она би се сигурно уморила. (← Ако би обишла све музеје, она би се сигурно уморила.)

(8) Замољен за сагласност, он би је, вероватно, дао. (← Ако би био замољен да да сагласност, он би је, вероватно, дао.)

Ситуативни оквир синтаксичке реализације семантичке категорије кондиционалности сложене је природе и обухвата (а) узрочну ситуацију, као ситуативни агенс у условно-последичном односу, (б) полазну ситуацију, која је пацијентивне природе, а у реченици са условно-последичном конструкцијом присутна је само као пресупозиција, (в) каузативни агентивно-пацијентивни однос између (а) и (б); најзад — (г) последичну ситуацију, као резултат деловања ситуације (а) на ситуацију (б). Поред тога, ситуативни оквир кондиционалности обухвата, као специфично обележје у односу на каузативност, и (д) алтернативни плуралитет узрочних ситуација од којих се једна издваја као хипотетички узрок (услов) последичне ситуације.

§ 974. ВРСТЕ КОНДИЦИОНАЛНИХ КОНСТРУКЦИЈА. — Кондиционалност као хипотетични узрок обично хипотетичне последице, и као категорија прелазне природе, налази се на пресеку већих семантичких категорија. То су, пре свега, каузативност и модалност. Однос између каузативности и кондиционалности одређен је претежном подударношћу ситуативних оквира каузативности и кондиционалности. Семантички однос између каузативности (в. примере 9–10) и кондиционалности (примери 11–13) умногоме је сличан односу између реалности индикатива и иреалности потенцијала у систему граматичке категорије начина. Формални израз те функционалне сличности јесте у чињеници да просте реченице с типичним кондиционалним конструкцијама (ако немају изразитија додатна значења, нпр. темпорална, аспектуална и друга) обично имају предикат у морфолошком облику потенцијала или футура, или сложени предикат у чијем саставу је модални глагол. Уп.

- (9) Девалвација изазива поскупљења.
- (10) Девалвација је изазвала поскупљења.
- (11) Девалвација би изазвала поскупљења.
- (12) Девалвација ће изазвати поскупљења.
- (13) Девалвација је могла изазвати поскупљења.

С друге стране, однос између кондиционалности и модалности одређен је чињеницом да су условне конструкције у независној реченици међусобно издиференциране према критеријумима модалне природе, међу којима је основни критеријум реалности / иреалности референтних ситуација. Ако се упореде примери (14)–(16), види се да пример (14) представља случајеве када се референтна ситуација схвата као иреална (неостварена), пример (15) случајеве када се референтна ситуација може схватити као остварена бар у једном од више случајева, док пример (16) илуструје случајеве који су неодређени у погледу датог семантичког

принципа реалности / иреалности јер дозвољава како интерпретацију (17а) тако и интерпретацију (17б):

- (14) У случају победе тим ће добити награду.
- (15) У случају победе тим је добијао награду.
- (16) У случају победе тим добија награду.
- (17а) Кад год победи, тим добија награду.
- (17б) Ако победи, тим добија награду.

Другим речима, кондиционалне конструкције у простој реченици разликују се, пре свега, према томе да ли су модално одређене или су модално неодређене, а у првом случају (кондиционалне конструкције са значењем модалне одређености) према томе да ли је у питању иреална кондиционалност или реална кондиционалност.

Иреална кондиционалност овде се ставља испред реалне кондиционалности јер је карактеристична за типичне кондиционалне конструкције. Свим иреалним кондиционалним конструкцијама заједничка особина је пресупозиција неостварености последичне ситуације. На пример, за реченице (18)–(22) пресупозиција је 'није добио награду':

- (18) У случају победе тим ће добити награду. (← Ако победи, тим ће добити награду.)
- (19) У случају победе тим ће добијати награду. (← Ако буде побеђивао, тим ће добијати награду.)
- (20) У случају победе тим би добио награду. (← Ако би победио, тим би добио награду.)
- (21) У случају победе тим је могао добити награду. (← Да је победио, тим је могао добити награду.)
- (22) У случају победе тим би био добио награду. (← Да је био победио, тим би био добио награду.)

§ 975. Према ужим значењима у оквиру иреалне кондиционалности разликују се

А. *обична будућа кондиционалности* (18) и *хабиитуално-будућа кондиционалности* (19);

Б. *поптенцијално-будућа кондиционалности* (20) и *поптенцијално-прошла кондиционалности* (21, 22).

Из изложеног се види да је основ ужег семантичког разврставања у оквиру иреалне кондиционалности у томе да ли у реченици с кондиционалном конструкцијом преовладава значење футуралности (А) или значење потенцијалности (Б).

Семантички типови кондиционалности у простој реченици већим делом се подударују са семантичким типовима кондиционалности у зависносној реченици. Главни узрок извесних семантичких разлика између та два синтаксичка облика изражавања кондиционалности јесте у

чињеници да је протаза у простој реченици именски израз који представља резултат синтаксичке кондензације и номинализације пропозитивне структуре чији се развијени облик појављује у условној клаузи зависно-сложене реченице. Чињеница да номинализоване структуре никада нису функционално еквивалентне својим реченичним корелатима исте пропозитивне структуре потврђује се и у случају односа између граматичког значења протазе у простој и у зависносложеној реченици.

За разлику од аподозе, у којој се иреална последица исказује и граматичким и лексичким средствима, у структури протазе експлицирање хипотетичности ситуације услова је ређе и заснива се на употреби доста ограниченог круга лексема (*у случају, могући, евентуални, очекивани* и сл.). Уп.

(23) У случају победе били су у прилици да добију неку награду. (← Да су победили, били су у прилици да добију неку награду.)

(24) У евентуалном спору требало је ангажовати адвоката. (← Да је било дошло до спора, требало је ангажовати адвоката.)

(25) У могућим окршајима имали су на располагању ново оружје. (← Да је дошло до окршаја, имали су на располагању ново оружје.)

(26) У могућим окршајима имаће на располагању ново оружје. (← Ако/Када дође до окршаја, имаће на располагању ново оружје.)

(27) У могућим окршајима имали би на располагању ново оружје. (← Ако би дошло до окршаја, имали би на располагању ново оружје.)

У зависности од односа лексичког састава и граматичке структуре реченице, иреална кондиционалност може бити праћена или потиснута неким другим категоријалним значењем, нпр. начинским, аспектуалним или темпоралним, уп.

(28а) Победом ће доћи до награде. (← Ако победе, доћи ће до награде.)

(28б) Победом ће доћи до награде. (← Победа је начин да дођу до награде.)

(29) С порастом температуре може доћи до пораста водостаја. (← Ако би температура расла, упоредо с тим могао би расти и водостај.)

(30) У спору су могли ангажовати адвоката. (← Ако/Када је дошло до спора, могли су ангажовати адвоката.)

§ 976. У оквиру иреалних кондиционалних конструкција разликују се, према комуникативним особинама, кондиционалне конструкције које су са становишта њима реализованих говорних чинова *одређене* (31), или *неодређене* (32а, 32б), уп.

(31) У случају кvara заустави машину!

(32а) У случају кvara зауставићеш машину. (← Ако дође до кvara, зауставићеш машину.)

(32б) У случају кvara зауставићеш машину. (← Ако дође до кvara, заустави машину.)

Комуникативно одређена кондиционална конструкције представља јасан израз одређеног говорог чина, нпр. директива, као у (31), а с футурално уобличеним предикатом може се интерпретирати и асертивно (32а), и директивно (32б). Императив или прохибитив у предикатском делу реченице с кондиционалном конструкцијом, који означава последичну референтну ситуацију, увек је јасан сигнал одређености кондиционалне конструкције у погледу говорног чина који се реченицом с том конструкцијом остварује.

Реална кондиционалност је карактеристична за реченице које не садрже пресупозицију о неостварености садржаја аподозе (као код конструкција са значењем иреалне кондиционалности). Таквим реченицама се реферише о најмање једнократној остварености условно-последичног односа. Дакле, значење иреалности у њима је на специфичан начин комбиновано са значењем реалности: 'ако *p*, онда *q*, што се и остварује / остварило'. У зависности од врсте временског значења која изражавају, конструкције са општим значењем реалне кондиционалности могу означавати

- хабитуалну садашњу кондиционалност, као у (33),
- хабитуалну прошлу кондиционалност, као у (34, 35), или
- свевременску кондиционалност, као у (36), уп.

(33) У случају победе тим добија награду. (← Када / Ако побеђује, тим добија награду.)

(34) У случају победе тим је добијао награду. (← Када / Ако је побеђивао, тим је добијао награду.)

(35) У случају победе тим би добијао награду. (← Када / Ако је побеђивао, тим би добијао награду.)

(36) Загревањем тела се шире. (← Ако / Кад год се загревају, тела се шире.)

§ 977. Хабитуална кондиционалност према својој двојакој природи представља прелазан случај између иреалне кондиционалности и чисте хабитуалности, као у примеру: *Он би ујуџуру често долазио на кафу*. Конструкције с потенцијалом употребљеним за означавање ситуација које су се понављале у прошлости представљају типолошку специфичност граматичке структуре српског језика у поређењу с другим словенским језицима.

Пишући о конструкцијама типа *Кад би му досадило бацање њо ња-шњаку, он би се враћао дједу Алекси* (Б. Ћопић), М. Стевановић констатује „Како је дошло до тога да се облик глаголског начина не употребљава више у функцији модуса, већ темпорално у релативној квалификативној служби — посебно је питање, на које још није дат одговор.“ (Стевановић 1979, 692)

Поређење примера с предикатом у потенцијалу и значењем прошле хабитуалне кондиционалности (нпр. *У случају њобезде њим би добијао награду, У случају невремена осџајали бисмо код куће* и сл.), и примера с предикатом у истом облику и значењем обичне прошле хабитуалности (нпр. *После сваке уџакмице њим би добијао награду. Увече бисмо осџајали код куће*) показује да је пут од кондиционалности до хабитуалности могао ићи преко прошле хабитуалне кондиционалности.

Хабитуална или свевременска компонента реалне кондиционалности може бити појачана увођењем у аподозу посебних лексичких показатеља одговарајућих темпоралних значења (*увек, обично, сваки њуџ* и сл.), в. пример (37). Ако је то у реченици једини показатељ неререференцијалности, његовим изостављањем, без неког другог облика који би сигнализирао хабитуалност или потенцијалност, реченица може имати не само неререференцијалну интерпретацију (38а) него и референцијалну и интерпретацију каузативне природе (38б), упор.

(37) Кашњење воза увек изазива незадовољство путника. (← Ако воз касни, путници су увек незадовољни.)

(38а) Кашњење воза изазива незадовољство путника. (← Ако воз касни, путници су незадовољни.)

(38б) Кашњење воза изазива незадовољство путника. (← Путници су незадовољни зато што /тај/ воз касни.)

§ 978. СТРУКТУРА КОНДИЦИОНАЛНИХ КОНСТРУКЦИЈА. — Кондиционалност се у простој, као усталом и у зависноскоженој реченици, остварује као сложена веза лексичких и граматичких значења у протази и аподози, при чему се тежиште у изражавању кондиционалности може разликовати од једног до другог типа кондиционалности, или од једног до другог појединачног случаја реализације тог категоријалног значења.

У протази, која у простој реченици најчешће има облик именског израза, постоје две основне могућности. Конститутивни елеменат именске групе може бити конкретно-просторног значења (нпр. *кућа, улица, град* и сл.), или може имати значење апстрактне, најчешће процесуалне природе (нпр. *кашњење, долазак, њорасџ* итд.).

Ако је конститутивни елеменат именске групе у протази именица конкретно-просторног значења, протазу у независној реченици представља редуковани облик протазе у одговарајућој зависноскоженој реченици, нпр.

(39) На тераси би вам било пријатније. (← Ако бисте били на тераси, било би вам пријатније.)

Предлог у таквим случајевима не утиче на изражавање кондиционалности, што показује могућност супституције наведене конструкције у реченици (39) или у сличним реченицама другим именским изразима

(нпр. *ћред кућом, иза куће, за сћолом, у соби, крај ћрозора* итд.) без промене кондиционалног значења и опште функције протазе. Међутим, избор падежног облика у таквим случајевима није без утицаја на реализацију кондиционалног значења и зависи од предикатског значења у аподози, уп. (40) с кондиционалним значењем и (41) без кондиционалног значења:

(40) У Будви би се одмарала. (← Ако би била у Будви, одмарала би се.)

(41) У Будву би радо отпутовала.

Ако је конститутивни елемент именске групе у протази именица која нема конкретно-просторно значење, протазу у независној реченици може представљати номинализацију протазе у зависноскоженој реченици, нпр.

(42) У шетњи би вам било пријатније. (← Ако бисте шетали, било би вам пријатније.)

(43) При сусрету бисте се препознали. (← Ако бисте се срели, препознали бисте се.)

Пошто је протазу у независној као и у зависноскоженој реченици по правилу испред аподозе, њена инверзија у независној реченици, дакле померање у финалну позицију, која је за њу секундарна, може водити потискивању кондиционалног значења у други план или његовом потпуном уклањању, чиме и сама протазу губи функцију протазе, уп. пример (40) с примерима (44–46)

(44) Одмарала би се у Будви.

(45) Живела би у Будви.

(46) Летовала би у Будви.

Интерпретација (44) као 'одмарала би се ако би била у Будви', иако није искључена, свакако је секундарна и уступа место потенцијалној или оптативној интерпретацији 'у Будви би се могла да се одмара', или 'у Будви би желела да се одмара'. Још би теже било видети кондиционално значење у примерима као што су (45) и (46), поготову ако не постоји могућност (у писаном тексту) ослонца на интонацију као средство маркирања односа између топикалног дела реченице (тема) и његовог комуникативног коментара (рема).

Кондиционална интерпретација садржаја независне реченице умногосте зависи од облика и лексичког значења предиката у аподози. На граматичком плану облици потенцијала (47), футура (48) или императива (49) обичнији су у типичним кондиционалним конструкцијама него неки други глаголски облици, уп. (47), (48), (49) са (50), (51):

(47) Као директор би много радио (← Ако би био директор, много би радио).

(48) Као директор ће много радити. (← Ако / Када буде директор, много ће радити.)

(49) Без куцања не улазити. (← Ако претходно не куцаш, не улази.)

(50) Као директор много ради.

(51) Као директор је много радио.

Тамо где у изражавању кондиционалности више учествује протаза (именске групе са — *без, у случају као* и сл.), мање су потребе да у изражавању кондиционалности учествује и граматички облик предиката у аподози (пре свега потенцијал, футур, императив, или конструкције с модалним глаголима), уп.

(52) Без сагласности директора не би то урадила.

(53) Без сагласности директора неће то урадити.

(54) Без сагласности директора — ништа не радити.

(55) Без сагласности директора ништа не ради.

(56) Без сагласности директора ништа није радила.

Међутим, могућност кондиционалне интерпретације реченичног садржаја зависи и од лексичког састава аподозе. То, на пример, илуструје поређење реченица (57–59) с примерима (60–63), из којег се види да лексичко значење предиката (и њиме условљен облик адвербијала) могу да искључе могућност кондиционалне интерпретације без обзира на ред речи:

(57) У Будви би се радо одмарала. (← Ако би била у Будви, тамо би се радо одмарала)

(58) Из Будве би се радо јављала. (← Ако би била у Будви, одатле би се радо јављала.)

(59) У Будву бисмо јој радо отишли у посету. (← Ако би била у Будви, тамо би смо јој радо отишли у посету.)

(60) У Будву би радо отишла.

(61) Радо би отишла у Будву.

(62) У Будви би радо живела.

(63) У Будви би радо летовала.

Примери (59) и (60) показује да под одређеним лексичким условима кондиционална интерпретација може да зависи и од неидентичности субјекта у протазу и субјекта у аподози.

Иако су кондиционалне конструкције у простој реченици релативно малобројне, оне нису увек синонимичне него су међусобно семантички или стилски издиференциране.

Најопштији начин изражавања кондиционалности простом реченицом заснива се на експлицитном именовану услова у протазу, с различитим могућностима граматичког оформљавања реченице, укључујући и такве код којих аподоза није обавезно у предикатском изразу реченице, уп.

(64) Победа је услов за улазак у финале.

(65) Услов за улазак у финале је победа.

(66) Победом би био испуњен услов за улазак у финале.

(67) Улазак у финале условљен је победом.

(68) Улазак у финале зависи од победе.

Као што показује пример (69), појам условљавања може бити предикатски исказан различитим глаголима. С друге стране, и именски изрази у реченицама с лексички израженим категоријалним значењем услова могу имати различите облике у зависности од тога које су лексеме у њиховом саставу. Тако док је у (69) у саставу именског израза који реферише о аподози предлог *за* с акузативом, у примеру (70) то је беспредлошки генитив.

(69) Услов за њено учешће је промена термина одржавања састанка. (← Ако се промени термин одржавања састанка, она ће учествовати.)

(70) Услов напретка је мир. (← Ако постоји мир, постоји могућност напретка.)

§ 979. Уколико се у семантичком фокусу нађе последица, то захтева друкчије граматичко и лексичко оформљавање реченице. Поред лексичког изражавања датог категоријалног значења, кондиционалност у таквим реченицама најјасније се истиче обликом потенцијала у предикату, нпр.

(71) Њихова непажња имала би за последицу велику штету.

(72) Њихова непажња имала би као последицу велику штету.

(73) Последица њихове непажње била би велика штета.

(74) Из њихове непажње следила би велика штета.

(75) Услед њихове непажње могло би доћи до велике штете.

Кондиционалност може бити изражена и реченицом с номинативним именским изразом у протази ако је предикат у аподози исказан лексемом каузативне семантике у граматичком облику који има значење иреалности (најчешће је то облик потенцијала). И ту се испољава могућност варирања сигнификативног значења (тзв. иконичност у синтакси) уз непромењено денотативно значење реченице. Као што лексичко експлицирање последице ставља у семантички фокус последичну компоненту кондиционалности (71–75), тако и лексичко експлицирање узрочне компоненте у саставу кондиционалног значења ставља у семантички фокус каузативну компоненту кондиционалности. Уп. (76, 77) са (78–80).

(76) Пиће би га одвело у пропаст.

(77) Ниске температуре би изазвале смрзавање.

(78) Брза возња је могла проузроковати губитак контроле над воланом.

(79) Претерано знојење би проузроковало дехидрацију организма.

(80) Уплитање са стране би могло бити узрок нових сукоба.

Именски изрази у протази могу имати поред номинативног облика, као у (76–80), и друге падежне и предлошко-падежне облике, што је делимично илустровано претходно наведеним примерима, нпр. именски изрази према минималним синтаксичким моделима: *без* + N_{gen} (81), *на* + N_{loc} (82), *код* + N_{instr} (83), *у* + N_{loc} (84), *уз* + N_{acc} (85), *у случају* + N_{gen} (86), *с(а) +*

N_{instr} (87), N_{instr} (88), *йри*+ N_{loc} (89) и други, као и облик с везником *као* према моделу *као* + N_{nom} (90), нпр.

- (81) *Без сведочанства* не би се могла уписати.
 (82) *На шренингу* би се могао повредити.
 (83) *Под бајинама* би могао проговорити.
 (84) *У бунилу* би се можда одала.
 (85) *Уз више најора* више бисте постигли.
 (86) *У случају смрти* отворити.
 (87) *С новом девалвацијом* дошло би до нових поскупљења.
 (88) *Победом над Партизаном* ушли би у финале.
 (89) *При йовећаном ойшерећењу* може доћи до оштећења зупчаника.
 (90) *Као нови играч* морао би много да се доказује.

Уп. још неке примере из различитих извора, као:

Нема зиме без вјетра ни зла госта без *Турчина* (В. Караџић). — Без *йуна бокала* ни за сто не седам (Ј. Јовановић Змај). — Воду са *Зете* нико не пије без *невоље*, кажу да је <...> нездрава (Ј. Ненадовић). — *При овом начину шрансиорша* готово и нема губитака (М. Стевановић). — Један део тога новца решили су да остане, нека се нађе за *случај нужде* (Р. Домановић). — *Прошив ножа* и овца би се побунила (Д. Ћосић).

Искључиво у функцији изражавања кондиционалности употребљавају се у протази и именски изрази према моделу у *случају* + N_{gen} , нпр.

- (91) У случају победе тим би добијао награду.
 (92) У случају победе тим добија награду.
 (93) У случају победе тим је добијао награду.
 (94) У случају победе тим ће добијати награду.

И у таквим реченицама, као и у свим другим простим реченицама са условним конструкцијама, именски изрази у протази представљају номинализоване пропозиционе структуре са условним или условно-временским значењем, нпр.

- (95) У случају победе тим би добијао награду. (← Ако би победио, тим би добио награду.)
 (96) У случају победе тим добија награду. (← Ако / Када победи, тим добија награду.)

У реченицама с предлошким изразом у *случају*, које функционишу као директиви у административним порукама, посебно у натписима на јавним местима, предикат може имати облик инфинитива уз који се подразумева модални глагол *шребайи* или неки модални израз сличног значења (*йошребно је*, *неојходно је* и сл.). Та модална реч може бити у предикату експлицирана (97, 98), али може бити и изостављена (99, 100), чиме такав предикат постаје пример синтаксичке елипсе, обичније у јавним натписима него у неком другом дискурсу, нпр.

- (97) У случају опасности треба отворити вентил.

(98) У случају хаварије треба разбити стакло.

(99) У случају опасности отворити вентил. (← Ако дође до опасности, треба отворити вентил.)

(100) У случају хаварије разбити стакло. (← Ако дође до хаварије, треба разбити стакло.)

Конструкције према моделу *без* + N_{gen} у основи представљају номинализације пропозиционних структура с негацијом у предикату, а имају уз условно, као пратеће, и начинско значење, нпр.

(101) Без позива она не би ушла. (← Ако не би имала позив, она не би ушла.)

У реченицама с кондиционалном конструкцијом према моделу *без* + N_{gen} у предикату је по правилу негација, осим у неким посебним случајевима, какве су, на пример, глаголске групе с рестриктивним квантификаторима (дакле, са имплицитном негацијом), нпр.

(102) Без позива су улазили само хитни случајеви. (← Без позива није улазио нико осим хитних случајева.)

Квалификативна компонента у значењу таквих конструкција појачава се ако је конструкција употребљена у функцији апозитивног атрибута (103), и готово сасвим потискује кондиционалност у случајевима када је таква конструкција употребљена као неконгруентни атрибут (104), нпр.

(103) Било који човек, без предрасуда, учинио би исто. (← Било који човек, ако/који не би имао предрасуда, учинио би исто.)

(104) Било који човек без предрасуда учинио би исто. (← Било који човек који нема предрасуда учинио би исто.)

Начинска компонента у реченицама типа (102), (105) видљива је такође из синтаксичких особина њихових потврдних конверзива (106), уп.

(105) Овамо се не улази без позива.

(106) Овамо се улази само с позивом.

У дијалошком, упитном дискурсу у функцији питања с којим корелира адвербијал у реплици (овде: *само с позивом*) обичније је *Како се овде улази?* него *?Са чиме се овде улази?* или *?Под којим условом се овде улази?*

Супротно реченицама из претходне тачке условне конструкције према моделу $c(a) + N_{instr}$ представљају номинализације клауза без негације у предикату, нпр.

(107) С порастом температуре снег би се почео топити. (← Ако би порасла температура, снег би се почео топити.)

Облик потенцијала и овде најјаче истиче потенцијалну компоненту кондиционалности, која је слабије наглашена или је нема тамо где је предикат друкчије морфолошки уобличен, нпр.

(108) С порастом температуре снег ће почети да се топи. (← Ако / Када температура порасте, снег ће почети да се топи.)

Потенцијалност као део значења условне конструкције може бити лексички наглашена, в. (109), (110):

(109) Са евентуалним порастом температуре снег је могао почети да се топи.

(110) Са евентуалним порастом температуре снег би могао почети да се топи.

У условним конструкцијама према моделу $c(a) + N_{instr}$, у зависности од лексичког састава таквих конструкција, може бити присутно и посебно аспектуално (прогресивно) значење, што чини могућим и семантичке интерпретације које одражавају тај моменат, нпр.

(111) Са евентуалним порастом температуре снег може почети да се топи. (← Како температура буде расла, снег може почети да се топи.)

Инструменталне условне конструкције без предлога, уместо пратећих темпоралних и аспектуалних значења, обично карактеристичних за инструменталне условне конструкције с предлогом $c(a)$, ближе су значењу начина, нарочито ако кондиционалност није појачана обликом потенцијала у предикату, нпр.

(112) Освајањем купа играчи би добили награду. (← Ако би освојили куп, играчи би добили награду.)

(113) Освајањем купа играчи добијају награду. (← Ако освоје куп, играчи добијају награду.)

или

(114) Освајањем купа играчи добијају награду. (← Пут за добијање награде је освајање купа.)

Као и у другим случајевима употребе условних конструкција, њихова интерпретација доста зависи од граматичког облика глагола у предикату, уп. (113), (114) с примерима (115), (116), у којима је видљивија темпорална компонента, као у примеру (115) с могућношћу итеративне интерпретације:

(115) Освајањем купа играчи су добијали награду. (← Ако/када би освојили куп, играчи су добијали награду.)

(116) Освајањем купа играчи ће добити награду. (← Ако/када освоје куп, играчи ће добити награду.)

§ 980. У протази просте реченице с кондиционалним значењем могу се појавити и нелични глаголски облици, глаголски прилози (117), (118) и глаголски придеви (119), (120), уп.

(117) Радећи хонорарно, он би зарађивао знатно више.

(118) Отишавши на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби.

(119) Добро припремљен, студент има боље изгледе да положи испит.

(120) Промрзли од хладног ветра они би се сигурно разболели.

Конструкције с неличним глаголским обликом у протази функцио-нишу као кондензовани облици пропозитивних структура које могу имати и облик условне клаузе. Њима се изражава иреална кондиционалност, која у зависности од глаголског облика у предикату, лексичког састава реченице и контекста, може имати различита ужа значења, уп.

(121) Радећи хонорарно, он би зарађивао знатно више. (← Ако би радио хонорарно, он би зарађивао знатно више.)

(122) Отишавши на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. (← Да је отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. / Да је била отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби. / Ако би отишла на годишњи одмор, она би имала више времена за свој хоби.)

(123) Добро припремљен, студент има боље изгледе да положи испит. (← Ако је добро припремљен, студент има боље изгледе да положи испит.)

(124) Промрзли од хладног ветра они би се сигурно разболели. (← Да су промрзли од хладног ветра, они би се сигурно разболели. / Ако би промрзли од хладног ветра, они би се сигурно разболели.)

§ 981. Најзад, протазу у простој реченици с кондиционалним значењем може имати облик адвербијала у чијем је саставу анафорски елемент који упућује на реченицу која именује референтну ситуацију услова. Иако у српском језику нема заменичких прилога са условним значењем као јединим или примарним значењем, у тој функцији секундарно могу бити употребљени неки други показни заменички прилози или адвербијали с показном заменицом. У таквим реченицама, и због саме природе анафорских речи, кондиционална интерпретација у већој мери зависи од ослонца на контекст, а примарно значење заменичког прилога, нпр. временско (*иш*ада) или месно (*иш*у) наслања се на кондиционално (125), нпр.

(125) Могао би *да игра краљем*. У *иш*ом случају не би било опасности од шаха. (← Ако би играо краљем, не би било опасности од шаха.)

§ 982. *Изабрана лингвистичка о категорији кондиционалности*

Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1957–58, XXII, 141–166.

Грицкат, Ирена: Потенцијал у служби исказивања хабитуалности — и неколико напомена поводом ове конструкције // Јужнословенски филолог, LIV, 1998, 35–40.

Musić, August: Kondicional u hrvatskom jeziku // Rad JAZU, 127, 1896, 141–209.

Пипер, Предраг: О кондиционалности у простој реченици // Јужнословенски филолог, LIV, 1998, 41–58.

- Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма), II: Синтакса. — Београд: Научна књига, 1979.
- Фелешко, Казимјеж: Значења и синтакса српскохрватског генитива. — Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска.

КОНЦЕСИВНОСТ

§ 983. ОПШТЕ. — У категоријалном комплексу каузативности коцесивност (уступак или допусност) представља слабије развијену категорију са сразмерно малим избором облика, који се свде на зависносложену коцесивну реченицу (1), или на просту реченицу — било са глаголским прилогом као полупредикативним елементом (2), било с предлошко-падежном конструкцијом у адвербијалној функцији (3). Уп.

- (1) Иако пада киша, она шета.
- (2) Не базирући се на кишу, она шета.
- (3) Упркос киши она шета.

Опште значење коцесивности јесте значење (а) остваривања неке ситуације, што (б) отежава нека друга ситуација, која (в) бива или треба да буде превладана.

У ситуативном оквиру категорије коцесивности налазе се три основне ситуације, како су у претходној реченици нумерички издвојене. Када се допусност изражава простом реченицом као у (3), ситуација која се остварује изражава се предикатским изразом, ситуација која је препрека њеном остваривању изражава се именицом у адвербијално употребљеном именском изразу, а сам однос превладавања препреке изражава се предлогом у том именском изразу.

Подробнији увид у ситуативни оквир остваривања коцесивног значења показује да је сложеност коцесивности заправо још већа и да коцесивност обухвата: (а) постојање неке ситуације, нпр. 'пада киша'; (б) постојање неке друге, хипотетичне ситуација 'она не шета'; (в) постојање очекивања говорног лица да ће ситуација (а) проузроковати ситуацију (б); затим — (г) констатовање неоправданости таквог очекивања; (д) констатовање остваривања ситуације супротне ситуацији (б), што се све исказује реченицом типа *Упркос киши она шета*.

Коцесивност је очигледно категорија комплексног садржаја са елементима и каузативности, и модалности (очекивање као увереност да ће се нешто догодити), и адверзативности 'али догађа се супротно'. Као и у другим сличним случајевима код којих је степен значењске сложености обрнуто сразмеран развијености система средстава којима се такво категоријално значење исказује, и коцесивност је једна од слабије развијених семантичких категорија.

Назив концесивност (као и назив допусност) доста је непрозиран, а требало би да сугерише да се конструкцијама с таквим значењем допушта да се у ситуацији означеној неком концесивном конструкцијом остварује нешто друго у односу на очекивано, односно да се прави уступак (концесија) у односу на очекивану последицу.

§ 984. КОНЦЕСИВНЕ ПРЕДЛОШКО–ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. — У простој реченици концесивност се, као у наведеном примеру, често исказује синтаксичким конструкцијама у које су укључене адвербијално употребљени именски изрази који у свом саставу имају неки предлог или предлошки израз и именицу, која у таквим исказима означава препреку за остварење неке ситуације. Уп.

(4) У инат умору није одустајала.

(5) За инат умору није одустајала.

(6) Без обзира на умор није одустајала.

Именски изрази с предлошким изразима у *инаџи*, уз *инаџи*, за *инаџи* (са дативом) траже да субјекат буде жив створ, обично човек, док за именски израз с предлогом *уџркос* (са дативом) такав услов не постоји, уп.

(7) Упркос кишама није било поплава,

али не и

(8) *У инат кишама није било поплава.

Поред тога, конструкције с предлошким изразима у *инаџи* или за *инаџи* обично значе да је узрок препреке човек или неко друго живо биће, нпр.

(9) Урадила је то у инат њему.

Примери (4), (5) и њима слични показују да то ипак није обавезан услов за правилну употребу предлога у *инаџи* или за *инаџи*.

Предлог *уџркос* је ту више граматикализован и делексикализован, док је у значењима предлога у *инаџи* и за *инаџи* присутна компонента свесног и упорног или чак демонстративног противљења нечему, сагласно лексичком значењу именице *инаџи*.

Напомена. — Употреба предлошких израза за *инаџи*, у *инаџи* или предлога у *џркос* у конструкцијама са генитивом се не препоручује. Те предлоге и предлошке изразе треба употребљавати у конструкцијама са дативом као у наведеним примерима.

Предлошки израз *без обзира на* + акузатив, за разлику од претходно наведених, обичнији је у административном или књишком изражавању, нпр. *Без обзира на закашњење њредсџава је била изврсна.*

Дакле, једно од основних средстава за исказивање концесивности у простој реченици су именски изрази, у чијој су основи синтаксички моде-

ли с неким падежним обликом, употребљеним с предлогом или предлошким изразом, и са одговарајућим лексичким садржајем. У складу с тим, а с обзиром на падежни облик именице у таквим именским изразима, у синтакси падежа разликују се

КОНЦЕСИВНИ ГЕНИТИВ, нпр.

- (10) И поред најбоље жеље није им могла помоћи.
- (11) И поред огромних напора нису успели.
- (12) Мимо свих очекивања она је дошла.

КОНЦЕСИВНИ ДАТИВ, нпр.

- (13) Упркос најбољим жељама није им могла помоћи.
- (14) Упркос њеним молбама он је отишао.
- (15) Унаточ упозорењима они су ушли.

Напомена. — Предлог *унаточ* у савременом српском књижевном језику осећа се као кроатизам, али се у најзападнијем делу српског говорног подручја употребљава без таквог обележја.

КОНЦЕСИВНИ АКУЗАТИВ, нпр.

- (16) Ни уз најбољу жељу није им могла помоћи.
- (17) Ни уз највећа залагања нису га могли спасити.
- (18) Ни уз сву технику нису се могли пробити у село.

Неке предлошко падежне конструкције у зависности од избора граматичких средстава и лексичког садржаја, могу се појављивати заједно с неким другим категоријалним значењем као главним или пратећим, нпр. значењем средства (уп. *Ни с најмодернијом шехником нису се могли пробити*) или времена (уп. *Ни њосле годишњег одмора није се осећао одморно*).

§ 985. ДРУГИ ОБЛИЦИ ИСКАЗИВАЊА КОНЦЕСИВНОСТИ. — Други облици исказивања концесивности су сложенији, као што је случај с реченицама у којима у исказивању допусности учествују глаголски прилози не-свршеног вида. Уп.

- (19) Не базирући се на умор, није одустајала.
- (20) Не обраћајући пажњу на умор, није одустајала.

Напомена. — Традиционални назив глаголски прилози *садашњег времена* неадекватно информисе о временском значењу тих прилога, због чега је у граматичкој терминологији других словенских језика напуштен.

Као што примери (19), (20) показују, у таквим реченицама глаголски прилог означава ситуацију која се превладава, да би допусност била остварена.

Међу концесивним изразима са глаголским прилозима у свом саставу најчешћи су изрази као *не обазирећи се на...*, *не хајући за...*, *игноришући...*, нпр. (21), али у тој функцији се уз подршку одговарајућег окружења могу наћи и други глаголи (22), уп.

(21) Игноришући упозорења, кренуо је на пут.

(22) И не схватајући шта се десило, покушавао је да нађе излаз.

Поред тога, допусност се често исказује зависнословеним реченицама. Примери (23)–(25) представљају зависнословене синтаксичке структуре са испуштеним предикатом у зависној клаузи. Такав начин исказивања допусности врло је чест, а њихов развијени облик, са исказаним предикатом зависне клаузе илуструју примери (31)–(36).

(23) Иако уморна, није одустајала.

(24) Премда уморна, није одустаја.

(25) Мада уморна, није одустајала.

Примери (26), (27) илуструју чињеницу да се парцелацијом допусне зависнословене реченице може издвојити њен зависни део у засебну реченицу са допусним значењем уз ослањање на контекст (27).

У примерима типа (36) с везничким изразом *и поред тога ипак* глаголски елемент зависне клаузе не може бити испуштен.

Да допусност не мора долазити сама него заједно с другим категоријалним значењима, показују примери (28)–(30). Уп.

(26) Ипак није одустајала.

(27) Била је уморна. Ипак није одустајала.

(28) Била је уморна. Али није одустајала.

(29) Била је уморна. А није одустајала.

(30) Била је уморна. Није одустајала.

(31) Иако је била уморна, није одустајала.

(32) Иако је била уморна, ипак није одустајала.

(33) Иако је била уморна, није, ипак, одустајала.

(34) Премда је била уморна, није одустајала.

(35) Мада је била уморна, није одустајала.

(36) И поред тога што је била уморна, није одустајала.

§ 986. Основна литеративна о категорији концесивности

Ивић, Милка: Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1957–58, XXII, 141–166.

Милинковић, Љубо (1988), Датив у савременом руском и српскохрватском језику (конфронтативна анализа). — Београд: Научна књига.

Фелешко, Казимјеж: Значења и синтакса српскохрватског генитива. — Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска.

КАТЕГОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КВАЛИФИКАЦИЈЕ И КВАНТИФИКАЦИЈЕ

§ 987. У категоријалном комплексу квалификације и квантификације налази се неколико семантичких категорија које су по садржају, а често и по синтаксичком изразу узајамно најближе. С једне стране, то су категорије квалификативности и квантификације, које су међусобно повезане на различите начине, а највише преко категорије градуелности, која на изванредан начин припада и квалификацији и квантификацији. С друге стране, у том категоријалном комплексу је и неколико категорија које су функционално најближе квантификацији: референцијална одређеност / неодређеност, мероничност (део / целина) и негација.

КВАЛИФИКАТИВНОСТ

§ 988. ОПШТЕ. — Квалификативност је семантичка категорија која се одликује богатством средстава изражавања, разноликошћу значења и разноврсношћу веза с другим категоријама, пре свега с посесивношћу, модалношћу, квантификацијом и темпоралношћу, као и великим бројем градуелно издиференцираних прелазних облика између квалификативности у најужем смислу и других значења мање или више од ње удаљених.

У најужем смислу квалификативност се заснива на појму особине као неодвојивог, унутрашњег (инхерентног) својства неке појаве, конкретне или апстрактне, предметне или процесуалне, нпр. *лей глас, мудра изрека, црвена јабука, лејо њева, њамејно каже* итд.

У ширем смислу квалификативност се, јаче или слабије, додирује с посесивношћу (уп. *човек великог угледа, човек дугог носа* према *власник ове куће*), с модалношћу, која је заправо посебна врста квалификације, такве коју говорно лице даје о свом исказу (нпр. *Веровајно су они већ дошли*, где се реална заснованост исказа *Они су већ дошли* прилогом квалификује као 'врло могућа'), с темпоралношћу (нпр. квалификативни презент као у реченицама типа *Овде се рано смрква*), квантификацијом (нпр. степеновање изражености особине као посебан вид квантификације: *лей град, лејши град, најлејши град*), а на различите начине и с неким другим семантичким категоријама.

Квалификативним значењима су обично најближа посесивна значења. Оно што најизразитије разликује типично посесивно значење од типично квалификативног значења јесте конкретност посесора и објекта у правом посесивном односу (посесивност у најужем смислу) и апстрактност бар једног објекта у односу квалификације, уп. *Анин ауџо* (= *Ана има*

ауџо) и *Анина радосћ* (= *Ана се радује, Ана је радосна*); такође *ауџо Ане Аничих* и *радосћ Ане Аничих* и сл.

Елементарна категоријална ситуација квалификативности, као обавезни ситуативни оквир њеног остваривања, обухвата (а) конкретну или апстрактну појаву којој се приписује нека особина, (б) скуп појава са истом особином, (в) однос између (а) и (б) који може бити укључивање појаве у скуп са бар једном заједничком особином свих чланова, или издвајање појаве изван таквог скупа, другим речима: (а) објекат квалификативне локализације, (б) квалификативни локализатор, и (в) конкретизатор тог односа. На пример, реченицом *Лойџа је округла* објекат означен именицом *лојџа* придружују се скупу округлих објеката, док се реченицом *Коцка није округла* објекат означен именицом *коцка* издваја изван скупа округлих објеката.

Квалификација као апстрактна локализација према извесном скупу понекад има и облик карактеристичан за изражавање просторних односа, уп. (1) и (2), као и (3) и (4):

- (1) Пијан човек се слабије контролише.
- (2) У пијаном стању човек се слабије контролише.
- (3) Стари људи чешће побољевају.
- (4) У старости људи чешће побољевају.

Квалификативна значења у једним случајевима више се ослањају на средства којима се примарно изражавају просторна значења, у другима мање, уп.

- (5) Она је очајна.
- (6) Она очајава.
- (7) Она је у очајању.
- (8) Она је пала у очајање.
- (9) Њу је обузело очајање.
- (10) Њу је испунило очајање.
- (11) Њу је напустило очајање.
- (12) У њој је расло очајање.

У примерима (5), (6) и (9)–(12) квалификација није експлицитно уобличена као апстрактна локализација, а у примерима (7)–(8) јесте, с том разликом што је у (5)–(10) 'она' објекат квалификативне локализације, у (5)–(8) 'она' је и граматички субјекат, у (9)–(11) 'она' је граматичка допуна, а у (12) 'она' је персонални локализатор квалификације граматички уобличен као именски израз у функцији адвербијала.

Као што пример (12) показује, понекад се и носилац особине може језички представити као локализатор у односу квалификације, а особина као нешто што се према њему апстрактно локализује.

Квалификативна значења, слично просторним, посесивним, темпоралним и неким другим значењима, разликују се и према томе да ли су осмишљена локативно, нпр. (7) или су аблативна, нпр. *обесхрабрији се* — 'изгубити храброст', односно адлативна, нпр. *охрабрији се* — 'стећи храброст', уп. такође *бији расйоложен* према *онерасйоложји се* и *орасйоложји се* и сл.

Средства којима се нека појава одређује према њеној инхерентној особини имају разноврсне облике и синтаксичке функције. Уп.

(13) Бели врхови планина блистају на зимском сунцу.

(14) Врхови планина су бели.

(15) Врхови планина се беле.

(16) Белина планинских врхова их је привлачила.

(17) Петар је угледан човек.

(18) Петар је човек од угледа.

(19) Петар је човек великог угледа.

(20) Петар лепо пева.

(21) Петар лепше пева.

(22) Петар пева лепше од Марка.

(23) Петар пева најлепше.

(24) Петар пева понајлепше.

(25) Петар пева лепше од свих.

(26) Петар је здрав-здравцат.

(27) Марија је нагло отишла.

(28) Марија их је љутито погледала.

(28) Марија је подсекла косу кратко.

(30) Марија се ошишала кратко.

Сваки од наведених примера представља друкчији тип квалификативне одредбе, односно садржи друкчији тип детерминатора. Детерминаторима у ужем смислу називају се одредбе у облику придевског атрибута (нпр. *угледан човек*), именског израза у функцији неконгруентног атрибута (нпр. *човек од угледа*) или адвербијала (нпр. *вредно ради*). Преглед различитих могућности квалификативног одређивања неке појаве, који илуструју примери (13)–(30), није коначан, али је довољна потврда чињенице да су те могућности разноврсне.

Квалификација неког објекта (конкретног или апстрактног, живог или неживог) представља исказивање његове *о с о б и н е*. Квалификација процесуалне појаве (радње или стања) представља исказивање *н а ч и н а*.

Квалификативност се у српском језику у синтакси просте реченице исказује атрибутски, предикатски, предикатско-атрибутски и у адвербијалном делу реченице.

Квалификација особине

§ 989. АТРИБУТСКА КВАЛИФИКАТИВНОСТ. — Основно средство атрибутске квалификативности јесу описни придеви у функцији конгруентног атрибута, нпр. *леј дан, добро расјоложење, радостјан догађај*. Ако описни придев има парадигматску могућност разликовања одређеног од неодређеног придевског вида, у улози атрибутске квалификативне одредбе придеви се могу појавити или у облику неодређеног вида (нпр. *Сјар човек има живојино искуство*), или у облику одређеног вида (нпр. *Сјари човек их је њосавешовао*), сагласно правилима дистрибуције облика одређеног или неодређеног придевског вида.

Описни придеви су једно од најчешћих средстава изражавања квалификације, било у именском изразу (31), било у саставу предикатског израза (32), уп.

(31) Ведро јутро наговештава леп дан.

(32) Јутро је ведро.

Поред тога граматичка разлика између описних и односних придева испољава се и у томе што скоро сви описни придеви имају облике компаратива и суперлатива (нпр. *лејши, најлејши*), што односни придеви углавном немају (нпр. **градскији, *најградскији*), а многи описни придеви мотивишу одговарајуће придевске деминутиве (нпр. *лејушкаси*), које односни придеви немају. У неким случајевима, ипак, односни придеви могу имати облик и функцију описних, нпр. *Понашање њрвих је криминално, а њонашање других још криминалније*, при чему заправо придев који је пореклом односни стиче и значењске особине описног придева, уп. *Понашање њрвих је лоше, а њонашање других је много горе*.

Атрибути са односним придевима, за разлику од атрибута са описним придевима, не означавају неку инхерентну особину него својство које објекат добије према вези с неким другим објектом или појавом — местом, временом, материјалом, целином у коју улази и сл., нпр. *афрички слонов* — 'слонови у Африци' или 'слонови из Африке', *њролећни цвет* — 'цвет који цвета у пролеће', *златни накит* — 'накит од злата', *бедрена кос* — 'кост која припада бедру' и сл.

Описни придеви, за разлику од односних придева, имају могућност ближег одређивања прилошким одредбама степена, нпр.

(33) Доста ведро јутро обећавало је леп дан.

(34) То је сасвим чудна прича.

(35) То је мало чудна прича.

(36) То није нимало чудна прича.

(37) Ово је прилично добра слика.

Описни придеви су конгруентне одредбе именице на коју се односе, нпр. (38), са изузетком малог броја непроменљивих описних придева, нпр. (39), и придева у именском делу предиката чији глаголски део чине одређени несамостални глаголи (40). Уп.

(38) Обукла је белу хаљину.

(39) Обукла је беж хаљину.

(40) Она је то назвала племенитим.

У функцији неконгруентног атрибута с квалификативним значењем употребљавају се именски изрази у чијем је саставу генитив без предлога или с предлогом, инструментал с предлогом *с(а)*, или локатив с предлогом *у*.

§ 990. Конструкције са беспредлошким генитивом могу бити двочлане (нпр. *гесѿ милосрђа*) или трочлане или вишечлане (нпр. *гесѿ добре воље*).

У књижевности се, према запажању И. Грицкат, беспредлошки генитив често употребљава у додатној експресивној функцији као скраћена метафора, нпр. *млијеко месечине* (М. Селимовић), *шврђава смрчеве шуме* (М. Лалић), *хлеб срца* (Д. Ћосић), *илави зумбул смећа* (С. Раичковић), *реј судбине* (Р. Константиновић) и сл.

Трочлане, одн. вишечлане конструкције са беспредлошким квалификативним генитивом у српском језику имају неиспустиви детерминатор као обавезни део таквих изрази, нпр. *човек кукасиа носа, дечак клемѿавих ушију, жена врло бледог лица*. Именица у саставу неконгруентног атрибута у именским изразима с неиспустивим детерминатором значи неки део тела или инхерентно својство, нпр. *човек ѿродорног ѿгледа, девојка дуге косе, младић високог расѿа* итд.

Када се узрасна квалификација исказује у годинама, у генитивској конструкцији употребљава се предлог *од*, нпр. *дечаѿи од седам година, младићи од осамнаесѿ година* итд. Исто значење може бити исказано и именском групом с конгруентним атрибутом, нпр. *седмогодишњи дечаѿи, осамнаесѿогодишњи младићи* итд., као што понекад и друге квалификативне одредбе с неиспустивим детерминатором у саставу конструкције са беспредлошким генитивом могу бити преобликоване у именске изразе у којима се квалификација даје сложеним придевом у функцији конгруентног атрибута, нпр. *девојка ѿлаве косе — ѿлавокоса девојка, деѿе ѿлавих очију — ѿлавооко деѿе, девојчиѿа дугих ногу — дугонога девојчиѿа* итд., уп. такође:

(41) Био је босих ногу.

(42) Био је босоног, у кратким панталонама од тамноплавог лана. (Д.

Киш)

То ипак није правило без изузетака, јер наведени примери *човек њордорног њогледа, девојка дуге косе, младих високог расића* и многи други немају могућност таквог преобликовања.

Беспредлошки генитив се употребљава и у функцији начинског адвербијала (в. § 997).

§ 991. Предлошки квалификативни генитив обухвата, поред осталог, градивни генитив, нпр. *ишћа од јабука, сок од боровнице, чорба од куйуса*, што ипак није обавезан начин исказивања квалификације према материјалу од чега је нешто, уп. *ишћа с јабукама, ишћа са сиром* (али не и **ишћа од сира*), *шорћа с јагодама, бурек с месом* итд.

Избор предлошког или беспредлошког квалификативног генитива, када се даје квалификација према садржини нечега, може зависити од тога да ли се има у виду актуелна садржина или оно чега више у том предмету нема, уп. *флаша вина* према *флаша од вина*, или *шегла њекмеца* према *шегла од њекмеца*.

Експликативно значење квалификативног генитива с предлогом *од* карактеристично је за именске изразе којима се истиче важна особине некога или нечега, што се чини са емотивним наглашавањем, тако да такве конструкције припадају сфери експресивне синтаксе, нпр. *душа од човека, анђео од деишћа, монсирум од комјјушера* сл. Уп. такође *несрећа од деишћа* (Б. Ђопић), *кучка од жене* (Ј. Ст. Поповић), *злашћо од ђака* (В. Милићевић), *сила од човека* (Ј. Веселиновић).

Предлог *од* у саставу генитивске квалификативне конструкције може имати и значење истицања да је квалификација која се даје именицом у таквој конструкцији веома карактеристична за предмет квалификације, нпр.

(43) Он је човек од науке.

(44) Он је човек од речи.

(45) Она је особа од угледа.

(46) Они су људи од интегритета.

(47) Они су људи од поверења.

У неким случајевима испуштање предлога *од* у таквим конструкцијама готово да не мења њихово значење, уп. (43) према

(48) Он је човек науке.

§ 992. К в а л и ф и к а т и в н и а к у з а т и в, нпр. *марама на њуфне, одело на њруге, хаљина у сшрук*, сразмерно ређи од других предлошко-падежних конструкција с квалификативним значењем, значи квалификацију по дезену или облику, а у његовом саставу су предлози *на* или *у*.

§ 993. К в а л и ф и к а т и в н и и н с т р у м е н т а л с п р е д л о г о м *с (а)*, нпр. *човек с ногом, дејше с говорном маном, клоун с њужним очима* итд. разликује се од квалификативног генитива, према истраживању Милке Ивић, по томе што се квалификативним генитивом означава инхерентно, неодвојиво својство некога или нечега, док се инструменталом с предлогом *с(а)* даје квалификација према карактеристичној појединости.

Квалификативни инструментал понекад се употребљава и да би се избегло понављање квалификативног генитива (49), а често има предност и зато што не тражи да у саставу именског израза с квалификативним инструменталом буде обавезни детерминатор. Он се употребљава и у начинским адвербијалима (50). Уп.

(49) Нагрнуле су ускоро и лептирице у дивним хаљинама дугиних боја, крупних жућкастих очију са црним зеницама. (Д. Максимовић)

(50) Пливао је с крајњим напором.

§ 994. К в а л и ф и к а т и в н и л о к а т и в с п р е д л о г о м у је мање заступљен од квалификативног генитива и инструментала, али је такође жива синтаксичка категорија, нпр. када је реч о квалификацији према одећи, боји, просторном односу, стилу итд. Уп.

(51) Видела је неке девојке у летњим хаљинама.

(52) На слици је била дама у плавом.

(53) Њихов специјалитет је шаран у вину.

(54) То је зграда у неокласицистичком стилу.

§ 995. ПРЕДИКАТСКА КВАЛИФИКАТИВНОСТ. — Квалификација предикатским изразом као морфосинтаксичким обликом семантичког предиката има или облик искључиво глаголског предиката (55), или облик предиката састављеног од помоћног или полупомоћног глагола и именице (56), (57), придева (58), или прилога (59). Уп.

(55) Он очајава.

(56) Он је очајник.

(57) Он је у очајању.

(58) Он је очајан.

(59) Он је очајно.

Значења наведених реченица (55)–(59) нису у сваком поједином случају упоређеном са осталима увек потпуно иста, иако у неким случајевима и јесу, али наведени примери показују како се чак иста особина (психичко стање) може исказати различитим облицима предиката.

Ако је у именском делу предиката придев који у својој парадигми има облике и одређеног и неодређеног вида, он као део предикатског израза има по правилу неодређени, тј. кратки облик (60), што важи и за случајеве када је придев употребљен као конгруентни атрибут у именском

делу предиката (61), осим ако су у питању устаљени изрази, односно дво-члани или вишечлани термини (62), када би описни придев морао бити у дугом придевском облику. Уп.

- (60) Он је стар.
- (61) Он је стар човек.
- (62) Он је стари друг.

Ако је у субјекту реченице с придевом у предикату хонорификативно употребљена лична заменица *ви*, тада избор дугог или кратког придевског облика зависи од тога да ли је тај придев једина именска реч у предикату или је он атрибут уз неку именицу. Уколико у реченици с хонорификативно употребљеном заменицом *ви* у субјекту придев у предикату такве реченице није употребљен као атрибут неке именице, онда се он употребљава у множини, где у наставцима нема разлике између дугог и кратког облика (63). Уколико је у реченици с хонорификативно употребљеном заменицом *ви* у субјекту придев у предикату такве реченице употребљен као атрибут уз неку именицу у једнини, онда он долази у кратком облику, тамо где наставци показују разлику између дугог и кратког придевског облика, нпр (64), али (65). Уп.

- (63) Ви сте добри.
- (64) Ви сте добар човек.
- (65) Ви сте добра девојка.

У предикатским изразима које чине неки непунозначни глаголи, нпр. *назвайџи*, *џрогласиџи*, *смайџраџи* и сл., у конструкцији са именским делом предиката, придев у именском делу предиката може бити у номинативу (66), или у акузативу с предлогом *за* (68), или у инструменталу (67). Избор донекле зависи од конкретне глаголске лексеме у таквом предикату, уп. (68) и (70), као и (66) и (71).

- (66) Он је овај свет назвао — врли.
- (67) О. Хаксли је овај свет назвао — врлим. (Б. Пекић)
- (68) Он је овај свет прогласио за врли.
- (69) Он је овај свет прогласио врлим.
- (70) *Он је овај свет назвао за врли.
- (71) ?Он је овај свет прогласио — врли.

Исто важи и за случајеве када је у именском делу предиката с наведеним глаголима придевско-именичка синтагма, нпр.

- (72) Он је овај свет назвао — врли свет.
- (73) О. Хаксли је овај свет назвао — врлим светом.
- (74) Он је овај свет прогласио за врли свет.
- (75) Он је овај свет прогласио врлим светом.
- (76) *Он је овај свет назвао за врли свет.
- (77) ?Он је овај свет прогласио — врли свет.

У именском делу предиката може се наћи и именски израз с неиспустивим детерминатором, било да је именица која се одређује изразом с неиспустивим детерминатором такође саставни део предиката (78), било да она конституише именски израз првог аргумента, тј. субјекат (79). Ако је граматички субјекат изостављен, а у реченици постоји адвербијал, онда тај адвербијал претходи предикату с неиспустивим детерминатором (80). Ако је граматички субјекат изостављен, а у реченици не постоји адвербијал (81), или адвербијал постоји, али није добио прво место у реченици (82), онда неиспустиви детерминатор отвара реченицу и одвојен је помоћним глаголом од именице коју одређује. Уп.

(78) Пера је човек високог чела, седе косе и црних бркова.

(79) Лако га је препознати. Пера је високог чела, седе косе и црних бркова.

(80) Данас је добре воље.

(81) Добре је воље.

(82) Добре је воље данас.

§ 996. ПРЕДИКАТСКО-АТРИБУТСКА КВАЛИФИКАТИВНОСТ. — Квалификација може бити изречена и у форми предикативног атрибута, који има истовремено својства и именског дела предиката и атрибута. На пример:

(83) Војник је, уморан, одмах заспао.

(84) Лутам још, витак, са сребрним луком (М. Црњански)

Уп. такође (86)–(88). Атрибутска страна предикативног атрибута видљивија је када се он линеаризован на позицију која је иначе карактеристична за атрибут у субјекатском именском изразу, уп. (88) и (89). Примери:

(85) Човек ћути. Он је миран и радостан.

(86) Човек ћути миран и радостан.

(87) Миран и радостан, ћути.

(88) Миран и радостан, човек ћути.

(89) Миран и радостан човек ћути.

И у саставу предикативног атрибута може се наћи неиспустиви детерминатор, нпр.

(90) Човек ћути обореног погледа.

(91) Петар говори уздигнуте руке.

(92) Она спава забачене главе.

Као што показују последња два примера, атрибутска функција предикативног атрибута остварује се не само у односу на апелативне именице у субјекатском именском изразу него и у односу на властите именице и именичке заменице.

Наведени примери с неиспустивим детерминатором у саставу предикатског атрибута такође показују значењску блискост таквих конструкција начинским адвербијалима, што потврђује чињеница да би такве

реченице могле доћи као одговор на питање *Како?* али не и на питање *Каква? Какво? Какви?*

§ 997. АДВЕРБИЈАЛНА КВАЛИФИКАТИВНОСТ. — Квалификација прилошком одредбом за начин може бити исказана предлошко-падежним конструкцијама (93), прилозима (94), прилошким изразима (95) или глаголским прилозима (96). Нпр.

(93) Можда спава са очима изван сваког зла (В. Петковић Дис)

(94) И јеца звоно / Боно (А. Шантић)

(95) Ради као од беде.

(96) Говори замуцкујући.

Прилошке одредбе степена имају облик прилога или прилошких израза. Прилози у функцији прилошке одредбе степена долазе испред придева у атрибуту који одређују према степену изражености особине (нпр. *врло јак мирис, веома њријатна музика, сасвим добре јабуке*), док прилошки изрази могу претходити одредби коју ближе одређују (нпр. *Ручак је био мимо очекивања укусан*) или јој могу следити (нпр. *Ручак је био укусан мимо очекивања*).

О атрибутској квалификацији в. више у глави *Именски израз*.

Начинска квалификација подробије се разматра у овом одељку у § 998–1005, а градуелна квалификативност у § 1006–1040.

Начинска квалификација

§ 998. У значењу начина као квалификације извесне радње постоји процесуални моменат као представа о квалитету који се путем дате радње остварује, тј. начин је апстрактно схваћен пут остваривања неког процеса или неког стања.

У исказивању начинске квалификације могу учествовати адвербијали с предлошко-падежним и беспредлошким падежним конструкцијама, при чему начинско значење може бити праћено неким другим значењем, нпр. *Игра с великим задовољством, Слуша без њосебног њнтересовања, Вест њ је објављена њреко елекѡронских медија, Иде на ѡрсѡима* итд.

На по м е н а. — У значењу начина као посредства препоручује се употреба конструкција *ѡуѡм + N_{gen}, ѡреко + N_{gen}*, или *ѡмоћу + N_{gen}*, а избегавање акузативних конструкција с предлогом *кроз*, дакле *Те идеје су разглашене ѡуѡм ѡѡамѡе*, боље је него *Те идеје су разглашене кроз ѡѡамѡе*.

Начинска квалификација може бити исказана и глаголским прилогом, нпр. *Говори замуцкујући; Седи налактѡивѡи се на сѡо* и сл.

Начинске одредбе у српском језику најчешће су ипак начински прилози и прилошки изрази.

§ 999. НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ. — Начински прилози (нпр. *Лейо њева*) квалификују оно што је означено предикатом према инхерентној (тј. унутрашњој, неодвојивој) особини те појаве, нпр.

(97) Лепо пева.

(98) Одлично игра.

(99) Вредно ради.

За разлику од такве начинске квалификације, каква је карактеристична за начинске прилоге у ужем смислу, или праве начинске прилоге, постоје и начински прилози у ширем смислу.

Према истраживању М. Ивић о начинским прилозима и другим врстама прилога, иако не спадају у тако схваћене начинске прилоге, њима су системски блиски прилози који не квалификују саму радњу него нешто у њеном остваривању, нпр. учесталост (*Редовно касни*), првину или поновљеност остваривања (*Ојџи касни*), одсуство контроле вршиоца над радњом (*Нехотице је усћала*), брзину њеног остваривања (нпр. *Нагло је усћала*), ефикасност (нпр. *Узалуд је њражи*) итд. При томе су уз квалификацију присутна и нека друга значења, нпр. количине или интензитета.

Изван уже схваћених начинских прилога су и прилози који су им функционално блиски, али чије се служба своди на именовање појаве с погледом на коју долази до остварења онога о чему реченица саопштава (нпр. *Полићички је њројао*, *Они нама за њо јамче морално и материјално*), а иначе се обично употребљавају као лимитативне одредбе придева (нпр. *џолићички јак*, *морално слаб*, *физички њејривлачан* и сл.). Као реченични прилози домена они пре свега именују домен у којем се остварује оно што се реченицом саопштава (у наведеним примерима: „политика“, „морал“, „физички изглед“).

У уже схваћене начинске прилоге не улазе ни реченични прилози додатног коментара (в. § 1002), којима говорно лице износи своју квалификацију читавог пропозиционалног садржаја, нпр.

(100) Он мудро ћути. ← Он ћути, што је мудро.

Начински прилози се према својим синтаксичко-семантичким особинама деле на две групе. То су начински прилози непосредне квалификације и начински прилози посредне квалификације.

§ 1000. НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ НЕПОСРЕДНЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ. — Начински прилози непосредне квалификације представљају основну групу начинских прилога, означавајући особину која је инхерентна радњи предиката у тренутку њеног вршења, означавају њена параметарска својства као што је темпо (нпр. *Брзо говори*), интензитет (нпр. *Гласно говори*), естетска вредност (нпр. *Лейо говори*), солидност (нпр. *Паметно говори*), емоционална вредност (нпр. *Огорчено говори*) и др.

§ 1001. НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ ПОСРЕДНЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ. — Начински прилози посредне квалификације односе се на радњу посредно, што начинском значењу додају и неко друго значење, а остварује се у виду неколико прилошких типова.

Начински прилози субјекатске квалификације дају начинску квалификацију радње предиката изражавајући истовремено својство вршиоца радње у таквој реченици, означеног граматичким субјектом, нпр.

(101) Мајка их је уморно поздравила — 'из начина на који их је поздравила видело се да је мајка била уморна'.

Начински прилози објекатске квалификације дају начинску квалификацију радње предиката изражавајући истовремено својство објекта у таквој реченици, нпр. *Подсеци косу крајко* — 'подсеци косу тако да ти коса буде кратка'. У неким случајевима у предикату се појављују глаголске лексеме с тзв. „уграђеним аргументом“, који чини излишним експлицирање објекта јер се он сасвим јасно подразумева, нпр. и у реченици *Подшишај се крајко* објекат (= други предметни аргумент у пропозицији) јесте 'коса', али он нема у тој реченици посебан израз иако се прилошка одредба односи на његово својство.

Начински прилози оцене (или коментара) исказују вредносни суд о начину вршења радње. Реченице с таквим прилозима могу се трансформисати у реченице с адвербијалом организованим око именице *начин*, нпр.

(102) Увредљиво се изражава ← Изражава се на увредљив начин,

или у сложене реченице у којима је оцена у виду коментара исказана посебном клаузом, нпр.

(103) Увредљиво је то како се изражава.

Начински прилози унутрашњег поређења (*брајски, мајхерински, маћехински, њријајшељски* и сл.) дају квалификацију радње предиката преко квалификације типичне особине лица означеног именицом из које је прилог изведен, нпр.

(104) Братски му је помогао — 'помогао му је као што то (треба да) чини брат'.

Начинским прилозима посредне квалификације припадају и узрочно-начински прилози, којима се даје квалификација психичког стања вршиоца радње које до те радње доводи, нпр.

(105) Љутио им је подвикнуо — 'подвикнуо им је зато што је био љут',

(106) Нервозно је трептала 'трептала је зато што је била нервозна'

У прилоге посредне квалификације спадају и *циљно-начински* прилози, којима се даје квалификација циља вршиоца радње који доводи до њеног вршења, нпр.

(107) Изазивачки им је подвикнуо — 'подвикнуо им је да би их изазвао',

(108) Заштитнички га је загрлио — 'загрлио га је да би показао да му је заштитник'

У начинске прилоге посредне квалификације спадају и прилози *пратеће околности* вршења радње, који означавају ситуације напоредне вршењу радње предиката и с њом повезане, омогућавајући квалификацију утиска о начину њеног вршења према расположењу вршиоца (нпр. *Узбуђено нешто тражи* — 'нешто тражи и притом је узбуђен'), његовом физичком изгледу (нпр. *Укочено шећа парком* — 'шета парком и притом је укочен'), утиску који оставља, нпр. *Природа немо ћути* — 'природа ћути као да је нема'.

Међутим, ако вршилац предикатске радње остварује напоре с том и неку другу радњу, она се исказује као независна пратилачка појава, за шта служе посебна језичка средства — глаголски прилог несвршеног вида (нпр. *Пева њраићећи се на гитари*) или социјативна предлошко-падежна конструкција, нпр. *Обраишла му се с молбом у гласу*.

Начински прилози пратеће околности налазе се у конкурентском односу с предикативним атрибутима, уп.

(109) Пера их радосно поздравља.

(110) Пера их радостан поздравља.

Начински прилози пратеће околности су пре свега квалификативне одредбе предикатског садржаја, а тек секундарно се односе и на својства субјекта. Предикатски атрибути су пре свега одредбе субјекта које имају и значење пратеће околности. То важи и у случајевима када субјекат није формално изражен, нпр. *Поздравља их радостан*. Зато у примеру (109) *радосно њоздравља* значи 'поздравља показујући притом радост', док у примеру (110) *радостан њоздравља* на мора да значи да показује радост док их поздравља, иако је радостан (запажање З. Дероси).

Граница између прилошке и придевске квалификације очигледно није оштра него има више прелазних облика, који обухватају и прилоге са извесним придевским особинама. Начелно важи правило (И. Грицкат) да је могућност употребе прилога утолико већа уколико он више значи квалитативни опис начина на који се радња врши (нпр. *тихо, марљиво, енергично*) а мање стање које се приписује самом субјекту (нпр. *иужно, весело*).

§ 1002. Као што је речено (§ 999), посебан тип прилога, близак начинским, представљају реченични прилози, које је М. Ивић назвала прилозима додатног коментара. Они квалификују садржај целе реченице, због чега

могу бити замењени релативном реченицом, у којој улазе у њено предикатско језгро у истом или у нешто измењеном лексичком лику, нпр.

(111) Она је умесно позвала и Петра ← Она је позвала и Петра, што је било умесно.

(112) Он их је узалуд чекао у парку ← Он их је чекао у парку, што је било узалудно.

(113) Њихов тим је заслужено победио ← Њихов тим је победио, што је било заслужено.

Спадајућу у реченичне прилоге, слично неким модалним речима (нпр. *Он је, несумњиво, најбољи* ← *Он је најбољи, ишћо је несумњиво*), ти прилози се одликују специфичним значењем додатног коментара на оно што се износи пропозицијом, а што не мора бити модалне природе.

§ 1003. ИНТЕГРИСАНОСТ У РЕЧЕНИЧНУ СТРУКТУРУ. — Преме степену интегрисаности у реченичну структуру прилози додатног коментара деле се на потпуно интегрисане прилоге додатног коментара (нпр. *нейошребно, лакомислено, малодушно* и др.), који се доследно срећу у средишњем делу реченице и нису интонацијски нити интерпункцијски издвојени (нпр. *Он је малодушно одустџао од џакмичења* ← *Он је одустџао од џакмичења, ишћо је било малодушно*), полуинтегрисане прилоге додатног коментара (нпр. *зачудо, неочекивано*), који су од свог непосредног синтаксичког окружења издвојени интонацијски и/или интерпункцијски, а могу имати било средишњу позицију, било позицију почетка реченице, или, ређе, краја реченице (нпр. *Он је, зачудо, дошао* ← *Он је дошао, ишћо је било чудно*), најзад неинтегрисане прилоге додатног коментара (нпр. *сјајно, дивно, сџрашно*), за које је средишња позиција у реченици блокирана, због чега се употребљавају на почетку или на крају реченице, увек интонацијски и/или интерпункцијски издвојени као да су у питању узвици, нпр.

(114) Дивно, положила је и тај испит ← Положила је и тај испит, што је дивно.

Интегрисане одредбе додатног коментара дају квалификацију чињеничног стања које се износи пропозицијом, а полуинтегрисане и, поготову неинтегрисане одредбе означавају првенствено утисак који изазива оно што се пропозицијом износи, због чега се у истој реченици могу употребити одредбе додатног коментара с различитим степеном интегрисаности и различитим семантичким функцијама, нпр.

(115) Неочекивано, он је прихватио њихов предлог ← Он је прихватио њихов предлог, што је било неочекивано.

Функционална блискост између прилога за начин, као одредби предиката, и прилога додатног коментара, као реченичних одредби, понекад

се испољава у чињеници да формално исти прилог може бити употребљен у једној (116) или у другој функцији (117), уп.

(116) Он ме је поштено победио. ← Он ме је победио на поштен начин.

(117) Он ми је поштено све признао. ← Он ми је све признао, што је било поштено.

Штавише, што је такође утврдила М. Ивић, исти прилог у истом реченичном окружењу понекад може бити интерпетитан на два начина, као начински прилог или као прилог додатног коментара, нпр.

(118) Он је паметно избегао да се изјасни. ← Он је на паметан начин избегао да се изјасни.

(119) Он је паметно избегао да се изјасни. ← Он је избегао да се изјасни, што је било паметно.

§ 1004. ЗАМЕНИЧКИ НАЧИНСКИ ПРИЛОЗИ. — Посебну групу начинских прилога чине заменички начински прилози, нпр. *овако, иако, онако, како, икако, некако, свакако, свакојачо, никако, њошћо-њошћо* и др. Као заменичке речи они имају опште својство да могу да замењују како начинске прилоге непосредне квалификације тако и начинске прилоге посредне квалификације. Уп.

(120) Како говори? — Паметно говори. Он увек тако говори.

(121) Како их је поздравила? — Љубазно их је поздравила. Она увек тако поздравља.

За разлику од незамењивих прилога заменички прилози имају специфична референцијална и квантификациона својства. Захваљујући својим деиктичким функцијама заменички начински прилози повезују реченицу у којој су употребљени с њеним контекстом и котекстом (ситуацијом у којој је та реченица употребљена) на начин на који то чине и друге заменичке речи (в. о томе у глави о референцијалности у именском изразу и у глави о категорији одређености / неодређености). То значи да показни заменички прилози с начинским значењем могу упућивати на ситуацију у којој су употребљени с могућношћу диференцирања према степену удаљености у односу на лица (122) или, чешће, само у односу на говорно лице (123), а могу упућивати и анафорски, на претходни део контекста (124), (125) односно катафорски, на део контекста који следи (126). Уп.

(122) Уради овако као ја, а не тако као што радиш ти, или онако као што ради он.

(123) То се ради овако, а не онако.

(124) На шта се путници сажале и предложе да се мали Леро некако стисне у таксију а да његов отац трчи за колима до Требиња. Тако и би. (М. Капор)

(125) Урадите онако као што је речено на почетку.

(126) Тирамису се прави овако: треба ти...

Уп. такође:

- (127) Само се исецкају, овако, уздуж, рече дечак. (Д. Киш)
 (128) Изгледаћеш људски, браћа. Овако си гадан, да знаш. (В. Чолановић)
 (129) Кобила као срна! Па само овако савије главу. (Л. Лазаревић)
 (130) То је изгледало овако: гомила књига, тачније половина гомиле, накривљена као да се налактила на ону другу половину. (Д. Михаиловић)
 (131) Још пре два дана су прешли преко пута и оставили га. Вођа је тако водио. (Р. Домановић)
 (132) Још једном сам те ноћи запалио цигарету и тако га чекао. (Д. Михаиловић)
 (133) Кад је свануло, а вођа седи онако исти као онога дана, када га избраше за вођу. (Р. Домановић)

Неодређени заменички прилози за начин дају различите неодређене квалификације начина аналогно другим типовима неодређених заменичких речи, нпр.

- (134) Може ли се то како поправити.
 (135) Може ли се то икако поправити.
 (136) Може ли се то некако поправити.
 (137) Може ли се то било како поправити.
 (138) Може ли се то ма како поправити.

Уп. такође:

- (139) да /.../ оне бедне кућице понесу, да се може како, са собом. (Р. Домановић)
 (140) Ако икако може нека дође. (Ђ. Јакшић)
 (141) То ме је некако чудно погодило. (Д. Михаиловић)

Упитни прилог за начин је *Како?* са основним синонимом у прилошком изразу *На који начин?* понекад и „просторно“ уобличено: *Којим љушем?*, нпр.

- (142) Како се само увукао? (Д. Михаиловић)
 (143) Како је дошао до тачног решења?
 (144) На који начин је дошао до тачног решења?
 (145) Којим путем је дошао до тачног решења?

Општи прилошки квалификатори за начин дају афирмативну (146), (147) или негативну (148) општу начинску квалификацију, нпр.

- (146) Одлучио је да свакако победи. — 'одлучио је да на сваки начин победи'
 (147) Свака велика држава подржава свој модел борбе за светски мир, подупире га свакојако, посебно оружјем и новцем. (НИН)
 (148) Одатле се никако не излази — 'не постоји начин на који се одатле може изаћи'

Неки начински заменички прилози подлежу контекстуалној лексикализацији и промени основног значења, нпр. *Немој радијити како било*, где *како било* заправо значи 'лоше', 'несолидно'; *Свакако ћу вам њисаити*

— ' сигурно ћу вам писати ', *Живели смо свакојако* ' живели смо некад боље некад горе ' и сл.

Постоје и заменички прилози за начин с неким специфичним значењима, нпр. *Уради њо њошњо-њошњо* ' уради то по сваку цену ', *Заврши њо како-њако* ' заврши то некако макар и лоше ' или ' заврши то по сваку цену ' и сл.

Начински адвербијали могу имати и облик падежних и предлошко-падежних конструкција за начин, нпр.

(149) Слушали су га с пажњом.

(150) Ушли су на прстима.

(151) Виче на сав глас.

(152) Председник се обраћа нацији путем медија.

(153) Побеђују упркос тешкоћама.

(154) Како су гласали? Гласали су у прилог његовом предлогу.

§ 1005. У синтакси глагола такође постоје посебна значења временских глаголских облика која се традиционално називају квалификативним (в. главе о синтакси глагола и о категорији темпоралности) као што су квалификативни презент (нпр. *Обично носи белу кошуљу*), квалификативни имперфекат (нпр. *Пред њима се њпросијираше бескрајна равница*), квалификативни перфекат (нпр. *Пред њима се њпросијирала бескрајна равница*). Иако се у таквим реченицама неко или нешто квалификује (у ширем смислу) према радњи или стању који су за њега карактеристични, а износе се одговарајућим глаголским обликом у предикату, ту је ипак у првом плану временско значење устаљености или уобичајености у широким временским одсечцима, док је квалификативност секундарна и по садржају специфична. Томе је блиска гномска (пословичка) употреба глаголских облика, као у пословичком презенту (нпр. *На муци се њознају јунаци*), пословичком аористу (нпр. *Без муке се њјесма не исњја*), пословичком футуру (нпр. *И гуска ће кайкад на леду њосрнуњи*), пословичком перфекту (нпр. *Шњо је баби мило, њо јој се и снило*).

Квалификативност и градуелност

§ 1006. СТЕПЕНОВАЊЕ ОСОБИНЕ. — Степеновање као нунумеричко квантиковање (нпр. *мало учесника / много учесника, краћи реферањ / дужи реферањ*), засновано је на поређењу, и на примени механизма приближне и врло ограничене скаларности. За разлику од квантиковања бројем, које се реализује поређењем величине целог скупа с јединицом тога скупа као параметром, из чега је изведена скаларност високе прецизности, — градуелна квантификација, која је још видљивије заснована на

поређењу, нема јединствени параметар, и обично је мање или више приближна.

Приликом степеновања израженост својства или величина скупа (као објекат степеновања) пореди се, експлицитно или имплицитно, с неким другим објектом, који има функцију полазне вредности на једноставној скали од само неколико сегмената, а то су обично нулти или еквативни степен, и степени мањег, већег и потпуног, односно максималног отклона од полазне вредности, нпр. *уморан, мало уморан, јако уморан, сасвим уморан / нимало уморан; леја као сестра, лејша од сестре, најлејша у породици; исти, сличан, доста друкчији, сујрошан; рука, ручица, ручерда* итд. Примери показују да се ни на таквој сасвим једноставној скали не остварују доследно све вредности које би се могле очекивати, нпр. граматичко поређење регуларно обухвата и максимални степен (у облику суперлатива), док се у лексичком степеновању та могућност не остварује регуларно, што, наравно, није једини случај делимично неподударних скаларних вредности у различитим подсистемима за степеновање.

Објекат градуелне језичке локализације, тј. оно што се пореди, одређује се помоћу градуелног локализатора, тј. онога према чему се пореди, слично као што се објекат просторне, временске, посесивне или неке друге локализације одређује помоћу просторног, временског, посесивног или неког другог локализатора.

Тако, на пример, у значењу исказа (155) интензитет с којим је својство висине испољено у једном објекту ('она') на замишљеној скали висине локализује се изнад интензитета с којим је исто својство испољено у другом објекту ('сестра'), нпр. (156), или конверзивно (157), што може бити додатно лексички спецификовано. Уп.

(155) Она је виша од сестре

(156) Она је мало / знатно / много виша од сестре

(157) Сестра је мало / знатно / много нижа од ње.

Еквативност се у таквом приступу степеновању види као градуелна локализација унутар локализатора, било да је реч о еквативности у простој реченици (158), или у сложеној реченици (159), а други видови степеновања представљају различите видове градуелне екстралокализације (160), (161). Уп.

(158) Ана је висока као њен брат.

(159) Доћи ће доба када ће се људи одрећи сродства са нама као што ми одричемо сродство с мајмунима. (Х. Џибран)

(160) Ана је по висини изнад свог брата.

(161) Анин брат није тако висок, као што је она висока.

Растојање између градуелног локализатора и тачке (оријентир) која конкретизује однос објекта локализације с локализатором може бити ма-

ње или веће, што у терминима теорије семантичких локализација (П. Пипер) значи проксималну или дисталну градуелност (нпр. *мало / много, рејико / често, слабо / јако* итд.), а у граматикизованом степеновању испољава се као разлика између компаратива и суперлатива, као облика за максималну или минималну дисталност, нпр.

(162) Он је највише заинтересован за ваш предлог.

(163) Он је најмање заинтересован за ваш предлог.

Елементарни ситуативни оквир градуелне локализације обухвата поред (а) градуелног простора (обично схваћеног једнодимензионално), такође (б) објекат градуелне локализације, (в) локализатор у односу градуелности, као и (г) конкретизатор односа између (б) и (в) као ужи апстрактни простор којим се однос између објекта локализације и локализатора ближе одређује, нпр. као локализација изнад, испод или у нивоу локализатора у степеновању, нпр.

(164) Она је ефикаснија од њега.

(165) Он је мање ефикасан од ње.

(166) Она и он су по ефикасности једнаки.

У таквим и сличним примерима сасвим очигледно 'њена ефикасност' је локализатор, а домен више, ниже или једнаке изражености истог својства је конкретизатор (тј. оријентир) у односу између објекта локализације и локализатора у комуникативној ситуацији степеновања, и та апстрактна вертикала често се наглашава употребом предлога с примарно просторним значењем,

За разлику од категорија темпоралности и аспектуалности, где је локализација по хоризонтали („испред“ / „иза“, „од“ / „до“ и сл.) једна од релевантнијих, — за категорију градуелности, важнија је локализација по апстрактној вертикали изражености особине. Компаративност се у српском језику обично осмишљава као смештање објекта локализације (израженост особине својствене објекту X) „изнад“ (ређе „испод“) изражености исте особине у објекту Y (локализатор), уп.

(167) Она је била успешнија од сестре.

према просторно уобличеном

(168) Она је била по успеху изнад сестре.

(169) Она је успехом надмашила сестру.

(170) Она успехом превазилази сестру.

Карактеристично је да су могућности таквих уобличавања компаративних конструкција веће када је у питању особина чији се степен изражености изван језика обично рангира и неким конкретним просторним приказивањем, нпр. таблицом, скалом и сл., а у супротном је прихватљивост одговарајућих исказа чешће спорна, уп.

(171) ?Она је по лепоти изнад сестре.

(172) ?Она је по уредности изнад сестре.

Особина која нема статус позитивног својства не може бити степенована метафором вертикале или хоризонтале, нпр.

(173) *Она је по глупости изнад сестре.

(174) *Она је по лењости изнад сестре.

Вертикална скаларност у језичком степеновању ипак не искључује могућност осмишљавања истог садржаја и према хоризонталној скаларности, нпр.

(175) Она је по успеху испред сестре.

(176) Она по успеху заостаје за сестром.

Разноврсна просторна иконичност својствена је и конструкцијама са суперлативним значењем, уп.

(177) Она је била најуспешнија на такмичењу.

(178) Она је била успешнија од свих на такмичењу.

(179) Она је била најуспешнија међу такмичарима.

(180) Она је по успеху била испред свих на такмичењу.

(181) Она се успехом издвајала од других такмичара.

(182) Она је успехом надмашила све такмичаре.

(183) Она је предњачила на такмичењу.

(184) Она је била недостижна на такмичењу.

(185) Она је оставила иза себе све такмичаре.

(186) Она је престигла // претекла све такмичаре.

(187) Она је заузела челну позицију на такмичењу.

(188) Она је освојила врхунску позицију на такмичењу.

(189) Она је стигла до врха на том такмичењу.

Просторна иконичност конструкција за исказивање градуелности уобичајена је и у реченицама без компаративног или суперлативног облика у свом саставу, нпр.

(190) Они иду до краја.

(191) Игра се у границама дозвољеног.

(192) Ми смо луди у границама нормалног. (графит)

За разлику од једнодимензионалног степеновања (схваћеног вертикално или хоризонтално) степеновање дво- и тродимензионалних објеката по правилу нема просторни израз, нпр. у глаголском прогресивном или регресивном степеновању као у реченицама

(193) Осветљена површина се повећава / смањује.

(194) Оток расте / спада.

(195) Болесник се гоји / мршави.

(196) Суд се пуни водом.

(197) Снег копни.

(198) Лед се топи.

§ 1007. СЕЛЕКТИВНА И НОРМАТИВНА ГРАДУЕЛНОСТ. — У грама- тичком степеновању локализатор је одабран ('висина брата', 'њен успех', 'температура воде' и сл.), док је у лексичком степеновању градуелни ло- кализатор овако или онако схваћена норма неке особине или величине.

Дакле, у селективном или неузуралном степеновању (које се назива и експлицитно или релативно) локализатор је одабрани интензитет неке особине или одабрана величина неког скупа исказан једним именским из- разом, према којој се одмерава интензитет исте особине у другом објекту или величина неког другог скупа исказан другим именским изразом, нпр.

(199) Лед је хладнији од воде.

(200) Дечака је мање од девојчица.

(201) Дунав је дужи од Саве.

У нормативном степеновању (које се назива и узурално, имплицитно или апсолутно) локализатор је норма испољавања интензитета особине или величине скупа (ма шта говорник сматрао нормом), нпр. *хладан џуш*, *мало новца*, *дуга ноћ* итд.

Селективно степеновање има морфосинтаксички облик, дакле, из- разитије је грамадикализовано, и обухвата:

— селективни екватив, нпр. *леја као сесџра*;

— селективни диферентив, који обухвата:

— јаки компаратив, нпр. *лејша од сесџре*; *више уморна него брај*;

— слаби компаратив, нпр. *мање уморна него брај*;

— селективни суперлатив, нпр. *најодлучнија у грџи*;

Нормативна компаративност има лексичко-творбене облике и обу- хвата:

— нормативни екватив, нпр. *убичајен*, *џросечан*, *осредњи* и сл.;

— нормативни диферентив:

— слаби компаратив особине (деинтензив), нпр. *накисео* 'мало ки- сео',

— слаби компаратив величине (деминутив), нпр. *комадић* 'мали ко- мад',

— јаки компаратив особине (интензив), нпр. *џошежак* 'доста те- жак',

— јаки компаратив величине (аугментатив), нпр. *комадина* 'велики комад',

— нормативни суперлатив, нпр. *јединсиџвен*, *уникалан*, *нејоновљив*, *сасвим изузетан* и сл.

Основни наведени типови степеновања — еквативни, компаративни и суперлативни — обухватају неколико ужих типова.

У оквирима граматичког, селективног степеновања основна линија разграничења пролази између екватива, с једне стране, као синтаксичког облика изражавања значења једнаког степена испољености неке особине у два члана поређења (нпр. *Пакећ је шежак као олово*), и диферентива, с друге стране, који обухвата све облике изражавања значења неједнаког степена испољености неке особине у два члана поређења.

§ 1008. ЕКВАТИВ се у српском језику изражава реченицама с поредбеним везником (то је најчешће *као* или *истио /шако/ ... као /у/*) који повезује номинативне форме назива чланова поређења и номинатив придева који именује особину чији се интензитет пореди, нпр.

(202) Пера је вредан као мрав.

(203) Марко је за то надлежан исто као и Јанко.

(204) Иван је брз баш као и његов брат.

Еквативност може бити исказана и конструкцијама с предлогом *ио-иуи* (с генитивом), нпр. *Два му увеша, као да су говеђа, лејршају на вјеџру иојуи вјејробрана*. (Р. Братић)

Поред тога, у српском као и у другим језицима, постоји доста широк круг устаљених еквативних конструкција (нпр. *вредан као мрав, љамешан као њчилица, ради као коњ, гладан као вук* итд.), које нису све једнако познате и прихваћене, нпр. *Код нас се, иначе, каже: леј као Циганин*. (Д. Николић)

§ 1009. ДИФЕРЕНТИВ, схваћен као сваки облик који показује неједнак степен испољавања извесног својства, обухвата, пре свега, компаратив као посебни диферентив, у оквиру којег се чланови поређења схватају као посебни ентитети, нпр. (205), и суперлатив као општи диферентив, у оквиру којег се део неког скупа пореди са целим остатком истог скупа, нпр. (206). Уп.

(205) Китови су већи од слонова.

(206) Китови су највећи сисари.

§ 1010. КОМПАРАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. — Као морфосинтаксички облик степеновања код којег се разлика у изражености исте особине у два члана поређења конкретизује локализовањем једног од њих према интензитету испољености неке особине изнад или испод другог на апстрактној скали степеновања (ређе: испред или иза, нпр. *Та земља је ио развијености исијред осталих*) компаратив има неколико значења и облика, издиференцираних према томе да ли се пореде различити носиоци неког својства или различити делови истог носиоца својства, да ли се пореде различити степени испољености истог својства или корелација између степена испољавања различитих својстава, па се с обзиром на те критеријуме, у

оквиру компаративних значења и облика, разликује неколико врста компаративних конструкција.

§ 1011. **ОСНОВНИ КОМПАРАТИВ.** — За разлику од динамичког компаратива, в. даље) основни компаратив изражава различит степен испољености извесног својства, схваћеног као стално својство, у најмање два његова носиоца, или у најмање два дела истог носиоца, а у зависности од тога да ли је реч о првом или о другом случају обухвата (а) СПОЉАШЊИ ОСНОВНИ КОМПАРАТИВ (нпр. *Гвозђе је тврђе од злата*), и (б) УНУТРАШЊИ ОСНОВНИ КОМПАРАТИВ (нпр. *Море је у дубини хладније него на површини*). У структури реченица са унутрашњим основним компаративом назив основног носиоца својства, чији се интензитет испољавања у различитим његовим деловима пореди, обично се не понавља, иако такво понављање у неким, лексички ограниченим случајевима не би било неправилно (нпр. *Ваздух је на висини толији него /што је толико/ ваздух при земљи*), а на његове делове, као на носиоце особине чији се степен испољавања пореди, упућује се именовањем тих делова, или употребом речи које их на неки начин одређују, нпр.

(207) Почетак романа је интересантнији од његовог краја.

(208) Подножје планине је зеленије од њеног врха.

(209) Успон је овде стрмији него тамо.

Напомена 1. — Не препоручује се употреба псеудонаучног у односу на тамо где се може рећи *него* или *као*. Дакле, препоручује се *Цене су сада више него у јануару*, *Цене су сада исте као у јануару* и сл. Конструкције типа: *Цене су сада више у односу на јануар*, *Цене су сада исте у односу на јануар* нису погрешне са становишта граматичке норме, али се често употребљавају стилски неприкладно, што треба избегавати.

Напомена 2. — Није исправна употреба *као* уместо *него* у компаративним конструкцијама. Дакле, *Нико што не уме боље као Петар Петровић* него *Нико што не уме боље него Петар Петровић* или *Нико што не уме боље од Петра Петровића*.

§ 1012. **ЈАКИ И СЛАБИ КОМПАРАТИВ.** — С обзиром на то да степен изражености неког својства у главном члану поређења може бити јачи или слабији од степена изражености истог својства у другом члану поређења, а тако и језички представљен, на тој основи се у оквиру основног компаратива разликује јаки компаратив (нпр. *Сесџра је више заслужна за њај усџех него браџ*) од слабог компаратива (нпр. *Браџ је мање заслужан за њај усџех него сесџра*). Само јаки компаратив, када је именски део предиката (нпр. *Сесџра је више заслужна за њај усџех него браџ*), или када је у саставу инструменталне допуне глагола непотпуног значења у предикату (нпр. *Сесџра је смаџрана више заслужном за њај усџех него браџ*), мо-

же бити замењен простим компаративом, док слаби компаратив нема ту трансформациону могућност.

§ 1013. *ДИНАМИЧКИ КОМПАРАТИВ*. — За разлику од основног компаратива, динамички компаратив изражава степен испољености неког својства или стања са становишта промена његовог интензитета у различитим просторним и/или временским околностима, нпр.

- (210) Ветар је постајао све јачи.
- (211) Колона је постајала све дужа.
- (212) Скуп би предвече почињао бивати све већи.

Пошто чланови поређења могу бити или делови истог објекта или различити објекти, динамички компаратив такође (аналогно основном компаративу) може бити или унутрашњи или спољашњи, при чему је за УНУТРАШЊИ ДИНАМИЧКИ КОМПАРАТИВ карактеристично поређење степена испољености истог својства или стања у различитим временским или просторним деловима истог објекта, нпр.

- (213) Девојка је постајала све лепша.
- (214) Град је постајао све шири.

При томе се истиче или континуираност или неkontинуираност промене у степену испољености својства или стања као предмета поређења.

За СПОЉАШЊИ ДИНАМИЧКИ КОМПАРАТИВ карактеристично је поређење степена испољености истог својства или стања у различитим објектима, нпр.

- (215) Девојка је постајала лепша од сестара.
- (216) Временом је младић постајао бољи од свог учитеља.

Континуираност промене може бити прогресивна или регресивна, па се на тој основи разликује компаративни континуирани прогресив и регресив.

§ 1014. *КОМПАРАТИВ КОНТИНУИРАНЕ ПРОГРЕСИВНОСТИ*. — Компаратив континуиране прогресивности (или континуирани прогресив), као врста унутрашњег динамичког компаратива, постоји у оним случајевима када се пореде различити делови истог објекта за које је карактеристична тенденција сталног нарастања интензитета неке особине. То се обично истиче заменичким обликом *све* у конструкцији с простим компаративом придева са значењем нормативне јаке компаративности (нпр. *све лејша*, *све бољи*, *све чвршћи* итд.), а може бити додатно истакнуто понављањем компаративног облика (нпр. *све лејша и лејша*), док се за чланове у поређењу употребљава само једна именица, која се не понавља иако означава различите делове или развојне фазе истог објекта, нпр.

- (217) Ветар је постајао све јачи.

(218) Њен глас је постајао све јаснији.

(219) Њен глас је постајао све јаснији и јаснији.

§ 1015. КОМПАРАТИВ КОНТИНУИРАНЕ РЕГРЕСИВНОСТИ. — Компаратив континуиране регресивности (континуирани регресив) постоји у оним случајевима када се пореде различити делови истог објекта који показују тенденцију сталног опадања интензитета неке особине. То се обично истиче заменичким обликом *све* у конструкцији с простим компаративом придева са значењем нормативне слабе компаративности (нпр. *све тиши*, *све слабији* и сл.), што може бити додатно наглашено понављањем компаративног облика (нпр. *све слабији и слабији*), док се за чланове у поређењу употребљава само једна именица, која се не понавља иако означава различите делове или развојне фазе истог објекта, нпр.

(220) Њен глас је постајао све тиши.

(221) Кланац је постајао све ужи.

(222) Кланац је постајао све ужи и ужи.

Као што показује последњи наведени пример, прогресивна или регресивна континуалност, може бити наглашена и понављањем компаративног облика. Наведени примери такође илуструју чињеницу да се у глаголском делу предиката реченица са значењем континуиране промене интензитета често налази фазни глагол *йочшјајџи* или њему значењски блиске речи и изрази, уп. *йочињао биваџи*, *йочињао изгледаџи*, *йочињао звучаџи* и сл., или неки други израз с фазним значењем, нпр.

(223) Жагор би пред зору почињао бивати тиши.

(224) Падајући у ватру, он би престајао да бива уљудан.

Разлика између компаративног прогресива и регресива није граматичка него лексичка јер зависи од лексичког значења именског дела предиката у таквим реченицама.

§ 1016. КОМПАРАТИВИ ДИСКОНТИНУИРАНЕ ПРОГРЕСИВНОСТИ ИЛИ РЕГРЕСИВНОСТИ. — Насупрот континуираном прогресиву и континуираном регресиву, компаративи дисконтинуиране прогресивности или регресивности указују на нарастање или на опадање интензитета испољавања онога што се пореди, али не као на стални процес него као на чињеницу видљиву из поређења две фазе квалитативно истог стања или два дела истог објекта. У таквим случајевима у реченици се не употребљава заменички облик за континуираност *све*, а на чланове у поређењу упућује се одредбама за време или место, или именицама које значе делове целине (*йочешџак*, *средина*, *крај* и сл.), нпр.

(225) Време је данас топлије него јуче.

(226) Време је данас хладније него јуче.

(227) Почетком зиме је било хладније него крајем зиме.

§ 1017. СПОЉАШЊИ ДИНАМИЧКИ КОМПАРАТИВ. — Спољашњи динамички компаратив (или компаратив пропорционалности) односи се на процесе промене интензитета испољавања различитих својстава у различитим њиховим носиоцима. Разлика која се тако употребљеним компаративним облицима износи може бити једнострана, односно несразмерна (228), или у томе сразмерно једнако могу учествовати оба члана поређења (229), уп.

(228) Он је постајао популарнији од других играча.

(229) Док је он постајао све причљивији, она је постајала све ћутљивија.

У случају компаратива пропорционалности то могу бити једносмерни паралелни процеси (230), или паралелни процеси супротног смера (231), што се, када је потребно, може термилошки разграничити као управна или обрнута компаративна пропорционалност. Уп.

(230) Што је више тренирао, то је брже пливао.

(231) Што је више пио, више је жеднео.

§ 1018. СУПЕРЛАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. — Суперлатив је општи диферентив са значењем јаче или слабије испољености неког својства у једном члану поређења него у остатку целине или скупа којој он припада, као другом члану поређења.

§ 1019. СПОЉАШЊИ И УНУТРАШЊИ СУПЕРЛАТИВ. — С обзиром на то да ли се суперлативном конструкцијом изражава различит степен испољености извесног својства у најмање два његова носиоца, или у најмање два дела истог носиоца, разликују се спољашњи суперлатив (232), и унутрашњи суперлатив (233). Уп.

(232) Фебруар је најхладнији од свих месеци у години.

(233) Море је најхладније при дну.

У структури реченица са унутрашњим суперлативом исказује се назив основног носиоца својства чији се интензитет испољавања у различитим његовим деловима пореди, док се његови делови као чланови у поређењу одређују посредно (234), или се такође именују (235). Уп.

(234) Ноћ је најхладнија пред зору.

(235) Почетак је најтежи део сваког посла.

Синтаксички облик реченице са суперлативом у свом саставу зависи и од тога да ли се чланови у поређењу схватају као засебни и јасно разграничени делови целине, или се схватају као слабо разграничени делови целине. У првом случају, што је чешће, када је то суперлатив рашчлањене целине, у реченици могу бити именована оба члана поређења, иако то није обавезно, нпр.

(236) Ова соба је најтоплија (у нашем стану).

У другом случају, када је то суперлатив нерашчлањене целине, именицом се означава само нерашчлањено схваћена целина, а придевом приближно и посредно један члан поређења (носилац суперлативног својства), док се други члан поређења по правилу посебно не изражава. нпр.

(237) Море је овде најтоплије.

(238) Време је сада најтоплије.

У таквим случајевима други члан поређења може бити изражен једино увођењем именског израза или зависне реченице који наглашавају поредбени моменат, нпр.

(239) Море је овде најтоплије, у поређењу с топлотом мора код Будве и код Котора.

(240) Море је овде најтоплије, ако се упореди с топлотом мора код Будве и код Котора.

§ 1020. *ЈАКИ И СЛАБИ СУПЕРЛАТИВ.* — Будући да испољеност неког својства може бити максимално висока или максимално ниска, суперлатив се на тој основи диференцира на јаки суперлатив, који се изражава реченицом с простим морфолошким обликом (нпр. *Он је најзаслужнији за тај успех*), или реченицом са сложеним обликом, у чијем је саставу елемент највише (241), на супрот слабом суперлативу, који се изражава искључиво сложеним облицима суперлатива са елементом најмање (242). Уп.

(241) Он је највише заслужан за тај успех.

(242) Он је најмање заслужан за тај успех.

§ 1021. *ОСНОВНИ, УЖИ И НАЈУЖИ СУПЕРЛАТИВ.* — Према критеријуму испољености особине у другом члану поређења разликују се основни, ужи и најужи суперлатив, уп.

(243) Он је најбогатији на свету.

(244) Он је најбогатији међу богатима.

(245) Он је најбогатији међу најбогатијима.

У конструкцијама са значењем основног суперлатива не истиче се посебна испољеност или неиспољеност у другом члану поређења особине чији се степен испољености пореди, нпр.

(246) Она је најлепша у разреду.

(247) Они су најуспешнији у тиму.

(248) Ви сте најбољи на свету.

У конструкцијама са значењем ужег суперлатива истиче се да и сви други чланови у поређењу имају врло изражену особину која се првом члану поређења (елементу или делу тога скупа) приписује као најизраженија, нпр.

(249) То су решавали најпаметнији међу паметнима.

(250) Ту су били најпознатији међу познатима.

(251) Одабрао је најпоузданијег међу поузданима.

У конструкцијама са значењем ужег суперлатива други члан поређења обично је изражен инструменталном конструкцијом с предлогом *међу* (као у наведеним примерима), у којој придев има значење јаког нормативног компаратива, али то није и једини могући облик реченица са ужим суперлативом. У реченицама с таквим значењем инструментална конструкција може бити замењена локативном, нпр.

(252) У тој групи даровите деце она је била најдаровитија.

У конструкцијама са значењем најужег суперлатива истиче се да и сви други чланови у поређењу имају, свако у свом домену поређења, најизраженију особину која првом члану поређења приписује као најизраженија. Конструкције са значењем најужег суперлатива долазе у облику двоструког суперлатива, односно суперлатива суперлатива, нпр.

(253) Такмичиле су се најлепше међу најлепшима.

(254) Победио је најбрже међу најбржима.

(255) То су решавали најпапетнији од најпапетнијих.

§ 1022. ЕКСКЛУЗИВНИ И ИНКЛУЗИВНИ СУПЕРЛАТИВ. — Распрострањеност суперлативног својства може бити већа или мања, уп.

(256) Он је најбогатији.

(257) Они су најбогатији.

(258) Он је међу најбогатијима.

(259) Они су међу најбогатијима.

Ту није у питању критеријум испољености особине у другом члану поређења него критеријум ширине првог члана поређења, односно критеријум броја носилаца максимално испољене особине. Тај критеријум се укршта с критеријумом (а) неукључености или (б) укључености носиоца суперлативно испољеног својства у групу у којој сви имају исто својство једнако изражено, тако да се с обзиром на то разликује (а) ексклузивни суперлатив, било сингуларни (нпр. *Она је најлејша*), или плурални (нпр. *Оне су најлејше*), и (б) инклузивни суперлатив, било сингуларни (нпр. *Она је међу најлејшима*, *Она је међу њеј најлејших финалисџкиња* и сл.), или плурални (нпр. *Оне су међу најлејшима*).

§ 1023. НАРАТИВНИ СУПЕРЛАТИВ. — У експресивне врсте суперлатива у српском језику спада наративни суперлатив, карактеристичан за усмено и неофицијелно изражавање у оквирима књижевнојезичке норме, нпр. *јонајбољи*, *јонајвећи*, *јонајбржи*, *јонајслабији* итд., за чији облик је карактеристичан префикс *јо-* испред суперлативног префикса *нај-*, уп.

(260) Одбојкаши су били понајбољи.

(261) Одбојкаши су били најбољи.

(262) Она је била међу њима понајвиша.

(263) Она је била међу њима највиша.

Иако многи придеви могу имати облик наративног суперлатива, он се ипак не налази у парадигми сваког описног придева, нпр. придеви тросложних основа (*сјособан, ефикасан, усјешан...*) тај облик немају или би наративни суперлатив неких од таквих придева звучао неуобичајено, нпр. од придева *радосџан, жалосџан, окреџан* и сл.

§ 1024. ЛЕКСИЧКО-СИНТАКСИЧКА СУПЕРЛАТИВНОСТ. — Поред реченица у којима се суперлативно значење исказује конструкцијама с морфолошким обликом суперлатива, постоји више модела синтаксичких конструкција у којима нема морфолошког суперлатива, али се исказује категоријално значење суперлативности.

Другим речима, облици исказивања суперлативности могу бити морфосинтаксички (суперлатив) или могу бити изван морфолошког система, лексичко-синтаксички, без облика морфолошког суперлатива у свом саставу. Пошто су размотрена значења морфосинтаксичког суперлатива, окрећемо се другим видовима суперлативности.

§ 1025. СПОЉАШЊА И УНУТРАШЊА СУПЕРЛАТИВНОСТ. — Као што суперлатив може бити употребљен у конструкцијама са значењем спољашњег суперлатива или у конструкцијама са значењем унутрашњег суперлатива, тако и суперлативност без облика суперлатива, под истим већ објашњеним семантичким условима може бити спољашња суперлативност (264), или унутрашња суперлативност (265). У оба случаја суперлативност се исказује комбиновањем компаратива са заменицом тзв. опште квантификације (општа, одрична или сасвим неодређена заменица, нпр. *било ко, ико*), а разлика зависи од тога да ли се чланови поређења узимају као засебни ентитети или као делови нерашчлањено схваћене целине. Уп.

(264) Фебруар је хладнији од свих других месеци.

(265) Море је овде чистије него игде (другде).

Спољашња суперлативност као основна суперлативност односи се на значење карактеристично за основни суперлатив, али исказано без суперлативног облика у саставу такве конструкције.

§ 1026. ЈАКА И СЛАБА СУПЕРЛАТИВНОСТ. — Два посебна вида спољашње суперлативности аналогно јаком и слабом компаративу и суперлативу — јака и слаба суперлативност — разликују се према томе да ли се суперлативно значење исказује као максимална (266), или као минимална испољеност неког својства (267). Уп.

(266) Он је више од свих заслужан за успех тима.

(267) Он је мање од свих заслужан за успех тима.

Конструкције са значењем јаке суперлативности могу бити трансформисане у конструкције с јаким суперлативом (уп. *Он је више од свих заслужан за усџех њима* према *Он је највише заслужан за усџех њима*) или у конструкције са основним суперлативом (уп. *Он је више од свих заслужан за усџех њима* према *Он је најзаслужнији за усџех њима*), док конструкције са значењем слабе суперлативности могу бити трансформисане само у конструкције са slabим суперлативом (уп. *Он је најмање заслужан за усџех њима*), али не и у конструкције са основним суперлативом.

У реченицама у којима је други члан јаког суперлативног поређења изражен субјектом, он има лик опште заменице (употребљене уз именицу, нпр. *сви играчи*, или узет поименичено — само *сви*), уз коју може стајати или се може подразумевати заменица *други*, док је у предикатском делу такве реченице јаки компаратив, нпр.

(268) Сви (други) су више заслужни за тај успех од њега.

(269) Све (друго) је више важно од тога.

Слаба суперлативност изражава се конструкцијама са slabим компаративом којим се такав мањи степен испољавања извесног својства приписује свим члановима наведеног или подразумеваног скупа, или се то негира, нпр.

(270) Сви (у тиму) су мање од њега заслужни за успех.

(271) Он је мање од свих (у тиму) заслужан за успех.

Као што пример показује, у реченицама у којима је други члан слабог суперлативног поређења изражен субјектом, он има лик опште заменице (употребљене уз именицу, нпр. *сви играчи*, или узет поименичено — само *сви*), уз коју може стајати или се може подразумевати заменица *други*, док је у предикатском делу такве реченице слаби компаратив, нпр.

(272) Сви (други) су мање заслужни за тај успех (од њега).

(273) Све (друго) је мање важно (од тога).

Основна суперлативност обично се изражава компаративним конструкцијама у којима је други члан исказан заменичким обликом *свих* (чешће и боље него *свију*) или *свега*, нпр.

(274) Он је бољи од свих.

(275) То је боље од свега.

Конструкције са обликом *свих* односе на ситуације у којима други члан поређења има својство живог, а конструкције са обликом *свега* односе се на ситуације у којима други члан поређења не мора у целини имати својство живог и обично га нема.

Општи заменички квантификатор у облику *свих* може бити изостављен, ако контекст или говорна ситуација омогућују његово подразумевање, нпр.

(276) Фебруар је хладнији од (свих) других месеци у години.

У конструкцијама са значењем суперлативности употреба придева с лексичким значењем слабе нормативне компаративности захтева синтаксичку конверзију којом први и други члан поређења мењају синтаксичка места, а супротно осмишљавање ситуације (тј. супротно сигнификативно значење) не прати промена денотативног значења, што показује да је и компаративност интерпретативна категорија, уп.

(277) Он је виши од свих.

(278) Сви су нижи од њега.

§ 1027. АФИРМАТИВНА И НЕГАТИВНА СУПЕРЛАТИВНОСТ. — И јака и слаба суперлативност може бити афирмативно или негативно уобличена. Афирмативна суперлативност исказује се конструкцијама са општим заменицама, а негативна суперлативност исказује се конструкцијама са одричним заменицама, уп. (а) јака афирмативна суперлативност (нпр. *Он је виши од свих / Сви су виши од њега*), (б) јака негативна суперлативност (нпр. *Нико није висок као он / Он није висок као /сви/ други, Нико није виши од њега / Он није виши ни од кога*), (в) слаба афирмативна суперлативност (нпр. *Он је нижи од свих / Сви су нижи од њега*), (г) слаба негативна суперлативност, нпр. *Нико није низак као он / Он није низак као (сви) други, Нико није нижи од њега / Он није нижи ни од кога*.

Као што примери у тачкама (б) и (г) показују, негативна суперлативност, и јака и слаба, има два вида с обзиром на то да ли се испољеност особине у другом члану поређења оцењује као нижа у односу на први члан поређења (нпр. *Нико није висок као он / Он није висок као /сви/ други, Нико није низак као он / Он није низак као /сви/ други*), или се оцењује да није виша у односу на први члан поређења, нпр. *Нико није виши од њега / Он није виши ни од кога, Нико није нижи од њега / Он није нижи ни од кога*.

§ 1028. СУПЕРЛАТИВНОСТ НЕГИРАНЕ ЈЕДНАКОСТИ. — Суперлативност негиране једнакости изражава се конструкцијама у којима се негира постојање другог члана поређења с једнаким степеном испољавања датог својства. Таква суперлативност има два типа у зависности од тога да ли је други члан поређења изражен одричном заменицом или није, уп.

(279) Нико није тако храбар јунак као Марко.

(280) Нико се не може равнати по јунаштву с Марком.

(281) Нема таког храброг јунака као што је Марко.

(282) Не постоји тако храбар јунак као што је Марко,

али и

(283) Он није тако храбар као што су сви његови другови.

§ 1029. **СУПЕРЛАТИВНОСТ НЕГИРАЊА ВИШЕГ.** — Таква суперлативност изражава се конструкцијама у којима се негира постојање другог члана поређења с вишим степеном испољавања датог својства од онога који је својствен првом члану поређења, и има два главна типа у зависности од тога да ли се суперлативност негирања вишег изражава обликом негираног екватива у конструкцији са одричном заменичком речју (нпр. *Нико /није/ као она, Нигде /није/ као у Боки* и сл.), или се суперлативност изражава обликом негираног компаратива, било у конструкцији са одричном заменичком речју (нпр. *Нико није храбрији од Марка, Нико не надмашује у храбрости Марка*), било у конструкцији у којој други члан поређења није изражен одричном заменицом, нпр. *Нема храбријег акробате од Марка, Не постоји храбрији акробата од Марка.*

У конструкцијама са значењем суперлативности у облику негираног екватива презентски облик помоћног глагола може бити изостављен, чиме реченица добија на експресивности, нпр.

(284) Нико (није) као ти.

§ 1030. **ОСНОВНА И УЖА СУПЕРЛАТИВНОСТ.** — Према критеријуму степена испољености особине у другом члану поређења суперлативност може бити (а) основна (б) ужа, уп. (а) *Он је богатији од свих, Сви други су мање богати од њега, Он је храбрији од свих, Нико није храбар као он* итд. и (б) *Он је богатиш над богатишима, Он је јунак над јунацима, Она је леиша од свих леишица у овом граду, Све друге леишице су мање леи од ње* и сл.

Основна суперлативност може бити исказана синтаксичким конструкцијама с предлогом *без* у којем се именује неки општи појам за такмаца, нпр. *Он је јунак без њрепца, Он је играч без конкуренције*, или конструкцијама са устаљеним изразом *да му нема* после којих следи именски израз у којем се именује неки општи појам за такмаца. Уп. *Он је јунак да му нема њара, Он је јунак да му нема њрепца* и сл.

Ужа суперлативност обично се изражава конструкцијама типа *Песма над њесмама*, нпр.

(285) Он је мајстор над мајсторима.

(286) Она је лепотица над лепотицама.

(287) Они су стручњаци над стручњацима.

У њима је својство чији се степен испољавања пореди карактеристичан део онога што значе именице, а суперлативно издвајање се врши помоћу предлога *над* у конструкцији са именицом у инструменталу множине. То ипак није једини облик исказивања уже суперлативности. Уп. поменуте примере

(288) Она је лепша од свих лепотица у овом граду.

(289) Све друге лепотице су мање лепе од ње.

§ 1031. **ЕКСКЛУЗИВНА И ИНКЛУЗИВНА СУПЕРЛАТИВНОСТ.** — Према критеријуму величине првог члана поређења, односно броја носилаца максимално испољене особине, који се укршта с критеријумом — (а) неу-кључености или (б) укључености носиоца суперлативно испољеног својства у групу у којој сви имају исто својство једнако изражено разликује се (а) ексклузивна суперлативност, било сингуларна (нпр. *Она је лејша од свих*), или плурална (нпр. *Оне су лејше од свих*), и (б) инклузивна суперлативност, било сингуларна (нпр. *Она је лејошница каквих је мало*), или плурална (нпр. *Оне су лејошнице каквих је мало*).

§ 1032. **МОДАЛНА СУПЕРЛАТИВНОСТ.** — Значење суперлативности може доћи и удружено с појединим модалним значењима, па се на тој основи издваја модална суперлативност, чији су основни видови гранична и експресивна суперлативност.

ГРАНИЧНА СУПЕРЛАТИВНОСТ, са своје стране, појављује се или са значењем границе могућег или са значењем границе немогућег.

Гранична суперлативност могућег изражава се конструкцијама у којима је компаратив и израз *шћо је могуће*, *шћо можеш* (*шћо може* итд.), или само *шћо*, нпр.

(290) Урадите то што је могуће боље.

(291) Урадите то што боље можете.

(292) Урадите то што боље.

(293) Јавићу ти се што је брже могуће.

(294) Јавићу ти се што брже будем могао.

(295) Јавићу ти се што брже.

Гранична суперлативност могућег изражава се реченицама у којима је експлициран само један члан поређења. Ситуације на које се односе такве реченице обично су у сфери иреалног, још неоствареног, и зато је предикат у таквим реченицама најчешће у облику императива, потенцијала или футура, иако то није обавезно, нпр.

(296) Одлучили смо да радимо што је могуће боље.

Гранична суперлативност немогућег изражава се конструкцијама у којима је компаратив и израз *да не може* (са општијим значењем) или *да нисам могао*, *да ниси могао* и слично (са ужим, личним значењем). У таквим реченицама експлициран је само један члан поређења, а реченице са значењем суперлативности границе немогућег односе се или на реалне или на иреалне ситуације, нпр.

(297) Урадили сте то да не може боље.

(298) Урадили сте то да није могло боље.

(299) Урадите то да не може боље.

(300) Обукла се да не може лепше.

(301) Обукла се да није могла лепше.

(302) Обуци се да не може лепше.

§ 1033. **ЕКСПРЕСИВНА СУПЕРЛАТИВНОСТ.** — Експресивна суперлативност има више видова, јер по природи ствари суперлативност погодује експресивном начину изражавања, крајностима и хиперболама свих врста. Карактеристичан вид експресивне суперлативности је суперлативност реторичког питања. Она се изражава конструкцијама које су формално заменичка питања, а функционишу као експресивни еквиваленти реченица са значењем суперлативности негирања једнаког или негирања вишег, нпр. *Ко је њако храбар као Марко!* — 'нико није тако храбар као Марко', *Ко је храбрији од Марка!* 'нико није храбрији од Марка'.

У српском језику постоје две подврсте реченица за суперлативност реторичког питања. У једнима се, као у наведеним примерима, реторички употребљена упитна заменица односи на други члан поређења. У другима се срећу упитни заменички прилози *где* или *куда*, а придев је искључиво у компаративном облику, нпр. *Куд ћеш већег јунака од Марка, Где ћеш већег јунака од Марка.*

§ 1034. **ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА КОМПАРАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ.** — У српском језику, као и у неким другим језицима, словенским (нпр. пољском) и несловенским (нпр. немачком), постоји могућност употребе компаративног облика у значењу нормативног диферентива особине, нпр. *једна млађа жена, један сћарији човек, младић нижег расџа* и сл.

Поређење примера као што су *једна млада жена / једна млађа жена* показују да у примерима типа *једна млађа жена* нема значења селективног, граматичког компаратива него је ту компаративни облик употребљен у значењу једне врсте нормативног, лексичког диферентива, који се од обичног нормативног диферентива (нпр. *млада жена*) разликује додатним значењем учтиве несигурне субјективне процене, тј. *једна млађа жена* 'жена која се, чини ми се, може назвати младом', *један нижи човек* 'човек који се, чини ми се, може назвати ниским' и сл. Значењска разлика између примера типа *једна млада жена* и *једна млађа жена* врло је, дакле, мала и, обично, комуникативно небитна, тако да се може и сасвим изгубити, поготову када тако употребљени облици компаратива долазе у устаљеним изразима, нпр. *без већег разлога // без великог разлога.*

Међутим, на значење извесне некатегоричности у давању квалификације у таквим конструкцијама често се наслања значење слабије испољености особине, нпр. *Какву кафу њијете: горчу или горку?* тј. 'мало горку или сасвим горку?'

§ 1035. *ЕЛАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ*. — Слично томе елативна употреба суперлатива, представља употребу једног граматичког и селективног облика степеновања ради исказивања нормативног степеновања, прецизније речено ради исказивања нормативног суперлатива, нпр. *Он је најдражи гост* 'он је изузетно драг гост'; *И у најшрећим околностима он је присебан* 'и у изузетно тешким околностима он је присебан' итд.

Посебна врста елатива исказује се зависним реченицама које уводи везник *да*, а у чијем је саставу предикат с негираним глаголом *моћи* и придевом или прилогом у облику компаратива, нпр.

(303) *Храна је била добра, да не може (бити) боља.*

(304) *Стигли су брзо, да не може брже.*

§ 1036. *СКРИВЕНА ГРАДУЕЛНОСТ*. — Периферија семантичке категорије градуелности обухвата разноврсне случајеве мање или више скривене градуелности као градуелности која је слабије граматикализована или која је заклоњена неким другим значењем као примарним, нпр. градуелност у оквирима семантичке категорије простора, времена, посесивности итд. Уп. *ист*и — *сличан* — *друкчији* — *сујрошан*; *јесће* — *може* — *шреба* — *мора*; *негде* — *ионегде* — *много где* — *свуде*; *некад* — *рејко* — *чешће*, *увек*; *унушра* — *близу* — *далеко* — *сасвим далеко* и томе сл. То су лексеме и изрази са значењем степеновања у оквирима неког категоријалног значења, какве илуструју примери за проксималност и дисталност просторног типа, рецимо, *близу језера* — *далеко од језера*; временског типа *недавно* — *давно*; посесивну *Анина рука* — *Анина рукавица* (тј. неутуђива посесивност / отуђива посесивност), посесивно-релациону *ближи рођак* — *даљи рођак*; инструменталну *рањен мейком* — *рањен из ишишоља* (тј. ближе или даље средство) и сл.

§ 1037. *ЕКСЦЕСИВНОСТ*. — Екссесивна значења налазе се на пресеку квалификативности (и уже — градуелности) и модалности, тако да лексичко-граматичка категорија екссесивности припада периферијама тих семантичких категорија поседујући истовремено јасну семантичку специфичност у односу на њих. Семантичко тежиште екссесивности је у модалним значењима прекорачења могућности, потребе или обавезе, и већ је однос тих значења градуелне природе. Али екссесивност је изграђивана и као скала вредновања мере одступања од основног степена 'доста' као локализатора у екссесивно-градуелном односу. И екссесиви и адеквативи део су система језичких средстава за изражавање степена доволности испољавања извесног обележја, што је општије категоријално значење прелазне природе између градуелности и модалности.

Веза између екссесивности, градуелности и модалности огледа се пре свега у чињеници да три основна семантичка типа екссесивности

(ексцесивност могућности, потребе и обавезе) одговарају трима степенима тзв. објективне модалности, као и у чињеници да је скала ужих типова ексцесивности (јаки и слаби ексцесиви, ексцесивни интензиви и деинтензиви итд.) скоро до детаља подударна семантичким типовима градуелности који важе и изван ексцесивности.

Значењски, ексцесивност се односи на граничне, тачније на „прекограничне“ случајеве испољавања неке особине, својства, стања и сл. са становишта прекорачења могућности, потребе или обавезе, а формално ексцесиви припадају различитим језичким нивоима, према чему се разликује лексичка ексцесивност (нпр. *недовољност*, *недовољан*, *недовољно*, *сувишност*, *сувишан*, *сувишно*, *сувише*, *превише*, *одвише*, *одвећ*, *излишно*...), творбена ексцесивност (нпр. *преобилно*, *премало*, *пребукирати*, *подбацити*, *поштраћен*, *прекобројан*, *надљудски*, *ванредан*, *недорађен*, *недокуван*, *хијеринфлација*, *хијовиштаминоза* и сл.), или синтаксичка ексцесивност (нпр. *преко мере*, *изнад могућности*, *преко могућности*, *испод очекивања*, *ван наших могућности*...; *преко онога што се планирало*... *више или мање него што је требало*...; *што је више или мање од обећаног*... и сл.

Скоро сви изрази са ексцесивним значењем имају просторну иконичност, тј. користе се и за изражавање просторних односа (у одговарајућем лексичком окружењу), нпр. *преко мере* као *преко улице*, *испод сваке критике* као *испод моста* и сл. У исказивању ексцесивности не учествују сва језичка средства која учествују у исказивању просторних значења него само нека од њих и то најчешће предлози (нпр. *изнад својих могућности*), префикси (нпр. *наиприродан*), придеви (нпр. *сувишан*), и прилози (нпр. *одвише*), односно именски изрази (нпр. *преко сваке мере*) и реченице које те језичке јединице граде, нпр.

(305) То је било изнад очекивања.

(306) То је испод сваке критике.

(307) То је више него што су се надали.

Српски ексцесив, слично компаративу и суперлативу, има два основна облика: префиксални (нпр. *премлад*) и описни, лексичко-синтаксички, било као јаки ексцесив (нпр. срп. *превише заинтересован*), или као слаби ексцесив (нпр. *премало заинтересован*, *недовољно заинтересован*), било као ексцесив развијенијих синтаксичких структура, нпр.

(308) Заинтересован је изнад очекивања.

(309) Заинтересован је за то више него што би требало.

Круг значења заснованих на критеријуму границе заправо је много шири од ексцесивности. Он обухвата, поред осталог, и суперлативност као достизање највише границе у испољавању особине, општу квантифи-

кацију као достизање крајње границе у обухватању елемената неког скупа, аспектуалност (у чијој је основи појам границе у остваривању неке радње), негацију (нпр. *незаконий* тј. 'с оне стране закона', *немогућ*, *неуредан*...), негацији блиско значење одсуства нечега (нпр. *бесџраван*, *безизгледан*, *безнадежно*...), укључујући облике са имплицитном негацијом (*слей*, *глув*, *нем*...), различита темпорална значења (нпр. *џре* / *џосле џредавања*), просторна значења (нпр. *лојџа је на џшерену* / *лојџа је изван џшерена*). Критеријум границе релевантан је и за разноврсна перлативна и транслативна значења, нпр. *џрећи*, *џрелејџеџи*, *џрескочийи*, *џробийи*, *кроз џрозор*, *џреко реке* итд., а и за многа друга значења — фактички сва она значења која су уређена према семантичком принципу конкретне или апстрактне интралокализације или екстралокализације.

Поред разноврсности конкретних појавних облика семантичког критеријума границе постоји и о разноврсности његових главних видова, нпр. оних који се односе на унутрашњи део границе или на спољашњи део границе (уп. *унуџар зграде* / *изван зграде*, *џоком џразника* / *уочи џразника* и сл.), на приближавање граници или на удаљавање од границе, као дистинкцију између адлативности и аблативности (нпр. *до зида* / *од зида*, *до субоџе* / *од субоџе*), на пресецање границе — транслативност (нпр. *џреко ограда*), на израженост или неизраженост границе (уп. *неџобеђен* према *неуредан*) и др.

Експесивност је једно од општијих значења у вези са границом и то такво значење за које је релевантна спољашња страна границе у градуелној локализацији, нпр. *џрекасно*, *џребачај*, *џодбачај*, *џоџхрађен*, *наџџриродан*, *џреко мере*, *изнад могућносџи*, *исџод џланираног* и сл.

Поред исказивања степена експесивне конструкције изражавају и оцену о појави која се степенује.

Експесивност је, сагласно ономе што је овде речено о градуелној квалификативности, један од видова исказивања диферентивности. Главна семантичка специфичност експесивности у оквиру семантичке категорије градуелности јесте у градуелној локализацији спољашњом границом локализатора („изнад“ или „испод“ локализатора) и у обавезности модалне компоненте у значењима експесива. Експесивност представља вербализовани степен одступања од испољености неког својства, који се одређује спољашњим делом границе локализатора у датом односу градуелне локализације, нпр. *џреухрађен* 'ухрађен више него што је потребно', а *џоџхрађен* 'ухрађен мање него што је потребно'.

Особина која издваја експесивност у поређењу с другим видовима градуелности одређеним спољашњим делом границе локализатора налази се у појму о д с т у п а њ а као локализованости спољашњом страном

границе локализатора у конкретном или апстрактном простору, које се сматра неуобичајеним, непожељним или непотребним.

Шире посматрано, као што су диферентиви, укључујући све врсте компаратива, суперлатива, интензива, деинтензива итд. — део система градуелних израза којем припада и екватив, тако су и разне врсте ексцесива део система средстава за изражавање оцене довољности, којем припадају, и у чијем су средишту, различити облици АДЕКВАТИВА, са заједничким општим значењем степена испољености обележја која се сматра одговарајућом, тј. адекватном, нпр. *довољно*, *доста*, *шаман колико треба*, *ни више ни мање* и сл. Уп.

(310) Султан, и ништа ни за длаку мање, јер би то значило исто што и не бити, ни за длаку више, јер више од тога нема. (И. Андрић)

(311) Новац су поделили сразмерно уложеном труду.

§ 1038. ЕКСЦЕСИВНОСТ МОГУЋНОСТИ. — Критеријум одступања, веома карактеристичан за ексцесивност, као нарушавање експлицитне или имплицитне норме, у ексцесивима се конципира као оцена, што повезује ексцесивност с модалним значењима могућности, потребе или обавезе, тако да су на тој основи издиференцирана три главна типа ексцесивности.

Ексцесивност могућности, за коју је на семантичком плану карактеристична релевантност спољашње границе локализатора, сагласно таквом значењу, исказује се најчешће изразима у чијем је саставу предлог (*из*)над, или префикс *над-*, нпр. *живејџи изнад својих могућности*, *надљудски најор*, *најчовечанска снага*, *најприродна моћ* и сл., где се наглашава прекорачење горње границе могућности онога што именује део ексцесивног израза који следи за таквим предлогом или префиксом. Ексцесивност могућности, чије је елементарно значење 'више него што се може очекивати' или 'мање него што се може очекивати' обично се исказује конструкцијама у чијем је саставу глагол *моћи*, или нека друга лексема са истим кореном, или лексема сличног или блиског значења. Нпр.

(312) Потрудили су се изнад својих могућности.

(313) Учинили су више него што обично могу.

§ 1039. ЕКСЦЕСИВНОСТ ПОТРЕБЕ. — Ексцесивност потребе, за коју је карактеристична релевантност горње спољашње границе (нпр. *Јело је љресла*но), или, ређе, доње спољашње границе (нпр. *Дејте је љојхрање*но), изражава се у првом случају предлозима и префиксима са значењем локативности или транслативности (*љреслаб*, *љрејшварен*, *љрецењен*, *љреко љојшребе*, *изнад очекивања...*), а у другом префиксима и предлозима са значењем локализације доњом страном локализатора (нпр. *љојшценијџи*, *исљод очекивања*, *исљод сваке кришџике...*). Ексцесивност потребе садржи

елементарно значење 'више него што је потребно' или 'мање него што је потребно'. Поред префикса *йре*, *йре-на-*, *йод-*, *не-до-* и других, још чешће се изражава лексичко-синтаксички — употребом придева или прилога у функцији ексцесивне одредбе, нпр. *йревише храбро*, *йревише храбар*, *није довољно храбро* и сл., или *йреко йоййребног*, *исйод најнужнијег* и сл. Нпр.

(314) Јер ударци се овде не мере и лако иду преко оног што је потребно.

(И. Андрић)

(315) Њихова примања су испод егзистенцијалног минимума.

§ 1040. ЕКСЦЕСИВНОСТ ОБАВЕЗНОСТИ. — Ексцесивност обавезности, или проскриптивна ексцесивност, чије је елементарно значење 'изван онога што је обавезно' исказује се предлозима и префиксима *ван*, *изван*, *йреко* и др., нпр. *йрекореодно дежурсйиво*, *дежураййи йреко реда*, *ванредни конгрес*, *учесйовоаййи ван конкуренције*, *йребукираййи*, *биййи исйод црйе*, *мимо закона*, *йресйуй*, *йресйуйник*, *кршење закона* итд. Нпр.

(316) Увек улази преко реда.

(317) Не жели да поступа мимо закона.

(318) На пријемном је и Пера био један од оних испод црте.

Конкретан тип ексцесивности понекад добија експлицитно именовање могућности, потребе или обавезе и сл. На пример:

(319) То је изнад наших могућности.

(320) То је испод основних људских потреба.

(321) Учиниће увек и више од обавезног.

Н а п о м е н а. — Неправилна је употреба прилога *довољно* у ексцесивном значењу, нпр. *Организам је био довољно слаб да би могао йоднейти још једну ойерацију*. Треба *Организам је био сувише слаб да би могао йоднейти још једну ойерацију*.

§ 1041. *Изабрана лийтерайура о каййегорији квалификаййивностйи*

Арсенијевић, Нада: Један тип начинских акузативних конструкција, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLII, 1999, 149–157.

Грицкат, Ирена: Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима. — Наш језик, н. с. 1961, XI, 3–4, 69–80.

Грицкат, Ирена: Експресивне синтагме с генитивима у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, 1986, XLII, 71–93.

Грицкат, Ирена: О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци // Јужнословенски филолог, 1983, XXXIX, 1–41.

Деянова, Мария: Към сравнението на предикативното определение в български и сърбохрватски // Славистичен сборник, София, 1973, 33–48.

Ивић, Милка: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала // Наш језик, 1956, н. с., књ. 7, св. 7–10, 260–269.

- Ivić, Milka: *The Relationship between Bound and Free Form in the Serbo-Croatian Cases* // *Cercetări de lingvistică* (Bucarest), 1958, III [Supliment: *Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire*], 217–226.
- Ivić, Milka: Srpskohrvatski padežni oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim morfološkim znakom // *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, IV, 151–163.
- Ivić, Milka: *On the Structural Characteristics of the Serbo-Croatian Case System* // *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 1961, IV, 38–47.
- Ivić, Milka: *The Grammatical Category of Non-Omissible Determiners*, *Lingua*, 1962, XI, 199–204.
- Ivić, Milka: *Non-Omissible Determiners in Slavic Languages* // *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics*, ed. by Horace G. Lunt, The Hague, 1964, 476–479. [У изводу штампано у: *Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists (August 27–31, 1962, Cambridge, Mass.)* Cambridge, Mass., 1962: 49. Прештампано у: *Syntactic Theory 1 (Structuralist, Selected Readings, Ed. by F.W. Householder)*, Harmondsworth, Middlesex, 1972, 135–139.]
- Ivić, Milka: *Les causes sémantiques du phénomène syntaxique nommé „déterminant obligatoire“* // *Actes du Xème Congrès International des Linguistes*, Bucarest, 1970, II, 832–834.
- Ivić, Milka: *O ekvativnom genitivu srpskohrvatskog jezika* // *Serta slavica in memoriam Aloisii Schmaus, Dr. Rudolf Trofenik*, Munchen, 1971, 301–308.
- Ivić, Milka: *O semantičkim okolnostima od kojih zavisi obavezna determinacija kvalifikativnog tipa*. U: *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek, 1983, 189–196.
- Ivić, Milka: *O nekim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom*. — U: Milka Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 206–217.
- Ivić, Milka: *O odredbama kategorizovanja*. U: Milka Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 225–237.
- Ivić, Milka: *O priložima „za način“*. — U: Milka Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 254–283.
- Ivić, Milka: *Odredbe „dodatnog komentara“*. — U: Milka Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 283–298.
- Ivić, Milka: *O priložima za promenu (nekog prethodno uspostavljenog) stanja*. — U: Milka Ivić, *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: Slovoğraf, 1995, 298–305.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Јоцић, Мирјана: *О синтагмама типа човек од речи и злато од жене* // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 1994, XXXVII, 257–263.
- Кончаревић, Ксенија: *Прилог конфронтативном проучавању синтаксичких категорија за изражавање квалитативности у савременом руском и српскохрватском књижевном језику* // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 1989, XXXII, 1, 125–140.

- Кречмер, Анна: О категоријалном статусе градуалности // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 2002, XLV, 1–2, 29–39.
- Лашкова, Лили: Синтаксичка синонимија и номинална квалификација у српскохрватском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, 1983, 12/1, стр. 63–71.
- Peti, Mirko: Predikatni proširak. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1979.
- Piper, Predrag: Jezik i prostor. Drugo dopunjeno izdanje. — Beograd: XX vek, 2001.
- Пипер, Предраг: Степеновање у граматички и речнику (у српском и у другим словенским језицима) // Зборник Матице српске за славистику, 2002, св. 61, стр. 59–79.
- Пипер, Предраг: Експресивност у словенским језицима // Зборник Матице српске за славистику, 2003, 63, стр. 159–177.
- Ристић, Стана: Начински прилози у савременом српскохрватском језику. Лексичко-граматички приступ. — Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1990.
- Христова, Данијела: Изражавање на квалификативните одношења в номиналната фраза в сърбохърватски език // Јужнословенски филолог, 1995, LI, 167–176.
- Стевановић, Михаило: Једна синтагма с аблативним генитивом у стилској функцији поређења и епитета // Наш језик, 1967, н.с., књ. XVI, св. 1–2, 27–31.

КВАНТИФИКАЦИЈА

§ 1042. ОПШТЕ. — Семантичка категорија количине, као и друге семантичке категорије, може се посматрати из два најопштија узајамно комплементарна угла: као комплекс категоријалних и ужих значења с различитим облицима изражавања, и/или као комплекс језичких облика, мање или више граматикализованих, којима је заједничко значење количине као главно или једно од главних у семантичким структурама тих облика, поред њихових различитих семантичких и прагматичких специфичности.

У српском језику појам количине заступљен је једном од најразвијенијих семантичких категорија. Том појму су доступни јаче или слабије граматикализовани облици изражавања, који припадају различитим језичким нивоима, а облици за изражавање количине врло често се остварују у говору тако да је количина једна од најфреквентнијих семантичких категорија.

Констатацију о разноврсности облика изражавања количинских значења потврђује чињеница да се количинска значења срећу у скоро свим врстама речи. Све пунозначне врсте речи на овај или онај начин, обавезно или селективно, учествују у означавању количинских односа. За речи које имају граматичку категорију броја количинско значење је једно од обавезних значења (нпр. *учишељ* / *учишељи*, *добар* / *добри*, *џи* / *ви*,

учим / учимо), бројеви као врста речи по дефиницији реферишу о количини, поред нумеричких прилога (нпр. *удвоје, двајуи, друго* и сл.) и великог броја других прилога са значењем мере или степена (нпр. *много, доста, врло, мало, слабо* итд.), уз то постоји широка класа прилога, као и придева, који имају категорију степена поређења, а степеновање је вид шире схваћене квантификације, нпр. *јак / јачи, јако / јаче* и сл.

Изражавање количинских значења мање је карактеристично за тзв. функционалне речи, али им је, са извесним ограничењима, такође својствено. Тако у семантичким структурама неких предлога постоји количинска компонента, нпр. у просторним предлошким адвербијалима са предлозима *између, међу, око* и сл. На пример, конструкција према моделу *између + N_{gen}* може бити употребљена само за означавање просторног односа у којем учествују бар два локализатора, уп. (1) према (2), а конструкција према моделу *око + N_{gen}* може бити употребљена само за означавање просторног односа у којем учествује неколико страна локализатора, уп. такође (3) и (4):

- (1) Стоји између два дрвета
- (2) *Стоји између дрвета,
- (3) Студенти стоје око професора
- (4) *Студент стоји око професора.

Везници су по природи ствари граматичке речи које повезују номинације најмање двеју ситуација (нпр. *Једни производе, а други продају*) или појединих делова таквих ситуација (нпр. *Кујује хлеб и млеко*), чиме везници такође учествују у исказивању појма количине. Поред тога, постоје и специјалне заменичко-прилошке речи с везничком функцијом које сигнализирају тип зависне клаузе с количинским значењем: ... (*иолико*), *колико...* нпр. *Кујила је иолико колико треба*. За речце и узвике, осим савсим изолованих примера, није карактеристично изражавање количинских значења.

Констатација о широкој заступљености количинских значења у јединицама различитих језичких нивоа донекле је већ илустрована освртом на раширеност појма количине у систему врста речи. У једним случајевима изражавање количине има морфолошки граматички израз, нпр. као супротстављеност једнине множини (*клуја / клује*), или, нпр. супротстављеност перфективних глагола итеративним глаголима (*лујнути / лујкаши*), у другим случајевима има синтаксички израз (као у наведеном примеру зависних реченица с *колико*), у трећим се изражавање количине оформило у посебну врсту речи (бројеви), а у лексикализованом облику може се констатовати у већини врста речи, нпр. *двојка, двосируки, удвосиручији, оба, сви, много, између...* Чак и прозодијска (интонацијска) средства у одређеним условима могу учествовати у исказивању количин-

оквира исказивања количинског значења) — (а) објекат који се количински одређује (= ситуативни објекат квантификације), (б) средство количинског одређивања (= ситуативни квантификатор) и (в) конкретан количински однос у који они улазе. Језички квантификатор (нпр. *пет књига*) именује количински однос (овде 'пет') између елемента одређеног скупа (= ситуативни квантификатор као елементарни параметар, овде 'књига') и целине скупа (= ситуативни објекат квантификације, овде 'књиге') којем тај елемент припада. У наведеном примеру 'пет' је однос између једне књиге као параметра и свих књига у скупу означеном количинским изразом *пет књига*.

Напомена. — В. и одељак о квантификацији у глави *Именски израз* у првом делу *Синтаксе*.

Семантички типови квантификатора

§ 1043. Семантички типови квантификатора (= средстава за изражавања количинских значења; термин и појам увела је у српску лингвистику М. Ивић) одређени су пре свега односом између количинских и пратећих неколичинских значења у структури квантификатора. Пошто количинска категоријална значења, као и категоријална значења уопште, као што је било речено, у семантичким структурама језичких јединица обично долазе с неким неколичинским значењима, семантичке разлике које постоје међу језичким квантификаторима су пре свега разлике у степену и облику комбиновања количинских и неколичинских значења у језичким јединицама које их изражавају.

На пример, редни бројеви се разликују од основних бројева додатном информацијом о линеарности квантификованог скупа и о месту једног елемента у таквом скупу, *оволико* се разликује од *онолико* информацијом о просторној, временској или текстуалној удаљености, *Колико?* је квантификатор са упитним значењем итд. То је основа на којој се разликују семантички типови квантификатора независно од облика и језичког нивоа изражавања, за разлику од граматичке типологије квантификатора која се заснива пре свега на степену и облику граматикализованости количинских израза, в. § 1044.

Количином називамо својство скупа означеног неким језичким изразом као однос између свих истоврсних елемената скупа, с једне стране, и једног таквог елемента скупа, с друге стране. На пример, у изразу *пет књига* однос између свих елемената датог скупа књига и једног елемента истог скупа именује се у српском језику речју *пет*, док за друге односе постоје други језички квантификатори, нпр. бројеви *шест*, *седам*, *осам* итд., или, као приближне одредбе, *много*, *мало* и сл.

Н а п о м е н а. — Изразу *скупи* изван научне терминологије најближа је реч *укупно*, на шта указује могућност парафразе типа *Видим две јабуке* као 'видим јабуке, укупно две', где је *укупно* = 'у скупу од ...'. Значење локализованости елемената у скупу може имати и локативни израз, нпр. *У њему је 11 играча*, као: *У скупу је 11 елемената* и сл.

Основна опозиција у систему српских квантификатора је она према којој се нумерички квантификатори разликују од нумеричких.

Н у м е р и ч к и к в а н т и ф и к а т о р и представљени су бројевима као тачним изразима укупности објеката квантификације, односно истоврсних елемената неког скупа као сложеног објекта, нпр. *четири јабуке*, *четврти јабука*, *ио четири јабуке* и сл. Нумерички квантификатори могу бити партитивни или кумулативни.

Партитивни квантификаатори квантификују изван објекат као део сложенијег објекта, нпр. *четврти* значи 'последњи део у низу од четири', *ио четири* значи приближно 'у групама од четири елемента које су делови целине од најмање две такве групе'.

Кумулативни квантификатори означавају само величину скупа без обележја партитивности, нпр. *четири учесника*.

У значењу партитивних квантификатора присутно је и кумулативно значење, али као другостепено, за разлику од партитивног значења које је у њима главно и разликовно у односу на друга значења.

Компонента партитивности садржана је, како из наведеног примера следи, с једне стране, у значењима квантификатора организованим према критеријуму линеарности, карактеристичном за редне бројеве и редне прилоге, којима се обележавају уређени скупови по растућим или опадајућим вредностима и којима се издваја њихов последњи члан, нпр. *четврти учесник* = 'један, последњи у низу од четири' и сл., а, с друге стране, и у конструкцијама с партитивно-дистрибутивним значењем (нпр. *ио четири учесника*), за које није обавезно значење просторне или временске линеарности.

Друга разлика између редних и дистрибутивних квантификатора огледа се у чињеници да редни квантификатори одређују елемент који се издваја из неког скупа (јединичност), али одређују и сам скуп као уређени низ којем издвојени елемент припада, док се конструкцијама са дистрибутивним значењем квантификују само они елементи неког скупа који се из њега издвајају, остављајући скуп као само делимично количински одређен — он мора бити бар два пута већи од количине означене дистрибутивним квантификатором, тј. квантификатор *ио двоје* може се употребити само када је у питању скуп већи од четири и сл.

Конструкције с дистрибутивним значењем, као подврста партитивних квантификатора, представљају, дакле, нумерички израз квантитативно

одређеног објекта који је део ширег и неодређеног објекта квантификације замишљеног у деловима који га чине, а не у целини, нпр. (5) и (6), при чему се у конструкцијама са понављањем броја наглашава дистрибутивно значење (6), а у конструкцијама без понављања броја дистрибутивност је мање наглашена у односу на кумулативно значење (5), уп.

(5) Улазили су по двоје.

(6) Улазили су двоје по двоје.

С обзиром на то да имају значење регуларног понављања, дистрибутивни квантификатори садрже и значење општих квантификатора (в. доле у § 1043), нпр. — *Улазили су по двоје* = 'улазили су у групама тако да су у свакој групи биле две особе'.

Кумулативним нумеричким квантификаторима поред основних бројева припадају и бројевне именице (нпр. *двојка*, *четверац*, *секстет*, *октоид*, *стогодишњица* и сл.), прилози (нпр. *двају*, *двосируко*, *удвоје* итд.), као и речи и изрази које имају као саставни део значења кумулативни квантификатор (нпр. *недеља* — 'период од седам дана'), и други облици исказивања јединичности, где спада и категорија једнине када је актуализована, нпр. *Његов пас лаје*. Неактуализовани облици једнине могу, као што је познато, у том погледу бити двосмислени, нпр. *Пас лаје* може значити 'пси лају' (генерички) или 'мој / твој / овај... пас лаје'.

Посебан семантички тип квантификатора представљају кумулативни нумерички квантификатори приближности (апроксимативи), који су према критеријуму приближности опозитивно постављени у односу на основне бројеве, нпр. *десетак учесника* према *десет учесника*.

Не нумеричка квантификација одликује се мањим степеном одређености означавања количинских односа и обухвата два основна типа квантификатора: апсолутне квантификаторе, које се односе на количину објекта узетог самог по себи (нпр. *сви учесници*, *ниједан учесник*, *неки учесници*), и релативне квантификаторе, који дају количинску одредбу извесном објекту у односу на количину неког другог објекта. Апсолутни квантификатори могу бити општи, нпр. *сви учесници*, *ниједан учесник*, и неодређени, нпр. *неки учесници*.

Општи квантификатори односе се на објекте квантификације узете у целини, односно на све елементе извесног објекта квантификације без изузетка, уколико је у питању сложени објекат. Као примери општих квантификатора обично се наводе заменичке речи *сви*, *све*, *сваки*, *свуда*, *увек*. У ширем значењу термином општи квантификатори обухватају се и одричне заменичке речи *нико*, *нишпи*, *нигде* и слично, које се тумаче и као негације неодређених квантификатора.

У опште квантификаторе поред општих и одричних заменичких речи, бројева *оба*, *обадва* (= 'сви, укупно два'), и придева *једини* (= 'сви, укупно један') спадају и многе друге речи и изрази којима се у потпуности обухвата количинска страна неке појаве, нпр. *свакодневно*, *сасвим*, *последњи*, *први*, значење суперлатива и др. Општи квантификатори се међу собом разликују у погледу обима скупова на које се односе, тј. универзалност њиховог значења обично има ситуативно ограничени карактер.

У ширем тумачењу општих квантификатора, које обухвата и одричне заменичке речи, може се говорити о два њихова типа: афирмативном и негативном. У семантичким класификацијама заменичких речи афирмативни и негативни општи квантификатори по правилу се разврставају у различите класе, често без указивања на њихова заједничка обележја према којима се обе групе издвајају од осталих заменичких речи, а са лексиколошког становишта обично се третирају као антоними. Међутим, у реченици општи квантификатори афирмативног и негативног типа функционишу као допунске синтаксичке варијанте, односно као семантичке структуре чији је избор одређен присуством или одсуством негације у реченици. То најбоље илуструју конверзивне реченице, тј. реченице које антонимичним лексичким средствима обележавају исте денотате, због чега имају различита сигнификативна, а иста денотативна значења, нпр.

(7) Сви су здрави. = Нико није болестан.

(8) Увек је присутан. = Никад није одсутан.

(9) Прописи се свуда крше. = Прописи се нигде не поштују.

Из реченог проистиче да општи квантификатори афирмативног и негативног типа нису носиоци афирмативног или негативног значења реченице него да само појачавају њено основно значење, односно да у реченичним паровима типа *Све је видео / Ништа није видео* општи квантификатори *све* и *ништа* дају по опсегу исту количинску одредбу, али осмишљену на супротне начине.

Пошто нема сваки предикат свој комплементарни антоним (типа *здрав / болестан*, *присутствује / одсутствује*), уп. (10) и (11), ни свака реченица са општим квантификатором нема свој синтаксички конверзив, нпр.

(10) Све је видео. = Ништа није превидео.

али

(11) Све је видео. / Ништа није видео.

Употреба општих квантификатора негативног типа део је синтаксичке особености словенских језика познате као двострука негација.

Домен опште квантификације може бити шири или ужи, на шта упућује контекст универзалног квантификатора (уп. *сви сјуденџи нашег*

универзитетџа према сви сџуденџи нашег факултетџа). Ограничавање домена универзалне квантификације може бити истакнуто генитивским именским изразима рестриктивног значења с предлозима *осим* или *изузев*, или с предлошким изразом *са изузетком*, нпр. *На свечаностџ су дошли сви њени џријателџи осим Петџра / ... изузев Петџра / са изузетком Петџра*. Таква рестриктивност може бити исказана и на друге начине, нпр. помоћу облика *изузимајући* или *изузевши*, уп. *Изузимајући Петџра, сви њени џријателџи дошли су на џу свечаностџ*.

Напомена. — Именица у конструкцији с предлозима или с предлошки употребљеним изразима *осим*, *изузев*, *са изузетком* мора бити у генитиву. Нису правилни облици типа *Дошли су сви осим Петџар, Дошли су сви изузев Петџар*. Ако је такав именски израз с рестриктивним значењем у позицији објекта, предлог *изузев* понекад се употребљава са акузативом, нпр. *Победио их је све изузев Милене // Победио их је све изузев Милену*, што је такође исправно али је архаично. У исказивању таквог значења уместо *изузев* може се рећи *изузимајући* или *изузевши* (само са акузативом), нпр. *Победио их је све изузимајући Милену*.

Неодређени квантификатори обавештавају само о постојању извесних објеката (појава) и самим тим о постојању извесног квантитета, нпр. *неко, негде, некада* и сл., а уједно и о категорији којој дати објекат припада лице (*неко*), место (*негде*), време (*некада*) итд. За неке неодређене квантификаторе у српском језику карактеристично је да често добијају значење јединичности, уп. *Знам некога ко ће му џомоћи*, где *некога* има значење јединичности, према *Неко џо воли*, што се може интерпретирати на два начина — са значењем јединичности или у смислу 'неки то воле'. За неке неодређене квантификаторе значење јединичности сасвим је искључено, нпр. *неколико* никада нема значење јединичности.

Неодређени квантификатори показују уочљиву везу између квантификације и категорије одређености / неодређености. На скали одређености и неодређености количинског односа нумерички и неодређени квантификатори су њене крајње тачке.

Релативни квантификатори указују на количину неког објекта у односу на појам извесне количине која се сматра уобичајеном или нормалном (*много, мало, честџо, реџико, кућница, кућерина*, значења компаратива, екватива, в. § 1007 и сл.). У том својству релативних квантификатора огледа се њихова поредбено-упућивачка природа јер је појам уобичајене укупне количине као и појам уобичајене парцијалне количине променљив.

Релативни квантификатори употребљавају се и за квантификацију нерашчлањивих (недискретних) објеката и за квантификацију рашчлањених (дискретних) објеката. У првом случају у употреби је термин интензификатори, нпр. *честџо усџаје, гласно џрича, широк џуџи, јак ударац* итд. када се указује на количину већу од уобичајене, чему, када се

указује на количину која је мања од уобичајене, нпр. *реџко устјаје*, *џихо џрича*, *узан џуџ*, *слаб ударац* и сл., одговара назив деинтензификатори.

Избор између употребе нумеричког или ненумеричког квантификатора субјективно или објективно је условљен комуникативном намером говорног лица и/или природом објекта квантификације. У свакодневном говору квантификација нерашчлањивих појава врши се помоћу ненумеричких квантификатора (нпр. *мало свејла*, *много свејла*, *врло лей*, *веома инџересанџан* итд.), а квантификација сложених и рашчлањивих појава исказује се или нумеричким или ненумеричким квантификаторима, уп. *десеј књига / много књига*, *две књиге / мало књига* и сл.

Оно што је примаран начин квантификације нерашчлањивих денотата (а то је ненумеричка квантификација, нпр. *много богаџ*, поред *врло богаџ*, *веома богаџ* итд.), када се примени на рашчлањиве денотате, постаје и средство исказивања неодређености (нпр. *много богаџаша*). При томе дистрибуција ненумеричких квантификатора у функцији квантификације рашчлањивих денотата подлеже одређеним правилима и ограничењима, тако, иако се може рећи *много књига* или *мало књига*, не може се рећи **врло књига*, **сасвим књига* итд.

С друге стране, ни нумеричка квантификација није резервисана искључиво за рашчлањиве денотате. Нумеричка квантификација нерашчлањивих денотата остварује се (пре свега у науци, али и у свакодневном животу) преко просторно-временског модела објекта квантификације. Уместо нерашчлањивих појава узима се њихов условно сегментирани модел и квантификује се на нумерички начин, уп. (12) и (13), (14) и (15) и сл.

- (12) Чуо се врло гласан звук.
- (13) Чуо се звук јачине сто децибела.
- (14) Устао је рано.
- (15) Устао је у пет сати.

Изван тога нумеричка квантификација нерашчлањивих појава могућа је у случајевима када се тиме истовремено истиче њихова посебност, различитост, а не само степен испољавања неке појаве, нпр.

- (16) Чуо је два необична звука,
- (17) На платну је видео десет јарких боја.

Типови квантификатора с обзиром на облик изражавања њихових некантитативних значења одређени су чињеницом да се у семантичким структурама језичких јединица обично укршта више семантичких категорија. Неким квантификаторима се поред количинских исказују и неколичинска значења, уп. нпр. *џројка* као назив за одређену оцену, карту, запрегу, групу људи и сл. На основу степена изражености неколичинских

значања у семантичким структурама квантификатора они се деле на слободне и везане квантификаторе.

Слободним квантификаторима исказују се искључиво или претежно количински односи, а за везане квантификаторе карактеристично је уочљиво присуство и неких друкчијих значења. Овај други тип представљен је најчешће бројевним именицама, придевима и прилозима, посебно у класи „партикуларизатора“ (термин и појам увела је М. Ивић) као класификатора објеката који се количински одређују (в. § 1106), нпр. *йеде-с еи грла сшоке, неколико главица куйуса, 50% йо глави сшановника*, у сва њихова четири основна типа: (1) квантификаторском (нпр. *грам соли*), (2) „убличавачком“ (нпр. *зрно соли*), (3) квантификаторско–„убличавачком“ (нпр. *йар цийела*) и (4) „неутралном“ (нпр. *комад йиийе*).

Граматички типови квантификатора

§ 1044. Количински изрази у српском језику могу са становишта степена и облика граматикизованости бити:

1. лексички, нпр. *двосйран, йушйа и йма, досйа, сијасетй...*;

2. граматички

2.1. морфолошки, нпр. категорија броја (сингулар / плурал), категорија вида (перфективност / итеративност), бројеви као врста речи;

2.2. синтаксички

2.2.1. нумерички квантификатори (или нумеративи, било одређени, нпр. *две сйране, йеийи дан*, било приближни, нпр. *око два сйа, једно йри лийра* и сл.);

2.2.2. ненумерички квантификатори, који обухватају паранумеричке и пронумеричке квантификаторе.

2.2.2.1. паранумерички квантификатори (или паранумеративи) се, са своје стране деле на

2.2.2.1.1. квантификаторе са нумеричким обликом без нумеричког значења, нпр. *Сшо йуша сам йи йо рекла* 'много пута сам ти то рекла';

2.2.2.1.2. квантификаторе са нумеричким значењем без нумеричког облика, тј. без посебно израженог слободног нумеричког квантификатора, који је ипак садржан у лексичком садржају облика (нпр. *йуце јаја* '12 јаја'). Ту такође спадају именски изрази у којима се нумеричка квантификација исказује само граматичким обликом, нпр. *У собу је ушло дете* 'у собу је ушло једно дете').

2.2.3. Заменички квантификатори, који замењују именске изразе са бројем у свом саставу (или пронумеративи, нпр. *сви сшудентйи, много људи, мало дана...*). Иако се користе уместо нумератива, замењујући их та-

мо где се не може или не жели употребити нумератив, пронумеративи могу тражити друкчије оформљавање именског израза од оног у којем се употребљава нумератив, уп. *много сџуденаџа* и *џејсџо сџуденаџа*, али *сви сџуденџи* и *џејсџо сџуденаџа*, као што се, уосталом, и иначе синтаксичко окружење неких заменица разликује од синтаксичког окружења номинације коју замењују, уп. *Ја џишем*, али *Предраг џише*.

Квантификација у именском изразу

§ 1045. Квантификација у именском изразу као квантификација која има синтаксички облик обухвата, сагласно претходно реченом, квантификаторе који експлицитно или имплицитно садрже идеју броја (нпр. именски изрази типа *две свеске*, *двоброј часојиса*, *џар рукавица*, *Јанко* и *Марко* и сл.) и квантификаторе који такву идеју не садрже (нпр. *мало свеака*, *неколико бројева часојиса*, *све рукавице*...). У првом случају количински изрази квантификују неки скуп кроз однос једног елемента (као параметра садржавања свих елемената) према целини скупа. То води разликовању

(А) параметричке (или рашчлањиве) квантификације;

(Б) непараметричке (или нерашчлањиве) квантификације, као у другој групи датих примера.

Параметричка квантификација има два облика, тако да, с обзиром на то да ли не садржи компоненту *о ц е н е* изречене квантификације, или садржи оцену квантификације као приближне, може бити:

(АI) одређена квантификација, нпр. *сџо књига*, или

(АII) приближна квантификација, нпр. *око сџо књига*, *сџоџинак књига*, *једно два џуцеџа јаја* и сл.

Одређена параметричка квантификација представља најразвијенији вид квантификације у именском изразу у српском језику и обично је

(АI1) нумеричка, нпр. *две чараје*, *дванаест џаја*, ређе

(АI2) паранумеричка, нпр. *џар чараја*, *џуце јаја* и сл.

Паранумеричка квантификација је прелазне природе у односу на нумеричку квантификацију, с једне стране, и праву ненумеричку квантификацију, с друге стране (нпр. *много захџева*, *мало захџева*, *достџа захџева*, *сувише захџева* итд.).

У првом случају нумеричко значење у именском изразу исказује се само бројем, а у другом нумеричко значење у именском изразу исказује се именицом која је конститутивни члан именског израза и у чијој је семантичкој структури нумеричко значење везано за неко друго значење исте именице, нпр. реч *џуце* значи количину '12', али само у вези са одређивањем количине живинских јаја, а не нечег другог.

С друге стране, непараметричка квантификација испољава се као (БI) пронумеративна квантификација (*штолико јаја, неколико јаја* и сл.) или као (БII) степеновано неодређена квантификација, нпр. *мало књига, неколико кућа, нешто њара, доста њосла, врло лепо, много људи, маса њроблема* и сл.

У зависности од тога да ли је у основи параметричке квантификације нумеричка вредност '1', или вредност већа од '1' она је у систему количинских израза представљена или јединичном квантификацијом, нпр. *бели лист харџије*, или нејединичном (дво- или вишечланом) квантификацијом, нпр. *бели листови, жуто лишће* и сл.

Унутрашња разуђеност поједних од тих типова квантификације углавном зависи од избора средстава за њену језичку реализацију, често у спрези са избором интерпретације денотата (сигнификативним значењем количинског израза).

ЈЕДИНИЧНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ

§ 1046. Јединична квантификација у именском изразу као једночлана (сингулативна, тј. једноелементна) квантификација изражава се

(а) нумерички (са различитим степенима лексикализованости, нпр. срп. *један син, први син, једини син, син јединац, јединствен случај* итд.);

(б) морфонолошки, нпр. непостојани вокал као сигнал номинатива сингулара мушког рода неких придевских и заменичких речи, нпр. *добар друг*, али *добри другови*, или *сав ходник*, али *сви ходници* и сл.);

(в) суфиксално (нпр. суфикс јединичности *-ин-*, као у примеру *грађанин / грађани*);

(г) флективно (граматичким облицима сингулара, нпр. *син-ом, ћерк-ом* и сл.)

НЕЈЕДИНИЧНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ

§ 1047. Нејединична квантификација у именском изразу, када је реч о двоелементним скуповима обухвата:

(а) различите лексичке изразе, нпр. *шандем, њар, дубл*;

(б) граматикализовани облик у „брачном“ дуалу (термин М. Ивић), нпр. *Илићеви, Марићеви, Томићеви...* према плуралу *Илићи, Марићи, Томићи* и сл. Таква „двојинска“ множина је посебан облик за заједничко именување брачног пара, данас боље очуван у језику старијих генерација.

(в) „парни“ плурал, тј. употребу плуралских облика за означавање денотата који се обично појављују у пару истоврсних, а комплементарно различитих елемената, нпр. *вереници, младенци, суйружници*, али и *ције-*

ле, рукавице и сл. Према потреби исти облици могу имати и право плуралско значење, нпр.

(18) Сви младенци су били узбуђени.

(19) Све ципеле купљене су на распродаји.

Изван тога квантификација двоелементних скупова може имати и (г) морфосинтаксичке облике у спрези са другим категоријалним значењима: конјункцијским (нпр. *Мајка и дејте чекају*); социјативним (нпр. *Мајка са дејтејом чека*), дистрибутивним (нпр. *Обоје су, једно за другим, заћућали*), реципрочним (нпр. *Њих двоје су носили ѿорбу између себе, Вас двоје ѿмажеше једно другом*) и др.

Н а п о м е н а. — У неким од случајева парног плурала (нпр. *младенци*) наспрам њега не стоји сингуларски облик, у другим случајевима сингуларски облици су различити (нпр. *вереник / вереница — вереници*, поред *вереник / вереници, вереница / веренице*), у трећим — истим сингуларским обликом може бити означен како један тако и други члан пара, са описном спецификацијом разлике када је то потребно, нпр. *(лева) цийела / (десна) цийела — цийеле* и сл.

Најизразитије граматикализовани облик вишечлане нејединичности представљају плуралски облици и облици са збирним значењима. Поређење тих облика и њихових значења показује да је њихова употреба издиференцирана првенствено на основу два критеријума, од којих је у облицима за нејединичност један критеријум обично примаран.

С једне стране, то је својство таквих граматичких облика да дају квантитативну информацију о денотату као о количини већој од оне о којој реферише број 'један', тј. о скуповима који садрже више од једног елемента, нпр. *грање* значи целину коју чини 'више грана'.

С друге стране, то је својство граматичких облика за нејединичност да садрже интерпретацију односа између елемената неког скупа и самог скупа или као мање или више отворене целине, о чему обавештавају плуралски облици, нпр. плурал, *лисћови, гране, сћене* и сл.), или као затворене сложене целине, која се и поред тога што се састоји од више елемента доживљава као целина, о чему обавештавају збирни облици сингулара, нпр. *лишће, грање, сћење*...

Та два својства облика за нејединичност (информација и интерпретација) узајамано се не искључују, али од тога које је од њих више наглашено и на који начин се изражава, зависи специфичност садржаја конкретног облика нејединичности.

§ 1048. Плуралитетна нејединичност у српском језику исказује се

(а) нумерички, нпр. *десет ѿрсћију, десетхи ѿакмичар, десћоро деце, десетак књига, десетосћрук добићак, десетосћрајћница* итд. (в. даље о бројевима);

(б) морфонолошки, нпр. друга палатализација велара као сигнал плуралске нејединичности: *војник* : *војници* и сл.;

(в) афиксално, нпр. афикс *-ов-/-ев-* као сигнал плурала именица мушког рода испред самог плуралског наставка, у примерима попут *град* / *градови*, *краљ* / *краљеви* и сл.;

(г) морфолошки: облици за плуралност и облици за збирност, нпр. *суве гране*, *суво грање* и сл.;

(д) синтаксички: преко синтаксичких особина именских израза са значењем плуралске нејединичности, нпр. *нова књига* према *нове књиге*.

Синтакса именских израза са значењем плуралске нејединичности обухвата конгруенцијска и рекцијска правила у таквим изразима.

Конгруенција у именским изразима са значењем плуралске нејединичности одређена је доста једноставним правилима.

Ако је конститутивни елемент у плуралском облику, конгруентни атрибут мора бити у плуралском облику, нпр. *нове куће*, *ваши њанови*, *ше сћвари*, *јрви учесници* и сл.

Ако је атрибутивни члан именског израза непроменљив, плуралске конгруенције, нити било какве друге граматичке конгруенције не може бити, нпр. *беж сукње*, *браон сћйеле* и сл.

Ако је конститутивни елемент именског израза збирна именица, конгруентни атрибут је у сингуларском облику, нпр. *шо жушо лишће*, *ово суво грање* и сл.

Ако је у именском изразу неконгруентна одредба, ни од плуралности ни од облика и значења збирности конститутивног члана израза не зависи сингуларност или плуралност облика неконгруентног атрибута, нпр. *куће нашег комшије*, *куће наших комшија*, *лишће ове лије*, *лишће ових лија* и сл.

Конгруенцијске посебности у именском изразу са значењем плуралске нејединичности карактеристични су првенствено за изразе са кардиналним бројевима вредности веће од '1'. Они се огледају, са једне стране, у односима типа *два сћола*, али *двају сћолова*, а, с друге стране, у односима типа *два сћола*, али *йетш сћолова*.

§ 1049. Српски језик, као што показују примери типа *два сћола*, има номинатив мале количинске множине (краће: „мала“ множина, или паукал). У српском језику разликују се, с једне стране, п а у к а л — за именице у именским изразима са бројевима који се завршавају на '2', '3', '4' или за *оба/обе* (нпр. *два ниска сћола* према *низак сћо* и *ниски сћолови*) и, с друге стране, количински генитив — за именице у именским изразима са осталим бројевима (искључујући и оне на '1', нпр. *йетш ниских сћолова*),

и пронумеративима, нпр. *йолико ниских сйолова, неколико ниских сйолова* и сл.

Иако је паукал формално сличан генитиву сингулара, он се не може третирати као генитив из неколико разлога од којих су најважнији следећи.

Прво, употреба именице у сингулару уз број који значи нејединичност (*йтри сйола* и сл.) семантички је противуречна. Тај облик не може се подвести ни под партитивни генитив, како из семантичког разлога (одсуство правог партитивног значења) тако и из формалног разлога: у примерима са партитивним генитивом управна реч остаје управна кроз целу синтаксичку парадигму, *йарчейа хлеба, йарчейу хлеба...*; *дела груйе, делу груйе...*, што није случај са конструкцијама типа *йтри сйола*.

Друго, традиционално решење, према којем се облик именице у таквом именском изразу види као генитив, подразумевало би прихватање необјашњивог изузетка да је именица управна реч у именском изразу у свим падежима синтаксичке парадигме осим у номинативу где би функцију управне речи и конститутивног дела именског израза имао број.

Треће, конгруенција са детерминаторима у именском изразу, посебно са придевом у деклинабилном атрибуту, такође показује посебност паукала. На пример, у изразима типа *Сва йа чейири нова сйуденйа су чекала* придев не може бити употребљен у облику неодређеног вида ако је у именском изразу и заменица са обавезно референцијалним значењем (нпр. *йа*), што упућује на закључак да *нова* ту није генитив придева неодређеног вида него придевски паукални облик.

Четврто, ако се прихвати да у наведеном примеру *Сва йа чейири нова сйуденйа су чекала* заменичке одредбе *сва йа* одређују број, то би значило да су то одредбе у облику сингулара женског рода или у облику плурала средњег рода (обоје противуречи мушком роду именице, а генитивске одредбе то свакако нису) — остаје закључак да су то паукалне одредбе за номинатив мушког рода или средњег рода, нпр. *сва йа чейири нова йакейа или йисма*.

Признавањем постојања *йаукала* (са историјске тачке гледишта — некадашњег, функционално проширеног дуала) као посебног облика нумеричког номинатива у српском језику поменуте тешкоће граматичког објашњења опадају. Именица у читавој синтаксичкој парадигми има управни статус, а основни бројеви на '1', '2', '3', '4' и бројеви *оба/обе* онашају се као одредбе именице у свим падежима синтаксичке парадигме.

Када се именски изрази с паукалом употребљавају као непроменљиви изрази, што постаје све обичније у живом српском књижевном језику, паукал није посебан облик номинатива множине (једини падежни облик именице не може се сматрати номинативом) него је тада паукал једноставно посебан облик именичког броја за употребу у конструкцијама са

ограниченим кругом нумеричких и ненумеричких квантификатора, тзв. „мала“ количинска множина, нпр.

- (20) Разговарао је са сва та четири нова студента.
- (21) Разговарао је са све те четири нове студенткиње.
- (22) Разговарао је са сва та четири мала детета.

Напомена. — Сагласно традиционалном решењу облик паукала назива се обликом генитива једнине.

Према томе, мала множина или паукал је именички облик који се употребљава само у конструкцијама у којима је количинска одредба паукални број (то су основни бројеви *два*, *три*, *четири*, бројеви који се њима завршавају, нпр. *сто два*, и број *оба/обе*; други бројеви су непаукални). У падежној парадигми тај облик заправо је посебан облик номинатива множине, формално једнак облику генитива једнине (нпр. *два стола*, *са двају столица*... итд.), али ако се именски израз с паукалним бројем употребљава као непроменљиви именски израз (нпр. *два стола*, *са два стола*...), тада ни паукал нема статус номинатива него је просто непроменљиви облик са значењем мале множине.

Српски језик има и посебан облик, формално једнак облику генитива множине, за исказивање плуралности у именском изразу с непаукалним бројевима и с неким ненумеричким квантификаторима. (23)–(27). Уп.

- (23) Пет нових студената је чекало.
- (24) Много нових студената је чекало.
- (25) Стотину нових студената је чекало.
- (26) Мноштво нових студената је чекало.
- (27) Група нових студената је чекала.

Као што у номинативном облику именског израза *један град* број *један* представља атрибут уз именицу коју количински одређује, и као што у номинативном облику *два стола* паукални број *два* представља атрибут уз именицу у облику номинатива мале множине (или непроменљиве мале множине), формално једнаког генитиву једнине, тако у непроменљивим облицима типа *пет градова* (*шест градова*, *пет нових студената* и сл.) непаукални број *пет* представља атрибут уз именицу у облику велике множине, формално једнаког генитиву множине.

Пошто су именски изрази с непаукалним бројевима (осим *један*) увек непроменљиви, нема основа да се тај облик назива падежним обликом иако се он појављује у синтаксичкој позицији која је карактеристична за номинатив (*пет студената чека* по истом моделу као *један студент чека*), а има облик који је подударан са обликом генитива множине исте именице када је употребљена изван конструкције с непаукалним бројем (нпр. *група студената*, *издран од студената* и сл.). На исти начин као у

конструкцијама с непаукалним бројевима именице се понашају у конструкцијама с прилошким количинским одредбама *много*, *мало*, *колико* и сл. (24), али када је количина, макар и неодређена, изражена променљивом именицом као пуноправним конститутивним елементом именског израза, тада таква именица може имати неконгруентни именички атрибут у генитиву множине, који се традиционално назива партитивним генитивом (26), (27).

Основни број може бити употребљен и са значењем редног броја у функцији постпозитивног непроменљивог атрибута (28), а пронумеративи *много*, *мало* и сл. могу се употребити и као начински адвербијали (29), али то су функције које треба посматрати одвојено од функције непроменљиве количинске одредбе у именском изразу с непаукалним бројем. Уп.

(28) Говоре о резолуцији 1245.

(29) Много чита.

Разлике између случајева типа (23)–(25) и оних типа (26) и (27) испољавају се и у предикатској конгруенцији (в. примере горе). Уп. такође (30) и (31). У случајевима типа (31) заменица припада именском изразу *тих ... нових студената*, и заједно са изразом *нових студената* представља неконгруентну и непроменљиву количинску одредбу променљиве именице *група*, али је у (31) заменици линеаризацијом (тј. редом речи) одређена иницијална позиција (поред такође могућег, али ређе *ијех тих нових студената*), док у (30) заменица припада управном именском изразу (*та група*), а зависни генитивски именски израз (*нових студената*) налази се у облику партитивног генитива. Уп.

(30) Та група нових студената чека.

(31) Тих пет нових студената чека.

Н а п о м е н а. — Сагласно правилу о слагању паукалног облика именице с паукалним бројевима (нпр. *два минућа*) и конгруентни атрибут мора у таквим случајевима бити у паукалном облику, дакле исправно је само *свака два минућа*, *прва два минућа* и сл., а није исправно *сваких два минућа*, *првих два минућа* и сл.

§ 1050. У савременом српском језику, према томе, постоје три множине именица и њихових конгруентних одредби:

1. обична множина, нпр. *ћи нови студенти*,
2. мала множине (у конструкцијама с паукалним бројевима), нпр. *та два нова студента*,
3. велика множина (у конструкцијама с непаукалним бројевима или с неким ненумеричким квантификаторима), нпр. *тих пет нових студената*.

Мала множина и велика множина су део парадигме граматике броја, заједно са једнином и обичном множином.

У зависности од тога да ли се паукални број употребљава као променљива или као непроменљива реч, мала множина има или статус номинатива множине (нпр. *Три нова сџуденџа чииџају*), или статус непроменљивог облика множине (нпр. *Разговарао је с џри нова сџуденџа*).

Велика множина има само статус непроменљивог облика множине формално једнаког генитиву множине.

§ 1051. Типолошку специфичност српског језика представљају именски изрази групе с личном заменицом у генитиву и бројевном именицом (нпр. *нас двојица*), збирним бројем (нпр. *нас двоје*) или пронумеративом (нпр. *нас неколицина*, *нас неколико*). Заменички облик у таквим конструкцијама значењски је најближи партитивном генитиву (нпр. *недеља дана*), поготову у конструкцијама с предлогом *од*, уп. *нас двојица*, *двојица од нас џеџоро*, као и *нас двоје*, *двоје од нас џеџоро*, или, *нас неколико*, *неколико од нас џеџоро*, такође *нас неколицина*, *неколицина од нас џеџорице* и сл.

§ 1052. **ЗБИРНОСТ И НЕЈЕДИНИЧНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ.** — Збирност у српском језику, за разлику од плуралности, има граматичка обележја јединине и у морфолошком облику за исказивање збирности, и у конгруенцији — како у именском изразу (в. горе) тако и у конгруенцији између именског израза и предиката (нпр. *Жуџо лииџе је оџало*), чиме се на интерпретативном, смисаоном плану, за разлику од значењског, денотативног плана, још више наглашава засебност сложене целине.

(32) Суво грање било је скупљено на гомилу.

(33) Окружавало их је густо шипражје.

(34) При обали се видело крупно камење.

§ 1053. **РЕГУЛАРНА ЗБИРНОСТ.** — Регуларна збирност је такав облик збирности који има исти корен као облик за јединичност, док је значење збирности исказано само морфонолошки и синтаксички (конгруенцијом), нпр. срп. *сува грана / суво грање*, *зелени лисџи / зелено лииџе* и сл.

§ 1054. **ЕКСКЛУЗИВНА ЗБИРНОСТ.** — Ексклузивна збирност изражава се именским изразима са именицама *collectiva tantum*, које имају искључиво облике јединине, а значење збирности, нпр. *нова обуџа*, *ова дечурлија*, *наша сџуденџарија* и сл.

§ 1055. **СУПЛЕТИВНА ЗБИРНОСТ.** — Суплетивна збирност је облик изражавања збирности који нема исти корен као облик за јединичност, нпр. *ово говедо / ово сџадо*, *ова џиџица / ово јаџо* и слично, с могућошћу плурализације, нпр. *ово јаџо / ова јаџа*, и посредног суплетивизма, нпр. *ова џиџица / ова јаџа*.

§ 1056. **ГЕНЕРИЧКА ЗБИРНОСТ.** — Генеричка збирност је посебан вид сингуларске збирности за који је карактеристична употреба сингуларског облика да би се означила читава врста, нпр.

(35) Голуб је птица.

(36) Јабука је воће.

(37) Човек је смртан.

У именском изразу с тако употребљеним сингуларом фактички се подразумева одредба максималне општости (универзални квантификатор), што се лако и реконструише:

(38) Сваки голуб је птица.

(39) Свака јабука је воће.

(40) Сваки човек је смртан.

Томе су блиске конструкције с фигуративно употребљеном сингуларском нејединичношћу, где се сингуларским обликом наглашава да се дати нејединични ентитет схвата и језички представља као целина, нпр.

(41) Тада је многа мајка заплакала.

(42) Црн је гавран поље прекрило.

§ 1057. **ДИСТРИБУТИВНА ЗБИРНОСТ.** — Дистрибутивна збирност обухвата примере типа *Сада сви њријиснише леви ѡасѡер* (у обраћању групи лица и са значењем дистрибутивне нејединичности '... свако свој леви тастер', а не '... сви исти леви тастер'), или *Пушку о десно раме* (мисли се 'свако на своје десно раме') и сл. Дистрибутивна збирност односи се на случајеве када се именским изразом с конститутивним елементом у облику јединице означава скуп истородних појава које припадају различитим иако сличним ситуацијама.

§ 1058. **СИНГУЛАРСКА ПЛУРАЛНОСТ.** — Сингуларска плуралност представљена је именским изразима у којима се облицима јединице (и променом граматичког рода) означава нејединичност (нпр. *Брајѡ сѡава / Браћа сѡавају, Деѡе се игра / Деца се играју* и сл.), која се огледа у плуралској конгруенцији. Сингуларски облик са плуралским значењем приближава такве случајеве збирности, али они ипак немају збирно значење, и у томе се огледа њихов прелазни статус. Унутар сингуларске плуралности могућа су ужа диференцирања с обзиром на то како се мења граматички род у оквиру парадигме и да ли је именичка парадигма у целини сингуларска (нпр. *деѡе / деца, деце, деци, децу, децом, о деци*), или је у неком падежу плуралска (нпр. *ѡеле / ѡелада, ѡелади...*, али датив, инструментал, локатив — *ѡеладима* итд.).

§ 1059. Укратко, с обзиром на однос између, с једне стране, граматичке форме сингуларности или плуралности, и, с друге стране, значења

сингулативности (као јединичности) или несингулативности, што је истовремено однос између сигнификативног и денотативног значења, разликују се следећи типови квантификације нејединичности:

- сингуларска сингулативност, нпр. *нови сѐо*;
- плуралска сингулативност, нпр. *Сремски Карловци*;
- сингуларска несингулативност, нпр. *зелено лишће, његова браћа*;
- плуралска несингулативност, нпр. *нови сѐолови*.

Унутар појединих типова постоје ужи појавни граматички облици изражавања сингулативности и несингулативности, који су у претходним параграфима подробније објашњени.

§ 1060. БРОЈЕВИ И НЕЈЕДИНИЧНА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ. — Бројеви као посебна врста речи специјализована за исказивање количинских значења имају посебно место у квантификацији именским изразом у српском језику. За српски језик карактеристична је изразита граматичка и семантичка издиференцираност бројева, коју прати различит степен морфолошке и синтаксичке граматикализованости односа међу појединим класама бројева.

Однос између основних бројева, с једне стране, и других врста бројева, с друге стране, одликује се различитим степеном регуларности и граматикализованости. Однос између основних и редних бројева (у мањој мери и других класа бројева) фактички задовољава услове који се постављају за однос између различитих грамема неке граматичке категорије, што се испољава у следећем.

Прво, задовољен је услов обавезности: број се не може појавити изван неке од постојећих врста, дакле избор једног од постојећих значења и облика обавезан је за сваки број. Као што, на пример, именица мора да се реализује у облику једнине или множине, тако и број мора да се појави у облику и значењу једног од неколико врста бројева.

Друго, остварен је и услов граматикализованости значења — његова распрострањеност. У однос: основно нумеричко значење — редно нумеричко значење улазе врло широке класе јединица јер су низови основних и редних бројева начелно неограничени, било да се сложени бројеви третирају као синтаксичке конструкције, било да се третирају као сложене лексеме.

Треће, изразита је и регуларност односа између две серије облика. Односи између неких класа бројева (најизразитије — између основних и редних бројева) одликују се високим степеном регуларности, са изузетком редних бројева *јрви*, *други*, *трећи* или *четврти*, и оних који се овима завршавају, што је одлика релативно високе граматикализованости.

У другим случајевима регуларност односа између основних и редних бројева, на једној страни, и осталих типова бројева, на другој, је слабија, али у неједнаком степену. Синтаксичке функције основних и редних бројева најчешће су различите, али то не би био једини такав случај у систему граматичких категорија (најближи пример за то су синтаксичке функције различитих падежа).

Посматрани у том светлу основни и редни бројеви понашају се као елементи посебне граматичке категорије — категорије *линеарне одређености нумеричког скупа*, која је карактеристична за редне бројеве, али не и за основне, који су у том погледу немаркирани. Тако, на пример, *седми шакмичар* је 'један, и то последњи у низу од *седам такмичара*', као што се и сваки други редни број разликује од одговарајућег основног броја додатном информацијом о линеарној организацији скупа исте величине. Чињеница да се редним бројем обично фокусира *један* елемент у линеарном скупу не искључује ређу, али регуларну могућност да тај елемент буде нејединичне природе, уп.

(43) Плави је стигао пети.

(44) Плави су стигли пети.

Када се, дакле, однос између основних и редних бројева посматра као однос између две грамеме (тј. поткатеорије) исте категорије *линеарне одређености нумеричког скупа*, однос између тих бројева и других врста бројева у српском језику види се као у различитом степену слабије граматикализован, због чега је у таквим случајевима умесније говорити о лексичко-граматичком односу (слично нпр. односу између именичке збирности или градивности, с једне стране, и именичке категорије броја, с друге). Српски језик у том погледу показује доста разуђену слику, разликујући, поред бројева обухваћених категоријом *линеарне одређености*, и збирне бројеве (нпр. *дванаесторо деце*), мушко-личне именичке бројеве (нпр. *дванаесторица војника*), апроксимативе бројеве (нпр. *дванаестак дана*), разломачке именичке бројеве (нпр. *дванаестина зараде*), и именичке бројеве сложених целина (нпр. *дванаестора враћа*). При томе се поред семантичких разлика запажају и разлике у учесталости употребе и стилској маркираности (нпр. именски изрази типа *дванаестори ђросци* и слично готово да су нестале из живог српског књижевног језика), разлике у степену морфолошке типизираности (коју, на пример, збирни бројеви имају, али именички бројеви немају), величини, односно ограничености класе (у том погледу су, на пример, збирни бројеви, будући мања класа од редних, већа лексичко-граматичка група од апроксимативних бројева, типа *десетак*) итд.

Уопште, слабија граматикализованост неких врста бројева огледа се у порасту њихове вишезначности. На пример, тзв. збирни бројеви, поред тога што често значе друштво различитог пола, нпр. *двоје учесника*, имају и друга значења, пре свега, квантификацију врло младих бића, нпр. *двоје деце*, *двоје јајади* и сл. или квантификацију сложених целина исказаних именицама *pluralia tantum*, нпр. *двоје маказе* и сл.

Поред тога, слабија граматикализованост појединих врста бројева огледа се и у њиховој израженијој синонимичности (нпр. *два војника // двојица војника*), као и у колебањима у предикатској конгруенцији — нпр. *џејџоро је дошло* или *џејџоро су дошли*, те у слабијој фреквентности (нпр. бројеви сложених целина: *двоји*, *џроји*, *чејџвори*... итд.) као и у већој конкретизацији значења, чешћој стилској маркираности, ограничености употребе бројева с вишим вредностима итд.

Разлике међу именским изразима с поједним врстама бројева огледају се и у њиховим парадигматским особеностима, при чему се остварују четири могућности у зависности од врсте броја у структури именског израза.

Једни именски изрази могу бити употребљени у свим падежима, при чему се број слаже у падежу са именицом, нпр. *један дан*, *једног дана*,... итд.

Други именски изрази имају могућност да се употребљавају у свим падежима, уз падежну конгруенцију броја и именице, али се та могућност у живом савременом језику користи ретко, нпр. за именске изразе са бројевима *два*, *џри*, *чејџири*, уп.

(45) Дошла је са трима другарицама.

(46) Добили смо писма од четирију пријатеља.

У трећем случају падежна конгруенција броја и именице у живом савременом језику практично се никада не остварује иако граматичари допуштају косе облике бројева у њима, што је посебно карактеристично за именске изразе са збирним бројевима, нпр. *чејџворо*, *чејџворога*, *чејџворома*... донекле са изузетком *двоје*, *двога*, *двома*... *џроје*, *џрога*, *џрома*... под посебним условима, нпр. у конструкцији са заменицом, уп. *вама двома*, *нама џрома* и слично, као у реченицама:

(47) Шта изабрати од тога двога?

(48) Њима трома донела је поклоне.

(49) Свима трома донела је поклоне.

Најзад, постоје именски изрази у којима се и именица и број употребљавају увек у истом облику, а падежна значења се исказују аналитички — предлозима. нпр. *џејџ кућа*, *од џејџ кућа*, *џрема џејџ кућа*...; *двоје сџуденаџа*, *од двоје сџуденаџа*, *џрема двоје сџуденаџа*... итд. Уп.

(50) Дошли су домаћини из свих пет кућа.

(51) Само је од двоје студената добила позитиван одговор.

У том погледу ситуација је најјаснија са именским изразима који у свом саставу имају број *један*. Тај број се у погледу слагања са именицом у роду, броју, падежу и аниматности (живо/неживо) понаша као придев. Плуралски облици су, додуше, ређи, због лексичког значења јединичности, али нису искључени, нпр. у конструкцијама са именицама *pluralia tantum* — *једне маказе, једне санке* и сл.

Ниједан други број осим броја *један* нема конгруенцију са именицом у категорији броја (једнина / обична множина), а конгруенцију у роду показују бројеви *два/две, оба/обе* и *обадва/обадве* као и сви вишечлани бројеви који се овим изразима завршавају, нпр. *двадесет два дана, двадесет две жене* и сл. Облици *два, оба, обадва* слажу се са именицама мушког или средњег рода, а облици *две, обе, обадве* слажу се само са именицама женског рода, нпр. *два друга, два дејетца, оба друга, оба дејетца, обадва друга, обадва дејетца, две другарице, обе другарице, обадве другарице*.

Именски изрази са бројевима који теже непроменљивости (*два, три, четри*, поготову у мушком и средњем роду; као и збирни бројеви, донекле са изузетком *двоје, троје*; и бројеви *оба, обадва*) у неким случајевима уопште се не могу употребити у косом падежном облику.

Ако је конститутивни члан именског израза именица са сингуларском плуралношћу, нпр. *браћ* (ном. плурала *браћа*), *деце* (ном. плурала *деца*) и сл. употреба падежних облика броја и именице такође је блокирана, уп. *два браћа, од два браћа, према два браћа...*; за разлику од: *две сестре, од двеју сестара, према двема сестрама* итд. поред *од две сестре, према две сестре* итд.

Именски изрази са *оба* још ређе имају својство променљивости него конструкције са бројем *два*, а именски изрази са *обадва* практично су непроменљиви, уп.

(52) Добила је писмо од обадве сестре.

(53) ?Добила је писмо од обадвеју сестара.

То поготову важи за облик мушког и средњег рода, нпр.

(54) Добио је поруке од обадва пријатеља.

(55) Прочитао је поруке из обадва писма.

Бројевне именице (нпр. *йейнаесџорица, йейнаесџина, йейнаесџак*) синтаксички се понашају као све друге именице, тј. заузимају позицију конститутивног елемента именског израза, нпр. *йейнаесџорица момака, йейнаесџина њрихода, йейнаесџак момака*. За разлику од друга два типа бројевних именица (мушко-личних, нпр. *йейнаесџорица*, и разломачких, нпр. *йейнаесџина*) апроксимативне бројевне именице су не-

променљиве, нпр. *йейнаесѿак момака, од йейнаесѿак момака, йрема йейнаесѿак момака* итд.

Бројеви сложених целина имају падежну парадигму, али су у савременом српском језику конструкције с тим бројевима ретке, а конструкције с тим бројевима у облицима косих падежа још ређе, практично ван употребе, нпр. *двоји йросци, од двојих йросаца, йрема двојим йросцима* итд.

Ако у именским изразима са бројевима не постоји могућност употребе падежних облика броја, блокирана је и могућност употребе падежних облика именице осим облика мале множине (нпр. *са два сина*) и облика велике множине (нпр. *с йейѿ синова*), који изван опозиције према другим деловима падежне парадигме губе обележја падежних облика и једнако се употребљавају у конструкцијама са свим предлозима, нпр. *од йейѿ синова, с йейѿ синова, о йейѿ синова* и сл.

Ако се у именском изразу са основним бројем сви чланови тог израза употребљавају као непроменљиви облици, обавезна је употреба предлога. Уместо беспредлошког инструментала оруђа у таквим случајевима употребљава се модел $c(a) + N_{instr}$, нпр. (56) поред ређег (57), уп.

(56) Пише са две оловке.

(57) Пише двама оловкама.

Ако *ѿе* у именском изразу са бројем сви чланови тог израза употребљавају као непроменљиви облици, а жели се изразити значење намене или неко друго значење које се иначе изражава беспредлошким дативом, не може се употребити непроменљиви беспредлошки облик броја и именице, тако да се не може рећи, нпр.

(58) *Диви се пет девојака.

(59) *Поклоне је наменио десет пријатеља.

Ту се мора констатовати крња падежна парадигма, односно празно место у систему (тзв. лакуна). Одговарајуће значење исказује се описно, нпр.

(60) Ту је пет девојака, којима се он диви.

(61) Има десет пријатеља, којима је наменио поклоне.

Ако број има могућност да буде употребљен у косом падежном облику, поред могућности да буде употребљен као непроменљива реч у именском изразу, облик беспредлошког датива не може се заменити непроменљивим обликом, дакле може само (62), а не и (63), иако може и (64) и (65), уп.

(62) Диви се двома (трима, четирима) девојкама.

(63)*Диви се две (три, четири) девојке.

(64) Разговара са двома (трима, четирима) девојкама.

(65) Разговара са две (три, четири) девојке.

Комбиновање нумеричке и опште квантификације представља још један специфичан случај синтаксе бројева у српском језику. Поред лексема које су основни носиоци нумеричке квантификације, као што су основни бројеви (*један, два њри...*) и лексема које су типични општи квантификатори, као што су опште и неодређене заменичке речи (*сви / нико, свако / ниједан, свачији / ничији, свугде / нигде...*), у српском као и у многим другим језицима постоје квантификатори који истовремено дају и нумеричку и општу количинску карактеристику, нпр. *једини, јединац, јединица, јединствен, унікалан, оба, обојица, обоје* и сл. Мешовита семантичка природа таквих квантификатора види се из њихових парафраза. Као што *оба* значи 'сви, а укупно два' тако и *једини* значи 'сви, а укупно један'.

Када су нумеричке вредности веће од '2' удружене са општом квантификацијом, таква комбинација значења добија аналитички граматички израз: *сва њри, сва чеири, свих њи, свих шест*, нпр.

(66) Добио је сва четири аса.

(67) Повредио је свих пет прстију.

(68) Свих једанаест играча играли су одлично.

ПРИБЛИЖНА НУМЕРИЧКА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ

§ 1061. Приближна нумеричка квантификација представља такав начин изражавања количинског значења за који је карактеристично нумеричко именовање количинског односа као оријентационог, а не као јединог могућног количинског денотата, уп. *њи књига* према *око њи књига*. Основно значење нумеричке квантификације у таквим количинским изразима — а п р о к с и м а т и в и м а — модификовано је информацијом да означени количински однос може бити донекле друкчији од оног о којем реферише употребљени број, нпр. *око њи књига* значи 'пет књига или мало мање од пет књига или мало више од пет књига'. Компонента 'пет' у том примеру, и у сличним примерима, везује дати тип квантификације за нумеричку квантификацију, а компонента 'мало' за заменичку квантификацију (непараметричку, нерашчлањено степеновану квантификацију). Пошто је у количинском изразу са значењем приближне нумеричке квантификације нумеричка компонента експлицирана као основна и изражава се увек истим средством (бројем), и пошто се компонента 'мало' појављује као модификација нумеричког значења, а не изражава се увек истим средством, количински изрази са значењем приближне нумеричке квантификације према својим сигнификативним значењима, тј. према начину на који је у њима осмишљен и језичком формом представљен дати денотативни однос, ближи су правим нумеричким него паранумеричким или нунумеричким количинским изразима.

Поред израза типа *йеѝ књига* и *око йеѝ књига*, који илуструју супротстављеност основне, неапроксимативне квантификације апроксимативној квантификацији, постоје количински изрази са значењем наглашене количинске одређености, који су малобројнији од апроксиматива и који су им према значењу супротни, нпр. *ѝачно йеѝ књига*, *ни мање ни више од йеѝ књига*, *браѝ браѝу йеѝ кила* и сл. Уп.

(69) Донела је пет књига.

(70) Донела је око пет књига.

(71) Донела је тачно пет књига.

Приближна нумеричка квантификација није само прелазни облик између нумеричке и паранумеричке квантификације него, негде више а негде мање, и прелазни облик између квантификације и других семантичких категорија, пре свега између квантификације, модалности и неопређености. Наиме, изражавање приближности је последица чињенице да говорно лице сматра потребним да извесну нумеричку квантификацију квалификује са становишта степена сопствене обавештености о њеној истинитости. Неувереност у адекватност употребе нумеричког квантификатора може бити исказана правим модалним изразом, уп.

(72) Ту је било десет студената.

(73) Ту је било око десет студената.

(74) Ту је било, можда, десет студената,

(75) Ту је било, чини ми се, десет студената.

Уп. сличну употребу модалних квалификација које се не односе на именске изразе с квантификаторима:

(76) Ту је било, можда, хладно.

(77) Ту је било, чини ми се, хладно.

У примерима типа (72)–(75) изражавање модалности као оцене поузданости информације истовремено је уношење приближности у нумеричку квантификацију. Међутим, таква несигурност говорника у погледу поузданости количинске информације која се износи може бити исказана и средствима чија је *п р и м а р н а* функција изражавање приближне нумеричке квантификације, нпр. (78), (79) према неграматичним реченицама (80), (81). Уп.

(78) Ту је било приближно десет студената.

(79) Ту је било око десет студената.

(80) *Ту је било приближно хладно.

(81) *Ту је било око хладно.

§ 1062. На формалне особине апроксиматива указује се даље у оквиру описа појединих њихових семантичких типова. Као општије може се издвојити следеће.

У структури апроксиматива као количинског израза са значењем приближне квантификације скоро увек је нумератив, тј. количински израз с нумеричким значењем, уп. *йейнаесѝ сайѝи* и *йейнаесѝаак сайѝи*, *око йейнаесѝ сайѝи*, *десетѝ–двадесетѝ сайѝи* и сл. Знатно ређе то могу бити заменички неодређени квантификатори као што је у српском књишки *неколика / неколике* (од '2' до '4'), нпр.

(82) Написао је неколике песме.

(83) Изнео је неколика разлога.

Конститутивни елемент апроксиматива је апроксиматор — лексема, израз, граматички или синтаксички облик приближне квантификације објекта именованог у структури нумератива. Тако у структури апроксиматива *око йейѝ сайѝи* апроксиматор је *око*, а нумератив *йейѝ сайѝи* обухвата б р о ј и л а ц *йейѝ* и и м е н и л а ц *сайѝи*.

У конструкцијама са значењем приближне квантификације као апроксиматори појављују се поједини предлози и предлошки изрази, нпр. *око йейѝ*, *близу йейѝ*, *до йейѝ*; *од йриближно йейѝ*, *оийриликѝ йейѝ*, као и компаративни и суперлативни облици прилога с количинском или димензионалном семантиком, нпр. *најмање йейѝ*, *највише йейѝ*, *(не) мање од йейѝ*, *(не) ширѝ од йейѝ*, *(не) уже од йейѝ*, *(не) више од йейѝ*, *(не) ниже од йейѝ* и сл.

Синтаксичке функције апроксиматива могу бити: субјектска (84), допунска (85), адвербијална (86), уп.

(84) У катастрофи је настрадало око четрдесет људи.

(85) Прешао је десетак корака.

(86) Живео је око деведесет година.

Поред тога, у синтаксичком погледу, приближна нумеричка квантификација разликује се од основне нумеричке квантификације употребом посебних одредби у саставу количинског израза (нпр. *једно двадесетѝ књига*), правилима линеаризације бројних парова у количинском изразу (нпр. *две–ѝри књигѝ*, али не **ѝри–две књигѝ*) и другим обележјима.

Могућа је, иако ређа, и употреба истог предлога испред оба члана у бројном пару, нпр. колоквијално *Дођиѝе за два, за ѝри дана. Одложиѝе сасѝанак на два, на ѝри дана* и сл.; редуковање другог члана бројног пара на последњи елеменат, јединицу, нпр. *Она има ѝридесетѝ йейѝ–шесѝѝ година*; замена броја *један* називом параметра приближне квантификације у алтернативним апроксимативима, нпр. *Узела је мейѝар–два йлаѝѝна* и сл.

§ 1063. На семантичком плану апроксимативи су издиференцирани, пре свега, према критеријуму о б и м а п р и б л и ж н о с т и.

Квантификаторима са одређеним нумеричким значењем најближи су

(1) неградуелни апроксимативи, тј. апроксимативи који у свом значењу немају компоненту степеноване приближности 'мало више или мало мање од...', а у оквиру њих

(1.1) алтернативни апроксимативи, који имају најужи обим приближности, нпр. *два-ћри саџа, њејнаесџ-шеџнаесџ дана, дваде-сеџ њеџ-шеџ меџара, други-ћрећи дан, двоје-ћроје деце, двоџи-ца-ћроџица војника* и сл. и

(1.2) лимитативни апроксимативи, у чијем су саставу нумеричке величине као граничне вредности у оквиру којих се креће величина денотата, нпр. *десеџ-њејнаесџ радника*.

Насупрот неградуелним апроксимативима стоје

(2) градуелни апроксимативи (в. ниже § 1064).

§ 1064. У структури алтернативних апроксиматива испред назива објекта квантификације су два непосредно суседна броја (обично два основна, редна, збирна, или мушко-лична броја), од којих нижи по бројевној вредности непосредно претходи вишем, нпр. *два-ћри њодаџка, из њр-вог-другог њокушаја, двоје-ћроје људи, двоџица-ћроџица џакмичара* и сл. Они означавају количински однос који се адекватно може означити једним од два члана бројног пара у апроксимативу, али говорно лице тај избор не може или не жели изврши.

Алтернативни апроксимативи у својим семантичким структурама немају компоненту 'мало' као већина других апроксиматива. Зато је могућа њихова употреба у саставу сложених, семантички мешовитих апроксиматива, нпр. *око два-ћри саџа, једно њеџ-шеџ дана* и сл. Изван тога употреба више од једног облика изражавања приближности у конструкцијама са алтернативним апроксимативима у српском језику није уобичајена и с нормативног становишта не може се препоручити (нпр. *Чекали смо негде око два-ћри саџа*), или је сасвим неприхватљива, нпр. **ћри-ближно око два-ћри саџа*.

Дисјунктивност као обавезна компонента значења алтернативних апроксиматива може бити експлицирана везником, нпр. *два или ћри саџа, њејнаесџ или шеснаесџ дана* и сл.

§ 1065. Алтернативним апроксимативима најближи су лимитативни апроксимативи, типа *десеџ-двадесеџ сџуденаџа, сџо-двесеџа војника* и сл., који такође немају у својим значењима компоненту '(мало) више или мање од...', али који, за разлику од алтернативних апроксиматива, означавају да у денотираној ситуацији количински однос одговара једној од више бројних вредности у границама означеним бројевима који су у саставу таквих апроксиматива. Да ли се у таквим случајевима предност у избору обима квантификације даје граничним именованим вредностима,

или вредностима које су између наведених граничних вредности, или се оставља могућост да то буду вредности мало веће или мало мање од граничних, — зависи од природе ситуације означене апроксимативом и објекта квантификације у њој.

Ако се, на пример, објекат квантификације који говорно лице има у виду често појављује у „паковањима“ од десет комада, лимитативни апроксиматив односиће се на избор између граничних вредности. Тако ће реченица

(87) Узела је двадесет–тридесет јаја.

вероватније значити '... двадесет или тридесет јаја' него '... двадесет, или двадесет једно, или двадесет два... или тридесет јаја'.

Ако је мање уобичајено да се објекат квантификације појављује у изразима *йо десет*, *йо сйо* и сл., онда је већа могућост да се алтернативност односи и на вредности између граничних, па и на нешто веће или мање од њих. Тако (88) оставља у приличној мери могућим да је тих задатака било 'дванаест', 'четрнаест' и сл. Нпр.

(88) Урадио је још десет–петнаест задатака.

Чињеница да се приликом употребе лимитативних апроксиматива чешће има у виду избор између вредности које се разликују по пет, десет, сто, хиљаду или више „округлих“ јединица, има за последицу да се приликом квантификације релативно великих скупова бројеви који се завршавају на 'један' до 'девет' донекле са изузетком оних на 'пет' често изостављају као мање релевантни (тзв. „заокруживање“ као поступак у нумеричкој квантификацији).

Пошто се и код лимитативних апроксиматива ради о избору једне од више могућих вредности, прецизнији, али због сложености мање практичан назив таквих апроксиматива био би алтернативно–лимитативни апроксимативи. С обзиром на то да им је заједничко значење алтернативности, апроксимативи типа *йетй–шестй књига*, као и они типа *йедесетй–шездесетй књига*, могли би се посматрати као два типа алтернативних (у ужем или ширем смислу) апроксиматива, односно апроксимативе типа *два–три сйша* легитимно је посматрати и као гранични случај алтернативно–лимитативних апроксиматива, али су овде они изразитије раздвојени јер је полазни критеријум описа — обим приближне квантификације апроксимативним изразом, а он је очигледно у првом случају крајње мали, а у другом случају може бити и доста велики.

У структури именских израза с лимитативним апроксимативима налазе се бројеви који нису непосредно суседни, али који се у саставу апроксиматива појављују у непосредном следу од нижег ка вишем броју, и који по правилу означавају десетице, стотине, хиљаде итд. или бар бројевне

вредности које се завршавају на 'пет', нпр. *пет-десет војника*, *десет-двадесет војника*, *двадесет пет-тридесет војника*, *сто-двеста војника* и сл. али не и **тринаест-осамнаест војника*, **двадесет три-двадесет девет војника* и сл.

Као што алтернативност апроксиматива типа *три-четири сати* може бити исказана и везником (нпр. *три или четири сати*), тако и лимитативност апроксиматива типа *десет-петнаест дана* може бити исказана предлогом, нпр. *(од) десет до петнаест дана*. То је још један аргумент у прилог решењу да се и поред заједничких значењских особина ова два типа апроксиматива разматрају засебно пошто у значењу првих претеже алтернативна компонента, а у значењу других лимитативна компонента.

§ 1066. Градуелни апроксимативи, као апроксимативи степеноване приближности, имају као заједничку особину семантичку компоненту 'изнад и/или испод' којом се степеновано локализује могућа удаљеност реалног количинског односа од оног који је именован бројем у саставу таквог апроксиматива.

Градуелност у сваком облику, па и у овом, увек је, према својој семантичкој структури, погодна за објашњавање у појмовно-терминолошком апарату теорије семантичких локализација. Примењено на градуелну апроксимативност то би значило да се нумеричка вредност броја у апроксимативу узима као локализатор у апстрактној локализацији неког количинског односа (објекат локализације) на скали која дозвољава и проксималну локализацију и з н а д или и с п о д таквог локализатора.

Ужа диференцирања међу градуелним апроксимативима заснивају се на нумеричком опсегу на који се таква приближна квантификација односи, при чему су у српском језику могућа два општа случаја.

Прво, приближност може да се односи на нумеричку вредност броја у апроксимативу или на најближе вредности изнад или испод њега (нпр. *једно пет сати* = 'пет сати или мало више или мало мање од пет сати', чему одговара назив (2.1) *о б о с т р а н а* градуелна апроксимативност, за разлику од (2.2) *ј е д н о с т р а н о* градуелне апроксимативности (в. даље § 1068).

§ 1067. Обострано градуелни апроксимативи, као што у претходној парафрази показује дисјунктивни везник, имају у свом значењу алтернативну компоненту, али за разлику од алтернативности неградуелних апроксиматива они дају могућност избора између неке од виших или нижих бројевних вредности за које је апроксимативом именована бројевна вредност количинска основа одмеравања.

Типолошки најспецифичније средство означавања обостране апроксимативности у српском језику јесу именски изрази са именичким

бројевима у чијем је саставу суфикс *-ак*, нпр. *десетџак ученика*, *йетинаестџак ученица* и сл. Њихове бројевне вредности су од '10' до '20', затим *тридесетџак*, *четрдесетџак*, *йедесетџак*, *шездесетџак*, *седамдесетџак*, *осамдесетџак*, *деведесетџак*, *стйоџинак*, *двестйоџинак*, можда и *тприсйоџинак*, али сасвим је сигурно да употребљивост апроксимативних назива типа *стйоџинак* обрнуто сразмерна њиховој бројевној вредности. *Хиљада*, *милион* итд. не могу служити за извођење таквих нумеричких израза, а употреба двочланих нумеричких апроксиматива с називом стотине (без суфикса *-ак*) у првом и називом десетице у другом делу, нпр. *стйо (и) йедесетџак учесника скуџа* сасвим сигурно нису чести нити уобичајени.

Комбиновање обостраних апроксиматива с лексичким показатељима апроксимативности није искључено у говорном језику, али се не може сматрати одликом доброг књижевног језика, нпр.

(89) Тамо је било (тако) (једно) педесетак људи.

То понекад служи наглашавању приближности, односно истицању да говорник није сигуран у поузданост количинске оцене коју даје, као и нпр. *негде око йетџ сџџи*; *џако... негде йетџ сџџи*; *негде близу йетџ сџџи*; *џако... близу йетџ сџџи*; *да не йретџерам, око йетџ сџџи*; *одока једно йетџ кила*; *(х)ајде да кажемо йетџ кила* и сл.

Ограничења лексичке спојивости различитих апроксиматора у истом именском изразу су и семантичке природе (рецимо, синоними у такве спојеве не улазе, нпр. **скоро гоџово йетџ сџџи*), и стилске природе (прилози изразито различитих стилских вредности се, наравно, не употребљавају заједно), због чега би, на пример, била неприхватљива реченица

(90) *Професор сматра да је фосил стар брат брату апроксимативно четрдесет милиона година.

Ограничења у употреби именских израза са обостраним апроксимативима тичу се пре свега вредности броја у њима (обичнији су „округли“ бројеви или они на '5'), нпр.

(91) Прошло је око 130 година,

(92) ?Прошло је око 137 година,

али зависе и од прагматичких околности, уп.

(93) Унук има око 4 године

према

(94) ?Деда има око 84 године.

§ 1068. Једностранни градуелни апроксимативи, за разлику од размотрених обостраних апроксиматива, према домену приближне квантификације означавају само (а) приближност изнад броја у апроксимативу, или

(б) приближност испод броја у апроксимативу, нпр. (95) значи 'пет студената или више од пет студената', а (96) значи 'пет студената или мање од пет студената', уп.

(95) У групи је било најмање пет студената.

(96) У групи је било највише пет студената.

§ 1069. Чињеница да полазна нумеричка вредност у једностраним градуелним апроксимативима може бити у н т а р приближне квантификације или и з в а н ње, основа је за разликовање:

— инклузивних апроксиматива, нпр. *најмање њећ сџуденаџа, не мање од њећ сџуденаџа, минимум њећ сџуденаџа; највише њећ сџуденаџа, не више од њећ сџуденаџа, максимум њећ сџуденаџа, до њећ сџуденаџа* и слично, од

— ексклузивних апроксиматива, нпр. *близу њећ сџуденаџа, скоро њећ сџуденаџа, уговори вредни њреко милион долара* итд.

Тако, на пример, у првом случају *највише њећ (џроценаџа)* значи 'пет или мање од пет', док у другом случају *близу њећ (џроценаџа)* значи 'мало мање од пет'.

Између првих и других апроксиматива не постоји увек корелација формалне разлике с разликом у значењу. Тако према изразу *до њећ сџуденаџа* 'највише пет студената' не постоји могућост употребе количинског израза *од њећ сџуденаџа* у значењу 'најмање пет студената'.

Као што је било речено, нека средства изражавања приближности функционишу само у апроксимативима (нпр. *џриближно*), док други облици изван употребе у апроксимативима имају друга значења и синтаксичке функције (нпр. предлози *близу* или *око*). За испитивање облика изражавања количинских, и у оквиру њих апроксимативних значења, полисемија и уопште полифункционалност језичких јединица нису од примарног значаја и зато се овде не искључују из разматрања и оне лексеме за које изражавање приближности није једино могуће значење.

§ 1070. Према томе, у српском језику постоје следећи основни семантички типови апроксиматива: (1) неградуелни апроксимативи: (1.1) алтернативни (нпр. *два-џри саџа*) и (1.2.) лимитативни (нпр. *двадесет — џридесет саџи*); (2) градуелни апроксимативи: (2.1) обострани (нпр. *око њећ саџи, десетак саџи*) и (2.2) једностранни: (2.2.1) инклузивни (нпр. *до њећ саџи*) и (2.2.2) ексклузивни (нпр. *близу њећ саџи*).

Ту је реч, као што је већ констатовано, о основним типовима апроксиматива, што не искључује могућост подробније или донекле друкчије систематизације, уколико би се она поставила на критеријуме друкчије од оних који су овде узети као семантички најрелевантнији. Тако је, на пример, у вези са критеријумом домена приближне квантификације у односу

на нумеричку вредност броја у апроксимативу констатовано да апроксимативи једностране квантификације означавају приближне вредности изнад или испод те референтне нумеричке вредности (нпр. *најмање њећ сџуденаџа* / *највише њећ сџуденаџа*), што се може издвојити као подтип (2.2.1.1) и подтип (2.2.1.2). Слично томе поређење апроксиматива типа *близу њећ сџуденаџа* и *до њећ сџуденаџа* показује да међу њима постоји разлика не само по ексклузивности / инклузивности него и по критеријуму проксималности, према којем су апроксимативи типа *близу њећ сџуденаџа* маркирани, док апроксимативи типа *до њећ сџуденаџа* нису.

Типични изрази за приближну градуелну квантификацију су: *ајроксимативно*, *безмало*, *близу*, *џирка* (професионализам), *чини ми се*, *да кажемо* (колоквијално), *до*, *гоџово*, и *кусур* (супстандардно), *једно*, *негде* (разговорно), *најмање*, *највише*, *(не) мање од*, *(не)шире*, *(не)уже од*, *(не)више од*, *(не)ниже од*, *(не)џеже од*, *(не)лакше од*, *(не)дуже од*, *(не)краће од*, *(не)дубље од*, *(не)џлиће од* и сл. *од ... до*, *око*, *оџириликџе*, *џре*, *џосле*, *џреко*, *џриближно*, *скоро*, *џако ...* (разговорно); нпр. *близу њећ саџи*, *џре њећ саџи*, *џосле њећ саџи*, *џреко њећ саџи*, *џедесеџ* (*година*) и *кусур* (супстандардно) итд.

КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ ГРАМАТИЧКОМ КАТЕГОРИЈОМ БРОЈА

§ 1071. У граматичком средишту исказивања нумеричке количине у српском језику налази се категорија броја. Категоријом броја обухваћено је више врста речи због чега је она практично обавезна у скоро свакој реченици. Поједини аспекти квантификације у именском изразу категоријом броја размотратрани су у претходним параграфима, посебно у вези с јединичном и нејединичном квантификацијом. Овде се даје општи преглед квантификације у именском изразу граматичком категоријом броја.

Иако је број изразито парадигматска категорија, која се изражава првенствено граматичким наставцима, категорија броја изражава се и синтаксички (пре свега путем конгруенције, нпр. *Овај сџо је добар*, али *Ови сџолови су добри* и сл.), а у исказивању граматичких значења једнине и множине у неким случајевима учествују и морфонолошке алтернације (нпр. *џесник* / *џесници*, *џикинг* / *џикинзи*, *џсџех* / *џсџеси*), као и афиксалне алтернације у основи (нпр. *џоз* / *џозови*). У истраживањима М. Ивић утврђено је да се као сигнал промене броја у систему облика исте лексеме понекад користи промена типа парадигме, нпр. *браџ* / *браџа*, а познато је да се разликовање једнине од множине може бити исказано и суплетивно, тј. употребом различитих основа (нпр. *џовек* / *џуди*). У неким случајевима у структури именице разлику између сигнуларског и плуралског облика

показују само прозодијска средства (ном. једн. *грана* / ген. мн. *гранā* и сл.). Чињеница да тако разноврсна језичка средства учествују у изражавању категорије броја могла би сугерисати закључак да је број слабо грамаатикализована категорија. Ипак, у српском језику број је категорија с високим степеном регуларности израза, који на морфолошком плану чини специфичан систем наставака, а на синтаксичком плану — конгруенција. Остали облици изражавања грамаатичког броја су, у целини посматрано, секундарне, периферне или пратеће природе. За њих важе специјална ограничења, било морфонолошка, било лексичка или акценатска.

Шта представља семантички садржај грамаатичке категорије броја јесте једно од централних питања теорије те грамаатичке категорије. Назив ужег категоријалног значења у оквиру броја — *једнина* сугерише функцију нумеричке квантификације као примарну семантичку функцију, док назив опозитивне уже категорије *множина* нема такву терминолошку прозирност. Али термин обично није поуздано средство за идентификацију неког појмовног садржаја.

У највећем броју случајева облик једнине односи се на скуп схваћен као *ј е д н а* целина (једноелементни скуп), било као проста целина (нпр. *сува грана*), било као сложена целина (нпр. *суво грање*), а облик множине односи се на скуп који садржи више од једног елемента и не садржи значење сложене целине (нпр. *саве гране*). За релативно малобројне изузетке од тог правила постоје посебна објашњења.

Тако облик једнине имамо у примерима као што су

- (97) Тај један сат је прошао.
- (98) Тај сат и по је прошао.
- (99) Остао је један пар.
- (100) Двадесет и један динар је на столу.
- (101) Прошао је двадесет један и по сат.
- (102) Та војска је јака и сл.

Иако је именица у свих шест примера у облику једнине, ту имамо различита количинска значења (97) 'један', (98) 'један и по', (99) 'два', (100) 'двадесет један', (101) 'двадесет један и по', (102) 'више од један, али схваћено као целина'. Ако бисмо покушали да семантички садржај једнине тражимо као некакаво заједничко количинско обележје које повезује све такве и друге сличне примере, такав заједнички именитељ свих тих и сличних количинских значења не би се могао наћи. То упућује на закључак да употреба једнине може бити различита у зависности од лексичког садржаја, морфолошких и синтаксичких обележја синтаксичке конструкције у коју сингуларски облик улази, али да треба разликовати примарну употребу и примарно значење, од секундарних облика употребе и секундарних значења.

Основно значење једнине и множине најбоље се уочава када се једнина и множина посматрају једна наспрам друге (нпр. *нова оловка / нове оловке*), тј. у истом лексичком окружењу као дијагностичком контексту за утврђивање основног граматичког значења, уместо да се посматрају у различитим специфичним лексичким и синтаксичким окружењима, нпр. *нова врећа, сложна браћа, чоколадне бомбоне, зимске њаншалоне* и сл.

Поред тога, основна значења једнине и множине најпотпуније се испољавају ако се њихови облици посматрају као облици лексема за које је опозиција једнина / множина сасвим регуларна. То су именице које означавају избројиве објекте и појаве, било да је у питању конкретно-просторна избројивост, или нека врста апстрактне избројивости, нпр. *леј сѿан, леј дан, леј сан* према *леји сѿанови, леји дани, леји снови* сл. Такве именице су најбројније и најчешће.

Основни семантички садржај граматичке категорије броја упутно је посматрати и изван конструкција именица са бројевима јер су у таквим конструкцијама бројеви, по природи ствари, као искључиво нумерички квантификатори, основни носиоци информације о нумеричком односу, док квантификаторска функција облика једнине или множине ту може бити редундантна, због тога често и ослабљена. Зато у конструкцијама са бројевима облици једнине и множине нису увек употребљени у окружењу које је најиндикативније за утврђивање њиховог основног значења, тј. нису у одговарајућем дијагностичком контексту. Тако је, на пример, могућа употреба сингуларског облика у конструкцији с вишечланим бројевима који се завршавају на *један*, нпр. *сѿо двадесет један сѿуденѿ* и сл. где *сѿуденѿ* само формално корелира са елементом *један*, а не са садржајем броја *сѿо двадесет један*, јер би тада (у случају семантичке конгруенције) употреба сингуларског облика именице била бесмислена, тј. количинска информација коју носи број и она коју носи сингуларски облик биле би неусклађене.

Исто важи за конструкције у којима се бројеви завршавају на *један* и *ѿо* (нпр. *двадесет један* и *ѿо сѿѿ*), где опет сингуларски облик именице формално корелира са елементом *један* у облику вишечланог броја, а не с његовим семантичким садржајем.

Да семантички садржај једнине у њеном основном значењу чини нумеричка вредност 'један', показује и честа факултативност броја *један* уз сингуларске облике, уп.

(103) Имам књигу и две свеске

(104) Имам једну књигу и две свеске.

Према томе, разлику између основних значења једине и множине показују парафразе као у следећим типичним примерима *Имам књигу* — 'имам једну књигу', а *Имам књиге* — 'имам више него једну књигу'.

§ 1072. У такво схватање семантичког садржаја категорије броја наизглед се не уклапају збирне именице будући да обликом једине означавају мноштво, што је био разлог за то да се, поводом сличног проблема у теоријској граматичи, изнесе мишљење (А. В. Исаченко) да опозиција једнина / множина заправо није заснована на квантификацији колико на начину осмишљавања денотата: облицима једине денотат се осмишљава као нерашчлањива целина чак и када означава мноштво (нпр. *суво грање*), а облицима множине денотат се осмишљава као рашчлањива целина (нпр. *суве грање*). Такво гледиште је убедљивије као тумачење значењске специфичности збирних именица него као адекватно интерпретације семантичког садржаја категорије броја, поготову с обзиром на српске језичке прилике. У његовој основи је покушај да се нађе заједнички семантички именитељ који ће обухватити и тзв. изузетке (претходно већ прокоментарисане) у традиционалној концепцији значења једине и множине па је такав именитељ нађен изван квантификације, а број у таквом случају није објективна граматичка категорија него интерпретативна граматичка категорија (слично категорији стања) јер показује могућности различитог осмишљавања истог денотата као рашчлањивог или нерашчлањивог.

Слабија страна тог решења је у чињеници да се њиме ради уклапања „изузетка“ у концепцију тежиште интерпретације помера са основног на секундарно значење и читава интерпретација фактички подешава према класи случајева (збирни бројеви) која у систему именица као врста речи ипак нема централно место, а количински моменат у значењима једине и множине добија статус секундарног. Међутим, за највећи број именица које се употребљавају у сингуларским облицима (за све именице осим збирних) критеријум рашчлањивости / нерашчлањивости заправо је ирелевантан и у опозицији *студенић* / *студенићи*, *књига* / *књиге*, *јисмо* / *јисма* не би било адекватно стављати га изнад критеријума 'један' / 'више од један'.

У такву концепцију би се, додуше, поред збирних именица уклопили и у целини ретки случајеви синегдохе: употреба назива једног представника класе као ознаке за целу класу (дакле, мноштво), нпр. (105) или из ловачког и риболовачког језика (106), (107). Уп.

(105) Многа је мајка заплакала. (поред: Многе су мајке заплакале)

(106) Почела је сезона лова на медведа (поред: Почела је сезона лова на медведе)

(107) Данас идемо на шарана. (поред: Данас идемо на шаране)

Ипак, остају и посебни случајеви који се ни концепцијом граматичког броја као рашчлањивости / нерашчлањивости не би могли решити.

С једне стране, то су случајеви какве илуструје именица *браћа*, где сингуларни облик функционише као плурални без значења збирности, односно без значења нерашчлањене колективности, као нпр. код именице *браћушља*, у изразу *манастирска браћушља*.

С друге стране, то су именице које су по облику збирне, али са ослабљеним или чак изгубљеним значењем збирности, а функционишу као плуралски облици, нпр. *јарче* / *јарчад* // *јарчићи*.

§ 1073. Једно од општих места у теорији граматичких категорија јесте обавезност граматичког значења за одређену класу језичких јединица која се одликује изразитом многобројношћу, какве су, пре свега, пунозначне врсте речи. То значи да свака јединица одређене класе мора имати дато граматичко значење. Колико то важи за категорију броја?

Број именица је претежно парадигматска категорија, што значи да се једнина и множина код већине именица у српском језику остварују као елементи двочлане парадигме независно од категорија падежа и рода с којима категорија броја дели флективне облике као синкретичке изразе различитих категоријалних значења. Али за разлику од категорија падежа, где су случајеви непотпуне парадигме ретки, број се у многим именицама остварује или само облицима за једнину или само облицима за множину, што не искључује могућност постојања значења јединине у таквим искључиво множинским облицима. (Непотпуна парадигма још не значи одсуство категорије, о чему би се могло говорити тек онда ако опозиција 'један' / 'више од један' не би имала никакав граматички израз.)

У српском језику то су пре свега именице *pluralia tantum*, које истим облицима означавају или један објекат или више истоврсних објеката, нпр. *виле*, *клевшћа*, *враћа*, *санке* итд. На пример,

(108) Одneo је једне виле,

(109) Одneo је све виле.

Јединичност или нејединичност објеката које означавају именице типа *виле* може, дакле, бити изражена, али не граматичким средствима саме именице него значењем њене одредбе, а ако нема граматичког израза датог категоријалног садржаја, нема основа да се говори о категорији броја у граматици таквих именица.

Таквом гледишту могло би се приговорити да се сувише ослања на појам граматичког значења. Категорија броја заиста има поред граматичке семантике и синтагматски аспект јер се преко конгруенције у броју повезују делови реченице и идентификују као делови истог сложеног језичког знака. Именице *pluralia tantum*, које својим облицима не учествују

у исказивању опозиције 'јединичност' / 'нејединичност', нису изгубиле ову другу синтагматску функцију јер учествују у конгруенцији, која је за њих обавезно плуралска, нпр.

(110) Ове нове виле су скупе.

(111) Ова нова кола су скупа.

Али пошто је број категорија са углавном доста израженом семантизованашћу квантификативног типа, случајеви када је та семантизованост изгубљена, а морфолошки облик множине учествује само у формалном, конгруенцијском повезивању делова реченице, могу се сматрати случајевима изван категорије броја у пуном значењу тог термина. Ако се пак граматичка форма, чак и семантички испражњена, узима као довољан разлог да се говори о постојању категорије броја, онда су такви случајеви на функционалној периферији те категорије.

Постоје, међутим, и именице као *Хималаји, Ајенини, Анди, Родо-ји...* где нема не само формалног него ни семантичког разликовања јединичности од нејединичности. Такве именице не могу бити употребљене у именским изразима с квантификаторима *један, неки, многи, сви...* који би диференцирали да ли се ради о јединичној или нејединичној употреби. Слично је и са градивним именицама које имају искључиво множинске облике (типа *мекиње, њихџије*). Због чињенице да не подлежу могућности добијања нумеричке одредбе такве именице су такође индиферентне према критеријуму 'један' / 'више од један'. Фактички, граматички наставци ту реферишу само о падежу и роду.

§ 1074. У српском језику изван категорије броја налазе се и релативно ретки непроменљиви придеви типа *џегей, беж, мини, макси* и сл. нпр. *џа џегей мини сукња / џе џегей мини сукње*. Инвентар таквих придева проширује се путем језичких позајмљеница, прво и првенствено у сфери супстандардне лексике, нпр. разговорно *суйер журка*, али и у појединим професионалним жаргонима (нпр. *хард диск, рок фесџивал, џез рџџам* и сл.) одакле великим делом улази у књижевни језик, односно у језички стандард. За разлику од именица класе *pluralia tantum* непроменљиви придеви лишени су било какве граматичке форме категорије броја, дакле не учествују ни у конгруенцији. Њихова индиферентност према граматичкој категорији броја је потпуна.

§ 1075. Именичке заменице ретко остварују конгруенцију у простој реченици. У таквим случајевима одредба заменице *ко* (и њених изведеница *неко, ико* и сл.) у једнини је мушког рода, а одредба заменице *џџа* (и *ико, иџџа* и сл.) у једнини средњег рода, уп.

(112) *Ко* их је то, *незван*, тако касно *узнемирио*?

(113) *џџа* се то *сџрашно* иза брда ваља?

Помоћни глагол у реченицама са упитним именичким заменицама у позицији субјекта конгруира са именицом у саставу именског дела предиката, уп.

- (114) Шта је био *шај* човек?
- (115) Шта су били *они*?
- (116) Шта је *флойи*?
- (117) Шта су *крзле*?

Уколико у позицији субјекта није упитна именичка заменица него именица (или именице), помоћни глагол конгруира са субјектом у броју и роду (118), (119). У случају различитог рода именица у субјекатској именском изразу помоћни глагол у предикату има множински облик у мушком роду (120), (121), (122). У случају различитог пола особа означених именицом у субјекатском именском изразу конгруенција се остварује према граматичком роду именице (123), (124), (125). Уп.

- (118) Пера је био веслач.
- (119) Мира је била балерина.
- (120) Пера и Мира су били леп пар.
- (121) Јова, Лаза и Васа су били трио.
- (122) Поља и ливаде били су под снегом.
- (123) Вереници су се држали за руке.
- (124) Младенци су били срећни.
- (125) Супружници су били задовољни.

Обавезност обличког експлицирања граматичког значења својственог класи јединица, којој се приписује граматичка категорија с таквим значењем, представља обележје њене граматикализованости, али се то ипак не сме апсолутизовати, јер, као што се може закључити из размотрених случајева одсуства морфолошких или и морфолошких и семантичких обележја категорије броја, сигнализовање граматичког значења може бити обавезно за већину јединица дате лексичке класе, али у односу на такву врсту језичке обавезности могу постојати и изузеци.

§ 1076. У претходном параграфу категорија именичког броја је окарактерисана као претежно парадигматска категорија. У граматикама српског, раније српскохрватског језика место категорије броја у систему типова граматичких категорија се не одређује. Број именице као конститутивног елемента именског израста у српском језику превасходно је парадигматска категорија, тј. именички број је категорија која се остварује у граматичкој парадигми, за разлику од категорије именичког рода као селективне (или синтагматске) категорије, будући да именице немају парадигму рода него имају селективно само један од могућих родова (уколико се према роду не понашају амбивалентно, што су ретки случајеви и што нису парадигматске појаве, нпр. *сѝрашна звер // сѝрашан звер* и сл.), или

за разлику од категорије стања, која представља интерпретативни тип граматичке категорије јер омогућује да се исти денотат посматра из два супротна угла — са становишта агенса или са становишта пацијенса, нпр. *Саветиј је донео одлуку // Одлука је донета од саветне савешта.*

Напомена. — Род придевских речи (придева, придевских заменица, редних бројева, глаголских придева) је парадигматска категорија (за разлику од именичког рода), чија је функција остваривање конгруенције са именицом као конститутивним чланом именског израза у којој је одређена придевска реч употребљена. Изузеци од тог правила, тј. случајеви када придевска реч због специфичног лексичког значења нема комплетну парадигму рода врло су ретки и односе се на особине својствене само особи једног пола, нпр. *йрудна, брадаш, ожењен, удаша* и сл.

Још су ређи случајеви непотпуне парадигме броја придевских речи, нпр. *свевишњи* се употребљава искључиво у једнини јер долази само у изразу *свевишњи Бог* или поименично *Свевишњи*.

§ 1077. Као што често бива у језичкој стварности, чисти типови су ретки, што потврђује и статус категорије броја у типологији граматичких категорија српског језика. Основа да се број третира као претежно *парадигматска* категорија налази се у чињеници да већина именица у српском језику у систему својих граматичких облика има две серије наставака, од којих једни носе информацију о једнини, а други наставци носе информацију о множини. Разлог да се број третира као *йрешежно* парадигматска категорија налази се у чињеници да један део именица, релативно мањи, али у целини посматрано ипак доста велики, има или само једнину или само множину, тј. понаша се у том погледу селективно, класификационо, опредељујући се или за једну или за другу могућност. То су овде већ помињане именице познате као *singularia tantum* или *pluralia tantum*.

Категорија броја у српском језику није лишена ни елемента интерпретативности као различитих могућности осмишљавања денотата, што је карактеристично за збирне именице. Збирност као лексичко-граматичка категорија, тј. лексичка класа делимично граматикализованог заједничког значења, али мање граматикализованог него у граматичким категоријама, има свој денотативни садржај у „нејединичности“, односно „плуралности“ именицом означеног скупа, док је сигнификативно значење збирних именица (као начин на који је именовани објекат језички осмишљен) значење целине, односно мноштва као засебног и јединственог ентитета. То даје могућност да се неке збирне именице употребљавају у опозицији према множини (нпр. *дрвеће / дрвета, грање / гране, лишће / листови* и сл.) као два облика са истим денотативним значењем „нејединичности“, али у једном случају осмишљеним и представљеним у виду

мноштва истоврсних објеката које се види као целина (нпр. *суво грање*), а у другом као мноштво истоврсних објеката без истицања да ли се оно види као целина (нпр. *суве гране*). Међутим, поред таквих опозитивних парова чији број није велики, постоје и именице које су по облику збирне, а које се употребљавају као синоними плуралних облика (нпр. *сићина њарчад* // *сићини њарчићи*), или као супститути плуралних облика (нпр. *нова ћебад*), као и збирне именице чије је сигнификативно значење збирности, тј. мноштва као целине, ослабљено, али не и сасвим изгубљено, што може бити и ствар језичког осећања у употреби тих облика, нпр. *џилићи* // *џилад*, *јарићи* // *јарад* и сл.

НЕНУМЕРИЧКА КВАНТИФИКАЦИЈА У ИМЕНСКОМ ИЗРАЗУ

§ 1078. Насупрот именским изразима с параметричком квантификацијом стоје именски изрази с непараметричком квантификацијом, за коју је карактеристично количинско одређивање скупова узетих нерашчлањено, тј. тако да се величина скупа не мери елементом скупа као параметром, нпр. *доста новца*, *недовољно новца* и сл.

Именски изрази с непараметричком квантификацијом имају у свом саставу опште квантификаторе, као у примерима *сви сћуденџи*, *никакве џовласџице* и сл., неодређене квантификаторе типа *неки сћуденџи*, *некакве џовласџице* и различите облике градуелне квантификације, у оквиру које се величина именованог скупа одређује степеновано према некаквом узусу, нпр. *много сћуденаџа*, *мало сћуденаџа* и сл. Посебан случај представљају именски изрази с придевским ненумеричким квантификаторима (*многи*, *малобројни* и сл.), нпр.

(126) Разговарао је с многим студентима.

чија је граматичка природа, као придевских речи, сасвим прозирна. С обзиром на изузетно велику лексичко-семантичку разуђеност типова непараметричке квантификације именским изразом она се овде не излаже у развијенијем облику јер је то пре свега предмет лексичке семантике.

Квантификација предикатског садржаја

§ 1079. За разлику од квантификације у именском изразу, која је организована првенствено око именице као конститутивног елемента именског израза и око категорије именичког броја, обавезне за сваку именицу у српском језику, а факултативно је организована и око бројева као посебне врсте речи специјализоване за одређене врсте квантификације у именском изразу, — квантификација предикатског садржаја нема толико граматикализован израз. Она се у глаголу, као конститутивном елементу предикатског израза, исказује пре свега облицима граматичког броја, али

и специфичним начином употребе неких временских, видских и личних глаголских облика, а изван глаголске граматике у ужем смислу квантификација предикатског садржаја изражава се различитим адвербијалим средствима за количину, меру и степен.

Глаголски облици који имају категорију броја учествују облицима јединине или множине у конгруенцији са субјекатским делом реченице, а истовремено и у квантификацији предикатског садржаја. У српском језику категорију броја имају сви глаголски облици осим инфинитива и глаголских прилога (императив има непотпуну парадигму броја због одсуства првог лица јединине императива).

За квантификацију предикатског садржаја такође је важно, пре свега, разликовање (А) параметричке и (Б) непараметричке квантификације, које се своди на разликовање квантификације према количини у ужем смислу (нпр. *куцкаџи* / *куцнуџи*) и квантификације према степену (нпр. *радиџи много* / *радиџи мало*).

§ 1080. Параметричка квантификација предикатског садржаја може бити: (А1) одређена и (А2) неодређена.

Одређена квантификација предикатског садржаја или је: (А1а) јединична, када се изражава свршеним видом глагола једнократног значења (нпр. 127–129), или је (А1б) општа, када се изражава граматичким (130) или заменичко-лексичким универзалним квантификаторима, нпр. (131)–(132), уп.

(127) Додирнула је прекидач.

(128) Куцни у дрво.

(129) Донећу још.

(130) Сава се улива у Дунав.

(131) Увек се радују гостима.

(132) Свуда поћи, кући доћи.

§ 1081. Одређеност опште квантификације предикатског садржаја је у чињеници да се таквом квантификацијом изванредан однос приписује сваком члану неке класе, тј. искључује се могућност да само неки чланови буду у том погледу одређени. Као типични облици граматикализоване опште квантификације у предикатском изразу могу се узети уопштено-лична употреба глагола (нпр. *Што ти је човек! Лако заборави.* = 'сваки човек лако заборави'), чему је блиска гномска употреба глаголских облика (нпр. *Младо се дрво савија* = 'свако младо дрво се савија', односно 'младо дрво се увек савија'), или свевременски презент (нпр. *Земља се окреће око Сунца* = 'Земља се у сваком тренутку окреће око Сунца') и сл.

Конструкције са суперлативним значењем било да су у саставу именског дела предиката (133, 134), или глаголског дела предиката (135),

било да су у адвербијалу (136, 137), такође садрже компоненту опште квантификације, уп.

- (133) Дејан је најбољи играч.
- (134) Дејан је бољи од свих.
- (135) Дејан предњачи.
- (136) Он је најбоље играо.
- (137) Он је играо боље од свих.

§ 1082. Знатно су уже могућности нејединичне нумеричке квантификације предикатског садржаја када је значење предиката ближе одређено посебним типовима адвербијала с нумеричком компонентом, какви су нумерички итеративни прилози и прилошки изрази, нпр.

- (138) Ради двократно.
- (139) Трипут је узимала реч.

То својство, међутим, немају сви адвербијали са бројевном компонентом. Тако адвербијали са деиктичким бројевним прилозима (140, 141) квантификују денотат именског израза првог аргумента, тј. квантификују субјекат, изражавајући поред тога и социјативност, нпр. *Они раде удвоје* = 'њих двоје заједно раде', нпр.

- (140) Свирају удвоје.
- (141) Раде утроје или учетворо.

§ 1083. Основна средства изражавања опште квантификације предикатског садржаја јесу пре свега адвербијали са заменичким речима у функцији квантификације, нпр. (142)–(146). Али и заменички универзални квантификатор изван именског дела предиката или адвербијала може учествовати у осмишљавању глаголске предикације као опште квантификације као у примеру (147), где би се без заменице *свака* могло изгубити значење омнитемпоралности 'птице увек лете своје јату', које је блиско значење генеричности 'свака птица има ту особину да лети своје јату'. Уп.

- (142) Свуда га траже.
- (143) Нигде га нема.
- (144) Увек је тамо.
- (145) Никад није тамо.
- (146) Траже га на свим местима итд.
- (147) Свака птица своје јату лети.

§ 1084. Неодређена квантификација предикатског садржаја изражава се или (A2a) глаголским и адвербијалним облицима за итеративност (пример 148), при чему је денотативни опсег квантификације 'неодређено више него једанпут', или (A2b) облицима који су у погледу квантификације предикатског денотата максимално неодређени (у примеру /149/ без ближе одредбе не зна се да ли се то односи на ситуацију 'он пуши са-

да' или 'он пуши понекад' или 'он пуши често'), или се изражава специјалним показатељима неодређене квантификације (150) итд.

(148) Он нешто куцка.

(149) Он пуши.

(150) Он понекад касни.

Степована квантификација предикатског садржаја има посебан облик граматикализованости у категорији степена поређења (за суперлатив је констатовано да садржи и елемент опште квантификације, в. § 1081), нпр.

(151) Он пева гласно.

(152) Она пева гласније.

(153) Они певају најгласније.

Поред тога степенована квантификација предикатског садржаја може бити изражена самом глаголском лексемом (нпр. *Пућ се сужава / Пућ се проширује*), односно таквим значењем као што је прогресивност (пример 154), али и адвербијалима са значењем степена, нпр. (155), (156), уп.

(154) Борбе се распламсавају.

(155) Урадили сте доста.

(156) Урадили сте изнад сваког очекивања.

Степована квантификација у предикатског садржаја често се исказује заменичким прилозима и прилошким изразима који су функционално блиски заменичким, а који реферишу о степену интензитета и учесталости односа означеног предикатским изразом, уп.

(157) Труди се да како-тако одговори обавезама.

(158) Понекад би нас посетила.

(159) С времена на време би широм отворила прозор.

§ 1085. *Изабрана лијература о категорији квантификације*

Dalewska-Greń, Hanna: *Selektywna kategoria rodzaju w języku polskim i serbsko-chorwackim: analiza konfrontatywna.* — Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1991.

Ivić, Milka: *Quelques remarques concernant les „singularia tantum“ et les „pluralia tantum“ slaves // Prace Filologiczne, XVIII, 2, 1964, 29–35.*

Ивић, Милка: *О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском // Јужнословенски филолог, 1973, XXX, стр. 329–335.*

Ivić, Milka: *O pewnych problemach kwantyfikacji charakterystycznych dla słowiańskiego świata językowego // Liczba, ilość, miara: Materiały konferencji naukowej.* — Warszawa, 1973, 37–40.

Ивић, Милка: *О „партикуларизаторима“ // Јужнословенски филолог, 1980, XXXVI, 1–12.*

- Ivić, Milka: Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability // *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 1982, XXV–XXVI, 209–211.
- Ivić, Milka: Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem. U: Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*. — Beograd: BIGZ, 1983, 9–37.
- Ivić, Milka: On „dual“ human nouns. In: *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*. — Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN, 1991, 81–83.
- Ivić, Milka: Neka zapažanja o rodu i broju / Milka Ivić // *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. — Beograd: XX vek, 1995, 128–156.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник*. — Друго, допуњено и измењено издање. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Којен, Леон: Семантички параметри у синтакси // *Јужнословенски филолог*, 1980, XXXVI, 13–25.
- Маринковић, Небојша: Апроксимативни бројеви у систему врста речи // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1998, 27/2, 177–182.
- Микелсен, Ханс Кристијан: О неким проблематичним случајевима конгруенције у српскохрватском језику („Паукал“ у српскохрватском језику) // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1983, 13/1, стр. 73–79.
- Пипер, Предраг: О типовима квантификатора у српскохрватском језику // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 1982, 11/2, 93–103.
- Пипер, Предраг: О конверсивних предлојених с квантификативима всеобщности. — *Исследования по славянской филологии*. Под ред. В. П. Гудкова. — Москва: Московский университет, 1984, 147–158.
- Пипер, Предраг: О семантичком статусу лексичких парова типа *све* и *нишѝа* // *Лексикографија и лексикологија: Зборник радова*. — Нови Сад: Матица српска — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1984, 135–141.
- Пипер, Предраг: О kvantifikaciji imenskom grupom u srpskom i drugim južnoslovenskim jezicima. — *Studia linguistica polono-meridianslavica* 9, Toruń, 1988, 19–37.
- Piper, Predrag: A Study on Paucal and Quantitative Genitive in the Serbian Language // *Journal of Central and East European Studies*, Seoul, 2001, 4, 35–45.
- Пипер, Предраг: О граматичким особеностима бројева у српском и другим словенским језицима // *Глас САНУ, CCCXCIV, Одељење језика и књижевности*, књ. 19, Београд, 2002, стр. 99–114.
- Поповић, Љубомир: Употреба кардиналних бројева у српскохрватском језику // *Југословенски семинар за стране слависте*, 30, Београд, 1979, 3–25.
- Симић, Радоје и Јелена Јовановић: Паукалне и сродне конструкције // *Српски језик*, 2002, VII, 1–2, 83–155.
- Тополињска, Зузана: Вишеструки аспекти синтаксичке релације број и именица // *Јужнословенски филолог*, 1987, XLIII, 91–99.
- Тополињска, Зузана: О једној карактеристичној српској конструкцији за исказивање квантитативне оцене и њеним пољским еквивалентима // *Сто година полонистике у Србији*, Београд: Филолошки факултет, 1996, стр. 103–108.

РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА ОДРЕЂЕНОСТ И НЕОДРЕЂЕНОСТ

§ 1086. ОПШТЕ. — Квантификација и локализација су део садржаја сваког исказа. Граница међу њима није оштра. Као што постоји квантификација с јачим или слабијим елементима локализације (нпр. у систему редних бројева), тако се и у оквиру језичких локализација — просторних, временских и других — срећу више или мање видљиви елементи квантификације (нпр. у оквиру исказивања проксималности и дисталности, аспектуалне пунктуалности или итеративности и др.).

Референцијалност је својство језичког знака да може издвојити неки реалан предмет (конкретан или апстрактан, елементаран или сложен) из класе којој тај предмет припада и од осталог дела стварности. Они делови реченице који то својство имају, називају се референцијални, а они делови реченице који то својство немају су неререференцијални. Тако су, на пример, увек референцијалне природе изрази *џај човек*, *џрви џакмичар*, *највиши ученик*, а немају својство референцијалности изрази *било који човек*, *могући џакмичар*, *џросечан ученик* и сл.

Другим речима, референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционалног садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор.

Сваки именски израз у српском језику одређен је према референцијалности на један од два начина: или је употребљен референцијално (1) или је употребљен неререференцијално (2), уп.

(1) Узмите ову књигу.

(2) Узмите неку књигу.

Садржај референцијалности заснован је на поступку издвајања комуникативно важног елемента (појединачног или групног) у ситуацији на коју се исказ односи из класе којој он припада, а која је именована именским изразом у тој реченици. У примеру (1) та класа појава означена је обликом *књигу*, а издвојеност њеног ситуативно одређеног елемента означена је обликом *ову*. У примеру (2) облик *неку* не упућује на издвојеност из класе *књиге* ситуативно одређеног елемента именованог обликом *књигу*, али у примеру (3) иста заменица у облику *неку*, иако је неодређена, има референцијалну функцију јер се у тој реченици *неку књигу* односи на једну реалну иако неодређену књигу, а не било коју од више могућних књига. Уп. пример неререференцијалне употребе (2) са примером (3) који илуструје неодређену референцијалност.

(3) Донела је неку књигу.

Другим речима, постоје три врсте односа именских израза према референцијалности: а) одређена референцијалност, пример (1), б) неодређена референцијалност, пример (3), и в) неререференцијалност, пример (2), који су изведени из две основне могућности: референцијалност / неререференцијалност.

Одређена референцијалност може бити *п р и м а р н а* или *с е к у н д а р н а* (анафорска).

У првом случају (примарна референцијалност) одређена референцијалност је непосредно условљена предметима и појавама изван самога исказа (4).

У другом случају одређена референцијалност је условљена деловима исказа којем припада и сам референцијални облик, па тек преко њих, дакле посредно, и предметима и појавама изван самог исказа, пример (5), уп.

(4) Петар види Миру у огледалу.

(5) Петар види себе у огледалу.

У примеру (4) именица у облику *Миру* упућује на особу у ситуацији означеној датом реченицом и у томе се остварује примарна референцијалност те именице, као што је у истој реченици и именица *Петар* референцијална ознака за особу у датој ситуацији која се тако зове.

У примеру (5) повратна заменица упућује на реч *Петар* у истој реченици (и тек преко ње, дакле, посредно, на особу која се тако зове), и у томе се остварује њена секундарна, анафорска референцијалност.

Упућивање на неки део истог текста у којем је упућивачка реч употребљена назива се анафора.

А н а ф о р а у *у ж е м с м и с л у* јесте упућивање на неки претходни део истог текста као у примеру (5). Упућивање на део који следи у истом тексту назива се *к а т а ф о р а* (6).

Катафора је такође вид секундарне референцијалности, нпр.

(6) Слушај ове *стихове Лазе Косића*: *Еј, њусто море, / Еј, њусто вали...*

Н а п о м е н а. — Анафором у ширем смислу назива се како анафора у ужем смислу (5), тако и катафора (6), тј. свако упућивање на неки други елемент истог текста. Анафора у ширем смислу назива се и ендифором, за разлику од егзофоре као директног упућивања на нешто у говорној ситуацији, нпр. *Овде је хладно*.

Примарна одређена референцијалност може бити *п о ј е д и н а ч н а* или *о п ш т а*. У првом случају предмет референцијалности су појединачни предмети или појаве (7), а у другом случају целе класе појава (8), уп. употребу речи *пас* у примерима:

(7) Овај пас је леп.

(8) Пас је домаћа животиња.

У другом примеру *пас* очигледно значи 'сваки пас' (= 'тај пас, и тај пас, и тај пас...'), тј. означава све припаднике дате врсте, и у томе се огледа општа одређена референцијалност речи *пас* у примеру (8).

Неодређена референцијалност постоји онде где се део реченице с референцијалним елементом односи на нешто што је реално, али је мање или више непознато. Од тога коме је нешто непознато (говорнику, саговорнику, или и једном и другом, или неком трећем лицу), какав је обим непознатости, каква су пратећа значења, разликујемо више типова неодређене референцијалности (в. више о томе у § 1093–1097), уп.

(9) *Неко* вас чека.

(10) Чека вас *извесни* Сима.

(11) Говорник је указао на *одређене* тешкоће у раду те установе.

О *н е р е ф е р е н ц и ј а л н о с т и* као одсуству референцијалне употребе језичког знака говоримо онда када се тај знак односи на нешто што је једна од више могућности, дакле нешто потенцијално, фиктивно и сл., а не представља издвојени део ситуације означене исказом у којем је тај знак употребљен. Неревференцијалне су, на пример, именске групе *ико* у (12), *било које време* у (13), *студент* у (14) и сл. Уп.

(12) Да ли ме *ико* чека.

(13) Дођите у *било које* време.

(14) Пера је студент. (тј. 'Пера је један од студената')

Именски изрази у предикатском делу реченице обично су неревференцијално употребљени, осим у случајевима када је њихова референцијалност истакнута неким посебним средством, нпр. властитом именицом, као, рецимо, *аутор Горског вијенца* у:

(15) Његош је аутор *Горског вијенца*.

Ту се, наравно, не може, по аналогији са (14), рећи да је парафраза примера (15) 'Његош је један од аутора *Горског вијенца*' јер реченица (15) значи 'Његош и аутор *Горског вијенца* су исто лице'

Именски изрази могу бити употребљене како референцијално тако и неревференцијално, о чему сведоче примери (1), (2) и многи други примери у овом одељку.

Својством језичког знака да може да буде употребљен референцијално или неревференцијално одређене су специфичности многих синтаксичких и семантичких структура па и читавих семантичких категорија, а посебно категорије одређености / неодређености (поред квантификације, модалности, темпоралности и персоналности и других). Категорија одређености / неодређености, као што се из њеног назива може закључити, уочљиво је двочлане природе. Њен основни семантички садржај чини ин-

формација о томе да ли се оно што се реченицом или неким њеним делом саопштава оцењује као познато или се то квалификује као непознато, а уз то обично иду значења степена познатости, расподеле одређености / неодређености међу учесницима у комуникацији (коме је од њих нешто познато или непознато) као и друга пратећа значења.

Категорија одређености / неодређености је типична деиктичка (тј. упућивачка) категорија јер ништа није познато или непознато само по себи него је нешто познато или непознато одређеном лицу, а то се саопштава посебним језичким средствима.

Одређеност или неодређеност у том смислу значи да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству — *одређеност* — или се налази изван њиховог менталног искуства — *неодређеност*. Другим речима, одређеност или неодређеност је нека врста когнитивне локализације информације која се исказом саопштава тако да се она смешта УНУТАР сфере познатог или ИЗВАН сфере познатог, тј. у област непознатог, за шта је меродавно говорно лице.

Из претходно реченог доста јасно се види да су елементи минималног ситуативног оквира синтаксичке реализације семантичке категорије одређености или неодређености: а) информација садржана у исказу, као објекат когнитивне локализације, б) знања учесника у комуникацији, као когнитивни локализатор и в) однос који се међу њима успоставља: унутрашња локализација (= познато) или спољашња локализација (= непознато).

Ситуације на које се односе реченице с језичким изразима одређености или неодређености по правилу су сложеније и обухватају низ променљивих елемената (простор, време, начин, узрок итд.), али ако једна од три наведене константе њиховог минималног ситуативног оквира не постоји, категорија одређености / неодређености не може добити правилан и потпун језички израз.

У српском језику категорија одређености / неодређености нема изразит граматички центар него се изражава различитим граматичким средствима (нпр. придевски вид, редни бројеви, вокатив) као и лексичко-граматичким средствима (властите именице, одређене врсте заменице и др.), која уз то припадају различитим врстама речи и различитим језичким нивоима. Све то говори да категорија одређености / неодређености у савременом српском књижевном језику нема изразити центар ни у погледу степена и облика граматикализованости, нити посматрано са становишта њене присутности у систему врста речи или у систему језичких нивоа. Једино ако се посматра у структури реченичног израза, доста јасно се види

да се одређеност / неодређеност изражава првенствено облицима аргументског израза, док се у предикатском изразу реченице среће готово по изузетку.

Одређена референцијалност

§ 1087. Одређена референцијалност, као што је речено, може бити примарна или секундарна (в. § 1086), а примарна одређена референцијалност може бити појединачна и општа.

Појединачна општа референцијалност у српском језику исказује се на један од следећа два начина: а) парадигматским облицима (избором једног члана парадигме у којој постоји референцијални и неререференцијални облик, нпр. придевски одређени / неодређени вид, или б) селективним средствима (употребом речи које су увек референцијално једнозначне, нпр. властите именице, показне заменице и др.).

Парадигматска средства референцијалне карактеризације именске групе су: одређени / неодређени придевски вид, опозиција између редних и основних бројева, опозиција између суперлатива и друга два степена поређења (компаратива, екватива), и опозиција између вокатива и осталих (падежних) именичких облика.

Категорију придевског вида имају само описни придеви (уз доста изузетака и колебања). Одр е њ е н и в и д придева који имају категорију вида јесте облик референцијално одређене употребе именског израза с таквим придевом (нпр. 16), а неодређени придевски вид оних придева који имају оба вида јесте облик неодређене референцијалне употребе именског израза с таквим придевом (нпр. 17), или облик неререференцијалне употребе именског израза с таквим придевом (нпр. 18), уп.

(16) Тај вредни човек ради од јутра до мрака.

(17) Један пријатан догађај остао му је у сећању.

(18) Потражићу у књижари неки добар роман.

Велики број придева (међу њима највећи део чине односни придеви) има само облик одређеног вида (нпр. 19, 20), функционално неутралан према опозицији одређеност / неодређеност, коју може да изрази већина описних придева, уп.

(19) Погледај тај камени зид.

(20) Погледај било који камени зид.

Напомена. — Облици одређеног вида придева који имају парадигму вида разликују се од облика неодређеног вида или наставком (нпр. *добар њријашељ* / *добри њријашељ*), или, чешће, само акцентом (нпр. *нова њријашељница* / *новā њријашељница*). Иако се разликовања одређеног и неодређеног придевског вида описује у морфологијама савременог српског језика, та се разлика у живом го-

вору, чак и високо образованих људи, умногоме изгубила, нарочито ако је изражена само акцентом. Боље се чува у књижевном језику људи са оних дијалекатских подручја где се та акценатска дистинкција доследно или доследије спроводи. Дакле, у савременом српском књижевном језику то је морфолошка категорија у нестајању која у све ужој сфери ипак још постоји.

Мањи број придева има само облик неодређеног вида. У ту групу спадају, пре свега, присвојни придеви, чија је референцијална одређеност садржана у значењу њихове основе (нпр. *Јовин, Васин, очев, брашов...*), чиме је неутралисан њихов морфолошки облик неодређеног вида. У групи придева искључиво неодређеног вида спадају и неки придеви који се употребљавају само у предикатском изразу, нпр.

- (21) Он је кадар стићи и утећи.
- (22) Рад сам вашем доласку.
- (23) Вољан је да им помогне.

Н а п о м е н а. — Иако облици одређеног придевског вида потискују облике неодређеног придевског вида (осим у предикату), тај процес не треба непотребно подстицати. Потребно је придржавати се живих правила о употреби облика одређеног и неодређеног придевског вида, не нарушавати их (нпр. не *То је нови ђоен за нас* него *То је нов ђоен за нас*), а њихове облике у косим падежима (нпр. *део сѝричева имања*) схватати као добру стилску могућност а не као архаизме или регионализме које треба избегавати

Редни бројеви су увек сигнал референцијалне употребе именског израза (24), за разлику од основних бројева, који могу бити у саставу како референцијално употребљених именских израза (25), тако и у саставу нерезеренцијално употребљених именских израза (26), уп.

- (24) Трећи студент је делио летке.
- (25) Дошла су та три студента.
- (26) Можете то проверити код било која три студента.

Суперлатив је такође увек знак референцијалности именског израза, нпр. (27)–(30), будући да у свом граматичком значењу има компонентну универзалне квантификације, тј. значење потпуне обухваћености нечега датом особином, за разлику од других облика придевске компарације: компаратива и екватива, нпр.

- (27) Највиши играч је најбоље играо.
- (28) Пера је највиши играч у тиму.
- (29) Награде су уручене најбољим студентима.
- (30) Најмлађа добитница стипендије била је Јелена Добрић.

Компаратив може бити у саставу како референцијално употребљеног именског израза (31), тако и у именском изразу без референцијалног значења (32), као и у именском изразу који је изван контекста у том погледу двосмислен, нпр. (33), где се *виши играч* може односити генерално на

било којег вишег играча (у поређењу са било којим нижим играчем), и тада је у питању неререференцијална употреба таквог израза, или се може односити на два сасвим одређена играча од којих је један виши, и тада је именски израз с компаративом употребљен референцијално, уп.

- (31) Тај виши играч има бољи шут.
- (32) Било који виши играч биће од њега бољи.
- (33) Виши играч има боље изгледе за успех.

Еквативом се исказује неодређена референцијалност својствена употреби именског израза у именском делу предиката, нпр.

- (34) Он је црн као црнац.
- (35) Она је вредна као мрав.
- (36) Хлеб је тврд као камен.

тј. 'црн је као што је црн било који од црнаца', 'вредна је као што је вредан било који од мрва', 'тврд је као што је тврд било који камен' и сл.

Н а п о м е н а. — Редни бројеви и придеви у облику суперлатива употребљавају се испред конститутивног елемента именског израза (нпр. *први такмичар*), а иза показних и општрих заменица, нпр. *тај њећи такмичар, сваки њећи такмичар, тај највиши врх, све ње најтешће вежбе* и сл. Као придеви и редни бројеви слажу се с конститутивним елементом именског израза у роду, броју, падежу и аниматности. Редни бројеви се најчешће употребљавају у једини.

Вокатив је посебан облик именичке парадигме с карактеристичном директивном функцијом (утицање на саговорника), чиме је, као именички облик за друго лице, супротстављен осталим именичким облицима (падежима) као својеврсним именичким облицима за треће лице. Вокатив је од реченице, односно текста којем припада, издвојен интонацијски. Паузама, као јасним границама интонацијске контуре вокативне конструкције, у писању одговарају интерпункцијски знаци, односно велико слово на почетку реченице, уп.

- (37) Милице, пиши нам чешће!
- (38) Пиши нам чешће, Милице!
- (39) Милице! Пиши нам чешће.

Обавезна референцијална употреба вокатива проистиче из чињенице да је у његов садржај уграђен елеменат 'ти'.

Број вокативних елемената у истом именском изразу обично није велики, нпр.

- (40) Поштована колегинице Јовановић!
- (41) Поштоване колегинице и колеге!
- (42) Госпође и господо!

Придевски одредбени елеменат у вокативној групи обавезно је у облику одређеног придевског вида (што је конгруенција придева са имени-

цом према одређеној референцијалности), чешће претходи именици иако може и да јој следи, а у неким случајевима и мора да јој следи, што зависи од степена устаљености одређеног начина обраћања (усмена и писмена етикеција, заклинања, проклињања, инвективи, тј. увредљиво обраћање и др.), уп. (43) са (44), где је постпозиција атрибута знак емоционалног наглашавања, док је у (45)–(47) таква линеаризације вокативног именског израза:

- (43) Драги мој сине!
- (44) Сине мој драги!
- (45) Мајко моја!
- (46) Магарче један!
- (47) Будало једна!

Устаљени именски изрази с вокативом могу функционисати као узвици уколико експресивност дође у први план, а компонента апелативности ослаби или се изгуби, нпр.

- (48) Госпoде Боже!
- (49) Боже мој!
- (50) Мајко моја!

Да ли ће такве конструкције бити употребљене искључиво експресивно (тј. као узвици) или и апелативно (као именске групе с вокативом) зависи од садржаја које конкретно говорно лице у конкретном говорном чину у њих уноси. (О вокативу в. више у глави *Айелайшвност*).

Одређена референцијалност насупрот неодређеној референцијалности и неререференцијалности именске групе изражава се, поред размотрених парадигматских облика, и средствима селективне референцијалне карактеристике именског израза.

С е л е к т и в н а (= непарадигматска) средства давања референцијалне карактеристике именског израза, гледано у целини, такође изражавају: I референцијалност именске групе: (1) одређену, (2) неодређену, или II неререференцијалност именске групе.

У првом случају (I 1) то су

(А) заменичка средства: личне заменице, показне, присвојне и опште заменичке речи, укључујући и лексеме *цео*, *чишав*, *остали*, *разни* и др., такође заменичке природе, нпр.

- (51) Та песма нам се допада.
- (52) Наша песма им се допада.
- (53) Позвали смо све пријатеље.

(Б) незамењичка средства: а) именице — властите и оне заједничке које су семантички или ситуативно блиске властитим (*Бог*, *йајријарх васељенски*, *вођа Првог српског устџанка*, *актјуелни йредседник Зимбабвеа*

и сл.); б) лично–присвојни придеви (*Миличин, Даничин, Јованов, Гојков, мајчин, сесџрин* и сл.), нпр.

(54) Невидљиви Бог створио је видљиви свет.

(55) Узећу Јовин кишобран.

У другом случају (I 2) то су највећим делом неодређене заменице и заменички прилози (нпр. *неко, нешто, некакав, нечији, негде, некад...*) и неодређеним заменицама функционално блиске речи (*лице, ствар, извесни, одређени* и сл.), нпр.

(56) Имам нешто да те питам.

(57) Имам две ствари да те питам.

(58) Неко је овамо долазио.

(59) Тражиле су те две особе.

Искључиво се неререференцијално (II) употребљавају : неодређене заменице формално идентичне упитним заменичким речима (*ко, што, који...*), заменичке речи типа *било ко* (и *ко било*), *ма ко, ко год* и сл., нпр.

(60) Да ли ме је ко тражио?

(61) Питајте било кога.

(62) Можеш узети ма коју од ових књига.

Н а п о м е н а. — Заменице с префиксима *не-* и *и-* могу бити употребљене и референцијално (нпр. *Неко јој је помогао, Остала је без икога*) и неререференцијално (нпр. *Неко ће јој помоћи, Прочишај ми нешто, Да ли то ико зна?* и сл.), искључујући било какве специјалне показатеље референцијалности / неререференцијалности у именском изразу када је у питању заменица *неко* или *нешто*. Заменице типа *ико* у првом случају, тј. када су референцијално употребљене, налазе се у односу допунске дистрибуције (условљене присуством или одсуством предлога *без* у именском изразу) са заменичким речима типа *нико* и представљају универзалне квантификаторе (в. главу *Квантификација*).

Л и н е а р и з а ц и ј а реченице (редослед који добијају речи и групе речи у конкретној реченици) и место именског израза у линеаризацији има такође важну улогу у исказивању одређене референцијалности. Тако је, на пример, при неутралној комуникативној структури реченице почетно место именског израза резервисано за његову одређену референцијалну употребу (нпр. 63), а завршно место за његову неодређену референцијалну употребу (нпр. 64), уп.

(63) Девојке су пролазиле улицом.

(64) Улицом су пролазиле девојке.

У случајевима када се одређена референцијалност остварује линеаризацијом реченице (нпр. 63) у питању су именски изрази који су одређени зато што су у делу контекста који претходи таквој реченици ти именски изрази (или њихови синоними) већ били употребљени. Референцијал-

ност заснована на упућивању на ближи или даљи контекст, као што је било речено, назива се анафорска или секундарна референцијалност.

Општа референцијалност односи се на све оне случајеве у којима се референцијалним обликом издавајају читаве класе појава, дакле, без остатка, нпр.

- (65) Сваки члан друштва је платио чланарину.
- (66) Продали су сав хлеб.
- (67) Читав дан је провео у шетњи.
- (68) Цела земља се томе радовала.

Језичка средства опште референцијалности (опште заменице и њима функционално сличне речи) у саставу именског израза означавају читаве класе појава референцијално одређујући сваког члана класе (65), или означавају целину појаве која се не може посматрати рашчлањено (66). У том смислу *сваки члан друштва* у примеру (65) значи 'и X, и Y, и Z ...'.

Појаве сложене природе могу се у оквиру опште референцијалности посматрати с нагласком на рашчлањености (65), или без наглашавања чланова који чине сложену целину, уп. (65) са (69).

- (69) Сви чланови друштва платили су чланарину.

Ако се општа референцијалност односи на појаве које се не виде као сложене, хетерогене или вишечлане, именски израз са значењем опште референцијалности има облик јединице којој није супротстављена множина. Штавише, плурализација таквог именског израза или је граматички неприхватљива, или има неко посебно значење (71), као што и сингуларизација именских израза с показатељима опште референцијалности вишечланих денотата, уколико је могућа, имплицира и нека нова значења неквантитативне природе, нпр. (73), уп.

- (70) Попили смо сва пива.
- (71) Продали смо сва вина.
- (72) Упознао је све те крајеве.
- (73) Упознао сав тај крај.

Општа референцијалност такође је својство генерички употребљених именских израза који садрже само конститутивни елемент израза (именицу), а односе се на целу класу истоврсних појава, односно на сваки њен појединачни елемент, нпр.

- (74) Пас је домаћа животиња.
- (75) Ружа је цвет.
- (76) Кенгур је торбар.

тј. 'сваки пас је домаћа животиња', 'свака ружа је цвет', 'сваки кенгур је торбар' и сл.

Анафорска референцијалност

§ 1088. Као секундарни облик одређене референцијалности *анафорска референцијалност* заснива се на чињеници да неке речи и облици имају својство да уместо непосредног означавања нечега што је изван реченице и њеног контекста упућују на друге делове исте реченице и њеног контекста, па преко њих и на елементе означене ситуације. Тако у реченици (77) именски изрази *мајка* и *Марка* имају непосредну одређену референцијалност (односе се непосредно на особе из ситуације означене том реченицом), док *себе* у (78) носи анафорску (дакле, секундарну, посредну референцијалност) јер упућује на реч *мајка* па тек преко ње на особу која је том именском групом означена.

(77) Мајка чешља Марка.

(78) Мајка чешља себе, а не њега.

Делови реченице који означавају исто (тј. имају исти денотат) налазе се у *корелацијалном* односу, као нпр. *Београд* и *главни град Србије* у реченици

(79) Београд, главни град Србије, има бурну историју.

Анафорско упућивање на неки елеменат претходног дела реченице или њеног контекста назива се, као што је речено у претходном параграфу, *анафором* у *ужем смислу*. Елеменат на који се анафорски упућује назива се *антецедент*. У примеру (78) то је *мајка*, а елеменат који упућује на антецедент назива се *постцедент*. У примеру (78) то је *себе*.

Анафорско упућивање на неки елеменат контекста који следи назива се *катафора*. У примеру (80) прилог *овако* употребљен је катафорски јер упућује на текст рецепта који следи.

(80) Пудинг се прави овако: узме се пола литре млека...

Напомена. — Не препоручује се употреба ОВ-заменица (*овај, овакав* итд.) у анафорској функцији уместо Т-заменица (*шај, шакав* итд.), нпр. *Објављена је нова књига Марка Марковића. У овој књизи он ишше о свом детињству. Треба: У тој књизи он ишше о свом детињству.*

Анафора у ширем смислу (= ендофора) заснива се на употреби неке речи или израза (супституент) уместо неке друге речи и израза (супституент) и има следеће основне облике:

1. Супституент је заменица или нека заменици слична реч. Такав поступак анафоризације зове се *проминализација*, нпр. *Кухиња је огромне јабуке. Толике јабуке никад раније нисам видела.*

2. Супституент је синоним (81), хипероним (82) или хипоним (83), нпр.

(81) У даљини се видео воз. Композиција је била врло дуга.

(82) Добила је ружу. Цвет је дивно мирисао.

(83) Добила је цвет. Ружа је дивно мирисала.

У случајевима када супституент доноси и нову информацију, говори се о квазианафори (термин З. Тополињске), нпр.

(84) Упознала сам њеног брата. Млади бизнисмен ми се допао.

3. Анафоризација заснована на понављању исте речи или израза, нпр.

(85) Упознала сам је са шефом. Шеф јој се допао.

§ 1088а. У структури српске просте реченице могу бити употребљени и анафорски елементи (анафорски у ужем смислу) и катафорски елементи, али делови текста на које они упућују нису увек у оквирима реченице којој ти анафорски или катафорски елементи припадају.

Упућивање једних делова текста на друге делове истог текста (нпр. *Дошао је П е р а . — О н њ е чека.*) назива се, дакле, анафором у ширем смислу, али и е н д о ф о р о м, за разлику од е г з о ф о р е као упућивања на елементе говорне ситуације изван текста (нпр. *О с њ ај њ е о в ђ је!* — А. Шантић). Пошто је текст линеарне природе, могућна су само два правца унутартекстуалних упућивања: *реџросџекџивни* (упућивање уназад, на претходно поменути део текста), тј. анафора у ужем смислу, и *џросџекџивни* (упућивање унапред, на део текста чија се предстојећа реализација узима као извесна) — катафора.

Анафора и катафора као облици упућивања унутар текста представљају део система језичких средстава и функција којима се остварује кохерентност делова реченице, и кохерентност текста као смисаоне, функционалне и формално-структуралне целине којем реченица са анафорским и катафорским елементом припада. Оба та вида секундарне референцијалности заснивају се на способности заменица, или њима функционално сличних речи, да успоставе однос денотативне идентичности (или неидентичности) између такве јединице и неког другог текстуалног дела истог дискурса, нпр.

(86) Он је вредан човек. Такав човек је био и његов отац.

(87) Заључили смо следеће: Представа се отказује.

Ендофорско (анафорско или катафорско) упућивање, слично језичком упућивању уопште, представља посебан вид концептуалне локализације једног елемента текста у односу на други елемент истог текста (локализација мање информативног према нечему информативнијем), а на основу извесног њиховог заједничког категоријалног обележја, нпр. у реченици (88) заједничка категоријална обележја кореференцијалних

елемената *он* и *себе* јесу значења 'живо' и 'човек' 'агенс', али *себе* истовремено има и категоријално значење 'пацијенс'.

(88) Он само брани себе од других.

Поред онога који упућује (говорник), онога који се упућује (саговорник), дела реченице којим се упућује и дела текста на који се упућује, ендорфорски однос обухвата и домен упућивања, као обавезни елемент ситуативног оквира упућивања. Домен упућивања спецификује однос између кореференцијалних елемената (ендорфорског објекта локализације и локализатора). Будући да домен упућивања представља оријентир у механизму ендорфорске локализације, он, због линеарне структуре текста, мора бити или испред или иза објекта ендорфорске локализације, као време или простор у који је локализатор смештен или у којем се он тражи, у зависности од тога да ли се ствари посматрају из угла говорника или из угла саговорника.

Анафорске функције српских показних заменица и њима функционално сличних речи нису потпуно аналогне и симетричне катафорским него имају извесних специфичности. На плану дистрибуције те специфичности огледају се пре свега у чињеници да су Т-заменице (*њај*, *њакав* и сл.) специјализоване првенствено за анафору изван оквира просте реченице (89), ОВ-заменице (*овај*, *овакав* и сл.) за катафорско упућивање изван оквира просте реченице (90), док су рефлексивне заменице (*себе*, *свој* и друге) основни носиоци анафоре (ређе катафоре) на нивоу просте реченице (91), тј. Т-заменице доминирају у сфери текстуалне антериорности (ретроспективна локализација у тексту), ОВ-заменице доминирају у сфери текстуалне постериорности (проспективна локализација), а рефлексивне заменице у оквирима просте реченице.

(89) Пера пише песме. Он је песник.

(90) Запиши ово: Ја, Јанко Јанковић, изјављујем при пуној свести...

(91) Она чува своје ствари.

Ендора у српском језику, поред показних заменица, као најтипичнијег анафорског и катафорског средства, обухвата и низ других језичких средстава углавном мање типичних, периферних, односно слабије граматикизованих. Њихов инвентар је доста разновстан. На пример, само у случају катафорског упућивања, он обухвата — од наслова, уводних анотација и прегледа садржаја књига, најава телевизијских и других програма, књижевних каталога и проспеката кореференцијалних са основним корпусом текста, преко текстуалних структура с питањем у првом делу, а одговором у другом, или од катафорске употребе неких заменица функционално блиских лексема (*следећи*, *наредни*, *доленаведени*, *долейошћисани* и сл.) до катафоре у простој реченици с рематизованом

рефлексивном заменицом испред именице на коју се упућује (насупротив основној, анафорској употреби рефлексивних заменица) и сл., нпр.

(92) О себи она није мислила.

(93) О својој муци она није мислила.

Тако је, на пример, катафоричност упитних заменица оријентисана на дијалогско повезивање говорниковог текста с категоријално задатим текстом-репликом саговорника, нпр.

(94) Ко ме пишеш? — Мајци.

(95) Шта пишеш? — Писмо.

док тзв. реторичка питања могу бити монолошка катафорска најавна рема-тизованог (= комуникативно наглашеног) дела исказа, нпр. у публицистици:

(96) Где се може наћи одговор на то питање? У новој књизи Марка Марића.

§ 1089. Р е ф л е к с и в н о с т је анафорско упућивање у простој реченици, које је резервисано за повратне заменице, из чијег се назива може закључити да упућују уназад, тј. да враћају пажњу на нешто што је већ било речено, осим у примерима типа (92), (93).

Рефлексивност као облик секундарне одређене референцијалности обухвата првенствено лексеме *себе*, *свој* и повратно употребљену морфему *се*, нпр. *Мајка се чешља*. У ширем смислу повратне заменице су све речи које у оквиру прости реченице анафорски упућују на субјекат, а које поред те заједничке особине имају понаособ и низ семантичких и синтаксичких специфичности.

Заменица *себе* у функцији директног или индиректног објекта или адвербијала (нпр. *Он је на себи имао ново одело*) упућује на субјекат као на носиоца акције или стања означене предикатским изразом, и замењује га у несубјекатској функцији у истој реченици, било да је субјекат именован (97), било да се он подразумева на основу контекста или говорне ситуације (98) — у овом другом случају *себе* упућује на нулти антецедент, уп.

(97) Пера је окренуо слику према себи.

(98) Окренуо је слику према себи.

Исту анафорску рефлексивну функцију, као функцију секундарне одређене референцијалности, има у структури правих повратних глагола морфема *се*, нпр.

(99) Јова се умива.

(100) Ана се облачи.

(101) Мила се шминка.

Независно од његове анафорске функције категоријално значење именског израза с рефлексивном заменицом *себе* зависи од модела пред-

лошко-падежне конструкције у којем је такав израз употребљен, нпр. *Незадовољан је собом* (узрок), *Куйила је њо себи* (намена), *Ставила је све њо на себе* (просторна локализација) итд.

Именски израз с рефлексивном заменицом *свој* означава посесивни однос указујући на идентичност посесора субјекту, нпр. *Пејтар њере своја кола* ← *Пејтар има кола. Он ња кола њере*. По аналогiji са односом *Пејтар чийа председников указ* према *Пејтар чийа указ председника* може се закључити да је именски израз с посесивним рефлексивним значењем резултат трансформације граматичким правилима српског језика недопустивог именског израза са заменицом *себе* у посесивном генитиву у именски израз с посесивном рефлексивном заменицом, дакле *Пејтар чийа своју књигу* као **Пејтар чийа књигу себе*.

Рефлексивност аутосоцијативне заменице *сам* показују трансформације аналогне претходним: *Пејтар њо није најравио с Марком. Пејтар је њо најравио сам*. ← **Пејтар је њо најравио са собом*. ← **Пејтар је њо најравио с Пејтром*.

Рефлексивност компаративно-начинске прилошке конструкције *њо своме* у суштини је сличне природе као претходни наведени облици рефлексивности и своди се на постовећивање субјекта са агенсом чији се у о б и ч а ј е н и н а ч и н деловања узима као начин реализације предикатског садржаја, нпр. *Он је њо урадио њо своме* и сл.

Реципрочно-рефлексивно значење имају именске групе са изразом *један другог, узајамно, међусобно* и сл. (нпр. 102–104), поред изражавања истог значења морфемом *се* у предикатским изразима с реципрочно-рефлексивним глаголима (102), уп.

- (102) Јанко и Марко оптужују један другог.
- (103) Јанко и Марко се узајамно оптужују.
- (104) Јанко и Марко се међусобно оптужују.
- (105) Јанко и Марко се туку.

Именски изрази с рефлексивно-реципрочним значењем упућују на субјекат као сложену целину и дају квалификацију односа унутар те целине као истоврсних односа, али са супротним смером. У том смислу реципрочно рефлексивност је рефлексивност у н у т р а ш њ е к а р а к т е р и з а ц и ј е за разлику од претходно размотрених случајева (општерефлексивног *себе, се, посесивног свој, аутосоцијативног сам, компаративног њо своме*), који према истом критеријуму представљају облике рефлексивности с п о љ а ш њ е к а р а к т е р и з а ц и ј е.

Рефлексивност унутрашње карактеризације није ограничена реципрочном рефлексивношћу. Она обухвата више категоријалних значења која се у основи деле на два: значења истоветности односа у оквиру сло-

женог субјекта на који се анафорски (рефлексивно) упућује, и значења различитости односа на који се анафорски (рефлексивно) упућује.

У првом случају (рефлексивност унутрашње карактеризације односа као истоветних односа) ужа категоријална подела обухвата посесивну рефлексивност, нпр. *заједнички* (106), социјативну рефлексивност, нпр. *заједно* (107), и компаративну рефлексивност, нпр. *истио* (108), уп.

(106) Јанко и Марко имају заједничко двориште.

(107) Јанко и Марко заједно зидају кућу.

(108) Јанко и Марко о томе говоре исто.

Рефлексивну па утолико и анафорску, дакле и одређено референцијалну природу одредби *заједнички*, *заједно*, *истио* показују њихове парафразе, уп. за (106) 'Јанко и Марко имају двориште тако да је Јанково двориште и Марково двориште, односно тако да је Марково двориште и Јанково двориште'. Та сложена семантичка структура сажета је у рефлексивни именски израз *заједничко двориште*. Слично и за (107) 'Јанко и Марко зидају кућу тако да кућу коју зида Јанко зида и Марко, односно кућу коју зида Марко зида и Јанко.', као и за (108) 'Јанко и Марко о томе говоре тако да је оно што говори Јанко једнако ономе што говори Марко, односно да је оно што говори Марко једнако ономе што говори Јанко'.

У другом случају (рефлексивност унутрашње карактеризације односа као различитих односа) ужа категоријална подела обухвата поред реципрочне рефлексивности, нпр. *један другог* (109), посесивну рефлексивност, нпр. *засебно* (110), социјативну рефлексивност, нпр. *јонаособ* (111), и компаративну рефлексивност, нпр. *различито* (112), уп.

(109) Јанко и Марко поштују један другог.

(110) Јанко и Марко раде у засебним просторијама.

(111) Јанко и Марко су улазили понаособ.

(112) Јанко и Марко о томе говоре различито.

Рефлексивну природу одредби *један другог*, *засебан*, *јонаособ*, *различито* показују њихове парафразе, уп. за реципрочност 'Јанко и Марко су у таквом односу да Јанко поштује Марка, а Марко поштује Јанка', за посесивност 'Јанко и Марко раде тако да Јанко ради у својој просторији, а Марко ради у својој просторији' с могућношћу даљег парафразирања групе 'у својој просторији', за социјативност 'Јанко и Марко су улазили тако да Јанко није улазио с Марком, а Марко није улазио с Јанком', за компаративност 'Јанко и Марко су говорили тако да Јанко није говорио оно што је говорио Марко, односно Марко није говорио оно што је говорио Јанко'.

Поред наведених разноврсних облика рефлексивности постоје и многи њихови синоними и облици блиског значења с различитим синтаксичким и семантичким специфичностима, уп.

- (113) Он је то урадио сам.
 (114) Он је то урадио самостално.

али

- (115) Остао је сам.

а не и

- (116) *Остао је самостално.
 (117) Машина се сама искључује.
 (118) Машина се аутоматски искључује.

што све сведочи о изузетној развијености рефлексивности као секундарне (анафорске) одређене референцијалности у оквирима просте реченице у српском књижевном језику.

§ 1090. Анафорско ротирање антецедената представља посебан тип анафорске референцијалности у простој реченици. За њега је карактеристично упућивање на антецеденте којима треба заменити места да би се садржај исказа правилно разумео. Уп.

- (119) Он не ставља пријатељство испред истине већ *обрајно*.
 (120) Он не претпоставља пријатељство истини већ *обрајно*.

Српски језик има могућност да исто изрази и метафором просторне вертикале, поред хоризонталног осмишљавања датог односа као у претходним примерима, уп.

- (121) Он не ставља пријатељство изнад истине већ *обратно*.
 (122) Он не надређује пријатељство истини већ *обратно*.

Две преостале могућности просторне метафоризације исте ситуације (преко појмова „иза“ и „испод“) у српском језику нису искључене, мада могу бити ређе од претходних, уп.

- (123) Он не запоставља истину ради пријатељства већ *обратно*.
 (124) Он не подређује истину пријатељству већ *обратно*.

Наведени парови примера означавају исто, односе се на исту ситуацију, која је у сваком од њих осмишљена на друкчији начин. Те смисаоне варијанте истог денотативног значења остварене су конверзијом афирмативно уобличене реченице у негативну реченицу и узајамном заменом места аргумената истог предиката, уп. *ставаљати испред // иређивостиављати*.

Ако се негирање предиката у таквим реченицама замени негирањем самог анафорског прилога, онда он упућује на антецеденте којима не треба заменити места да би се садржај исказа правилно разумео, негирајући тачност интерпретације која би била заснована на ротирању антецедената. Уп.

- (125) Он ставља истину испред пријатељства, а не *обратно*.
 (126) Он претпоставља истину пријатељству, а не *обратно*.

(127) Он ставља истину изнад пријатељства, а не обратно.

(128) Он истину надређује пријатељству, а не обратно.

Иако *обрайно*, *найройив* и сл. нису заменички прилози по пореклу, начин на који ти прилози функционишу као анафорске речи у суштини се не разликује од употребе заменица и заменичких прилога у анафорској функцији као функцији текстуалне локализације речи или израза с категоријалним значењем у односу на бар један (претходни) кореференцијални елемент истог текста с пуним лексичко-граматичким значењем.

Ту је реч о посебном типу анафоре, чија је суштина у упућивању на антецеденте којима треба заменити места, да би се добила пропозиција која није формално изражена у својим главним деловима, или која може да следи иза таквог анафорског елемента, в. пример (129), где се *обрайно* може парафразирати као 'супротно реченом', при чему је „речено“ нетерминолошки израз за антецедент. Уп.

(129) Он ставља истину испред пријатељства, а не обратно (пријатељство испред истине).

Четири појавна облика таквих синтаксичких трансформација (анфорских ротирања антецедената), разликују се у погледу могућности (А) синтагматске замене места или (Б) парадигматске замене места, а у оба случаја и према синтаксичкој природи антецедената, тј. делова реченице на које се анафорски упућује као на: (а) аргументски антецедент, (б) предикатски антецедент. Према томе, анафорско ротирање антецедената обухвата случајеве (Аа), (Аб), (Ба) и (Бб), нпр.

(Аа) Он ставља истину испред пријатељства, а не обратно.

(Аб) Када су други ћутали он је говорио и обратно.

(Ба) Он нема проблема с ниским притиском. Напротив.

(Бб) Његова доследност није слабила. Напротив.

§ 1091. Синтагматско ротирање антецедената — Један од честих и једноставнијих појавних облика синтагматског ротирања антецедената јесте ротирање аргумената, што практично значи да је за потпуно разумевање исказа неопходно да у двоаргументској реченичној структури први аргумент дође место другог и обрнуто (други на место првог), нпр.

(130) Није Јанко посетио Марка већ обратно.

(131) Није вест када пас уједе човека већ обратно.

(132) Први аргумент долази на место другог и обрнуто.

Анафорску функцију прилога у таквим реченицама најбоље открива увођење реченице која изричито износи оно што анафорски прилог имплицира, уп.

(133) Није Јанко посетио Марка већ обратно — Марко је посетио Јанка.

(134) Није вест кад пас уједе човека већ обратно — кад човек уједе пса.

(135) Први аргумент одлази на место другог и обрнуто: други аргумент одлази на место првог.

Ротирајући антецеденти на које се анафорски упућује начинско-поредбеним прилозима могу бити и предикати, нпр.

(136) Када расте понуда, пада потражња и обратно.

(137) Када би први спавао, други би стражарио и обратно.

(138) Ако би он долазио, она би остајала код куће и обратно,

где се заменом предикатских места у двопредикатској реченичној структури, дакле не више у простој него у сложеној реченици, добија:

(139) Када пада понуда, расте потражња.

(140) Када би први стражарио, други би спавао.

(141) Ако он не би долазио, она не би остајала код куће.

§ 1092. Парадигматско ротирање у антецеденту. — Посебан тип анафоре ротирајућих антецедената представљају случајеви у којима анафорска реч (у овом случају *најрођив*) упућује на антецедент чије место у одговору на питање треба да заузме лексема или израз са симетрично друкчијим, тј. супротним значењем, која не постоји на синтагматском плану, у реченици, него само на парадигматском плану, нпр.

(142) Је ли филм досадан? — Напротив. (Али немам времена да га гледам до краја.),

где *најрођив* значи приближно што и *Не, филм је инџересанџан*.

У случајевима парадигматске замене антецедента његовим антониом, анафорска реч може упућивати или на предикатски израз (143), или на аргументски израз (144), или као у примеру (145), где је линеаризацијом истакнута рематизованост антецедента, уп.

(143) Пороци их нису привлачили него су их, напротив, одбијали.

(144) Пороци их нису привлачили него, напротив, врлине.

(145) Нису их привлачили пороци него, напротив, врлине.

Поређење анафоре изражене прилогом *обрајно* с неким другим речима, функционално блиским заменицама, какви су, на пример (такође са општим значењем диференцирања), прилози *друкчије* и *различитио*, показује слично семантичко деривирање негацијом, уп. *џако* → *друкчије* ('не тако') → *истио џако* ('не друкчије') → *различитио* ('не исто тако'), нпр.:

(146) Урадите тако.

(147) Он је урадио друкчије.

(148) Она је урадила исто тако.

(149) Он и она су то урадили различито.

За поређење значења адвербијала у којем је прилог *обрајно* са сличним анафорским речима важна је чињеница да показни заменички

деривати добијени негацијом никада нису антоними оних речи којима су мотивисани. Као што се прилогом *друкчије* ('не тако') не спецификује у ком смислу треба схватити 'не тако', тако се ни прилогом *различийо* ('не исто тако') не спецификује у ком смислу је то 'не исто тако'.

За разлику од *друкчије* и *различийо* прилог *обратно* (и његови синоними или комбинаторне варијанте) има у својој значењској структури антонимијски елеменат универзалне квантификације као „потпуне различитости“, односно „супротности“, због чега се његово најчешће значење може приближно парафразирати као 'нимало не тако', или 'уопште не тако', односно 'сасвим друкчије од реченог', уп. разлику између (150) и (151)–(152):

(150) Он је урадио тако, а она друкчије.

(151) Он је урадио тако, а она обратно.

(152) Он је урадио тако, а она супротно.

Неодређена референцијалност

§ 1093. Неодређеност денотата може бити референцијална и неререференцијална. О референцијалној неодређености говори се онда када се има у виду нешто што се схвата као реално, али непознато па се тако и именује, нпр. *Неко куца*. О неререференцијалној неодређености говори се онда када се има у виду нешто што се схвата као иреално, потенцијално, због чега то и не може бити познато нити именовано, нпр. *Нека неко ошвори враћа*.

Неодређено референцијална употреба именског израза зависи од већег броја услова и има више облика чије сфере употребе нису увек стриктно разграничене. Услови под којима именски израз добија неодређену референцијалност по правилу се не остварују изоловано него комбиновано. Основни критеријуми изражавања неодређене референцијалности су расподела знања између учесника у комуникацији (тј. шта је коме непознато), обим неодређености, вредновање предмета неодређености (тј. да ли нешто заслужује или не заслужује да буде именовано као познато), као и лексичко-граматичке и стилистичке специфичности речи којима се исказује референцијална неодређеност.

Ако говорник сматра да му је нешто непознато, али не узима у обзир да ли саговорник нешто зна о томе, првенство ће имати именски изрази са заменичким речима са *не-* (игноративима), нпр.

(153) Неко је нешто говорио о политици.

(154) Нешто ја пало са стола.

(155) Нечије новине су остале на клупи.

Ужа значења таквих заменичких речи зависе пре свега од тога да ли је неодређена заменичка реч једини, конститутивни елеменат именског израза, или је она одредбени елеменат именског израза, а у овом другом случају ужа значења игноратива зависе од значења конститутивног елемента именске групе на следећи начин. Ако је конститутивни елеменат теквог именског израза заједничка именица, неодређеност је сужена, али остаје у оквиру игноратива, нпр. (156)–(159), при чему именски изрази са заменицом *некакав* у поређењу са изразима са заменицом *неки* имају нијансу мање суженог неодређеног значења, уп.

(156) Био некакав цар па имао три сина.

(157) Био неки цар па имао три сина.

(158) Тамо је некакав студент говорио о политици.

(159) Тамо је неки студент говорио о политици.

Ако је конститутивни елеменат именског израза с неодређеном референцијалношћу властита именица (која по дефиницији увек има одређено референцијално значење), тада њена неодређена одредба у форми игноратива уноси значење с могућном пејоративном конотацијом 'мало коме познати', које може бити исказано одредбама *неки* или *извесни*, уп.

(160) Тамо је неки Пера Перић говорио о аграрној политици.

(161) Тамо је извесни Пера Перић говорио о аграрној политици.

Другим речима, неодређено значење у примерима типа (160) је уже него у примерима типа (157), а поготову у поређењу с примерима типа (153). С обзиром на то игноративи према обиму неодређености информације о денотату могу бити: *п о т п у н и* (нпр. 153), *д е л и м и ч н и* (нпр. 157) и *н а ј у ж и* (нпр. 160).

Н а п о м е н а. — У говорном урбаном српском језику новијег времена, а понекад и у средствима јавног информисања, срећу се именски изрази са одредбом *шај неки* (нпр. *Желе да буду у шом неком новом шренду, Насћоје да искажу шо неко своје виђење живоша* и сл.). Стручњаци за говорну културу (нпр. И. Клајн) с разлогом указују да такве конструкције не треба употребљавати. Значења показне заменице *шај* и неодређене заменице *неки* су супротстављена, а читава одређено-неодређена конструкција има карактер помодне језичке поштапалице којом говорник ставља до знања да не може да нађе реч којом би се тачно изразио. С обзиром на жилавост језичких поштапалица, није искључено да би се и ова могла одржати макар и изван сфере доброг књижевног језика и српске језичке норме, у којој се не препоручује.

Игноратив којим се не наглашава да ли је нешто непознато само говорнику или је непознато и саговорнику, односно и другим учесницима у комуникацији представља *о п ш т и и г н о р а т и в* (нпр. *Нешћо је љало*) за разлику од *п а р ц и ј а л н и х и г н о р а т и в а*, којим се означава да је

нешто непознато (или се оставља као непознато) само за једног или само за неке од учесника у комуникацији (в. даље).

Ако говорник сматра да му је нешто непознато, што је саговорнику познато, он ће употребити упитну реченицу (која нема само неодређено значење него има, пре свега, модално значење). За такав тип неодређене референцијалности и једностране игноративности (игноратив говорника) умесно је задржати назив *интерогатив* који упућује да је у таквим случајевима доминантно упитно значење.

Ако је тежиште питања на именском изразу, у њему се налази упитна заменичка реч (в. више о томе у одељку *Инџерогативност*), нпр.

- (162) *Ко је заборавио књигу?*
- (163) *Чија је ово књига?*
- (164) *Како си то урадио?*

тј.

- (165) *На који начин си то урадио?*

Ако говорник сматра да нешто што је њему познато треба да остане саговорнику непознато, што М. Ивић назива *с и м у л и р а н и и г н о р а т и в*, и што је према комуникативној расподели неодређености „игноратив саговорника“, говорник тада има на располагању неколико могућности, уп.

- (166) *Нешто сам ти купио.*
- (167) *Нешто лепо сам ти купио.*
- (168) *Купио сам ти једну лепу књигу.*

Као што примери показују, ако је у именским изразима са симулираним игноративом конститутивни елеменат израза неодређена именичка заменица (154), онда је то заменица с почетним *не-* (уп. и *Некога ћу сада обрадоваџи*, *Нештоо ћу џи ређи* и сл.).

Ако је конститутивни елеменат у именским изразима са симулираним игноративом именица (170), показатељ датог типа неодређене референцијалности је лексема *један*. Заменица *неки* у тој позицији преводи референцијалност у сферу општег игноратива, тј. нечега што говорник оцењује као непознато и за себе и за другог, уп.

- (170) *То ми је рекао један човек. Нећу ти ређи ко је он.*
- (171) *То ми је рекао неки човек. Не знам ко је он.*

Избор одредбе у именском изразу са значењем неодређене референцијалности, и врста њене неодређене референцијалности, могу да зависе и од лексичког значења предиката као и од личног глаголског облика у предикатском изразу. Тако у примеру (168) *Купио сам џи једну лепоу књигу*, са глаголским обликом *купио сам*, може бити у питању значење (а) симулираног игноратива (говорник у датом тренутку не жели да саопшти

саговорнику шта је купио) или (б) индифератива (говорник не саопштава шта је купио јер у датом тренутку то сматра неважним). Та значења се, уосталом не искључују (тј. 'не желим да ти кажем, а није ни важно'), а контаминација значења када је њихова различитост комуникативно неважна није редак случај у именским изразима с неодређеном референцијалношћу.

Изван таквих, посебних лексичко-граматичких услова именски изрази с лексемом *један* могу имати и значење општег игноратива, нпр. *Пера ти је купио једну књигу, Донео сам ти од Пера једну књигу у овој коверти* и сл.

Када говорник жели да нагласи да нема ближе информације о денотату именског израза са именицом као конститутивним елементом, одредба мора бити *неки* (нпр. *Донео сам ти од Пера неку књигу у овој коверти*), и у том смислу је показатељ неодређене референцијалности *неки* емфатички маркиран у поређењу с *један*, где таквог обележја нема.

Симулирани игноратив може бити изражен и именском групом са одредбом *извесан*, нпр. (172). Поређење са (173) показује да говорник може да нагласи да располаже информацијом коју не жели да изнесе (172), или може такво наглашавање да изостави (173), уп.

(172) Суботом би излазила са извесним младићем.

(173) Суботом би излазила с једним младићем.

Напомена. — Степен неодређености онога о коме или о чему се говори може бити још већи, уп.(172) и (173) са *Суботом би излазила с неким младићем*, што оставља отвореним питање да ли је то био увек исти младић, допуштајући могућност и потврдног и одричног одговора.

Симулирани игноратив може бити и стилски маркиран. Тако се у административном, новинском или политичком дискурсу у именским изразима са значењем симулираног игноратива среће и лексема *одређени* (чешће у множини), нпр.

(174) Донете су одређене одлуке. О њима се још не може говорити.

(175) Донете су извесне одлуке. О њима се још не може говорити.

(176) Донете су неке одлуке. О њима се још не може говорити.

Напомена. — Именски изрази с лексемом *одређени* могу имати и значење конспиратива, в. § 1095.

§ 1094. Именски изрази за исказивање неодређене референцијалности могу нешто представљати као неодређено зато што говорник то оцењује као комуникативно неважно (индифератив), нпр.

(177) Купио сам јој неку књигу.

(178) Купио сам јој једну књигу.

(179) Доделили су им извесну помоћ.

Уз такву неодређену референцијалност обично иде пратеће значење малобројности, односно ограничене количине, в. (179), као и колоквијално *Доделили су им нешто ђомоћи* и сл. Другим речима, уз неодређено убличавање неке информације, што је најчешћи облик њеног комуникативног маргинализовања, често иде и оцена о слабој квантитативној изражености денотата као могући разлог комуникативне ирелевантности одговарајуће информације.

§ 1095. **К о н с п и р а т и в** (термин М. Ивић) јесте назив за именске изразе са значењем неодређене референцијалности у случајевима када је денотат познат и говорнику и саговорнику, али се ближе не одређује, било зато да би остао непознат неком другом лицу присутном у датој говорној ситуацији (180), (181), било зато да би се из тактичности избегло експлицитно именовање денотата именске групе типа конспиратива (182), (183). Будући да и у таквим конструкцијама говорник нешто што зна представља као нешто што му је (углавном) непознато, конспиратив представља посебну, експресивну врсту симулираног игноратива.

У именским изразима са значењем конспиратива сигнали референцијалне неодређености су најчешће *извесџан* и *доџични*, нпр.

(180) Поздрвила те је извесна колегиница из библиотеке.

(181) Хвала, поздрави дотичну колегиницу с моје стране.

(182) Неко није написао домаћи задатак. (Каже родитељ детету)

(183) Нечија соба није поспремљена. (Каже родитељ детету)

Доџични (одредба иначе карактеристична за административни стил) у таквим случајевима заправо има анафорску функцију, што показује, прво, могућност да се уместо те одредбе употреби *џоменуџи* или *џај*, уп.

(184) Хвала, поздрави поменућу колегиницу с моје стране.

(185) Хвала, поздрави ту колегиницу с моје стране.

И друго, анафорску функцију одредбе *доџични* такође показује одсуство могућности да се у конспиративу употреби *доџични* ако му не претходни уводни конспиратив (по правилу са *извесни*), због чега би на почетку дијалога с „конспиративном референцијалношћу“ било комуникативно неприхватљиво рећи

(186) Поздрвила те је дотична колегиница из библиотеке.

Са друге стране, одредба *извесни* може се појавити како у уводном конспиративу тако и у наставку дијалога с конспиративом, уп. (186) и (187):

(187) Хвала, поздрави „извесну колегиницу“ с моје стране.

Употреба одредбе *извесџан*, као што је већ било показано, није резервисана само за употребу у конспиративу, и управо је могућност упо-

требе те одредбе за изражавање игноратива (175) основ за њену употребу у конспиративу као посебној врсти симулираног игноратива.

Одсуство чврстих граница између различитих типова референцијалне неодређености, укључујући и могућност употребе двосмислених конструкција, чија двосмисленост не мора имати већег комуникативног значаја, показује могућност употребе лексеме *један* у конспиративу (ако контекст садржи довољно информације да саговорник 'дешифрује' конспиратив, нпр.

(188) Поздравила те је једна колегиница из библиотеке.

Конспиратив заснован на избегавању одређене референцијалности из разлога тактичности или шаљивости представља симулирани конспиратив, нпр. (189–191) када се *неко*, *нешто* односи на саговорника, који је по правилу дете, уп.

(189) Неко ме није очекивао.

(190) Неко се успавао.

(191) Нешто лепо смо направили.

§ 1096. Посебан тип референцијалности представља цитатска референцијалност заступљена у реченицама с тзв. бланко изразима типа

(192) Рекла је да га је видела у том и том филму.

(193) Објаснио им је да ће их ту и ту чекати његов човек.

(194) Договорили су се да ураде тако и тако.

Специфичност цитатске референцијалности је у томе што је денотат на који се упућује у реченици са заменичким изразом познат учесницима у секундарној говорној ситуацији, а не мора бити познат говорнику и саговорнику у примарној говорној ситуацији. Секундарна говорна ситуација је говорна ситуација о којој је реч, а не ситуација у којој се о томе говори (што је примарна говорна ситуација), а исказ који се односи не секундарну говорну ситуацију и на који се упућује путем цитатске референцијалности јесте нека врста исказа у исказу. Удвојеним показним заменицама и заменичким прилозима (*џај* и *џај*, *џакав* и *џакав*, *џолико* и *џолико*, *џу* и *џу*, *џада* и *џада* и сл.) у реченици у којој је предикат глагол говорења, или у којој предикат има значењску компоненту говорења, упућује се на ситуацију у којој је неко нешто рекао, али се оставља без ближег одређења шта је том приликом речено. Другим речима упућује се на исказ чија пропозиција има статус аргумента у пропозицији вишег реда с предикатом говорења, а односи се на примарну говорну ситуацију.

Цитатска референцијалност служи или (а) да се избегне понављање већ реченог, и тада она има анафорску функцију, или служи да се избегне одређена референцијалност, било због тога што (б) говорник то сматра

комуникативно неважним (индифератив), било због тога што (в) говорник не може ближе да одреди оно на шта се такав заменички израз односи (игноратив). Да ли је у питању прво, друго или треће може се видети само из ширег контекста и/или ситуације у којој је такав исказ употребљен.

Цитатска референцијалност је још једна потврда чињенице да је за реализацију категорије одређености / неодређености важан критеријум расподеле познатог / непознатог међу учесницима у говорној ситуацији, а истовремено и расподела опсега одређености / неодређености исказаног неким именским изразом.

§ 1096а. У српском језику посебан вид референцијалне неодређености представљају реченице са обележјем анонимности субјекта (М. Ивић), односно анонимности агенса (М. Радовановић), чији је показатељ одсуство именске групе у позицији субјекта, који се, дакле, не именује него се препушта подразумевању, тј. нечему што се узима као мање-више заједничко у знањима говорника и саговорника, нпр.

(195) Дају плату.

(196) Припремају нову девалвацију.

(197) Већ данима не односе смеће.

Наведени примери употребе реченица с неименованим институционалним субјектом показују да је у примеру (195) подразумевани субјекат највероватније администрација неког предузећа, установе и сл., у примеру (196) се прећутно узима да је то државни орган у чијој је надлежности девалвација, а у (197) да је то градска служба у чијем је ресору чистоћа у граду.

Реченице са обележјем анонимности субјекта оформљују предикатски израз на један од три начина: (а) с личним глаголским обликом у трећем лицу множине, (б) с трпним придевом, (в) с морфемом *се*. Прва два реченична типа одлика су колоквијалног изражавања (пре свега усменог, али и епистоларног или новинског). Колоквијалност је у таквим случајевима изразитија ако је у предикатском изразу изостављен помоћни глагол, уп. *Украли му кола* према *Украли су му кола*. Трећа могућност је резервисана само за наименовани и н с т и т у ц и о н а л н и субјекат, уп.

(а) Јанку Јанковићу одузели возачку дозволу.

(б) Јанку Јанковићу одузета возачка дозвола.

(в) Јанку Јанковићу се одузима возачка дозвола.

(а1) Јанку Јанковићу обили стан.

(б1) Јанку Јанковићу обијен стан.

(в1) *Јанку Јанковићу се обија стан.

Реченице са обележјем анонимности субјекта, припадајући као посебни типови имперсоналних речница категорији персоналности, улазе

такође у сферу семантичке категорије неодређености (додуше не у њен центар него ближе периферији) на основу чињенице да је препуштање идентификовања субјекта подразумевању обично праћено извесним степеном неодређености, нпр. у (197) као субјекат могу се подразумевати било непосредни извршиоци посла, било организатори (служба) или читава градска власт, за разлику од примера са одређеном референцијалношћу, у којима субјекат мора бити именован, нпр. „Градска чистоћа“ већ данима не односи смеће.

Употреба лексичко-граматичких показатеља референцијалне неодређености донекле је условљена и тиме да ли се налазе у облику једнине или у облику множине. Множина је у принципу облик погоднији од једнине за наглашавање неодређености, иако једнина и множина нису у том погледу апсолутно чврсто разграничене. Зато се нешто чешће срећу примери типа (198–200) и сл. него такође правилни али ређи примери типа (201–203), док се лексема *један* и не употребљава у множини када има функцију неодређеног члана, нпр. (204–206), уп.

(198) Ту има одређених проблема.

(199) Ту има извесних пропуста.

(200) Ту има неких неправилности.

(201) Ту постоји одређени проблем.

(202) Ту постоји извештан пропуст.

(203) Ту постоји једна неправилност.

(204) *Тражили су те једни људи. / Тражили су те неки људи.

(205) *Овде су били једни студенти. / Овде су били неки студенти.

(206) *Тамо је обавио једне послове. / Тамо је обавио неке послове.

Изузетак од тог правила су именски изрази са именицама *pluralia tantum* у функцији конститутивног елемента израза мада би и у таквим случајевима могла бити употребљена заменица *неки*, чиме би се сасвим елиминисало значење количине (јединичности), уп.

(207) На крају ходника видела је једна врата.

(208) На крају ходника видела је нека врата.

(209) Нашао је на клупи једне наочаре.

(210) Нашао је на клупи неке наочаре.

(211) На углу су га чекала једна кола.

(212) На углу су га чекала неке кола.

§ 1097. Суплетивна сингуларизација или плурализација неодређености огледа се у чињеници да сингуларизација или плурализација неодређености не тражи само употребу облика једнине или облика множине у именском изразу (и у конгруентним облицима у предикатском изразу ако је реч о именском изразу у субјекатској позицији) него да у неким иначе честим конструкцијама захтева и промену лексичког састава именске групе.

Тако су неодређене заменице *неко* и *нешто*, које немају морфолошку категорију броја, а у синтаксичком погледу траже сингуларску конгруенцију (нпр. *Неко лупа*, *Нешто се чује* сл.), неодређене и у погледу количине онога што се њима означава, јер *Неко лупа*, *Нешто се чује* не значи обавезно да је у питању јединични субјекат (уп. *Неко лупа*, али не знам да ли је сам; *Нешто се чује*. *Можда су то њешарде*.). У таквим случајевима нумеричка квантификација неодређености поред увођења броја у именску групу захтева и употребу лексема *особа*, *човек*, *ствар* и сл., специјализованих за такву службу, уп.

- (213) Неко лупа.
- (214) Један човек лупа.
- (215) Два човека лупају.
- (216) На улици му је неко пришао.
- (217) На улици му је пришла једна особа.
- (218) На улици су му пришле две особе.
- (219) Нешто му је рекао.
- (220) Рекао му је једну ствар.
- (221) Рекао му је две ствари.

Ненумеричка плурализација неодређености, као што примери (222–224) показују, не допушта увођење у именску групу броја али тражи тражи конгруентну неодређену одредбу уз суплетивни именички облик, уп.

- (222) Неки људи лупају.
- (223) На улици су му пришле неке особе.
- (224) Рекао му је неке ствари.

Нереференцијалност

§ 1098. Нереференцијална употреба именског израза зависи како од његове функције у реченици (у предикату је именски израз увек нереференцијално употребљен, нпр. *Пера је њесник*, тј. 'Пера је један од песника'), тако и од лексема које учествују у исказивању нереференцијалне неодређености. То су или специјалне заменичке и паразаменичке речи и изрази, нпр. *било ко*, *ко било да било*, *ма ко*, *ко год хоће*, *Бог зна ко* и сл., или и заменичке и паразаменичке речи које се често појављују и у именским изразима са значењем референцијалне неодређености, нпр. *неко*, *нешто*, *један*, *одређени*, *извесни* и сл.). Нереференцијална употреба именског израза може зависити и од граматичког значења предиката (нпр. *футур*, *императив* итд.) као и од неких других лексичких или стилистичких услова.

У упитној реченици поред обичне (225) или наглашене нереференцијалне неодређености (226) може се појавити и значење максимално на-

глашене неререференцијалне неодређености са значењем сумње у позитиван одговор (227), уп.

(225) Да ли познајете некога у овом граду?

(226) Да ли познајете било кога у овом граду?

(227) Да ли познајете икога у овом граду?

Као што се из примера види, ако је у питању обична неререференцијална неодређеност, у саставу именског израза су неодређене заменице с префиксом *не-*, ако је у питању наглашена неререференцијална неодређеност у саставу именског израза су заменичке речи са елементом *било* (или њихови синоними или приближни синоними, нпр. *ма ко*, *ма који* итд.). Ако је у питању максимална неререференцијална неодређеност са значењем сумње у позитиван одговор, у саставу именске групе су заменице које почињу префиксом *и-*.

Напомена 1. — Изван датог граматичког контекста исте заменице употребљавају се у друкчијим значењима, нпр. заменице типа *ико* у конструкцијама с предлогом *без* понашају се као универзални квантификатори, уп. *Сада су без ичега* и *Сада немају више ништа*, што се на семантичком плану додирује с компонентом *максималног* у њиховом значењу референцијалне неодређености (нпр. *Имаће ли овде икога још*). Слично је и са употребом *било који*, *ма који* итд. Уп. *Прихватила је то без икакве њимедбе*, *Прихватила је то без било какве њимедбе*.

Напомена 2. — Облици упитних заменица и прилога *ко*, *шта*, *какав*, *где*, *куда*, *када* итд., који се употребљавају и за исказивање пуне неодређености, често се неоправдано занемарују у корист других неодређених заменичких речи које им ипак не могу бити потпуни синоними, уп. *Свира ли ко виолину?* *Свира ли неко виолину?* *Свира ли ико виолину?* Заменице типа *неко* могу значити и неодређену референцијалност па *Свира ли неко виолину?* зато може значити 'чини ми се да неко свира виолину и питам вас да ми то потврдите', заменице типа *ико* садрже претпоставку да се не очекује позитиван одговор, док заменице типа *ко* (*Свира ли ко виолину?*) немају ни прву ни другу поменути специфичност него просто значе пуну неодређеност, тј. неодређеност и неререференцијалност.

Референцијална и неререференцијална неодређеност нису увек недвосмислено разграничене. Тако, ако размотримо примере у којима је реч о ситуацијама које се понављају (228–230) или су се понављале (231–233), видимо да је у (228) и (231) у питању референцијална неодређеност (реч је о истом младићу у ситуацијама које се понављају или које су се понављале), у (229), (232) у питању је неодређена референцијална двосмисленост (могућно је да она излази како са истим младићем тако и с различитим младићима), док је у (230), (233) чак наглашена могућност да су у питању различити младићи, уп.

- (228) Суботом обично излази с једним младићем.
 (229) Суботом обично излази с неким младићем.
 (230) Суботом обично излази с неким од младића.
 (231) Суботом би излазила с једним младићем.
 (232) Суботом би излазила с неким младићем.
 (233) Суботом би излазила с неким од младића.

Вишезначност средстава за исказивање неодређености илуструје и пример (234), где може бити у питању (а) општи игноратив, (б) симулирани игноратив или (в) индифератив, све у оквирима неодређене референцијалности, као што показују приближне парафразе таквих реченица: (а) „постоје деца која пуше, али ја не знам ту децу“, (б) „знам децу која пуше, али ја не желим да ти знаш ко су та деца“, (в) „постоје деца која пуше, али њихова имена изостављам јер нису важна“. Уп.

(234) Нека деца пуше.

§ 1099. Посматрано у целини, семантичка категорија одређености / неодређености у српском језику нема изразити граматички центар, нити облици њеног изражавања припадају превасходно једном језичком нивоу. Штавише, тачније би било рећи супротно — и одређеност и неодређеност исказују се врло разноврсним средствима са ослоном на различите граматичке категорије и на јединице различитих нивоа. Иако су и одређеност и неодређеност обухваћене ширим појмом референцијалности / неререференцијалности, облици изражава одређености, као што је било показано, доста јасно су разграничени од облика изражавања неодређености. У оба случаја у питању је разуђена мрежа ужих значења и облика њиховог изражавања, која се овде не даје у свим па и најмањим детаљима. Она је посебно сложена у сфери изражавања неодређености, а њену сложеност увећава чињеница да су разлике међу појединим значењима неодређености понекад врло мале, комуникативно готово занемарљиве, што има за последицу варирања различитих облика у истом или сличном значењу и колебања језичке норме.

У семантичком центру категорије одређености / неодређености у савременом српском књижевном језику налазе се она језичка средства којима се најпотпуније и са што мање пратећих значења изражава одређеност или неодређеност.

Семантички центар одређености организован је око језичких средстава са значењем одређене референцијалности као што су, пре свега, именске групе с властитим именицама (нпр. *композитор Стиван Мокрањац*, *војвода Стеја Стейановић*, *писник Војислав Илић* и сл.) и личним, лично-присвојним или показним заменицама (нпр. *ја*, *моја маленкост*, *овај речник*, *оно дрво*, *џи људи*...). У ширем семантичком центру категорије одређености, односно ближе семантичкој периферији те категорије

налазе се именски изрази са значењем опште референцијалности (нпр. *сви речници, сваки цвет, цео њекс...*) и случајеви полуодређености (нпр. *извесни Јова Јовић*), који се често, мада не и обавезно поклапају са индиферативом (информација се задева у облик полуодређености или неодређености због оцене да нема већи комуникативни значај, нпр. *Чишам књигу извесног Јове Јовића, Нешто сам о њома већ чуо* и сл.).

Семантички центар неодређености носе, пре свега, језичка средства са значењем нереференцијалности, будући да оно што није референцијално употребљено по природи ствари остаје непозната чињеница (нпр. именски изрази са *било шћа, ма шћа, ишћа*, неодређеним *шћа* и сл.). Даље од семантичког центра неодређености налазе се случајеви неодређене референцијалности, прво општи игноратив (нпр. *Нешто се чује*), а још даље једностранни игноратив (нпр. *Шћа се то чује?*), односно симулирани игноратив (нпр. *Имам за вас нешто лепо*). Још је даље од семантичког центра категорије неодређености конспиратив (пошто је приликом употребе конспиратива у првом плану намерно одсуство одређености у именовану, а у другом плану остаје евентуална непознатост денотата за неко треће лице), све до случајева конспиративу блиске учтиве или шалтиве неодређености (нпр. *Неко није распримио собу* — у обраћању ономе који је требало да расприми собу), где је свим учесницима у комуникацији познато на шта се односе језичка средства с формалним показатељима неодређености. На семантичкој периферији одређености су и случајеви неименованости институционалног субјекта (нпр. *Сушра њочињу са ислашом њензија*), где формалну неодређеност (= изостављеност) субјекта прати његова реална одређеност у ситуацији у којој је такав исказ употребљен. На реченице с неименованим институционалним субјектом функционално се наслањају као још периферније појаве са становишта неодређености — безличне реченице, будући да ни у њима субјекат није именован (нпр. *Смркава се, Погодило га у раме*) или семантички субјекат нема граматички облик субјекта (нпр. *Сјава јој се.*), што све, у целини посматрано, показује како градуелност семантичког односа између одређености и неодређености, тако и градуелност односа између центра и периферије унутар одређености и унутар неодређености, најзад и градуелност прелаза између категорије одређености / неодређености и других семантичких категорија, нпр. персоналности, модалности и других.

§ 1100. Основна литератџура и референцијалној одређеностџи и неодређеностџи

Васић, Вера: Синтаксичка кореференцијалност, *Јужнословенски филолог*, LIV, 1998, 79–86.

- Znika, Marija: O upotrebi određenih i neodređenih pridjevnih oblika // *Jezik*, 1987, 34, 4, 101–106.
- Ивић, Милка: Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом // *Јужнословенски филолог*, XXV, 1961–1962, 137–151.
- Ивић, Милка: Лексема „један“ и пробем неодређеног члана // *Зборник за филологију и лингвистику*, 1971, XIV, 103–120.
- Ивић, Милка: Елементи неодређеног члана у савременом српскохрватском књижевном језику // *Реферати за 7. међународни конгрес слависта у Варшави*, Нови Сад, 1973, 11–14.
- Ivić, Milka: *Srpsko jedan / bugarsko edin u ulozi odredbe predikatske imenice // O zelenom konju / Milka Ivić. — Novi lingvistički ogledi. — Beograd: Slovoграф*, 1995.
- Ивић, Милка: О разликовању конкретног од начелног саопштавања у српскохрватском језику // *Глас САНУ*, 1988, књ. ССLII, 1–6.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички љриручник. — Београд: Београдска књига*, 2004.
- Клајн, Иван: *O funkciji i prirodi zamenica. — Београд: Institut za srpskohrvatski jezik*, 1985. (Biblioteka Južnoslovenskog filologa)
- Piper, Predrag: *Zamenički prilozii (gramatički status i semantički tipovi). — Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti*, 1983. (= Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. A. Jezičke studije, sv. 5)
- Пипер, Предраг: *Pronomina reflexiva у српскохрватском језику (у поређењу са руским). — Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику: Посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу њоводом 60–годишњице живота*, 1984–1985, XXVII–XXVIII, 633–639.
- Пипер, Предраг: Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима. — *Јужнословенски филолог*, 1986, XLII, 10–20.
- Пипер, Предраг: О цитатској неодређеној референцијалности у „Српским народним приповеткама“. — *Научни сасџанак славистија у Вукове дане*, 17. — Београд: Међународни славистички центар, 1987, 209–217.
- Пипер, Предраг: Референцијалност и исказ у исказу. — *Анали Филолошког факултета у Београду*, 1987, 18, 263–272.
- Пипер, Предраг: *Заменички љрилози у српскохрватском, руском и њољском језику (Семантичка студија). — Београд: Институт за српскохрватски језик*, 1988.
- Piper, Predrag: Contribution a l'etude des mots parapronominaux. — In: *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, Warszawa, 1991, 137–142.
- Piper, Predrag: O katafori u srpskohrvatskom tekstu. — In: *Anafora w strukturze tekstu. — Pod red. Macieja Grochowskiego. — Warszawa: Energeia*, 1996, 79–91.
- Пипер, Предраг: О анафорском ротирању антецедената у српском језику // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику: Посвећено професору др Драгољубу Петровићу поводом 65–годишњице живота*, 1998, LXI–II, 463–471.

- Радовановић, Милорад: Реченице с анонимним агенсом у језику Љубомира Не-дића // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1971, XII/1, 181–190.
- Tanasić, Sreto: Pasivne konstrukcije za iskazivanje referencijalne i nereferencijalne prošlosti // *Književni jezik*, 1986, XV, 3–4, 321–326.
- Танасић, Срето: Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику // *Књижевност и језик*, 1991, XX, 1–2, стр. 99–106.
- Фекете, Егон: Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог*, 1969, XXVIII, 1–2, стр. 321–386.
- Хлебец, Борис, Прилог разумевању значења речце *се* // *Српски језик*, 1–2, 1996, стр. 65–69.

МЕРОНИЧНОСТ

§ 1101. ОПШТЕ. — У српском, као и у другим словенским језицима, семантичке категорије разликују се степеном сложености и степеном граматикализованости. Неке категорије су изразито сложене и граматикализоване, нпр. категорије модалности, персоналности, квантификованости, а неке су и у једном и у другом погледу једноставније. Категоријално значење односа између дела и целине (за које се у савременој лингвистици устаљује термин *мероничност*) одликује се сразмерно мањим степеном граматикализованости. Поред тога, категоријално значење партитивности није сложено у том смислу да представља комплекс категоријалних значења, као нпр. модалност. Мероничност се одликује сложеностју каква је карактеристична за језичке појаве прелазне природе јер често долази у споју са другим категоријалним значењима.

Однос између дела и целине, у зависности од тога која страна тог односа се језички фокусира и колико се широко схвата однос између дела и целине, може бити интерпретиран и синтаксички уобличен на више начина, пре свега као однос између агенса и неког његовог дела као пацијенса (1), или као однос између агенса и неког његовог дела као средства (2), или као прави инструментални однос (3), уп.

- (1) Говори дижући обрве.
- (2) Фудбалер је гол постигао главом.
- (3) Нож сече оштрим сечивом.

Понекад исти однос између целине и неког њеног дела може бити осмишљен и језички представљен на два или више начина у зависности од тога која језичка средства се изаберу да би он био означен, нпр. *Враиша на ауџобусу била су зајворена, Враиша од ауџобуса била су зајворена, Враиша ауџобуса била су зајворена.*

Напомена. — Склопове типа *с ѝриколицом и(ли) без ње, с ѝоклойцем и(ли) без њега* није правилно испуштањем именице у акузативу сводити на склопове типа *са и(ли) без ѝриколице, са и(ли) без ѝоклойца* и сл., иако се понекад могу чути и прочитати и такви скраћени и ненормативни облици.

Избор семантичке интерпретације тог односа зависи од говорног лица и његове процене комуникативних приоритета у некој говорној ситуацији, као ситуацији у којој се говори, и предметној ситуацији као ситуацији о којој се говори, тј. која је предмет говора.

Другим речима, категорија мероничности је изразито интерпретативне природе јер даје могућост различитог осмишљавања исте предметне ситуације.

Тийови семантичких односа део / целина

§ 1102. Однос део / целина у српском језику има, према М. Ивић, три основне интерпретативне могућости, с различитим синтаксичким облицима, у зависности од тога да ли се целина види:

као агенс, дакле вршилац радње (и субјекат реченице), нпр.

(4) Клати главом.

б) као пацијенс, објекат на којем се врши радња и који је граматички оформљен као синтаксички објекат (5), или као синтаксички субјекат пасивне реченице (6), уп.

(5) Ударили су голмана у главу,

(6) Голман је ударен у главу.

в) као носилац особине (без обавезне субјекатске функције именице којом је означен), нпр.

(7) Они имају косе очи.

(8) Њихове очи су косе.

Ако се целина у односу на део види као агенс, постоје две семантичке и синтаксичке могућости.

Једна могућост је да се део схвата као средство остваривања радње која прелази на неки други објект, нпр.

(9) Дао је знак очима.

(10) Помиловао је пса руком.

Назив дела (у улози средства) тада се у реченици граматички оформљује као инструментал оруђа. Семантички пацијенс у таквим случајевима не мора обавезно бити објекат у реченици него може бити осмишљен и језички уобличен и као израз просторног односа (11), или као конструкција са објекатским значењем и обликом (12), уп.

(11) Прелетео је очима преко собе.

(12) Прелетео је очима собу.

У таквим реченицама наглашена је хијерархизованост односа између целине и њеног дела.

Друга могућост је да радња не прелази са дела целине на неки други објекат. Ако се тада жели задржати у центру пажње хијерархизованост односа између дела и целине, назив дела биће опет у инструменталу, нпр.

- (13) Шкргуће зубима.
- (14) Мрда ушима.
- (15) Колута очима.

Ређе се у центар пажње ставља неидентичност дела са целином, односно његова привидна издвојеност из целине. Део се тада приказује као објекат на којем се врши радња, а целина као именовани или неименовани агенс у том односу, нпр.

- (16) (Професор) диже обрве.
- (17) (Докторка) мршти чело.
- (18) (Пацијент) стиска зубе.

Употреба наведених конструкција очигледно је условљена и синтаксичко-семантичким својствима глагола у предикату, пре свега његовом прелазношћу и рекцијом.

Ако је у предикату глагол који допушта субјекту реченице само једну улогу — улогу семантичког објекта (пацијенса, тј. онога на коме се или на чему се радња остварује), изнета правила у српском језику не важе, уп.

- (19) Он пати од желуца.

али не и

- (20) *Он пати желуцем.

У размотреним конструкцијама са значењем односа између дела и целине назив такве целине по правилу значи нешто живо, најчешће човека.

Ако именица која означава целину нема значење живог, знатно су мање могућности да буде употребљена у неком од размотрених синтаксичких облика и значења категорије део / целина осим у персонификацијама, нпр.

- (21) Сунце их је обасјало топлим зрацима.
- (22) Крошње су шуштале сувим лишћем.

Ако се целина види као семантички објекат (пацијенс) на који преко његовог дела прелази извесна радња, у реченици се називу такве целине може доделити улога (а) синтаксичког објекта, пример (23), или (б) синтаксичког субјекта, пример (24). Уп.

- (23) Војника су погодили у руку.
- (24) Војник је погођен у руку.

Однос између дела и целине видн се као хијерархијски однос, а део се представља као спроводник радње којој подлеже целина без обзира на

то какву синтаксичку функцију има назив целине и какав је синтаксички модел предлошко-падежне конструкције с називом дела, нпр.

- (25) Играч је добио ударац у колено.
- (26) Бацила му се око врата.
- (27) Нешто му је пало на главу.
- (28) Везали су га за ногу.

Најзад, целина се може видети као носилац особине коју има њен део, и која се са дела преноси на целину, што омогућује да се назив целине граматички оформи као субјекат реченице, а назив дела као објекат са обавезним детерминатором (29), али и тако да се називу дела додели функција субјекта реченице, уп.

- (29) Дечак има широка рамена.
- (30) Дечакова рамена су широка.
- (31) Рамена овога дечака су широка.
- (32) Рамена су му широка.

Таквом интерпретацијом однос између дела и целине представља се као врста квалификативног и посесивног односа.

У таквим реченицама однос део / целина интерпретира се као неидентичност, као привидна издвојеност дела од целине, али постоји могућност да се уместо тога фокусира значење хијерархизованости. Тада се назив дела као носиоца неке особине просторно осмишљава локативном предлошко-падежном конструкцијом с примарно просторним значењем, нпр.

- (33) Дечак је широк у раменна.

Могућност избора једне од дате две интерпретације односа део / целина (неидентичност или хијерархизованост) лексички су ограничене. Одређене лексеме у таквим синтаксичким конструкцијама допуштају избор интерпретације и одговарајућег синтаксичког израза (34), (35), а неке лексеме такву могућност блокирају (36), уп.

- (34) Она је танка струка.
- (35) Она је танка у струку.
- (36) Она је висока стаса.

али не и

- (37) *Она је висока у стасу.

Речено важи за реченице које означавају однос између дела и целина као конкретно-просторних објеката. Ако се део схвати као својство, нпр.

- (38) Она је била отменог држања.
- (39) Она је чврстог карактера.
- (40) Она је жена ретких врлина.

такве реченице су превасходно квалификативне природе па подлежу и неким друкчијим синтаксичким правилима. На пример, реченице (38)–(40) могу се трансформисати у

- (41) Она се отмено држала.
- (42) Она се одликује чврстим карактером.
- (43) Она је жена коју красе ретке врлине.

Такве трансформације именичког назива односа део / целина у глаголски предикат нису могуће када именица са значењем дела има конкретно-просторно значење.

Н а п о м е н а. — У означавању појединца као члана групе коју представља, где је значење односа део — целина у споју са значењем припадања и заједнице, препоручује се употреба генитивске конструкције с предлошким изразом у *име* (нпр. *Говори у име Црвеног крста*), а не генитивска конструкција с предлогом *исјред* (нпр. *Говори исјред Црвеног крста*).

Мероничност и партитивност

§ 1103. Категорији мероничности блиско је значење партитивности као односа између дела и целине у којем се као важан узима и количински аспект. Партитивност се у именском изразу исказује обликом генитива зависне именице или зависног именског израза, који се зове партитивни генитив, нпр. *комад хлеба, комад белог хлеба* и сл. У српском језику партитивни генитив има више ужих значења у зависности од лексичког састава именског израза с партитивним генитивом, обухватајући и следеће случајеве употребе.

1. у именским изразима са бројевима, нпр. *џри џрста, четворица војника, једанаест џграча*;

2. у именским изразима с пронумеративима, нпр. *колико џрстију, џолико дана, много људи, неколико књига*;

3. у именским изразима у којима управна реч значи условну јединицу мере, нпр. *две флаша вина, лонац чорбе, џри џрегшти соли, груја ученика*;

4. у именским изразима другог аргумента (објекатска допуна) са градивним именицама, нпр.

- (44) Узмите хлеба.
- (45) Наспите ми воде.
- (46) Хоћете ли кромпира?

Употреба збирних именица у партитивном генитиву такође је могућа, али није стабилна, и зависи пре свега од тога колико се у конкретном случају збирност приближава градивности, нпр.

- (47) Донеси овамо грања и сувог лишћа.

али не и

(48) *Доведи народа.

Н а п о м е н а. — Употреба партитивног генитива у примерима попут наведених (44)–(47) зависи и од лексичког значења глагола у предикату. Предност имају глаголи узимања, одвајања, издвајања и сл. Други глаголи у таквим конструкцијама се не употребљавају или се употребљавају ретко. На пример, *нако* постоји у народној књижевности, данас не припада српском језичком стандарду употреба глагола *нахранийи*, *найојийи* и сличних као, на пример, у стиховима *Нахрани нас хљеба бијелога / и найоји вина црвенога*.

5. у именским изразима другог аргумента у безличним реченицама са егзистенцијалним предикатима *биийи*, *несйаийи* (49), (50), посесивним *имайи*, *немайи* (51), (52) или модалним *йребайи*, *недостйајайи* (53), (54), уп.

(49) На небу је било још руменог сјаја.

(50) Нестало је струје.

(51) Има тамо и свезака и књига.

(52) Нема пријатеља.

(53) Њој сад треба снаге за нове напоре.

(54) Њој за то недостаје храбрости.

6. у именским изразима другог аргумента пропозиције чији је предикат изражен придевима *йун*, *сийи*, *вредан*, *досйојан*, *жељан*, *свесйан*, нпр.

(55) Ципеле су биле пуне воде.

(56) Она је сита тих сплетки.

(57) Он је вредан пажње.

(58) Она је достојна сваке похвале.

(59) Они су жељни љубави.

(60) Ми смо свесни своје одговорности.

Бројевне конструкције с партитивним значењем

§ 1104. ДИСТРИБУТИВНОСТ. — Партитивност се исказује и посебним бројевним конструкцијама с предлозима (нпр. *йо двојица*), као и посебним конструкцијама с разломачким именицама (нпр. *йри йеийине*).

У првом случају бројевне конструкције с партитивним значењем изражавају посебан вид тог значења — дистрибутивност. Опште значење дистрибутивности је представљање неке целине као скупа рашчлањеног на делове. Дистрибутивност као вид партитивности има два основна појавна облика: ненумеричку и нумеричку дистрибутивност.

Н а п о м е н а. — Карактеристично је да се у српској граматичкој терминологији као синоним и за партитивност и за дистрибутивност користи, као архаичнији, и термин *деоносйи*.

Ненумеричка дистрибутивност исказује се, пре свега:

— именским изразима са заменицом *сваки* (или *ниједан*), нпр. *Сваки кандидат је дао тачан одговор, Ниједан кандидат није дао њогрешан одговор*, и другим дистрибутивним конструкцијама без нумеричких квантификатора;

— именским изразима с предлогом *по* и именицом у локативу, нпр. *По кућама су се њалила светила*;

— предикатским изразима са итеративним глаголским облицима, нпр. *куцајши, њевуцајши, говоркајши* итд.;

— адвербијалима са итеративним значењем, нпр. *њовремено устјајши, њонекад седајши, местимично се ољушћши, њонеком се обрађши* итд.

Дистрибутивност, било ненумеричка било нумеричка, појављује се као сукцесивна и симултана дистрибутивност.

Сукцесивна дистрибутивност значи поступно рашчлањивање извесног скупа на елементе или подскупове као његове делове, уп.

(61) Брије се сваког другог дана.

(62) Одлазили су два по два.

(63) Не ради недељом.

Симултана дистрибутивност значи истовремену рашчлањеност извесног скупа на елементе или подскупове као његове делове, нпр.

(64) По поду леже књиге.

(65) Седели су у групама по троје.

За разлику од општег значења партитивности, нумеричка дистрибутивност, у бројевним конструкцијама с предлозима, означава рашчлањеност извесног скупа, који се сам не квантификује, на мање скупове једнаке величине која се нумерички квантификује, нпр.

(66) Улазили су двоје по двоје.

(67) Улазили су у групама по пет.

(68) Улазили су у групама по петоро.

(69) Сваки је добио по пет динара.

(70) Улазили су један по један.

(71) Улазили су један за другим.

(72) Улазили су по двојица.

(73) Улазиле су по две.

(74) Добили су по десетак динара.

У нумеричким дистрибутивним конструкцијама, као што примери показују, употребљавају се најчешће основни бројеви (нпр. *по две свеске*), збирни бројеви (нпр. *по двоје деце*) и мушко-личне бројевне именице (нпр. *по двојица војника*), апроксимативне бројевне именице (нпр. *по двадесетак речи*), партитивне бројевне именице (нпр. *по четврћину ко-*

лача). Бројеви са значењем сложених целина, који се и иначе се у савременом српском језику ретко употребљавају, ређи су и у дистрибутивним конструкцијама, нпр.

(75) У радионицу су примали по троја кола.

(76) На свакој кући нацртао је по двоја врата.

Уместо бројева са значењем сложених целина у примерима какви су (75), (76) обичнији су збирни бројеви, дакле, *шроје кола*, *четворо вратица*. У последњем наведеном примеру предлог *по* може се изоставити зато што је дистрибутивност исказана и заменицом *сваки*.

Ако се квантификују групе мушких лица, предност у односу на основне бројеве има употреба бројевних именица с мушко-личним значењем, дакле,

(77) Улазили су по двојица.

пре него

(78) Улазили су по два.

Ако су у питању више нумеричке вредности, у таквим дистрибутивним конструкцијама обично се појављује партикуларизатори (в. § 1106) и предност тада имају имају основни бројеви у односу на мушко-личне бројевне именице, нпр.

(79) Долазили су у групама по тридесет.

поред

(80) Долазили су у групама по тридесеторица.

У конструкцијама с партикуларизаторима, нпр. *група*, ређе *скупи*, *збир*, *заједница* и сл. испред предлога *по* употребљава се предлог *од*, нпр.

(81) Живе у заједницама од по тридесет (јединки).

(82) Такви случајеви појављивали су се у скуповима од по тридесет.

У предлошким дистрибутивним конструкцијама са бројевима и бројевним именицама не употребљавају се опште заменице (*сав*, *сваки*) нити бројеви *оба*, *обадва*, који у свом значењу имају компоненту 'сав', због чега се не каже, будући да је граматички неприхватљиво, **по сва два дана*, **по свака два ученика*, **по оба ученика*. Разлог за то ограничење је семантичке природе: значење целовитости заменице *сав* неспојиво је са значењем нецеловитости предлошке дистрибутивне конструкције, а дистрибутивно значење заменице *сваки*, као општије, садржи дистрибутивно значење предлошке конструкције са бројем, што њихов спој чини сувишним.

Међутим, уз извесна лексичка ограничења (пре свега, на именице које значе временске одсечке) заменица *сваки* може бити употребљена у дистрибутивној конструкцији (без предлога *по*), нпр. *свака два дана*, *сваких пет минута*, *на свака три сата* и слично, у конструкцијама са значењем сукцесивне дистрибутивности, нпр.

- (83) Свака два дана писао је писмо.
 (84) Сваких пет минута прилазила је прозору.
 (85) Тај лек треба узимати на сваких осам сати.

У таквим примерима имамо дистрибутивност сукцесивног типа.

Чињеница да се редни бројеви ретко употребљавају у плуралском облику и значењу ограничава и њихову употребу у конструкцијама са дистрибутивним значењем. То ограничење укида се под извесним лексичко-семантичким условима.

Ако је у саставу именског израза заменица са универзално-дистрибутивним значењем *сваки*, могућа је и употреба редног броја у том именском изразу, нпр. *сваки њрећи дан, сваки други исијишаник, сваки десети војник* итд.

Ако је у саставу именског израза реч *јуи* (са значењем временског одсечка који се понавља) употребљена у конструкцији с предлогом *йо* (нпр. *йо два јуиша, йо неки јуиш*), тада у улози квантификатора у сукцесивној нумеричкој дистрибутивности може бити употребљен редни број, нпр. *йо њрећи јуиш, йо њети јуиш* и сл.

Субјекатска нумеричка дистрибутивност односи се на случајеве када се конструкција с нумеричко-дистрибутивним значењем налази у функцији синтаксичког субјекта, нпр.

- (86) Посетиоце је дочекивала по једна девојка на сваком улазу.
 (87) Посетиоце су дочекивале по две девојке на сваком улазу.
 (88) Посетиоце је дочекивало по пет девојака на сваком улазу.
 (89) Пред сваким је била по једна карта.
 (90) Пред сваким су биле по две карте.
 (91) Пред сваким је било по пет карата.

Партитивност нумеричког типа може бити исказана и именским изразом са именицом *део*. Такав именски израз обично се употребљава адвербијално, са дистрибутивним значењем, али се може употребити и као неконгруентна детерминација у именском изразу, уп.

- (92) Поделили су зараду на пет делова.
 (93) Тај механизам од пет делова врло је једноставан.

Само адвербијално, за нумеричке вредности '2', '3', '4', дистрибутивна партитивност нумеричког типа може бити исказана и посебним прилозима (*надвоје, нањроје, начетишоро*), нпр.

- (94) Пребио је штап надвоје.
 (95) Поделили су новац нањроје.

§ 1105. ФРАКТАЛНОСТ. — Разломачке конструкције су посебан облик исказивања партитивности именским изразом. Такви именски изрази су минимално двочлани (нпр. *две њрећине, друга њрећина* и сл.) и обухватају основни или редни број (у облику женског рода) и разломачку бро-

јевну именицу (женског рода), која се у синтаксичком погледу понаша као конститутивни члан именског израза.

Изузетно, разломачки именски изрази могу бити једночлани, тј. могу бити сведени само на конститутивни елемент и тада се на месту броја подразумева број у женском роду *једна* или *јрва*, нпр. (*једна*) *шрећина*, или (*јрва*) *шрећина*.

Ако је у позицији броја у разломачкој конструкцији број *један*, он се може изоставити без промене значења именског израза, уп.

(96) Свако је добио по трећину.

(97) Свако је добио по једну трећину.

(98) Трећина студената није дошла на предавање.

(99) Једна трећина студената није дошла на предавање.

осим ако је број *један* рематизован, тј. ако је комуникативно наглашен, нпр.

(100) Ј е д н а трећина студената није дошла на предавање.

То је, уосталом, обухваћено познатим општим правилом о факултативности употребе броја *један* уз именицу у сингулару, нпр. *свеска* // *једна свеска*, *речник* // *један речник* и сл.

Ако је у позицији броја у разломачкој конструкцији број *јрва* (нпр. *јрва шрећина*), правило о факултативности броја у разломачком именском изразу, дато у претходном пасусу, не важи.

Ако разломачка конструкција има у свом саставу број *један* или било који редни број, она онда има падежну парадигму.

Разломачка конструкција мора бити двочлана или вишечлана осим разломачких израза у којима се подразумева 'једна' нпр. *йоловина*, *шрећина*.

(101) Две трећине разреда има грип.

(102) Две трећина нашег разреда има грип.

(103) Две трећине нашег првог разреда има грип.

То важи како за основне бројеве (видети последње наведене примере), тако и за редне бројеве, нпр.

(104) Друга половина плате још касни.

(105) Наша друга половина плате још касни.

(106) Наша друга половина јануарске плате још касни.

Ако у саставу разломачке конструкције није број *један*, таква конструкција има падежну парадигму под условом да садржи редни број (нпр. *друга шрећина*, *друге шрећине...*), а практично нема падежну парадигму ако је њен нумерички елемент основни број (осим броја *један*). Чак и бројеви *два*, *шри* и *чейири*, који се у другим приликама могу употребљавати као променљиви или као непроменљиви (нпр. *са двама сестрама* // *са две сестре*), у разломачким конструкцијама су непроменљиви, уп.

(107) Помножи две петине са три седмине.

(108) *Помножи две петине са трима седминама.

Ако је у разломачким конструкцијама паукални број (*две*, *џри* или *четири*, или бројеви који се овима завршавају, нпр. *двадесет две џрећине*), онда бројевна именица има облик паукала (идентичан номинативу плурала именица женског рода на *-а*), нпр. *две џејине*, *џри четвртине*, *четири џејине* и сл.

Ако је у разломачким конструкцијама непаукални број, тј. број са вредношћу већом од *две*, *џри* или *четири* (осим бројева који се овима завршавају), бројевна именица тада има облик квантитативног генитива нпр. *џеј седмина*, *џри џејине* итд.

Поред основног броја и разломачке именице разломачка конструкција обично садржи и именицу чији је денотат објекат разломачке квантификације, нпр. *две џрећине џла џна*, *џри џејине з а р а д е*, *једна џоловина џу џа* и сл. Таква именице увек је у облику партитивног генитива.

У конструкцијама с разломачким значењем као врстом партитивног значења употребљавају се, дакле, посебне лексеме с разломачким значењем, најчешће разломачке именице *џоловина*, *џрећина*, *четвртина* итд. Одсуство разломачког односа означава се именским изразом са именицом *целина*, или с квантификаторима *цео*, *сав*, *чијав* и сл., нпр.

(109) Откупили су стан у целини.

(110) Појели смо цео хлеб.

(111) Попили су сву ракију.

(112) Чекамо га читав сат.

Разломачке именице су женског рода и траже да именица чији део означавају стоји уз њих у именском изразу као зависни члан у генитиву једине, нпр.

(113) Половина имања је припала сину.

(114) Трећина плате одлази за стан.

(115) Четвртина грађе одмах је исплаћена.

Веће граматичке посебности показује разломачка именица *џола*. Лексема *џола* има значење 'један од два једнака дела који заједно сами чине целину', и представља конститутивни елеменат именског израза, тј. има синтаксичку функцију разломачке именице (уп. /116/ са /117/), која је непроменљива, што се види из начина њене употребе у конструкцијама с предлозима (119), (120), и чија конгруенција са атрибутом и предикатом показује да је средњег рода, нпр. (122)–(124), уп.

(116) Овде је пола литра.

(117) Овде је половина литра.

(118) Овде је трећина литра.

(119) Направила је колач од пола киле брашна.

- (120) Говоримо о пола киле брашна.
 (121) Пола хлеба није било довољно.
 (122) Дај ми моје пола јабуке.
 (123) Дај ми то веће пола јабуке.
 (124) Добио је боље пола земље.
 (125) Прво пола ноћи пробдео је он, а друго пола ноћи пробдела је она.

Као и друге разломачке именице у српском језику *йола* дозвољава да се заменички показатељ референцијалности нађе како испред *йола* (126) тако и иза *йола* (127), чиме се мења референцијални фокус уз очување референцијалне одређености именског израза с разломачком именицом *йола* у оба случаја, уп. и (128) са (129):

- (126) Узела је то пола тврдог хлеба.
 (127) Узела је пола тог тврдог хлеба.
 (128) Узела је ту четвртину тврдог хлеба.
 (129) Узела је четвртину тог тврдог хлеба.

Уп. такође:

- (130) Дај ми моје пола јабуке.
 (131) Дај ми пола моје јабуке.

Иако употреба *йола* у паукалним конструкцијама може изгледати као аргумент за то да је *йола* број, та чињеница може се интерпретирати и у корист гледишта да је *йола* именица. Наиме, иако су примери као *йола лиштра* аналогни примерима типа *два лиштра*, *три лиштра*, *четири лиштра*, ти примери су аналогни и примерима *йоловина лиштра*, *трећина лиштра*, *четвртина лиштра* итд. па и када именица нема параметарско значење (у тим примерима *лиштар*) видимо исто: *йола јабуке* као *йоловина јабуке*, *трећина јабуке* па и *јарче јабуке* (уосталом, семантичка компонента 'део' садржана је у парафрази значења *йола*, в. горе).

Квантификатор *йола* се од основних бројева *два*, *три*, *четири* и њима изведених бројева разликује и конгруенцијским особеностима у предикату, уп.

- (132) Ту је било пола литра.
 (133) Ту су била два литра.
 (134) Ту је било пет литара.

Али се по истом критеријуму *йола* разликује и од других разломачких квантификатора, нпр.

- (135) Ту је била једна трећина литра.
 (136) Ту су биле две трећине литра.

Квантификатор *йола* се од основних бројева *два*, *три*, *четири* и њима изведених бројева разликује и конгруенцијом у атрибуту, уп.

- (137) Последње пола километра било је одлучујуће.
 (138) Последња два километра била су одлучујућа.
 (140) Последњих пет километара били су одлучујући.

Н а п о м е н а. — Поред конструкција *добро њола минуџа, сваку четврџи саџа*, када се време квантификује помоћу *њола* и *четврџи*, допуштено је и *добрих њола минуџа, сваких четврџи саџа* и сл.

Дакле, у дублетном статусу, с атрибутом у средњем роду у именском изразу са *њола* (нпр. *њоследње њола километџа*) могу бити употребљене и конструкције с атрибутом у облику генитива множине (нпр. *њоследњих њола километџа*), уп. такође

(141) Последњих пола километра није издржао.

Ако се такав именски израз налази у субјекатској позицији, он тражи да и глагол у предикатском делу реченице буде у облику множине, нпр. *Последњих њола километџа били су одлучујући*.

§ 1106. ПАРТИКУЛАРИЗАТОРИ. — Партикуларизација је квантификација издвојеног дела извесне целине помоћу посебних граматичких речи (партикуларизатора) без којих се такво издвајање и употреба квантификатора не могу извршити.

Најопштији експлицитни начин исказивања партитивности као издвајања ужег скупа из ширег јесте употреба лексеме *део* у именском изразу са именицом која означава целину, нпр. (*један*) *део млека, два дела брашна, џри дела романа, сви делови машине* итд. Именица *део* је фрагментизатор (као и именице *њочетџак, крај, средина, угao* и сл.) јер има улогу исказивања фрагментарности (по Л. Којену) као вида исказивања категоријалног односа *део* — целина у именском изразу. Партикуларизација може бити укључена и у нумеричку и у ненумеричку квантификацију, као што показују наведени примери. Фрагментизацијом могу бити обухваћене како именице са градивним значењем (142), тако и именице са збирно-градивним значењем (143), именице са збирним значењем (144), (145), апелативне именице које регуларно имају оба броја, како конкретно-предметног значења (146), тако и процесуалног значења (147), уп.

(142) Део млека је оставила за колаче.

(143) Део грашка је одмах очистила.

(144) Део траве био је сасушен.

(145) Део алата био је изгубљен.

(146) Део књига је однео.

(147) Део приче чули смо јуче.

За разлику од лексеме *део* и њених синонима као *o п ш т и х ф р а г м е н т и з а т о р а*, који могу бити употребљени у именском изразу с практично сваком именицом која означава целину (иако су такви спојеви с неким именицама обичнији, а с другима мање уобичајени), постоје и *п о с е б н и ф р а г м е н т и з а т о р и*, који уводећи у квантификативно-партитивну конструкцију именицу носе и неко допунско значење, нпр. *две кайи воде, два зрна грашка, два њарчетџа хлеба, њетџ комада јаја, две*

странице књиге, две главе романа и сл. Лексеме без којих се не може дати квантификација дела неке целине, и које се могу спајати само са одређеним именицама јесу „партикуларизатори“ (термин М. Ивић).

Постоје две врсте партикуларизатора директни и индиректни. Први именују конвенционалне јединице мере, нпр. *литр млека, килограм соли* и сл. Њихова дистрибуција је строго разграничена, готово без изузетака.

Напомена. — Изузетак је, на пример, у супстандардном изражавању *кило ракије*.

Индиректни партикуларизатори, именујући јединицу неке целине, носе и информацију о њеном облику, тј. они су уобличавачког типа, а с обзиром на то да ли именују облик који се сматра најобичнијим за јединицу те целине (нпр. *зрно њеска, векна хлеба* и сл.), или облик простора који неки њен део тренутно запрема (нпр. *чаша воде, гајба хлеба* и сл.), разликују се јединични уобличавачки партикуларизатори (први наведени тип) и садржински уобличавачки партикуларизатори (други наведени тип).

Јединични партикуларизатори именују уобичајени облик условне јединице дате материје (нпр. *две главице кувуса*), а садржински партикуларизатори именују објекат у којем се нешто може налазити и који се узима као условна јединица мере, нпр. *две вреће њеска*.

Разлика међу њима није апсолутна, нити свака именица има само један партикуларизатор овог или оног типа. На пример, уз именицу *хлеб* могу се употребити јединични партикуларизатори *мрва, њарче, кришка, векна, залагај* или неки други партикуларизатор, сваки са својим значењем, али не и *кај, зрно*, или *главица*. С друге стране, иако садржински партикуларизатори дају врло широке могућности избора, тај избор није сасвим отворен. Може се, на пример, рећи *кашичица воде, чаша воде, флаша воде, бокал воде, лонац воде* итд. али не и **кућија воде, *њакло воде* и сл.

Укратко, однос између фрагментизатора и различитих типова партикуларизатора може се сажето приказати на следећи начин:

1. општи фрагментаризатор (нпр. *део*)
2. партикуларизатори (посебни фрагментизатори)
 - 2.1. директни, нпр. *две литре воде*,
 - 2.2. индиректни, уобличавачки:
 - јединични, нпр. *две каји воде*,
 - садржински, нпр. *две чаше воде*.

Иако наведени примери не могу илустровати сву разноликост дистрибуције партикуларизатора, они својом разноврсношћу показују да су

могућности употребе партикуларизатора врло велике и да умногоме зависи од лексичко-граматичког значења именице уз коју стоје.

Квантификација се може односити на скупове којима одређени елементи припадају (нпр. *црвене и беле руже, две црвене и три беле руже* и сл.), или предмет квантификације може бити део неке нерашчлањиве целине, тј. такве која није састављена од истоврсних елемената (нпр. *три килограма меса, два бурџа вина* и сл.), и која се, дакле, односи на део унутар дате целине, па је у том смислу то унутрашња квантификација, односно партитивна квантификација.

Именице које се не плурализују, или се само по изузетку плурализују, као, пре свега, градивне и збирне именице, могу учествовати само у изражавању партитивне квантификације. Између градивних и збирних именица стоје градивно-збирне именице које означавају сложене целине истоврсних делова, нпр. *грашак, пасуљ, кујус, лук* и др. Најчешће су то типични називи за поврће, чији елементи у процесу обраде за исхрану постају компактнија, мање рашчлањена материја. То може бити главни значењски разлог што се у погледу могућности употребе с партикуларизаторима многи називи за поврће понашају као градивне именице. У том погледу називи за воће понашају се друкчије, и по правилу улазе у именичке изразе са квантификатором без партикуларизатора, нпр. *две шљиве, пет јабука, три лубенице* итд.

У српском језику поред лексичко-синтаксичке постоји и творбена партикуларизација, али знатно ређе, скоро по изузетку. Тако у структури именица *шравка* или *сламка* суфикс *-к-* омогућује увођење квантификатора у именски израз, уп. *шрава* према *две шравке*, али не и **две шраве*.

Разноврсност прелазних облика у значењима именица које улазе у конструкције с партикуларизаторима, и разноврсност њихових могућности да имају или да немају партикуларизатор, илуструје и именица *јаје*, која се може употребљавати без партикуларизатора (нпр. *три јајета, седам јаја* и сл.), али се може употребљавати и с партикуларизатором *комад*, иако је ова друга могућност обичнија ако у конструкцији нису бројеви *два, три, четвори*, оба, уп. *три јајета*, али *пет (комада) јаја* и сл.

Могућност употребе партикуларизатора у именском изразу, поред поменутог критеријума (1) могућности плурализовања именице која улази у конструкцију с квантификатором (в. горе), умногоме зависи и (2) од семантичког критеријума компактности скупа означеног таквом именицом (в. горе о синтаксичким разликама између назива за поврће и назива за воће), али и (3) од семантичког критеријума хетерогености целине која се таквом именицом означава. Збирне именице које значе хетерогене скупове (нпр. *алај, одећа, намештај*) немају уобличавачке репрезентативне партикуларизаторе него се партикуларизација врши помоћу именице *ко-*

мад, која ту заправо има улогу опште јединице мере за такве скупове, уп. *два комада алајџа*, *џри комада одеће*, *четири комада намештаја* и сл.

Као и други индиректни партикуларизатори, лексема *комад* у таквим конструкцијама не подлеже ни деминуцији ни аугментацији, нпр. неправилно је **лиџрица воде*, **килограмчић соли*, **комадина намештаја* и слично, али је правилно *јарченце хлеба*, *комадина меса*, *зрнце соли* итд. Примери као *комад меса*, *комадић хлеба*, *комадина сира* и слични показују да иста лексема може у једним случајевима функционисати као директни партикуларизатор, а у другим случајевима као индиректни партикуларизатор, у зависности од именице с којом улази у именски израз.

Партикуларизатор може бити присутан и само имплицитно, посебно ако се употребљава у типизираним ситуацијама и контекстима где би његово експлицирање било сувишно, и када су у питању индиректни садржински партикуларизатори, нпр. *две чорбе*, *џри кафе* и сл. (у ресторани, са значењем 'два тањира чорбе', 'три шољице кафе'), или *два млека*, *џри воде* и *џећ џива* (у продавници, приликом плаћања, са значењем 'два паковања млека, три флаше воде и пет флаша пива').

Напомена. — Таква, имплицитна партикуларизација одлика је разговорног стила.

§ 1107. *Изабрана лиџераџура о катеџорији мероничности и о џарџиџивности*

Алексић, Радомир: „Од града кључеви“, „праг од куће“ и сличне конструкције // Наш језик, 1940, VII, 8, 226–229.

Ivić, Milka: Quelques remarques concernant les „singularia tantum“ et les „pluralia tantum“ slaves // Prace Filologiczne, XVIII, 2, 1964, 29–35.

Ивић, Милка: О „партикуларизаторима“ // Јужнословенски филолог, 1980, XXXVI, 1–12.

Ivić, Milka: Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability // International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, 1982, XXV–XXVI.

Ivić, Milka: Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem. U: Milka Ivić, Lingvistički ogleđi. — Београд: Prosveta, 1983.

Ivić, Milka: Lingvističke konsekvence različitog pristupa odnosu „deo — celina“. — U: Milka Ivić, Lingvistički ogleđi. — Београд: Prosveta, 1983, 215–225.

Ivić, Milka: Neka zapažanja o rodu i broju / Milka Ivić // O zelenom konju: Novi lingvistički ogleđi. — Београд: XX vek, 1995, 128–157.

Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Срџски језички џриручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.

Којен, Леон: Семантички параметри у синтакси // Јужнословенски филолог, 1980, XXXVI, 13–24.

Менац, Antica: Partitivni genitiv u ruskom i hrvatskom književnom jeziku // Filologija, 1987, 14, 183–196.

НЕГАЦИЈА

§ 1108. ОПШТЕ. — Негација је семантичка категорија која највећим делом припада категоријалном комплексу модалности, а исказује се одричним реченицама, уп. *Не, она не сјава* према упитном *Да ли она сјава?* обавештајном *Она сјава* или императивном *Нека сјава* и сл. Неки облици негације припадају и семантичкој категорији квантификације, нпр. *нико, ништа, нигде* и сл. према *свако, свашта, свугде..., њонеко, њонешто, њонегде...* итд.

Негација је модално значење с обзиром на чињеницу да је суштина модалности у квалификацији коју говорно лице даје о свом исказу и да је један од главних видова модалности оцена односа између исказа и онога што је њиме означено. Постоје пет најширих критеријума према којима се таква оцена даје (а) према реалности онога што је исказом означено, нпр. *Чисти*. према *Чистио би*, (б) према истинитости пропозиције, која се у том погледу квалификује афирмативно, нпр. *Чисти* или негативно, нпр. *Не чисти*, уз могућност исказивања степена уверености говорног лица у истинитост исказа, нпр. *Можда (не) чисти*, *Вероватно (не) чисти* и сл., (в) према повољности или неповољности исказа с обзиром на њиме означену ситуацију, нпр. *Срећом, чисти* према *На жалост, чисти*, (г) према адекватности форме исказа ономе што се њиме означава, нпр. *Чисти, и р е ц и з н и ј е — с р и ч е, Енџиомологија, иј. наука о инсектима, врло је сложена* и сл., (д) према извору информације која се у исказу о некоме или о нечему износи, нпр. *Он, рекох, чисти; Он, вели, чисти; Према агенцији Бетиа договор је њосигнути*. Нека од наведених модалних значења су више граматикализована, а нека мање.

Негација се у српској простој одричној реченици одликује релативно јаком граматикализованошћу употребе конструкција са речцама *не, ни, ништи*, везником *ни*, одричним заменицама, заменичким придевима и прилозима, нпр. *нико, никакав, никад*, неким предлозима. нпр. *без, осим, сем*, или тзв. словенским генитивом, иако негација има и слабије граматикализоване облике изражавања, нпр. у систему именичких или придевских изведеница, уп. *неуморан, несјособан, бесјомоћан* и сл., све до исказивања негације као компоненте лексичког значења која нема посебан и регуларан језички израз, нпр. *ћелав, слиј, одсућан* и сл.

Конститутивни елеменат просте одричне реченице је одрична речца *не*, нпр. *Он не сјава*, а у одричним реченицама с помоћним глаголом у предикату то је одрични облик помоћног глагола — *нисам, ниси, није...*, нпр. *Он није сјудениј*, док у одричним реченицама са заповедним значењем то могу бити и облици *немој, немојте, немојмо*, нпр. *Немој га слуша-*

и. Негирани садржај предиката 'имати' у посесивном или егзистенцијалном значењу исказује се глаголом *немаји*, нпр. *Сва досадашња тирагања за несћалим професором била су узалудна. Море га не избацује, а на койну га нема.* (И. Андрић)

Негација је формално маркирано значење јер граматичка негација има експлицитан израз, нпр. *Не чийа, Она није овде, Ово нема краја.* У мањем броју случајева среће се имплицитна негација, која је лексичке природе, нпр. *Он је болестан* 'он није здрав'.

Негација служи томе да се пропозиције извесне реченице оцени као нетачна, и то је главна функције негације. Остале функције су пратеће и споредне у односу на ту њену главну функцију, нпр. функција квантификације или емфазе, тј. емотивног наглашавања нечега.

Супротно негацији, афирмација, као потврђивање, на формалном плану најчешће се своди на одсуство граматичког показатеља негације, нпр. *Он чийа* према *Он не чийа*. Као што негација може бити исказана једном речју, нпр. *Не! Нијошћо!, Никако!* и сл., тако и афирмација може имати посебан израз и статус самосталног исказа, а то је по правилу исказ у облику речце *Да*. Постоје и други облици синтаксички самосталног потврђивања, за које је карактеристична већа или мања емфатичност, нпр. *Тачно, Свакако, Наравно, Разуме се, У сваком случају, Айсолућно* и сл.

Спољашња и унутрашња негација

§ 1109. Посматрана у семантичкој структури реченице негација представља елементарни предикат који отвара место за пропозиционални аргумент, нпр. *Он не спава.* 'није тачно да он спава'. Садржај негације као семантичког предиката вишег реда је увереност говорника у нетачност онога што се износи у пропозицији подређеној том предикату.

СПОЉАШЊА НЕГАЦИЈА. — Синтаксичка негација према начину изражавања обухвата спољашњу негацију и унутрашњу негацију.

Спољашња негација има два вида: спољашња негација у сложеној реченици и спољашња негација у простој реченици. Заједничко им је то да израз којим се негира није укључен у структуру реченице чији се садржај или део садржаја негира, било да израз спољашње негације има развијени синтаксички облик (1), или да израз спољашње негације нема развијени синтаксички облик (2). Уп.

(1) Није тачно да пада киша.

(2) Не, киша не пада.

У првом случају израз спољашње негације је клауза којом се негира (нпр. *Није тачно..., Није истина..., Не стоји...*) садржај допунске клаузе, нпр.

(3) Није тачно да она спава.

У другом случају спољашња негација има облик интонационо (или интерпункцијски) издвојене одричне речце на почетку просте реченице, односно непосредно испред просте реченице којом се појачава негација садржана у њеном предикатском делу, нпр.

(4) Не, она не спава.

Таква спољашња негација може бити употребљена и као самосталан исказ, нпр. у одговору на питање, и у том случају се подразумева изостављени предикат који се негира, а који је садржан у левом контексту такве негације. Нпр.

(5) Да ли је она заспала? — Не.

Уколико спољашња негација није употребљена на начин као у примеру (5), она може бити јаче издвојена (6) или слабије издвојена (7) у односу на пропозицију с негираним предикатом која следи, уп.

(6) Да ли је она заспала? — Не. Она није заспала.

(7) Да ли је она заспала? — Не, она није заспала.

Ако спољашња негација нема развијени синтаксички облик, реченица с негираним предикатом може добити елиптичан облик и бити сведена на предикатски израз (8), или само на негирани глаголски елеменат у његовом саставу (9). Уп.

(8) Да ли је она заспала? — Не, није заспала.

(9) Да ли је она заспала? — Не, није.

Према томе, степен издвојености и развијености израза којим се негира у односу на предмет негирања може бити већи или мањи, нпр. *Није џачно да...*, или *Не*. или *Не*, ..., или *Није*, или *Није заспала*.

Спољашња негација исказана помоћу речце *Не*,... на почетку реченице са унутрашњом негацијом често се среће у дијалогским структурама као одричан одговор на постављено питање, нпр.

(10) Да ли сте ожењени? Не, нисам.

(11) Имате ли деце? Не, немам.

(12) Знате ли кинески? Не, не знам.

§ 1110. УНУТРАШЊА НЕГАЦИЈА. — Унутрашња негација је карактеристична за просту реченицу или за клаузу, нпр. *Она не спава* или *Родитељи се брину што она не спава*. За разлику од спољашње негације са развијеним синтаксичким обликом, где је израз који се негира дат изван предмета негирања (нпр. *Није џачно да она спава*), у унутрашњој негацији израз којим се негира дат је у саставу предиката, нпр. *Она не спава*.

Под одређеним лексичким условима (када предикат има у језику комплементарни антоним) унутрашња негација може бити лексикализована, нпр. *Је ли он болестан?* — *Не, он је здрав* са значењем 'Не, он није

болестан'; *Je ли он њприсуџан?* — *He, он је одсуџан* — 'Не, он није присутан' и сл.

§ 1111. КОНТРАСТНА И НЕКОНТРАСТНА НЕГАЦИЈА. — Према критеријуму улоге у функционалној перспективи реченице, издвајајају се такође контрастна и неконтрастна негација.

Контрастна негација је таква унутрашња негација чије је изрицање праћено имплицитним или експлицитним садржајем који се од садржаја исказа са негацијом разликује само у рематизованом делу, нпр.

(13) Није *Пера* познавао Миру (него је *Марко* познавао Миру).

Неконтрастна негација у свом окружењу нема такве садржаје, тј. у њеном окружењу нема контраста исказаној негацији нити се такав контраст подразумева или очекује, нпр.

(14) *Пера* није познавао Миру.

Интензитет контраста може бити јачи или слабији. Његово исказивање у најближем или даљем окружењу контрастне негације може изостати, нпр. (16)–(18), односно може бити препуштено подразумевању, али значењски контраст негацији може бити и сасвим експлицитан, било у облику зависне клаузе, нпр. (19)–(21), било у облику независне реченице, нпр. (22)–(24). Уп.

(15) *Пера* није познавао Миру.

(16) *Пера* није њознавао Миру. Не знам откуд вам то...

(17) *Пера* није познавао Миру. Не знам откуд вам то...

(18) *Пера* није познавао *Миру*. Не знам откуд вам то...

(19) *Пера* није њознавао Миру него је само чуо за њу.

(20) *Пера* није познавао Миру него је то био *Марко*.

(21) *Пера* није познавао *Миру* него је познавао *Веру*.

(22) *Пера* није њознавао Миру. *Пера* је само чуо за *Миру*.

(23) *Пера* није познавао Миру. *Марко* је познавао *Миру*.

(24) *Пера* није познавао *Миру*. *Пера* је познавао *Веру*.

У рематском делу контрастне негације може се наћи и израз којим се негира и део реченице на који се тај израз односи. Рематизовање такве контрастне негације постиже се и интонационим издвајањем и марикираним линеаризацијом реченице (25)–(30) тако да се негација поставља непосредно испред дела реченице који се негира, а читава рема на почетак реченице. Уп.

(25) *Није Пера* познавао Миру. То је био неко други.

(26) *Није Миру* познавао *Пера*. Он је познавао неког другог.

(27) *Није Пера* познавао Миру него је то био неко други.

(28) *Није Миру* познавао *Пера* него је познавао неког другог.

(29) *Није Пера* познавао Миру. *Марко* је познавао *Миру*.

(30) *Није Миру* познавао *Пера*. *Мару* је познавао *Пера*.

Ако је у домену рематизованог негирања израз којим се негира и предикат као предмет негирања, они обично не долазе на почетак реченице, и у том случају су маркирани интонацијом, али не и линеаризацијом, уп.

(31) Он *није* знао за њихов долазак.

(32) Он *није знао* за њихов долазак, (акамоли да га је припремио).

§ 1112. ПОМЕРЕНА НЕГАЦИЈА И ПОДИЗАЊЕ НЕГАЦИЈЕ. — Негативна морфема може стајати непосредно испред речи која се негира (нпр. *Она не сјава*) или испред речи која не улази у домен негирања (нпр. *Она не љознаје само њега него и њу* поред такође правилног *Она љознаје не само њега него и њу*). Такви случајеви, када облик за негирање не стоји непосредно испред оног члана који се негира него испред речи која не улази у домен негирања, а налази се ближе почетку реченице, називају се померена негација.

Посебан вид померене негације, али у сложеној, а не у простој реченици, представља појава која се назива подизање негације, када се израз за негирање смешта у главну клаузу, иако је домен негације исказан у зависној клаузи, нпр. *Не верујем да сјава*, што значи исто што и *Верујем да не сјава*. Само доста ограничен круг предиката омогућује подизање негације, нпр. предикати који се исказују глаголима *веровајти*, *мислијти*, *намеравајти*, *очекивајти*, *саветиовајти*, *сматрајти* и неки други.

Типови одричних реченица према њиховим комуникативним функцијама су (а) изјавно-одрична реченица, нпр. *Он не сјава*, (б) упитно-одрична реченица, нпр. *Зар он не сјава*, и (в) заповедно-одрична реченица, нпр. *Нека не сјава*.

Типови одричних реченица према њиховим комуникативним функцијама

§ 1113. ИЗЈАВНО-ОДРИЧНА РЕЧЕНИЦА. — Таква реченица може садржавати општу или посебну негацију. Предмет негације увек је пропозиција, али у оквиру пропозиције неки њен део може бити комуникативно фокусиран као ужи предмет негације, и тада се говори о посебној негацији. Фактички посебна негација увек је обухваћена општом негацијом (негацијом целе пропозиције), али општа негација не мора садржавати посебан комуникативни фокус негације.

На пример, у реченици *Пера није љрејознао Миру* предмет негације је цела пропозиција 'Пера је препознао Миру' јер наведена реченица заправо значи 'није тачно да је Пера препознао Миру'. То је пример реченице с општом негацијом без посебног комуникативног фокуса, тј. без посебне негације.

Али у реченици са контрастном негацијом *Није Пера њрејознао Миру* поред опште негације 'није тачно да је Пера препознао Миру' имамо и додатну информацију да је Миру препознао неко други, а не Пера. Ту се дакле негира, прво, цела пропозиција 'Пера је препознао Миру', а уз то се посебно негира да је у ситуацији 'неко је препознао Миру' тај 'неко' био Пера. Другим речима, реченица *Није Пера њрејознао Миру* значи 'није тачно да је Пера препознао Миру' јер 'неко је препознао Миру, а није тачно да је то био Пера'.

Као што се из изложеног може закључити, подели изјавно-одричних реченица према критеријуму обима негације на реченице са општом негацијом и реченице са посебном негацијом одговара претходно изложено разликовање спољашње негације и унутрашње негације.

Општа негација назива се и УНИВЕРЗАЛНОМ НЕГАЦИЈОМ, а посебна негација — ПАРЦИЈАЛНОМ НЕГАЦИЈОМ.

§ 1114. УПИТНО-ОДРИЧНА РЕЧЕНИЦА. — Упитно-одрична реченица (нпр. *Зар он не спава?* или *Он не спава?*) представља реченицу са особинама и упитне и одричне реченице. С формалне стране одлике упитности у упитно-одричној реченици су речца *зар* и упитна интонација, а формална особина негације у упитно-одричној реченици је одрична речца *не* (одн. *нисам, ниси ...*) у предикатском изразу. Са семантичке стране упитна компонента садржаја упитно-одричних реченица је значењу 'тражим / желим да ми буде потврђено...', а негативна компонента у значењу 'није тачно да није тачно оно што се износи пропозицијом', тако да се садржај реченице *Зар она не спава?* може парафразирати као 'тражим да ми буде потврђено да није тачно да није тачно да она спава'. Уп. такође

(33) Зар вам ово није јасно?

(34) Зар не желите још један пример?

(35) Зар им није било довољно?

У упитно-одричним реченицама без речце *зар* (нпр. *Он не спава?*) једини носилац упитности је интонација. Значењска разлика у садржају реченица типа *Зар он не спава?* и *Он не спава?* врло је мала и практично се своди на интензитет очекивања говорника да је одговор позитиван, који је већи у упитно-одричним реченицама с речцом *зар* (36), мањи у упитно-одричним реченицама без речце *зар* (37), а потпуно изостаје ако упитна реченица нема одричну компоненту (38), уп.

(36) Зар он не спава?

(37) Он не спава?

(38) Он спава?

Упитно-одричне реченице с речцом *зар* садрже негацију негације, због чега у крајњем исходу представљају питања о нечему на шта се оче-

кује потврдан одговор (*Зар он не спава? — Он спава*), иако одговор, супротно исказаном очекивању говорника, може бити негативан (нпр. *Зар он не спава? — Не спава*).

Упитно-одричне реченице без речце *зар* изражавају пре свега жељу говорника да добије обавештење о истинитости онога што се износи негирном пропозицијом, тако да *Он не спава?* значи 'желим да ми се каже да ли је тачно да није тачно: он спава'. Уп.

(39) Зар ви нисте отишли?

(40) Ви нисте отишли?

(41) Зар нисте на послу?

(42) Нисте на послу?

(43) Зар му то није доста?

(44) То му није доста?

Док испуштањем речце *зар* у упитно-одричној реченици слаби компонента очекивања говорника да би одговор на такво питање морао бити позитиван, у синтаксички сложенијим структурама та компонента очекивања може бити појачана, нпр.

(45) Зар је могуће да он не спава?

(46) Није ваљда да он не спава?

(47) Зар он још не спава?

(48) Зар он више не спава?

§ 1115. ЗАПОВЕДНО-ОДРИЧНА РЕЧЕНИЦА. — Заповедно-одрична реченица, нпр. *Не спавај*, представља реченицу са особинама и заповедне и одричне реченице. С формалне стране, одлике заповедне реченице у заповедно-одричној реченици су негација и императивни облик глагола у предикату, а са семантичке стране — исказивање воље говорног лица да не буде тачно оно што се износи предикатом. Тако, нпр. реченица *Не спавај* значи 'моја воља је да није тачно да ти спаваш'.

§ 1116. ПРОХИБИТИВНОСТ, односно забрана у ширем смислу, представља најчешће значење таквих конструкција. И као што је забрана уопште комплементарно антонимична дозволи, тј. *Забрањујем ти да...* = *Не дозвољавам ти да не...*, тако је и императивна прохибитивност у свом модалном делу комплементарна императивном исказивању дозволе да се врши оно што се износи пропозицијом, тј. *Не спавај* = 'не дозвољавам ти да спаваш', *Спавај* = 'не дозвољавам ти да не спаваш', где је у парафрази 'не дозвољавам ...' лексикализован израз негације 'моја воља је да не ...'.

Као што у императивним конструкцијама уопште степен категориности може бити већи или мањи, од најоштрије заповести (нпр. *Излази најоље!*) до сугестије исказане обликом императива (нпр. *Пробајте и овај колач*), тако и у реченицама које имају заповедно-одрични облик по-

стоје значења категоричније исказане директивности (нпр. *Не дирај!*) и мање категоричне директивности (нпр. *Немој још да идеш*), све до исказивања молбе (нпр. *И не уведи нас у искушење*) реченицом која има облик одрично-заповедне реченице и функцију директива, али не директива-заповести него директива-молбе.

Услов за конституисање заповедно-одричне реченице јесте да је глагол у предикатском делу реченице несвршеног вида. Малобројни изузеци или су стилски јако маркирани (нпр. у Декалогу *Не убиј, Не њожели ништа што је њуђе* или у молитви *Оче наш „И не уведи нас у искушење“*), или имају значење молбе (нпр. *Не замерише*), или упозорења (нпр. *Не заборави кључеве*), што се иначе обично исказује конструкцијом *џази(ше) да* с презентом глагола свршеног вида у другом лицу једнине или множине или, ређе: *џазимо да* са презентом глагола свршеног вида у првом лицу множине, нпр.

(49) Пазите да не погрешите!

(50) Пазимо да не погрешимо!

Изразито су стилски маркиране заповедно-одричне реченице са глаголом у инфинитиву, којима се у писменом облику исказују различите званичне инструкције, упозорења и забране, нпр.

(51) Не узимати на празан стомак.

(52) Не хранити животиње у кавезима.

(53) Не остављати децу без надзора.

(54) Не газити по трави.

Прохибитивно значење може имати и негација употребљена, са одговарајућом интонацијом, као самосталан исказ, нпр. *Не! Немој(ше)!*, или, ређе, *Немојмо!* и тада се из контекста или говорне ситуације види који однос забрана собом оличава. И ту модално значење варира од категоричне прохибитивности преко упозорења до молбе и преклињања или проклињања.

Напомена. — Проклињања, која у функционалном погледу нису искази карактеристични за савремени језички стандард, могу имати облик негираног опатива, тј. жељног начина, нпр. *Не имао од срца њорода, Да Бог да му ништа не родило* и сл.

§ 1117. Негације *не* и *немој(ше)*, *немојмо* изван наведене употребе у функцији самосталног исказа служе за уобличавање унутрашње негације у заповедно-упитним реченицама налазећи се у односу допунске дистрибуције тако да се *не* употребљава у конструкцији с глаголима несвршеног вида у императивном облику другог лица једнине или множине (нпр. *Не ошварај/ше/ша враиша, Не ошварајмо ша враиша*), осим горе наведених из-

узетака, а *немој(џе)*, *немојмо* се употребљава или са свршеним или с несвршеним глаголом у конструкцији *да* + презент, или у инфинитиву, уп.

- (55) Не говорите јој ништа.
- (56) Немојте ништа да јој кажете.
- (57) Немојте ништа да јој говорите.
- (58) Немојте јој ништа рећи.
- (59) Немојте јој ништа говорити.
- (60) Не седајте још.
- (61) Немојте још да седнете.
- (62) Немојте још сести.

Због чињенице да заповедно-одричне реченице поред уже схваћене заповести, односно забране, изражавају и низ мање категоричких видова жеље говорника да утиче на саговорника, оне би се могле звати и апелативно-упитним или директивно-упитним.

Двострука негација

§ 1118. Једна особеност негације у словенским језицима, укључујући и српски језик, јесте тзв. двострука и вишеструка негација. Иако у оквиру зависносложене реченице негација у независној клаузи и негација у зависној клаузи могу у коначном исходу да дају афирмативно значење (сагласно логичком правилу да је негација негације афирмација), нпр. *Не мислим да неће доћи* (мада од тога понекад постоје и изузеци, уп. *Сумњам да неће доћи* према *Не сумњам да неће доћи*), у простој реченици удвајање формалних показатеља негације (као и њено мултипликовање) не значи афирмацију него је резултат примене одређених правила формалне синтаксе (нпр. *Сѝара исѝина не смеѝа никоме, нова свакоме*. — Д. Николић), некад без посебног функционалног садржаја, а некад са пратећом функцијом емоционалног наглашавања негације, иначе често својственом општим кватификаторима (*нишѝа, никад, нигде* итд.), нпр. *Пријатѝелу, сем ѝезије, нишѝа на свеѝу није ѝрајно* (М. Капор).

Термин *двосѝрука негација* има уже значење и шира значења. У ужем и обичнијем значењу двострука негација, као права двострука негација, односи се на случајеве када је у реченици употребљена одрична заменичка реч, а у предикатском делу реченице и одрична речца, нпр. *Нико не чека, Не чека нишѝа, Није ничији слуга, Никад не чека, Нигде не чека* и сл. Реченице типа *Нико не чека* и сличне заправо значе 'Није тачно да неко чека', а из те парафразе види се да је одрична речца у предикатском изразу таквих реченица функционално редундантна, тј. сувишна, иако је граматички обавезна јер би без ње реченица **Нико чека* била граматички неприхватљива.

Двострука негација у ширем смислу обухвата и случајеве у којима се у простој реченици одрична речца понавља или се у различитим деловима исте прости реченице употребљавају различите одричне речце. То су следећи случајеви:

(а) везничка негација и негација у предикату, нпр.

(63) Ни Марко то није знао.

(б) спољашња и унутрашња негација, нпр.

(64) Не, немој ми прићи. (Д. Максимовић)

Поред тога, двострука негација као негација негације (али без формалног понављања негативних речци или заменица) постоји и у значењу упитно-одричних реченица с речцом *зар* (в. горе).

У сложеној реченици двострука негација као негација негације има регуларан формални израз, нпр.

(65) Не сматрам да не треба тражити друго решење,

где, дакле, значење једне негације потиरे значење друге негације па је опште значење реченице с негацијом негације ипак афирмативно, тј. 'сма-трам да треба тражити друго решење'.

§ 1119. ВИШЕСТРУКА НЕГАЦИЈА. — Вишеструка негација постоји у оним случајевима када су у истој реченици употребљене више од две одричне речи (одричне речце и/или одричне заменице), нпр.

(66) Нико, никада и нигде није о томе проговорио.

(67) Ни ти ни ја то нисмо могли знати. (А. Дедић)

(68) Не, ни ти, ни он, ни ја нисмо то знали.

Вишеструка негација појављује се и у сложеној реченици, али док у простој реченици једна негација не потиरे другу, у односу негација изражених у различитим клаузама исте сложене реченице може се испољити логички закон негације негације као афирмације, нпр.

(69) Не мислим да неће доћи.

(70) Не верујем да ни он ни она неће доћи.

Значење реченице (70), и свих по структури сличних реченица заправо је, упркос вишеструкој негацији и њеној формалној структури, — афирмативно 'верујем да ће и он и/или она доћи'.

Број негација у вишеструкој негацији исказаној морфемом *ни* начелно није ограничен, али је вероватноћа употребе вишеструке негације обрнуто сразмерна броју одричних израза обухваћених таквом негацијом, тј. што је више у њој одричних израза, мања је вероватноћа да ће се таква вишеструка негација остварити у говору.

И вероватноћа употребе заменичке вишеструке негације обрнуто је сразмерна њеној величини, али ту постоје и два ограничења: прво, у ви-

шеструкој заменичкој негацији у истој реченици по правилу се употребљавају различите заменичке речи, уместо понављања исте (као *ни ...*, *ни ...*, *ни ...*), а, друго, број одричних заменичких речи није неограничен. Реченице као (71) граматички су правилне, али врло ретке. Уп.

(71) Нико никада нигде ни под којим условима и ни за какав новац ништа такво није направио.

Као што показују претходни примери, оно што је у простој одричној реченици обавезно, то је унутрашња негација у њеном предикатском делу без обзира на то да ли постоје одрични изрази за негирање и у неком другом делу реченице и да ли су они заменички или незамењиви, уп. такође

(72) Никад ја, Аћиме, срца нисам ни имао. (Д. Ћосић)

(73) Ни реч да нисте рекли.

(74) Ни брат ни сестра нису га посетили.

(75) Нико се није померио.

§ 1120. НЕГИРАЊЕ ПОМОЋУ РЕЧЦЕ ИЛИ ВЕЗНИКА *НИ*. — Негација помоћу речце или везника *ни* обухвата две класе случајева: када је у питању речца *ни* и када је у питању везник *ни*.

Речца *ни* служи истицању речи или израза којима претходи, уп.

(76) Нећу реч да чујем.

(77) Нећу ни реч да чујем

(78) Мајчине молбе нису га зауставиле.

(79) Ни мајчине молбе нису га зауставиле.

(80) Да нисте помислили на бекство.

(81) Да нисте ни помислили на бекство.

Реч или синтагма пред којом стоји речца *ни* има у таквим реченицама опште значење крајње границе у домену негирања.

Реченице у чијој је структури речца *ни* често се испуштањем негираног предиката (то су обично предикати с глаголима *хйеџи*, *моћи*, *смејти* или *немајти* и сл.) своде на своје елиптичне облике, што реченици даје већу емфатичност, уп.

(82) Она ни да чује.

(83) Он ни да се помери.

(84) Ни корак назад!

(85) Ни мацац.

(86) Ни реч више!

(87) Ни мрвице!

(88) Ни капи!

Тамо где реченица са емфатичким *ни* није прохибитивна, та речца има значење блиско значењу речце *чак* (значење неостварености нечега што се очекивало), којом обично може бити и замењена, уп.

(89) Ни мајчине молбе нису га зауставиле

(90) Чак га мајчине молбе нису зауставиле.

Напомена 1. — Сходно правилу да се непосредно испред негације *не*, *ни-сам*, *нећу*, *немам*, *немој* може употребити *и*, а да не треба употребљавати негацију *ни*, правилне су реченице типа *И не мислимо да је што добро*, а негацију *ни* у таквој позицији треба избегавати иако се таква употреба (нпр. *Ни не мислимо да је што добро*) понекад среће.

С друге стране, не треба употребљавати *везник* *и* уместо *ни* у одричним реченицама типа *Ни ти ни ја што нисмо могли знаћи*, *Ни он није могао да нађе посао* и сл.

Напомена 2. — У одричним реченицама не треба употребљавати *и* уместо *ни* у значењу 'такође', нпр. исправно је *Досадашњи покушаји, ја ни овај последњи, нису дали резултата*, а погрешно је *Досадашњи покушаји, ја и овај последњи, нису дали резултата*.

Поред могућности замене емфатичког *ни* речцом *чак* емфаза се може појачати њиховим комбиновањем, нпр.

(91) Чак га ни мајчине молбе нису зауставиле.

(92) Мића није замахнуо. Чак ни убо није. (О. Давичо)

Употреба речце *нији* уместо *ни* у наведеној функцији мање је уобичајена у савременом српском језичком стандарду и служи изразитијем истицању,

(93) Нити реч нећу да чујем.

(94) Нити мајчине молбе нису га зауставиле.

§ 1121. Везник *ни* употребљава се у набрајањима алтернативних делотата. У таквим конструкцијама може бити именована само једна алтернатива, којој управо везник *ни* у реченици са унутрашњом негацијом даје статус алтернативе (95). Број алтернатива на које се указује напоредним конструкцијама с везником *ни* начелно није ограничен. Уп.

(95) Влада није дошао. Ни Пера није дошао.

(96) Влада није дошао. Ни Пера, ни Мира, ни Лаза нису дошли.

§ 1122. ОДРИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ОПШТОМ КВАНТИФИКАЦИЈОМ. — Приликом квантификација свих чланова некога скупа, у реченици са унутрашњом негацијом, а изван њеног предиката, уместо двоструке или вишеструке употребе одричног везника *ни* може се употребљавати одрична заменичка реч (заменичка именица, заменички придев или заменички прилог), нпр. *нико*, *ништа*, *никакав*, *ничији*, *нигде*, *никуда(а)*, *ниошкуда(а)*, *никамо*, *никад(а)*, *никако*, *ниошито*, *ниуколико*, *низашта*; као и одричне изрази *ниједан*, *ниједном*, *ниједаред*, *ниједануи* и сл., нпр.

(97) Нико није дошао.

(98) Није нашла ништа од тога.

(99) То више није ничија брига.

(100) Нигде се тако не ради.

(101) Ни један човек на свету то не уме.

Одрична заменичка реч не може бити употребљена, ако нема негације у предикатском делу реченице, али важи и правило да опште заменичке речи (*сви, све, свачији, свуда* и сл.) не могу бити употребљени ако у предикатском делу реченице постоји одрична реч. Другим речима, одричне и опште заменице не употребљавају се у истим лексичко-граматичким окружењима осим у неким посебним случајевима (в. следећу напомену).

Напомена. — Примери типа *Сви не раде* у значењу 'нико не ради', *Све што није сачувано* 'ништа од тога није сачувано', *Свуда не ћошћују њројисе* 'нигде не поштују прописе', који се могу чути у емфатичном колоквијалном изражавању не могу се сматрати одликом српског језичког стандарда. Од таквих примера треба разликовати примере са контрастном негацијом, који су претходнима само формално слични, нпр. *Сви не раде (али сви хоће њлаћу)*, тј. *Не раде сви него само неки, а сви хоће њлаћу* и сл.

Поред функције коју имају у структурирању одричне реченице с двоструком или вишеструком негацијом одричне заменичке речи имају и функцију општег квантификатора (в. § 1043). Ту функцију најбоље потврђује употреба одричних заменичких речи у реченицама с предикатима који у језику имају комплементарне антониме (такве који искључују неку трећу могућност, нпр. *жив — мртав, њрисућан — одсућан* и сл.).

Поређење реченица типа (102) и (103) показује да из њихове денотативне истозначности и истозначности њихових предиката произилази и денотативна истозначност општих и одричних заменичких речи у њима као речи са истим денотативним опсегом, а то је општа квантификација са узајамно супротним сигнификативним значењем, што проистиче из чињенице да се одричне заменичке речи употребљавају само у реченицама с негацијом у предикату, док је за опште заменичке речи (*свако, свуда* и сл.) таква дистрибуција искључена, осим у ретким случајевима поменутих у претходној напомени. Уп.

(102) Нико није болестан.

(103) Сви су здрави.

(104) То је свуда дозвољено.

(105) То нигде није забрањено.

(106) Сви су живи.

(107) Нико није мртав.

(108) Она увек закашњава.

(109) Она никад не долази на време.

§ 1123. Чест облик двоструке негације у српском језику представљају и конструкције *нишћиа* + компаратив придева или прилога, или *нимало*

+ компаратив придева или прилога, у реченицама са негираним предикатом, у којима *ништа* или *нимало* имају емфатичну функцију. Уп.

(110) Ниси ти ништа бољи од Ђорђа Катића. (Д. Ћосић)

(111) Ниси ти нимало бољи од Ђорђа Катића.

(112) То неће бити ништа јевтиније.

(113) То неће бити нимало јевтиније.

(114) Твој цртеж није ништа гори од њеног.

(115) Твој цртеж није нимало гори од њеног.

Нимало се у таквим реченицама не употребљава испред прилошког компаратива *мање*, нпр.

(116) Мудерис није био ништа мање уплашен. (И. Андрић)

(117) *Мудерис није био нимало мање уплашен.

Изостављањем *ништа* или *нимало* унутрашња негација губи емфазу, али реченица не губи граматичност нити мења смисао. Уп.

(118) Ниси ти бољи од Ђорђа Катића.

(119) То неће бити јевтиније.

(120) Твој цртеж није гори од њеног.

Исти облик емфазе користи се и у одричним реченицама са вишеструком негацијом, нпр.

(121) Нико никада неће бити ништа бољи од Ђорђа Катића.

Негација у именском изразу изражава се и облицима *ниједан* и *ни један*, уп.

(122) Ниједан човек то не зна.

(123) Ни један дан му не пролази узалуд.

§ 1124. Разлика између именских израза са *ниједан* и оних са *ни један* аналогна је разлици између именских група са *сви* и *свако*, јер је у оба случаја то разлика између укупне опште квантификације (*ниједан*, *сви*) и дистрибутивне опште квантификације (*ни један*, *свако*). У првом случају постоји синонимија *ниједан* с негативним општим квантификатором *нико* (о разлици између афирмативних и негативних општих квантификатора в. § 1043), уп.

(124) Ниједан човек то не зна.

(125) Нико то не зна.

У конструкцијама с поновљеном негацијом *ни* у именској групи може се употребити само облик *ни један* (126), за којим мора да следи *ни други*, а непосредно затим може *ни трећи*, при чему уместо *ни један* може бити употребљено *ни први* (128) уз измену значења (уместо алтернативног *један / други*, редно значење *први / други...*), уп.

(126) Ни један ни други није дошао.

(127) Ни један, ни други, ни трећи није дошао.

(128) Ни први, ни други (ни трећи...) није дошао.

§ 1125. Изван групе одричних заменица негација у именској групи исказује се и прилогом *нимало* као и његовим суперлативним обликом *ни најмање*, при чему је у оба случаја двострука негација праћена квантификацијом или степеновањем и емфазом, што јасно показује поређење одричних реченица с таквим облицима и без њих, уп.

(129) Није остало нимало хлеба.

(130) Није остало хлеба.

(131) Ни најмање се не брине за то.

(132) Не брине се за то.

Употребом *нимало* и *ни најмање* као одредаба придева и прилога у одричним реченицама уместо основног значења придева или прилога који одређују добија се појачано (елативно) супротно значење, тј. *нимало лак* = *врло штежак*, *ни најмање лако* = *изузетно шешко* и сл., нпр.

(133) Није се с њима опходио нимало нежно.

(134) Није се с њима опходио ни најмање нежно.

(135) То ти није нимало паметно.

(136) То вам није ни најмање препоручљиво.

§ 1126. СЛОВЕНСКИ ГЕНИТИВ. — Допуна негираног прелазног глагола у предикату у неким случајевима има облик генитива, што се традиционално назива словенским генитивом, нпр.

(137) Није рекао о томе ни речи.

(138) Не треба грешити душе.

(139) Ја те среће нећу дочекати.

Не постоји чврсто правило за употребу словенског генитива у српском језику. У српском језику изразито преовлађује тенденција да се уместо словенског генитива употребљава акузатив. Многи примери употребе словенског генитива узети из језика српских писаца прве половине и средине XX века звуче на почетку XXI века архаично или регионално, уп. примере из *Савременог српскохрватског језика* М. Стевановића:

(140) Не облачи ни недељом нових хаљина. (Л. Лазаревић)

(141) С тога не постим Петрова поста. (С. Ћоровић)

(142) Присталице нове државе чине се да и не виде Алије. (Б. Ћопић)

(143) Али им није дао да учине штете. (М. Глишић)

(144) Не чује он те галаме, тог живота. (П. Кочић)

док би се други примери осећали као мање-више равноправни дублети акузативних допуна, евентуално благо стилизовани, уп. следеће примере (такође из Граматике М. Стевановића):

(145) Не чекајући одговора извади кључ. (Л. Лазаревић)

(146) Људи пролазе и не остављају трага. (Б. Ћосић)

Стабилна је употреба словенског генитива уз глагол *немајти* у предикату када је тај глагол употребљен у егзистенцијалном значењу, прецизније у значењу непостојања (152–154), као и у случајевима када је у допуни заменичка реч, обично с одричним, општим или показним значењем (155–157), уп.

- (147) Нема оне чесме. (М. Лалић)
- (148) Нема више оних обичаја.
- (149) Нема више нашег пријатеља.
- (150) Немају ништа против тога.
- (151) Зашто ви све то не кажете њему.
- (152) Они то не желе.

Исто важи и за реченице које у предикату имају глагол *несијати* у значењу 'престати имати', нпр. *Несија йара, несија йријашеља*.

Ако је у допуни предиката с глаголом *немајти* одрична именичка заменица *нишија* с придевском одредбом, словенски генитив налази се у варијантном односу према акузативу, нпр.

- (153) У томе нема ничег лошег.
- (154) У томе нема ништа лоше.
- (155) У томе нема нечег лошег.
- (156) У томе нема нешто лоше.

Једну морфосинтаксичку особеност савременог српског књижевног језика, која је позната и другим словенским језицима, представља употреба предлога између одричне морфеме и заменичке коренске морфеме када је предлог употребљен у именским групама са одричним заменицама у косим падежима, нпр. *ни од кога, ни йрема коме, ни у кога, ни с ким, ни о чему; ни од каквог, ни йрема каквом* итд. Нпр.

- (157) Али његова мисао није могла ни на чему да се заустави. (И. Андрић)
- (158) Нема ни у кога поверења.
- (159) Не зауставља се ни пред каквим препрекама.

§ 1127. НЕГИРАЊЕ ПРЕДЛОГОМ БЕЗ. — Изузетак у том погледу представља употреба предлога *без*, за чију је дистрибуцију карактеристично, прво, да искључује употребу одричне заменице у истој именској групи (нпр. граматички је неприхватљиво **без никог, *без ничег* и сл.); друго, да за употребу у конструкцијама са значењем опште квантификације тражи заменице са почетним *и-* (нпр. *ико, ишија* итд., в. примере 160, 162); треће, да се предлог *без* употребљава увек испред таквих заменица (нпр. *без иког, без ичег, без ичијег* итд.) иако се други предлози употребљавају у косим падежима непосредно испред заменичке коренске морфеме (нпр. *и од кога, и од чега, и са ким, и са чим* и сл.), уп. примере 160, 162, 164, 166, 168, 170); и, најзад, да таква употреба предлога *без* искључује формалну

негацију предиката у истој реченици, иако су такве реченице у целини синонимичне реченицама са двоструком негацијом, али без предлога *без* (уп. нпр. 166 и 167, 168 и 168, 170–171), нпр.

- (160) Остали су без икога.
- (161) Нема помоћи ни од кога.
- (162) Дошли су без ичега.
- (163) Не прави се ручак ни од чега.
- (164) Урадила је то без икакве помоћи.
- (165) Није прихватио предлог ни под каквим условима.
- (166) Остали су без икога.
- (167) Немају више никога.
- (168) Сада су без ичега.
- (169) Сада немају ништа.
- (170) Урадила је то без ичије помоћи.
- (171) Нико јој није у томе помогао.

Ако у именским изразима с предлогом *без* нема заменица типа *ико*, тада је, без обзира на то да ли је предикат негиран или није негиран, искључена могућност синонимичности таквих реченица с реченицама са двоструком негацијом, нпр.

- (172) Урадите то без њега.
- (173) Без муке нема науке.
- (174) Остали су без новца.
- (175) Без ње не иде никуда.

§ 1128. Поред предлога *без* постоји још неколико регуларних начина да се исказе негација без употребе одричних речци, везника и префикса. То су конструкције рестриктивног значења с предлозима *осим*, *сем*, прилошким изразом *са изузетком* и глаголским прилогом у функцији предлога *изузев*, уп. (176–179) и (180):

- (176) Дошли су сви осим Ивана.
- (177) Дошли су сви сем Ивана.
- (178) Дошли су сви са изузетком Ивана.
- (179) Дошли су сви изузев Ивана.
- (180) Само Иван није дошао.

На периферији негације налазе се предлози којима одрично значење није примарно, нпр. *ван* и *изван* (оба предлога употребљавају се с генитивом), уп. (181) и (182), (183) и (184):

- (181) Од 30. минута Тркуља је ван игре.
- (182) Од 30. минута Тркуља не игра.
- (183) Оставићемо то питање изван разматрања.
- (184) То питање нећемо разматрати.

Функцију речце *не* као израза унутрашње негације под одређеним творбеним условима могу преузети и неки префикси, нпр. *не-*, *без-*, *ван-*. Уп.

- (185) Ово је неукусно.
- (186) Ово није укусно.
- (187) Тај крај је безводан.
- (188) Тај крај нема воде.
- (189) Био је ванпартијац.
- (190) Није био у партији.

Иако се понекад и у говору људи с високим образовањем може срести конструкција с рестриктивним значењем *без* + именица или именички употребљена реч у номинативу (191–193), таква употреба је регионално обојена и не припада српском језичком стандарду, нпр.

- (191) *Дошли су сви без Иван.
- (192) *Дошли су сви без он.
- (193) *Дошли су сви без један студент.

Емфатичка функција одричних заменица испољава се тамо где оне могу бити замењене неодређеном заменицом или једноставно испуштене, нпр.

- (194) Ја с тим немам никакве везе...
- (195) Ја с тим немам неке везе...
- (196) Ја с тим немам везе...
- (197) Вест није изазвала никакво узбуђење.
- (198) Вест није изазвала неко узбуђење.
- (199) Вест није изазвала узбуђење.

Посебан вид одричних реченица представљају реченице чији су једини показатељи одричности интонација у комбинацији с одређеним речима и изразима (нпр. *много ми / њи ...*, *баш ме / ње ...*, *бар ...*, *нашао си ...* и сл.) које саме по себи немају одрично значење, уп.

- (200) Много ти он зна!
- (201) Он не зна ништа.
- (202) Баш си ме уплашио!
- (203) Уопште ме ниси уплашио
- (204) Нашао си о чему да бринеш.
- (205) Немаш о чему да бринеш.

§ 1129. Реторичка питања такође могу бити начин да се искаже негација без употребе одричних речи, уп. (206, 208, 210) са реченицама истог значења у којима је негација изражена уобичајеним средствима:

- (206) Одакле он да зна!
- (207) Он то не зна.
- (208) Хоћемо ли поверовати тим причама!
- (209) Нећемо веровати тим причама.
- (210) Да ли ико овде долази на време!
- (211) Овде нико не долази на време.

- Грицкат, Ирена: О неким проблемима негације у српскохрватском језику (с освртом на стање у руском језику и у неким другим словенским језицима) // Јужнословенски филолог, 1961–1962, XXV, 115–136.
- Зенчук, Валентина, Употреба *ни* в отрицательных предложениях сербохрватского языка (сравнительно с русским языком) // Очерки по словообразованию и употреблению. — Ленинград, 1965, 60–69.
- Ивић, Милка: Употреба вида у словенском императиву с негацијом // Славянская филология, II, Москва, 1958, стр. 96–111.
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: *Српски језички ириручник*. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Ковачевић, Милош: Синтаксичка негација у српскоме језику. — Ниш : Издавачка јединица Универзитета, 2002.
- Лашкова, Лили: Средства, функции и дистрибуција на синтактичкото отрицание в сърбохърватски и български език // Јужнословенски филолог, 1976, XXXII, 167–193.
- Менас, Antica: Slavenski genitiv u suvremenom hrvatskom književnom jeziku // Jezik, 1979, 26, 3, 65–76.
- Московљевић, Јасмина: О подизању негације у српском језику // Јужнословенски филолог, 1996, LII, стр. 89–98.
- Пипер, Предраг: О типовима квантификатора у српскохрватском језику // Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1982, 11/2, 93–103.
- Пипер, Предраг: О конверсивных предложениях с квантификативами всеобщности // Исследования по славянской филологии. Под ред. В. П. Гудкова. — Москва: Московский университет, 1984, 147–158.
- Пипер, Предраг: О семантичком статусу лексичких парова типа *све* и *нишџа* // Лексикографија и лексикологија: Зборник радова. — Нови Сад: Матица српска — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1984, 135–141.
- Радовановић, Милорад: Номинализација и негација // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1990, XXXIII, 407–416.
- Станојчић, Живојин: Граматизоване потврдно-одричне категорије у књижевном српскохрватском језику // Наш језик, 1967, XVI, 3, стр. 147–157.

КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ПРОСТЕ РЕЧЕНИЦЕ

Актуелизација реченице у комуникативној ситуацији

§ 1132. ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ ГОВОРНЕ СИТУАЦИЈЕ. — Језичка комуникација остварује се у комуникативној ситуацији, чији су основни елементи говорно лице (адресант) — деловање — саговорник (адресат). У важније елементе комуникативне ситуације, која се назива и говорна ситуација, спадају такође место и време комуникативне ситуације, предмет и средство комуникације.

§ 1133. ГОВОРНИ ЧИНОВИ. — Реченица која је писмено или усмено остварена у одређеном контексту и у конкретној комуникативној ситуацији представља исказ. У процесу комуникације искази се користе за различите облике деловања, тј. за остваривање таквих радњи, као што су: молба, савет, питање, упозорење, обећање, захваљивање и многе друге радње. То су говорне радње или г о в о р н и ч и н о в и. Говорни чинови су сложене природе и условно се могу раставити на чин изрицања исказа и чин остваривања комуникативне интенције говорног лица.

У појединим случајевима може се издвојити и трећи аспект — оцењивање исказа од стране говорног лица. Нпр. у исказу *Камо среће!* говорно лице остварује исказ, изриче прижељкивање радње и оцењује свој исказ као нералан.

Остварујући исказ, а истовремено и говорни чин, говорно лице истовремено остварује две радње: изриче исказ (л о к у т и в н и ч и н) и реализује своју комуникативну намеру (и л о к у т и в н и ч и н).

Н а п о м е н а. — Теорија говорних чинова (чије основе је поставио Џ. Остин) чини једну од главних области у оном правцу лингвистичке прагматике, у оквиру којег се проучава исказ полазећи од његове и л о к у т и в н е ф у н к ц и ј е (намере говорног лица). Исказ може да буде намењен томе да се у одређеној мери утиче на саговорника (нпр. да се он увреди, понизи и сл.), тј. да има п е р л о к у т и в н и е ф е к а т. Разлика између илокуције и перлокуције је у томе што се садржај илокутивног чина може вербално изразити, док за перлокутивни чин не постоји посебан језички израз. Изговарање исказа попут *Понижавајте ме, Претшми њи* и сл., не може се сматрати деловањем због њихове описне природе. То нису чинови који се могу остварити путем њихове вербализације.

§ 1134. ПЕРФОРМАТИВНА РЕЧЕНИЦА. — Експлицитно средство вербализације садржаја илокутивног чина јесте перформативна реченица.

Перформативност је специфична особина појединих глагола који се у облику 1. лица једнине презента одликују еквивалентношћу — еквивалентни су чину, а не саопштењу о њему. Нпр. перформативни глаголи су *обећавам, савешћујем, док волим, видим* то нису.

За сваки перформативни глагол осим перформативне употребе могућа је његова обична дескриптивна употреба, нпр.

- (1) Гарантујем вам исправност. (перформативна употреба глагола)
- (2) Гарантовао ми је исправност. (дескриптивна употреба глагола)

Иако се перформатив везује за облик 1. лица једнине презента, могућа је његова употреба у тзв. транспонованом облику. Тако реализујући чин поздрављања на крају писма, адресат може употребити један од могућих исказа:

- (3) Поздрављам те. Весна.
- (4) Поздравља те твоја Весна.
- (5) Буди ми поздрављена. Весна.

Сваки такав исказ је еквивалентан, тј. еквивалентан је чину, што значи да је **еквивалентност** основни критеријум за одређивање перформативне употребе глагола и исказа.

Да би се остварила перформативност, значење глагола који имају својство да могу бити перформативно употребљени мора бити везано за говорно лице, али то не мора обавезно бити исказано обликом 1. лица једнине, што најчешће јесте случај, него се понекад исказује и другим облицима када се из контекста и ситуације види да је носилац предикатског садржаја говорно лице, нпр.

- (6) Поздравља вас редакција образовног програма.
- (7) Овде писац завршава предговор и препушта вас читању романа.

РЕЧЕНИЦА И ИСКАЗ

§ 1135. РЕЧЕНИЧНА ПРОПОЗИЦИЈА. — Везивањем речи за одређену комуникативну ситуацију актуализујемо њен реченични садржај, чиме се реченица преводи с плана језичке структуре на план говора и укључује у исказ. Разлика између реченице и исказа испољава се у томе што исти пропозиционални садржај реченице (њено укупно значење) може да има различите илокутивне функције.

Реченична пропозиција је део исказа који функционише у говорном чину на тај начин да се о њему може нешто тврдити, или у који се може сумњати, део који може да постане предмет молбе, наређења, же-

ље, обећања, који остаје непромењен и уколико се из садржаја исказа изузме илокутивна функција.

У реченицама с перформативним глаголима у предикату њихов семантички аргумент увек има статус пропозиције. Уп.

(8) Захтевамо хлеба и игара!

Симболички то се може представити као: *Пг* + *Прой*, где је *Пг* — перформативни глагол — носилац илокуције, а *Прой* је ознака за пропозицију

§ 1136. ИЛОКУТИВНА ФУНКЦИЈА. — Илокутивна функција исказа представља вербализовану интенцију (тј. намеру) говорног лица, која се најлакше може експлицирати помоћу одговарајућег перформативног глагола.

(9) Кладим се у чоколаду.

(10) Желим вам лепо путовање.

(11) Захваљујем на топлем пријему.

Да би се било која илокутивна функција остварила и да би перформативна реченица постала успешан исказ морају се испунити неки услови. Нпр. услови успешности за *захваљивање* су:

— постојање свести говорног лица да је одређена ситуација настала (или ће настати) залагањем саговорника да се то деси;

— експликација од стране говорног лица чињенице да је саговорник директни или индиректни узрок за насталу ситуацију;

— постојање интенције говорног лица да саговорнику ода признање за насталу ситуацију.

Уколико илокутивна функција није изражена помоћу одговарајућег перформатива, она се може декодирати тако што ће се у исказу издвојити елементарне семантичке компоненте које изражавају намере, мисли и жеље говорног лица које изриче исказ. Илокутивна функција је сложене структуре, што се може експлицирати њеним разлагањем на елементарне компоненте. Тако у исказу: *Пази како прелазиш улицу!* издвајамо следеће семантичке компоненте:

Говорим: желим да урадиш *X*.

б) Говорим то зато што желим да знаш да прелазак преко улице може бити опасан.

в) Говорим то да би поступио / поступила на начин који искључује могућност да ти се деси нешто лоше.

На основу анализе издвојених семантичких компоненти у датом примеру декодирамо илокутивну функцију *уйозорења*.

§ 1137. ОДНОСИ ИЗМЕЂУ РЕЧЕНИЧНЕ ПРОПОЗИЦИЈЕ И ИЛОКУТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ИСКАЗА. — Комбинацијама пропозиција с одређеним илокутивним функцијама добијамо различите исказе. Тако у примерима:

(12)

- 12.1. Позајмићеш новац.
- 12.2. Позајмићеш новац!
- 12.3. Позајмићеш новац?

исказ 1. је констатација, исказ 2. наређење, а исказ 3. је молба, док сва три исказа имају исту пропозицију.

Илокутивна функција исказа зависи од конкретне говорне ситуације.

Реченица има своју илокутивну намену, граматикализовану кроз облик глаголске категорије начина или исказану помоћу модалних речи, речци и сл. У комуникативној ситуацији говорно лице користи реченицу као образац из језичког система помоћу којег остварује своје комуникативне намере, односно који употребљава у одређеној илокутивној функцији.

Ако реченица садржи изразе с одређеним референцијалним значењем, исказ је намењен означавању индивидуализованих објеката, тј. у исказу такви изрази кореспондирају с објектима из заједничког видног поља (објективног денотативног простора) или из заједничког фонда знања (субјективног денотативног простора) учесника у комуникацији. Нпр.

(13) Стави ову књигу на трећу полицу.

(14) Да ли се ваша супруга вратила из Лондона?

§ 1138. ИЛОКУТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ. — Реченица поседује илокутивни потенцијал који обухвата мноштво могућих илокутивних функција. Исказ има одређену илокутивну функцију (понекад се уз једну илокутивну функцију као главну нека друга функција може појавити као пратећа). Нпр. илокутивни потенцијал реченице *Пружи ми руку* је следећи:

	молба
	захтев
	наређење
	савет
Пружи ми руку	упозорење
	слагање
	захваљивање
	честитање
	поздрављање

док конкретна илокутивна функција исказа може бити друкчија у свакој конкретној комуникативној ситуацији.

§ 1139. ИЛОКУТИВНИ ОДНОС ИЗМЕЂУ РЕЧЕНИЦЕ И ИСКАЗА. — Илокутивни однос између реченице и исказа има два типа:

Реченица садржи пуну информацију о илокутивној функцији коју може реализовати у исказу. Нпр.

(15) Имате лепу хаљину	комплимент
(16) Дobar дан!	поздрављање
(17) Умукни!	наређење

Реченице у наведеним примерима поред тога што поседују одређени пропозиционални садржај (без чега нема ни једне реченице) имају и једнозначну илокутивну функцију (што већина реченица нема).

б) Реченица не садржи једнозначну информацију о својој илокутивној функцији у исказу. Нпр.

Илокутивна функција:

	1) саопштење
(18) Пушка је напуњена	2) упозорење
	3) тврдња
	4) констатација

Полазећи од комуникативног контекста илокутивни потенцијал такве реченице моделује се у исказу док не достигне пуну илокутивну функцију на тај начин што се полазној компоненти (нпр. глаголском начину) додају друге компоненте. Ако је илокутивни потенцијал реченице одређен глаголским модусом, види се само једна од семантичких компоненти илокутивне функције, док се остале могу препознати само у исказу. Нпр.

	1) Иди кући! Молим те.
	2) Иди кући! Док није касно.
	3) Иди кући! Тако је боље.
(19) Иди кући!	4) Иди кући! Несносан си!
	5) Иди кући. Завршио си посао.
	6) Иди кући. Ја ћу те заменити.

КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА И ИЛОКУТИВНА СТРАНА ИСКАЗА

§ 1140. Појам комуникативне функције исказа најчешће се изједначаје с илокутивном функцијом или снагом исказа, чиме се наглашава чињеница да се ради о функцији исказа, актуелизованог у конкретној комуникативној ситуацији. Међутим, у процесу комуникације говорно лице, поред тога што изриче исказ и остварује своју комуникативну интенцију, моделује и одређени сегмент стварности (како језичке тако и ванјезичке). При томе комуникативну функцију исказа одређује однос учесника у говорној ситуацији према чину моделовања на један од три начина: (1) преузимање постојећег модела, (2) модификација модела, (3) негирање модела.

§ 1141. НАЧИНИ АКТУАЛИЗОВАЊА РЕЧЕНИЦЕ. — Пошто под исказом подразумевамо актуелизовану језичку структуру, неопходно је разликовати начине актуелизовања реченице.

Као прво, актуелизовање се остварује у комуникативној ситуацији. Свака од издвојених основних компоненти комуникативне ситуације (говорно лице, деловање, саговорник) може послужити као критеријум за издвајање одређене комуникативне функције исказа.

Друго, актуелизовање подразумева референцијалност исказа, као поступак избора ситуативно релевантног денотата. Референцијалност обухвата различите поступке — од увођења новог референта до његове идентификације или до промене денотативног простора референта. Нпр.

(20) Ивана Поповић је моја нова другарица.

(21) Горан Петровић је добитник НИН-ове награде за 2001. годину.

(22) Ту данас варварин Черкез / усамљен пољаном блуди. (В.Илић)

Напомена. — Комуникативне функције исказа су универзалне природе као што су универзални поменути критеријуми актуелизовања исказа — комуникативна ситуација и референција. Облици њиховог диференцирања се разликују од језика до језика.

§ 1142. ИЛОКУТИВНИ НАПОН ИСКАЗА. — Интенција говорног лица, остварена изрицањем исказа у одговарајућем прагматичком контексту, представља водећи, али не и једини критеријум за издвајање комуникативне функције исказа. Тако, на основу интенције „изражавање става поводом настале ситуације“ издвајамо експресивну функцију *Хвала на њо-сејши*, а на основу интенције „подстицање да се нешто учини“ — директивну, нпр. *Уйали светло!* и сл.

Међутим, исказ поседује и илокутивни напон, под којим се подразумева интензитет развоја илокутивне функције између учесника говорне ситуације.

Илокутивни напон лежи у основи разликовања комуникативних функција у оквиру једне интенције. Нпр. молба и захтев имају заједничку директивну интенцију — подстичу адресата на акциони или вербални чин, али се разликују према илокутивном напону изречене интенције, семантички експлицираном кроз облик одговарајућег перформатива *молим / захтевам*:

(23) Купи ми играчку!

Молим те, купи ми играчку.

(Дете — мајци)

(24) Дођите сутра раније!

Захтевам да сутра дођете раније.

(Пословођа — службенику)

У експлицитно–перформативним исказима с перформативним обликом глагола у 1. лицу једине презенте интенција говорног лица је очи-

гледна, док се у имплицитно–перформативном исказу, с транспонованом перформативношћу, илокутивни напон моделује на основу прагматичког контекста.

§ 1143. КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА И ГОВОРНА СИТУАЦИЈА. — Комуникативне функције исказа посматране у односу на поједине компоненте говорне ситуације можемо поделити на:

аутоилокутивне (илокуција је усмерена на само говорне лице);

илокутивне (илокуција је усмерена на саговорника);

уопштено–илокутивне функције (илокуција је усмерена на говорно лице и саговорника);

неодређено–илокутивне (илокуција је усмерена на неодређеног имплицитног трећег члана говорне ситуације). Нпр.

(25) *Баш сам глуп!*

аутоилокутивна функција

(26) *Ошвори ѝрозор!*

илокутивна функција

(27) *Обећавам ти леј ѝровод.*

уопштено–илокутивна функција

(28) *Осџаниџе уз наш канал!*

неодређено–илокутивна функција

Свака од наведених функција заснована је на јединству фактора говорног лица и / или (једног или више) саговорника, као и на интенцијама говорног лица.

§ 1144. ИЛОКУТИВНОСТ И ФАКТОР АДРЕСАТА. — Ако је говорна ситуација типична, тј. ако укључује као конститутивне елементе говорно лице и саговорника који размењују поруке у недељивом просторно–временском континууму, функција исказа најчешће је илокутивност, тј. она је тада заснована на упућивању поруке једном конкретном саговорнику и на постојању заједничког фонда знања, као и на тежњи да се изврши прерасподела тог знања. Типична говорна ситуација претпоставља усмереност интенције говорног лица на саговорника. Зато већина исказа у свакодневном дијалогу има илокутивну функцију: питања, молбе, захтева, савета, поздрављања, честитања, извињавања, захваљивања итд., нпр.

(29) Где идеш?

(30) Додај ми књигу с полице!

(31) Извини што касним!

§ 1145. Уколико је комуникативна ситуација непотпуна, тј. ако се разликује у односу на типичну комуникативну ситуацију тиме што се у њој фактори говорног лица и адресата подударају, функција исказа биће аутоилокутивна.

Аутоилокутивност представља такав вид илокутивности код којег интенција говорног лица може да се окарактерише као настојање да се у одсуству реалног саговорника комуницира са самим собом, са

својим другим *Ја*. Изричито аутоилокутивна функција типична је за говорне чинове изненађења, резигнације, псовања и сл.

- (32) Види ти њу! изненађење
 (33) Ма, нема шансе! резигнација (навијача за време преноса спортске утакмице)

Поред тога, аутоилокутивност је, као последица маркираности комуникативне ситуације због међусобне просторне удаљености чланова комуникације, честа у дискурсу писма, када адресант употпуњује комуникацију, симулирајући дијалог с адресатом, коме пише. Нпр.

- (34) За мамину пензију можемо да купимо пола килограма меса или три килограма кромпира. А остало? Не могу даље да вам пишем...

§ 1146. УОПШТЕНО–ИЛОКУТИВНА ФУНКЦИЈА. — Уопштено–илокутивна функција проистиче из могуће двосмерне природе интенције говорног лица, тј. такве за коју је карактеристична и аутоилокутивност и илокутивност (истовремена усмереност на говорно лице и на адресата). Таква двосмерност је проузрокована чињеницом да говорни чин зависи од испуњавања услова успешности комуникације као захтева да постоји заједнички напор у остваривању илокутивног циља исказа како од стране говорног лица, тако и од стране саговорника. Тако у примеру *Доћи ћу сутра код шебе* може бити садржана интенција обећања, која се заснива на решености говорног лица да поступи у складу са својим исказом, и интенција уверавања, која је усмерена на саговорника. Осим обећања уопштено–илокутивну функцију имају искази понуде, позива, савета, препоруке, тврдње и сл. Нпр.

Двосмерна илокуција:

(35) Да ли сте за кафу?	спремност	понуда
(36) Будите мој гост!	очекивање	позив
(37) Поскупела је кафа.	одговорност	уверавање

§ 1147. НЕОДРЕЂЕНО–ИЛОКУТИВНА ФУНКЦИЈА. — Неодређено–илокутивну функцију имају искази у комуникативној ситуацији која је маркирана у односу на типичну говорну ситуацију тако што су у њој експлицитно или имплицитно заступљена „трећа лица“ на која је усмерена илокутивна снага исказа.

Већи број адресата се често среће у дискурсу рекламе, где се користе искази чија се илокуција усмерава на неодређеног потенцијалног купца, нпр.

- (38) Сезонско снижење цена и до 30%!
 (39) Најновији хитови у издању ПГП–РТС!

Имплицитно треће лице као једини прави и реални адресат, коме је заправо упућена порука, јавља се у отвореним писмима, упућеним конкретном кореспонденту:

(40) Сматрам вас лично одговорним за расплет ове судске кризе!

§ 1148. КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА И РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ. — Референцијалност (в. главе *Референцијалност* у I делу и *Референцијална одређеност* и *неодређеност* у II делу *Синтаксе*) такође може бити основ за издвајање главних комуникативних функција исказа, јер се различите интенције говорног лица остварују помоћу средстава за исказивање референцијалности. То су следеће функције:

— увођење новог референта, нпр.

(41) Адам Лозанић се спусти до зракасте Славије. (Г. Петровић)

— идентификација координата у објективном денотативном простору, нпр.

(42) Велики Врачар сада сви именују Звездаром.

— идентификација координата у субјективном денотативном простору, нпр.

(43) Пруста је тешко читати.

— моделирање координата у денотативном простору, нпр.

(44) Мила се вратила с мора.

Референцијалност као упућивање од стране говорног лица представља саставни део говорног чина. Референцијалност као резултат упућивања представља однос у који улазе језичка средства у контексту говорног чина. Нпр. у песми Лазе Костића *Паризу* упућивање је извршено у самом наслову песме, док сваки први стих следеће три строфе

Поносна главо свију градова...

Шарена главо сељенске гује...

Лакома главо Евине змије...

анафорички се надовезујући на наслов, илуструје референцијалност као резултат упућивања.

§ 1149. ИМПЛИЦИТНА ПРЕДИКАЦИЈА О РЕФЕРЕНТУ. — Схватање референцијалности као субјективног говорног чина одређеног интенцијом говорног лица уводи у анализу комуникативне функције појам имплицитне предикације у исказу.

Имплицитна предикација о референту, као прикривени начин преношења информације, последица је мањка идентификационих координата у стварности и у дискурсу. Имплицитну предикацију можемо супроставити конкретној референцији: деиктичкој, номинативној и денотативној, што сведочи о томе да је функција идентификације значајна, али не и једина функција референције. Ако функција идентификације обухвата поступак идентификације у односу на стварност и идентификације у од-

носу на дискурс (корелативна језичких средстава која упућују на исти референт), онда је имплицитна предикација — идентификација координата референта у субјективном искуству учесника комуникације. Нпр.

(45) Хамлет је лик из истоимене трагедије истакнутог енглеског песника В. Шекспира.

(46) Хамлет је дански принц.

(47) Хамлет је превише мислио.

У исказу (45) остварена је идентификација референта у односу на стварност, у (2) — идентификација у односу на дискурс наведеног дела, а у (3) — идентификација у односу на субјективно искуство учесника у комуникацији који упоређују понашање анализираног књижевног лика с адекватним примерима из субјективног искуства.

Разлика између конкретне и имплицитне референције очитав се и у сфери реализације: уколико за конкретну референцију постоје конкретна средства реализације (нпр. заменичке и сличне речи, лична имена и властите именице уопште), имплицитна референција у потпуности се ослања на способност саговорника да препозна намеру говорног лица да изнесе субјективан став у односу на оно што што саопштава о референту и да тај став исправно протумачи, нпр.

(48)

1) Филип је купио сладолед.

2) Филип се понаша непристојно.

Успешна комуникација у многоме зависи од исправног тумачења имплицитне предикације. Неспоразум у комуникацији често потиче од неспремности учесника у говорној ситуацији да подједнако успешно суделују у декодирању примарне саговорникове интенције. У том случају су од велике користи *металилокутивни искази* помоћу којих се имплицитна референција преводи у ранг експлицитне, нпр.

(49) — Моје дете воли да се пење.

— Знам на кога је.

— Схватићу то као комплимент.

— То и јесте комплимент.

Двосмисленост имплицитне предикације може да се одстрани и путем увођења у комуникацију *метареференцијалних исказа* у којима се имплицитна референција преводи у експлицитну, нпр.

(50) — Говоримо ли о истом човеку?

— Да, о Николи.

§ 1150. Сфера конкретне идентификације референта може се одредити као његов *објективни деноштивни њростор*, нпр.

(51) Књига је на столу.

Сфера идентификације референта у односу на властито искуство у вези с њим чини *субјективни денотативни простор*, нпр.

(52) Марија је лепа.

§ 1151. УВОЂЕЊЕ У ИСКАЗ НОВОГ РЕФЕРЕНТА И ФУНКЦИЈА ПРУЖАЊА ИНФОРМАЦИЈЕ. — Поступак увођења у исказ новог референта повезан је са комуникативном функцијом пружања информације и обухвата:

(а) увођење у контекст интеракције референта који је непознат адресату уз пружање свих неопходних информација о њему, нпр.

(53) Данас сам срела Нину. Она је моја пријатељица. Упознале смо се овог лета на мору;

б) увођење референта на рачун познате информације о просторно–временском фрагменту стварности којем он припада или истицање имена објекта уз информацију да је он познат саговорнику, нпр.

(54) Данас сам срела Нину. Већ сам ти причала о њој.

Денотативни простор референта је просторно–временски фрагмент стварности којем он припада. Уколико се референт поново уводи из претходног исказа у дискурсу, он се идентификује на основу онога што је тамо било наведено или полазећи од заједничког предзнања учесника у комуникацији. Нпр.

(55) Пред капијама Троје,
страшне ахајске чете на равној пољани стоје...
Чујем ли варварски усклик ахајских песника бојни'? (В.Илић)

Ако су говорном лицу и саговорнику познати референти, као и одређивачи наведених референата, прерасподела знања у комуникативној ситуацији подразумева само размену података о предикацији. У таквом случају знање које постоји код саговорника актуелизује се помоћу одговарајућих лично–временских трансформа предиката, нпр.

(56)

- 1) Иван је овде већ месец дана.
- 2) Иван је био овде месец дана.
- 3) Иван ће бити овде месец дана.

Такви су искази заправо основни, немаркирани начин увођења новог референта у исказ.

У оквиру комуникативне функције пружања информације издвајају се асертивна, декларативна и експресивна функција, које се доследно реализују у исказима саопштења, информисања, проглашавања, крштења, изрицања пресуде, давања комплимената и сл.

(57) Сутра је плата.

(58) Победник је хор „Колибри“.

(59) Оптужени је крив.

(60) Градска влада је одговорна за штрајк.

(61) Ваша нова књига је генијална.

У наведеним примерима неопходно је истаћи поступак идентификације референта у објективном денотативном простору (57), (58), (59) и идентификацију у субјективном денотативном простору (60), (61).

§ 1152. ЗАХТЕВАЊЕ ИНФОРМАЦИЈЕ. — Захтевање информације је посебан тип комуникативне функције у вези с референцијалношћу исказа. Та функција у потпуности се остварује у говорном чину питања. Интенција говорног лица у том случају може да се окарактерише као подстицање саговорника на вербални чин — од њега се тражи да идентификује референта у односу на објективни денотативни простор:

(62) Где су данашње новине?

или у односу на субјективни денотативни простор:

(63) Како ти се допада овај филм?

Полифункционалност упитне конструкције узрок је што се она употребљава у исказима у којима се истовремено остварују илокуције питања и молбе (или захтева). Иако има велики илокутивни потенцијал питање се разликује од осталих исказа с директивном функцијом због друкчијег комуникативног програма говорног лица: уколико у основи чина питања лежи комуникативна функција захтевања информације, у основи директива остварених у упитним конструкцијама је интенција да се саговорник подстакне да нешто учини. На пример, исказ

(64) Колико је сати?

представља питање, док исказ

(65) Хоћете ли се најзад смирити?

који учитељица упућује деци не претпоставља одговор *да* или *не*, већ подразумева захтев да саговорници поступе онако како то говорно лице од њих очекује.

§ 1153. ЗАХТЕВАЊЕ АКЦИОНОГ ЧИНА. — У односу на критеријум референцијалности издваја се и комуникативна функција — захтевање акционог чина.

Захтевање акционог чина је захтевање промене денотативног простора референта. Промена денотативног простора референта може да зависи:

а) од акционог чина учесника комуникативне ситуације:

— адресата, нпр.

(66) Донеси ми вечерас књигу!

— говорног лица, нпр.

(67) Купићу ти ову играчку.

б) од акционог чина лица која не учествују у комуникацији, нпр.

(68) Потребна вам је потврда из општине.

в) од утицаја објективних околности:

(69) Кад би сутра пала киша!

Функција захтевања акционог чина обједињује велики број исказа с директивном, комисивном, пермисивном и експресивном функцијом.

ТИПОВИ КОМУНИКАТИВНИХ ФУНКЦИЈА ИСКАЗА

§ 1154. Типови комуникативних функција исказа одређени су већим бројем критеријума.

У типологији комуникативних функција исказа традиционално се полази од перформативног глагола који изражава одговарајући илокутивни тип. Међутим, типологија илокутивних функција исказа заснована само на класификацији перформативних глагола у предикату даје поједностављену слику о типовима комуникативних функција.

Потпунију слику даје типологија заснована на комуникативним карактеристикама које су релевантне за више типова исказа, како експлицитно перформативних, тако и имплицитно перформативних.

Комбиновањем основних релевантних критеријума (а) интенције, (б) смера илокутивности, (в) референцијалних односа у исказу, добијамо следећу типологију комуникативних функција исказа.

Искази с асертивном функцијом (тврдња, саопштење, информисање, упутство, најава). — Основна интенција у асертивним исказима састоји се у попуњавању информативне празнине у знању адресата, нпр.

(70) Почетком 1807. године стале су да се дешавају необичне и дотле непознате ствари у Травнику. (И. Андрић)

Према критеријуму усмерености илокутивности издваја се уопштено–илокутивни тип (тврдња, објашњење, прецизирање, упутство, најава), нпр.

(71) Верујем у радост праштања. (Д. Максимовић) тврдња

(72) Мајстор ће доћи око четири. најава

и неодређено–илокутивни тип (саопштење, информисање, илустрација, поређење, констатација), нпр.

(73) Цео људски живот се своди на сутра. (М. Павић)

Према критеријуму референцијалности у исказу издваја се тип пружања информације с различитим модификацијама у зависности од рефе-

рента (искази типа саопштења, информисања, реферисања, рапортирања и сл.), нпр.

(74) Овај добри човек и ја нађосмо прстен! (М. Павић)

(75) Нови француски брзи воз прелази 1000 км за три и по сата.

Искази са асертивном функцијом издвојени према критеријуму референцијалности могу да зависе и од начина идентификације референта (тврдња, објашњење, прецизирање, илустрација, поређење, констатација, најава, упутство и сл.), нпр.

(76) Од 250 посланика у Скупштини Србије, њих 27 су жене.

Искази с директивном функцијом (молба, захтев, наредба, понуда, позив, савет, препорука, упозорење, забрана, погађање, уцена, претња). — Основна интенција ових исказа је да се адресат подстакне (ауторитативно или неауторитативно, заинтересовано или незаинтересовано) на акциони или вербални чин, нпр.

(77) Не, немој ми прићи! (Д. Максимовић) молба

(78) Хајдемо у врт! позив

(79) Ако те још једном ухватим! претња

Иако су наведени искази генерално уопштено–илокутивни, један њихов део функционише и с неодређено–илокутивном функцијом (пону- да, позив, препорука, упозорење, забрана). Нпр.

(80) Добро дошли у Народно позориште! позив

(81) Немој заспати под тим дрветом! упозорење

(82) Збрањено је ловити рибу. забрана

Према референцијалним односима у исказу директивна функција подразумева подстицање на промену денотативног простора референта.

(83) Однеси јакну на место!

Искази с интерогативном функцијом (тотална, парцијална, алтернативна, фатичка, реторичка питања). — Такви искази су интенцијално идентични директивним исказима јер се њима адресат подстиче на вербални чин, али се разликују према типу референцијалних односа. Интерогативна функција подразумева захтевање информације (подстицање на увођење новог референта, или идентификацију постојећег). Нпр.

(84) Где си био?

(85) Ко је она жена у плавом?

Фатичка и реторичка питања су аутоилокутивна, док су немаркирана питања — уопштено–илокутивна. В. о питањима више у глави Интерогативност.

Напомена. — Фатичка питања су усмерена на одржавање контакта с саговорником. Нпр.

(86) Да ли се чујемо?

Искази с комисивном функцијом (обећање, заклетва, опклада). — Такви искази садрже интенцију говорног лица да јамчи за свој будући акциони или вербални чин који је, по правилу, у интересу адресата. Искази с комисивном функцијом су уопштено–илокутивни и подразумевају обавезну промену денотативног простора референта. Нпр.

(87) Донећу ти поклон с путовања.

(88) Кладим се у чоколаду!

Искази с пермисивном функцијом (допуштање, пристајање, одустајање). — Њихова основна интенција је да се уклоне устаљена правила, норме, конвенције, који у одређеној ситуацији представљају препреку за остваривање намере адресата. И ту је у питању уопштено–илокутивна функција која подразумева одређивање референта у односу на објективни и субјективни денотативни простор. Нпр.

(89) Испрати друга, али само до раскрснице.

(90) Нећу више да се играм.

Искази с експресивном функцијом (апелативи, поздрављање, извињавање, захваљивање, честитање, изјављивање жеља, коментар, грдња, псовање, изненађење, резигнација). — Основна интенција у таквим исказима је изражавање психолошког стања говорног лица поводом настале ситуације.

(91) Хвала ти за овај час бола препун. (Д. Максимовић)

(92) Извините на овако неспретној понуди.

У оквиру подтипова исказа с експресивном функцијом, који су у начелу уопштено–илокутивни, издваја се група аутоилокутивних исказа (коментар, псовање, изненађење, резигнација). Нпр.

(93) Баш сам паметан! коментар

(94) Откуд сад ово! изненађење

Према типу референцијалних односа ова се функција издваја по одређивању референта у субјективном денотативном простору. Нпр.

(95) Ваша мајка лепо изгледа.

(96) Желим да постигнете још више.

Искази с декларативном функцијом (проглашавање, крштење, именовање, пресуђивање, награђивање). — Интенција садржана у таквим исказима састоји се у настојању да се озваничи ситуација настала заслугом или кривицом адресата. Чињеница да се о таквој промени обавезно обавештавају трећа лица која нису учесници комуникативне ситуације, али која ће убудуће одржавати ново чињенично стање, сведочи о неодређеној илокутивности тих исказа. Према врсти референцијалних односа то је тип функције пружања нове информације с увођењем новог

референта (крштење, пресуђивање), као и објективном и субјективном идентификацијом постојећег референта (проглашавање, именовање, награђивање). Нпр.

(97) Одлуком Окружног суда оптужени је осуђен на две године лишавања слободе.

(98) Стручни жири додељује признање Марку Поповићу за песничко достигнуће на Песничком наградном конкурсу.

СРЕДСТВА ЈЕЗИЧКЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ КОМУНИКАТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ИСКАЗА

§ 1155. ЕКСПЛИЦИТНА ПЕРФОРМАТИВНА ФОРМУЛА. — Сваки језички систем поседује средства помоћу којих говорно лице може ставити до знања саговорнику шта је циљ његовог исказа, истовремено омогућавајући адресату да успешно декодира комуникативну функцију тог исказа у конкретној ситуацији. Међутим, језичка средства су вишезначна и могу да служе многим циљевима. Због тога се, на пример, не може рећи да је илокутивни циљ свих императивних глаголских облика увек и само директивност, тј. подстицање саговорника на одређени чин. Уп.

(99) Почивај у миру! (натпис на гробу)

(100) Опорављај се!

(101) Чекај, чекај! Видећеш ти свог Бога!

Наведени и слични примери показују значај познавања контекста и говорне ситуације за правилно разумевање комуникативне функције садржане у исказу.

§ 1156. Експлицитна перформативна формула може се записати као *Пе + Прој*, где је *Пе* — перформативни глагол, изражен обликом 1. лица једнине или множине, а *Прој* — пропозициони садржај исказа који представља његову информациону вредност, оно на шта се односи интенција говорног лица. Нпр.

(102) Обећавам да ћу се вратити.

(103) Предлажем да скратимо увод.

Адресат изражен обликом датива заменице 2. лица једнине или множине, или обликом вокатива личног имена, назива занимања, друштвеног статуса и сл. (*господине, друже, докторе, мајсторе* и сл.), као и комбинавањем тих средстава, проширује експлицитну перформативну формулу. Уп.

(104) Наређујем вам да се извините.

(105) Саветујем ти да не пливаш.

(106) Захваљујем, господине докторе, на љубазности.

Граматички облик перформатива подразумева искључиво говорно лице у улози субјекта деловања, због чега је реченица у којој је говорно лице изражено и заменицом у том погледу маркирана. Уп.

- (107) Одбијам да учествујем у томе. немаркирани облик
 (108) Ја одбијам да учествујем у томе. маркирани облик

Структура експлицитне перформативне формуле одређена је валентношћу перформативног глагола. Уколико су у реченици заступљени сви аргументи предиката израженог перформативним глаголом, у питању је експлицитна перформативна формула. Нпр.

- (109) Извињавамо се поштованој публици због одлагања представе.
 (110) Отварам дискусију.

Као релевантна обележја експлицитне перформативне формуле издвајају се следећи аспекти:

— еквивалентност, т.ј. еквивалентност говорном чину, а не саопштењу о таквом;

- (111) Тражим помиловање! (Д. Максимовић)

— аутоверификација — одсуство могућности верификације помоћу критеријума истинитост / лажност. Такви искази могу да буду успешни или неуспешни, искрени или неискрени, али не и истинити или неистинити, нпр.

- (112) Увек ћу те памтити по добру.

— аутореферентност — обележавање чина који се врши приликом изговарања исказа;

- (113) Захтевам сва своја права!

— аутономинативност — могућност обележавања адекватног говорног чина, нпр. *захваљујем* — „захваљивање“;

— стабилност граматичког облика — реченица с перформативним глаголом.

Принцип еквивалентности је водећи у односу на друге принципе.

Еквивалентност исказа говорном чину лежи у основи издвајања перформативног исказа као таквог, а тиме и перформативне употребе глагола. Тако у примерима

- (114) Молим те да не идеш тамо!
 (115) Толико га молим да не иде тамо.

први исказ је перформативан, док други то није, иако оба исказа садрже глагол у облику 1. лица једнине презента. У првом исказу употреба глагола је перформативна, тј. изговарањем исказа с поменутиим глаголом вршимо еквивалентни чин, док у другом исказу имамо опис одговарајућег чина.

§ 1157. Перформативност се у српском језику изражава обликом 1. лица јединице или множине глагола, који су у том случају, по правилу, не-свршени, нпр.

(116) Захваљујем за срдачан дочек.

(117) Препоручујем ти ову књигу.

У српском језику перформативност може бити изражена и обликом потенцијала, нпр.

(118) Захвалио бих за срдачан дочек.

(119) Препоручио бих ти ову књигу.

Употреба потенцијала перформативног глагола смањује илокутивни напон исказа, често превodeћи исказ из једне илокутивности у другу. Уп.

(120) Упозоравам те на последице. упозорење, претња

(121) Упозорио бих те на последице благо упозорење, савет

Перформативност глагола такође се чува у транспонованом облику глагола 3. лица јединице или множине када се говорно лице из неких разлога одриче свог права аутономијације, нпр.

(122) Моли те твоја мама.

(123) Пуно ти се захваљује твоја другарица.

Н а п о м е н а. — О транспонованој употреби перформативног облика који се односи на денотативно говорно лице (в. § 1134).

§ 1158. Употреба експлицитне перформативне формуле у неким случајевима је институционализована, односно маркирана церемонијалним карактером ситуације:

(124) Крштавам те у име Оца и Сина и Светога Духа...

(125) Осуђујем вас на пет година затвора.

§ 1159. ИМПЛИЦИТНА ПЕРФОРМАТИВНА ФОРМУЛА. — Директивни и интерогативни искази разликују се од експлицитно-перформативних одсуством аутономинативности, због чега се њихов илокутивни циљ може декодирати на више начина. Стога се тај тип исказа назива имплицитна перформативна формула, јер у свом саставу не садржи перформативни глагол, који би једнозначно изразио намеру говорног лица. Нпр.

(126) Молим те да то урадиш. — чин молбе

(127) Уради то. — може да се декодира као чин молбе, захтева, савета и сл.

Перформативност директивних и интерогативних исказа проистиче из њихове еквиакционалности и аутореферентности. Изговарањем директивног исказа остварујемо говорни чин изјављивања воље. Управо граматичко значење изјављивања воље, које се остварује изрицањем говорног

чина, допушта сврставање императивних облика у имплицитне перформативе.

Може се говорити и о еквивалентности интерогативних конструкција, која истиче њихову имплицитно–перформативну природу.

Формула имплицитно–перформативног исказа подсећа на експлицитну перформативну формулу и такође је условљена типом валентности перформативног глагола: *ИПг + Прој*, где је *ИПг* имплицитни перформативни глагол у облику 2. лица јединице или множине императива, а *Прој* је пропозиција на коју се односи илокутивни циљ. Нпр.

(128) Отвори врата.

(129) Направите кућицу за птице.

(130) Померите се с врата.

Имплицитна перформативна формула, као и експлицитна, може бити проширена енклитичким заменичким обликом, уколико то допушта валентност императивног облика глагола:

(131) Додај ми књигу.

(132) Испричај ми причу.

§ 1160. ПЕРФОРМАТИВНА ПАРАДИГМА. — Изостављање једног од елемената структуре перформативне формуле, чије се место и улога могу лако установити на основу очуване илокутивне моћи исказа који се уклапа у парадигму формуле–прототипа, води непотпуном перформативном исказу.

Скуп непотпуних перформативних исказа као варијанти структуре прототипске перформативне формуле, можемо сматрати реализацијом перформативне парадигме одређеног чина.

На пример, приликом наручивања јела обично не говоримо келнеру: *Наручујем кафу и сок или Молим Вас да ми донесете кафу и сок*, већ *Донесите ми кафу и сок или Кафу и сок*.

Пошто су у структури перформативне формуле–прототипа релевантне само јединице, које у редукованом облику могу да изразе његову илокутивну моћ, перформативна парадигма има облик модификација с различитим степеном редукције елемената. Перформативна формула–прототип парадигме гласи *ПГ + А + Прој*. Редуковане варијанте су:

ПГ + Прој

ПГ + А

Пг

Прој

На пример, истим редоследом:

Уйозорвам те на ојасности.

Уйозорвам те.

Уйозоравам.

Опасност!

Напомена. — У прохибитивним директивним исказима са перформативом *збрањујем* није могућа редукција перформативне парадигме до пропозиције јер је садржај пропозиције супротан илокуцији перформатива. — Нпр.

Збрањујем ти да се дружиш са њим!

Збрањујем ти!

Збрањујем!

(Да се дружиш са њим!)

У последњем примеру у наведеној парадигми остварена је илокуција наређења, чији је садржај супротан прохибитивној илокуцији полазне експлицитне перформативне формуле.

У директивним чиновима *уцене*, *прејшње*, *алудирања* и сл. перформативни глагол се изоставља из перформативне формуле јер је исказ такве интенције са аутономинованим чином раван „илокутивном самоубиству“, тј. ради се о парадоксалном поништавању илокуције њеним номинањем. — Нпр.

**Уцењујем те овом сликом.*

**Прејшим ти.*

**Алудирам на ваше односе с прејшњављеним.*

Номинација сличних интенција путем употребе оговарајућег глагола може да се изврши у метаилокутивном исказу упућеном од стране саговорника. — Нпр.

— Поседујем извесне слике, које би могле досећи у шпампу.

— Да ли ви то мене уцењујете?

§ 1161. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ ПЕРФОРМАТИВ. — Модификоване перформативне формуле или лексичко-семантички перформативи не улазе у састав перформативне парадигме зато што не представљају редуктовани облик перформативне формуле већ лексичко-семантичку замену перформативног глагола:

хвала — захваљујем

драго ми је — одобравам

шпешта — жалим и сл.

§ 1162. Лексичко-семантичке перформативе можемо сврстати у четири основне групе:

Перформативи који имају статус речци или такав статус стичу у контексту. — Нпр.

(133) *Хвала што сте дошли.*

захваљивање

(134) *Је л' може кафа?*

понуда

(135) *Чекај, док те дохватим!*

претња

- (136) *Слободно* запалите. допуштање
 (137) *Било би ми драго* да не касните! прекор

б) прескриптивне модалне речи и изрази попут:

- (138) *Не смеш* то да радиш! забрана
 (139) *Требало би* да се обријеш. препорука
 (140) *Ако желиш* — изађи. допуштање

в) евалуативни изрази помоћу којих се остварују експресивне комуникативне функције. — У таквим случајевима у питању је изражавање емотивног става говорног лица поводом настале ситуације: задовољства (давање комплимента, захваљивање) или незадовољства (критика, пребацивање, жаљење). Уп.

- (141) Добро што си ми рекао.
 (142) Хвала на честиткама.
 (143) Лепо сте то замислили.
 (144) Зар сам то заслужила од тебе.
 (145) Штета што ниси дошао.
 (146) Овај цртеж је Богу плакати.

§ 1163. ГРАМАТИЧКА СРЕДСТВА. — Поред универзалних експлицитних и имплицитних перформативних средстава, као и семантичких перформатива који спадају у лексичке показатеље илокутивности, постоје граматичка средства упућивања на комуникативну функцију исказа. Таква средства зависе од системских и типолошких особина језика. Међу њима се у српском језику издвајају следећа средства.

§ 1164. Глаголски начин. — Примарна функција глаголског начина је одређивање садржаја предиката као реалног (сви видско-временски облици индикатива) или нереалног (облици потенцијала и императива).

Раније је већ било речено да облик потенцијала који се употребљава уместо индикатива перформативног глагола смањује илокутивни напон исказа (в. § 1157). Упоредо с семантичким перформативом, облик потенцијала уноси у исказ допунску компоненту учтивости, скромности и ненаметљивости. Уп.

- (147) Молим да не пушите.
 Молио бих да не пушите.
 (148) Дајте ми неку идеју.
 Био бих Вам захвалан за неку идеју.
 (149) Предлажем нови натпис за бец.
 Предложио бих нови натпис за бец.

Као што је било поменуто, облик потенцијала, поред тога што смањује илокутивни напон, може да преведе исказ из једне илокуције у другу:

(150) Кунем ти се да је то био он.	клетва, уверавање — уопштено–илокутивни чин
(151) Заклео бих се да је то био он.	двоумљење, резигнација — аутоилокутивни чин

Према томе, потенцијал не може да подједнако успешно замени експлицитни перформатив у свим исказима. У асертивним, директивним, интерогативним, експресивним исказима потенцијал смањује илокутивни напон исказа, уноси допунски тон учтивости, најављивања или несигурности, али илокуција остаје иста, док у комисивним и пермисивним исказима облик потенцијала мења њихов илокутивни циљ. Уп.

(152) Обавештавам присутне о условима конкурса. Обавестио бих присутне о условима конкурса.	обавештење обавештење, најављивање
(153) Саветујем ти да не пушиш. Саветовао бих ти да не пушиш.	савет ненаметљив савет
(154) Питам те за децу. Питала бих те за децу.	питање ненаметљиво питање
(155) Честитам Вам на избору. Честитао бих Вам на избору.	комплиментирање учтиво комплиментирање
(156) Обећавам да ћу доћи. Обећала бих да ћу доћи.	обећање одустајање, очекује се наставак: ..., али не могу
(157) Можете да питате. Могли бисте да питате.	допуштање забрана, прекоривање

Облик императива је примарно средство остваривања директивних комуникативних функција: молбе, захтева, наређења, позива, савета, понуде, препоруке, погађања, уцене, претње и сл. У имплицитном перформативном исказу императивни облик може да се окарактерише као део пропозиције експлицитне перформативне формуле с семантички елементарним предикатом — глаголом *кажем*.

Семантички елементарни предикат (који припада класи тзв. семантичких примитива, према А. Вјежбицкој) представља базичну компоненту семантичке структуре сваког перформативног исказа и због своје немаркираности и очигледности прелази у обавезну пресупозицију. Уп.

- (158) Упали светло!
Кажем ти: упали светло!

Семантички елементарни предикат интерогативне конструкције је глагол *ишћам*, који такође прелази у пресупозицију:

- (159) Колико је сати?
Питам те: колико је сати?

Уколико се семантички елементарни предикати експлицирају, у питању је њихова експлицитно маркирана употреба.

Императивни облици глагола у имплицитно–перформативном исказу могу да буду замењени обликом потенцијала у интерогативној конструкцији:

- (160) Отворите врата.
Да ли бисте отворили врата?

Као и у исказима с другим комуникативним функцијама, потенцијал смањује напон директивне илокуције, чини је учтиввијом и мекшом.

§ 1165. Глаголско време. — Основна функција категорије глаголског времена је идентификација временских координата садржаја предикације у односу на моменат актуелне говорне ситуације. Подударање временских координата садржаја предикације и говорне ситуације (које се исказује обликом презента) и њихово неподударање (прошла и будућа времена) могу се занемарити ако у структури исказа постоји временска одредба, нпр.

- (161) *Суџра* идем у позориште.
(162) Дешавало се, у *детињствџу*, седим тако сатима и читам.
(163) *Синоћ*, кад сам се враћала из *шећње*, видим — трчи за мном неко куче.

Супституција облика из категорије глаголског времена, која је уобичајена у обичном исказу (историјски презент, драмски презент и сл.), у перформативном исказу води промени илокутивне функције. Тако, замена облика футура I презентом у комисивном, директивном и асертивном исказу јача његов илокутивни напон, нпр.

(164) Сутра ћу ти <i>куџиџи</i> играчку.	обећање
Сутра ти <i>куџујем</i> играчку.	чврсто обећање
(165) Ти <i>ћеш осџаџи</i> код куће.	блажа наредба
Ти <i>осџајеш</i> код куће!	изричита заповест
(166) Седница <i>ће биџи</i> у петак.	обавештење
Седница <i>је</i> у петак.	тврдња

У појединим случајевима употреба презента уместо футура мења илокутивну функцију исказа, нпр.

(167) Гости <i>ће осџићи</i> .	упозорење
Гости <i>одлазе</i> .	(директивна употреба)
	констатција
	(асертивна употреба)

(168) Тата <i>ће бринути</i> о теби.	обећање (комисивна употреба)
Тата <i>брине</i> о теби.	тврдња (асертивна употреба)
(169) Сутра <i>ћеш моћи</i> у школу.	обавештење (асертивна употреба)
Сутра <i>можеш</i> у школу.	допуштање (пермисивна употреба)

Из наведених примера види се да употреба презента уместо футура у свим исказима води јачању илокутивног напона и померању илокуције у правцу чврсте намере, мањег степена евентуалности и уверавања који спадају у елементе семантичке структуре говорних чинова тврдње, констатације, наредбе, заповести, обећања и допуштања.

Употреба у директивним исказима облика радног придева у конструкцији с везником *да* уместо императивног облика такође јача илокутивни напон исказа. Уп.

(170а) *Крени* одмах!

(170б) Одмах *да си кренуо*!

Сличну функцију има и аорист у односу на футур I у асертивним исказима, нпр.

(171) После студија *оћићи* ћу у иностранство.

(172) После студија *одох* ја у иностранство.

§ 1166. Г л а г о л с к о л и ц е. — Основна функција употребе облика категорије лица је упућивање на говорно лице и/или на адресата у говорној ситуацији. Раније је већ било речено да стабилни граматички облик перформативног глагола увек упућује на говорно лице као субјекат деловања, чиме се искључује употреба личне заменице *ја* у саставу експлицитне перформативне формуле. Међутим, говорно лице може бити намерно истакнуто ради померања фокуса реченице, чиме се употреба средстава за обележавање говорног лица експлицитно маркира, тј. обележава у односу на неутралну формулу *ПГ + Прој*. Нпр.

(173) *Кладим се* у чоколаду.

Ја се кладим у чоколаду.

(174) *Саветујем ти* да размислиш.

Ја ти саветујем да размислиш.

Експлицирање говорног лица које није обавезни аргумент семантичког предиката, тј. које није предвидљиво на основу валентности глаголског облика, поред тога што у имплицитним перформативним исказима с императивом упућује на говорно лице као потенцијални индиректни објекат (у прилог којем се нешто чини) у појединим случајевима води томе да илокутивни напон перформатива буде слабији. Нпр.

(175) Учини то.
Учини *ми* то.

(176) Доведи га.
Доведи *ми* га.

Датив личне заменице у таквим случајевима, поред тога што упућује на индиректни објекат (у прилог којем се нешто чини), има и узрочни карактер, нпр. *Учини ми то* — 'учини то због мене'; *Доведи ми га* — 'доведи га, зато што ја желим да га видим'.

Раније је већ било речи о перформативном облику у којем се 1. лице једине или множине замењује 3. лицем једине или множине (в. § 1134). За такав исказ карактеристично је одсуство аутономинације говорног лица проузроковано његовим настојањем да себе издвоји изван комуникативне ситуације. Декодирање аргумената деиктичке интеракције *ја — ти / ја — ви / ја — Ви / ми — ти / ми — ви / ми — Ви* могуће је и једино исправно с ослонцем на комуникативну ситуацију. Тако у примерима

(177) Грађани Обреновца су уз Вас.

(178) Воли те твоја тетка.

можемо проценити да ли се ради о транспонованим перформативима или о дескриптивним исказима само уколико полазимо од говорне ситуације. Основни критеријум за то, као што је било поменуто, треба да буде еквивалентност исказа чину. Транспозиција перформативног облика доприноси јачању илокутивног напона, стварању ефекта ненаметљиве присности. Она је типична за тврдњу, молбу и различите експресиве, а посебно је честа у писаном дискурсу.

§ 1167. Глаголски вид. — Функционална разлика између свршеног и несвршеног глаголског облика пролази дуж линије разграничавања описног и динамичког плана асертивности. Свршени глаголски облици као носиоци динамичности, а тиме и промене просторно–временских координата, у односу на које се идентификује референт, везани су за асертивност у чијој основи лежи одређивање референта у односу на денотативни простор (в. § 1171). — Нпр.

(179) Воз је каснио. Закаснио је читава 2 сата.

У примеру (179) први исказ представља информативно–дескриптивну основу на којој се остварује функција саопштења.

Свршеност или несвршеност глаголских облика лежи и у основи разграничавања илокутивне функције најаве од других типова асертивности.

Илокутивност најаве претпоставља остваривање намере обзнањивања процеса који је у току, или се тако доживљава и представља, па стога подразумева употребу свршеног глагола. Уп.

1) Долазиће Иван.	најава
2) Доћи ће Иван.	саопштење

Показатеље комуникативне функције имамо такође у видским императивним паровима (са ослонцем на друга језичка средства у исказу), нпр.

(180) Отвори врата.	молба
(181) Отварај врата.	наређење
(182) Извини му се.	наредба
(183) Зашто бих му се извињавао.	одбијање

Када је у питању негативна илокуција која подразумева негирање пропозиционог садржаја исказа (нпр. у забрани, одбијању, неслагању и сл.), чешћа је употреба несвршених облика, док поједини искази с илокуцијом забране, наредбе или заповести, тј. с јаком илокутивношћу наметања воље од стране говорног лица адресату, садрже искључиво свршене облике (императивна конструкција с везником *да*). Уп.

(184) Да си дошао на време!
(185) Сместа да опереш руке!

§ 1168. Н е г а ц и ј а. — Оспоравање садржаја пропозиције претходног исказа саговорника у говорној ситуацији, или неког другог исказа, као и одбијање да се поступи у складу са жељом другог члана интеракције лежи у основи издвајања одговарајућих илокутивних функција: одбијања, негирања и оспоравања. Основни показатељ поменутих типова илокутивности је одрична речца *не* или негирани облик одговарајућег глагола, било помоћног, било пунозначног. Уп.

(186) Нећу да идем.	одбијање
(187) Слика није лепа.	негирање
(188) То није истина!	оспоравање

Негирање и оспоравање могу се посматрати као супротност асертивности. Са становишта референцијалности ту је реч о субјективној идентификацији референта и померању његових координата. Стога тај тип илокутивности не поседује специфична перформативна средства. Облике *поричем* и *оспоријавам* можемо сматрати семантички елементарним предикатима који прелазе у обавезну пресупозицију:

(189) Слика није лепа!	— Поричем да је слика лепа (тј. 'Тврдим да слика није лепа')
(190) То није истина!	— Оспоријавам да говорите истину.

За разлику од неслагања и оспоравања, илокутивност одбијања може се експлицитно помоћу перформатива *одбијам*, нпр.

(191) Нећу да слушам	— Одбијам да слушам.
(192) Не треба ми ваша помоћ.	— Одбијам вашу помоћ.

Негација је такође једно од најчешћих средстава остваривања директивне функције забране:

- (193) Не отварај ником!
 (194) Да те нисам видела тамо!

Илокутивни напон наведених исказа може бити појачан путем увођења интензификатора негације, односно посебних лексичких средстава која наглашавају негативну илокуцију. То су речи и изрази попут *никако*, *нијошшо*, *ни у ком случају* и сл. Нпр.

- (195) Нипошто немој отварати!
 (196) Ни у ком случају да те нисам видела тамо!

Негација у оквиру интерогаивне конструкције једна је од могућих одлика директивне функције понуде. Нпр.

- (197) Зар нећете сести? — Изволите, седите!
 (198) Зашто се не служите? — Узмите још!
 (199) Нећеш да останеш? — Остани!

§ 1169. Прозодијска средства. — Правилно декодирање илокутивне функције исказа повезано је с разликовањем таквих прозодијских средстава за обележавање конкретне интенције говорног лица као што су интонација, место логичког акцента и темпо говора. Исказ с истом пропозицијом, у зависности од поменутих показатеља, може да изрази различите врсте илокутивности. Уп. интонационе схеме исказа *Непријатељ ојкољава*, изговореног у контексту непосредне ратне опасности, за време битке.

- (1) Непријатељ ојкољава. констатација (о перципирању реалног)
 (2) Непријатељ ојкољава! саопштење
 (3) Непријатељ ојкољава! упозорење
 (4) Непријатељ ојкољава? питање
 (5) Непријатељ ојкољава. тврдња (на основу личног уверења)

У исказу (1) логички акценат (истакнут у примеру) распоређен је на предикативни део, исказ се изговара одмереним темпом, а интонација при крају опада. У питању је констатација.

У исказу (2) логички акценат се помера на први, референцијални елемент, исказ се изговара у бржем темпу, а интонација опада — од високе на почетку ка средњој. У питању је илокуција саопштења.

Исказ (3) — упозорење, издваја се бржим темпом у односу на остале примере. Логички акценат је на носиоцу предикативности, чији садржај представља суштину опасности на коју се упозорава. Интонација расте, а затим опада у завршном сегменту исказа.

Приликом постављања питања — исказ (4) — интонација се спушта у другом сегменту исказа, а затим расте. Логички акценат је на предикативном делу.

У примеру (5) приказана је интонациона схема тврдње. Интонација се понавља у сваком од сегмената исказа, а логички акценат долази на део који може да представља предмет евентуалне дилеме, док се први део узима као очигледан по природи ствари.

§ 1170. Р е д р е ч и. — Упоредо с примарном мотивисаношћу реда речи у реченици другим факторима, првенствено комуникативном перспективом реченице, комуникативна функција такође утиче на распоређивање елемената у исказу.

Један од честих примера за то можемо пронаћи у конверзацији између родитеља и деце, када искази с истом пропозицијом, али промењеним редом речи, следе у низу, један иза другог. Нпр.

(200) Дођи овамо!	позив
(201) Овамо дођи!!!	наредба

Дете може такође да претвори своју молбу у захтев, инсистирајући на поклону испред излога, употребивши узастопно два исказа за различито распоређеним елементима пропозиције:

(202) Купи ми играчку!	молба
(203) Играчку ми купи!!!	захтев

Може се рећи да помоћу инверзије, односно промене реда речи уобичајеног за неутрални исказ, долази до јачања илокутивног напона. Фокусирање елемента који представља објекат жеље или изјављивања воље говорног лица доприноси јачању комуникативне функције и служи као њен додатни показатељ.

Из наведених примера следи да сврставање језичких средстава остваривања комуникативних функција у посебне категорије представља теоријску апстракцију. У комуникативној пракси сва наведена средства функционишу заједно, формирајући целовити комплекс који се остварује конвенционалним експлицитним или имплицитним перформативним формулама. Типологија свих расположивих језичких средстава реализације одређене илокутивне функције омогућује да се лакше уоче механизми интеракције помоћу којих говорно лице остварује свој комуникативни програм.

АСЕРТИВНИ ИСКАЗИ

§ 1171. УТВРЂИВАЊЕ РЕФЕРЕНТА И КОМУНИКАТИВНА ПЕРСПЕКТИВА РЕЧЕНИЦЕ. — Асертивна функција исказа, у чијој је основи интенција пружања информације, т.ј. попуњавања информативне празнине у знању

адресата о денотативним координатима референта, али и субјективно вредновање тих чињеница од стране адресанта, директно се ослања на поступак увођења новог референта и одређивање његових координата. Одређивање референта обухвата идентификацију у односу на стварност, нпр.

(204) Марко је у дворишту.

на дискурс (кореперентност средстава која упућују на исти денотат), нпр.

(205) Иван је тај младић с почетка приче.

и у односу на субјективно искуство учесника комуникативне ситуације у вези с референтом, нпр.

(206) Лидија се уопште није променила.

§ 1172. ПРОСТОРНО–ВРЕМЕНСКА ЛОКАЛИЗАЦИЈА И РЕФЕРЕНТНОСТ ИСКАЗА. — Сферу конкретне идентификације референта можемо одредити као његов објективни денотативни простор, нпр.

(207) Књига је на столу.

Сфера идентификације референта у односу на властито искуство у вези с њим чини субјективни денотативни простор, нпр.

(208) Марија је лепа.

Увођење појма идентификације референта у односу на координате денотативног простора у анализу асертивне функције исказа подразумева оперисање елементима ситуативног оквира локализације, а то су: локализатор, објекат локализације, оријентир. Тако у исказу (1) *Књига је на сто-лу* локализатор је 'сто', објекат локализације 'књига', а оријентир је простор означен предлогом 'на', а у исказу *Пера је сџигао њре два дана* темпорални локализатор је време актуелне комуникативне ситуације, објекат локализације је садржај пропозиције *Пера је сџигао*, а оријентир је време означено предлошко–падежном конструкцијом *њре два дана*.

Елементи категорије просторно–временске локализације формирају конкретни денотативни простор референта.

§ 1173. Субјективни денотативни простор референта подразумева изражавање психолошког стања учесника комуникације поводом ситуације у којој се налази или у којој се нашао референт, и темељи се на чињеници да уласком у одређени контекст интеракције између конкретних учесника у комуникацији референт не само што добија просторно–временске карактеристике већ улази у корелацију с одређеним искуством чланова интеракције, постајући део њиховог погледа на свет.

Тако у исказу *Марија је лепа* као локализатор функционише свест говорног лица која се састоји од скупа колективних и индивидуалних

фрејмова (теоријских и когнитивних апстракција различитих концепата слике света), док је објекат локализације *Марија*, а оријентир *леја*, узет као критеријум + (оријентир — 'изнад') у односу на субјективну скалу позитивног или негативног вредновања.

Дакле, денотативни и субјективни денотативни простор имају исти објекат локализације, док се локализатор разликује: у првом случају у питању је конкретни денотат, у другом — свест говорног лица. Уколико је објективни денотативни простор прихватљив за све учеснике ситуације, субјективни денотативни простор је релевантан.

§ 1174. Идентификација референта и категоријална ситуација локализације повезане су с информативном перспективом реченице. У зависности од тога који се од референата — објекат локализације или локализатор идентификује у комуникативној ситуацији, информативно тежиште ће увек бити на оном који још није уведен у дискурс. Тако у примеру *Књига је на столу* уколико је референт 'књига' већ уведен у дискурс (рецимо, путем питања *Где је књига?*), фокусиран је локализатор, означен именицом *сто*: *Књига је на столу*. Уколико је уведен назив локализатора (питањем *Шта је на столу?*), фокусиран је објекат локализације: *Књига је на столу*. Уколико су уведена оба референта (питањем *Да ли је књига код стола?*) фокусиран је оријентир: *Књига је на столу*.

Повезаност информативне перспективе реченице и асертивне комуникативне функције веома је значајна. Супростављање тематско-рематских односа и супростављање познатог новом не морају се подударати. Уколико је неки од референата или оријентир познат, то још не значи да управо он чини тему саопштења. Тако у исказу *О Боже, што сам ја!* лична заменица *ја* чини рему — суштину констатације, иако је и говорном лицу и адресату добро познат наведени референт, на пример, у ситуацији препознавања лица на фотографији.

И супротно, уколико је неки референт тема саопштења, то још не значи да је он заиста познат учесницима говорне ситуације.

(209) Тегусигалпа налази се у Хондурасу.

§ 1175. Имплицитна предикација, тј. пренос саопштења које се изводи из пресупозиција, омогућује говорном лицу да се нешто што још није познато адресату представи као познато. Такав је поступак типичан за књижевне текстове, где омогућава постизање одређених стилских задатака, као што су лаконизам и динамизам излагања, прикривено одсликавање тачке гледишта аутора, изражавање категоричког или ироничног става, експресивни набој текста и сл. Нпр.

(210) Тог јутра стриц је кренуо у лов раније него обично.

Имплицитна предикација таквог исказа: 1) говорно лице има стрица; 2) он је ловац; 3) он често иде у лов.

Уколико су познати и референти и садржај ситуације у целини, исказ с асертивном функцијом потврђује (или констатује) нешто као чињенично стање:

(211) Иван је стигао.

(212) Супа је скувана.

§ 1176. Просторно-временска локализација и референтност исказа. — Размотрићемо како идентификација референта утиче на конкретну илокуцију асертивне комуникативне функције на следећим примерима:

(213) Иван туче Марка.

(214) Иван туче Марка у дворништу.

У оба примера имамо конструкцију с двоаргументским глаголом *тучи*. У оба исказа имамо референте који су познати учесницима у комуникативној ситуацији. Оно што разликује оба исказа је локализатор и оријентир (*у дворништу*) у примеру (214). У првом случају одсуство локализатора, а тиме и идентификације референата, своди исказ на констатацију, док присуство идентификације референата додаје исказу ону информативну компоненту која га чини саопштењем.

У примеру (214) сâм глагол постаје референтан захваљујући просторној локализацији која је унесена у исказ. Можемо да тврдимо да је глагол постао временски локализован (саопштење се даје о нечему што се дешава непосредно пред сам чин саопштења, иначе оно губи смисао — не можемо да саопштавамо застарелу информацију). Тако, ситуација просторне локализације повлачи временску локализацију, формирајући у свести адресата одређени *хроношой* — просторно-временски континуум ситуације која је садржај предикације.

§ 1177. Референтност глагола у исказу постиже се и видско-временском акуелизацијом глаголског облика. Тако у исказу

(215) Марко туче Ивана.

имамо констатацију, насупрот исказу

(216) Марко је претукао Ивана.

где се ради о саопштењу о нечему што се догађа или што се догодило пред очима говорног лица. Свршени глаголски облик, уводећи временску локализацију, повлачи и просторну. *Марко је њреџукао Ивана* — сада и овде. Просторно-временске координате говорног лица, адресата и референата у моменат говорне ситуације подударују се, док је исказ

(217) Данас у школи Марко је претукао Ивана.

саопштење у којем се референти идентификују у односу на време и простор.

§ 1178. ТИПОВИ АСЕРТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ ИСКАЗА. — Асертивна функција исказа подразумева да се учесницима комуникације дају подаци који обликују и објективни и субјективни денотативни простор референта.

Зато илокуцију асертивности можемо дефинисати као изрицање исказа, намењеног адресату, и то таквог који садржи чињенице о ситуацији, изнесене с пуном одговорношћу говорног лица за њихову истинитост, и/или за истинитост заузетог става у односу на оно што се саопштава.

Разлике између наведених типова асертивности заснивају се на конкретnoj илокутивноj функцији заједничке интенције, као и на неуједначеном степену преузимања одговорности у односу на изречено.

Тако, илокутивна функција тврдње може да се конкретизује кроз следеће типове асертивности:

(218) Земља је округла.	тврдња 'изнети податке као непобитну истину'
(219) Сутра је седница Већа Катедре.	саопштење 'изнети нове податке'
(220) Говорно лице, деловање и саговорник су компоненте говорне ситуације.	објашњење 'учинити нешто јаснијим, одредити разлог, смисао, законитости'
(221) Београд је главни град Србије.	прецизирање 'учинити нешто конкретнијим, сузити денотативни простор'
(222) Распоред часова: ...	информисање 'изнети одређене податке'
(223) Ето, рецимо, моја Дана...	илустрација 'снабдети изречено конкретним примерима'
(224) Нада је виша од Драгане.	поређење 'размотрити, успостављајући сличности и разлике између референата'
(225) Састанак је завршен.	констатација 'истаћи нешто као чињенично стање'
(226) Промућкати пре употребе.	упутство 'снабдети адресата неопходном вештином руковања'
(227) У продаји је нова „Ана“.	најава 'обзнанити процес који је у току'

§ 1179. ПРЕУЗИМАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ ЗА САОПШТАВАНО И УБЕЂИВАЊЕ АДРЕСАТА. — Највећи степен преузимања одговорности у односу на оно што се саопштава типичан је за асертивну функцију тврдње. У основи тврдње и осталих илокутивних типова исказа с асертивном функцијом

(од саопштења до најаве) лежи иста интенција 'обавестити адресата о нечем, преузимајући одговорност за изречено', с том допуном што тврдња подразумева имплицитно убеђивање адресата.

Асертивне функције 'износити нешто као непобитну истину' и 'износити нове чињенице' које истичу заједничке илокутивне константе свих репрезентатива разликују се управо степеном изражавања психичког стања говорног лица, у овом случају степеном експликације веровања у изречено. Наглашени став говорног лица у односу на изречено можемо, дакле, прихватити као обележје илокутивне структуре тврдње, за разлику од саопштења за које такво наглашавање није карактеристично.

Ако говорно лице изражава своју сигурност у погледу онога што саопштава, делује механизам скривеног уверавања, јер у супротном је довољно само саопштење. Примена правила асерције 'Ја просто тврдим да је $X - p$ и не покушавајући при том да вас уверим' била би недоследна. Као доказ за то служи чињеница да се уверавање, имплицирано у чину тврдње, скоро обавезно експлицира у исказу који следи иза њега путем аргументовања. У супротном адресат може да постави питање о заснованости тврдње. Нпр.

(228) Одговорно тврдим да огромне количине пијаће воде одлазе у неповрат због лошег рада надлежних комуналних предузећа. Као пример наводим подручје Барајева... Према grubим мерењима само на овом месту дневно отече најмање 100 метара кубних воде. За 90 дана то је око 9.000 кубика воде.

Тврдња без интенције да се адресат увери у оно што се саопштава може да се дефинише као говорни чин преузимања одговорности само за део онога што се саопштава. Тако 'Тврдим да је $X - p$ и не покушавам да вас уверим' можемо да парафразирамо као 'Сматрам да је $X - p$ ', док 'Сматрам да је $X - p$ и настојим да вас убедим да је то тако' одговара суштинском правилу тврдње о преузимању одговорности и за свој став и за изречено.

Може се закључити да се чин тврдње може изразити помоћу средства за исказивање става у односу на саопштавано (претежно перформатива *сматрам*, *држим*, али и модалних конструкција попут *по мом мишљењу*, *што се мене тиче* и сл.), али уз неопходно аргументовање, што значи да изражавање става и аргументовање као елементи дубинске илокутивне структуре тврдње могу да имплицирају тврдњу на површинској структури, уколико перформатив *тврдим* прелази у пресупозицију.

Одсуство компоненте уверавања у саставу илокутивне структуре говорног чина није карактеристика тврдње, већ саопштења које се може упоредити с предикацијом, намењеном конкретном адресату као будућем субјекту знања које се преноси. Нпр.

(229) Обавештавамо Вас о резултатима конкурса за финансирање научноистраживачких пројеката од 2000. до 2004. године.

Утврдивши разлике између разматраних типова асертивних исказа можемо одредити илокутивну структуру одговарајућих говорних чинова. Путем семантичке експликације говорног чина тврдње издвајамо у њему следеће обавезне елементе:

Говорно лице има доказ о истинитости података које износи.

Говорно лице изражава увереност да су подаци које износи истинити.

Постоји намера говорног лица да се адресат увери у оно што он, тј. говорно лице, тврди.

Говорно лице преузима одговорност за истинитост свог исказа.

§ 1180. Ако се упореди изложена илокутивна структура тврдње и правило успешности тог говорног чина, примећује се разлика у погледу дефиниције припремног правила (тј. правила које ствара неопходан оквир за успешност говорне ситуације) које гласи: 'Ни говорном лицу, ни слушаоцу није очигледно да слушалац зна (да га није потребно подсећати на) одређене чињенице'. Међутим, исказивање података који нису познати адресату, као припремно правило успешности, може да се односи на саопштење, а не на тврдњу. Тврдити се може нешто што је познато адресату уз изражавање његовог субјективног става и моделирање стварности тако да се адресату укаже на неке нове аспекте познатих чињеница, али саопштавати можемо само оно што је непознато. Тако се тврдња и саопштење могу разликовати не само према садржају пропозиције исказа (познато — ново), већ и према субјективизацији изреченог. Нпр.

(231) Иван је трапав. Увек нешто сломи.

(232) Иван је сломио руку.

Веровање у истинитост изреченог које је експлицирано у илокутивној структури тврдње 'Сматрам да је $X - p$, верујем да је то тако, желим да и ти верујеш да је то тако', код саопштења је имплицирано 'Знам да је $X - p$ и настојећи да и ти то знаш, преносим то теби'.

§ 1181. Разлика према садржају пропозиције није обавезни критеријум за разлику између асертивних функција. Можемо тврдити и нешто што је за адресата ново или саопштавати нешто што му је познато (последње је ређе, али је могуће).

У писаном дискурсу понекад се морају саопштавати чињенице које су већ познате адресату. Зато се асертивна функција саопштења, за разлику од тврдње, често остварује у писаном дискурсу у облику институционализованог обавештења, које заједно с молбом (или захтевом) и понудом представља основни образац пословне интеракције.

Илокутивна структура саопштења обухвата следеће елементе:

Говорно лице има доказе о истинитости података које износи.

Говорно лице намерава да пренесе податке адресату.

Говорно лице прихвата обавезу да је оно што износи истинито.

§ 1182. ЈЕЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ ТВРДЊЕ. — Илокутивни чин тврдње експлицитно се реализује помоћу перформатива *тврдим*. У правном дискурсу као илокутивно еквивалентно средство функционише и перформатив *изјављујем* (најчешће у исказу с пропозицијом израженом зависном објекатском клаузом). Такав перформатив може да се модално модификује. Уп.

(233) Мој брат нема никакве везе с горе поменутиm. То одговорно тврдим.

(234) Нисам управљао моторним возилом регистарски број БГ 687–574. Изјављујем то с пуном одговорношћу.

(235) Сведочио сам у корист свог послодавца. Овом приликом изјавио бих супротно.

§ 1183. Илокуцију тврдње може да оствари и глагол *сматрам* у исказу с пропозицијом која може да се представи помоћу формуле 'X је p', који прати илокутивно „оптерећено“ аргументовање. У таквим случајевима *сматрам* не функционише као дескриптивни глагол који описује одговарајућу менталну активност, већ као перформатив с илокутивном снагом тврдње. Уп.

(236) Ми, студенти београдских универзитета, сматрамо Вас најодговорнијим за расплет ове судско–политичке фарсе.

Међутим, говорни чин тврдње чешће се остварује имплицитно путем представљања чињеничног стања као истине у коју адресант верује настојећи да у то увери адресата. У ту сврху користе се искази с интензификаторима попут *сигурно*, *истина је*, *чињеница је* и сл. Нпр.

(237) Сигурно добро памти свој први сусрет с Аном.

(238) Чињенице су јасне. Пензијски фондови су празни.

(239) Истина је. Олга више нема времена за тебе.

Став говорног лица, потврђен доказима за које он верује да су истинити, може да се изнесе и без посебног „најављивања“ илокуције. У том случају можемо констатовати остваривање тврдње, која је чешћа у поређењу с другим средствима изражавања. Уп.

(240) Превод је лекторисан три пута. Тако да, заиста, Славица није крива.

(241) МАНДА НИЈЕ КРИВ...

(242) Манда је једино крив што је у то време заиста био у свом аутомобилу на коловозу. („Демократија“)

Исказ *Тако да, заиста, Славица није крива* можемо тумачити као редуковану варијанту експлицитно–перформативног прототипа исказа с перформативом *тврдим* који формира двочлану парадигму:

- 1) *Пз+Прой*
Прой

У примеру (241) имамо тврдњу у функцији макроперформатива целог исказа, чија се илокуција декодира помоћу контекста који садржи аргументе у корист тврдње изречене у наслову *Манда није крив*.

§ 1184. ЈЕЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ САОПШТЕЊА. — Експлицитно средство реализације „саопштења“ — перформатив *обавештавам* — најзаступљенији је у писаном дискурсу:

- (243) Обавештамо Вас о условима конкурса.

Као илокутивни еквивалент наведеног средства јавља се и перформатив у облику *информишем* или *јављам*:

- (244) Информисамо Вас о новим подухватима нашег Друштва.
(245) Јављам ти, Љубице, баш лепу вест. Никола и Зоран су се оженили.

Пропозиција исказа с перформативом *јављам* може да се оствари засебно, као варијанта редукованог прототипа:

- Пз + А + Прой.*
Прой.

Нпр.

- (246) Новости. Мила се посвађала с Аном.

§ 1185. СПЕЦИФИЧНИ НАЧИНИ ИЗРАЖАВАЊА ПОЈЕДИНИХ ТИПОВА АСЕРТИВНОСТИ. — Саопштење и тврдња могу да се остварују индиректно, када се одговарајући говорни чин реконструише путем декодирања имплицитне предикације молбе, предлога и осталих чинова. Нпр.

- (247) Одакле опљачканом Милану Марковићу толико девиза?

У наведеном експлицитно упитном исказу путем декодирања имплицитне предикације добијамо следеће саопштење: „Милана Марковића су покрали“, као и тврдњу „Милан Марковић располагао је великом сумом новца“.

Експлицирање говорног чина саопштења није типично за усмени дискурс, где се без посебних маркера износи нова информација. У неким случајевима употреба перформативног исказа (целог или редукованог) је непримерена због садржаја информације која се саопштава. Нпр.

- (248) Нада је умрла.

§ 1186. За употребу исказа с асертивном функцијом карактеристично је присуство *дискурсних маркера*, тј. средстава која, везујући различите

Формалне и садржинске елементе дискурса у целину, истовремено врше низ узајамно повезаних маркерних, делимитационих, конекторских, топикалних, дијалогских и осталих функција. У саопштењу се претежно користе маркери који потврђују мишљење говорног лица о необавештености адресата. Стога ти маркери топикализују такву претпоставку у облику констатације или упитности. Ради се о маркерима попут *знаш; јеси ли чуо / чула; знаш шта је ново; је л' ти не знаш; кажи „драгичка“* и сл.:

- (249) Знаш, срела сам Николу.
 (250) Јеси ли чуо?! Никола се вратио
 (251) Знаш шта је ново?! Уводе веће тарифе.
 (252) Је л' ти не знаш?! Одбили су је.
 (253) Кажи „драгичка“. Добио сам посао.

Напомена. — Конекторска функција се остварује као тежња језичких средстава у дискурсу да повежу поједине делове дискурса у целину. Топикализација је функција издвајања појединих делова дискурса као информативно значајних.

У исказима с асертивном функцијом констатације уобичајени су конклузивни маркери, нпр.

- (254) Дакле, одбила си постављење.
 (255) Значи, био сам у праву.

За исказ с асертивном функцијом информисања карактеристичан је специфичан номинациони израз с имплицитном предикацијом, нпр.

- (256) Полазак возова:
 (257) Нови универзитетски центар у блоку 32.
 (258) Испит.

Сваки од таквих исказа асертивно је потпун у одговарајућем ситуативном контексту. Тако је први исказ (256) информативан на пануу железничке станице, други (257) на страницама новина, а трећи (258) на вратима учионице у којој се одржава испит.

§ 1187. Асертивни исказ у облику наслова новинског чланка делује као имплицитни *макроперформатив*, чија се илокутивност доследно открива у тексту чланка. Будући илокутивно еквивалентан говорном чини информисања он формално представља редуковану пропозицију пуног перформативног исказа. Уп.

- (259) Нови универзитетски центар у блоку 32.— *Прой*
 (260) Информишемо вас да се гради нови универзитетски центар у блоку 32.— *ПГ + А + Прой*

Макроперформатив се може изразити и помоћу конструкција с инфинитивом или партиципом. Нпр.

- (261) Зауставити опадање наталитета.
 (262) Додељена овогодишња НИН-ова награда.

Инфинитивске реченице су такође типичан пример реализације исказа с асертивном функцијом упутства, нпр.

(263) Чувати на сувом и хладном месту!

(264) Употребити пре истека рока утиснутог на поклопцу.

§ 1188. ИСТИНИТОСТ ИНФОРМАЦИЈЕ У АСЕРТИВНОСТИ. — Уколико говорно лице није уверено у истинитост онога што саопштава, руши се семантичка структура илокутивности саопштења. Ако је основна сврха саопштења да се адресат упозна с нечим што му, како то претпоставља говорно лице, није познато, логично је да се у том циљу пренеси истинита информација. Уколико говорно лице располаже подацима да информација коју пренеси није истинита, поставља се питање о сврсисходности преношења такве информације. У том случају суочавамо се с парадоксалним асертивним исказом који није логичан али је могућ. Са становишта илокутивности такву асертивност можемо окарактерисати као парафразу с коментаром (нпр. тзв. трач). Експлицирајући семантичку структуру тог илокутивног чина можемо издвојити следеће елементе:

Говорно лице пренеси информације чији је извор сумњив.

Нема података који би потврдили истинитост преношене информације.

Говорно лице изражава сумњу у поузданост информације коју преноси.

Говорно лице настоји да изрази свој став према истинитости изреченог.

С обзиром на то да таква асертивност нема за циљ преношење истините информације, може се претпоставити да је њена сврха субјективна идентификација саопштаваног или примарног извора информације. Средства изражавања те врсте илокутивности су лексичка, повезана с реализацијом модалне категорије имперцептивности. У питању су уметнуте модалне речи и конструкције попут *наводно, као што је рекао, како је речено, како се прочуло, њобожје, веровали или не*. Ова лексичка средства разликују се како у погледу изражавања примарног извора информације — конкретног, нпр. *како је рекао, како то тврди, вели...*; и уопштеног, нпр. — *као што је речено, како се тврди, како се прочуло* и сл.

(265) Као што је рекла, плате неће ни бити

(266) Како то председник тврди, ишло се путем мањег отпора.

(267) Вели, није био у прилици.

(268) Како је речено, у питању је светска завера ...

(269) Како се тврди, имамо најлепше жене на свету.

(270) Како се прочуло, био је у затвору.

Та лексичка средства разликују се и у погледу степена евентуалности информације која се преноси: већег — *веровао или не*, или мањег — *наводно*, *шобожје*, нпр.

(271) Веровао или не, Пера је другачије мислио.

(272) Наводно, нису имали пара у банци.

(273) Упознала га је, тобоже, на мору.

После таквог исказа обично следи коментар (позитиван или негативан) онога што се саопштава који истиче став говорног лица према извору информације, нпр.

(274) Вели, није био у прилици. Како да не! Како га није срамота да лаже!

(275) Веровао или не, Пера је другачије мислио. Познајем човека — он неће преварити.

ДИРЕКТИВНИ ИСКАЗИ

§ 1189. Илокутивни циљ директивног исказа одређујемо као покушај подстицања адресата на акциони или вербални поступак. У зависности од природе подстицања (заинтересовано или незаинтересовано, категорично или некатегорично, ауторитативно или неауторитативно, јаче или слабије, обавезујуће или необавезујуће) разликујемо посебне типове директивних исказа који се одликују различитим степеном илокутивног напона, илокутивне усмерености и референцијалности (о директивним исказима сагледаним с аспекта синтаксичко–семантичке категорије, в. такође одељак *Империативности* у поглављу *Категоријални комплекс айелативности*).

Јачим степеном илокутивног напона одликују се искази с функцијом *наредбе*, *захтева*, *уйозорења*, *забране*, *ипрећње*.

Већину директивних исказа можемо сматрати исказима ширег илокутивног смера, тј. исказима у којима је илокутивност говорног лица усмерена и на адресата и на говорно лице. Њихова илокутивна усмереност могла би се приказати путем семантичке експликације 'ти уради то, јер ја тако желим'. Нпр.

(276) Донеси ми чашу воде.

(277) Затвори, молим те, врата.

У састав директивних исказа улази велика група неодређено–илокутивних исказа у којима је адресат неодређен или потенцијалан (в. § 1144). То су искази у којима се остварује интенција одређених типова *ипрејорукe*, *йозива*, *рекламе*, *уйуйсћива*, *уйозорења*, *забране* и сл. Нпр.

(278) Препоручујемо најновији производ наше фирме.

(279) Забрањено пушење.

Према критеријуму референцијалности директивну функцију имају искази у којима се захтева промена денотативног простора референта, конкретног — *Помери орман у ћошак*, или субјективног — *Нека се Иван лејо йонаша!* (в. § 1148).

§ 1190. ИМПЕРАТИВ КАО ЈЕЗГРО ИМПЛИЦИТНЕ ПЕРФОРМАТИВНЕ ФОРМУЛЕ. — Приступ директивној функцији исказа као илокутивности усмереној првенствено на адресата упућује на императив као водећи граматички облик чија се семантичка структура подудара с прагматичким условима успешности чина директива. Императивна конструкција је имплицитно средство реализације директивне функције које се лако трансформише у експлицитну перформативну формулу путем моделирања његовог илокутивног потенцијала. С обзиром на чињеницу да се имплицитне перформативне формуле лако трансформишу на основу илокутивног потенцијала императива и прагматичког контекста у експлицитно–перформативне исказе, такви конвенционални искази с императивом представљају непотпуне перформативне формуле, редуковане до пропозиције.

Особеност имплицитно–перформативног исказа с директивном функцијом проистиче из сличности интенција приликом остваривања различитих типова директива с различитим степеном илокутивног напона. Уп.

- (280) Свакако резервишите место у спаваћим колима.
 'Молим да резервишете место у спаваћим колима'.
 'Захтевам да резервишете место у спаваћим колима'.
 'Препоручујем да резервишете место у спаваћим колима'.
 'Саветујем да резервишете место у спаваћим колима'.

Очигледно је да је приликом декодирања илокутивног циља имплицитно–перформативног исказа с императивом као средством остваривања директива од пресудног значаја прагматички контекст, како у облику контекста дискурса тако и у облику прагматичких пресупозиција које се декодирају полазећи од заједничког репертоара знања учесника у комуникативној ситуацији. Уколико из контекста дискурса сазнајемо да се ради о одређеном чину за који је заинтересован адресат, можемо закључити да је у питању илокутивна функција *ирейоруже* или *савешта* с мањим илокутивним напоном у односу на молбу и захтев и, супротно, ако је за одређени чин заинтересовано говорно лице, ради се о мање или више ауторитативној илокуцији (мање ауторитативној илокуцији ако је у питању молба и више ауторитативној ако је у питању захтев).

§ 1191. АДХИБИТИВНА И ПРОХИБИТИВНА СТРАНА ДИРЕКТИВНЕ ФУНКЦИЈЕ. — Директивна функција обухвата адхибитивни и прохибитивни аспект. У првом случају илокуција је усмерена на подстицање адресата

да изврши неки чин, док је у другом случају циљ подстицања у апелу да адресат не изврши неки чин или да се спречи његова реализација од стране трећих лица или објективних фактора. Као што је било поменуто (в. § 1167), у адхибитивним исказима носилац илокутивности је свршени глагол у императивном облику:

(281) Отвори прозор!

У прохибитивном исказу одрични облик императива несвршеног глагола или дефектни глагол *немој / немојмо / немојше* + инфинитив несвршеног глагола или конструкција *да* + презент:

(282) Не отварај тај прозор!

(283) Немој отварати тај прозор!

(284) Немој да отвараш тај прозор!

Прохибитивни исказ с одричним обликом императива свршеног глагола одликује се већим степеном илокутивног напона у односу на исказе с глаголом *немој / немојмо / немојше*.

Уколико се у адхибитивном исказу користи облик свршеног глагола, директивна илокуција има један од следећих додатних аспеката:

— подстицање на наставак започете радње, нпр.

(285) Читај даље!

— нестрпљивост у ишчекивању реализације радње, нпр.

(286) Отварај већ једном!

— понављање радње која се предлаже, нпр.

(287) Пери зубе редовно.

Прохибитивни исказ са свршеним глаголом слаби илокутивни напон и преводи илокутивност у раван упозорења:

(288) Немој да паднеш!

(289) Немој да сломиш овај цвет!

(290) Не заборави новчаник!

Н а п о м е н а. — Изузетак чине две заповести из Светог Писма: *Не убиј! Не њожели куће ближњега...*, али: *Не чини њељубе! Не кради!*

§ 1192. ИНТОНАЦИЈА КАО ПОКАЗАТЕЉ ДИРЕКТИВНОСТИ ИСКАЗА. — Помоћу интонације истичемо већи или мањи интензитет илокутивног напона директивне функције. Појачана интонација карактерише чинове *захтева, наредбе, забране и њреиње*, нпр.

(291) Читај у себи!

(292) Отворите!

(293) Не дирајте ништа рукама!

(294) Још једном ми дођи!

Изговарање исказа типа (291)–(294) устаљеним тоном без јачања интонације преводи њихову илокуцију на немаркирани ниво *молбе* (291, 292), *ујозорења* (293), *џозива* (294).

Помоћу интонације реализујемо директивну функцију у исказима с индикативним глаголским обликом 1. лица множине:

- (295) Идемо сви!
- (296) Дижемо руке горе!
- (297) Трудимо се да дохватимо пете!

Н а п о м е н а. — Глаголски облик индикатива 1. лица множине устаљено је средство реализације директивне функције давања колективних упутстава:

- (298) Чврсто затежемо мишиће!
- (299) Колена не савијамо!
- (300) Општамо се полако!

§ 1193. ПРАГМАТИЧКИ КОНТЕКСТ ДИРЕКТИВНОГ ИСКАЗА. — Остварење директивне функције исказа заснива се на прагматичкој пресупозицији да је ситуација која је тим исказом означена хипотетична. У основи заједнички предуслов успешности за све директиве јесте правило „Ни говорнику, ни слушаоцу није очигледно да ће слушалац извршити одређени чин“. Према томе, свака ситуација садржана у пропозицији директива је хипотетична, а однос говорног лица и адресата према њој може да се одреди помоћу степена заинтересованости за њено остваривање. Нпр.

- (301) Позајми ми ову дискету.
- (302) Резултате анализе доставите лекару.

У примеру (301) хипотетичност ситуације је очигледна, а за њену успешну реализацију је заинтересовано само говорно лице, док у примеру (302) адресат је тај од кога зависи реализација радње садржане у пропозицији исказа.

Хипотетичност ситуације на коју упућује пропозиционални део илокутивног исказа представља основно обележје директива. Приликом парафразирања императивних исказа у експлицитно–перформативне формуле хипотетични део њиховог садржаја изражава зависна клауза:

- (303) Пиши!
- (304) Молим те да ми *ишеш*.

У пропозицији развијеног директива познат је аргумент будуће радње, као и њен садржај, али остаје непозната могућност њеног остваривања. Степен вероватноће да ће се остварити оно на шта упућује пропозиција директива, или степен хипотетичности чина зависи од два чиниоца — од степена заинтересованости говорног лица за будућу радњу, који се огледа у интензивном подстицању на деловање, као и од степена заинте-

ресованости адресата за чин који треба да оствари, што се декодира кроз илокутивну флексибилност поруке. Нпр.

(305) Сипајте ми још сока, молим вас.

(306) Изволите, служите се.

О ауторитативности подстицања сведоче експлицитни перформатив или императив без интензификатора учтивости (највећи степен ауторитативности испољавају наредбе које искључују спојивост с интензификаторима учтивости), док императиви с интензификатором учтивости упућују на илокутивну флексибилност. Нпр.

(307) Уђите!

(308) Уђите, молим вас.

Уколико ауторитативност одсликава степен изражености интенције (заинтересованости говорног лица), очигледна је њена повезаност с илокутивним напоном.

На основу такве повезаности можемо да издвојимо директиве с високим степеном заинтересованости говорног лица: *наредба, молба, ишитање, ѿозив*, нпр.

(309) Благословите, оче.

(310) Упознај ме са својим братом.

и директивне исказе с високим степеном заинтересованости адресата: *савети, ујушисиво, ѿрејорука, ујозорење*, нпр.

(311) Водите рачуна о вашој исхрани.

(312) Вози пажљиво!

§ 1194. Други значајан принцип прагматичке пресупозиције директивне функције је правило успешности, према којем адресат директивне илокуције мора бити способан да оствари одређену радњу. Уколико се овај принцип не испоштује, исказ постаје неуспешан или се директивна илокуција премешта на ниво опативности (тј. жеље), нпр.

(313) Дохвати ми звезду с неба!

(314) Лепо се проведи!

(315) Почивај у миру!

§ 1195. Директивна употреба глагола који означавају радње које су маркиране као негативне, штетне, агресивне итд., са становишта моралних норми и друштвених конвенција, могућа је само са илокуцијом подстрекивања или навијања:

(316) Освети му се.

(317) Удари га, јаче!

§ 1196. ПАРТИКУЛАРИЗАЦИЈА И ФРАЗЕОЛОГИЗАЦИЈА ИМПЕРАТИВНИХ ОБЛИКА. — У низу случајева императивни облик глагола губи своју

директивну илокутивност. Раније је било речи о неопходности употребе императивног облика у одговарајућем прагматичком контексту (в. § 1193). До неутрализације директивне илокуције императива може доћи и када су испоштована правила успешности одговарајућег говорног чина, уколико дође до конвенционализације императивног облика, односно до његовог приближавања статусу партикуле (речце) или устаљеног облика (фразеологизма).

Партикуларизација императива у већини случајева проузрокована је фатичком (контактном) функцијом исказа или дела исказа у којем се тај облик користи. Ради се о исказима као контактним сигналимa, попут: *замисли*, *пази*, *види*, *чекај*, *слушај* и сл. Нпр.

(318) Замисли, заборавио сам новчаник.

(319) Пази, нисам тако мислио.

(320) Чекај, видиш ли ону палму?

(321) Слушај, да немаш случајно аспириин?

Н а п о м е н а. — Фатичка функција је једна од шест основних функција језика (према Роману Јакобсону), која одсликава напор говорног лица да приликом комуникације успостави и одржи контакт с саговорником. Нпр. *Да, да...*; *Хало...* и сл.

Неки од партикуларизованих императива постају језичка средства реализације одређених типова илокутивности:

(322) Чекај док те дохватим! претња

(323) Види, види, ко нас се сетио! изненађење

(324) Рецимо, универзум је лопта. претпоставка

Фразеологизација императива такође неутрализује директивност, превodeћи илокутивну функцију на други комуникативни план. Нпр.

(325) Види ти њега! протест

(326) Немој ми рећи! изненађење

§ 1197. ОСТАЛИ НАЧИНИ И СРЕДСТВА ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА ДИРЕКТИВНОСТИ. — Упоредо с императивом као граматичким језгром директивне комуникативне функције у циљу реализације појединих типова директивне илокуције користе се и друга језичка средства. За разлику од императива њихова употреба је маркирана, тј. ограничена је на поједине типове исказа ван којих поменута средства губе своју илокутивну снагу. Међу другим средствима постизања директивне илокуције најчешћа су: инфинитив, индикатив 1. лица множине, потенцијал (претежно од модалних глагола), конструкција *да* + презент, пасивни императив и заменички изрази.

§ 1198. Инфинитив и индикатив 1. лица множине. — Употреба инфинитива и индикатива 1. лица множине у циљу остварива-

ња директивне илокуције маркирана је њиховом прескриптивном природом, односно функционисањем у оквиру исказа типа *уйуисџава, реџеџаџа, наредџи, забрана* и сл. Нпр.

(327) Скувати кромпир у сланој води.	реџепт
(328) Испрати лице хладном водом.	упутство
(329) Месо кувамо с главицом црног лука.	реџепт
(330) Дишемо дубоко.	упутство
(331) Сви остајемо на својим местима!	наредџа
(332) Не дирамо ништа!	забрана

Изражавање илокутивности наредџе и забране помоћу индикативног облика 1. лица множине смањује илокутивни напон исказа, чини га мекшим и прихватљивијим. То је, вероватно, један од разлога што се управо тај облик најчешће користи у интеракцији типа „учитељ — ученици“:

(333) А сада полако стајемо у ред, узимамо се за руке и улазимо у школу!

§ 1199. Потенцијал модалних глагола. — Као што је било речено (в. § 1193), један од основних прагматичких предуслова успешности директивне илокутивности је претпоставка говорног лица да је адресат способан да оствари одређени чин. Таква претпоставка може да буде изражена помоћу облика потенцијала модалног глагола, употребљеног с инфинитивом свршеног глагола или конструкцијом *да* + презент. Нпр.

(334) Могао би купити цвеће.	предлог
(335) Морао би да више времена проводиш с дететом.	савет

Потенцијал модалног глагола може да функционише и у оквиру интерогативне конструкције (потврдне или одричне). Таква реализација директивне функције одликује се ослабљеним илокутивним напоном и већим степеном учтивости у односу на остале начине изражавања истоветне илокутивности. Уп.

(336) Да ли бисте могли да ми помогнете?	молџа
(337) Могли бисте да ми помогнете.	молџа + прекораване
(338) Помозите ми.	захтев
(339) Не би хтела да останеш?	позив
(340) Остани!	позив+наредџа

§ 1200. Конструкција *да* + *џрезентџи*. — Конструкцију *да*+презент можемо сматрати редукованом варијантом експлицитне перформативне формуле с модалним глаголом. Уп.

(341) Саветујем ти да добро размислиш!	<i>Пџ + Проџ</i>
Да добро размислиш!	<i>Проџ</i>

Илокутивни напон директивности у таквом исказу одликује се већим интензитетом, што доприноси померању илокутивности у правцу веће ауторитативности Уп.

- (342) Мораш да се лепо понашаш.
Да се лепо понашаш!
- (343) Треба да се замени сијалица.
Да се замени сијалица!
- (344) Желим да доведеш родитеље у школу.
Да доведеш родитеље у школу!

Н а п о м е н а. — Конвенционализована формула *Да си ми жив и здрав!* представља редуковану пропозицију експлицитне перформативне формуле с перформативом *желим*. У савременој употреби овог исказа директивну илокуцију потискује експресивна.

Интерогативна конструкција исказа, као и у свим осталим случајевима, неутрализује појачани илокутивни напон, изједначује га с немаркираном конструкцијом с упитном речју. Штавише, у интерогативном исказу конструкција *да* + презент је носилац додатног илокутивног аспекта несигурности, по чему је тај исказ близак интерогативној конструкцији с потенцијалом. Уп.

- (345) Да идем?
Да ли бих могла да идем?
Да ли смем да идем?

Таква, самостална употреба конструкције *да* + презент чешћа је у усменом дискурсу. У писаном дискурсу она се претежно јавља у оквиру проширеног интерогативног исказа (посебно у приватној преписци). Нпр.

- (346) Да те водим кући?
(347) Шта да радим? Да питам неког лекара за савет?

§ 1201. П а с и в н и и м п е р а т и в. — Директивни исказ с пасивном императивном конструкцијом обухвата императив глагола *бити* у 2. лицу једине и пасивни партицип или придев. Нпр.

- (348) Буди спреман за пет минута
Спреми се за пет минута
- (349) Буди сабран.
Сабери се.
- (350) Буди задовољан малим.
Задовољи се малим.
- (351) Буди миран!
Смири се!
- (352) Буди разложен!
Поступи разложно!

Таква конструкција упоредо с директивношћу реализује интенцију прижељкивања која је имплицирана у свим директивним исказима, али конструкција *буди* + пасивни партицип/придев посебно наглашава тај

аспект илокутивности. Додатна интенција прижељкивања у овом случају омогућава транспозицију директивног исказа у експресивну фразеолошку формулу с потиснутом директивношћу. Нпр.

(353) Будите ми поздрављени! (колоквијално)

(354) Буди ми добро!

§ 1202. Моделовање императивне парадигме. — Непотпуна императивна парадигма (ограничена облицима 1. лица јединине и 1. или 2. лица множине) може да се моделира у пуну парадигму помоћу аналитичких средстава, али и путем употребе заменичке конструкције.

У циљу изражавања директивне функције у односу на 3. лице јединине и множине употребљава се императивна речца *нека* и одговарајући облик презента. Нпр.

(355) Нека дође сутра код мене.

(356) Нека уђу.

(357) Нека изложи то написмено.

Са становишта расподеле функција у говорној ситуацији у таквим случајевима у питању је посредно ангажовање адресата у остваривању интенције говорног лица. Уколико треће лице није присутно у говорној ситуацији, адресат врши улогу посредника у спровођењу илокутивности. Да би задовољио интенцију говорног лица адресат мора да изврши „свој део посла“, тј. да пренесе поруку, а уколико је он заинтересован за остваривање хипотетичног чина, адресат треба и да убеди треће лице у неопходност спровођења воље говорног лица. Ако адресат не изврши своју функцију посредника, прагматички контекст ситуације погодује томе да директивни чин буде неуспешан.

Уколико је треће лице присутно у говорној ситуацији, оно постаје адресат директивне илокутивности. Обраћање адресату у трећем лицу изазвано је прагматичким факторима поларне природе: или изузетним поштовањем, или непоштовањем, односно испољавањем супериорности. Уп.

(358) Нека господин изабере

(359) Нека госпођа не виче!

(360) Нека сви изађу!

Моделовање императивне парадигме за 1. лице јединине помоћу конструкције *нека* (ређе *нек*) + презентски облик глагола типично је приликом реализације аутоилокутивног чина резигнације:

(361) Нека цркнем!

(362) Нек сам проклет!

У одређеном прагматичком контексту такви искази могу да остваре комисивну функцију клетве.

§ 1203. Искази с моделованим императивом за 1. лица једине општено–илокутивну функцију добијају у чину изрицања претпоставке. Уп.

(363) Нека сам сутра у пет у Београду.

'Претпостави да сам сутра у пет у Београду'.

§ 1204. Моделовање императивне парадигме за 3. лице могуће је и помоћу конструкције с заменицама *свако*, *нико*, *неко*. Употреба исказа с поменутих заменицама подразумева подударнање адресата с трећим лицем, али за разлику од функционисања исказа с *нека* + презентски облик у 3. лицу, упућеног конкретном адресату, употреба таквог исказа није маркирана. Заменичке конструкције с директивном функцијом одликују се мањим степеном илокутивног напона у односу на одговарајуће исказе с императивом 2. лица. Уп.

(364) Свако спрема за собом!

Сви спремите за собом!

(365) Нико не одлази!

Останите сви!

(366) Хоће ли неко да отвори!

Отворите!

§ 1205. ИЛОКУТИВНОСТ ТИПА *МОЛБЕ* И *ЗАХТЕВА*. — Поређење прагматичког контекста реализације директивних функција *молбе* и *захтева* показује да се услови успешности оба говорна чина скоро у потпуности подударају:

Говорно лице зна да је адресат у стању да изврши одређени чин.

Говорно лице је заинтересовано да адресат изврши одређени чин.

Адресат не зна да је говорно лице заинтересовано за одређени чин.

Адресат неће да изврши одређени чин уколико није мотивисан.

Говорно лице изриче исказ како би истакло своју заинтересованост за одређени чин.

Разлика између илокутивности *молбе* и *захтева* састоји се у начину реализације четвртог и петог чиниоца прагматичке структуре наведених директива. Већа мотивисаност адресата је показатељ захтева, а мања мотивисаност адресата је индикатор молбе. Уколико је изражавање заинтересованости говорног лица за одређени чин категорично, у питању је *захтев*, а уколико таква категоричност изостаје, у питању је *молба*.

Наведена прагматичка експликација иде у прилог претпоставци да су функције *молбе* и *захтева* заправо изједначене имајући у оба конкретна случаја исти прагматички контекст и разликујући се степеном илокутивног напона, који је експлициран у одговарајућем перформативном глаголу *молим* или *захтевам*. У имплицитно–перформативним исказима илокутивни напон се изједначава, зато у било којем случају можемо гово-

рити о илокутивности *молбе* с елементима *захтева* или функцији *захтева* уобличеног као *молба*. Уп.

(367) Редовно извршавајте своје обавезе!

(368) Вратите, молим вас, мој новац!

§ 1206. Експлицитна перформативна формула с глаголом *молим* једно је од најфреквентнијих средстава остваривања директивне функције *молбе*, али и *захтева* (рецимо, институционализовани захтев), како у усменом тако и писаном дискурсу. Таква експлицитна перформативна формула обухвата пропозицију изражену конструкцијом *да* + презент. Нпр.

(369) Молим вас да одете на састанак.

Редуковани облик експлицитне перформативне формуле који се састоји само од перформатива *молим* функционише у исказу с директивном илокуцијом „поновити претходни исказ“:

(370) Молим да поновите.

Молим.

У одређеном прагматичком контексту такав редуковани исказ има илокуцију *ипрековања*, *ипрејње*, али и аутоилокутивну функцију *чуђења*. Уп.

(371) Молим? Како се усуђујете!

(372) Молим! Понови то још једном!

(373) Молим! Зар је то могуће!

О исказима с редукованом пропозицијом било је речи раније (в. §§ 1198, 1200). У оквиру директивне функције *молбе* могуће су само редуковане пропозиције у интерогативној конструкцији, док је изјавни облик типичан за ауторитативније чинове. Уп.

(374) Да пођеш и ти са мном?

Молим да пођеш и ти са мном

(375) Да пођеш и ти с мном!

Захтевам да пођеш и ти с мном

Перформатив *молим* може да поприми облик потенцијала I или фтура I *молио бих* / *замолио бих*, *молићу*, као и да се модално модификује помоћу увођења модалног глагола *хтећи* / *желећи* у одговарајућем облику који управља инфинитивом перформатива *молићи* / *замолићи*. Такве модификације доприносе слабљењу илокутивног напона *молбе* и стварању утиска ненаметљивости и учтивости. Нпр.

(376) Замолила бих те да дођеш у пет.

(377) Молићу те да ми се јавиш.

(378) Хтео сам вас замолити за ово.

(379) Хтео бих да вас замолим, ако је икако могуће, ...

Перформатив *молим* може да функционише и као интензификатор учтивости уз императив или у исказу без глагола. У том случају његова је илокутивност десемантизована што потврђује чињеница да као такав функционише у оквиру остваривања функције *извињења*, *йишања*, *захшева* и сл. Уп.

- (380) Пошаљи ми, молим те, слику
- (381) Извини, молим те, што нисам дошла
- (382) Колико је сати, молим вас?
- (383) Тишина, молим!

§ 1207. Тематизација хипотетичности чина који представља предмет молбе остварује се употребом модалних глагола *хйеџи*, *моћи*, *смеџи* у директивном исказу. Управо ти модални глаголи изражавају прагматички услов успешности чина *молбе*: реализација будућег чина зависи од тога да ли адресат жели, може или сме да га оствари. Због тога су такве конструкције с модалним глаголима врло честе. Нпр.

- (384) Хоћеш ли да ми ово придржиш?
- (385) Можете ли да ми додате пртљаг?
- (386) Смеш ли да изађеш напоље?

Облик потенцијала модалних глагола у интерогативној конструкцији умањује илокутивни напон исказа, чини молбу ненаметљивом. Нпр.

- (387) Да ли бисте могли да померите часове?
- (388) Ако бисте хтели да се замените са мном?

Одлично–упитна конструкција с модалним глаголом јача илокутивни напон, чини исказ фамилијарнијим. Нпр.

- (389) Не бисте ли могли да померите часове?
- (390) Не би ли то хтела да поновиш?

§ 1208. Средства за појачавање учтивости попут *најлејше*, *учйиво* који прате перформатив *молим* у писменом, али и у усменом дискурсу смањују илокутивни напон исказа. У писменим молбама с њима се изједначују фразеолошке конструкције попут *бићу* / *био бих захвалан* (ако учините оно што тражим) или *имам часџ да џтражим од вас* и сл. Искази с таквим комплексима поред тога што подстичу адресата да нешто учини стварају и изузетно пријатну атмосферу за интеракцију, тј. врше функцију својствену експресивима, од којих преузимају интензификаторе (нпр. *имам часџ*), као и најобичнија средства исказивања учтивости (нпр. предикатив *захвалан*). Уп.

- (391) Најлепше молим да ми пошаљете књигу.
- (392) Био бих Вам захвалан за нове прилоге.
- (393) Имам част да тражим у име свих Ваш пристанак.

Конвенционализоване формуле попут *будите љубазни* + императив, *да ли бисте били љубазни да* + презент, иако спадају у интензификаторе учтивости, не умањују илокутивни потенцијал исказа, а понекад га, уз одговарајућу интонацију, и појачавају. Илокутивност таквог исказа може се тумачити као љубазни захтев. Уп.

(394) Будите љубазни, потпишите се овде.

(395) Да ли бисте били љубазни да се овде потпишете.

§ 1209. Интерогативне конструкције као средство реализације индиректног чина молбе фреквентније су у усменом дискурсу у односу на писмени. У таквим исказима функционишу глаголски облици презента, футаура I, и потенцијала уз партикулу *можда* или перформатив *молим* као интензификатор илокутивности. Нпр.

(396) Да ли би дошла сутра?

(397) Доћи ћеш, зар не?

(398) Да ли би можда отишла у радњу?

(399) Имаш ли, молим те, упаљач?

Искази који имају облик интерогативне или афирмативне конструкције с обликом потенцијала могу се срести и у писаном дискурсу:

(400) Да ли бисте ми допустили да ја то урадим?

(401) Нашли бисте времена да свратите до мене.

Одрично–интерогативне конструкције имају вредност императива, а не одричног исказа, док одрично–изјавни искази с упитном интонацијом задржавају своје одрично значење у функцији молбе:

(402) Не бисте ли то сачували за мене? Сачувајте то за мене.

(403) Нећете ми замерити? Не замерите ми.

§ 1210. ИЛОКУТИВНОСТ ТИПА ПРЕДЛОГА И ПРЕПОРУКЕ. — Уколико је основна илокутивност чинова питања, молбе и захтева 'анимирање саговорника на чин (вербални или акциони) који је у интересу говорног лица', илокутивна функција предлога и препоруке може да се одреди као 'анимирање саговорника на чин који је у интересу саговорника'. Наведена интенција лежи такође у основи других директива, попут *савешта*, *јозива*, *јонуде*, *ујуштва*, *ујозорења* и сл.

Предлог се често изједначаје с саветом и препоруком, ако се ради о истој интенцији која се може разликовати само према експлицитним перформативима. Уколико је у питању употреба имплицитне перформативне формуле с императивом, илокутивна диференцијација се неутралише. Нпр.

Предлажем

Саветујем

Препоручујем

(404) Уради то на лакши начин.

Императивна конструкција као имплицитно–перформативни исказ представља контекстуални говорни чин који само у одређеном контексту престаје да буде полиилокутиван.

Наведени пример може да се моделира и у исказу којим се остварује функције *молбе* или *захтева*, али се у том случају мења његова семантичка структура — наглашава се заинтересованост говорног лица за будући чин: *Уради то на лакши начин* (јер мени то из неког разлога одговара). Говорно лице може да буде заинтересовано и приликом изрицања интенције типа *предлога*, *савета*, *прејоруке* и сл., али је његов интерес у том случају потиснут или прикривен, како саговорник не би посумњао у искреност побуђивања.

Између говорних чинова *предлога*, *савета*, *прејоруке*, *понуде*, *позива*, *инструкције* и *ујозорења* постоји градација према критеријуму заинтересованости говорног лица и саговорника. Код интенције *предлога* степен заинтересованости говорног лица може да буде изједначен са степеном заинтересованости саговорника или чак већи од њега. Зато је *предлог* хипотетичан — може, али не мора да се оствари. Нпр.

(405) Да се одморимо мало.

(406) Што ти не би отишао по дете?

Упутство и упозорење одликују се максималном заинтересованошћу саговорника, тј. њихова се интенција доводи у везу с будућим чином, који је предуслов успешног деловања саговорника у целини. Нпр.

(407) Пошаљите рачуне на нашу адресу.

(408) Не скрећите при великој брзини.

§ 1211. Семантичко–прагматичка структура чинова разматране групе може се представити помоћу скупа следећих правила:

Говорно лице предвиђа будућу акцију

Говорно лице сматра да ће будућа акција бити у интересу саговорника

Говорно лице није заинтересовано за будућу акцију саговорника или не истиче своју заинтересованост

Говорно лице жели да стимулише саговорника за будући чин

Говорно лице преузима обавезу у односу на предвиђање да је будући чин у интересу саговорника и спремно је да сноси последице уколико се предвиђање не оствари (у случају позива, понуде, препоруке и сл.)

Подударане елемената семантичко–прагматичке структуре анализираних чинова је основни узрок сличности њихове илокутивности. Рецимо, чин *позива* може да се сматра конкретним остварењем чина *предлога* за који су углавном подједнако заинтересована оба учесника говорне

ситуације (изузев институционализованог позива у суд и сл. који се граничи с захтевом).

Илокутивна структура позива обухвата обавезу говорног лица да ће нешто учинити у корист адресата. По том је основу *йозив* веома близак *йонуди* итд. Разлика између појединачних интенција је заснована на већој или мањој ауторитативности исказа (*йредлог* — најмања, *уйозорење* — највећа) која условљава илокутивни напон исказа, као и на разликама у вези с фактором адресата и референцијалности.

§ 1212. С обзиром да прагматичка структура анализираних чинова предвиђа деловање како говорног лица, тако и адресата, већина њих су уопштено–илокутивни. Деловање говорног лица се читава у истицању његовог ауторитета као основног стимула за анимирање адресата (*савеш*, *йрейорука*, *инсйрукција*, *уйозорење*), оно би могло да се парафразира 'На твом месту ја бих поступио овако'. Нпр.

(409) Обуци зелену хаљину.	савет
(410) Ово је специјалитет куће.	препорука
(411) Очисти грејач од каменца.	упутство
(412) Тако можеш да се опечеш.	упозорење

Спремност на будући акциони чин је део деловања говорног лица приликом изрицања позива и понуде. Нпр.

(413) Чекам те у седам.	позив
(414) Узми моје патике.	понуда

Приликом изрицања предлога акциони чин говорног лица не представља неопходан саставни део илокуције, што значи да се ради о илокутивном чину (в. § 1143). Нпр.

- (415) Покушај поново.

Како је било истакнуто раније, чиновни позива, препоруке, понуде, упутства и упозорења могу да буду неодређено–илокутивни, тј. њихова илокутивност је усмерена на неодређеног адресата. Функције позива, препоруке и понуде су неодређено–илокутивне у саставу макрочина рекламе. Нпр.

- (416) Добродошли у Народно позориште!
 (417) Најбоље је — *БИП* пиво.
 (418) Најниже цене намештаја.

С обзиром на то да се у већини чиновна типа предлога и препоруке ради о истицању ауторитета говорног лица у циљу анимирања саговорника на будући чин, у питању је моделирање субјективног денотативног простора референта. Ради се о настојању говорног лица да саговорник смести референт у исте субјективне координате. Нпр. приликом изрицања савета *Пошребна ти је мала црна хаљина*, говорно лице полази од свог

личног искуства да је поменути предмет гардеробе веома користан, јер може да се користи у многим приликама, дакле идентификује референт у субјективном денотативном простору и моделира координате његовог вредновања у свести саговорника.

Као и сви директиви, анализирани говорни чинови типа предлога и препоруке спадају у тип функција које захтевају моделирање објективних денотативних координата референта. Од саговорника се очекује да промени координате референта у складу с интенцијом говорног лица. Нпр.

(419) Понеси на екскурзију неку друштвену игру.

§ 1213. Илокутивне функције српских перформатива *предлажем*, *саветујем* *препоручујем*, *позивам*, *нудим*, *ујозоравам* одликују се конкретном интенцијом која се не мора декодирати полазећи од контекста говорне ситуације. Ова чињеница указује на ужи илокутивни потенцијал разматраних перформатива у српском језику у поређењу с одговарајућим појавама у другим језицима (Уп. руско *предлагаю* — перформатив за *предлог* и *понуду*, *советую* — перформатив за *савет*, *предлогу* и сл.).

§ 1214. Експлицитне перформативне формуле као средство реализације наведених функција користе се у следећим случајевима:

— Када се ради о писаном дискурсу, нпр.

(420) Предлажем грб града уместо петокраке.

(421) Препоручујем сувомеснате производе властите производње.

(422) Позивамо те од свег срца да будеш наш гост у Паланци.

(423) Нудимо читаоцима попуст од 20%.

(424) Упозоравамо на опасност од паса—луталица.

— Када се перформативи користе као средство информативног јачања, рематизације илокуције, нпр.

(425) Предлажем следећи план.

(426) Препоручујем друго вино.

(427) Позивам те.

(428) Нудим пријатељство.

— Када се ради о институционализованим документима, попут препоруке и позива, нпр.

(429) Свесрдно препоручујем овај чланак за најновију свеску Зборника.

(430) Позивам у госте на 30 дана свог пријатеља.

Н а п о м е н а. — Не постоји експлицитни перформативни облик за илокутивну функцију упутства.

Понекад употреба експлицитног перформатива не указује на интенцију која проистиче из његове особине аутономинације говорног чина, већ на другу илокутивност коју декодирамо полазећи од нашег познавања

репертоара устаљених формула. Ова чињеница је узрокована поменутом блискошћу семантичке структуре разматраних функција. Нпр.

- (431) Нудим ти најбољи провод. позив
 (432) Предлажемо сарадњу. понуда

Перформатив *саветујем* разликује се од осталих перформатива разматране групе по томе што се, по правилу, не спаја с другим аргументом у облику именице. После њега обично следи допунска конструкција. Уп.

- (433) Саветујем одмор.
 Саветујем да се одморите.

Употреба перформатива у облику потенцијала, као и трансформација у безлични облик или облик 3. лица једнине уз чување еквивалентности исказа, смањује илокутивни напон одговарајућих функција. Нпр.

- (434) Предложио бих следеће тачке дневног реда.
 (435) Упозорио бих на последице.
 (436) Позивају се адвокати Београда.
 (437) Домаћин славе позива све чланове Удружења.
 (438) Ваш издавач године препоручује.

Употреба кондиционала наведених перформатива може да помери њихову илокутивност у правцу предлога. Заправо пад илокутивног напона, чији је формални показатељ облик кондиционала, води смањењу ауторитативности исказа, а као што је било напоменуто, предлог се одликује најмањом ауторитативношћу у односу на остале функције анализираних типа. Нпр.

- (439) Позивам у госте свог пријатеља... позив
 (440) Позвала бих у госте свог пријатеља. (ако се слажете) предлог

§ 1215. У усменом дискурсу перформативи из наведене групе ретко се лексикализују. У већини случајева уместо њих употребљавају се имплицитна средства — императиви, чији се илокутивни циљ декодира у контексту говорне ситуације. Нпр.

- (441) Понеси кишобран. савет
 предлог
 препорука
 упутство
 упозорење

Императивна конструкција може бити појачана партикулама *хајде / хајдемо, дај / дајше*. Нпр.

- (442) Хајдемо, идемо још једном. позив
 (443) Дај, заборави те глупости. савет

Императивне партикуле моделирају неопходну илокутивност и у исказима без глагола. Нпр.

(444) Хајде у бископ.	позив
(445) Дај, доста је било.	предлог
(446) Немој да си луд.	савет
(447) Немојте тако.	упозорење

Осим императивне конструкције за изражавање илокутивности из разматране групе користе се изјавни искази с глаголима у једном од лично–временских облика уз употребу модалних глагола *моћи*, *морати*, *шребати*, као и партикуле *можда* и сл.

(448) Сутра имамо прославу.	позив
(449) Можда би покушао поново.	предлог
(450) Можеш да скратиш косу.	савет
(451) Можете да је купите.	понуда
(452) Треба додати мало цимета.	упутство
(453) Морате пазити на исхрану.	упозорење

Очигледно је да се аксиолошка модалност, изражена глаголима *шребати* и *морати*, чешће среће у исказима с јачим илокутивним напоном, тј. у *ујозорењима* и *ујујисџивима*. У *шредлозима*, *шозивима*, *савеџима* и *шонудама* таква се модалност помера у други план. Иако се могу користити иста средства, њихова суштина не схвата се буквално. Нпр.

- (455) Мораш да је заборавиш. (Не мораш, али тако је боље.)
 (456) Треба саслушати обе стране. (То је само предлог)
 (457) Мораш свратити код мене. (Не могу те натерати, али те позивам.)
 (458) Морате пробати ову торту. (Не морате, али је укусна.)

Као што је било раније напоменуто, за реализацију *ујујисџава* и *ујозорења* посебно су подесне инфинитивне конструкције, што указује на аксиолошки карактер њихове употребе. Нпр.

- (459) Пратити даља упутства.
 (460) Возити пажљиво!

Интерогативне конструкције с модалним глаголом *хџети* или без њега, с негацијом или без ње, такође су једно од најфреквентнијих средстава за изражавање *шредлога*, *шозива* и *шонуде*. Ређе су као искази *ујозорења*, а за *ујујисџиво* нису подесне. Нпр.

(461) Да кренем прва?	предлог
(462) Хоћеш у шетњу?	позив
(463) Нећеш још једно парче?	понуда
(464) Зар си заборавио како се то завршило?	упозорење

§ 1216. ИЛОКУТИВНОСТ ПРЕТЊЕ. — Илокутивност претње веома је слична комуникативној функцији *ујозорења*, с том суштинском разликом да говорно лице делује искључиво у свом интересу и, у случају одбијања саговорника да сарађује, указује на мере које ће лично предузети ка-

ко би казнио адресата. Дакле семантичко–прагматичка структура чинова упозорења и претње разликују се у следећем.

Приликом изрицања упозорења говорно лице изриче исказ како би подстакао саговорника да делује искључиво у свом интересу, што значи да се таква илокуција одликује великим степеном заинтересованости саговорника. Нпр.

(465) Пази, врело је !

Приликом изрицања претње говорно лице подстиче адресата да делује у свом личном (говорног лица) интересу, што значи да је комуникативној функцији *йреџње* својствен високи степен заинтересованости говорног лица. Нпр.

(466) Тужићу те због ове штете!

Упозорење се веома често реализује у исказима с неодређеном илокутивношћу (адресат је непознат), док се *йреџња* упућује саговорнику. Нпр.

(467) Опасност на путу!

(468) Главу ћу ти разбити!

Н а п о м е н а. — овде се не узимају у обзир уопштене претње лица у афекту и сл., нпр.

(469) Све ћу их побити!

Упозорење и претња су уопштено–илокутивни чинови, тј. захтевају заједничку акцију говорног лица и саговорника, али се у првом случају обавеза говорног лица састоји у преузимању одговорности за истинитост исказа, док се приликом изрицања *йреџње* говорно лице обавезује да предузме санкције против саговорника. Нпр.

(470) Упозоравамо на опасност од изливања река.

(471) Свима ћу то да испричам!

Упозорење и претња се одликују максималним илокутивним напоном, али упозорење обично спада у учтиви облик комуникације, док су претње најчешће грубе и примитивне. Нпр.

(472) Следећи пут идеш код директора!

(473) Гуме ћу ти пробушити!

§ 1217. С обзиром на то да семантичко–прагматичка структура *йреџње* одсликава узрочно–последичну везу између чина и његових последица, исказ у којем се остварује претња може да садржи изражавање услова *йреџње* или самих санкција. Исказ који садржи услов за остварење претње најчешће је императивног типа, и често је појачан партикулом *само* или *везником да*.

- (474) Понови то опет!
 (475) Само му приђи!
 (476) Само се врати опет касно!
 (477) Ајде, удари!
 (478) Да се губиш одавде!

Искази који садрже услов за реализацију претње такође могу бити прохибитивни с негацијом. Нпр.

- (479) Да се ниси усудио!
 (480) Да се то није поновило!
 (481) Да ниси рекао мами!

Други тип исказа обично садржи глагол у футуру који служи за дескрипцију саме претње. Њихов садржај зависи искључиво од уобразиље и лексичког фонда говорног лица. Нпр.

- (482) Разбићу те као звечку!
 (483) Тужићу те мајци!
 (484) Крв ћеш ми проплувати!

Понекад претња може бити исказана истим језичким средствима, као и упозорење. У том се случју приликом декодирања илокутивности полази од наведених разлика у семантичко–прагматичкој структури ових говорних чинова. Нпр.

(485) Пази шта радиш!	(можеш да нашкодиш себи)	· упозорење
	(можеш да нашкодиш мени)	претња
(486) Последња опомена!	(после ће ти нешто нашкодити)	упозорење
	(после ћу ти ја нашкодити)	претња

КОМИСИВНИ ИСКАЗИ

§ 1218. ИЛОКУТИВНОСТ КОМИСИВА. — Комисивни искази указују на намеру говорног лица да саопшти саговорнику да ће у будућности испунити његова очекивања или да ће извршити нешто у његову корист. Од свих осталих исказа комисивни се разликују по томе да су изричито уопштено–илокутивни, тј. подразумевају како деловање говорног лица, тако и саговорника — говорно лице ће извршити претпостављени чин (или ће се уздржати од неког чина), док саговорник прихвата његово уверавање као валидан доказ искренности саговорника.

По својој илокутивности комисивни исказ може да се упореди с директивним исказом који садржи претњу. Разлика је у томе што у првом случају говорно лице уверава да ће нешто учинити на штету саговорника, док у другом — у његовом интересу. Изричући комисивни исказ говорно

лице верује да ће садржај пропозиције бити у интересу саговорника или у складу с његовим ранијим захтевима упућеним говорном лицу.

Референција се у таквом исказу претежно врши у вези с говорним лицем, тј. оно је екстралингвистички објекат у функцији теме саопштења. Комисивни исказ претпоставља постојање ранијег искуства саговорника у вези с садржајем исказа, а моделирање субјективног денотативног простора референта креће се у правцу његовог позитивног оцењивања од стране адресата. Нпр.

(487) Нећу више да пушим.

(488) Од сутра сам нови човек.

(489) Вратићу ти дуг од прве плате.

Напомена. — У илокутивној структури комисива од пресудног је значаја критеријум искрености говорног лица који чини предуслов успешности одговарајућег чина. Двосмисленост илокуције такозваног „лажног обећања“ укида се на нивоу разграничења илокутивне и уопштено-илокутивне структуре чина (в. § 1143).

У случају обећања као илокутивног чина говорно лице полази од интенције да уверавањем саговорника у истинитост изреченог постигне нешто у своју корист, тј. подстиче саговорника на чин и нема намеру да поступи у складу са изреченим. Илокутивно чин „лажног обећања“ изједначен је са директивом. — Нпр.

(490) Купићу ти играчку. (Знам да нећу али желим да престанеш да ми досађујеш).

(491) Назидаћемо јефтине станове. (Знамо да је то немогуће али желимо да добијемо ваше гласове на изборима).

Успешан чин обећања припада уопштено-илокутивном типу, тј. говорно лице има намеру да поступи у складу са изреченим јер је то у складу са очекивањима саговорника.

§ 1219. Језичка средства реализације комисива. — У функцији реализације комисивних исказа најчешће се користе изјавне реченице које садрже опис будуће радње говорног лица или евентуалног суздржавања од неког чина, формално изражени глаголом у футуру. Нпр.

(492) Доћи ћу сутра.

(493) Завршићу посао до петка.

(494) Поклонићу ти за рођендан бицикл.

(495) Нећу те преварити.

Комисивни исказ може бити појачан интензификатором попут прилога *сигурно*, *увек*, *никада*, као и и фразеолошким изразима *часна реч*, *мајке ми* и сл. Нпр.

(496) Сигурно ћу ти помоћи.

(497) Нећу никада више да пијем.

(498) Увек ћу те памтити.

- (499) Донећу ти диск — часна реч.
 (500) Стићи ћу на време, мајке ми!

Експлицитне перформативне формуле користе се у функцији остварења комисива само у сложеним реченицама или самостално, без пропозиције — уколико је садржај облигације изложен у претходном или наредном исказу. Нпр.

- (501) Бринућу о твојој деци. Обещавам.
 (502) Нећу те више лагати. Кунем се.
 (503) Дајем реч. Увек ћу поступати у складу с Божјим и људским законима.

Експлицитни перформатив *гарантујем* може да се употреби и у простој реченици с директном допуном. Нпр.

- (504) Гарантујем квалитетну и брзу услугу.

Од комисивних исказа треба разликовати аутоилокутивне исказе у којима се адресат подудара с самим говорним лицем. Претпостављени чин или суздржавање од таквог у псеудокомисивном исказу је у складу с интересима самог говорног лица или одсликава његову резигнацију, бес и друга емотивна стања. Нпр.

- (505) Од сутра почињем дијету.
 (506) Нећу више да будем добар и луд.
 (507) Нећу више ником ништа да обећавам.

ИНТЕРОГАТИВНИ ИСКАЗИ

§ 1220. ИЛОКУЦИЈА ПИТАЊА. — Према основној илокутивној функцији интерогативног исказа 'анимирање саговорника на чин пружања одговарајуће информације' питања можемо сврстати у директиве (о интерогативним исказима види такође одељак *Интерогативност* у глави *Каше-горијални комплекс ајелативности*). Семантичко-прагматичку структуру овог исказа можемо да експлицирамо на следећи начин:

Говорно лице нема информацију која је неопходна како би се употпунила пропозиција интерогативног исказа.

Говорно лице у одређеном тренутку сматра да његов саговорник може да му пружи неопходну информацију.

Говорно лице вербалним деловањем подстиче саговорника на чин пружања информације или на неки акциони чин.

Трећа од наведених карактеристика указује на то да интерогативни исказ може да изражава илокутивност питања, али и истовремено молбе, предлога, понуде и сл. Реч је о два различита типа интерогативног исказа: први је *монофункционалан*, тј. има један конкретни циљ — добијање одговарајуће информације, попуњавање информативне празнине, а други тип

је *полифункционалан*. То су тзв. „хибридна“ питања, која изражавају илокуцију питања и још једну, директивну, истовремено, нпр.

(508) Како се зове ова улица?	монофункционални исказ (питање)
(509) Зар ћете толерисати овај испад?	полифункционални исказ (питање+молба)
(510) Да променим распоред у соби?	полифункционални исказ (питање+предлог)
(511) Кафу или чај?	полифункционални исказ (питање+понуда)

Први од наведених примера одликује се отвореном пропозицијом питања услед неодређености реченице с обзиром на истинитост или лажност питања, као и услед неинформисаности говорног лица, док јер код других наведених и сличних примера (509–511) пропозиција затворена, што указује на присуство друге директивне илокуције.

Дакле, илокутивни потенцијал питања близак је директивима због конститутивног прагматичког елемента 'анимирање саговорника на чин', што објашњава полифункционалност интерогативне форме у реализацији молбе, предлога, понуде итд. Међутим, без обзира на сличност илокутивног потенцијала, питање се разликује од осталих директива. Разлике се могу установити на нивоу пропозиције (отворена или затворена), као и прагматичким контекстом у који спада неинформисаност говорног лица или жеља адресанта да добије информацију као и побуђивање на вербалну интеракцију. С обзиром на то да је о директивима већ било речи раније, у даљем тексту предмет разматрања биће монофункционални интерогативни искази.

Интерогативни искази су у већини случајева илокутивни, тј. усмерени су на једног конкретног саговорника.

- (512) Куда си кренуо?
(513) Где су моје новине?

§ 1221. Што се тиче *реторичких питања*, она могу бити аутоилокутивна, уколико се ради о непотпуној говорној ситуацији без саговорника (дискурс дневника и сл.) или неодређено–илокутивна, ако су упућена ширем аудиторијуму. Нпр.

- (514) Шта ли ме чека данас?
(515) Шта ради наша полиција?!

Реторичка питања, за разлику од обичних, такође не подразумевају увођење новог референта или моделовање његовог денотативног простора. Нпр.

- (516) *питање*: Ко се сматра највећим руским песником?
одговор: увођење новог референта

- (517) *питање*: Како изгледа моја нова фризура?
одговор: моделовање субјективног денот. простора
- (518) *питање*: Где сам оставио своје наочаре?
одговор: моделовање објективног денот. простора
- (519) *питање*: Кога да љубим и шта да волим?
одговор: —

Ако питање не претпоставља одговор, оно заправо није ни питање, што наводи на закључак да се реторичка питања само формално могу сврстати у интерогативне исказе, јер им је комуникативна функција да подстакну саговорника или говорно лице на размишљање поводом настале ситуације. Нпр.

- (520) Где је тај први почетак?
 (521) Куда стреми савремени свет?

Према типу вербалног чина који се захтева од саговорника приликом изрицања интерогативног исказа разликујемо следећа питања — тотална, парцијална и изборна питања.

§ 1222. ТОТАЛНА ПИТАЊА. — Приликом изрицања тоталног питања говорно лице захтева од саговорника информацију која се односи на насталу ситуацију у целини. Такви интерогативни искази имају отворену пропозицију, чији би модус могао бити изражен помоћу елементарног семантичког предиката *питај* и претпостављају потврдни или негативни одговор (тј. на њих се може одговорити с *да* или *не* + евентуална раставна, погодбена или каузална конструкција *да, али...*; *да, ако...*; *не, зајшо ишо...*). Таква питања могу бити маркирана упитним партикулама *да ли, ли, зар*, али и формулисана у облику изјавних конструкција, праћених одређеном упитном интонацијом? Нпр.

- (522) Да ли си урадио домаћи?
 (523) Јеси ли била у школи?
 (524) Зар сте нашли само у овој боји?
 (525) Волиш ову врсту музике?
 (526) Хладно ти је?

Тотални интерогативни искази најчешће се користе ради задовољавања следећих интенција говорног лица:

— контроле извршења обавезе од стране саговорника:

- (527) Да ли си опрао зубе?

— провере претпоставке у вези с будућом ситуацијом:

- (528) Марко неће доћи?

— инсистирања на артикулисању осећања од стране саговорника:

- (529) Да ли ме волиш?

— изнуђивања обећања:

(530) Свратићеш по мене?

— изражавања сумње у вези с насталом ситуацијом:

(531) Да није сувише касно?

— покушаја да се избегне обавеза, наметнута од стране саговорника:

(532) Морам ли на спавање?

С обзиром на то да приликом постављања тоталног питања говорно лице не располаже информацијом коју захтева од саговорника, оно може да га изрази у одричном облику. Нпр.

(533) Ниси урадио домаћи?

(534) Не волиш ову врсту музике?

(535) Није ти хладно?

Говорно лице такође прибегава одричном облику у случају када код њега постоји страх, сумња или одређена жеља у вези с насталом ситуацијом. У том случају се претпоставља негација и у одговору. Нпр.

(536) Да неће пасти тај лустер? Не бој се, неће.

(537) Неће бити прејак? Не сумњај, неће.

Тотална питања могу да служе и за изражавање комуникативне функције чуђења, изненађења, неверице говорног лица због неочекиваности настале ситуације или информације коју је оно управо добило од саговорника. Нпр.

(538) Већ сте се вратили?

(539) Већ си гладан?

(540) Ниси знала?

Ако се такви искази користе без глагола, углавном представљају цитирање или парафразирање претходног исказа саговорника. Функција изненађења потискује овде илокуцију интерогативности у други план, што се интерпункцијски наглашава узвичником поред упитника. Нпр.

шошално иишање

прећходни исказ

(541) На факултету?!

Срела сам га на факултету.

(542) У поноћ?!

Позвао ме је у поноћ.

(543) Цео дан?!

Спремала сам тај колач цео дан.

§ 1223. ПАРЦИЈАЛНА ПИТАЊА. — Интерогативни искази који садрже парцијална питања користе се ради подстицања саговорника на пружање информације у вези с једним делом исказа, који је маркиран упитном речју, попут *ко, шта, који, где, куда, одакле, зашто* итд. Такви искази заправо иницирају увођење новог референта у говорну ситуацију или захтевају прецизирање координата актуелног референта. Нпр.

(544) Ко је то дошао?	— Петар.
(545) Када је испит?	— У уторак.
(546) Зашто воз касни?	— Јер иде обилазном пругом.
(547) Каква је то бука?	— Победио је наш тим.

Н а п о м е н а. — Између тоталних и парцијалних питања не постоји суштинска разлика. Ради се о истој илокутивности, што потврђује чињеница да у функцији тоталног питања може да се употреби и исказ с неодређеном заменицом — на граници између тоталног и парцијалног. Нпр.

(548) Неко звони?	— Да.
(549) Нешто гори?	— Не.

Парцијална питања могу такође да изражавају допунске комуникативне функције, као што су:

— истицање сумње у вези с насталом ситуацијом:

(550) Ко би тако нешто рекао?

— одбијање чина који се намеће:

(551) Зашто бих то учинио?

— инсистирање на евентуалном чину:

(552) Зашто не прочиташ ту књигу?

— прекоравање саговорника:

(553) Где си био досад?

§ 1224. У парцијална питања према облику можемо сврстати исказе с квазиинтерогативном функцијом. Ради се о тзв. *йоновљеним йишањима*, чија је функција заправо фатичка (усмерена на одржавање контакта међу саговорницима) или се састоји у избегавању конкретног одговора. Понављање питања такође може да буде знак расејаности саговорника или његовог промишљања одговора. Поновљена питања се интонацијски разликују од упитних реченица којима су иницирана. Нпр.

(554) О чему се тамо причало?	— О чему се причало?
(555) Где тако журиш?	— Где журим?
(556) Где си оставила капу?	— Где сам оставила капу?
(557) Шта је то срећа?	— Шта је срећа?

У појединим типовима дискурса (научном, дидактичком, публицистичком и сл.) питања допуне често се користе у функцији топикализације пружене информације, тј. ради истицања њене релевантности. Нпр.

(558) Атоми водоника се удружују у стабилне двоатомске целине. Колико електрона садржи ова целина? Два. („Хемија за 7. разред основне школе“)

§ 1225. ИЗБОРНА ПИТАЊА разликују се од осталих типова према пуњености пропозиције која садржи и један сувишан референт. Алтернативни референт се елиминише одговором адресата. Нпр.

(559) Да ли ће доћи Јелена или Милица? — Милица.

(560) Ко ће ми помоћи — ти или тата? — Тата.

(561) Путујете возом или авионом? — Возом.

Изборна питања која садрже само алтернативне референте (без глагола) често се користе као полиилокутивни искази ради изражавања комуникативне функције понуде (в. § 1210). Нпр.

(562) Лимун или млеко? (у чај)

(563) Лева или десна? (рука, приликом погађања)

ПЕРМИСИВНИ ИСКАЗИ

§ 1226. Таква илокутивност карактеристична је за исказе у функцији реализације дозволе или пристанка, као и за фразе с комуникативном функцијом непристанка, одбијања, забране, протеста и сл. Искази с наведеним функцијама углавном настају као реакција на претходни вербални или акциони чин саговорника, чиме стичу статус реактивних, стимулисаних. С функционалне тачке гледишта можемо да их разврстамо у два подтипа:

Пристанак/непристанак, дозвола/забрана говорног лица да адресат нешто учини;

Прихватање/неприхватање мишљења, става саговорника у вези с нечим.

§ 1227. Први подтип обухвата издиференцирану илокутивну палету између два супротна пола — дозволе или забране. Говорно лице приближава се позитивном полу у моделираном субјективном простору референта, уколико изражава интенцију пристанка, рушећи при томе правила, прескрипције, конвенције или норме који су били на снази раније. Таква говорна ситуација подразумева да говорно лице мора уживати одређени лични или институционализовани ауторитет који је главни услов успешности адекватног говорног чина. Допуштајући адресату да прекрши устаљена правила, говорно лице на неки начин преузима одговорност за исход будућег чина саговорника, сматрајући да је претпостављена радња у складу с његовим интересима или с интересима околине. Тиме пермисивни исказ постаје уопштено илокутивни. Нпр.

(564) Од сутра можете на посао.

(565) Почните с благим оптерећењем.

(566) Можете поново на пливање.

Изричући забрану или непристанак на будући чин саговорника, говорно лице примењује важећа правила, норме, прескрипције или одређује нове принципе даље интеракције. Позивајући се на туђ или на свој ауто-

ритет, говорно лице ослобађа себе од даље одговорности за понашање адресата и спречава саговорника да делује на начин којим би био штетан по њега или околину. Нпр.

(567) Не смете газити зелене површине.

(568) Забрањено је хранити животиње.

(569) Нема више компјутерских игрица!

Уколико говорно лице протестује против вербалних или акционих радњи саговорника или се ограђује од њих, оно се заправо позива на постојећи нормативни модел и инсистира на његовој доследној примени. За разлику од раније разматраних пермисивних чинова, искази овог типа не захтевају од говорног лица одређени ауторитет, већ само познавање важећег прескриптивног система. Нпр.

(570) Протестујем против кршења правилника.

(571) Ограђујем се од одлуке надлежних органа.

(572) Немојте овде пушити!

Говорно лице такође може да пристане на будућу акцију саговорника, знајући да при том крши устаљена правила. Оно се одлучује на такав корак, надајући се да будући чин адресата неће ником да нашкоди, или због резигнације. Нпр.

(573) Па добро, купи.

(574) Шта да ти радим.

(575) Кад си већ запео.

(576) Ради како хоћеш.

§ 1228. Пермисивни искази другог типа представљају директну реакцију на претходни исказ саговорника и не захтевају као суштинско правило говорне ситуације постојање било какве врсте ауторитета код говорног лица или његову упућеност у систем важећих правила. Ради се о субјективној процени исказа саговорника. Нпр.

(577) Имаш право.

(578) У потпуности се слажем с тобом.

(579) Грешеш у погледу његових способности.

(580) Ма какви!

Искази овог типа који изражавају неслагање/неприхватање често имају упитни облик и представљају тип поновљене пропозиције претходног исказа с квазиинтерогативном функцијом (в. § 1222). Нпр.

<i>Исказ–реакција</i>	<i>Претходни исказ</i>
(581) Ја да идем по хлеб?!	Иди купи хлеба.
(582) Да га зовем у пола ноћи?	Позови га телефоном.
(583) Пешице, до Бранковог моста?!	Иди пешице.

§ 1229. Најјачим илокутивним напоном од свих пермисивних и концесивних исказа одликују се експлицитне перформативне формуле с потврдним или одричним обликом перформативног глагола. Нпр.

- (584) Пристајем на твој предлог.
- (585) Прихватам вашу понуду.
- (586) Забрањујем ти да идеш напоље!
- (587) Не допуштам такво понашање у мом присуству!
- (588) Протестујем због клевете!
- (589) Одбијам ово да потпишем.

§ 1230. Пермисивни искази такође могу бити изражени изјавном конструкцијом с модалним глаголима *моћи*, *морати*, *смећи* итд. у једном од облика. Нпр.

- (590) Можеш да се вратиш.
- (591) Не смеш да касниш.
- (592) Мораш да слушаш оца.
- (593) Не могу да вам помогнем.
- (594) Не смем да кршим прописе.

Помоћу фразеолошких конструкција, као и путем употребе различитих устаљених формула пермисивном исказу може се дати и комуникативна функција неучтивости, необавезности или ироније. Нпр.

- (595) Од воље ти је!
- (596) Куд иде теле, нек иде и уже.
- (597) Да нећеш печених шева?
- (598) Ма немој!

ЕКСПРЕСИВНИ ИСКАЗИ

§ 1231. ИЛОКУТИВНОСТ ПОЗДРАВЉАЊА. — Посебност социокомуникативне функција поздрављања је очигледна јер приликом поздрављања говорно лице заузима не само одређени став у односу на саговорника већ и сигнализира друштвени статус који одређује себи и саговорнику у таквом обраћању (интимно или дистанцирано обраћање, симетричан или асиметричан статус итд.). Нпр.

- (599) Добар дан! — дистанцирано неутрално
- (600) Здраво! — интимно, симетрично
- (601) Где си?! — фамилијарно симетрично

Једна од основних когнитивних функција поздрављања у говорној ситуацији јесте стварање макроструктурне репрезентације, тј. сценарија, инструкције или модела који се таложе у субјективном искуству саговорника. Актуелизујући одређени ситуативни модел, поздрављање као први сигнал даље управља говорном ситуацијом, а понекад и одређује ток ре-

цепције исказа. Нпр. поздрављање послодавца које указује на његово добро расположење отвара перспективу даљег пријатељског разговора:

- (602) — Добар дан свима желим!
— Добар дан, нешто смо добро расположени ...

Функција исказа поздрављања, као актуелизатора одређеног ситуативног модела истиче његову илокутивну моћ, јер одсликава интенцију говорног лица у односу на даље обликовање говорне ситуације.

Поздрављање је у говорној ситуацији сигнал деловања говорног лица с циљем утицаја на вољу и понашање саговорника. То је говорни чин чији се садржај састоји у успостављању или прекидању контакта с адресатом, а илокутивна функција одсликава интенцију покретања одређених образаца понашања.

Поздрављање је илокутивно, тј. сигнал о успостављању или прекидању контакта упућује се конкретном саговорнику. У јавним наступима, отвореним писмима, рекламама и сл. поздрављање је неодређено–илокутивно. Нпр.

- (603) Поштовани гледаоци, добро вече.
(604) Христос воскрес! (Натпис испод рекламе)

Поздрављање, као и други искази с експресивном илокутивношћу није референцијални чин, тј. оно не носи никакву информацију у вези с референтима даљих исказа (уколико их уопште има), већ указује на емотивно стање говорног лица у вези с насталом ситуацијом (осећање радости, захвалности, кривице и сл.). Могло би се рећи, да је референт експресивног исказа (тј. објекат екстралингвистичке стварности у функцији теме саопштења) само говорно лице, а референција се врши у вези с моделовањем субјективног денотативног простора саговорника у односу на њега. Говорно лице, изричући експресивни исказ, настоји да сврста себе у одређени образац, стереотип понашања (рецимо — добар човек, љубазан комшија, васпитано дете, добар пријатељ итд.). У таквом контексту успостављање поздрављања или отпоздрављања има такође значајну комуникативну функцију као сигнал социјалне дисхармоније (увређености, одбојности, непоштовања или једноставно лошег васпитања).

§ 1232. Као и у многим другим језицима, у српском језику се запажа значајно размимоилажење између средстава номинације чина поздрављања (или опраштања при расстанку) и њиховом реализацијом у говорној ситуацији јер се глагол *поздрављати*, чија се семантичка интерпретација поклапа с анализом илокутивног садржаја говорног чина поздрављања, ретко употребљава перформативно.

Као најчешће средство реализације поздрављања у говорној ситуацији употребљавају се тзв. модификоване перформативне формуле или семан-

тички перформативи, који представљају лексичко–семантичку супституцију перформативног глагола или семантички актант изостављеног глагола. Нпр.

(605) Здраво! — поздрављам те

(606) Добро јутро! — желим добро јутро

Модификовану формулу *здрово* можемо сматрати семантичким перформативом утолико што је њој својствена еквивалентност, тј. њено изговарање је једнако остваривању одговарајућег чина. Уједно формулу *здрово* можемо дефинисати и као имплицитно–перформативну. Она представља остатак перформативне парадигме исказа за изражавање жеља: *Будишће здрави*.

Начин на које се остварује говорни чин поздрављања потврђивао би тезу да је поздрављање првенствено било чин 'изражавање жеља' који је временом подређен илокутивном циљу исказа с функцијом успостављања контакта или за означавање прекида контакта с саговорником.

§ 1233. Као најчешће средство реализације поздрављања у писаном дискурсу, пре свега у писмима, функционишу апелативи, који су издвојени запетом и представљају посебан део исказа, што формално потврђује употреба почетног великог слова у наставку исказа. Нпр.

(607) Поштована колегинице,

У складу с договором шаљем прилог за најновију свеску Вашег часописа.

Апелатив с атрибутуом *поштовани / цењени / веома поштовани* + социјални идентификатор (*колега / господине / председнице* итд.) у саставу исказа путем којег се остварује поздрављање покрива већину функционалних стилова. У интимном обраћању уобичајено је поздрављање с апелативом *драги* + лично име / социјални идентификатор и презиме / само презиме). Нпр.

(608) Поштовани колега, ...

(609) Поштована госпођо, ...

(610) Цењени пријатељи, ...

(611) Веома поштовани господине Вуковићу, ...

(612) Цењени потрошачи, ...

(613) Господине Председнице, ...

(614) Драга Милице, ...

(615) Драги пријатељу, ...

Н а п о м е н а. — У интимној комуникацији честа је употреба алтернативних начина номинације адресата — именица и супстантивизованих придева и придевских заменица. Нпр.

(616) Љубави моја,

(617) Мило моје,

(618) Драго моје лепо,

Иако су атрибути *поштовани* и *драги* у већини случајева десемантизовани (у питању је конвенцијална формула учтивости) свесно изостављање таквог саставног дела исказа поздрављања у писаном дискурсу може да сведочи о његовој семантизацији. Нпр.

(619) Господине Ђорговићу,
Није ми пријатно да Вас баш ја подсећам ко је писао у Вашим новинама...

Кршење норме уобличавања исказа поздрављања у писму (рецимо, изостављање социјалног идентификатора у асиметричној комуникацији) указује на постојање дубинске зависности између комуникативне функције поздрављања и даљег тока рецепције исказа од стране адресата. Нпр.

(620) Господине Величковићу,
Није случајно што Вам у заглављу овог писма не дозвољавамо привилегију каква је титула ректора Београдског универзитета.
(„Демократија“)

§ 1234. Комуникативна функција прекидања контакта, за разлику од исказа који служе за успостављање контакта, може да буде реализована помоћу експлицитне перформативне формуле. Нпр.

(621) Поздрављам Вас.

У појединим случајевима запажа се самономинација говорног лица (тј. његово подударане с субјектом деловања) што је формално изражено транспозицијом облика перформативног глагола с 1. лица на 3. лице. Нпр.

(622) Поздравља те твоја Ивана.

Искази с функцијом прекидања контакта у усменој комуникацији најчешће се реализују помоћу семантичких перформатива. Нпр.

(623) До виђења.

(624) Пријатно.

(625) Свако добро.

У писаном дискурсу као средство реализације илокутивности опраштања функционишу модификоване перформативне формуле + име пошиљаоца. Нпр.

(626) С дубоким поштовањем, ...

(627) Са изразима поштовања, ...

(628) Пријатељски, ...

(629) С колегијалним поздравом, ...

§ 1235. ИЛОКУТИВНОСТ ИЗВИЊЕЊА. — Комуникативна функција извињења може да се одреди као изражавање жаљења или кајања због настале ситуације. Битан услов успешности говорног чина извињења је искреност изреченог у односу на интенцију говорног лица. Прагматички

контекст говорног чина извињења може да се представи помоћу следеће интерпретације:

Својим акционим или вербалним деловањем говорно лице је довело до кршења правила или норми интеракције и до стварања ситуације неповољне по саговорника;

Говорно лице осећа жаљење или кајање због настале ситуације;

Говорне лице покушава да исправи насталу ситуацију тако што признаје кривицу и објашњава разлоге свог понашања.

§ 1236. Основни облик реализације чина извињења је имплицитно–перформативни исказ с императивом глагола *извинити* / *ојросити*. Семантичка интерпретација ових глагола подудар се с елементима прагматичког контекста самог чина. Перформативни прототип, тј. пуни моделовани исказ с императивом *извини* / *извинише*, *ојроси* / *ојросише* садржи следеће елементе ИПГ+ПГ+А+Проп, нпр.

(630) Извините, молим Вас, због кашњења.

Перформативни облик глагола *моли* (у наведеној формули ПГ) функционише као актуелизатор учтивости, јер је његов илокутивни потенцијал у потпуности подређен циљу извињења. Препознатљив примарни илокутивни потенцијал овог исказа сведочи о томе да се етимолошки чин извињења артикулисао као молба за скидање кривице.

Уколико се перформатив *молим* нађе на првом месту у исказу извињења, његова је илокуција примарна и доводи до максимума илокутивни напон читавог чина. Нпр.

(631) Молим те, опрости.

Перформативна парадигма наведеног прототипа има следеће варијанте:

ИПГ+ПГ+А+Проп

ИПГ+ПГ+А

ИПГ+Проп

ИПГ

Истим редоследом то илуструју следећи промери:

(632) Извините, молим Вас, због понашања мог сина.

(633) Извините, молим Вас.

(634) Извините због понашања мог сина.

(635) Извините.

Очигледно је да се примери (632, 634) одликују већим илокутивним напоном због присуства каузатива, као предуслова остварења самог чина извињења. Примери (633, 635) функционишу као конвенционалне формуле које су често десемантизоване, што сведочи о њиховом ниском илокутивном напону. Потврда десемантизације ових клишеа је њихова упо-

треба у саставу интерогативног исказа или приликом реализације функције неслагања. Нпр.

(636) Извините, колико је сати?

(637) Извини, али то је нечувено!

Јачим илокутивним напоном одликује се експлицитна перформативна формула *извињавам се*, која се среће како у усменој комуникацији, тако и у писаном дискурсу. Нпр.

(638) Извињавам се због увредљивих речи.

(639) Извињавамо се због ненамерне грешке.

Као индиректна извињења често функционишу изјавни искази чији је илокутивни напон минималан. Нпр.

(640) Не замерите.

(641) Нисам намерно.

(642) Нисам хтела.

(643) Није моја кривица.

§ 1237. ИЛОКУТИВНОСТ ЗАХВАЉИВАЊА. — Исказ *захваљивања* важи као израз захвалности, тј. изражава интенцију говорног лица да ода признање саговорнику као узроку настале ситуације. Путем семантичке експликације говорног чина захваљивања издвајамо у његовој структури следеће елементе:

Постојање свести код говорног лица да је одређена ситуација настала (или ће настати) залагањем адресата;

Изражавање чињенице да је саговорник директни или индиректни узрочник настале ситуације;

Постојање код говорног лица намере да се саговорнику ода признање због настале ситуације;

Изражавање признања саговорнику, као узрочнику настале ситуације, помоћу уобичајене формуле захваљивања.

Исказ у којем се реализује захваљивање има илокутивну функцију, тј. интенција говорног лица је усмерена на конкретног саговорника, али у појединим дискурсима (рекламе, новинског чланка, јавног оглашавања и сл.) *захваљивање* је неодређено–илокутивно, усмерено на непозната трећа лица у комуникацији. Нпр.

(644) Хвала на писму. — из одговора кореспонденту

(645) Хвала на поверењу! — из текста рекламе банке

У исказу захваљивања референција се углавном врши у вези с саговорником (за разлику од осталих експресива, где се референција врши полазећи од говорног лица). Приликом изрицања захваљивања говорно лице моделује субјективни денотативни простор који се односи на саговорника, тј. даје њему и осталим учесницима говорне ситуације до знања да

је понашање адресата добро, према узорима који постоје у његовој ситуацијској макрорепрезентацији. Такав став је изразит у тзв. индиректним чиновима захваљивања, реализованим помоћу изјавних исказа. Нпр.

(646) Лспо од тебе.

(647) Веома сте љубазни.

(648) Баш си добро дете.

§ 1238. Као најчешће средство реализације исказа захваљивања функционише семантички перформатив *хвала*. Као функционални еквивалент експлицитно–перформативног исказа с перформативом *захваљујем / захваљујем се* семантички перформати *хвала* представља имплицитно средство реализације илокутивног чина захваљивања. Исказ с семантичким перформативом *хвала* функционише у четири основне варијанте — с каузативом и личном заменицом, само с личном заменицом или у облику редукованом на сам перформатив. Нпр.

(649) Хвала ти на помоћи.

Хвала на помоћи.

Хвала ти.

Хвала.

У усменој комуникацији редуковани облик је чешћи, у писаном дискурсу је ређи, и испред њега се обично налази исказ у којем се наводи разлог због којег говорно лице изражава захвалност. Нпр.

(650) Примио сам ваша два писма. Хвала.

Илокутивни напон семантичког перформатива *хвала* може се појачати помоћу одговарајућих прилога — *искрено, лејо, најлејше, много, йуно, најсрдачније*, као и његовим понављањем. Нпр.

(651) Најлепше Вам хвала.

(652) Хвала, хвала на свему.

Експлицитно–перформативни искази с глаголима *захваљујем / захваљујем се*, као и с конструкцијом *изражавам захвалност*, чешћи су и у званичној, пословној комуникацији — како усменој тако и писменој. Нпр.

(653) Захваљујем на љубазним честиткама.

(654) Изражавамо Вам нашу захвалност због доприноса васпитању наше деце.

Н а п о м е н а. — Перформатив *захваљујем се*, по правилу, поседује пермисивну илокуцију учтивног одбијања, нпр.

(655) — Још кафе?

— Захваљујем се. (Хвала, нећу више)

Потенцијал перформативног глагола умањује његов илокутивни напон, преводи исказ на ниво необавезне, опуштене комуникације. Нпр.

(656) Посебно бих се захвалила организаторима овог такмичења.

§ 1239. ИЛОКУТИВНОСТ ЧЕСТИТАЊА. — Честитање као говорни чин спада у групу експресива који подразумевају изражавање психолошког става, одређеног условом искренности у односу на насталу ситуацију, експлицираног у оквиру пропозицијског садржаја исказа. У циљу прецизирања правила реализације честитања можемо издвојити следеће услове његовог илокутивног деловања:

Настала ситуација је пријатна за саговорника;

Говорно лице зна да је настала ситуација пријатна за саговорника;

Говорно лице жели да саговорник зна да оно прати пријатна збивања у његовом животу;

Говорно лице изражава своју интенцију помоћу формуле, уобичајене у одређеној ситуацији.

§ 1240. Честитање као чин обухвата два типа говорне ситуације, које се разликују према следећим аспектима:

— честитање поводом догађаја који се десио заслугом саговорника и у његовом је интересу (одликовање, унапређење и сл.);

— честитање поводом значајног догађаја, пријатног по саговорника, који он није директно проузроковао (празници, рођендан и сл.).

Као средство реализације честитања поводом празника чешће се користе формуле с илокутивним потенцијалом изражавања жеља, док номинација чина 'честитање празника' указује на други илокутивни циљ, што сведочи о потискивању примарног илокутивног потенцијала конвенционалних средстава. Нпр.

(657) Срећна Нова година! 'честитање Нове године'

(658) Срећан рођендан! 'честитање рођендана'

Изражавање жеља у смислу реализације интенције 'изрећи формулу која би саопштила саговорнику наше жеље у вези с њим' лежи у основи многих експресива у којима је илокутивни потенцијал таквог чина потиснут због десемантизације устаљених формула. У оквиру анализе исказа поздрављања, опраштања, извињења и захваљивања тај илокутивни потенцијал је истицан. Он се лако експлицира путем моделовања семантичких перформатива до експлицитних перформативних формула. Нпр.

(659) Добар дан! желим добар дан

(660) Здраво! желим добро здравље

(661) Жив био и велики порастао! желим да ...

(662) Нека Вас Бог чува! желим да...

§ 1241. Разлике у семантичкој експликацији чина честитања у различитим језицима проистичу из различитог илокутивног потенцијала одговарајућих перформатива. Перформатив *честитићам* претежно се кори-

сти за изражавање интенције 'одати признање саговорнику као узроку настале ситуације'. Нпр.

(663) Честитамо победу нашим златним момцима!

(664) Победио си на такмичењу? Честитам.

(665) Честитамо Вам годишњицу брака!

(666) Честитам на успешно завршеним студијама.

У писмима су честе формуле с транспонованим лицем говорног лица (са 1. лица на 3. лице). Нпр.

(667) Домаћин славе срдечно честита славу свим члановима Коморе.

У говорној ситуацији у којој постоји друштвена дистанца међу учесницима користи се конструкција с императивом *примијши*. Нпр.

(668) Примите наше честитке поводом Вашег именованја на дужност премијера.

За честитање празника користи се експлицитно–перформативна формула с глаголом *желим* или само аргумент таквог глагола, изражен именичким изразом. Нпр.

(669) Желимо Вам срећне празнике!

(670) Срећан одлазак у Армију!

ДЕКЛАРАТИВНИ ИСКАЗИ

§ 1242. Основни услов успешности декларатива је институционализована компетентност говорног лица (нпр. судије, свештеника, председавајућег, редитеља итд.) да утиче на стварност приликом изговарања одговарајућег исказа. То је, уопште, основно правило успешности сваког говорног чина, али код декларатива оно се примењује у свом суштинском облику. Говорно лице мења денотативни простор референта приликом самог изговарања исказа (за разлику од директива, где је промена денотативног простора референта последица изговореног исказа), и при том његова компетентност важи не само за учеснике говорне ситуације, већ и за друштво у целини. Наведено обележје декларативних исказа служи као основа за њихово сврставање у неодређено–илокутивне чинове. Нпр.

(671) Овим Вас опозивам с функције амбасадора.

(672) Затварам дискусију.

(673) Проглашавам вас почасним професором Универзитета у Београду.

Осим експлицитних перформативних формула у функцији реализације декларативне илокутивности могу се појавити изјавни искази изговорени од стране компетентних особа. Нпр.

(674) Победила је екипа школе „Младост“.

(675) Овим излагањем затварамо нашу данашњу расправу.

У одређеној говорној ситуацији право на успешан декларативни исказ стиче лице без институционализованог ауторитета. У том случају компетентност говорног лица проистиче из његове улоге у ситуацији (рецимо, приликом шаховске игре, клађења и сл.) Нпр.

(676) Шах!

(677) Подижем улог.

У појединим случајевима декларативна илокутивност постиже се употребом конвенционалних невербалних сигнала, нпр. звиждањем судије који проглашава крај утакмице или подизањем два прста приликом удаљавања играча на два минута, посебним гестовима саобраћајног полицајца итд.

§ 1243. *Основна литеративна о комуникативним функцијама прости реченице*

Babić, Josip: Searlova teorija govornih akata i jeste–treba pitanje, Filozofske studije IX, Beograd, 1977, 151–208.

Бугарски, Ранко: Језички ниво, дискурс, текст: појмовно–термилошки осврт // Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/1, 1991, 14–19

Vasić, Vera: Diskurs novinskih reklamnih oglasa. — Novi Sad, Filozofski fakultet, 1993.

Дискурс српскохрватског језика и језички нивои. Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1991, књ. 21.

Jakobson, Roman: Lingvistika i poetika. — Beograd, Nolit, 1970.

Ličen, Marina: Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku, Novi Sad, Filozofski fakultet, 1987.

Мулаи, Ј.: Прагматичке и синтаксичко–семантичке карактеристике једне говорне ситуације у двојезичној средини: разговор између продавца и купца // Прилози проучавању језика, 21, 1985, 113–129

Ostin, Dž. L.: Performativni iskazi // Delo, 27/9, 1981, 54–66.

Ostin, Dž. L.: Kako delovati rečima (Predavanja na Harvardu 1955. godine), Novi Sad, Matica Srpska, 1994.

Пипер, Предраг: Референцијалност и исказ у исказу // Анали Филолошког факултета, 18, 1987, 263–272

Пипер, Предраг: Граматичке категорије и говорна ситуација у српскохрватском и другим словенским језицима // Књижевност и језик, 1, 1990, 20–32

Piper, Predrag: Jezik i prostor, Drugo, dopunjeno izdanje, Beograd, XX vek, 91, 2001.

Polovina, Vesna: Leksičko–semantička kohezija u razgovornom jeziku, Beograd, Filološki fakultet, 1986.

Поповић, Љубомир: Ред речи у реченици, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997

Поповић, Људмила: Епистоларни дискурс украјинског и српског језика, Београд, Филолошки факултет, 2000

Savić, Svenka: Diskurs analiza, Novi Sad, Filozofski fakultet, 1993

-
- Serl, Dž.: Govorni činovi (Ogledi iz filozofije jezika), Beograd, Nolit, 1991.
- Hajmz, Del.: Etnografija komunikacije, Beograd, BIGZ, XX vek 40, 1980.
- Chafe, W. L.: Lingvističke razlike kao posledica razlika između govorenja i pisanja // Revija, Osijek, 5–6, 1985, 28–35.
- Шокица, Славица: Неке особине разговора остварене преко телефона // Прилози проучавању језика, 21, 1985, 143–152
- Шокица, Славица: Психолингвистички аспекти графита у Новом Саду // Прилози проучавању језика, 22, 1986, 133–134

КОМУНИКАТИВНА ПЕРСПЕКТИВА РЕЧЕНИЦЕ

Појам перспективе у синтакси

§ 1244. Реченица као синтаксичка јединица која одражава неку ситуацију представља комплекс разнородних појава које могу бити посматране са различитих становишта. Сваки од тих аспеката или њихов комплекс можемо назвати перспективом подразумевајући под тим (а) поглед из једног од могућих углова на реченицу као на вишедимензионални језички ентитет, (б) начин представљања реченице као структуре са више планова.

§ 1245. Поред тога, перспективизацијом се назива поступак којим говорно лице даје предност једном аспекту неке језичке појаве у односу на неки други. У синтакси се термини перспектива и перспективизација употребљавају првенствено у овом другом значењу (М. Ивић). Дакле, не као угао под којим лингвиста посматра или моделује реченицу него као избор који говорно лице врши издвајајући у први план једну страну онога о чему говори, а не неку другу. У свакој реченици говорно лице издваја оно што сматра комуникативно најважнијим и то посебним средствима истиче стварајући тако комуникативну перспективу реченице. Та се перспектива може променити, а да значење реченице остане исто, нпр. реченице *Мира је отишла* и *Отишла је Мира* имају исто значење, али различите комуникативне перспективе. У првом примеру редом речи комуникативно се истиче *отишла* (дакле, није *остала*), а у другом примеру комуникативно се истиче *Мира* (а не *Ана*, *Вера* итд.).

Слично томе могло би се говорити о семантичкој перспективи (што је ипак знатно ређе и има различита тумачења). Рецимо, трговина се може разматрати као процес куповине или као процес продаје (уп. *Петар је купио од Марка земљу*. — *Марко је продао Петру земљу*). У наведеном примеру лексичко-семантички конверзиви *купио* — *продао* омогућују да се иста ситуација синтаксички представи на два различита начина (посматрано из угла купца или из угла продавца).

§ 1246. Ако се пође од чињенице да је реченица језичка јединица која преноси неку информацију, која има значење и смисао, врши неку функцију, поседује парадигматску и синтагматску организацију, преноси

став говорног лица и указује на његову комуникативну оријентацију, могло би се рећи да таква јединица отвара више глобалних перспектива (као углова под којим те њене стране могу бити посматране у лингвистици): комуникативну, функционалну, граматичку, трансформациону, семантичку, прагматичку, информативну, логичку, корелациону... Оне не искључују једна другу, већ се међусобно допуњују стварајући сложен систем односа и подложне су даљем рашчлањивању, нпр. на лексичку, морфолошку, синтаксичку, контекстуалну, стилистичку и на друге уже перспективе.

Пошто се језичке јединице уланчавају у реченицу и текст да би се остварила нека намера говорног лица или нека комуникативна функција, једна од основних перспектива је комуникативна перспектива. У складу са комуникативном перспективом изграђује се комуникативна стратегија, која иницира организацију текста.

Основни аспекти комуникативне реченичне перспективе

§ 1247. Помоћу реченице преноси се одређена информација. Информацијски односи у реченици углавном се свде на однос старог и новог, познатог и непознатог, одређеног и неодређеног, мање важног и више важног. Тај аспект реченичне структуре је изразито двочлане природе. Он је одређен комуникативном ситуацијом и комуникативним задацима. Из таквог угла посматрања отвара се комуникативна перспектива. Језички израз са оформљеном пропозицијом настаје избором информација, њиховим повезивањем и линеарним лоцирањем информативно важних делова на поједина места у реченици. Стога су стожери комуникативне перспективе реченице информација, оријентација и линеаризација.

§ 1248. И н ф о р м а ц и ј а представља садржај саопштења који се исказује кроз оријентацију и линеаризацију као линеарну локализацију. Количина и вредност информације зависе од њене неодређености, непредвидљивости и оригиналности. Што је већа непредвидљивост, што има више неодређености и што је више заступљена оригиналност, количина информације је већа. Свака реченица одликује се одређеним степеном информативности. У комуникативној перспективи реченице долазе до изражаја, пре свега, новина, важност, одређеност и предвидљивост информације. На односу „ново — старо“ настаје заокружени језички израз. Свака пропозиција садржи експлицитно или имплицитно елементе старог и новог. Ти елементи нису трајно везани ни за један члан реченице, ни за један део реченице, нити за једну синтаксичку позицију већ у зависности од комуникативне оријентације говорног лица клизе по реченичној скали и заузимају на њој одговарајућа места. Старо се назива тема, а ново рема.

Реченица обично почиње старим и завршава се новим, односно процес преношења информације је процес кретања од информативно старог ка информативно новом. Говорно лице у процесу комуникације рашчлањује свој исказ на оно што сматра комуникативно мање важним и оно што сматра комуникативно важнијим, и сагласно томе смешта једно и друго на одређене позиције у реченичној структури. Реченични низ представља континуитет јединица које су тако уланчене да једне наговештавају друге. Нпр. почетак реченице

(1) Петар је отпутовао.

наговештава да ће се у наставку казати где је или када је он отпутовао, нпр.

(2) Петар је отпутовао пре неколико дана.

или

(3) Петар је отпутовао на море.

§ 1249. Према степену предвидљивости делова пропозиције и њиховом месту у комуникативној перспективи реченице они се на одговарајући начин размештају у њеној формалној структури.

У комуникативној перспективи реченице може да се наглашава одређеност или неодређеност. Ако кажемо

(4) Дошао је *младић*.

и

(5) Дошао је *један младић*,

ми смо у првом случају истакли да је дошао неки познати младић, младић кога смо чекали и сл., док се у другом случају ради о непознатом младићу. У неким језицима, као у македонском и бугарском, постоји посебно граматичко средство (члан) помоћу кога се изражава категорија одређености — неодређености.

§ 1250. О р и ј е н т а ц и ј а као део комуникативне перспективе реченице подразумева да у говорној ситуацији говорно лице наступа са комуникативном интенцијом, при чему долази до израза усмереност говорног лица на одређену врсту информације у форми његове опште прагматичке стратегије.

Оријентација може бити почетна или завршна. Почетна оријентација подразумева избор онога што се планира да буде дато на крају исказа, нпр.

(6) *Задатак* се састојао од три дела.

Завршна оријентација изражава коначни циљ комуникације, нпр.

(7) Све будућности имају једну велику врлину: *никад не изгледају онако како их замислиш*. (М.Павић)

Поред полазне тачке (А) и циљне тачке (Б) у комуникативној оријентацији треба разликовати и трећи сегмент — копулативни, који везује прва два, нпр.

(8) Компјутер *представља* једно од највећих достигнућа XX века.

Исказ мора имати бар једну оријентацију: или почетну или завршну. Најобичнија реченица се гради на почетној и завршној оријентацији. Нпр. у реченици

(9) Лишће жути.

полазимо од елемента предметне стварности („лишће“) и тежимо његовој активној карактеризацији („жути“). Елиптични исказ има једну оријентацију (почетну или завршну). Нпр. одговор на питање у форми непотпуне реченице

(10) Куда Петар иде? — *Кући*.

садржи само завршну оријентацију. Полазна и циљна тачка су константе комуникативне перспективе реченице јер сваки заокружени језички израз има почетак и крај. Ако је реченица састављена од једног елемента, нпр.

(11) Пожар!

(12) Напред!

(13) Јутро.

онда се почетни и завршни део не разликују. Сви остали елементи комуникативне перспектива реченице имају релациони карактер.

§ 1251. Поступак избора теме назива се *тема тизација* (или *топикализација*), а поступак избора реме назива се *рема тизација*. Комуникативни задатак говорног лица састоји се у томе да се прецизира нешто што је констатовано, односно нешто што је познато на основу контекста или говорне ситуације. То је суштина комуникативне стратегије, на којој се гради комуникативна перспектива реченице. На пример, ако је жеља говорног лица да саопшти нешто што се десило, исказ обично почиње елементом ситуације од које зависи догађај. Рецимо, у реченици

(14) Људи || су се спустили на Месец

главни протагонисти ситуације су људи па је логично да се они нађу на првом месту да би се затим рекло нешто о њима. Међутим, комуникативни задатак може да се мења у зависности од услова општења и самих комуникатора. Ако се у разговору наглашава чињеница да човек постепено осваја космос и да је први долазак људи на најближе небеско тело велики корак за човечанство, онда ће распоред бити другачији:

(15) На Месец су се спустили || људи.

Тако *људи* постају тема, а *на Месец су се спустили* рема. Међутим, сваки граматички члан начелно се специјализира за реализацију одређе-

ног комуникативног задатка: субјекат је обично датост од које се полази, предикат носи информацију о субјекту, прилошке одредбе и атрибути прецизирају садржај предиката односно субјекта.

§ 1252. Линеаризација (ред речи) одражава синтагматску структуру језичког знака и представља један од најважнијих поступака помоћу којих се језички знакови доводе у међусобну везу. Суштина линеаризације састоји се у томе да се информација организује према извесном редоследу, односно да се делови пропозиције сместе на одређена места у реченици.

У структури једноставне информације обично се издваја почетак и крај. Сложена информација може да има још један сегмент: средишњи. Стога линеаризација може бити иницијална (почетна), медијална (средишња) и финална (завршна), нпр.

(16) На извесном одстојању од последњег коња у овом необичном карану, ишли су растркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, која се одводе заувек да у туђем свету буду обрезана, потурчена и да, заборавивши своју веру, свој крај и своје порекло, проведу живот у јањичарским одама, или у некој другој, вишој служби Царства. (И. Андрић)

У изражавању комуникативне перспектива реченице помоћу линеаризације посебно су важна три места: прво, друго и последње. У принципу прво и последње место су емфатичне позиције, односно позиције за исстицање. Реч која се нађе на тим позицијама има, по правилу, посебан значај. То нарочито долази до изражаја у поезији. У њој се ритмички организују најважније речи и то тако да се линеаризују на доминантна места у стиху. Једна од таквих позиција је крај стиха (неки песници на том месту увек стављају и римују најкарактеристичније речи, односно речи које имају поебно поетско оптерећење). Уп.

(17) Опрости, мајко света, *ојрости*,
што наших гора пожалих *бор*,
на ком се, устук свакоје *злости*,
блаженој теби подиже *двор*;
презри, небеснице, врело *милости*,
што ти земаљски сагреши *створ*:
Кајан ти љубим пречисте *скуће*,
Santa Maria della Salute.

(Л. Костић)

§ 1253. За разлику од првог места у реченици друго место није доминантно и нема општејезичку универзалност. У српском језику друго место је најчешће позиција енклитике, нпр.

(18) Петар *је* добар студент,

(19) Ја *сам* јуче допутовао.

(20) Мајка их чува.

(21) Време се пролепшало.

§ 1254. Пошиљалац и прималац поруке налазе се на различитим позицијама у односу на поруку: један поруку кодира, други је декодира, један поседује информацију, други мора до ње доћи дешифровањем. Њихове претпоставке о информацији садржаној у поруци, о заједничким знањима учесника у комуникацији итд. нису исте. Због тога кодирана комуникативна перспектива реченице и декодирана комуникативна перспектива реченице могу да се не подударе. Нпр.

(22) Сваки човек || *може да напише* бар једну добру песму у животу. (З. Ђирић)

(23) Сваки човек може да напише || *бар једну добру песму* у животу. (З. Ђирић)

У првом случају тежиште је на могућности реализације радње, а у другом на квалитету резултата такве радње.

§ 1255. Дакле, комуникативна перспектива реченице настаје у троуглу информација — оријентација — линеаризација па се комуникативна перспектива реченице може дефинисати као избор и линеарно структурирање пропозиције у зависности од става говорног лица, његове почетне и циљне комуникативне оријентације као и избора информације. Ако оријентацију сведемо на две основе — циљну и завршну и ако информацију ограничимо на дихотомију старо — ново (односно: мање информативно — више информативно, мање важно — више важно, неодређено — одређено), онда ћемо у комуникативној перспективи реченице имати следеће основне варијанте:

почетна информација = старо, циљна информација = ново, нпр.

(24) Петар пише || писмо. (Шта пише Петар? — Писмо),

почетна информација = ново, циљна информација = старо, нпр.

(25) Писмо || пише Петар. (Шта пише Петар? — Писмо).

§ 1256. Комуникативна перспектива сваког исказа садржи, као што је речено, два дела: полазни (тему) и циљни (рему). Оно од чега се полази обично је (али не и увек) познато саговорнику, оно се може наслућивати, претпостављати, може се открити из ситуације или контекста. Оно што следи представља информацију о првом делу па се може окарактерисати као комуникативно главни циљ исказа (рема). Други део обично доноси нову, непознату информацију. У комуникацији не постоји аутоматизам према којем би се полазна позиција у реченици увек подударала са старим, а завршна са новим и обрнуто. Формално иста реченица може бити

смисаоно различито нијансирана линеаризацијом речи, интонацијом, акцентом и сл., нпр.

- (26) Петар је отпутовао на море,
- (27) На море је Петар отпутовао,
- (28) Отпутовао је на море Петар.

Комуникативни фокус реченице:

- (29) Петар је положио испит.

декодира се постављањем питања: „*Шта* је Петар урадио?“. Почетни оријентир говорног лица или тема је лице („Петар“), оно што је ново изражава се другим делом реченице (ремом).

Ако изменимо ред речи и кажемо

- (30) Испит је јуче положио Петар,

реченица ће имати другачију комуникативну перспективу јер ће одговарати на питање „*Ко* је положио испит?“. Значи, овде је познато (тема) да је био испит (1), да је испит положен (2), али се не зна ко је положио испит, па ће нова информација (рема) бити да је то био Петар, а не неко други. Дакле, у првом случају у центру пажње је радња, а у другом вршилац радње.

Може се добити још једна смисаона варијанта исте реченице ако кажемо:

- (31) Јуче је Петар положио испит.

У том случају полазимо од чињенице да се нешто јуче десило, али не знамо шта, и то 'шта' изражава се у другом делу исказа.

У реченици

- (32) Петар одлази на море

синтагма *одлази на море* даје информацију о читавој ситуацији, а *на море* информацију о сегменту ситуације па се у зависности од тога реченица може поделити на два начина:

- (33) Петар || одлази на море,
- (34) Петар одлази || на море.

§ 1257. Тема и рема могу бити сложене природе па се стога додатно диференцирају на поједине сегменте. Узмимо реченицу:

- (35) У северним пределима већ почетком новембра || наступа зима, дуга и хладна.

Тема у *северним њределима већ њочетком новембра* има два дела: (1) у *северним њределима* и (2) *већ њочетком новембра*. Рема *настауја зима, дуга и хладна* даље се рашчлањује на два дела: (1) *зима* и (2) *дуга и хладна*.

Према томе, формула комуникативне перспективе реченице **К** могла би изгледати овако: $K = T (t_1 + t_2 \dots) + P (p_1 + p_2 \dots)$.

Комуникативне субперспективе реченице

§ 1258. Анализа која води разлагању реченице на њене комуникативне делове назива се комуникативним рашчлањивањем реченице. Постоје и други називи: актуелно рашчлањивање реченице, функционална перспектива реченице, комуникативна перспектива реченице, подела реченице на тему и рему итд.

Комуникативно рашчлањивање реченице

(36) Петар иде у школу.

захтева примену неколико поступака. Прво треба издвојити структурне елементе, а онда утврдити њихову комуникативну вредност. Именице се овде обележавају великим црним словима, а неименичке речи малим црним словима. Тако реченица

(37) Петар иде својој кући.

има структуру

(38) Петар (А) иде (а) својој (б) кући (Б). АаББ

Реченица [38] садржи две именице: **А** (*Петар*) и **Б** (*кућа*) и две неименичке речи: **а** (глагол *иди*) и **б** (придев *свој*). Комуникативну перспективу реченице чине три субперспективе — позициона, информативна и оријентациона.

§ 1259. Позициона субперспектива комуникативне перспективе реченице подразумева да реченица [37] садржи два дела: оно од чега се полази (полазна позиција) и оно на шта се долази (долазна позиција). Ти комуникативни сегменти раздвајају се двома вертикалним линијама ||. Дата реченица даје две могућности тумачења. Првом се констатује да је, рецимо, полазна позиција **А** (*Петар*), а долазна **аББ** (*иде својој кући*). У таквом случају позициона субперспектива имала би изглед:

(39) Петар || иде својој кући,
Петар (А) || иде (а) својој (б) кући (Б). А || аББ

Део који чини полазну позицију (сегмент лево од знака ||) представља позициону тему. Овде је то **А** (*Петар*). Ако позициона тема обухвата више структурних елемената реченице, онда ће свака од ових јединица представљати једну позициону субтему. На пример, уколико бисмо реченицу отворили синтагмом *њен син Петар*, позициону тему би чиниле три позиционе субтеме: *њен* (**а**), *син* (**А**) и *Петар* (**Б**). Овде је позициона тема **аАБ**. Дакле:

(40) Њен син Петар || иде својој кући.

Њен (а) син (А) Петар (Б) || иде (б) својој (в) кући (В). аАБ || бвВ

§ 1260. Део који је на долазној позицији (сегмент десно од знака ||) представља позициону рему. Ако је реченица састављена од више чланова, сваки од њих може да представља једну позициону субрему. Уколико се дата реченица позиционо рашчлањује на следећи начин:

(41) Петар || иде својој кући,

Петар (А) || иде (а) својој (б) кући (Б). А || аББ

онда позициона рема обухвата три позиционе субреме 1. *иде (а)*, 2. *својој (б)*, 3. *кући (Б)* па добијамо овакву структуру позиционих рема: || аББ. Позициона субрема која се актуелизује представља комуникативни фокус и у примеру се издваја курзивним словима. Рецимо, ако је тежиште на *иде*, онда ће структура позиционе реме имати изглед

(42) Петар || иде својој кући.

Петар (А) || иде (а) својој (б) кући (Б). || аББ

Друга могућност је да је на полазној позицији именица А и глагол а, односно да полазимо од тога да А врши радњу а (*Петар иде*). Долазну (завршну) позицију чиниће придев а (*своју*) и именица Б (*кући*):

(43) Петар иде || својој кући.

Петар (А) иде (а) || својој (б) кући (Б). Аа || бБ

Позициона тема и позициона рема су комуникативне константе састављене од комуникативних променљивих величина (А, Б, а, б...). Ова два основна дела позиционе диференцијације нису међусобно заменљиви: позициона тема је увек на почетку, а позициона рема на крају.

§ 1261. Информативна субперспектива комуникативне перспективе реченице подразумева да реченица [...] садржи стару и нову информацију. Сваки елемент реченице може се оценити са информативног аспекта: да ли се ради о новом или о старом. Та два дела реченице раздвајају се вертикалном линијом |. Дакле:

(44) Петар | иде својој кући.

Петар (А) | иде (а) својој (б) кући (Б). А | аББ

Део који носи стару информацију чини информативну тему. За разлику од позиционе теме, информативна тема није фиксирана и може се наћи на сваком месту у реченици:

(45) Петар | иде својој кући,

Петар (А) | иде (а) својој (б) кући (Б)

(стара информација је А — *Петар*),

А | аББ

(46) Петар иде | својој кући

Петар (А) иде (а) | својој (б) кући (Б)

(стара информација је Аа — *Петар иде*),

Аа | бБ

- (47) Петар иде својој | кући,
 Петар (А) иде (а) својој (б) | кући (Б)
 (стара информација је Ааб: *Петар иде својој*), Ааб | Б

Последњи елеменат (*кућа*) такође може бити позициона тема уз одговарајућу интонацију, а исту линеаризацију:

- (48) Петар иде својој | кући,
 Петар (А) иде (а) својој (б) | кући (Б)
 (стара информација је Б: *кући*) Ааб | Б

Постоје, наравно, и друге варијанте, нпр. да је позициона тема **абб** (*иде својој кући*).

§ 1262. Део који носи нову информацију је информативна рема. Информативна рема такође није фиксирана, него може бити на било којем месту у реченици. Уп.

- (49) Петар | иде својој кући,
 Петар (А) | иде (а) својој (б) кући (Б)
 (нова информација је А — *Петар*), А | абБ
- (50) Петар иде | својој кући,
 Петар (А) иде (а) | својој (б) кући (Б)
 (нова информација је Аа — *Петар иде*), Аа | бБ
- (51) Петар иде својој | кући,
 Петар (А) иде (а) својој (б) | кући (Б)
 (нова информација је Ааб — *Петар иде својој*), Ааб | Б

Нову информацију (рему) такође може чинити **Б** (*кући*):

- (52) Петар иде својој | *кући*,
 Петар (А) иде (а) својој (б) | *кући* (Б)
 (нова информација је Б — *кући*). Ааб | Б

Као што се из наведених примера види, структура информационе перспективе реченице није крута и дозвољава инверзију информационе теме и реме.

§ 1263. Оријентациона субперспектива је такав вид реченичне перспективе за који није битно како почиње и како се завршава реченица (позициона субперспектива), шта је информативно ново, а шта старо (информативна субперспектива), већ шта се налази у комуникативном фокусу, а шта изван њега. Реченица у принципу може имати онолико комуникативних фокуса колико има чланова, али када се актуелизује у исказу, има само један комуникативни фокус (означавамо га курзивним словима за разлику од онога што је изван комуникативног фокуса и што није означено курзивом), нпр.

- (53) *Петшар* иде својој кући,
Петшар (А) иде (а) својој (б) кући (Б)
 (фокусира се А — *Петшар*), АаББ
- (54) Петар иде својој кући,
 Петар (А) иде (а) својој (б) кући (Б)
 (фокусира се а — *иде*), АаББ
- (55) Петар иде својој кући,
 Петар (А) иде (а) својој (б) кући (Б)
 (фокусира се б — *својој*), АаББ
- (56) Петар иде својој *кући*,
 Петар (А) иде (а) својој (б) *кући* (Б)
 (фокусира се Б — *кући*). АаББ

§ 1264. Однос комуникативних субперспектива је прилично сложен. При томе постоје следеће могућности.

а) Позициона и информативна перспектива реченице се подударају, нпр.

- (57) Петар иде || својој кући,
 Петар (А) иде (а) || својој (б) кући (Б), Аа || ББ
- (58) Петар иде | својој *кући*,
 Петар (А) иде (а) | својој (б) *кући* (Б). Аа | ББ

б) Позициона и информативна перспектива реченице се не подударају, нпр.

- (59) Петар иде || својој кући
 Петар (А) иде (а) || својој (б) кући (Б). Аа || ББ
- (60) Петар | иде својој кући
 Петар (А) | иде (а) својој (б) кући (Б). А | а ББ

§ 1265. У случају (а) позициона и информативна перспектива реченице подударају се у том смислу што је позициона рема идентична са информативном ремом, а позициона тема са информационом темом. Увид у њихов садржај показује подударност (1) почетне позиције и старе информације, (2) завршне позиције и нове информације. Међутим, могућа је и обрнута ситуација: да су подударне (а) почетна позиција и нова информација, и (б) завршна позиција и стара информација, нпр.

- (61) Петар иде || својој кући,
 Петар (А) иде (а) || својој (б) кући (Б)
 (позициона рема је *својој кући*), Аа || ББ
- (62) Петар иде | својој кући,
 Петар (А) иде (а) | својој (б) кући (Б)
 (информативна рема је *Петшар иде*). Аа | ББ

§ 1266. Обично се информативна тема подудара са позиционом темом, а информативна рема са позиционом ремом. Међутим, постоји ве-

лик број примера да информативна рема заузима положај позиционе теме, а не позиционе реме (завршно место). На пример, на питање *Шта је било са Марком?*, може се одговорити:

(63) *У војску* || је отишао.

Ту је нова информација у *војску* дата као почетна информација (а не завршна) па се ради о појави која се назива помереним фокусом. Дакле, на информативном плану у *војску* је информативна р е м а (нова информација), а на позиционом плану је позициона т е м а (прва позиција). Исти случај имамо у реченици

(64) Одакле ти тако лепа лутка? — *Тајна* || ми купио.

Извор неподударности није у позиционој перспективи реченице, већ у информативној перспективи као перспективи са покретним односом теме и реме. Ако се, с једне стране, почетном позицијом сматра **А + а** (*Петар иде*), а завршном, циљном **б + Б** (*својој кући*), а, с друге стране, старим само **А** (*Петар*), а новим **а + б + Б** (*иде својој кући*), онда ће доћи до разилажења позиционих и информативних делова реченице:

(65) Петар | иде || својој кући,
Петар (А) | иде (а) || својој (б) кући (Б). А | а || бБ

Највећа неподударност настаје у случајевима када знак позиционог рашчлањивања || и информативног рашчлањивања | падају на исто место, а различит је распоред тематских и рематских делова, нпр. када је у позиционој перспективи *Петар иде* тема (полазна позиција), а *својој кући* рема (финална, циљна позиција, са фокусом *кући*), а да је у информативној обрнуто: да је *Петар иде* рема (нова информација са фокусом *Петар*), а *својој кући* тема (стара информација).

Средства изражавања комуникативне перспективе реченица

§ 1267. Основно средство комуникативног варирања је линеаризација (ред речи). Поред њега, актуализација исказа постиже се фразним акцентом, нпр. [66]–[68], речцама, нпр. [69]–[70], синтаксичким конструкцијама типа „*што се ишче* + генитив именице или заменице“, *кад је у ишчању, када се ради о, у погледу, у односу на ...*, реченицама које почињу везником *ако* и сл., нпр. [73]–[74]. Уп.

(66) *Данас* || је леп дан.

(67) Данас је || *леп* дан.

(68) Данас је леп || *дан*.

(69) Петар *љак* || воли гласну музику.

(70) *Чак и* Петар || воли гласну музику.

(71) *Само* ветар || шуми.

(72) *Тек* понеки путник || прође.

(73) *Што се тиче награде, она ће бити уручена најбољим појединцима.*

(74) *Ако је некога уојштие волео, онда је то била Биљана.*

Линеаризација

§ 1268. Линеаризација (ред речи) представља једно од најважнијих средстава за изражавање комуникативне стратегије говорног лица и за комуникативну перспективизацију реченице, помоћу којег се одабране лексеме линијски организују у синтаксемама (синтагми, реченици) и текстемама (пасусу, одломку, стиху, строфи).

Н а п о м е н а. — Синтаксема је језичка јединица (реч, синтагма, реченица) која служи за формирање целовитог исказа. Текстема је језичка јединица већа од реченице (пасус, одломак, поглавље, глава; стих, строфа, песма и сл.).

§ 1269. Постоје две врсте синтаксема — моносинтаксеме и полисинтаксеме.

Моносинтаксеме су синтаксичке јединице које чине само један елеменат — лексема. Спајањем моносинтаксема (лексема) настају полисинтаксеме (синтагме и реченице). Тако уланчавањем речи *добар, ученик, чийаиши* настаје реченица типа

(75) *Добар ученик чита.*

Полисинтаксеме су синтаксичке јединице које имају два конститутивна дела или више конститутивних делова. Такве су синтагме (нпр. субјекатске синтагме *вредан ученик, сваки добар ученик*, предикатске синтагме *чийа књигу, њајљиво чийа књигу* и сл.) и реченице типа

(76) *Вредан ученик чита књигу.*

(77) *Сваки добар ученик пажљиво чита књигу.*

§ 1270. Ред речи има интралингвистичку структуру (ритмичко-интонациону, лексичку, морфолошку, синтаксичку) и прагматичку структуру (нпр. стилистичку). Рецимо

(78) *Али нисам могао да сакријем од себе да је гледам са задовољством, са дубоким и мирним уживањем којим се гледа тиха ријека, небо у предвечерје, мјесец у поноћ, процвјетало дрво, језеро мога дјетињства у зору. (Меша Селимовић. Дервиш и смрт)*

§ 1271. Одређени типови реченице захтевају одређену врсту линеаризације. У примеру

(79) *Ученик || чита књигу.*

имамо просту обавештајну реченицу. Упитна реченица би могла добити другачију линеаризацију, нпр.

(80) *Чита ли || ученик књигу?*

§ 1272. Сложена реченица има најсложенију линијску организацију, коју чине два основна дела — главна и зависна реченица (клауза). Уп.

(81) *Ученик чита књигу* када има времена и ако је књига интересантна,

(82) Када сам ушао у собу, видео сам да *ученик чита књигу*.

§ 1273. Линеаризација се остварује на нивоу синтагме и на нивоу реченице.

Реченица може имати више синтагми и може се на разне начине структурирати. Тако је реченицу

(83) *Ученик || чита књигу*.

могуће трансформисати у реченицу

(84) *Тај вредни ученик || чита интересантну књигу*.

Та реченица састављена је од две синтагме — субјекатске (*вредан ученик*) и предикатске (*чита интересантну књигу*), које се подударују са темом и ремом. Њихов је редослед: субјекатска синтагма + предикатска синтагма. Међутим, он се може променити тако да се на првом месту нађе предикатска синтагма

(85) *Интересантну књигу чита || тај вредни ученик*.

§ 1274. У комуникативној перспективизацији реченице синтагматска структура може бити очувана или нарушена. Очување синтагматске структуре имамо уколико се субјекатска и предикатска синтагма подударују са темом и ремом:

(86) *Огромни месец || мирно је светлео на тамноме небу*.

Синтагма *огромни месец* представља тему, а синтагме (1) *мирно је светлео* и (2) *светлео на тамноме небу* представљају рему.

§ 1275. До нарушавања синтагматске структуре долази у случајевима када се синтагма комуникативно раздваја тако да један њен део (елемент) остаје тема, а други прелази у рему:

(87) *Кућа на брду || била је лепа*. ⇒ *Лепа кућа || је стајала на брду*.

У другој реченици се атрибутски однос (*кућа на брду*) претвара у предикатски (*кућа је на брду*) и актуелизује. Актуелизација синтагме посебно долази до изражаја у синтаксичком осамостаљивању реченице. Нпр. у реченици

(88) *Снажни северни ветар || дувао је таласајући море*,

можемо један део „изоловати“, а тиме га актуелизовати, нпр.

(89) *Ветар, снажни, северни, дувао је таласајући море*.

Сложена тема *снажни северни ветар* (1. 'ветар', 2. 'ветар је снажан и долази са севера') из реченице [88] раздваја се у реченици [89] на тему *ветар* и рему *снажни, северни*.

§ 1276. Конгруентни атрибут обично долази испред речи коју ближе одређује (*џа м е џ н о деџе, з е л е н а јабука, ученикова књига*), док је неконгруентни атрибут најчешће иза речи коју ближе одређује (*књига џо г ученика*). Испред предиката по правилу стоји прилошка одредба за начин (*гласно говориџи, брзо корачаџи*). Ако се жели скренути пажња на неки од чланова синтагме као комуникативно важнији, примењује се инверзија (обрнути ред речи), нпр.

(90) Убрао сам јабуку *зелену*.

(91) Он је дете *мамино*.

(92) Деда говори *гласно*.

§ 1277. Чланови реченице (главни и споредни) комуникативно се структурирају на различите начине. У примеру:

(93) Ученик || чита књигу

прво долази субјекат (*ученик*), затим предикат (*чиџа*) и објекат (*књигу*). Међутим, ту су могуће различите линеаризације, рецимо

(94) Ученик || књигу чита.

(95) Чита књигу || ученик.

(96) Чита ученик || књигу.

(97) Књигу чита || ученик.

(98) Књигу ученик || чита.

§ 1278. На линеаризацију може утицати њен лексичко-семантички састав. На пример, упитне заменице се по правилу налазе на почетку реченице само изузетно препуштајући то место неким везницима или речцама, док се клитичка копула у српском језику никада не налази у тој позицији, нпр.

(99) Ко то тамо пева?

(100) А ко то тамо пева?

(101) Па ко то тамо пева?

(102) Пера је певач.

(103) *Је Пера певач?

§ 1279. Свака врста речи на одговарајући начин се повезује са другим врстама речи и заузима одређену синтаксичку позицију. Једне речи релативно слободно ступају у везе са речима из других врста (именице и глаголи), друге су изразитије везане за одређене врсте речи (нпр. придев у атрибутској функцији не може стајати без именице, прилог најчешће одређује глагол у предикату). Нпр. у реченици

(104) Ученик чита књигу.

распоред је *именица + глагол + именица*. Он се може мењати исто онако како се мења распоред чланова реченице (субјекат — предикат — објекат).

§ 1280. Линеаризације је, пре свега, синтагматски структурирана, при чему је на синтагматском плану за линеаризацију битан тип синтаксичких односа: самосталност или зависност чланова реченице, као и тип синтаксичке веза — конгруенција или рекција.

Тако у субјекатским синтагмама обично прво долази атрибушки део, а затим именски: придев или заменички придев или редни број + именица: *вредан ученик* (придев + именица), *наш ученик* (заменички придев + именица), *први ученик* (редни број + именица).

Предикатска синтагма се формира по правилу око глагола, који је њен централни елеменат. У таквој синтагми глагол отвара место за друге врсте речи, које се распоређују испред и иза њега. То може бити именица (*чиџа књигу / књигу чиџа*), заменица (*чиџа њу / њу чиџа*), придев (*чиџа леју књигу / леју књигу чиџа / чиџа књигу леју / леју чиџа књигу*), број (*чиџа прву књигу / чиџа књигу прву / прву књигу чиџа*), прилог (*чиџа брзо књигу / чиџа књигу брзо / брзо чиџа књигу / брзо књигу чиџа / књигу чиџа брзо / књигу брзо чиџа*) итд.

Глагол са ослабљеном семантичком информацијом, по правилу, не долази у функцији реме, нпр.

(105) Почињала је сетва.

(106) Дувала је бура.

У таквим реченицама глагол има егзистенцијално значење или указује на прелаз једнога стања у друго, положај у простору, начин битисања, начин испољавања и сл., а рематизована је читава реченица.

§ 1281. Основна варијанта реда речи у обавештајним реченицама је она према којој прво долази субјекат, а затим предикат (тема претходи реми), нпр.

(107) Ученик || чита,

(108) Настава || је завршена.

У једној од честих подврсти ове варијанте иза предиката следи његова рематизована одредба, нпр.

(109) Аутобус је стигао || тачно у шест сати.

(110) Играчке су се ваљале || по соби.

Таквом линеаризацијом обично се прецизирају околности у којима се одвија радња.

§ 1282. Друга варијанта основног реда речи у обавештајним реченицама, према којој прво долази субјекат, а затим предикат, остварује се онда када је позната радња (или непроцесуално обележје), док је непознат

циљ или вршилац радње (или носилац обележја). У таквој комуникативној перспектива реченице редослед је: предикат + субјекат, нпр.

(111) Потписао је || Петар.

(112) Победио је || стари шампион.

§ 1283. Трећу варијанту основног реда речи у обавештајним реченицама имамо у случајевима у којима је тематизована одредба, а рематизовани су предикат и субјекат, нпр.

(113) У старом граду || је било много туриста.

(114) Сутра || почиње зимски распуст.

Такве реченице одговарају на питање „Шта је дешава на одређеном месту (и)ли у одређеном времену?“. Субјекат и предикат изражавају целовит догађај.

§ 1284. Посебну варијанту основног реда речи у обавештајним реченицама представља варијација треће варијанте: одредба је на почетку, али предикат и субјекат мењају места.

(115) Касно увече || мали Бојан је најзад заспао.

(116) У шуми || су певали славуји.

§ 1285. Ако обавештајна реченица садржи објекат, такође може бити више варијаната њене линеаризације.

Објекат може бити самостална тема, нпр.

(117) Сав *хлеб* || су појели.

(118) *Град* || уређују за прославу.

или самостална рема, нпр.

(119) Ученици су написали || *домаћи задатак*,

(120) Отац није купио || *кућу*.

У таквим реченицама циљ је да се саопшти оно што долази у објекатској позицији. Рематизовани могу бити предикат и објекат, и тада говоримо о сложеној реми, нпр.

(121) Мајка || *припрема вечеру*.

(122) И мачак || *на банку дрема*. (В. Илић)

Објекат може бити и део сложене теме, нпр.

(123) Мрави су *сав хлеб* || појели.

(124) Отац није *сину* купио || земљу, него *кућу*.

Објекат се може налазити рематизован у иницијалној позицији, нпр.

(125) *Старицу* || обилазе суседи.

(126) *Лойшу* || је ветар однео.

§ 1286. У обавештајној реченици линеаризација може бити следећа: *предицаи — објектаи — субјектаи*, при чему су рематизовани објекат и субјекат, а тематизован је предикат, нпр.

(127) Спасио је || *ловца његов верни њас.*

(128) Донео је || *џисмо неки човек.*

§ 1287. Линеаризација може зависити од морфолошких својстава речи у реченици, односно од њихове припадности појединим врстама речи. На пример, ако лична заменица отвара наредну реченицу као анафора, она по правилу врши функцију теме, јер се таква заменица увек односи на нешто што је поменуто у претходном исказу:

(129) Пролеће је започело с кишашама. *Оне* || су лиле и лиле.

(130) Тек дубоко у ноћ, врата се отворише и два Италијана грубо гурнуше унутра једну танану плавушу, елегантно обучену. *Она* || паде ничице, загњури лице у шаке, па зајеца. (Саша Божовић. Ратне љубави; Теби, моја Долорес)

§ 1288. У упитним реченицама говорно лице има циљ да добије одговор. Питање се заснива на одређеном знању говорног лица које не мора бити изражено у реченици. Питање се може односити на читаву синтаксичку јединицу (реченицу), на њене сегменте (синтагме), односно чланове (главне или споредне делове реченице). Нпр. ако имамо ситуацију: а) завршава се зима, б) изненада продире топла ваздушна маса, в) она проузрокује рани долазак пролећа, могу се поставити питања

(131) Је ли пролеће ове године рано наступило?

(132) Када је пролеће ове године наступило?

(133) Зашто је ове године пролеће рано наступило?

(134) Шта је то ове године рано наступило?

Дакле, говорно лице пита оно што му није потпуно познато или му није довољно познато, што му је нејасно или за шта му је неопходно прецизирање, објашњење и сл. Одговор може бити потпун или делимичан. У потпуном одговору понавља се тема и додаје се рема.

(135) Је ли пролеће ове године рано наступило? — *Јесте*, пролеће је ове године рано наступило.

(136) Када је пролеће ове године наступило? — Пролеће је ове године *рано* наступило.

(137) Зашто је ове године пролеће рано наступило? — Пролеће је рано наступило *зато што је дошло до изненадног оштојења*.

У делимичном одговору даје се само рема (информација која се тражи, односно нова информација), нпр.

(138) Је ли пролеће ове године рано наступило? — *Јесте*.

(139) Када је пролеће ове године наступило? — *Рано*.

(140) Зашто је ове године пролеће рано наступило? — *Зато што је дошло до изненадног отопљења*.

§ 1289. Ред речи и комуникативна перспектива се мењају и у зависности од тога да ли се ради о (1) упитној реченици са упитним речима или (2) о упитној реченици без упитних речи.

У првом типу реченица упитна реч чини тему, која тражи пуни или краћи рематизовани одговор, нпр.

(141) *Ко* || то тамо пева? — Девојка || пева.

(142) *Шта* || планирате за вечерас? — За вечерас планирам || да одем у позориште.

(143) *Где* || се налази Гана? — Гана се налази || у Африци.

(144) *Колико* || кошта ново одело? — Ново одело кошта || веома много.

(145) *Када* || стиже воз? — || Тачно у пет.

(146) *Зашто* || су цене нагло скочиле? — Не знам ||.

§ 1290. Улогу упитне речи могу имати речце. Једна од њих је *ли* (никада на апсолутном почетку реченице), која често служи истицању реме, нпр.

(147) Знате *ли* || да се Мирјана удала?

(148) Верујете *ли* || да ће наш тим победити?

Речца *зар* у примерима који следе једини је носилац питања и рематизовани елеменат у реченици:

(149) *Зар* || сте заборавили?

(150) *Зар* || не знаш да те лудо волим?

§ 1291. У упитним реченицама без упитних речи линеаризација је као у обавештајним реченицама: у функцији теме и реме може доћи било који члан реченице, нпр.

(151) Ти си Борова Саша? (С. Божовић)

(152) Ви сте ме јуче звали? (М. Капор).

§ 1292. Упитна заменичка реч обично је рематизована, нпр.

(153) *Ко* || чита?

(154) *Шта* || радите?

(155) *Где* || станујете?

(156) *Када* || путујете?

(157) *Колико* || је сати?

Тематизовање упитне заменичке речи тражи интонационо истицање рематског дела реченице, нпр.

(158) *Ко* || *чи*та?

(159) *Шта* || *ради*те?

(160) *Где* || *ста*нујете?

(161) *Када* || *пу*тујете?

(162) *Колико* је || *са*ти?

§ 1293. Често се таква питања и одговори линеаризују у симетричним структурама упитне реченице и њене реплике, нпр.

(163) *Куда* || води пут? Пут води || *ка обали*.

(164) *Шта* || је било у реци? У реци је било || *досћа рибе*.

(165) *Какво* је || море? Море || је *шойло*.

§ 1294. Ред речи је доста условљен типом текста, односно стила. Сваки функционални стил има своју норму па постоје специфичности низања речи у књижевноуметничном, публицистичком, научном, административном и разговорном стилу. Начелно се може рећи да се у писменој комуникацији чешће актуелизује крај, а у усменој почетак исказа. У поетским структурама актуализација се остварује и у облику риме. Нпр.

(166) Над крововима небо сиво,
А измаглица влажна лута
И ко прозрочно меко ткиво
Покрива правце мога пута.

(М. Ракић)

(167) Немој, драга, ноћас да те сан обрва
И да склопиш очи на душеку меком!
Када мјесец сине над нашом ријеком
И на земљу пане тиха роса прва...

(А. Шантић)

§ 1295. Постоје различити типови реда речи. Пре свега, издваја се директни и обрнути ред речи. Директни ред се сматра примарним и још се назива неутралним, нормалним, обичним, полазним, основним, прогресивним итд. У директном реду речи прво долази (информативна) тема, затим (информативна) рема, нпр.

(168) Аврам Митриновић | се вратио пешице у хотел. (А. Исаковић)

Обрнути ред речи је мање уобичајени распоред, због чега се назива и промењени, регресивни, емфатички, маркирани, реторички итд. Основни поступак за добијање обрнутог реда речи је инверзија. У комуникативној перспективи реченице обрнути ред речи имамо уколико прво долази (информативна) рема, а затим (информативна) тема, нпр.

(169) У Мостару | сам волео неку Светлану једне јесени (П. Зубац)

§ 1296. Општи критеријуми за издвајање типова реда речи су регуларност, стабилност и нормативност. Регуларност је критеријум на основу кога утврђујемо да ли је неки распоред уобичајен или устаљен, нпр.

(170) Зима је покрила снегом долине и поља *равна*... (В. Илић)

Конгруентни арибут обично стоји испред речи коју ближе одређује (*равна* поља).

Нормативност је критеријум који подразумева да сваки ред речи мање или више одговара или не одговара нормама књижевног, тј. стандардног језика. С тог становишта разликује се нормативни и ненормативни ред речи. Нпр. није у духу језичке норме ако се каже:

(171) * Милан донети ће књигу.

У основи критеријума стабилности налази се питање да ли постоји фиксираност речи за одређену позицију у синтаксеми. На основу овог критеријума разликујемо 1. слободни, лабилни, променљиви или варирајући ред речи, 2. непроменљиви, фиксирани, стални, чврсти, стабилни или чврсто утврђени ред речи. Уп.

(172) Сад, да ти покажем како се љубе моја сестра и господин Љуба писар, иза капије. Пази, овом руком ме загрли око појаса, а ја ћу наслонити главу на твоје раме и поруменићу и зажмурићу, а овом руком ћу да се браним, кобајаги не дам да ме пољубиш. Ти твојом левом руком одгурни моју па ме пољуби у уста, али дугачко. Ја сам једанпут бројала до тридесет и два, а они још нису свршили пољубац. (Б. Нушић)

Фразни акценат

§ 1297. Фразни акценат представља један од појачаних акцената у исказу или фрази. Назива се и логичким акцентом. За разлику од лексичког акцента који интонационо издваја одређени слог у речи, фразни акценат учествује у интонационом структурирању реченице.

У неутралном казивању говорни акценат се, по правилу, налази на последњој речи говорног такта (тон се лагано диже у форми незавршене интонације), док се фразни акценат обично налази на крају реченице. Значај фразног акцента је у томе што се помоћу њега може издвојити информационо језгро реченице.

У обавештајним реченицама фразни акценат по правилу пада на крај реченице, при чему долази до снижавања тона у финалном делу интонације:

(173) Син је касно дошао кући.

У синтагми један члан има слабији, а други јачи акценат. У атрибутивним синтагмама јачи акценат пада на именски део:

(174) Жуто *лишће* || је опадало са дрвећа.

У споју двеју именица јачи акценат носи именица у зависном односу:

(175) Дубина *реке* || је велика.

При инверзији фразни акценат остаје на истој речи.

Интонација

§ 1298. Помоћу интонације може се наглашавати комуникативна вредност појединих делова синтаксема. На пример, две исте речи у различитом синтаксичком окружењу добијају различиту интонациону вредност. Уп.

(176) *Жуџо* *лишће* опада.

(177) *Жуџо* је *лишће*.

У првом случају *жуџо* и *лишће* чине једну интонациону целину, док су у другом раздвојени копулом.

Најизраженија разлика долази у реченицама са изричном и упитном интонацијом:

(178) Мали Борис спава.

(179) Мали Борис спава?

§ 1299. У интонацији важну улогу игра пауза, којом може да се нагласи тип комуникативне перспективе неке реченице, нпр.

(180) Главну награду добио је... *Петар Јовановић*.

Уз то пауза може да се употреби у функцији разграничавања реченичних значења, уп.

(181) Петар је сигурно победио.

(182) Петар је, сигурно, победио.

Приближни корелати комуникативне функције говорне паузе су интерпункцијски знаци.

Речце

§ 1300. Једно од честих средстава истицања рематизованог дела исказа јесу за то специјализоване речце, нпр. *чак*, *само оно*, *једино оно*, *искључиво оно*, *управо* и друге, које стоје испред дела реченице који комуникативно истичу. Нпр.

(183) Управо је Петар добио плакету.

(184) Петар само добио плакету.

(185) Петар добио чак и плакету.

Семантички аспекти комуникативне реченичне перспективе

§ 1301. Између комуникативне реченичне перспективе и семантичке структуре реченице постоје односи узајамне зависности, која се најјаче испољава између двочланих тематско-рематских односа, с једне стране, и двочланих семантичких субјекатско-предикатских односа, с друге стране. Али ни ту не постоји аутоматизам према којем би субјекат

или предикат имали увек исту комуникативну улогу, или обрнуто — да се тема или рема везују искључиво за субјекат односно за предикат. Може се говорити само о ономе што је типично, чешће или преовлађујуће: за семантички субјекат типична је тематизација, а за семантички предикат рематизација.

§ 1302. Субјекатско-предикатским односом у семантичкој структури реченице обухваћене су две денотативне суштине: предмети и њихова обележја. Субјекатско-предикатским изразима нешто се саопштава а) о предмету (нпр. *Ово је кућа*), б) о његовом обележју (нпр. *Каква лејоша!*), в) о предмету и о обележју — динамичком (нпр. *Пејџар њише*) или статичком (нпр. *Пејџар је леј*).

Предмети могу бити живи и неживи, конкретни и апстрактни. Нормално је да комуникативна стратегија има правац предмет → својство, нпр.

(186) Липе || цветају.

(187) Липе || су у цвату.

(188) Липе || су процветале.

§ 1303. Обележја су карактеристике предмета, а могу бити динамичка и статичка. Динамична обележја се изражавају већим бројем глагола (*џисаџи*, *ићи*), неким глаголским именицама (*цвеџање*), неким придевима (*луџајуће џозориџије*, *увело лиџе*) и прилозима (*бучно џеваџи*). Статичка обележја се исказују већим бројем придева (*зелена џрава*), придевским заменицама (*наш џријаџељ*), редним бројевима (*џрви џример*) или прилозима (*То је лејо*). Процесуално обележје обично долази у форми предиката па је као такво предодређено за рему. Непроцесуално обележје се изражава придевима и прилозима. У уобичајеној комуникативној оријентацији непроцесуално обележје се тематизује, а процесуално обележје се рематизује, нпр.

(189) Он || *ради*.

(190) Он || *добро* ради.

(191) Он || је *добар* радник.

(192) *Добар* радник || има лепу плату.

§ 1304. Ако је агенс живо биће или неки предмет у покрету, онда израз који означава процесуално обележје (глагол) обично заузима позицију иза њега, нпр.

(193) Они *су џрошли* || поред мене.

(194) Борис *је дошао* || у посету.

У обичним исказима глагол ширег значења отвара простор глаголима ужег значења:

(195) *Намеравам* || ускоро да завршим студије.

(196) *Желим* || да помогнем.

(197) *Знам* || да одговорим на сва питања.

Глагол *намераваћи* је семантички шири од глагола *завршићи* па је нормално да се тематизује. Глагол *завршићи* долази на крају информативног процеса па се стога рематизује. Обрнути глаголски редослед дао би бесмислен израз:

(198) **Завршавам* ускоро студије || *да намеравам*.

јер би тема саопштавала завршетак радње, а рема намеру да се она реализује.

§ 1305. Ако се једно од обележја комуникативно истиче, оно добија доминантно место у реченици (прво или последње) или се издваја фразним акцентом, интонацијом, неком речцом или неким невербалним језичким средством (мимиком, гестом и сл.).

Уколико се ради о статичком обележју, онда се, по правилу, употребљава придев. Статичко обележје може бити тематизовано [199], или рематизовано [200], нпр.

(199) *Лейи* Пера || дивно пева.

(200) Пера || је *лей*.

§ 1306. Комуникативна перспектива реченице одређена је и лексичко-семантичком структуром реченице. То се посебно огледа у случајевима када лексички састав допушта само једну врсту комуникативне перспективе као, у ситуацији када одређена лексема захтева само сложену рему, уколико је глагол семантички непотпун, нпр.

(201) Петар || је *ћосћао* богат.

(202) Девојка || *изгледа* уморно.

(203) Победа || *ћредсћавља* велик успех за наш тим.

Глаголи *ћосћаћи*, *изгледаћи*, *ћредсћављаћи* и сл. су семантички непотпуни, што отвара место пунозначној лексеми, а укупан облик реченице сложенијим.

Информативни аспекти комуникативне реченичне перспективе

§ 1307. Реченица је језичка јединица која носи одређену количину и врсту информације. Реченицом се превладава и елиминише претпостављани недостатак или мањак информације у знању саговорника тако што се њоме саопштава нешто што до тада није било познато или није било довољно познато. То значи да информацију не садржи свака реченица, већ само она која смањује или потпуно елиминише неодређеност. Рецимо, реченице типа:

(204) Београд || се налази у Југославији.

(205) Коњ || има четири ноге.

(206) Око || се налази у глави.

(207) Седмица || има седам дана.

имају правилну комуникативну структуру, али су информативно празне јер не саопштавају ништа ново. Став „добити информацију — значи сазнати нешто ново“ битан је за утврђивање односа између комуникативне перспективе реченице и њене информативне основе.

§ 1308. Информативна основа комуникативне перспективе је објективна јер се заснива на егзактно проверљивим подацима, док је комуникативна перспектива реченице субјективна јер говорно лице одлучује шта ће ставити у комуникативни фокус. Тема преноси минималну информацију, рема по правилу садржи нову информацију, тачније ремом се елиминише неодређеност која је последица чињенице да је тема информативно сиромашна.

§ 1309. За разумевање информативне основе комуникативне перспективе од посебног су значаја таква обележја информације као што су фреквентност, вероватноћа, разноврсност, неодређеност, ентропија, предвидљивост, економичност и редундантност.

Фреквентност је важна зато што од учесталости тематских елемената умногоне зависи учесталост рематских елемената у комуникативној структури реченице.

Вероватноћа као својство информативне основе комуникативне перспективе односи се на чињеницу да реченица која је мало вероватна садржи више информације него она чији се садржај врло предвидљив. Вероватноћа реченице **В** у низу реченица **АБВГ**... зависи од реченица **А**, **Б** (односно, од њихових елемената и делова). Ако реченица **В** гласи:

(208) Сунце || је лагано тонуло у море,

вероватноћа њене појаве је максимална у контексту претходних реченица **А** и **Б** типа

(209) Било је тихо летње вече. Седели смо на обали мора и посматрали како дан прелази у ноћ. *Сунце || је лагано тонуло у море.*

Вероватноћа реченице **В** је, међутим, минимална уколико исказ почиње овако

(210) У подморници је било време доручка. Морнари су седели и разговарали.

Појаву реченице **В** онемогућују, пре свега, две ствари: време радње („јутро“) и место радње („подморница“). Извор вероватноће налази се у

левом контексту те се стога вероватноћа појављивања неке информације може поузданије разматрати само на нивоу текста.

§ 1310. Полазна тачка у информативној основи комуникативне перспективе реченице је неодређеност. Сматра се да је информација оно што смањује неодређеност. На комуникативном плану то би значило да тема и рема елиминишу неодређеност.

Избором једне од више денотативних могућности настаје информација. Да бисмо знали колико информација носи реченица, морамо имати у виду број елемената који чине ту реченицу и број могућих денотата од којих је само један (део) у информативној основи комуникативне перспективе реченице. У примеру

(211) Петар || чита.

тема је именица *Петар*. Ако скуп чине *Петар* и *Милан*, онда ће избор теме бити сведен само на две могућности (или *Петар*, или *Милан*), па ће количина тематске информације износити „1“ (изгледа да се за тему изабере *Петар* или *Милан* су једнаке). Уколико пак постоји група од четири лица (*Петар*, *Милан*, *Марко* и *Душан*), тематска неодређеност се повећава па ће и информација бити двоструко већа, а ако се избор врши између осам особа, информација је троструко већа у односу на прву могућност итд., а тематска неодређеност је максимална када се избор врши између максимума постојећих могућности. Нпр. ако се каже:

(212) Петар (А) || је из Европе (Б),

број тематских могућности је изузетно велики.

§ 1311. Слична је ситуација и са ремом, нпр. за темом А може да следи рема у форми глагола *чишати*. Тај глагол може бити укључен у реченицу као резултат избора једног од двају решења (*Петар с њ а в а . Петар ч и ш а*), избора једне од трију могућности (*Петар ч и ш а . Петар с њ а в а . Петар њ е в а*), извлачењем једног елемента из четворочлане скупине (*Петар ч и ш а . Петар с њ а в а . Петар њ е в а . Петар њ и ш е .*) итд. Што је већа група елемената Б, већа је и рематска неодређеност, па је рематска информација такође већа.

§ 1312. Мера непредвидљивости и неодређености избора информације назива се ентропијом. Свака реченица узета изван контекста има максималну ентропију. Нпр. изолована реченица:

(213) Ја || ћу испунити Петрову молбу.

одликује се високим степеном неодређености па је ентропија максимална. Њена тематско-рематска организација је такође нејасна и може бити различита. Уколико пак кажемо:

(214) Петар ме је замолио || да узмем његове књиге са стола.

а онда додамо:

(215) Ја || ћу испунити Петрову молбу.

степен непредвидљивости реченице [214] биће смањен реченицом [215] па ће и ентропија бити нижа.

§ 1313. Сваки језик има систем средстава за изражавање неодређености. У српском језику ту функцију врше пре свега заменице и придеви (облицима категорије придевског вида), као и неке специјализоване лексеме (нпр. *један*).

§ 1314. У комуникативној структури реченице тема по правилу кореспондира са одређеним, а рема са неодређеним. Наиме, тема обично садржи оно што је познато, а рема уноси јасноћу у оно што је везано за тему. Нпр. ако исказ отвори тема у форми одређене дескрипције (властитог имена)

(216) Петар...

ми смо само идентификовали тему, али нисмо успели да елиминишемо њену неодређеност у том смислу што нисмо разјаснили ко је *Петар*, какав је, шта ради или шта се са њим дешава. Уколико казивање почињемо на тај начин, односно ако се исказ нађе на апсолутном почетку (рецимо у роману), неодређеност ће бити максимална. У случају да таква реченица завршава казивање, она ће бити много мање неодређена. Рецимо:

(217) Петар се дуго и упорно припремао за испит из математике. Прочитао је сву литературу, научио формуле, решио све задатке. Резултат такве темељне припреме је, наравно, био јасан: Петар...

§ 1315. У завршном делу неодређеност се смањује у том смислу што је у левом контексту јасно наговештено да ће последња реченица дати информацију о томе да је *Петар* успешно положио испит или да је добио добру оцену. Међутим, пошто је немогуће у потпуности елиминисати неодређеност левим контекстом (поготово у лепој књижевности, где се понекад примењује ефекат тзв. превареног очекивања), за реченице које носе и најмању меру несигурности у процењивању њихове предвидљивости поруке мора се рећи да им је рема, бар минимално, неодређена.

У примерима као што је [217] додавањем било какве језичке јединице пропозиционална неодређеност се смањује. Чак и обична глаголска копула уноси извесно прецизирање:

(218) Петар *је*...

§ 1316. Копулом се наговештава непроцесуално својство (*Петар је* такав и такав) или процесуално својство (*Петар је* нешто урадио). Уколико

нема треће могућности, можемо констатовати да десна страна (рема) има глобално минималну неодређеност (јер се ради о избору између две могућности: опису појединца или констатацији неке његове активности) и елементарно максималну неодређеност (будући да елементи било ког глобалног решења — било непроцесуалног, било процесуалног одређивања — нису познати и могу бити веома различити). Међутим, рема се може оценити и као потпуна одређеност у случају да се све оно што следи сматра јединим могућим решењем: да долази предикација (као све оно што ближе одређује субјекат). Даљим додавањем субрема неодређеност се смањује. Већ наредна реч може решити дилему да ли се ради о непроцесуалном или о процесуалном својству. Ако се појави придев типа *добар*:

(219) Петар || је *добар*....,

то је сигнал да је у питању непроцесуално својство:

(220) Петар || је *добар* ученик....

Уколико се употреби прилог типа *добро*:

(221) Петар || је *добро*....,

биће наговештена активност датог лица:

(222) Петар || је *добро* одговарао....

Али то може бити и крај исказа (када се констатује само физичко или психичко стање датог лица), нпр.

(223) Петар || је *добро*.

Облик пунозначног глагола коначно експлицира активни тип предикације и истовремено уклања денотативну неодређеност реме (да ли следи информација о радњи, о стању или о односу):

(224) Петар || је *којао*. (радња)

(225) Петар || је *дрхљао*. (стање)

(226) Петар || *се оженио*. (однос)

§ 1317. Дакле, реченица је језичка јединица у којој сваки њен наредни елеменат представља нови корак у елиминисању информативне, комуникативне и денотативне неодређености. Али истовремено такав елеменат ствара другу врсту неодређености, тако да је информативно посматрано, реченица сукцесивно варирање, смена одређености и неодређености. Кретањем од леве ка десној стани исказа, од његовог почетка ка његовом крају, неодређеност се не повећава, већ се постепено смањује. Она се губи по принципу левка: избор се све више сужава и тачка на крају реченице представља знак да је неодређеност исцрпљена онолико колико је говорно лице желело или могло да то учини. Пошто неодређеност није потпуно елиминисана, тачка не означава њен крај.

§ 1318. Неодређеност долази до изражаја и у сликању догађаја који се наговештавају, нпр.

(227) Кроз месец дана очекују се || велике падавине.

(228) Будућност ће дати || прави одговор.

(229) И овај рат ће се завршити || једнога дана.

§ 1319. Истинитост теме и реме може се утврдити само у односу на конкретну ситуацију. За реченице узете изван контекста, нпр.

(230) Трамвај (А) || је најзад стигао,

(231) Ово је || школа (А),

(232) Овде се играју || деца (А)

не може се рећи ни да су истините ни да су лажне, јер њихови денотати исказани ремемом А нису локализовани у одређеној ситуацији. Ево примера претварања реченице која је у погледу истинитости неодређена у одређену реченицу:

(233) Сваки дан се кући враћам || *трамвајем*. (А). Данас сам код Калемегдана дуго чекао || *на двојку* (Б). *Трамвај* (В) || је најзад стигао.

У тој реченици А представља неодређену дескрипцију, а Б и В одређену.

§ 1320. Суштину информације чини разноврсност. Зато није случајно што се информација схвата и као одраз разноврсности. Под тиме се подразумева неки скуп од више могућности. Ако, рецимо, у воћњаку имамо јабуке и крушке, таква разноврсност (макар минимална) пружа основ за информацију. Ако ове постулате пренесемо на комуникативни план, добићемо реченице типа:

(234) Мој деда (А) узгаја || *воће* (Б),

(235) Мој деда (А) узгаја || *једну врсту воћа* (Б),

(236) Мој деда (А) узгаја || *крушке* (Б) или *јабуке* (В),

(237) На великој надморској висини успевају једино *јабуке* па стога мој деда (А) узгаја || *и о воће* (Б).

У тим реченицама ентропија је лоцирана у реми јер се у њој (а не у теми) концентрише неодређеност. Субрема Б прве реченице (*воће*) даје максималну ентропију јер се избор решења веома широк и само га контекст може смањити или елиминисати. Таква ситуација може се назвати неодређеношћу реме. Из примера [234] не види се које воће деда узгаја, односно колико има врста тог воћа. Субрема Б реченице [235] *само једну врсту воћа* отклања неодређеност у квантитету (*деда узгаја само једну врсту воћа*), али и даље остаје непознат идентитет (не зна се које је то *воће*). У реченици [236] неодређеност реме се и квалитативно и квантитативно смањује јер се нуде две могућности: или *крушке* или *јабуке*. Најзад реченица [237] анулира сваку врсту неодређености па рема не носи ника-

кву информацију, јер је рема антериорне реченице јасно исказала о каквоме се вођу ради (јабукe).

§ 1321. Количина информације у теми и реми зависи од вероватноће поруке. Уп.

(238) У јануару (А) || је пао снег (Б),

(239) У јуну (А) || је пао снег (Б).

У обе реченице тема (полазна позиција) указује на време радње, а ремом (завршна позиција) идентификује се и именује природна појава. Међутим, реченица [239] носи више информације од [238] јер је вероватноћа снежних падавина максимална у зими, а минимална лети, тј. у јуну. Информативност [239] се заснива на априорној информацији да у јуну не пада снег. Дакле, у њој је новост концентрисана на неуобичајено време за ту природну појаву. Минималну количину информације дају реченице у којима рема Б (завршна информација) негира тему која је мало вероватна, рецимо

(240) У јулу (А) || није пао снег (Б).

где рема демантује оно што природа теме имплицитно искључује. Вероватноћа појаве снега током лета је сасвим мала па такве реченице више теже бесмисленом, него нормалном исказу.

§ 1322. У изграђивању комуникативне стратегије постоје три оријентације: 1. да се минимумом речи исказе максимум информације, 2. да се максимумом речи исказе минимум информације и 3. да се пренесе порука без посебних захтева у односу на форму и садржај. Те врсте оријентације на овакав или онакав однос количине синтаксичке форме и количине информације коју та форма садржи прате две појаве (тенденције, законитости) — економија и редундантност.

§ 1323. Језичка економија подразумева трошење минималног броја знакова (сигнала) у циљу преношења максималне количине информације. Она функционише по принципу најмањег отпора. Основна комуникативна стратегија реченица заснованих на језичкој економији могла би се назвати рематском и овако тумачити: а) битно је само ново, а старо треба давати онолико колико је неопходно, б) граматичке речи као мање информативне јединице (предлоге, везнике, афиксе и сл.) треба свести на минимум. Екстремни облик језичке економије је тзв. телеграфски стил. Он је у принципу састављен од простих реченица које су лексички сведене на минимум. На пример, ако желимо да подробно саопштимо када, где и како стижемо, можемо употребити оваку реченицу:

(241) Ја, Петар Петровић, долазим у Београд сутра 15. маја 2001. године возом на железничку станицу у седамнаест сати и педесет минута.

§ 1324. У телеграфском стилу порука се осетно редуцира (тема се изоставља, а рема се своди на најмању меру) па настаје елиптична реченица типа:

(242) Стижем сутра 5,50.

Овде је пропуштена информација о пошиљаоцу (*ја, Петшар Петровић* и сл.).

§ 1325. Дobar пример остваривања принципа језичке економије на синтаксичком плану даје тзв. безглаголска поезија састављена од номинативних реченица у којима су глаголи изостављени, нпр.

(243) Љубав, о љубав! — Песма у свануће: —
птица на грани; цвркул врх брегова;
магла са срца, магла са цветова;
и росе са лишћа дах и ишчезнуће!
Љубав, о љубав! — Незнано гануће!
Речи без речи: повијена грана;
заљуљан листак; осмех води бачен;
поглед пут неба и небом озрачен;
и ћутљив корак до на крај свих дана! ...
Љубав, о љубав! — Однесена брана;
пролећа, јутра, свих незнања бдење;
ћутање које упијањем поста
воде, потом мостом, неба изнад моста;
и тихог смеха вечно сновиђење...
И тихог смеха цветање и мрење!...

(Велимир Живојиновић Масука)

Информација која је примаоцу била раније позната омогућује му да реконструише пропуштене елементе.

§ 1326. Редундантност се испољава у употреби додатних, сувишних елемената ради превладавања могућих сметњи у комуникацијском каналу (недоречености у исказу, физичких сметњи у форми тихог говора, нечитког рукописа или текста и сл.). Такви допунски елементи уносе се у исказ ради заштите од негативних дејстава комуникацијских шумова. Тиме се комуникација продужава, али се зато повећава поузданост комуникације. Међутим, редундантност не сме бити толико велика да потпуно отежа комуникацију нити толико мала да не превлада сметње. У комуникативној стратегији полази се од тога да може доћи до несхватања или отежаног разумевања поруке па се стога уводе додатни елементи као „комуникацијски осигурачи“ који врше своју функцију само ако дође до проблема — иначе, изгледају као непотребни, сувишни. Нпр.

(244) Било је то у месецу мају.

(245) Састанак је одржан у граду Београду.

§ 1327. Укључивање информативно редувантних елемената у исказ обично води продужавању теме или реме, пре свега због понављања и сл. Типичан пример редувантности су двострука негација [246], епитети [247], говорне поштапалице [248]–[250], таутологије, где исти елементи могу бити распоређени и у теми и у реми [251], плеоназми [252] и сл., нпр.

(246) Деци || *нисам ништа* купио за поклон.

(247) *Драга, њредрага* мајко, || пишем ти писмо из армије.

(248) То је, *разумеш ти мене*, || доста важно.

(249) Шта || сам, *овај*, хтео да кажем?

(250) Добро, *бре*, шта || радиш?

(251) *Сањао* сам || чудан *сан*.

(252) Било је то || у *месецу мају*.

Основни извор редувантности су понављања. Максимална редувантност даје минималну ентропију (неодређеност) и обрнуто: минимална редувантност води максималној ентропији. Оптимални комуникативни резултат постиже се када је информативна редувантност у исказу добро одмерена.

Илокутивни аспект комуникативне реченичне перспективе

§ 1328. Илокутивношћу исказа назива се вербализована интенција говорног лица. У основи сваког исказа као говорне јединице налази се реченица као језичка јединица, а у синтаксичкој структури сваке реченице поред формално-синтаксичког и семантичког нивоа постоји и комуникативни реченични ниво, који је структуриран као комуникативна перспектива.

Илокутивност комуникативне реченичне перспективе реченице огледа се на два плана: 1. како је и колико комуникативна организација реченице прожета, детерминисана и(ли) условљена илокутивним чином, 2. како и колико илокутивну организацију захвата комуникативна перспективизација (тематизација и рематизација).

§ 1329. Комуникативна перспектива је двочлане природе за разлику од илокутивности, која је моноцентрично организована око интенције говорног лица у говорној ситуацији (Какав говорни чин говорно лице жели да оствари: асертив, директив, перформатив или неки други?). Комуникативна перспектива припада структури реченице, а илокутивност је део говорног чина. Тачка у којој се комуникативна перспективизација и илокутивност највише приближавају је интенција говорног лица, јер говорно лице са одређеном интенцијом издваја комуникативни фокус, као што са одређеном интенцијом одређује садржај свог говорног чина.

§ 1330. Тематско-рематска организација може бити искоришћена у функцији остваривања илокутивности. Ту је централно питање колико поједини елементи комуникативне перспективе (тема и рема) доприносе јачању или слабљењу илокутивне снаге (комуникаторске усмерености исказа), тачније колико су тема и рема у стању да мењају илокутивну интенцију.

Као одговор нуде се два решења: а) променом комуникативне организације реченице не долази до промене илокуције, и б) промена комуникативне организације води промени илокуције. Рецимо, линеарном трансформацијом питање остаје питањем:

(253) Зашто Петар иде на утакмицу?

(254) Зашто на утакмицу Петар иде?

(255) Зашто иде на утакмицу Петар?

Ако применимо друго средство комуникативног варирања — интонацију, упитну реченицу можемо претворити у обавештајну, односно у тзв. реторичко питање, које има форму питања, али које не захтева одговор, јер садржи асерцију.

И промена линеаризације може да измени карактер говорног чина и да, рецимо, савет претвори у упозорење, уп.

(256) Отиди || лекару (= 'саветујем те да одеш лекару'),

(257) Лекару || отиди (= 'упозоравам те да се са болешћу не треба шалити и да треба отићи код доктора, а не да се сам лечиш').

§ 1331. То истовремено значи да промена илокутивности може да води промени комуникативне актуализације. Тако се претварањем информативне теме у информативну рему и обрнуто молба може трансформисати у предлог, и обрнуто, нпр.

(258) Позови || *Петра* на рођендан (= 'молим те да Петра позовеш на рођендан'),

(259) *Петра* || позови на рођендан (= 'предлажем ти да Петра позовеш на рођендан').

До промене комуникативног фокуса може доћи без промене говорног чина, уп.

(260) Позови || Петра на рођендан (= 'молим те да Петра позовеш на рођендан, а не да му се само јавиш'),

(261) Позови || Петра на рођендан (= 'молим те да Петра, а не Милана позовеш на рођендан'),

(262) Позови Петра на || *рођендан* (= 'молим те да Петра позовеш на рођендан, а не на ручак').

§ 1332. Изменом комуникативне перспективе може се иста пропозиција реализовати са различитом илокуцијом. То се најбоље постиже интонационим варирањем. Тако обичну констатацију, нпр.

(263) Путујеш || у Београд (= 'значи: одлазиш за Београд'),
можемо претворити у наредбу (директив), нпр.

(264) Путујеш || у Београд. (= 'наређујем ти да идеш за Београд'),
чуђење, нпр.

(265) Путујеш || у Београд! (= 'како си могао изабрати Београд за циљ путовања'),
сажаљење, нпр.

(266) Путујеш || у Београд! (= 'уместо за топлу и сунчану Будву, ти путујеш у хладни Београд'),
питање, нпр.

(267) Путујеш || у Београд? (= 'да ли путујеш у Београд?')

Замена места тематизованог и рематизованог дела реченице не мора се одразити на илокутивност исказа, уп.

(268) У Београд || путујеш. (= констатација)

(269) У Београд || путујеш. (= наредба)

(270) У Београд || путујеш! (= чуђење)

(271) У Београд || путујеш! (= сажаљење)

(272) Путујеш || у Београд? (= питање)

с том разликом што се у илокуцији фокусира место (*Београд*) или радња (*йуџовайи*).

Дакле, променом реда речи може се (али се не мора) променити говорни чин.

§ 1333. У прожимању комуникативне реченичне перспективе и илокутивности посебан случај представља перформатив — говорни чин идентичан радњи, нпр. обећање, извињење, наредба, заклетва, објава, завештање, декларација, клетва, проглас, именовање и др. Стога су такви искази аутореферентни: говорно лице реализује радњу која се дешава истовремено са реализацијом исказа. Пошто се ради о радњи, а не о саопштењу, такав исказ не може се оценити са позиције истинитости. Формално обележје перформатива је (перформативни) глагол у 1. лицу јединине садашњег времена. Он изражава циљ говорног чина, комуникативну намеру. Такви су глаголи *наређиваји*, *клеји се*, *обећаваји*, *йијџаји*, *молији*, *збрањиваји* и др. У перформативима позициону тему чини перформативни глагол, а позициону рему његово прецизирање, уп.

(273) Саветујем || Вам да буде опрезни.

(274) Обећавам || да ћу бацити пушење.

(275) Објављујем || да подносим оставку.

(276) Захваљујем || Вам на помоћи.

(277) Молим || мало пажње.

(278) Честитам || Вам празник.

- (279) Желим || Вам дуг живот.
 (280) Кунем се || да је волим.
 (281) Предлажем || да се нагодимо.
 (282) Наређујем || да се снег уклони са улица.
 (283) Одбијам || да извршим стрељање.
 (284) Јављам се || по Вашем наређењу.
 (285) Тврдим да || је окривљени невин.
 (286) Извињавам се || за увреду.
 (287) Препоручујем || шљивовицу.

§ 1334. Што се тиче информативне теме и информативне реме у перформативима, у њима је информативно старо оно што је више неодређено, а информативно ново је оно што уноси јасноћу и допунску информацију. Будући да перформативни глаголи предодређују и креирају опште оквире говорног чина, они представљају информативну тему, а оно што следи чини основну информацију (информативну рему). Зато перформатив представља један од најтипичнијих случајева подударана позиционе комуникативне реченичне перспективе и илокутивности исказа.

§ 1335. Тематски део говорних чинова може се понекад толико редуковати да позициона тема потпуно нестане. Нпр.

- (288) Конобар, донесите ми молим Вас, || *једну кафу*.
 (289) Донесите ми, молим Вас, || *једну кафу*.
 (290) Донесите, молим Вас, || *једну кафу*.
 (291) Молим Вас, || *једну кафу*.
 (292) Молим || *једну кафу*.
 (293) || *Једну кафу*.
 (294) || *Кафу*.

§ 1336. Рема се не може попут теме сасвим елиминисати, тако да није могуће рећи:

- (295) *Конобар, донесите ми молим Вас ||.

До изостављања реме долази само у случајевима сметњи у комуникацијском каналу, које онемогућавају њену реализацију, рецимо када говорно лице није у стању да заврши реченицу (ако одустане од наставка, уколико га саговорник прекине и сл.). Реченицу [294] треба разликовати од реченице:

- (296) Конобар, донесите ми молим Вас.

у контексту у којем је рема *кафу* само имплицирана, нпр.

(297) Петар је више од пола сата седео у препуном ресторану чекајући кафу коју је наручио. У ресторану је радио неки млад и неискусан келнер. Гости који су после Петра дошли у ресторан већ су били услужени. Петар је изгубио стрпљење јер се већ неколико пута обраћао келнеру који се само извиња-

вао и молио за стрпљење. Кад је келнер опет прошао поред њега, Петар му се прекорним погледом обратио: — *Конобар, донесиће ми молим Вас.*

Грамматички аспекти комуникативне реченичне перспективе

§ 1337. Комуникативна перспективизација реченице одређена је различитим граматичким факторима, а пре свега припадношћу лексема у саставу реченице одређеним врстама речи, морфосинтаксичким својствима тих лексема као и синтаксичким обликом реченице.

§ 1338. На комуникативном плану врсте речи у различитом степену и на различите начине учествују у организацији реченице. Свака врста речи има одређено комуникативно оптерећење. Различита комуникативна оптерећења врста речи испољавају се, пре свега, у томе, што једне врсте речи као типичну функцију имају тему, а друге рему. Тако се именице и именичке заменице чешће тематизују, а глаголи, придевске речи и прилози чешће се рематизују. Таквом тематско-рематском диференцијацијом обухваћене су и уже класе у оквиру појединих врста речи као и њихове граматичке категорије.

§ 1339. Глагол игра важну улогу у комуникативној перспективизацији јер представља основно средство именовања радњи и процеса. За комуникативну организацију реченице посебно су битне глаголске категорије времена, вида, начина и лица. Глагол је у делу реченице који се по правилу рематизује, али је рема понекад комплексна структура у којој је глагол само један од елемената. Таква рема може да има централни рематски део (рематско језгро) и споредни рематски део. Нпр. у реченици

(298) Она || *може закасниџи*.

рему чине два глагола: модални глагол *може* и глагол пуног лексичког значења *закасниџи*. Први глагол служи да се са једне комуникативне позиције пређе на другу (са датог на оно што се наговештава, што следи), тачније везује тему (*она*) и рему (*може закасниџи*) те отвара простор за субреме. Модални глагол у таквим случајевима носи периферну рему. Други глагол (*закасниџи*) носи нову, циљну информацију те је стога рематски темељ комуникативне реченичне перспективе.

Модални глаголи су по правилу само секундарно рематизовани као у наведеном примеру. Уп. такође

(299) Ученици || *морају учи џи*.

(300) Дете || *може љасџи* из колевке.

(301) На то || *се ваља навиђи*.

Глаголи којима мање одговара функција рематског тежишта су углавном глаголи који су у великој мери десемантизовани, посебно копу-

лативни и семикопулативни глаголи као помоћни глагол *јесам* (*биш*и), глаголи *ћредсћављаш*и, *чин*иши, *имаш*и (у неким значењима) и др. У функцији периферне субреме десемантизовани глаголи посебно долазе до изражаја у дефиницијама, где такође повезују тему и рему:

(302) Атом || је елементарна честица материје,

(303) Атом || *ћредсћавља* елементарну честицу материје,

(304) Атом || *чини* елементарну честицу материје,

§ 1340. Глаголи кретања такође често долазе у позицију секундарне реме, док примарну рему носи други глагол или нека друга врста речи, нпр.

(305) Петар || је *ош*ишао да *ку*и одело.

(306) Петар || је *ош*ишао да *би* *ку*и *и*о одело.

(307) Петар || је *ош*ишао у *ку*и *о* *ви*ну *о*дела.

§ 1341. Највећи део глагола психичке (мисаоне) активности спада у превасходно рематске глаголе. Такви су глаголи знања као у примерима

(308) Мој брат || одлично *зна* математику.

(309) Мој брат || *разуме* енглески.

(310) Мој брат || *се* *разуме* у технику.

У рематске глаголе спадају такође глаголи који означавају поседовање нечега, нпр.

(311) Отац || *има* велико имање.

(312) Она || *ћ*оседује чудотворну моћ.

(313) Лек || *садржи* нове компоненте.

Такви су већином и глаголи који значе обраду информације. Њихова рематичност се појачава тиме што обрада информације претпоставља постојање информације (дакле, нечег старог, тематског) па они већ имају полазну тачку (тему). Нпр.

(314) Ученици || *ћ*амће нове примере.

(315) Читалац || *де*кодира ауторов текст.

(316) Делегати || *раз*матрају сложена питања.

Рематизацији теже и глаголи *исћ*ићиваши, *ћ*ровераваши, а такође сви глаголи који означавају радњу усмерену на неку анализу. Нпр.

(317) Учитељ || *исћ*ићује ученике.

(318) Наставница || *ћ*роверава домаће задатке.

(319) Петар *анализира* Андрићев роман.

Често се рематизују и глаголи са значењем реаговања. Нпр.

(320) Купац || је *ћ*рихвашио понуду произвођача.

(321) Девојка || је *о*дбила предлог.

(322) Он || *се* *слож*ио са ставом већине.

§ 1342. Рему обично носе и глаголи којима се изражавају емоције као у примерима:

(323) Мајка || *обожава* сина.

(324) Деца || *су се радовала* пролећу.

(325) Петар || је *шуговао* за сестром.

§ 1343. У групу глагола који се често рематизују спадају и глаголи за изражавање односа, нпр.

(326) Милан || *верује* Марку.

(327) Мајка || *негује* болесно дете.

(328) Њихова деца || *се друже*.

§ 1344. Комуникативну перспективу именица предодређује то што се именицама предмети идентификују и именују. Стога је нормално да реченицу отвори информација о некој реалији у облику тематизоване именице. То може бити човек, нпр.

(329) *Деће* || се игра кликерима, животиња, нпр.

(330) *Мачак* || је зграбио миша, биљка, нпр.

(331) *Јаблани* || се повијају под ветром, конкретан предмет, нпр.

(332) *Камен* || на земљи лежи, апстрактан појам, нпр.

(333) *Идеја* || је представљала лудост.

§ 1345. Пошто именице често долазе и у саставу предиката, оне су тада подложније рематизацији. Нпр.

(334) Домаћица је припремила || *ручак*.

(335) Ветар је одувао || *лишће*.

(336) Радници су носили || *цигле*.

§ 1346. Осим тога, комуникативном преоријентацијом именичка тема може да се претвори у именичку рему, нпр.

(337) Дете се игра || *кликерима* (ако се истиче предмет игре),

(338) Мачак је зграбио || *миша*, (у значењу 'а не нешто друго' и сл.),

(339) Јаблани се повијају под || *ветром*, (ако се фокусира средство каузације),

(340) Камен лежи || *на земљи* (уколико се наглашава место),

(341) Идеја је представљала || *лудости* (када се фокусира карактеристика теме) и сл.

Синтаксички аспекти реченичне перспективе су разноврсни и обухватају, пре свега, синтагматске везе (рекцију и конгруенцију) и синтак-

сичке односе (координацију, субординацију и др.), при чему је посебно важан однос: граматички субјекат — граматички предикат.

§ 1347. Пошто чланови реченице нису фиксирани за један од два облика актуелног рашчлањивања (тему или рему), граматички субјекат може да има различите комуникативне вредности.

Прво, граматички субјекат може да буде тематизован (што је типична функција граматичког субјекта), нпр.

(342) *Петар* || је студент.

Друго, граматички субјект може бити рематизован (у тој функцији граматички субјекат долази ређе), нпр.

(343) Роман „На Дрини ћуприја“ написао је || *Иво Андрић*.

Треће, граматички субјект може бити елемент комплексне теме или реме, односно може бити једна од субтема [344] или субрема [345], уп.

(344) Радио је *Петар* || до касно у ноћ,

(345) Пред зору || је *снег* почео да пада.

§ 1348. У поређењу са комуникативно-граматичком корелацијом „тема — граматички субјект“, тешња веза постоји између теме и семантичког субјекта, јер је тема типична комуникативна функција семантичког субјекта. То се најјасније испољава у случајевима када је семантички субјект изражен зависним падежом, нпр.

(346) *Нама* || се данас не ради.

Ни ту не постоји аутоматизам према којем би семантички субјект увек био тема. Он може бити и рематизован, нпр.

(347) Није се радило || *управо Петру*.

§ 1349. Из изложеног се, дакле, може закључити да граматички и семантички предикат нису увек рематизовани, односно да граматички и семантички субјекат нису увек тематизовани.

Рему може да изражава било који члан реченице. Нпр. у реченици

(348) *Петар* || пише.

тема је *Петар*, а рема *пише* ако се постави питање *Шта ради Петар?* Међутим, ако се има у виду *Ко пише?* — тема би била *пише*, а рема *Петар*.

За комуникативну реченичну перспективу није битно чиме се изражава субјекат: именицом (*Петар пише*), заменицом (*Он пише*), бројем (*Троје пише*), придевом у именичкој функцији (*Богати се радују*), глаголом у инфинитиву (*Важно је преживети*) и сл. Ако је оријентација говорног лица на то да се у први план истакне субјекат, онда ће он доћи на почетак (*Петар пише*).

Уколико се пак истиче предикат, он заузима иницијалну позицију (*Пише Петар*). Комуникативна реченична перспектива такође не зависи од тога да ли је предикат исказан обликом пунозначаног глагола или је у питању неглаголски предикат, односно да ли се глаголски предикат изражава само личним обликом пунозначног глагола (*Петар њ и ш е*), глаголском копулом и именицом (*Петар је с њ у д е н њ*), придевом (*Петар је добар*), бројем (*Петар је њ р в и*), заменицом (*Петар је н а ш*), партиципом (*Петар је н а г р а ђ е н*). Исто се односи на предикат са глаголом непотпуног значења (*њ о с њ а њ и*, *њ р а в и њ и се*, *изг л е д а њ и*, *з в а њ и се* и др.), нпр.

(349) Петар || је постао студент,

(350) Петар || се прави важан,

(351) Петар || изгледа уморан.

§ 1350. Предикат, дакле, као ни субјекат, није везан за једну комуникативну улогу (тему или рему), али ипак најчешће врши функцију реме:

(352) Владимир || *размишља*.

(353) Књига || *је њ р о ч и њ а н а*.

(354) Дрвеће || је процветало.

Предикат, ипак, може бити тематизован, нпр.

(355) *Радују се* || чак и стари људи.

(356) *Уследила је* || још једна пауза... *Трајала је* || пауза око седамсто година. (Предраг Ристић: Пијанино у благу)

Предикат може бити део комплексне теме, нпр.

(357) *Буди се Сања* || већ у шест сати.

(358) *Пришјајено се њ р и б л и ж а в а л а* || зора. (Д. Михаиловић)

(359) *Изневерио је војничку заклетву* || краљу — сложио се Срећко Марковић Сеља. (С. Јанковић).

Предикат такође може бити део комплексне реме, нпр.

(360) Милан || *је њ о с л у ж и о г о с њ е д о м а њ о м р а к и ј о м*.

(361) Лорд || *се њ о л а к о њ о к р е н у*, *у с њ а д е* и *з а к о р а ч и њ р е м а њ и ј у к у*. (О. Радосављевић)

(362) Једна млада жена || *у л а з и с а д е њ њ о м н а г р у д и м а*. (И. Андрић)

§ 1351. На комуникативно-семантичком плану постоји већа подударност него на комуникативно-граматичком, тачније већа је блискост између семантичког предиката и реме него између граматичког предиката и реме. Ако се предикат изражава процесуалним глаголом, онда он стоји на другом месту, нпр.

(363) Трава || *р а с њ е*.

(364) Вода || *с е л е д и*.

(365) Воће || *с а з р е в а*.

§ 1352. У сложеном предикату може се у први план истаћи један његов део тако што ће заузети иницијалну позицију, нпр.

а) именски део:

(366) Студент је постао || Петар,

(367) Важан се прави || Петар,

(368) Уморан изгледа || Петар,

б) глаголски део:

(369) Постао је студент || Петар,

(370) Прави се важан || Петар,

(371) Изгледа уморан || Петар,

§ 1353. У српском језику је искључена је могућност да глаголска клитика заузме иницијалну позицију, нпр. * *Је добар Петар*. В. § 1278.

§ 1354. Неподударност између граматичке структуре реченице и њене комуникативне перспективе огледа се и у томе што тему и рему могу чинити различити чланови реченице, нпр. субјекат и предикат могу бити тематизовани [372], или рематизовани [373]: субјекат и објекат могу бити тематизовани [374], предикат и његове одредбе могу бити рематизовани [375] итд., уп.

(372) *Петар размишља* || о одласку на море.

(373) У граду || се одржава фестивал.

(374) Последњих стихова ученик || *се није могао сетити*,

(375) Петар || је отпутовао на море пре неколико дана.

§ 1355. Оно што у граматичкој структури реченице није главни члан може у комуникативној перспективи реченице имати главно место, нпр. прилошке одредбе или атрибут могу се наћи у функцији информативне реме. Уп.

(376) *Често* | помислим на моју мајку. (Ј. Тешановић)

(377) *Сваке ноћи* | брат је изахивао и враћао се у зору. (М. Савић)

(378) *У селу* | влада мир. (В. Илић)

(379) *Божанска* | је маска на мрачноме лику Бескраја. (А. Савић Ребац)

§ 1356. Неподударност граматичке структуре реченице и њене комуникативне перспективе посебно долази до изражаја у парцелацији. Нпр.

(380) Он је допутовао. *Током ноћи*.

(381) Купила је хаљину. *Прелеју*.

(382) Имамо још једну напомену. *Последњу*.

Исто важи за случајеве када исказ нема облик граматички развијене реченице. На пример:

(383) У реду. — Здраво!

Синтаксички аспекти комуникативне реченичне перспективе

§ 1357. Помоћу посебних синтаксичких конструкција може се појачати комуникативна и информативна вредност појединих чланова реченице. Такву функцију врше непотпуне реченице, упитне монолошке реченице (реторичка питања), једночлане реченице, конструкције припајања, уметнути склопови, реченице се структурном схемом „што се тиче...“, „када је у питању...“, „када се ради о...“, „када је реч о...“, „у погледу на...“, „у односу на...“ и сл. На пример,

(384) *Што се тиче* посла, она га савесно обавља.

(385) *Када су у њишању* деца, мајка је спремна на сваку жртву.

(386) *У односу на* Петра Милан је блаже нарави.

(387) *Када се ради о* новцу, он нема обзира.

§ 1358. Са становишта комуникативне рашлањивости и њеног формалног израза реченица може бити двочлана, тематско-ремаатска и једночлана, ремаатска.

§ 1359. Тематско-ремаатске реченице имају оба комуникативна дела — тему и рему, нпр.

(388) Напољу је била спарина.

(389) Аутобус касни.

(390) Наша Милица је положила испит.

Такве реченице имају више варијаната комуникативног варирања, пре свега

а) Тема је лице или предмет, рема је његово својство, нпр.

(391) Он || је веома тежак човек;

б) Тема је лице, предмет, ситуација, рема је активност појма у тематском делу реченице, нпр.

(392) После ручка Петар || се одмара;

в) Тема је неки податак, рема је прецизирање податка по месту, времену, карактеру и сл., нпр.

(393) Петар се одмара || у дневној соби.

§ 1360. Ремаатске реченице имају само рему, док тема није формално изражена. Такве су најчешће једночлане номинативне реченице, нпр.

(394) Тишина,

(395) Свиће,

(396) Зима,

(397) Хладно зимско јутро.

У ту групу спадају и безличне реченице:

(398) Било је хладно.

(399) Данило се.

(400) Грми.

У рематским реченицама тема може да се подразумева на основу контекста или говорне ситуације, нпр.

(401) Пожар!

(402) Доктора!

(403) Тресак. (С. Божовић)

Рематске реченице обухватају неколико структурних синтаксичких типова, као што су реченице са изостављеним члановима [404]–[405], безличне реченице [406]–[407], реченице са парцелацијом [408] и сл. Нпр.

(404) Нови ученик сео је у последњу клупу. *Само је ћушао и одсушно слушао.*

(405) Дошао сам.

(406) Свиће.

(407) Сева.

(408) Петар је звонио. *Дуго и ујорно.*

Изостављање теме је карактеристично и за егзистенцијалне реченице, у којима се само констатује постојање нечега, нпр.

(409) Наступила је ноћ.

(410) Стигла је јесен.

(411) Пада снег.

(412) Зима је.

Такве реченице обично могу доћи као одговор на питање „Шта је било? Шта се десило?“. Уколико се такве на одговарајући начин реченице прошире, добија се тема, нпр.

(413) Од самог јутра пада снег.

(414) За месец дана стиже јесен.

(415) Зима је показала зубе.

Изостављање теме је често када се реченицом означавају природне појаве, нпр.

(416) Владала је хладиоћа,

(417) Било је топло.

(418) Свитало је.

§ 1361. Питања и комуникативна перспективизација налазе се у посебном структурном и функционалном односу. Издвајање реме у односу на тему у процесу комуникације представља комуникативно актуализовање једног дела реченице, због чега се комуникативна перспективизација назива и актуелно рашчлањивање реченице. Главно средство за утврђивање комуникативне перспективе реченице су питања (о типовима питања в. одељак *Иншеровгајивност*).

Основне врсте питања усмерене утврђивање различитих комуникативних перспектива су следеће.

а) Питања која траже одговор о читавом догађају: Шта се десило?, О чему се ради? Нпр.

(419) Шта се то јуче десило у дискотеци?

— Петар је пољубио непознату девојку.

б) Питања која се односе на део ситуације: Ко је нешто урадио?, Шта је неко урадио? Нпр.

(420) *Шта* је Петар урадио у дискотеци?

— Он || је пољубио непознату девојку.

в) Питања која се односе на догађај у целини за који се не зна да ли је истинит: Је ли то урађено? Нпр.

(421) Је ли Петар то урадио?

— Да, Петар || је пољубио непознату девојку.

— Не, Петар || није пољубио непознату девојку.

г) Питања којима се изражава сумња у парцијални део догађаја. Нпр.

(422) Петар || је пољубио непознату девојку?

(423) Петар је пољубио || непознату девојку?

(424) Петар је пољубио непознату || девојку?

§ 1362. Врсте исказа према врсти актуелне информације у њима обухватају четири типа (према П. Адамецу).

а) Општи информативни искази. Они дају информацију у целини без издвајања неког дела, аспекта или елемента. Граматички предикат увек чини рему. Нпр.

(425) Петар || је пољубио непознату девојку.

б) Парцијално-информативни искази. Актуелна информација односи се на део означене ситуације. Предикат увек долази у оквиру теме јер се претпоставља да је догађај у целини познат, нпр.

(426) Непознату девојку пољубио || Петар.

в) Општерификативни искази. Актуелна информација није нова информација, већ представља реакцију на мишљење сабеседника, верификацију или корекцију тог мишљења. У таквим исказима рема је само предикат, а комуникативно је битан његов потврдан или одричан облик, нпр.

(427) Петар || јесте (није) пољубио непознату девојку.

г) Парцијално-верификативни искази. У њима се не утврђује реалност читавог догађаја, ситуације, него постојање само једног аспекта, нпр.

(428) У дискотеци || Петар је пољубио непознату девојку.

§ 1363. Комуникативна перспектива реченице најбоље се испољава у дијалозима, односно у постављању питања и давању одговора. Нпр.

(429) — Ти мораш бити моја, па ако не на овоме а оно на ономе свету.

Како то може бити? — упита она радознано.

Отроваћемо се, ако пристајеш?

А како ћемо се отровати?

Попићемо отров! — наставих ја одлучно.

Добро, пристајем, а кад?

Сутра после подне!

Е, сутра после подне имам школу — присети се она.

То јесте — паде и мени на памет. — Не могу ни ја сутра, јер би добио одсуство, а имам двадесет и четири, па би ме после истерали из школе. Онда, ако хоћеш, у четвртак после подне, онда немамо школе. Она пристаде. Идућег четвртка после подне, ја украдем од куће кутију шибица и пођем да се састанем с Персом, како би заједно отишли на онај свет. Седнемо у њеној башти на траву и ја извадим кутију.

Па шта ћемо сад? — пита Перса.

Да једемо шибице!

Како да једемо?

Ево овако — рекнем ја, па откинем главић и бацим а оно дрвце поједем.

А што то бацаш?

Па то је гадно.

И она се реши, те почнемо да једемо она дрвца.

(Бранислав Нушић)

Комуникативну структуру овог дијалога одређује дечак. Он се довољно јасно изражава па девојчица поставља питања. Дечакови одговори носе нову информацију.

§ 1365. У монологу се комуникативна перспектива реченице дешифрира из контекста, тј. из претходне или наредне реченице, или из групе anteriornih и posteriornih реченица. Наиме, ако имамо низ реченица (А, Б, В, Г, Д), онда, на пример, комуникативни задатак реченице В проистиче из реченице Б (односно реченице А и Б), а комуникативни задатак реченице Д из реченице Г (односно из свих претходних реченица — А, Б, В, Г). Уп.

(430) Тешко, као у мучном сну, девојчица је учинила први покрет, један од оних покрета који се вежбају уз „штанглу“ и који још и не личе на игру. Одмах затим је извела други, па трећи. Били су то скромни, убоги покрети на смрт осуђеног тела, али довољни да за који тренутак зауставе изненађеног вука. И кад је једном почела, Аска их је низала један за другим, са ужасним осећањем да не сме стати, јер ако између једног и другог покрета буде само секунд разлика, смрт може ући кроз ту пукотину. Изводила је „корак“, оним редом којим их је учила у школи и као да чује оштри глас своје учитељице: „Један — и — два! Један — и — два — и — три!“ Тако је ишло све редом. Све што је у току прве године могла да научи. Покрети су кратки, брзи, и не могу да испуне време што

стоји непомично као празнина из које стално прети смрт. Прешла је и на фигу-
ре које се у школи изводе без ослона, на средини сале. Али ту су њено знање и
њена снага били ограничени.

(И. Андрић)

Свака реченица у овоме тексту носи комуникативни задатак за сле-
дећу реченицу или пак га предодређује, наговештава.

§ 1366. Основна литеаратура о комуникативној перспективи реченице

Адамец, Пшемисл: Порядок слов в современном русском языке. — Прага: Асаде-
миа, 1966.

Ивић, Милка: Проблеми перспективизације у синтакси. — Јужнословенски фило-
лог, 1976, књ. XXXII. — С. 29–46.

Поповић, Љубомир: Ред речи у реченици. — Београд: Друштво за српски језик и
књижевност Србије, 1997.

Silić, Josip: Od rečenice do teksta. — Zagreb: SLN, 1984.

СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА

- Antonić, Ivana: Vremenska rečenica. — Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića. — 2001.
- Арсенијевић, Нада: Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I) // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVI/1, 101–261.
- Арсенијевић, Нада: Акузатив с предлогом у савременом српском језику (II) // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVI/2, 51–216.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarević, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika: Hrvatska gramatika. — Zagreb: Školska knjiga, 1998.
- Батистић, Татјана: Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику, Београд: Институт за српскохрватски језик (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 3), 1972.
- Белић, Александар: Изабрана дела, т. 1: Општа лингвистика. Приредила Милка Ивић. — Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Browne, Wayles: Serbo-Croat. — In: The Slavonic Languages. — Edited by Bernard Comrie and Greville G. Corbett. — London and New York: Routledge, 1993, 306–387.
- Vasić, Vera: Novinski reklamni oglas: Studija iz kontekstualne lingvistike. — Novi Sad, Dobra vest, 1995.
- Врсте речи у српском језику, Научни састанак слависта у Вукове дане. — Београд, 1998, 27/2.
- Vuković, Jovan: Sintaksa glagola. — Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- Гортан-Премк, Даринка: Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику. — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971 (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2).
- Гудков, Владимир: Славистика. Србистика. — Москва: МГУ, 1999.
- Dalewska-Greń, Hanna: Języki słowiańskie. — Warszawa: PWN, 1997.
- Даничић, Ђуро, Србска синтакса, Део први. — Београд, 1858.
- Дискурс српскохрватског језика н језички нивои, НССВД 21/2, Београд, 1993.
- Ђорђевић, Петар: О падежима без предлога у српском језику. — Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1889.
- Znika, Marija: Odnos između atribucije i predikacije. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1988.
- Ивић, Милка: Значења српскохрватског инструментала и њихов развој синтаксичко-семантичка студија). — Београд: Српска академија наука, 1954. (Посебна издања, књ. CCXXVII, Институт за српски језик књ. 2).
- Ivić, Milka: Lingvistički ogledi. — Beograd: XX vek, 1983.
- Ivić, Milka: O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi. — Beograd: XX vek, 1985.
- Ivić, Milka: Lingvistički ogledi, tri. — Beograd: XX vek, 2000.
- Ivić, Milka: Red reči u rečenici: Lingvistički ogledi. — Beograd: XX vek, 2002.

- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић: Српски језички приручник. — Београд: Београдска књига, 2004.
- Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskog književnog jezika: Nacrt za gramatiku*. — Drugo izdanje. — Zagreb: 1991.
- Klaajn, Ivan: *O funkciji i prirodi zamenica*. — Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik. (Biblioteka Južnoslovenskog filologa), 1985.
- Клајн, Иван: *Разговори о језику*. — Београд: Вук Караџић, 1978.
- Клајн, Иван: *Речник језичких недоумица*. — Треће издање. — Београд, 1992.
- Клајн, Иван: *Писци и писмењаци*. — Нови Сад, Матица српска, 1994.
- Клајн, Иван: *Испечи па речи*. — Београд, Центар за примењену лингвистику, Нови Сад, Прометеј, 1998.
- Ковачевић, Милош: *Uzročno semantičko polje*. — Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- Kožen, Leon: *Semantički parametri u sintaksi // Јужнословенски филолог*, 1980, XXXVI, 11–24.
- Kordić, Snježana: *Riječi na granici punoznačnosti*. — Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Лашкова, Лили: *Сърбо-хърватска граматика: сърбски, хърватски, босненски*. — Софија: ИК Емас, 2001.
- Maretić, Tomo: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, II. izdanje*. — Zagreb, 1931.
- Међуоднос граматике и речника у српском језику, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, Београд, 1997.
- Мирић, Душанка: *Упитни исказ у руском и српском језику: Докторска дисертација*. — Нови Сад, Филозофски факултет, 1995.
- Mrazović, Pavica — Zora Vukadinović: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. — Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Новаковић, Стојан: *Српска граматика*. — Београд: Државна штампарија, 1894.
- Pavešić, Slavko: *Jezični savjetnik s gramatikom*. — Zagreb: Matica hrvatska, 1971.
- Peti, Mirko: *Predikatni proširak*. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1979.
- Петровић, Владислава: *Синтаксичке структуре као комплементизатори: Докторска дисертација*. — Нови Сад: Филозофски факултет, 1997.
- Пипер, Предраг: *О граматичком значењу // Живи језици*, 1988, XXX, 1–4, 10–16.
- Пипер, Предраг: *Грамматичке категорије и говорне ситуације у српском и другим словенским језицима // Књижевност и језик*, 1990, XXXVII, 1, 20–33.
- Пипер Предраг: *Заменички прилози у руском, пољском и српскохрватском језику*. — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988. (= Библиотека Јужнословенског филолога, 8)
- Пипер, Предраг: *Оглед српске морфосинтаксе (у поређењу са македонском)*. — Сеул: Ханкук универзитет за стране студије, 1997.
- Пипер, Предраг: *Jezik i prostor*. — Beograd: XX vek, 2001.
- Пипер, Предраг: *Прилог синтаксичкој типологији пољског и српског језика // Etudes linguistiques Romano-Slaves offertes a Stanislaw Karolak, Kraków*, 2003, 399–409.
- Поповић, Љубомир: *Ред речи у реченици*. — Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997

- Pranjковић, Ivo: Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1984.
- Pranjковић, Ivo: Hrvatska skladnja. — Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.
- Проничев, Виктор: Синтаксис обращения. — Ленинград: ЛГУ, 1971.
- Радовановић, Милорад: Именица у функцији кондензатора. — Нови Сад: Матица српска, 1977.
- Радовановић, Милорад: Spisi iz sintakse i semantike. — Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Радовановић, Милорад: Spisi iz kontekstualne lingvistike. — Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- Ристић, Стана: Начински прилози у савременом српскохрватском језику: Лексичко-граматички приступ. — Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1990.
- Sawicka, Irena: Problematyka predykcji imiennej na przykladzie języka serbsko-chorwackiego. — Wrocław etc. : PAN, 1979 (= Prace Slawistyczne 8)
- Симић, Радоје и Јелена Јовановић: Српска синтакса. 1–2. — Београд — Никшић — Подгорица: Јасен и др., 2003.
- Смољская, Аделаида: Славянские студии. — Одеса: Астропринт, 2001.
- Станојчић, Живојин: Граматика и језик. — Титоград–Никшић: Универзитетска ријеч, 1987.
- Станојчић, Живојин: Синтаксичке студије. — Никшић, 1990.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, Граматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. — Пето издање. — Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Стевановић, Михаило: Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнोजезичка норма), II: Синтакса. — Београд: Научна књига, 1979.
- Стевовић, Игрутин: Функционална граматика српскохрватског језика. — Београд: Завод за издавање уџбеника, 1960.
- Stojićević, Aleksandar: Značenja aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku. — Ljubljana: SAZU, 1951.
- Танасић, Срето: Презент у савременом српском језику. — Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.
- Topolińska, Zuzanna: Remarks on Slavic Noun Phrase. — Wrocław: Ossolineum, 1981 (= Prace Instytutu Języka Polskiego 37)
- Topolińska, Zuzanna: Język. Człowiek. Przestrzeń. — Warszawa — Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1999.
- Tošović, Branko: Korelaciona sintaksa: Projekcional. — Graz: Institut für Slawistik, 2001.
- Трофимкина, Олга: Синтаксис современного сербохорватского языка: словосочетание и простое предложение. — СПб., 1993.
- Фекете, Егон: Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику I // Јужнословенски филолог, XXVIII, 1969, 1–2, стр. 321–386.

- Фекете, Егон: Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику II // Јужнословенски филолог, XXIX, 1969, 3–4, стр. 339–522.
- Фекете, Егон: *Језичке доумице: Новије и старије*. — Београд: Београдска књига, 2005.
- Фекете, Егон, Драго Ђупић, Богдан Терзић: *Слово о језику: језички њоучник*. — Београд: Партенон, 1996.
- Фекете, Егон, Драго Ђупић, Богдан Терзић: *Слово о језику: језички њоучник: књига друга*. — Београд: Партенон, 2002.
- Фекете, Егон, Драго Ђупић, Богдан Терзић: *Српски језички савезник*. — Београд: Службени лист Србије и Црне горе, Српска школска књига 2005.
- Фелешко, Казимјеж: *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. — Београд — Нови Сад: Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, 1995.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Адамец, Пшемисл 1362, 1366
 Албахари, Давид 164, 185, 660, 661, 672,
 Андрић, Иво 30, 34, 41, 46, 80, 83, 96,
 109, 129, 131, 157, 165, 177, 243, 244,
 250, 251, 254, 258, 261, 262, 263, 265,
 267, 270, 275, 299, 302, 303, 313, 327,
 328, 330, 334, 342, 352, 353, 363, 374,
 375, 382, 385, 386, 390, 391, 397, 399,
 406, 408, 414, 417, 423, 426, 427, 433,
 435, 439, 440, 446, 450, 451, 454, 456,
 459, 460, 465, 466, 470, 488, 494, 496,
 499, 500, 501, 511, 518, 523, 548, 552,
 554, 555, 557, 558, 559, 563, 565, 570,
 620, 633, 646, 647, 648, 649, 650, 655,
 660, 661, 662, 747, 754, 795, 796, 797,
 798, 840, 849, 856, 876, 879, 891, 899,
 901, 914, 917, 947, 948, 956, 958, 1037,
 1039, 1108, 1123, 1126, 1154, 1252,
 1341, 1347, 1350, 1365
 Антонић, Ивана 242, 589, 951, 952, 1366
 Апресјан, Јуриј 717
 Арсенијевић, Нада 139, 242, 778, 895,
 1041, 1366
 Бабић, Јосип 1243
 Баљак, Александар 61
 Барић, Еугенија 1366
 Басара, Светислав 640, 649, 661, 662,
 710, 713, 714
 Батистић, Татјана 139, 227, 237, 242, 530,
 589, 628, 647, 717, 895, 1366
 Белић, Александар 22, 275, 589, 633, 717,
 733, 952, 1366
 Бернштејн, Самуил 952
 Божовић, Саша 1287, 1291, 1360
 Бојић, Милутин 795
 Бондарко, Александар 370, 589
 Браун, Вејлс 123, 139, 1366
 Брборић, Бранислав 139, 748, 778, 793,
 851, 861, 867, 895, 952, 961, 972, 1041,
 1085, 1100, 1107, 1131, 1366
 Бугарски, Ранко 1243
 Бурзан, Мирјана 717
 Васић, Вера 1100, 1243, 1366
 Велмар-Јанковић, Светлана 191, 193,
 194, 195, 197, 199, 200, 203, 205, 390,
 391, 647
 Веселиновић, Јанко 747, 795, 991
 Вјежбицка, Ана 1164
 Војводић, Дојчил 271, 793, 801, 817, 952
 Вукадиновић, Зора 628, 717, 1366
 Вуковић, Гордана 717, 867, 895
 Вуковић, Јован 481, 482, 589, 895, 952,
 1366
 Галис, Арне 851
 Георгијевић, Светозар 895, 952
 Гортан-Премк, Даринка 242, 640, 717,
 1366
 Грицкат, Ирена 385, 399, 589, 640, 695,
 717, 778, 793, 851, 952, 961, 990, 1001,
 1041, 1131
 Гудков, Владимир 139, 778, 952, 1085,
 1131, 1366
 Давид, Филип 949
 Давичо, Оскар 488, 706, 708, 710, 712,
 713, 795, 1120
 Далевска-Грењ, Хана 1366
 Даничић, Ђура 506, 1366
 Данојлић, Милован 706, 707, 710,
 Дејанова, Марија 1041
 Дероси, Злата 1101
 Домановић, Радоје 948, 979, 1004
 Дорофејева, Т. М. 717
 Дучић, Јован 102, 327, 747, 818, 858, 864,
 905
 Ђукановић, Влада 793
 Ђурђић, Милена 778
 Ђурић, Милош 260

- Живојиновић, Велимир 1325
- Зенчук, Валентина 1131
- Зечевих, Весна 1366
- Зника, Марија 1100, 1366
- Золотова, Галина 628, 717
- Зубац, Перо 1295
- Ивић, Милка 36, 67, 76, 139, 210, 242, 257, 259, 271, 279, 291, 310, 311, 320, 370, 378, 385, 409, 435, 439, 440, 491, 492, 493, 500, 508, 511, 514, 530, 531, 544, 548, 551, 566, 576, 577, 579, 581, 585, 586, 587, 588, 589, 612, 619, 637, 638, 642, 655, 665, 667, 682, 691, 692, 694, 695, 717, 733, 748, 778, 793, 808, 817, 851, 854, 861, 864, 865, 867, 895, 952, 955, 958, 961, 972, 982, 986, 993, 999, 1002, 1003, 1041, 1043, 1047, 1071, 1085, 1093, 1095, 1096, 1100, 1102, 1106, 1107, 1131, 1245, 1366
- Ивић, Павле 139, 242, 271, 382, 408, 446, 450, 451, 452, 455, 461, 579, 589, 748, 778, 793, 851, 861, 867, 895, 952, 961, 972, 1041, 1085, 1100, 1107, 1131, 1366
- Ившић, Стјепан 139
- Илић, Војислав 209, 798, 1099, 1141, 1151, 1285, 1296, 1355
- Исаковић, Антоније 585, 586, 795, 798, 1295
- Јакобсон, Роман 717, 778, 794, 1196, 1243
- Јаковљевић, Стеван 747, 795, 797
- Јакшић, Ђура 795, 838, 860, 1004
- Јанковић, Сава 1350
- Јерковић, Вера 139
- Јерковић, Јован 139
- Јовановић, Гордана 895, 952, 982, 986
- Јовановић, Јелена 1085, 1366
- Јовановић, Слободан 260
- Јоцић, Мирјана 649, 717, 1041
- Капор, Момо 46, 75, 135, 248, 251, 255, 797, 1004, 1118, 1291
- Караџић, Вук 46, 290, 304, 361, 362, 367, 392, 393, 395, 414, 427, 447, 501, 848, 860, 979
- Катичић, Радослав 1366
- Кашић, Јован 717, 778, 895, 949, 952
- Керкез, Драгана 257, 271
- Киш, Данило 167, 194, 210, 224, 620, 938, 990, 1004
- Клајн, Иван 139, 259, 748, 778, 793, 851, 861, 867, 895, 952, 961, 972, 1041, 1085, 1093, 1100, 1107, 1131, 1366
- Кликовац, Душка 242, 961
- Ковач, Мирко 311, 317, 620, 840
- Ковачевић, Милош 139, 961, 1131, 1366
- Константиновић, Радивој 706, 707, 708, 711, 990
- Кончаревић, Ксенија 793, 834, 1041
- Корбет, Грвил 95, 139, 778, 1366
- Кордић, Сњежана 748, 793, 834, 1366
- Котелова, Н. З. 717
- Крвар, Мирослав 387, 508, 514, 544, 589
- Кучанда, Дубравко 851
- Лазаревић, Лаза 947, 948, 1004, 1126
- Лалић, Михаило 232, 296, 334, 393, 406, 407, 408, 429, 433, 435, 438, 439, 440, 446, 452, 456, 469, 475, 476, 477, 484, 514, 518, 523, 538, 539, 540, 543, 586, 822, 849, 990, 1126
- Лашкова, Лили 1041, 1131, 1366
- Личен, Марина 377, 589, 1243
- Лончаревић, Мијо 1366
- Љубиша, Стефан Митров 866
- Максимовић, Десанка 34, 41, 46, 258, 262, 265, 267, 270, 808, 876, 880, 889, 891, 969, 993, 1118, 1154, 1156
- Малић, Драгица 1366
- Манојловић, Љубиша 247
- Марјано, Алек 345
- Маројевић, Радмило 748
- Маслова, Алина 801, 817
- Матавуљ, Симо 475, 795
- Микелсен, Ханс Кристијан 139, 1085
- Милинковић, Љубо 139, 242, 851, 895, 986
- Милићевић, В. 991
- Милошевић, Ксенија 275, 345, 349, 367, 418, 420, 435, 447, 450, 454, 482, 508,

- 511, 512, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 589, 717, 952
- Миновић, Миливоје 139, 343, 717
- Мирић, Душанка 793, 801, 817, 834, 1366
- Михаиловић Михиз, Борислав 210
- Михаиловић, Драгослав 1004, 1350
- Молошнаја, Н. 851
- Мразовић, Павица 628, 717, 1366
- Мршевић, Драгана 139, 895
- Московљевић, Јасмина 778, 1131
- Мулаи, Ј. 1243
- Мусић, Аугуст 378, 952
- Мухин, А. М. 717
- Ненадић, Добрило 335, 336, 390, 391, 392, 394, 397, 414, 435, 446, 450, 454, 456, 460, 462, 463, 488, 491, 494, 496, 511, 512, 514, 538, 544, 558
- Ницолова, Румјана 952
- Номаћи, Мотоко 851
- Нушић, Бранислав 747, 795, 797, 1296, 1364
- Његош, Петар II Петровић 24, 301, 408, 475, 792, 795, 839, 910, 1086
- Огњеновић, Вида 159
- Ољача, Младен 374
- Остин, Џон 1133, 1243
- Остојић, Бранислав 793
- Павешкић, Славко 1366
- Павић, Милорад 198, 366, 646, 660, 672, 676, 717, 1154, 1250
- Павловић, Миливој 778, 851
- Пекић, Борислав 210, 214, 216, 231, 232, 513, 655, 995
- Пети, Мирко 271, 1041, 1366
- Петровић, Вељко 397, 406, 414, 798
- Петровић, Владислава 242, 640, 644, 653, 682, 717, 778, 1366
- Петровић, Горан 838, 1141, 1148
- Петровић, Драгољуб 778, 1100
- Петровићи, Емил 1041
- Пешикан, Митар 139, 748, 778, 793, 851, 861, 867, 895, 952, 961, 972, 1041, 1085, 1100, 1107, 1131, 1366
- Пипер, Предраг 139, 242, 271, 589, 717, 733, 793, 834, 861, 895, 952, 961, 972, 982, 1041, 1085, 1100, 1131, 1243, 1366
- Половина, Весна 589, 1243
- Поповић, Љубомир 139, 242, 271, 343, 345, 480, 508, 512, 537, 546, 589, 653, 717, 748, 1085, 1243, 1366
- Поповић, Људмила 1243
- Поповић Стерија, Јован 943, 991,
- Прањковић, Иво 1366
- Прокопович, Николај 717
- Радовановић, Милорад 36, 76, 139, 242, 257, 271, 311, 315, 353, 357, 371, 438, 546, 589, 682, 694, 696, 706, 709, 717, 748, 851, 895, 929, 952, 1096, 1100, 1131, 1366
- Радовић, Душко 289, 290, 292, 302, 331, 335
- Радовић-Тешић, Милица 952
- Радосављевић, Огњен 1350
- Раичковић, Стеван 990
- Рајић, Велимир 259
- Ракић, Милан 30, 743, 795, 1294
- Ристић, Предраг 1350
- Ристић, Стана 1041, 1366
- Розвадовски, Јан 589, 952
- Сааведра, Димка 139, 793, 952
- Савић, Милицав 1355
- Савић-Ребац, Аница 1355
- Савић, Свенка 1244
- Савицка, Ирена 778
- Самарцић, Радован 260,
- Самоковлија, Исак 291, 313
- Селенић, Слободан 157, 180, 185, 190, 195, 196, 199, 202, 204, 206, 633, 634, 646, 650, 653, 660, 661, 662, 669, 676, 677, 681, 713, 714
- Селимовић, Меша 165, 170, 290, 291, 321, 341, 342, 367, 380, 384, 386, 406, 525, 528, 541, 542, 543, 544, 545, 550, 555, 557, 558, 561, 565, 567, 570, 583, 620, 745, 849, 901, 990, 1270
- Серл, Џон 1243
- Сијарић, Ђамил 328, 329, 330, 353, 355, 464
- Силић, Јосип 1366

- Симић, Радоје 1085, 1366
 Скљаров, Михо 801, 817,
 Сладојевић, Петар 367, 435, 437, 441,
 589, 952
 Слијепчевић, Перо 377
 Смољска, Аделаида 139, 1366
 Сокаљ, Нина 748
 Спалатин, Леонардо 851
 Сремац, Стеван 797
 Станишева, Дина 952
 Станковић, Богољуб 717
 Станковић, Борисав 948
 Станојчић, Живојин 313, 343, 345, 480,
 508, 512, 537, 547, 589, 653, 717, 861,
 895, 1131, 1366
 Стевановић, Видосав 30, 344, 654, 655,
 706, 707, 708, 710, 711, 712, 713, 714,
 715, 716,
 Стевановић, Михаило 22, 94, 139, 242,
 275, 299, 324, 334, 342, 343, 345, 367,
 368, 379, 382, 387, 392, 393, 394, 397,
 406, 414, 415, 429, 431, 433, 447, 456,
 459, 466, 475, 480, 481, 492, 493, 495,
 501, 504, 505, 506, 507, 508, 511, 512,
 513, 514, 515, 519, 526, 535, 536, 537,
 538, 539, 541, 542, 546, 557, 567, 579,
 584, 585, 586, 589, 649, 717, 733, 778,
 828, 838, 851, 861, 867, 895, 952, 961,
 972, 977, 979, 1041, 1126, 1366
 Стевовић, Игрутин 748, 1366
 Стијовић, Рада 895
 Стојићевевић, Александар 1366
 Танасић, Срето 257, 271, 275, 277, 298,
 309, 372, 398, 407, 491, 531, 589, 748,
 778, 793, 937, 952, 1100, 1366
 Тенијер, Лусјен 565, 717
 Терзић, Богдан 1366
 Тешановић, Јасмина 1355
 Турчан, Јарослав 867
 Тополињска, Зузана 30, 108, 114, 139,
 257, 271, 717, 778, 1085, 1088, 1366
 Тошовић, Бранко 1366
 Трифковић, Ристо 345
 Трофимкина, Олга 1366
 Туцаков, Јован 194
 Ћирић, Зоран 70, 1254
 Ћопић, Бранко 290, 330, 385, 390, 391,
 394, 400, 406, 414, 429, 433, 435, 443,
 456, 459, 460, 462, 465, 472, 500, 506,
 511, 512, 514, 516, 525, 529, 538, 540,
 542, 544, 548, 561, 565, 579, 583, 747,
 797, 798, 956, 977, 991, 1126
 Ћосић, Добрица 215, 228, 293, 302, 304,
 305, 334, 336, 341, 352, 353, 354, 355,
 357, 372, 374, 375, 380, 382, 384, 385,
 386, 397, 406, 414, 420, 464, 523, 525,
 528, 530, 662, 706, 708, 710, 711, 712,
 713, 714, 717, 747, 979, 990, 1119, 1123
 Фелешко, Казимјеж 139, 242, 271, 895,
 952, 972, 982, 986, 1366
 Фекете, Егон 259, 1100, 1366
 Хајмз, Дел 1243
 Хаусхолдер, Фред Х. 1041
 Херити, Питер 139
 Хлебџ, Борис 778, 1100
 Храсте, Мате 895
 Хумо, Хамзо 357, 358, 359
 Црнчевић, Брана 135, 254
 Црњански, Милош 46, 75, 94, 258, 262,
 301, 327, 385, 390, 391, 393, 395, 407,
 414, 433, 446, 450, 451, 455, 456, 470,
 471, 475, 477, 479, 488, 494, 528, 546,
 558, 565, 569, 597, 648, 650, 653, 655,
 660, 661, 662, 677, 694, 706, 708, 712,
 735, 743, 747, 996
 Чејф, В. 1243
 Чешко, Јелена 952
 Чолановић, Воја 1004
 Чумак, Владимир 271
 Џибран, Халил 1006
 Шантић, Алекса 41, 795, 797, 798, 905,
 934, 997, 1088, 1294
 Шапчанин, Милорад 948
 Шљивић-Шимшић, Биљана 895
 Шмаус, Алојз 1041
 Шокица, Славица 1243

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

А

- аблативни 155, 158, 160, 642, 660, 671, 686, 880, 884, 885, 887–890, 937, 938, 941, 947, 948, 954, 988
~ падеж 154, 155, 160, 189, 191, 193, 210, 213, 220, 686, 767, 1041
- аблативност 151–155, 158–160, 213, 214, 222, 769, 869, 876, 878, 884, 886, 891, 892, 936–938, 947, 1037
- авалентни предикати 14, 751
- агенс 31, 37, 148, 151, 156, 158, 163–165, 167, 191, 193, 198, 199, 202, 209–212, 218, 220, 221, 237–240, 243, 257, 339, 340, 341, 343, 422, 500, 589, 593, 609, 612, 626, 652, 657, 678, 686, 692, 694, 696, 699, 744, 748, 749, 755, 767, 769–778, 835, 859, 862, 864–866, 973, 1076, 1088а, 1089, 1096а, 1100–1102, 1304
~ у широком смислу 751, 756
индивидуализовани ~ 209
селектовани ~ 209
уопштени ~ 202, 209, 692, 705
- агентивни 243, 619, 649, 686, 769, 774, 778, 869, 954, 956, 962
~ падеж 749
~ учесник у радњи 612, 619, 653, 660, 663
- агентивност 730, 749, 751, 769, 774, 775, 777, 778, 869, 962
- адверб // *џрилог* 652, 682
- адвербијал 35, 40–42, 133, 251, 257, 261, 262, 267, 603, 628, 668, 671, 673, 744, 747, 835, 855, 871, 872, 876, 880, 896, 928, 934, 942, 944, 946–948, 950–952, 954–960, 964, 969, 978, 979, 981, 983, 988, 993, 995, 996, 998, 1001, 1004, 1089, 1092, 1104
- адвербијали с временским значењем 724, 934, 935, 937, 942, 946–952
- адвербијална квалификативност 997, 998
- адитив 171, 205
- адлативни 158, 181, 671, 880, 882, 884, 885, 887–890, 892, 937, 941, 943, 947, 948, 954, 988
~ падеж 152, 181
- адлативност 152, 158, 159, 181, 193, 214, 769, 869, 876, 879, 882, 884–886, 889, 891, 937, 938, 947, 1037
- адресант 1132, 1145, 1171, 1183, 1220
- адресат 120, 179, 374, 375, 377, 646, 735, 736, 789, 795, 802, 807, 819, 1132, 1134, 1142, 1144–1147, 1151, 1153–1156, 1166, 1167, 1171, 1174–1181, 1183, 1186, 1188–1191, 1193, 1194, 1199, 1202, 1204, 1205, 1207, 1208, 1211, 1212, 1216, 1218, 1219, 1225–1227, 1231, 1233, 1237
- адхибитивни директив 1191
- актер 657, 687
- активна реченична конструкција 769, 775–777
- актуализатор 159, 194
- актуализација 5, 9, 124, 735, 1267, 1275, 1294, 1331
- актуализовање реченице 1086, 1141, 1361
- акузатив 34–36, 41, 95, 123, 139, 140, 141, 143, 150, 153, 155, 156, 158, 159, 172, 174–177, 179, 180, 187–202, 208, 210–212, 214, 220, 226, 229, 233, 236, 242, 247, 259, 293, 312, 313, 317, 597, 599, 613, 615, 621, 632, 634, 636–640, 646, 648, 654, 660, 686, 690, 692, 701, 747, 752, 756, 757, 759, 765, 766, 768, 847, 860, 866, 869, 874, 876, 879, 880, 895, 935, 937, 938, 952, 956, 959, 962, 964, 972, 978, 984, 995, 1043, 1101, 1126
~ основа / критеријума 201
~ пропратне околности 196

- адитивни ~ 205
експликативни ~ 192
~ као семантичка допуна глаголу 192
~ као семантичка допуна именици 192
~ као семантичка допуна придеву 192
инструментални ~ // ~ средства 198
интенционални ~ // намерни ~ 202
каузални ~ // узрочни ~ 200
квалификативни ~ 195, 992
квантификативни ~ 197, 219
компаративни ~ // поредбени ~ 206
кондиционални ~ // условни ~ 204
консекутивни ~ // последични ~ 201а
концесивни ~ // допусни ~ 203, 984
објекатски ~ 170, 172, 191
~ беспредлошког објекта 35, 141, 187, 191, 636, 640, 643, 648, 684, 687–689, 756, 847, 874, 880, 940
~ директног објекта 128, 156, 160, 165, 179, 191, 193, 220, 221, 229, 230, 748
~ индиректног објекта 191
~ намене 191, 192
~ предлошког објекта 163, 165, 179, 191, 643, 644, 646, 663, 682, 684, 846
предикатски ~ 190
~ у декомпонованом предикату 190
~ у копулативном предикату 190
~ у семикопулативном предикату 190
социјативни ~ 199
спацијални ~ // просторни ~ 158, 193, 872
субјекатски ~ 189
темпорални ~ // временски ~ 159, 194, 935
акциони чин 1142, 1153, 1154, 1189, 1210, 1212, 1220, 1226, 1235
алтернација 157, 191, 334, 684, 797, 1071
анафора 112, 628, 686, 838, 1086, 1088, 1088а, 1090, 1092, 1100, 1287
антериорност 159, 294, 317, 319, 335, 397, 435, 454, 896, 897, 941–943, 947, 948, 1088а
непосредна ~ 159, 194
антецедент 613, 838, 1088–1092
аорист 355, 356, 357, 358, 427, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 484, 492, 502, 546, 613, 743, 908, 928, 929, 1165, 1365
~ и пасивна дијатеза 469, 470
гномски ~ // пословички ~ 910, 933, 1005
индикатив и релатив ~ а 471
индикативни ~ 908
модална употреба ~ а 472, 473
приповедачки ~ 909, 931
футурски ~ 925, 926
апелативност 721, 734, 794, 795, 797, 799, 818, 1087
аподоза 973, 975–979
апознтив 70, 83–86, 113, 146, 261, 652, 653, 796, 871
апозиција 70, 83–86, 120, 121, 139, 146, 796, 871
апроксимативи 1043, 1060–1064, 1067, 1069, 1070
алтернативни ~ 1063–1065, 1070
градуелни ~ 1063, 1066–1070
ексклузивни ~ 1069, 1070
инклузивни ~ 1069, 1070
лимитативни ~ 1063, 1065, 1070
неградуелни ~ 1063, 1067, 1070
апсолутно време 897
аргумент 8, 10, 14, 23, 27, 124, 128, 146, 210, 243, 261, 591, 610, 657–659, 663–665, 668, 677, 689, 714, 728, 749, 751, 769, 1001, 1096, 1109, 1135, 1156, 1166, 1193, 1241
други ~ 34, 128, 591, 597, 606, 633, 646, 657, 661, 752, 838, 841, 1001, 1091, 1103, 1214
неперсонални ~ 609, 660
непредметни ~ 609, 613
објекатски ~ 591, 605, 607, 621, 634, 635, 638–640, 643, 644, 653, 654, 658, 660–663, 665, 673, 677, 712

- персонални ~ 609, 647, 653, 657, 660
 први ~ 14, 31, 53, 128, 133, 137, 591, 597, 606, 638, 657, 660, 665, 735, 747, 749, 771, 826, 828, 841, 995, 1082, 1091
 предметни ~ 609, 612, 661, 1001
 пропозитивни ~ 609
 субјекатски ~ 177, 243, 591, 608, 611–615, 617, 618, 620, 621, 635, 638, 642, 653, 658, 660–663, 665, 694, 698, 710, 711, 714
 трећи ~ 128, 646, 657, 662
 четврти ~ 128, 657, 663
 аргументски израз 8, 13, 14, 16, 20, 30, 69, 124, 125, 128, 243, 591, 605, 607, 653, 656, 660–665, 668, 670, 672, 673, 676, 679, 687, 710, 712, 728, 730, 735, 750, 1086, 1092
 асертивни исказ 1154, 1164, 1165, 1171, 1179, 1186–1188
 аспекти комуникативне реченичне перспективе 1247
 граматички ~ 1337
 илокутивни ~ 1328
 информативни ~ 1307
 семантички ~ 1301
 синтаксички ~ 1346, 1357
 атрибут 26, 70–74, 79, 80, 82, 84, 85, 88, 90, 94, 95, 101, 105–115, 117, 122, 123, 128, 132, 139, 146, 258, 262–266, 269, 665, 715, 835, 837–840, 846, 847, 849, 850, 941, 988, 989, 995–997, 1049, 1087, 1105, 1233, 1251, 1355
 ~ апозитивни 717, 979
 ~ конгруентни 40, 76, 266, 798, 836, 838–840, 849, 850, 871, 989, 990, 995, 1048, 1049, 1276
 ~ неконгруентни 40, 70, 73, 75, 264, 266, 269, 613, 617, 632, 654, 798, 836, 840, 846, 847, 850, 855, 871, 872, 954, 979, 989, 990, 1048, 1105, 1276
 ~ предикативни 70, 84, 113, 258, 261, 265, 266, 271, 590, 605, 606, 653–655, 681, 698, 714, 717, 996
 атрибутивни 70, 71, 79–81, 83, 85, 121, 122, 139, 146, 262, 263, 798
 атрибутивна квалификативност 989–994
 атрибутивни предикативни 70, 84, 113, 261, 263, 265, 266, 269, 271, 590, 957, 996, 1001
 аутоилокутивност 1145, 1146
 аутосемантичан 270, 682
- ## Б
- безличне реченице 17, 37, 124, 243, 575, 658, 659, 719, 735, 746–748, 847, 1099, 1103, 1360
 ~ с партиципом пасива у именском делу предиката 747
 ~ с повратним личним глаголом у предикату 747
 ~ с предикатом у облику помоћног глагола и инфинитива 747
 ~ с предикатом у облику помоћног глагола и конструкције да + презент 747
 ~ с прилошким или именичким предикативом у предикату 747
 ~ са безличним глаголом у предикату 660, 735, 747
 ~ са безлично употребљеним личним глаголом у предикату 747
 ~ са ограничено-личним глаголом у предикату 747
 бенефицијент 192
 брзина кретања 193
 број 13, 64, 67, 71, 73, 74, 79, 80, 83, 84, 95, 96, 100, 109, 139–141, 156, 194, 197, 215, 220, 247, 596, 612, 613, 660, 665, 682, 698, 705, 722, 724, 726, 727, 729, 731, 735, 749, 771, 797, 808, 826, 838, 839, 852, 897, 944, 1022, 1042–1045, 1049, 1050, 1060–1062, 1064–1067, 1070–1077, 1079, 1085, 1087, 1097, 1103–1107, 1280, 1349
 апроксимативни ~ 156, 1060, 1085
 вишечлани ~ 140, 156, 1060, 1071
 виши ~ 140
 двочлани ~ 156
 збирни ~ 95, 140, 156, 613, 1051, 1060, 1064, 1072, 1104
 индеклинабилни ~ 220

нижи ~ 140
 основни ~ 64, 95, 140, 156, 724, 726,
 1042, 1049, 1060, 1064, 1087,
 1104, 1105
 редни ~ 104, 159, 194, 613, 654, 726,
 869, 950, 1043, 1049, 1060, 1064,
 1076
 будуће време [в. и *футур*]

В

валентност 14, 243, 591, 656–658, 661,
 664, 666, 668, 674, 677, 751, 778, 1159,
 1166
 десна ~ 751, 754
 лева ~ 751
 нулта ~ 591, 659, 664, 665, 675, 751
 варијанта 40, 146, 147, 151, 153, 156, 179,
 324, 594, 636, 659, 660, 661, 664, 864,
 878, 885, 953, 1043, 1092, 1160, 1183,
 1184, 1200, 1256, 1281–1284
 варијантна временска значења 937
 вербална етикеција 792, 800
 вербални
 ~ исказ 696
 ~ на структура 691, 696, 699, 700, 705
 вокатив 21, 140, 141, 148, 735, 795,
 797–801, 817, 1086, 1087, 1156
 вокативни израз 30, 795–800, 1087
 вокативност 794, 795, 797, 799–801, 817
 временска аблативност [в. и *ингресив-*
ности] 155, 159, 936–938, 947
 временска адлативност [в. и *термина-*
тивности] 159, 937, 938, 947
 временска сфера 948
 ~ будућности 151, 194, 204, 232
 ~ неререференцијалне садашњости [в. и
неререференцијална садашњост]
 151, 194
 ~ прошлости 151, 194, 232
 временске транспозиције као граматичке
 метафоре 921–927
 временски прилошки адвербијали 946–950
 заменички ~ 946–948
 незамеенички ~ 946, 950
 вршилац радње 153, 194, 220, 329,
 339–341, 551, 552, 577, 578, 583, 584,

744, 746, 769, 862, 999, 1001, 1102,
 1256, 1282

Г

генитив 34, 40, 41, 47, 88, 95, 109, 123,
 139–141, 143, 149–174, 176, 177, 179,
 181, 188, 193, 194, 197, 208, 210,
 213–215, 217, 220, 222, 225, 226, 229,
 231, 232, 234, 238, 242, 247, 293, 312,
 313, 315, 317, 324, 422, 599, 613, 636,
 637, 642, 649, 654, 682, 684, 686, 701,
 717, 747, 756, 759, 767, 771, 793, 840,
 843, 846, 850, 863, 874, 876, 891, 895,
 937, 938, 941, 952, 956, 958, 964, 966,
 967, 972, 978, 982, 986, 989, 990, 1008,
 1041, 1043, 1049–1051, 1103, 1105,
 1128, 1267, 1365
 аблативни ~ 155, 189, 191, 193, 210,
 767, 1041
 адитивни ~ // комитативни ~ 171
 ~ основа / критеријума 166
 ~ пропратне околности 161
 експликативни ~ 154
 ~ као семантичка допуна глаголу
 154
 ~ као семантичка допуна именици
 154
 ~ као семантичка допуна придеву
 154
 ексцептивни ~ 170
 инструментални ~ // ~ средства 163
 интенционални ~ // намерни ~ 167
 каузални ~ // узрочни ~ 165
 квалификативни ~ 160, 217, 990, 991,
 993, 994
 ~ карактеристичне појединости
 160
 ~ материје 160
 еквативни ~ 160, 1041
 основни семантички тип 160
 квантификативни ~ 162
 компаративни ~ // поредбени ~ 174
 кондиционални ~ // условни ~ 169
 концесивни ~ // допусни ~ 168, 984
 објекатски ~ 153, 682, 689
 опозитивни ~ 173

- партитивни ~ 156, 197, 637, 766, 767, 1049, 1051, 1103, 1105, 1107
 ~ уз друге формалне јединице са семантичким обележјем квантификације или партитивности 156
 ~ уз квангификаторе 156
 посесивни ~ 109, 157, 682, 835, 839, 840, 851, 1089
 ~ којим се показује однос ауторства 157
 ~ којим се показује однос дела према целини 157
 ~ којим се показује однос припадништва // поседништва 157
 ~ којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва 157
 предикатски ~ 152
 ~ у декомпонованом предикату 152
 ~ у копулативном предикату 152
 ~ у семикопулативном предикату 152
 словенски ~ 153, 765, 778, 1108, 1126, 1131
 социјативни ~ 164
 ~ друштва // ~ коегзистенције 164
 ~ партнерства 164
 спацијални ~ // просторни ~ 158, 872
 субјекатски ~ 146, 151, 153, 682
 ~ агенса / псеудоагенса 151
 ~ псеудоагенса / носиоца особине 151
 супститутивни ~ 172
 темпорални ~ // временски ~ 159, 242, 935, 937, 952
 герунд 691, 694, 695
 глаголски прилози 85, 182, 183, 272, 284, 328, 551, 553, 558, 559, 652, 691, 694, 796, 896, 952, 957, 959, 967, 980, 985, 997, 998, 1079, 1128
 главни део именског израза 20, 21, 23–27, 30, 51–53, 64, 70, 80, 83, 84, 89–92, 114, 116, 120, 132
 глагол / глаголи 5, 9, 13, 14, 28, 33, 34, 36, 41, 46, 54, 71, 78, 84, 97, 100, 122, 123, 127, 128, 133, 135, 137, 141, 142, 146, 151–156, 158–160, 136, 165, 173, 174, 177, 179, 181, 189–193, 206, 209–213, 215, 216, 220–223, 227–231, 234, 237, 240, 242, 243, 245–250, 253, 255–259, 261, 266, 267, 269–272, 275, 280–282, 284, 288, 291, 298, 302, 306, 322, 324, 325, 327, 334, 335, 337, 342–345, 348, 349, 352–355, 358, 359, 365, 368–370, 382, 384, 385, 387–389, 391–395, 398, 399, 401, 402, 406–411, 413, 415, 417–428, 436–438, 440, 442, 448–450, 452, 455, 456, 459, 462, 465–467, 477, 480, 483, 488–490, 492, 496, 500, 507, 511–514, 516, 518, 520, 522–526, 530, 531, 538, 539, 541, 546, 548, 550, 551, 558, 562, 564, 565, 570, 572, 579, 585, 588, 589, 591, 592, 596–603, 606–608, 610, 612, 614–617, 621, 624–626, 628–631, 633–640, 642–650, 653, 656, 658–663, 668, 669, 671, 673, 675, 676, 682–690, 695, 697, 699–701, 703, 717, 724, 726, 728, 735, 743, 747, 751–754, 756, 757, 764, 765, 767, 768, 769, 771–773, 776, 778, 779, 781–788, 793, 803, 804, 808, 818, 826, 833, 835, 840, 841–843, 846, 854, 855, 863, 865, 866, 869, 880, 882, 891, 893, 896, 897, 899, 902, 904, 909, 913, 917, 918, 920, 922, 925–927, 929, 937, 948, 951, 952, 954, 955, 969–971, 974, 978, 979, 985, 989, 995, 1005, 1012, 1015, 1029, 1035, 1038, 1042, 1075, 1079, 1081, 1089, 1096а, 1102, 1103, 1105, 1108, 1112, 1115–1117, 1120, 1126, 1130, 1134–1136, 1142, 1154, 1156, 1157, 1159–1161, 1164, 1168, 1176, 1177, 1183, 1191, 1195–1197, 1199–1202, 1205–1207, 1215, 1217, 1219, 1222, 1225, 1229, 1230, 1232, 1234, 1236, 1238, 1241, 1258, 1260, 1279, 1280, 1303, 1304, 1306, 1311, 1316, 1325, 1333, 1334, 1338, 1339–1343, 1349, 1351, 1365
 ~ без обележја социјативности 164, 199, 221, 854, 856
 ~ визуелне перцепције 191, 193

- ~ говорења 216, 234, 382, 502, 767, 963, 1096
 ~ давања 179, 637, 646
 ~ емоционалног односа 191, 642
 ~ интелектуалних радњи 192, 239, 717, 778
 ~ интелектуално-емотивних стања или процеса 230
 ~ когнитивних радњи 192
 ~ комуникативних радњи 192, 239, 717, 778
 ~ конверзије 191
 ~ кретања 197, 211, 214, 220, 223, 231, 257, 583, 639, 655, 687, 891, 895, 963, 970, 1340
 ~ кретања са значењем адлативности 181
 ~ модалних радњи 486
 ~ модално-комуникативних радњи 192
 ~ непотпуне семантике [в. и семико-йулајивни ~] 152–155
 ~ несвршеног вида 151, 153, 256, 324, 398, 409, 422, 452, 489, 500, 524, 562, 640, 747, 808, 929, 1117
 ~ несоцијативног значења 854
 ~ окренутости, управљености или нагнутости према локализатору — циљу 181
 ~ осећања 221
 ~ перцептивних радњи 192
 ~ приближавања 181
 ~ просте прелазности 191, 229
 ~ просте рекције 179, 190, 229, 599, 683, 684
 ~ простирања 214
 ~ психичких и физиолошких стања или процеса 192
 ~ психолошког дистанцирања 153, 154, 700
 ~ с морфемом *се* 151, 153, 221
 ~ са значењем стицања неке особине 211
 ~ са значењем субјективног приписивања каквих својстава датом појму која му не морају припадати 190
 ~ са обележјем аблативности 154
 ~ са обележјем динамичност (-) 193
 ~ са обележјем динамичност (+) директивност (-) 193, 231
 ~ са обележјем непосредне социјативности 221
 ~ са обележјем социјативности // социјативни ~ 164, 165, 221, 229, 854, 856
 ~ са префиксом *за-* са семантичким обележјем фазности 190
 ~ свршеног вида 151, 153, 256, 355, 395, 398, 407, 410, 411, 420, 425, 440, 448, 450, 489, 548, 640, 808, 842, 929, 1116
 ~ сложене прелазности 179, 191, 229
 ~ сложене рекције 160, 179, 190, 197, 210, 229, 599, 687
 ~ спољашње промене објекта 753
 ~ унутрашње промене објекта 753
 динамични ~ 158, 214, 671
 егзистенцијални ~ 151, 753
 каузативни ~ [в. и каузативна радња] 191, 223, 584, 647, 692, 717
 медијални ~ 151, 659, 689, 773
 непрелазни ~ // интранзитивни ~ 177, 179, 193, 195, 197, 202, 230, 243, 281, 450, 598, 602, 635, 640, 649, 658, 660, 676, 682, 685–687, 689, 752, 771, 863
 непрелазни ~ са обележјем директивности 179
 повратни ~ // рефлексивни ~ 281, 747, 767, 771, 773, 776, 778, 1089
 почетно-фазни ~ кретања 181
 прелазни ~ // транзитивни ~ 155, 175, 177, 179, 191, 193, 195, 197, 199, 200, 202, 207, 211, 212, 216, 220, 221, 225, 229, 230, 233, 238, 239, 256, 281, 421, 450, 591, 599, 633, 634, 638–640, 643, 649, 652, 654, 655, 658, 661, 670, 672, 681, 682, 687, 689, 692, 752, 753, 756, 765, 766, 771, 863, 1126
 прелазни ~ без обележја социјативности 199

- прелазни ~ са обележјем директивно-
сти 179
 прелазни ~ са обележјем квантифика-
ције 151, 153, 156
 прелазни ~ са обележјем партитивно-
сти // ~ деоности 153, 156
 прелазни ~ сложене рекције 160, 179,
229, 599
 пунозначни ~ 84, 258, 261, 267, 270,
639, 658, 670, 673, 784, 788
 сативни ~ 151, 156
 семикопулативни ~ [в. и ~ *нейошйуне*
семаншйике] 36, 147, 152, 164, 178,
179, 190, 210–212, 228, 230,
256–258, 270, 597, 615, 620, 621,
625, 669, 696, 747, 752, 842, 995,
1339
 сентенцијално-прелазни ~ 191, 192,
221, 229, 230
 социјативни ~ / ~ са обележјем соци-
јативности 164, 165, 221, 229, 687,
854, 856
 статични ~ 158, 214
 глаголски израз 259, 590, 594, 595, 605,
606, 634, 650, 697
 глаголски начини 521–550, 1164
 глаголски придев 84, 228, 255, 261, 272,
572, 652, 691, 980, 1076
 ~ радни 415, 431, 572, 652
 ~ трпни 572, 652
 глаголски прилог 85, 182, 183, 272, 284,
328, 551–554, 558, 559, 563, 565, 652,
691, 694, 775, 796, 896, 952, 957, 959,
967, 980, 983, 985, 997, 998, 1080,
1128
 ~ прошли 170, 256, 551, 554, 564–571,
896
 ~ садашњи 256, 551, 554–564, 569,
571, 896, 1001
 глаголски род 179, 271, 281, 717, 749,
751, 769, 773, 778
 гномска употреба временских облика
933
 говорна ситуација 1, 4–6, 8, 9, 14, 26, 43,
51, 56–58, 60, 112, 131, 190, 243, 303,
467, 590, 594, 600, 671, 720, 729, 730,
731, 733, 735, 743, 744, 761, 795, 800,
802, 806, 807, 812–815, 826, 870, 897,
899, 935, 947, 948, 951, 1026, 1086,
1088а, 1089, 1095, 1096, 1101, 1116,
1132, 1137, 1140, 1142–1144, 1147,
1149, 1155, 1165, 1166, 1168, 1174,
1177, 1178, 1180, 1202, 1211, 1213,
1215, 1221, 1223, 1227, 1228, 1231,
1232, 1237, 1240–1243, 1250, 1251,
1329, 1360
 говорни чин 220, 589, 718, 800, 811, 813,
816, 818, 976, 1087, 1133, 1135, 1145,
1146, 1148, 1149, 1152, 1156, 1159,
1165, 1179, 1180, 1183, 1185, 1187,
1196, 1205, 1210, 1212, 1214, 1217,
1227, 1231, 1232, 1235, 1237, 1239,
1242, 1243, 1329, 1330–1335
 градуелност 197, 894, 987, 1006, 1036,
1037, 1042, 1066, 1099
 нормативна ~ 1007
 селективна ~ 1007
 скривена ~ 1036
 граматичка схема 18
 граматички модел 18, 256, 939
 граматички образац 18
 граматички типови квантификатора 1044
 граматички центар семантичке категори-
је 749
- ## Д
- да-конструкције 259, 260
 датив 37, 41, 123, 133, 139–141, 150, 152,
153, 158, 168, 175–189, 208, 212, 225,
226, 229, 242, 247, 259, 613, 626, 634,
640, 642, 646, 649, 660, 662, 663, 686,
687, 701, 747, 756, 757, 759, 767, 793,
846, 849, 850, 860, 863, 874, 876, 891,
895, 956, 984, 986, 1058, 1060, 1156,
1166
 етички ~ 186
 инструментални ~ // ~ средства 182
 концесивни ~ // допусни ~ 185, 984
 објекатски директивни ~ 179
 ~ индиректног објекта 141, 165, 179,
191, 220, 229, 646, 846
 експликативни ~ 179

- ~ неправог објекта давања и говорења 767
- ~ неправог објекта са значењем повољности или неповољности 767
- ~ неправог објекта стања 767
- ~ неправог објекта узрока 767
- ~ основа / критеријума 184
- посесивни ~ 177, 180, 835, 836, 846, 849, 851
- ~ којим се показује однос ауторства 180
- ~ којим се показује однос дела према целини 180
- ~ којим се показује однос припадништва, поседништва 180
- ~ којим се показује однос сродства, пријатељства, сарадништва 180
- ~ у „идиоматизованој структури“ за представљање 180
- предикатски ~ 178
- ~ у декомпонованом предикату 178
- ~ у семикопулативном предикату 178
- спацијални (просторни) директивни ~ (~ правца) 181
- ~ уз глаголе кретања и почетно-фазне глаголе кретања 181
- ~ уз глаголе кретања којима се спецификује приближавање објекта локализације локализатору-циљу 181
- ~ уз глаголе окренутости, управљености или нагнутоги према локализатору — циљу 181
- субјекатски ~ 177
- ~ носиоца воље, жеље 177
- ~ носиоца имена, година или особине 177
- ~ носиоца једнакости 177
- ~ носиоца потребе, нужде, могућности ... 177
- ~ носиоца психофизиолошког процеса, осећања или расположења 177
- ~ носиоца субјективног утиска или процене 177
- ~ носиоца физиолошке потребе 177
- ~ носиоца физиолошког стања или процеса 177
- ~ уз инфинитив 177
- двочлане реченице 27, 28, 659–661, 664
- деадјективна именица [в. *именица* деадјективна]
- девербативна именица [в. *именица* девербативна]
- девербативни придев [в. *придев* девербативни]
- деиктичка средства 9
- декларативна функција 1151, 1154
- декомпоновани предикат [в. *предикаци* декомпоновани]
- деловање 813, 1132, 1133, 1141, 1156, 1166, 1178, 1193, 1210, 1212, 1218, 1220, 1231, 1234, 1235, 1239
- деноминализација [в. и *минализација*] 151, 153
- денотативни простор 1137, 1141, 1148, 1150–1154, 1167, 1172, 1173, 1178, 1189, 1212, 1218, 1221, 1231, 1237, 1242
- детерминанта 668
- детерминатор // одредба 20, 40, 70, 75, 76, 85, 161, 166, 180, 184, 193–196, 201, 217, 218, 222, 233–235, 239, 262–264, 292, 305, 311, 312, 319, 390, 617, 629, 650, 651, 654, 668, 682, 708, 709, 717, 840, 855, 940, 988, 990, 995, 996, 1049
- ~ основа / критеријума 160, 166, 184, 201, 239
- ~ пропратне околности 161, 196, 218, 235
- аблативни ~ 155
- адвербни ~ 142
- адноминални ~ 142
- инструментални ~ 163, 182, 198, 220, 237
- интенционални ~ // намерни ~ 167, 202, 223, 240

- каузални ~ // узрочни ~ 165, 183, 200, 212, 222, 238
 квалификативни ~ 160, 179, 195, 216–218, 234, 640, 715
 квантификативни ~ 162, 197, 219, 236
 квантификативни ~ интензификатор 162
 кондиционални ~ // условни ~ 169, 204, 224, 241
 консекутивни ~ // последични ~ 201а
 концесивни ~ // допусни ~ 168, 185, 203
 нумерички ~ 159
 обавезни ~ 76, 139, 141, 150–152, 155, 157, 159, 160, 162, 188, 194, 195, 201а, 208, 212, 213, 216–219, 222, 224, 226, 228, 232, 236, 292, 293, 311, 312, 603, 628, 654, 669, 682, 840, 841, 847, 848, 851, 937, 940, 993, 1102
 посесивни ~ 157, 180, 699
 ситуациони ~ 191, 216, 233, 655
 спацијални ~ // просторни ~ 158, 181, 193, 214, 231, 669
 спацијални аблативни ~ 155
 спацијални директивни ~ 181
 спацијални циљни ~ 223
 темпорални ~ // временски ~ 159, 190, 194, 215, 232
 темпорални ингресивни ~ 155
 детерминација 20, 40, 43, 70, 76, 77, 132, 139, 242, 274, 275, 284, 292, 293, 296, 307, 309, 311, 312, 315, 317, 318, 351, 372, 392, 393, 395, 682, 774, 1104
 ~ придевског типа 257, 847
 ~ прилошког типа 595, 597, 600, 603, 682
 квалификативна ~ 160, 1041
 дијагностички контексти конгруенцијских класа 95
 дијатеза 257, 281, 286, 337–347, 349, 364, 388, 406, 417–420, 422, 423, 425, 426, 444–446, 449, 450, 455, 469, 470, 480, 496, 500, 508, 517–520, 537, 549, 550, 554, 658, 729, 730, 734, 735, 749–751, 769, 773–775
 динамички аспект просторног односа 875–878, 892
 директивни функција 800, 1087, 1152–1154, 1164, 1168, 1189–1194, 1197, 1199, 1202, 1204–1206
 директивни исказ 807, 813, 1154, 1159, 1160, 1164, 1165, 1189, 1192, 1193, 1201, 1207, 1218
 директивност [в. и усмереност и ујрављеност] 141, 158, 175, 179, 181, 187, 191, 193, 212, 231, 723, 785, 794, 800, 803–814, 816, 818, 869, 876, 884, 962, 1116, 1155, 1192, 1196, 1197, 1200, 1201
 динамичка ~ 181
 статичка ~ 181
 дискурсни маркер 952, 1186
 дистрибутивност 197, 940, 1043, 1104
 нумеричка ~ 1104
 нумеричка ~ 1104
 симултана ~ 1104
 сукцесивна ~ 1104
 дистрибуција 95, 257, 259, 260, 457, 597, 603, 612, 818, 822, 947, 989, 1043, 1087, 1088а, 1106, 1117, 1122, 1127, 1131
 диферентив 1007, 1009, 1018, 1034, 1037
 додатак 146, 587, 668
 предикатски ~ 582, 604, 607, 650, 681
 реченични ~ 653
 доживљавач 609, 660, 756
 дозвола 648, 808–810, 1116, 1226, 1227
 допуна 39, 142, 154, 155, 179, 190, 243, 257, 259, 261, 288, 335, 384, 507, 511, 524, 539, 586, 599, 601, 602, 606, 607, 618, 623–626, 628, 629, 631, 634, 635, 640, 642–648, 650, 662, 663, 667–671, 673, 682, 684–686, 692, 699, 703, 717, 747, 755, 756, 765, 766, 778, 793, 838, 846, 871, 1126, 1179, 1219, 1224
 ~ глаголу 192, 210, 212, 230, 288, 384, 525, 539, 588, 635, 689, 778, 1012
 ~ девербативној именици 179, 212
 ~ именици 192, 212, 230, 623, 632
 ~ непрелазним глаголима 179
 ~ придеву 154, 179, 192, 212, 222, 230, 632
 ~ са значењем средства 755

~ уз интранзитивне глаголе 179
 агентивна ~ 649
 граматичка ~ 626, 632, 778
 лексичка ~ 625
 необјекатска ~ 632, 649, 755
 објекатска ~ 39, 153, 155, 190, 191,
 211, 212, 634, 640, 646, 647, 662,
 702, 712, 717, 778, 805, 1103
 падежна ~ 602, 631, 755
 предикативна ~ 538, 586, 625
 предметна ~ 230
 придевска ~ 755
 прилошка ~ 602, 626, 628, 630,
 667–669, 672, 682, 755, 871
 пропозициона ~ 230
 реkcијска ~ 155, 165, 179, 190, 191,
 210, 220, 229, 590, 602, 606, 607,
 632, 635, 640, 649, 683, 685, 686,
 690, 698, 757
 реченична ~ 601, 639
 семантичка ~ 147, 152, 154–156, 178,
 179, 190, 192, 210–212, 222, 228,
 230, 238, 668, 692, 699, 701, 703, 768
 сентенцијална ~ 228
 социјативна ~ 755
 допуњавање 595, 597, 600, 601, 623, 682,
 755
 допусни [в. и *концесивни*] 41, 168, 185,
 203, 561, 652, 700, 826, 985

Е

егзистент 609
 екватив 113, 1007, 1008, 1029, 1037, 1043,
 1087
 еквивалентност 1134, 1156, 1159,
 1214, 1232
 еквивалент 155, 210, 213, 218, 222, 692,
 694, 696, 698, 717, 726, 743, 748, 782,
 833, 843, 1033, 1085, 1184, 1238
 реченични ~ 146, 147, 151
 екскламатив 151, 186
 експликативна околност типа
 ~ допуштање 168
 ~ намера // ~ циљ / сврха 223
 ~ основ / критеријум 166, 184, 201,
 239

~ последица 201a
 ~ узрок 165, 183, 200, 222, 238
 ~ услов 169, 204, 224, 241
 експликативни 154, 179, 192, 211, 212,
 230
 експликатор 154, 179, 192, 212, 230
 експликација 154, 156, 192, 1136, 1179,
 1189, 1205, 1237, 1241
 експлициран 53, 141, 153, 155, 160, 162,
 170, 172, 177, 194, 213, 217, 243, 351,
 441, 538, 636, 640, 661, 714, 814, 967,
 979, 1032, 1061, 1064, 1142, 1180,
 1205, 1239
 експлицитна перформативна формула
 1155, 1156, 1158–1160, 1164, 1166,
 1170, 1190, 1193, 1200, 1206, 1214,
 1219, 1229, 1234, 1236, 1240–1242
 експонент 158, 161, 166, 167, 174, 185,
 190, 192, 198, 202, 204, 210, 212, 215,
 217, 229, 230, 234, 239, 241, 266, 638,
 654, 698
 експресивни исказ 1154, 1164, 1231
 ексцептив 170
 ексцесивност 1037, 1038, 1040, 1041
 ~ могућности 1037, 1038
 ~ обавезности 1037, 1038, 1040
 ~ потребе 1037–1039
 елативне конструкције 1035
 елипса 243, 244, 838, 979
 ентитет / ентитети [в. и *реалија / реалије*]
 221, 686, 1009, 1025, 1056, 1077, 1244
 живи ~ 160, 221
 отуђиви ~ 160

Ж

жељни начин 785, 1116

З

забрана 428, 504, 522, 524, 648, 808, 810,
 1116, 1117, 1154, 1162, 1164, 1167,
 1168, 1189, 1192, 1198, 1226, 1227
 зависни део именског израза 20, 21, 23,
 25, 89, 92, 95, 623
 зависни однос 593, 601, 602, 607, 652,
 668, 682, 691, 692, 1297
 допунски ~ 623

- непосредни ~ 683
 неусловљени ~ 595, 600, 603
 посредни ~ 683
 условљени ~ 595, 598, 624
 зависносложена реченица 125, 127, 261,
 326, 361, 362, 371, 497, 510–512, 544,
 601, 698, 828, 897, 954, 962, 967, 973,
 975, 978, 983, 985, 1118
 зависност 37, 39–41, 68, 70, 125, 600, 604,
 632, 643, 646, 754, 896, 1233, 1280,
 1301
 заменица / заменице 5, 13, 37, 40, 51–54,
 57–62, 64, 71, 86, 87, 94, 95, 97–99,
 102, 109, 140, 154, 155, 158, 159, 164,
 167, 214, 247, 259, 587, 588, 613, 639,
 662, 682, 692, 724, 731, 735, 759, 770,
 797, 799, 835, 838–841, 849, 851, 860,
 948, 981, 995, 996, 1025–1029, 1033,
 1042, 1044, 1049, 1060, 1075, 1083,
 1086–1090, 1092, 1093, 1096–1100,
 1104, 1108, 1118, 1119, 1122, 1125–
 –1128, 1156, 1204, 1223, 1267, 1278,
 1280, 1287, 1313, 1338, 1349, 1366
 анафорска ~ 194
 демонстративна ~ 159
 лична ~ 5, 9, 40, 46, 51, 55, 57, 63, 86,
 95, 123, 167, 177, 180, 186, 189,
 215, 239, 247, 264, 613, 660, 719,
 724, 735, 743, 793, 797, 826, 838,
 840, 849, 964, 995, 1051, 1087,
 1166, 1174, 1238, 1287
 повратна ~ 123, 164, 191, 221, 1086,
 1089
 посесивна ~ 194, 724, 835, 838
 придевска ~ 102, 180, 222, 613, 653,
 1076, 1233, 1303
 заповест 504, 522, 523, 525, 648, 730, 802,
 804–808, 810, 1116, 1117, 1165, 1167,
 1191
 захтев 204, 680, 805, 808, 809, 966, 1138,
 1142, 1144, 1146, 1152, 1154, 1159,
 1164, 1170, 1181, 1189, 1190, 1192,
 1199, 1205, 1206, 1208, 1210, 1211,
 1218, 1322
 збирност 66, 67, 1048, 1052–1055, 1058,
 1060, 1072, 1077, 1103
 генеричка ~ 1056
 дистрибутивна ~ 1057
 ексклузивна ~ 1054
 регуларна ~ 1053
 сингуларска ~ 1056
 суплетивна ~ 1055
 згушњавање 690
 значење
 ~ 'Ag [→PRS намерно] V (чини) X (не-
 што) да X (нешто) служи Y (нече-
 му)' 191
 ~ 'Ag [→PRS намерно] V (чини) X (не-
 што) да Y (неко) има X (нешто)'
 191
 ~ 'Ag [→PRS намерно] V X (некога /
 нешто) да X (неко) буде у Y (нече-
 му)' 191
 ~ 'Ag [→PRS намерно] V X (некога) да
 X (неко) буде Y (неко)' 191
 ~ 'бити поново негде / с неким' 181
 ~ 'бити потребно' 151
 ~ 'довођење неког појма у извесно
 стање' 210
 ~ 'довођење неког појма у извесно
 стање, функцију или положај' 190
 ~ 'имати осећај X' 151
 ~ 'имати / немати' 228
 ~ 'истовремено' 194
 ~ 'на светлу' 158
 ~ 'налазити се' 231
 ~ 'начина испољавања или садржаја
 реализације реченичне предика-
 ције' 220
 ~ 'одсуства поседништва' 153
 ~ 'побркати некога с неким' 191
 ~ 'поред' 214
 ~ 'поседовати у материјалном или
 психолошком и сл. смислу' 153
 ~ 'почетком пролећа / јесени / вече-
 ри' 159
 ~ 'пред сам почетак / на самом почет-
 ку' 194
 ~ 'према светлу' 158
 ~ 'приписати некоме негативну осо-
 бину' 174
 ~ 'радити, чинити, поступати' 160

- ~ 'субјективног приписивања каквих својстава датом појму која му не морају припадати' 190
- ~ 'субјективног приписивања каквих својстава датом појму' 190, 210
- ~ 'суочити се' 210
- ~ 'у кући / у дому' 158
- ~ 'у нашем / њиховом крају / земљи / институцији / породици' 158
- ~ 'управо тада / сада' 194
- ~ 'У изазива осећај X' 151
- ~ 'чинити да V' 191
- ~ 'чинити да неко буде по узору на некога' 206
- ~ 'чинити нешто вербално у присуству других' 216
- ~ 'чинити нешто по узору на некога' 206
- ~ 'чинити нешто у нечијем присуству' 216
- ~ аблативности 151, 158, 213
- ~ агенса / псеудоагенса 151, 156
- ~ адлативности (циљности) 158, 181, 882, 885, 947
- ~ апелатива 145
- ~ апроксимативног и импликацијом великог броја појединачних примерака 156
- ~ брзине 162
- ~ великог броја или количине 168
- ~ дистрибутивног распрострањавања 197
- ~ ексцептивности [в. и ~ *изузимања*] 170, 172
- ~ замењивања [в. и ~ *суйсџијиуџијивности*, ~ *суйсџијиуџије*] 172
- ~ идентификације узрока 165
- ~ издвајања 155, 213
- ~ изузимања // ~ искључивања [в. и ~ *ексџејџијивности*] 170, 342
- ~ индиректног // пасивног узрока 222
- ~ инструменталне околности [в. и ~ *инструменталности*, *инструментално* ~] 222
- ~ инструменталности [в. и ~ *инструменталне околности*, *инструментално* ~] 220
- ~ каузатива 584, 953, 954, 956
- ~ квалификативности [в. и *квалификативно* ~] 40, 160, 217, 218, 988
- ~ квантификације [в. и *квантификативно* ~] 64, 156, 298, 669, 934, 940, 942, 945, 948, 1127
- ~ конверзије // ~ претварања 155
- ~ лонгитудиналности 194, 215
- ~ неодређене посредне просторне локализације — интерлокализације 158, 214
- ~ непосредне временске локализације 215
- ~ непосредне локализације 194, 936
- ~ објекта уз који нешто приања 191
- ~ објекта-ослонца 191
- ~ одмеравања дужине трајања у времену 215
- ~ опозитности 181
- ~ опозитције // ~ супротстављености 158
- ~ основа / критеријума 160, 166, 184
- ~ особине 106, 127, 211
- ~ повременог понављања 215
- ~ поређења [в. и *поредбено* ~] 174
- ~ поређења по једнакости 174
- ~ поређења по неједнакости 174
- ~ поседништва 157, 228
- ~ поседништва у референцијалном смислу 190
- ~ посесивности 65, 157, 835, 938
- ~ посредне локализације 878, 892
- ~ посредне просторне локализације 193, 231, 883
- ~ посредне социјативности 158, 214
- ~ поседништва 151
- ~ постериорности 215, 294, 315, 316, 512, 941
- ~ потицање: извор — порекло 155, 213
- ~ придруживања // ~ додавања, укључивања 171, 205
- ~ пропратне околности 160, 161, 196, 218, 235, 701
- ~ пропратне околности у смислу 'у нечијем одсуству' 161
- ~ пропратне околности у смислу 'у нечијем присуству' 161
- ~ психолошког дистанцирања 153

- ~ пунктуалне симултаности 232
 ~ ситуационе околности 159, 216
 ~ спацијалне аблативности 160
 ~ спроводника 220
 ~ средства спроводничког типа 141, 191
 ~ суперлативности 160, 1024, 1026, 1029, 1032
 ~ супститутивности [в. и ~ замењивања, ~ суйсџиџуџије] 172
 ~ супституџије [в. и ~ замењивања, ~ суйсџиџуџиџивностџи] 191
 ~ темпоралне квантификаџије у ужем смислу 215
 ~ узрока [в. и каузално ~] 165
 ~ узрока индиректног типа 166
 ~ усмерености [в. и ~ дирекџивностџи] 158, 891
 ~ циља 193, 559, 969
 аблативно ~ [в. и ~ аблатџивностџи] 937, 938
 аблативно ~ типа потицање 160
 адлативно спацијално ~ [в. и ~ адлатџивностџи] 181, 882, 884, 887, 888, 892, 937
 апстрактно ~ 705, 869
 генеричко (уопштено) ~ 151, 193
 глаголско ~ 257, 339, 420, 496
 граматичко 88–90, 140, 660, 733, 736, 793, 852, 863, 963, 975, 978, 1071, 1073, 1075, 1087, 1090, 1098, 1159, 1366
 егзистенџијално ~ 747, 958, 1108, 1126, 1280
 ексџепџивно ~ 170
 инструментално ~ [в. и ~ инсџтрументџалностџи, ~ инсџтрументџалне околностџи] 182, 183, 701, 704, 769, 774
 интенџионално ~ 167, 202, 701
 инхерентно лексичко ~ [в. и инхерентџина лексичка семанџишка] 179
 каузално ~ [в. и ~ узрока] 165, 694, 701, 704, 868
 квалификаџивно ~ [в. и ~ квалификаџивностџи] 630, 774, 840, 852, 860, 948, 988
 квантификаџивно ~ [в. и ~ кванџификаџије] 631, 637
 конкретно ~ 143, 151, 534, 639, 640, 659, 701, 866, 869, 1106
 конкретно просторно ~ 181, 869, 978, 1102
 лексичко ~ 15, 30, 37, 66, 68, 162, 179, 243, 255–257, 327, 369, 388, 449, 525, 538, 720, 754, 764, 765, 769, 774, 776, 793, 835, 846, 848, 849, 860, 863, 869, 882, 896, 937, 938, 951, 963, 967, 978, 984, 1015, 1026, 1042, 1060, 1076, 1093, 1103, 1108, 1130, 1339
 негирано социјативно ~ 158
 непотпуно ~ 154, 1012, 1349
 опозитно ~ [в. и ~ суйроџџџаваљеностџи] 181
 основно ~ 37, 39, 114, 141, 165, 428, 560, 724, 726, 735, 736, 781, 782, 794, 802, 803, 852, 863, 879, 898, 899, 908, 911, 921, 922, 928, 937, 941, 951, 953, 956, 957, 959, 962–964, 1004, 1043, 1060, 1061, 1071, 1072, 1125
 поредбено ~ [в. и ~ џоређења] 174, 234, 960
 пренесено ~ 190, 686, 736
 просторно ~ [в. и сџаџијално ~] 40, 108, 110, 158, 181, 721, 722, 726, 727, 770, 862, 868–875, 880, 885, 889, 891–894, 948, 956, 960, 962, 988, 1006, 1037, 1102
 референџијално (конкретно) ~ 151, 193, 659, 1049, 1087, 1093, 1137
 семикопулативно ~ 210
 спацијално ~ [в. и џпросторно ~] 214, 669, 671
 значењска основа 44, 158
 значењски тип 141, 158, 669, 675, 700, 948

И

- идентификатор 160, 190, 217, 1233
 идентификаџија 154, 158, 165, 166, 192, 214, 230, 281, 284, 311, 314–318,

- 338–340, 342, 449, 480, 496, 504, 518, 550, 614, 628, 649, 654, 669, 682, 1071, 1141, 1148–1151, 1154, 1165, 1168, 1171, 1172, 1174, 1176, 1188
- идиоматизована структура 147, 152, 160–162, 180, 190, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 219, 221, 222, 227, 229
- илокутивна функција 1133, 1135–1140, 1142–1144, 1154, 1165, 1167–1170, 1178, 1190, 1196, 1203, 1210, 1213, 1214, 1220, 1231, 1237
- илокутивни напон 1142, 1157, 1164–1166, 1168, 1170, 1189–1193, 1198–1200, 1204–1207, 1211, 1214–1216, 1229, 1236, 1238
- илокутивни потенцијал 1138, 1139, 1152, 1190, 1208, 1213, 1220, 1236, 1240, 1241
- илокутивни чин 1133, 1134, 1164, 1182, 1188, 1212, 1218, 1238, 1242, 1328
- именица 13, 14, 16, 20, 24, 25, 34, 36, 37, 46, 48–51, 55, 57, 61, 63–68, 70–72, 74, 76, 78–81, 83–85, 88, 90, 92, 94, 95, 100, 103, 109–112, 114, 115, 119, 122, 127, 129, 132, 133, 135, 137–141, 145, 147, 151, 153–160, 162, 165, 167, 168, 170, 172, 177, 179, 180, 182, 183, 189, 190, 192–197, 205, 209, 210, 212, 214–218, 220–223, 226, 228, 230–234, 238, 239, 242–244, 247, 257, 262–264, 266, 267, 311, 339, 340, 539, 551, 573, 589, 592, 597, 599, 601, 602, 612, 613, 615–617, 632, 636, 637, 639, 640, 647, 654, 659, 660, 673, 682, 688–695, 698, 699, 702, 704, 705, 708, 715, 717, 726, 728, 735, 747, 759, 764, 765, 767, 771, 772, 774, 778, 795, 797, 798, 800, 801, 817, 838–840, 846, 848–852, 854, 860, 862–866, 869, 872, 874, 876, 880, 886, 890, 893, 896, 897, 935, 937–941, 944, 948, 950, 952, 954, 955, 959, 963, 964, 966, 978, 983, 984, 988–991, 995, 996, 1001, 1014–1016, 1019, 1021, 1026, 1030, 1042, 1043, 1045, 1048–1050, 1054, 1060, 1071–1077, 1079, 1085–1087, 1088а, 1093, 1096а, 1099–1107, 1122, 1128, 1149, 1174, 1214, 1233, 1258, 1260, 1267, 1279, 1280, 1297, 1303, 1310, 1338, 1344, 1345, 1349, 1366
- ~ које именују почетну или завршну фазу неког временског одсека 232
- ~ које означавају кратке временске периоде 232
- ~ којима се именују временске јединице 194, 215, 232
- ~ којима се именују временске сфере 232
- ~ којима се именују дани у недељи 194, 215, 311
- ~ којима се именују дуже временске јединице 194
- ~ којима се именују институције које су у друштву високо рангиране 231
- ~ којима се именују историјски и друштвено-политички периоди 232
- ~ којима се именују књиге, документа и управна тела 227
- ~ којима се именују краће временске јединице 194
- ~ којима се именују мање временске мерне јединице 236
- ~ којима се именују месеци у години 232
- ~ којима се именују младунчад неке живе врсте 221
- ~ којима се именују одрасли мушки или женски представници дате врсте 221
- ~ којима се именују периоди човековог живота 194, 232
- ~ којима се именују појмови-периоди 194
- ~ којима се именују празници 159, 194, 232
- ~ којима се означавају атмосферске појаве 232, 233
- ~ којима се означавају временски сегменти 232
- ~ којима се означавају унутрашње човекове физиолошке, психолошке и менталне појаве 238

- ~ која означава интегрални део човековог тела 198
- ~ која означава резултат човековог стваралаштва 198
- ~ која означава специфичну праву или уређај 198
- ~ која означава човеково осећање 198, 201a
- ~ са обележјем директивности 179
- ~ са обележјем живо (-) 153, 158
- ~ са обележјем живо (+) 151, 158, 209, 237
- ~ са обележјем живо (+/-) 153, 158
- ~ са обележјем самоактивност (+) 151, 209
- ~ са обележјем социјативности 221
- ~ типа *nomina actionis* 151
- ~ типа *nomina agentis* 153, 211, 749
- ~ типа *nomina loci* 869
- апстрактна ~ 154, 167, 181, 191, 688, 866, 952
- бројна ~ 64, 95, 156, 193, 197, 1043, 1051, 1060, 1104, 1105
- деадјективна ~ 146, 151, 154, 168, 179, 194, 200, 201a, 204, 222, 696, 702-704
- девербативна ~ 146, 151-155, 159, 161, 164, 167, 168, 179, 185, 190, 192, 194, 195, 198, 200, 202, 204, 210-212, 215, 220-222, 224, 228, 230, 232-235, 237, 239-241, 601, 691-694, 696-699, 701, 704, 778
- конкретна ~ 158, 862, 866
- права ~ 20, 154, 185, 202, 215, 218, 230
- именски израз 16, 17, 20, 23-28, 30, 31, 33-46, 48-51, 53, 56-59, 61-71, 73, 75-81, 83-91, 93-95, 100, 102-116, 119, 120, 122-124, 127-130, 132-135, 137-139, 244, 246, 263, 264, 266, 267, 269, 590, 592, 595-598, 600, 601, 603-606, 608, 612-615, 617, 621, 625, 626, 628, 632-634, 640, 646, 650-656, 660-662, 665, 668-671, 674, 682, 686, 689, 698, 708, 710, 713, 714, 727, 728, 735, 749, 752, 754-756, 759, 767, 769-772, 796-799, 803, 826, 836, 838-841, 847, 849, 855, 860, 869, 872, 880, 891, 893, 896, 934-937, 946, 948, 949, 964, 967, 975, 978, 979, 983, 984, 988-991, 993, 995, 996, 1007, 1030, 1037, 1042-1049, 1051, 1052, 1054, 1056-1058, 1060, 1061, 1067, 1071, 1073, 1076, 1078, 1079, 1082, 1086-1089, 1093-1099, 1103-1106, 1123, 1124, 1127
- ~ везане форме 590
- ~ слободне форме 590
- ~ с непредметним значењем 30, 124-127
- главни део именског израза 20, 21, 23-26, 30, 48, 51, 52, 64, 80, 83, 84, 89, 90, 92, 116, 120
- зависни део именског израза 20, 21, 23, 25, 89, 92, 95
- референцијална неодређеност именског израза 62, 63
- референцијална одређеност именског израза 46-55
- референцијално одређени изведени ~ 55
- референцијално одређени основни ~ 46-55
- референцијалност именског израза 44-63
- синтаксичке функције именског израза 26-30, 855
- структура именског израза 23-42, 53, 263, 1060, 1065
- именски израз (према синтаксичким функцијама)
- адвербијални ~ 30, 35, 41, 954
- атрибутски ~ 30, 40
- нуклеусни ~ 25, 26, 105
- објекатски ~ 30, 34, 35, 76, 247
- предикатски ~ 30, 32, 33, 100, 108, 132, 133, 269
- субјекатски ~ 20, 27, 30, 31, 34, 37, 38, 71, 76, 93-100, 102, 122, 128-130, 132, 133, 135, 619, 749, 996, 1075
- именски изрази с личним именима (према степену сложености) 46-48
- вишечлани ~ 47
- двочлани ~ 47
- прости ~ 47

- императив 243, 261, 276, 335, 373–377, 382, 428, 504, 507–509, 511, 514, 521–526, 528–537, 549, 576, 577, 589, 729, 781, 799, 801–804, 812, 817, 933, 952, 976, 978, 1032, 1079, 1098, 1116, 1131, 1159, 1164, 1166, 1190, 1191, 1193, 1196, 1197, 1201, 1203, 1204, 1206, 1208–1210, 1215, 1236, 1241
- императивност 522, 721, 785, 794, 795, 802–804, 811–813, 815–817
- имперфекат 441, 450, 456, 464, 474–485, 548, 589, 743, 911, 933, 951, 1366
- ~ и пасивна дијатеза 480
- индикатив и релатив ~ 481, 482
- индикативни ~ 511
- квалификативни ~ 912, 1005
- имплициран 12, 141, 153, 155, 160, 162, 170, 172, 191, 194, 202, 214, 217, 234, 238, 631, 646, 652, 668, 670, 671, 677, 686, 689, 695, 813, 1147, 1179, 1180, 1201, 1336
- имплицитна перформативна формула 1159, 1170, 1190, 1210, 1232
- имплицитна предикација 1149, 1175, 1185, 1186
- ингресивност [в. и *временска аблајивност*] 159
- индикатив 275, 279, 389, 397, 400, 408, 411, 413, 415, 441, 459, 471, 474, 481, 482, 487, 509, 513, 589, 729, 781, 952, 974, 1164, 1192, 1197, 1198
- инкомодент 192
- инструкције 810, 1116, 1210, 1212, 1231
- инструментал 34, 39, 41, 139–141, 145, 150, 153, 155, 158, 160, 161, 174, 176, 177, 188, 190, 202, 207–224, 226, 242, 293, 311–313, 589, 597, 621, 642, 644, 646, 654, 686, 687, 717, 754, 756, 759, 767, 778, 843, 846, 847, 860–867, 874, 876, 880, 892, 895, 935, 938, 956, 958, 964, 966, 989, 993, 995, 1030, 1041, 1060, 1102, 1366
- ~ запремања материјалом 866
- ~ материјала 865
- ~ основне карактеристике 210
- ~ пропратне околности 218
- ~ : основни семантички тип 218
- ~ 'карактеристичне појединости' као пропратне околности 218, 860
- ~ средства 39, 191, 864, 865, 866
- аблативни ~ 213
- експликативни ~ 211, 212
- ~ као семантичка допуна глаголу 212
- ~ као семантичка допуна именици 212
- ~ као семантичка допуна придеву 212
- 'инструментални' ~ // ~ средства / оруђа 220
- омогуђивачки ~ 220, 865, 866
- спроводнички ~ 220, 649, 864, 866
- интенционални // намерни ~ 223
- каузални // узрочни ~ 222
- квалификативни ~ 217, 993, 994
- ~ : основни семантички тип 217
- ~ 'карактеристичне појединости' 217
- ~ 'саставног дела' 217
- квантификативни ~ 219
- кондиционални // условни ~ 224
- објекатски ~ 211
- предикатски ~ 210, 271, 615
- ~ у декомпонованом предикату 210
- ~ у копулативном предикату 210
- ~ у семикопулативном предикату 210
- присвојни ~ средства 866
- ситуациони ~ 216
- социјативни ~ 221, 229
- ~ друштва // социјатив посредног типа 221
- ~ партнерства // социјатив непосредног типа 221
- ~ солидарности 221
- ~ целине 221
- спацијални ~ // просторни ~ 158, 214, 872
- субјекатски ~ 209
- ~ агенса / псеудоагенса 209, 422
- ~ каузатива 209, 220

темпорални ~// временски ~ 215, 311, 935, 941
 инструменталност 220, 734, 774, 862, 867
 интензификатор 162, 217, 1043, 1168, 1183, 1193, 1206, 1208, 1209, 1219
 интериорност 159
 интерогативни исказ 1154, 1159, 1164, 1200, 1220–1223, 1236
 интерогативност 721, 794, 795, 818, 834, 1222
 интонација 7, 10, 112, 125, 504, 706, 720, 795, 800, 802, 804, 806, 812, 813, 818, 828, 829, 978, 1111, 1114, 1116, 1128, 1169, 1192, 1208, 1209, 1222, 1256, 1261, 1297, 1298, 1299, 1305, 1330
 интранзитивност [в. *нейрелазности*]
 инфинитив 71, 177, 243, 259, 260, 271, 272, 288, 483, 507, 524, 538, 539, 573–589, 613, 619, 625, 639, 689, 691–694, 717, 747, 748, 784, 788, 803–805, 808, 826, 948, 962, 970, 979, 1079, 1116, 1117, 1187, 1191, 1197–1199, 1206, 1349
 ~ као допуна глаголу и глаголском изразу 588
 ~ циља 970
 објекатски ~ 692, 693
 субјекатски ~ 693
 инфинитни 691
 инхерентна лексичка семантика [в. и инхерентно лексичко значење] 141, 153–156, 160, 213, 215, 220, 221, 223
 исказ 4–6, 9, 12, 15, 17, 28, 30, 33, 41, 57, 60, 87, 124, 128, 139, 243, 247, 257, 260, 443, 468, 541, 594, 643, 665, 669, 691, 693, 696, 698, 705, 706, 716, 720, 728, 729, 731, 735, 745, 751, 756, 779, 780, 784–786, 788–790, 792–794, 796, 798, 800, 802–805, 807, 808, 813, 814, 818, 826, 831, 832, 834, 869, 893, 933, 947, 951, 984, 988, 1006, 1086, 1090, 1091, 1096, 1099, 1100, 1108, 1109, 1111, 1116, 1117, 1133–1147, 1149, 1151–1157, 1159, 1160, 1164–1170, 1172, 1175, 1176, 1178–1180, 1183–1194, 1196–1198, 1200–1211, 1215–1234, 1236–1238, 1240, 1242, 1243,

1248, 1250, 1251, 1256, 1267, 1300, 1304, 1309, 1314, 1316, 1326–1328, 1333, 1356, 1362, 1366

Ј

једночлане реченице 27–29, 658–660, 664, 743, 1357, 1360

К

категорија 7, 46, 83, 95, 139, 141, 148, 186, 222, 242, 282, 411, 449, 589, 613, 633, 719, 722, 724–727, 729–731, 734, 735, 749–751, 769, 773, 774, 779, 793, 794, 796, 801, 802, 817, 835, 849, 851, 862, 868, 894, 940, 948, 952, 954, 960, 973, 974, 982, 983, 987, 988, 1004, 1026, 1037, 1042, 1043, 1060, 1071–1073, 1076, 1077, 1084, 1086, 1087, 1096, 1099, 1101, 1102, 1131, 1165, 1170, 1172, 1188, 1249
 ~ агентивности и пацијентивности 775, 778
 ~ аниматности 34, 95, 726, 727, 730, 795
 ~ броја 797, 808, 1042, 1044, 1060, 1071–1077, 1079, 1097
 ~ вида 112, 951, 1044, 1339
 глаголска ~ 951
 придевска ~ 112, 1313
 ~ вокативности 799, 801
 ~ времена 589
 ~ градуелности 987, 1006, 1036, 1037
 ~ ексцесивности 1037
 ~ инструменталности 734, 862, 867
 ~ интерогативности 818
 ~ каузативности 727, 953, 954, 961, 973
 ~ квалификативности 730, 987, 1041
 ~ квантификације 725, 726, 987, 1085, 1086, 1101, 1108
 ~ концесивности 953, 983, 986
 ~ лица 719, 735, 808, 1166, 1339
 ~ мероничности 1101, 1103, 1107
 ~ модалности 720, 734, 735, 779, 793, 795, 802, 818, 1086, 1099, 1101
 ~ начина 779, 862, 1137, 1339

- ~ падежа 1073
 ~ персоналности 719, 720, 727, 734, 735, 748, 1086, 1096а, 1099, 1101
 ~ рода 95
 ~ социјативности 221, 734, 852, 861
 ~ спацијалности 721, 723, 726, 727, 730, 853, 868, 871, 894, 895
 ~ стања 1072, 1076
 ~ степена поређења 730, 1042, 1084
 ~ теличности 953, 962, 972
 ~ темпоралности 720, 721, 723, 727, 731, 735, 868, 896, 951, 952, 1005, 1006, 1086
 граматичка ~ 84, 88, 140, 613, 720, 722, 723, 726, 727, 729, 730, 733, 749, 774, 797, 896, 974, 1042, 1060, 1071–1073, 1075–1077, 1099, 1243, 1338, 1366
 морфолошка ~ 140, 148, 284, 613, 623, 654, 697, 723, 726, 735, 749, 797, 871, 954, 1087, 1097
 семантичка ~ 7, 181, 210, 213, 629, 640, 718–728, 730, 731, 733–735, 749, 794, 797, 802, 835, 852, 862, 869, 871, 896, 948, 951, 953, 956, 960, 973, 974, 983, 987, 988, 1036, 1037, 1042, 1043, 1061, 1086, 1096а, 1099, 1101, 1108
 синтаксичка ~ 720, 723, 749, 751, 773, 994, 1041
 синтаксичко-семантичка ~ 140, 148, 666, 1189
 категоријални комплекс 720, 734
 ~ апелативности 794, 799, 818
 ~ каузативности 721, 953, 962, 973, 983
 ~ квалификације и квантификације 987
 ~ локализације 868
 антропоцентрични ~ 734
 категоријално значење 61, 135, 243, 267, 668, 719, 721–727, 731, 735, 749, 750, 774, 779, 795, 802, 803, 818, 822, 835, 838, 846, 849, 852, 860, 869, 894, 940, 948, 960, 962, 966, 975, 978, 979, 983–985, 1024, 1036, 1037, 1042, 1043, 1047, 1071, 1073, 1088а–1090, 1101
 каузатив 1236, 1238
 каузативна радња [в. и каузативни глагол] 191
 каузативност 191, 938, 953, 954, 956, 961, 973, 974, 983
 каузатор 151, 155, 177, 189, 209, 220, 609, 626, 782
 квазианафора 1088
 квалификатив 653
 квалификативни акузатив [в. акузатив квалификативни]
 квалификативни генитив [в. генитив квалификативни]
 квалификативни инструментал [в. инструментал квалификативни]
 квалификативни локатив [в. локатив квалификативни]
 квалификативност 40, 153, 160, 217, 218, 726, 774, 835, 938, 987–989, 995–997, 1005, 1006, 1037, 1041
 квалификација начина 165, 998, 999, 1001, 1004
 квалификација особине 989, 1001
 квантификатор ~ 141, 146, 156, 159, 162, 168, 194, 197, 613, 640, 682, 782, 936, 945, 948, 979, 1004, 1042–1045, 1061, 1063, 1073, 1085, 1104–1106, 1131
 апроксимативни ~ 194, 1043
 апсолутни ~ 1043
 везани ~ 1043
 граматички ~ 1044, 1080
 дистрибутивни ~ 1043
 заменички ~ 860, 1026, 1044
 кумулативни ~ 1043
 лексички ~ 197
 морфолошки ~ 1044
 ненумерички ~ 1043, 1044, 1049, 1050, 1078
 неодређени ~ 1043, 1062, 1078
 нумерички ~ 66, 156, 162, 193, 197, 220, 236, 1043, 1044, 1049, 1061, 1071, 1104
 општи ~ 64, 102, 104, 940, 948, 1043, 1060, 1078, 1122, 1124

- општи ~ афирмативног типа 948, 1043, 1124
- општи ~ негативног типа 53, 948, 1043, 1124
- паранумерички ~ 156, 1044
~ партикуларизатор 156, 682
- партитивни ~ 1043
- пронумерички ~ 140, 156, 194, 1044
- егзистенцијални ~ 156
- релативни ~ 156
- универзални ~ 155, 156, 213, 860, 1043, 1056, 1080, 1083, 1087, 1098
- редни ~ 1043
- релативни ~ 1043
- синтаксички ~ 1044
- слободни ~ 1043
- квантификација 26, 53, 63, 64, 66, 84, 101, 102, 105, 129, 139, 151, 153, 156, 159, 162, 165, 166, 215, 232, 239, 296, 298, 314, 316, 319, 669, 723, 725–727, 730, 766, 782, 860, 878, 889, 936, 937, 939, 940–942, 945, 947, 948, 957, 987, 988, 1006, 1025, 1037, 1042, 1043, 1045, 1047, 1059–1061, 1064, 1065, 1070, 1072, 1078–1081, 1083–1087, 1092, 1105, 1106, 1108, 1122, 1124, 1125, 1127
- ~ збирном именицом 63, 66
- ~ изразима са градивним именицама 67
- ~ конјункцијом 63, 65
- ~ у именском изразу 63, 1044, 1045, 1060, 1071, 1079
- значење ~ [в. *значење*]
- јединична ~ у именском изразу 63, 1045, 1046, 1071
- нејединична ~ у именском изразу 63, 65, 1045, 1047, 1052, 1060, 1071
- ненумеричка ~ 941, 1043, 1045, 1078, 1106
- непараметричка ~ 1045, 1078, 1079
- нумеричка ~ 64, 66, 67, 1043–1045, 1060–1062, 1065, 1071, 1082, 1097
- обележје ~ [в. *обележје*]
- паранумеричка ~ 1045, 1061
- приближна нумеричка ~ 1045, 1061, 1062, 1065, 1066, 1068, 1069, 1070
- пронумеративна ~ 1045
- сингулативна ~ 1046
- спацијална ~ [в. и *одмеравање у йростйору*] 193
- темпорална ~ у ужем смислу [в. и *одмеравање дужине шрајања у времену*] 159, 194, 215
- темпорална ~ у ширем смислу [в. и *одмеравање у времену*] 159, 194, 215, 232
- ~ постериорности [в. *йостйериорностй*]
- ~ предикатског садржаја 1079–1081, 1083, 1084
- клауза 85, 95, 123, 127, 128, 141, 146, 147, 153, 154, 159–161, 165–167, 174, 177, 179, 191, 192, 194–196, 198, 202, 204, 210–212, 215, 217, 218, 220, 222, 224, 228, 230, 232–235, 237–239, 241, 243, 244, 259, 261, 282, 322, 323, 326–329, 332, 334–336, 361, 371, 382, 385, 386, 406, 415, 433, 435, 450, 471, 477, 494, 509–514, 541, 544, 555–557, 559–562, 584, 604, 613, 618–620, 623, 626, 639, 648, 652, 653, 655, 692–695, 698–704, 727, 728, 737, 796, 838, 869, 954, 967, 973, 975, 979, 980, 985, 1001, 1042, 1109–1112, 1118, 1119, 1182, 1193, 1272
- коагенс 164, 199, 221, 657, 686
- количински генитив [в. и *генитив*] 1049
- команда 806, 810
- комисивни исказ 1154, 1164, 1165, 1218, 1219
- компаратив 113, 174, 197, 206, 219, 989, 1006, 1007, 1009–1012, 1014, 1015, 1021, 1025, 1029, 1032, 1034, 1035, 1037, 1043, 1087, 1123
- динамички ~ 1011, 1013
- јаки и слаби ~ 1007, 1012, 1026
- ~ дисконтинуиране прогресивности или регресивности 1016
- ~ континуиране прогресивности 1014
- ~ континуиране регресивности 1015
- основни ~ 1011, 1012, 1013

- спољашњи динамички ~ 1013, 1017
 спољашњи основни ~ 1011
 унутрашњи динамички ~ 1013, 1014
 унутрашњи основни ~ 1011
 компаративне конструкције 1006, 1010, 1011, 1026, 1034
 комплемент [в. и семантичка *дојуна*] 142, 147, 154, 155, 178, 179, 190, 192, 210, 212, 228, 230
 комплементација [в. и *дојуњавање*] 595, 601, 623
 комплетивно значење 754
 комуникативна ситуација 646, 653, 695, 696, 705, 1006, 1132, 1133, 1135, 1137, 1138, 1140, 1141, 1145, 1147, 1151, 1153, 1154, 1166, 1171, 1172, 1174, 1176, 1190, 1247
 комутабилност 165, 192
 конгруентни предикат 608
 конгруенција 31, 40, 43, 70, 72, 88, 92–96, 100, 139, 266, 595, 606, 729, 730, 1048, 1049, 1052, 1058, 1060, 1071, 1073–1076, 1079, 1085, 1087, 1097, 1105, 1280, 1346
 ~ с предикатским изразом 96
 вишечлана ~ 94
 двострука ~ 94
 двочлана ~ 94
 дистантна ~ 94
 једнострука ~ 94
 контактна ~ 94
 потпуна ~ 89, 91
 семантичка ~ 89, 91, 94, 95, 97, 100, 139, 735, 748, 1071
 спољашња ~ 71, 93, 100
 трочлана ~ 94
 унутрашња ~ 71, 92
 формална ~ 89, 90, 95
 конгруенцијска парадигма 95
 конгруенцијске класе 94, 95
 кондензатор 139, 154, 159, 161, 169, 192, 194–196, 198, 202, 204, 210–212, 215, 217, 220, 222, 224, 230, 232–235, 237, 239, 241, 242, 583, 584, 589, 639, 652, 691, 693–695, 700, 701, 717, 1366
 кондензација 690–692, 694, 717, 975
 кондиционалност 721, 953, 973–980, 982
 конектор 593
 конкретизатор типа просторне релације 158
 конституент 273, 591, 612, 661, 698
 конституентска функција 17
 конститутивни реченични члан 243, 590, 659, 665
 конструкције с прелазним узрочним значењима 960
 континуалност унутарјезичких односа 732
 континуираност 194, 671, 1013, 1016
 концесивни генитив [в. *генијив* концесивни]
 концесивни датив [в. *дајив* концесивни] концесивност 431, 721, 953, 973, 983–986
 кообјекат 199, 221
 координација 22, 24, 88, 93, 406, 421, 613, 617, 694, 1346, 1366
 копредикат 605
 копула 146, 147, 152, 165, 174, 189, 190, 209, 210, 221, 228, 230, 249–252, 255, 256, 261, 616, 617, 620, 747, 771, 1278, 1298, 1315, 1316, 1349
 копулативни
 ~ глагол 257, 258, 267, 270, 597, 614–616, 625, 628, 653, 682, 689, 692, 696, 747, 1339
 ~ предикат 136, 146, 147, 151, 152, 177, 179, 180, 190, 192, 206, 210, 211, 221, 228, 245, 255, 256, 265–267, 617–619, 625, 653, 670, 691, 692, 698, 702, 841, 843, 844
 кореферентни 593, 692

Л

- лексичко–семантички перформатив 1161, 1162
 линеаризација 43, 64, 70, 74, 84, 95, 101–106, 108, 109, 114–116, 120, 122, 123, 125, 133, 268–270, 662, 769, 799, 818, 826, 1049, 1062, 1087, 1092, 1111, 1247, 1248, 1252, 1255, 1256, 1261, 1267, 1268, 1271, 1273, 1277, 1278, 1280, 1281, 1285–1287, 1291, 1330
 ~ атрибута 106

- ~ деиктичких 106, 108
- ~ модалних 106
- ~ описних 106
- ~ релационих 106
- ~ атрибутивног дела именског израза 105
- ~ клитика 123, 268
- ~ у аналитичком предикату 269
- ~ у глаголском делу предикатског израза 269
- ~ у конститутивном делу именског израза 116
- ~ у неглаголском делу предикатског израза 269
- ~ у предикатском изразу 123, 268
- ~ у сложеном предикату 270
- лице 31, 34, 37, 46, 95, 96, 140, 164, 191, 320, 537, 591, 596, 608, 612, 613, 660, 665, 698, 705, 719, 723, 724, 731, 735, 737, 745, 747, 748, 808, 822, 826, 839, 849, 964, 1001, 1004, 1043, 1166, 1339
- ~ у значењу 'човек' 735
- друго ~ 5, 51, 86, 95, 98, 99, 320, 374, 375, 532, 537, 660, 724, 735–738, 740, 741, 743, 745, 748, 794, 797, 799, 801, 826, 838, 1087, 1116, 1117, 1156, 1159, 1201, 1202, 1204
- прво ~ 95, 97–99, 374, 377, 532, 660, 724, 735–737, 740, 797, 803, 804, 808, 826, 838, 1079, 1116, 1134, 1142, 1156, 1157, 1166, 1192, 1197, 1198, 1202, 1203, 1234, 1241, 1333
- треће ~ 51, 54, 58, 87, 95, 99, 123, 243, 406, 532, 613, 660, 720, 724, 735, 736, 739, 740, 742–744, 746, 747, 784, 797, 802, 804, 807, 808, 826, 838, 1087, 1096а, 1099, 1157, 1166, 1202, 1204, 1214, 1234, 1241
- лична значења глаголских облика у предикату 736–742
- ~ другог лица јединине 738
- ~ другог лица множине 741
- ~ првог лица јединине 737
- ~ првог лица множине 740
- ~ трећег лица јединине 739
- ~ трећег лица множине 742
- лична значења и типови реченичних структура 743–747
- безличне реченице 746, 747
- неодређено-личне реченице 744
- одређено-личне реченице 743
- реченице са уопштено-личним значењем 745
- локализатор 158, 159, 177, 181, 189, 193, 194, 214, 215, 217, 218, 229, 231, 232, 660, 730, 731, 735, 869, 876–881, 883–894, 896, 897, 899, 908, 911, 913, 917, 918, 920, 927, 935, 936–942, 945, 947, 950, 988, 1006, 1007, 1037–1039, 1042, 1066, 1086, 1088а, 1172–1174, 1176
- пресецање ~ а // перлативност 158, 193, 214, 830, 939
- приближавање ~ у 158
- приближавање ~ у са податком о досезању циља // адлативност 158, 193
- просторни ~ 228, 939
- удаљавање од ~ а // аблативност, полазиште 158
- локализатор — оријентир 193
- локализатор — циљ 181, 193
- локализација 158, 159, 181, 267, 730, 769, 868, 878–880, 884, 889, 894, 896, 936, 939–943, 945, 947, 962, 988, 1006, 1037, 1039, 1066, 1086, 1088а, 1090, 1172, 1174, 1176, 1248
- непосредна временска ~ // симултаност 159, 194, 215, 232
- непосредна временска ~ без представе о протоку времена (статично поимање времена) // непосредна временска ~ уз присуство обележја процесуалности (-) 159, 194, 215
- непосредна временска ~ с представом о протоку времена (динамично поимање времена) // непосредна временска ~ уз присуство обележја процесуалности (+) 159, 194, 215

- непосредна временска ~ необележена у погледу представе о протоку времена 159, 232
- непосредна временска ~ са обележјем актуализације 159, 194
- непосредна или посредна просторна ~ 158
- непосредна просторна ~ 158, 231
- непосредна просторна ~ просекутивност 214
- непосредна просторна ~ са обележјем неодређеног дистрибутивног простирања по локализатору 158
- непосредна просторна ~ са обележјем простирања по површини локализатора 231
- непосредна просторна ~ са обележјем смера кретања 193
- објекат ~е 158, 181, 193, 214, 231, 609, 730, 731, 735, 869, 876–878, 883, 884, 889, 891, 892, 894, 896, 897, 899, 901, 904, 908, 911, 913, 917, 918, 920, 927, 935–942, 945, 947, 950, 1006, 1066, 1086, 1088а, 1172–1174
- посредна временска ~// сукцесивност 159, 194, 215, 232
- неодређена посредна временска ~ 159
- одређена посредна временска ~ 159, 194, 215, 232
- посредна просторна ~ 158, 193, 214, 231, 892
- неодређена посредна просторна ~ 158, 214
- одређена посредна просторна ~ 158, 214
- спацијална ~// просторна ~ 193, 267, 614, 747, 868, 869, 894, 896, 954, 962, 1086, 1089, 1176
- темпорална ~// временска ~ 159, 194, 215, 232, 267, 311–313, 731, 747, 868, 896, 897, 899, 935–942, 945, 947, 950–952, 954, 1086, 1176, 1177
- локатив 34, 36, 41, 133, 139–141, 147, 149, 150, 158, 159, 165, 175–177, 188, 189, 191, 193, 208, 211, 217, 218, 221, 225–242, 313, 315, 340, 589, 645, 660, 684, 687, 701, 717, 767, 846, 847, 874, 876, 895, 937, 956, 961, 989, 1058, 1104, 1366
- ~ основа / критеријума 147, 239
- ~ пропратне околности 235
- експликативни ~ 230
- ~ као семантичка допуна глаголу 230
- ~ као семантичка допуна именици 230
- ~ као семантичка допуна придеву 230
- инструментални ~// ~ средства 237
- интенционални ~// намерни ~ 240
- каузални ~// узрочни ~ 238
- квалификативни ~ 234, 994
- квантификативни ~ 236
- кондиционални ~// условни ~ 241
- објекатски ~ 229
- предикатски ~ 228
- ~ у декомпонованом предикату 228
- ~ у копулативном предикату 228
- ~ у семикопулативном предикату 228
- ситуациони ~ 233
- спацијални ~// просторни ~ 231, 872
- субјекатски ~ 227
- темпорални ~// временски ~ 232, 935
- локативност [в. и. *неуслереност* у *џросџору*] 158, 193, 231, 723, 730, 869, 876, 884–886, 892, 936–938, 947, 1039
- локутивни чин 1133
- лонгитудиналност 159, 194, 215

М

макроперформатив 1183, 1187

„мала“ множина 1049

медијални

~ глагол 151, 153–156, 191, 659, 689, 773

~ процес 609, 612

мероничност 987, 1101, 1103, 1107

метаилокутивни исказ 1149, 1160

- множина 51, 63, 68, 90, 91, 94, 95, 97, 100, 104, 109, 140, 151, 156–160, 164, 181, 190, 194, 209, 214, 215, 221, 231, 232, 243, 320, 374, 375, 377, 532, 537, 660, 682, 726, 729, 735, 738, 740–742, 744, 808, 852, 941, 995, 1030, 1042, 1047, 1049, 1050, 1060, 1071–1073, 1077, 1079, 1087, 1093, 1096а, 1097, 1105, 1116, 1117, 1156, 1157, 1159, 1166, 1192, 1197, 1198, 1202
 велика ~ 95, 140, 1049, 1050, 1060
 мала ~ 140, 1049, 1050, 1060
 обична ~ 1050, 1060
- модалне речи и изрази 10, 282, 730, 781, 783, 787, 788, 979, 1002, 1061, 1137, 1162, 1188
- модални глаголи 255, 258, 259, 261, 269, 270, 282, 288, 335, 384, 467, 511, 530, 588, 692, 779, 781, 782, 784, 788, 804, 974, 978, 979, 1197, 1199, 1200, 1206, 1207, 1215, 1230, 1339
- модални оквир 8, 10, 779, 782, 788, 789
- модално значење 112, 259, 282, 367, 373, 379, 382, 383, 385–387, 428, 431, 503, 504, 507, 508, 514, 515, 521, 522, 537–539, 541, 543, 549, 550, 730, 747, 779, 781–784, 796, 804, 827, 926, 933, 948, 966, 1032, 1037, 1038, 1093, 1108, 1116
- модалност 282, 286, 367, 383, 384, 387, 483, 503, 515, 538, 720, 721, 724, 727, 729, 730, 734, 735, 779, 789, 791, 793–795, 802, 818, 862, 962, 974, 983, 988, 1037, 1061, 1086, 1099, 1101, 1108
 ~ реалности / иреалности 780, 782
 ~ у ужем смислу 780, 781
 ~ у ширем смислу 787
- аксиолошка ~ 787, 791, 1215
- асертивна ~ 780
- дезидеративна ~ 786
- деонгичка ~ 782
- експресивна ~ 787, 791, 792
- епистемичка ~ 787–789
- имперцептивна ~ 787, 789
- метајезичка ~ 787, 790
- нецеситативна ~ 782
- објективна ~ 721, 780, 1037
- облигаторна ~ 782
- оптативна ~ 785, 818
- субјективна ~ 721, 787
- модел 18, 101, 141, 145–147, 151–174, 177–186, 189–207, 209–224, 227–241, 251, 256, 257, 259, 267, 290, 349, 591, 658–660, 662–665, 668, 669, 672, 674–680, 748, 759, 804, 813, 840, 853, 863, 871–875, 877–882, 884, 885, 887–892, 896, 935–945, 955, 958–960, 962–964, 966, 979, 984, 1004, 1024, 1042, 1043, 1049, 1060, 1089, 1102, 1140, 1142, 1227, 1231
- моделовање 590, 591, 658, 666, 668, 1140, 1202, 1204, 1221, 1231, 1240
- модификатор 667, 778
- монофункционалан исказ 1220
- морфема *се* 37, 39, 151, 153, 177, 190, 191, 221, 636, 649, 659, 660, 692, 717, 747, 773, 776, 1089, 1096а
- морфолошка форма 674
- морфолошки израз 603, 626, 654, 665, 682, 727, 1042, 1044
- морфосинтаксичка јединица 590, 591, 606

Н

- накнадно додати изрази 796
- непредикативни ~ 796
- предикативни ~ 796
- уводни изрази ~ 796
- напоредне синтагме 21, 22, 617, 634, 852, 853
- напоредност 261
- наредба 222, 238, 377, 428, 807, 810, 959, 1154, 1165, 1167, 1170, 1189, 1192, 1193, 1198, 1199, 1332, 1333
- начин 61, 261, 521, 553, 558, 628, 651, 735, 750, 779, 781, 785, 862, 948, 974, 977, 979, 988, 997, 998, 1003, 1004, 1041, 1086, 1116, 1137, 1139, 1164, 1276, 1339
- начински прилози 774, 998, 999, 1000, 1001, 1003, 1041, 1366

- ~ непосредне квалификације 999, 1004
- ~ објекатске квалификације 1001
- ~ оцене (или коментара) 1001
- ~ посредне квалификације 999, 1001, 1004
- ~ пратеће околности 1001
- ~ субјекатске квалификације 1001
- ~ унутрашњег поређења 1001
- ~ у ужем смислу 999
- ~ у ширем смислу 999
- заменички ~ 1004
- неагентивни учесник 612
- негативна социјативност 860
- негација 34, 53, 161, 165, 168, 169, 184, 255, 409, 513, 523, 525, 541, 589, 652, 700, 765, 782, 783, 808, 817, 860, 948, 952, 979, 987, 1037, 1043, 1092, 1108, 1109, 1111–1120, 1122–1125, 1127–1131, 1168, 1215, 1217, 1222
- вишеструка ~ 1118, 1119, 1122, 1123
- двострука ~ 161, 1118, 1123, 1125, 1127, 1327
- контрастна ~ 1111, 1122
- неконтрастна ~ 1111
- спољашња ~ 1109, 1110, 1113, 1118
- спољашња и унутрашња ~ 1109
- унутрашња ~ 1109–1111, 1113, 1117–1119, 1121–1123, 1128
- негирање помоћу речце или везника *ни* 1120
- недирективност 876, 884
- необележен [уп. и *обележен*] 158, 159, 232, 634
- неодређено–илокутивна функција 1143, 1147, 1154, 1212
- непосредна локализованост 877, 878
- непроменљивост 862, 1060
- нереференцијална садашњост [в. *временска сфера*] 151, 194, 342, 345
- несингулативност 1059
- плуралска ~ 1059
- сингуларска ~ 1059
- неусмереност у простору [в. и *локајивност*] 158, 193, 231
- номинализација [уп. и *деноминализација*] 30, 127, 139, 179, 242, 690, 696, 699, 700, 704, 705, 975, 978, 979, 1131
- морфолошка ~ 124, 127
- синтаксичка ~ 124, 126
- номинализациона средства 601, 696, 697, 704
- номинализациони процеси 682, 696
- номинализована структура [в. *структура*] 127, 151, 161, 639, 696, 698, 700, 705, 975, 979
- номинализована форма [в. *форма*] 146
- номинализоване конструкције 127, 691, 695–697, 699, 702, 704
- номинална синтагма 162, 696, 698, 700, 702
- номинални
- ~ исказ 139, 696
- номинатив 24, 31, 32, 36, 51, 80, 88, 95, 96, 128, 140, 141, 143–148, 151, 170, 172, 174, 177, 180, 189, 191, 205, 207, 210, 217, 220, 227, 256, 263, 266, 537, 551, 552, 597, 606, 607, 610, 612, 613, 615, 617, 618, 621, 625, 626, 632, 654, 659, 660, 687, 690, 692, 727, 735, 749, 756, 759, 795, 797, 800, 847, 849, 995, 1008, 1046, 1049, 1050, 1105, 1128
- апелативни ~ 145
- предикатски ~ 147
- ~ у декомпонованом предикату 147
- ~ у копулативном предикату 147
- ~ у семикопулативном предикату 147
- субјекатски ~ 146
- носилац 17, 37, 49, 94, 140, 591, 605, 608, 612, 613, 619, 622, 626, 629, 640, 647, 654–656, 660, 681, 689, 691–693, 695, 708, 714, 726, 735, 746, 747, 756, 871, 951, 1010, 1011, 1017, 1019, 1022, 1031, 1043, 1060, 1071, 1088а, 1114, 1134, 1135, 1167, 1169, 1191, 1200, 1282, 1290
- ~ воље, жеље 177
- ~ имена или година 177
- ~ једнакости 177
- ~ обележја социјативности 221

- ~ особине 31, 151, 177, 609, 988, 1011, 1102
 - ~ потребе, нужде, могућности 177
 - ~ психофизиолошког процеса, осећања или расположења 177
 - ~ психофизиолошког стања 189, 596, 756
 - ~ расположења 152
 - ~ стања 152, 609, 610, 642, 660, 736–742, 747, 751, 769, 802, 1089
 - ~ субјективног утиска или процене 177
 - ~ физиолошке потребе 177
 - ~ физиолошког стања 189
 - ~ физиолошког стања или процеса 177, 189
 - нумеративи 1044, 1062
 - одређени ~ 1044
 - приближни ~ 1044
 - нумеричка квантификација [в. *квантификација*] 64, 66, 67, 1043–1046, 1060–1062, 1065, 1071, 1082, 1097, 1106
- О**
- обавезни детерминатори [в. *детерминатор*] 76, 139, 141, 150–152, 155, 157, 159, 160, 162, 188, 194, 195, 201а, 208, 212, 213, 216–220, 222, 224, 226, 228, 232, 236, 292, 293, 311, 312, 603, 628, 654, 669, 682, 840, 841, 847, 848, 851, 937, 940, 993, 1102
 - обележен [уп. и *необележен*] 34, 141, 158, 159, 165, 175, 176, 181, 188, 215, 225, 226, 391, 407, 464, 593, 626, 668, 696, 797
 - обележје [семантичко] 39, 141, 155, 158, 207, 617, 639, 640, 655, 660, 695, 748, 835, 878, 892, 966, 1075
 - ~ аблативност (–) 214
 - ~ аблативности 154, 158, 213, 222
 - ~ аблативности типа потицање: извор — порекло 155
 - ~ аблативности типа потицање: материја — саставни (градивни) елемент — конверзија 152, 155
 - ~ аблативности типа удаљавање — одвајање — издвајање 153, 155
 - ~ адлативност (–) / циљ (–) 214
 - ~ адлативности 152, 158
 - ~ актуализације 159, 194
 - ~ временске сукцесивности 215
 - ~ градуелности 197
 - ~ динамичност (–) 193
 - ~ динамичност (+) 193
 - ~ динамичност (+/–) 231
 - ~ динамичности 193
 - ~ директивност (–) 193, 231
 - ~ директивности // усмерености 141, 176, 179, 181, 187, 191, 193, 212
 - ~ дисталности // даљине 158
 - ~ дистрибутивности 197
 - ~ живо (–) 153, 179, 191
 - ~ живо (+) 151, 158, 179, 191, 209, 214, 237
 - ~ живо (+): људско биће 151
 - ~ живо (+/–) 153, 191
 - ~ инструменталности 220
 - ~ интерлокализације 158
 - ~ итерације 153
 - ~ каузативности 191
 - ~ квантификације 151, 153, 156
 - ~ квантификације антериорности 159
 - ~ квантификације интензитета испољавања процеса или стања 165
 - ~ квантификације начина испољавања процеса или стања 165
 - ~ квантификације постериорности 159
 - ~ кумулативности 197
 - ~ лимитативности 197
 - ~ медијалне (средње) временске удаљености 194
 - ~ место целог тока предикације 214
 - ~ место целог тока предикације (–) 214
 - ~ место целог тока предикације (+) 214
 - ~ неодређеног дистрибутивног простирања по локализатору 158
 - ~ непосредне социјативности 221
 - ~ непосредни контакт (–) 179
 - ~ непосредни контакт (+) 179

- ~ непосредног контакта 179
 - ~ обухватности 141, 149, 225
 - ~ основа / критеријума 238
 - ~ партитивности 153, 154, 156
 - ~ периферности 175, 207, 225
 - ~ перлативност (–) 214
 - ~ перлативности 158
 - ~ 'правити' 155
 - ~ проксималности // близине 158
 - ~ пропратне околности 196, 218, 234, 238
 - ~ простирање по површини локализатора 231
 - ~ просторне удаљености типа проксималност 193
 - ~ процесуалност (–) 159, 194, 215, 232
 - ~ процесуалност (+) 159, 194, 215, 232
 - ~ процесуалност (+/–) 159, 232
 - ~ регуларног понављања 194
 - ~ самоактивност (+) 151, 209
 - ~ самоактивности 153
 - ~ ситуационе околности 232, 238
 - ~ смера кретања 193
 - ~ социјативности 221
 - ~ суперлативности 217
 - ~ темпорално-квантификативног типа 158
 - ~ узрока типа ефектор — изазивач 221
 - ~ узрока типа стимулатор — подстрекач 222
 - ~ фазности 190
 - ~ хабитуалности 153
 - ~ циљ (+/–) 158
- обично инкорпорирање именског израза 124, 125, 126
- објекат [в. и функција објекта] 31, 33, 34, 37, 39, 40, 44, 54, 57, 63, 68, 80, 153–156, 158, 165, 166, 170, 172, 179–181, 189–191, 193, 195, 202, 211, 214, 220, 221, 229, 231, 233, 247, 256, 259, 266, 449, 455, 588, 590, 595, 606, 609, 612, 626, 631, 633–635, 637, 639, 640, 645, 647, 652, 654, 655, 661, 665, 673, 678, 682, 690, 692, 696, 697, 701, 717, 718, 720, 731, 749, 753, 755, 756, 761, 762, 764, 767–769, 778, 795, 800, 816, 835, 838, 840, 841, 843, 847, 849, 855, 862, 864–866, 871, 880, 884, 885, 890, 939, 954, 966, 988, 1001, 1006, 1042, 1043, 1062, 1102, 1105, 1106, 1131, 1137, 1151, 1170, 1218, 1231, 1277, 1279, 1285, 1286, 1354
- ~ емоције агенса 191
 - ~ интересовања 191
 - ~ напада 191
 - ~ обухваћен комуникативном или емоционалном радњом 191
 - ~ обухваћен психофизиолошким стањем 189
 - ~ ослонац 191
 - ~ препрека 191
 - ~ прихватања 191
 - ~ реципијент 191
 - ~ садржај [в. и *пройозициони* ~] 190
 - ~ солидарности 191
 - ~ супститут 191
 - ~ утицаја 191
 - ~ физичког или емоционалног контакта 191
 - ~ циљ 179, 191, 193
- атипичан ~ 662
- беспредлошки ~ 141, 143, 149, 153, 175, 187, 191, 207, 225, 635, 642, 767
- двоструки прави ~ 764
- директни ~ 34, 35, 37, 128, 141, 143, 149, 153, 156, 160, 165, 175, 179, 187, 191, 193, 202, 207, 220, 221, 225, 229, 230, 247, 634–636, 653, 662, 665, 687, 701, 717, 748, 751, 752, 756, 757, 759, 765, 767, 769, 778, 846
- други ~ 635, 646, 662, 756, 764
- индиректни ~ 37–39, 141, 165, 179, 191, 220, 229, 634, 635, 646, 662, 665, 717, 756, 757, 767, 769, 778, 835, 846, 963, 966, 1089, 1166
- медијални ~ 211
- најужи прави ~ 762
- неправи ~ 34, 41, 133, 635, 641–643, 758, 767, 778, 855
- неправи акузативни ~ с предлозима 767

- неправи инструментални ~ с предло-
зима 767
- неправи инструментални ~ са
значањем средства 767
- нетипични ~ 37, 191, 211, 635, 642,
643, 661, 665, 686, 767
- обавезни прави ~ 759, 760
- прави ~ 35, 39, 635, 636, 758–760, 762,
765, 778, 855
- први ~ 34, 635, 756, 757, 764
- предлошки ~ 191, 211, 221, 229, 230,
635, 643, 644, 717, 767, 778
- предметни ~ 157, 160, 191, 199, 202,
217, 229, 230, 686
- пропозициони ~ [в. и ~ *садржај*] 190,
191, 210, 211, 229, 230, 768
- семантички ~ 638, 756, 1102
- типичан ~ 191, 211, 599, 633, 635, 636,
638, 643, 646, 653, 661, 665, 682,
759
- унутрашњи ~ 762, 763
- факултативни прави ~ 759, 761
- објекат локализације 158, 181, 193, 214,
231, 609, 730, 731, 735, 869, 876–878,
883, 884, 889, 891, 892, 894, 896, 897,
899, 901, 904, 908, 911, 913, 917, 918,
920, 927, 935–942, 945, 947, 950, 988,
1006, 1066, 1086, 1088a, 1172–1174
- објекатско значење 34, 632, 635,
639–641, 643, 682, 686, 701, 754, 756,
758, 767, 835, 840, 846, 852, 866, 882,
1102
- објекатско-комплетивно значење 754
- објекатско-одредбено значење 754
- објективни денотативни простор 1137,
1148, 1150–1152, 1154, 1172, 1173,
1178, 1221
- објективни простор 870
- облигаторност 747, 782
- директна ~ 782
- индиректна ~ 782
- проскриптивна ~ 782, 784
- обухватност 141, 149, 225, 767
- одмеравање дужине трајања у времену
[в. и *темпорална квантификација у
ужем смислу*] 159, 194, 215
- одмеравање у времену [в. и *темпорална
квантификација у ширем смислу*]
159, 194, 215, 232
- одмеравање у простору [в. и *спацијална
квантификација*] 193
- одмеравање учесталости појављивања у
времену [в. и *темпорална фреквен-
ција*] 159, 194, 215
- однос 8, 9, 13–15, 18, 22–25, 30, 31, 33, 37,
41, 57, 64, 88, 94, 95, 100, 109, 124,
128, 129, 137, 140, 141, 150, 176, 179,
181, 188, 191, 208, 210, 221, 226, 242,
243, 255, 257, 259, 260, 261, 264, 266,
269, 271, 277, 278, 334, 406, 408, 462,
482, 495, 497, 511–515, 556, 589, 593,
599, 600–602, 605, 606, 614, 617, 619,
620, 623, 624, 632, 635, 636, 642, 652,
660, 682, 687, 691, 694–696, 698, 699,
708, 709, 712, 717, 718, 720, 727,
728–732, 735, 741, 745–747, 749–751,
753, 754, 756, 765, 766, 771, 774,
776–778, 781, 788, 790, 792, 798, 800,
818, 831, 833, 835, 837, 846, 852, 854,
856–860, 862, 864, 869, 878, 883, 893,
895–897, 899, 911, 916, 919, 935, 937,
945, 947, 948, 951, 952, 954, 956, 958,
959, 962, 973–976, 978, 983, 988, 1001,
1006, 1037, 1041–1043, 1045, 1047,
1048, 1059, 1060, 1061, 1064–1066,
1071, 1081, 1084, 1086–1090, 1099,
1101, 1102, 1105, 1106, 1108, 1116,
1137, 1139, 1140, 1148, 1154, 1193,
1246–1248, 1264, 1266, 1275, 1280,
1301, 1302, 1307, 1316, 1322, 1343,
1346, 1361, 1366
- ~ ауторства 157, 180
- ~ део-целина // ~ деоности 40, 153,
156, 157, 180, 191, 835, 837, 840,
846, 847, 849, 866, 940,
1101–1103, 1106, 1107
- ~ друштва 164, 199, 854
- ~ јединства 220
- ~ једнакости 221
- ~ партнерства // партнерски ~ 221
- ~ потицања // ~ порекла 155
- ~ равноправног партнерства 164
- ~ сагласности 221

- ~ сличности 221
 ~ солидарности // ~ саучествовања 221
 ~ сродства, пријатељства, сарадничтва 157, 180
 ~ супротности 221
 временски ~// темпорални ~ 159, 194, 215, 232, 243, 276, 280, 324, 329, 334, 336, 397, 446, 462, 497, 508, 510–515, 567, 568, 860, 896–898, 913, 917, 918, 927, 936, 940, 950, 951
 дифузни просторно-дистрибутивни ~ 181
 зависни ~ 593, 601, 602, 623, 682, 683, 692, 1297
 лични ~ говорника 186
 независни ~ 22, 593, 691
 непосредан // директан ~ с предикатом 141
 опозитивни ~// ~ супротстављености 221
 позитиван ~ субјекта 190
 посесивни ~ 178, 180, 617, 731, 835, 837, 841, 846, 850, 988, 1089, 1102
 припадничко-поседнички ~// ~ припадничтва — поседничтва 157, 180
 просторни ~ 158, 181, 193, 214, 231, 242, 243, 673, 722, 869, 870, 875–878, 889, 891–893, 895, 896, 951, 988, 994, 1037, 1042, 1102
 синтаксичко-семантички ~ 140, 623
 социјативни ~ непосредног типа 221
 одредба 40, 41, 42, 53, 57, 65, 70, 72–74, 76, 79, 80, 83–86, 95, 117, 141, 142, 158, 230, 242, 243, 261, 262, 264, 266, 267, 269, 292, 293, 295, 304, 315, 367, 392–395, 407, 408, 420, 449, 450, 488, 496, 558, 570, 589, 600, 603, 606, 607, 631, 655, 668–670, 674, 677, 678, 680, 715, 754, 771, 778, 798, 846, 855, 860, 929, 948, 951, 963, 969, 988–990, 997–999, 1001, 1003, 1016, 1039, 1041, 1043, 1048–1050, 1056, 1062, 1073, 1075, 1084, 1089, 1093, 1095, 1097, 1100, 1165, 1281, 1283, 1284, 1354
 предикатска ~ 668
 придевска ~ 84, 151, 1126
 прилошка ~ 71, 78, 112, 115, 128, 141, 266, 267, 269, 298, 307, 308, 420–422, 449, 450, 459, 477, 553, 555, 590, 600, 604, 606, 607, 626, 628, 631, 650, 652, 667–669, 673–676, 679, 680, 698, 702, 713, 860, 989, 997, 1001, 1251, 1276, 1355
 одредбе (у именском изразу) 57, 68, 70, 71, 77, 85, 87, 263, 264
 спољашње, или даље одредбе ~ 83, 85
 унутрашње, или ближе одредбе ~ 83, 85
 одређено-личне реченице 743
 ~ са изостављеним субјектом 743, 747
 ~ са израженим субјектом 743, 747
 одрична реченица 843, 1108, 1112, 1114, 1115, 1119, 1120, 1122, 1126, 1125, 1128
 заповедно-одрична реченица 1112, 1115–1117
 изјавно-одрична реченица 1112, 1113
 одричне реченице са општом квантификацијом 1122
 упитно-одрична реченица 1112, 1114, 1118
 оказионалност [в. и *йовременост*] 194
 омогућивач 182, 198, 220, 866
 опозит 173
 опозиција [в. *значење опозиције*] 14, 277, 279, 284, 287, 292, 314, 316, 318, 388, 441, 471, 474, 769, 773, 775, 895, 951, 952, 1043, 1060, 1071–1073, 1077, 1087
 оптаивност 747, 785, 786, 1194
 основна узрочна значења 953, 958
 остваривач 744, 745, 747, 751, 756

II

- падеж 30, 32, 41, 73, 74, 79, 80, 83, 84, 95, 139–143, 150, 159, 172, 175, 176, 179,

- 214, 225, 226, 242, 271, 292, 298, 312, 313, 390, 599, 602, 621, 633, 636–638, 640, 643, 646, 649, 653, 654, 661, 662, 671, 682, 684, 693, 701, 717, 721, 752, 756, 757, 771, 778, 838, 839, 863, 872, 874, 895, 935, 984, 1049, 1058, 1060, 1073, 1087, 1126, 1127, 1131, 1366
 ~ граматичког субјекта 141, 653
 ~ директног беспредлошког објекта 141
 ~ као граматичка категорија 140
 ~ конекције 141, 150, 176, 188, 208, 226
 ~ контакта 141, 150, 176, 188, 208, 226
 ~ с предлогом [в. и *везани њадежни облик*] 150, 176, 188, 208, 226, 311, 640
 ~ с предлогом и обавезним детерминатором [в. и *везани њадежни облик*] 150, 188, 208
 ~ са обавезним детерминатором [в. и *везани њадежни облик*] 150, 188, 208, 292, 311
 ~ у синтаксичко-семантичким јединицама 142
 ~ у слободној форми [в. *слободни њадежни облик*]
 зависни ~ 25, 36, 54, 80, 95, 141, 180, 191, 264, 596, 603, 606, 607, 610, 613, 615, 617, 625, 626, 641, 649, 660, 682, 686, 703, 754, 756, 1348
 независни ~ 141, 148, 606, 607
 периферни ~ 141, 149, 175, 187, 207, 225
 централни ~ 141, 143, 149, 175, 187, 207, 225
 падежна конструкција 158, 165, 166, 169, 292, 308, 318, 607, 695, 699, 701, 702, 704, 835, 872, 874, 892, 895, 951, 957, 961, 998, 1004
 везана ~ 674
 слободна ~ 674
 падежни облик // падежна форма 30, 40, 41, 119, 140, 141, 149, 158, 170, 172, 176, 179, 187, 188, 226, 242, 311, 317, 319, 597, 601, 612, 632, 633, 636, 638, 649, 665, 682, 685, 692, 696–699, 701, 702, 708, 754, 756, 767, 822, 861, 872–874, 876, 895, 935, 954, 978, 979, 984, 1041, 1049, 1060, 1103
 везани ~ 141, 650
 ~ обавезним детерминатором 150, 188, 208, 603
 ~ предлогом 150, 176, 188, 208, 601, 603, 650, 686, 699
 ~ предлогом и обавезним детерминатором 150, 188, 208
 слободни ~ 141, 144, 150, 157, 176, 188, 208, 311, 601, 603, 641, 650, 686
 падежни систем 139, 141, 142, 143, 149, 175, 187, 207, 225, 895, 972, 982
 парадигма 17, 95, 100, 139, 140, 256, 257, 660, 665, 689, 701, 747, 751, 773, 797, 995, 1023, 1049, 1050, 1058, 1060, 1071, 1073, 1076, 1079, 1087, 1105, 1160, 1161, 1183, 1202, 1204, 1232, 1236
 реченична ~ 818
 парадигматски
 ~ план 602, 1092
 паранумеративи 1044
 парентеза / ~е 123, 244, 789, 796, 880
 партикуларизатори 67, 157, 197, 682, 1043, 1085, 1104, 1106, 1107
 директни ~ 1106
 индиректни ~ 1106
 јединични ~ 1106
 садржински ~ 1106
 уобличавачки ~ 1106
 партитивност 153, 154, 156, 767, 1043, 1101, 1103–1106
 партиципant 608
 парцелат 30, 707–709, 711
 парцелација 30, 590, 706, 707, 716, 717, 796, 985, 1356, 1360
 парцијално питање 581, 582, 1154, 1221, 1223, 1224
 пасив 160, 420, 519, 589, 618, 729, 744, 747, 769, 773, 775–777
 ~ и реципрочност 777
 адвербијални ~ 772
 динамички ~ 775
 заменички ~ 770, 773, 838

- партиципски ~ 771
 статички ~ 775
 пасивна реченична конструкција 769
 пасивни императив 1197, 1201
 паукал 95, 139, 140, 156, 194, 1049, 1085,
 1103, 1105
 пацијенс 210, 257, 339, 609, 647, 657, 689,
 749, 751, 756, 769–774, 776, 777, 835,
 859, 862, 865, 866, 1076, 1088а, 1101,
 1102
 пејоративност 800
 периодичност 194
 перлативност 158, 160, 214, 862, 869, 876,
 879, 880, 884, 891, 892, 939, 947
 перлокутивни ефекат 1133
 пермисивни исказ 1154, 1164, 1226–1230
 персоналност 30, 286, 612, 617, 639, 640,
 719, 720, 723, 727, 734, 735, 748, 794,
 1086, 1096а, 1099, 1101
 перфекат 28, 151, 275, 279, 282, 328, 329,
 332, 343, 354–358, 363, 388–417, 420,
 422–424, 426–433, 435, 438, 440,
 442, 443, 446, 447, 449, 450, 453–
 –458, 460, 462, 464, 466, 467, 469,
 471, 473, 476, 484, 490, 495, 496, 501,
 511, 515, 548, 550, 572, 589, 659, 729,
 788, 826, 842, 915, 916, 926, 929, 930,
 952
 ~ исказивања релативних радњи 414,
 415
 ~ и пасивна дијатеза 416–426
 ~ нереференцијалне радње 408–412
 ~ референцијалне радње 389–407
 временска употреба ~а 389–414
 гномски ~ // пословички ~ 916, 933,
 1005
 индикативни ~ 427, 913
 квалификативни ~ 393–395, 914, 1005
 модална употреба ~а 428–431
 приповедачки ~ // наративни ~ 427,
 915, 928, 930, 931
 футурски ~ 926
 перформатив 812, 1134, 1136, 1142, 1156,
 1159–1164, 1166, 1168, 1179, 1182–
 –1184, 1193, 1200, 1206, 1208–1210,
 1213–1215, 1219, 1232, 1234, 1236,
 1238, 1240, 1241, 1329, 1333, 1334
 перформативна парадигма 1160, 1161,
 1236
 перформативна реченица 1134, 1136
 перформативност 1134, 1142, 1157, 1159
 перципијент 609, 695
 питања 7, 54, 215, 378, 379, 383, 461, 467,
 581, 582, 649, 653, 654, 657, 668, 669,
 682, 686, 695, 730, 795, 802, 811, 818,
 819, 822–824, 826–831, 833, 835, 840,
 862, 938, 957, 969, 979, 996, 1088а,
 1092, 1093, 1109, 1114, 1133, 1144,
 1152, 1164, 1169, 1174, 1179, 1193,
 1206, 1210, 1220–1225, 1250, 1256,
 1266, 1283, 1288, 1290, 1293, 1330,
 1332, 1349, 1360, 1361, 1363
 алтернативна ~ 823, 829, 1154
 директна ~ 828–830
 ехо-питања 831, 832
 заменичка ~ 54, 267, 724, 792, 818,
 821, 822, 828, 833, 1033
 индиректна ~ 828–830
 иницијална ~ 831, 832
 минимална изборна ~ 823, 826
 „наводећа“ ~ 833
 неутрална ~ 833
 отворена ~ 823
 реторичка ~ 792, 818, 830, 1033,
 1088а, 1129, 1154, 1221, 1330,
 1357
 ситуативно општа ~ 819, 820
 ситуативно посебна ~ 819, 821
 питање избора 1225
 плуралска нејединичност 1048
 плусквамперфекат 285, 343, 398,
 432–450, 452–456, 480, 490, 589, 659,
 730, 743, 917
 ~ и пасивна дијатеза 444–456
 ~ референцијалне радње 433–440, 442
 временска употреба ~а 433–440
 индикатив — релатив ~а 441–443
 повременост [в. и *оказионалност*] 194
 подмет 756
 позиција 24, 26, 37–39, 48, 64, 70, 71, 84,
 102, 106, 108, 109, 115, 118, 122, 133,
 138, 141, 143, 149, 153, 167, 175, 180,
 211, 214, 221, 229, 243, 261, 267, 269,
 281, 329, 334, 339, 371, 387, 397, 406,

- 411, 427, 469, 496, 502, 514, 515, 519, 575, 576, 580, 586, 587, 590, 591, 595–598, 600, 605, 606, 612–618, 622–626, 628, 630, 632, 634, 636, 640, 645, 646, 650, 652–655, 657, 660–663, 665, 667, 668, 670, 672, 682, 692–699, 702, 711–715, 717, 747, 749, 751, 755, 774, 795, 812, 826, 828, 838, 852, 862, 937, 962, 978, 996, 1003, 1043, 1049, 1060, 1093, 1097, 1105, 1120, 1248, 1252–1254, 1256, 1259, 1260, 1265, 1266, 1278, 1279, 1285, 1296, 1304, 1321, 1333, 1339, 1340, 1349, 1352, 1353
- ~ граматичког субјекта [в. и ~ *субјекша*] 141, 143, 175, 207, 225, 500, 596, 606, 607, 660, 770
- ~ директног беспредлошког објекта 141, 149, 175, 187, 207, 225
- ~ квантификатора 194
- ~ левог, субјекатског, аргумента 177
- ~ послелога 167, 185
- ~ прве рекцијске допуне 229
- ~ семантичког језгра 206
- ~ субјекта [в. и ~ *граматичког субјекша*] 141, 146, 151, 585, 586, 595, 597, 612, 613, 660, 661, 710, 1075, 1096а
- адвербна ~ 142
- адноминална ~ 142
- централне ~е / централна синтаксичка ~ 141, 187, 207, 225
- поименичавање 690
- појам / појмови 39, 95, 151, 155, 157, 158, 160, 165, 172, 174, 179–181, 191, 195, 209–211, 213, 217, 220, 221, 229, 257, 299, 300, 393, 394, 437, 459, 538, 552, 594, 608, 610, 617, 660, 721, 749, 751, 775, 797, 835, 862, 896, 939, 948, 978, 1030, 1037, 1042, 1073, 1090, 1140, 1149
- апстрактни ~ 155, 158, 192, 209, 212, 213, 217, 822, 1344
- временски ~ 159
- градивни ~ 217
- појам — биће 220
- појмови — периоди 159, 194
- појмови — празници 159, 194
- показатељи референцијалности и квантификације 26, 84, 101, 102, 105
- полифункционалан исказ 1220
- поновљено питање 1224
- поредбена конструкција 146, 147, 174, 190, 229, 654, 674, 708, 960
- посесивни генитив [в. *генијив* посесивни]
- посесивни датив [в. *дајив* посесивни]
- посесивност 40, 65, 109, 157, 617, 723, 724, 731, 734, 835–841, 846, 847, 849, 851, 869, 938, 988, 1036, 1089
- ~ у именским изразима с конгруентним атрибутом 838, 839
- ~ у именским изразима с конгруентним заменичким атрибутом 838
- ~ у именским изразима с конгруентним незамењивим атрибутом 839
- ~ у именским изразима с неконгруентним атрибутом 840
- ~ у реченицама са аналитичким предикатом 848
- атрибутска ~ 836, 839
- неотуђива ~ 835, 837, 840, 1036
- несоматска ~ 837, 840, 841
- отуђива ~ 835, 837, 1036
- предикатска ~ 836, 841–846, 850
- релациона ~ 837, 841, 850
- соматска ~ 835, 837, 840, 841, 850
- посесор 109, 158, 160, 180, 228, 609, 617, 654, 731, 835, 837, 838, 840, 841, 845–847, 849, 850, 988, 1089
- посесум 160, 180, 228, 841, 849
- послелог 167, 185
- посредна локализованост 877, 878, 883
- посредник 163, 198, 220, 237, 1202
- постериорност 159, 215, 232, 294, 315, 316, 512, 515, 896, 897, 941, 942, 944, 947, 948, 1088а
- ~ у квантификативном смислу 194
- квантификација ~и 159, 232
- постпонован 660
- потенцијал 15, 94, 95, 154, 202, 243, 279, 286, 329, 373, 383–387, 410, 425, 431, 496, 507, 508, 511, 514, 521, 536, 538–550, 562, 579, 589, 601, 628–633,

635, 638, 640, 659, 666, 668, 682, 729,
735, 743, 781, 784, 786, 788, 812, 952,
974, 977–979, 1032, 1138, 1139, 1147,
1152, 1157, 1164, 1190, 1197, 1199,
1200, 1206–1209, 1213, 1214, 1220,
1236, 1238, 1240, 1241

~ и пасивна дијатеза 549, 550

временска употреба ~а 548

потичање: извор — порекло [в. и аблатив-
ни *генијив*] 155, 213

потичање: материја — саставни (градив-
ни) елемент — конверзија [в. и абла-
тивни *генијив*] 152, 155, 160, 213,
220

прагматичка структура реченице 8, 9, 11,
13, 728

прагматички аспекти употребе вокатив-
них израза 800

предикат 8–10, 14, 23, 27, 28, 32, 34–42,
51, 53, 54, 71, 78, 84, 85, 91, 93–97, 99,
100, 105, 113, 124, 128, 129, 133–135,
137, 139, 141, 243, 245–248, 250,
254–259, 261, 264, 266, 267, 269–272,
274, 281, 282, 304, 320–323, 327–329,
332, 334, 335, 337, 349, 377, 378, 385,
387, 394, 409, 411, 418, 420–422, 424,
430, 431, 434, 437, 449–452, 454,
462, 467, 469, 470, 480, 490, 494, 496,
497, 500, 507–514, 517, 518, 520, 522,
541, 544, 547–551, 553–556, 562,
565–568, 571, 574, 575, 578, 580, 581,
585–587, 591, 593, 595–597, 599, 600,
603–612, 615, 617, 618, 625, 626, 632,
650, 652–660, 663–665, 667–669, 674,
677, 679, 690–692, 694–696, 698, 699,
710, 717, 720, 724, 728, 730, 735–746,
749, 751–754, 756, 760–765, 769,
772–774, 776–779, 781, 782, 785, 788,
802–807, 811, 813, 826, 835–837,
840–843, 846, 847, 852, 854, 855, 860,
864–866, 871, 896–900, 902–904, 909,
911, 913, 915, 917, 918, 920, 922, 924,
927–929, 934, 938, 948, 950, 951, 954,
955, 969, 974, 976–980, 985, 995,
999–1001, 1003, 1005, 1012, 1032,
1043, 1052, 1075, 1082, 1087, 1090,
1091, 1093, 1096, 1098, 1102, 1103,

1105, 1108–1112, 1115, 1118, 1120,
1122, 1123, 1126, 1127, 1130, 1135,
1151, 1154, 1156, 1164, 1166, 1168,
1222, 1251, 1276, 1277, 1279, 1281–
–1286, 1301, 1303, 1345, 1349, 1350,
1351, 1354, 1362

авалентни ~ 751

аналитички ~ 245, 249, 255–258,
262–268, 595, 597, 609, 617, 619,
625, 691, 702, 848–850, 871

глаголски ~ 127, 248, 253, 257, 338,
512, 595, 603, 612, 613, 625, 634,
640, 646, 650, 653, 654, 657–660,
662–666, 668, 669, 674, 677, 679,
691, 692, 695, 697, 714, 836, 951,
995, 1349

двовалентни ~ 591, 661, 667, 751

декомпоновани ~ 35, 36, 146, 147,
151, 152, 164, 178, 179, 190, 204,
210–212, 221, 228, 255, 257, 258,
271, 597, 696, 962, 971

део ~а 27, 32, 51, 71, 84, 95, 96, 124,
129, 135, 143, 155, 192, 211, 243,
261–264, 266, 269, 597, 609, 617,
744, 747, 772, 835, 838, 841, 848,
850, 855, 948, 989, 995, 996, 1012,
1015, 1075, 1081, 1083, 1087

једновалентни ~ 591, 660, 664, 751

копулативни ~ 136, 146, 147, 151, 152,
177, 179, 180, 190, 192, 206, 210,
211, 228, 255, 256, 265–267,
617–619, 625, 653, 670, 691, 692,
698, 702, 841, 843, 844

крњи аналитички ~ 249

некопулативни ~ 255, 256, 265

ономатопејски узвични ~ 248

семикопулативни ~ 147, 152, 178,
190, 210, 228, 255, 256, 625, 841,
843

синтетички ~ 245, 254, 257, 258,
266–268

сложени ~ 84, 245, 258, 259, 261, 265,
270, 288, 573, 588, 948, 974, 1352

тровалентни ~ 591, 662, 678, 751

четворовалентни ~ 662, 663, 679, 751
предикатив 32, 258, 261, 262, 265–267,
269, 590, 595, 597, 606, 607, 612,

- 614–618, 620, 621, 625, 667, 668, 702, 717, 747, 1208
- адвербијални ~ 71, 252, 256, 262, 267, 269, 871
- атрибутивни ~ 262, 263, 265
- атрибутски ~ 84, 261, 262, 265, 269, 607, 653, 668, 674, 680, 695, 702, 796
- детерминативни ~ 262, 264
- именички ~ 262–265, 269, 616, 617, 621, 747
- придевски ~ 262, 265, 269, 616, 618, 621
- прилошки ~ 262, 616, 619, 621, 670, 747
- реченични ~ 616, 620
- предикатски [в. и под *номинатив*, *генитив*, *дајтив*, *акузатив*, *инструментал*, *локатив*]
~ аргумент 146
~ јединица 142, 273, 449
~ структура 141, 658, 659
- предикатски израз 8, 10, 13, 14, 20, 21, 27, 30–34, 36, 41, 43, 54, 69, 70, 85, 93, 96, 97, 100, 122–129, 132, 134, 137, 243–247, 255, 258, 259, 261, 262, 264, 267–269, 271, 590, 595, 606, 607, 612, 626, 656, 658, 660, 661, 663–665, 667–669, 691, 693, 694, 698, 699, 711, 717, 728–730, 735, 743, 747, 750–752, 769, 771, 773, 776, 836, 897, 948, 978, 983, 989, 995, 1079, 1081, 1084, 1086, 1087, 1089, 1092, 1093, 1096а, 1097, 1104, 1109, 1114, 1118
- предикатско-атрибутска квалификативност 996
- предикација 69, 141, 142, 158–160, 162, 163, 165, 167, 176, 188–190, 194, 197, 198, 204, 205, 209–211, 214, 215, 218, 220, 221, 226, 230, 236, 237, 239, 240, 274, 275, 280, 284, 335, 556, 593, 646, 653, 661, 689, 691, 692, 693, 694, 699, 703, 717, 1083, 1149, 1151, 1165, 1175, 1176, 1179, 1185, 1186, 1316, 1366
- декомпонована ~ 173
- зависна ~ 168
- идиоматизована ~ 215
- имплицирана ~ 141, 191, 202, 631, 670, 689
- кондензована ~ 146
- копулативна ~ 191, 201, 212, 215, 218, 222, 631, 689
- модална ~ 204, 224
- негирана ~ 154
- непрелазна ~ 682
- нереализована ~ 204, 224
- нереченична ~ 593, 652, 691
- несвршена ~ 159, 161, 194, 215, 232
- пасивна ~ 209
- погодбена ~ 224
- прелазна ~ 229, 646, 682
- природа ~е 158
- пунозначна ~ 174
- реченична ~ 155, 158–161, 164–169, 180–185, 193–200, 201а–204, 214–224, 231–235, 238–241, 601, 645, 647, 652, 681, 691, 695, 696, 698, 699, 702, 703
- свршена ~ 159, 194, 215, 232
- предлог 34, 40, 41, 71, 75, 92, 95, 139, 141, 145, 147, 150–174, 176, 177, 179, 181, 183, 185, 188–206, 208–224, 226–242, 257, 259, 292, 293, 311, 313, 315, 317, 324, 339, 342, 601, 603, 615, 621, 626, 628, 632, 636, 640, 641, 643, 645, 646, 649, 650, 682, 684, 686, 687, 690, 700, 701, 703, 717, 727, 731, 752, 756, 757, 759, 766–768, 770–772, 778, 784, 811, 838, 840, 843–845, 847, 852, 854, 855, 860–864, 866, 867, 869, 872–874, 876, 879, 880, 884–886, 890–897, 934, 935, 937, 938, 940, 941, 943–945, 949, 952, 954–956, 958, 959, 961, 963–965, 972, 978, 979, 983, 984, 989–995, 998, 1004, 1006, 1008, 1021, 1030, 1037–1040, 1042, 1043, 1051, 1060, 1065, 1069, 1087, 1098, 1102, 1104, 1105, 1108, 1126–1128, 1172, 1323, 1366
- предлошки израз 139, 200, 203, 242, 700, 717, 767, 859, 863, 873, 874, 878, 884, 886, 891, 935, 938–940, 945, 954, 956, 959, 964, 967, 979, 984, 1043, 1062, 1102

- предлошки објекат [в. *објекатш*] 191, 211, 221, 229, 230, 643, 644, 717, 767, 778
- предлошко-падежна конструкција 18, 159, 242, 267, 297, 313, 316, 317, 643, 647, 682, 694, 700, 756, 759, 863, 871–875, 878, 881, 883–885, 887–889, 891, 935, 936, 938, 940, 942–945, 953, 956, 963, 968, 971, 983, 984, 992, 997, 998, 1001, 1004, 1089, 1102, 1172
- предлошко падежне конструкције с циљним значењем 962, 963
- предлошко-падежни адвербијали са узрочним значењем 955, 956
- предметна допуна [в. *допуна*] 230
- предметна ситуација 731, 735, 743, 745, 852, 862, 1101
- предметни објекат [в. *објекатш*] 157, 160, 191, 199, 202, 217, 229, 230
- презент 123, 151, 202, 259, 275, 276, 279, 282, 287, 288, 290–292, 295, 299, 301–304, 306, 307, 309–313, 317, 318, 320–336, 338, 343–358, 360, 361, 363–387, 412, 413, 418, 420, 424, 427, 428, 441, 463, 464, 482, 489, 490, 497, 501, 502, 507, 511, 513–516, 519, 520, 524, 530–532, 537–539, 541, 562, 579, 589, 640, 659, 660, 665, 692, 717, 747, 781, 803, 804, 826, 899, 902–905, 907, 922–924, 929, 948, 1116, 1117, 1134, 1142, 1156, 1165, 1191, 1197, 1199, 1200, 1202, 1206, 1208, 1209, 1366
- ~ за исказивање релативних радњи 326–336
- ~ замишљене ситуације 924
- ~ планиране ситуације 924
- ~ садашње неререференцијалне радње 302–325
- ~ садашње референцијалне радње 289–301
- ~ у пасивним конструкцијама 337–349
- актуелни ~ 903, 933, 1005
- гномски ~ // пословички ~ 903, 933, 1005
- индикативни ~ 899
- историјски ~ 351, 898, 923, 929, 1165
- квалификативни ~ 299, 300, 393, 902, 903, 988, 1005
- неактуелни ~ 519, 899, 902
- омннтемпорални ~ 901
- прави ~ 899
- приповедачки ~ // наративни ~ 351–354, 361, 362, 427, 464, 465, 481, 482, 501, 519, 906, 928, 929, 932
- проширени ~ 900
- свевременски ~ 901, 903, 1081
- сценски ~ 907
- фиктивни ~ 905, 906
- футурски ~ 924
- презентатив 151, 243, 247
- прелазност [в. и *транзитивност*] 153, 179, 191, 211, 229, 633, 638, 661, 684, 689, 717, 751, 752, 778
- пренесена временска значења 898
- препонован 650
- препурака 109, 260, 816, 880, 959, 1146, 1154, 1162, 1164, 1189, 1190, 1193, 1210–1215
- пресупозиција 12, 255, 973, 974, 976, 1130, 1164, 1168, 1175, 1179, 1190, 1193, 1194
- ~ говорникове интенције / намере 191
- ~ посесивног односа 178
- претња 688, 815, 1154, 1157, 1160, 1162, 1164, 1189, 1192, 1196, 1206, 1216–1218
- придев // адјектив 13, 25, 46, 53, 64, 72, 73, 82, 84, 92, 95, 96, 107, 109, 110, 112–114, 139, 140, 141, 151, 154, 156, 159, 162, 165, 177, 179, 192, 194, 197, 201, 211, 212, 217, 218, 221, 222, 228, 230, 234, 239, 244, 255, 261, 262, 265, 266, 269, 272, 415, 418, 420, 421, 423, 431, 450, 470, 497, 539, 546, 572, 592, 595, 601, 602, 605, 606, 613, 616–618, 632, 652–655, 667, 682, 688–691, 695, 702, 708, 714, 715, 726, 727, 771, 785, 786, 797, 804, 808, 835, 839, 840, 863, 869, 896, 980, 989, 990, 995, 997, 999, 1008, 1023, 1026, 1037, 1039, 1041–1043, 1049, 1060, 1074, 1076, 1087, 1103, 1108, 1122, 1125, 1165, 1201,

- 1233, 1258, 1260, 1279, 1280, 1303, 1305, 1313, 1316, 1349
 ~ непотпуног значења 154
 девербативни ~ 155, 689, 696
 компаратив ~ а / ~ у компаративу / ~ у облику компаратива 174, 197, 206, 989, 1014, 1015, 1021, 1033, 1035, 1123
 номинализација ~ а 179
 позитив ~ а 174
 показни ~ 159
 посесивни ~ / присвојни ~ 40, 64, 107, 109, 157, 194, 195, 682, 839–841, 850, 851, 1087
 трпни ~ 96, 155, 209, 266, 337, 343–345, 348, 349, 366, 416–426, 444, 446, 449–452, 480, 496, 497, 519, 520, 549, 550, 572, 618, 652, 653, 695, 749, 769, 771, 842, 1096а
 придевско-именички атрибутив 81, 82
 прикључени изрази 590, 796
 прилог // адверб 5, 39, 42, 61, 71, 75, 78, 110, 112, 122, 139, 156, 158, 161, 177, 194, 195, 215, 217, 234, 246, 266, 267, 269, 291, 296, 298, 305, 306, 308–310, 319, 321, 332, 391, 511, 519, 563, 566, 568, 600, 602, 603, 607, 616, 622, 626, 328, 652, 655, 665, 669–671, 682, 691, 695, 708, 713, 714, 717, 726, 727, 747, 755, 772, 774, 803, 822, 852, 858, 863, 869, 876, 878, 886, 896, 928, 934, 941, 945–952, 954, 962, 969, 985, 988, 995, 997–1004, 1019, 1035, 1037, 1039–1043, 1062, 1067, 1082, 1088, 1090–1092, 1098, 1104, 1108, 1123, 1125, 1219, 1238, 1279, 1280, 1303, 1316, 1338, 1366
 временски ~ 177, 937, 948, 949
 глаголски ~ 85, 170, 182, 183, 256, 272, 284, 328, 551–555, 557–561, 563–571, 652, 691, 964, 796, 896, 952, 957, 959, 967, 980, 983, 985, 997, 998, 1001, 1079, 1128,
 заменички ~ 9, 53, 61, 156, 158, 589, 731, 733, 834, 895, 950, 951, 957, 961, 972, 981, 1004, 1033, 1084, 1087, 1090, 1096, 1100, 1122, 1366
 квантификативни ~ 236
 прилошка одредба 71, 78, 112, 115, 128, 266, 267, 269, 298, 307, 308, 352, 420–422, 449, 450, 459, 477, 553, 555, 590, 600, 603, 604, 606, 607, 626, 630, 631, 650–652, 659, 665, 667, 668, 671, 673–676, 679–681, 698, 702, 860, 989, 997, 1001, 1049, 1251, 1276, 1355
 прилошки адвербијали циља 969
 припадност [в. *йосесивност*] 76, 95, 108, 109, 257, 290, 515, 547, 567, 730, 752, 794, 799, 822, 835, 838, 839, 841, 848, 850, 851, 1287
 прирок 243
 пронумеративи 862, 1044, 1045, 1051, 1103
 пропозитивна структура 590, 975, 980
 пропозиција 8–10, 14, 23, 128, 244, 255, 261, 266, 598, 718, 728, 730, 735, 756, 768, 788–790, 792, 813, 819, 826, 833, 835, 1001–1003, 1090, 1096, 1103, 1108, 1109, 1113, 1114, 1116, 1135, 1137, 1159, 1160, 1164, 1168–1170, 1172, 1180–1184, 1187, 1190, 1193, 1200, 1206, 1218–1220, 1222, 1225, 1228, 1239, 1247–1249, 1252, 1255, 1332
 пропозициона допуна [в. *дойуна*] 230
 пропозициони објекат [в. *објекат*] 190, 191, 210, 211, 229, 230, 768
 пропозициони садржај 158, 159, 186, 999, 1086, 1156, 1167
 пропратна околност [в. и *значење пропратне околности*] 161, 196, 218, 234, 235, 238
 проста реченица [в. *реченица*] просентенцијалан 626, 692, 695, 699
 просторни локализатор 228, 1006
 просторни објекат локализације 1006
 просторни оријентир 1006
 протаза 544, 973, 975, 978–981
 прохибитивни директив 1191
 прохибитивност 794, 808, 1116
 псеудоагенс 151, 152, 156, 191, 193, 198, 209, 237, 613, 626, 660
 псеудосоцијатив 852, 860
 ~ 'карактеристичне појединости' 860

~ става (позитивног или негативног)
860
временски ~ 860
пратилачки ~ 860
пунозначни глаголи 13, 84, 255, 258, 261,
267, 270, 585, 639, 658, 670, 673, 728,
784, 788, 826, 1168, 1316, 1349

Р

размак понављања у простору // спаци-
јална фреквенција 193
реалија / ~е [в. и *енійийетш* / ~и] 141, 155,
174, 191, 213, 221, 1344
живе ~ 163, 189, 214, 218, 221
истоврсне ~ 155, 213
конкретне ~ 192
неживе ~ 163
предметне ~ 192, 214, 218, 221
регирати [в. и *уйрављаши*] 682, 698
регуларност 112, 159, 194, 215, 257, 408,
720, 729, 940, 951, 1060, 1071, 1296
ред речи [в. и *линеаризација*] 59, 101,
139, 586, 612, 634, 717, 720, 733, 769,
771, 774, 778, 793, 818, 944, 978,
1049, 1170, 1243, 1245, 1256, 1270,
1276, 1281–1284, 1289, 1294–1296,
1332, 1366
редукована пропозиција 1187, 1190,
1200, 1206
рекција 34, 88, 95, 153, 179, 592, 602, 626,
646, 661, 662, 682, 684, 687–690, 692,
699, 754, 778, 955, 1102, 1280, 1346
акузативска ~ 754
варијативна ~ 754
беспредлошка ~ 685, 687, 688
глаголска ~ 641, 683, 686, 688–690,
717, 754, 778
дативска ~ 211, 686, 754
двострука ~ (в. и *комплексна* ~) 687,
754, 764
именичка ~ 688, 690, 754
инструментална ~ 211, 662, 754
јака ~ 754
комплексна ~ 646, 647, 662, 683, 686,
687, 754, 756, 757
локативна ~ 754

предлошка ~ 685, 687, 688
придевска ~ 689, 690, 754
слаба ~ 754
сложена ~ 160, 179, 190, 191, 197, 210,
229, 599, 687
рекцијска веза 601, 632, 682
рекцијска допуна [в. и *дојуна*] 191, 590,
602, 606, 607, 632, 635, 640, 649, 667,
683, 685, 686, 690, 698
друга ~ 155, 165, 179, 190, 191, 220,
757
прва ~ 190, 210, 229, 757
рекцијски однос 599, 682, 754
релативно време 897, 920
рема 108, 841, 1111, 1174, 1248, 1251,
1257, 1258, 1260, 1262, 1265, 1266,
1273–1275, 1280, 1281, 1285, 1288,
1290, 1291, 1295, 1301, 1303, 1304,
1306, 1308, 1310, 1311, 1314–1316,
1319, 1320, 1321, 1324, 1327, 1330,
1331, 1333, 1334, 1336, 1338, 1339,
1340, 1342, 1346, 1347, 1349, 1350,
1351, 1354, 1355, 1359–1362.
ремагизација 267, 838, 839, 1214, 1251,
1301, 1328, 1345
репрезентант 146, 147, 613
рестриktivан 154, 190, 192, 230, 860, 979,
1043, 1128
~а правила 694
реторичко питање 792, 818, 830, 1033,
1088а, 1129, 1154, 1221, 1330, 1357
референт 609, 610, 617, 621, 629, 639,
646, 653, 654, 660, 670, 673, 681, 686,
730, 744, 826, 1141, 1148–1154, 1167,
1168, 1171–1178, 1189, 1212, 1218,
1221, 1223, 1225, 1227, 1231, 1242
референцијалност 26, 44, 55–58, 63, 64,
83, 84, 101–105, 108, 112, 114, 138,
277, 279, 284, 287, 292, 314, 316, 318,
320, 321, 338, 388, 577, 1004,
1086–1090, 1093–1096, 1098–1100,
1105, 1141, 1148, 1149, 1153, 1154,
1168, 1189, 1211, 1243
рефлексивност 349, 717, 1089, 1100
реципијент 191, 609
реципрочност 65, 717, 777, 1089, 1100

реч 3, 6, 9–11, 13–17, 19–22, 24–26, 28, 47, 51, 54, 55, 59–62, 67, 71–74, 84, 88, 95, 101–103, 123, 129, 132, 139–142, 145, 151, 243, 246, 247, 261, 262, 265–267, 273, 282, 386, 526, 537, 547, 582, 586, 587, 589, 590, 592, 595–598, 600–607, 610, 612–615, 617, 618, 623–626, 628, 632–635, 639, 640, 646, 649, 650, 656, 659, 660, 665, 682, 683, 685–688, 690–692, 695, 697–699, 709, 717, 720, 726–728, 730, 731, 733, 735, 750, 752, 754, 755, 759, 769, 774, 778, 781, 785, 787–789, 791–793, 795, 798, 799, 803, 812, 818, 821–823, 826, 828, 833, 852, 854, 860, 862–865, 869, 880, 882, 884, 891–893, 896, 921, 935, 938–940, 944, 945, 951, 952, 954, 963, 967, 968, 978, 979, 981, 995, 1002, 1004, 1011, 1015, 1029, 1042–1046, 1049, 1050, 1060, 1071–1073, 1076, 1078, 1079, 1083, 1085–1090, 1092, 1093, 1098, 1103, 1104, 1106, 1108, 1112, 1118–1120, 1122, 1126, 1128, 1129, 1135, 1137, 1149, 1162, 1168, 1170, 1188, 1200, 1223, 1243, 1245, 1252, 1256, 1258, 1267–1270, 1276, 1279–1284, 1287, 1289–1292, 1294–1298, 1316, 1322, 1323, 1332, 1337, 1338, 1340, 1366

реченица [в. и реченична сѝруктура]

2–12, 14–20, 23, 26–31, 35, 37–39, 41, 43, 50, 53, 54, 57, 76, 78, 83–85, 88, 91, 93, 95, 97, 109, 122–129, 131–136, 140–143, 149, 151, 155, 158, 160, 172, 175, 177, 181, 186, 187, 193, 207, 209, 211, 214, 215, 221, 225, 231, 243, 244, 246–252, 255–261, 263–267, 269–272, 278, 281, 282, 284, 290, 291, 320–323, 326–330, 334–336, 338–341, 344, 349, 352, 361–363, 367, 369–371, 376, 381–387, 397, 398, 401, 406–409, 413, 415, 416, 418–422, 426, 427, 431, 433, 434, 441, 446, 449, 451, 454, 455, 469, 471, 472, 476, 477, 482, 488, 490, 492, 495–497, 500, 508–517, 519, 522, 530, 534, 537–539, 544, 545, 549–552, 594, 555, 558, 563, 566, 567, 574, 575,

577, 581–583, 586, 587, 589–591, 593, 594, 599, 601, 603–605, 612, 621, 623, 623, 626, 628, 631, 640, 645, 650, 653, 656, 657–664, 668–670, 673–675, 681, 691, 693, 694, 696, 698, 700–703, 706, 707, 709, 714, 716–720, 724, 728, 730, 731, 733, 735, 742–752, 756, 760, 766, 769–774, 776, 778, 779, 781–786, 788, 789, 792–796, 799, 800, 802, 804, 807, 811, 812, 818, 820, 821, 823, 826, 828–831, 833–835, 838, 840, 843, 846–849, 860, 862, 865, 869–871, 876, 884, 891, 893–898, 905, 907, 922, 924, 925, 928, 929, 935, 937–939, 942, 944, 947, 948, 951, 952, 954, 956–958, 962, 963, 966–969, 973–981, 983, 985, 988, 995, 996, 999, 1001–1006, 1008, 1015, 1016, 1019–1021, 1024, 1026, 1029, 1032, 1033, 1037, 1042, 1043, 1060, 1061, 1065, 1067, 1071, 1075, 1086–1093, 1096, 1096а, 1098–1100, 1102, 1103, 1108, 1109, 1111–1123, 1125–1131, 1133–1139, 1141, 1156, 1166, 1170, 1187, 1219, 1220, 1224, 1243–1248, 1250–1253, 1256–1263, 1266–1269, 1271, 1273–1275, 1278–1292, 1297, 1298, 1305, 1307, 1309–1312, 1314, 1315, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323–1325, 1328, 1330, 1336–1339, 1344, 1349, 1356–1360, 1365, 1366

активна ~ 151, 209, 222, 772

зависна ~ 128, 330, 333, 361, 514, 544, 574, 583, 589, 615, 616, 632, 659, 708, 716, 717, 871, 1019, 1035, 1042, 1272

имперсонална ~ 151, 156, 177, 746, 748, 1096а

оказионална варијанта [в. и реченични еквиваленци] 146, 147, 151, 594

пасивна ~ 151, 209, 222, 618, 770, 771, 774, 1102

прагматички садржај ~е 12, 718, 720

проста ~ 13, 19, 20, 23, 27, 58, 63, 85, 95, 123, 129, 243, 259, 261, 266, 271, 285, 304, 320, 371, 434, 441,

- 509, 515, 538, 590, 591, 593–598, 601, 605, 606, 608, 609, 611, 612, 614, 617, 623, 624, 626, 640, 646, 653, 657, 658, 660, 663–668, 674, 690, 692, 694, 696–699, 706, 717, 718, 720, 727, 728, 730, 731, 734–736, 748, 755, 803, 805, 807, 812, 828–830, 838, 894, 896, 934, 954, 956, 962, 967, 968, 973–975, 978–984, 988, 1006, 1075, 1088a–1090, 1108–1110, 1112, 1118, 1119, 1219, 1243, 1323
- персонална ~ 151, 177, 658, 661
- рефлексивно-пасивна ~ 151
- семантичка структура ~е 7, 9, 11, 13, 23, 27, 34, 124, 128, 243, 261, 665, 680, 690, 718, 724, 728, 749–751, 779, 835, 896, 1109, 1301, 1302, 1306
- семантички садржај ~е 12, 243, 718, 720, 721, 730, 749, 779, 1086
- синтаксичка форма ~е (в. *синтаксички облик* ~е)
- синтаксички облик ~е 13, 720, 956, 1019, 1109, 1337
- синтаксички садржај ~е 12, 718, 720
- сложена ~ 13, 28, 58, 85, 95, 125, 243, 244, 247, 258, 259, 261, 280, 285, 329, 331, 382, 385, 406, 434, 437, 441, 462, 477, 509, 514, 593, 604, 623, 624, 632, 699, 727, 728, 920, 973, 1001, 1006, 1091, 1109, 1112, 1118, 1119, 1219, 1272
- реченица у реченици 796
- реченице без глагола у предикату 246–253
- реченице с класификационим значењем 129, 130, 133
- реченице с класификационом обавезном детерминацијом 132
- реченице с класификационо-уопштавајућим значењем 130, 131
- реченице с конкретизујућим значењем 133
- реченице с показно-императивним речцама 247
- реченице с презентативима 247
- реченице са значењем идентичности / неидентичности 135–138
- реченична перспектива
- граматичка ~ 1246
- информативна ~ 1174, 1246, 1264, 1265
- комуникативна ~ 608, 660, 718, 1170, 1244–1252, 1254, 1255, 1257–1259, 1261, 1267, 1282, 1295, 1299, 1301, 1306–1310, 1328–1330, 1333, 1334, 1337–1339, 1349, 1355, 1356, 1361, 1363, 1365, 1366
- корелациона ~ 1246
- логичка ~ 1246
- прагматичка ~ 1246
- семантичка ~ 1246
- трансформациона ~ 1246
- функционална ~ 11, 774, 1111, 1246, 1258
- реченична структура [в. и *реченица*] 5, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 20, 23, 26, 27, 31, 128, 141, 146, 147, 172, 189, 209, 210, 220, 227, 243, 257, 267, 378, 538, 606, 611, 613, 660, 662–666, 668, 674, 679, 690–692, 695, 698, 700, 705, 707, 717, 728, 729, 743, 749, 752, 754, 756, 767, 779, 784, 796, 802, 807, 826, 835, 841, 862, 864, 896, 975, 1003, 1011, 1019, 1042, 1087, 1091, 1109, 1247, 1248, 1293, 1309, 1314, 1328, 1354–1356
- реченични делови 6, 11, 13, 14, 30, 43, 88, 91, 113, 123, 243, 244, 256, 284, 340, 555, 625, 706, 709, 718, 728, 730, 735, 769, 772, 788, 795, 827, 869, 896, 948, 951, 953, 976, 978, 988, 1003, 1026, 1073, 1079, 1086, 1088–1090, 1105, 1111, 1116, 1118, 1119, 1122, 1248, 1256, 1261, 1266, 1288, 1300, 1332, 1339
- реченични еквивалент [в. и *оказионална варијанта реченице*] 146, 147, 151, 1033
- реченични израз 17, 27, 30, 728, 730, 1042, 1086
- реченични кондензатор 584, 691, 692, 694, 695, 701

реченични конституент 273, 591
 реченични члан 19, 243, 257, 266, 281,
 422, 587, 590–593, 595–597, 603, 604,
 606, 607, 623, 632, 650, 653, 655, 662,
 663, 665, 668, 671, 674, 677, 680, 690,
 692, 706, 709, 716, 1248, 1277, 1279,
 1280, 1291, 1347, 1349, 1354, 1357

С

савет 257, 526, 527, 813, 814, 816, 1133,
 1138, 1144, 1146, 1154, 1157, 1159,
 1164, 1190, 1193, 1199, 1210, 1212,
 1213, 1215, 1330

сегментирање 101, 590, 706

семантичка допуна [в. и *дојуна*] 147, 152,
 154, 156, 178, 179, 190, 192, 210–212,
 222, 228, 230, 238, 668, 692, 699, 701,
 703, 768

семантичка категорија [в. и *категорија*
 семантичка] 7, 181, 213, 629, 640,
 719–728, 730, 731, 733–735, 749, 794,
 797, 802, 835, 852, 862, 868, 869, 871,
 896, 948, 951, 953, 954, 956, 960, 962,
 973, 974, 983, 987, 988, 1036, 1037,
 1042, 1043, 1061, 1086, 1096а, 1099,
 1101, 1108, 1189

~ граматичке квалификације 730

~ локализације и квантификације 730

аргументска ~ 730

моноцентрична ~ 726

полицентрична ~ 726

предкатска ~ 730

реченична ~ 730

семантички центар ~е 723, 724, 727,
 732, 940, 1042, 1099

синтаксички центар ~е 728

ситуативни оквир ~е 731

семантичка структура реченице [в.
реченица]

семантичке улоге 656, 660, 721, 745, 751

семантички елементарни предикат 1164,
 1168, 1222

семантички непотпун глагол 33, 152,
 154, 155, 228, 259, 1306

семантички непотпуне лексеме 141

семантички предикат 8, 14, 23, 84, 85,
 105, 124, 128, 134, 243, 248, 255, 261,
 599, 600, 728, 751, 754, 779, 995, 1109,
 1166, 1222, 1301, 1349, 1351

~ и предикатски израз 128

семантички типови квантификатора
 1043

семантички типови социјативних кон-
 струкција 856–860

неправи социјатив 858

социјатив непосредног типа 856

социјатив посредног типа 857

социјатив целине 859

семантичко језгро 146, 147, 151, 152, 174,
 177, 179, 180, 189–191, 201, 206, 210,
 211, 218, 222, 228, 230, 597, 615

семантичко обележје [в. и *обележје*] 39,
 141, 152–156, 165, 179, 190, 191, 238,
 617, 632, 639, 655, 695, 748

семикопулативни глагол [в. *глагол*]

сентенцијална допуна [в. *дојуна*]

симултаност 159, 194, 215, 232, 293, 305,
 462, 896, 897, 899

сингулативност 1059

плуралска ~ 1059

сингуларска ~ 1059

синтагма 15–17, 20–22, 139–141, 146,
 154, 158–160, 162, 197, 210, 229, 242,
 259, 263, 312, 391, 395, 449, 454, 488,
 559, 561, 570, 590, 597, 603, 617, 623,
 624, 632, 635, 654, 682, 683, 688–690,
 696, 698, 700–704, 708, 717, 728, 754,
 765, 778, 846, 852, 853, 879, 880, 882,
 884, 885, 889, 893, 895, 938, 940, 972,
 995, 1041, 1120, 1256, 1259, 1268,
 1269, 1273–1276, 1280, 1288, 1297,
 1366

атрибутска ~ 114, 682, 1297

глаголска ~ 607, 624, 625, 635, 639,
 668, 669, 682, 684, 685, 688

допунска ~ 592, 601, 624, 635, 682,
 690

зависни члан ~е 229, 682

именичка ~ // ~ номинална 16, 139,
 142, 155, 160, 162, 217, 239, 312,
 616, 617, 625, 632, 634, 652, 654,

- 665, 682, 696, 698, 708, 709, 715, 873, 890, 935
 независни (управни) члан ~е 146, 210, 229, 632, 690
 придевска ~ 625, 632, 682, 689
 прилошка ~ 625
 прилошко-одредбена ~ 603
 устаљена ~ 159
- синтагматски
 ~ план 706, 749, 1092, 1280
- синтакса глагола 272–286, 288, 589, 951, 1005, 1366
- синтакса наслова 28
- синтаксема 291, 393, 395, 500, 590, 625, 632, 1268, 1269, 1296, 1298
- синтаксичка веза 16, 36, 94, 590, 595–605, 607, 623–625, 632, 653, 668, 1280
 двострана ~ 595, 605
 зависна ~ 595, 598–600, 694
 субјекатско-предикатска ~ 595, 596, 682
- синтаксичка конструкција 16, 18, 95, 243, 261, 557, 563, 603, 724, 772, 793, 796, 835, 862, 869, 870, 877, 896, 954, 960, 984, 1024, 1030, 1060, 1071, 1085, 1102, 1267, 1357
- синтаксичка позиција 149, 175, 187, 207, 221, 225, 590, 591, 597, 614, 623, 625, 630, 660, 668, 670, 692, 697–699, 702, 749
 блокирана ~ 37, 747, 1003
 везана ~ 606, 660
 иницијална ~ 612, 653, 661, 692, 774, 826, 1049, 1285, 1349, 1352, 1353
 финална ~ 586, 653, 774, 795, 978, 1266
- синтаксичка форма [в. и *синтаксички облик*] 718, 732, 749, 774, 1322
- синтаксичка функција 16, 17, 21, 27, 30, 41, 76, 145, 151, 156, 288, 330, 388, 438, 458, 459, 574606, 626, 628, 632, 653, 690, 835, 855, 870, 934, 954, 988, 1060, 1062, 1069, 1102, 1105
- синтаксички облик [в. и *синтаксичка форма*] 13, 19, 245, 286, 718–720, 722, 724, 725, 727, 730, 733, 749, 835, 836, 840, 846, 848, 852, 869, 871, 954, 956, 975, 996, 1007, 1019, 1045, 1062, 1102, 1109, 1110, 1337
- синтаксички садржај 12, 286, 718, 720, 732, 733
- синтаксичко-семантичка
 ~ варијанта 220
 ~ вредност 140–142, 435, 474, 508
 ~ декомпозиција 190
 ~ јединица 140, 141, 624
 ~ категорија 140, 148, 666, 1189
 ~ конверзне структуре 229
 ~ контекст 179
 ~ односи 140, 623
 ~ позиција 141, 180
 ~ поступак пасивизације 220
 ~ структура 141, 151, 229
 ~ функција 148, 187, 438, 587
- ситуативни оквир 731, 735, 802, 835, 869, 935, 954, 973, 974, 983, 988, 1006, 1042, 1086, 1088а, 1172
- ситуативни оквир просторне локализације 869, 896
- слагање [в. и *конгруенција*] 31, 95, 96, 139, 595, 692, 778, 1049, 1060
- словенски генитив [в. *генитив*]
- сложена реченица [в. *реченица сложена*]
- смештање у време [в. и *темпорална локализација*] 159, 194, 215, 232
- смештање у простор [в. и *спацијална локализација*] 193
- социјативне конструкције 660, 852, 854, 855
 синтаксичке функције ~ 855
 типови ~ 856–860
- социјативни глаголи [в. *глаголи социјативни*] 164, 165, 229, 854, 856
- социјативност 158, 214, 221, 734, 852–854, 858, 860, 861, 884, 1082, 1089
 негативна ~ 860
 неправда ~ 852
 облици исказивања ~и 853
- спацијална квантификација [в. и *одмеравање у простору*] 193, 197
- спацијална локализација [в. и *смештање у простору*] 193
- спацијални акузатив [в. *акузатив*]

- спацијални генитив [в. *генитив*]
- спацијални датив [в. *датив*]
- спацијални инструментал [в. *инструментал*]
- спацијални локатив [в. *локатив*]
- спацијалност 30, 721, 723, 726, 727, 730, 853, 868, 869, 871, 872, 894, 895
- спољашњи узрок 165, 954–956, 958, 959
- спроводнички инструментал [в. *инструментал*]
- став благонаклоности / неблагонаклоности 795
- статички аспект просторног односа 875, 877, 878
- статус вокативног израза у односу на структуру реченице 796
- структура 1, 2, 5, 7–9, 11, 13–15, 23, 26, 27, 30, 31, 46, 53, 71, 103, 112, 124–128, 135, 139, 139, 140, 145, 156, 160, 179, 181, 190–192, 194, 197, 199, 205, 212, 217, 218, 220, 221, 227–229, 239, 243, 245–247, 261–263, 266, 267, 271, 520, 590, 591, 594, 611, 613, 618, 620, 638, 657, 658, 660, 661, 663–667, 690, 692–694, 696, 699, 706, 720, 723, 727–729, 731, 734, 735, 743, 749, 754, 763, 771, 774, 779, 789, 792, 796, 797, 802, 803, 807, 818, 826, 835, 841, 846, 860, 862, 869, 873, 874, 882, 886, 891, 896, 935, 946, 953, 954, 967, 972, 973, 975, 978–980, 982, 1011, 1019, 1042, 1043, 1060, 1062, 1064, 1065, 1071, 1086, 1087, 1088а, 1089, 1092, 1106, 1109, 1114, 1119, 1120, 1135, 1136, 1141, 1156, 1160, 1165, 1179–1181, 1205, 1211, 1212, 1216–1218, 1220, 1237, 1244, 1249, 1252, 1260, 1262, 1270, 1274, 1275, 1293, 1294, 1307, 1309, 1314, 1329, 1339, 1357, 1363
- активна ~ 210, 220, 227, 752
- акузативна ~ 172, 194
- граматичка ~ реченице 141, 975, 1354–1356
- девербативна ~ 239
- декомпонована ~ 190, 210
- идиоматизована ~ 147, 152, 160–162, 180, 190, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 219, 221, 222, 227, 229
- имперсонална ~ 189, 231, 660
- номинализована ~ 151, 161, 639, 696, 698, 700, 705, 975, 979
- пасивна ~ 151, 210, 220, 227, 752
- перифрастичка ~ 190
- предикатска ~ 141, 594, 659
- реченична ~ 13, 17, 19, 27, 141, 146, 147, 170, 172, 189, 209, 210, 220, 227, 243, 257, 261, 378, 538, 606, 659, 660, 662–664, 666, 668, 674, 679, 691, 692, 695, 698, 700, 705, 707, 717, 743, 751, 767, 784, 796, 1003, 1091, 1247, 1248
- семантичка ~ 9, 11, 13, 23, 27, 34, 124, 128, 243, 255, 261, 269, 665, 680, 718, 724, 728, 749–751, 779, 782, 835, 882, 896, 936, 1042, 1043, 1045, 1064, 1066, 1086, 1089, 1109, 1164, 1165, 1188, 1190, 1210, 1214, 1301, 1302, 1306
- синтаксичка ~ 20, 23, 28, 53, 151, 153, 243, 247, 258, 591, 693, 720, 723, 727, 744, 774, 797, 807, 832, 835, 869, 870, 985, 1037, 1086, 1328, 1366
- синтаксичко-семантичка ~ 141, 151, 229
- субјекатско-предикатска ~ 141
- тип језичке ~е 140
- структура вокативног израза 797
- структура именског израза 23–43
- структурна хијерархија 665
- структурни лик 141, 144, 150, 176, 188, 208, 226, 596, 602, 607, 626, 650, 657, 685, 690
- ~ са обавезним детерминатором 141
- структурни образац 602, 605, 626, 634, 660–662, 669, 685, 687, 699, 700, 704
- субјекат [в. и *функција* субјекта] 17, 37–39, 84, 93, 95–97, 129, 133, 137, 139, 141, 146, 151, 158, 160, 170, 172, 180, 181, 190, 193, 201, 206, 210, 214, 217, 220–222, 231, 256, 257, 261, 266, 269, 339, 455, 537, 551, 552, 574, 582,

- 585, 586, 590, 595, 597, 606–609, 612, 613, 626, 635, 660, 661, 671, 692, 697, 699, 702, 710, 720, 735, 743–749, 751, 752, 769, 773, 774, 776–778, 782, 807, 835, 838, 846, 848, 855, 860, 864–866, 871, 896, 954, 958, 959, 966, 978, 984, 995, 1001, 1026, 1075, 1082, 1089, 1096а, 1097, 1099, 1102, 1104, 1251, 1277, 1279, 1281–1284, 1286, 1301, 1316, 1349, 1350, 1354
- граматички ~ 31, 32, 100, 141, 143, 146, 148, 151, 175, 189, 207, 225, 500, 596, 597, 606, 607, 609, 612, 626, 653, 660, 756, 770, 835, 988, 995, 1001, 1346–1349
- логички ~ 552, 596, 606, 610, 693, 850, 896
- пролептички ~ 191
- семантички ~ 151, 156, 177, 189, 209, 227, 596, 610, 744, 747, 756, 767, 840, 1099, 1301, 1348, 1349
- формални ~ 609, 612, 613, 615, 626, 659, 692, 835, 841
- субјекат — агенс 191, 209, 211
- субјекат — каузатор 189
- субјекатски аргумент 177, 243, 591, 605, 607, 608, 611–615, 617, 618, 620, 621, 635, 638, 642, 646, 653, 654, 658, 660–663, 665, 694, 698, 710, 711, 714
- субјекатски додаток 146
- субјекатски појам 210
- субјективни денотативни простор 1137, 1148, 1150–1152, 1154, 1172, 1173, 1178, 1212, 1218, 1221, 1231, 1237
- субјективни простор 870, 1227
- субординација 22, 25, 88, 406, 1346
- субперспектива комуникативне реченичне перспективе
- информативна ~ 1258, 1261, 1263
- оријентациона ~ 1258, 1263
- позициона ~ 1258, 1259, 1263
- сукцесивност [в. и посредна временска локализација] 159, 194, 210, 215, 232, 334, 354, 462, 497, 511, 512, 514
- суперлатив 113, 989, 1006, 1007, 1009, 1018–1026, 1035, 1037, 1043, 1084, 1087
- ексклузивни и инклузивни ~ 1022
- јаки и слаби ~ 1007, 1020, 1026
- наративни ~ 1007, 1023
- спољашњи и унутрашњи ~ 1019, 1025
- суперлативне конструкције 1018, 1019
- суперлативност 160, 217, 1024–1027, 1029, 1030, 1032, 1033, 1037
- ~ негиране једнакости 1028
- ~ негирања вишег 1029
- афирмативна и негативна ~ 1027
- ексклузивна и инклузивна ~ 1031
- експресивна ~ 1032, 1033
- јака и слаба ~ 1026, 1027
- модална ~ 1032
- основна и ужа ~ 1030
- спољашња и унутрашња ~ 1025
- супстандардно [в. и *суйсџандард*] 80, 158, 159, 165, 167, 183, 193, 211, 247, 797, 800, 891, 1070, 1074, 1106
- супституент 170, 228, 234, 236, 613, 692–695, 1088
- супститутив 172
- супститутивност [в. и *значење супститутивности*] 172

Т

- таутологија 160, 217, 659, 1327
- текст 2, 6, 15, 19, 28, 46, 58, 95, 109, 158, 210, 284, 301, 358, 366, 372, 404, 405, 411, 427, 451, 463, 465, 476, 501, 502, 580, 593, 603, 677, 691, 705, 706, 716, 745, 795, 838, 880, 907, 917, 933, 952, 954, 978, 1086–1088а, 1090, 1100, 1175, 1187, 1237, 1243, 1246, 1249, 1309, 1326, 1366
- теличност 721, 953, 962, 972, 973
- тема 31, 41, 841, 1174, 1218, 1231, 1248, 1251, 1256–1262, 1265, 1266, 1273–1275, 1285, 1287–1289, 1291, 1295, 1301, 1304, 1308, 1310, 1311, 1314, 1319–1321, 1327, 1330, 1331, 1333–1336, 1338, 1339, 1346–1350, 1354, 1359–1362
- тематизација 1207, 1251, 1301
- тематско-ремаатска структура реченице 11, 826

- темпорална квантификација у ужем смислу [в. и *одмеравање дужине трајања у времену*] 159, 194, 215
 темпорална квантификација у ширем смислу [в. и *одмеравање у времену*] 159, 194, 197, 215, 232
 темпорална локализација [в. и *смештање у време*] 159, 194, 215, 232
 темпорална фреквенција [в. и *одмеравање учесталости појављивања у времену*] 159, 194, 215
 темпорални акузатив [в. *акузатив* темпорални]
 темпорални генитив [в. *генитив* темпорални]
 темпорални инструментал [в. *инструментал* темпорални]
 темпорални локатив [в. *локатив* темпорални]
 темпоралност и аспектуалност у простој реченици 951
 темпоралност и наративност 928
 терминативност [в. и *временска адлативности*] 159, 896, 951
 топиализација 1186, 1224, 1251
 тотално питање 581, 1154, 1221, 1222, 1223
 транзитивност [в. и *прелазности*] 688, 751, 752
 транслокативност // усмереност у простору [в. и *усмерености (транслокативности) у простору*] 158, 193
 транспозиција презента
 ~ у будућност 367–372
 ~ у прошлост 351–366
 временска ~ 350–366, 482, 489
 модална ~ 373–387
 транспонована временска значења 922
 трансформ 69, 562, 691, 695, 973, 1151
 трпилац 635
- У**
- удаљавање — одвајање — издвајање [в. и *генитив аблативни*] 155, 213
 уже и шире схватање дијатезе 750
 узрок 102, 165, 166, 182, 183, 200, 222, 238, 243, 553, 569, 649, 651, 720, 723, 730, 767, 840, 864, 868, 954–960, 962, 964, 966, 973–975, 984, 1086, 1089, 1152, 1211, 1237, 1241
 директни ~ // активни) ~ 165, 222
 ~ типа ефектор // изазивач 165, 222, 238
 ~ типа стимулатор // подстрекач 165, 222, 238
 индиректни ~ // пасивни ~ 165, 222, 1136
 ~ типа основ 200
 ~ типа разлог // повод 165, 200, 238
 ~ типа подстицај 200
 спољашњи ~ 165, 954–956, 958, 959
 унутрашњи ~ 165, 954–959
 узрочни 40, 41, 165, 183, 200, 222, 238, 242, 243, 557, 569, 652, 674, 700, 767, 776, 953–962, 964, 973, 979, 1166, 1366
 уметнути изрази 123, 796, 880
 уопштено-илокутивна функција 1143, 1146, 1154, 1203
 упитне реченице 14, 54, 186, 259, 621, 575, 581, 792, 802, 812, 818, 820, 821, 823, 826, 829, 831, 833, 1093, 1098, 1114, 1224, 1271, 1288, 1289, 1291, 1293, 1330, 1357
 ~ према опсегу ситуације на коју се односе 819–822
 ~ према степену граматикализованости 828–830
 ~ према степену информативности 823–827
 ~ с обзиром на однос према десном контексту 833
 ~ с обзиром на однос према левом контексту 831, 832
 упозорење 785, 808, 814, 815, 1116, 1133, 1136, 1138, 1139, 1154, 1157, 1165, 1169, 1189, 1191–1193, 1210–1212, 1215–1217, 1330
 управљати 211, 642, 682, 686, 767
 управљеност [в. и *директивности и усмерености*] 141, 175, 181

упутства 376, 527, 810, 907, 1154, 1178,
1187, 1189, 1193, 1198, 1210, 1212,
1214, 1215

упућивачка средства 9

условни 19, 41, 67, 103, 104, 169, 194,
204, 224, 241, 336, 387, 431, 508,
514–516, 544, 560, 626, 668, 694, 700,
780, 873, 941, 960, 962, 973–975,
979–981, 1043, 1103, 1106

усмереност [в. и *директивности и управљености*] 141, 158, 175, 179, 181, 187,
231, 686, 795, 876, 891, 892, 947, 962,
1144, 1146, 1154, 1189, 1250, 1330

усмереност // транслокативност у простору [в. и *транслокативности (усмерености) у простору*] 158, 193

учесник 8, 9, 11, 23, 26, 27, 30, 43, 57, 60,
128, 164, 199, 212, 221, 243, 522, 539,
608, 611, 612, 619, 633, 635, 638, 642,
646, 652–654, 656, 657, 660, 662, 663,
665, 686, 710, 720, 728, 730, 731, 735,
751, 756, 771, 802, 803, 806, 807, 852,
857, 869, 1086, 1093, 1096, 1099, 1137,
1140, 1142, 1149, 1151, 1153, 1154,
1171, 1173, 1174, 1178, 1190, 1211,
1237, 1241, 1242, 1254

Ф

фазни

~ глагол [в. и *глагол фазни*] 190, 210,
211, 255, 258, 269, 270, 288, 588,
692, 768, 841, 937, 951, 1015

факултативна детерминација 77

факултативно социјативни глаголи 854,
856

факултативност 754, 1071, 1105

форма 16, 19, 27, 46, 83, 84, 94, 117, 121,
155, 159, 162, 177, 189, 193–195, 197,
213, 217, 218, 220, 222, 228, 238, 243,
258, 261, 269, 273, 337–339, 341, 344,
345, 348, 349, 354, 365, 366, 369, 401,
404, 415, 426, 428, 431, 443, 44,
446–450, 452, 454–456, 470, 480,
496, 499, 507, 513, 516, 519, 520, 524,
532, 537, 546, 547, 592, 618, 638, 641,
645, 649, 658, 660–662, 664, 665, 676,

689, 691, 693, 695, 717, 718, 732, 749,
759, 767, 768, 774, 778, 790, 802, 804,
811, 813, 817, 828, 851, 860, 862, 996,
1008, 1059, 1061, 1073, 1074, 1093,
1108, 1220, 1250, 1297, 1303, 1311,
1314, 1322, 1326, 1330

архаична ~ 157

везана ~ 590, 650

морфолошка ~ 674

номинализована ~ 146

номинална ~ 159

падежна ~ 176, 188, 226, 636, 638, 665,
692, 699, 701

слободна ~ 179, 650, 756, 1041

слободна падежна ~ 141, 157, 601,
603, 686

стандардна ~ 159, 167, 193

супстандардна ~ 193

формална реченична структура 7, 13, 14,
243, 656, 657, 659, 660, 665, 668, 674,
690, 728, 743, 749, 754, 835, 1249

фрагментизатор /-и 35, 195, 231, 232,
890, 940–942

општи ~ 1106

посебни ~ 1106

фраза 160, 20, 1041, 1226, 1297

фразни акценат 1267, 1297, 1305

фракталност 1105

фреквенција 432, 440, 489, 538, 555, 564,
948

спацијална ~ [в. и *размак йонављања у простору*] 193

темпорална ~ [в. и *одмеравање учесталости йонављања у времену*] 159, 194, 215

функција 1, 3, 7, 17, 19, 24, 27, 30, 31, 34,
35, 37, 41, 43, 52, 57, 67, 71, 75, 76, 78,
81, 88, 95, 101, 102, 108, 110, 117, 128,
139, 140, 150, 160, 170, 172, 179, 188,
190, 208, 220, 242, 243, 247, 249, 255,
257, 261, 263, 265, 266, 267, 269, 272,
282, 284, 285, 287, 288, 292, 293,
311–313, 315, 317, 318, 324, 327, 335,
347–349, 352, 353, 355, 367, 369, 371,
384, 392, 395, 398, 404–408, 410, 414,
418, 422, 423, 427, 428, 431, 434, 437,
438, 448, 449, 452, 453, 459, 460, 464,

- 468, 471, 473, 482, 486, 487, 501–503, 507, 508, 511, 514, 515, 521, 523, 528, 536, 544, 546–548, 550, 552, 553, 555, 558, 565, 571–575, 578, 579, 581, 585–590, 595, 599, 604–607, 614, 617, 618, 621, 623, 625, 626, 628, 632, 634, 640, 646, 651, 652, 654, 655, 658–660, 662, 665, 667, 668, 671, 674, 682, 690–693, 695, 697, 706, 708, 717, 718, 720, 724, 728, 730, 735–737, 740, 743, 744, 748, 755, 756, 769, 771, 773, 778, 779, 781, 785, 786, 788, 789, 792, 794–797, 799, 800, 802–805, 807, 815, 816, 829, 833, 838, 840, 843, 855, 859, 860, 868, 871–874, 879, 880, 884, 895, 917, 921, 926, 927, 935, 937, 947, 950, 952, 957, 959, 966, 969, 977–979, 981, 985, 988–990, 997, 1003, 1004, 1006, 1039, 1041–1043, 1049, 1061, 1071, 1073, 1076, 1083, 1086–1091, 1095–1096а, 1098, 1100, 1108, 1112, 1116–1118, 1120, 1122, 1123, 1128, 1133, 1135–1149, 1151–1155, 1162–1172, 1174–1176, 1178, 1179, 1181, 1183, 1186, 1187, 1189–1194, 1196, 1197, 1199, 1202–1206, 1208–1210, 1212–1214, 1216, 1218–1226, 1228, 1230–1237, 1242, 1243, 1246, 1280, 1287, 1294, 1299, 1313, 1326, 1330, 1338, 1339, 1349, 1350, 1355, 1357, 1366
- ~ аблативног детерминатора 155
 - ~ адвербног детерминатора (одредбе) 142
 - ~ адвербног комплемента (допуне) 142
 - ~ адноминалног детерминатора (одредбе) 142
 - ~ адноминалног комплемента (допуне) 142
 - ~ актуализатора деиктичког типа 159, 194
 - ~ акузатива [в. и *акузативе*] 187, 189
 - ~ апелатива 145
 - ~ временског актуализатора 194
 - ~ временског локализатора 194
 - ~ генитива [в. и *генијиве*] 95, 150
 - ~ граматичког субјекта 146, 148, 151, 597, 606, 1347
 - ~ датива [в. и *дативе*] 177
 - ~ дела предиката 143, 155
 - ~ детерминатора 76, 166, 180, 184, 201а, 222, 239
 - ~ детерминатора експликативне околности типа основ / критеријум 201
 - ~ детерминатора пропратне околности 161, 196, 218, 235
 - ~ директног беспредлошког објекта 143, 153
 - ~ директног објекта 34, 153, 156, 165, 179, 187, 191, 193, 220, 221, 634, 687, 1089
 - ~ директног предметног објекта 191, 202, 229
 - ~ директног пропозиционог објекта 191
 - ~ друге рекцијске допуне 155, 179, 190, 191
 - ~ експонента реченичне предикације 185
 - ~ ексцептива 170
 - ~ заменице за коагенсе 164
 - ~ идентификатора 190, 217
 - ~ индиректног објекта 37, 165, 179, 220, 229, 634, 646, 756, 1089
 - ~ индиректног предметног објекта 191
 - ~ индиректног пропозиционог објекта 191
 - ~ инструментала [в. и *инструментал*] 209, 211, 867
 - ~ инструменталног детерминатора 163, 182, 198, 220, 237
 - ~ интенционалног детерминатора 167, 202, 223, 240
 - ~ каузалног детерминатора 165, 183, 200, 222, 238
 - ~ квалификативног детерминатора 160, 195, 217, 218, 234, 715
 - ~ квантификативног детерминатора 162, 197, 219, 236
 - ~ квантификативног детерминатора интензификатора 162

- ~ квантификатора 156, 197, 1122
- ~ кондиционалног детерминатора 169, 204, 224, 241
- ~ конкретизатора просторне релације 158
- ~ концесивног детерминатора 168, 185, 203
- ~ локализатора 158, 891
- ~ локатива [в. и *локатив*] 227
- ~ нетипичног објекта 211
- ~ номинатива [в. и *номинатив*] 145
- ~ нумеричког квантификатора 220
- ~ обавезне семантичке допуне 156
- ~ обавезног детерминатора 141, 159, 194
- ~ објекта [в. и *објект*] 153, 155, 156, 158, 165, 170, 172, 180, 181, 190, 191, 193, 195, 202, 211, 214, 229, 231, 233, 595, 626, 855, 934
- ~ објекта локализатора 229
- ~ посесивног детерминатора 157, 180
- ~ посесора 160
- ~ посесума 160
- ~ прве рекцијске допуне 190, 210
- ~ предлога 158, 159, 165, 183, 232, 234
- ~ предлошког објекта 221
- ~ предлошког предметног објекта 229
- ~ предлошког пропозиционог објекта 211, 229, 230
- ~ предметног објекта 191
- ~ пропозиционог објекта 191
- ~ реченичног еквивалента 146, 147
- ~ семантичке допуне (комплемента, експликатора) 147, 152, 154, 155, 178, 179, 190, 192, 210, 212, 220, 228, 230, 768
- ~ семантичког језгра 147, 152, 174, 177, 179, 180, 190, 210, 211, 228
- ~ семантичког субјекта 151, 156, 177, 189, 209, 227, 231, 1348
- ~ ситуационог детерминатора 191, 216, 233
- ~ спацијалног детерминатора 155, 158, 181, 193, 214, 231
- ~ спроводника 220
- ~ субјекатског додатка 146
- ~ субјекта [в. и *субјект*] 146, 158, 170, 172, 180, 181, 193, 214, 217, 220, 595, 608, 612, 613, 626, 699, 702, 855, 866, 934, 1102, 1104
- ~ супститутива 172
- ~ темпоралног детерминатора 155, 159, 194, 215, 232
- ~ фрагментизатора 35, 231, 232
- адвербијална ~ 41, 142, 871, 983, 1062
- атрибутска ~ 70, 142, 934, 996, 1279
- граматичке ~ е 15, 256, 869
- објекатска ~ [в. и ~ *објект*] 156
- предлошка ~ 184
- прилошка ~ 142, 603
- синтаксичка ~ 16, 17, 21, 27, 30, 41, 145, 151, 156, 288, 330, 388, 458, 459, 573, 574, 587, 606, 626, 628, 632, 653, 690, 835, 855, 870, 934, 954, 988, 1060, 1062, 1069, 1102, 1105
- синтаксичко-семантичка ~ 148, 186, 187, 438
- субјекатска ~ [в. и ~ *субјект*] 138, 156, 1062, 1102
- функционална перспектива реченице 11, 774, 1111, 1258
- функционални стил [в. и *језик*] 151, 154, 159, 166, 169, 181, 184, 209, 210, 211, 217, 227, 229, 237, 239, 240, 260, 342, 243, 371, 399, 457, 473, 485, 491, 696, 767, 840, 1233, 1294
- научни ~ 159, 166, 169, 184, 239, 240, 343, 696, 767, 1294
- правно-административни ~ 159, 166, 169, 184, 211, 217, 239, 240, 696, 767
- публицистички ~ 159, 767, 1294
- функционално-семантичко поље 723, 726
- футур [в. и *будуће време*] 151, 259, 369, 415, 493–495, 501, 504, 659, 729, 781, 919, 928, 974, 978, 1032, 1098, 1165, 1217, 1219
- футур други 285, 334–336, 345, 349, 366, 431, 508–520, 562, 589, 659, 920
- ~ и пасивна дијатеа 517–520
- ~ у временској употреби 510–513

~ у условним реченицама 514–516
футур први 259, 275, 333–336, 347, 352,
367–369, 415, 464, 465, 486–507, 509,
511, 513, 518, 520, 562, 573, 803, 804,
918, 1165, 1206, 1209
~ за исказивање релативних будућих
радњи 494, 495
~ и исказивање референцијалне бу-
дућности 488–490
~ и пасивна дијатеза 496–500
временска транспозиција ~ 501, 502

гномски ~ 919, 933, 1005
индикативни ~ 918
модална трансформација ~ 503–507
приповедачки ~ 897, 927, 932
релативни ~ 927

X

„хибридно“ питање 1220
хомоним [в. и хомонимни] 743
хомонимни [в. и хомоним] 140, 156
хонорификација 800

Симболи и скраћенице

A	адресат
AdD	адвербијална // прилошка допуна
Adit	адитив
Adj	придев (адјектив)
AdjDir	придев са обележјем директивности
AdjKomp	придев компаратив
AdjPoses	придев посесивни
AdjSoc	придев са обележјем социјативности
AdjTrpni	придев трпни
Adv	прилог (адверб)
Ag	агенс
Arg	аргумент
Arg1	аргумент први
Arg2	аргумент други
Arg3	аргумент трећи
Arg4	аргумент четврти
Cl	клауза (зависна реченица)
ClObj	клауза објекатска
ClTemp	клауза темпорална (временска)
ComplIdentRes	семантичка допуна (комплемент) у функцији рестриктивног идентификатора
Compl // D	семантичка допуна (комплемент)
Cor	копула
Deic	деикса (лексичка јединица којом се врши показивање / упућивање)
Det	детерминатор (одредба)
DetCaus	детерминатор каузални (узрочни)
DetConces	детерминатор концесивни (допусни)
DetCondic	детерминатор кондиционални (условни)
DetConsec	детерминатор консекутивни (последични)
DetPoses	детерминатор посесивни
DetProprat Okol	детерминатор пропратне околности
Detsit	детерминатор ситуациони
DetSoc CoAg	детерминатор социјативни коагенс
DetSoc CoObj	детерминатор социјативни кообјекат
DetSoc	детерминатор социјативни
DetSpac Abl	детерминатор спацијални аблативни
DetSpac Cilj	детерминатор спацијални циљни
DetSpac Dir	детерминатор спацијални директивни
DetSpac	детерминатор спацијални (просторни)
DetTemp Ingres	детерминатор темпорални ингресивни
DetTemp	детерминатор темпорални (временски)
DetAbl	детерминатор аблативни
DetInstr	детерминатор инструментални
DetIntenc	детерминатор интенционални (намерни)
DetOsnov / Kriterij	детерминатор основа / критеријума
DetQual	детерминатор квалификативни
DetQuant	детерминатор квантификативни
DObj	директни објекат
Except	ексцептив

F ₁	футур 1
Inf	инфинитив
IObj	индиректни објекат
Komp	компаратив
Lex	семантичко (лексичко) језгро
Lokal	локализатор
N	именица (номен)
NAk	именица акузатив
NDat	именица датив
NDeAdj	именица деадјективна
NDev	именица девербативна
NDir	именица с обележјем директивности
Neg	негација
NGen	именица генитн
NInstr	именица инструментал
NJd	именица у једнини
NLok	именица локатив
NMn	именица у множини
NNomina agentis	именица типа <i>nomina agentis</i>
NNomina loci	именица типа <i>nomina loci</i>
NNom	именица номинатив
NObj	именица у функцији објекта
NPadež	падеж независно од структурног лика
NSoc	именица са обележјем социјативности
NSubj	именица у функцији субјекта
Num	број
Nz (+) / (-) / (+/-)	именица са обележјем живо (+) / (-) / (+/-)
∅ NPadež	падеж у слободној форми
Obj	објекат
ODetQuant	обавезни детерминатор квантификатор
ODet NPadež	падеж с обавезним детерминатором
ODet	обавезни детерминатор
Opozit	опозит
P	предикат
p ⁰	предикат нулте валентности
p ¹	предикат једновалентности
p ²	предикат двовалентности
p ³	предикат тровалентности
p ⁴	предикат четворовалентности
PdAt	предикат атрибут
Pf	перфекат
Pg	перформативни глагол
PO	прилошка одредба
Pr	презент
Prep NPadež	падеж с предлогом
ProNAk	заменица акузатив
ProN	заменица (прономен)
ProNDat	заменица датив
ProNQuant	заменица квантификатор
Prop	пропозиција
PseudoAg	псеудоагенс

PseudoAgDat	псеудоагенс у дативу
Qual	квалификатор
Quant	квантификатор
QuantNum	квантификатор нумерички
QuantParaNum	квантификатор паранумерички
QuantProNum	квантификатор пронумерички
S	проста реченица
Subj	субјекат
Supst	супститутив
V	глагол пунозначни / предикација
V _{Din (+) Dir (-)}	глагол са обележјем динамичност (+) директивност (-)
V _{Din (+/-) Dir (-)}	глагол са обележјем динамичност (+/-) директивност (-)
V _{Din (+) InTranz}	глагол са обележјем динамичност (+) непрелазни (интранзитивни)
V _{Din (+) Tranz}	глагол са обележјем динамичност (+) прелазни (транзитивни)
V _{Egzis}	глагол егзистенцијални
V _{ImPers}	предикација имперсонална
V _{InTranz Dir}	глагол непрелазни са обележјем директивности
V _{InTranz}	глагол непрелазни (интранзитивни)
V _{Med}	глагол медијални
V _{NeSoc}	глагол без обележја социјативности
V _{Pas}	предикација пасивна
V _{Perf}	предикација свршена (перфективна)
V _{Pers}	предикација персонална
V _{PseudoPas}	предикација псеудопасивна
V _{Ref}	глагол повратни (рефлексивни)
V _{se}	глагол с морфемом <i>се</i>
V _{SemiCop}	глагол семикопулативни
V _{SentTranz}	глагол сентенцијално-прелазни
V _{Soc}	глагол са обележјем социјативности
V _{Tranz Dir}	глагол прелазни са обележјем директивности
V _{Tranz NeSoc}	глагол прелазни без обележја социјативности
V _{Tranz Part}	глагол прелазни са обележјем партитивности
V _{Tranz Quant}	глагол прелазни са обележјем квантификације
V _{Tranz}	глагол прелазни (транзитивни)
{ }	скуп нужних елемената који изграђују једну реченичну структуру
()	факултативно
[← X]	реализује се у форми X
[→]	трансформише се
[↔]	приближна семантичка једнакост
[⇒]	импликација
[⇔]	еквиваленција
[<]	изведено од
>	прелази у
→PRS	пресупозиција
*X	неграматична форма
?X	није неграматично али се не користи
!X	супстандардно
/	или
//	алтернативне форме

Предраг Пипер
Ивана Антонић
Владислава Ружић
Срето Танасић
Људмила Поповић
Бранко Тошовић

Синџакса савременог српског језика

Просѣна реченица

У редакцији академика Милке Ивић

Издавачи

Београдска књига
Београд, Бачванска 21/II
Матица српска
Нови Сад, Матице српске 1
Институт за српски језик САНУ
Београд, Ђуре Јакшића 9

За издаваче

Милан Тасић
Божидар Ковачек
Софија Милорадовић

Уредник

Милош Јевтић

Рецензенти

Милорад Радовановић
Егон Фекете

Технички уредник

Давор Палчић

Штампа

Радунић, Београд

Штампано у 1.000 примерака

2005.

ISBN 86-7590-125-9

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'367.332

СИНТАКСА савременога српског језика : проста реченица / Предраг Пипер и др. ; у редакцији Милке Ивић. – Београд : Институт за српски језик САНУ : Београдска књига ; Нови Сад : Матица српска, 2005 (Београд : Радуних). – 1165 стр. : табеле ; 24 cm. – (Прилози граматички српског језика)

Тираж 1.000. – Стр. 3–4: – Уводна реч / Милка Ивић. – Селективна библиографија: стр. 1107–1110. – Регистри.

ISBN 86–7590–125–9 (БК)

1. Пипер, Предраг
а) Српски језик – Синтакса

COBISS.SR-ID 124360972

